

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ОМУЗГОРӢ

*Ҷағирияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ*

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

**Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айнӣ**

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Aini

№ 5 (94)

Душанбе – 2021

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Каримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Котиби масъул: **Одинаев А.Н.**

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Пирумшоев Ҳ. П. - доктори илмҳои таърих, профессор
Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик
Солеҳов Ш. А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Худойдодов А. О. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Убайдуллоев Н. К. - доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов. А. С. - доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х. - доктор филологических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов А. О. - доктор филологических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К. - доктор исторических наук, профессор

Пирумишов Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С. - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: *Gaffori Nu'monjon Usmonzoda* - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Mirzorahimov Akobir Karimovich* - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Odinaev A. N.*

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Qosimov O. H. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Salimi N. U. - Doctor of Philology Sciences, academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Ubaydulloev N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saidov A. S. - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Джаматов С. С., Каримова Д. Н.

Структурные особенности терминов, относящихся к фоностилистике в сравниваемых языках (на материале таджикского и английского)..... 8

Хусанбоев Н.А.

Нақши калимаҳои арабишудаи тоҷикӣ (муаррабат) дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим»-и Ҳомид Зоҳидов..... 10

Мухаммадҷонзода О., Раҳимзода С.

Стереотипи «худӣ – бегона» дар таркиби воҳидҳои фразеологии топонимӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 14

Мирзоева З.Г.

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ҳилофӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ..... 20

Қўлобиев А. Н.

Вокативные предложения в русском и таджикском языках. 28

Оқилова Д.У.

Роҷеъ ба истилоҳи «консепт» дар забоншиносӣ 32

Ятимова Ш. С., Валиев Н. У.

Лексические синонимы глагола..... 36

Қодирова Г.

Ифодаи категорияи инкор дар ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ва забони англисӣ 38

Изболов О.Ш.

Амсолу ҳикмат дар забони омиёна..... 42

Бобоҷонова Д.А.

Корбурди лаҳҷаҳои ҳашт-сиёми Борбад дар «Ҳамса»-и Низомии Ғанҷавӣ ва таҷрибаи онҳо..... 47

Мухиддинова Т.Х.

Лексикаи ҷашноиварии «Мехргон» «Halloween», «Сада» ва «Carnival» дар таджикӣ ва англисӣ 52

Ансорова М. М.

Коррелятивное употребление форм будущего времени глагола в структуре бессоюзного сложного предложения (на материале таджикского и английского языков) 58

Махмудова С.С.

Абстрактные имена как способ выражения singularia tantum в таджикском и немецком языках (на материале художественных произведений) 61

Ҷаҳонгирова Ш. Ҳ.

Хусусиятҳои сохтори истилоҳоти якҷузӣ ва мансуби кулолгарии забони тоҷикӣ ва аналогҳои онҳо дар забони англисӣ 64

Саидходжаева Т.А.

Семантический анализ дипломатических терминов в таджикском и английском языках 67

Одинаев А.И.

Мавқеи топоформантҳои суғдиасл дар таҷаккули топонимияи Кӯҳистони Масҷон 71

Раҳматуллоев М.С.

Таҳлили этимологӣ ва сарчашмаи пайдоиши якҷанди истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 74

Сабирова С.Г.

Сущностная характеристика понятий «термин» и «терминотестема» в дискурсивном пространстве экономики..... 78

Қалонова М.Ҷ.

Лексикаи ифодакунандаи «қасбу ҳунар» дар ашъори шоирони асри XIV 82

Мақсудов У. О.

Таҳвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ дар тарҷумаи матни бадеӣ..... 86

Ҷаборова Қ.И.

Зикри антропонимҳо дар «Субҳи ҷавонии мо»-и Сотим Улуғзода..... 94

Ҳамидова З.А.	
Махсусиятҳои «Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ» (1953).....	99
Каримов Р.С.	
Ҷойгоҳи илми нучум дар осори Ибни Сино	103
Наҷмиддиниён Ф. Р.	
Инсонмарказӣ меҳвари концептшиносӣ	111
Ҳасанова Т.Г.	
Экстралингвистический анализ функциональных особенностей концепта «патриотизм» в аспекте современных концептуальных сдвигов (на примере Республики Таджикистан)	115
Самадов Р. Н.	
Мафҳуми фразеология дар асарҳои шарл балли	119
Мирзозода Н.	
Зикри узввожаҳои марбут ба луғати «Занд»-у «Позанд» дар «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон.....	123
Сабдиева Г. Ф.	
Основные способы образования сельскохозяйственных терминов в английском языке	127

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Солеҳов Ш.А.	
Носирҷон Маъсумӣ ва инкишофи улуми суҳаншиносӣ	132
Сабдӣ Қ.А.	
Вижагиҳои жанрии сурудҳои халқии тоҷикӣ.....	135
Қурбон В., Восиева Р. Қ.	
Сухане чанд оид ба достони «Барзунома»-и Ҳоҷа Амиди Атоӣ	140
Сафаров А. А.	
Мирзо Турсунзода ва Зулфия.....	143
Ширинова Б.Б.	
Афкори адабии Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо»	146
Қушакова И. А.	
Теоретические вопросы сравнительного литературоведения (на примере творчества Садриддина Айни и Абдулла Кадъири).....	149
Шарипов Ш.Р.	
Баррасии мабони ахлоқӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ	153
Каримова Ш.Т.	
Мирзо Турсунзода – муаррифгари тоҷикон дар шарқи Араб.....	157
Муборакиён С.М.	
Нигоҳе ба таҳия ва нашри нахустин рисолаҳои назарии адабии форсии тоҷикӣ.	161
Шарипов Ш.Р.	
Таъсири Зухурии Туршезӣ бар Ғолиби Деҳлавӣ дар эҷоди ғазал	165
Шафиқуллоҳ Х.	
Вазни дубайтиҳои омиёнаи форсии Афғонистон.....	170
Исанов Х.	
Арзиши адабӣ ва зебоишинохтии мутаноқизнамоӣ (парадокс)	177
Ализода Н. Д.	
Зарбулмасалҳои даризабонон аз нигоҳи мавзӯ.....	180
Раҷабов Ҳ.Р.	
Рочё ба тарҷумаҳо ва тарҷумонҳои асарҳои адибони ҳинду Покистон дар Тоҷикистон	186
Абдурашидова У. Р.	
Бозгӯии маъниҳои нав дар қолабҳои куҳан (дар мисоли шеърӣ нимаи аввали асри XX)	192
Раҳматова О.А.	
Шеваҳои мазмунсозӣ ва қорбурди саноеи бадеӣ дар қасоиди Сайфи Исфарангӣ	196
Ўлмасова З.Х.	
Ашъори ҳаҷвии адибони тоҷику ўзбек дар охири асри XIX ва ибтидои садаи XX (дар мисоли ашъори Махмур, Муқимӣ ва Тошхочаи Асирий).....	203

Ғафурова Г. М.	
Нақши қофия ва радиф дар ашъори бачагонаи Али Бобочон	210
Мавлонов Х.Д.	
Афкори умум ва ташаккули он ба воситаи телевизион	215

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ / ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Сайнаков С. П.	
А. А. Бобринской – исследователь истории исмаилизма на Памире	220
Юсупова З. Р.	
История исследования порядка слов и теории актуального членения предложения	226
Абдуназаров С.Х., Боймуродова М. Н.	
Появление техники и развитие технической науки в истории человечества	230
Наджмуддинов Т.А.	
О некоторые вопросы истории Чагатаидов	233
Саидова Ф., Раҳмонов М.	
Ташаккули равобити дучониба миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шоҳигарии Арабистони Саудӣ	236
Назаров Ф. А.	
Отражение англо-русского соперничества по вопросу «Памира» в историографии Таджикистана	239
Пируминов М.Х.	
А.Е. Снесарев исследователь Средней Азии	244
Каримзода Б. М.	
Отношение Таджикистана с Россией на основе политики «открытых дверей»	247
Умед Ҳ.Ш., Шарифов Р.Я.	
Омилҳои таъсисёбӣ ва таҳқиқоти ҳайати бостоншиносии Фаронса (дафа) дар Афғонистон	250
Садикова С. А.	
Историографические и искусствоведческие проблемы изучения традиционного вязального искусства таджикского народа	254
Хакимова З. Г.	
История и традиции традиционной косметики и парфюмерии таджиков	258
Кобилова М. П.	
Нетипичные явления в костюме как проявление культурного феномена	261
Муҳаммад У. Ю.	
Хусусиятҳои муносибатҳои ИМА ва Эрон дар марҳилаи кунунӣ	264
Мудабиров З. Б.	
Таърихнигории шӯриши Усмон	267
Умарализода Ш.	
Нақши ҷавонон дар рушди ҷомеаи маданияи Тоҷикистон	271
Довудӣ Д.	
Рушди сиккашиносӣ дар Тоҷикистон дар давраи истиқлолият	274
Хасанова М.М.	
Семейные музыкальные традиции таджиков на современном этапе	280
Хасанова М.М.	
Деятельность военных оркестров Республики Таджикистан	283
Солихочаева С.А.	
Муҳиммати ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ	286
Раҳимзода Д.М.	
Вклад таджикистанцев в освобождение Европы	289
Каримов Р.С.	
Ҷойгоҳи илми нучум дар осори Ибни Сино	291
Саидов Ф.А.	
Инъикоси таърихи хонии Бухоро дар ибтидои асри XVII дар асари Маҳмуд Ибни Валӣ «Баҳру-л-Асрор фи мавоқифи-л-ахёр»	299

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ФОНОСТИЛИСТИКЕ В СРАВНИВАЕМЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО)

Джаматов С. С., Каримова Д. Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Фоностилизация как самостоятельный раздел лингвистики появился на стыке двух самостоятельных дисциплин, т.е. фонетики и стилистики и её функции вычёркиваются ни в рамки стилистики, ни в рамки фонетики. Данный раздел в основном изучает: звуки речи как средство различения звуковых оболочек; фонетические феномены, приводящие к появлению разных вариантов лексических единиц. Основной целью фоностилизации, прежде всего, является выявление и очерчивание фонетических стилей устной речи при помощи употребления экспериментально-фонетических методов изучения звуков речи определенного языка. Изучение и исследование произносительные варианты лексических единиц и закономерности их функционирования в разных областях и обстановках общения относится к основным задачам фоностилизации.

По мнению О.С. Ахманова «Фоностилизация – раздел стилистики, изучающий экспрессивные свойства произносительных вариантов слова и словосочетаний» [1, 499]. Наряду с этим, С.М. Гайдчук отмечает, что «Процесс формирования фоностилизации как одного из разделов фонетики нельзя считать законченным, так как не определён ещё окончательно предмет исследования этого направления» [3, 56; 2, 35-40]

Изучение и анализ структуры терминологии любой отрасли науки или техники предполагает определение разных способов терминообразования, учет числа компонентов, формирующих терминологическую единицу, и свойства отношения между этими единицами. Необходимо решить следующие задачи в целях определения структурных особенностей терминологических единиц: определить наиболее частотные терминообразовательные модели в моноксемных и составных терминах и компоненты этих моделей, а также обнаружить наиболее частотные терминологические элементы, применяемые при образовании терминологических единиц. В процессе решения этих задач был осуществлён структурный анализ фонетических терминов, относящихся к терминосистеме фоностилизации. В лингвистических источниках выделяются, как правило, следующие группы терминов: простые (корневые, непрямая), производная, сложная и составная.

Морфемный анализ моноксемных терминов, относящихся к фоностилизации, позволил классифицировать или систематизировать терминологические единицы данной микротерминосистемы по классам, в зависимости от морфемной структуры рассматриваемых терминов и определить состав и количество каждой из этих групп.

Морфемный анализ моноксемных терминов, относящихся к фоностилизации, позволил нам распределить терминологические единицы данной микротерминосистемы по классам в зависимости от их морфемной структуры и определить состав и количество каждой из этих групп.

1. Простые термины. Их количество в данной микротерминосистеме составляет около 10% от всего числа рассматриваемых терминов, например: кофия – rhyme (рифма), арӯз- aruz (metrical system in the Tajik – Persian versification), бадеъ – poetry (поэтика), бахр – metre (размер), вазн – rhythm (ритм), хичо – syllable (слог) [5, 20]; ном – метр (норма), style – услуб (стиль) [8, 319, 440], whisper – киноя (намеки) [9, 403].

2. Производные термины. Их количество, входящие в состав микросистемы фоностилизации и фонетической риторики, составляет около 80% от всех рассматриваемых терминов, например: anaphora – анафора [8, 24]; assonance – ассонанс (ассонанс), bombastic – дабдабанок, пурутумтарок (насыщенный), eloquent – фасех [4, 28, 35, 74].

Моделями производных терминов фонетических процессов и явлений являются:

(1) префиксальная модель: polysyndeton – серпайвандак (полисиндетон, многосоюзие) [4, 222];

(2) суффиксальная модель: emphatic – ташидид (эмфатический) [9, 160], rhetoric – илми суханпардозӣ, риторика (риторика) [8, 400];

(3) префиксально-суффиксальная модель: alliteration – аллитерация (аллитерация) [7, 17], assonant – ассонант (ассонант), vulgarism – вулгаризм (вулгаризм) [4, 28, 308].

Максимальной частотностью отмечены префиксы *a-, ana-, poly-*, а также суффиксы *-ant, -ent, -ic, -tion*.

3. Сложные термины в микросистеме фоностилизации.

а) таджикские сложные термины:

1. N+ V+Suf: кофиябандӣ – rhyming (рифмование) [5, 20].

Составные термины, относящиеся к фоностилизации в сопоставляемых языках, составляют примерно 18% от всех рассматриваемых терминов независимо от вида взаимоотношений между компонентами.

Подавляющее большинство терминосочетаний, микротерминосистемы фоностилистики таджикского и английского языков строятся на основе атрибутивных связей между составляющими их компонентами по характеру смысловых отношений. Терминосочетания указанной группы строятся по следующим моделям:

а) таджикские терминосочетания

1. N+N: услуги нутқ – style of speech (стиль речи), тарзи баён – way of expression (способы выражения), сабки баён – linguistic style (языковой стиль) тақомули нутқ – speech development (развитие речи), воҳиди нутқ – speech unit (речевая единица), оҳанги нутқ – speech melody (речевая мелодия), фикраи нутқ//зарби баён – speech time (речевой такт), тартиби қофияҳо – rhyme order (порядок рифмовки), таъдиди овозҳо – germination of sounds (удвоение звуков) [5, 23-56].

2. N + Adj: оҳанги нотаом – incomplete intonation (незаконченная интонация), шеърӣ якхичой – monosyllabic verse (моносиллабический стих), шеърӣ зададор – accentual versification (акцентное стихосложение), шеърӣ оҳангдор – accentual verse (акцентный стих), нутқи ифоданок – elocution (выразительная речь), оҳанги ботаъсир – expressive accent (выразительный акцент), аломатҳои шартӣ – circumflex accent (диакритические знаки), задаи шиддатнок – dynamic stress (динамическое ударение) [5, 34-47].

3. Adj+N: оҳангнокии шеър – musicality of verse (музыкальность стиха), ҳамоҳангии овозҳо – association of sounds (ассоциация звуков), шиддатнокии овозҳо – length of sounds (длительность звуков) [5, 34-56].

4. N+N+Prep+N: таъкили овоз дар нутқ – speech sounds formation (звуковая организация речи), таъкили овозҳо дар шеърҳо sound formation in the verse (звуковая организация стиха), такрори овоз дар радиф – sound epiphora (звуковая эпифора) [5, 23–76].

5. Adv+Adv+Prep+N: пастию баландӣ дар талаффуз – speech prosody (просодия речи) [5, 45-76].

б) английские терминосочетания:

1. Adj+N: declamatory style – услуги суҳангарӣ (-и талаффуз) (декламационный стиль (произношения)), declarative style – услуги расми талаффуз (декларативный стиль произношения), expressive emphasis – таъдиди оташин (экспрессивная эмпфаза), rapid style – услуги босуръати талаффуз (быстрый стиль произношения), slow style – услуги суст (-и талаффуз) (медленный стиль произношения) [4, 57, 82, 238, 260].

2. N+Prep.+N: accuracy of pronunciation – бурроии талаффуз (четкость произношения), styles of pronunciation – услуги талаффуз (стили произношения) [4, 14, 271].

3. Adj+Adj+N: animated conversational style – услуги сӯҳбати гарму ҷӯшон (стиль оживленной беседы), rapid conversational style – услуги буррои гуфтугӯӣ (-и талаффуз) (беглый разговорный стиль произношения), rapid familiar style – услуги буррои овоз (беглый непринужденный стиль), slower colloquial style – услуги муътадили гуфтугӯии талаффуз (умеренный разговорный стиль произношения) [4, 21, 238, 260].

4. Adj+N+Prep.+N: acquired styles of pronunciation – навъҳои усулҳои талаффуз (стилистические разновидности произношения), intentional changes of pronunciation – тағйироти қасадаи талаффуз (преднамеренное изменение произношения) [4, 14, 129].

В рамках структурного анализа терминов, относящихся к фоностилистике таджикской и английской фонетики, были получены данные по частотности способов терминообразования, используемые в указанной микротерминосистеме. В группе микротерминосистеме «Фоностилистики» максимальной частотностью различается суффиксальный способ терминообразования (21 зарегистрированный случай), минимальной частотностью характеризуется префиксальный способ (2 зарегистрированных случая). Терминологические единицы, образованные при помощи способа словосложения, не зафиксированы в данной микротерминосистеме.

Таким образом, терминологические единицы фоностилистике характеризуется стандартным набором терминологических элементов разного генезиса, использующийся на систематической основе в суффиксальной и префиксальной функции в составе простой и производной терминологии. Осуществление систематических терминообразовательных и элементарных синтаксических моделей свойственно для сложной (монокомпонентной) терминологической единицы, по которым могут быть созданы новые термины соответствующей определенной группы терминологической лексики той или иной отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. -576 с.
2. Гайдчук С.М. Фоностистика как один из разделов фонетики// Интонация. Киев, 1978. – С. 35-40]
3. Джусупов М., Сапарова К. Лингводидактические проблемы фоностилистики как учебной дисциплины. – 53-60
4. Трахтеров, А.Л. Английская фонетическая терминология. -М.: Литературы на иностранных языках, 1962. - 348 с.
5. Хаскашов, Т. Фонетика таджикского современного литературного языка. -Душанбе: Просвещение, 1989.- 200 с.
6. Хусейнов, Х., Шукурова, К. Словарь лингвистических терминов. - Душанбе: Просвещение, 1983. - 256 с.
7. Чоматов С. Фарҳанги истилоҳоти овозиноӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2017. – 220 с.
8. Crystal, D. A. A dictionary of linguistics and phonetics - Oxford: Blackwell, 2008. 6th edn. -529 pp.
9. Matthews, P.H. Concise Dictionary of Linguistics / P. H. Matthews. - Oxford: Oxford University Press, 2005. -410 p

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОНОСТИЛИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛАХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В данной статье рассматриваются структурные особенности фоностилистических терминов таджикского и английского языков. Фоностилистика как самостоятельный раздел языкознания возникла на стыке двух самостоятельных дисциплин, т. е. фонетики и стилистики, и их функции не перечеркнуты ни в рамках стилистики, ни в рамках фонетики. В этом разделе в основном изучаются: звуки речи как средство различения звуковых оболочек; фонетические явления, приводящие к возникновению различных вариантов лексических единиц. Исследование и изучение произносительных вариантов лексических единиц и закономерностей их функционирования в разных сферах и ситуациях общения является одной из основных задач фоностилистики. С точки зрения структуры термины фоностилистики делятся на простые, производные, составные и сложные, сходства и различия которых отражены в статье на конкретных примерах.

Ключевые слова: фонетика, фоностилистика, звуки речи, фонетические явления, устная речь, письменная речь, фонетические приемы, терминология, словообразование, простые слова, производные слова, сложные слова, терминообразование.

STRUCTURAL FEATURES OF PHONOSTILISTIC TERMS OF COMPARATIVE LANGUAGES (BASED ON THE MATERIALS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

This article deals with structural features of the phonostylistic terms of the Tajik and English languages. Phonostylistics as an independent branch of linguistics appeared at the junction of two independent disciplines, i.e. phonetics and stylistics and their functions are crossed out neither within the framework of stylistics nor within the framework of phonetics. This section mainly studies: speech sounds as a means of distinguishing sound shells; phonetic phenomena leading to the emergence of different variants of lexical units. The research and study of pronunciation variants of lexical units and the patterns of their functioning in different areas and situations of communication is one of the main tasks of phonostylistics. From the point of view of structure, the terms of phonostylistics are divided into simple, derivative, compound and composite, the similarities and differences of which are reflected in the article with concrete examples.

Keywords: phonetics, phonostylistics, speech sounds, phonetic phenomena, oral speech, written speech, phonetic methods, terminology, word formation, simple words, derived words, compound words, termphrase.

Сведения об авторах:

Каримова Дилафруз Насибовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и сопоставительной типологии ТГПУ имени С. Айни, тел.: +992 988266996; e-mail: dnk92@inbox.ru

Джаматов Самиддин Салохиддинович, доктор филологических наук, профессор доктори илмҳои филологӣ, кафедры языкознания и сопоставительной типологии ТГПУ имени С. Айни, тел.: +992 91900 5462; e-mail: jsamiddin@mail.ru

About the authors:

Karimova Dilafruz Nasibovna, candidate of philological sciences, Associate Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of TSPU named after S. Aini, tel.: +992 988266996; e-mail: dnk92@inbox.ru

Jamatov Samiddin Salohiddinovich, Doctor of philological sciences, Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology of TSPU named after S. Aini, tel.: +992 91900 5462; e-mail: jsamiddin@mail.ru

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ АРАБИШУДАИ ТОЧИКӢ (МУАРРАБОТ) ДАР «КАНЗИ ШИФО» ВА «ХАЗИНАИ ТИББИ ҚАДИМ»-И ҲОМИД ЗОҲИДОВ

Ҳусанбоев Н.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Калимаҳои муарраб калимаҳои мебошанд, ки ба забони арабӣ аз забонҳои дигар, аз ҷумла тоҷикӣ иқтибос шуда, бинобар мувофиқат нақардани овозҳои онҳо ба савтиёти забони арабӣ бо тағйири баъзе аз овозҳо ба ин забон мутобик гардидаанд. Ин гурӯҳи истилохот низ дар «Ҳазинаи тибби қадим» мавриди шарҳ қарор гирифта, барои ифодаи номи бемориҳо, ашъи истифодашаванда дар вақти табобат, воҳиди ченаку миқдори истифодаи давоҳо ба қор бурда шудаанд. Вожаҳои мазкур асосан калимаҳои аслии буда, дар вақти таълифи асарҳои арабӣ навишта шудаанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд. Доир ба раванди муарраб шудани калимаҳои забони тоҷикӣ-форсӣ як гурӯҳ олимони иброиқ ақида намудаанд ва аз ҷумлаи онҳо Сайид Эдди Шер пешвои рӯҳониёни католиқии Ироқ буд, таҷқиқи ҳосе бо

забони арабӣ бо номи «الفاظ الفارسية المغربية» (Калимаҳои форсии арабишуда) анҷом додааст, ки из ҷониби узви ҳайъати илмии Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангии Эрон – Саид Муҳаммади Табибиён ба забони форсӣ тарҷума шудааст. Дар ин асар муаллиф матолиби муҳимме доир ба калимаҳои арабишудаи забони форсӣ баён намудааст, ки овардани онро мо дар ин мақола ҷоиш мешуморем: Аъроб дар вожаҳои бегона дигаргуниҳои бисёр ва шигифтоваре анҷом медиҳанд, ки аз даст аст:

1. Ҳуруфе аз оғоз ё миёна ё поёни сохтмони вожаҳои бегона меандозанд. Барои намуна бемористонро – мористон, пешёро – шуфориҷ, нушхорро – нушвор, чоғузаро – чалуз, сӯхкорезро – суҳика ва ҳазордастонро ҳазор гӯянд.

2. Ҳуруфе ба сохтмони вожаҳои бегона меафзоянд, чунонки ситуро – тастук, панҷаро – фаназач ва почаро – болиғо гӯянд.

3. Ҳуруфи вожаи бегонаро ба ҳуруфи дигар табдил мекунад ва барои муаррабсозии вожаҳои бегона бештар ҳамин равишро ба кор мебаранд. Барои намуна ن (нун), و (вов), ر (ро)-ро ба ل (лом); گ (гоф)-ро ба ج (ҷим); خ (хе)-ро ба ح (ҳе); پ (пе)-ро ба ف (фе) ё ب (бе); ک (коф)-ро ба ق (қоф); چ (че)-ро ба ص (сод) ё ба ش (шин); س (син)-ро ба ح (сод); ت (те)-ро ба ط (то); ا (алиф)-ро ба ع (айн) ё ба ح (ҳе); ش (шин)-ро ба ز (зе); (зе)-ро ба ذ (зол) бадал мекунанду дар ин роҳ аз ҳеҷ қоидае пайравӣ наменамоянд: Бинобар ин зарюнро ба чирёл, гардабонро ба чардабил, шанбақро ба шафаллақ, гандапирро ба қандафил, жоғарро ба зақалла, гармро ба чарм, хурборо ба ҳарбоъ, парандро ба фаринд ё баранд, куртаро ба куртак, чӯчаро ба субач ё шубак ва абраро ба ҳабори дигаргун месозанд.

4. Дар поёни вожаҳои муарраб ج (ҷим) ё ق (қоф) меафзоянд ва ин равишро бештар ба вожаҳои бегонаи маҳтум ба هاء (ҳо) ба кор мебаранд. Барои намуна ба ҷойи гавзина – ҷавзайнаҷ ва ҷавзайнақ ва ба ҷойи гурба – курбаҷ ва қурбақ гӯянд.

5. Гоҳе як вожаи бегонаро ба сохторҳои ҷурвочур муарраб мекунад ва ба гунае, ки он вожаҳои муарраб, ба сохтори аслии вожаи бегона андаке ё бисёре наздикӣ дорад. Барои намуна завангалро заванқал, заванзақ, заваннақ, заввоқ, завван, завн ва танпарварро танбур, тинбал, тинбол, танбул, тинтал ва кехтарро чайтар, чайдар, ҷаъдар, чайдарӣ, ҷаъбар ва ҷиътор гӯянд.

6. На танҳо афъолро аз вожаҳои муарраб муштак мекунад, балки афъолро айнан аз вожаҳои бегона ба ория мегиранд ё ба забони дигар афъолро аз вожаҳои муаррабношуда муштак месозанд. Барои намуна аз вожаҳои форсии ҷандара, ҷандара юҷандиру; ва аз зинҳор, занҳара юзанҳиру; ва аз зердам, зардама ва зардаба; ва аз бўсидан, боса ябусу; ва аз кашидан, каша якушу; ва ҳамчунин аз суриёни baz феъли базза ва аз гаšama феъли рашамаро муштак сохтаанд [5, 11-12].

Дар таркиби истилоҳоти тиббӣ суннатии осори Ҳ. Зоҳидов низ калимаҳои муарраби забони тоҷикӣ истифода шудаанд, ки ба ин гурӯҳи истилоҳот чунин вожаҳоро мисол овардан мумкин аст:

Истилоҳи «диҳлиз» шакли муарраби вожаи «дахлез»-и тоҷикӣ, ки дар осори тиббии Ҳ. Зоҳидов шарҳ дода шудааст: Диҳлиз (м-т) دهليز. Ин муарраби «дахлез»-и тоҷикӣ [2, 141]. Айни тафсир дар луғатномаи «Деххудо» омадааст ва он таҷвифи миёнаи дил ва истодангоҳи об аст ё зардоб [3, ҷ. 24. 471]. Истилоҳи «диҳлиз» дар тиббӣ суннатӣ барои ифода намудани ҳолигии дил истифода бурда шуда, дар тиббӣ муосир истилоҳи «дахлези дил» маъмул аст.

Истилоҳи «доник» муарраби вожаи форсии **донг** ва он ба 0,531 гр баробар аст [2, 142]. Муарраби донг, ки шашаки дирҳам аст [3, ҷ. 22, 177]. Ин истилоҳ барои ифодаи воҳиди вазн дар тибб истифода бурда мешавад.

Вожаи «ибриқ», ки истилоҳи ифодакунандаи воҳиди вазн аст, шакли муарраби вожаи «обрез»-и тоҷикӣ мебошад. Ин истилоҳ қўза ё номи зарфе, ки дорои вазни ду ман буда, барои истеъмоли даво истифода бурда мешавад. Ибриқ – микдори вазнест иборат аз ду ман [2, 175]. Муарраби обрӣ (аз «Точ-ул-арус») ё обрез. Зарфи сафолин барои шароб [3, ҷ. 2, 273]. Ин истилоҳ имрӯз истифода бурда намешавад ва ба гурӯҳи калимаҳои археистӣ ворид ғаштааст.

Истилоҳи «мӯрсарач» номи бемориро ифода намуда, шакли муарраби калимаи мураккаби тоҷикӣ «мӯрсарақ» мебошад. Аз сабаби монанд будани намуди зоҳирии беморӣ ба сари мӯр чунин ном гирифтааст: Мӯрсарач [м-т]. مورسرج - Берун баромадани табақаи инабияи ҷашм аст [2, 295]. Муарраби **мӯрсарак**, **мурсорач**, **мӯрсара**. Ҳуруҷи табақаи инабия аст, он гоҳ, ки ба андозаи сари мӯре қарния бишқофад, ба қурҳае, ё басирае, ё ҷароҳате, ки бар он ворид ояд [3, ҷ. 46, 61].

Калимаи «мористон» шакли муарраби калимаи «бемористон» буда, калимаи «мор» ба маънои «сиҳатӣ» дар забони тоҷикию форсӣ кор фармуда мешуд. Дар «Ҳазинаи тиббӣ қадим» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: Мористон [м-т]. مارستان – муарраби «бемористон» [2, 275]. Муаллифи луғатномаи «Деххудо» онро муарраб гуфтааст. Муарраби бемористон аст (Мунтаҳо-ул-араб). Бемористонро гӯянд ва онро ба арабӣ **дорушифо** хонанд [3, ҷ. 43, 37].

Истилоҳи «фатила» низ шакли муарраби «пилито» –и тоҷикӣ мебошад, ки дар тиббӣ суннатӣ шакли даворо ифода менамояд ва ин истилоҳ дар «Ҳазинаи тиббӣ қадим» ба тариқи зайл маънидод гардидааст: Фатила (т). فتيلة. Он чи даворо ба шакли дарозак сохта, дар фарҷи зан ё дар мақъад гузоранд ё дар гӯш, ё дар бинӣ, ё дар ҷароҳат дароранд [2, 466]. Муарраби пилита. Фатилаи ҷароҳат – он чи аз пунба суст бофта, ё пунба, ё ҷомаҳои танг, ки ба даҳона ва даруни реш ва ҳастагӣ (захм) ниҳанд, то зоҳири решу ҳастагӣ

мултаим нашавад ва рим ба дарун намонад [3, ч. 37, 63]. Яъне дар шакли шамъчаи хурд сохтани давоҳо, ки онро ба забони лотинӣ *suppositorium* [4, 207] меноманд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин истилоҳ дар шакли «патила» низ оварда шудааст. Вожаи фатила дар «ФТЗТ» калимаи арабӣ маънидод шудааст.

Истилоҳи «тарёк» шакли муарраби вожаи тарёк мебошад. Дар «Канзи шифо» ин истилоҳ истифода бурда шудааст, дар мисоли: Агар гули онро бихӯранд, бар зидди ҳамаи намудҳои захр тарёк мешавад [1, 470]. Дар «Ҳазинаи тибби қадим» муаллиф онро калимаи муарраби юнонӣ маънидод намудааст: Тарёк – ин калима дар намуд муарраби тарёки тоҷикист. Вожаи мазкур аслан аз юнонӣ «тарё» буда, ба маънои нафъкунанда аст барои газидани ҷонварони захрдор ва «қо» дар ин калима ба маънои нафъкунанда аст [2, 426]. Муарраби тарёк ва он давои мураккаб аст маъруф, ки чанд адвияро қўфтаву беҳта дар шахд омеzanд ва он дофеи захрҳои ҳайвонӣ ва наботӣ бошад [3, ч. 15, 245]. Аз рӯйи матолиби зақршуда онро муродифи позахр маънидод намудан мувофиқи матлаб мебошад. Ин истилоҳро дар баъзе мавридҳо муродифи вожаи «афюн» низ зикр кардаанд, ки шира ё моеи аз кӯкнор беруноянда аст.

Истилоҳи «розёнаҷ» низ шакли муарраби калимаи **розёнаи** тоҷикӣ мебошад ва ин истилоҳ барои ифодаи номи гиёҳи давоӣ дар тибби суннатӣ истифода бурда мешавад. Розёнаҷ (м-ф). **رازبانج** Муарраби «розёна», ки бодён аст [2, 344]. Муарраби розёнаи форсӣ аст ва низ ба форсӣ **бодиён** ва ба румӣ **шимор** ва ба ҳиндӣ **сунаф ва волони бузург** хонанд [3, ч. 25, 48]. Дар забони тоҷикӣ **бодён** (бодиён) меноманд, ки номи мева мебошад.

Истилоҳи «сарид» шакли муарраби «тарид» мебад. Ин истилоҳ ба маънои реза кардани нон дар косаи об ё дӯғ истифода бурда мешавад. Дар «Ҳазинаи тибби қадим» ба тариқи зайл шарҳ ёфтааст: Сарид (м-т). **ثريد** Муарраби «тарид»-и тоҷикист [2, 349]. Дар луғатномаи «Деххудо» низ ин вожа муарраби «тарид» ё «тарит»-и тоҷикӣ доништа шудааст [3, ч. 15, 23]. Истилоҳи «сарид» дар тибби суннатӣ ба маънои ба об тар намудани даво истифода бурда мешавад.

Истилоҳи «сиканчабин», ки шакли муарраби калимаи мураккаби «сиркоангабин»-и тоҷикӣ аст, дар осори Х. Зоҳидов хеле зиёд истифода бурда шудааст: Хӯрдани мавиз ба одамони гарммизоч зарар дорад – дар ин ҳолат сиканчабин бихӯранд ё оби меваҳои турш бимаканд, ислоҳи зиён менамояд [1, 647]. Истилоҳи мазкур дар «Ҳазинаи тибби қадим» низ калимаи муарраб гуфта шудааст: Сиканчабин (м-т) **سكنجابين** Ин муарраб аз калимаи тоҷикии «сиркоангабин» аст [2, 382]. Ин номи маъҷун ё давоеро, ки аз омехтаи сирко ва асал месозанд, ифода менамояд.

Истилоҳи «такарруч», ки дар тибби суннатӣ маънои тағйири ранг, маза ва бўйи таомро дорад дар «Ҳазинаи тибби қадим» калимаи муарраби тоҷикӣ маънидод шудааст. Ин калима масдари сохта аст, аз «карача», ки муарраби «кареҳ»-и форсӣ-тоҷикӣ мебошад, на арабист [2, 420]. Дар луғатномаи «Деххудо» низ муарраб будани ин вожа зикр гардидааст: Масдари манхут аз **кареҳи** форсӣ ба маънии **капак, кафак** ва **капареҳ** ...табоҳ шудану сабз гардидану кареҳ баровардани нон аз дермондагӣ [3, ч. 15, 870]. Ба ивази ин истилоҳ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ вожаи **мағор** мавриди истифодааст.

Истилоҳи «тассуч» низ калимаи муарраби «тасу»-и форсӣ-тоҷикӣ мебошад, ки дар тибби суннатӣ барои ифодаи воҳиди вазн истифода бурда шудааст. Тассуч (м-т). Ин муарраб аз «тасу»-и форсӣ-тоҷикӣ аст. Дар тибб миқдори вазнест, ки иборат аз вазни чаҳор ҷави миёна, ки 0,588 граммро ташкил мекунад [2, 429]. Моҳуз аз **тасуи** форсӣ. Муарраб аст. Чаҳор як донг, ки ду ҳабба бошад [3, ч. 15, 691].

Истилоҳи «туса» чун ифодакунандаи номи беморӣ аст, дар «Ҳазинаи тибби қадим» калимаи муарраб аз калимаи «тут» зикр гардидааст: Туса (м-т). **توتة** Гӯштпораи сурхи моил ба ба сиёҳӣ, ки овезон ба тус (тут) монанд аст [2, 429]. Дар луғатномаи «Деххудо» истилоҳи «туса» ба тариқи зайл маънидод шудааст: Беморӣ аст чашмро ва соҳиби «Заҳираи хоразмшохӣ» гӯяд: Туса гӯшти фузуне аст сурху нарм бар шакли тус (тут) овехта ва баъзе бошад, ки ба сиёҳи гарояд 3-андаруни пилк бошад ва гоҳ бошад, ки бар пилк барсӯйин бидарояд, гоҳ бошад, ки бар пилк фурӯсӯйин. Ва гоҳ бошад, ки хун аз вай равон шавад ва гоҳ бошад, ки нашавад ва сабаби он хуни сӯхтаву фосид бошад [3, ч. 15, 1090].

Истилоҳи «ускурача» шакли дигари он «сукурача» мебошад, муарраби «сукура»-и тоҷикӣ мебошад. Дар «Ҳазинаи тибби қадим» ин истилоҳ ба тариқи зайл маънидод шудааст: Ускурача (м-т) **اسكرجه** – миқдори вазнест иборат аз 6 истор, ки ба 114,75 грамм [2, 429]. Аммо дар фарҳангҳо ба ин маънӣ ба назар намерасид. Дар луғатномаи «Деххудо» вожаи мазкур ба маънои «сукура», ки **зарфи сафолин** оварда шудааст: зарфе, ки миқдори ғунҷоишаш панҷ мисқол об бошад [3, ч. 6, 2352].

Истилоҳи «файхузач» муарраби калимаи «беҳуда»-и тоҷикӣ мебошад. Ин истилоҳ ҳолати бадани инсонро ифода менамояд. Ин истилоҳ дар «Ҳазинаи тибби қадим» ба тариқи зайл маънидод шудааст: Файхузач (м-т). **فيخوذج** - ҳолати бадан аст, мисли табирифта, ки дар он ҳамёза меояд рӯ ва чашм сурх мегарданд. Ин лафз муарраби «беҳуда»-и тоҷикист [2, 460].

Истилоҳи «фарзача» низ муарраб мебошад, ки тоҷикии он вожаи «порча» аст. Фарзача(м-т). **فرزجه** - Ҳумуле, ки маҳсус ба фарчи зан аст, яъне порчае аз матоъ, ки аз дору тар карда ё ба он олонда, дар фарчи зан мебардоранд [2, 462]. Дар луғатномаи «Деххудо» низ ин вожа дар шакли «фарзича» ба чунин маъно ташреҳ гардидааст: Чизе, ки занон барои мудovo ба худ баргиранд [3, ч. 37, 158].

Истилоҳи «хушканчабин» низ шакли муарраби вожаи «хушкангубин»-и тоҷикӣ буда, дар тибби суннатӣ барои ифодаи номи даво истифода мегардад. Ин истилоҳ дар «Ҳазинаи тибби қадим» ташреҳ

гардида, дар «Канзи шифо» низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Хушканчабин (м-т) *خشکنجبین* – ин муарраби хушкангабини тоҷикӣ аст, ки маъноаш асали хушк аст [2, 492]. Асали ёбис, ки онро аз қӯҳистонҳои Форс оранд. Бӯйи доруи дорад ва дар тибб ба қор аст [3, ҷ. 21, 573].

Истилоҳи «ширинач» низ шакли муарраби «ширина», ки номи бемории қӯдакон аст, истифода бурда мешавад. Ширинач ва шаҳдия (м-т) *شیرینج و شهديه* – саъфаи ратба аст, ки ин аз бемориҳои мусрӣ, яъне гузаранда мебошад [2, 492]. Муарраби ширина, ширинак [3, ҷ. 31, 200]. Ин номи ҷӯше аст, ки дар бадан ва рӯйи қӯдакон пайдо мешавад.

Истилоҳи «шӯрач» низ шакли муарраби калима «шӯра»-и тоҷикӣ мебошад, ки аз он борут месозанд.

Ин истилоҳот ва вожаҳо бо баъзе тағйироти овозӣ ба забони арабӣ мутобиқ шудаанд. Чунин тағйиротҳо дар ин гурӯҳи вожаҳои ба назар мерасад:

Ба аввал, мобайн ва охири калима ҳарф илова карда шудааст, ки дар мисоли шӯра – шӯрач, розёна – розёнач, сукура – сукуррача – ускурача, порча – фарзача, беҳуда – файҳузач ва амсоли онҳо мебошанд;

Овозҳои хоси забони форсӣ-тоҷикӣ ба овозҳои наздик ба онҳо иваз карда шудаанд: гувориш – чувориш, гулоб – чулоб, хушкангабин – хушканчабин, патила – фатила;

Як ё якчанд овози таркиби калима партофта шудааст, ки дар мисоли калимаҳои бемористон – мористон, сиркоангабин – сиканчабинро мушоҳида кардан мумкин аст.

Чунонки, аз матолиби боло ба назар мерасад, калимаҳои муарраби забони тоҷикӣ дар осори Ҳ. Зоҳидов серистеъмол буда, дар баёни истилоҳоти ҷанбаҳои мухталифи соҳаи тибби суннатӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аксари ин вожагону истилоҳот дар забони тибби муосири тоҷикӣ истифода бурда намешаванд. Бо вучуди ин, баъзе аз онҳо дар забони адабӣ ва гуфтугӯи тоҷикӣ ғайрӣ ҳастанд, ки мисоли **сиканчабин**, **фатила**, **тарёк** ва амсоли инҳо мебошанд. Гарчанде чунин истилоҳот ва вожаҳоро дар «Канзи шифо» ва «Ҳазинаи тибби қадим» хеле зиёд дучор шудан мумкин аст, мо овардани чанд мисол аз онҳоро қофӣ донистем. Дар таркиби истилоҳоти муарраби Ҳ. Зоҳидов калимаҳои арабишудаи забони тоҷикӣ, ҷунонӣ, ҳиндӣ, суриёӣ, ибрӣ ва ғайраро инҳоро дучор мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Зоҳидов, Ҳ. Канзи шифо. – Душанбе: Ирфон. – 1993. – 720 с.
2. Зоҳидов Ҳ. Ҳазинаи тибби қадим. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 624 с.
3. Деҳхудо, А. ҷилдҳои 1–50. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1340
4. Расулов М.Я. Медицинский словарь [Текст] / М.Я. Расулов. Том 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 466 с. Том 2. Душанбе: 1982. – 461 с. Том 3. Душанбе: 1983. – 461 с. Том 4. Душанбе: 1986. – 466 с.
5. Сайид Эдди Шер. Вожаҳои форсии арабишуда. – Техрон: Амири Кабир, 1376 х., – 291 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораг аз 2 ҷилд) – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. 2010. (нашри дувум), ҷ.1. – 996 с.; ҷ.2. – 1095 с.

РОЛЬ ТАДЖИКСКИХ СЛОВ, ПРЕВРАЩАЮЩИЕСЯ НА АРАБСКИЕ (МУАРАБОТ) В СТРУКТУРЕ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ «КАНЗИ ШИФО» И «ХАЗИНАИ ТИББИ КАДИМ» ХОМИДА ЗОХИДОВА

Термины традиционной медицины на таджикском языке привлекли меньше внимания ученых, чем термины в других областях науки. Таким образом, эта группа терминов недостаточно изучена в лингвистике и считается актуальной проблемой. В этой статье обсуждаются таджикские слова муарраб в произведениях Хомида Зохидова, а также обсуждается их лингвистическое происхождение и фонетические изменения в арабском языке, что является интересной особенностью слов муарраб. Автор на основе исследовательских работ, связанных с данной областью, исследовал терминологию и определил, что в формировании терминов традиционной медицины активно участвуют таджикско-арабские слова. Также стало известно, что в структуре терминологии традиционной медицины лексические образцы слова с заменой специфических звуков таджикского языка на звуки арабского языка играют важную роль и используются в произведениях традиционной таджикской медицины.

Ключевые слова: термины, арабские слова таджикского языка, медицинские термины, народная медицина, болезнь, лечения, заимствованные слова

THE ROLE OF TAJIK WORDS TURNING INTO ARABIC (MUARRABOT) IN THE STRUCTURE OF THE MEDICAL TERMS «KANZI SHIFO» AND «KHAZINAI TIBBI KADIM» (THE TREASURE OF ANCIENT MEDICINE) BY HOMID ZOHIDOV

Traditional medical terms in Tajik language have received less attention from scientists than the terms in other fields of science. Thus, this group of terms has not been sufficiently studied in linguistics and is considered as a relevance problem. This article discusses the Tajik «muarrab» words in the works of Homid Zohidov, and also discusses their linguistic origins and phonetic changes in Arabic, which is an interesting feature of the «muarrab» words. On the basis of research works related to this area, the author researched the terminology and determined that Tajik-Arabic words are actively involved in the formation of terms in traditional medicine. It also became known that in the structure of the terminology of traditional medicine, lexical word samples with the replacement of

specific sounds of the Tajik language to the sounds of the Arabic language play an important role and are used in the works of traditional Tajik medicine.

Key words: terms, Arabic words of the Tajik language, medical terms, traditional medicine, disease, treatment, borrowed words.

Сведения об авторе:

Хусанбаев Н.А., Старший преподаватель кафедры таджикского языка ХГУ имени академика Б. Гафуров

About the author:

Husanboev N.A., Senior Lecturer of the Department of Tajik Language KSU named after academician B. Gafurov

СТЕРЕОТИПИ «ХУДӢ – БЕГОНА» ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТОПОНИМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муҳаммадҷонзода О., Раҳимзода С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Нишон додани чузбӣ миллӣ-фарҳангии семантикаи воҳиди фразеологӣ, ки дар ин таҳқиқот топоним ба ҳисоб меравад, имкон медиҳад, ки воҳидҳои фразеологӣ аз нуқтаи назари мавҷудияти маълумот дар бораи фарҳанги миллӣ дар онҳо омӯхта шаванд. Ин амр имкон медиҳад, ки тазоди (оппозитсияи) фарҳангии архетипии «мо – дигарон / худӣ – бегона», ки дар воҳидҳои фразеологии топонимикӣ сабт шудаанд, муайян карда шавад. Тафовути байни фарҳангҳо тафовути қавмиро дар бисёр соҳаҳои ҳаёти одамон ташкил медиҳад ва сарҳади байни фарҳанги «мо» ва «дигарон»-ро ба таври возеҳ ҷудо мекунад. Зиддияти нишонаҳои фарҳангшиносии «худӣ – бегона» дар семантикаи топонимҳои фразеологишуда, ҳам дар дохили воҳидҳои фразеологии ҳуди забон ва ҳам дар воҳидҳои иқтибосӣ таърихан собит мондааст. Маҳз хусусиятҳои психологии дарки олами «бегона» аз ҷониби ин ё он ҷомеаи забонӣ-фарҳангӣ мебошад, ки хусусияти тобишҳои баҳодиҳии воҳидҳои фразеологиро бо топонимҳои фарҳангӣ муайян мекунад. Чузбӣ муҳими ин муҳолифат «қолабҳо» мебошанд. Истилоҳи «стереотип»-ро ҷомеашиноси амрикоӣ В.Липпман дар китоби «Андрешаҳои ҷамъиятӣ», ки соли 1922 ба таъб расидааст, ба муомилоти илмӣ ворид кардааст. Липпман стереотипро ҳамчун шакли махсуси дарки олами атроф маънидод мекунад, яъне маълумоти мазкур ба ҳиссиёти мо таъсири муайян мерасонад [16, 95]. Дар воҳидҳои фразеологии бо чузбӣ топонимикӣ, ҳам автостереотипҳо ва ҳам гетеростереотипҳо ошкор карда мешаванд. Автостереотипҳо баҳогузориҳое мебошанд, ки намояндагони ҷомеаи этникӣ ҳудашон онҳоро эҷод кардаанд [10, 224]. Одатан, ин стереотипҳо маҷмӯи хусусиятҳои мусбатро дар бар мегиранд, ки бо хоҳиши ҷомеаи этникӣ ба мундариҷаи онҳо хусусиятҳои идеалии гурӯҳи этникӣ, сифатҳои фарқкунанда ва ҳислати миллии онҳо дохил карда мешаванд. Гетеростереотипҳо маҷмӯи мулоҳизаҳои арзишӣ дар бораи халқҳои дигар мебошанд, ки намояндагони як гурӯҳи этникӣ ба гурӯҳи дигар чунин арзишҳоро қоиладар кардаанд [10, 224]. Ба ин навъи стереотипҳо пеш аз ҳама, арзишҳои беасос ва ба як хусусияти ягона ва умӯӣ сарҷамъ намудани қавмҳои дигар хос мебошад. Чун қоида, гетеростереотипҳо нисбат ба автостереотипҳо хеле муҳимтаранд. Ин ҳама муқобилияти ё зиддияти нишонаҳои фарҳангшиносии «худӣ – ҳуб», «бегона – бад»-ро, ки дар воҳидҳои фразеологӣ бо чузбӣ топонимикӣ сабт шудаанд, тасдиқ мекунад.

Аммо пеш аз баррасии масъалаи мавриди назар, бояд ба назарияпардозии муҳикқикон доир ба ономастика нигоҳе дошта бошем. Таърифи мукаммали ин фанро А.В.Суперанская додааст: «Истилоҳи ономастика ду маъно дорад. Якум, он як илми мураккаби номвожаҳоро таъин мекунад; дуввум, ҳуди номвожаҳо; дар маънои охир истилоҳи онимӣ низ истифода мешавад» [11, 5]. Ҳамин тариқ, ономастика ҳамчун илми лингвистӣ моҳияти номвожаҳо, хусусиятҳои функционалии онҳоро меомӯзад, инчунин мушкилоти пайдоиш ва инкишофи номвожаҳо, робитаи онҳоро бо ҳама сатҳҳо ё дараҷаҳои забон, дониши назариявӣ ва амалии ҳуди илми ономастикӣ, инчунин робитаҳои онро бо илмҳои дигар [5, 90].

Ономастика ҳамчун як илми амалӣ ба вучуд омад, ки барои муаррихон, ҷуғрофиён, мардумшиносон ва адабиётшиносон зарур аст. Баъдтар, бо ҷалби забоншиносон бо усулҳои таҳлили сохторӣ ва семантикии худ дар омӯзиши ин масъала, ономастика ҳамчун як фанни мустақили забоншиносӣ ба вучуд омад [6, 27].

Яке аз вазифаҳои таъхирнопазири ономастика омӯзиши хусусиятҳои забонии номвожаҳо мебошад, ки аз як тараф бо назардошти имкониятҳои системавӣ як забони додасишуда ва аз тарафи дигар бо дарназардошти талабот ва имкониятҳои ин системаи онимикӣ ташаккул меёбанд [3, 14].

Дар байни забоншиносон ягон назари ягона, яъне иттифоқи назар вучуд надорад, ки қадон намуде аз исмҳои хос бояд «номвожа» ҳисобида мешаванд, чӣ гуна номвожа аз дигар исмҳо фарқ мекунад, оё номвожа маънои хоси худро дорад ва бисёр масъалаҳои дигарӣ марбут ба номвожаҳо.

Таҳти мафҳуми «исми хос» дар ин рисола қалима ё иборае дар назар дошта шудааст, ки барои равшан кардани объекти номбаршаванда дар байни дигар ашёҳо хизмат мекунад. Фардсозӣ (яъне аз дигар ҳамчунсон ҷудо карда нишон додани объект – Р.С.) ва шинохти он характери асосии он маҳсуб мешавад

[8, 91]. Ин таъриф ду вазифаи асосии топонимҳоро фарқ мекунад. Аммо, қабл аз баррасии вижагиҳои исмҳои хос, бояд қайд кард, ки як исми хос, ба монанди исми ҷинс, дар системаи забон як қатор вазифаҳои умумиро иҷро мекунад, ки барои ҳамаи воҳидҳои лафзии номинативӣ хосанд. Якум, номвожаҳо калимаро ҳамчун мансубияти як гурӯҳи этникӣ ва забони он тавсиф мекунад, яъне татбиқи вазифаи этникӣ; дувум, онҳо аломатҳои лингвистие мебошанд, ки дар ду ҷанба амал мекунад – а) ҳамчун аломати виртуалӣ дар системаи забон ва б) ҳамчун аломати воқеӣ дар суҳан; сеюм, ҳам исмҳои хос ва ҳам ҷинс вазифаи номинативиро иҷро карда, дар раванди шинохти инсон аз ҷаҳони атроф синфҳои ашъи шинохташаванда ё шахсони алоҳидаи ба ин синфҳо дохилшударо нишон медиҳанд; чорум, номҳо вазифаи коннотативӣ-экспрессиониро (маъноӣ ва ифодагарӣ) иҷро мекунад, ки барои ифодаи муносибати инсон ба падидаи таъиншуда – тавсифи услубии бетараф, мусбат ё манфии инсон оид ба арзёбии падида, ба қор бурда мешаванд. Дар баробари хусусиятҳои категориявии ономастиологӣ, номвожа инчунин дорои хусусиятҳои худ мебошад. Ин функсияҳои номвожаҳо иборатанд аз: таъинӣ-ичтимоӣ, шиносӣ ва ишоратӣ [5, 90-96].

Барои номвожаҳо вазифаҳои номинативии мустақим (ибтидоӣ) ва маҷозӣ (дуюмдараҷа) вучуд доранд. Дар вазифаи мустақими номинативӣ номвожа барои нишон додани «объекте, ки ба он алоҳида таъин карда мешавад» хизмат мекунад. Функсияи номинативии маҷозӣ ё ба истилоҳи забоншиносон портативии номвожаҳо бо интиқоли ном ба объекти дигар тавсиф карда мешавад, ки дар робита ба он қобилияти гузоштани баъзе хосиятҳо ба як қатор объектҳо дода мешаванд. Аз ин рӯ гузариши номвожаҳо ба калимаҳои маъмулӣ имконпазир аст [4, 9].

Дар баррасии хусусиятҳои онимҳо идома бояд дод, ки номвожаҳо бо исми ҷинс «ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати соҳа ва вазифа, ки дар системаи луғавӣ ҳар як забон мавқеи худро доранд, муқоиса карда мешаванд» [13, 42]. Он қадар роҳи равишҳои мухталифи номгузорӣ вучуд доранд, ки номвожаҳо гӯё берун аз доираи сохтори луғавӣ забонҳо ҳастанд [17, 26]. Номвожа дар забон на танҳо аз ҷиҳати луғавӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, балки бо хусусиятҳои имлоӣ, морфологӣ, грамматикӣ, сохторӣ ва услубие дорад, ки онро аз дигар исмҳо фарқ мекунонд. Номвожа аз исми ҷинс бо ҳаҷм ва хусусияти маълумоти дар он мавҷудбуда, инчунин бо хусусияти парадигмаҳои луғавӣ фарқ мекунад. Топонимҳо инчунин як хусусияти байнисоҳавӣ доранд: гузариши ҳатмӣ аз як забон ба забони дигар. Бояд қайд кард, ки агар ягон ашъи мушаххас бо дигар исм таъин карда шавад, ин ҳанӯз маънои исми хосро надорад.

Баъзе муаллифони исбот мекунанд, ки номвожаҳо маъно надоранд, баъзеи дигар маънои онҳоро нисбат ба исми ҷинс паस्तтар ё дар нақшаи гуногуни иттилоотӣ пойинтар шуморида, баъзеи дигар ба онҳо нисбат ба исми ҷинс маънои бештар нисбат медиҳанд. Ҳамин тариқ, қайд кардан мумкин аст, ки дар бораи маънои номвожаҳо ду концепсияи мустақиман муҳолиф мавҷуданд: антисемантикӣ ва семантикӣ.

1) Дар концепсияи «антисемантика» номвожаҳо маъно надоранд, онҳо нишонаҳо, тамғаҳо, калимаҳои номинативии маънои аслиашонро гумкарда мебошанд (К.С. Аксаков, О.С. Ахманова, Ҷ.А. Булаховский, А. Гардинер, А. Марта, Д.С. Милл, А.А. Реформатский, А.А. Уфимтсева, О. Функе ва дигарон).

2) Дар концепсияи «семантикӣ» номвожаҳо низ ифодакунандаи маъно, ҳатто дар баъзе мавридҳо аз исми ҷинс ҳам равшантар ба ҳисоб гирифта мешаванд (М. Бреал, Ф.И.Буслаев, Х. Чозеф, А. Доза, О. Есперсен, Т.Н. Курилович, А.А. Потебня, А.В.Суперанская, Л.В. Шерба, Л.М. Шетинин ва дигарон).

Фразеологияи ономастикӣ маҳз ҳамон қабати воҳидҳои забонӣ мебошад, ки дар бораи тарзи ҳоси тафаккур, ҷаҳонбинӣ ва мифологияи мардуми соҳибзабон маълумот медиҳанд.

Воқеиятҳои забоние, ки воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи топонимиро нишон медиҳанд, бо ҷуғрофия ва таърихи кишвар, урфу одатҳо, хусусиятҳои ҳоси сокинони минтақаҳои алоҳида ва ғайра алоқамандии зич доранд. Топонимҳо тамоми маҷмӯи мураккаби фарҳанг ва психологияи як миллати мушаххас, роҳи ҳоси тафаккури образноки онро муттаҳид месозанд.

Омӯзиши фразеологияи топонимӣ дар омӯзиши забон ва фарҳанги кишвар дар маҷмӯъ нақши муҳим мебозад, зеро топонимҳо ва воҳидҳои фразеологӣ, ба фарқ аз дигар воҳидҳои забон, на танҳо маънои лингвистӣ, балки экстралингвистӣ низ доранд, яъне ҷузъи фарҳангӣ - маълумот дар бораи фарҳанг ва ҷомеаи одамони муайян доранд.

Қабати фразеологияи топонимҳо (воҳидҳои фразеологияи дорои топонимҳо) дар забони англисӣ нисбат ба забони ҷиҳатӣ бойтаранд.

Дар байни воҳидҳои фразеологияи собит бо топоним, воҳидҳои ҳамаи синфҳои воҳидҳои фразеологӣ мавҷуданд:

1. воҳидҳои фразеологӣ: (точ. англ. set the Thames on fire - Темзаро оташ задан); воҳидҳои фразеологияи маҷозӣ (англ. the garden of England - боғи Англия); таркибҳои ҷуфтшуда (English Sodom and Gomorrah): воҳидҳои муқоисавӣ (англ. as plain as Salisbury - оддӣ ҳамчун Солсберӣ).

2. ибораҳои фразеологӣ (рехта) (англ. to go to Bath - рафт ба Бат «барои гадоӣ»);

3. таркибҳои фразеологӣ (англ. Paddington fair - ярмаркаи англисии Paddington).

4. ибораҳои фразеологӣ - паремияҳо (англ. England's difficulty is Ireland's opportunity - душвории Англия ин имконияти Ирландия аст).

Таҳлили забонӣ ва фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи топонимӣ дар ҷанбаи таърихӣ ва

фарҳангӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми омӯзиши ибораҳои ташаккулёбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ раванди ташаккули ибораҳоро бо назардошти се нуктаи асосӣ таҳия намудан лозим аст:

1) ангезаи иттилооти ақлӣ ва ё эҳсосотӣ, ки бояд дар воҳиди фразеологӣ инъикос карда шавад;
2) заминаи ҳосилавӣ - шакли аслии моддӣ, ки ба туфайли он маънои воҳиди фразеологӣ ба амал меояд;

3) доираи вазъи беруназабонӣ, ки барои пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ тақдир мешавад.

Аз нигоҳи инъикос дар заминаи образи воҳидҳои фразеологӣ, ду гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи топонимикӣ фарқ карда мешаванд:

1) воҳидҳои фразеологӣ милли-фарҳангӣ бо ҷузъи топонимикӣ (забони англисӣ ё тоҷикӣ);

2) воҳидҳои фразеологӣ байнифарҳангӣ бо ҷузъи топоним (аз забонҳои дигар гирифта шудааст).

Дар баъзе мавридҳо дар забонҳои муқоисашаванда монандии сохторӣ дида мешавад, аммо семантикаи воҳидҳои фразеологӣ ҳале аз ҳамдигар дуранд. Ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ вобаста ба табиат ва падидаҳои шахру минтақаҳо буда, аслан муодил надоранд.

Тоҷикӣ:

Гоҳе аз Ашт гоҳе аз дашт гап задан

Барои толибилм то Бағдод як қадам роҳ ҳаст

Оби хуми Намангон ях мекунад

Онаи зората дар Учкурғон нишон медиҳам

Англисӣ:

Bristol cream

Newcastle disease

People north of Watford

Shipshape and Bristol fashion

Ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ падидаҳои муайянро, ки ҳаёти иҷтимоӣ ва саноатӣ мардумро ҷи дар гузашта ва ҷи дар замони ҳозира инъикос мекунад, дар бар мегирад.

Дар байни фразеологизмҳо, махсусан дар забони англисӣ, ибораҳои истифода мекунад, ки маводи муҳаддир, нӯшокиҳои спиртӣ ва бемориҳоро ифода мекунад:

California turnarounds – истифодаи амфетамин аз ҷониби ронандагони мошинҳои боркаш дар назар доранд (таҳтуллафз: «нуктаи гардиши Калифорния»);

Вобаста аз маҳалли ҷойгиршавии объектҳои таъиншуда, низ воҳидҳои фразеологӣ топонимиро фарқ кардан мумкин аст.

Мувофиқи ин таснифот гурӯҳи воҳидҳои фразеологиро бо ҷузъи топоним ба зергурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

1) воҳидҳои фразеологӣ, ки дар он топонимҳо объектҳоро дар қаламрави ҷамъияти забонӣ-фарҳангии додашуда ном мебаранд (топонимҳои «худӣ»):

Тоҷикӣ:

Омад омади шаҳи **Дарвоз**

Гоҳе аз **Ашт** гоҳе аз дашт гап задан

Лаъл ба **Бадахшон** бурдан

Ба **Даран** **Нихон** рафтан.

Гоҳе аз **Хучанд** гоҳе аз Куқанд гап задан.

Англ.:

England's difficulty is Ireland's opportunity

2) воҳидҳои фразеологӣ бо топонимҳо, ки объектҳои берун аз минтақаи ҷамъияти забони мавриди назарро ифода мекунад (топонимҳои «бегона»):

Тоҷ.:

Саги мову тарафи **Хайдаробод** мечакад

Чити **Хитой** барин чиррос занондан

Тухми аз **Бағдод** омадагӣ

Сарфаи сари чағдон сарфакори **Ҳиндустон**

Барои толибилм то **Бағдод** як қадам роҳ ҳаст

Англ.:

Mexican breakfast

The Solomon of **France**

Paris is worth a mass

Bombay duck

Bombay milk-cart

The black hole of **Calcutta**

Дар забонҳои мавриди назар объектҳои «бегона»-ро ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст:

1) объектҳои, ки аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ба ҷамъияти забонӣ-фарҳангии муайян наздиканд (номҳои

чуғрофӣи кишварҳои ҳаммарз бо қаламрави истифодаи забони мавриди назар);

2) объектҳои, ки аз ҷиҳати чуғрофӣ аз ҷомеаи мазкури фарҳангӣ дуранд.

Фразеологизатсияи объектҳои топонимии дур нисбат ба фразеологизатсияи топонимҳои наздик камтар ба назар мерасанд, зеро соҳибзабонон албатта дар доираи ҷаҳонбинии худ воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла воҳидҳои фразеологиро эҷод меkunанд. Дар ин ду гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ фарқиятҳои назарраси забонӣ ва фарҳангӣ мавҷуданд.

Ба гурӯҳи топонимҳои ба забони тоҷикӣ наздик топонимҳои Афғонистон, Эрон ва Узбекистон дохил мешаванд.

Хар ба Хуросон бурдан

Зира ба Кирмон бурдан

Онаи зората дар Ҷҷурғон нишон медиҳам

Ҷарҷанд ки топонимҳои дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ додашуда аз доираи Тоҷикистон бурун бошанд, ҳам онҳо дар кишварҳои ҳамсоя ва ё нисбатан наздик қарор доранд (Афғонистон, Эрон ва Узбекистон).

Ба гурӯҳи компонентҳои англисӣ – топонимҳои аз ҷиҳати чуғрофӣ наздик ба ин ҷамъияти забонӣ-фарҳангӣ номҳои чуғрофӣи кишварҳои, ки дар қаламрави истифодаи забони англисӣ ҳаммарзанд, дохил мешаванд. Якум, инҳо дар наздикии Бритониёи Кабир мебошанд (Фаронса, Белгия ва Ирландия); дуввум, инҳо кишварҳои ҳаммарз бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мебошанд (Канада, Мексика, Куба ва ҷазираи Ямайка).

Дар забони англисӣ, бисёр воҳидҳои фразеологӣ бо топонимҳои ирландӣ мавҷуданд. Аммо онҳоро аз ҷиҳати ба ҳоки Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир дохил шудани Ирландияи Шимолӣ «бегона» ба ҳисоб намераванд.

Have kissed the Blamey stone

If you drop a fiver in Brandon, kick it all the way to Cork

Топонимҳои мексикӣ дар воҳидҳои фразеологӣ зерин таҷассум ёфтаанд:

Acapulco gold – тиллои Акапулко - киноя аз дастаи банги мексикӣ, ки ба намуди ғишти тилло дастабандӣ шудааст.

Mexican breakfast – субҳонаи Мексиканӣ - сигарет ва як пиёлача кофе ё об.

Mexican brown – марихуанаи мексикӣ.

Mexican standoff – истидагари мексикӣ.

Воҳидҳои фразеологӣ топокомпонентҳои фаронсавӣ:

Paris is worth a mass - Париж кирои ибодат мекунад.

Go to Cannes – ба Канн рафта. Суханбозӣ аст, аз сабаби монанд будани номи шаҳраки истироҳатии Канн ва сан ба маънои обхона, халочо.

The Solomon of France – Сулаймони Фаронса, киноя аз шоҳ Карл V.

Топонимҳои Белгия дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, ки аз ин миён бештар аз ҳама топоними «Waterloo» истифода шудааст:

Meet one's Waterloo – шикаст хӯрдан.

The battle of Waterloo was won on the playing fields of Eton – Пирӯзӣ дар ҷанги Вотерлоо дар майдонҳои бозии Итон ба даст омадааст.

Топонимҳои ҳиндӣ дар дохили воҳидҳои фразеологӣ баъди истеъмори Ҳиндустон ба вучуд омадаанд, ки шумораи онҳо низ назаррас мебошад.

Bombay duck - Мурғобии Бомбей (аҷоиб он аст, ки ин хурок на аз гӯшти мурғобӣ, балки аз як намуд моҳии Укёкуси Ҳинд пухта мешавад. Аз сабаби таъми он ба мурғобӣ монанд буданд аскарони Британия онро мурғобӣ гумон карда буданд)

the black hole of Calcutta – хонаи тарғу тор

Дигар гурӯҳро фразеологизмҳо бо ҷузъи топонимҳои Италия ва Рим ташкил меkunанд

cross the Rubicon

Neapolitan bone-ache

All roads lead to Rome

Fiddle while Rome burns

Do at Rome as the Romans do / (when in Rome) do as the Romans do

Better be the first in a village than second in Rome «Лучше быть в деревне первым, чем в городе последним»/.

It is ill sitting at Rome and striving with the Pope

Rome was not built in a day

Зарбулмасалу мақолҳо бо ҷузъи топонимҳои Миср (Egypt).

Egyptian darkness – торикии Миср (ин зарбулмасал аз сарчашмаҳои динӣ, аниқтараш аз Таврот сарчашма мегирад, ки мувофиқи он Худо ба Мӯсо таъкид кардааст: «Ҳароина торикӣ хоҳад буд дар сарзамин Миср»)

The flesh-pots of Egypt – табақҳои ғушпи Миср (киноя аз нозу неъматҳои аз даст рафта мебошад)
The ten plagues of Egypt – даҳ қуштор дар Миср (ин зарбулмасал низ сарчашмаи динӣ дирад, ки аз устураи тақлифи озодии яҳудиёро рад кардани Фиръавн ривоят мекунад)
Throw him into the Nile and he will come up with a fish in his mouth – ўро ба дарёи Нил ғарқ кунед ҳам, боз дар даҳонаш моҳӣ бармегардад (киноя аҳ толеъ ва иқболи баланди ягон кас)
Хороними Иерусалим низ яке аз топокомпонентҳои серистифода мебошад.
Jerusalem – мураббо ва Иерусалим
Jerusalem artichoke – анганори Иерусалим (як намуди мурӯди заминӣ)
Jerusalem pony – туотуи Иерусалим (хари Исо. Исо дар кӯчаҳои Иерусалим харсавор мегаштааст)
Топокомпонентҳои хитой (чинӣ) дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо.
From China to Peru – аз Чин то Перу (дар саросари ҷаҳон)
Not (do smth) for all the tea in China
She is so innocent that she thought fucking is a town in China!
Топокомпонентҳои юнонӣ низ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ англисӣ дида мешаванд
Attic salt – намаки Атика (Мардуми Юнони Атика бо зарофати худ машхур будаанд)
The eye of Greece – ҷашми Юнон (киноя аз ҷазираҳои Афина)
Топонимҳои Дания ва Колумбия дар фразеологизмҳои зерин дида мешаванд:
Is rotten in the State of Denmark – дар кишвари Дания пусида ҳаф рафта /Шекспиризм – як гурӯҳ аз воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисӣ аз осори шоир ва драматург В.Шекспир гирифта шудаанд/.
Go to Denmark – ба Дания рафта (амалиёти тағйири ҷинс гузаронидан. Аввалин маротиба чунин амалиёти ҷарроҳӣ дар Дания гузаронида шудааст)
Hail Columbia – ҷин занад Колумбияро (баъзе муҳаққиқон чунин ақида доранд, ки «hail» аслан «hell» - дӯзах бояд бошад).
to raise /get Columbia – қару ғазабӣ худро нишон додан
Аз топонимҳои Аргентина ҳамагӣ як воҳиди фразеологӣ ба даст омад.
On the road to Buenos Ayres дар роҳи Буэнос Айрес
Испания ҳам ҳамагӣ як маротиба ба ҳайси ҷузъи топонимии воҳиди фразеологӣ истифода шудааст
To build castles in Spain – дар Испания қаср сохтан (киноя аз орзуҳои нашуданӣ)
Германия: the Nuremberg defence
Мьянма: Rangoon itch
Шветсия: Stockholm syndrome
Иордан: Jordan almond
Чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони англисӣ, дар байни воҳидҳои фразеологӣ бо таркиби топонимҳое, ки объектҳои берун аз минтақаи забони мавриди назарро ифода мекунанд, тобиши манфӣ бартарӣ дорад, яъне маънои танқидӣ бештар ба назар мерасад. Тазоди фарҳангшиносии «худӣ - бегона» барои бисёр фарҳангҳо хос мебошад. Ю.М. Лотман дар ин робита менависад, ки «фазое, ки ҳамчун «аз они мо» ва «худӣ» ҳисобида мешавад, фарҳангӣ ва бехатар муайян карда мешавад, аммо фазои «аз они онҳо», яъне «бегона» дар аксари маврид душманона, хатарнок, бесарусомон ва пеш аз ҳама нофаҳмо баҳо дода мешавад [7, 175]. Тазоди «худӣ - бегона» паҳншавии тобишҳои манфиро дар воҳидҳои фразеологӣ бо топонимҳои «бегона» шарҳ медиҳад, зеро ҳама чизи бегона бештар бо чизи бад, нофаҳмо, номаълум алоқаманд аст. Маданияти шахсии худӣ одатан мусбат арзёбӣ карда мешавад ё гоҳо аз ҳад зиёд баҳо дода мешавад:
Everything which is good is made in England
Merry England
As safe as the Bank of England
Дар забони тоҷикӣ низ ифодаҳои тоҷикона, тоҷиквор ва тоҷикӣ асосан ба маънои мусбат истифода мешаванд.
Рӯйи тоҷиконаат бинмоя то доғи ҳабаш,
Осмон бар чехраи туркони яғмой занад. (Аслан аз ашъори Саъдии Шерозӣ аст.)
Таносуби калом чунин мурағаб карда шудааст, ки рӯйи хуб – тоҷикиона, доғи сиёҳ, сиёҳӣ – ҳабаш, яғмогарӣ, роҳзанӣ ва вайронкорӣ – турк. Хубӣ, зебӣ, дилрабоӣ ва умуман хусну ҷамолӣ маъшуқаашро ба «худӣ» – тоҷик ва ҳама доғу сиёҳиву яғмогариро ба «бегона» - турку ҳабаш мансуб донистааст.
Англисҳо фақат барои ифодаи як ҳолати нуговори шикам чандин воҳидҳои фразеологӣ доранд. Аммо ҳамаи онҳо дар асоси топокомпонентҳои «бегона» сохта шудаанд, чунки шикамдарду шикампечу ҳама амсоли инҳо нуговор ва нохушоянд мебошанд.
Мисолҳо: Aztec twostep, Bastra belly, Bechuana tummy, Bombay crud, Cairo crud, Dehli belly, Hong Cong dog, Karachi cork, Rangoon runs, Spanish tummy, Tokyo trots;
Айнан ҳамин ҳолат дар мавриди маводи муҳаддир, ки албатта бад аст, дида мешавад:
African black - марихуана, Arctic explorer - наркоман, Cambodian red - марихуана аз Камбоджа, China white - героин, фентанил, наркотик, analgetic, Columbian gold - марихуана, Machu Picchu - марихуана аз

Перу.

Дар фондҳои фразеологии забонҳои таҳлилшуда мундариҷаи универсалӣ (универсалӣ) ва милли-фарҳангӣ мавҷуданд, ки монандӣ ва тафовути дарки ҷаҳонии халқҳоро инъикос мекунанд. Асолати милли ва фарҳангӣ аз мансубият ба фарҳангҳои мухталиф, тарзи ҳаёт, менталитет, психологияи милли ва рушди таърихӣ як халқи муайян вобаста аст. Сарфи назар аз табиати умуминсонии тафаккури инсон, рушди воқеияти атроф ба тариқи мушаххасе, ки ба ҷомеаи муайяни милли-фарҳангӣ хос аст, сураи мегирад, ки бо василаи забонӣ собит мешавад. Ҳамчун дурнамои минбаъдаи таҳқиқот дар ин самт, тавсия додани таҳлили забонӣ-фарҳангӣ вохидҳои омӯхташуда дар матнҳои жанрҳои гуногун имконпазир аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ / Р. Абдуллозода.— Душанбе: Адиб, 1988, -400 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. Изд. 2-е. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 607 с.
3. Бланар В. Дистрибуция антропонимических моделей // В. Бланар. Перспективы развития славянской ономастики. - М., 1980. - С. 13-21.
4. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д.И. Ермолович - М.: Р.Валент, 2001.-200 с.
5. Кортунова Е.В. Понятие имени собственного. Его функции и особенности // Лингво-методические проблемы обучения иностранным языкам в вузе. Уфа: РИО БашГУ, 2004. С. 90-96.
6. Кунаккужина Л.М. Топонимы в языковой системе (на материале немецкого и башкирского языков) / Л.М. Кунаккужина. Диссер.к.ф.н., - Уфа, 2003. - 154 с.
7. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек - текст – семиосфера история / Ю.М. Лотман. - М.: Языки русской культуры, 1999. - 464 с.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская - М.: Наука, 1988. (1 изд. 1978). - 198 с.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский Изд. 4-е, исправл. и доп. - М.: Просвещение, 1967. - 542 с.
10. Садохин А.П. Этнология Учебное пособие / А.П. Садохин - Изд. 3-е, перераб и доп. - М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. - 352 с.
11. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. - М.: Наука, 1973.-366 с.
12. Суперанская А.В. Структура имени собственного: Фонология и мирфология / А.В. Суперанская. - М.: Наука, 1969. - 205 с.
13. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная). // А.А. Уфимцева. Языковая номинация (Виды наименований). - М.: Наука, 1972 (1977). С.5-87
14. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозири тоҷик / М. Фозилов. Ҷ.1.Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Душанбе-1963.-957 с.
15. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозири тоҷик / М. Фозилов. Ҷ.2/. Ирфон. Душанбе: 1964. 684 с.
16. Lippman W. Public Opinion/ W. Lippman. - N.Y., 1950. - 95 p.
17. Pulgram E. Theory of names/ Pulgram E. - Berkeley, 1954. – 162p.

СТЕРЕОТИПЫ «СВОЙ - ЧУЖОЙ» В ТПОНИМИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматриваются анализ и исследование имен собственных – онимы. Упомянутая проблема всегда рассматривалась ученым и исследователям, и пока в наше время это не остается, поскольку фактическая проблема и процесс исследований в области этой области без остановки становятся более актуальными и сильными. С развитием и увеличением лингвистического знания эта область языковых исследований становится более интересной и развивается бок о бок с другими отраслями и областями современной лингвистики.

Отрасль наук лингвистики, которая изучает имена собственные, в наше время называют onomastic. Этот термин - срок заимствования от греческого слова «onomasticae», который обозначает «путь или искусство наименование». В этот термин в современной лингвистике мы понимаем полный набор исследований и исследований имен собственных. Имена людей, государств, фамилий и прозвищ, прозвищ домашних животных, названий городов, городов и деревень, видов и реки, астрономические объекты, природные явления и т.д. - предмет исследований ономастики.

Ономастика как неотделимая часть современной лингвистики анализирует и изучает главные законы исторического развития и существования имен собственных, но с точки зрения его широты материалов и примеров исследований, и также с точки зрения методов исследования может появиться как прекрасная и независимая область знания.

В этой статье авторы пытаются показать важные особенности фразеологизмов с ономастическими компонентами. Рассматривая точки зрения лингвистических ученых и исследователей, авторы показывают культурные стереотипы «свой - чужой». Показано, что упомянутый стереотип - одна из самых выдающихся особенностей фразеологизмов и на таджикском и на английском языках.

Ключевые слова: лингвистика, сравнительная лингвистика, ономастика, фразеологизмы, компонент, топоним, стереотип, свой и чужой, анализ, таджикский язык, английский язык.

STEREOTYPES OF «OUR - ANOTHER» IN THE TOPONYMIC PHRASEOLOGICAL UNITS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers to the analysis and research of the proper names – onyms. The mentioned problem always was under consideration of the scientists and scholars and until nowadays it remains as an actual problem and the process of the researches on this field without stop become more stable and stronger. With the development and increase of the linguistic knowledge this field of the lingual studies becomes more interesting and develops side by side with the other linguistics branches or fields.

The branch of linguistics sciences, which studies the proper names, nowadays is called onomastic. This term is a borrowing term from Greek word «onomasticae» which denotes «the way or art of naming». Under this term in modern linguistics we understand the whole set of researches and studies of the proper names. The names of people, states, surnames and nicknames, the nicknames of the domestic animals, the names of towns, cities and villages, seas and rivers, astronomic objects, natural events etc. are the subject of the onomastic studies.

Onomastic as the inseparable part of modern linguistics analyses and studies the main laws of the historical development and existence of the proper names, but from the point of view of its wideness of the materials and the examples of researches, and also from the point of view of the methods of investigation can appear as a perfect and independent field of knowledge.

In this article the authors try to show the important features of the phraseological units with the onomastic components. Taking under consideration the points of view of the linguistic scientists and scholars, they show the cultural stereotypes of «our - another». It is shown that the mentioned stereotype is one of the most outstanding features of the phraseological units in both Tajik and English languages.

Keywords: linguistics, comparative linguistics, onomastic, phraseological units, component, toponym, stereotype, our and other, analysis, Tajik, English.

Сведения об авторах:

Мухаммаджонзода Олимджон – д.ф.н., профессор, начальник Комитет по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бехзод 25, Тел.: (+992) 918 85 0046

Рахимзода Сафарали – докторант (PhD) 3-го курса кафедры ангоийской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 905752520.

About the authors:

Muhammdjonzoda Olimjon – doctor of philology, professor, Head of the Commuty of Language and Terminology by the Government of the Republic of Tajikistan. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Behzod 25 Str. Tel.: (+992) 918 85 0046

Rahimzoda Safarali – doctoral student (PhD) of the 3rd year of the English Philology Department of the Tajik state Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, Tel.: (+992) 905752520, E- mail: safaraliabdusamad@gmail.com

ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ ХИЛОФӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мирзоева З.Г.

Донишгоҳи Давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Масъалаи омӯзиши чумлаҳои мураккаби пайваст дар қатори самтҳои нави илми забоншиносӣ муоина карда мешавад. Омӯзиши ин падида (ҳодисаи) дар солҳои 40-ми асри XX шурӯъ шудааст. Муассиси омӯзиши чумлаҳои мураккаби пайвасти забони англисӣ аз рӯи маълумоти мо аъзои муҳбирони академияи илмҳои ИҶШС Ярцева мебошад, ки ҳануз қори илмӣ худро дар соли 1940 ба ин мавзӯ бахшида буд. Дар забоншиносии тоҷик нахустин масъалаи омӯзиши чумлаҳои мураккаби пайваст ба қорҳои илмӣ забоншиносони машҳури тоҷик ба мисли Ш.Ниёзӣ, Н. Махсумӣ ва Р.Набиева алоқаманд мебошад.

Дар солҳои шастуми қарни гузашта ду мақолаи Ҳ.Қаҳҳорова доир ба чумлаҳои мураккаби пайваст нашр шудааст. Баъзе маълумотҳо доир ба ин навъи чумлаҳо дар қисми дуҷуми китоби дарсии забони тоҷикӣ барои мактабҳои олии оварда шудааст, ки соли 1963 нашр шудааст. Дар давоми ҳамин солҳо масъалаи марбутро забоншиносони тоҷик ба амсоли А. Эшонҷонов, Ш. Рустамов, Ф.К. Зикриёев таҳти омӯзиш қарор додаанд. Якҷанд маълумоти дигар доир ба чумлаҳои мураккаби пайвасти забони тоҷикӣ дар грамматикаи академӣ оварда шудааст.

Аз қорҳои ба масъалаи паратаксис бахшида шудаи 20 соли охир бештар қорҳои филологони рус аз қабили И.А.Шарипов, Н.В.Первешева, А.Т.Швед, Т.А.Далиневеная, Т.А.Стародубова; филологони англис О.С.Тимченко, Т.В.Паниратова ва дигарон маъмул мебошанд. Дар давоми 20-25 соли охир забоншиносони тоҷик ба як қатор таназулоҳи рӯ ба рӯ шудаанд.

Дар забони англисӣ дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ба сифати пайвандаҳои ҳилофӣ чунин пайвандаҳо баромад мекунад: **but, while, whereas** ва инчунин калимаҳои пайвандаҳои **still, while, yet, otherwise, nevertheless** ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ чунин пайвандаҳо инҳо мебошанд: **аммо, лекин, вале, балки, вагарна, набояд, ҳол он ки** ва ғайра.

Сони вазифаи ин пайвандаҳоро дар ҳар яке аз ин забонҳои омухта шуда муоина карда, шарҳи муқоисавии онҳоро бо мақсади нишон додани изоморфизм ва алломорфизм дар ин ҷанбаҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст меорем.

Пайвандаҳои аммо, лекин, вале ва муродифи англисии онҳо but

Худи пайвандаки ҳилофии **but**-и забони англисӣ бо се пайвандаки ҳилофии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад: **аммо, лекин, вале**. Ин пайвандаҳо тобиши гуногуни маъноги дошта, барои пайваст намудани калимаҳои мустақил ё ибораҳо дар таркиби ҷумлаҳои содда ва ҳамчунин барои муайян кардани алокаи байни ҷузъҳои хабарии таркиби ҚМҲ хизмат мекунад. Мисол: 1) *A beam of sunlight, smoky, with dust-motes, came slanting in on to the wall before him - pretty thing, a beam of sunlight, but a terrible lot of dust.*

2) *Being set ashore, with very little money in their pockets, and no definite plan of operation in their heads, they sought out a cheap tavern.*

1) *Қабир гирди ҳавлино боғи фақирона лаҳзае чанд гузашт, вале ба дарун надаромад.*

2) *Ман ҳам аз дарун истода қор мекардам, ба дӯстонам мадад мекардам, лекин нашуд.*

Дар ин чор ҷумлаи забонҳои муқоисашаванда пайвандаҳои **but- аммо, вале, лекин** барои муайян кардани алокаи байни ҷумлаҳои соддаи яктаркибаи маънои ҳилофӣ дошта хизмат мекунад.

Аммо дар ҷумлаҳои зерин ин пайвандаҳои ҳилофӣ барои муайян кардани алокаи байни ҷузъҳои хабари таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мерасонанд.

Мисол: 1) *Якҷоя таҳтӯл кардем, вале сӯҳбати мо ишра нагирифт.* 2) *Ман ишуморо ҳурмат дорам, лекин барои муҳаббати худро бахшидан ин кам аст.*

1) *At first I worried with every step I took, but in a week or so it was only a job.*

2) *She must have come to the store before Good Friday, but I could not remember it.*

Архисемаи ин пайвандаҳо- ин маънои интизории дуруғин аст. Зери интизори дуруғин бояд фаҳмида шавад, ки гуянда ба ягон ҳодисаи ҳақиқати материалӣ дошта таъкид мекунад, ки иҷро шудааст ё ин ки иҷро мешавад, сарфи назар аз ин ҳодиса дар ҷаҳони материалӣ ҳодисаи дигаре рӯй медиҳад, ки бар ҳилофи ҳодисаи яқум мебошад. Махсусан ҳодисаи дуҷум, ки дар пеш набуд, аммо сарфи назар аз иродаи субъект вай дар вазъияти экстралингвистики иҷро мешавад. Мисол: 1) *Дар Бухоро баҳор омада буд, латофати он дар ҳама ҷо мушоҳида мегардид... вале лаққаҳои абри сиёҳ гоҳо осмони нилгунро пӯшидан меҳостанд...*

2) *She turned to go, but Kohler cut her off.*

Дар мисоли забони тоҷикӣ дар қисми аввали ҷумлаҳои мураккаби пайвасти *дар бораи омадани баҳор ба Бухоро ва паҳн шудани буи хуши он дар ҳама ҷо* маълумот дода шудааст ва дар ҷумлаи дуҷум оиди хатари паҳн шудани абри сиёҳ дар осмон гуфта шудааст, ки он воқеаи ногаҳони мебошад.

Дар мисоли забони англисӣ дар ҷумлаи яқум дар бораи он гуфта мешавад, ки ӯ баргашт, то ки халос шавад, ва дар ҷумлаи дуҷум дар бораи воқеаи ногаҳоние хабар дода мешавад, ки оиди монеаи роҳи ӯ ба Корела мебошад.

Дар маъхазҳои мухталифи забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ якҷанд тобишҳои маъноии дигаре зикр шудааст, ки пайвандаҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикиро шарҳ медиҳанд. Ин тобишҳо инҳо мебошанд:

1) маънои ба меъёр номутобик;

2) маънои муқоисавӣ- ҳилофӣ;

3) маънои ҳилофӣ- муқоисавӣ

4) маънои ҳилофӣ-нопура

5) маънои ҳилофӣ-пура

6) маънои васеъ-пайҳамӣ

7) маънои интиҳобӣ

8) маънои сабабӣ

9) маънои муқоисавӣ-ҷудокунанда

10) маънои муқоисавӣ-эзоҳӣ

Тобиши маъноӣ ва намудҳои муносибате, ки ин пайвандаҳоро нишон медиҳанд, барои мусоидат кардани маъно дар сохтори ҷумлаҳои содда ва мураккаб ёри мерасонанд. Сипас шаклҳои махсуси ин маъноҳо ва ин алоқаро, ки ин пайвандаҳоро дар сохтори ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ шарҳ медиҳанд, таҳлил карда, изоморфизм ва алломорфизмро дар сатҳи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мекушем нишон диҳем.

Таҳлилро бо ду мисоли зерини забонҳои муқоисашаванда шуруъ мекунем. Мисол: 1) *He felt the blood crawl in his vein, but controlled himself and closed the door softly behind him.*

2) *They are both under the same roof, but the two classes of boys never come in contact.*

1) *Сафар якбора отаини иуд, вале ҳамоно худро ба даст гирифт.* - Сафар неомеданно прише́л в яро́сть, но тут же взял себя́ в руки.

2) *Вай як умр аз дигарон худро боақтару зирактар меҳисобид, аммо охиру охирон ба ин ҳол афтоданин ўро алам кард.*

Дар мисоли якуми забони англисӣ оиди чор омиле, маълумот дода мешавад, ки бо субъект рӯй додааст. Субъект танҳо дар ҷумлаи якум як маротиба нишон дода шуда, дар ду таркиби хабарии охирон аломати хабари эллиптикӣ дорад, бинобар ин ҷумлаи мазкур ба гуруҳи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти эллиптикӣ мансуб аст. Дар байни таркибҳои хабарии якум ва дуом муносибати ҳилофӣ ба ҷашм мерасад, аммо гуруҳи хабарии сеюми бо таркибҳои хабарии пешина, дорои муносибати пайвастанда аст на ҳилофӣ.

Дар мисоли дуоми забони англисӣ ду таркибии хабари мавҷуд аст, ки ҳар яке аз онҳо вазъияти алоҳидаи экстралингвистикиро нишон медиҳанд. Вазъияти дуоми экстралингвистикӣ вазъияти якуми экстралингвистиро қиёс мекунад.

Дар ин ду мисоли забони англисӣ пайвандаки **but** барои муқоисаи ду ҷумлаи содда хизмат мекунад, ки ду вазъияти муҳолифи экстралингвистиро ифода мекунад.

Дар мисоли забони тоҷикӣ инчунин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти эллиптикӣ мавҷуд аст, зеро дар таркиби хабарии дуом «*ҳамоно худро ба даст гирифт*» мубтадо бурида шудааст, ки аз ҷумлаи пешина барқарор кардани имкон дорад. Ин мубтадо калимаи Сафар мебошад, ки онро бо ҷонишини шахсии «*ӯ*» иваз кардан мумкин аст. Дар ҷунин ҳолат гуруҳи хабарии дуом ба таври зайл ифода мешавад «*ӯ ҳамоно худро ба даст гирифт*». Бояд қайд кард, ки бе иштироки ҷонишини «*ӯ*» субъекти ҷумлаи мазкурро дар асоси морфемаи калимаи «*гирифт*», ки ба морфемаи - **ам** (*гирифтам*) ва «**а**» (*гирифтӣ*) муқобил аст, муайян кардан мумкин аст.

Дар ин ҷумлаҳои мураккаби пайвасти эллиптикӣ низ ду воқеа тасвир мешавад: якум – *Сафар нохост отаини иуд*, дуом- *ӯ худро ба даст гирифт*. Ва ин ду ҳодиса якдигарро ихтисор мекунад, бинобар ин дар байни ин ду гуруҳи хабари муносибати ҳилофие ба назар мерасад, ки тавассути пайвандаки «*вале*» ифода шудааст. Маънои ин муносибат муқобилгузории ду ҳодисае, ки ба як шахс мансуб мебошанд.

Дар мисоли дуоми забони тоҷикӣ ду ҷумлаи содда мавҷуд аст, ки ҳар кадоми онҳо мубтадо ва хабари худро доранд. Ҳар яке аз ин ҷумлаҳои содда ҳодисаҳои ҷаҳони моддиро тасвир мекунад. Дар байни ин ду ҳодиса муносибати ҳилофӣ дида мешавад. Муносибати ҳилофӣ байни ин ду ҳодиса ифодаи худро бо ёрии пайвандаки ҳилофии «**аммо**» пайдо мекунад.

Бояд қайд кард, ки пайвандакҳои «**аммо**, **вале**, **лекин**» ҳамчун воситаи майянкунандаи муносибати ҳилофии байни таркибҳои алоҳидаи хабарии забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд, ки пайвандаки **but**-и забони англисӣ муродифи онҳо мебошад. Онҳо муродифи мутлақ ба ҳисоб мераванд.

Аз таҳлили ду мисоли ҳарду забон ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар ҳарду забон дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти маънои як ҷумла ба ҷумлаи дигар муқобил аст. Дар ин ҳолат бояд пурра оиди муносибати ҳилофии байни таркибҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвасти таъкид кард.

Дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст аз рӯи мазмун муқоисаи на таркибҳои хабарӣ, балки ҷузъҳои онҳо имконпазир аст. Мисол: 1) *Not many children could say they remembered the day they met their father, but Vittoria Vetra could.*

2) *Раис дил пур аз он ки тиразан сухани ўро рад карда наметавонад, ба як хонаи ҳолӣ даромада, бо кампир хеле вақт ҳамган шуд, аммо суханаи қўр нагирифт.*

Дар мисоли забони англисӣ се таркиби хабарӣ мавҷуд аст. Дар байни таркибҳои хабарии якум ва дуом муносибати тобеъ вучуд дорад, ва аз як тараф дар байни таркибҳои хабарии якум ва дуом ва аз тарафи дигар дар байни гуруҳи хабари сеюм муносибати ҳилофӣ мушоҳида мешавад. Дар инҷо як субъект ба субъект дигар муқобил аст, яъне мафҳуми *кудакони бисёр* ба мафҳуми як шахс – *Витторио Ветри* муқобил аст, ва ҷунин муносибати ҳилофӣ дар байни ду аломати хабарӣ ифодаи худро тавассути пайвандаки ҳилофии **but** пайдо мекунад.

Дар мисоли забони тоҷикӣ се таркиби хабарӣ мавҷуд аст, ки таркиби дуомаш (*ба як ҳоли даромада, бо кампир хеле вақт ҳамган шуд*) сохтори эллиптикӣ дорад. Дар байни таркибҳои хабарии якум ва дуом муносибати ҳилофӣ мушоҳида мешавад, ки он ба туфайли пайвандаки «**аммо**» сохта мешавад. Дар инҷо ду фикри бо ибораҳои хабарии дуом ва сеюми ифодаёфта муқобил набуда - ҷузъҳои байни онҳо муқобил гузошта мешавад: *ҳамган шудан, қўр нагирифтани сухан*.

Чигунае, ки аз таҳлили ин мисолҳо маълум шуд, дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст на танҳо муносибати ҳилофӣ дар байни ҷузъҳои он, балки дар байни ҷузъҳои алоҳида дида мешавад, яъне ҷузъҳои луғавии гуруҳи хабарии таркиби ҚМП муқоиса мешаванд. Ин ҷузъи луғавӣ дар таҳлили нахвӣ вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумларо иҷро мекунад. Дар мисоли мазкури забони англисӣ ду мубтадо муқобил гузошта мешавад, ва дар мисоли забони тоҷикӣ бошад, хабарҳои ҷумлаҳои соддаи дар боло нишондодашудаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст муқобиланд.

Ҷунин ибораи нахвиро мебоист ҷумлаҳои мураккаби пайваст қисман муносибати ҳилофи дошта номид. Мисол: 1) *Professor Robert Langdon had seen some strange things in his life, but this was the strangest.*

2) *Имруза воқеае, ки дар Тошкент рӯй дод аз ин ҷумлааст, лекин ин воқеаҳо воқеаҳои охири нестанд.*

Дар мисоли забони англисӣ муқобилият дар муносибат ба мафҳуми ашёҳо (*things*) дида мешавад. Дар ҷумлаи соддаи якум оиди якчанд чизи аҷоиб маълумот дода мешавад, ва дар ҷумлаи соддаи дуюм бошад ин чизҳо дар муқобили чизҳои аҷоибтар меистанд. Калимаи *amē* (*thing*) дар ҷумлаи якум вазифаи пуркунамдари иҷро мекунад, ва дар ҷумлаи дуюм бошад нишондиҳандаи мафҳуми ашё (*thing*) калимаи *this* - ба сифати мубтадои ҷумлаи соддаи дуюм баромад мекунад. Чихеле, ки маълум шуд, калимаи-пуркунамда ба калимаи-мубтадо муқобил аст.

Дар мисоли забони тоҷикӣ муқобилгузори дар ҷумлаи якум дар байни калимаҳои «*воқеае*» ва дар ҷумлаи соддаи дуюм бошад дар байни калимаҳои «*ин воқеаҳо*» меояд. Ин калимаҳо дар ҳарду ҷумла дар таҳлили нахвӣ вазифаи мубтадори иҷро мекунамд. Бинобар ин, дар ҷумлаи мазкур муқобилият дар қатори ду субъекти баёншуда омада, ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ таъкил мекунад.

Дар ҷумлаи *Vittoria began to speak but was interrupted* муқобилият дар қатори хабарҳои *began to speak* ва *was interrupted* меояд, чароки таркиби хабарии якум пурра аст, ва дуомаш бошад эллиптикӣ аст.

Маводи мо аз он гувоҳи медиҳад, ки дар ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ дорои муносибати хилофии пурра дар байни таркибҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ якчанд навъи дигари муносибатро ҳам баён кардан мумкин аст: 1) *...офтоб нас аз як соати баромадани худаш боз фуру рафт, лекин дар атрофи баромадгоҳи худ фуру рафт.*

2) *He was seventy-one, but one could always dwell on Timothy.*

Чӣ дар мисолҳои забони тоҷикӣ ва чӣ дар мисолҳои забони англисӣ дар байни ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ муносибати шарҳдиҳанда дида мешавад, ки он дар мисолҳои забони англисӣ нисбат ба мисолҳои забони тоҷикӣ хубтар эҳсос карда мешавад.

Дар мисолҳои овардашуда дар байни ҷӯзҳои хабарии дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ муносибати сабабу натиҷа низ дида мешавад, ки мисолҳои зерин гувоҳи онанд: 1) *Ҳатто баъзе қисмҳоро кушода диданд, вале боз чизи шубҳанокро пайдо накарданд.*

2) *He struggled to keep up, but his legs felt like stone.*

Дар ду ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ дигари забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар байни таркибҳои хабарии тамоман тобиши маъноии дигаре дида мешавад: 1) *Women then were defended up to the nines, but you knew just as much about them as you do now – and that's precious little.*

2) *...дар дунё заноне ҳастанд, ки дар равишони рӯз, дар назари одамон басо бекамукост, хушбахту хушҳол ҷилва мекунамд, вале ҳамин ки ба кулбаи ҳилвати худ қадам мениҳанд, ҷӣ миқдор шиканҷаи рӯҳӣ онҳоро фаро мегирад, аламҳо мекашанд, вале аз он уқубат ба касе ёрои даҳон кушодан надоранд.*

Дар ин мисолҳои забонҳои муқоисашаванда маънои хилофӣ-муқоисавӣ мушоҳида шуда, дар ин ҳолат маънои муқоисавӣ, нисбат ба маънои хилофӣ якчанд ноқисиро ошкор мекунамд.

Дар қори Л.Х.Лустре якчанд муносибати маъноии дигаре дар байни ҷӯзҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ нишон дода шудааст [12,41]. Ба онҳо муносибатҳои маъноии зерин мансубанд:

1) **муносибати хилофӣ-маҳдудкунамда:** *Sorry to bother you with all this, but I had to say it. - Бубахшиед, ки бо ҳамин ин ҳарачу марачи шуморо таъвими додам, вале мебоист, ки ман инро ба шумо гӯям.*

Чихеле аз мисоли забони англисӣ ва тарҷумай он маълум шуд, дар байни гуруҳҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ ду намуди муносибат дида мешавад, аз як тараф ақидаи хилофӣ мавҷуд аст, ки маънои маҳдуд васеъ карда мешавад ва аз тарафи дигар ба муносибати хилофӣ муносибати шарҳдиҳанда зам мегардад.

2) **муносибати хилофӣ-пуркунамда**

Мисол: *His face was pale, but his chin had a firm line. - Рӯяш рангарида буд, вале болои ҷоғаш ҷуҷурчаи амиқе дошт.*

Дар инҷо маънои хилофӣ бо маънои пуркунамда душвор карда шудааст. Дар ин ҳолат маънои якум нисбат ба маънои дуюм бартари дорад.

3) **муносибати хилофӣ-хилофӣ.**

Мисол: *It might not be orthodox medicine, but it was the best he had ever know. - Ин шояд табобати муътақид набошад, вале ин лаҳзаи беҳтарине буд, ки ӯ қаблан дучораи намулдааст.*

Дар ин мисол семантикаи хилофӣ ба маънои хилофӣ мувофиқат мекунамд.

4) **муносибати васеъкунамда-пайвастрӯкунамдае,** ки дар бисёр [12,36] дида мешавад. Мисол: 1) *He was early and he knew it, but he could not wait a moment longer. - Бай барвақт омада буд ва инро ӯ медонист, вале ӯ наметавонист дигар интизорӣ кашад.*

2) *He saw the glance, but he gave no sign, for amount the things he had learned was discipline. - Бай нигоҳи ӯро дид, вале ба ин эътибор надод, зеро дар байни чизҳое, ки ӯ омӯхта буд, як тартиботи муайян ба назар мерасид.*

Дар ин ҷумлаҳо маънои хилофии пайвандаки *but* камтар мешавад. Қисми дуюм ибора хусусияти васеъ ва равшанкунамдари дорад, ва пайвандаки *but* бошад вазифаи пайвастрӯкунамдари иҷро мекунамд.

Ҳамин тавр, бояд ду навъи ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ бо пайвандакҳои *but*, *аммо*, *вале*, *лекин* аз ҳам ҷудо кунем. Ба навъи якум ҷунин ҷумлаҳои мураккаби пайвастрӯ тааллуқ дорад, ки дар он ду фикри

муқобил аст, ба дуошарш бошад ҷумлаҳои мураккаби пайвасте, ки дар он ҷузъҳои луғавии алоҳидаи таркиби ибораи хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайваст муқобил гузошта мешаванд.

Дар байни ҷузъҳои хабарии нави якуми ҷумлаҳои мураккаби пайваст якҷанд нави муносибати маъноие ба вуҷуд меояд, ки асоси мебошанд. Ғайр аз онҳо боз муносибати дигари ҷумлаҳои мураккаби пайваст ро рӯ ба рӯ шудан мумкин аст, ки онҳо на танҳо бо ёрии пайвандаки **but** ва се муродифи тоҷикии он: **аммо, вале, лекин**, балки тавассути қисмати ҷузъҳои луғавии таркибии ғуруҳҳои хабарӣ низ ифода мешаванд, ки дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст дохиланд.

А) Пайвандаки **yet**

Пайвандаки **yet** муродифи худро дорад, ки он аз рӯи маъно ба ғуруҳи зарфҳои «**боз, ҳанӯз**» мансуб аст. Маълум аст, ки калимаи **yet** ба сифати пайвандак маҳз аз ин зарф пайдо шудааст. Пайвандаки мазкур барои муайян кардани алокаи байни ҷузъҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайваст забони англисӣ хизмат мекунад. Мисол: 1) *«I have lived a long life among warriors, and know many a brave one, yet have I never seen a man like unto the»*. – Ман солҳои дарози умрамро дар байни ҷанговарон гузаронидам ва бисёре аз онҳоро меонам, бо вуҷуди он ман ҳаргиз мардиро мисли инро то ҳол надидам.

Чихеле ки маълум аст, пайвандаки **yet** ба пайвандаки таркибии **бо вуҷуди ин, бо вуҷуди он**-и забони тоҷикӣ мувофиқ аст. Ибораи мазкурро Ф.К.Зикриёев «**пайвандаки ҳолии иловагӣ номидааст**» [16,23-24]. Мо ин воҳиди зарфи пайвандакдорро ба мақсад мувофиқ мешуморем, чунки дар инҷо зарф ҳамчун ҳиссаи нутқ ба ғуруҳи дигар ҳиссаҳои нутқ дохил шуда, бо зарфи **yet**-и забони англисӣ ба ғуруҳи пайвандакҳо дохил мешавад. Ҳам пайвандаки **Yet**-и забони англисӣ ва ҳам пайвандаки **бо вуҷуди ин ё бо вуҷуди он**-и забони тоҷикӣ муносибати ҳилофии байни ду таркиби хабарии забонҳои муқоисашавандаро нишон медиҳанд. Дар пайвандаки мазкур маънои ҳилофие ҳис карда мешавад, ки мисолҳои зерини забони тоҷикӣ гувоҳи онанд: *Ғарҷанде торикӣ фаромада, деҳаро ҷандон хуб дидан имкон надошт, бо вуҷуди он қўчаи дароз ва хонаҳои ҷорқунҷаи ҷўбини онро мушоҳида намудан мумкин буд*. – *It was hardly possible to see the settlement, because of the fallen darkness, yet one could notice its long streets with square wooden houses*.

Аз мисолҳои мазкур бар меояд, ки зарфи пайвандакдори **бо вуҷуди он**-и забони тоҷикӣ бо пайвандаки **yet**-и забони англисӣ ифода мешавад. Дар ҳарду забон дар байни ду таркиби хабарӣ муносибати ҳилофӣ дида мешавад.

Ба ғайр аз тобишҳои маъноии нишондода шуда, таркиби хабарии баъд аз пайвандаки **yet**-и забони англисӣ ва пайвандаки **бо вуҷуди он**-и забони тоҷикӣ омада, маънои нав ва муҳимро ифода мекунад, ки маънои якуми тавассути таркиби хабарии пешина ифода ёфтаву муқобилат мекунад.

Б) Пайвандаки **still**

Пайвандаки мазкурро бо забони тоҷикӣ **бо вуҷуди ин (он), ба ин нигоҳ накарда, ба ҳар ҳол** тарҷума кардан мумкин аст. Мисол: *He's treated you badly; still he's your brother and you should help him*. – *Ӯ ба ту бад муносибат кард, ба ин нигоҳ накарда ту бояд ба ӯ ёрии диҳӣ, ӯ бародари ту*.

Дар ин ду ҷумла пайвандаки **still**-и забони англисӣ ва муродифи тоҷикии он **бо вуҷуди ин, ба ин нигоҳ накарда** барои муайян кардани муносибати ҳилофии байни ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мерасонанд. Ин воҳидҳои забонии забонҳои муқоисашаванда тобиши ҳилофиро дар муносибати байни ду таркиби хабарӣ дохил намуда, маънои иловагии ҳилофиро баён мекунанд. Пайвандакҳои **still, yet** ва муродифи тоҷикии онҳо синоним буда, аз рӯи дараҷа пайвандаки **still**-и забони англисӣ ва пайвандаки **ба ин нигоҳ накарда**-и забони тоҷикӣ серистеъмоланд.

В) Пайвандаки **otherwise**

Муродифи тоҷикии пайвандаки ҳилофии мазкур пайвандаки тоҷикии **ҳам, вагарна** мебошад. Масалан: 1) *The rent is high, otherwise the house is fine*. – *Ҳархи иҷораи ӯшаш баланд бошад ҳам, манзилгоҳ ошаноб аст*.

2) *Ба толеи Одина хайрият ки Шохмирзо буд, ва гарна дар рӯзҳои вазнин қурбони нахустин ӯ мешуд*. – *To Oдина's good fortune there was Shohmirzo there, otherwise in those hard days he would have been the first sacrifice*.

Чихеле ки аз ин мисолҳо маълум шуд, пайвандаки **otherwise**-и забони англисӣ ба ду пайвандаки забони тоҷикӣ **ҳам, вагарна** мутобиқат мекунад. Дар ин пайвандакҳои ду забон маънои ҳилофӣ дида мешавад. Мисол: 1) *Ман Давлатро ҳам бо худ мегирам, вагарна вай дар инҷо танҳо метарсад, -гуфт Даря*. – *«I'll take Davlat with me, otherwise he'll be afraid being alone» - said Darya*.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ин пайвандакҳо забонҳои муқоисашаванда дар нутқи адабии ҳаттӣ истифода мешаванд, бинобар ин доираи истифодаи онҳо маҳдуд аст.

Г) Пайвандаки **while**

Пайвандаки мазкури забони англисӣ бисёрвазифа мебошад. Он барои муайян кардани ҷумлаи пайравӣ замон бо қисми зиёди пайвандакҳои тобеъкунанда истифода мешавад. Он гоҳ-гоҳ ба вазифаи пайвандаки павасткунанда истифода бурда мешавад. Пайвандаки мазкур ба забони тоҷикӣ **ҳол он ки** тарҷума мешавад. Масалан: 1) *He had been suffocating in that atmosphere, while the apprentice's chatter had driven him frantic*. – *Дар ҷунин вазъият ӯ зикқи нафас истода буд, ҳол он ки ҷақ-ҷақи шогирдон ӯро асабонӣ карда буд*.

2) *Аз рӯи ҳисоби охири деҳқонон бояд гандумашон панҷ манн меомад, ҳол он ки аз чорман тахминан як нӯд зиёдаш мекард.* –According to the peasants» last calculation their wheat weighed 640 killogramms, while actually it was about 512 killogramms.

Чигунае ки аз ду мисоли забонҳои тоҷикии англисӣ ва тарҷумаи онҳо маълум шуд, пайвандаки **while** ва муродифи тоҷикии он **ҳол он ки** ду гуруҳи хабарии маъноӣ хилофи доштаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвастро пайваст мекунад, ки онҳо маъноӣ хилофиро зиёд мекунанд. Ин маъноӣ хилофӣ на танҳо ба ин пайвандакҳо, балки ба матн ҳам вобаста аст.

Бояд таваққуф дод, ки ин пайвандакҳои забонҳои муқоисашаванда дар матни бадеӣ кам истифода мешаванд.

Д) Пайвандаки **whereas**

Ҳамамаъноӣ тоҷикии пайвандаки мазкур пайвандаки **ҳол он ки** мебошад. Ин ду пайвандаки ҳамамаъноӣ барои муайян кардани алоқаи байни ҷузъҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мекунад. Мисол: 1) *She had been anxious enough to get the job - whereas Turgis ...lived in lodgings here in London* [11, 66].

2) *...агар ин касро ба хонаат барӣ, ҳеч набошад, як асп савор карданат даркор, ва ҳол он ки ту асп надорӣ.*

Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забони англисӣ аз рӯи намунаи зерин ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд: *Ў хеле мехост дар ин ҷо кор ёбад, ҳол он ки Тургис дар инҷо – дар Лондон дар хонаи ӯҷора зиндагӣ мекард.*

Ҷумлаҳои забони тоҷикӣ дар забони англисӣ ба ҷумлаҳои забони англисӣ зерин мувофиқат мекунанд: *If you invite him to your house, you must at least present him with a horse, whereas you have not got any horse.*

Мисолҳои аслии ва тарҷумаи онҳо дар бораи он гувоҳи медиҳанд, ки **whereas** ва **ҳол он ки** муродифи мутлақ мебошанд. Ҳар дуи ин пайвандакҳо ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвастро пайваст намуда, дар байни онҳо муносибати хилофиро муайян мекунанд [6, 21-22].

Е) Пайвандаки **however**

Пайвандаки мазкурро дар забони тоҷикӣ пайвандаки **бо вучуди он ки, ҳар чанд ки** мувофиқат мекунад. Мисол: *However I approached the problem, I couldn't find a solution.* –*Бо вучуди он ки нӯги муамморо ёфтам, онро ҳал карда натавонистам.*

Чихеле ки маълум шуд, пайвандаки **however**-и забони англисӣ муносибати хилофии байни ду маъноро ифода карда, бо забони тоҷикӣ

бо вучуди он ки тарҷума мешавад.

Инак мисоли забони тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии онро муоина мекунем: *Бо вучуди он ки вай дар он маҳалла хонаву дар дошт, вай дар хонаи занаш паноҳ ёфт.* – *However, he had got a home in that settlement, he settled in his wife's dwelling.*

Тарҷума нишон дод, ки пайвадаки забони тоҷикии **бо вучуди он ки** бо пайвандаки **however**-и забони англисӣ мувофиқат мекунад.

Бар хилофи ду пайвандаки хилофии дигар, воҳидҳои ҳамамаъноӣ **however** ва **бо вучуди он ки** на дар байни ҷумлаҳои мураккаби пайваст, балки дар аввали он меоянд. Ин ду пайвандак, ғайр аз маъноӣ хилофи, яқинд семантикаи дигар доранд, ки онҳо дар ду маъноӣ хилофи нишон дода мешаванд.

Ё) Пайвадаки **nevertheless**

Пайвандаки мазкур барои муқобилгузориҳои ҳодиса ба ҳодисаи дигар хизмат карда, бар хилофи амали дигар иҷро мешавад. Мисол: *Caddie was really rather a silly creature, but nevertheless she contrived to have quite an amusing, even exciting time.*

Ҷумлаи мазкурро аз рӯи намунаи зерин бо забони тоҷикӣ тарҷума мекунанд: *Кеди дар ҳақиқат як шахси анча нодон аст, бо вучуди он ӯ мекушид, ки вақташро хуш хурсандона гузаронад.*

Аз тарҷума чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки муродифи пайвандаки **nevertheless**-и забони англисӣ пайвандакҳои хилофии **бо**

вучуди ин (он) ё **ба ҳар ҳол**-и забони тоҷикӣ мебошанд.

Ҳоло ба мисоли забони тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии он рӯ меорем: *Зиндаги барояш рангину гуворотар менамуд, бо вучуди он ки кораш хеле вазнин буд.* – *Nevertheless her job was hard, life seemed interesting and pleasant for her.*

Мисоли мазкурӣ забони тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии он аз гувоҳи медиҳанд, ки пайвандакҳои **nevertheless** ва **бо вучуди он** муродиф мебошанд. Онҳо муносибати хилофии байни ҷузъҳои хабарии таркиби ҶМП-ро нишон медиҳанд.

Ж) Пайвандаки **boишад**

Дар маънаҳои забони тоҷикӣ Ф.К.Зикриёев [16, 87]; «Грамматикаи Забони адабии ҳозираи тоҷик. ҷилди 3» [12,36] аз калима бошад бо тасрифаш хотиррасон мешавад, ки пайвандаки хилофӣ шуморида мешавад. Мавқеи ин воҳидҳо мувоҳисанок аст, бинобар ин мехоҳем, ки фикри худро дар бораи ин баён намуда, ҳамамаъноӣ англисии ин воҳидҳоро муайян кунем. Ба мо маълум аст, ки **боишам, боишӣ, боишед, боишанд**-ро пайвандак шуморидан ҳеҷ мумкин нест, чунки пайвандак ҳиссаи тағирёбандаи нутқ буда,

воҳиди нишондодашудаи забон аз рӯи шахсу шумора тасриф мешаванд: *ман бошам, ту боши, вай бошад, мо бошем, шумо бошед, онҳо бошанд*.

Чунин воҳидҳои забони вазифаи муқаддимавино иҷро мекунанд, бинобар ин ибораи *будан* дар ҳолати нишондодашуда бояд ба ҷузъҳои туфайлии ҷумла мансуб донист, ки ба гуруҳи пайвандҳои ҳилофӣ дохил намешавад. Барои исботи ин далел мисолҳоро аз монографияи Ф.К.Зикриёев меорем [16, 88]. *Обу ҳавои Зарҷашма аз аҳр дуда бисе салқинтар буд, шабҳои бошад, ҳатто хунук мебуд.* – *The weather in Zarchashma was cooler than in the city, as for its nights, it was even cold.*

Чихеле ки маълум шуд, ибораи забони тоҷикӣ *шабҳои бошад* бо забони англисӣ *as for its nights* тарҷума мешавад. Воҳиди мазкур на танҳо барои муқолигузории ду маъно, балки барои ифодаи маънои иловагии хизмат мекунанд. Ин чунин маъно дорад, ки ҷумлаи баъд аз ин ибора меояд, барои ифодаи маънои иловагии пешина хизмат мерасонад.

Ҳамин тавр, дар забонҳои муқоисашаванда тақрибан даҳ пайванди истифода шудааст, ки дар бйни онҳо ҳаммаъногии пурра мавҷуд аст.

Бояд ёдовар шуд, ки баъзе пайвандҳои ин гуруҳ (*but - аммо, вале, лекин*) на танҳо барои ифодаи муносибати ҳилофии байни ҷузъҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст, балки барои муқоисаи ҷузъҳои алоҳидаи луғавии ҷумлаҳои содда, ки як ҷумлаҳои мураккаби пайвастро ташкил мекунанд, хизмат мерасонанд.

Бояд таъкид дод ки, дар баъзе ҳолатҳо як пайванди забони англисӣ бо ду ё се пайванди забони тоҷикӣ мувофиқат мекунанд ва ё баръакс.

Дар байни забонҳои муқоисашаванда дар доираи ин ҷумлаҳои мураккаби пайваст нисбат ба алломорфизм изоморфизм бештар муоина шудааст.

АДАБИЁТ

1. Астахова Л.И. О сложносочиненном предложении // Вопросы языкознания. Л.И. Астахова 1993. № 1 С.15-18.
2. Балашова С.П. Бессоюзные сложносочиненные предложения в языке древнеанглийского периода. С.П. Балашова // Уч. зап. ЛГУ, № 262, серия филол.наук. вып. 50. Л., 1958. - С. 157-166.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. Л.С. Бархударов. М., Высшая школа, 1966.-141с.
4. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. Изд. Высшая школа, Л.С., Бархударов Д.А. Штелинг Москва, 1973.-275.
5. Белиницкий А.М., Ҳочизода Б. Наҳви забони тоҷикӣ. А.М., Белиницкий, Б. Ҳочизода Сталинобод – Самарканд, 1936.
6. Белошапкова В.А. О структурных типах сложносочиненного предложения. // Проблемы совр. филологии. В.А. Белошапкова. М.: Наука, 1965.- 475с.
7. Бозидов Н. Ҷумлаҳои мураккаби феъли ҳолӣ. Н. Бозидов «Мақтаби Советӣ», 1973, № 11, С.13-19.
8. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ. Н. Бозидов Душанбе: Маориф, 1977.- 327с.
9. Бронская А.А. Синтаксические связи в бессоюзных сложных предложениях. // НДВШ. А.А. Бронская Филол. науки. 1975, № 1, С.74-82.
10. Василенко И.А. К вопросу о союзных и бессоюзных предложениях в русском языке. – В кн.: Проблемы современной филологии. И.А. Василенко. М., 1965.- С. 47-52.
11. Васильева Н.М. Структура сложного предложения. Н.М. Васильева М., 1967.
12. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1989.- 245 с.
13. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми 2. Синтаксис. Барои донишҷӯёни мактабҳои олий. –Душанбе, 1963.-с. 213.
14. Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка. В.В. Гуревич М., 2001.- 106 с.
15. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. Душанбе, 1970. - С.192-212.
16. Зикрияев Ф.К. Структурно-семантические особенности таджикского партаксиса. Ф.К. Зикрияев Душанбе: Изд-во «Дониш», 1986. -190 с.

ПРОТИВОРЕЧИВЫЕ СОЮЗЫ В СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С ПРОТИВОРЕЧИВЫМИ СОЮЗАМИ В СОПОСТАВИМЫХ ЯЗЫКАХ.

В этой статье мы говорим о противоречивых союзах в сложных предложениях с противоречивыми соединениями в сопоставимых языках. Противоречивые союзы английского языка, но, пока, где, а также союзы еще, пока, еще, в противном случае, тем не менее соответствуют таким противоречивым соединениям таджикского языка: но, но, но, но, иначе, если нет, и скоро. Сложные фразы, противоречащие таджикскому и английскому языкам, структурно схожи.

Следует отметить, что в статье описаны две связывающие функции: первая - соединить, а вторая - показать различные логические и семантические отношения между единицами сложного предложения. Эти две задачи выполняются не только союзами, но и разными языковыми единицами сложных составных предложений.

Конъюнкция и имеет несколько функций: первая функция - указать сцену, описываемую группами новостей составных предложений; другая его задача - объединить два события; его третья задача -

сравнить два или более экстралингвистических феномена; четвертая задача - указать на противоречия описываемых ситуаций, а последняя задача - описать события или происшествия в материальном мире.

Связь не ... и не имеет функции отрицания и связи. Ссылка не только... но, выполняющая связующую функцию, служит для обозначения иерархии описываемой ситуации. Это означает, что предмет или предметы сами выполняют действие и различаются по степени.

Эти ссылки в основном используются в сложных составных предложениях, т. Е. Они не могут быть расширены путем добавления дополнительных групп новостей.

Противоречивые союзы также используются в обоих языках. В английском языке к противоречивым союзам относятся *но*, тогда как, в то время как, или, чьи таджикские синонимы - *но*, *но*, *но*, *но*, в противном случае.

Кроме того, в английском языке в составных предложениях следующие союзы появляются как противоречивые союзы: *but*, *while*, где, а также союзы еще, *while*, еще, в противном случае, тем не менее и т. д.

В таджикском языке такими ссылками являются: *но*, *но*, *но*, *а*, иначе, иначе и так далее.

Мы изучили функцию этих связей в каждом из этих языков и изучили их сравнительные интерпретации, чтобы показать изоморфизм и алломорфизм в этих аспектах составных предложений.

Ключевые слова: изоморфизм, алломорфизм, противоречивые союзы, противоречивые союзы, художественный текст, соединительные слова, материальная реальность, архетипы, лингвистика, сложные предложения.

COMPOUND AND CONTRADICTORY CONNECTION SENTENCE IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In this article, we are talking about contradictory conjunctions in complex sentences with contradictory conjunctions in comparable languages. Contradictory conjunctions of the English language *but*, *while*, *wheres*, as well as conjunctive words *still*, *while*, *yet*, *otherwise*, *nevertheless* correspond to such contradictory conjunctions of the Tajik language: *but*, *but*, *but*, *but*, *otherwise*, *if not*, and so on. Complex phrases that contradict the English and Tajik languages are structurally similar.

It should be noted that the article describes two connecting functions: the first is to connect, and the second is to show the different logical and semantic relationships between the units of a complex sentence. These two tasks are performed not only by conjunctions, but also by different linguistic units of complex compound sentences.

The conjunction *and* has several functions: the first function is to indicate the scene described by the newsgroups of the compound sentences; his other task is to combine two events; its third task is to compare two or more extralinguistic phenomena; the fourth task is to point out the contradictions of the situations described, and the last task is to describe the events or happenings in the material world.

The connection *neither... nor* has the function of negation and connection. The *not only... but* link, which has a connecting function, serves to indicate the hierarchy of the described situation. This means that the object or objects themselves perform the action and differ in their degree.

These links are mainly used in complex compound sentences, ie they cannot be extended by adding additional newsgroups.

Contradictory conjunctions are also used in both languages. In English, contradictory conjunctions include *but*, *whereas*, *while*, *or*, whose Tajik synonyms are *but*, *but*, *but*, *but*, *otherwise*.

In addition, in English, in compound sentences, the following conjunctions appear as contradictory conjunctions: *but*, *while*, *wheres*, as well as conjunctive words *still*, *while*, *yet*, *otherwise*, *nevertheless*, and so on.

In the Tajik language, such links are: *but*, *but*, *but*, *but*, *otherwise*, *otherwise*, and so on.

We examined the function of these links in each of these languages and studied their comparative interpretations in order to show isomorphism and allomorphy in these aspects of compound sentences.

Keywords: isomorphism, allomorphy, contradictory conjunctions, contradictory conjunctions, literary text, conjunctive words, material reality, archetypes, linguistics, complex sentences.

Сведения об авторе:

Мирзоева Зулфия Гоибовна – преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии в Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) (992) 918-10-18-12

About the author:

ВОКАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Кулобиев А. Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни

В русской синтаксической науке существуют противоречивые точки зрения относительно природы вокативных предложений. Одни исследователи считают вокативы как часть высказывания, не входящую в предложение, либо член предложения, либо самостоятельную синтаксическую единицу.

Вокативным предложениям посвящены работы А. А. Шахматова, А. Г. Рудина, В. В. Бабайцевой, А. Н. Гвоздева, Л. П. Леканта, В. И. Казариной и др. Они нашли отражения в некоторых учебниках по современному русскому литературному языку. Однако их природа до сих пор остается дискуссионным.

В. В. Бабайцева вокативными называет предложения-обращения,

осложнённые выражением нерасчленённой мысли, чувства, волеизъявления [4, 109]. -Принимай гостей, Мирон Григорьевич! (Михаил Шолохов Тихий Дон с. 67). -Мехмонхоро қабул кун, Мирон Григорьевич! (Михаил Шолохов Дони ором с. 91). Ты, тетенька, каждой дыре гвоздь! - обиделся Митька. (Михаил Шолохов Тихий Дон с. 44). -Ту, хола, ба ҳар ош қатик нашав! -бо хотири озурда гуфт Митька. (Михаил Шолохов Дони ором с. 59). -Эх, бабуня, как тебя согнуло-то! Небось, в церкви поклоны класть способно, чудок нагнулась-и вот он пол. (Михаил Шолохов Тихий Дон с. 61). -Эй, кампири бечора, коматат ин қадар ҳам шудааст! Лекин дар калисо сачда кардан бояд ба ту соз бошад, андак ҳам ки шудӣ-сарат ба замин мерасад! (Михаил Шолохов Дони ором с. 82). Устухонатро равған кун, пирақӣ, ана ин нолиш он тараф истад, ғинги ҳам намекунад (Ф. Муҳаммадиев. Арзамас, с. 100). -А ты, старый, помажь ноги жирком, все пройдет, никакого дождя не будет (Мухаммадиев. Арзамас, с.306). Ба ман нигаред, бачем, - мегуфт ӯ(Ф. Муҳаммадиев. Арзамас, с. 100). - Посмотрите на меня, сынок, - сказал он(Мухаммадиев. Арзамас, с. 307).окативные предложения отличаются семантико-грамматической изолированностью. Они содержат имя существительное (или местоимение) в именительном падеже, произносимое с особой интонацией, передающей призыв, побуждение к прекращению действия, несогласие с собеседником, укор, упрек, сожаление, негодование и т. п. Часто употребляющиеся междометия и частицы усиливают и дифференцируют структурно-семантические свойства вокативных предложений. Характер интонации, выражающей сложное содержание вокативных предложений, в художественной литературе определяется авторскими ремарками или ситуацией [4, 109]: Дунька! Го-о-ни ты ее, прок. царица небесная, прости меня, грешницу. Дунька, кошку выкин на баз. Брысь ты, нечистая сила! (Шолохов Тихий Дон с. 31). -Дунька! Пеш кун ин лаънатино. астағфуруллоҳ! Дунька, гурбаро берун бароварда пеш кун. Пишт, шайтон! Илотуро. . (Шолохов. Дони ором, с. 42). -Хозяин! Эй, добрые люди! Пустите ради Христа заночевать. (Шолохов. Тихий Дон, с. 61). -Хўчаин! Хўй, одамони нек! Ба ҳурмати худо. як шаб роҳ диҳетон, хоб кунем (Шолохов. Дони ором, с. 81). -Эх, бабуня, как тебя согнуло-то! Небось, в церкви поклоны класть способно, чудок нагнулась-и вот он пол (Шолохов. Тихий Дон, с. 61). - Эй, кампири бечора, коматат ин қадар ҳам шудааст! Лекин дар калисо сачда кардан бояд ба ту соз бошад, андак ҳам ки шудӣ-сарат ба замин мерасад! (Шолохов. Дони ором, с. 82).

По утверждению М. В. Ломоносова, этой фигурой «можно советовать, засвидетельствовать, обещать, грозить, хвалить, насмехаться, утешать, желать, прощать, сожалеть, повелевать, запрещать, прощения просить, оплакивать, жаловаться к кому слово от предложенной материи обращается»[11, 267] : Ты, Григорий, вот что. . - нерешительно начал он, теребя завязки лежавшего под ногами мешка, - примечаю, ты, никак, с Аксиньей Астаховой... (Шолохов. Тихий Дон, с. 20). -Гўш андоз, Григорий, -бандинаи халтаи дар таги поҳошон бударо бо дасташ ғичимкунон бечуръатона ба гап сар кард вай, - Мебинам, ки ту, аз афташ, бо Аксинья Астахова... (Шолохов. Дони ором с. 27). Фаромурз, бародари ширин, дилат мехоҳад ҳар чи зудтар бидонӣ, ки дар ин гармои тобистон ноошномарде чаро ба суроғи ту омадааст (Умар С афар. Бозгашти падар, с. 14). - Фаромурз, дорогой друг, твоему сердцу никак не терпится узнать, что стало причиной приезда неизвестного человека. Хо, йигит, -гуфт охиста кирғизи эҳтиёткор, -аз қадимулайём ҳам хамин тавр будааст (Раҳим Ҷалил. Шуроб, с. 70). -Правильно говоришь, джигит, -тихо произнёс киргиз. - С давних пор так повелось. . (Рахим Джалил. Шураб, с. 58). -Хой, номард, беҳуда шамшератро аз ғилоф накаш, ки ҳам вайро мешиканаму ҳам гарданатро! -Арслоналӣ хунсардона, дар чоӣ худ истода Ҷўрабоширо огоҳ намуд. (Раҳим Ҷалил. Шуроб, с. 134). -Не обнажай понапрасну саблю, подлец, если не хочешь, чтобы я сломал ее об твою шею! -гневно произнёс постух(Раҳим Джалил. Шураб, с. 105.)

В словаре лингвистических терминов дается следующее определение вокативным предложениям: «Односоставные предложения, в которых главным и единственным членом является название лица, к которому обращена речь [2, 282-283]: Ты гляди, парень, -уже жестко и зло продолжал старик, -я стобой не

так заугарю (Шолохов. Тихий Дон, с. 20). - Хушер бош, бача, - акнун бо оҳанги сахттар ва бо тундӣ ба суҳанаш давом карда гуфт пирамард, - набошад ман бо ту дигар хел гап мезанам (Шолохов. Дони ором, с. 27). - Ҳой Кармен, ту аз афташ ҳаёл мекуни, ки ин ҷонварон аз сураткашии ту шод шуда, сар ба осмонҳо месоянд. (Мухаммадиев. Палатаи Кунҷакӣ, с. 34). - Эй, Кармен, ты, наверное, думаешь, что эти невинные существа радуются, что ты их снимаешь! Оставь их наконец в покое. (Мухаммадиев. Угловая палата, стр. 176). Дидӣ, Фаромурз, Худованди муатол дар ин дашгу дараи зулмонӣ ризку насиби моро фаромуш накардааст (Умар Сафар. Бозгашти падар, с. 14). – Видите, Фаромурз, Аллах велик, в этом темном ущелье не позабыл нас и дал нам пищу (Умар Сафар. Лабиринты женской души, с. 19).

В последнее время наблюдается особый интерес к изучению функционально-семантических типов вокативных предложений в русском и таджикском языках как в разговорной речи, так и в языке художественной литературе: -Что же, Митя, девушки вас любят? (Шолохов. Тихий Дон, с. 24). -Канӣ, Митя, гӯед, шуморо духтарҳо дӯст медоранд? (Шолохов. Дони ором, с. 33). -Сашка, сар кун, азизам! (Мухаммадиев. Палатаи кунҷакӣ. с. 36). -Саша, милый, начинай (Мухаммадиев. Угловая палата, с. 177). Ҳозир меоям, бародар (Мухаммадиев. Арзамас, с. 109). – Сейчас прииду, брат (Мухаммадиев, Арзамас, с. 311). Ором шавед, рафиқ Мухаббатов, - гуфт сардор (Мухаммадиев. Арзамас, с. 108). –Успокойтесь, товарищ Мухаббатов, - сказал председатель (Мухаммадиев, Арзамас, с. 311). Бародар, илтимос мекунам, бигӯед, чаро ӯ ҳар рӯз менавозад? (Мухаммадиев. Сози Мунаввар, с. 144). - Брат, скажите, почему он играет каждый день (Мухаммадиев. Влюбленный саз, с. 296).

Одной из основных функций вокативов как речевых единиц является регулирование процесса общения. Вокатив является показателем социальной ситуации, статуса, роли, взаимоотношений участников коммуникации. Основное назначение данного средства общения заключается в том, что, называя адресата речи, они прежде всего маркируют социальные отношения, устанавливаемые в рамках коммуникативного акта: - Ака Урун, ака Урун! - гӯён ҷеғ зад. Аммо милиционерҳои хобидаро хоб ҷунон сахт бурда буд, ки бо ин ҷеғ заданҳо бедор нагардид. (Айни. Фуломон, с. 371). -Ака Урун! Эй Урун! Но тот спал крепко(Айни. Рабы, с. 251). Мекунамд, ҷӯраҷон, ҳар қор вақту соат дорад. Санъат қурбони металабад, гуфтаанд (Мухаммадиев. Палатаи кунҷакӣ. с. 34). -Брось, друг. Всею своё время. Сказано же: искусство требует жертв (Мухаммадиев. Угловая палата, с. 176). Фаромурз, аввал он ки мо тавофути синни дорем (Умар Сафар. Бозгашти падар, с. 27). Фаромурз, прежде всего, у нас разница в годах(Умар Сафар. Лабиринты женской души, с. 31). Чаро ором нишастаед, духтарҳо(Умар Сафар. Бозгашти падар, с. 37). – Девочки, почему вы спокойно сидите (Умар Сафар. Лабиринты женской души, с. 40).

Вокативные высказывания участвуют в процессе регуляции диалогического дискурса, выполняя кантактоустанавливающую функцию, идентифицирующую и оценочную функции: Рафиқон, мағал нақунед, якта-якта баромада гап занед (Мухаммадиев. Суди рафиқона, с. 120). – Товарищи, тише, не шумите! Говорите по одному! (Мухаммадиев. Товарищеский суд, с. 284). Бародарҳо! Асли мақсади мо чист? (Мухаммадиев. Суди рафиқона, с. 120). –Ребята, в чем цель нашего собрания? (Мухаммадиев. Товарищеский суд, с. 284). Бештар мешуд, ҷаноби Александров, хизматчиёни худро ба ёрӣ даъват қунед, ки дар хонаҳои саркардагонӣ ошӯб филфавр кофтуков гузаронем ва ба ҳар тасодуф омода бошам (Р. Ҷалил. Шуроб, с. 88). -Господин Александров, на всякий случай было бы не плохо призвать в дом всех наших служащих на то время, пока я своими людьми произведу обыски в домах зачинщиков (Р. Джалил. Шуроб, с. 72).

Контактоустанавливающая функция вокативов направлена на установление, поддержание и размыкание речевого контакта. На начальном этапе диалогической интеракции говорящий вокативными речевыми действиями привлекает внимание адресата, например: Вот что, Пантелей Прокофьевич, - начал хозяин, переглянувшись с женой, -посоветуйте вы, и мы посоветуем промеж себя, семейно (Шолохов. Тихий Дон с. 70). -Гӯш кун, Пантелей Прокофьевич, шумо маслиҳат кунетон, мо ҳам маслиҳат мекунем. Ана баъд ба як қарор меоем, ки мову шумо куду мешавем ё намешавем(Шолохов. Дони ором, с. 94). -Ҳой, Семен, кани як ба ин ҷо биё, ки ин сангро аз сари роҳ онтарафтар лағжонем, -овозе аз ҷонибе баланд шуд, - хайрият дар вақти набудани одам афтодааст, вағарна ин ҳам сари як шӯрбахтро меҳӯрд. (Р. Ҷалил. Шуроб, с. 59.) - Эй, Семен! -послышался голос. -Подмогни-ка сдвинуть с дороги камень. Хорошо, что не на людей упал, а то ещё одного нашего брата не досчитались бы(Р. Джалил. Шуроб, с. 49).

В фазе поддержания речевого контакта реализуется распределение коммуникативных ролей инициатора и адресата в типовом общении, в сосредоточении внимания партнеров на предмете взаимодействия:-Вы, батя, свое дело управляйте, а я братушке так улажу, что до Черкасского не ворохнется. . (Шолохов. Тихий Дон, с. 27). -Шумо, додо, кори худатонро қардан гиред, ман чизҳои акаамро ҷунон ҷо ба ҷо қунам, ки то худӣ Черкасский ягонтоаш аз ҷо бечо нашавад (Шолохов. Дони ором с. 36). -Салом, салом, ҷаноби Петухов, ин шумоед? Хуш омадед, марҳамат, -мирзо аз газетаҳои «Туркестанское слово», «Туркестанская ведомость» ва ғайра, ки ҳама пур аз хабарҳои сар шудани ҷанги якуми ҷаҳони буданд (Р. Ҷалил. Шуроб, с. 76). -А, это вы господин Петухов! Милости прошу, - отозвался писарь, откладывая в сторону газету «Туркестанские ведомости» (Р. Джалил. Шуроб, с. 63). Дада, хо дада!

Корхо ванг! Корхо калон! (Ч. Икромӣ. Дувоздах дарвозаи Бухоро, с. 82). - Отец, отец! Всё хорошо! Дела наши прекрасны! (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 60).

Приведенные примеры демонстрируют, что вокативные предложения в диалогической речи являются средством, обеспечивающим согласованное речевое общение.

В процессе коммуникации вокативы выполняют идентифицирующую функцию, которая характеризуется использованием форм, позволяющих адресату идентифицировать себя как получателя речи: Пропадешь ты за ним, Наташка! Сиди лучше в девках (Шолохов. Тихий Дон, с. 85). -Ба ў расида нобуд шуда меравӣ, Наташка! Беҳтар ин ки дар хонаи падару модарат нишастан гир (Шолохов. Дони ором, с. 114). Дада, хо дада! -гуфт, диққати Паҳлавонро ба худ ҷалб карда, Мираки маҳмадоно. -Бачаҳо меғӯянд, ки ҷанг мешавад, рост бошад-мӣ? (Ч. Икромӣ. Дувоздах дарвозаи Бухоро, с. 5). -Папа, эй, папа, -сказал Мирак многозначительно, желая показать отцу, что он что-то знает, -ребята говорят, что будет война. Это правда? (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 7).

Приведенные примеры демонстрируют, что вокативы позволяют адресату идентифицировать себя в определенной роли, в частности в роли родителя.

Нередко идентифицирующая функция коррелирует с экспрессивной оценкой говорящего в процессе речевого общения. Среди многочисленных средств выражения эмоциональной оценки особое место занимают вокативы, которые наилучшим образом характеризуют собеседников и выражают их взаимоотношения в процессе диалогической интеракции.

Для выражения положительного отношения часто употребляются уменьшительно-ласкательные формы личных имен, например:—Придешь, бабонька, пораньше завтра. Чуть займется зорька, придешь. К Дону пойдем, к воде, тоску отальем (Шолохов Тихий Дон с. 62). -Келинча, фардо барвақттар меой. Рӯз сафед нашуда меой. Ба назди Дон, ба лаби об меравем. Дарди дилатро ба об мерезем (Шолохов. Дони ором, с. 83). Гляд, Гришка, ну и юбка...Как стеклю, на сквозь все видать (Шолохов. Тихий Дон, с. 23). - Нигоҳ кун, Гришка, ачаб юбка будааст... Худи шиша барин, ҳамааш намоён (Шолохов. Дони ором, с. 31). - Ту аз онҳо чӣ камӣ дорӣ, Мария?(Умар Сафар. Бозгашти падар, с. 42). – Чем ты хуже их, Мария? (Умар Сафар. Лабиринты женской души, с. 45). Ҳой мардум, ҳамин ҳам маҷлис шуд? Акаи раис, ё маҷлисата дуруст кун, ё моро ҷавоб бидеҳ (Муҳаммадиев. Суди рафиқона, с. 129). – Эй, люди, разве это собрание?! Товарищ председатель, или наведи порядок, или отпусти нас восвояси (Муҳаммадиев. Товарищеский суд, с. 285). Рафиқон, боз меғӯям, шавкун накунед. Ҳа, *Муродҷон*, гап зан, писарам (Муҳаммадиев. Суди рафиқона, с. 129). – Товарищи! Еще раз прошу – не шумите. Дорогой Мурад, продолжай, сынок (Муҳаммадиев. Товарищеский суд, с. 284). Карим! . . . Каримҷон! -ин овози Ойиша буд, ки тамоми эҳсосоти пурҷӯшу хурӯш ва ҷавононаи ўро бедор карда, ба фазои васеи он ҳавлии калон ҷарангос зад. (Ч. Икромӣ. Дувоздах дарвозаи Бухоро, с. 198.) –Карим! Каримджан! -Это был голос Ойши, прозвевший на весь двор (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 135).

Как показало изучение диалогических текстов носителей рассматриваемых языков, одним из эффективных и широко применяемых средств выражения эмоциональной оценки являются имена нарицательные оценочного значения: Вот что, милая моя сношенька, взяли мы тебя не кохаться да не вылеживаться. Иди-ка передои коров, а посла становись к печке стряпать (Шолохов. Тихий Дон, с. 42). - Гӯш кун, келинчаки азизам, мо туро на аз барои тан парваридан ва дар бистари ноз хобидан гирифтаем. Рав, говҳоро ҷӯшида биё ва баъд ба сари печка истода ба пухтупаз сар кун (Шолохов. Дони ором, с. 56). - Ассалом, ҷаноби пошпобибӣ! Ман Асад Махсум мешавам, писари қозииБойсун... (Ч. Икромӣ. Дувоздах дарвозаи Бухоро, с. 202). -Здравствуйте, ваше величество, государыня-матушка! Я Асад Махсум, сын байсунского казая... (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 139). Собир, чони хоҳар, оё мефаҳмӣ, ки дар ин ҷо чӣ воқеа шуда истодааст? (Муҳаммадиев. Суди рафиқона, с. 131). - Собирджон, как сестра тебя спрашиваю, понимаешь ли ты, что здесь происходит? (Муҳаммадиев. Товарищеский суд, с. 286). Салом, амакҷон! Биёед, дар ин ҷо камтар дам гиред! -гуфт Фируза (Ч. Икромӣ. Дувоздах дарвозаи Бухоро, с. 92). - Здравствуйте, дорогой дядя! Идите сюда, отдохните немножко! - сказала Фируза (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 67). -Ҳа, балоча! Ту дар ин ҷоҳо чӣ кор мекунӣ? (Айни. Ёддоштҳо, с. 91). -Ах ты, разбойник! Ты что здесь делаешь? (Айни. Воспоминания, с. 79).

В данных примерах значительным эмоционально-оценочным потенциалом обладают притяжательные местоимения «моя» в русском, энклитическое местоимение «азизакам- моя дорогая» в таджикском языке. Они свидетельствуют о включении адресата в личную сферу адресанта, повышают степень приватности общения: Азизам! То зинда ҳастам, суханҳои меҳрубононаи шуморо, ки пас аз вафоти бемаҳали модари мушфиқам ба мани ятим дилдорӣ карда навиштаед, аз хотир фаромӯш нахоҳам кард (Ф. Ниёзӣ. Вафо, с. 79.) - (Моя) Дорогая! Пока буду жив, не забуду Ваших добрых и ласковых слов, которыми Вы утешали меня после кончины мамы (Ф. Ниязи. Верность, с. 273).

В таджикском языке значение притяжательности чаще всего выражается при помощи аффиксов принадлежности –ам, Азизам Зеби! Аз ин умре, ки ман дидам ва аз он ҳама суруру хушбахтие, ки насиби ман шудааст, ин як рӯз, яъне санаи 28 май соли қорӣ, ҳамчун хубтарин рӯзи тамоми ҳаётам то абад дар пеши дидаи ман ҷилвагар хоҳад буд». (Ф. Ниёзӣ. Вафо, с. 232). -«Дорогая моя Зеби! Сколько бы я ни жил,

сколько бы радостей и счастья ни видел, сегодняшний день-28 мая 1943 года – никогда не изгладится из моей памяти, он будет вечно сверкать, как самый необычный, самый лучший день моей жизни...» (Ф. Ниязи. Верность, с. 404). Поди, милая, позорной. Всё (Шолохов. Тихий Дон с. 63). -Бирав, азизам, хоб кун. Шуд. (Шолохов. Дони ором с. 84). Духтарам, баррекам, - гуфт кампир чашм кушода, - барои чӣ гирия мекунӣ? Ба ту кӣ озор дод? Ё ки аз касалии май тарсидӣ? Натаре! Ба очет, ба канизи ту хеч чиз намешавад!(с. 13). - Ягненочек мой, доченька, что ты плачешь? Кто тебя обидел? Или я напугала тебя своей болезнью? Не бойся! Ничего твоей старой бабке не будет. Пока не увижу тебя замужем, счастливой, в своем доме, до тех пор не умру. . . (Ч. Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, с.11). Додари азизам! - гуфтам ба чашмам об гирифта, аз чӣ буд, ки дилам нарма шуда рафт. -Саломат бош, сад раҳмат! Ин некиҳои тӯро фаромӯш намекунам. Насиб бошад, ба ватан, ки баргаштам, як бар даҳ карда қусурашро мебарорам! » (Ч. Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, с. 43). - «Дорогой брат мой, -сказал я со слезами на глазах-так я растрогался. Спасибо тебе, спасибо! Яне забуду твоей доброты. Если будет суждено и я вернусь на родину, я возьму тебе вдсятеро» (Д. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 34).

В отличие от русского, в таджикском языке возможно употребление двойного аффикса принадлежности, придающего значение ласкательности, например: Ассалом, Оймуллоҷонакам! –гуфт хурсандона фируза, Оймуллои меҳрубони худро дида. -Шумо сӣхат саломат ҳастед?Хайрият боз медидем-дия! (Ч. Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, с. 186.) - Здравствуйте, дорогая моя учительница! - обрадовалась Фируза. -Вы живы-здоровы?Как хорошо мы опять увиделись! (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 129). Хоҳарҷони азизам, хафа нашав. Маро озод намуданду гуфтанд, ки ба ҳабс намегирем, ба шарте, ки ба фронт раӣ (Р. Ҷалил. Шуроб, с. 254). - Извини меня, сестрёнка, знаю, торопишься узнать, куда же запропастился, почему, вырвавшись из неволе, не поспешил в Шураб (Р. Ҷалил. Шуроб, с. 180).

Анализируемая речевая единица в сопоставляемых языках может выступать и как средство выражения отрицательного отношения говорящего к адресату. Для оскорбления и унижения партнера, для выражения ненависти и ярости в речевом общении довольно часто используются вокативы с инвективной нагрузкой, например: рус. *дурак, мерзавец, сукин сын, стерва*; тадж. *харомӣ, шайтон, аҳмақ* : Я тебе, навтыкаю! -обиделся старик(Шолохов. Тихий Дон, с. 22). -Ман ба ту, ҳаромӣ, чихел олонданро нишон медиҳам! -ранчида гуфт пирамард (Шолохов. Дони ором, с. 30). Пусти, дьявол, вон люди! Увидют, что подумают? Она метнула по сторонам испуганным взглядом и прошла, хмурясь и не оглядываясь (Шолохов. Тихий Дон, с. 29). -Шайтони девона! Кариб буд, ки бо аспат маро зер кунӣ! Холо сабр кун, ман чӣ хел асп тозонданатро ба падарат меғӯям (Шолохов. Дони ором, с. 37). -Чего орешь, дура! -досадливо на нее крикнул Григорий (Шолохов. Тихий Дон, с. 29). -Чӣ дод меғӯй, девона! - норозиена ба тарафи вай дод зад Григорий (Шолохов. Дони ором, с. 40). -Цыц, ты, паганое дите! Ни сну тебе, ни покою (Шолохов. Тихий Дон, с. 25). -Чим шав, бачаи нобақор! На хоб дорӣ, на қарору ором (Шолохов. Дони ором, с. 34). - Лаънатҳои ношукӯр! -гуфт Махсум ҳарсосзанон. -Агар ҳозир хеста. чизу чораҳоятро нағундорӣ, ана ҳамин ист, сарлучу полур гирифта мебарам (с. 544). - Проклятые, неблагодарные! - Махсум задыхался от ярости. -Знай, что, если ты сейчас же не соберешь свои вещи, я увезу тебя в чем есть полураздетую, босую. (с. 360.)

Анализ функционально-семантических типов вокативных предложений в сопоставляемых языках свидетельствует об их важной значимости в процессе общения, являясь одним из средств выражения эмоциональной оценки:-Хозяин! Любушка ты моя! Будешь дочерью выдавать - Михейку в поезжане допусти (Шолохов. Тихий Дон, с. 88). -Хўҷаин! Ҷонакам! Духтаратро тўй қарданӣ шудӣ, - дар вақти сайру арусбарӣ як аспу аробаро ба дасти ман супор. . (Шолохов. Дони ором, с. 118). Эшонҷон, Махсумҷон, мавлонзода! -гуфт наим ба зорӣ даромада. -Ман як модари муштипар, се чор бача дорам, ки ба онҳо нигоҳубин мекардагӣ қас нест (Ч. Икромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, с. 29). -Махсумджан, дорогой господин! -сказал умягяюще Наим. -у меня больная мать и дети, за которыми не кому присмотреть. . . (Дж. Икрами. Двенадцать ворот Бухары, с. 24). Слушай, Фаромурз, ты сегодня являешься солдатом (Умар Сафар. Лабиринты женской души, с. 35). -Амаки эшон! Ман танҳо худам ҳамин ҷўйро баста диҳам, чӣ медиҳед? (Айни. Ёддоштҳо, с. 63) . -Дядюшка мулла! Я один запружу ручей. Что вы мне за это дадите? (Айни. Воспоминания, с. 57).

Таким образом, анализ функционально-семантических типов вокативных предложение в русском и таджикском языках позволило выявить их общие черты и особенности функционирования, обусловленные историей, традициями, обычаями и нормами этикета каждого лингвокультурного социума, а также правилами грамматики русского и таджикского языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ардентов Б. П. Русский синтаксис. Вып. 1. – Кишинев, 1969. – 334 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : Советская энциклопедия, 1966. - 608 с.
3. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
4. Бабайцева В. В. , Максимов Л. Ю. Современный русский язык: Синтаксис и пунктуация. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.
5. Бабайцева В. В. Синтаксис русского языка. М. :ФЛИНТА:Наука, 2015. - 576 с.
6. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. — М. : Просвещение, 1958. -302 с.

7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.
8. Гужва Ф. К. Современный русский литературный язык. Киев: Вища школа, 1971. - 276 с.
9. Казарина В. И. Современный русский синтаксис. Структурная организация простого предложения. Елец: ЕГУ, 2007. - 307 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.
11. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию // Соч. М. -Л., 1957. Т. 7
12. Моисеева - Пронь Н. В. К вопросу об отграничении вокативных предложений от сходных с ними языковых конструкций // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. / Филологические науки Т. 2 (68). №4, 2017. - с. 166-171.
13. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. - М.: Высшая школа, 1968. - 320 с.
14. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка, М.: ЛКИ, 2015. - 624 с.

ВОКАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена анализу функционально-семантических типов вокативных предложений в русском и таджикском языках на материале художественных произведений русской и таджикской литературы и их переводов на сопоставляемые языки. Необходимость исследования вокативных предложений в сопоставляемых языках обусловлена недостаточной изученностью оптативных предложений в таджикском языке.

В работе впервые проводится сопоставительный анализ функционально-семантических типов вокативных предложений на материале русского и таджикского языков, также выявляются их структурно-семантические и прагматические особенности, а также описывается регулятивная функция данных речевых единиц в диалогической речи.

Ключевые слова: синтаксис, семантика, односоставные предложения, вокативные предложения, русский язык, таджикский язык

VOCATIVE SENTENCES IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

This article is dedicated to the functional and semantic types of vocative sentences in the Russian and Tajik languages on the basis of art works and their translation in compared languages. The necessity of the research of vocative sentences is determined by shortage study of optative sentences in the Tajik language.

The comparative analysis of functional and semantic types of vocative sentences on the bases of materials of Russian and Tajik languages is carried out firstly; their structural and semantic and pragmatic peculiarities clarified, and regulative function of these speech units in the dialogue speech as well as.

Key words: syntax, semantics, one-member sentences, Russian language, Tajik language.

Сведения об авторе:

Кулобиев Абдулло Ниишанбайевич - кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел: (+992) 938324390.

About the author:

Kulobiev Abdullo Nishanbayevich, Candidate of Philology, Associate Professor of the wide-university Department of the Russian Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, Tel: (+ 992) 938324390.

РОҶЕЪ БА ИСТИЛОҶИ «КОНСЕПТ» ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Оқилова Д.У.

Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Концепт-(мафҳум) яке аз масоили забоншиносии муосир буда, таъсири байниҳамдигарии фарҳангу забонро меомӯзад. Концепт категорияи асосии забоншиносии фарҳангист, ки чун воситаи байни фарҳанг ва инсон амал мекунад. Он яке аз истилоҳи маъмултарини забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад. Истилоҳи «концепт» дар забоншиносии аз солҳои 90-уми асри XX ин ҷониб истифода мешавад, лек то ҳол он тафсири (дарк, таъриф) ягонаро доро нест. Яке аз аввалин забоншиносони машҳури рус, ки концептро таҳқиқ кардааст, С.А. Асколдов мебошад. Вай концептро чун як падидаи равонии муайян кардааст, ки дар тафаккури мо пайдо шуда, дар ҷараёни фикрронӣ маҷмӯи номуайяни предметҳои якхеларо иваз мекунад. [3; 6].

Забоншиносии машҳури дигари рус Н.Д.Арутюнова концептро чун мафҳуми фалсафии амалӣ (харрӯза) дида мебарояд, ки он натиҷаи ҳамбастагии як қатор омилҳо ба монанди анъанаи миллӣ, таҷрибаи зиндагӣ, дин, идеология, фолклор, инъикоси санъат, эҳсосот ва маҷмӯи арзишҳо мебошад. Концепт як навъ қабати фарҳангиро ташкил медиҳад, ки инсон ва ҷаҳонро бо ҳам мепайвандад.» [1;6].

Олими машҳури рус Д.С. Лихачев дар асари худ «Концептосфераи русии» қайд мекунад, ки ин мафҳум натиҷаи бархӯрии маъноӣ луғавӣ калима бо таҷрибаи шахсии инсоният ба ҳисоб меравад. [7; 365].

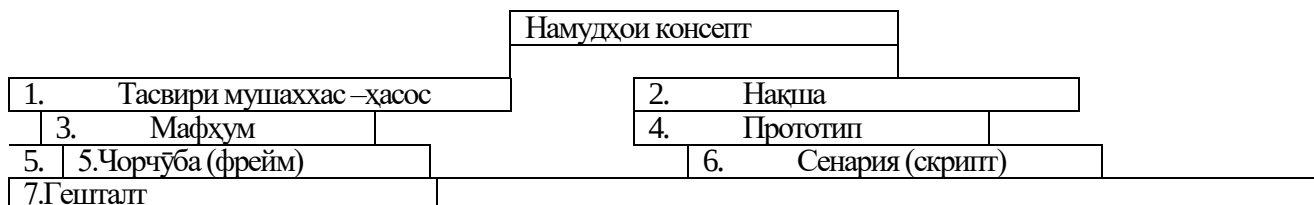
Забоншинос С.Г. Воркачев бошад, ин мафҳумро чунин тавсиф мекунад: «Концепт- як воҳиди коллективии\ шуур мебошад, ки дорои арзишҳои олиӣ маънавӣ буда, ифодаи забонӣ дорад ва бо викариҳои лингвофарҳангӣ ишора мешавад. Ин таҷассуми ифодаи фарҳангии маъно мебошад. «Концепт»-мафҳум ба шуури забоншиносии миллий тааллуқ дорад. Концептҳо-қолабҳо маъноии дараҷаи баландӣ абстрактӣ дошта мебошад»[4;5].

Ин ақидаро забоншиноси рус Ю.С. Степанов низ дастгирӣ намуда, қайд мекунад, ки «Концепт гӯё як пораи фарҳанг дар зехни инсон аст; ки дар шакли он фарҳанг ба ҷаҳони равонии инсон ворид мешавад». Дар он аз як тараф, мундариҷаи концепт ва аз тарафи дигар, ҳар чизе, ки онро воқеияти фарҳанг месозад-этимология, таърихи мухтасари ин мафҳум, ассотсиатсияҳои муосир арзёбиҳо, таҷрибаҳо гузошта мешавад. [12; 40].

Пайдоиш ва таҳаввулоти концепт дар забоншиносӣ марҳилаи навро дар фаҳмиши қонуниятҳо, усулҳо ва хусусиятҳои таъсири мутақобилаи забон, фарҳанг, тафаккур ва инчунин ҷанбаҳои нави ҳамгироии забоншиносӣ, фарҳангшиносӣ, фалсафа, когнитология оғоз кард.

Ҳамин тариқ, таҳлили адабиёти мавҷуда нишон дод, ки истилоҳи концепт бо тарзҳои мухталиф тавсиф шудааст, ки дар баъзе ҷанбаҳо бо ҳам зиддият доранд ва аз ин рӯ он таърифи гуногун дорад. Концепт метавонад аз як маънои алоҳида ва ё аз сохтори концептуалӣ иборат бошад, ки он мафҳумҳои дигарро низ дар бар гирифта, сатҳи дигари абстраксияро муқаррар кунад. Аз лиҳози маъно концепт намудҳои худро дорад;

Аз ҷиҳати мундариҷа ва дараҷаи абстраксия А.П. Бабушкин мафҳумҳоро ба чанд намуд тақсим мекунад: 1) тасвири мушаххас-ҳасос, 2) нақша, 3) мафҳум, 4) прототип, 5) ҷорҷӯба, 6) сенария(скриптҳо), 7) гештальт ва ғайра. Таснифоти забоншиноси рус А.П. Бабушкинро мо низ дастгирӣ менамоем, зеро он хело мукамал буда, дорои чунин намудҳост:

Тасвири ҳасос ин тасвири ашъ ё падидаи мушаххас дар шуури мост. Концепт аз рӯи дараҷаи абстраксии баландтар ин тасаввурот ё тасвири ҳаёлотӣ мебошад. Инҳо тасвирҳои умумии ашъ ва падидаҳои гуногун мебошанд. Тасаввурот маҷмӯи аломатҳои аз ҷама аёну зоҳирии ашъ ё падидаҳо инъикос мекунад.

Нақшаҳо мафҳумҳое мебошанд, ки бо тасвирҳои фазоии графикӣ («дарё» ҳамчун лентаи кабуд) муаррифӣ шудаанд. Концепт, дорои хусусиятҳои умумитарин ва муҳимтарини ашъ ё падида, хусусиятҳои объективии мантиқии он мебошад. Концепт дар асоси тасаввурот ё схема дар натиҷаи тадриҷан абстраксия намудани хусусиятҳои дуввум дараҷа ба вуҷуд меояд.

Прототип ин концепти категориявие мебошад, ки дар бораи аъзои маъмулӣ типикӣ категория тасаввуроти муайянро медиҳад: масалан, тасаввуроти соҳибхоназан, мошини маъмулӣ типикӣ. Ин мафҳумҳо ҳамчун нуқтаҳо ё таъриҳҳои асосӣ, хизмат мекунанд, ки бо ёрии он шахс дониши худро дар бораи ашъ ва падидаҳои олами агроф ба категорияҳои муайян тақсим мекунад ва дар бораи онҳо ақидаи худро пайдо мекунад.

Ҷаҳорҷӯба (фрейм)- маҷмӯи ассотсиатсияҳо (иттиҳод,ҷамъият) мебошад, ки дар хотира нигоҳ дошта мешавад. Ҷаҳорҷӯбаи концептро метавон бо «порча-кадр» муқоиса кард, ки дар он ҷама он чизҳое, ки барои ягон ҳолат муҳим мебошанд, пайдо мешавад. Илова ба нақшаи ҷаҳорҷӯба фрейм, инчунин боз нақша- схемаҳои ҷорабиниҳо, яъне сенарияро фарқ мекунанд.

Сенария- (скрипт) аз ҷиҳати андоза аз ҷаҳорҷӯба-фрейм бо омилӣ ченаки вақт фарқ мекунад. . Сенария- (скрипт) донишҳоро дар бораи таҳияи сюжети рӯйдодҳо дар бар мегирад, ки ба шахс барои амал намудан дар ҳолатҳои ҳаёти ҳаррӯза кӯмак мерасонад: масалан, ҳолати «ташриф овардан ба тарабхона».

Гештальт аз (забони немисӣ гирифташуда, маънои образ ва сохторро дорад) як сохтори концептуалӣ, образ, симои мукамалест, ки ҷузъҳои ҳасос ва раціоналиро якҷоя менамояд ва натиҷаи дарки ҷамаҷонибаи ҷудонашавандаи вазъият, сатҳи олиӣ абстраксия мебошад. Гештальт чун марҳилаи ибтидоӣ раванди дарккунӣ ҳисобида мешавад, ки инсон донишҳои маъмулттаринро оид ба ягон падидае дорад. Аз тарафи дигар, гештальтро метавон ҳамчун сатҳи олиӣ дарккунӣ фаҳмид, ки дар он шахс маълумоти мукамалро оид ба падида дошта, соҳиби ҷама намуди мафҳумҳо мебошад. Гештальт ҳамчун системаи концептуалӣ фаҳмида мешавад, ки ҷама намудҳои номбаршудаи концептро муттаҳид мекунад, концепт ҳамчун истилоҳи умумӣ нисбат ба дигар мафҳумҳои онро муайянкунанда ҳисобида мешавад ва чун тақмили хоси намудҳои он амал мекунад.

А.П. Бабушкин қайд мекунад, концепт намудҳои гуногуни сарҳади шадид надоранд. Онҳо нисбатан ивазшаванда буда, метавонанд бо мурури замон маънояшонро аз даст диҳанд ва дубора ташаккул ёбанд.

Ибораҳои озод ҳамчун маводи сохтмонӣ барои созмони тасвирҳои концептуалӣ, схемаҳо, фреймҳо ва сценарияҳо (скриптҳо) хизмат мекунад. [3;104].

Концепт дорои сохтори хоси худ мебошад. Муҳаққиқон ба мураккабии сохтор ва гуногунии концепт ҳамчун як сохтори тафаккурӣ тавачҷӯх мекунад. Сохтор имкон медиҳад, ки маълумотро дар бораи концепт таъйир диҳем ва сипас калимаи мушаххасро амалӣ кунем, яъне дар забон истифода барем. Азбаски намудҳои концепт аз ҷиҳати сохтор ва мундариҷа гуногунанд, яке аз мушкilotи муҳими забоншиносони ҳама самтҳо интиҳоби асосҳо барои таснифоти концепт мебошад.

Забоншиноси маъруфи рус И.А. Стернин таснифоти сохтори зерини концептро пешниҳод мекунад, ки он се намуд дорад:

- Яксатҳа, (якзинагӣ), ки танҳо қабати асосӣ дорад.
- Бисёрсатҳа, (бисёрзинагӣ), ки якчанд қабатҳои когнитивӣ-маърифатии дараҷаҳои гуногуни абстракцио дар бар мегирад;
- Сегментӣ, ки аз як қабати асосӣ иборат буда, ки бо сегментҳои аз рӯи дараҷаи абстраксия баробар ихота шудааст. [9;18]

Забоншинос И.А. Стернин дар сохтори концепт қабати асосиро, ки симои муайяни ҳассос дошта, воҳиди рамзи (коди) универсалӣ мебошад, муайян менамояд. Вай концепти мазкур ва инчунин, баъзе хусусиятҳои иловагии концептуалии онро барои дар амал истифода бурдан рамзӣ мекунад. Қабатҳои когнитивӣ-маърифатӣ, ки таҳаввулоти концепт, робитаи онро бо мафҳумҳои дигар инъикос мекунад, бо хусусиятҳои концептуалӣ ташаккул ёфта, қабати асосии маърифатиро пурра мекунад. Маҷмӯи қабати асосӣ ва хусусиятҳои иловагии қабатҳо ҳаҷми концептро ташкил дода, сохтори онро муайян менамоянд.

Ҳамин тариқ, қабати асосии маърифатӣ бо ядрои ҳассос ҷузъи ҳатмӣ ҳама гуна концепт аст, дар ҳоле, ки қабатҳои сершумори когнитивӣ дар сохтори концепт метавонанд вучуд надошта бошанд. Сохтори концепт ҷузъи арзишӣ, ва маҷозии возеҳро дар бар мегирад.

Дар унсури концептуалии он забоншиноси маъруфи рус Ю.С Степанов. чунин қабатҳо ё ҷузъҳоро зеринро ҷудо мекунад, ки ҳар як концепт онро дорост:

- қабати аввал хусусияти асосии кунунӣ (вокеи)-ро дорад;
- ки қабати дуввум як ё якчанд хусусиятҳои иловагӣ, хусусиятҳои «ғайрифаъл» -ро дар бар мегирад; қабати сеюм шакли дохилии концепт аст [11; 40].

Асоси типологияи концепти аз тарафи олими машҳури рус, Г.Г. Слышкин пешниҳод шударо, вижаҳои арзишҳои таркибӣ ташкил медиҳад, ки яке аз хусусиятҳои асосии концепт мебошад. Олим дар бораи муқоисаи муҳолифати инфиродӣ (шахсӣ, муаллифӣ), микрогурӯҳӣ (гурӯҳи хурд), масалан, дар оила, байни дӯстони наздик), макрогурӯҳӣ (гурӯҳи калон); иҷтимоӣ, нақш, мақом ва ғайра), арзишҳои қавмӣ ва умумибашарӣ сухан меӯяд. Тибқи ин меъёр чунин концептҳо ба монанди инфиродӣ (индивидуалӣ), гурӯҳи хурдӣ, гурӯҳи калонӣ, миллий, тамаддунӣ, универсалӣ ҷудо карда мешаванд [10;56].

Сохтори серқабата ва семантикии концепт дар тартиби дарки он инъикос меёбад. Марҳилаи аввал фаҳмиш //фаҳмиши онро дар бар мегирад, яъне. дар мундариҷаи семантикии концептро дар шуури мо этимони калимаи мувофиқ алоқаманд мекунад. Дар марҳилаи дуввум шакли дохилии калима, яъне маркази семантикии концепт-тасаввурот (образ) ташаккул меёбад. Он яке аз нишонаҳои этимологияи мундариҷаи концепт мегардад. Дар марҳилаи сеюм мутамарказонии метонимии тасвир-образ сураат мегирад, ки боиси ташаккули маъноӣ рамзии калима мегардад. Дар марҳилаи чорум муносибат ба ривоят пайдо мешавад, яъне амалиёти рамз дар парадигмаи фарҳанг аст. Дар ин ҷо ташаккули семантикаи амиқи калима назар ба маъноӣ оддӣ он сураат мегирад.

Ҳамин тариқ, таснифоти мавҷудаи концептҳо мураккабӣ ва гуногунҷабҳагии мундариҷа ва сохтори онро нишон медиҳанд.

Кобили қайд аст, ки якчанд усулҳои таҳқиқи концептмавҷуд аст.

Ҳадафи таҳлили концептуалӣ «муайян кардани парадигмаи концептҳои аз ҷиҳати фарҳанг муҳим ва тавсифи соҳаи концептуалии онҳо» мебошад [6;90].

Забоншиноси маъруфи рус, В.А. Маслова методологияи гузаронидани таҳлили концептуалиро дар асоси хусусиятҳои сохтори концепт тавсиф кардааст. Ядро- марказ маъноӣ луғавӣ ин ё он лексемура дар бар мегирад, ки ба гуфтаи олим, барои ифшои мазмуни концепт, дар муайян кардани хусусияти ифодаи забонии он имкониятҳои бузург дорад. Периферия – канора таҷрибаи субъективӣ, ҷузъҳои гуногуни прагматикии лексемаҳо, коннотацияҳо ва ассоциатсияҳо мебошад.[8; 203].

Тасвири концепт, ба ақидаи В.И. Карасик, ин таҳқиқоти махсуси тафсири маъноӣ концепт ва нишонаҳои зерини наздиктарини он мебошад:

- 1) таъриф – ҷудо намудани хусусиятҳои семантикӣ;
- 2) таҳлили контекстуалӣ – ҷудо намудани хусусиятҳои семантикии тасаввуроти алоҳидаи бо ҳам алоқаманд;
- 3) таҳлили этимологӣ;
- 4) таҳлили паремиологӣ;
- 5) мусоҳиба, пурсиш, ташреҳ [5; 131].

Ҳамин тариқ ақидаҳои олимону забоншиносони маъруф, аз ҷумла забоншинос Арутонова Н.Д., Аскольдов С.А., Бабушкин А.П., Воркачев С.Г., Карасик В.И., Стернин И.А., Степанов Ю.С., Лихачев Д.С. ва дигарон оид ба концепт ва намунаҳои онро таҳлилҳои намуна, ба ҳуҷусе, омадаем, ки «концепт» ин таъсири мутақобили байниҳамдигарии фарҳанги забонӣ ҳисобида шуда, категорияи асосии забоншиносӣ мебошад. Он тасаввурот, эътиқодҳои ба фарҳанг асос ёфтаи инсон оид ба дунё мебошад. Концепт чун воситаи байни фарҳанг ва инсон ифода ёфта, таснифоти сохтори худро дорад. Таҳлили концептуалӣ дар асоси хусусиятҳои сохтори концепт сурат мегирад.

АДАБИЁТ

1. Арутонова Н.Д. Муқаддима // Таҳлили мантиқии матн. Амалҳои руҳӣ. - М.: Илм, 1993 с. 3-6.
2. Аскольдов С.А. Мафҳум ва калимаҳо. // Калимаҳои забони русӣ. Антология. - М.: Academia, 1997. - 350с.
3. Бабушкин А.П. Намудҳои мафҳумҳо дар семантикаи лексико-фразеологияи забон, Воронеж, 1996. - 104 с.
4. Воркачев С.Г. Концепти хушбахти дар забони англисӣ // Мушкilotи концептуалӣ. - М., 2002. - с. 4-5.
5. Карасик В.И. Доираи забон: шахсият, мафҳумҳо, гуфтор. - М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. - 290 с.
6. Карасик В.И. шахсияти забоншиносӣ; ҷанбаҳои забоншиносӣ ва лингводидактика. - Волгоград, 1999. - 208 с.
7. Лихачев Д.С. Концептосфера. М.: Нашриёти Владос, 1995. - 365 с.
8. Маслова В.А. забоншиносии когнитивӣ: Дастури омӯзишӣ барои донишҷӯёни донишгоҳҳои. - Мн.: Тетра Ситемс, 2005. - 256 с.
9. Стернин И.А. Методикаи таҳқиқоти сохтори концепт // Мушкilotи методологияи забоншиносии муосир. Воронеж: Нашриёти Донишгоҳи давлатии Воронеж, 2001. - 182 с.
10. Слышкин Г.Г. Аз матн ба сохтор: концепти забоншиносӣ фарҳангӣ ва матнҳои пешина ба шуур «мувоҳида». М.: Нашриёти Азбуковник, 2000. - 240 с.
11. Степанов Ю.С. - М.: Мактаби «Забонҳои фарҳанги русӣ», 1997. - 40 с.

К ВОПРОСУ О КОНЦЕПТЕ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Данная статья посвящена взаимосвязи между языком и культурой которая связана с пониманием процессов распознавания языка в широком научном контексте. Культурная лингвистика как самостоятельное направление лингвистики сформировалась в трудах многих исследователей. Лингвокультурология изучает взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка. Концепт — это основная категория лингвокультурологии, которая выступает посредником между культурой и человеком. Термин «концепт» стал употребляться в лингвистике с 90-х годов в XX века. Но до сих пор не получило однозначного понимания. Концепт определяется как мысленное образование, которое в процессе мысли замещает неопределенное множество однородных. Концепт имеет своих типов и структуру.

В связи с тем, что концепты разнообразны как по структуре, так и по содержанию одной из важных проблем для лингвистов является выбор оснований для классификации концептов.

В данной статье приводится анализ описания типов и структур концепта.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, представление, степень абстракции, концептуальная структура, ядро, периферия, типы концепта.

ON THE PROBLEM OF CONCEPTS IN LINGUISTICS

This article focuses on the relationship between language and culture, which is associated with understanding the processes of language recognition in a broad scientific context. Cultural linguistics as an independent direction of linguistics was formed in the works of many researchers. Cultural linguistics studies the relationship and interaction of culture and language. Concept is the main category of cultural linguistics that mediates between culture and people. The term has been used in linguistics since the 90-th of the 20 th century. But has not yet got an unique understanding. A concept is defined as a mental formation that replaces an indefinite set of in the process of thinking objects of the same kind. The concept has its own types and structure. As the concepts are different according to their types and structure, one of the main and difficult problems for linguistics is the choice of the basis for the classification of concepts. Thus, the description of types and structure of the concept and its analysis is given in this article

Keywords: cultural linguistics, concept, imagination, degree of abstraction, conceptual structure, core, periphery, semantics types of concept.

Сведения об авторе:

Окилова Дилфуза Уктамджоновна - преподаватель кафедры методики преподавания иностранных языков, докторант второй года обучения факультета иностранных языков ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова». Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Р. Джалил 18 Email: akilovadilfuza84@mail.com. Тел: (+992) 937-84-00

About the author:

Okilova Dिल्фуза Uktamjonova.- Teacher of methods of foreign language of the Faculty of foreign languages SEI «Khujand State University named after academician B. Gafurov». Address: Republic of Tajikistan, Khujand R. Jalil Ave., 18 Email: akilovadilfuza84@mail.com. Tel: (+992) 937-84-00

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СИНОНИМЫ ГЛАГОЛА

Ятимова Ш. С.

Институт туризма предпринимательство и бизнеса Таджикистана

Валиев Н. У.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Лексические синонимы глагола – многосторонний и сложный процесс, в котором большую роль играют роль глагола как часть речи. Каждый предмет учит и воспитывает своеобразно. Но значительную роль в целях изучения и воспитания поколения свойственно современный русский язык, который обладает огромными возможностями эмоционального воздействия на человека. Художественное творчество основано на «способности людей заряжаться чувствами других людей». Отсюда воспитательная целенаправленность современного русского, её умению заряжая силой примера, воспитывать и утверждать высокие рейтинги. Однако для того, чтобы современный русский язык по-настоящему стало учебником смысла жизни для подрастающего поколения, школой нравственного и эстетического воспитания, необходимо очень корректное, умное и тонкое преподнесение её учащимся. Современный русский язык в школе не должна превращаться в сухое перечисление частей речи, дат, произведений и всё такое. Вопрос о том, как же изучать современный русский язык, и составляет основное содержание методики преподавания русского языка.

Жижикина А.Д. писала: «Лексические синонимы глагола– это языковедческая наука о русском языке как учебном предмете, о путях её преподавания (деятельность учителя по управлению учебным процессом) и изучения (деятельность ученика по приобретению знаний, навыков и умений). Она определяет цель и задачи преподавания и изучения русского языка в школе, содержание образования, разрабатывает научные критерии отбора из богатейшей сокровищницы литературы, произведений для школьного изучения, научно доказывать структуру литературного образования учащихся на том или ином аспекте обучения, в результате разрабатывается наиболее эффективные методические приёмы, посредством которых учащиеся познают ценность и богатства изученные литературно-художественных произведений». [1. с. 5].

Специфика лексического синонима глагола в произведениях великого таджикского писателя и поэта Саъдии Шерози и ин сравнения в таджикском и английском языках требует более осторожного подхода к использованию при изучении литературно-художественных произведений.

Лексические синонимы глагола считает примеры из произведения Саъдии Шерози «Бустон» одним из основных назидательных принципов, который помогает строить обучение на конкретность образов, непосредственно воспринимаемых читателя. Лексические синонимы активизирует работу воображения, рождает нужные ассоциации.

Синонимы глагола- являясь одним из видов русского языка в силу своей образной природы при непосредственном восприятии (чтении) литературно-художественного текста сама рождает наглядные представления. Вовлечение тех или иных возможностей зрительной наглядности в этих условиях может привести к замене одного искусства другим, поскольку учащиеся будут воспринимать не словесно-художественный образ, а его живописный равнозначность (аналог).

Обращение к лексическому синониму глагола в процессе преподавания русского языка в национальной школе может быть представлено лишь в тех случаях, когда она порождает активность воображения, способствует вести в нужную ситуацию, давать представление не русским читателям об особенностях русского быта, одежды, имущества и природы этого произведения известного таджикского писателя.

В практике русской школы все виды и визуальный и слуховой наглядности, чаще всего, используются при повторном прочтении, чтобы на образы рождённый при непосредственном понимании художественного текста появляются относительно близкие художественные образы.

В таджикском и английском языках проблема складывается иначе при изучении лексического синонима глагола. При непосредственном восприятии художественного произведения образ отражающие национально-специфические явления, могут порождать в мыслях русских читателей недостаточные знания глагола в произведениях великого читателя Саъдии Шерози, особенно в произведение «Бустон» и даже ложные художественные представления.

Поэтому в ряде случаев обязательному чтению литературного произведения «Бустон» Саъдии Шерози может предшествовать работа с различными видами зрительной наглядности, которая стимулирует предположение работать в соответствующем направлении, поддержать определённый эмоциональный настрой. Под принципом досягаемости в методике преподавания русского языка подразумевается реальный учёт возрастных особенностей, манеры и личностные потенциалы учащихся, позволяющих не только постигать содержание произведения, но и вникать на те, проблемы которые в нём поставлены.

В национальной школе содержание лексического синонима глагола в произведениях Саъдии Шерози «Бустон» и их сравнения в таджикском и английском языках расширяется за счет различного глагола в него включается также учёт психологии восприятия иноязычного и инационального произведения.

Мальцева К.Н. писала : «В настоящее время не все читатели владеют русским языком в такой мере, чтобы суметь прочитать в подлиннике и осмыслить многочисленные творения русской классической литературы. Поэтому принцип достигаемости литературно-художественного произведения в лингвистическом отношении выдвигается в национальной школе на одно из первых мест» [3. с.7].

В условиях национальной школы мы нередко соприкасаемся с эмоциональной восприимчивостью учащихся к литературно-художественному произведению. Причина этого заключается, прежде, всего, в языковой сложности прилагаемого для изучения художественного текста. Текст, в котором непонятно большинство слов не может быть душевно воспринят при чтении. Для преодоления эмоциональной восприимчивости можно использовать возможности зрительной и слуховой наглядности, но, главное, необходимо большое внимание уделять самому художественному слову.

Рассматривая вопросы преподавания русской литературы в национальной школе, следует помнить и о совокупности основных принципов, и об особенностях преподавания предмета, заключающихся в том, что русская литература изучается в нерусской языковой и культурно-исторической среде. Необходимо иметь в виду такие факторы, как недостаточное владение учащимися русским языком, которое оказывает большое воздействие на определение, как содержания, так и структуры предмета «Русская литература» в национальной школе.

Зальдинер М.А. писал: «Одновременно, изучение учащимися русской и родной литератур, что помогает предопределять задачи литературного образования с опорой на материал двух литератур, широко использовать методические возможности, заложенные в связях двух близких друг другу предметов, в особенности возможность переноса знаний и умений при изучении русской и родной литератур» [2. с.7-9].

Значение изучения русской литературы не исчерпывается расширением знаний учащихся. Через изучение русской литературы приходит овладением русским языком как вторым языком. Именно в художественном произведении осознаётся русский язык в своих коммуникативных функциях, в своей жизненной реальности. По изучению русской литературы совершенствуется не только верное понимание словесного материала, но и правильное пользование им. Тем самым развивается ясное представление русского языкового мышления учащихся.

Мальцева К.В. писала: «Изучение (чтение) русской художественной литературы значительно облегчает учащимися чтение на русском языке нехудожественных текстов. Изучение русской литературы обогащает образное мышление учащихся. При этом учащиеся национальной школы постигает в какой-то мере новую по сравнению с родной литературой эстетическую, систему, новые образы, способы изображения действительности – речевой, эмоциональной, эстетической» [4, с.88].

Лексические синонимы глагола в произведениях таджикского писателя о художественном литературе как нравственное воспитания и о путях усвоения его учеников под руководством своего учителя. Глагол определяет цели и задачи литературы, обосновывает содержание изучаемого предмета, разрабатывает методы и приёмы деятельности учителя и учащихся в учебном процессе.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Д. Жижина, Д.А. Клумбите., Т.Ф. Курдомова и др. Под ред. М.В.Черкезовой и А.Д. Жижиной Методика преподавания русской литературы в национальной школе: пособие для студентов нац.отд. педин-тов по спец. №2101 «Русь яз. И лит.в нац.школе» и «Рус.яз. и лит.»С доп. Спец. «Педагогика»/- Л. Просвещение, 1984.-311с.
2. М.А. Зальдинер., Л.В. Тодоров, Ф.И. Губина. Методика преподавания русской литературы в старших классах национальной (узбекской) школы. Ташкент , 1980- 294 с.
3. К.В. Мальцева, М.И. Стаменова. Методика преподавания русской литературы в таджикской школе: Пособие для учителей и студентов Ввузов - 2-е изд., испр. И доп. - Душанбе «Маориф» (Ч.1: IV – VII) классы (Липаев А.А., Мальцева К.В., Журавлёва А.Ф. и др.). 1986- 304 с.
4. К.В. Мальцева.,Стаменова. Методика преподавания русской литературы в таджикской школе : Пособие для учителей и студентов вузов 2-е изд., испр.доп.- Душанбе «Маориф» 1988.- Ч-2: VIII- X классы 288с.
5. Назарова М.Н. Изучение глагола в русском языке.- М.: Наука, 2019.- 243 с.
6. Яковлев С.М. Лексические синонимы в современном русском языке.- М.:Наука, 2010.- 265 с.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СИНОНИМЫ ГЛАГОЛА

В этой статье автор показывает лексического развития синонима в произведения великого таджикского писателя Саъдии Шерози «Бустон» и их сравнения в таджикском и английском языках. На основе обширного материала автор статьи исследует лексического развития синонима в произведения великого таджикского писателя Саъдии Шерози «Бустон» и их сравнения в таджикском и английском языках. В таджикском и английском языках проблема складывается иначе при изучении лексического синонима глагола. При непосредственном восприятии художественного произведения образ

отражающие национально-специфические явления, могут порождать в мыслях русских читателей недостаточные знания глагола в произведениях великого читателя Саъдии Шерози, особенно в произведение «Бустон» и даже ложные художественные представления.

Поэтому в ряде случаев обязательному чтению литературного произведения «Бустон» Саъдии Шерози может предшествовать работа с различными видами зрительной наглядности, которая стимулирует предположение работать в соответствующем направлении, поддержать определённый эмоциональный настрой. Под принципом досягаемости в методике преподавания русского языка подразумевается реальный учёт возрастных особенностей, манеры и личностные потенциалы учащихся, позволяющих не только постигать содержание произведения, но и вникать на те, проблемы которые в нём поставлены.

Ключевые слова: Глагол, лексические синонимы, Саъдии Шерози, «Бустон», таджикский и английский языки.

LEXIC VERB SYNONYMS

In this article the author shows the lexical development of the synonym in the works of the great Tajik writer Sadiya Sherozi «Buston» and their comparison in the Tajik and English languages. On the basis of extensive material, the author of the article explores the lexical development of the synonym in the works of the great Tajik writer Sadiya Sherozi «Buston» and their comparison in the Tajik and English languages.

In Tajik and English, the problem develops differently when studying the lexical synonym of a verb. With a direct perception of a work of art, images reflecting national-specific phenomena can give rise to insufficient knowledge of the verb in the thoughts of Russian readers in the works of the great reader Sadiya Sherozi, especially in the work «Buston» and even false artistic ideas.

Therefore, in a number of cases, compulsory reading of the literary work «Buston» by Sadiya Sherozi may be preceded by work with various types of visual clarity, which stimulates the assumption to work in accordance with.

Therefore, in a number of cases, compulsory reading of the literary work «Buston» by Sadiya Sherozi may be preceded by work with various types of visual clarity, which stimulates the assumption to work in the appropriate direction, to maintain a certain emotional mood. The principle of accessibility in the methodology of teaching the Russian language means real taking into account the age characteristics, manners and personal potentials of students, allowing not only to comprehend the content of the work, but also to delve into those problems that are posed in it.

Key words: Verb, lexical synonyms, Sadiya Sherozi, «Buston», Tajik and English languages.

Сведения об авторах:

Ятимова Шабнам Саидовна – преподаватель кафедры иностранных языков Института туризма, предпринимательства и сервиса Таджикистана, тел.917249595

Валиев Нурали Умарович, зав. кафедрой русской и мировой литературы, кандидат филологических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни

About the authors:

Yatimova Shabnam Saidovna – English teacher at the Institute of Tourism, Entrepreneurship and Service, Tel. 917249595

Valiev Nurali Umarovich, Head of the Department of Russian and World Literature, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of TSPU named after S. Aini

ФОДАИ КАТЕГОРИЯИ ИНКОР ДАР ҶОНИШИНҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Кодирова Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Категорияи инкор дар забон аз муҳимтарин категория ба ҳисоб рафта, дар нутқи ҳаттиву шифоҳӣ мавриди истифода қарор мегирад. Бе истифода аз категорияи инкор нутқи мо ташаккул намеебад ва дар робитаи байни инсонҳо категорияи инкор ҳамеша мавқеи асос ва муҳим дорад.

Инкор яке аз он категорияҳои забонӣ мебошад, ки аз давраҳои қадим дар ҳама забонҳо вучуд дошт. Хусусияти грамматикӣ категорияи инкор вобаста ба мазмун ва моҳияти нутқи ҳаттӣ бо истифодаи воситаҳои гуногуни грамматикӣ зоҳир мегардад, ки боиси тағйир ёфтани мундариҷаи матн мешавад. Ин бештар тавассути ҷонишинҳо, зарфҳо ва дигар ҳиссаҳои нутқ ифода мегардад.

Категорияи инкор собиқаи таърихӣ дошта, на танҳо дар забонҳо балки дар фалсафа, мантиқ, математика низ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳар як соҳа низ вобаста ба характери худ ба категорияи инкор муносибат мекунад.

Категорияи инкор дар забони англисӣ воситаҳои мушаххаси ифода доранд ва вазифаи аввалиндараҷаи онҳо инкори маълумоти пешниҳодшаванда аст. Дар забони англисии қадим дар таркиби ҷумла якҷанд

унсури ифодакунундаи инкор вучуд дошт, ки онро полинегативӣ номида мешавад. Полинегативӣ ки чузӣ «нон», ки ба ҷумлаи қадимаи англисӣ дохил шуда, бо роҳи якҷоя кардани қисми манфии ҷумла истифода бурда мешавад.

Ташаккули таркиби луғавии аксар забонҳои аврупоӣ тавассути вожаҳои латинӣ сураат гирифтаанд, ки тибқи таҳқиқи анҷомшуда, дар забони латинӣ қадим категорияи инкор бо ду роҳ ифода мегардид:

- 1) бо истифода аз феъли манфӣ дар сохтори ҷумлаҳо;
- 2) бо истифода аз ҷонишини манфӣ ё зарф

Ин албатта минбаъд дар ташаккули воситаҳои ифодаи категорияи инкор дар забони англисӣ нақши муҳим дошт..

Дар забони англисии муосир категорияи инкор тавассути мафҳумҳои ҷонишини манфӣ, зарфҳои манфӣ, ё пайвандакҳои манфӣ ифода карда мешаванд.

Ифодаи категорияи инкор тавассути воҳидҳои гуногуни забонӣ сураат гирифта, вобаста ба характери забонҳои олам қорбаст мегардад. Н.Н. Болдирев чунин қайд мекунад: «Консепти баррасишаванда (категорияи инкор) дорой табиати коммуникативӣ аст, яъне пеш аз ҳама дар раванди муошират ташаккул меёбад ва бешак вазифаи коммуникативии он, вазифаи калидии аз нав муаррифкунии васоити забонӣ ба ҳисоб меравад» [8, 4]

Дар забони англисӣ ду ҳиссаҳои инкорӣ мавҷуданд, ки гоҳо дар ҷумла фикрро ду маротиба инкор мекунад. Дар забони англисӣ категорияи инкор метавонад тавассути чунин воҳидҳои сарфию наҳвӣ ифода гардад: дар мубтадо:

A woman become like their mothers. That is their tragedy. No man does. That's his tragedy . That is not very pleasant. Indeed, it is not even decent .

Асосан дар забони англисӣ категория инкор тавассути иссаҳои икорӣ not ифода карда мешавад. Масалан дар муайянкунанда:

I know nothing, Lady Blacknell .

Дар ҳоли замон:

I never saw a woman so altered; she looks quite twenty years younger

Таҳқиқ ва баррасии категорияи инкор аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ хеле барвақт оғоз гардидааст. Махсусан ин масъала дар осори таҳқиқи В. В. Виноградов, Н.Н. Болдирев, эроншиносон Л.С. Пейсков, Т. А. Чавчавадзе, В. С. Расторгуева ва профессорон М. Қосимова, М. Н. Додихудо, Саймудинов, Л. С. Бахадуров, В. Д. Аракин, В.Н. Бондаренко, Р. Мурфи ба таври умумӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Баррасии воситаҳои забонии ифодаи инкор ҷанбаи забонӣ дошта, гуногунии вазифаҳои категорияи инкорро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баён мекунад.

Категорияи инкор, ки дар забони англисӣ ба воситаҳои муайян ифода мегардад. Аз ҷумла тавассути ҳиссаҳои инкорӣ : *not*: «*To be or not to be*», «*no*», ва ҷонишинҳои манфӣ: «*none*», «*nobody*», «*nothing*», «*neither*» ва зарфҳои инкорӣ : «*never*», «*nowhere*», «*neither*», аффиксҳои инкорӣ: *lucky – unlucky*, *home – homeless* ва пайвандакҳои инкорӣ: «*neither ... nor*», «*unless*.

Ҷонишинҳои манфӣ ба мавҷуд набудани ашё далоят мекунад.

Ҷонишини манфии *no* бо ҷонишинҳои *some* ва *any* ҳамнишин мешаванд. Ҷонишинҳои мураккаби инкоркунанда ба вазифаи аъзои ҷумла истифода мегарданд. Ҷонишини *nobody* (*no one*) ба вазифаи муайянкунанда баромад кунад мисол: *It's nobody's fault, but your own*.

Ҷонишини *none* метавонад ҳам шахсро ва ҳам ашёро ифода кунад ва ҳамзамон дар шакли танҳо ва ҳам ҷамъ мавриди истифода қарор гирад: *None, not even Mary, dared cross-examine Ralph...*

Ҷонишини *none* эквиваленти ибораҳои субстантивӣ аст, ки он бо феъл дар шакли танҳо ва ҷамъ ҷамъ меояд: *None of them is going to get anything of me*.

None инчунин барои ифодаи ҷамъ шахс ва ҷамъ ашё истифода мегардад: - «*Have you got any spare pencil?*» - «*Nor, I have none...*»

Ба гурӯҳи ҷонишинҳои инкоркунанда, ҷонишини *neither* дохил мешавад, ки он дар таркиби ҷумла бо мақсади ифодаи маънои инкор истифода мешавад.

Ҷонишинҳои мураккаб барои ифодаи шахс: *Nobody, no one* ва ашё: *nothing* истифода гардида, дар ифодаи маънои инкор, дар таркиби ҷумла хусусиятҳои маъноӣ ва услубии хос доранд: *He cared for nobody and for nothing – except dominion and the wonders of his brain*.

Категорияи инкор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои зиёди ифода дорад. Бо он ки ин забонҳо аз як оилаи забонҳои дунё- оилаи ҳиндуаврупоианд, вале дар масири таърихи рушд ва таҳаввул, дар низомии грамматикӣ онҳо тафовут ба мушоҳида мерасад. Таҳқиқ ва муқоисаи ин категорияи грамматикӣ дар асоси ҳиссаҳои нутқ сураат гирифтааст. Масъалаи мавриди назари мо ифодаи категорияи инкор дар ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ аст.

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои ифодакунандаи инкор ҷонишинҳои манфӣ мебошанд. Ин ҷонишинҳо асосан набудани ашё ва аломати онро нишон медиҳанд. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ доир ба ин гурӯҳи ҷонишинҳо чунин омадааст: «Ҷонишинҳои манфӣ набудани предмет ва ё аломати предметро

нишон медиҳанд *ҳеҷ кас* наомад, ҳеҷ *чиро* нагуфт, вай ба ҳеҷ кадом савол ҷавоб надод, онҳо аз *ҳеҷ як* хабар огоҳӣ надоштанд» [10, 104]. Ин гуна маълумот дар осори илмӣ муҳаққиқони дигар низ ба мушоҳида мерасад.

Воқеан ҷонишинҳои манфӣ барои ифодаи категорияи инкор нақши муҳим доранд. Масалан: ҷонишини ҳеҷ кас, ки он бо забони англисӣ nobody тарҷума мешавад. Дар ифодаи маъно ҷонишинҳо вазифаи яхсела доранд: вайро ҳеҷ кас намедод ва ба ман зарари калон мерасид [6, 195]. - He! - гуфт бо қатъият як зани дигар ва илова намуд, - он кас шабона ҳеҷ касро ба хонаашон роҳ намедиханд, ҳатто дарвозаро ҳам намекушоянд [4, 34].

Дар забони англисӣ категорияи инкор тавассути ҷонишинҳои nothing, nobody ва ба ин монанд ҷонишинҳо ифода карда мешаванд. Муқоисаи ин ҷонишинҳо нишон медиҳад, ки дар ифода кардани вазифаи категорияи инкор дар ҷонишинҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яхселанд. Масалан: And there was nothing to do, and my thoughts ran abominably on in vain speculations [12, 14]. Nobody lives there, and that's the place we'll rest our cattle and feed them up before we tackle the desert [13, 74].

Л.Н. Винокурова зикр мекунад, ки «... ба сифати категорияи алоҳида ҷонишинҳоро барои забони англисӣ зарур аст шартӣ шуморид, зеро ҷонишинҳои манфӣ маънои ҳамнишинии ҷонишинҳои номуайяно ба ҳиссаҷаҳои инкорӣ ифода мекунанд: *not: nobody → not va anybody; neither → not va either*» [9, 67].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо ҳиссаи нутқа мебошанд, ки дар тӯли таърихи рушди забони форсии тоҷикӣ ҳеле кам тағйир ёфтаанд. Ҷонишинҳо ба гурӯҳҳои зиёд тақсим гардидаанд. Бо он ки таърихи рушди забони форсии тоҷикӣ ҳеле тулонӣ аст, дар масири таърих дар системаи грамматикӣ забони тоҷикӣ ҷонишинҳо ҳеле кам тар

дигаргунӣ дучор гардидаанд.

Дар осори қадими бо забони тоҷикӣ ба мерос монда ҷонишинҳои манфӣ ҳеле зиёд истифода гардидаанд. Масалан: дар осори адибони классикӣ мо ҷонишини манфӣ **ҳеҷ** чунин истифода гардидааст: ... ва ҳеҷ касс муҳолиф намонд. «Таърихи Табарӣ»

*Накунӣ ҳеҷ кор рӯзи дароз,
Кори ту шаб бувад чу харбево*

Ҳаббози Қоинӣ

Дар ин шеър калимаи харбево ба маънии шабпарак омадааст [11, 200].

Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ҷонишини **ҳеҷро** чунин шарҳ додаанд: ҳеҷ / ҳеҷ . Ҷонишин дар ҷумлаҳои инкорӣ барои ифодаи инкори пурра истеъмол мешавад.

*Чаҳон сар ба сар чун фасонасту бас,
Намонад баду нек бар ҳеҷ кас. Фирдавӣ*

2. **андаке**. Бо дили сангини тӯ оё ҳеҷ даргирад шабе,
Оҳи оташбору сӯзи синаи шабгири мо?

Ҳофиз

3. ҳиссаҷаи саволӣ ба маънии **оё**.

*Ҳеҷ бар ҷой дидаи ҳаргиз,
Ки дигар сол пор менаишавад?*

Анварӣ [15, 743]

Дар миёни гурӯҳҳои ҷонишинҳо ҷонишинҳои манфӣ забони тоҷикӣ, ки маънои инкорро ифода мекунанд, аз ҷиҳати сохт **сода** ва мешаванд, ки шакли содаи онҳо ҷонишини **ҳеҷ буда**, ҷонишинҳои таркибӣ аз он сохта мешаванд: **ҳеҷ кас**, **ҳеҷ кадом**, **ҳеҷ кӣ** ва ғайра. «Ҷонишинҳои манфӣ дар ҷумлае кор фармуда мешаванд, ки хабари он ба шакли манфӣ омада ва ё худ ҷумла маънии манфӣ дошта бошад» [6, 104].

Мисол: - Дастори шумо ба сабаби ба замин афтодан аз хок ҳеҷ зарар намедид, - гуфт сартарош, - магар дер боз рӯи тағораи чомашӯиро надида будааст, ки аз хоки замини дӯкони ман чиркинтар менамояд [4, 9]; Агар ман ба шумо нисбат ба дигарон камтар музд меода бошам, шумо ба шикоят кардан ҳақ надоред, зеро худатон дида истодаед, ки нимаи сари ман бемӯй аст ва шумо ба он но ҳеҷ тег намеронед, бинобар ин дар вақти музд гирифтани ҳамин нуктаро ба назар гирифтани лозим аст [4, 11].

Ҷонишини манфӣ ба воситаи калимаи **гуна** низ таркиб меёбад. Мисол: ...чунки ҳукумати подшоҳии Русия идора кардани ин қисми мустамликаи худро ба амир ва амалдорони ӯ вогузошта буд ва инҳо дар дохили ҷои ҳукмронии худ ба иҷро кардани ҳар гуна кори бад ва ҷавру бедод мустақил буда, ба ҳеҷ гуна қоида ва қонун амал намекарданд [4, 184]; - Ман ба бечорагии ту раҳм карда васикаи қозихонагӣ, ки ҳарчи бисёр дорад, аз ту талаб намекунам, дили ман ба ту чунон пур аст, ки мехостам ба ту бе ҳеҷ гуна ҳуччат қарз диҳам [4, 137].

Дар забони англисӣ ҷонишинҳои ифодакунандаи категорияи инкор аз ҷиҳати сохт гуногун буда, бештар дар шакли мураккаб мавриди истифода қарор мегиранд: nobody, nothing аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Ин гурӯҳи ҷонишинҳо дар осори хаттӣ англисӣ ҳеле зиёд мавриди истифода қарор мегиранд. Мисол: And all the time I knew nothing about it. [17, 8] I knew nothing, absolutely nothing. And the rest knew little. [17, 8]

Besides, there was nothing to read. [17, 20] And there was nothing to do, and my thoughts ran abominably on in vain speculations. [16, 22] Nobody on our side was scratched. [17, 96] Nobody at Nazareth believes it. You see, his whole family, including his married sisters, lives there and is known to all of them. They are a simple folk, mere common people.» And of course nobody knew, although it had been the burden of the interrogation put to him. [17,151].

Хусусиятҳои маъноии ҷонишинҳои ифодакунандаи инкор дар ҳар ду забон яксон аст. Ҳамаи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ маънии инкорро дар ҷумла ифода мекунам. Бо вучуди ин дар забони тоҷикӣ, ки бештар дар шакли назм мероси хаттӣ вучуд дорад, ҷонишинҳои манфии ифодакунандаи маъноии инкор дар шеърӣ тоҷикӣ тобишҳои маъноии гуногунро ифода мекунам. Масалан:

Ҳеҷ кас аз пеши худ чизе нашуд,
Ҳеҷ оҳан ханчари тезе нашуд [15,743].

Дар ин мисраҳи ҷонишини манфии **ҳеҷ** ба инсон ва ашё нигаронида шудааст, вале дар ҳар ду ҳолат барои ифодаи маъно мустақил нест.

Ифодаи маъноии инкор тавассути феълҳои **нашудан** сурат гирифтааст. Ҳангоми дар набудани феъли нашудан маъно дар ифодаи инкор ноқис мегардад. Ин гуна дар осори назми тоҷикӣ бисёр мушоҳида мешавад.

Ифодаи категорияи инкор тавассути ҷонишинҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз лиҳози маъно яксон сурат мегирад, вале аз ҷиҳати мавқеи қорбӯд яксон нест. Инчунин дар осори назми тоҷикӣ мавқеи қорбӯрди ҷонишинҳои манфӣ, ки ифодакунандаи маъноии инкор мебошанд, ба хоҳири риояти қонуниятҳои шеър маҳсус аст.

Ҳамин тавр таҳқиқи системаи гуногунсатҳи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои қушодани моҳияти маъноии категорияи инкор мусоидат мекунад. Нақши ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ ва англисӣ барои возеҳ ва дақиқ ифода қардани категорияи инкор дар нутқи шиғоҳӣ ва хаттӣ дар дараҷаи аввал қарор мегирад. Истифодаи воситаҳои ифодаи инкор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бештар ба таҷрибаи истифодабарандаи он вобаста аст.

Дар осори назми насрӣ бо забони тоҷикӣ ҷонишинҳои манфӣ ҳамчун воситаи инкор фаровон истифода гардидаанд, ки онҳоро чун намуна меорем:

Бадхоҳи қасон ҳеҷ ба мақсад нарасад, Як бад накунад, то ба худаш сад нарасад.
Ман неки ту хоҳаму ту хоҳи бади ман, Ту нек набуниву ба ман бад нарасад

(Бобо Афзал) [7, 32]

Мо ҳеҷ қасонем, ки бар мо зи ҳама қас, Хори расаду он ба ҳақиқат шарафи мост.
Аз неку бади мардуми айём нанолем. Эшон ҳама неканд, бади аз тарафи мост

(Ҳилоли) [7, 49]

Ифодаи категорияи инкор дар ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ва забони англисӣ таҳқиқ ҳамаҷонибаро тақозо мекунад. Зарур аст дар асоси маводи бозғатимодии илмӣ ҷиҳатҳои маъноии ва сохтори ҷонишинҳои ифодакунандаи инкор дар забонҳои мазкур таҳлил барраси гардад.

АДАБИЁТ

1. Александр О. В., Терминасова С. Г. Английский синтаксис. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 185 с.
2. Аракин В. Д., Селянина Л. И., Кузнецко А. В. Практический курс английского языка. 2 курс. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. – 516 с.
3. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
4. Айни С. Марги судхӯр, Душанбе. Адиб, 2010
5. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1983. – 240 с.
6. Бахударов Л. С. Штейлинг Д. А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1973. – 428 с.
7. Бобобеков А., Косимов С., Шукуров Г. Намунаи осори бузургон. – Душанбе- 2019 – 159 с.
8. Болдырев, Н.Н. Отрицание как модально-оценочный концепт // Единство системного и функционального анализа языковых единиц: материалы регион. науч. конф. – Белгород, 2003. – Вып 7. – Ч. I.
9. Винокурова, Л. П. Грамматика английского языка. Л. : Учпедгиз, 1954. - 167 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик Қ.1: кит. дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии / [Б. Ниёзмаҳмадов, С.Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Рауфов, Ҳ. Қаримов ва дигарон] – нашри 2- Душанбе. : Маориф, 1982. - 462 с.
11. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Монография / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2001.- 566 сах.
12. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. Монография / О.Д. Мешков. Москва, «Наука», 1976. - 244с.
13. Пилатова, В.Н. Экспрессивное отрицание в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук. – СПб., 2002.
14. Саймуддинов Д. Вожасозии забон форсии миёна. Монография/Д. Саймуддинов. – Душанбе, 2001.- 310
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. Москва, 1969.- 947 с
16. Чистогонова, Л. К. Синтаксические фразеологизмы со значением отрицания в современной английской разговорной речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1971.
17. Языкознание. Большой Энциклопедический словарь: Под редакцией В.Н. Ярэвой. М., 1999. с. 340-341.
18. Jack London. The Jacket (The Star-Rover) Freeditorial.com

ОТРИЦАНИЕ КАТЕГОРИИ ВЫРАЖЕНИЙ В МЕСТОИМЕНИЯХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье приводится информация о структурных и семантических особенностях отрицательных местоимений таджикского языка и их выражении в английском языке, а также обсуждается категория отрицания, которая выражается через отрицательные местоимения в языке.

Автор опирается на исследования, проведенные отечественными и зарубежными учеными, такими как: В. Виноградовым, Н.Н. Болдыревым; учёными-знатоками иранистами: Л.С. Пейсиковым, Т. А. Чавчавадзе, В. С. Расторгуевой и профессором М.Косимовой, Н. Додихудо, Л.С. Саймуддиновым, Бахануров, В. Д. Аракиным, В.Н. Бондаренко, Р. Мурфи. Автор научной теории мировой лингвистики о структуре и значении отрицательных местоимений и положении их использования в выражении категории отрицания, на конкретных примерах доказал роль отрицательных заменителей таджикского и английского языков в выражении отрицания.

В статье уделяется особое внимание научной классификации таджикских и английских заменителей, на примерах разъясняются их смысловые и структурные особенности. По мнению автора, категория отрицания занимает особое место в человеческих отношениях, и никакие человеческие отношения не могут существовать без этой категории. Эта категория изучается в философских, логических и других науках, но лучше всего и точнее всего выражается через язык.

В конце автор резюмирует свои мысли и считает важным изучение категории отрицания в науке таджикского языкознания.

Ключевые слова: категория, отрицание, местоимения, мнение, языкознание, наука, философия, никто, ничто, ничто, таджикский язык, английский язык, общение.

NEGATION OF THE CATEGORY OF EXPRESSIONS IN PRONOUNS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES.

The article provides information on the structural and semantic features of negative pronouns in the Tajik language and their expression in English, and also discusses the category of negation, which is expressed through negative pronouns in the language.

The author relies on research carried out by domestic and foreign scientists, such as: V. Vinogradov, N.N. Boldyrev; Iranian scholars: L.S. Peisikov, T.A. Chavchavadze, V.S. Rastorgueva and Professor M.Kosimova, N. Dodikhudo, L.S. Saimuddinov, Bakhanurov, V.D. Arakin, V.N. Bondarenko, R. Murphy. The author of the scientific theory of world linguistics about the structure and meaning of negative pronouns and the position of their use in expressing the category of negation, using specific examples, proved the role of negative substitutes for the Tajik and English languages in the expression of negation. ...

The article pays special attention to the scientific classification of Tajik and English substitutes, using examples to explain their semantic and structural features. According to the author, the category of denial occupies a special place in human relations, and no human relationship can exist without this category. This category is studied in philosophical, logical and other sciences, but it is best and most accurately expressed through language.

In the end, the author summarizes his thoughts and considers it important to study the category of negation in the science of Tajik linguistics.

Key words: category, negation, pronouns, opinion, linguistics, science, philosophy, nobody, nothing, nothing, Tajik language, English, communication.

Сведения об авторе:

Кадирова Г.Ш. - ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка. Телефон для связи: 93-198-52-90

About the author:

Kadyrova G.Sh. -Assistant of the Department of English at the TNU. Tel: 93-198-52-90

АМСОЛУ ҲИКАМ ДАР ЗАБОНИ ОМИЁНА

Изболов О.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Амсолу ҳикам яке аз жанрҳои эҷодиёти бадеии халқ буда, чи дар забони гуфтугӯӣ ва чи дар адабиёти хаттӣ (китобӣ) васеъ истифода мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳо ҷанбаҳои гуногуни муносибатҳои байни одамонро инъикос намуда, мақсаду мароми халқро оид ба ҳаводиси гуногуни иҷтимоӣ маънафӣ, фалсафӣ ва табиӣ дар шакли рехтаю суфта ифода менамоянд.

Паремнология аз калимаи юнонии қадим гирифта шуда, **paroimia**-масал, матал ва **logos**-калима, таълим, омӯзиш мебошад. Он як қисмати забоншинос, буда, омӯзиш ва таснифоти паремияҳо, яъне зарбулмасалу мақолҳо, ибораҳои масал, идиомаҳо, шиору афоризмҳо, ки аз таҷрибаи зиндагии гурӯҳе,

қавме, халқеро дар бар мегиранд. Паремияҳо – воҳидҳои махсус ва аломатҳои забон,, инчунин ҷузыи зарурии муоширати одамон мебошанд.

Паремиологи рус Г.Л. Пермяков зикр мекунад, ки «Зарбулмасалу мақолҳо ҳодисаи ҳам забон, ҳам мантику фалсафа ва ҳам фолклору адабиёт аст» [Тилавов, 1983, 5].

Образи (тимсоли) зарбулмасалу мақолҳои халқи тоҷик бо таърихи мардум зич алоқаманд буда, ҳақиқати ҳаётро ба таври ҳақиқӣ нишон медиҳанд. Мундариҷаи бадеии зарбулмасалу мақолҳоро қиёс ва тазодҳо ба монанди неку бад, манфию мусбат, бою камбизоат, дӯстию душманӣ, доноию ҷаҳолат, мардию номардӣ, адолату разолат ва амсоли инҳо ташкил медиҳанд.

Зарбулмасалу мақолҳо жанри қадим, буда, ба таърих, инкишофи забон алоқаманданд. Мавзӯ ва мазмуни зарбулмасал ва мақолҳо гуногун буда, тамоми ҷанбаҳои фаро мегиранд.

Дар зарбулмасалу мақолҳо калидвожаҳои, ки ба сокинони ҳамон марзӯ бум, яъне реалияҳои ҳамон русто, маҳал, ноҳия ва шаҳр маъмул мебошанд, мавриди қарор мегиранд.

Дар фолклори тоҷик асарҳои ҳастанд, ки ба гурӯҳи жанрҳои хурд дохил мешаванд: зарбулмасалу мақолҳо, чистон, рубо,, латифа ва ҳикоя. Жанрҳои хурд ба ду навъ ҷудо мешаванд: **манзум** ва **мансур**.

МАНЗУМ а. 1 **منظوم** . *kit.* ба назму тартиб дароварда. 2. ба ришта кашидашуда. 3. *мач.* ба риштаи назм кашидашуда; сухани мавзун, шеър; *муқоб.* мансур: асарҳои манзум, достони манзум [Фарҳанги тафсирии забони тоҷик., Ж. 1. 2008, 754]

Хари Исо агар ба Макка равад,

Чун биёяд, ханӯз хар бошад.

(Саъд,) [И-болов, 15, 2008]

Ба ҳангоми саҳт, машав ноумед,

Ки «абри сияҳ борад оби сафед».

(Низом,) [И-болов, 16, 2008]

МАНСУР а. 1 **منشور** . *kit.* ба ришта кашиданашуда (*оид ба* дурру гавҳар); пароканда, парешон. 2. ба наср навишташуда, ~айриманзум: достони мансур, «Шоҳнома»-и мансур [Фарҳанги тафсирии забони тоҷик., Ж. 1. 2008, 756].

• Соле, ки накӯст, аз баҳораш пайдост (хувайдост). [И-болов, 17, 2008]

• Гӯсолаи на~з ду очаро мемакад. [И-болов, 30, 2008]

Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи жанрҳои калон (достон, афсона, сурудҳои таърих,, эпос ва ~айра) аз жанрҳои хурд ин ҳаҷм, шакли соддаи таркиб ва санъати онҳо мебошад.

Тадқиқи воҳидҳои забонӣ дар асоси ин ё он лаҳҷаи тоҷикӣ барои баррасии бисёр масъалаҳои баҳсталаби забоншиносии тоҷик замина фароҳам меорад. Қисмати лексикии лаҳҷаҳои тоҷикӣ ҳамонро ниёз ба омӯзиш дорад. Дар ғӯишҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ асолати забон бештар маҳфуз мондааст, ки ин нуктаро маводи мансуби ин лаҳҷаҳо бозғӯй менамояд [Қурбонов, 8, 2010].

Дар ин мақола кӯшидем, ки оид ба баъзе зарбулмасалу мақолҳои шифоҳие, ки дар адабиёти хаттӣ вонамехӯранд ва дар манотиқи гуногуни ҷумҳуриамон истифода мешаванд, маълумот диҳем.

Ҳар як халқ соҳиби забон ва маданияти хоси миллии худ мебошад, ки он аз дигар миллиату халқиятҳои дигар фарқ мекунад. Маҷмӯи арзишҳои моддӣ ва маънавӣ руқну асоси фаҳанг, забон ва маданияти ҳар як халқ мебошад.

Маълум аст, ки мавзӯи зарбулмасалу мақолҳо фарроҳ буда, тамоми кишри ҷомеаро дар бар мегиранд. Аз забони мардум бисёр зарбулмасал ва мақолҳои мешунавем, ки дар забони адабӣ (хаттӣ) вонамехӯранд. Онҳо бо лаҳни шеваи мардумӣ, ки хоси манотиқи гуногуни мамлакатамон мебошанд, дар мавзӯҳои гуногун гуфта мешаванд. Масалан, эҳтироми волидайн яке аз муқаддастарин хислати инсон ва фарзанди солеҳ мебошад, ки ба ҳангоми пирӣ дастгирии онҳо бошад, то ки дуои неки онҳоро гирад. Зарбулмасали «**Ага(р) волидайн хуш бошан, бояд хушбонӣ қад**» (**Агар волидайн хуш бошанд, бояд хушбонӣ қад**) ба маънои маҷозӣ омадааст ва ҳар яки мо бояд дарк кунем, ки ба ҳангоми пирӣ падару модар бемор ва мисли кӯдак содаю яқрав, зудранҷ ва дар ҳар як қор муҳошираву эътироз мекунад ва мо набояд аз онҳо ранҷем ва ҳар қадар лозим бошад, кӯшиш намоем, ки то лаҳзаи охир дар қанори онҳо бимонем, то аз амали солеҳи мо минатдор бошанду дуои некӣ онҳоро ба даст оварда бошем. Инчунин ҳадиси пайғамбар Муҳаммад (с.а.) аст, ки ба амакписар ва домодаш Алӣ ибни Абигулиб мегӯяд: «Ё Алӣ, ризои Худо дар ризои Модар ва Падар аст ва ҳашии Худои таоло дар ҳашии эшон (онҳо) аст. Наузанбиллоҳи мин аз золика». [«Меъёр-ал-ахлоқ», 1991, 21]

Зарбулмасали «**Да ҷыла ага он дидӣ, баҳора да ҳов дидӣ**» (**Дар ҷилла агар об дидӣ, баҳора дар ҳов дидӣ**) ба мавзӯи хоҷагии кишлоқ, яъне деҳқонону барзгарон ва бо~доронро дар бар мегирад ва маънии онро қасоне бештар дарк мекунад, ки ба заминро бо~дорию хоҷагидор, сару қор дорад. Яъне маънои зарбулмасал дар ин аст, ки чун дар ҷиллаи зимистон ба ҷойи барф, ки онро «қурпаи замин» меноманд, қоронгарӣ зиёд шавад, баҳор дер ва барои киштқор номусоид омада, ба хоҷагии кишлоқ зарари зиёд ворид мекунад.

Зарбулмасалу мақолҳо хусусиятҳои махсуси миллии дорад: тарзи зиндагӣ ва таърихи инкишофи тамаддуни халқамонро ба таври барҷаста дар худ инъикос мекунад. Бо лаҳни шеваи забони тоҷикӣ садо

додани зарбулмасали «**Ос(и)ёб нов доравъ, хар кор тоъ**» (**Осиёб нов дораду, хар кор тоб**) хусусиятҳои дар боло зикршударо бозтоб мекунад. Ин ҷо калимаи «**нов**» маънои ҷуи сунъии аз ҷуб сохташудае мебошад, ки обро ба поён вориди парраҳои осӣёб карда, онро ба ҳаракат мебарорад ва калимаи «**тоб**» (лаҳҷавиаш **тов**) бошад, ба маънои роҳ, тарз ва усулро ифода мекунад, яъне маънои ҳар як кор ба худ сирри муайяне дораду на ҳама онро медонанд аз иҷрои он мебароянд, чунки боз дар забони мардумӣ ҳамгунаи он «**Кори нокада шохъ дъм дора**» (**Кори нокарда шоху дум дорад**) мавҷуд аст.

Баъзеи зарбулмасалу мақолҳои зикршуда муодили худро дар адабиёти ҳагӣ доранд, ки фарқият дар калидвожаҳои дохили онҳо мебошад, яъне калимаҳое, ки дар ифодаи маънои зарбулмасалу мақолҳо нақши асос, мебозанд, аммо мислҳои ин калидвожаҳо дар зарбулмасалу мақолҳо зиёд нестанд. Онҳо вобаста ба сохт ва рушди ҷомеа тағйир меёбанд ва баъзеи онҳо аз байн рафта ҷойи онҳоро зарбулмасалу мақолҳои нав ишғол мекунанд. Зарбулмасали «**Занро мӯяш дарозу ақлаш кӯтох**», «**Бачаи бисёр – балои чон**» ва ғайра ба давраи феодализм, яъне пешазинқилобӣ мувофиқат мекунанд, ки ҳоло аз байн рафтаанд.

Зарбулмасали «**Хъдо хуи хона бошивъ хурди хона не**» (**Худо хуи хона бошино хурди хона не**)-ро аксар вақт ҷавописарон ва духтарон, ки дар оила аз ҳама хурданд, дар мавриде истифода мекунанд, ки ба дӯши онҳо кор ё масъалаеро вогузор шуда ва аз он норозӣ бошанд, ифода мекунад.

Дар аксари зарбулмасалу мақолҳо тамсил, яъне ҳайвонот дар образи одам аз замони пеш инчунин ба таври васеъ истифода мешуданд. Амсоли «**Шъгър качиша намебинавъ самбақа паъмиша**» (**Шутур качиашро намебинанд сангпӯшг паҳмиашро**) гарчанде дар забони авом вучуд дошта бошад, аммо истифодаи он дар байни майрдӯм ба мушоҳида намерасад, ва он ба гурӯҳи зарбулмасал ва мақолҳои архаистӣ ё фаромӯшшуда мансуб аст. Зарбулмасали дар мавриде истифода мешавад, ки шахс камбудиву норасоии худро намебинанд доимо аз пайи камбудии дигарон аст ва муодили он зарбулмасали «**Беизор ба почаканда механда**» ё «**Бъз ба гуспанд механда**» мебошанд.

Зарбулмасалҳо ҳам маънои маҷозӣ ва ҳам ғайримажозӣ дошта, бо истифодаи номи ҳайвонот бештар вомеҳӯранд, ки онро дар адабиёт тамсил (образ) меноманд ва ҳайвонот дар образи одам (шахс) оварда шуда, симо ва хислати шахс дар онҳо тасвир меёбад. Масалан «**Шъгъра гуфтан ғамза кън, полеза вайрон кадай**» (**Шутура гуфтанд ғамза кун, полезро вайрон кардааст**) дар ҳолате гуфта мешавад, ки қореро ба қасе вогузор мекунанду ӯ аз уҳдааш набаромада, онро ҳарому ҳарач иҷро карда ё асбобу анҷоми қориро шикаста қорношоям мекунад. Солҳои охир ин зарбулмасал тақрибан ба ғӯшаи фаромӯшӣ рафтааст.

Содабаёнӣ услуби ҳоси забони зарбулмасалу мақолҳоро мебошад: «Аксари ибораҳои рехта, бовариҳоро мардум шохқорона ба риштаи назм даровардаанд» [Абдуллозода, 1988, 102]. Яке аз омилҳои содаю кӯтоху ва ҷоззоб баромадани забони зарбулмасалу мақолҳо аз он иборат аст, ки аксари ин жанрро калимаҳои кӯтоҳи решагии аслан тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Масалан:

Он чӣ ки дар доми туст,

Уболи ӯ дар чони туст

(Нар чи ки дар доми тъай, Уболи у дар чони тъай).

Калидвожаи «дом» ба маънои хона, манзил ва хоҷагиро дошта, калимаи «убол» а. **اُبُول** [аслаи **вабол**] 1. гуноҳ; **савобу убол**. 2. бечора; хору зорашта: **уболи қасе ё чизе гирифта** гирифтори гуноҳу азоб шудан (*дар натиҷаи рафтори бадӣ худ нисбат ба қасе ё чизе*) [Фарҳанги тафсирии забони тоҷик. Ҷ. 2. 2008, 363]. Яъне мард, на танҳо нисбат ба хонаводаи худ меҳрубону неқбин бошад, балки ба ҳамсоя ва мардумони дигар новобаста аз миллат ва дину мазҳабшон, инчунин нисбати ҳайвоноту парандагонӣ дар хоҷагиаш буда амали солеҳона дошта бошад, онҳоро низ хуб нигоҳубин намояд.

Баъзе зарбулмасалу мақолҳоро вобаста ба мавзӯ ва дигар шудани сохти ҷамъият метавонем дар ҳар як давра ва ҳолат истифода барем. Зарбулмасали «**Подомано доман шъданъ, домано подоман**» (**Подоманҳо доман шуданд, доманҳо подоман**) ҳангоме истифода мешавад, ки қасе ба ягон қор ё мансабе лоиқ нест ва ба он пешбарӣ мешавад, ё одами мағрур, яқрав ва камхирад. Метавонем муодили он зарбулмасали ҳамгунаи он «**Дънӣ дънг-дънгъ, зогӣ нултънг**» ба ҷойи он истифода барем (**Ҳечбудагон – ҳар қас шуданд**).

Каломи мардумӣ худ моламоли унсурҳои забонии зинда аст. Ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо чун унсурҳои нутқи шифоҳӣ дар забони рӯзмарраи мардумӣ ба таври густурда қорбаст мешаванд. Устод С. Айний меғӯяд: «Забони авомӣ тоҷик забонест, ки вайро оммаи тоҷик мефаҳмад, дар ҷумлабандӣ, дар ташбеҳҳо, истиораҳо ва кинояҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ва дигар бобатҳо хусусият ва руҳи забони тоҷик, риоя карда шуда бошад. Албатта, ташбеҳҳо, истиораҳо ва кинояҳо дар зарбулмасалу мақолҳо, ки дар байни мардуми тоҷик қор фармуда мешаванд, гуногун аст, яъне онҳо дар ҳар ҷой ва маҳал дигаранд. Ба воситаи ҷамъ ва наҷр қардани адабиёти халқ он чизҳое, ки хусусияти миллии доранд, оммавӣ қардан дарқор аст» [Айний. Қуллиёт, Ҷилди III. 361-365].

Зарбулмасали «**Почо хар дора, хари ӯ навқар дора**» дар ҳолате қорбурд мешавад, ки супоришро ба қасе медиҳанд, аммо ӯ ин масъулиятро ба қаси дигар вогузор мекунад ё шахси дигар аз номи шахси масъул фармонравӣ мекунад.

• **Аввал хъдма чо кънм, бад чи коро кънъм** – дар мавриде нисбати шахсе, ки фиребгар, қаллоб, дузд, дурӯтӯ, муноқишаандоз аст, гуфта мешавад. Агар чунин шахсон ба хонае, муассисае, ҷамоате ворид шаванд, баъди чанде амалҳои нопок, дурӯяг, ва фитнаангезии худро ошкор мекунад. Масалан, дар яке аз ҳикояҳои «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҳалолуддини Румӣ «Донистани он подшоҳи ҷухуд, ки насронӣро мекушт аз баҳри таассуб» [Маснавии маънавӣ], С. 24) ё «Подшоҳи яҳуд, ва масеҳиёни бегуноҳ» [Никояҳо ва ҳидоятҳо аз «Маснавии маънавӣ», 2011, С. 24-26] ин гуна ашхос, яъне вазири подшоҳи яҳуд, ки ғушӯ бинии худро бурида, дар ҷамоати масеҳиён ҷо гирифта ва ба мақсади нопоки худ расид. Дар байни қавми масеҳиён низову ҷудо, андохт, ки сабаби нобудии бисёре гардид, яъне зарбулмасали «Тафриқа андозу ҳукумат кун»-ро хуб истифода кард.

• **На хурдавъ на бурда, бѣгират дарди гурда** – аз ҷумлаи чунин зарбулмасалҳои мебошад, ки дар мавридҳои гуногуни зиндагӣ истифода мешавад, яъне шахс ягон кор, амал ё гуноҳи баде накарда, лекин ба он муттаҳам карда мешавад.

• **Ту бгуву ма бгӯ, холаи беҳудагӯ** – кор, гап ё масъалаеро, ки ночиз аст, беҳуда кашол додан, ки оқибаташ хуб нест, яъне ба ҷанҷолу хархаша ва ҷудоиву зиддият бурда мерасонад.

• **Чун биёяд бар сарат, он гаҳ барояд ҳар-ҳарат** – бисёр корҳо, воқеаҳо ва мушкилиҳои дар зиндагӣ, ҳафт, ки баъзе одамон аз рӯи нофаҳмӣ, ё ҷавонон аз рӯи бетаҷрибагии рӯзгор оид ба масалаҳои зикршуда андеша накарда, гап мезананд ва пирони рӯзгодида, ки пасту баландии зиндагиро дидаанд, нисбати онҳо баён мекунанд.

• **Нули ману дӯли ман, шъкамби чапғули ман** – дар нисбати шахси худбину худпараст (эгоист), ҳарис, ҳасис, ки манфиати худро нисбат ба дигарон (ҷомеа, оила) пеш мегузорад, гуфта мешавад.

• **Ба ҳама бозивъ ба шохӣ говам боз, (Ба ҳама бозию ба шохӣ гов ҳам боз,)** – яъне, ҳамгунаи он «Даст нарасон ба арбоб, арбоб занад ба ҳар боб» ё «Нар кӣ бо Алӣ ва оли Алӣ дарафтод, барафтод» (Ғоziлов,) «Агар зӯрат ба санги бузург нарасид, дастбӯсаиш кун».

• **Не кори хонавъ, не шиновар, /На кори хонаю, на шиноварӣ** – дар мавриде гуфта мешавад, ки шахс вақти худро беҳуда мегузаронад, яъне кори манфиатнокеро иҷро намекунад.

• **Пешина ба баъдинара пулай (хӯроқай, пандай).** – яъне шахс дар зиндагӣ, аз рафтору кирдор, барору нобарор, ва муваффақиятҳои дигарон бояд хулоса бароварда роҳи мусбати корро интихоб кунад.

• **Бедера ба сафедоре кордор нестай** – нисбати ашхосоне гуфта мешавад, ки онҳо нисбати тамоми ҷанбаҳои зиндагӣ бетараф буда, барои онҳо фарқе надорад, ки дар ҷамъият ч, ҳодисаҳо рух медиҳад.

• **Ай рӯ рад, ай по тела (исмоилдавои кардан)** – ҳатӯлкорӣ кардан, яъне коре, масъалае, моле ё чизеро ҳарому ҳарач аз гардан соқит кардан, ба ҷашми дигарон ҳок пошидан аст;

• **Сагро руи хъш невь, руи соҳибъш** – Хотирбин, кардан, аз рӯи эҳтиром ба касе дар иҷрои коре ба каси дигар кумак расонидан ва ~айра.

• **Дъльм пьрь гурдаом холиян (Дилам пуру гурдахоям хол, ҳастанд)** – нисбати касе гуфта мешавад, ки аз бовар, баромадааст ва ба ӯ эътимод кардан аз рӯи хирад нест.

• **Бъринче, ки оѡа навардошт, оѡш нарезен (Биринче, ки обро набардошт, обаш марезед)** – дар он ҳолате иброз карда мешавад, ки шахс панду насиҳат ва маслиҳати волидайн ва ҳешу таборро қабул надорад.

• **Дур бъковъ, наздик биёв (Об дар кӯзаву мо гирди ҷаҳон мегардем ё Оби дари хона лой (гилолуд) аст)** – оид ба масъала ё чизе, ки иҷрояш осон аст, аммо мо аз сабаби нофаҳмӣ, ҳайронӣ саргардон мегардем.

• **Пул дори майдон бърѡ, пул надори каъдон дърѡ** – ҳамгунаи он:

Дастам намерасад ба домони орзу,

Зѡ-он бихӯранд меваи шохӣ баландро.

• **Каси нагира панди падар, сазѡи саръш ай ѡи батар (Касе, ки нагирад панди падар, сазѡи сараш аз ин бадтар)** – ҳар як волидайн кушиш менамоянд, ки фарзандонашон дар зиндагӣ, хонанд ва дар ҷомеа мавқеи худро ёбанд. Агар фарзанд солеҳ ё солеҳа бошад, панди онҳоро шиори худ мекунад, ва дар зиндагӣ, роҳи худро дуруст интихоб карда, азоб намекашад.

• **Илми банда, дънѡра мебанда** – Ба воситаи илм одамизод пеши роҳи дарёҳоро мебандад, кайҳонро фатҳ мекунад, яъне ба илми ладунӣ насиби он гардидааст, ба бисёр корҳо қодир аст.

• **Чъзе ки дар вайрониё диден дар ободихѡ наген (Он ч, дар вайронахо дидед, дар ободихѡ нагӯед)** – Дар мавриде, шахс ба манзиле ё ҷойе меҳмон мешавад ва ҳангоми ҳайрухуш аксар вақт соҳибхона ин суҳанро баён мекунад, яъне агар камбуд, ё норасоие аз мо сар зада бошад, хоҳишмандам дар ҷойи дигар нагӯед ва моро маъзур доред.

• **То савзинара қаър мекъна, ки зардина ай қаъра мекафа (То сабзинаро (гандумгун) қаҳр мекунад, ки зардина аз қаҳр мекафад).** – Дар илми равоншинос, одамон аз рӯи хаттираро ба ҷор гуруҳ ҷудо мешаванд ва пирони кордида аз рӯи таҷрибаашон ин зарбулмасалро вобаста ба мавзӯи истифода мебаранд.

Хулоса, аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки дар зарбулмасалу мақолҳои ақдаи ҷуҷур ва хиради мардум, муносибатҳои байниҳамдигар, ки решаҳои он аз гузаштаи дур сачашма мегард, баръало

инъикос меъбад. Дар онҳо мо метавонем маданият, анъана ва таърихи халқро худро бинем.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С. Айни. – Душанбе, Нашрдавтоҷ, 1958. – 102 с.
2. Асроров В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ. – Сталинобод, Нашрдавтоҷик, 1956. – 99 с.
3. Асроров В. Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе, Маориф, 1983. – 304 с.
4. Васиятномаи Муҳаммад пайғамбар (Меъёр-ал-ахлоқ). ш. Хучанд, 1991. – 55 с.
5. З. Замонов «Лексикаи лаҳҷаи Даштиҷум». – Душанбе, 2009. – 165 с.
6. Олимпшох Иқболов. Зарбулмасал, мақолҳо ва афоризмҳо (Муодили англис, тоҷик, ва рус). – Душанбе, Эр-граф, 2008. – 190 с.
7. Қурбонов С. Лаҳҷа-нумӯи дигари забон аст. – Душанбе, 2010. – 175 с.
8. Мавлоно Жалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънаӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Техрон: Нашри замон, 2001. – 728 с.
9. С. Айни. Кулӣёт. Ҷилди III. – Душанбе, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – С. 361-365.
10. Тилавов Б. Зарбулмасалҳои машҳур. – Душанбе, Дониш, 1983. – 187 с.
10. Фарҳанги тафсири забони тоҷик, Ҷилди 1. – Душанбе, Паҳӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
11. Фарҳанги тафсири забони тоҷик, Ҷилди 2. – Душанбе, Паҳӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
12. Никояҳо ва ҳидоятҳо аз «Маснавии маънаӣ». – Душанбе, Ирфон, 2011. – 440 с.
13. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе, Маориф, 1983. – 304 с.

ПОСЛОВИЯ И МУДРОСТЬ НА ЯЗЫКЕ ОМИНА

Общезвестный факт, что общеразговорная речь сильно отличается от своей литературной формы. Хотя пословицы и поговорки являются продуктом устного народного творчества, тем не менее, их грамматическая структура отлично от общепринятых разговорных форм.

В художественной литературе можно найти множество рассказов, основную сюжетную линию которых составляют пословицы и поговорки. Изначально это была просто художественная речь, которая с течением времени трансформировалась в свои современные формы. Пословицы и поговорки, отражая различные типы взаимоотношений между людьми, их мысли и мнения, в лаконично-выверенной форме рассказывают о наиболее значимых социально-бытовых событиях в жизни общества.

Общезвестно, что главным источником появления и последующего развития этого жанра народного творчества, будь то в таджико-персидской либо в западноевропейской среде, является сам народ, его бесконечно долгий опыт бытия, который способствовал появлению и развитию различных проявлений паремии в людской среде. Таким образом, можно констатировать, что народные пословицы и поговорки являются одним из самых древних проявлений образного устного народного творчества, которое наряду с другими народными жанрами демонстрирует аудитории атрибуты бытия, ментальность, стремление и социальное устройство этого народа. Темы, образы и формы таджикских пословиц и поговорок, имея тесную связь с историей нашего народа, отражают его социальное состояние, рассказывают нам о правде жизни. Из этого можно сделать предположение, что возможно все устные жанры народного творчества формировались в одно время. Пословицы и поговорки разных народов с этнической (происхождение), географической, исторической и языковой точек зрения тождественны друг другу.

Ключевые слова: продукт устного народного творчества, социальное устройство, паремиология, фольклор, этнической (происхождение), жанр.

CONDITIONS AND WISDOM IN THE LANGUAGE OF OMIN

It is a well-known fact that general colloquial speech is very different from its literary form. Although proverbs and sayings are the product of oral folk art, nevertheless, their grammatical structure is different from the generally accepted colloquial forms.

In fiction, you can find many stories, the main storyline of which is made up of proverbs and sayings. Initially, it was just artistic speech, which over time has transformed into its modern forms. Proverbs and sayings, reflecting various types of relationships between people, their thoughts and opinions, in a concisely verified form tell about the most significant social events in the life of society.

It is well known that the main source of the emergence and subsequent development of this genre of folk art, whether in the Tajik-Persian or in the Western European environment, is the people themselves, their infinitely long experience of being, which contributed to the emergence and development of various manifestations of paremia in the human environment. Thus, it can be stated that folk proverbs and sayings are one of the most ancient manifestations of figurative oral folk art, which, along with other folk genres, demonstrates to the audience the

attributes of being, mentality, aspiration and social structure of this people. The themes, images and forms of Tajik proverbs and sayings, having a close connection with the history of our people, reflect its social state, tell us about the truth of life. From this, it can be assumed that perhaps all oral genres of folk art were formed at the same time. Proverbs and sayings of different peoples from ethnic (origin), geographical, historical and linguistic points of view are identical to each other.

Key words: product of oral folk art, social structure, paremiology, folklore, ethnic hadith (origin), genre.

Сведения об авторе:

Игболов О.Ш. к.ф.н. доцент общеуниверситетский кафедры английского языка, ТНУ. Тел. 985552776

About the author:

Igbolov O.Sh. c.ph.s. associate professor of all University's English Department, TNU. Tel. 985552776

КОРБУРДИ ЛАҲНҲОИ ҲАШТ-СИЮМИ БОРБАД ДАР «ХАМСА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ ВА ТАШРЕҲӢ ОНҲО

Бобочонова Д.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад. Б.Ғафуров

Борбади Марвазӣ бузургтарин ва маъруфтарин хунёгар махсуб ёфта, дар таърихи мусиқии Шарқ ва форс-тоҷик бо сӣ лаҳни хеш машҳур аст. Ҳақим Низомии Ганҷавӣ дар манзумаи «Хусраву Ширин» дар боби «Ғазалии Хусрав» аз забони Борбад ин сӣ лаҳро ба зевари назм кашидааст, ки мо дар як мақолаамон дар атрофи ҳашт ганҷи Хусрав ва ҳашт лаҳни Борбад сухан карда будем [3] ва ин ҷо бисту ду лаҳни дигарро таҳлилу шарҳ медиҳем:

Лаҳни нухум - «Моҳ бар кӯҳон»: Чу лаҳни «Моҳ бар кӯҳон» кушодӣ, Забонаш моҳ бар кӯҳон ниҳодӣ [6, с.266]. Кӯҳон дар «Ғиёс-ул-луғот» (минбаъд «Ғиёс») чунин тафсир шудааст: *قوهان* баромадагӣ ва баландии пуштӣ шугур ва баландии шонаи гов [4, ҷ.2, с.183]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (минбаъд «ФЗТ») *Моҳ бар кӯҳон* номи оҳанги мусиқӣ шарҳ ёфтааст [8, ҷ.1, с.705]. «Бурҳони қотеъ» (минбаъд «Бурҳон») шарҳи зеринро пешкаш мекунад: *Моҳ бар кӯҳон* - номи лаҳне бошад аз мусаннифоти Борбад ва он лаҳни бисту якум аст аз сӣ лаҳни Борбад [5, ҷ.4, с.1958].

Лаҳни даҳум - «Мушқдона»: Чу баргуфтӣ навои «Мушқдона», Хутан гаштӣ зи бӯи мушқхона [6, с.266]. Мувофиқи ташреҳи «Бурҳон» *Мушқдона* ба замии аввал донда бошад хушбӯӣ, ки онро сӯрох кунанд ва ба ришта кашанд ва номи лаҳни бисту дуюм аст аз сӣ лаҳни Борбад [5, ҷ.4, с.2014]. *Мушқдона* дар «ФЗТ» чун калимаи тоҷикӣ (аслӣ) нишон дода шудааст [8, ҷ.1, с.786]. Аз рӯи маълумоти решашиносон аз ду вожа (мушқ+дона) бо истифодаи калимасозии ғалқӣ изофат калимаи мураккаб сохта шудааст: *мушк* дар санскрит *muska* мусағғари *mūś* (муш), юнонӣ - *moskos*, лотинӣ - *muskus*, франсавӣ ва англисӣ - *musk*, арабӣ - *مسك* [5, ҷ.4, с.2014]. Муаллифи «Ғиёс» *мушк* ва *мушқ*ро саҳеҳ арзёбӣ намууда, менависад: «*мушк* ва *мушқ* ҳарду тавр саҳеҳ аст, чаро ки аҳли Форс бо касри мим (яъне, мишқ) ва аҳли Мовароуннаҳр ба замии мим (яъне, мушқ) хонанд ва миск (билқаср ва сини муҳмала) муарраби он аст (аз «Рашидӣ») ва «Баҳори Аҷам» [4, ҷ.2, с.269]. *Мушқдона* калимаи мураккаб буда, мансуби исм аст.

Лаҳни ёздаҳум - «Ороиши хуршед»: Чу зад з-«Ороиши хуршед» роҳе, Дар ороиш будӣ хуршед моҳе [6, с.266]. «ФЗТ» дар ташреҳи он менависад: *Ороиши хуршед* - номи лаҳни аввал аз сӣ навои Борбад [8, ҷ.1, с.922]. Ибораи рехта, аз ду вожа: ороиш+хуршед иборат буда, ҳар ду вожа баромади тоҷикӣ доранд ва ба воситаи бандиҳои изофӣ алоқаманд шудаанд.

Лаҳни дувоздаҳум - «Нимрӯз»: Чу гуфтӣ «Нимрӯз»-и маҷлисафрӯз, Хирад беҳуд будӣ то нимаи рӯз [6, с.266]. Дар «Бурҳон» шарҳи васеи маонии *Нимрӯз* пешкаш шудааст: «Маъруф аст, яъне, нисфи рӯз ва он расидани офтоб аст бар доираи нисфуннаҳор; вилояти Сиистонро низ гӯянд. Ба ин сабаб, ки чун Сулаймон алайҳиссалом ба он ҷо расид, замини онро пуроб дид, девоиро фармуд, то хок бирезанд. Дар ним рӯз пурхокаш карданд. Ва баъзе гӯянд Хусрави Чин то имрӯз он ҷоро лашкаргоҳ карда буд ва вучухоти дигар низ дорад ва номи пардаест аз мусиқӣ ва номи лаҳнест бисту нухум аз сӣ лаҳни Борбад [5, ҷ.4, с.2235]. Доктор Муин дар поварақ маълумоти этимологии *Нимрӯз*ро ба таври зайл пешниҳод мекунад: аз ним+рӯз; паҳлавӣ *rōs-nēm* [5, ҷ.4, с.2235]. Дар «ФЗТ» ҷаҳор маънои он пешниҳод гардидааст: 1. нисфи рӯз; 2. ҷануб, тарафи ҷануб; 3. номи қадимии вилояти Сиистон; 4. мус. номи як оҳанги қадимӣ [8, ҷ.1, с.855].

Лаҳни сездҳум - «Сабз дар сабз»: Чу бонги «Сабз дар сабз»-аш шунидӣ, Зи боғи зард сабза бардамидӣ [6, с.266]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома» (минбаъд «ФИМШ») Н.Ҳақимов *сабз дар сабз* номи суруди дарборӣ-маросимии аҳди Сосониён, суруди Борбад маънидод шудааст [9, с.137]. Дар «Бурҳон» низ шарҳи мухтасари он омадааст, яъне номи лаҳни нухум аст, аз ҷумлаи сӣ лаҳни Борбад [5, ҷ.2, с.1081]. «Ғиёс» онро номи навое аз мусиқӣ таъя ба «Мусталаҳот» маънидод кардааст [4, ҷ.1, с.409]. Аз мавқеи сохторӣ *сабз дар сабз* аз се вожаи баромади тоҷикидошта таркиб ёфтааст.

Лаҳни чаҳордахум - «Куфли румӣ»: Чу «Куфли румӣ» овардӣ дар оҳанг, Кушодӣ куфли ганҷ аз Рум то Занг [6, с.266]. Дар «Ғиёс» *куфли румӣ* «навъе аз куфл, ки бағоят маҳкам бошад» [4, қ.2, с.140] шарҳ ёфтааст. Мувофиқи шарҳи «Бурҳон» «*куфли румӣ* - номи лаҳни понздаҳум аст аз сӣ лаҳни Борбад», маънии дигари он «куфлеро гӯянд, ки бар дарҳои хона ва сандуқ ва ғайра зананд» [5, қ.3, с.1535]. «ФЗТ» *куфли румиро* бо ду маънӣ шарҳ додааст: а) куфли овезон; киноя аз шафак; б) *мус.* яке аз оҳангҳои қадим; лаҳни понздаҳуми Борбад [8, қ.2, с.708]. Ба маънии аввал, *куфли румӣ* иборати рехта маҳсуб меёбад. Ба маънии дувум, иборати изофии синтаксисӣ мебошад. *Куфл* ва шакли ба тағйири савтӣ дучоромада, яъне, *қулф* (имрӯз ин шакли он маъруф аст) калимаи иқтибосии арабӣ ба ҳисоб меравад.

Лаҳни понздаҳум - «Сарвистон»: Чу бар дастони «Сарвистон» гузаштӣ, Сабо соли ба сарвистон нагаштӣ [6, с.267]. Вожаи *сарвистон* дар фарҳангу лугатҳои ба мо дастрас зикр нагардидааст. Ин калима шояд ихтирои Низомии Ғанҷавӣ бошад. Калимаи *сарв* ифодакунандаи дарахти сӯзанбарги бисёр саҳт ва дорои қимати баланд мебошад. *Сарвистон* аз ду ҷузъ - сарв номи дарахт ва ванди калимасозии -истон иборат буда, маънои сарвзор ё майдони фаровони сарвро дорад. Вожаи *сарв* سرو мувофиқи шарҳи «Бурҳон» ба замми аввал ва воқи қашиди мугаллақи шохро гӯянд, хоҳ шохӣ гов бошад ва хоҳ шохӣ говмеш ва шохӣ гӯсфанд ва амсоли он ва пиёлаи шаробро низ гӯянд ва ба маънии дурӯғ ва бухтон ҳам гуфтаанд. Ва ба фатҳи аввал ва сукуни сонӣ ва вов номи дарахте аст машҳур ва маъруф ва он се қисм мебошад: яке сарви озод ва дигаре сарви саҳӣ ва сеюм сарви ноз. Ва ҳар як дар ҷойи худ хоҳад омад ва арабон сарвро шачаратулҳия (شجر قلاحيه) хонанд. Чӣ гӯянд ҳар ҷо сарв ҳаст, албатта, мор ҳам ҳаст. Агар барги онро бикӯбанд ва бо сирка биёмезанд, мӯйро сиёҳ кунад. Ва номи яке аз подшоҳони Яман аст, ки духтари яке аз фарзандони Фаридун дода буд [5, қ.2, с.1121].

Лаҳни шонздаҳум - «Сарви саҳӣ»: В-агар «Сарви саҳӣ»-ро соз додӣ, Саҳисарваш ба хун хат боз додӣ [6, с.267]. Тибқи шарҳи «Ғиёс» *сарви саҳӣ* сарви душоҳа, ки ҳар ду шохӣ он рост руста бошад, чӣ сиҳӣ (бо қасратайн) ба маънои рост аст (аз «Бурҳон» ва «Баҳори Аҷам» ва «Рашидӣ») [4, қ.1, с.424]. «ФЗТ» *сарви саҳиро* ба таври зайл маънидод мекунад: «*Сарви саҳӣ* а) сарви рост ва баланд, сарви рострафтаи зебо; сарви наврас; б) киноя аз қадди рост, қомати рост» [8, қ.2, с.203].

Лаҳни ҳафтдахум - «Нӯшинбода»: Чу «Нӯшинбода»-ро дар парда бастӣ, Хумори бодаи нӯшин шикастӣ [6, с.267]. Дар «Бурҳон» омадааст, ки «*Нӯшинбода* ба маънии шароби гуворо бошад, чӣ нӯшин (аз нӯш+ин (пасванди нисбат - Д.Б.)) ба маънии гуворо ва бода, шаробро гӯянд. Ва номи лаҳни бисту ҳаштум аст аз сӣ лаҳни Борбад [5, қ.4, с.2203]. *Нӯшинбода* калимаи сохтораш мураккаб буда, аз нӯш+ин+бода иборат аст.

Лаҳни ҳаҷдахум - «Ромиши чон»: Чу қардӣ «Ромиши чон»-ро равона, Зи ромиш чон фидо қардӣ замона [6, с.267]. Ромиши чон иборати изофӣ буда, рехтааст аз ромиш - 1. нағма, суруд; 2. оромӣ, дамгирӣ, роҳат ва чон, фароғати ҷонро ифода мекунад.

Лаҳни нӯздаҳум - «Нозӣ Наврӯз»: Чу дар парда қашидӣ «Нозӣ Наврӯз», Ба наврӯзӣ нишастӣ давлат он рӯз [6, с.267]. Мувофиқи шарҳи «Бурҳон» *Нозӣ Наврӯз* ба қасри солис ва фатҳи нун ва воқи сокин ва рои бенуктаи мазмун ва вов ва зои нуқтадор номи навое аст аз мусиқӣ [5, қ.4, с.2098]. «ФЗТ» *Нозӣ Наврӯз*ро номи навое аз навоҳои қадим арзёбӣ мекунад [8, қ.1, с.864].

Лаҳни бистум - «Мушқӯя»: Чу бар «Мушқӯя» қардӣ мушқмоӣ, Ҳама мушқу шудӣ пурмушқ хоӣ [6, с.267]. Шарҳи ин вожа дар «ФЗТ» ин тавр аст: «*Мушқӯ*(й) مشكوى 1. бутхона; 2. ҳарамсаро, кӯшк, қаср [8, қ.1, с.786]. Дар «Ғиёс» низ шарҳи ин вожа дар моддаи алоҳида дода шудааст: *мушқӯ* бутхона ва маҷозан ҳарамсарои умаро ва мулк (аз «Сурурӣ» ва «Бурҳон» ва «Ҷаҳонгирӣ» ва «Муаййид» ва «Қашф») [4, қ.2, с.271].

Лаҳни бисту якум - «Меҳргонӣ»: Чу нав қардӣ навои «Меҳргонӣ», Бибурдӣ хуши халқ аз меҳрубонӣ [6, с.267]. *Меҳргонӣ* аз се ҷузъ иборат аст: меҳр+гон+ӣ. Дар ташаккули ин калима мавқеи асосиро меҳр ишғол намуда, бо истифода аз бандаки ҷамъбандии -гон ва ванди калимасозии -ӣ (ванди нисбат) ташаккул ёфтааст. Аз мавқеи решаиносии таърихӣ муайян карда шудааст, ки *меҳр* аз решаи ҳиндуориёӣ сарчашма мегирад. Ин вожа дар санскрит mitra, авесто ва порсии бостон mithra, паҳлавӣ mitr, mithr, мистра ё митра аз решаи mith-и санскритӣ омада, ба маънии пайвастан. Аксари ховаршиносон маънии асосии меҳрро восита ва миёнҷӣ зикр кардаанд. Аз хулосаи Юстӣ онро восита ва робитаи миёни фуруғи азалии медонад. Ва ба ибороти дигар, *меҳр* воситаест миёни офаридагор ва офаридагон. Дар «Готҳо» як бор митра истеъмол шуда, ба маънои вазифа ва тақлифи динӣ (Ясно, 46, 5). Дар бахшҳои дигари «Авесто» (Вандидод, Яштҳо, 10) ба маънии аҳд ва паймон омада. Як гурӯҳ ховаршиносон, монанди Дормистр маънии аслии ва қадими калимаро дӯстӣ ва муҳаббат гирифтаанд. Митро дар санскрит ба маънии дӯстӣ ва парвардигор, равшанӣ ва фуруғ аст (дар Веда). Дар «Авесто» фариштаи рӯшноӣ ва посбони ростӣ ва паймон аст. Дар катибаҳои Ардашери дувуми Ҳахоманишӣ (359-404 мелодӣ) номи Митро дар радифи номи Ахурамаздо ва Аноҳито (Ноҳид) ёд шуда ва он далел аст, ки дар аҳди ин подшоҳ ситоиши Ноҳид ва Меҳр дар Эрон боло гирифта буд. Ойини меҳрпарастӣ аз Эрон ба Осиёи Сағир ва Рум нуфуз қард ва маобиди бисёр ба номи ӯ бино карда буданд. Дар дини Масеҳ низ меҳрпарастӣ машҳур аст. Эзиди меҳр дар асл ба ҷуз Эзид хуршед буда, вале баъдҳо он дуру яке донистанд. Муаррихони юнонӣ меҳрро ба номи mithres ёд кардаанд... Дар адабиёти порсӣ низ *меҳр* ба маънии хуршед муқаррар омадааст [5, қ.4, с.2060-2061]. Муҳаммад Муин дар

заминаи маводи «Бурҳон» «яъне, ба фатҳи аввал (махр) дар арабӣ ба маънии кобин (كابين) аст ва он нақд ва чинсе бошад, ки дар вақти акди никоҳ муқаррар кунанд, таърихи меҳро ба таври зайл муайян мекунанд: муҳр (ба замми аввал), санскрит mudra (муҳр, хотим, ҳалқаи хотим), паҳлавӣ mutrāk, mudrāk (ҳалқа?), mudar, muhr (муҳр), арманӣ murhak, астӣ mīxur, булутӣ murdān, murdānooh (ангушт), курдӣ muhur (муҳр), moor (муҳр), mohr (муҳр) ва ғайра [5, ҷ.4, с.2060-2061].

Ҷоиш ба қайд аст, ки Меҳргон яке аз идҳои қадимаи мардуми ориёнаҷод буда, маҳз ба туфайли соҳибистиклолии Тоҷикистон эҳё карда шуд ва тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» дар қатори дигар ҷашну идҳо ҳамчун иди миллии кишварамон шинохта шудааст.

Абӯрайҳони Берунӣ донишманди бузурги тоҷиктабор дар асари ҳеш «Китоб-ут-тафҳим» Меҳргонро ба таври зайл шарҳ додааст: «Шонздаҳум рӯз аст аз меҳрмоҳ ва номаш Меҳр ва андар ин рӯз Афريدун (Фаридун - Д.Б.) зафар ёфт бар Бигросби Ҷоду, он-к маъруф ба Заҳок (Заҳҳои Морон - Д.Б.). Ва ба кӯҳи Дамованд боздошт. Ва рӯзҳо, ки сипоси Меҳргон аст, ҳама ҷашнанд бар кирдори он-ч аз паси Наврӯз бувад. Ва шашуми он Меҳргони бузург бувад ва Ромрӯз ном аст ва бад-ин донандаш» [2, с.144].

Меҳргон, ҷашни он, мисли идҳои миллии мардуми ориёнаҷод буда, ба ягон дин тааллуқ надорад. Эроннаҷодон дар қадим танҳо ду фасл доштанд: тобистон (hama) ва зимистон (zayana). Наврӯз ҷашни оғози тобистон ва Меҳргон ҷашни оғози зимистон. Баъдтар дигар фаслҳо пайдо гаштанду дар асоси тақвимҳо ҳар чоряки сол фасли алоҳидаро ташкил кардааст, яъне, баҳор, тобистон, тирамоҳ, зимистон. Ҷашни Меҳргон иди ҷамъбасти тобистону тирамоҳ, оғози фасли зимистон, ҷашни ҷамъоварии ҳосил, муайян намудани маҳсули яқсолаи заҳмати мардум, натиҷаи даврони хушкино офтобӣ ва ҳосилҷамъкунию ҳосилғундорӣ будааст. Дар моҳи меҳр офтоб ба бурчи Мизон қарор мегирад. Ба бурчи Мизон даромадан ва то аз он баромадани офтоб/моҳро (аз 23.09 то 25.10) ташкил медиҳад. Меҳргон рӯзи меҳри моҳи меҳр, дар санаи чордаҳи моҳи меҳр, мутобиқ ба 8 октябри тақвими маъмулии имрӯза ҷашн гирифта мешавад. Аз рӯи гуфтаи Салмони Форс Худованд барои зинаи бандагони худ ёкутро дар Наврӯз ва забарҷадро дар Меҳргон офаридааст [10].

Ибтидо, - менависад муаллифи «Бурҳон» - аз рӯзи шонздаҳум ва онро Меҳргони омма хонанд ва интиҳои рӯзи бисту якум ва онро Меҳргони хосса хонанд [5, ҷ.4, с.2066-2067]. Дар «ФЗТ» омадааст, ки «*Меҳргонӣ* номи яке аз оҳангҳои мусиқӣ» ва байтеро аз Низомӣ барои исботи шарҳ манзур кардааст: Чу нав кардӣ навои Меҳргонӣ, Бибурдӣ хуши халқ аз меҳрбонӣ (Низомӣ) [8, ҷ.1, с.685].

Лаҳни бисту дувум - «Мурвои нек»: Чу бар «Мурвои нек» андохтӣ фол, Ҳама нек омадӣ мурвои он сол [6, с.267]. Мувофиқи тафсири «ФЗТ» *мурво* калимаи баромадаш тоҷикӣ буда, маънояш *дуои хайр, фоли нек*; муқобили мурғво (дуои бад - Д.Б.) [8, ҷ.1, с.744]. *Мурвои нек* аз рӯи сохтораш иборати изофӣ буда, ҳар ду вожа баромади тоҷикӣ дошта, бо бандаки изофӣ алоқа пайдо намудаанд.

Лаҳни бисту севум - «Шабдиз»: Чу дар шаб баргирифтӣ роҳи «Шабдиз», Шудандӣ ҷумлаи офок шабҳез [6, с.267]. Мувофиқи маълумоти «Ғиёс» номи аспи Хусрави Парвиз. Гӯянд, ки ранги он асп сиёҳ буд ва Шабдиз ба маънии шабранг аст, чӣ дез (ба ё-и маҷҳул ва зо-и муъҷама) рангро гӯянд. Ва навиштаанд, ки Шабдиз аз ҳамаи аспони ҷаҳон ҷаҳор вачаб баландтар буд, онро аз Рум оварда буданд (аз «Бурҳон») ва дар «Рашидӣ» ва «Сироч-ул-луғот» ва «Сурурӣ» мастур аст, ки Шабдиз номи аспи Ширин, мураккаб аз лафзи **шаб** ва лафзи **диз**, ки калимаи нисбат аст. Ва ин дар асл **дес** буд, син-и муҳмаларо ба зо-и муъҷама бадал карданд. Ва дар «Латиф» номи лаҳне аз мусиқӣ [4, ҷ.1, с.455]. Айнан, ҳамин шарҳ дар «Бурҳон» сабт аст [5, ҷ.4, с.1244]. Танҳо ҳаминро бояд илова кард, ки замоне Шабдиз мемирад. Бо фармони Парвиз онро кафан карда меғуронанд ва сураташро дар санг ҳаққокӣ мекунанд. Ҳар гоҳ ки Хусрави Парвиз онро бинад, зор-зор мегирад [5, ҷ.4, с.1244]. Дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»»-и И.Ализода *Шабдиз* аспи сиёҳ шарҳ ёфта, байти зерин оварда шудааст: Бигуфту барангехт Шабдизро, Намонд оромидан дили тезро [1, с.437-438]. Дар осори гузаштагонмон, аз ҷумла «Шоҳнома» маънои аспи сиёҳранг, шаби торикро ифода намудааст.

Лаҳни бисту чаҳорум - «Шаби фаррух»: Чу бар достон «Шаби фаррух» кашидӣ, Аз он фархундатар шаб кас надидӣ [6, с.267]. Дар «Бурҳон» омадааст, ки «*Шаби фаррух* ба касри сонӣ ва фатҳи фо номи навое аст аз мусиқӣ ва номи лаҳне бошад аз сӣ лаҳни Борбад» [5, ҷ.3, с.1246]. Дар «ФЗТ» маълумоти бештаре дар бораи *Шаби фаррух* китобат шудааст: а) шаби муборак; б) номи яке аз мақомҳои сигонаи Борбад ва Нақисо, ки дар ҳузури Хусрави Парвиз хондаву навохта мешудааст [8, ҷ.2, с.552]. Иборати изофии *Шаби фаррух* аз вожаҳои **шаб**+и+**фар**+**рух** таркиб ёфта, ин вожаҳо баромади тоҷикӣ (эронӣ) доранд. *Шаб* аз рӯи таҳлили решашиносон калимаи аслии тоҷикӣ буда, дар забонҳои гузаштаи эронӣ ва ҳиндӣ шаклҳои зеро дорад: дар порсии бостон - xshapo, авесто - xshap, xshapan, паҳлавӣ - xhap, shawāk, ҳиндӣ бостон - kshāp, курдӣ афғонӣ - shpa, астӣ - āxsāw, балутӣ - shap, вахӣ - shub, шугнӣ - shab, сариколӣ - xab, мунҷӣ - xshāwa ва xasāwa, килкӣ - shāb, фаризандӣ - shaw, бартӣ - shaew, натаңзӣ - shov, валосгардӣ - shōw, сангварӣ - show (shōw), сархас - shaw, шаҳмирзодӣ - shū, хонсорӣ - shey, дар деҳҳои Гела - show ва ғайраҳо [5, ҷ.3, с.1239]. *Фаррух* ба фатҳи аввал, бар вазн ва маънии арҷ аст, ки ба маънии қадр ва қимат ва мартабаи воҳид бошад. Ва дар арабӣ ба маънии шиқофтан ва бурдани андӯх ва шиқофи чизе ва сӯроҳи пас ва пеши одамӣ ва ҷои тарс ва бим ва мобайни ҳар ду пои асб бошад [5, ҷ.3, с.1451]. *Фаррух* дар «ФЗТ» бо маъниҳои зерин шарҳ ёфтааст: 1. некӯ, зебо; 2. фархунда, хушбахт; 3. муборак, саодатбахш, хучаста [8, ҷ.2,

с.419]. Мувофиқи шарҳи «Ғиёс» *фаррух* дар форсӣ ба маънии муборақ ва ҳумоюн ва зеборух. Дар сурат мураккаб аст. Аз калимаи *фар*, ки ба маънии зебоии шукӯҳ аст ва *рух*, ки ба маънии чехра бошад. Дар асл *фаррух* (فروخ) буд, ба маънии касе, ки дар рӯи фар ва зебой бошад [4, ҷ.1, с.100]. Аз рӯи баромади забонӣ *фаррух* (фар+рух) калимаи мураккабсохти тоҷикӣ.

Лаҳни бисту панҷум - «Фаррухрӯз»: Чу ёраш рои «Фаррухрӯз» гаштӣ, Замона фарруху фирӯз гаштӣ [6, с.268]. Мувофиқи таҳлили решашиносии таърихӣ ин калима - *фаррухрӯз* - мураккаб, аз се вожа таркиб ёфтааст: фар+рух+рӯз. Бо мурури замон ду вожаи аввал бо ҳам рехта шуда, як калимаи содари ташкил намудаанд. Таҳлили диахронӣ имкон медиҳад, ки *фар* ва *рухро* чун ду вожа баррасӣ кунем: *фар* маъниаш зебой, шукӯҳ [4, ҷ.2, с.100]; 1. зебой, ҳусну ҷамол, ороиш; 2. нур, равшанӣ, партав; маҷ. шаъну шукӯҳ, шавкат, дабдаба ва ҳайати подшоҳон [8, ҷ.2, с.410].

Дар «Зебономҳои ориёӣ» *фаррух* ба таври зер шарҳ ёфтааст: хучаста; дорои чехраи шукӯҳманд; некуфтор, ростгуфтор. Ин вожа дар паҳлавӣ «фарахв» - тобон, партавафкан ва аз вожаи авестоии «фрою хухто» - дорандаи гуфтори нек (Ясно, 75 ва 14, Яшти 11 ва 20; Фарҳанги вожагони авестой) [7, с.278-279] шакл дорад. Шарҳи *фаррух* дар «Бурҳон» омадааст, ки «*Фаррух* (فرخ) ба фатҳи аввал ва замми сонӣ мушаддад ва ҳои нуқтадори сокин ба маънии муборақ ва хучаста ва маймун бошад ва ба маънии зеборӯй ҳам омадааст чи асли ин луғат *фаррух* (فرخ) аст: *фар* ба маънии зебо ва рух рӯйро гӯянд, дар паҳлавӣ *faraxh* - тобон, мучалло, партавафкан, зебо, хушбахт, эронии бостон - *farahvā* аз *farahvant* - фархунда» [5, ҷ.3, с. 1451]. Вожаи *рӯз* дар ин калимаи мураккаб (фаррухрӯз) ба маънии рӯзи нек, тобон, равшан омадааст. Дар «ФЗТ» омадааст, ки *фаррухрӯз* «мақоми 18-ум аз сӣ мақоми Борбад» [8, ҷ.2, с.419].

Лаҳни бисту шашум - «Ғунҷаи кабки дарӣ»: Чу қардӣ «Ғунҷаи кабки дарӣ» тез, Бибурдӣ ғунҷаи кабки диловез [6, с.268]. Дар «Бурҳон» омадааст: *Ғунҷаи кабки дарӣ* - номи яке аз сӣ лаҳни Борбад аст ва онро Ҳаким Низомӣ ба ҷои *роҳи рӯх* овардааст, ки лаҳни ҳафтум бошад» [5, ҷ.3, с.1423]. *Роҳ* калимаи арабист (أح) ва маънояш: 1. шодӣ, хурсандӣ; 2. шароб, май [8, ҷ.2, с.148]. Бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ се *роҳ* мавҷуд аст: 1. *роҳ/раҳ* 1. гузаргоҳ, ҷода; 2. масофаи байни ду нуқта ва ғайраҳо. Дар «ФЗТ» ин вожа дорои шаш маънӣ мебошад ва тобишҳои зиёди маъноӣ дар дохили ибораҳо мебошад [8, ҷ.2, с.146-148]; 2. роҳи дувум: мақом, нағма, оҳанг [8, ҷ.2, с.148]; 3. роҳи арабӣ (أح) [8, ҷ.2, с.148]. Ибораи исми «ғунҷаи кабки дарӣ» аз се вожаи тоҷикӣ ташкил ёфта, дар таркиби худ ибораи сифатии «кабки дарӣ» дорад.

Лаҳни бисту ҳафтум - «Нахчиргон»: Чу бар «Нахчиргон» тадбир қардӣ, Басе чун Зӯҳраро нахчир қардӣ [6, с.268]. Умуман, *нахчиргон* аз ду ҷузъ: нахчир+гон (пасванди ҷамъсоз) иборат буда, калимаи аслии тоҷикӣ. Мувофиқи тафсири «Ғиёс» *нахчир* - шикор қардан ва шикор қардашуда ва ҷонвари саҳроӣ мисли оху ва ғайра ва шикоргоҳ (аз «Бурҳон» ва «Баҳори Аҷам» ва «Музил») ва ҷими арабӣ (яъне нахчир) хатост [4, ҷ.2, с.338]. Дар «Бурҳон» зикр гардидааст, ки «бо ҷими форсӣ (چ - Д.Б.) бар вазни *масвир* ба маънии шикор ва шикорӣ ва шикорқунанда ва шикор қардан ва шикоргоҳ бошад ва баҳойими даштӣ (ҳайвони даштӣ - Д.Б.) ва ҳар ҷонвари саҳроиро низ гӯянд, вақте ки бигиранд, умуман, ва кӯҳеро хусусан хоҳ бигиранд ва хоҳ нагиранд [5, ҷ.4, с.2122].

Нахчиргон тибқи тафсири «Бурҳон» бо қофи форсӣ бо алифи кашида ва бо нуни зада номи лаҳни охир аст аз ҷумлаи сӣ лаҳни Борбад ва онро *Нахчиргонӣ* ҳам хонанд ва номи навое ҳаст аз музикӣ [5, ҷ.4, с.2122]. Мувофиқи таҳлили решашиносон *нахчир* дар паҳлавӣ пахсӣг (шикор), арманӣ пахсӣг-к, дар авроқи Монуи Турфон - пахсӣг, дар қурдӣ пісӣг (шикор), пёсӣг, пейӣг (шикорӣ) мебошад [5, ҷ.4, с.2122].

Лаҳни бисту ҳаштум - «Кини Сиёвуш»: Чу захма рондӣ аз «Кини Сиёвуш», Пур аз хуни сиёвушон шудӣ гӯш [6, с.268]. Қайд намудан бамаврид аст, ки дар унвони ду лаҳн аз сӣ лаҳни Борбад вожаи *кин* (кини Сиёвуш ва кини Эрач) иштирок дорад. Аз ин рӯ, ин ҷо зикри шарҳи *кин* ва тафсири решашиносонро зарур шуморидем: *кин* کين ба қасри аввал ва сукуни таҳтонӣ ва нун ба маънии кина аст, ки адоват ва душманӣ бошад [5, ҷ.3, с.1759]. Дар «ФЗТ» низ шарҳи бештаре аз «Бурҳон» оварда шудааст: *кин/кина* 1. душманӣ, адоват, душмане, ки дар дил бошад; 2. интиқом ва қасос; 3. ҷанг ва муҳориба [8, ҷ.1, с.552]. Дар поварақи «Бурҳон» Муҳаммад Муин таърихи татаввури вожаи *кинро* ба таври зер ба қалам додааст: *кина* авесто - *kaēna*, паҳлавӣ - *kēn*, қурдӣ - *kīn*, балучӣ - *kānagh* (душманӣ, кина), арманӣ - *kēn* (кина, душманӣ), афғонӣ - *kīna* (кинаварзӣ, адоват) ва ғайраҳо [5, ҷ.3, с.1759]. *Кини Сиёвуш* тибқи «Ғиёс» номи лаҳнест аз музикӣ аз мусаннифоти Борбад [4, ҷ.2, с.186]. «ФЗТ» бошад, *Кини Сиёвуш*ро номи оҳанги бистум аз сӣ лаҳни Борбад қаламдод қардааст [8, ҷ.1, с.552].

Лаҳни бисту нухум - «Кини Эрач»: Чу қардӣ «Кини Эрач»-ро сароғоз, Ҷаҳонро кини Эрач нав шудӣ боз [6, с.268]. Дар «Бурҳон» шарҳи зерин пешкаш аст: номи лаҳни нӯздаҳум аст аз сӣ лаҳни Борбад [5, ҷ.3, с.1759]. Шарҳи «ФИМШ»-и Н.Ҳакимов чунин аст: *Кини Эрач* номи суруди машҳури дарборӣ-маросимӣ, ки ба Эрач бахшида шуда буд. Фирдавсӣ месарояд: Бичусташ зи Тӯру зи Салми сутург, Ҳамон Кини Эрач ниёи бузург, Дарахте, ки аз «Кини Эрач» бируст, Ба хун баргу бараш бихоҳем шуст [9, с.68]. Сохтори *Кини Эрач* ибораи изофӣ буда, аз ду вожа - *кин* ва *Эрач* ташаккул ёфтааст. Ҳар ду вожа баромади тоҷикӣ доранд. *Эрач* номи писари хурдии Фаридун мебошад, ки аз тарафи бародарони бузургаш Салму Тӯр ба қатл расонида мешавад.

Лаҳни сиюм - «Боғи Ширин»: Чу қардӣ «Боғи Ширин»-ро шакарбор, Дарахти талхро ширин шудӣ бор [6, с.268]. Дар «ФЗТ» *Боғи Ширин* номи оҳанге аз навоҳои қадим тафсир шуда, байте аз Низомӣ шохид

оварда шудааст: Чу кардӣ «Боғи Ширин»-ро шакарбор, Шудӣ боғ аз заминбӯсаш шакархор [8, ҷ.1, с.208]. Сохти ин ном ибораи изофӣ буда, ҳар ду ҷузъаш (боғ+и+ширин) баромади тоҷикӣ доранд.

Дар ниҳоят, зикр кардан бамаврид аст, ки аз номи сӣ лаҳни Борбад 17-тоаш сохтори ибораи изофӣ доранд, 5-тоаш калимаҳои мураккаб, 4-тоаш калимаҳои сохта, 2-тоаш номҳои аз ду исм бо пайвандак алоқаманд сохта шудаанд ва ғайраҳо. Ин бозгӯи он аст, ки номҳои лаҳн беш аз ҳама дар қолаби ибораҳои изофӣ шакл гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Ализода И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». – Душанбе: Адиб, 1992. - 492 с.
2. Беруни А. Китоб-ул-тафҳим. - Душанбе: Дониш, 1979. - 287 с.
3. Бобочонова Д. Баррасии ҳашт ганҷи Хусрави Парвиз ва ҳашт лаҳни Борбад дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ (мақолаи 1)/«Номаи Донишгоҳ», №6(89), 2020.
4. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)/ Ғиёсуддин М. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
5. Мухаммадхусайн, Бурҳон. Бурҳони қотеъ (дар панҷ ҷилд). Ҷ.4. – Техрон: Амири Кабир, 1391. – 2470с.
6. Низомии Ганҷавӣ. Маҳзан-ул-асрор. Хусраву Ширин. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
7. Пошанг М. Зебономҳои ориёӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 430 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷилди 1. – 952 с.; ҷилди 2. – 952 с.
9. Ҳақимов Н. Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома». - Хучанд: Нури маърифат, 2002. - 190 с.
10. <http://www.tg.wikipedia.org> (санаи муроҷиат: 22.09.2020)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ С ВОСЬМИ ДО ТРИДЦАТИ МЕЛОДИЙ БОРБАДА В ХАМСЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И ИХ ТОЛКОВАНИЯ

В данной статье автор пытается проанализировать двадцать два мелодий (из тридцати борбадского высказывания) с точки зрения смысла и структуры. Для этого автором использовались разные словари, например, такие как «Фарҳанги фарси» Муина, «Бурҳони қотеъ», «Ғиёс-уль-Луғат», «Толковый словарь таджикского языка», «Краткий словарь «Шахнаме», словарь Н. Хакимова, словарь С. Айни и др., подтвердив свои выводы, основанные на них. В статье анализируется и комментируется статус великого персидско-таджикского музыканта и певца Борбада Марвази. Хақим Низами Гянджеви изобразив украшение праздника Хусрава Парвиза в разлуке с любимой Ширин, выбрал тридцать мелодий Борбада, значение и содержание которой отражают настроение главного героя. Также выбор из тридцати мелодий на застолье Хусрава показывает, что при жизни Низами тридцать мелодий Борбада были очень популярны.

Ключевые слова: мелодия, тридцать мелодий Борбада, Хусрав и Ширин, имена, Луна в древности, Мушкдона, Нимруз, Зеленый в зеленом, Римский замок, Сарвистон, Нушинбода, Шабдиз

THE USE OF EIGHT TO THIRTY BORBAD TUNES(LAHNS) IN NIZAMI GANJAVI'S KHAMSA AND THEIR INTERPRETATION

In this article, the author tries to analyze twenty-two tunes (out of thirty borbad utterances) from the point of view of meaning and structure. For this purpose, the author used various dictionaries, for example, such as «Farhangi Farsi» by Muin, «Burhoni Qote», «Ghiyos-ul-Lughot», «Explanatory Dictionary of the Tajik language», «Dictionary of «Shahnameh», N. Khakimov's dictionary, Sadridin Aini's dictionary, confirming his conclusions based on them. The article analyzes and comments on the status of the great persian-tajik musician and singer Borbad Marvazi. Hakim Nizami Ganjavi portraying the decoration of the festival of Khusrav Parviz in separation from his beloved Shirin, chose thirty Borbad tunes(lahns), the meaning and content of which reflect the mood of the main character. Also, the selection of thirty tunes at Khusrav's feast shows that during Nizami's lifetime, thirty Borbad tunes were very popular.

Keywords: tune, thirty tunes (derivative modes or «lahn» in Persian) of Borbad, Khusrav and Shirin, names, Moon in ancient times, Mushkdona, Nimruz, Green in green, Roman lock (the name of tune), Sarviston, Nushinboda, Shabdiz

Сведения об авторе:

Бободжанова Дилбардҷон Абдумуминовна, кандидат филологических наук, доцент общегуниверситетской кафедры таджикского языка ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова» (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E-mail: bobojonova1977@mail.ru

About the author:

Bobojonova Dilbarjon Abdumuminovna, Candidate of Science in Philology, Assistant Professor the all-University Department of Tajik language, SEI «Khujand State University named after academician B.Gafurov» (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: bobojonova1977@mail.ru

ЛЕКСИКА ПРАЗДНОВАНИЯ «МЕХРГОН» «HALLOWEEN», «САДА» И «CARNIVAL» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мухиддинова Т.Х.

Таджикский национальный университет

Лексика одна из основных средств языка, благодаря которому словарная часть языка обеспечивается новыми словами и дополняет свою структуру. Значение слово как лексического, так и семантического понятия должно в первую очередь отвечать требованиям языка и обозначать его словарное значение. По своему содержанию слово должно полностью соблюдать требованиям языка.

Состав лексического запаса слов позволяет обогатить не только слово, но и расширить его через исторических, заимствованных и новых слов. Изучение различных отраслей языкознания позволит определить различия и соответствие языка, его цели и назначения, определить правильное её использование.

В таджикском и английском языках в лексику выражающие традиции, поверья, суеверия и примет водят слова и понятия, которые имеют свою историю происхождения. Сравнительные исследования различных языковых картин мира позволяют нам установить общее и различное значение в образе мира разных людей и отобразить этот мир в лексике, сравнить традиции и культуру народа в исследовании их лексики и лексической системы.

Традиция празднования «**Мехргон - Mehrgon**» по мнению историков, берет свое начало со времен государственности Сосониён. «**Мехргон - Mehrgon**» праздник осеннего равноденствия. Это замечательное событие также повлияло на деятелей искусства и музыки: **дорбозон** – канатоходцы, которые выполняли **дорбозӣ** – *ходили по канату*, **ширинкор** – *шутник, балагур, весельчак, выдумщик, забавник, насмешник, весёлый, шутливый*, **базлагӯй** – *остроумный рассказчик, остряк, шутник*; **аскиягӯй** – *острослов, остроумный собеседник*; **пахлавонони халқӣ** – *народные герои* продемонстрировали свои навыки и таланты, и заслужили уважение и благодарности.

Наши предки сохранили праздник «**Мехргон – Mehrgon**» на протяжении более чем тысячелетий. Согласно историческим сведениям, в музыкальном секторе и искусстве существует мелодия «**Мехргон – Mehrgon**». Она была записана в виде мелодии «**Мехргонӣ**» или «**Мехргони бузург**». Недаром великий поэт А. Рудаки, своим богатым поэтическим языком описал праздника Мехргон:

<i>Малико, чаини Мехргон омад,</i>	<i>Чаини Шоҳону Хусравон омад.</i>
<i>(Maliko, the Mehrgon holiday has come,</i>	<i>The feast of the king and Khusravon has come).</i>
<i>(Малико, наступил праздник Мехргон,</i>	<i>Праздник королей и Хусравов).</i>

По происхождению, корень слово «**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**» является «**мехр**», который имеет значение **любовь**. Это означает, что лексика «**Мехргон**» означает добро и победа над злом, праздник любви и доброты людей.

Согласно мнениям наших предков, если Навруз отмечается 21 марта как начало года, а урожай будет собран осенью, то есть 22 сентября, что является началом праздника «**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**» [2, с. 47].

«**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**» – это праздник урожая, великий праздник дружбы и верности, единства, любви и преданности. Традиционные исторические праздники наших предков были возрождены во времена государственной независимости, и один из великих праздников является праздник «**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**», который отмечается ежегодно с наступлением золотой осени.

По мнению основателя мира и национального единства лидера нации Эмомали Рахмон «**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**» — это знаменательный праздник любви и процветания. «**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**» как «**Навруз**» воплощает добрые традиции человечество, символизируя процветание жизни дехкан. Поэтому необходимо каждый год с особым величием отмечать этот особый праздник, который отражает традиции и обычаи и богатую культуру таджикского народа. Трудлюбивый народ, который с древних времен занимался сельским хозяйством, обладал высокой культурой земледелия, и они сохранились до сегодняшнего дня и служат неотъемлемой частью цивилизации человечества [3, с. 96].

В связи с этим, следует сказать, что праздник «**Мехргон – Mehrgon – Мехргон**» имеет древнюю историю своего происхождения. В произведениях великих поэтов описывается особое значение данного праздника, и ждали его с нетерпением старики, молодые и дети.

Великий поэт Манучехри Домғони в своих произведениях описывает красоту природы, красоту золотой осени следующим образом:

Шод бошед, ки чаини Мехргон омад,
Бонги овои дарои корвон омад.
Корвони Мехргон аз Хизрон омад,
Ё аз ақсои билоди Чинистон омад.

*(Rejoice that the Mehrgon holiday has come,
And there came a loud voice about the caravan.
The caravan from Khizron has arrived,
Or come from China)*

*(Радуйтесь, что наступил праздник Мехргон,
Раздался звонок о входе каравана.
Караван Мехргон прибыл из Хизрана
Наверное, караван прибыл из Китая)*

Унсури в своих произведениях описывает, что праздник «Мехргон – Mehrgon – Мехргон» приносит все хорошее, и с его приходом наступит хороший день. Например:

*Мехргон омад гирифта фолани аз некї мисол,
Нек рӯзу нек чаину нек вақту нек ҳол.*

*(Mehrgon came with good intentions
With his arrival came a good day, a good time and a good circumstance)*

*(Мехргон наступил с хорошими намерениями,
С его приходом наступил хороший день, хорошее время и хорошее обстоятельство).*

Маъсуди Саъди Салмон описывает праздник «Мехргон – Mehrgon – Мехргон» с его множеством благословений и изобилий, который приносит праздник. Например:

*Рузи Мехру моҳи Мехру чаини фаррух Мехргон
Мехр биафзой эй нигори моҳнеҳраи мехрубон.
Мехрубонӣ кун ба чаини Мехргону рӯзи Мехр,
Мехрубонӣ кун ба рӯзи Мехру чаини Мехргон. [5, с. 685]*

*(The day of love, the month of love the feast of Mehrgon
Which bring love, oh dear moonfaced and loveliness
Be kind for the feast of Mehrgon and the day of Mehrgon
Be kind for the day of Mehrgon and the feast of Mehrgon)*

*(День любви, месяц любви, праздник Мехргона
Которая проявить любовь, о, дорогая, лучезарная и милостивая
Будьте добры к празднику Мехргона и дню Мехргона
Будьте добры ко дню Мехргона и празднику Мехргона)*

Таким образом, в исторических, культурных и литературных источниках, особенно у поэтов – классиков персидско-таджикской литературы праздник «Мехргон – Mehrgon – Мехргон» воспевается как знак благодеяния, обилия, показывается изобилие и благо достарханов и результат усиленных трудов садоводов, ремесленников и животноводов.

Halloween – Хэллоуин (hallowmas - день всех святых и even - вечер). В англоязычных странах: праздник, отмечаемый в канун Дня всех святых. В этот день (1 ноября) организуется карнавал, символом которого считается ведьма на метле и выдолбленная тыква, внутри которой зажжена свеча. [8, с. 837].

(В словаре Oxford Dictionary of English, 3rd Edition © Oxford University Press 2010) слово **Halloween – Хэллоуин** разъясняется следующим образом:

Halloween – Хэллоуин - ночь на 31 октября, канун Дня всех Святых, часто отмечается детьми, наряжающимися в устрашающие маски и костюмы. Считается, что **Halloween – Хэллоуин** связан с кельтским праздником **Самайн – Samhain** - первый день ноября, отмечаемый древними кельтами как праздник, знаменующий начало зимы. **Samhain – Самайн** - кельтский Новый год.

В словаре Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary. New Digital Edition 2008, Harper Collins Publishers 2008, слово **Halloween – Хэллоуин** - это ночь 31 октября, и традиционно считается временем, когда можно увидеть призраков и ведьм [9, с.769].

Во время праздника **Halloween – Хэллоуин** дети часто наряжаются призраками и ведьмами. Постепенно, **Halloween – Хэллоуин** превратился в день развлечений. В этот день готовят угощения, вырезают **pumpkin lanterns** – фонариков из тыквы, проводят праздничные посиделки, ходят в специальных костюмах на угощениях.

История происхождения праздника восходит к древним традициям. Кельты, жившие 2000 лет назад, в основном на территории нынешней Ирландии, Соединенного Королевства и северной Франции, отмечали свой Новый год 1 ноября. Для кельтов этот день является конец лета, **harvest time and the beginning of a dark cold winter** – время сбора урожая и начало темной холодной зимы - времени года, которое часто ассоциировалось со смертью людей. Ходит легенда, что они верили, что в ночь перед Новым годом открывается ворота между **worlds of the living and the dead** – мирами живых и мертвых. Они также считали, что 1 ноября в день **Samhain – Самайн** призраки мертвых возвращаются на землю и их присутствие становятся причиной плохого урожая.

Такие убеждения привели их к тому, что люди собрались вокруг костров и устроили праздник. Во время празднования кельты носили костюмы, обычно состоящие из **animal heads and skins** – голов

животных и шкур, и пытались **guess the fate** – *угадать судьбы* друг друга. Согласно легенде, кельты жгли огонь дважды: до празднования и после празднования. В первый раз они развели священные костры, чтобы сжечь урожай и животных в **the victim** – *жертву* кельтским божествам, и во второй раз они зажгли огонь своего очага, который они погасили ранее в тот же вечер, от священного костра, чтобы защитить себя в наступающей зиме.

В течение 400 лет, во времена которых они правили кельтскими землями, два праздника римского происхождения были объединены с традиционным кельтским праздником **Самайн** – **Samhain**. Первым был **Фералия**, день в конце октября, когда римляне традиционно праздновали смерть умерших. Второй был днем в честь Помоны, римской богини фруктов и деревьев. Символом **Pomona** – **Помоны** является яблоко, и включение этого праздника в **Samhain** – **Самайн** вероятно, объясняет традицию встряхивания яблок, которая практикуется сегодня на **Halloween** – **Хэллоуин**.

В 1000 году до нашей эры **Church** – **Церковь** провозгласила 2 ноября. **The Day of Remembrance of the Deceased** – *Днем памяти усопших*, или **the day of commemoration of the deceased** – *Днем поминовения усопших*. Сегодня широко распространено мнение, что церковь пыталась заменить кельтский праздник мертвых другим санкционированным церковью праздником. **День поминовения душ** отмечался так же, как и **Samhain** – **Самайн** с большими кострами, парадами и костюмами святых, ангелов и дьяволов. Празднование **All Saints» Day** – *Дня всех Святых* также называлось Днем всех Святых или Всеми Святými (от среднеанглийского **Alhallowmesse**, что означает День всех Святых), а ночь перед ним, традиционная ночь **Samhain** – **Самайн** в кельтской религии, стала известна как **All Saints» Day** - День всех Святых Канун и, наконец, **Halloween** – **Хэллоуин**.

Молодые женщины верили, что на **Halloween** – **Хэллоуин** они могут **guess** – *угадать* имя или внешность своего будущего мужа, проделывая **yarn tricks** – *трюки с пряжей*, **apple clippings or mirrors** – *обрезками яблок или зеркалами*. В конце 1800-х годов в Америке была предпринята попытка превратить **Halloween** – **Хэллоуин** в праздник, больше связанный с общением и соседскими сборищами, чем с **ghosts, pranks and witchcraft** – *призраками, шалостями и колдовством*. На рубеже веков вечеринки в честь **Halloween** – **Хэллоуин**, а как для детей, так и для взрослых стали самым распространенным способом отпраздновать этот день. Вечеринки были посвящены играм, **seasonal treats and festive costumes** – *сезонным угощениям и праздничным костюмам*. Общественные деятели призывали родителей убрать все «frightening» or «grotesque» – «пугающее» или «гротескное» с празднования **Halloween** – **Хэллоуин**. Благодаря этим усилиям к началу двадцатого века **Halloween** – **Хэллоуин** утратил большую часть своих суеверных и религиозных коннотаций. Вечеринки на **Halloween** – **Хэллоуин**. К 1920-м и 1930-м годам **Halloween** – **Хэллоуин** стал светским, но ориентированным на сообщество праздником, с парадами и общегородскими вечеринками в качестве популярного развлечения.

Празднование **Halloween** – **Хэллоуин** было крайне ограничено в колониальной Новой Англии из-за жесткой протестантской системы верований. **Halloween** – **Хэллоуин** был гораздо более распространен в Мэриленде и южных колониях. По мере слияния верований и обычаев различных европейских этнических групп и американских индейцев начала появляться отчетливо американская версия **Halloween** – **Хэллоуин**.

Первые торжества включали «игровые вечеринки» - массовые мероприятия, проводимые в честь сбора урожая. Соседи рассказывали истории об умерших, гадали друг другу, танцевали и пели. Еще одна причина празднования **Halloween** – **Хэллоуин** связан с наплывом иммигрантов в Соединенные Штаты. Миллионы ирландцев приехали в Америку, когда они голодали, и помогли популяризировать празднование **Halloween** – **Хэллоуин**, как традиционный праздник.

Вырезание тыкв для изготовления **jack-o'-lanterns** – *фонариков, домкратов* и их демонстрация на **Halloween** – **Хэллоуин** — это вековая традиция, которая на самом деле берет начало из Ирландии в Европе. Традиция из резьбы **Jack of the Lantern** – *Джек Фонаря* из тыкв начали сотни много лет назад в маленьком городке под именем Ирландия. Ирландцы вырезали страшные лица на продуктах, которые легко их выращивали, например, в картофеле, репе и даже в крупной свекле.

Тыквы были легко доступны в Америке, и вскоре стало ясно, что они гораздо лучше подходят для вырезания, поэтому их использовали вместо этого.

Из тыквы также вырезали фигуры, которые впоследствии назывались **Jack of the Lantern** – *Джек Фонаря* и положили начало всей традиции тыквы. История происхождения связано с ирландским мифом, и известного как легенда о **Stingy Jack** – *Скупом Джеке*. Есть целая история о **Stingy Jack** – *Скупом Джеке*. **Stingy Jack** – *Скупом Джеке* злой дух, который, как говорят, бродит по земле с выдолбленной репой, которая горит, чтобы указать ему путь в темноте. Считалось, что он бродит по ночам, как привидение. Эти вырезанные репы вскоре стали известны как **Jack of the Lantern** – *Джек Фонаря*, который в конечном итоге был сокращен до **Jack of the Lantern** - *Джек Фонаря*. Таким образом появилась легенда об истории превращения репы в тыкву.

Следует подчеркнуть, что лексика, выражающая суеверие и поверья, относится к группе слов и выражений, а также к ритуалам многие из которых, устаревшие и были сосредоточены на будущем, а не на прошлом, и на живых, а не на мертвых.

В частности, многие из них были связаны с тем, чтобы помочь молодым женщинам определить своих будущих мужей и заверить их, что когда-нибудь - если им повезет, к следующему Хэллоуину они **get married** – *выйдут замуж*. Они также включают ритуал **instillation of the ring** – *закапывания кольца в mashed potatoes on Halloween night* – *картофельное пюре* в ночь на Хэллоуин в надежде подарить настоящую любовь тому, кто его нашел, а также верования в то, что **burnt nut** – *сожженный орех* символизировал любовь, которая недолговечна, если молодая женщина съест **a sweet mixture of walnuts, hazelnuts and nutmeg** – *сладкую смесь грецких орехов, фундука и мускатного ореха* перед сном в ночь на Хэллоуин, ей приснится ее будущий муж. Они также **they threw an apple peel over their shoulder** – *бросили яблочную кожуру через плечо*, чтобы узнать о своем будущем, если первый гость, который найдет **a burr on the hunt for chestnuts** – *заусенец на охоте за каштанами*, женится первым. В других случаях первый успешный поплавок яблока будет первым под короной. Каждое из этих суеверий Хэллоуина зависит от доброй воли тех же самых «**spirits** – *духов*», присутствие которых так остро ощущалось ранними кельтами.

Таким образом, праздник, отмечаемый древними кельтами, превратилась в обычное развлечение. Национальное разнообразие ряда лексических единиц зависит от того, что традиции и ритуалы носителей таджикского и английского языков не совпадают.

В Республике Таджикистан праздник «**Мехргон**» — это праздник осеннего равноденствия, и означает добро и победу над злом, праздник любви и доброты людей, праздник урожая, великий праздник дружбы и верности, единства, любви и преданности. Это показывает, что таджикский народ - трудолюбивый народ, который с древних времен занимался сельским хозяйством, обладал высокой культурой земледелия, и они сохранились до наших дней и служат неотъемлемой частью жизни таджикского народа. Для таджикского народа этот праздник является началом хорошего урожая.

В отличие от таджикского праздника **Мехргон**, празднество **Хэллоуин** для англичан отмечается древними кельтами как праздник, знаменующий начало зимы. Для англичан этот день - конец лета, и они ассоциируются с призраками умерших, которые возвращаются на землю, и их присутствие вызывает плохой урожай. Следовательно, анализ показывает значительное различие в мировоззрении английского и таджикского народов.

Сада – **Sada** считается одним из древних праздников. **Сада** – **Sada** считается самой длинной ночью после 40 дней прихода **Шаби Ялдо** *ночь Ялдо* и завершения холодной зимы, которая называется **чиллаи калони зимистон** – *зимняя чилля - сорокодневие*, и празднуется как традиция огнепоклоннику и воздаяния почести Мехр. Этот праздник называется **Сада** – **Sada**, который, по сути, длится с 10 числа месяца до наступления Навруза, 50 ночей и 50 дней [7, с.144].

Ба наврӯзи Чамшеду чашни сада,

Ки нав гашти оини оташкада...

[Низоми]

По словам Абрайхони Беруни, наши славные предки считали день и ночь отдельно ввремя Навруза, и которое составляет 100 - дневные ночи. **Сада** – **Sada** является символом скоротечности зимних морозов и радости от наступления весны.

Однажды **Хушанг** отправился на охоту со своими товарищами. Во время охоты он наткнулся на длинную черную змею, которая была безумно похожа на человека. И он бросил камень. В это время камень ударился о другой камень, и появился огонь. Он был впечатлен, и с этого дня начал чтить огонь. Этот ритуал назывался праздником **Сада** – **Sada**, который приписывает свое происхождение мифическому борцу - Хушану. Великий поэт А. Фирдавси, в «Шохноме» рассказывает об празднование праздника **Сада** – **Sada** следующим образом:

Яке чашн кард он шабу бода х [в] ард,

Сада номи он чашни фархунда кард.

Зи Хушанг монд ин **Сада** ёдгор,

Басе бод чун ӯ дигар шахриёр. [4, с. 53]

*That holiday is called **Sada** from time immemorial*

We honor that holiday, as the memory of Hushang.

It befits a ruler to be like that!

He filled the earth with blessings in full.

*(Тот праздник зовется **Cede** искони*

Тот праздник, как память Хушенга, мы чтим.

Властителю быть подобает таким!

Он благами землю насытил сполна).

Источники истории и археологические находки свидетельствуют о том, что увеличение огня и образа жизни среди таджиков и других народов персидского языка происходило около десяти - двенадцати лет назад, на обширной земле «Аирийанам Ваецах» («Фарохной Ориёно»). Позже в этом контексте праздновали **Шаби Ялдо** и **Сада** – **Sada** на основе наблюдения движение солнца и других космических кораблей.

Известный иранский ученый Хошими Ризо о лексике **Сада** – **Sada** пишет, что **Сада** – **Sada** среди разных перс язычных народов приветствуется по-разному.

Одним из таких методов проведения праздника является: В 10 день или же **Обонрӯз** рано утром начинается празднование с сжиганием огня. Для огня используются дрова, которые собраны из гор или же дрова которые находятся на крышах своих домов.

В истории этот праздник всегда сопровождался коллективной и бескомпромиссной традицией всех жителей города, **махалли** и с большим костром. Праздник **Сада** – **Sada** является священным праздником.

В праздник **Сада** – **Sada** ритуал сжигания огня является обязательным. По обычаю обязательным является прыгать через огонь. Этот праздник проводится среди других населений тоже знаменит как праздник **Масленица** – **Carnival**. Таким образом сорокодневие Хуршед соответствует 10 - му дню (бахман) (30 января) и празднуется как **Сада** – **Sada** и после 50 дней, т.е. 21 марта отмечают **Наврӯз** – **Наврӯз**.

По мнению большинство историков когда прошло 100 дней во время холодной зимы люди праздновали праздник Огня т.е. **Сада** – **Sada**. Они верили и считали, что огонь при помощи могущества Хурмузд предотвращает остатки холода, имеющее отношение к Ахриману.

Благодаря государственной независимости был возрожден праздник **Сада** – **Sada** и впредь ежегодно 30 января с особым торжеством таджики отмечают этот праздник.

Масленица – **Carnival** – это праздничное событие или период, отмеченный весельем, шествиями и т.д. Особенно в некоторых римско-католических странах, период непосредственно перед Великим постом.

В Великобритании и почти во всех других странах этот праздник называется **Carnival** – **Масленица**.

В католических и некоторых протестантских странах день, предшествующий **Ash Wednesday** – **Пепельной среде**, традиционно считается «**Fat Tuesday** – **жирным вторником**» или «**Mardi Gras** – **Марди Грас**». Название возникло еще до революции и связано с общехристианской традицией употребления особой жирной пищи перед Великим постом. В других странах его называли **carnival Tuesday** – **вторником карнавала**, говоря о популярном его праздновании. В Ирландии этот праздник называется **Máirt Inide** (что на ирландском означает масленичный вторник).

Слово **Carnival** – **Масленица** имеет следующие синонимы: **festival** – *фестиваль*, **fiesta** – *фиеста*, **fête** – *праздник*, **jamboree** – *вечеринка*, **celebration** – *празднование*, **fest amusement park** – *парк развлечений*, **fun fair** – *фест, ярмарка развлечений*, **amusement show** – *шоу развлечений*.

Carnival – **Масленица** – это период публичного веселья в обычное время каждый год, обычно в течение недели перед Великим постом в римско-католических странах, включающий шествия, музыку, танцы и использование маскарада.

Shrovetide или **Carnival** – **Масленица** (у католиков и англиканцев, продолжается три дня) **Carnival** – **Масленица** и два предшествующих ей дня, когда раньше было принято посещать исповедь the Sunday, Monday, and Tuesday before Ash Wednesday, formerly a time when confessions were made in preparation for Lent. (воскресенье, понедельник и вторник перед **Ash Wednesday** – **Пепельной средой**, когда раньше исповедовались в рамках подготовки к Великому посту).

Ash Wednesday – **Пепельная среда** - день покаяния, первый день Великого поста в западных христианских конфессиях, а также день покаяния (первый день великого поста).

Ash Wednesday – **Пепельная среда** первый день Великого поста, названный по обычаю христиан класть пепел на голову в знак покаяния. Когда-то священники посыпали пеплом головы кающихся грешников, в некоторых церквях этот обычай соблюдается до сих пор.

В Соединенном Королевстве или Ирландии **Shrovetide Tuesday** – **Масленный вторник** называется **Shrove Tuesday** – **Днем Масленицы** или **Shrovetide Tuesday** – Масленичный вторник. Когда-то в Англии **Shrovetide Tuesday** - Масленичный вторник был известен как «**half-holiday** – *полу праздник*». Праздник началось в 11 утра.

В Канаде среди некоторых протестантских конфессий, включая этнические британские общины, а также католиков, этот день также известен как **Pancake Tuesday** – **блинный вторник**, так как принято есть блины.

Блины ассоциируются с днем предыдущего Великого поста, потому что они были способом избавиться от богатых продуктов, таких как яйца, молоко, сахар, перед Великим постом в течение 40 дней. На литургии особое внимание уделялось более простой диете и отказу от пищи, которая была бы приятной: в большинстве культур это означало отказ от мясной, молочной или яичной пищи.

В дни праздника существует примета, что, если тот, кто получает монету, гвоздь то они получают или выходят замуж за плотника. История традиции **Pancake Tuesday** – **блинный вторник** вторник состоит в

том, что, в Ольне хозяйка была так занята приготовлением блинов, что забыла время до того, как услышала звон церковных колоколов. Она бегала в церковь, а также несла сковородку и **pancakes** – **блины**.

Гонка **pancakes** – **блины** остается относительно распространенной праздничной традицией в Великобритании, и даже сегодня. Участники праздника со сковородкой мчались по улице, подбрасывая блины с воздуха, ловя на сковородке во время бега. Традиция **pancake race** – **блинной гонки** возникла еще до этого времени. На колокольне зазвонил колокол, призывая людей на исповедь. Он стал известен как «**Блинный колокол**», он звучит до сих пор.

Shrove Tuesday – **Масленичный вторник** всегда приходится на 47 дней до Пасхи, поэтому дата меняется из года в год и устанавливается на период с 3 февраля по 9 марта. Традиционный английский блин очень тонкий и подается сразу. Золотистые сиропы или лимонный сок и сахарная пудра являются обычными начинками для блинов.

Обычно этот день считается днем исповедования **to shrive** – *отпускать грехи, исповедоваться*. Люди ходят в церковь, чтобы **to confess one's sins to a priest in order to obtain sacramental forgiveness** – *исповедоваться в своих грехах священнику, чтобы получить sacramentalное прощение*.

Проведенное исследование позволило описать очень значительный фрагмент языкового мира, связанный с обычаями, суевериями и верованиями, которые играют важную роль в жизни человека и являются еще одним подтверждением существования национального и культурного разнообразия различных языков. Сравнение семантики лексем разных языков для выражения одного и того же понятия позволяет выяснить особенности отражения окружающей среды в языковом сознании этих языков и их носителей. Каждый язык имеет свою языковую картину мира, национальная специфика сходных понятий разных культур проявляется в том, что совпадающие понятия не совсем сходятся по своему содержанию. Именно здесь проявляется специфическая национальная идея мира, закреплённая языком.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). Вып. II. / Подготовила к печати А.К. Писарчик / М.С. Андреев. – Сталинабад: Академия наук Тадж ССР, 1956. – 970 с.
2. Красновольская Анна. Чанд чехраи калиди дар асотири гоҳшумории эронӣ 1986. -160с.
3. Раҳмон Э. Наврӯз - шиносномаи миллат. Душанбе: Адиб, 2015.
4. Фирдавси А. Шохнома - ч. 1. - Душанбе, 1987.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Словарь таджикского языка) / под ред. М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, Н. А. Масумӣ. – М.: Советская Энциклопедия. – М., - 1969. – Ч.I. 951 с.; Ч.II. – 947с.
6. Ҳазратқулов М. Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннатии сол. Душанбе, 2012. - 484 с.
7. Якубов Ю. Праздник Сада или древний масленица. // Мероси нигон. -№ 6. - 2003. - С. 144-149.
8. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition © Oxford University Press 2010. 1293 p.
9. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary. New Digital Edition 2008, Harper Collins Publishers 2008.

ЛЕКСИКА ПРАЗДНОВАНИЯ «МЕХРГОН» «HALLOWEEN», «САДА» И «CARNIVAL» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается лексика празднования Мехргон, Хэллоуин, Сада и Масленица которые имеют свою историю происхождения в таджикском и английском языках. Ознакомившись с древнейшими праздниками таджиков и англичан и их источников происхождения, можно утверждать, что в таджикском и английском языках существует множество лексических единиц, относящихся к народным приметам поверьям, которые некоторые из них имеют сходства и полностью соответствуют, а некоторые из них имеют совсем противоположный характер.

Многие английские поверья имеют отношение к общим христианским праздникам. А такой популярный в Великобритании праздник с религиозными корнями, как Хэллоуин, у таджиков не празднуется, а следовательно, нет и суеверий, связанных с ним.

В мусульманской религии любые суеверия считаются грехом, т.к. они означают нехватку доверия к божественной предусмотрительности.

Необходимо добавить, что сходства и различия суеверий у таджиков и англичан зависят от того, насколько разная у этих двух стран была история, фоновые культурологические знания, насколько различны территории проживания. В Англию часть суеверий перешла от народов, когда-то завоевавших Британию: римлян, кельтов, скандинавов, викингов и даже варваров.

Ключевые слова: Мехргон, Сада, Хэллоуин, Масленица, древнейшие праздники, лексические единицы, источники, происхождения, таджиков, англичан.

VOCABULARIES OF CELEBRATION THE HOLIDAYS «MEHRGON» «HALLOWEEN», «SADA» AND «CARNIVAL» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article discusses the vocabularies for celebrating Mehrgon, Halloween, Sada and Carnival, which they have their origins in Tajik and English. Having been acquainted with the oldest Tajik and English holidays and their sources of origin, it can be said that in the Tajik and English languages there are many lexical units belonging to

popular impurities of belief, which some of them are similar and fully consistent, and some of them are quite different.

Many English beliefs have to do with general Christian holidays. And such a popular holiday in Great Britain with religious roots as Halloween is not celebrated among Tajiks, and therefore there are no superstitions associated with it.

In the Muslim religion, any superstition is considered a sin, because they signify a lack of confidence in divine foresight.

It should be added that the similarities and differences of superstitions between the Tajiks and the British depend on how different these two countries had history, background cultural knowledge, how different the territories of residence are. In England, part of the superstitions passed from the peoples who once conquered Britain: the Romans, Celts, Scandinavians, Vikings and even barbarians.

Keywords: Mehron, Sada, Halloween, Carnival, ancient holidays, lexical units, sources, origins, Tajiks, English.

Сведения об авторе:

Мухиддинова Тахмина Хамрокуловна канд. фил. наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 936-01-49-94. E-mail: Muhiddinova_t@mail.ru

About the author:

Muhiddinova Takhmina Hamroculovna Kand. Phil. Sciences, Associate Professor of the University Department of the English language of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: 936-01-49-94. E-mail: muhiddinova_t@mail.ru

КОРРЕЛЯТИВНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ФОРМ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В СТРУКТУРЕ БЕССОЮЗНОГО СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Ансорова М. М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Изучение вопросов соотносительного употребления форм времени глагола в сопоставительном аспекте не уделено достаточного внимания в исследованиях по синтаксису в системе разноструктурных языков. Между тем установление типов таких сочетаний, в которые одни формы времени вступают с другими формами времени в разных синтаксических контекстах, и выявление синтаксических значений и отношений, возникающих в результате этих сочетаний, дополняет и углубляет учение о грамматической категории времени глагола и способствует уяснению структурных свойств синтаксических конструкций разных типов. Исследование закономерностей соотносительного употребления форм времени глагола в сопоставляемых языках представляет, кроме того, самостоятельный научный интерес.

Исследование соотносительного использования форм времени глагола ограничено в настоящей статье, с одной стороны, рассмотрением материала, представленного формами глаголов будущего времени, и, с другой стороны, анализом случаев соотносительного употребления этих форм в составе частей бессоюзного сложного предложения.

Предметом настоящей статьи являются глагольные формы будущего времени только в основной своей функции – при обозначении ими действий, приуроченных к плану объективного будущего времени, то есть времени после момента речи говорящего лица; здесь обходятся случаи, в которых глагольные формы будущего времени, находясь в синтаксической зависимости от форм прошедшего времени, приобретают относительно-временное значение будущего в прошедшем.

Надо сказать, что вопрос о синтаксических свойствах бессоюзных сложных предложений не относится к числу разрешенных в науке. Часто отдельные виды этих предложений причисляются к разряду сложносочиненных или сложноподчиненных. Очевидно вместе с тем, что бессоюзному сложному предложению как особому синтаксическому единству, не повторяющему собой синтаксических качеств сложносочиненных и сложноподчиненных предложений, должно быть отведено особое место в теории сложного предложения. Правда, в ряде случаев можно говорить о бессоюзных сложных предложениях, с одной стороны, и предложениях сложносочиненных и сложноподчиненных, с другой, как о синтаксических синонимах, сравним, например, в таджикском языке: *Мард боиш, дар майдон бош* – *агар мард боиш, дар майдон бош* – *если ты смелый человек, будь на поле боя*; *Роз хоҳӣ, ки пинҳон бувад, Чунон кун, ки пайванд бо ҷон бувад* – *Агар роз хоҳӣ, ки пинҳон бувад, Чунон кун, ки пайванд бо ҷон бувад* – *Если хочешь сохранить тайну, сделай так, чтобы она срослась с твоей душой*; *Хоҳӣ, ки рози туро дуиман надонад, ба дуст мағӯй* – *Агар хоҳӣ, ки рози туро дуиман надонад, ба дӯст мағӯй* (Фирдавси, 78) – *Если*

хочешь, чтобы враг не узнал твоей тайны, не открывай ее другу. В английском языке: *I'll be damned they don't dress like they were trying to make every man they passed on the street want to reach out and clap his hand on it - I'll be damned if they don't dress like they were trying to make every man they passed on the street want to reach out and clap his hand on it* (Faulkner, William, *The Sound and the Fury*, 90) – *Будь я проклят, если они не нарочно для того так одеваются, чтоб каждому прохожему хотелось рукой пощупать; It would not even need a skull behind it; almost anonymous, it would only need vague inference of some walking flesh and blood desired by someone else only in some shadow-realm of make-believe – It would not even need a skull behind it; almost anonymous, it would only need vague inference of some walking flesh and blood desired by someone else even if only in some shadow-realm of make-believe.* (Faulkner, William, *Absalom, Absalom!* 89). Как показывают даже эти немногие примеры, определенный структурно-смысловой параллелизм между бессоюзными сложными предложениями и сложноподчиненными предложениями.

Значительный интерес для разработки теории бессоюзного сложного предложения представляют работы Н.С. Пospelова – «О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений» и «Выражение временных соотношений между глагольными сказуемыми в бессоюзном сложном предложении». В первой из этих работ содержится смысловой и структурный анализ бессоюзных сложных предложений, относимых к двум выделяемым автором группам предложений – предложениям однородного состава и предложениям неоднородного состава, причем значительное внимание уделено интонационной характеристике описываемых предложений; во второй из названных работ, как показывает ее заглавие, рассматриваются случаи соотносительного употребления форм времени в бессоюзных сложных предложениях, в основном на материале форм настоящего и прошедшего времени и лишь в применении к предложениям с «однотипными» частями [Пospelов, 1987, 338]. Исследования Н.С. Пospelова, в частности намеченная им классификация бессоюзных сложных предложений, облегчает и нашу задачу – рассмотрение основных случаев употребления глагольных форм будущего времени в бессоюзных сложных предложениях разных типов. Отметим вместе с тем, что в соответствии с задачей настоящей работы бессоюзное сложное предложение рассматривается нами только с точки зрения соотносительного употребления входящих в его состав временных форм глагольных сказуемых и при этом только глагольных форм будущего времени. Такого рода анализ материала, естественно, не может быть подчинен предложенному Н.С. Пospelовым делению бессоюзных сложных предложений на бессоюзные предложения однородного состава и бессоюзные предложения неоднородного состава, учитывающему в первую очередь смысловые и синтаксические отношения, которые возникают между предложениями, или частями, данного бессоюзного сложного предложения. Для нас существенно, однако, то положение Н.С. Пospelова, что бессоюзные предложения однородного состава могут быть двучленными, трехчленными и многочленными, а предложения неоднородного состава всегда только двучлены. Если иметь в виду употребляемый иногда в применении к «предложениям», входящим в состав сложного, термин «часть» сложного предложения, то можно сказать, что в бессоюзных сложных предложениях однородного состава количество «членов» совпадает с количеством частей сложного предложения, тогда как в предложениях неоднородного состава, всегда двучленных, «частей» может быть больше, чем «членов» (имеются в виду случаи, когда один из «членов» или оба «члена», в свою очередь, состоят из связанных однородной связью «частей») [Пospelов, 1987, 344].

Описание бессоюзных сложных предложений с точки зрения соотносительного употребления в них глагольных форм будущего времени – очень трудно построить, положив в основу этого описания чисто грамматический критерий, например, типы сочетания форм сказуемых, интонацию и т.п.

Следует заметить, что характерной чертой большинства разновидностей бессоюзных сложных предложений является то, что в рамках одной и той же грамматической структуры предложения при наличии тех или иных технических условий возникают не одинаковые, а разные синтаксические отношения, что по существу ведет к созданию качественно отличных друг от друга синтаксических конструкций. Отметим наиболее типичные случаи этого рода в двух языках. Так двучленные конструкции, соединенные интонацией повышения – понижения, содержащие в обеих своих частях формы глаголов будущего времени, а также конструкции, содержащие в первой части глагол в форме будущего времени, а во второй части – глагол в форме повелительного наклонения, могут устанавливать как условно-следственную связь между действиями, отнесенными в план будущего времени, так и соотношение чисто временной обусловленности – в план будущего времени – первым действием второго. Приведем примеры на материале таджикского и английского языков: *From time to time we will indicate new insights stemming from the latter; our discussion of these most recent advances will come in Chapters 12 and 13.* (Greene, Brian, *The Elegant Universe: Superstrings, Hidden Dimensions, and the Quest for the Ultimate Theory*) – *Время от времени мы будем упоминать достижения, сделанные в ходе второй революции; подробное описание этих новейших достижений будет приведено в главах 12 и 13.* ; *There will be the leg to be salted, you know, which is so very nice, and the loin to be dressed directly in any manner they like.*» (Austen, Jane, *Emma*, 89) – *Окорок они засолят, он очень для этого хорош, как вы знаете, а филей пойдет прямо к столу, в том виде, какой им больше понравится.*; *However, no matter how many levels there are, the U language will be the highest level: if*

there are two levels, it **will** be the metalanguage; if there are three levels, it **will** be the metameta-language; and so on. (Curry, Haskell B. Foundations of Mathematical Logic, 90) – *Однако независимо от того, сколько существует уровней, U-язык будет наивысшим уровнем: если существуют два уровня, то U-язык будет метаязыком; если три уровня — то метаметаязыком и т. д.* В таджикском языке: *Сур карда, медорад, кор чатоқ меишавад. Бехтараи дорам, ягон баю мекунам* (Ш. Мӯсо, Қиссаи баҳорӣ, 89); *То ҳол нағрифта боӣӣ, оянда мегирӣ. Пулро ба сари оҳан ниҳӣ, об меишавад* (Ш. Мӯсо, 67); *Зану шавҳар дар ин маврид кадом корхоро бояд иҷро кард, маслиҳат карданд ва тасмим гирифтанд* (Б. Усмон, Агар ҷавони медонист, 15).

С наличием условий лексического характера, ограничивающих употребление в речи отдельных разновидностей бессоюзных сложных предложений, связано преобразование некоторых из таких конструкций в своего рода синтаксические формулы с одним обязательным лексическим элементом в какой-либо – обычно в начальной – своей части. Таковы, например, обороты речи, в которых глагольные формы будущего времени следуют непосредственно за формами повелительного наклонения: *give – дай (те), look – смотри (те); бидеҳ; нигар*.

Своеобразием бессоюзных сложных предложений как особых синтаксических конструкций определяется в основном принцип их описания в настоящей работе. Этот принцип можно назвать структурно-семантическим: здесь дается грамматическая характеристика бессоюзных сложных предложений – в первую очередь с точки зрения типов сочетаний, образуемых сказуемыми-глаголами в формах будущего времени с другими предикативными формами, - сгруппированных по тем синтаксическим значениям, которые они выражают; при этом в анализ неизбежно включаются указания на лексико-семантические условия и ограничения, связывающие свободное формирование конструкций тех или иных типов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байкова Л. С., Бессоюзные предложения в языке Н. М. Карамзина. Ученые записки Вып. 132, 1963. — 38 с.
2. Исследования по синтаксису русского литературного языка : сборник статей. — Москва : Издательство Академии наук СССР, 1956. — 200 с.
3. Ларионова Л. Г., Подготовка к экзаменам: сложные предложения с разными видами союзной и бессоюзной связи // Русский язык в школе. — 2014. — № 12. — С. 20-24
4. Селезнева Л. Б., Типология предложений в русском языке (тождества и различия) // Русская словесность. — 2010. — N 5. — С. 22-27
5. Скулачева Т. В., Стих и проза: сочинение и подчинение // Вопросы языкознания. — 2010. — N 2. — С. 37-54
6. Целикова М. П., Пунктуация в бессоюзном сложном предложении // Русский язык в школе. — 2008. — N 4. — С. 26-29.
7. Челбина И. С., Бессоюзные сложные предложения в разговорной речи // Русский язык - Первое сентября. — 2014. — № 1. — С. 27
8. Чернова Л. В., Грамматико-стилистические упражнения при изучении синтаксиса: пособие для учителей. — Москва : Просвещение, 1976. — 141 с.
9. Чуглов В. И., Об образованиях типа Пришли, и вовремя; Пришли, но поздно // Русский язык в школе. — 2006. — N 2. — С. 76-80.
10. Ярыгина Е. С., К проблеме выбора знака препинания // Русская словесность. — 2015. — № 3. — С. 65-70.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. М.: Советская энциклопедия, 1965. Ҷ 1-2.

КОРРЕЛЯТИВНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ФОРМ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В СТРУКТУРЕ БЕССОЮЗНОГО СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В данной статье на материале таджикского и английского языков рассматривается употребление форм будущего времени в составе БСП. Основой того или иного высказывания, заключенного в бессоюзном сложном предложении, может быть передача значения временной последовательности действий или действий и признаков, отнесенных во временной план будущего.

Ключевые слова: синтаксическое значение, разноструктурные языки, синтаксический контекст, грамматическая категория.

CORRELATIVE USE OF THE FUTURE TENSE OF THE VERB IN THE STRUCTURE OF A UNION-FREE COMPOUND SENTENCE (BY THE MATERIAL OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

In this article, on the material of the Tajik and English languages, the use of forms of the future tense as part of the BSP is considered. The basis of this or that statement, contained in a non-union complex sentence, can be the transfer of the meaning of the temporal sequence of actions or actions and signs related to the time plan of the future.

Key words: syntactic meaning, languages of different structure, syntactic context, grammatical category

Сведения об авторе:

Ансорова Мутриба Муаззамхоновна - соискатель кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, E-mail: vosif-s@mail.ru

About the author:

Ansorova Mutriba Muazzamkhonovna - Applicant for the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, E-mail: vosif-s@mail.ru

АБСТРАКТНЫЕ ИМЕНА КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ SINGULARIA TANTUM В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

Махмудова С.С.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино

Общеизвестно, что в семантической структуре слова находят отражение предметы, явления и события окружающей действительности. В структуре слова отражается также эмоции носителя языка. Посредством слова, говорящий передает свое отношение к действительности.

Лексические единицы с абстрактной семантикой в языковой системе – это абстрактные имена.

Абстракция в философии – анализ и синтез. Познание о реальности формирует понятие о явлениях и предметах действительности как процесс абстрагирования знаний. В естественном языке имена существительные выражают абстрактные понятия качеств, действий и состояний.

Например, в таджикском языке:

Сапедӣ, баез – белизна; зебоӣ, хушнӯ ҷамол – красота;

Ва чун турсӣ, ки сиеҳӣ ва сапедӣ ва сурхӣ чиянд? [2, с.193];

Ҷунон саво, ки – аз ӯ шому субҳи айи кушуд,

Ҷунон баез, к-аз ӯ субҳу шомӣ ид дамид;

Дар вай маодини нуқра бисъер аст, аз ин ҷиҳат

ӯро ба баез нисбат кардаанд [1, с.130];

Хуснат ба иттифоқи малоҳат ҷаҳон гирифт,

Оре, ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт.

Эй наргиси масти туро дар ҳар нафас нозе дигар,

В-эй турраи зулфи туро бо ҳусни туро розе дигар [2, с.760].

Или в немецком языке:

*Der Zinnober auf ihren Lippen ließ ihre Zähne weißer schimmern, und das Antimon in ihren Wimpern machte ihre Augen größer. – Ярко накрашенные губы выделяли **белизну** зубов, а насурмленные веки удлиняли глаза.*

*In diesen harten, mit makellosen Laken bezogenen holländischen Betten stirbt man übrigens bereits in einem Leichentuch, gleichsam in Reinheit einbalsamiert. – Кстати сказать, эти голландские постели жестки, как камень, а безупречной **белизны** простыни, благоухающие чистотой, подобны смертному савану.*

*Sie zeigte lächelnd ihre breiten, ebenmäßigen Zähne, die noch weißer waren als ihr schönes Gesicht, und auch ihre Augen, diese nahe beisammenliegenden, rätselhaften braunen Augen mit den bläulichen Schatten, lächelten heute. – Она улыбалась, открывая широкие ровные зубы, соперничавшие с **белизной** ее прекрасного лица; и даже глаза ее, близко посаженные, загадочные карие глаза с голубоватыми тенями в уголках, улыбались сегодня.*

*Er war früh auf, wie sonst wohl bei pochendem Arbeitsdrange, und vor den meisten am Strand, wenn die Sonne noch milde war und das Meer weiß blendend in Morgenträumen lag. – Он вставал рано, что прежде делал лишь при жгучей потребности в работе, и раньше других приходил на пляж, когда солнце еще было ласково и море, сияя **белизной**, покоилось в утренней неге.*

*Man zog sie an ihren Schleiern hinab, und ihre plötzlich entblößten weißen Leiber glänzten in den Armen der Neger, die ihnen den Dolch ins Gekröse stießen. – Их стаскивали за покрывала, и **белизна** их обнажавшегося тела сверкала под руками негров, которые вонзали в них кинжалы.*

К абстрактным именам относятся также отвлеченные существительные, которые обозначают действия, состояния, качества вне связи от носителя или производителя. Г. Пауль, произведя исследование современных языков, разграничивает отвлеченные существительные от конкретных: «... у отвлеченных имен отсутствует денотат, существующий как отдельный предмет объективной действительности» [Пауль 1986: 329].

Проиллюстрируем данное положение примерами на материале таджикского и немецкого языков:

Вилояти Мултон аз тохти боҳти сипоҳи муҳул ...

Зеру забар иуд[2, с.374];

Зуд бигирад намак дидаи он касе, ки ӯ

Нону намак хӯрду рафт, хону намакдон ишкаст [1, с.459];

Сутурон дар он об ҳангоми дав

Бибурданд з-аспони тозӣ гарав [1, с.310];

Аз қатри гири сиеҳ то авҷи Зӯҳал,

Кардам ҳама мушкитоти гетиро ҳал;

Дар ин наздикӣ обгире донам, ки ... донаи рег дар қатри он битавон шумурд;

Агар ин ҷонвар ба қатри баҳр майл кунад, киштии мо гарқ нагардад [2, с.684].

В немецком языке:

Weite Flächen hellgelben Bodens waren strichweise mit Kohlenstaub bedeckt, der hinter den Hufen der Pferde aufwirbelte. (Flaubert. Gustave. Salambo) – На светлой земле лежала неровным слоем угольная пыль, которую вздымал за всадниками **без** лошадей.

Grenouille spürte, wie sein Herz pochte, und er wusste, dass es nicht die Anstrengung des Laufens war, die es pochen machte, sondern seine erregte Hilflosigkeit vor der Gegenwart dieses Geruches. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Гренуй почувствовал, как бьется его сердце, и понял, что бьется оно не от напряжения **беза**, а от вдруг возникшей беспомощности перед присутствием этого запаха.

In langen Kolonnen stiegen die Barbaren den Hang hinab, während ihnen die punischen Karrees in schwerfälligem, taktmäßigem Marsche entgegenrückten. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Варвары один за другим **бегом** спускались с горы; карфагеняне шли на них тяжело и ровно колышущимися рядами.

Zuerst bekam sie einen Schreck, aber dann begriff sie, wie gut es für sie war, und sie lief schnell zu Maria hinauf, die immer noch im Bett lag. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Она было испугалась, но потом поняла, что это выгодно, и **бегом** пустилась наверх, к Марии, – та с утра еще не поднималась с постели.

В данной статье использован метод сплошной выборки при анализе лексических единиц. Анализ языкового материала позволил установить выступают ли абстрактные имена существительные в таджикском и немецком языках средством выражения Singularia Tantum. Нами также были выявлены универсальные и специфические свойства в системе разноструктурных языков.

Так, в частности, в таджикском языке: *сабуқӣ*, *камвазӣ* – *легкость*; *бефаросағӣ*, *беақлӣ* – *глупость*; *торикӣ* – *темнота*; *беандомӣ* – *неблагородный поступок*:

Зи кори баста маяндешу дил ишкаста мадор,

Ки оби чашмаи ҳайвон даруни торикист [2, с.373];

Вай сӣ сол як сафар карда буд, то дили халқро рост кунад аз он беандомӣ, ки беадабон карда буданд (ФЗТ. 1. 167).

Die Leichtigkeit entfloh ihrem Leben wie die Luft aus einem zerstochnen Fahrradreifen. (Ehrhardt. Ute. Gute Maedchen kommen in den Himmel, Boese ueberall hin) – И с этого момента **легкость** исчезла из ее жизни, как воздух из проколотой велосипедной шины.

Der Himmel zu seinen Häupten flammte in Feuer. Das Meer erfüllte den Horizont. Bei jedem Schritt weitete sich die Unendlichkeit um ihn herum. Er stieg immer höher, mit der seltsamen Leichtigkeit, die man im Traum empfindet. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Небо над его головой было покрыто огнями, море заполняло горизонт, с каждым шагом его окружало все более широкое пространство, и он продолжал идти вверх с той странной **легкостью**, которую испытываешь во сне.

Следует заметить, что семантическая структура, приведенных выше лексических единиц в таджикском и немецком языках аналогична – они употребляются в форме Singularia Tantum.

Абстрактные имена существительные не имеют сему «счет» в своей семантической структуре.

Анализ, выбранных абстрактных имен, показал, что они употребляются только в форме единственного числа.

Отвлеченные понятия: *гармӣ* – *Wärme* – *теплота*; *нафрат*, *адоват*, *кина* – *Haß* – *ненависть* также имеет форму Singularia Tantum:

Sie hatte das dunkle Gefühl, daß der Haß, mit dem er sie verfolgte, etwas beinahe Heiliges sei. Sie hätte in Naravas» Wesen einen Abglanz jener wilden Heftigkeit sehn mögen, von der sie immer noch bezaubert war. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Она смутно чувствовала, что **ненависть**, которой он преследовал ее, была почти священна; и ей хотелось бы видеть в Нар Гавасе хоть отблеск того неистовства, которое до сих пор ослепляло ее в Мато.

Jedenfalls zeigt die Geschichte mit diesem Hausverkauf, eine wie starke Macht der Konflikt zwischen Vätern und Söhnen ist, dieser Haß, diese in Haß umgeschlagene Liebe. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Во всяком случае, история с продажей дома показывает, какая могучая сила – конфликт между отцами и сыновьями, эта **ненависть**, эта переходящая в **ненависть** любовь.

Überall stieß er auf Zaudern und stillen Haß, und trotz seiner dringenden Bitten an den Großen Rat kam ihm keine Hilfe aus Karthago. (Flaubert. Gustave. Salambo) – Он всюду наталкивался на нерешительность и

затаенную **ненависть**; несмотря на все его мольбы, обращенные к Великому совету, из Карфагена не было никакой помощи.

В форме *Singularia Tantum* употребляются также отвлеченные понятия – состояния, чувств и действия. Например, в таджикском языке: *тирандозӣ, тирпаронӣ* – **пальба**; *тараққӣ* – **развитие**; *меҳнатдӯстӣ* – **трудолюбие**. В немецком языке данные лексические единицы также имеют форму единственного числа:

Wahrscheinlich mußt du ein paar Scheiben ersetzen lassen, Alois - es ist da ganz schön rumgeballert worden. (Böll. Heinrich. Die verlorene Ehre der Katharina Blum) – **Тебе, наверно, придется вставить несколько стекол, Алоиз, – там была хорошенькая пальба.**

Отвлеченные имена существительные в сопоставляемых языках не сочетаются с лексическими единицами с семантикой «количества». Однако данные существительные сочетаются со словами *bis/her – viel; viele* – **много**.

Отвлеченные существительные, имеющие форму множественного числа, были выявлены нами в немецком языке: *Geräusche* – **шумы**:

Die morgendlichen Geräusche auf der Straße schienen lebhafter, fröhlicher als sonst. (Camus. Albert. Die Pest) – **Утренние шумы казались звонче, жизнерадостнее обычного.**

Следующий пример отдельный случай проявления разновидности явления в немецком языке: *Minuten der Stille* – **минуты молчания**.

Многие абстрактные существительные получают новые значения, обозначая конкретизацию отвлеченных понятий, обогащая данные словам формами множественного числа. В лингвистике наблюдается процесс расширения сферы употребления форм *Pluralia Tantum* у абстрактных имен в немецком языке. Данный факт можно объяснить приобретением лексическими единицами семантики «собирательной множественности», «неоднородности» и «обобщенности»:

Es geriet aus dem Takt, weil wir bei unserer Sendung an die Polis gerade auf Realzeit gegangen sind und gleichzeitig die neuen Abstimmungsergebnisse gesendet haben (Freud. Sigmund. Einführung in die Psychoanalyse) – **Отказ произошел из-за того, что в передачах на Правительство мы перешли на реальное время, к тому же мы отправили обновленные данные голосования.**

Nach gültiger Norm sind für die Ermittlung der Blitzschutzklasse Detailkenntnisse des Objektes und der daraus resultierenden Risikofaktoren erforderlich. (Freud. Sigmund. Einführung in die Psychoanalyse) – **Согласно действующим нормам для определения класса молниезащиты требуются подробные данные объекта и, соответственно, факторы риска.**

Анализ фактического материала позволил нам выделить в немецком языке отглагольные имена существительные с семантикой «действия»: *Verkauf* – **продажи**, имеющие не только форму единственного числа, но и форму множественного числа:

Besonders die geringeren Erlöse für Öl und die gesunkene Auslandsnachfrage nach Erdgas haben ins Kontor geschlagen. – **Особенно заметный удар по российскому бюджету нанесло падение доходов от продажи нефти и снижение спроса на импорт природного газа.**

Seit Anfang des Jahres hat Julia Worotnikowa die Position des Verkaufsmanagers für Moskau und Zentralrussland bei der Deutsche Lufthansa AG übernommen. – **В начале года Юлия Воротникова вступила в должность генерального менеджера по продажам в Москве и Центральной России авиакомпании Lufthansa AG.**

Таким образом, можно констатировать, что семантический сдвиг приводит к изменению грамматических форм и синтаксическому функционированию форм *Singularia Tantum* в системе разноструктурных языков.

Проведенный автором анализ языковых баз таджикского и немецкого языков, позволил выявить прямую связь между лексической базой языка и категорией числа. Были проанализированы существительные, составляющие категорию исключительно «*singularia tantum*» (неизменное единственное число). В статье представлены подробные результаты анализа, а также показано функционирование абстрактных существительных на конкретных примерах из современного таджикского и немецкого языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вапунин В.С. Субстантивные сложные слова в немецком языке. / В.С. Вапунин — М.: Высшая школа, 1990. — 159 с.
2. Виноградова Е.Н. Грамматическая калитизация в русском языке: от формы существительного к предлогу (на материале соматизмов) / Е.Н. Виноградова // Вопросы языкознания. — 2016. — № 1. — С. 25-50.
3. Козырев В.А. Отглагольные существительные и современная речевая культура / В.А.Козырев // Журналистика и культура русской речи. — 2011. — № 1. — С. 47-53.
4. Павский Г.П. Филологические наблюдения над составом русского языка: второе рассуждение: об именах существительных. / Г.П. Павский — Москва : URSS: ЛИБРОКОМ, 2012.
5. Пауль Г. Принципы истории языка. / Г.Пауль М.: Наука. 1986. 423 с.
6. Разносклоняемые существительные // Русский язык - Первое сентября. — 2012. — № 5. — С. 38
7. Репина Т.А., Аналитизм романского имени: склонение существительных на западе и востоке Романии. / Т.А. Репина — Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. — 168 с.

8. Современные проблемы романистики: функциональная семантика: Тез. V Всесоюз. конф. по роман. языкознанию: В 2 т. — Калинин: КГУ, 1986. — 208 с
9. Токарева И. Ю. Аспекты формирования культуроведческой компетенции при изучении морфологии / И. Ю. Токарева // Русский язык в школе. — 2010. — № 2. — С. 15-18.
10. Хабибуллина Э.Х., Абстрактные существительные множественного числа во французском и русском языках. / Э.Х. Хабибуллина — Казань: Издательство Казанского университета, 1988. — 135 с.
11. Шершукова О.А. Исчисляемое в неисчисляемом: типология значения множественности португальских вещественных имен // Вопросы филологии. — 2011. — № 1 (37). — С. 66-74.

АБСТРАКТНЫЕ ИМЕНА КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ SINGULARIA TANTUM В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

В этой статье делается попытка рассмотреть абстрактные имена в таджикском и немецком языках с точки зрения теории чисел. Абстрактные существительные традиционно считаются существительными, не способными образовывать пару чисел. Автор в статье наблюдает за функционированием этих существительных в языке и определяет числовое поведение данной категории существительных с точки зрения различных теорий количественности.

Ключевые слова: таджикский язык, немецкий язык, категория числа, singularia tantum, абстрактные имена.

ABSTRACT NAMES AS A WAY OF EXPRESSING SINGULARIA TANTUM IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES (BY THE MATERIAL OF ART WORKS).

This article attempts to consider abstract names in Tajik and German from the point of view of number theory. Abstract nouns are traditionally considered nouns that cannot form a pair of numbers. The author in the article monitors the functioning of these nouns in the language and determines the numerical behavior of this category of nouns from the point of view of various theories of quantification.

Keywords: Tajik language, German language, number category, singularia tantum, abstract names.

Сведения об авторе:

Махмудова Сайёра Сафаровна, преподаватель кафедры иностранных языков ГОУ «Таджикского Государственного Медицинского Университета им. Абуали ибни Сино», E.mail: s.mahmudova.82@mail.ru тел 915 98 59 53

About the author:

Mahmudova Sayora Safarovna Teacher of foreign department of SEI Avicenna Tajik State Medical University. E.mail: s.mahmudova.82@mail.ru тел 915 98 59 53

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ЯҚҶУЗЪАИ МАНСУБИ КУЛОЛГАРИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА АНАЛОГИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҷаҳонгиров Ш. Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз куҳантарин ҳунарҳои нафиса ин кулолгарӣ ё ба истилоҳи дигар сафолгарӣ буда, осоре аз марҳилаи ибтидоии тамаддуни инсоният маҳсуб мешавад. Маҳз дар маҳсулоти сафолӣ, ки аз ҳафриёти ғушаҳои гуногуни дунё ёфт шудаанд, орзуву омол, розу ниёз ва талабу хоҳиши одамони қадима мувофиқи шавку маҳорат, донишу таҷриба, ҳунару истеъдод ва эътиқоду ҷаҳонбинияшон бо наққошиҳо ва рангҳои гуногун инъикос ёфтаанд. Кулолгарӣ дар оғоз чун ҳунар мавриди истифода қарор дошт ва пасон, дар натиҷаи рушд қардан ва ташаккулу таҳаввул ёфтан ба санъати алоҳида мубаддал гардид.

Кулолгарӣ санъатест, ки он ба воситаи пухтани лой ва маҳлутҳои он бо иловаи нуриву оксиди металлҳо ва дигар пайвастиҳои ғайриорганикӣ ба даст меояд. Чуноне, ки муайян гардидааст, гил, хок ва сафол дар зиндагии инсонии мақоми хосеро соҳиб аст. Хок, пеш аз ҳама, яке аз унсурҳои асосии пайдоиши ҳаёт дар рӯйи замин маҳсуб меёбад. Инчунин гил, ки муҳимтарин маводи кулолгарӣ ба шумор меравад, аввалин маҳсулоти табиие мебошад, ки инсон ба даст овардааст. Баъдан гил хеле серистеъмол гардидаст. Гилро инсон тақрибан дар бисёре аз ҳолатҳои зиндагӣ истифода менамуд. [3.27]

Таърих гувоҳи медихад, ки инсоният истифода бурдани гилро аз тахтаҷаҳои лойии Байаннаҳрайн, ки барои ифода намудани хатҳои меҳӣ мавриди истифода қарор гирифтанд, оғоз намуда буд. Аз санадҳои таърихӣ бар меояд, ки одамоне дар ҷаҳон мавзӯи ҳақто гилро ҳамчун ҳуҷраи истифода мебардаанд. Ба ин мисол шуда метавонад: мардуми Шарқамин дар ҳуҷраҳои «равғани замин»- лойи сафедро истифода менамуданд. Онҳо онро бо шири гавазн омехта намуда истеъмол мекарданд ё ин ки ба оби ғушт ҳамроҳ менамуданд.[5.3]

Шайх Саъдии бузургвор ҳам истифодаи гилро чун як маводи тозагӣ ва беҳдошти саломатӣ бо як санъати олий ва шоирона дар осораи нишон додааст:

Гили хушбӯӣ дар ҳаммом рӯзе,
Бад-ӯ гуфтам, ки мушкӣ ё абирӣ,
Бигуфто ман гили ночиз будам,
Қамоли ҳамнишин бар ман асар кард,

Расид аз дасти маҳбӯбе ба дастам.
Ки аз бӯи диловези ту мастам.
Валекин муддате бо гул нишастам.
Валекин ман ҳамон хок, ки ҳастам.

[Саъдии Шерозӣ]

Тибқи маълумоти санадҳои таърихӣ дар қадимулайём собун мавҷуд набуд, одамони ҳамон давраҳо деғро пур аз об намуда чанд домани барги гулро бо гили замин омехта намуда ба он мерехтанд. Пас аз муддати тулонӣ зерӣ ҳарорати оташ ҷӯшидани об, ки барги гул бо гил омехта мешуд, як навъ хокаи шустушӯӣ ҳосил мешафт, маҳсулоти ҳосилгардидаро ҳамон давра собуни хушбӯӣ ном мебарданд.

Вобаста ба ин мо тасмим гирифтем, ки истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро мавриди таҳқиқи ҳамачониба қарор дода, зарур мешуморем, ки ҳамаи истилоҳоти кулолгарии ҷамъовардаи худро аз ҷиҳати сохтор гурӯҳбандӣ намоем.

Маълум аст, ки барои истилоҳ ифодаи маъноӣ мушаххас ҳос аст ва зухуроти сермаъноӣ, гуногуншаклӣ, образнокӣ барои он бегона аст. Аз ҳамин лиҳоз ба истилоҳот аксаран хусусияти маҳдудияти маъно ва моносемиро нисбат медиҳанд. Истилоҳ аз калимаи латинии **terminis** гирифта шуда, маъноаш: «ҳад», «ҳудуд», «сарҳад», яъне ифодакунандаи «ҳадди муайян» аст ва ин ном барои падидаҳои маҳдудии маъно забони худӣ он мувофиқ мебошад [2.191]. Истилоҳот хусусияти калимасозӣ надоранд ва моҳияти масъаларо «бо як калима ифода менамоянд, аксари онҳо ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд ва ҳамчун калимаи эзоҳӣ низ намеоянд» [1.127].

Истилоҳоти якҷузъаи мансуби кулолгариро аз ҷиҳати сохтори морфологи метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

1. Истилоҳоти сода
2. Истилоҳоти сохта
3. Истилоҳоти мураккаб

1. Истилоҳоти сода. Ин навъи истилоҳот фарогири сершумори истилоҳот мебошад. Аслан дар созмони ин гурӯҳи истилоҳот ягон ванд ё унсурӣ калимасоз иштирок намекунад, яъне он танҳо аз реша иборат аст: **кӯза, коса, чом, хурма, пиёла, лаълӣ, табак, гил, хок, сабу, калак, дулча, това, гуппи, дег, танур.**

Истилоҳоти дар боло зикргардидаро барои он сода мешуморанд, ки онҳо ба дигар ҷузъҳо тақсим намешаванд. Ин навъ вожаҳоро калимаҳои решагӣ низ ном мебаранд. Онҳо ҳамчун асос барои ташаккули истилоҳоти минбаъдаи соҳаи кулолгарӣ чун заминаи калидӣ истимоъ мегарданд.

Хувайдост, ки дар қадом маъно истимоъ шудани калимаро матн аниқ месозад, аммо дар ҳолати алоҳидагӣ ва шакли луғавӣ истилоҳот ягонагии маънонашонро имконияти нигоҳ доштан доранд: **кӯза** – зарфи истифодашавандаи марбути рӯзгор барои истифодаи об, шарбат, май ва ғайраҳо, **коса** – зарфи даврашакли марбут бар рӯзгор, ки он барои ба назди меҳмонон бурдани таомҳои моеъ мешавад. Мисол: - Духтарак **косаи** дар даст доштаашро ба тарафи ӯ дароз карда гуфтааст... **чом** < ...**чом** ва қадаҳҳое, ки пояи борики баланд доранд, кӯзаҳои гуногуни тангдаҳану васеъдаҳан... [7.340], **хурма** – зарфи сарпӯшдор, дар шакл ба монанди косаҳои гирди аврупоӣ барои истеъмоли шӯрбо, зарфи дар хоҷагӣ барои нигоҳдошти шарбати меваҳо истифодашаванда. [4.248] **пиёла** < ... дар **пиёла** чой қашида ҷобукона бурда бо лаълича пеши ӯ хоҳад гузошт. [6. 385].

2. Истилоҳоти сохта. Дар созмони ин гурӯҳи истилоҳот вандҳо нақши меҳварӣ доранд, яъне бо пешванду пасванд сохта мешаванд. Лозим ба ёдоварист, ки нақши вандҳо дар сохтани намуни истилоҳот якранг нест. Аз ин лиҳоз дар зер мо аз он унсурҳои истилоҳсоз, ки дар бунёди истилоҳоти кулолгарӣ иштирок мекунанд, таваккуф хоҳем кард:

Сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд. Бояд ишора намуд, ки нақши пасавандҳо дар сохтани истилоҳоти кулолгарии забонҳои тоҷикӣ хеле назаррас буда, мо роҷеъ ба дараҷаи истеъмоли онҳо дар зер ёдовар мешавем.

- **ча.** Пасванди мазкур яке аз сермаҳсултарин унсурҳои истилоҳсозии забони тоҷикӣ ба шумор рафта, дар сохтани истилоҳоти кулолгарӣ хеле ғаёб аст. Он аслан аз як исм исми дигар месозад, ки маънои «хурд, ихчам будани ашё»-ро ифода мекунад: **лаълича** < Ман химҷаҳоро ба **лаълича** зада садои дангардангар баровардам, ӯ ҳам, гӯё ки сурнай менавохта бошад, хуштак мекашид... [6. 19]. **Лаъличаро** чаппа гузошта маро ба пеши вай шинонда химҷаҳоро ба дастонам дод ва ҳудаш ба паҳлуям нишаста, найро ба лабонаш дошт [6.19]; **дегча, хумча** <Аз падар як **дегчаи** мадрасагӣ ва як **хумчаи** рағған монда буд, ки ӯ инҳоро дар вақти дар мадраса буданаш харида кор фармуда будааст, онҳоро ҳам барои худ ба мадраса бурданӣ шудам [6.177];

- **гар.** Пасванди мазкур яке аз сермаҳсултарин унсурҳои калимасоз буда, асосан аз як исм исми дигар месозад, ки маънои «қасбу ҳунар»-ро ифода мекунад: **косагар** <Дар он миён тағои чорбозоргардам – Алихон аз Ғиждувон духтари як **косагарро** ба худ номзад кард [6. 112]. Мо ба Ғиждувон рафта дар хонаи **косагар** хобидем [6.113]. Писари косагар хабар овард, ки «омадагон дузд набуда, меҳмон будаанд» ва бо ин хабари худ занонро осуда кард. [6.113] Дар ин миён ба қозихона писари **косагари** қозокработӣ лангон-

лангон даромада омад. [6.113] **кулолгар** <Шаҳрчаи **Кулолгар** бо толорҳои сутундори худ ба охири даврае, ки мавриди таҳқиқи мо қарор гирифтааст, тааллуқ дорад. [7.81] Ҳамзамон дар забони тоҷикӣ истилоҳотеро вохӯрдан мумкин аст, ки дорои ду пасванд мебошанд, ба монанди: **косагарӣ** <Он одамон меҳмонон набуда, коргарони устохонаҳои **косагарӣ** буданд. [6.134], **косагарон** <Аз ҷумлаи **косагарон** дар деҳаи Қазоқрабоб усто буд, ки коса ва табақҳои нақшини хеле хуб мебаровард [6.112].

- **er**. Пасванди мазкур чун муодили тоҷикии худ **-гар** яке аз сермахсултарин уснури калимасозии забони англисӣ махсуб ёфта, аз як исм исми дигар месозад: **potter** – кулолгар, **cover** – сарпӯш; **beaker** – ҷом, **master** – усто, **glazier** – минокор, **crater** – танӯра (зарфи сафолини қисми гарданаи васеъ), [8.44]

3. **Истилоҳоти мураккаб**. Дар созмони ин навъи истилоҳот аслан ду решаи баробархуқуқ иштирок мекунанд. Ҳамаи он истилоҳоти мураккабе, ки мо ҷамъоварӣ намудем, метавон чунин қолиббандӣ намуд:

Noun+Noun. Дар созмони истилоҳоте, ки ба воситаи қолиби мазкур сохта шудаанд, ду исм иштирок намуда, як мафҳуми мушаххасеро ифода менамоянд: **обкӯза, обдаста, майдаста, обполо**.

Numeral+Noun. Он истилоҳоте, ки тавассути қолиби мазкур сохта шудаанд, аслан дар таркиби худ шумораи миқдорӣ ва исм доранд: якдаста, якмашқа, дудада, якӯша ва дугӯша.

Noun +Verb. Як қатор истилоҳоте мавҷуданд, ки ба воситаи исму феъл сохта шуда, доираи истеъмолашон дар соҳаи кулолгарӣ хеле фарох аст: мавҷбандӣ, тасмабандӣ.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили зикргардида аён гардид, ки нақши унсурҳои калимасоз, яъне пешванду пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти сохта ва мураккаби мансуби кулолгарӣ бағоят калон аст. Агар дар забони тоҷикӣ пасвандҳои -ча ва -гар сермахсул бошад, пас дар забони англисӣ ин рисолатро пасванди -er иҷро мекунад. Ё худ агар бештари истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ ба воситаи қолиби Noun+Noun сохта шаванд, муодили англисии онҳо қолиби Adjective+Noun ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Каримов А. Таҳлили лексикӣ – грамматикӣ матнҳои тоҷикии қадим. – Душанбе, 1986. – 127 с.
2. Шафоев А. Н. Таҷаккул ва таҷавули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2019 – 191 с.
3. Нуров П. Г. Становление и развитие таджикской физической терминологии. Автореф...дисс.... – Душанбе, 1997. – 27 с.
4. Якубов Ю. Раннесредневековые сельские поселения горного Согда (к проблеме становления феодализма). – Душанбе, «Дониш» 1988 – 248 с.
5. Одинаев Б.Э. Исупова Р.А. Кулолгарӣ яке аз равандҳои таҷаккули хунаҳои мардумӣ – Душанбе, 2019. – С. 3
6. Айни С. – «Ёддоштҳо» – Душанбе, – Адиб, 1990. – С. 19
7. Ғафуров Б. «Тоҷикон» (Таърихи қадимтарин, асрҳои миёна ва давраи нав) – Душанбе, – Нашриёти «Дониш», 2008. – С. 81
8. Саваониди Н.Ф. Картинный Археологический словарь (англо-русский) – Санкт – Петербург, 1995

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОНОКОМПОНЕНТНЫЕ КЕРАМИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ АНАЛОГАХ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*В данной статье рассматриваются структурные особенности монокомпонентных керамических терминов таджикского языка и их аналогов в английском языке. Все анализируемые однословные керамические термины по морфологическим структурам разделяются на простые, производные. По сравнению с простыми терминами, производные термины образуются при помощи словообразовательных элементов, т.е. аффиксов. Не все аффиксы активно принимают участия в образовании керамических терминов. При анализе стало известно, что роль таких таджикских суффиксов, как **-ҷӣ** и **-гар** очень велика в создания керамических терминов, и их функции в английском языке выполняют суффикс **-er**. Сложные термины образуются при помощи определенных моделей. Самый продуктивный модель, при который создается большое количество сложных терминов в таджикском языке является Noun + Noun, то есть существительное + существительное.*

Ключевые слова: термин, слово, терминология, словообразование, керамика, язык, таджикский язык, английский язык, сравнения, анализ, монокомпонентные термины, простые термины, производные термины, сложные термины.

STRUCTURAL FEATURES OF MONOCOMPONENT CERAMIC TERMS OF THE TAJIK LANGUAGE AND THEIR ANALOGUES IN ENGLISH LANGUAGE

*This article deals with the structural features of monocomponent ceramic terms of the Tajik language and their analogues in English. All analyzed monocomponent ceramic terms by morphological structures are divided into simple, derivative and compound. In comparison with simple terms, derived terms are formed with the help of word-forming elements, i.e. affixes. Not all affixes actively participate in the formation of ceramic terms. During the analysis, it became known that the role of such Tajik suffixes as **-ҷӣ** and **-гар** is very large in the formation of ceramic terms, and their functions in English are performed by the suffix **-er**. Compound terms are formed by using*

certain models. The most productive model, which forms a large number of compound terms in the Tajik language is Noun+Noun, that is, noun + noun.

Key words: term, word, terminology, word formation, ceramics, language, Tajik language, English language, comparisons, analysis, monocomponent terms, simple terms, derived terms, compound terms.

Сведения об авторе:

Джаҳонгирова Шамсиддин Хотамкулович – Таджикский педагогический университет имени Садриддина Айни докторант PhD. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект рудаки, 17. E-mail: shamsiddin95.93@mail.ru, Телефон: +992 93 939 33 45

About the author:

Jahongirov Shamsiddin Hotamqulovich –Tajik Pedagogical university named after Sadriddin Ayni, PhD. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. E-mail: shamsiddin95.93@mail.ru, Phone: +992 93 939 33 45

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Саидходжаева Т.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В лингвистике определение значения слова занимает особое место. Это крайне важный компонент в лингвистике, так как это сфера науки, по сути, занимается основой языка, речи и письменности – всесторонним анализом главного компонента языка - слова. Этот раздел лингвистики называется *семасиологией* или же *семантикой*.

Относительно этих феноменов в лингвистике имеются разные мнения в научных источниках. Некоторые думают или же считают, что семасиология и семантика это один и тот же феномен, которое выполняет абсолютно идентичную функцию – лексическим значением слова в языке. Другие же придерживаются о дифференцированной этих понятий, утверждая, что есть пути различия в методах изучения слова.

Под семантикой понимается лексико-грамматическое значение слова, позволяющее отнести его к одному из разрядов и в соответствии с классификацией Н.В. Арнольд или классов по классификации Н.А. Соболевой.

Богатый арсенал лексических единиц, обозначающих дипломатическую лексику представлена ряд лексико-семантических групп (ЛСГ) разнообразных по своему составу.

Так нами выделены 10 ЛСГ дипломатической лексики, среди них огромную роль играют ЛСГ «дипломатический статус», «дипломатическая переписка и документы», «дипломатические переговоры», «протокол и этика», «права и привилегии».

Большую степень распространения получили ЛСГ «формулировка вежливости» и «международные договора». Добрая половина лексических единиц составляет единицы обозначающие «экономический аспект» и «военный аспект».

Наименьшее распространение в нашем языковом материале получили ЛСГ «дипломатическое помещение и акторы». Статистическая обработка лексических групп наглядно показана в следующей таблице, где налицо весь структурный состав дипломатической лексики.

Статуси дипломатӣ-(мушовири вазир, кортуси дипломатӣ, мушовир, котиби ё ноиби аввал, котиби ё ноиби дувум, котиби сеюм, дипломатии касбӣ, миёнарави дипломатӣ, сарвари намояндагӣ, аъзои намояндагӣ, аъзои итаб, итаби дипломатӣ, итаби маъмурӣ ва техникӣ, итаби хизматӣ, категорияи дипломатӣ, хизмати давлатӣ, хизматгори хусусӣ)

Дипломатический статус – (minister-counsellor, diplomatic corps, counselor, first secretary, second secretary, third secretary, career diplomat, diplomatic agent, head of the mission, members of the mission, members of the staff, diplomatic staff, administrative and technical staff, the service staff, diplomatic rank; domestic service, private servant).

В этой группе слов преобладающее число занимают производные слова, особенно слова с суффиксами «-ег», «-ог», а также с добавлением окончания «-у» т.к. они имеют значение «лицо, постоянно занимающееся тем, что указывает словопроизводящая основа» и значение «объекта того действия, на которое указывает глагольная основа». Также надо отметить, что в этой группе частим, являются термины обозначающую род занятий, или деятельность дипломатические которые выражены на французском языке и на латыни, так как французский и латынь долгое время являлись основным языком дипломатического делопроизводства.

В этой группе большее число занимают корневые слова производные слова 2. *Мукоотибаи дипломатӣ ва хуҷҷатҳо*– (аз санҷиши гузаиштан, тафтиши, замима, тағйирот, тарҷумаи мухтасар, рӯзнома, нусхаи асл, нухаи ҳақиқӣ, комиссияи консулӣ қайди айнан, аз навсозии муносибатҳои дипломатӣ, ислоҳот, шартнома, ультиматум, экзекватур, номаи (мактуби) тавсиявӣ, мактуби бекоркунанда, протоколи иловагӣ, ариза, аризаи барои ризоият). *Дипломатическая переписка и документы* – (accreditation, corrigendum, revision, addendum, alteration, summarized version, true copy, curriculum vitae, consular commission, note verbal (verbal note), rapprochement, reclaim, regalement, treatment, ultimatum, exequatur, letter of credence, letter of recall, additional protocol, an application, application for agreement)занимают относительно равную долю.

Но не меньшее число занимают термины – интернационализмы, связанные с обычаями ведения дипломатической переписки на латыни и на французском языке, которые имеют аналоговый перевод на английский на другие языки, но в дипломатической деятельности чаще всего использование перевода не является актуальным.

Мукоотибаи дипломатӣ ва муносибатҳо, суди арбитражӣ, мукоотиба, сессия, муносибатҳои дипломатӣ, муносибатҳои дутарафа, муносибатҳои бисёртарафа, мукоотибаи дутарафа, мукоотибаи бисёртарафа, осеби муносибатҳо, конфронс, мукоотибаи бисёрҷониба, вазифаи хуб, ба таври расм иҷора додан, ғайрирасмӣ басташуда, ҳолати ғайрирасмӣ, сафсатагӯӣ).

Дипломатические переговоры и отношения – (to negotiate, arbitral tribunal, negotiation, session, diplomatic relations, bilateral relations, multilateral relations, bilateral negotiation, multilateral negotiation, impairment of relations, conference, multirounded negotiations, shuttle diplomacy, diplomacy in pajamas, good offices, mediator, mediation, official lease, nonofficial, tieless, vis a vis, informal case, formal conversation, informal conversation, confab, confab low – key, fireside chat, ping pong diplomacy).

В этой группе одинаковые число имеют корневые слова и словосочетания по моделям: VPrepArtN, VArtN, VPrep. Не меньшее число занимают производные слова с суффиксами «-tion», «-sion», которые имеют значение действия, условия действия, процесса и префиксы «in-», «in-» и «non-», которые выражают отрицательную или антонимическое значение конкретного действия или процесса. Но не меньшее число занимают фразеологизмы, связанные с обычаями, историческими фактами и фразеологические единицы с метонимическим переосмыслением.

Протокол ва этикет –(мухтасари хуҷҷатҳои чаласа, протокол, вақт, эътимоднома, экзекватура, мактуби тавсиявӣ, мактуби бекоркунанда, этикет, ба даст овардан, расмӣ, маросим, бадастдорӣ, зиёфат, мизи оиҳона, таширифи расмӣ, расмият, ба расмият додан).... *Протоколи этикет* – (Summary records of meetings, protocol, regalement, alternate, credentials, treatment, exequatur, accompli fait, letter of credence, letter of recall, etiquette, acquire, ceremonial, ceremony, acquisition, banquette, buffet table, official visit, formality, covered by formality, ...)

В этой группе встречаются как корневые слова, так и производные и словосочетания. В основном понятийные термины здесь образуются по принципу A + NPrepNB и N + N, A + N. Но все, же весомая часть терминов имеют деривационный характер из французского и латинского языка которые в большинстве случаев являются несоставными.

Ҳуҷҷ ва имтёзо (монета шудан, паноҳгоҳ, паноҳгоҳи сиёсӣ, ҳифз аз боздошт намудан, ишқоят аз болои андозҳо, дахлнопазирии дипломатӣ, иҷозат ба воридишавӣ, озод намудан аз пардохт ба ҳамаи хизматрасониҳо, ваколатдорон, андоз, хароҷот, дахлнопазирӣ, аз ҷавобгариҳои ҷиноӣ, нишонаҳои беруна, қадру қиммат, озодкунӣ аз андоз, замини ёрирасон, таъмини манфиати фарди (худ), беқадрии дипломатия, комиссияи ваҳдат, ҳуҷуқи ҷиноятӣ, ҳуҷуқи ҳатмӣ).

Права и привилегии – (not to interfere, asylum, political refugees, protection from arrest, emoluments on the taxes, diplomatic immunity, entry permit, grant exemption from all customs, duties, taxes, related charges, immunity from the criminal jurisdiction, external marks, dignity, exemption from taxation, land ancillary, ensure individuals benefit, indignity of diplomatic pouch, diplomatic indignity, conciliation commission, criminal jurisdiction, compulsory jurisdiction).

В этой группе, термины направлены на действенность, то есть чаще всего они указывают на действие и не являются названиями чего либо. В этой группе преобладают термины словосочетания, выраженные в форме: VPrep. N, A + N, VPrep. + A + N.

б). *Намуди муносибати нармаи ва шакли муроҷиат* (Чаноби Олӣ, Волоияти Шумо, Чаноб, Хонум, Чаноби консул, бо як ҷаҳон самимият, бо арзи эҳтиром, эҳтиромона).

Формулировка вежливости и форма обращения – (Your highness, Your Majesty, Your Excellency, Your Royal Highness, Your Grace, Sir, Lady, Mr., Your Holiness, Your Eminence, Father(surname), Your lordship(UK), Reverend(Christian name and surname), Dear sir, Dear, Mr. Governor, Mr. Consul, Your faithfully, sincerely, Your Excellencies obedient Servant, very truly yours, with great truth and respect, respectfully yours, Reverend Sir, as for (Royal Family), may it please).

Из всех групп, это группа терминов является весьма специфической. Все термины этой группы, за исключением некоторых в очень малом количестве, адресованы (имеют наклон) в сторону конкретного

дипломатического или другого официального лица. В этой группе больше всего встречаются производные слова и словосочетания. Корневые слова присутствуют, но в малом количестве. Термины такого рода могут образоваться следующим образом: Prop. + N, Prop. + A, A + N, A + Prop., Prop. + A + A + N. Также в этой группе термины видоизменяются с добавлением суффиксов «-ness» и с окончанием «-y».

7) *Аҳдномаҳои байналмилалӣ*–(аҳднома ё шартнома), конвенсия, протокол, ҳуҷҷат, (қонун), баённома, давлатӣ, қоидаҳо, қонун, аҳднома (санҷишнома), шартнома, компромисс, муроҷиатнома, тасдиқнома, протоколи ғайриҳатмӣ, муроҷиати расмӣ, меморандум, меморанд, аҳдномаи муттаҳид, конфронс, қабул, илова кардан, дохилиавӣ, розигӣ, ҳизҳо, амалиёти ҷамъбасти, аҳднома, айбдоркунӣ ба таври расмӣ, тасдиқнома ё тасдиқкунӣ, санксияи (тасдиқномаи байналмилалӣ), аҳдномаи арбитралӣ, ҳисоби иваз, ҳуқуқ (шартӣбот), яқояиавӣ, сертификатҳои ивази тасдиқнома, бор, шиора, сарқонун, баённома, сертификатҳои бавҷудой (истеҳсол), дохилиавӣ, матн, ҳуҷса, асбоб, ба қувва даровардан.

Международные договора – (Agreement, Convention, Protocol, Act, Declaration, Statute, Regulations, Provisions, Pact, Covenant, Compromis, Treaty, ratification, Optional protocol, Communiqué, Memorandum, Memoranda, Joint Communiqué, Conference, acceptance, amendment, accession, accord, Parties, Acte final, concordat, denunciation, Modus Vivendi, ratification, international sanctions, arbitration agreement, bill of exchange, charter, annexation, Certificate of an Exchange of Ratifications, ne varietur, consignment, Note, Constitution, Declaration, certificate of origin, preamble, text, conclusion, instrument, entry into force.).

В этой группе большее количество занимают корневые слова, далее словосочетания по моделям N + N, A + N, VPrepN, N Prep N и производные слова с суффиксами «-eg», которые выражают значение характерного качества или признака, заключенного в слове и «-ment» N"-tion», которые передают значение чего-либо вещественного, материального.

8) *Тарафҳои иқтисодӣ*–(шартномаи савдо, шартномаи иқтисодӣ, тиҷоратӣ, шартнома, талаботҳо, таҳфиди молҳо, пешниҳодкунандагон, ҷангиқтисодӣ, дипломатияи маблағгузорӣ, муҳити инвестиционӣ, бухрони иқтисодӣ, иқтисодиёти ҷамъбодилаи мол, санксияҳои иқтисодӣ).

Экономический аспект – (trade agreement, economic agreement, commercials, contract, demands, sale of good, offered, economic war, investment diplomacy, investment climate, economic crisis, world economics, the exchange of goods, economic sanctions.).

Это группа терминов является относительно простой. Тут преобладают словосочетания, а корневые слова встречаются реже. Принцип образования следующий:

A + N, VPrep.N.

9) *Соҳаи ҳарбӣ*– (дипломатияи ҳарбӣ, ҷанги шадид, қувваи дипломатӣ, санксияи ҳарбӣ, ибӯро, қисмиҳарбӣ, агрессия-таҷовуз, низоъ, ҳужми ҳарбӣ, ҳозиршавии ҳарбӣ, гуруҳ, генералӣ, миқдор, беяроқ, ҷанги таҷрибавӣ, ташиқилёбии қувваҳои ҳарбӣ, қувваҳои асосӣ, мудофия, манёвр, девирсия, капитализатсия, забт, асорат, яроқиқунонӣ, омма, ҷинояти ҳарбӣ, баробарии қувваҳо, нобаробарии қувваҳо).

Военный аспект – (military diplomacy, precipitating war, casus belli, diplomacy of force, military sanctions, alliance, military block, aggression, conflict, military expansion, military presence, campaign, general, contingent, armless, battle-tested, military establishment, major forces, defense, manoeuvres, diversion, capitulation, capture, captivity, disarmament, genocide, military crime, balance of force, misbalance of force).

В этой группе как и в группе № 8 преобладают словосочетания и производные слова. Производные слова образуются с помощью суффиксов «-tion», «-sion», «-ment» – которые выражают действие, а также с помощью суффикса «-less», которая выражает отрицание действия или отсутствие предмета. Также используются префиксы «-dis» и «-mis» – которые тоже выражают отрицание. Принцип образования словосочетаний следующий: A + N, NPrep.N.

10) *Ҷой ва далалҳои дипломатӣ*–(агентии махсус гардонидашуда, давлат, ташиқилот, ҷамъият, СММ, миллатҳо (халқҳо), Вазорати қорҳои хориҷа, давлати мизбон, давлати таширифоваранда, қароргоҳ, кишварҳо (далатҳо), сафоратхона, ҳизби ўҳдадор, консулгарӣ, миссияи савдо, кишвари ташириф оваранда, ҷонишин-мушовир).

Дипломатическое помещение и факторы – (specialized agencies, State, organization, community, UN, Nations, Ministry of Foreign Affairs, receiving State, sending State, residence, States, Embassy, accrediting party, accreditory party, consulate, trade mission, country of arrival, vice – consulate).

В этой группе самыми многочисленными являются словосочетания, затем корневые слова и производные. Способы образования следующие: A + N, NPrep.N. в английском языке.

При изучении разнотемных языков в сопоставительно-типологическом плане большое практическое значение имеет выявление некоторых тематико-семантических групп, объединенных общностью значений. Это позволит обнаружить общие и отличительные стороны в выражении тех или иных понятий дипломатических терминов в рассматриваемых языках.

Опираясь на достижения и накопленный опыт лингвистов, занимающихся анализом языковых единиц (в том числе терминов и лексем) по семантическим полям, ставшим в последнее время общепризнанным методом, исследования системности в лексики различных языков, в диссертации имеет

семантическая классификация дипломатических терминов на основе оригинальных терминов из латинского, греческого и французского языков, которые были приведены выше.

Для выявления семантики рассматриваемых дипломатических терминов в английском языке удобным является раскрытие этих терминов исходя из вышеприведенных лексико-семантических групп.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акуленко В.В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. / В.В.Акуленко - Харьков: Вища школа, 1980. - 208 с.
2. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика его исследования. / И.В. Арнольд - М.: Просвещение, 1966. - 192 с.
3. Бархударов С. Г. Проблемы языка, науки, техники. Логические, лингвистические и исторические аспекты, терминологии (Отв. ред. чл.-корр. АН СССР С. Г. Бархударов) / С. Г. Бархударов. - М.: «Наука», 1970. - 127 с.
4. Вайнрайх А. М. Современная английская биологическая терминология. Особенности строения и семантики: // Автореф. дисс. . канд. наук / А.М. Вайнрайх. - М., 1970. - 20 с.
5. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. // Лексикология и лексикография: Избр. Тр. - М.: Наука, 1986. - С. 150-165.
6. Володина М.Н. Соотношение национальных и интернациональных элементов в терминологической лексике / М.Н. Володина // ФН-1984. - №3. - С. 77-80.
7. Найвельт Е.М. Термин, терминополь, терминосистема / Е.М. Найвельт, Э. М. Панин, Р.Г. Пиотровский // В сб.: Лингвистика и проблемы стиля. Вып. 1, ЛГПИ им. А.И. Герцена. - Л., 1977. - С. 130.
8. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. - М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1956. - 220 с.
9. Сорокалетов В.П. О семантическом способе образования терминов / В. П. Сорокалетов // В сб. научн. трудов: «Теория и методы семантических исследований». - Л., 1979. - 116 с.
10. Суперанская А. В. Общая терминология. Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. - М., 1993. - 250 с.
11. Flood W. E. Scientific words. Their structure and meaning / W. E. Flood. - London, 1960. - 220 p.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье рассматриваются интерпретации некоторых дипломатических терминов таджикского языка и их аналогов в английском языке.. По мнению автора после приобретения независимости политические отношения Таджикистана укрепились с близкими и дальними зарубежными странами, и наступила время анализа, толкования и перевод дипломатических терминов на разных иностранных языках, в частности на английский.

Данная статья посвящена проблеме функционирования терминологии и ее специфические аспекты в изучении дипломатических терминов и терминологии в таджикском языке. Данная работа может быть использована дипломатами, студентами и аспирантами филологического направления.

Ключевые слова: язык, таджикский, английский, таджикский язык, английский язык, слово, лексика, лексический состав, термин, терминология, структура, семантика, дипломатия, дипломатическая терминология.

SEMANTIC ANALYSIS OF DIPLOMATIC TERMS IN TAJIK AND ENGLISH

This article deals with interpretation of some diplomatic terms of the Tajik language and their analogues in English. According to the author's words, after gaining independence, the diplomatic relations of Tajikistan strengthened with near and far foreign countries, and it is time to analyze, interpret and translate diplomatic terms in different foreign languages, in particular in English.

This article is devoted to the problem of the functioning of terminology in the Tajik language. This research can be used by diplomats/ students and graduate students of the philological direction.

Keywords: language, Tajik, English, Tajik language, English language, word, vocabulary, lexical composition, term, terminology, structure, semantics, diplomacy, diplomatic terminology.

Сведения об авторе:

Саидходжаева Тахмина Асадуллоевна - соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, тел.: (+992) 987886565

About the author:

Saidkhojaeva Tajmina Asadulloevna - researcher in the Department of Linguistics and Comparative Typology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Phone: (+992) 987886565

МАВКЕИ ТОПОФОРМАНТҲОИ СУҒДИАСЛ ДАР ТАШАККУЛИ ТОПОНИМИЯИ КҶҲИСТОНИ МАСҶОҲ

Одинаев А.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни

Таърих шоҳиди ба вучуд омадан, ташаккул ёфтан, нашъунамо кардан ва таназзули забонҳои зиёд мебошад, ки имрӯз аз баъзеи онҳо танҳо ном боқӣ мондаасту бас ва калимаҳои дигаре дар таркиби луғавии забонҳо ба назар мерасанд. Забони суғдӣ аз ҷумлаи забонҳои ба истилоҳ матрук мебошад, ки ҳудуди ҳазор сол инчониб аз доираи истифода берун мондааст. Бояд ёдовар шуд, ки ҳарчанд асрҳои зиёд ин забон дар зери фишори забонҳои арабиву тоҷикӣ мақоми худро аз даст дода бошад ҳам, бакулӣ фаромӯш нагардид ва, бо эътирофи аҳли тадқиқ, яке аз ғушҳои он дар дили кӯҳсор бо номи «забони ягнобӣ» мутадовил аст.

Профессор О.Маҳмадҷонов таъкид мекунад, ки «...аслан забони ягнобие, ки мардумони водии Ягнобдара ба он суҳбат мекунанд, забони суғдии нав ва ё дурустгараи яке аз ғушҳои забони суғдии бостонӣ ба шумор меравад. Бо вучуди он ки забони суғдӣ аллакай дар асрҳои VIII-X-и мелодӣ ҳамчун забони расмӣ аз байн рафта буд, баъзе ғушҳои он дар қисмати шарқии вилояти Суғд – водии Ягнобу Фалғар то имрӯз боқӣ мемонад ва ин ғуш дар адабиёти илмӣ эроншиносӣ аз номи маҳали сукунаи мардумонаш номи забони ягнобиро маъхуз кардааст» [8, 141].

Тазаккур бояд дод, ки ба ҷуз забони ягнобӣ вожаҳои суғдии зиёдро дар фонди луғавии ғушӣ мардуми сарғаи Зарафшон ва номвожаҳои ин минтақа мушоҳида намудан мумкин аст. Ҷунонки собит шудааст, топониму микротопонимҳо хусусияти маҳфуздорӣ калимаҳое мебошанд, ки худ он забонҳо садсолаҳо қабл аз байн рафтаанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксари топонимҳои сарғаи Зарафшон, бавижа Кӯҳистони Масҷоҳ аз забони суғдӣ маншаъ мегиранд.

Масъалаи омӯзиши топонимҳои суғдиасоси манотиқи мухталифи Осиёи Миёна, бавижа Тоҷикистону Ёзбекистон, мавриди тадқиқи олимони зиёд қарор гирифтааст. Ҳамчунин, масъалаи ҳифозати вожаҳои суғдӣ дар ғушҳои забони тоҷикӣ аз ҷониби як гурӯҳ олимони мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст. Дар раъси ин гурӯҳ забоншиносони варзида, профессорон В.А.Лившиц ва А.Л.Хромов меистанд, ки бо хизматҳои ҷандинсола ва таълифи осори мондагори хеш мақоми шоистаро дар номшиносии тоҷик касб кардаанд.

Ҳазинаи бузурги номвожаҳои ҷуғрофии Кӯҳистони Масҷоҳ, ки аз ҷиҳати мансубияти забонӣ мухталиф мебошанд, дар батни худ аносири луғавиро ҳифозат намудаанд, ки имрӯз худ он забонҳо ба дасти фаромӯшӣ супурда шудаанд ва нишонҳои дар сестемаи ҷойномҳо ва диалектика боқӣ мондааст, ки забони суғдӣ ва топониму микротопонимҳои суғдиасоси ин минтақа аз ҳамин шуморанд.

Омӯзишу баррасии номвожаҳои ҷуғрофии Кӯҳистони Масҷоҳ нишон медиҳад, ки онҳо аз ҷиҳати сохту таркиб мухталиф буда, топониму микротопонимҳои сохта, ки аз реша ва топоформантҳо ташаккул ёфтаанд, аз мавқеи муҳим бархӯрдор мебошанд. Ҷоиз ба қайд аст, ки дар низомии топонимияи Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷоҳ ин қабил номҳои ҷуғрофӣ ба касрат истифода гардида, як гурӯҳи калонро ташкил медиҳанд, ки ба таври алоҳида баррасӣ намудани онҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Ҷунонки тазаккур ёфт, теъдоди топониму микротопонимҳои сохтаи минтақаи мавриди назар хеле зиёд аст ва дар доираи як мақола баррасӣ намудани онҳо аз имкон берун буда, мо тасмим гирифтаем танҳо доир ба топоформантҳои суғдӣ, ки дар ташаккули як даста номвожаҳои ҷуғрофӣ саҳми назаррас доранд, иброи назар намоем.

Аз рӯи маводи ҷамъовардашуда маълум гардид, ки як гурӯҳ топоформантҳо дар ташаккули номвожаҳои минтақаи мавриди назар иштироки фавол доранд. Мусаллам аст, ки ба воситаи пасванд сохта шудани номвожаҳо «дар забоншиносӣ ва ҳосатан, дар забони тоҷикӣ ҳодисаи нисбатан маъмулӣ ба шумор меравад» [8, 25]. Аҳамияти омӯзишу баррасии ин навъ топониму микротопонимҳо аз он ҷиҳат ба мақсад мувофиқ аст, ки пажӯҳиш дар ин замина «...ба муҳаққиқ имкон медиҳад, ки унсурҳои омтавию тақроршавандаи топонимҳо: асосҳои топонимӣ, пасванд ва ҳамчунин пешвандҳои топонимсоз муайян ва муқаррар карда шаванд» [4, 19].

Топоформантҳои Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷоҳро аз ҷиҳати мансубияти забонӣ ба ду гурӯҳ тақсим намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Гурӯҳи аввал, ки аксари топоформантҳои номвожасозро дар бар мегирад, мансуби забони тоҷикӣ буда, дар ҳамин замина ташреҳ намудани онҳо имконпазир аст. Гурӯҳи дувум мансуби забони суғдӣ мебошанд, ки дар ташаккули ҷанд номвожаҳои минтақа саҳм гузоштаанд. Мо дар ин навишта оид ба топоформантҳои суғдӣ дар минтақаи мавриди назар ва саҳми онҳо дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ иброи андеша хоҳем намуд.

Ҷунонки қаблан зикр гардид, замоне ҳудуди интишори забони суғдӣ будани сарғаи Зарафшон, аз ҷумла Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷоҳ аз ҷониби олимони соҳа тасбит шудааст. Калимаҳои аз забони суғдӣ меросмонда дар қолабҳои мухталиф шакл гирифтаанд. Маводи ҷамъоварӣ намуда нишон медиҳад, ки аксари ин вожаҳо дар қолаби калимаҳои сохта, яъне аз реша ва топоформантҳо ташаккул ёфтаанд.

Илми забоншиносӣ, бавижа этимология муайян намудааст, ки як гурӯҳ анҷомаҳои номвожасоз дар гузашта ҳамчун калимаи мустақилмаъно мавриди қорбурд буданд, аммо бо гузашти замон истиқлоли маъноии худро аз даст дода, ба қатори калимаҳои ёрирасон даромадаанд. Топоформантҳои суғдӣ, ки мо дар бораи онҳо сухбат мекунем, шояд дар гузашта калимаҳои мустақил буданд, вале имрӯз маводи дардастбуда шаҳодат медиҳад, ки онҳо аллакай ба гурӯҳи унсурҳои ёвар ворид шудаанд.

Форманти «-кат». «Кат» яке аз топоформантҳои сермахсули суғдӣ мебошад, ки на танҳо дар таркиби микротопонимҳо ба назар мерасад, балки топонимҳои зиёд низ ба воситаи он ташаккул ёфтаанд. Ҷоиз ба қайд аст, ки ҳудуди паҳншавии ин анҷомаи номвожасоз ниҳоят густурда буда, муҳаққиқон дар мантиқи мухталиф ба қасрат қор бурдани онро дар сохтани номвожаҳои ҷуғрофӣ мушоҳида намудаанд ва имрӯз низ шаҳру рустоҳои зиёдро мисол овардан мумкин аст, ки дар номи онҳо топоформанти «-кат» истеъмол мегардад.

Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик Тӯракул Зеҳнӣ пасванди «-кат»-ро мавриди баррасӣ қарор дода, ба шаш маънӣ қорбаст ғардидани онро ба тариқи зайл таъкид қардааст:

1. Ба маънии тахт, қаравот; 2. Аз баъзе исмҳои ҷинс маълум мешавад, ки ин калима (кат - О.А.) ба маънии хона меояд; 3. Маъноӣ деҳаро ифода мекунад; 4. Ба маънии шаҳр низ меояд; 5. Аз рӯи маълумоти «Ғиёс-ул-лугот» «-кат» ба маъноӣ қорпо, миз ба қор меравад; 6. Ба маъноӣ қорез низ меояд [6, 107].

А.Девонақулов зимни баррасии топоними **Тошқанд** оид ба топоформанти «-кат» менависад, ки «... «қанд»-и паҳлави ба тариқи «қанта» (kahta) ва инчунин суғдӣ ба тарзи «қант» (kanp)», яъне «шаҳр» вучуд дорад...» [5, 152].

А.Рустамов дуруст таъкид мекунад, ки «қарчанд топонимҳои ба воситаи «-кат» ташаккулёфта дар шимоли Тоҷикистон ва Ўзбекистон номи қойҳои аҳолинишинанд, вале дар сарғаҳи Зарафшон ва дараи Киштуд мавзеҳои гуногуни ғайримаскунро ифода мекунад» [11, 36]. Қобили зикр аст, ки дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох ду номвожаи ҷуғрофӣ ба назар расид, ки дар таркиби худ топоформанти «-кат» дорад: Хушиникат (номи кӯҳ) ва Бекат (номи мавзеъ).

Бояд зикр намуд, ки микротопоними **Хушиникат** ба номвожаи **Хушекат** (номи деҳа дар ноҳияи Айнӣ) хеле монандӣ дорад, ки шояд ин ду вожа аз як реша маншаъ гирифта бошанд. Хушекат яке аз деҳоти қадима ба шумор рафта, дар ҳуҷҷатҳои суғдӣ кӯҳи Муғ, дар баробари рустоҳои дигар, номи он низ зикр қар шудааст.

Ҳамчунин дар ғӯиши сокинони Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох ба маънии «қароват» истифода шудани «кат» зиёд ба назар мерасад, ки ин аз серистеъмолии он шаҳодат медиҳад. Ҷоиз ба зикр аст, ки «-кат» дар аксари лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар истеъмол буда, характери умумихалқиро доро мебошад.

Доир ба ҳудуди интишор ин анҷомаи номсоз, ки дар як қатор забонҳои эронӣ, махсусан суғдӣ, ба қасрат қорбаст шудааст, зикри ин нукта муҳим аст, ки он бисёр серистеъмол буда, садҳо номвожаи ҷуғрофиро дучор омадан мумкин аст, ки дар таркибашон ин топоформант ба қор рафтааст.

Форманти «-ич». Ин анҷомаи номсоз, ки аз забони суғдӣ сарчашма гирифтаниро муҳаққиқон собит намудаанд, дар ҳудуди густурдаи ҷуғрофӣ қорбасти ғайрӣ доштааст. Профессор О.Маҳмадҷонов мавҷудияти топоформанти мазкурро дар таркиби якҷанд номвожаи қисмати шимолии водии Ҳисор ба мушоҳида гирифта, навиштааст, ки «... анҷомаи мазкур ҳоси вожаҳои ҷуғрофии субстратӣ буда, бештар доираи интишораш бо маҳалаҳои ҳамҷавори водии Зарафшон ва Раштонзамин маҳдуд мегардад. Маҳз ҳамин ҳусусияти онро ба эътибор гирифта, муҳаққиқон анҷомаи «-ич/-уч-(у)»-ро пасванди исмсози забони суғдӣ мешуморанд ва бо вожаи суғдӣ «qūstus» (дашт, киштзор, замин) қаробат медиҳанд» [8, 132]. Топоформанти «-ич» дар забонҳои эронӣ собиқаи тӯлонӣ дошта, аз забони порсӣ «-еъ», «-іъ < аііуа п. м. < āka +īua п.қ.» сарчашма мегирад ва то имрӯз дар низоми топонимияи забонҳои эронӣ маҳфуз мондааст [8, 132].

Забоншиноси шинохта А.Л.Хромов оид ба ҳудуди паҳншавии номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки ба топоформанти «-ич/-уч» дар қаламрави Тоҷикистон сохта шудаанд, изҳори ақида намуда, менависад: «... топонимҳои бо пасванди «-ич» анҷом ёфтаанд, дар низоми топонимияи минтақаҳои болооби дарёи Зарафшон нисбатан фаровон (д.Артуч, Шамгуч, Хортич, Уптич ва ғайраҳо) буда, дар дараи Ягнобу (д.Симич) водии Қаротегин (д.Нимич, Ялдимич, Шинглич), ҳамвориҳои қанубии қаторкӯҳҳои Ҳисору Туркистон қамтар ба назар мерасанд» [12, 93]. Муҳаққиқи номбурда дар як мақолаи дигари хеш, ки ба номвожаҳои суғдӣ диёри Рӯдакӣ таҳсис дода шудааст, зимни баррасии топонимҳои **Рогич** ва **Ғазнич** оид ба анҷомаи «-ич» андепаронӣ намуда, ба маънии макон омадани онро таъкид намудааст [13, 29].

Забоншинос Б.Бердиев сохта шудани як гурӯҳ номвожаҳои ҷуғрофиро тавассути ин формант дар сарғаҳи Қофарниҳон хабар дода, навиштааст, ки «ин суффикс ҳам аз ҷиҳати вазифа бо суффикси суғдӣ -у, ки бо исмҳои қор фармуда мешаванд, баробар аст» [3, 257].

Дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох як гурӯҳ номвожаҳои ба назар мерасанд, ки дар таркибашон форманти мазкур истифода шудааст. Бояд қайд намуд, ки ҳамаи номвожаҳои ҷуғрофӣ бо форманти «-ич» сохта шуда, мавзеҳои ғайримаскунӣ мебошанд: Ғарсич (номи мавзеъ), Истирич (номи мавзеъ), Қоки Рович (номи кӯҳ), Хатич/Хутич (номи кӯҳ).

Форманти «-иф». Ин топоформант на танҳо дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох, балки умуман дар сарғаи Зарафшон, қисмати шимолии водии Ҳисор ва Бадахшон доираи истифодаи васеъ дорад. Дар бораи ин пасванд олимони зиёд, аз ҷумла, А.Л.Хромов, Б.Бердиев, О.Маҳмадҷонов, Б.Алиев ва дигарон ибрози андеша намуда, бо далелҳои раднопазир аз забони суғдӣ маншаъ гирифтани онро собит намудаанд. Мувофиқи пажӯҳишҳои номшиносии варзида А.Л.Хромов, пасванди «-if» бозмондаи ғушҳои суғдии болооби водии Зарафшон мебошад [10, 85-87].

Номшинос Б.Алиев бар он ақида аст, ки пасванди «-if/-ev» ҳамчун нишонаи ҷамъ дар баъзе забонҳои шарқии эронӣ мавриди истифода қарор дошта, пасванди мазкур дар аксар маврид маънии аслии худро ҳифз намуда, баъдан ба топоформант мубаддал шудааст [1, 76].

Мувофиқи ҳисоби Б.Алиев, дар водии Зарафшон 30 топоним ва дар Бадахшон 30 топоним тавассути топоформанти «-иф» ташаккул ёфтаанд. Танҳо дар Кӯҳистони Масҷох тавассути топоформанти мазкур ҳафт деҳа - Резғиф, Роғиф, Худғиф, Муждиф, Пақшиф, Ланглиф, Водиф ва ҳафт микротопоним - Ҷағандиф, Ғутғиф, Чориф, Зуғиф, Рухшиф, Лодахшиф, Лағарғиф сохта шудаанд.

Дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох тавассути топоформанти мазкур се топоним Роғ+иф=Роғиф, Худ+иф=Худғиф, Мужд+иф= Муждиф ва ду микротопоним Чор+иф= Чориф (номи кӯҳ) ва Зун+иф=Зуғиф (номи чароғох) шакл гирифтаанд.

Дар минтақаи мавриди назар дар баробари анҷомаҳои номвожасоз гоҳ-гоҳ пешвандро ҳам ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Ҳарчанд номшиносии машҳур В.А. Никонов таъкид мекунад, ки «...аффиксация – восити сермахсули ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ ба шумор меравад ва дар ин бахш нақши асосӣ ва ҳалқунандаро пешвандҳои топонимсоз бозида, дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ нисбат ба пасвандҳои нақши ҳалқунанда доранд» [9, 23] ва О.Маҳмадҷонов зикр менамояд, ки ин хусусият ба номвожаҳои ҷуғрофии Тоҷикистон низ хос аст. Аммо саҳми пешвандҳои топонимсоз дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох ночиз буда, танҳо як номвожаи **Бекатро** пайдо намудем, ки дар ин минтақа тавассути пешванди «бе-» сохта шудааст. Мавҷудияти ин пешванд (бе-)ро дар осори қарнҳои IX-X забоншинос М. Қосимова ба мушоҳида гирифта, зарф ва сифат сохтани онро таъкид кардааст [7, 144]. Ҳамчунин, дар ҷойҳои дигар қорбасти гардидани онро дар таркиби номвожаҳои ҷуғрофии манотиқи муҳталиф ба мушоҳида гирифтаанд [2].

Бекат номи мавзеъ дар деҳаи Ревомутки садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох мебошад, ки имрӯз ба дасти фаромӯшӣ супурда шудааст ва насли ҷавон аз он игтилоъ надоранд ва чанд шахси солхӯрдаи деҳа онро медонанду бас.

Ҷои ба қайд аст, ки топоформантҳои суғдии Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷох бори дигар шаҳодат аз он медиҳанд, ки замоне ин минтақа қаламрави густариши забони суғдӣ маҳсуб мешуд. Ҳарчанд дар ин минтақа анқариб ҳазор сол боз забони суғдӣ аз гардиш монда бошад ҳам, аммо ин аносири забони суғдӣ дар низомии топонимияи минтақа ҳифз гардидаанд ва ин падида ғувоҳи он аст, ки аз байн рафтани забонҳо ҳам наметавонад боиси дигар гардидани баъзе номвожаҳои ҷуғрофӣ гардад.

Он ҷузъҳои номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки мо онҳоро ба гурӯҳи топоформантҳои топонимсоз дохил намудем, шояд дар гузашта ҳар қадоме калимаи алоҳида ва дорои маънии мустақил буданд, вале баррасиҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз аз маънои аслии худ маҳрум гардида, функсияи навро қабул кардаанд. Бояд қайд намуд, ки ин зухурот маҳсули забони суғдӣ набуда, дар аксар забонҳои қадимаи дунё онро мушоҳида намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Алиев, Б. Пасванди -if дар номҳои ҷуғрофии водии Зарафшон/ Б.Алиев// Номаи Пажӯҳишгоҳ. Фаслномаи Пажӯҳишгоҳи эроншиносӣ. Соли чаҳорум, шумораи шашум.- Душанбе, 2004.- С.75-80
2. Алимӣ, Ҷ. Топонимика/ Ҷ.Алимӣ. - Душанбе, 1995. - 63 с.
3. Бердиев, Б. Баъзе хусусиятҳои топонимикаи сарғаи Кофарниҳон/ Б.Бердиев// Забоншиносии тоҷик. - Душанбе, 1984. - С. 251-262.
4. Бондарук, Г.П. История формантного метода в топонимике/ Г.П.Бондарук// Развитие методов топонимических исследований. - М., 1970. - С. 13-25.
5. Девонакулов, А. Асрори номҳои кишвар/ А.Девонакулов. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 223 с.
6. Зеҳнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ/ Т.Зеҳнӣ. - Душанбе: Дониш, 1987. - 235 с.
7. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди I/ М.Н.Қосимова. - Душанбе, 2012. - 568 с.
8. Маҳмадҷонов, О. О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор/ О.О.Маҳмадҷонов. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. - 288с.
9. Никонов, В. А. Славянский топонимический названия/ В.А.Никонов// Вопросы географии. - М., 1962. - №58. - С. 17-33.
10. Хромов, А.Л. Ещё раз о согдийском топоформанте -уф/ А.Л.Хромов// Известия АН Тадж. ССР. ООИ, вып 3 (32), 1968. - С. 85-87.
11. Рустамов, А. Топонимҳои суғдии дараи Киштут/ А.Рустамов// Мақолаҳои Советӣ. - Душанбе, 1976, №11. - С. 33-38.
12. Хромов, А.Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана/ А.Л.Хромов// Топонимика Востока: Исследования и материалы. - Москва: Наука, 1969. - С. 87-99.
13. Хромов, А. Согдийская топонимия родины Рудаки/ А.Л.Хромов // Ёдбуди устод Рудақӣ (тартибдиҳанда А. Афсаҳзод). - Душанбе: Дониш, 1978. - С. 27-31.

РОЛЬ СОГДИЙСКИХ ТОПОФОРМАНТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ТОПОНИМИИ ГОРНОЙ МАСЧЫ

Формирование географических названий с помощью топоформантов — явление обычное, в системе топонимии Горной Масчы большую группу составляют топонимы, которые построены таким образом. Поскольку в прошлой давности Горная Масча входила в согдийское языковое пространство, в его системе топонимии можно найти множество географических названий, происходящих от этого языка. В данной статье рассматривается ряд согдийских топоформантов, внесших существенный вклад в формирование географических названий в регионе, также исследуются топоформанты -кат, -ич и -иф, которые имеют согдийское происхождение, и автор на основе топонимических исследований показывает их вклад в формирование топонимов и микропонимов.

Ключевые слова: Согдийский язык, топоним, микропоним, топоформант, система географических названий, Горная Масча.

THE ROLE OF SOGDIAN TOPOFORMANTS IN THE FORMATION OF THE TOPONYMY OF GORNAYA MASCHA

The formation of geographical names with the help of topoformants is a common phenomenon; in the toponymy system of Gornaya Mascha, a large group consists of toponyms that are constructed in this way. Since in the past Gornaya Mascha was part of the Sogdian linguistic space, in its system of toponymy one can find many place names originating from this language. This article discusses a number of Sogdian topoformants that have made a significant contribution to the formation of geographical names in the region, also examines the topoformants -kat, -ich and -if, which are of Sogdian origin, and the author, based on toponymic studies, shows their contribution to the formation of toponyms and microtoponyms.

Key words: Sogdian language, toponym, microtoponym, topoformant, system of geographical names, Gornaya Mascha.

Сведения об авторе:

Одинаев Абдуманон Иброхимович, кандидат филологических наук, главный специалист отдела науки и инновации ТГПУ имени С.Айни. тел: 927320602, E-mail: hammor@mail.ru

About the author:

Odinaev Abdumanon Ibromkhovich, candidate of philological sciences, chief specialist of the department of science and innovation of the TSPU named after S. Aini. Tel: 927320602, E-mail: hammor@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ЭТИМОЛОГИ ВА САРЧАШМАИ ПАЙДОИШИ ЯКЧАНД ИСТИЛОҲОТИ ЖУРНАЛИСТИКА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСИ ВА ТОЧИКИ

Раҳматуллоев М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Афкори иҷтимоиву сиёсии ҳар як халқ баробари тараққиёти иқтисодиёт, инкишофи адабиёту санъат аз бисёр ҷиҳат ба ривочу равнақи матбуот вобаста аст, зеро пешрафтҳои иҷтимоиву сиёсӣ, пеш аз ҳама дар саҳифаҳои он инъикос меёбанд. Донишмандони таърихи журналистика имконият медиҳад, ки таърихи инкишофи ин ё он кишвар ҳам ба ҳаҷде омӯхта шавад. Журналистикаи тоҷик баъди Октябри Кабир инкишоф ёфтааст, вале он таърихи пеш аз революсионӣ низ дорад. Пас агар таърихи журналистикаи тоҷикро аз замони ба вучуд омадани матбааи Осии Миёна шуморем, ду равиши ба ҳам муқолифӣ дарк мекунем; яке саҳми равиши болшевикона ва матбуоти он, ки халқро ба бедорӣ даъват кардааст, дигаре матбуоти расмӣ ҳукуматӣ ва нима-расмӣ, ки ба ҳимояи сохти фурурафтаи истибодӣ бархостааст.

Пайдоиши истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ ба замони таъсиси нахустин нашрияҳои даврӣ ба забони тоҷикӣ, яъне ба ибтидои садаи бистуми мелодӣ рост меояд.

Рӯзномаҳои тоҷикӣ дар охири садаи XIX пайдо шуда бошанд ҳам, то соли 1912, яъне то таъсиси рӯзномаи «Бухорои шариф» онҳо умумиточикӣ буданд. «Бухорои шариф» Инҳо рӯзномаҳои буданд мисли «Ҳаби-ул-матин», «Чехранамо» ва «Сироч-ул-ахбор», ки ба забони форсӣ берун аз хоки Осии Миёна мебароманд. «Бухорои Шариф» дер напеида бошад, дар кишварамон боиси инқилоби маънавӣ гардид. То Инқилоби Октябр рӯзномаҳои дузабона аз қабилҳои «Самарқанд», «Рӯзномаи моварои баҳри Хазар», «Садои Фарғона» амал мекарданд. Дар солҳои бистум рӯзнома-ҳафтаномаи «Шуълаи инқилоб» (1919-1921), рӯзномаҳои «Кутулиш» (1920) ва «Бухоро ахбори» (1920) фаъолият доштанд [1, с. 88].

Маҳз дар ҳамин замон дар забони тоҷикӣ вожаву ибораҳои нав пайдо шуданд, ки ба ҳукми истилоҳҳои нахустини журналистика метавон пазируфт: *газета (газет), наири газета, муҳаррир, муҳаррирӣ, мудири газета, газетаи ҳаррӯза, ҳаққи цензорӣ, мудири масъул, ҳарф барои чоп, мақола,*

муштарии газета, газетани ҷаноби олии, обуна, ношири газета, нашир шудан, бастанги газета ва ғ. [1, с. 106-111].

Дар замони шӯравӣ бинобар таъсиси ҷумҳурии миллии тоҷикон ва ташаккул ва рушди матбуот истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ пурра ташаккул ёфтанд. Вале дар истилоҳсозӣ асосан ба вожаҳои русӣ байналмилалӣ таъяс мешуд.

Дар натиҷаи демократикунории ҷомеаи шӯравӣ ва бо нашри «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) ва китоби «Тоҷикон»-и Б. Ғафуров (1972) дар солҳои 70-80-уми садаи гузашта дар илму адаби тоҷик тамоюл ба бедории фикрӣ ва арзишҳои миллий ба миён омада, талошҳои нахустинро барои покизагии забони матбуот ба вучуд овард. Беҳуда нест, ки бори нахуст дар фарҳанги русӣ-тоҷикии соли 1985 [8] дар баробари истилоҳҳои иқтибосӣ варианти тоҷикии онҳо низ оварда шудаанд: newspaper газета (*рузнома*), journal журнал (*мачалла*), pamphlet памфлет (*ҳаҷвия*), humour юмор (*зарофат*), journalist журналист (*рузноманигор*), analysis анализ (*таҳлил*), analyst аналитик (*таҳлилкунанда*), reportage репортаж (*хабарнигорӣ*), anthology антология (*баъз*), letter of recommendation характеристика (*тавсифнома*).

Истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ, ки давоми солҳои истиқлолият дар пояҳои таърихӣ дар боло зикршуда рушду такомул ёфта, дар рисолаҳои илмӣ, васоити таълимӣ, луғатнома, маълумотнома ва донишномаҳои вижа ба низом дароварда шудаанд, мавзӯи таҳлили мо қарор мегиранд.

Барои тавсифи этимологӣ истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ мо аз донишнома ва луғатҳои мавҷуда [3, 5, 6] 878 адад истилоҳро интихоб намудем. Истилоҳҳо яквожагӣ ва бисёрвожагӣ ҳастанд. Ҳамаи истилоҳҳои интихобгардида аз ҷиҳати этимологӣ таҳлил гардиданд. Ҳангоми таҳлил барои ҷудо кардани намудҳои истилоҳот аз сарчашмаҳои таърихӣ ва этимологӣ [2, 7, с. 10-12] истифода гардиданд.

Таҳлил нишон дод, ки ба гуногун будани баромад ва таркиби этимологӣ нигоҳ накарда, истилоҳҳои журналистика ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: истилоҳҳои худӣ ё решагӣ ва истилоҳҳои иқтибосӣ.

Истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ аз вожаҳои решагӣ

Истилоҳоти журналистика, ки бевосита аз вожаҳои решагии забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд, бунёди эронӣ ва ҳиндуаврупоӣ доранд. Таҳлил нишон дод, ки онҳо 13,21 дарсади истилоҳҳои таҳлилшавандаро ташкил медиҳанд. Чунинанд: *аз нав ҷобачокунӣ* («inversion»), *арзиш* («estimation»), *бадномкунӣ* («defamation»), *баландгӯяк* («microphone»), *бандакҳо* («copula»), *банду баст* («montage»), *банду бастии овоз* («vocal montage»), *баргузид* («elite»), *барнома* («program») [4, с. 70-85].

Дар журналистика вожаҳои решагӣ метавонанд бо ҳамроҳии вожаҳои иқтибосии арабӣ, латинӣ, русӣ, англисӣ ва ғ. дучор гарданд. Дар шаклҳои мураккаб ва таркибӣ истилоҳҳои нав созанд. Дар ин бора дар бобҳои алоҳида муфассалтар сухан меронем.

Истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ аз вожаҳои арабӣ

Бахши бузурги истилоҳоти журналистика аз вожаҳои арабӣ сохта шудаанд. Онҳо 39,75 дарсади истилоҳҳои таҳлилшавандаро ташкил медиҳанд. Вуруди вожаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ), ки аз замони истилои араб ва интишори ислом (асри VIII) бо роҳҳои иҷборӣ ва табиӣ оғоз ёфт, то имрӯз давом дорад. Махсусан, дар замони Истиқлолият бисёр вожа ва истилоҳҳои русӣ байналмилалӣ ба муодили арабиашон иваз шуданд. Масалан: **model** амсила (модел), **information** иттилоот (информатика), **anthology** баъз (антология), **crisis** бӯҳрон (кризис) ва ғ.

Бояд гуфт, ки ҳангоми иқтибос вожаҳои арабӣ ба қоидаҳои овой ва дастурии забони тоҷикӣ мутобик гардонид

Масалан: *аломати қайд* («tick»), *фаҳиу ғуҷур* («photography»), *ба мавод дохил кардан* («compose»), *матбуоти босифат* («qualitative press»), ва ғ. [4, с. 100-108].

Ҳамаи мисолҳо: *ВАО-и соҳавӣ* («sectorial mass media»), *ВАО-и ҷумҳуриявӣ* («republican mass media»), *адади нашир* («print run»), *айният* («identity»), *аксулалоқа* («feedback»), *аломат* («sign»), *ҷомеаи иттилоотӣ* («informational society»).

Истилоҳоти журналистика дар забони тоҷикӣ аз вожаҳои русӣ ва байналмилалӣ.

Бояд қайд намуд, ки 14,24 дарсади ҳамаи истилоҳҳои таҳлилшаванда ин истилоҳоти журналистика аз вожаҳои русӣ байналмилалӣ мебошанд. Зери мафҳуми «русӣ байналмилалӣ» мо ҳамаи он иқтибосҳоро дар назар дорем, ки ба забонҳои русӣ, латинӣ, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. тааллуқ дошта тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд. Бинобар ин дар ин вожаҳои байналмилалӣ масалан, (*журналистика*, *реклама*, *автология*, *геополитика*, *демократия*, *композиция*, *консенсия*) ва ғ. Тарзи овонавишти забони русӣ қабул гардидааст, ки аз талаффузи сарчашмаҳо аз забонҳои асл (англисӣ) фарқ мекунад.

Чунон ки дар боби истилоҳоти иқтибосии арабӣ гуфтем, ҳангоми иқтибос вожаҳои русӣ байналмилалӣ низ ба қоидаҳои овой ва дастурии забони тоҷикӣ мутобик гардонид

овозҳои «ц», «ш» ва «ы» мувофиқан ба «с» ё «тс», «ш» ва «и» табдил ёфта, ҳарфи «ъ» меафтад. Ҳангоми иборасозӣ воситаҳои дастурии тоҷикӣ ба кор мераванд.

Дар ин миён вожаҳои **adventure устура** (юн. *historia* «ҳикоя, саргузашт»), **key калид** (юн. *κλειδα* «калид»), **pencil қалам** (юн. *kalamos* «най»), **rule қонун** (юн. *kanon* «қоида»), **soap собун** (лот. *sapo, saponis* «собун») истисно мебошанд, чунки онҳо бо миёнаравии забони арабӣ иқтибос шудаанд ва ба талаффузи забони арабӣ мутобиқ шудаанд. Дар мисолҳои зерин вожаҳои решагӣ бо иқтибосҳои русӣ бо байналмилалӣ **тип, устура, аудитория, радио, филм** иқтибосҳои мураккаб ва таркибӣ сохтаанд:

типикунӣ («typification») – **тип** (рб.), **қунонӣ** (т.); *аудиторияи зудбӯвар* («admass») – **аудитория** (рб.), **зуд+бӯвар** (т.); *забони радио* («language of radio») – **забон** (т.), **радио** (рб.);

Истилоҳоти иқтибосии мураккаб ва таркибии журналистика аз забонҳои гуногун.

Таркибҳои тоҷ.+ар. ва ар.+тоҷ.

Истилоҳоти иқтибосии мураккаб ва таркибии журналистика аз забони арабӣ бо истифодаи вожаҳои решагии тоҷикӣ 22,44 дарсади истилоҳҳои таҳлилшавандаро ташкил медиҳанд. Масалан:

амсиласозӣ («modelling») – **амсила** (а.), **созӣ** (т.);

аниқгардонӣ («verification») – **аниқ** (а.), **гардонӣ** (т.);

Чӣ ҳеле, ки мебинем, дар ин мисолҳо вожаҳои иқтибосии арабии **амсила, аниқ, аҳром, мавод, моил** корбурд шудаанд.

Таркибҳои тоҷ.+рб. ва рб.+тоҷ.

Истилоҳоти иқтибосии мураккаб ва таркибии журналистика аз забонҳои русӣ бо байналмилалӣ бо истифодаи вожаҳои решагии тоҷикӣ 2,39 дарсади истилоҳҳои таҳлилшавандаро ташкил медиҳанд. Масалан:

жанри фиристонидашуда («epistolary genre») – **жанр** (рб.), **фиристонидашуда** (т.); *журналистикаи кӯчагӣ* («boulevard journalism») – **журналистика** (рб.), **кӯчагӣ** (т.); [4, с.22].

Таркибҳои тоҷ.+рб.+ар.

Истилоҳоти иқтибосии мураккаб ва таркибии журналистика аз забонҳои арабӣ ва русӣ бо байналмилалӣ бо истифодаи вожаҳои решагии тоҷикӣ 1,93 дарсади истилоҳҳои таҳлилшавандаро ташкил медиҳанд. Масалан: *қаблазжурналистӣ* («pre journalism») – **қабл** (а.), **аз** (т.), **журналист** (рб.); *хулосабарориш дедуктивӣ* («deductive conclusion») – **хулоса** (а), **барорӣ** (т.), **дедуктив** (рб.);

Таркибҳои рб.+ар. ва ар.+рб.

Истилоҳоти иқтибосии мураккаб ва таркибии журналистика аз забони арабӣ бо истифодаи вожаҳои русӣ бо байналмилалӣ 4,21 дарсади истилоҳҳои таҳлилшавандаро ташкил медиҳанд. Масалан: *агентии иттилоотӣ* («informational agency») – **агент** (рб.), **иттилоот** (а.); *образҳои ҳаҷвӣ* («satiric mode») – **образ** (рб.), **ҳаҷв** (а.);

Тарҷумаи ориятӣ ва гардабардорӣ (калка)

Тарҷумаи ориятӣ ё калка (гардабардорӣ) яке аз қисмҳои таркибии назарияи иқтибос мебошад. Калка аз иқтибос бо он фарқ мекунад, ки ҳангоми тарҷумаи истилоҳ на худӣ вожа, балки воситаҳои лексикӣ ва дастурии забони маъхаз иқтибос мешаванд. Яъне таҳвили шакли мазмун аз забони бегона ба забони модарӣ сураат мепазирад ва истилоҳҳо дар қолаби забони бегона сохта мешаванд. Мисолҳо: *буридааномӣ* – «videoclip», *озодиш сухан* – «свобода слова», «freedom of speech», *мизи гирд* – «круглый стол», «round table discussion» ва ғ [3, с. 50].

АДАБИЁТ

1. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро (Айни С. История Бухарской революции). Баргардонанда аз ӯзбекӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб Р. Ҳошим. Мухаррири масъул М. Ш. Шукуров. – Д.: Адиб, 1987. – 240 с. (на тадж. языке)
2. Бурҳони қотъ (Неопровержимое доказательство). Таълифи Муҳаммадхусайн бинни Халафи Табрэзӣ мутахаллис ба Бурҳон, муаллаф ба соли 1062 ҳ. қ. Бо муқобалаи нусахи мутааддиди хатгӣ ва чопӣ ва тасҳех ва тавзеҳи вачҳи иштиқоқ ва зикри шавоҳид ва афзудани луғоти бисёр ва тасовир ва нақшаҳо. Ба эҳтимоми доктор Муҳаммади Муин, устои Донишгоҳи Техрон. Ҷилди аввал. АЛИФ – СЕ. – Техрон, Китобфурушии Ибни Сино, 1342 ҳ. ш. (1963). – 550 с. (на перс. языке)
3. Джабаров, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. – Душанбе; 2017. – 412 с.
4. Импатоева М., Мамадназаров А., Муродов М. Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикӣ истилоҳоти журналистика (Краткий толковый англо-таджикский словарь терминов журналистики)/Мухаррир проф. А. Мамадназаров. – Д.: Эр-граф, 2015. – 110 с. (на тадж. языке)
5. Комилов М. М. Структурно-семантический анализ философских терминов в таджикском и английском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. По специальности: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – Д., 2020. – 224 с.
6. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tajik Dictionary (Мамадназаров А. Англо-таджикский словарь). Нашри тақмилшудаи сеюм /А. Мамадназаров; Мухаррир ва мураттиб д. и. ф., проф. А. Мамадназаров; Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. – Д.: Эр-граф, 2015. – 1016 с. (на тадж. языке).
7. Муродов М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ /М. Б. Муродов; Мухаррир Ш. Комилзода; Вазорати фарҳанги ҚТ; ПИТФИ. – Д.: Аржанг, 2016. – 480 с.

8. Нуралиев, А., Саъдуллоев, А. Усмонов, И., Гулмуродов У. Журналистикаи Советии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С 41-50;
9. Усмонов И. К. Назарияи публицистика: васоити таълими (Усмонов И. К. Теория публицистики). – Д.: Шарқи Озод, 1999. – 100 с. (на тадж. языке).
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка). Аз асри X то ибтидои асри XX. Иборат аз ду ҷилд. Тақрибан 45 000 калима ва ибора бо иловаи мифтоҳи арабӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукӯров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. Ҷилди 1. А-О. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 952 с. (на тадж. языке).
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Толковый словарь таджикского языка). Аз асри X то ибтидои асри XX. Иборат аз ду ҷилд. Тақрибан 45 000 калима ва ибора бо иловаи мифтоҳи арабӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукӯров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. Ҷилди 2. П-Ҷ. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 952 с. (на тадж. языке).
12. Mayrhofer Manfred. Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. II. Band. Heidelberg: 1996. (Этимологический словарь древнеперсидского языка на нем. языке).
13. Захираи электронӣ: Тағоев Абдуҳамид. Новый русско-таджикский словарь. Вожаномани нави русӣ ба тоҷикӣ. – Версия 8.00. – Электронное издание /На правах рукописи. 12873 словарной статьи с использованием преимущественно коренных и современных слов таджикского языка. – Зафаробод, 2018. – 383 с.
14. Абарпайванд: <https://zarowadk.ru/skachat-besplatno-2/knigi-slovari.html#tagoev1> (апрели соли 2021)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ ПОЯВЛЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ ЖУРНАЛИСТИКИ НА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье этимологическое исследование терминов журналистики в английском языке показало, что появление термина «журналистика» на таджикском языке относится к началу двадцатого века, и этот процесс продолжается по сей день; хотя словарь и средства выражения в основном таджикские, около 87 процентов терминов цитируются. Исследование показало, что около 40 процентов слов в анализируемых терминах были на арабском языке, более 14 процентов – на русском и международных языках и более 13 процентов – на таджикском. 96 процентов международных цитировок на русском языке и 4 процента на греческом и латинском языках на арабском языке.

В целом, арабские слова составляют более 68 процентов, таджикские слова – 40 процентов, а русские и международные слова – около 23 процентов.

Ключевые слова: дедуктивный вывод, идентичность, информационное агентство, обратная связь, свобода слова, информационное общество, моделирование, преджурналистика, круглый стол, знак, проверка.

ETYMOLOGICAL ANALYSIS AND THE ORIGIN OF THE APPEARANCE OF SOME JOURNALISM TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article deals with an etymological study of the terms journalism in English. The appearance of the term «journalism» in Tajik dates back to the early twentieth century, and this process continues until these days; although the vocabulary and means of expression are mostly Tajik, about 87 percent of the terms are quoted. The study found that about 40 percent of the words in the analyzed terms were in Arabic, more than 14 percent in Russian and international languages, and more than 13 percent in Tajik. 96 percent of international quotes are in Russian and 4 percent in Greek, Latin and in Arabic.

Overall, Arabic words account for more than 68 percent, Tajik words for 40 percent, and Russian and international words for about 23 percent.

Keywords, deductive conclusion, identity, informational agency, feedback, freedom of speech, informational society, modeling, pre journalism, round table discussion, sign,» verification.

Сведения об авторе:

Рахматуллоев Махмадулло Саидуллоевич - ассистент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the author:

Rakhmatulloev Makhmadullo Saidulloevich - assistant of the Department of Linguistics and Comparative Typology of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЙ «ТЕРМИН» И «ТЕРМИНОСИСТЕМА» В ДИСКУРСИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЭКОНОМИКИ

Сабирова С.Г.

*Филиал Московского государственного университета им.М.В.Ломоносова
в городе Душанбе*

Купля продажа, платёж в виде золота серебра, обмен товаров на драгоценные металлы, распределение и производство благ репрезентирует существование экономики с античности как особенной системы дворцовой экономики. Аристотель считает экономику как «вид хозяйствования, направленное на приобретение благ для дома и государства» [2;377-401]. Во времена античности Аристотель обратил внимание на особую функцию терминов.

Научно-технический прогресс – появление новых терминов, информационная революция – целенаправленное увеличение прибыли, производительности, скорости оборота капитала, глобализация – расширение экономического сотрудничества и интеграция, социальный перелом, место и роль человека, идеология, стратегии экономической ментальной деятельности и экономической объективной действительности претерпели радикальные изменения. Совокупность образующих и разрушающих событий, повлиявших на раскол, разлом расширение и развитие экономической действительности оставляет отпечаток в языке в частности в экономическом дискурсе. Вышеперечисленные экстралингвистические факторы находят свое отражение в терминах при помощи которых выражаются эти изменения.

Приступая к описанию экономического дискурса необходимо отметить влияние пятого этапа развития терминоведческой проблематики, который позволил в ином ракурсе взглянуть на экономическую терминологию. Понятие «терминоведение» было введено в научный обиход с целью разграничения понятий терминология и терминоведение в 1972 году [15; 110]. Терминоведение прикладная теоретическая дисциплина занимающая приоритетное место в системе лингвистических дисциплин в 90-е годы XX века претерпела значительные изменения в методах анализа терминологий. Этот период ознаменован общественно-политическими и социально-экономическими изменениями результатом которого является «терминологический потоп», «терминологический взрыв» (Кобрин 1983; Головин 1987; Новодранова 2000). Эти процессы привели к началу «создания или возрождения национальных терминологий» в государствах, провозгласивших независимость на постсоветском пространстве, терминологии различных отраслей таджикского языка в данном случае являются ярким примером национализации языка [11;232]. В западноевропейской традиции происходит частичное переплетение теории термина с теорией языка специальных целей. Термин выступает как «смысловое ядро специального языка» анализу подвергаются лингвистические и семантические составляющие (Татаринов 1996; Прохорова 1996; Володина 2000; Авербух 2006; Сложеникина 2010). Происходит переход к исследованию функциональной роли термина в рамках определённого профессионального пространства. Тематическая обусловленность определяет роль термина в объективной и ментальной реальности дискурса. Открывается новое видение исследование языковых фактов: понимание соотношения языка и действительности, сознания и языковой картины мира, единства процессов номинации и категоризации, роли дискурса в реализации семантики слова и т.п. [14;9]. На прочной основе теории общего терминоведения и интенсивного распространения когнитивного подхода возникло когнитивное терминоведение, как «новая система взглядов на термин, терминологию, терминосистему, терминосодержащие тексты» [11;233]. С позиции когнитивного терминоведения термин является «вербализованным специальным концептом» который появляется, совершенствуется и специализируется в ходе познания, актуализируется в профессионально-ориентированном, научном или специальном дискурсе [11;234]. Основы когнитивного терминоведения разработаны в русле когнитивно-коммуникативного подхода Головановой Е.И., Лейчика В.М., Шелова С.Д., Новодрановой В.Ф., Володиной М.Н., Алексеевой Л.М., Мишлановой С.Л. и др. Новый подход к исследованию терминоединиц в аспекте теории знания и познания позволил анализировать термины как результат когнитивной деятельности специалиста. Термин выступает инструментом профессионального общения, актуализирующие профессиональное знание в процессе деятельности.

Ключевым понятием терминоведческих исследований является «термин», однако лингвистический статус данного языкового явления и понятия продолжает эволюционировать и дополняться описательными характеристиками. С учетом структурных, лексико-семантических, функционально-стилистических характеристик в данной работе экономический термин это:

- научный термин, устойчивое терминологическое словосочетание (или сокращение), которое выражает и в известной степени квалифицирует в данной системе терминологии определённое научное

понятие, отражая в своём буквальном значении характеристические признаки терминируемого класса предметов и взаимосвязи этого класса с другими с достаточной для взаимного общения точностью [18;31];

- лексическая единица определенного языка для специальных целей, обозначающая общее конкретное или абстрактное понятие теории определенной специальной области знаний и деятельности [10;16-17];

- специальное слово (или словосочетание), принятое в профессиональной деятельности и употребляющееся в особых условиях; словесное обозначение понятия, входящего в систему понятий определенной области профессиональных знаний; основной понятийный элемент языка для специальных целей; для своего правильного понимания требует специальной дефиниции (точного научного определения) [19;14];

- особая когнитивно - информационная структура, в которой аккумулируется выраженное в конкретной языковой форме профессионально-научное знание, зафиксированное в концептуальном представлении носителей конкретного языка и введенное в их языковое сознание [4;10];

- компонент динамической модели языка, диалектически сочетающей в себе стабильную знаковую систему и ее постоянное переосмысление [1;15];

- вербализованный результат профессионального мышления, значимое лингвокогнитивное средство ориентации в профессиональной сфере и важнейший элемент профессиональной коммуникации [5;58];

Необходимо отметить, в процессе расширения дефинитивного пространства понятия «термин» некоторые свойства присущие или приписываемые термину утратили свою актуальность так как изменились требования, предъявляемые термину и коммуникативно-прагматическая направленность. Например, в семантике термина постепенно утрачивается «точность семасиологических границ, интеллектуальная чистота, отрешённость от образности и эмоциональности», «однозначность, функционирование в определённой терминологии» [20;218-284], [16;49-51]. Отобранные нами дефиниции в результате анализа существующих трактовок позволили скомпилировать универсальный вариант применимый для описания свойств термина экономической сферы. Однако В.М.Лейчик подчеркивает, что составление универсального определения термина «может оказаться фикцией, так как термин - сложный феномен и объект для исследования в разных научных направлениях» [11;20].

Экономический термин - это слово, устойчивое терминосочетание соотнесённое и связанное с понятием соответствующей терминосистемы экономической науки, находящиеся в системных отношениях со словами, отличающимися информативностью. Дефиниция экономического понятия определяет место термина, специализированность передает принадлежность к определённой терминосистеме. Экономическому термину свойственна эмоциональность и экспрессивность. Семантическая экстенция позволяет в другом ракурсе взглянуть на терминологическую сущность термина так как семантико-функциональные признаки термина выполняют «функцию элемента теории, описывающую определенную специальную сферу человеческих знаний или деятельности» [10;7].

«Терминология» определение данного понятия является не менее важным для данного исследования так как в терминологических исследованиях представлено немало трактовок. Будучи частью общелитературного языка «терминология - совокупность слов «слуга двух хозяев»: системы лексики и системы научных понятий» [17;336]. «Изначальной причиной разработки теории терминологии было стремление выяснить природу терминологической лексики и определить наиболее эффективные пути регулирования ее развития, т.е. создать теоретические предпосылки для практической терминологической деятельности» [7;255]. В исследованиях существует ёмкая система взглядов и теоретико-множественный подход к формулировке определения «терминология». Терминология - совокупность терминов отрасли производства, деятельности, знания, образующих особый пласт лексики, наиболее легко поддающийся сознательному регулированию и упорядочению [3;474]. Б.Н.Головин предлагает следующее определение: «Терминология - это соотнесённая с профессиональной сферой деятельности совокупность терминов, связанных друг с другом на понятийном лексико-семантическом, словообразовательном и грамматическом уровнях» [6;7]. Терминология – стихийно складывающаяся совокупность терминов, терминология обладает связностью, но не обладает цельностью; терминология может являться неупорядоченной или частично упорядоченной совокупностью лексических единиц; эти лексические единицы могут быть терминами или предтерминами, вновь введенными лексическими единицами для наименования объекта или понятия, которые, однако, не отвечают основным требованиям [11;117]. Терминологии различных наук фиксируют количественные изменения, расширение терминологического состава зависит от интралингвистических и экстралингвистических факторов.

Терминологическая система или терминосистема является ключевым понятием нашего исследования. Д.С. Лотте ввёл понятие «терминосистема», обозначающее совокупность терминов различных областей [12;15–21]. В контексте общего развития общелитературного языка терминосистема отражает взаимоотношения языка и социума. Экономический дискурс - множество терминосистем которые создавались как результат поэтапной экстенции экономических знаний в объективной действительности «исследовательский – отбор и построение терминов, прикладной – стандартизация и

упорядочение» [12;15–21]. Кобрин Р. Ю. и Лейчик В. М. отмечают что терминосистема это сознательно формируемая/конструируемая совокупность терминов [9 7–10]; [11;107]. Отраслевые терминосистемы экономики это профессиональные концептосферы внутри которых происходит зарождение научной информации, связанной с константным развитием экономической науки и расширением профессиональной коммуникации. Терминопорождающий потенциал экономических терминосистем достаточно эффективно воздействует на увеличение слов в словаре анализируемых языков. Терминосистема формируется не по мере формирования определённой науки, а по мере формирования теорий этой науки [11;105]. На начальном этапе формирования научного знания составляются тексты в которых происходит процесс терминопорождения и определение дисциплинарного контекста. В ходе терминотворческого процесса термин приобретает научное понятие в форме дефиниции для передачи новых знаний. Второй этап напрямую зависит от продуктивного использования термина в профессионально-коммуникативном пространстве, частотность придает термину дополнительные свойства способность в описании научного знания, мобильность и динамизм. Дисциплинарные сегменты экономического дискурса обладают базовыми категориями репрезентирующие экономические знания научного и прикладного характера. Согласно целям и задачам отдельных экономических терминосистем формируются и эволюционируют термины которые находятся в «узлах определённой теории или концепции» более того «термины являются точками роста этой теории» [11;21]. Термин участвует в формировании терминосистемы и передает информацию, дефиниция актуализирует новое экономическое знание границы которой определяет дисциплинарный контекст. Термин плюс категория формируют базовую категорию, данная формула доказывает, что терминологическая единица характеризует новое знание. Дисциплинарный контекст терминосистемы выступает платформой в рамках которой термин реализует все свойства от структурно-семантических до функционально-стилистических. В результате происходит расширение терминосистемы посредством прироста нового знания. Семантический диапазон термина презентует научное знание, является базовой категорией и опорной точкой в концептосфере терминосистемы. Например, термин андоз-налог-тах выступает стержневым термином и опорным идентификатором налоговой терминосистемы сопоставляемых языков. Базовая категория андоз-налог-тах определяет понятийно-категориальный аппарат терминосистемы и является репрезентантом сферы функционирования. Семиотический четырёхугольник отображает принципы гностической, референтной, сигнификативной, концептуальной и логической связи в терминосистеме [11; 103]. Гностическая связь отражает процесс познания, определённые теоретические построения, теория выступает как система понятий. Референтная связь определяет соотношение термина к предмету, связь терминосистемы с системой объектов. Сигнификативная связь терминосистемы и знака. Концептуальная связь отображает двойную связь термин-теория-терминосистема. Логическая связь системы понятий с системой объектов. Терминосистемы экономического дискурса находятся в состоянии постоянного динамизма, развитие экономической науки способствует междисциплинарной интеграции знания и заимствованию методологии экономических дисциплин. Пополнение носит регулярный характер, новая терминологическая единица проникает через тексты научных работ, затем фиксация понятия в словаре на основе дисциплинарной принадлежности. «Рост числа терминов различных наук обгоняет рост числа общеупотребительных слов языка, и поэтому в настоящее время число терминов отдельных наук может превышать число неспециальных слов языка» [7;5]. Словарный состав языка чутко реагирует на историко-политические события и финансово-экономические модификации в современном обществе. Термин фиксирует элементы теории, знания и опыт специалистов, более того «обеспечивает возможность конвенциональной ориентации специалистов» в процессе профессиональной коммуникации [4; 34].

Экономический дискурс — это результат активного теоретико-методологического и профессионально-ориентированного взаимодействия субъектов экономического дискурса, основой данного продукта выступают сложившиеся составляющие, термины в диахроническом и синхроническом срезах, которые сосуществуют в экономической ментальной и объективной действительности. Становление и развитие понятия отражает процесс, а ядро понятия термина постепенно обрастает ассоциациями, добавляются терминологические компоненты, в научном обиходе и профессиональной среде новые значения термина становятся контекстуально выраженными, постепенно периферия ядра заполняется ассоциативными и новыми значениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.М., Мишланова С.Л. Медицинский дискурс: Теоретические основы и принципы анализа. - Пермь, 2002. С.15.
2. Аристотель. Политика // Соч. М.: Мысль, 1984. Т. 4.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / М.: Советская энциклопедия, 1966. 607 с.
4. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М.: 1998. С.10.
5. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение [Текст]: учебное пособие / Е.И. Голованова. М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. - 224 с.
6. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах. М.: Высшая школа, 1987. 104 с.
7. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2008.

8. Кобрин Р.Г. Современная научно-техническая революция и её влияние на развитие языка. М.: Высш.шк., 1983. 132 с.
9. Кобрин Р. Ю. О понятиях «терминология» и «терминологическая система» [Текст] / Р. Ю. Кобрин // НТИ. М.: 1981. - Сер.2. - № 8- С. 7-10.
10. Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения М.: 1989. С.16-17.
11. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд. 3-е. М.: Издательство ЛКИ, 2007. -256с.
12. Лотте Д.С. Как работать над терминологией: Основы и методы. М.: Наука, 1968. 78 с.
13. Новодранова В.Ф. Терминологический взрыв в 90-ые годы XX в. // Научно-техническая терминология. Научно-технический реферативный сборник М.: ВНИИКИ, 2000. Вып. 1. С. 4-9.
14. Новодранова В.Ф., Манерко Л.А. Прерванный полет // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Филология, Искусствоведение. Челябинск: Изд-во ЧГУ, 2013. № 86. С. 8-11.
15. Петушков В.П. Лингвистика и терминоведение // Терминология и норма (О языке терминологических стандартов.). М.: Наука, 1972. С. 102-116.
16. Реформатский А.А. Что такое терминология // Вопросы языкознания. М.: 1961. С. 49-51. Лейчик, В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. Изд. 2-е, испр: и доп. М.: КомКнига, 2006. - 256 с.
17. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка [Текст] /А. А. Реформатский // История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. М.: Московский Лицей, 1994. - С. 314–341.
18. Скороходько Э.Ф. Структура и семантика английских научно-технических терминов // Прикладная лингвистика и машинный перевод – Киев, 1962. С. 31.
19. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. М.: 1989. С.14.
20. Татаринцов В.А. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. М.: 1994. С. 218-284.

СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЙ «ТЕРМИН» И «ТЕРМИНОСИСТЕМА» В ДИСКУРСИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЭКОНОМИКИ

В статье проанализированы сущностные характеристик понятий «термин» и «терминосистема» в рамках современных лингвистических исследований. Представлена информация о пятом этапе формирования терминоведения как науки повлиявшей на исследование функциональной роли термина в рамках определённого профессионального пространства. Ключевым понятием терминоведческих исследований является «термин», однако лингвистический статус данного языкового явления и понятия продолжает эволюционировать и дополняться описательными характеристиками. Термин выступает как «смысловое ядро специального языка». Отобранные нами дефиниции в результате анализа существующих трактовок позволили скомпилировать универсальный вариант применимый для описания свойств термина экономической сферы. Экономический термин - это слово, устойчивое терминосочетание соотнесённое и связанное с понятием соответствующей терминосистемы экономической науки, находящиеся в системных отношениях со словами, отличающимися информативностью. Экономическому термину свойственна эмоциональность и экспрессивность. Семантическая экстенция позволяет в другом ракурсе взглянуть на терминологическую сущность и семантико-функциональные признаки термина. Отраслевые терминосистемы экономики это профессиональные концептосферы внутри которых происходит зарождение научной информации, связанной с константным развитием экономической науки и расширением профессиональной коммуникации. Становление и развитие понятия отражает процесс, а ядро понятия термина постепенно обрастает ассоциациями, добавляются терминологические компоненты, в научном обиходе и профессиональной среде новые значения термина становятся контекстуально выраженными, постепенно периферия ядра заполняется ассоциативными и новыми значениями.

Ключевые слова: *термин, терминосистема, терминология, экономический дискурс, концептосфера, семантическая экстенция, терминологический поток, семантические составляющие, специализированность, дефиниция, профессиональная сфера, отраслевой термин.*

ESSENTIAL CHARACTERISTIC OF THE CONCEPTS «TERM» AND «TERM SYSTEM» IN THE DISCURSIVE SPACE OF ECONOMY

The article analyzes the essential characteristics of the concepts «term» and «term system» in the framework of modern linguistic research. The article provides information about the fifth stage of the terminology formation as a science that influenced the study of the term's functional role within a certain professional space. The key concept of terminological research is «term», but the linguistic status of this language phenomenon and concept continues to evolve and is supplemented by descriptive characteristics. The term acts as the «semantic core of a special language». The definitions selected by us as a result of the analysis of existing interpretations allowed us to compile a universal version applicable to the description of the term properties of the economic sphere. An economic term is

a word, a stable term combination correlated and associated with the concept of the corresponding term system of economic science, which is in a systematic relationship with words that are informative. The economic term is characterized by emotionality and expressiveness. Semantic extension allows you to look at the terminological essence and semantic and functional features of the term from a different angle. Industry term systems of Economics are professional conceptual spheres within which scientific information is generated, related to the constant development of economic science and the expansion of professional communication. The formation and development of the concept reflects the process and the core concepts of the term gradually acquires associations, added terminological components, in scientific life and professional environment, new meanings of the term become contextually distinct, gradually, the periphery of the nucleus is filled with associative and new values.

Key words: term, term system, terminology, economic discourse, concept sphere, semantic extension, terminological flood, semantic components, specialization, definition, professional sphere, industry term.

Сведения об авторе:

Сабинова Сановбар Ганиевна, кандидат филологических наук, Филиал МГУ им. М.В.Ломоносова в г. Душанбе, и. о. доцента кафедры «Лингвистика». Тел.: 935823202; E-mail: ssanovbar@mail.ru

About the author:

Sabirova Sanovbar Ganievna - Lomonosov Moscow State University in Dushanbe PhD (Philology Science), Senior teacher of Linguistics Department. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bohtar 35/1. E-mail: ssanovbar@mail.ru

**ЛЕКСИКАИ ИФОДАКУНАНДАИ «КАСБУ ХУНАР»
ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ АСРИ XIV**

Калоева М.Ч.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Тоҷикон бо хунаrhoи гуногуни мардумии худ дар рушди фарҳанги башарӣ аз замонҳои бостон то имрӯз ҳиссаи арзанда гузоштаанд. Агар ба сарчашмаҳои таърихӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ, осори адабии классикон ва рӯзгори кунунии мардуми тоҷик нигоҳ кунем, пеши назар касбу хунаrhoи зебое ҷилвагар мешаванд, ки ҳазорон сол дар ҳаёти мардуми тоҷик дар амал будаанд.

«Касб ва хунар» аз мафҳумҳои муҳимтарини ҳаёти ҳар фарди ҷомеа ба шумор мераванд, зеро агар шахс, дар ҳақиқат, моҳияти онҳоро дарк дуруст наояд, метавонад ба ҳаёти модиву маънавии худ такони ҷиддӣ бахшад. Агар ба саҳифаҳои таърих ва ашъори бузургони классикӣ муосир назар афканем, пайдост, ки ҳар яке қўшидаанд, барои насли минбаъда арзиши мафҳумҳои «касб ва хунар»-ро биҷаҳмонанд, зеро нафаре, ки соҳиби касб аст, ҳеҷ гоҳ эҳтиёҷманди дигарон намешавад. Дар ин мазмун шоирон абёти зебое эҷод кардаанд, аз ҷумла, Фирдавсии бузург фармояд:

Хунар мардумӣ бошаду ростӣ,

Зи кажсҷӣ бувад камӣю кастӣ [5,758].

Мувофиқи маълумоти баъзе сарчашмаҳо [16] тарғиби *касбу хунар* дар адабиёти тоҷик ҳанӯз аз давраи авастой ва баъди он аз замони Рӯдакӣ мақоми хоса пайдо карда буд. Доир ба азхудкунии касб ва интиҳоби хунаrhoи мардумӣ адибони классикӣ тоҷикӣ форс фикрҳои ҷолиб баён кардаанд. Масалан, Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар китоби «Футувватномаи Султонӣ» овардааст, ки ба интиҳоби *касбу хунар* бо камолоти ҷиддиат мулоҳизаи тамом бояд нигарист. Чунки дар аксар маврид интиҳоби касбу хунар мисли ҳаводиси азали ӯ вочиботи тамоми равиши умри инсонро муайян карда метавонад. Яъне, «...ҳар ки манфиат гирад ва нафъ нарасонад, қор накарда бошад. Пас, ҳар ки аз дарвешон ба касбе машғул нашавад, бори худ ба гардани мардум ниҳода бошад ва сабаби ранҷи оламиён шуда ва он дар тариқ равона бувад...». Мувофиқи нишондоди Кошифӣ, барои эҳтиёҷоти ҳаёти ҳудро ба сураат овардан, одамон, бояд, касbero пеш гиранд.

А. Берунӣ дар «Осорулбоқия» менигорад, ки «ниёғони мо-бохтариҳо, суғдиён, хоразмиён дар баробари қибтиён, бобулиён, ҳиндувон, юнониҳо ва дигар қавмҳои бостонӣ маълумоти гаронмояи илмӣ андӯхта, хунаrhoи халқӣ, аз он ҷумла, касби заргариро хеле ривоч додаанд» [16].

Ба ақидаи Ибни Сино, ҳамаи одамон, бояд, меҳнат кунанд, зеро меҳнат ҷавлонгоҳи хунар ва аз омили муҳими обутобдиҳандаи қувваҳои ҷисмонӣ мебошад. Ибни Сино қимати *касбу хунарро* аз ҳама ҷиз афзалтар дониста, қайд мекунад, ки саноат собиттару пойдортар аз тичорат аст, зеро бештар мавриди итминони вусуқ аст, зеро ки тичорат ба василаи мол сураат мегирад ва мол ҳам дар арсаи фанову завол буда ва мумкин аст аз дасти тоҷир рафта. Лекин саноат ин тавр нест, он ҷизест, ки соҳибаш онро омӯхта метавонад, бидуни доштани мол ва сармоя. Ин фикро Саъдӣ ҳам дар «Ғулистон» чунин баён кардааст:

Хунар бояду фазлу дину камол,

Ки гоҳ ояду гаҳ равад чоҳу мол.

Шоири лисонулғайб - Ҳофиз Шерозӣ инсонӣ беҳунари мутафакхирро дар дараҷаи ҳайвонӣ қарор медиҳад, чунонки гӯяд:

Гар беҳунар ба мол кунад фаҳр бо ҳақим,

Ту чун ҳарош ишмор, агар гови анбар аст.

Аз нигоҳи Ҳофиз, агар истеъдоду ҳунари инсон боло бошад, дар ҷомеа нақши бузург дорад. Аз ин ҷост, ки ӯ барои рушди хусусиятҳои ботинию ахлоқии инсон касби илму ҳунарро тарғибу ташвиқ мекунад:

Рӯз дар касби ҳунар кӯш, ки май хӯрдани рӯз,

Дили чун оина дар занги залом андозад.

Рӯй хуб асту камоли ҳунару домани пок,

Лочарам, ҳиммати покони ду олам бо ўст.

Ҳофиз ба касби донишу маърифат эътибори баланд медиҳад, ӯ донишу ҳунарро роҳкушое ба сӯи равшанӣ, саодат, неқбахтӣ ва раҳой аз зулмату торикӣ гумроҳӣ ва ҷаҳолати инсон медонад.

Моҳияту арзиши беандозаи ҳунарро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Э. Раҳмон низ оқилона дарк карда, бо мақсади эҳёи анъанаҳои миллӣ ва рушди ҳунарҳои миллӣ, ки таърихи чандинҳазора доранд, соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуд.

Дар ин радиф метавонем, ҳазорон шохиди калом аз бузургон орем, ки арзиши волеи «касбу ҳунар»-ро сифат кардаанд. Ҳадафи мо дар мақолаи мазкур таҳлили лексикаи мансуб ба касбу ҳунар аст, ки дар садаи XIV роичу маъмул будаанд. Бинобар ин, меҳоҳем, чанде аз рисолати илмиро, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, зикр карда бошем.

Аз зумраи чунин асарҳои илмӣ, рисолаи номзоди С. Усмонзода мебошад, ки дар таҳқиқоташ лексикаи мансуб ба касбу ҳунарро матраҳ кардааст.

Забониносои Ҳ.Талбакова низ дар ин хусус мақолаи пураарзише бо номи «Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар (дӯзандагӣ) дар «Маъвои дил»-и Р.Ҷалил» дар ҳаҷми 10 саҳифа нигоштааст. Ӯ дар таълифоти худ калимаҳои соҳавии «биғиз, ченҷӯб, қолиб, чарм, хиром, уфака, лок, зог, ёрикор, тактир» ва ғайраҳоро ба риштаи таҳлил мекашад, ки чунин лексика дар замони муосир мустаъмал буда, дар забони назми асри XIV вучуд надоштанд ва ё дертар дар забони адабӣ пайдо шудаанд. Ҳамчунин, Ш. Абдуллозода дар мақолаи «Луғот ва истилоҳоти марбут ба ҳунарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ» таъкид мекунад, ки «ҳунарҳои мардумӣ нишондиҳандаи таърих, муаррифгари фарҳангу тамаддуни миллат мебошанд, луғоту истилоҳоти марбут ба он ҷузъи ҷудонашавандаи захираи луғавии забон ба шумор меравад» [1,217].

Забониносои рус Н.М.Шанский дар китоби «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» калимаҳои ифодагари *касбу ҳунарро* на «термин», балки «профессионализмҳо» меномад. Ӯ дар ин бора андеша дорад, ки «профессионализмҳо калимаҳои нутқи яҳли ягон касбу ҳунаранд, ки дар фаъолияти истеҳсолӣ ба ҳам муттаҳид шудаанд» [11,124].

Лексикаи мансуб ба касбу ҳунари ашъори шоирони асри XIV -ро ба ду даста ҷудо намудем, ки чунинанд: ба дастаи аввал, вожагонери мансуб донистем, ки исми шахс буда, *нафареро аз рӯйи ин ё он касбу ҳунараш* ифода мекунад, масалан: *атрсоз, аттор, тақвимсоз, чангсоз, заргар, кӯзагар, дарюзагар* ва ғ.

Масалан, яке аз чунин калимоти вожаи *чангсоз аст. Агар ба таркибу қолаби сохтани он назар кунем, чунин ба назар мерасад, ки гӯё аз исми «чанг» ва масдари «сохтан» ташкил ёфта бошад ва маънии «нафаре, ки асбоби мусиқии чангро месозад» дошта бошад, зеро бо ном бурдани лексемаи «соз» дар назари аввал, феъли амрии «чизеро сохтан» фаҳмида мешавад. Вале мувофиқи шарҳи фарҳангҳо калимаи «чангсоз» дар якҷоягӣ маънии «навозандаи чанг, мутриб» [5,523]-ро дорад. Агар ҷузъҳои онро дар алоҳидагӣ бинем, «чанг»-у «соз» ҳар ду навъе аз асбоби мусиқиянд, вале ин ҷо, решаи «соз» ивазкунандаи феъли «навоз» аст. Бо ҳамин шакли маънӣ ин вожа ҳанӯз дар асри Х, дар ашъори Фирдавсӣ ба назар мерасид, чунончи:*

Пас аз нав яке базм карданд боз,

Ба бозигару майдеҳу чангсоз [5,523].

Лексикаи мазкур дар асри XIV истеъмоли маҳдуд дошта, дар шеъри Камолӣ Хучанд низ ба маънии «навозандаи чанг» омадааст, Камол гӯяд:

Ҳофизӣ барбатнавозу чангсоз,

Бо манат аз бенавой чанг чист?! [9,508].

Дар ашъори Салмони Совачӣ шакли ибори *аз маю чанг соз кардан* зикр шудааст, ки феъли таркибии номӣ аст ва манзури шоир дар мисраи зер *баргу навои субҳамро аз маю чанг (соз кардан) омода кардан* бошад, чунончи:

Субҳ расиду меравад якдаме, ки ҳозир аст,

Аз маю чанг соз кун баргу навои субҳам [4, 360].

Дигаре аз чунин вожагон лексемаи *атрсоз* аст. Он аз исми арабӣ ва феъли амрии тоҷикӣ созмон ёфтааст. Мувофиқи шарҳи устод А.Сурӯш «атрсоз» нафареро ном баранд, ки «хушбӯиҳо аз судаҳои гуногун мураккаб созад. Яъне, ба ибораи дигар, *созандаи хушбӯиҳо, парокандаи хушбӯӣ, интишордиҳандаи атриёт, атрпоиш, атрафиш, аттор* [13,49] мебошад. Бо ҳамин маънӣ Камолӣ Хучандӣ як дафъа чунин байтеро эҷод кардааст:

*Гар нагардад уд неиш зулфу холаш атрсоз,
Хуб мебояд нахустин андаке сӯзонданиш* [9,295].

Дар робита ба вожаи мазкур дар соҳаи касбу ҳунар лексемаи «**аттор**» ба кор меравад, ки дар адабиёти классикӣ мақоми хоса дорад. Вожаи «аттор» бо калимаи «атрсоз» решаи ягона дошта, маънии «атрфурӯш, доруфурӯш»-ро дорад, Камол гӯяд:

*То ки аттори чаман лахлаҳаи зулфи ту дид,
Табла дар дасту ҳама раҳти дукон гирд овард* [13,49].

Ҳарчанд ки решаи он (атр-К.М) дар забони имрӯзаи адабии тоҷикӣ фаъл бошад ҳам, шакли ҷамъаш «аттор» дар истеъмоли нест ва ҷойи онро вожаи «атрфурӯш» иваз кардааст.

Ҳангоми мутолиаи ашъори шоирони асри XIV маълум мешавад, ки бо истифода аз калимаи «аттор» Камолӣ Хучандӣ ба шайхӣ маъруфи садаи XII Атори Нишопурӣ низ ишора мекунад, зеро шоир нисбати Атори Нишопурӣ ва Мавлоноӣ Балхӣ иродагу ихлоси хоса дошта, эшонро раҳнамои руҳи худ мешуморид. Дар ин маврид Салмони Соваҷӣ ба касб ва Ҳофиз ба хушбӯӣ ишора мекунад. Мисол:

*Ёр чун бишнид гуфтори Камол,
Гуфт Мавлоноиву Атори мо* [9, 46].
*Дар боғ магар базми сабӯҳ аст, ки гулро,
Аттор саҳаргоҳ ба дӯш аз чаман овард* [4, 90].

Заргар калимаи тоҷикӣ буда, нафареро гӯянд, ки аз тиллоу нуқра асбоби зинат месозад. Вожаи номбурда дар асри XIV бемаҳсул ва доираи истеъмолаш маҳдуд аст, зеро аз ҷониби Ҳофизи Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ истифода нашудааст, танҳо Камолӣ Хучандӣ дар як байти худ онро чунин зикр кардааст ва ин ҷо на маънии касби заргарӣ балки ибораи *офарандаи маънӣ* дар зехни шоир аст:

*Вақт аст, ки устоди сухан заргари маънӣ
Монанди зар аз бӯта ба мо соф барояд* [9, 516].

Кӯзагар исми шахсест, аз рӯи шакл сохта ва мансуб ба забони тоҷикӣ. *Кӯзагар* касест, ки кӯза ва дигар олати сафолин месозад, яъне, *кӯзасоз*. Дар ашъори шоирони асрҳои қаблӣ мисли забони имрӯза истифодаи лексемаи соҳавии «кӯзагар» нафареро, ки бо ин касб машғул аст, ифода мекунад, чунончи:

*Ҳамчунон аз шавқи он лаб ман бигирям неиш ҷом,
Гар суроҳӣ созад аз хоки вучудам кӯзагар* [13,358].
*Ман гирди мастон ғаштаам, донам, ки гардад ҳамчунин,
Аз косаи сарҳои мо, гар кӯзагар созар кунад* [4,105].
*Охируламр гули кӯзагарон хоҳӣ шуд,
Ҳолӣ, фикри сабӯ кун, ки нур аз бода кунӣ* [12, 481].

Дарюзагарӣ низ ба гурӯҳи калимоти тоҷикӣ дохил шуда, *гадоӣ* ва *талабандагиро* ифода мекунад. Имрӯз низ касби «дарюзагарӣ» ҳаст, ки онро «гадоӣ» ном мебаранд ва он хоси як тоифаи мардуме аст, ки гӯё бо ин касби худ рӯзгор ба сар мебаранд. Дар ашъори Камол танҳо гунаи «дарюзагар» ба назар мерасад, ки шоир *шаҳси гадо* ва *дарвеши ниёзмандро* дар назар дорад. Ҳамчунин, барои аҳли тасаввуф, аз ҷумла, Камолӣ Хучандӣ мурод аз зикри калимаи *дарюзагар* «ошиқи толиб» фаҳмида мешавад.

*Рӯзу шаб дарюзагар бас гирди кӯи ӯ Камол,
Бар дари султони мо дигар гадо гар нест, нест* [9,82].

Ҳарчанд ки касби «дарюзагарӣ»-ро дар асри XIV ҳамчун ифодагари лексикаи соҳавӣ дарёфт накарда бошем ҳам, аз сарчашмаҳо пайдо намудем, ки ин вожа дар гузашта ҳам *касбро* ифода мекардааст. Масалан, дар асари «Хористон» чунин омадааст: *Нобиное буд, дар бизад, ки дарюзагарӣ кардӣ ва гирди дарҳо ғаштӣ* [5, 339]. Атор низ мавриди дигар чунин фармояд:

*Дарюзагарони шаҳри габронем,
Шаш-панҷ занон кӯи хуморем* [14].

Дар гурӯҳи дуҷум, калимотеро ҷой додем, ки номи олите бошанд ва дар соҳаҳои гуногуни касбу ҳунар истифода мешаванд, мисли: *табар, сандон, теши* ва ғ.

Яке аз истилоҳоте, ки ба соҳаи касбу ҳунар нисбат дорад, «**дуредгарӣ**» аст. Ҳарчанд ки лексемаи зеринро дар ашъори Камолӣ Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ пайдо накардем, лекин олотеро, мисли *табар, теши* ва ғайраро дарёфтем, ки ба ин касб мансубанд. Шоирон Камолӣ Хучандӣ ва Салмони Соваҷӣ ин вожаро чун исми сода/*табар* ва чун сифати феълӣ/*табархӯрда* истифода бурдаанд ва он маънои *василаи филизиви буранда* бо дастаи ҷубе, ки барои *шикастани ҷубу дарахт* ба кор меравад омадааст, мисол:

*Ба даъви қадат сарви сарафроз
Табар бар пои худ хоҳад задан боз* [9,281].

Ба ё:

Ту фикри тире **табар** мекуни ба қасди қасон,
Мақун, ки новаки тир заифии қорғарост [4, 180].
Дилам ба захми забонҳо нагардад озурда,
Ки оишиқи ту бавад кундаи табархӯрда [9, 441].

Дигаре аз чунин олот «теша» буда, мувофиқи шарҳи фарҳангҳо [5,361;13,760] «асбобест, аз оҳан ва бо дастаи ҷубӣ, ки барои тарошидани ҷуб, санг ва ғайра ба қор меравад» мебошад. Лексемаи соҳавии *теша* дар ғазалиёти асри мавриди назари мо бемаҳсул буда, 2 бор дар шеъри Камоли Хучандӣ зикр шудааст, мисол:

Бӯсе ба ишринкорӣ ар кардам тарош аз ту, чӣ шуд?
Айбе набошад сӯи худ теша задан Фарҳодро [9,34].

Сандон калимаи тоҷикиест, дар соҳаи оҳангарӣ, дуредгарӣ ва заргарӣ истифода шуда, *асбобест, рӯи он оҳан ва ё филизи дигарро монда, бо хоиску* (болға-К.М.) *қуба мезананд* [5,241; 13,667]. Вожаи мазкур дар сарчашмаҳо ду шакли навишт «сандон/синдон»-ро дошта, А. Сурӯш таъкид мекунад, ки варианти «синдон»-и ӯ саҳеҳ аст. Дар нусхаи кириллии «Девон»-и Камол, ки аз ҷониби мавсуф мураттаб гаштааст, ин калима се маротиба (ниг: «Девон»-и Камол, сах.94,282,395) дар шакли «сандон» омадааст. Фирдавсии бузург дар «Шоҳнома»-аш [7] аз ҳар ду гунаи он: *сандон* (сах.1315,1316,3144...), *синдон* (сах.214,235,577...) ва Устод Рӯдакӣ дар «Девон»-аш [3] танҳо шакли *сандон*ро зикр кардааст. Мувофиқи маълумоти «ФФА» *сандон* мансуб ба забони сурёни буда, шакли ҷамъи он *санодин* бошад. Ин калима дар забони адабии имрӯза шакл ва маънии худро нигоҳ доштааст.

Дар ашъори шоирони классик калимаи соҳавии «сандон» бештар ба маънии маҷозии «чизи саҳт ҳамчун санг ва оҳан, чизи маҳрум аз эҳсосот» омадааст, масалан Камоли Хучандӣ фармояд:

Дили саҳтат ба **сандон** саҳт ёр аст,
Даҳонатро миён бас роздор аст [9,94].

Инчунин, ба маънии аслиаш мавриди дигар Хоча Камол чунин байтро меорад:

Ба бутони оҳанидиг, нашавӣ, дигро, муқобил,
Ки ту обғина дориву най ҳарифи **сандон** [9,395].

Лозим ба зикр аст, ки лексемаи *сандон* дар асрҳои X-XII доираи истифодаи васеъ дошта, дар забони ғазали садаи XIV бемаҳсул мебошад, чунки Камоли Хучандӣ дар шеърҳои 1 маротиба ёд кардаву Салмони Совачӣ ва Ҳофизи Шерозӣ боре ҳам зикр накардаанд.

Сафол калимаи тоҷикӣ буда, дар шакли «суфол» ва «сифол» [5, 281] ҳам истифода мешавад. Дар «ФФА» шаклҳои сафола (سفال) ва савфор (سوفار) низ зикр шудаанд. Он *зарфи гилинро мефаҳмонад, ки дар ҳумдон ғушта шудааст* ва ба касби қулолгарӣ тааллуқ дорад. Калимаи «сафол» чунонки аз байтҳои зерини Камоли Хучандӣ ва Ҳофизи Шерозӣ пайдош, дар забони ғазали асри XIV низ *ашёро* ифода мекард ва чун ҳиссаи нутқ исми модӣ (сафол) ва сифат (сафолин) ба шумор мерафт:

Тан чӣ қор ояд, агар қон сӯи қонон биравад,
Сел чун рехт ба дарё, чӣ қашӣ ранҷи **сафол**? [9, 316].

Дар **сафолин** *қосаи* риндон ба хорӣ мангаред,
К-ин ҳарифон хидмати қоми қаҳонбин кардаанд [12,12].

Лексемаи мазкур дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ ба вазифаи сифат бештар хидмат мекунад. Яъне, дар забони халқ ибораи «*зарфи сафолин*» роиҷ аст ва манзурашон ҳамон зарфест, ки *аз гил омода шудааст*.

Ҳамин тавр, таърихи халқи тоҷик ва мероси ниёғони миллати форсу тоҷик имрӯз дари ҳазинаи гавҳарбори худро барои мо боз мекунад. Таҳқиқоти арзандаи забоншиносони мавзӯи мазкур ва мақолаи мо дарак аз он медиҳанд, ки миллати тоҷик ниёғони бою таърихи қадима дошта, бузургони он дар ҳама давру замон посдори забону идомадиҳандаи хунаҳои мардумии худ будаанд, ки далели равшан лексемаи мансуб ба касби *дуредгарӣ, заргарӣ, атторӣ, чангсоз* мебошад. Инчунин, хинноми ҷустуҷӯ маълум гардид, ки қисме аз лексикаи мансуб ба касбу ҳунар мисли забони имрӯзаи тоҷикӣ доманаи истифодаи фароҳ дошта, дар ҳамон шаклу маънӣ то замони омада расидаанд. Вале ин ҷо як нуктаро бояд ишора кунем, ки шоирони асри XIV дар баробари истифодаи маънии аслии калимаҳо, ҳамчунин, худ кӯшидаанд, аз онҳо маънии маҷоз бароранд ва бо ин шеъри эшон зинати дигар гирифтааст, масалан, *офарандаи маънӣ* ифода кардани ибораи *зарғари маънӣ, оишиқи толибро* ифода кардани *дарюзагар* ва *чизи маҳрум аз эҳсосотро* ифода кардани *сандон*.

АДАБИЁТ

1. Айни, Садриддин. Куллийёт. Ҷилди 11 (китоби якум).-Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология. Душанбе: Ирфон,1973.-450с.
3. Рӯдакӣ А. Девон. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. Олмотӣ, 2007.-190с.
4. Совачӣ С. Девон. Бо кӯшиши Меҳрдоди Авасто.- Техрон, 1338.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд/ «Советская энциклопедия».- Москва, Ҷ.2.- 1969.- 949 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.Иборат аз 2 ҷилд/ Ҷилди 2.-Душанбе, 2010.-1096 с.
7. Фирдавсӣ А. Шоҳнома (таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Камол Айни ва Зохир Аҳрорӣ) Душанбе: Адиб, 2007.-480 с.

8. Хуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома. Қ.1.-Техрон, 1378.-764с.
9. Хучандӣ, К. Девон (таҳия ва тасхеҳи матн аз Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов). Хучанд: Андеша, 2011.- 632 с.
10. Ҳасан, Амид, Фарҳанги Амид. [Матн]/-Иборат аз 3 ҷилд / Амид, Ҳасан. Ҷ. 1.(А-Ҷ) - Техрон: Амири Кабир, 1381.-848с.
11. Шанский Н.М. Лексика современного русского языка, М., 1972.
12. Шерозӣ, Ҳофиз. Девони Ҳофиз/ Ҳофиз, Шерозӣ.(Бар асоси нусхаи Хатхолӣ ва муқобила бо нусхаи Бодлиён ва Панҷоб, бо тасхеҳи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ).-Техрон: Дӯстон, 1385.-668с.
13. Шоҳаҳмад, Абдучаббор. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ: Хуросон, 2015.-736с.
14. گنجور
15. www.vajehyab.com
16. tsulbp-jomal.narod.ru

ЛЕКСИКА ОБОЗНАЧАЮЩИХ ПРОФЕССИИ В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ XIV ВЕКА

В этой статье обсуждается словарный запас, связанный с профессией. Автор статьи пытается определить положение слов, выражающих профессию С века по сравнению с сегодняшним языком. Как известно, «профессия и ремесло» - одно из важнейших понятий в жизни каждого человека в обществе, потому что, если человек действительно понимает их сущность, он может дать серьезный импульс своей материальной и духовной жизни.

Если посмотреть на страницы истории и поэзии великих поэтов-классиков и современных поэтов, становится ясно, что каждый пытается предупредить следующее поколение о ценности понятия «профессия и искусство», ведь человек, имеющий профессию Никогда в жизни не унижается, современные и современные поэты сочинили прекрасные стихи.

Ключевые слова: профессия, лексика, жетон, литература XIV века, поверенный, мусорщик, ювелир, ткач, сандон.

VOCABULARY OF DESIGNATING PROFESSIONS IN THE POETRY OF THE XIV CENTURY POETS

This article discusses vocabulary related to the profession. The author of the article tries to determine the position of words expressing the profession of the C century in comparison with today's language. As you know, «profession and craft» is one of the most important concepts in the life of every person in society, because if a person really understands their essence, he can give a serious impetus to his material and spiritual life.

If you look at the pages of the history and poetry of the great classical and modern poets, it becomes clear that everyone is trying to warn the next generation about the value of the concept of «profession and art», because a person with a profession is never humiliated in life, modern and modern poets have composed wonderful poems.

Key words: profession, vocabulary, token, 14th century literature, attorney, scavenger, jeweler, weaver, sandon.

Сведения об авторе:

Калонова Махина Джумабоевна – к.ф.н., преподаватель кафедры таджикского языка ГОУ «ТГМУ имени Абуали ибн Сино», г. Душанбе, р. Исмоили Сомони, пр. Хофиза Шерози. Тел.: (+992) 92 728 32 28; Email: m.kalonova@mail.ru

About the author:

Kalonova Mahina Djumaboevna, lecturer of the Department of Tajik Language, TSMU named Abuali Ibn Sino, Tel.: (+992) 92 728 32 28, Email: m.kalonova@mail.ru

УДК 81.44

ТАҲВИЛҲОИ СИНТАКСИСӢ-МОРФОЛОҒӢ ДАР ТАРҶУМАИ МАТНИ БАДӢ

Мақсудов У. О.

Маркази илмӣи Хучанди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Усулҳои таҳвил ё тағйири тарҷума бештар дар раванди интиқоли воҳидҳои нобаробари луғавӣ истифодаи шуда, ҷиҳати мувофиқати мундариҷаи матн асл ва тарҷума хидмат мекунад. Ба андешаи Л.К. Латишев мафҳуми таҳвили тарҷума - дасткашӣ аз мувоҷизати сохтор ва мундариҷаи матнҳои асл ва тарҷума мебошад [9, 53].

Бо қорбурди таҳвилҳо ҳар гуна унсурҳои нусхаи асло метавон тарҷума кард. Албатта санъати қорбасти таҳвилҳо аз малакаву таҷрибаи тарҷумон вобаста аст. Ҳангоми қорбурди онҳо тарҷумон ин ё он ибораро ҳазф намуна, баъзан илова низ мекунад [10, 21].

Ба андешаи Р.К. Миняров-Белоручев, таҳвилҳои тарҷума бештар бо тағйири сохтори воҳидҳои луғавӣ ва унсурҳои маъноии матн асл алоқаманд мебошанд. Ба илова, мавсуф таъкид мекунад, ки унсурҳои матн асл бояд сохтори худро ҳифз намоянд, то ки ҷиҳати интиқоли мазмун хидмат кунанд [11, 190].

Я.И. Ретскер тахвилро чун амалиёти мантиқӣ ҳисобида, онро ҳодисаи тағйири луғавӣ меҳисобад. Ҳамчунин, дар мавриди тағйири грамматикӣ меғӯяд, ки тағйири сохтори ҷумла мувофиқи меъёрҳои забони тарҷума ба амал меоянд [13, 215].

А.Д. Швейтсер тахвилро тағйири маҷозӣ номида, зухури онро дар тағйирёбии ибораҳо арзёбӣ мекунад [16, 213-214].

В.Н. Комиссаров онро ба таври зерин таъриф додааст: «Агар мувофиқати луғавӣ тибқи муқаррароти контекст истифода нашавад ё дар забони тарҷума ба назар нарасад, пас тарҷумон ҳангоми интиқоли матнҳои мухталифи асли аз усули тахвилҳои истифода мебарад» [6, 80].

Мафҳуми тахвили грамматикӣ аз ду ҷоя иборат аст: синтаксисӣ ва морфологӣ. Ба ҳамагон маълум аст, ки тахвили синтаксисӣ - тағйири ибора ва ҷумлаҳо, вазифаи калима, ивази ибора ва аъзоҳои ҷумла, муттаҳидсозии ҷумлаҳо, муодилҳои синтаксисӣ (параллелҳои синтаксисӣ), шабоҳати синтаксисӣ (тарҷумои тахтулафзӣ), сохторҳои синтаксисӣ ва монанди ин мебошанд.

Тағйири ибораҳо кам ба назар расида, аммо тағйири ҷумлаҳо зиёд ба амал меояд. Масалан, ҷумлаҳои мураккаби тобӣ ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст ё баъзан бо ҷумлаҳои мураккаби пайваст, омехта мешавад. Ҳамзамон, як қатор усулҳои тахвили луғавӣ, аз ҷумла илова кардан, ҳазфкунӣ, ҷуброни мазмун, тақомули маънӣ, тағйири кулл ва ҷойивазкунӣ бо тахвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ пайванд мегиранд.

Т.А. Казакова ба гурӯҳи навъҳои тахвили грамматикӣ усулҳои иловакунӣ, тағйири сохтори ҷумла, тарҷумои муқобил ва озодро ворид намудааст [3, 54].

В.Н. Комиссаров усулҳои ба аъзоҳо ҷудо намудани ҷумла, муттаҳидсозии он ва ивази вазифаи грамматикиро дар ҳолатҳои мураккаб лозим мешуморад [8, 185].

Я.И. Ретскер равишҳои тағйири тартиби калимаҳо, тағйири ҷумла, ивази ҳиссаҳои нутқ ва аъзоҳои ҷумла, ҷудо ва муттаҳид сохтани аъзоҳои ҷумла, илова ва ҳазфи вожаҳо ба тахвилҳои грамматикӣ ворид намудааст [14, 21].

Л.С. Бархударов тахвилҳоро ба ҷаҳор навъ ҷудо намудааст: а) ҷойивазкунӣ; б) иваз кардан; в) илова кардан; г) ҳазф намудан (калима, ибора ва ҷумла) [1, 190].

Дар мавриди тарҷумаҳои мутобиқ ва муодилонок В.Н. Комиссаров таъкид мекунад, ки дараҷаҳои муодилонокӣ бар асоси муносибатҳои мутақобилаи вохидҳои луғавӣ, тарзи тавсифи ҳолатҳо, сохторҳои синтаксисӣ ва тасвири санъатҳои бадеӣ ташаққули ёбад [7, 109].

С.П. Романова дар бобати мутобиқатнокӣ ва мувофиқати мутлақ қайд намудааст, ки мувофиқати мутлақ дараҷаи муайяни муодилонокиро фаро гирифта, аммо тарҷумои муодилонокӣ мувофиқати кулро ифода намекунад [15, 62].

Бинобар ин, мувофиқати мутлақ ҳадафи асосии тарҷумон гардида, ҷиҳати интиқоли сохтор ва мундариҷаи асл бояд тахвилҳо бо риояи меъёрҳои грамматикиву услубии забони асл ва тарҷума истифода шаванд.

Таснифоти Л.С. Бархударов доир ба навъҳои тахвили грамматикӣ чунин аст:

Ҷадвали 1.1.

Усул	Морфологӣ	Синтаксисӣ
Иваз	Ивази ҳиссаи нутқ (исм, ҷонишин, сифат, зарф, феъл ва ғ.); ивази шакли калима (замон, тарзҳои ғоилӣ ва мағбулӣ, категорияи шумора ва ғ.) бо дигар шакл.	Ивази сохтори синтаксисӣ (ивази ҷумлаҳои пайрав ба таркибҳои сифати феълӣ ё феъли ҳол, ивази навъҳои ҷумлаҳои пайрав ва ибороти масдарӣ ва ғ.)
Ҷойивазкунӣ	Ҷойивазкунии унсурҳои калима (тағйири тартиби калимаҳои бисёртаркиба).	Ҷойивазкунии сохторҳои синтаксисӣ (тағйири тартиби калима ва ибораҳо дар ҷумла)
Илова	Илова кардан (ба ҷои як вожа ҷадин калимаву таркибҳо илова кардан)	Иловаи сохорҳои синтаксисӣ (муттаҳидсозии ду ва ё зиёда ҷумлаҳо, илова намудани ибораҳои синтаксисӣ ва ғ.)
Ҳазф	Ҳазф намудан (як калима ё таркиби калима ба ивази якҷанд таркиб)	Ҳазф намудани сохорҳои синтаксисӣ (сода намудани сохтори ҷумлаҳои мураккаб, бадали як ҷумла бо якҷанд ҷумлаҳо, худдорӣ аз ибораҳои синтаксисӣ ва ғ.).

Ҷанд намуна аз тарҷумои «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айний, «Наврӯзнама»-и Умар Хайём ва «Пирамард ва баҳр»-и Эрнст Хемингуэй ҷиҳати таъйини мақоми корбурди тахвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ матраҳ мешавад:

Ҷадвали 2.1.

Асл	Тарҷума
<i>Дев</i> бо <i>одам</i> наёмезад, матарс. - Бал битарс аз <i>одамони</i> девсор [16, 37].	<i>Devs</i> have no dealings with <i>men</i> , fear them not - Fear rather devilish <i>men</i> ! [20, 71].

Тарчумаи исмҳои «*дев*» - «*devs*» ва «*одам*» - «*men*» аз ниҳози категорияи шумора ба ҳам муқобил омадаанд. Аммо дар ҷумлаи баъдӣ, калимаи «*одамон*» бо «*men*» (мардон, одамон) мувофиқ омада, истифодаи «*people*» (одамон) низ роиҷ аст.

Ба илова, корбурди усули ҷойивазкунӣ дар мисоли «одамони *девсор*» - «*devilish men*» ба ҷашм расида, тибқи имлои забони тоҷикӣ мавқеи сифат пас аз исм буда, ба вазифаи муайянкунанда меояд, аммо дар забони англисӣ баръак аст. Хулоса, сохтори синтаксисии нусхаи асл дар тарҷума иваз шудааст.

Ҷадвали 2.2.

Асл	Тарҷума
<i>Худоё, худовандо</i> , зинда гардонидани баъд аз миронидан ҳақ аст ва рост аст, <i>лекин ҷой дорад-дия. На ин ки ту бо зинда кардани кабутари кушта</i> ва бирён кардашудаи маро дар пеши меҳмон шарманда ва аз таоми болаззат маҳрум кунӣ [16, 35].	<i>O God, for you to bring the dead back to life is right and proper, but</i> cooked pigeon of mine you have embarrassed me in front of <i>my</i> guest and deprived <i>us</i> of a delicious meal! [20, 68].

Мутаххидсозии ҷумлаҳо аз зергурӯҳҳои усули иловакунӣ ба шумор рафта, ҷумлаҳои мураккаби асл дар тарҷума бо ҷумлаҳои сода иваз мешаванд ғе якчанд ҷумлаҳо муттаҳид мегарданд. Чунин ҳодиса бештар ҳангоми ихтилофи меъёрҳои синтаксисӣ ва услубии забонҳо ба амал меояд.

Дар намунаи боло, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва ҳилофӣ мутаххид шуда, бо як ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб бадал шудаанд. Ин навъи ҷумларо дотсенти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, Кенҷаев С. чунин таъриф додааст: «Таҳти истилоҳи «ҷумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб» (ҶМПС) он воҳиди мураккаби нутқ фаҳмида мешавад, ки дар он се ғе зиёда ҷумлаҳои сода тавассути алоқаи пайваст ба ҳамдигар марбут гашта, бо мақсади ифода намудани муносибатҳои гуногуни грамматикӣ, махсусан муносибатҳои пайҳамчинӣ ва номбаркунии ҳодисаю воқеаҳо, изҳори маъноҳои ҳилофу қиёс, сабабу натиҷа ва тавзеҳу истисно воқеъ мегарданд» [5, 96].

Барҳақ, аз гуфтаҳои мавсуф бармеояд, ки бо қўмаки пайвандҳои пайҳам ва ҳилофӣ ҷумлаҳои тарҷума ба ҳам пайванд гирифта, муносибатҳои грамматикӣ сабабу натиҷа ва тавзеҳу истисноро таҷассум намудаанд.

Профессор Ҷон Перрӣ ибора ва ҷумлаи «*лекин ҷой дорад-дия. На ин ки ту бо зинда кардани кабутари кушта ...*»-ро аз тарҷума ҳазф намуда, ҷумлаҳои боқимондари мутаххид сохтааст.

Дар ҷои дигар, вожаи «*Худоё*»-ро бо ҳиссаҷаи «*О*» ва ҷумлаи бешаҳсро бо ҷумлаи шахс «*you*» иваз намудааст, ки корбурди тахвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ ба ҷашм мерасад.

Дар қанори ин, ҷонишинҳои таъкидии «*us*» ва соҳибии «*my*»-ро ба сифати илова ва ҷуброни мазмун зам намудааст.

Ҷумлаи ҳикоягии «*аз таоми болаззат маҳрум кунӣ*» - «*deprived us of a delicious meal!*» (моро аз таоми хушлаззат ҷудо кардӣ) ба ҷумлаи хитобӣ иваз шудааст, ки қорбасти тахвили синтаксисиро собит месозад.

Ҷадвали 2.3.

Асл	Тарҷума
Писарам, мисли <i>гуфтаи ҳамон</i> мулло <i>ҳикоягӯӣ ҳам вақт дорад-дия, на ин ки</i> ту дар вақти бемориам маро <i>ҳикоя гӯёнда</i> азоб диҳӣ [16, 35].	<i>My boy, just as the mullah said, story-telling also has its time and place, and you shouldn't</i> badger me <i>to tell stories</i> when I'm sick [20, 68].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои соҳибӣ вучуд надошта, балки бо номи «*бандакҷонишинҳо*» маъмуланд. Бинобар ин, ҳолати асимметрияи грамматикӣ байни бандакҷонишини «*ам*» ва ҷонишини «*ту*» ба назар мерасад.

Ивази ҳиссаҳои нутқ ва таркибҳои синтаксисӣ дар ифодаи ҷумлаи боло мунъакис шудааст.

Дар ҷои дигар, интиқоли воҳиди туфайлӣ (мухотаб) дар матни тарҷума дуруст анҷом ёфта, аз лиҳози маъноӣ грамматикӣ ва меъёрҳои тарҷумаи бадеӣ низ дуруст ба амал омадааст.

Профессор Б. Камоллидинов дар бобати воҳидҳои туфайлӣ (мухотаб) таъкид мекунад, ки воҳидҳои туфайлиро истисноиро унсурҳои шорехи таркиби ҷумла мешуморанд, зеро онҳо бо аъзоҳои ҷумла алоқаи бевоситаи грамматикӣ надошта бошанд ҳам, дар мавқеъҳои гуногуни ҷумла омада, дар ифодаи ягон ғарази гўянда хидмат мекунанд. Мухотаб аслан шахси хитобшуда ғе мурочиатшуда аст, бинобар ин бо исми шахс ифода меёбад. Ҳангоми дар аввали ҷумла омадан, барои мурочиат ва ҷалб намудани тавачҷўҳи шахси хитобшуда ба гуфтор, дар мобайн ғе охири ҷумла ояд, дар ифодаи ягон муносибати (неқ ғе бад) гўянда хизмат мекунад. Дар назм ба вазифаи мухотаб на танҳо исмҳои шахс (тахаллуси шоир дар ғазал), балки исмҳои ҷондори ғайришахс ва бечон ҳам омада, ҷиҳати ифодаи ягон ғарази услубии шоир хизмат мекунанд. Мурочиати гўянда хитобан ифода ёфта бошад, пас аз мухотаб аломати хитоб, дар мавридҳои дигар мухотаб аз аъзоҳои дигар бо вергул ҷудо карда мешавад.» [4, 101].

Воҳидҳои туфайлӣ дар забони англисӣ чунин тавзеҳ шудаанд: «Parenthesis is a stylistic device that comes from the Greek word meaning «to place,» or «alongside.» Parenthesis is a qualifying or explanatory sentence, clause, or word that writers insert into a paragraph or passage. However, if they leave it out, even then it does not grammatically affect the text, which is correct without it. Writers mark these explanatory clauses off by round or

square brackets, or by commas, dashes, or little lines. As far as its purpose is concerned, this verbal unit provides extra information, interrupts the syntactic flow of words, and allows readers to pay attention to the explanation. However, the overuse of parenthesis may make sentences look ambiguous and poorly structured.» (Воҳидҳои туфайлӣ - воситаҳои услубӣ буда, аз калимаи ҷунонӣ гирифта мӯдааст ва маънояш «ҷой додан» ё «дар паҳлӯ» будан аст. Воҳидҳои туфайлӣ дар ҷумлаҳои тавсифӣ ё ҷумлаи мураккаб истифода мӯда, нависанда онро беиштар дар сарҳат ё дохили порчаҳо мегузорад. Аммо агар онҳоро ҳазф намоем, ба мазмун мазмун матн ҳалал намерасад ва дуруст аст. Муаллифон чунин ҷумлаҳои тавсифиро бо қавсҳои мӯдавар ё чоркунҷа, вергул, тире ё нимхат ишора мекунанд. Ин унсур бадеӣ беиштар маълумоти иловагӣ дода, ба вазифаи синтаксисии калима ҳалал расонида, ба ҳонанда имкон медиҳад, то ки ба эзоҳ тавачҷӯх намояд. Аммо сӯиштифодаи воҳидҳои туфайлӣ ҷумлаҳоро норавиан ва аз лиҳози сохтор заиф мегардонад) [21].

Бинобар ин, агар калимаи «*Лисарам*»-«*My boy*»-ро аз матнҳои асл ва тарҷума ҳазф намоем, таҳрифе рӯй наmedиҳад.

Мувофиқи қоидаи таҳвилҳои грамматикӣ, ивази исм бо феъл ё ҳиссаҳои нутқ аз вижагиҳои усули морфологӣ ба шумор меравад. Масалан, вожаи «*гуфта*» ба вазифаи исм омада, яқоя бо «*ҳамон мулло*» ибора шудааст, вале дар тарҷума бо феъли забони гузаштаи «*said*» (гуфт) иваз шудааст.

Ба илова, ҷумлаи «*ҳикоягӯӣ ҳам вақт дорад-дия*» - «... *story-telling also has its time and place*» бо усули иловакунӣ маънидод шудааст. Тарҷумон дар ифодаи иборави мазкур, воҳиди фразеологӣ «*Everything has its time and place*» (ҳар кор вақту соат дорад)-ро истифода намудааст.

Дар маҷмӯъ, ҷумлаи «*Лисарам, мисли гуфтаи ҳамон мулло ҳикоягӯӣ ҳам вақт дорад-дия, на ин ки ту дар вақти бемориам маро ҳикоя гӯёнда азоб диҳӣ*» ҷумлаи мураккаби пайвасти ҳилофӣ буда, он тавассути пайвандҳои ҳилофӣ «*на ин ки*» ифода ёфтааст. Лекин дар тарҷума «*My boy, just as the mullah said, story-telling also has its time and place, and you shouldn't badger me to tell stories when I'm sick*» ҷумлаҳо бо пайвандҳои «*and*» (ва) пайваст шуда, ихтилофи ҷумлаҳо тавассути феъли модалӣ «*shouldn't*» (набояд) ифода ёфтааст.

Дар ҷои дигар, сифати феълии «*ҳикоя гӯёнда*» бо масдари «*to tell stories*» иваз шудааст. Ҳамзамон, иборави сифатӣ «*дар вақти беморӣ*» бо иборави хабарӣ номӣ «*when I'm sick*» иваз гардида, ба ивази таркибҳои синтаксисӣ далолат намудааст.

Ҷадвали 2.4.

Асл	Тарҷума
Чашмони <i>бой</i> қалон кушода мӯда аз <i>шастаи</i> <i>фуромадааст</i> [16, 33].	<i>The rich man's eyes popped open wide</i> [20, 65].

Вожаи «*бой*» дар тарҷума бо артикли муайянии «*the*» ва иборави «*rich man*» (марди бой) ифода ёфта, аз ҷиҳати категорияи муайянии асимметрия шудааст. Дар қанори ин, иборави фразеологӣ «*аз шастаи фуромадааст*» ҳазф шуда, мавқеи онро феъли «*popped*» (қалон кушода) бо иборави «*open wide*» гирифтааст.

Ҷадвали 2.5.

Асл	Тарҷума
<i>Ҳақ талаб кунӣ, ҳақ медиҳам</i> , гуфтааст мулоимона [16, 33].	<i>Since you ask for your wages, you shall have it</i> , he said calmly [20, 65].

Дар мисоли боло, усулҳои иловакунӣ ва тағйирӣ қулл истифода шудааст. Масалан, дар тарҷумаи иборави «*Ҳақ талаб кунӣ*» вожаҳои «*Since*» (ҳанӯз) ва «*your*» (азони шумо) илова шуда, мазмунро тақмил додаанд. Аммо иборави «*ҳақ медиҳам*» - «*you shall have it*» (ту онро мегирӣ) мазмунан тағйир ёфтааст.

Ҳамчунин, вожаи «*ҳақ*» ба маънои «*музди кор*» омада, тарҷумон онро бо вожаи «*wages*» (музди кор) ифода намудааст, лекин аз лиҳози категорияи шумора онҳо асимметрия шудаанд.

Ҷадвали 2.6.

Асл	Тарҷума
<i>Бой</i> бо шунидани <i>ин сӯханони ятим</i> дар пеши <i>мардум</i> аз <i>беномусии «занталоқӣ»</i> тарсида, <i>саросема мӯда</i> бо <i>назари мададталабӣ</i> ба имом нигоҳ кардааст, ки ӯ шохиди қасами <i>ҳудои</i> буд [16, 33].	Upon hearing <i>the orphan say this</i> , <i>the rich man</i> was afraid of <i>disgracing</i> himself by <i>public perjury</i> . <i>Embarrassed</i> , he <i>looked to</i> imam <i>for help</i> , since he had been a witness to <i>the</i> oath [20, 65].

Усули ҷойивазкунӣ бештар ҷиҳати ивази мавқеи калима, ибора ва ҷумла мусоидат мекунад, зеро меъёрҳои забонӣ ҳангоми тарҷума мувофиқ намеоянд.

Тартиби муқаррарии калимаҳо дар ҷумлаи англисӣ чунин аст: 1. мубтадо; 2. хабар; 3. пурқунанда; 4. муайянқунанда; 5. ҳол.

Аммо дар забони тоҷикӣ фарқ мекунад: 1. мубтадо; 2. пурқунанда; 3. муайянқунанда; 4. ҳол; 5. хабар.

Аз ин рӯ, дар тарҷума зуҳури усули ҷойивазкунӣ ва таҳвилҳои синтаксисӣ ва морфологӣ зиёд ба мушоҳида расидаанд.

Вожаи «*Бой*» бо ибораи «*the rich man*» (марди бой) ифода ёфта, умуман ҷумлаи мураккаб дар тарҷума ба ду ҷумла ҷудо шудааст.

Ба илова, ибораи исмӣ (*ин сӯханони ятим*) бо ибораи феълӣ (*the orphan say this*) иваз шудааст. Ҳамчунин, сифат (*бенамӯӣ*) бо герундий «*disgracing*» (ба вазифаи исм) бадал шуда, калима (*занталоқӣ*) бо ибора (*public perjury*) (қасами омма) маънидод гаштааст.

Дар канори ин, таҳвили морфологӣ дар интиқоли «*назари мададталабӣ*» бо «*for help*» (барои кӯмак) ифода ёфта, вожаи «*назар*» бо феъли «*looked*» (нигоҳ кард) алоқаманд аст.

Ҳамзамон, ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ (*хӯдаи*) бо артикли муайяний (*the*) иваз шудааст.

Аз мисолҳои боло равшан мегарад, ки тарҷумон ҷумлаи мураккаби тобеъро ба ду ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷудо намудааст, ки ин ҳодисаро таҳвили синтаксисӣ меӯянд.

Ҷадвали 2.7.

Асл	Тарҷума
... лекин агар ман <i>гандумро</i> бурдан хоҳам, <i>бибибой</i> <i>надиҳад</i> , <i>ҷӣ кор кунам</i> ? [16, 33].	But <i>what should I do</i> if <i>your wife</i> <i>won't let me take</i> the <i>sack of wheat</i> ? [20, 66].

Дар мисоли боло, ибораи «*ҷӣ кор кунам*» дар тарҷума мавқеашро аз охир ба аввал иваз намуда, «*гандум бурдан*» аз ибтидо ба интиҳои ҷумла кӯчидааст. Ба илова, вожаҳо «*гандум*» - «*sack of wheat*» (ҷуволӣ гандум) ва «*бибибой*» «*your wife*» (ҳамсари шумо) бо ибораҳо бадал шудаанд. Пас, ин ҷо тарҷумон усули иловакуниро истифода намудааст. Ё худ ибораи «*won't let me take*» (*ба ман иҷозат намедихад, ки бигирам*) бо услуби вижа ифода шудааст.

Ҷадвали 2.8.

Асл	Тарҷума
Агар <i>ба гапи ту</i> бовар накунад, ба вай гӯй аз дарвоза <i>баромада</i> ба ман <i>нигоҳ кунад</i> , ман « <i>дода ғуристон</i> » гуфта <i>ишорат мекунам</i> [16, 33].	If she <i>doesn't believe you</i> , then tell her <i>to come out</i> to the gate where <i>she can see</i> me, and I'll tell her <i>she can give it to you</i> [20, 66].

Усулҳои ҳазфи калима, илова ва ивази вохидҳои луғавӣ дар намунаи навбатӣ ба назар расида, ибораи «*ба гапи ту*» дар раванди тарҷума ҳазф шудааст ва ба тарзи мӯҷаз «*doesn't believe you*» (ба ту бовар накунад) баён шудааст.

Ҳамчунин, ибораи «*ишорат мекунам*» бо «*I'll tell*» (мегӯям), сифати феълӣ (*баромада*) бо масдар (*to come out*) (баромадан) иваз шудаанд. Аммо сифаи амриӣ «*дода ғуристон*» бо ҷумлаи «*she can give it to you*» (ӯ инро ба ту медиҳад) бадал шудааст. Афзун бар ин, ибораи «*нигоҳ кунад*» дар тарҷума бо феъли модалӣ «*she can see*» (ӯ дида метавонад) маънидод шуда, ин ҳама амалиёт аз корбурди таҳвилҳо шаҳодат медиҳанд.

Ҷадвали 2.9.

Асл	Тарҷума
Модаркалонам <i>баланд-баланд</i> <i>дуо хонда</i> <i>дафъи фалокатро</i> аз <i>Худо меурсид</i> ва барои <i>ба кор рафтаистодагон</i> <i>ривочи кор металабид</i> [16, 24].	My grandmother <i>prayed aloud for God to keep us safe from harm</i> and grant <i>us</i> success <i>in our</i> task [20, 54].

Дар ҷадвали боло, таркиби «*баланд-баланд*» ба як калима «*aloud*» (баланд) ва ибораи «*дафъи фалокат*» бо ибораи дароз «*to keep us safe from harm*» (*чиҳати эмин мондани мо аз нохушӣ*) тарҷума шудааст.

Дар ҷои дигар, ибораи «*дуо хонда ... аз Худо меурсид*» - «*prayed ... for God*» ба тарзи мӯҷаз баён гаштааст. Пас, маълум мегардад, ки тарҷумаи исми «*рафтаистодагон*» ва феъли «*металабид*» аз эътибор дур мондаанд.

Ҷадвали 2.10.

Асл	Тарҷума
<i>Бобоям</i> нон, чойчӯш ва дигар чизҳоро ба <i>хӯрчин</i> андохта ба хар савор шуд [16, 24].	<i>Grandfather</i> packed the bread, teakettle and other things into <i>khurjins</i> and mounted a donkey [20, 54].

Вожаи «*бобоям*» дар муқоиса бо калимаи «*модаркалонам*» бидуни ҷонишини «*ту*» (азони ман) маънидод шудааст.

Дар мисоли дигар, профессор Чон Перрӣ вожаи «*хӯрчин*»-ро ба наҳви реалия қабул намуда, онро бидуни тарҷума баргардон намудааст.

Ҷадвали 2.11.

Асл	Тарҷума
Ту чаро <i>ба дафъи</i> ин фалокати умумӣ <i>ҳамроҳи накарда</i> <i>дар ҳалмин рӯз</i> ҳам бозор рафта истодаӣ? - <i>ғуфт надарам ба ӯ</i> [16, 24].	<i>My father asked him</i> , «Why <i>don't</i> you give the bazaar a <i>miss</i> today and <i>help out in this time</i> of common disaster?» [20, 54].

Таҳвили синтаксисӣ-морфологӣ ва луғавӣ-маъноӣ дар тарҷумаи боло бо усулҳои ҳазфкунӣ, иловакунӣ, ҷуброни мазмун, тақомули маънӣ ва услуби хоса анҷом ёфтааст.

Дар ибораи «*ғуфт надарам ба ӯ*» феъли «*ғуфт*» бо «*asked*» (пурсид/хоҳиш кард) бо роҳи ҷойивазкунӣ ифода шудааст.

Дар канори ин, тарҷумон ибораҳои «ба дафъи» ва «ҳамроҳи накарда»-ро тарҷума накардааст. Ҳамчунин, ибораи «дар ҳамин рӯз»- «in this time» (дар ин вақт)-ро бо роҳи умумигардонӣ (генерализатсия) тарҷума кардааст.

Дар умум, ибораҳои «give a miss» (ба таъхир гузоштан, як сӯ мондан) ва «help out» (ҳангоми мушкилӣ кӯмак намудан, ба кӯмак омадан) дар матни тарҷума илова шудаанд.

Ҷадвали 3.1.

Асл	Тарҷума
<i>Мо тамомаи тар шуда будем ва аз тарӣ дур-дур мепарзидем. Дасту поямон карахт мешуд</i> [17, 9].	<i>Wet and shivering</i> , I could barely feel my <i>limbs</i> [17, 9].

Дар ҷои дигар, усули ҳазфи ибора ва услуби эҷод дар ҷумлаи мураккаби пайвасти истифода шуда, ҷумлаҳо муттаҳид шудаанд.

Ҷумлаи сода «Мо тамомаи тар шуда будем» бо сифат «wet» (тар) ва ҷумлаи дигар «аз тарӣ дур-дур мепарзидем» бо сифати феълӣ «shivering» (ларзидан) иваз шудаанд, сонияи ҷумлаҳои баъдӣ мутаххид гаштаанд.

Ҷадвали 4.1.

Асл	Тарҷума
«... сарат сабз боду ҷавонӣ чу хавид ... қорат рост чун тир» [18, 35].	«... let your head does not grow grey, let your youth will be similar to barley sprouts... let your business will be to straight lines as an arrow» [18, 215].

Дар мисоли боло, тарҷумон дунболи ифодаи ҷумлаҳо шуда, усулҳои иловакунӣ ва ҷуброни мазмунро истифода намудааст.

Ҷумлаи «сарат сабз бод» - «let your head does not grow grey» (бигзор мӯи сарат сафед нашавад) бо роҳи тарҷумаи муқобил (антонимӣ) сурат гирифтааст. Дар ин рост, боқимонда фикрҳо ба ҳамин шева маънидод шудаанд: ҷавонӣ чу *хавид* - let your youth will be similar to *barley sprouts* (бигзор ҷавониат мисли хавид гардад) ва «қорат рост чун тир» - «let your business will be to straight lines as an arrow» (бигзор қорат мисли раҳи ростии тир бошад).

Ҷадвали 4.2.

Асл	Тарҷума
«... зар шоҳи ҳама гавҳарҳои гудозанда асту <i>зинати</i> мулук, <i>ҷунонки</i> гуфтаанд» [18, 35].	«...as they say, gold is the king of all jewelry and an <i>ornament</i> of kings» [18, 216].

Дар ҷадвали боло, усулҳои ҷойивазкунӣ ва ҳазфкунӣ истифода шуда, ибораи «ҷунонки гуфтаанд» аз охир ба оғози ҷумла кӯчидааст, аммо вожаи «гудозанда» ҳазф шудаанд.

Бояд таъкид намуд, ки вожаи «зинат» ба «ornament» нобаробар буда, муодили англисӣ дар луғатҳо ба маънои «нақш, гул, гулқорӣ, нақшу нигор» омадааст ва «зинат» бояд бо калимаи «*decoration* ё *adornment*» иваз шавад.

Ҷадвали 4.3.

Асл	Тарҷума
<i>Номаи бемӯҳр</i> чун сари бекулоҳ буваду сари бекулоҳ <i>анҷуманро</i> нашоёд [18, 39].	<i>The letter without the seal</i> is similar to a head without a cap, and the head without a cap is not necessary for a <i>society</i> [18, 220].

Аз интиқоли ҷумлаи боло бармеояд, ки тарҷумон ба усули калка таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, аз истифодаи усулҳои тахвил ва тағйири услуб дур мондааст. Зеро, ибораҳои «номаи бемӯҳр» - «*The letter without the seal*», «сари бекулоҳ» - «*a head without a cap*» вожа ба вожа маънидод шуда, ҳамзамон ибораи «*a head without a cap*» (сари бекулоҳ) такроран омадааст, ки услуби тарҷумаро коҳиш дода, бояд бо ҷонишин иваз мегардид.

Дар канори ин, вожаҳои «анҷуман» ва «*society*» аз лиҳози муодилнокӣ нобаробар буда, бояд бо «*convention*» (анҷуман) бадал шавад.

Ҷадвали 4.4.

Асл	Тарҷума
<i>Ин ҷаҳон ҳама мулки ту гардад</i> ва туро бас аз он бархурдорӣ набувад, чи <i>ангуштиарӣ</i> вилоятест ва <i>нигин султони</i> вай [18, 40].	<i>You will own all world</i> , but you cannot use <i>enough</i> it, as <i>this ring - a kingdom, and a stone - its king</i> [18, 221].

Дар ҷумлаи боло, тарзи мафъулӣ бо фойлӣ иваз шуда, ҷумлаи «*Ин ҷаҳон ҳама мулки ту гардад ...*» бо тарзи мафъулӣ ифода ёфта, муодили он «*You will own all world*» (Ту молики тамоми олам мегардӣ) бо тарзи фойлӣ маънидод шудааст.

Ҳамзамон, ҷумлаи мураккаби пайвасти пайиҳам «*ва туро бас аз он бархурдорӣ набувад*» - «*but you cannot use enough it*» (аммо ту онро ба таври кофӣ истифода карда наметавонӣ) бо пайвандаки «*but*» (аммо) ба шакли ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ ифода шудааст.

П. Ҷамшедов дар идомаи тарҷума, панди «*ангуштиарӣ* вилоятест ва *нигин султони* вай» - «*this ring - a kingdom, and a stone - its king*» (ин ангуштарӣ - ҳокимият ва нигинаш - шоҳи он аст)-ро бо роҳи калка анҷом додааст.

Асл	Тарҷума
- Эй писар, асп дӯст дору камон азиз дору беҳисор мабошӯ ҳисор бе матарс (хӯса) мадор [18, 48].	- O my son , love a horse and appreciate bows, but do not happen without fortifications and without a lock [18, 228-229].

Дар мисоли охир, тарҷумон воҳиди туфайлии «**Эй писар**»-ро бо таври лутф «**O my son**» (эй писарам) маънидод намудааст. Чумлаи «**беҳисор мабошӯ ҳисор бе матарс (хӯса) мадор**» бо «**but do not happen without fortifications and without a lock**» (аммо бе қалъа мабош ва бе қулф магузор) мазмунан нобаробар омадааст. Зеро, маънои луғавии «**матарс**» тимсол, мучассамаест, ки онро бо коҳ пур карда, дар майдонҳои сабзаву ҷуворӣ ё ҳангоми чорводорӣ бо мақсади тарсонидани парранда ва ҳайвонот, мегузоранд. Бинобар ин, гузоштани матарс (хӯса) дар замони муосир шояд ба мантиқ рост наояд, аз ин нуктаи назар П. Ҷамшедов вожаи «**матарс**»-ро «**lock**» (қулф) маънидод намудааст.

Ба андешаи мо, агар чумлаи мазкур «**don't leave it without a «worricow/bogie/hob»**» (онро бе посбон магузор) ифода мегардид, мазмунан наздик мешуд. Дар ин рост, тарҷумаи чумлаи нав пешниҳод мегардад: **Have your own dwelling/fortress and don't leave it without a worricow/bogie.**

Асл	Тарҷума
I wish I could show him what sort of man I am. But then he would see the cramped hand. Let him think I am more man than I am and I will be so. I wish I was the fish, he thought, with everything he has against only my will and my intelligence [19, 80].	Афсӯс ба вай нишон дода наметавонистам , ки ман чӣ одаме ҳастам. Аммо вай дасти рағкаишуда маро ҳам медид. Пас бигзор, ки вай дар бораи ман аз будам беҳтар фикр кунад, пас ман ҳам воқеан беҳтар мешавам. Кош ман ҳам моҳӣ мебудам, - фикр кард ӯ, - то ки тамоми чизҳоеро, ки дорад, дошта бошам, ҷуз иродаву ҳушмандиро [19, 81].

Дар маънидоди чумлаи дигар, корбурди чандин усулҳо ба назар расида, зеро чандин нобаробариҳо пайванд гирифтаанд. Масалан, чумлаи тасдиқӣ ба шакли инкорӣ мубаддал шуда, дар ибораҳои «**I wish**» - «**Афсӯс**» ва «**I could**» - «**наметавонистам**» инъикос гаштааст.

Дар чумлаи сонӣ, «**then**» (баъд/сипас) ҳазф шудааст, зеро набуди он ба мазмун ҳалале нарасонидааст.

Аммо ибораи «**cramped hand**» бояд «**дасти қарахт ё шаҳшуда**» маънидод мешуд.

Дар чумлаи баъдӣ, «Let him think I am **more man than I am** and I will be **so** - **Пас** бигзор, ки вай дар бораи ман аз будам беҳтар фикр кунад, **пас** ман **ҳам воқеан беҳтар** мешавам.» пайвандаки натиҷа «**пас**» илова шудааст. Дар канори ин, вожаҳои «**ҳам**» ва «**воқеан**» низ ба матни тарҷума илова шуда, лекин зарфи «**so**» (ҳамин гуна, чунин, ҳамин тавр) бо дараҷаи қиёсӣ (**беҳтар**) иваз шудааст, ки ин зухурот ба корбурди таҳвилҳои синтаксисӣ-морфологӣ шаҳодат медиҳад.

Дар чумлаи охир, идиомаи «**I wish**» бо ҳиссаҳои шартӣ - таъкидии «**кош**» бадал шудааст.

Дар маҷмӯъ, тарҷумаи дурусти чумлаи «**I wish I was the fish, he thought, with everything he has against only my will and my intelligence**»-ро метавон ба таври зайл анҷом дод: «**Кош ман ҳам моҳӣ мебудам, то ки тамоми фазилатҳои ӯро яқоя бо ирода ва фаросати худ, медоштам**», ӯ фикр кард.

Асл	Тарҷума
«But man is not made for defeat,» he said. «A man can be destroyed but not defeated.» I am sorry that I killed the fish though , he thought. Now the bad time is coming and I do not even have the harpoon. [19, 136].	- Вале одам барои мағлубият офарида нашудааст, - гуфт ӯ. Одамро маҳв кардан мумкин , аммо мағлуб кардан намешавад. « Ҳайф , ки ман ин моҳиро куштам, фикр кард ӯ. - Акнун аҳволам бад мешавад , ҳатто найзаамро аз даст додам » [19, 137].

Чумлаи аввал ба тариқи таҳтуллафзӣ ва усули ҷойивазкунӣ интиқол шудааст. Сониян, «**A man**» (мард, одам) дар чумла ба вазифаи мубтадо омада, аммо дар тарҷума пуркунанда шудааст.

Ҳамзамон, чумлаи асл бо тарзи мафъулӣ ифода шуда, вале муодили он бо тарзи фоилӣ омадааст.

Ба илова, ибораи «**I am sorry**» (афсӯс) бо ҳиссаҳои нидо «**ҳайф**» иваз шуда, аммо пайвандаки ҳилофии «**though**» (агарчи, гарчанде) аз тарҷума хорич шудааст.

Дар ибораи навбатӣ, хабарӣ феълӣ «**the bad time is coming**» (замони бад меояд) - «**аҳволам бад мешавад**» дар тарҷума бо хабарӣ номӣ иваз шуда, аммо пайвандаки пайвастанандаи «**and**» (ва) бо **верғул** ишора шудааст.

Ахиран, чумлаи инкорӣ ба тасдиқӣ бадал шуда, он аз корбурди тағйирӣ чумла ва тарҷумаи муқобил (антонимӣ) бархурдор аст.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили баррасии тарҷумаҳо бармеояд, ки дар он усулҳои гуногуни таҳвили синтаксисӣ-морфологӣ дар сураи асимметрияи сохтор ва мундариҷаи матнҳо, истифода шудаанд.

Дар канори ин, ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ сохтору таркибҳои тоҷикӣ ба тарзи мӯҷаз баён шуда, тарҷумон бештар усулҳои таҳвилро ба кор бурдааст.

Усули ҷойивазкунӣ дар раванди тарҷума бамаъносӣ истифода шуда, бахусус дар ифодаи ибораву таркибҳои маҷозӣ ба ҷашм расидааст.

Ба илова, усулҳои ивазкунӣ, илова ва ҳазфкунӣ каллимаву таъбирот нисбатан зиёд истифода шудаанд. Хоса, дар таҳлили морфологӣ усули ивази ҳиссаҳои нутқ руҳ дода, ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ вожаҳои зиёд ҳазф шудаанд.

Бояд таъкид кард, ки бештари ибораву сохторҳои синтаксисии тоҷикӣ дар раванди тарҷума ҳазф шуда, аммо аз англисӣ ба тоҷикӣ ҳолати аксуламал рӯй додааст.

Дар тарҷумаҳои П. Чамшедов услуби муфассалбаёнӣ зиёд ба ҷашм расидааст. Аммо дар повести «Шириш», ағлаби ҷумлаҳо ба таври мӯҷаз маънидод шудаанд.

Тарҷумаи профессор Ҷон Перри аз лиҳози сохтор ва мундариҷа, ҳифзи асолат, муодилнокӣ ва нуфузи бадеӣ нисбат ба дигар тарҷумаҳо беҳтар анҷом ёфтааст.

Тарҷумаи «Пирамард ва баҳр»-и Эрнст Хемингуэй низ ба тоҷикӣ дар муқоиса ба тарҷумаи давран шӯравӣ раван ва бо услуби ҷолиб иҷро шудааст.

Ҳаройина, натиҷаи дилхоҳ аз қорбурди ҳадафноки таҳвилҳо, ҳамзамон малака, маҳорат, маърифат, таҷриба ва масъулияти тарҷумон вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. - М., «Международ. отношения», 1975. - 240 с.
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. - 224 с.
3. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т. А. Казакова. СПб., 2001. - 320 с.
4. Камолитдинов Б. Забони тоҷикӣ / Б. Камолитдинов // Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018. - 256 саҳ.
5. Кенчаев С. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сартакиб ва викалҳои синтаксисии он дар забони тоҷикӣ / С. Кенчаев // Ахбори ДДХБСТ: силсилаи илмҳои гуманитарӣ. №2. Хучанд, 2015. - С. 95-102.
6. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. - М.: Межд. отн., 1980. - 165 с.
7. Комиссаров В. Н. Слово о переводе / В. Н. Комиссаров. - М.: Международные отношения, 1973. - 215 с.
8. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров // Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
9. Латышев Л. К. Технология перевода: Учеб. пособие для студ. лингв. вузов и фак. / Л. К. Латышев. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 320 с.
10. Левицкая Т. П. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т. П. Левицкая, А. М. Фитерман. - М.: Изд-во. лит-ры на иностр. языках, 1963. - 125 с.
11. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. - М.: Московский лицей, 1996.-208 с.
12. Норматов М. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба / М. Норматов, Ш. Рашидов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 152 с.
13. Реткер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. - М.: Международные отношения, 1974. - 216 с.
14. Реткер Я. И. Учебное пособие по переводу с английского на русский / Я. И. Реткер // Вып. 1. - М., 1981. 160 с.
15. Романова С. П. Пособие по переводу с английского на русский / С. П. Романова. - М., 2006. - 172 с.
16. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. - М.: Наука, 1988. - 214 с.
17. Айни С. Ёдоштҳо (ҷаҳор қисм) / С. Айни. Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
18. Пулод Толис. Лолаҷинӣ / Толис Пулод. Searching for tulips in the mountains. By Pulod Tolis. Edited by Ashley Pandya. Душанбе: Гул-гул, 2004, 18 саҳ.
19. Хайём, У. Наврӯзнама / У. Хайём. - Душанбе: Адиб, 2012. - 352 с.
20. Эрнст, Хемингуэй. Мӯйсафед ва баҳр. Повест / Эрнст Хемингуэй. Бо иқдоми сафорати Амрико дар Тоҷикистон. Тарҷумаи Муҳаммадсалим Азизмуродов. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 168 с.
21. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini by Sadriddin Ayni. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. Costa Mesa, California: Mazda Publishers. - 1998. +ix-275 pp.
22. Parenthetical words. (Сомонаи электронӣ) <http://wordsteps.com/vocabulary/words/2200/Parenthetical%20words>. Санани муҷрият: 28.07.2021.

СИНТАКСИЧЕСКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

В статье рассматривается влияние различных методов синтаксической и морфологической трансформаций на процесс перевода художественных произведений.

Переводческие трансформации или модификация перевода, которая часто используется в процессе перевода в случае несоответствий в лексических единицах исходного языка и переводного языка, и их предназначение отражается в совместимости структуры и содержания исходного текста и переводящего текста. По мнению Л. К. Латышевой понятие переводческой трансформации - это отклонение от структурного и семантического параллелизма исходного и переведенного текстов.

Благодаря использованию переводческих трансформаций можно перенести любые элементы оригинала к переводному тексту. Конечно, искусство пользования переводческими трансформациями зависит от таланта и опыта переводчика. Иногда переводчик принудительно удаляет или игнорирует фразу, в остальном тесно работает со смыслом и содержанием.

Автор приходит к выводу, что переводчик иногда нарушит правила синтаксических особенности предложения.

При этом, согласно выводам автора, правильное и целенаправленное использование переводческих трансформаций зависит от навыков, знаний, опыта и фантазии переводчика, а при наличии таких качеств, ценность перевода изменится к лучшему. Некоторые методы синтаксико-морфологических

трансформаций вместе используются при переводе с английского на таджикский, потому что при переводе переводчик должен добавить дополнительные слова и фразы.

Ключевые слова: синтаксические трансформации, морфологические трансформации, Навруз-наме, Омар Хайям, художественный перевод, эквивалентный перевод, переводческие трансформации.

SYNTAXIC-MORPHOLOGICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF THE LITERARY TEXTS

The article examines the influence of various methods of syntactic and morphological transformations on the process of translating works of art.

Translation transformations or modification of the translation, which is often used in the translation process in case of inconsistencies in the lexical units of the source language and the target language, and their purpose is reflected in the compatibility of the structure and content of the source text and the translation text. According to L.K. Latyshev's concept of translation transformation is a deviation from the structural and semantic parallelism of the original and translated texts.

Thanks to the use of translation transformations, you can transfer any elements of the original to the translated text. Of course, the art of using translation transformations depends on the talent and experience of the translator. Sometimes the translator forcibly deletes or ignores the phrase, otherwise it works closely with the meaning and content.

The author comes to the conclusion that the translator sometimes violates the rules of the syntactic features of the sentence.

At the same time, according to the author's conclusions, the correct and purposeful use of translation transformations depends on the skills, knowledge, experience and imagination of the translator, and in the presence of such qualities, the value of the translation will change for the better. Some methods of syntactic-morphological transformations are used together when translating from English into Tajik, because the translator must add additional words and phrases when translating.

Key words: syntactic transformations, morphological transformations, Navruz-name, Omar Khayyam, literary translation, equivalent translation, translation transformations.

Сведения об авторе:

Максудов Умед Олимович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М. Осими. Адрес: 735700, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 20-й квартал, дом 6. E-mail: olimi.umed@mail.ru, Телефон: 928855550.

About the author:

Maksudov Umed Olimovich - Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after Academician M. Osimi, candidate of pedagogical science, senior teacher of the department of foreign languages. Address: Tajikistan, 735700, Sughd region, Khujand City, 20th district, Building 6. E-mail: olimi.umed@mail.ru, Phone: 928855550.

ЗИКРИ АНТРОПОНИМҲО ДАР «СУБҲИ ҶАВОНИИ МО»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Ҷаборова Қ.И.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Антропонимика як баҳши муҳими ономастика маҳсуб меёбад ва бо эътирофи олимони ин соҳа «антропонимика (аз калимаи юнонии «антропос» - одам, инсон, шахс ва «оним» - ном) як қисми таркибии ономастика буда, номҳои шахс, фамилия ва лақабу тахаллуси инсонро меомӯзад» [3, с.33]. Ташаккул ва гузариши антропонимика ба сифати як баҳши ономастика ба рубои сеюми қарни гузашта рост меояд.

Имрӯз дар забоншиносии тоҷик ва соири дигар миллатҳо антропонимика аз бахшҳои қорхӯрдаи ономастика маҳсуб меёбад. Инчунин, солҳои охир, умуман дар даврони Истиқлолият антропонимика бадеӣ ё китобӣ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор ёфта, номвожаҳое, ки дар осори бадеӣ, таърихӣ ва илмӣ гузаштаву имрӯза аз ҷониби удабо мавриди қорбаст қарор гирифтаанд, диққати забоншиносонро ба худ ҷалб намуд, ки натиҷаи он ба вучуд омадани тадқиқотҳои мутааллиф дар ин замина гардид. Тазаккур намудан бамаврид аст, ки масоили асосии антропонимика аз ҷониби олимони А.А.Реформатский, А.В.Суперанская, О.Н.Трубачев, Н.М.Тупиков, В.К.Чичагов, Л.В.Успенский, В.А.Никонов, Н.В.Подолская ва ғайраҳо мавриди тадқиқ қарор гирифта, самтҳои асосии тадқиқотҳои антропонимикаро тарҳрезӣ намуданд.

Антропонимика баъзе осори бадеӣ, яъне номҳои ашхос, ки дар ин ё он асар қорбаст шудаанд, аз тарафи олимони то андозае мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Аз ҷумла О.Ғафуров, Ш. Ҳайдарӣ, С.

Абодуллоева, М.Шодиев, Р. Шоев, Д. Майунусов, Ф. Давлатова, Ч. Темиров, Шаҳбози Рустамшо ва дигарон доир ба мавқеи антропонимҳо дар осори бадеиву таърихӣ тадқиқотҳои комплексиву ҳамаҷониба ба анҷом расонидаанд. Минҷумла Р.Шоев дар қатори дигар номвожаҳои мавқеи антропонимҳоро дар насри ривоятии «Самаки айёр» нишон дода, доир ба сохтор ва маънии онҳо афкори ҳешро баён кардааст. Д.Майунусов дар рисолаи номзодии ҳеш номвожаҳои шоҳасари Ҳақими Тӯсӣ – «Шоҳнома»-ро ба риштаи тадқиқ қашада, ба ҳуҷусе меояд, ки дар ин манзумаи беэвоҷ беш аз 800 антропонимҳои асливу иқтибосиро Фирдавсӣ зимни таълиф ба қор бурдааст. Шаҳбози Рустамшо бошад, антропонимҳои «Таърихи Систон»-ро ба риштаи таҳқиқ қашада, доир ба қабатҳои маъноӣ ва баромади забони онҳо афкори судманди ҳешро пешниҳод намудааст. Бо дарназардошти пажӯҳишҳои дар ин самт ба сомонарасида метавон ҳаҷс зад, ки бахши мазкури ономастика нисбатан қорхӯрда бошад ҳам, аммо осори зиёди бадеӣ дар адабиёти муосири тоҷик мавҷуд аст, ки аз ҷиҳати фароғирии номвожаҳои ашхос ба фароҳоман ва пурғановат арзёбӣ мешаванд ва шояд онро доранд, ки доир ба антропонимҳои онҳо пажӯҳише анҷом дода шавад.

Китоби «Субҳи ҷавонии мо»-и Сотим Улуғзода аз ҷиҳати дарбаргирии антропонимика рангин буда, муаллиф дар мавридҳои мухталиф номвожаҳои гуногунро мавриди истифода қарор додааст. Бояд таъкид намуд, ки дар тамоми асарҳои бадеӣ, ки дар давраҳои мухталиф таълиф шудаанд, ба қасарат қорбасти шудани номи ашхосро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар ин миён асари мазур истисно нест.

Барои муайн намудани қабати забонии номвожаҳои ифодагари номи ашхос дар асарро аз рӯи баромади забонӣ ба се гурӯҳ тасниф намудан ба мақсад мувофиқ аст: номвожаҳои асли, иқтибосӣ, дузабона ё омехта.

Номвожаҳои асли гурӯҳи номҳои мебошанд, ки аз ҷиҳати баромади забонӣ мансуби забони тоҷикӣ буда, дар асари мавриди назар як қисми қалонро ташкил мекунанд. Дар қорбари қалимаҳои қирф тоҷикӣ, мо он антропонимҳое, ки дар як ҷузъашон асли ва ҷузъи дигарашон иқтибосӣ мебошад ё тавассути фомантҳои тоҷикӣ сохта шудаанд, ба гурӯҳи номвожаҳои асли дохил намудем. Зеро онҳо ба табиати забони тоҷикӣ қорид қардида, дар асоси қолабҳои таърихӣ маъмулии ин забон шакл қирфтаанд, аз ин рӯ ба қатори антропонимҳои тоҷикӣ шомил намудани онҳоро ба мақсад мувофиқ донистем.

Бо сабаби дар забони тоҷикии адабӣ маъмул будани номвожаҳои қорбасти шудани асли ва ба ҳамагон мафҳум будан, мо аз қаррасии онҳо ҳуддорӣ намуда, бо зикри номҳои иқтифо менамоем. Зеро қарқ қардани ин гурӯҳи антропонимҳои қовести «Субҳи ҷавонии мо» қандон душвор нест, масалан, Усмонқолқон [6], Қадобой [9, 10], Зебӣ [21, 22, 23, 32, 33, 34, 35, 40, 45], Ҳашт (қакана, номи қоряққори Қирақулло, 28, 29, 88, 89, 90, 91), Қирзобедил [33], Ҳуҷақоқиз [33], Қирзодикқак [40, 41, 42, 43, 44], Исқонхуҷа [51], Эшонхуҷа [51], Қоборақим [81], Меҳрӣ [182], Қилоқон [182], Ҳайрӣ [211], Қалон [242], Айни [281, 284], Фирдавсӣ [286], Саъдӣ [286], Ёдқор [289], Қулсум [296], Қол [296] аз қумлаи онҳо мебошанд.

Антропонимҳои арабӣ. Баъд аз омадани арабҳо ба қаламрави забони қорсии тоҷикӣ ва соири қишварҳои дигар қини ислом қустариш пайдо намуда, ба забону фарқанг ва расму оини марқуми мо таъсири қесобиқа қузошт. Муҳаққикон ба он назар қасатанд, ки дар асрҳои аввали зуқури ислом қалимаҳо аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ аз рӯи зарурату эҳтиёқ қорид мешуданд. Яъне агар аввалин гурӯҳи вожаҳои аз забони арабӣ ба тоҷикӣ вомишуда истилоқоти қинӣ бошанд, минбаъд бо дарназардошти ниёз қалимаҳо иқтибос мешуданд.

Вакте мо забони осори асри X-ро бо мероси қаттии асрҳои баъдӣ муқоиса менамоем, маълум меқардад, ки дар қаврони Қомониён, ки маҳз дар ин рӯзқор забони тоҷикӣ ба тахти оқ нишонида шуд ва қарои рушду боландагии он шароит фароқам омад, қалимаҳои арабӣ ба нудрат қорбасти шудаанд. Қалели ин гуфтаҳо метавон «Шоҳнома»-и Ҳақими Тӯси ро мисол овард, ки дар 60 қазор байги он ҳудуди 900 қалимаи арабӣ ба қор рафтаасту бас. Аммо вакте «Маснавии маънавий»-и Мавлоно Қалолуддини Балқиро муоина менамоем, ба селай қалони қалимаву ибороти арабӣ дуқор меоем, ки ин ҳама аз нуфузу таъсири қесобиқайи забони арабӣ ба тоҷикӣ қувойи меқанд.

Қайд намудан бамақрид аст, ки дар қорбари қалимаҳои маъмули арабӣ номвожаҳои ашхос, ки бо истилоҳи антропонимика ёд мешаванд, ба системаи номқузории тоҷикӣ таъсири ниқоят бузурқ расонидааст. Ба андешаи мо дар раванди таъсиррасонии аносири луғавии арабӣ бо номвожаҳои ашқоси тоҷикӣ қини ислом ва осори қинӣ, ки қитоби муқаддаси «Қуръон»-и қарим дар сарқақи онҳо меистад, нақши қориз дорад. Баъди қазирӯфтани ислом дар байни ақдодони мо бо номҳои намояндагони машқури қин қун пайқамбарону сақобогон ва ашқоси соқибъятибор мусаммо намудани фарзандони ҳуд ба ҳукми анқана даромад, ки ин раванд беш аз 1400 сол шуд, ки идома дорад. Маҳз ин омил боис қардидааст, ки як гурӯҳи қалони номҳои мо имрӯз низ аз ҷиҳати баромади забонӣ ба забони арабӣ тааллуқ доранд.

Табиист, ки вакте дар забони адабиву қишқо вомивожаҳои арабӣ, қосса номвожаҳои ашқос аз мақоми вежа барқурдоранд, ин раванд ба адабиёти бадеӣ низ бетайсир намемонад. Аз қамин диққоқ мо вакте тарқибӣ луғавии қовести «Субҳи ҷавонии мо»-и нависандаи номвари тоҷик устод Сотим Улуғзодаро аз назар меқзаронем, ба як гурӯҳи қалони антропонимҳои арабӣ дуқор меоем, ки қалели гуфтаҳои боло мебошанд. Тақлилу қаррасии номвожаҳои ашқоси арабии қовести мазқур нишон меқадад, ки антропонимҳои арабӣ ба исми шақсонест, ки миллаташон тоҷик ё ўзбак буда, вале ҳуд мусалмон

мебошанд, ки афкори динӣ ба номгузории онҳо таъсири худро гузоштааст. Номвожаҳои ашхоси зерин, ки дар повести мазкур корбаст гардидаанд, далели гуфтаҳо мебошанд: Ҳочилайӣ [6], Обидхоча [10, 24, 27], Амон [12, 13, 14], Умархон [14, 41, 42, 64, 83, 86, 90], Нисохон [16, 17, 18, 19], Зайниддин [17, 24, 25, 41, 42], Идрис [20, 21], Собир [21, 26, 31, 33, 34, 74, 83], Исохон [22, 46, 50, 51, 60], Солеҳ [31, 41, 42], Маҳмуд [23, 26], Мавлонхоча [27], Мирабдулло [28, 30, 88, 90], Шариф [28, 29, 30, 88, 89, 90, 91], Султон [37], Мухтор [45, 49, 53, 64, 67, 73, 83, 94, 95, 98, 99, 102, 105, 106, 107, 109], Исмаи [51, 59, 60, 61, 62, 63, 72, 85], Шарофат [57, 58, 59, 60, 63], Рисолатхон [58], Камол [90], Муҳаммад [96], Алӣ [96], Аҳмад [139], Абдулаъзам [96], Абдунабӣ [139], Каромат [143], Қобил [146], Қаҳҳор [150], Ҳалима [154], Ҳасан [155], Соҳиб [160], Курбон [169], Сайидалӣ [173], Эъзорхон [184], Шамсия [182], Ашрафхон [190], Содик [193], Сулаймонов [203], Шокир [208], Сайфулло [211], Азиз Карим [217], Начмиддин [220], Чаббор [226], Раҳимчон [226], Шамсуллоев [228], Ҳусайн [228], Ақрам [242], Одил [242], Нисор Муҳаммад [242], Маҳкам [247], Муъмин [301], Аъзам [322], Асад [322], Шукр [325], Раҳмат (262), Ҳалима [268], Муртазо [269], Шариф [269], Ҳайдар [297].

Азбаски повести «Субҳи ҷавонии мо» асари саргузаштӣ ё тарҷумаҳои ба шумор меравад, дар он қаҳрамонҳо асосан пайвандон, дӯстону хешовандон, ҳамсабақон ва умуман онҳое мебошанд, ки дар муҳити ба вукӯъ пайвастанӣ ҳодисаву воқеаҳо умр ба сар мебаранд ва ҳамаи онҳо реалии ҳастанд. Бо ҳамин сабаб номвожаҳои ашхосе, ки баромади арабӣ доранд, дар ин повест фаровон ба кор бурда шудаанд ва номҳое ҳастанд, ки дар ҷомеаи замони кӯдакиву наврасии муаллиф роиҷ буданд ва имрӯз низ мутадовил ҳастанд.

Антропонимҳои туркӣ – ўзбекӣ. Ба забони тоҷикӣ дохил шудани калимаҳои қавмҳои туркзабон асрҳо боз давом дорад. Калимаҳои забонҳои туркӣ дар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ тоҷикии асри XI ва ҳатто пештар аз он низ мушоҳида мешаванд. Маълум мешавад, ки чараёни воридшавии калимаҳои иқтибосии туркӣ ба забони тоҷикӣ хеле барвақт сар шуда, дар натиҷаи иқтисоди муносибатҳои минбаъдаи намоёндогани ин забонҳо боз ҳам ривож гирифтааст. Дар адабиёти асрҳои XI-XII як қатор калимаҳои забонҳои туркӣ, аз қабилӣ **хон**, **хоқон**, **тамғо**, **илиқ**, **элхон** ва ғайраҳо дучор шудан мумкин аст.

Ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтани калимаҳои туркӣ дар асрҳои XII-XIV нисбат ба пештара пурзӯртар мегардад, ки ин ҳолат ба густариш пайдо намудани муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданиятҳои ин сарзамин вобаста аст. Намоёнтарин намунаи манбаъҳои таърихӣ ин давра «Ҷомеъ-уттаворих»-и Рашидиддини Фазлуллоҳро аз назар гузаронида, ба бисёр калимаҳои туркӣ ва муғулӣ дучор мешавем, ки ин ҳолат мафҳумҳои хешутаборӣ, мансабу мартаба, қонуну қоидаҳои давлатдорӣ қавмҳои муғул ва туркнажодро ифода менамояд. Бояд гуфт, ки ҳатто дар «Шоҳнома»-и Ҳакими Тӯсӣ, ки аз ҷиҳати мансуби забонӣ ағлаби калимаҳои таркиби луғавӣ он сирф тоҷикӣ мебошанд, истифодаи вожаҳои туркиро мушоҳида намудан мумкин аст. Ҳарчанд, ин вожаҳои истифоданамудани Фирдавсӣ бештар номвожаҳои ашхос (антропоним) мебошанд, аммо ба ҳар ҳол баромади туркӣ доранд. Масалан, дар ин байт чунин омадааст:

На Фағфур хоҳам, на **Хоқони** Чин,

На аз тоҷдорони Эронзамин.

Барҳам хӯрдани давлатдорӣ миллии тоҷикон ханӯз дар ибтидои асри XI ва ба сари қудрат омадани хонадонҳои гуногуни турку муғул боиси паст гардидани мақоми форсӣ-тоҷикӣ нагаштааст. Албатта муҳити нави зист, ки баъд аз даврони Сомониён ба вучуд омада буд, дар ин забон ба пайдоиши як идда калимаҳои туркиву муғулии ифодагари мафҳумҳои тоза замина гузошта буданд. Ин калимаҳо, ки охира-охира ба забонҳои зиндаи мардум дохил мешуданд, яку яқбора ба забони адабиёти бадеӣ қабул нашуда, ба тадриҷ вориди он гаштаанд. Дар асрҳои IX-XIII онҳо дар сарчашмаҳои таърихӣ назар ба адабиёти бадеӣ зиёдтар воқеъ шуданд. Тадқиқи лингвистии асарҳои машҳури «Таърихи Байҳақӣ» ва «Таърихи ҷаҳонкушо»-и Атомалики Чувайнӣ ин ақидаро тақвият медиҳанд [2, 89].

Нисбат ба забони арабӣ нуфузи забони туркӣ то як андоза камтар аст. Бо вучуди ин баъд аз иқтибосоти арабиву байналмилалӣ аз ҷиҳати миқдор аносирӣ луғавӣ туркӣ дар ҷои савум қарор доранд. Дар байни иқтибосоти туркӣ садҳо калимаҳо мавҷуданд, ки ба соҳаҳои гуногуни иқтисод, фарҳанг, таҷҳизотҳои идоракунии ва ғайраҳо тааллуқ доранд. Махсусан бисёре аз калимаҳо ба муҳити ҳарбӣ, зиндагонӣ, хариду фурӯш, хоҷагии қишлоқ, машғулиятҳои шикорчигӣ, чорводорӣ ва ғайра тааллуқ доранд.

Калимаҳои туркиву муғулӣ дорои нишонаҳои савтиву маъноии хеш ҳастанд. Яке аз нишонаҳои онҳо мавҷудияти овози «қ» аст, ки дар таркиби калимаҳои туркиву муғулӣ маҳфуз ҳастанд. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки ҳар вожае, ки дар таркиби он ҳамсадои «қ» ба назар мерасад, ҳатман туркӣ аст, чунки калимаҳои бешумори арабиву тоҷикие ҳастанд, ки ин овозро дар таркиби худ доранд.

Мутолиаи баррасии таркиби луғавӣ повести «Субҳи ҷавонии мо» нишон медиҳад, ки дар баробари номвожаҳои ашхоси дигар забонҳои антропонимҳои туркӣ – ўзбекӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки номҳои зайл аз ҷумлаи онҳо мебошанд: **Турғун** [171], **Отабой** [235], **Темур** [316], **Эргаш** [322], **Қаробой** [316].

Антропонимҳои русӣ. Ин гурӯҳ фарогири вомвожаҳои русӣ буда, асосан пас аз тасарруф шудани Осиёи Миёна аз ҷониби Русия вориди таркиби луғавии забони тоҷикӣ адабӣ шудаанд. Агар қорбасти шудани вожаҳои русӣ дар забони тоҷикӣ то Инқилоби Октябр ба нудрат мушоҳида шавад, пас аз он ин гурӯҳи калимаҳо даҳҳо маротиба афзуда шуд, ки сабаби асосии он сиёсати нодурусти забони давр буд, ки мавзӯи баҳси сотсиолингвистика мебошад. Ба андешаи мо сабаби қорбасти кардани номвожаҳои русӣ дар асарҳои мазкур дар он аст, ки нахуст он дар оғози солҳои барқарори ҳокимияти Шӯравӣ, ки дар раъси он русҳову забони русӣ меистода, таълиф шудааст. Сабаби дигари овардани номҳои русӣ дар он аст, ки Сотим Улуғзода чун аксари муаллифони асарҳои бадеии дар ин давра таълиф гардида, меҳодад саҳми мардуми русро дар сохтани ҷомеаи коммунистӣ нишон диҳад. Дар замони Шӯравӣ саҳми мутахассисони русро бештар нишон додан дар пешрафти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ як навъ анъана шуда буд. Маҳз бо ҳамин сабабҳои зикршуда Сотим Улуғзода ҳам номвожаҳои русиро ба қор бурдааст: Ярашев [66, 67, 70, 71, 72, 74, 92, 93], Иванов [68, 72], Николаев [69, 70, 72, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 98, 100, 101, 103], Вася [73, 74], Паша [74, 75, 76, 79, 80, 81, 106], Серёжа [75], Маша [76, 103, 106, 107, 108, 109], Лёня [76], Люба [98, 99, 103], Лена [98], Сергей [113], Ленин [229], Арзуманов [247], Калинин [252], Михаил Иванович [252], Андрей [254], Таня [266], Пушкин А. С. [271], Лёночка [273] ва ғайра.

Номвожаҳои русӣ дар забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ надошта, дар байни ҳуди тоҷикон ба нудрат дучор меоянд. Онҳо асосан дар асарҳои бадеӣ вуқӯи илмӣ ба қор рафтаанд, ки дар замони Шӯравӣ таълиф гардида, бо мақсади нишон додани саҳми Инқилоби Октябр дар зиндагиву пешрафти мардуми мо қорбасти шудаанд. Номвожаҳои ашхоси русии повести мазкур низ бо ҳамин мақсад истифода гардидаанд.

Дар ин асар дар баробари номҳои иқтибосӣ сирф аз як забон ба гурӯҳе аз исмҳои ашхос рӯбарӯ мешавад, ки аз ду ҷузъ иборат буда, як қисми онҳо арабӣ, бахши дуюмашон тоҷикӣ ё туркӣ мебошанд, ки ин раванд низ аз таъсири забони арабӣ ба системаи антропонимикаи тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Ин гурӯҳи номвожаҳо дар ҷанд қолаб ташаккул ёфтаанд, ки ба тариқи зайл тасниф намудани онҳо ба мақсад мувофиқ аст:

Номвожаҳои дузабона ё омехта ҳамоно антропонимҳое мебошанд, ки як қисмашон аз як забон ҷузъи дигарашон аз забони дигар таркиб ёфтаанд. Набояд фаромӯш намуд, ки аксари олимони дар масъалаи калимаҳои омехта ё дузабона ба он назар ҳастанд, ки инҳо ба гурӯҳи вожаҳои аслий дохил мешаванд. Аммо мо дар ин масъала бо номшиносии шинохта О.Маҳмадҷонов ҳамакида мебошем, ки ӯ дар рисолаи хеш «Топоним ва микротопонимҳои қисмати шимолии водии Ҳисор» [3] ин қабил номвожаҳоро дузабона мегӯяд. Табиист, ки гурӯҳи калимаҳо дар қолаби калимасозии забони тоҷикӣ ташаккул ёфтаанд, аммо барои дақиқ намудани қабати забони онҳо дузабона гуфтан шояд авлотар бошад. Ин қабил номвожаҳо дар забони тоҷикӣ таърихи тӯлонӣ дошта, муддатҳои дароз аст, ки мавриди қорбасти соҳибони он қарор мегиранд. Ин гурӯҳи номвожаҳо асосан аз ҷузъҳои баромади тоҷикиву арабидошта ташкил шудаанд. Барои исботи ин андеша зикр номвожаҳои зирин кофист.

Тоҷикӣ + арабӣ: Бобораҳим [81], Бибиғотима [96], Бибимастура [292].

Арабӣ + тоҷикӣ: Усмонполвон [6], Юнусхоча [51], Нуриддинхоча [60].

Арабӣ + туркӣ: Саидбек [30, 48], Насимбек [30, 48], Наимбек [30, 48].

Бояд зикр намуд, ки ҷузъи «бек» дар номвожаҳои мазкур баромади туркӣ дошта, дар фарҳангҳо ба тариқи зайл ташреҳ гардидааст: «ҳокими шахру ноҳия, ки ба хон ё амир итоат мекард. 2. унвони расмӣ ва ғажрии ашроф, асирзода ва мансабдорони аморат, бег. 3. барои ифодаи меҳрубонӣ ва навозиш дар охири номҳои мардона илова карда мешавад» [8, 172].

Антропонимҳои Ҷумъабой [30, 47] ва Ятимбой [30, 54] низ дар ҳамоно қолаби мазкур сохта шуда ҷузъи «бой» аз ҷиҳати баромади забонӣ решаи туркӣ дорад ва ҷунин маънидод гаштааст: «сарватманд, давлатманд, молдор, ғанӣ, доро; ғайримӯхтоҷ, таъмин» [8, 221].

Умархон [14, 41, 42, 64, 83, 86, 90], Исохон [46, 50, 51, 60], Бадалбек [86].

Туркӣ + арабӣ: Тӯхтаназар [171].

Хулоса, дар повести «Субҳи ҷавонии мо»-и Сотим Улуғзода як гурӯҳи калони номи ашхос мавриди истифода қарор гирифтааст, ки онҳо аз ҷиҳати баромади забони ба ду даста тақсим мешаванд - аслий ва иқтибосӣ. Ба гурӯҳи антропонимҳои аслий ҳамоно номҳое ворид мешаванд, ки аз қадимулайём дар ин забон қорбурди ғажол доштаву имрӯз низ доранд. Ҷамҷунин, ба ин гурӯҳ калимаҳои иқтибосӣеро ворид намудем, ки дар қолаби калимасозии таърихӣ забони тоҷикӣ шакл гирифтаанд.

Ба гурӯҳи номвожаҳои ашхоси иқтибосӣ вомвожаҳои арабӣ, туркӣ ва русиро дохил кардем, ки аз рӯи шумор арабизимҳо дар ҷои аввал меистанд. Дар мавриди қорбурди номвожаҳои арабиасл ҳамин нуқтаро қайд намудан мумкин аст, ки онҳо дар забони тоҷикӣ собиқаи қухан дошта, баробари зуҳури ислом дар қаламрави забони форсии тоҷикӣ онҳо ба забону адабиёти мо ворид гардидаанд. Таъсири ислом ва китоби муқаддаси «Қуръон» ва номи ашхоси машҳуру соҳибмартаба дар олами ислом дар ворид гардидани антропонимҳои арабӣ ва яҳудӣ, ки ба воситаи забони арабӣ иқтибос шудаанд, ба забони тоҷикӣ зиёд мебошад. Омилҳои асосии қорбасти намудани антропонимҳои русӣ дар повести «Субҳи ҷавонии мо» дар ососи реалият сураи гирифтааст, зеро муаллиф зимни тасвир намудани замонӣ макон ва муҳити зодгоҳи

худ ва Тошканди он замон номвожаҳои ашхоси русиро ба қор бурдааст, ки худ бевосита шохид ва иштирокдор буд.

АДАБИЁТ

1. Абодуллоева С. Ономастика «Фарнаме» Ибна Ал-Балхи: автореф. дис... канд. филол. наук/ С.Абодуллоева. - Душанбе, 2009. - 23 с.
2. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик/ Х. Мачидов. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. Душанбе: Ирфон, 2007.
3. Махмадҷонов О. О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолӣи водии Ҳисор/ О.Махмадҷонов.- Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.- 288с.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии/ Н. Подольская. - М.: Наука, 1964. - 156 с.
5. Улугзода С. Субҳи ҷавонии мо/ С.Улугзода.- Душанбе, 1954. -356с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: СЭ, 1969.- 952с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969.- 948 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.- Душанбе, 2008.-949с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.- Душанбе, 2008.-944с.
10. Ҳайдарӣ Ш. Ономастика ироноязычных народов (ониматикаи халқҳои ориёӣ)/ Ш.Ҳайдарӣ.- Хучанд, 2013.
11. Шоев Р. Ономастикаи «Самаки айёр» (таджикоти забоншиносӣ)/ Р.Шоев.- Душанбе: Ирфон, 2013.- 192с

УПОМИНАНИЕ АНТРОПОНИМОВ В «УТРО НАШЕЙ ЖИЗНИ» СОТИМА УЛУГЗОДЕ

Антропонимы составляют важную часть лексической структуры повести Сотима Улугзоде «Утро нашей жизни», которому посвящена данная статья. Автор статьи классифицирует их по языковому происхождению на группы оригинала и цитирования наряду с исторически таджикскими антропонимами в эту группу входят названия цитат, сформированные на основе таджикских языковых моделей. Также рассматривается другая группа антропонимов, которые бывают двуязычными или смешанными, то есть, образованы из слов, принадлежащих к разным языкам. Что касается антропонимов арабских цитат в повести, он подчеркивает, что они имеют долгую историю и наряду с исламом, и влияние религии и Корана вносят ценный вклад в их участие. Турецкие антропонимы этой повести основаны на политических и добрососедских отношениях введены на таджикском языке. Русские антропонимы возникли в основном в советское время, автор использовал их, чтобы показать вклад русского народа в структуру коммунистического общества.

Ключевые слова: антропонимика, таджикский язык, лексический состав, «Субҳи ҷавонии мо» («Утро нашей жизни»), цитируемые антропонимы

MENTION OF ANTHROPONYMS IN «THE MORNING OF OUR LIFE» BY SOTIM ULUGZODA

Anthroponyms constitute an important part of the lexical structure of Sotim Ulugzoda's story «The Morning of Our Life», to which this article is devoted. The author of the article classifies them according to linguistic origin into original and citation groups, along with historically Tajik anthroponyms, this group includes the names of quotations formed on the basis of Tajik linguistic models. Another group of anthroponyms is also considered, which are bilingual or mixed, that is, formed from words belonging to different languages. With regard to the anthroponyms of the Arabic quotations in the story, he stresses that they have a long history and alongside Islam, and the influence of religion and the Qur'an make a valuable contribution to their participation. The Turkish anthroponyms of this story are based on political and good neighborly relations and are introduced in the Tajik language. Russian anthroponyms arose mainly in the Soviet era, the author used them to show the contribution of the Russian people to the structure of the communist society.

Keywords: anthroponymics, Tajik language, lexical composition, «Subhi javonia mo» («Morning of our life»), cited anthroponyms

Сведения об авторе:

Джабборовая Курвон Иброгимовна – кандидат филологических наук, доцент общепедагогической кафедре русского языка Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова

About the author:

Jabborova Kurvon Ibragimovna - Candidate of philology, Associate professor at the University Department of Russian Language, Khujand State University named after academician B. Gafurov

МАХСУСИЯТҲОИ «ҚОИДАҲОИ АСОСИИ ОРФОГРАФИЯИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ» (1953)

Ҳамидова З.А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

«Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ» (1953) (мухтасар «ҚАОЗТ» (1953)) зинаи нави ташаккул ва тақмили имлои қурунии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. «ҚАОЗТ» (1953) таъвизгари «Орфографияи забони тоҷикӣ» (1940) (мухтасар «ОЗТ» (1940)) ба шумор рафта, нисбат ба он тағйиротҳои сифатиро миқдориро дар худ таҷассум намудааст.

Бояд қайд кард, ки «ОЗТ», ки соли 1940 таҳия ва ба тасвиб расида буд, марҳилаи аввалини ташаккули имлои забони тоҷикӣ бо алифбои нави кириллиасоси тоҷикӣ ба шумор рафта, дар муддати муайян (беш аз даҳ сол) барои таъмини ягонагӣ ва воҳиди имлои забони тоҷикӣ хидмат намуд. Дар «ҚАОЗТ» (1953) омадааст, ки дар давраи амалкарди имлои мазкур баъзе камбудҳои он ошкор гардида, боиси ғуноғуннависии соҳибони забон шуд. Бо таъкиди мурағатбони «ҚАОЗТ» (1953), «ин камбудҳо бештар аз он сабаб рӯй дода буданд, ки дар ҳангоми тартиб додани қоидаҳои асосӣ хусусиятҳои морфологияи забони тоҷикӣ ба қадри зарурӣ ба назар гирифта нашуда, ба ҷои он зиёдтар ба принсипи семантикӣ роҳ дода шуда буд» [3, 3].

Бо мақсади баррасӣ ва бартараф кардани камбудҳои «ОЗТ» (1940) Ҳукумати Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти АФ ҶШС Тоҷикистонро муваззаф сохт, ки бо дарназардошти камбудҳои мавҷудани имло ва тақмилу таҷдиди онҳо лоиҳаи қоидаҳои асосии имлои забони тоҷикиро омода созад ва онро барои муҳокимаи умум пешниҳод намояд [2, 3].

Сектори забони Институти забон ва адабиёт «Қоидаҳои асосӣ»-ро мавриди қоркард ва таҷдиди назар қарор дода, лоиҳаи нави онро бо ислоҳу тақмили камбудҳои он таҳия ва мурағат сохта, моҳи ноябри соли 1952 барои муҳокима ва баррасии соҳибони забон манзури ҷоп намуд. Дар атрофи ин лоиҳа, ки дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ («Газетаи муаллимон», «Тоҷикистони Сурх» ва ғ.) нашр гардида буд, «қоркунони илмӣ, забоншиносон, муаллимон, ходимони нашриёт ва матбуоти республика дар муҳокимаи як қатор масъалаҳои мубоҳисавии имло ғайрароҷа иштирок намуданд» [1, 18].

Қобили зикр аст, ки дар «ҚАОЗТ(л)» мурағатбон қўшиш намудаанд, ки ҳарфҳои ҳамшакл, аз қабили **г-г, е-ё, и-й, к-қ, у-ӯ, х-ҳ, ҷ-ч, ш-щ** паси ҳам дар алифбо ҷойгузин гарданд [2, 5], вале баъди муҳокимаи умум мавқеи ҷойгирии онҳо тағйир ёфта, аз ҳам дур мавқеъ гирифтаанд [4, 36]. Дар «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» (2011) бошад, бархӯрди «ҚАОЗТ (л)» пазируфта шуда, тартиби алифбо зайли он гардидааст [5, 13].

Инчунин тарзи талаффузи ҳарфҳо дар «ҚАОЗТ (л)» ва баъдан дар «Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ (дар таҳрири нав)» (1953) ба талаффузи қабулкардаи «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» (2011) яқтуну ҳамшабех мебошад. Масалан, **б(бэ), в(вэ), г(гэ), д(дэ), ж(жэ), з(зэ), к(ка), қ(қэ), л(эл), м(эм), н(эн), п(пэ), р(эр), с(эс), т(тэ), ф(эф), х(ха), ҳ(хэ), ҷ(ҷэ)** ва ғайраҳо [5,13; 1,36].

Комиссияи махсуси имлои забони тоҷикӣ маводи баҳс ва муҳокимаи «ҚАОЗТ (л)»-ро ҷамъбаст ва баррасӣ карда, таҳрири нави қоидаҳои имлоро омода ва манзури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон менамояд. Охири соли 1953 Ҳукумати Тоҷикистон таҳрири нави қоидаҳои имлоро ҳамчун қонун тасдиқ намуда, тавассути рӯзномаҳои «Тоҷикистони Сурх», «Газетаи муаллимон» ва маҷаллаи «Мақтаби советӣ» ба ҷоп расонид, ки он марҳилаи нав дар ташаккули имлои муосири забони тоҷикӣ махсуб меёбад.

«ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)», ки соли 1953 ҷун қонуни имлои забони тоҷикӣ ба тасвиб расидааст, аз 16 фасл ва 77 модда иборат буда, муҳимтарин қоидаҳои имлоро дар бар гирифтааст. Таҳлил ва муқоисаи он ба муқтавои «ОЗТ» (1940) нишон медиҳад, ки дар он тағйиротҳои муайяни имлоӣ ворид гардида имлои моро дастрастару муҷазтар намудааст, ки аз инҳо иборатанд:

1) агар дар «ОЗТ» (1940) имлои баъзе садонокҳо дар 10 модда (§) оварда шуда бошад, пас, дар «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» миқдори он ба 11 модда (§) расонида шудааст. Умуман, тағйироти миқдорӣ ба таҳаввули сифатӣ боис гардидааст;

2) дар моддаи 10 (§10)-уми «ОЗТ» (1940) оид ба имлои ҳарфи **ӯ** муқаррароти васеъ пешниҳод карда шудааст. Моддаи 10 (§10)-уми «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» ба қоидаҳои имлои **ӯ** бахшида шуда бошад ҳам, аммо муқаррароти он нисбати ин овоз, ки то имрӯз атрофи он баҳс хеле гарм аст, сатҳию нокифоя ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар модда (§)-и 10-ум оварда шудааст, ки «дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои **ҳ** ва аломати сакта **у** не, балки **ӯ** навишта мешавад: **шӯъба, шӯъла, мӯътабар, ўҳда, сӯҳбат, мӯҳлат, мӯҳтарам**. Мавридҳои дигари қор фармуда шудани **ӯ** дар луғати орфографӣ дода мешавад» [3, 38]. Агар муқаррароти дар лоиҳаи «ҚАОЗТ» (1952) оид ба «**ӯ**» овардаро баррасӣ намоем, аён хоҳад шуд, ки қоидаи имлои «**ӯ**»-и дар он манзуршуда дақиқтару саҳеҳтар мебошад. Масалан, «§8. Ҳарфи **ӯ**: а) дар **рӯз, шӯр, қӯш, бўр, мӯр, кӯра, ҷӯпон, ҷӯй, бўй, сӯзан** барин калимаҳо навишта мешавад (рӯйхати пурраи калимаҳои бо **ӯ** навишта мешудагӣ дар луғати орфографӣ дода мешавад); б) дар ҳиҷои баста, пеш аз

аломати сакта ва ё ҳамсадои ҳ ҳамеша ӯ навишта мешавад: **шӯба, сӯҳбат, мӯҳлат, мӯҳтарам, гурӯҳ**» [2, 6];

3) фасли II «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» аз 4 модда (§12-§16) иборат буда, ба «Орфографияи баъзе ҳамсадоҳо» ихтисос ёфта, ба таври муҷаз муҳимтарин қоидаҳои имлои ин бахшро дар бар гирифта, ғолибан, асосан, принципи таъриҳӣ асоси ин қоидаҳоро ташкил додааст. Танҳо дар §13 тарзи навишти **ц** ва **ш** дар калимаҳои советӣ-интернатсионалӣ илова гардида, дар §30 тақроран таъкид мегардад, ки «калимаҳои русӣ ва советӣ-интернатсионалӣ мувофиқи орфографияи русӣ навишта мешаванд: коммунист, роль, январь, съезд ва монанди ин» [2, 41];

4) инчунин масоили марбути фасли II «ОЗТ» (1940) дар «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» хеле ихчам шуда, аз 14 модда (§) ба 4 модда (§) расонида шудааст [7,9-14;4,38-39];

5) фасли V, ки «Орфографияи исм» унвон дорад, ба имлои исмҳо бахшида шуда, муҳимтарин муқаррароти исмҳо таъйин гардидааст. Аз ҷумла, як навгони «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» дар он зоҳир мегардад, ки «фамилияҳои бо калмаи **зода** сохташуда якҷоя навишта мешаванд: Шарафзода, Исмоилзода ва монанди ин» [4, 40];

6) агар дар «ОЗТ» (1940) имлои исм (фасли III) ба моддаҳои 26 (§26)-ум «Чамбандии исмҳо», 27 (§27)-ум «Исмҳои хос», 28 (§28)-ум «Исмҳои сохта» гурӯҳбандӣ шуда бошад, дар «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» фасли V «Орфографияи исм» номгузорӣ гардида, қоидаҳои марбути он гурӯҳбандӣ нашудаанд;

7) дар «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» қоидаҳои нави имло ворид карда шудааст, ки онҳо дар «ОЗТ» ба назар намерасанд. Масалан: а) ибораҳои омонимӣ ва антонимӣ, ки бо пайвандаки **у** меоянд, ҷудо навишта мешаванд: афту андом, тобу тоқат, обу ҳаво, саъю ғайрат, ишқу ҳавас, обу оташ; б) баёнҳои унвонӣ, ки ба таркиби исми хос дохиланд, якҷоя навишта мешаванд: Салимбек, Тамарахоним, Миралӣ, Хосиятой, Саидахмадхон, Мирзобобо, Норбой ва ғайраҳо. Аз ҷониби дигар, агар ин баёнҳо маънои мустақили худро ниғаҳ дошта бошанд, ҷудо ва бо ҳарфи калон навишта мешаванд: Шайх Саъдӣ, Амир Хисрав, Хоча Ҳофиз, Мир Алишер, Мавлоно Румӣ; в) баёнҳои хешутаборӣ ҷудо навишта мешаванд: Соҳиб амак, ака Рустам, Рустам ака, Зейб ҳола;

8) бо дефис навишта мешаванд: а) лақабе, ки бо исми хос ифода шудааст: Аҳмад-Полвон, Ҳамроҳ-Говбоз, Полвон-Араб, Азиз-Мерган, Ҳошим-Корвон, Қорӣ-Ишқамба; б) агар дар байни исми хос ва лақаб бандаки изофа бошад, ҳар кадоме ҷудо навишта мешаванд: Аҳмади Қалла, Рустами Достон; в) номҳои таркибии асарҳо: Бадоеъ-ул-Вақоеъ, Ҳабиб-ус-Сияр, Мантиқ-ут-Тайр ва ғайраҳо; г) ҳиссаи **ал** (ат, ад...) дар аввали номҳои шахсҳои таъриҳӣ: Ал-Берунӣ, Ал-Хоразмӣ, Ат-Табарӣ ва ғайраҳо; ғ) номҳои таркибии ҷуғрофӣ нави зерин: Йошкар-Ола, Порт-Артур, Волга-Дон, Рио-де-Жанейро ва ғайраҳо; д) исмҳои тақрори нави зерин: нон-пон, чой-пой ва ғайраҳо; е) исмҳои хос, ки бо тақрори калмаи тақлиди овозӣ сохта шудаанд: гум-гуми дар, шилдир-шилдири об, фаш-фаши паровоз, шар-шари об ва ғайраҳо. Агар аз ин калмаҳо бо ишпироки суффикс калма сохта шавад, якҷоя навишта мешаванд: чирчирак, фирфирак, пирпирак, шаршара ва монанди онҳо.

9) бо ҳарфи калон навишта мешаванд: а) номҳои таркибии шахсҳои таъриҳӣ: Абӯалӣ ибни Сино, Абӯабдулло Ҷаъфар бини Муҳаммад Ҳалим бини Абдурахмони Рӯдакӣ ва ғайраҳо. Агар пеш аз ҷунин номҳо **ибн** ва ё **ал** (ат ва ғ.) бо ҳарфи калон навишта мешаванд: Ибни Сино, Ал-Берунӣ, Ал-Хоразмӣ; б) номи хонадонҳои таъриҳӣ: Сомониён, Темуриён, Романовҳо ва монанди онҳо; в) агар исмҳои хос ба маънои исми ҷомеъ қор фармуда шаванд, одатан, бо суффикси чамбандӣ омада, бо ҳарфи хурд навишта мешаванд: ҷкаловҳо, одинаҳо ва ғайраҳо [4,40-41]; г) номи мансабҳои олии давлатӣ ва унвонҳои фахрии характери индивидуалӣ дошта: Раиси Совети Вазирон, Маршали Иттифоқи Советӣ, Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ ва амсолшон; ғ) номи мансабҳо, унвонҳо ва рутбаҳои илмӣ бо ҳарфи хурд навишта мешаванд: генерал-майор, президенти Академияи фанҳо, раиси Комитети райони, вазири маориф, ходими хизмат нишондодаи илм, артисти хизмат нишондодаи республика, доцент Аҳмедов, академик Павлов ва ғайраҳо; д) дар номҳои таркибии органҳои олии давлатӣ ва партиявӣ ҳамаи калмаҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд: Совети Олии Иттифоқи Советӣ, Комитети Марказии Партияи Коммунистии Иттифоқи Советӣ, Совети Олии РСФСР Тоҷикистон, Совети Вазирон, Армияи Советӣ ва ғайраҳо; е) номҳои географии «таркиби изофӣ» ё бо пайвандаки **у** омадагӣ: Ростови Дон, Осиёи Миёна, Варзоби Боло, Дараи Нихон, Дашти Ҷум, Қалъаи Хум, Кони Бодом, Шаҳри Нав, Лаби Оби Элак, Сари Осиё ва ғайраҳо; ё) дар номҳои таркибии идораҳои давлатӣ ва органҳои партиявӣ, идораҳои илмӣ, мактабҳои олий, театру музейҳо ва амсолшон, аз қабилӣ Вазорати қорҳои хориҷии Иттифоқи Советӣ, Вазорати маориф, Совети депутатҳои меҳнаткашонӣ шаҳри Сталинобод, Институти забон ва адабиёт, Университети давлатии Тоҷикистон, Театри опера ва балет, Музеи кишваршиносӣ, Парки маданият ва истироҳат ва ғайраҳо калмаҳои якҷум ва исмҳои хоси дохили онҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд; ж) номҳои мураккаби кӯтоҳ кардашудаи нави зерин: СССР, КПСС, КМ, ТАСС, ВЛКСМ, МТС ва ғайраҳо; з) калмаҳои марбути номҳои воқеаҳои таъриҳӣ: Революцияи Кабири Социалистии Октябр, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Якӯми Май, Коммунаи Париж ва ғайраҳо; и) калмаи аввали номи асарҳо ва исми хоси дохили ном ба ҳарфи калон навишта мешавад: «Университетҳои ман», «Марги судхӯр», «Ҷаллодони Бухоро», «Ҳафт пайкар» ва

ғайраҳо; й) номи иштироккунандагони асар, новобаста аз исми хос набуданашон бо ҳарфи калон навишта мешаванд: «Муш ва гурба», «Ку, Харчанг ва Моҳӣ» ва амсолашон [4, 41-42].

Дар фасли VI, ки ба имлои сифат бахшида шудааст, баъзе тағйиротҳои имлоӣ нисбат ба муқаррароти «ОЗТ» (с.1940) дида мешавад. Аз ҷумла, а) сифатҳои таркибии изофии пайдарпай ҷудо навишта мешаванд: заводи ордени Лениндор, колхозии Байрақи Сурхдор, Театри драммати ордени Байрақи Сурхи Меҳнатдор ва ғайраҳо; б) ибораҳои сифатии навъи зерин ҷудо навишта мешаванд: ҷанги тан ба тан, ҳучуми пай дар пай ва ғайраҳо; в) бо дефис навишта мешаванд (§41): суп-сурх, сап-сафед, заб-зард, буд-бутун ва ғайраҳо [4, 42-43].

Фасли VII ба муқаррароти имлоӣ шумораҳо ихтисос ёфта, дар он нисбати «ОЗТ» (1940) тағйиротҳои зерин ба назар мерасад, ки зикри онҳоро салоҳ донистем:

а) дар охири шумораҳои миқдории **нӯҳ, даҳ** ва ғайра (то нуздаҳ) ва **панҷоҳ «х»** (§42) навишта мешавад;

б) шумораҳои таркибӣ ҷудо навишта мешаванд: шасту як, чилу ҳафт, сад ҳаҷдаҳ, дусаду ҳафтодаҳ, ду ҳазор, панҷ миллион ва ғайраҳо;

в) шумораҳои касрӣ аз шумораҳои том ҷудо навишта мешаванд: яку ним, дуо ним (аммо дуним), дуо чоряк ва ғайраҳо;

г) бо дефис навишта мешаванд (§46): 10-та, 5-то; 10-ӯм, 3-йӯм, понздаҳ-бист, ду-ду, чорта-чорта ва ғайраҳо;

ғ) шумораҳои миқдорӣ бо садонок тамом шуда бошанд, шакли тартибии он бо **-йӯм** навишта мешавад: дуйӯм, сейӯм, сийӯм, бисту дуйӯм ва ғайраҳо [4, 43]. Ин муқаррарот дар «Қоидаҳо...»-и баъдӣ борҳо тағйир меёбад, ки дар мавриди зарурӣ дар ин бора таваққуф хоҳем кард.

Дар «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» фасли VIII ба имлои ҷонишинҳо бахшида шуда, нисбати «ОЗТ» (1940) ихчам ва мухтасар гардидааст ва дар маҷмӯъ чор модда (§48, §49, §50, §51)-ро дар бар мегирад. Аз ҷумла, а) ҷонишинҳои саволии **кӣ** ва **чӣ** бо **ӣ** (и-и заданок) навишта мешаванд: кӣ гуфт? чӣ дидӣ? чӣ хел китоб? чӣ тавр омадед? б) ҷонишинҳои сохта ва мураккаб якҷоя навишта мешаванд: ҳамин, ҳамон, ҷунон, ҳамчунин, онҷунон, инҷунин, чандин, чандон; в) ҷонишинҳои номуайянии ким-кӣ, ким-кадом, ким-чӣ, ким-чӣ хел бо дефис навишта мешаванд; г) ҷонишинҳои таркибӣ ҷудо навишта мешаванд: ҳеч кӣ, ҳеч чӣ, ҳеч як, ҳар як, ҳар хел, ҳар кадом, ҳар чанд, ҳама гуна, ҳеч гуна, ҳеч гоҳ, ҳар гоҳ ва ғайраҳо [4, 43].

Фасли IX «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» ба имлои феъл муқаррар гардида, аз шаш модда (§) иборат буда, дар он чанд тағйироти имлоӣ феъл ворид гардидааст. Дар ин фасл тағйироти зерин ба назар расид: а) бандҳои хабарии шахси сеюми танҳо **аст** бо феълҳои тасрифии нақлӣ якҷоя ва дар мавридҳои дигар ҷудо навишта мешавад: омадааст, меомадааст, коргар аст, пешқадам аст, раиси артель аст, хондагӣ аст ва ғайраҳо; б) ҷузъҳои феълҳои таркибии номӣ аз якдигар ҷудо навишта мешаванд: кор кардан, гуфтугӯ кардан, бекор шудан ва ғайраҳо; в) калимаи **воба** маъноӣ «ҷушода» ҷудо навишта мешавад. Масалан, во кардан, во шудан, во гузоштан. Дар ҳолатҳои дигар якҷоя навиштани **во** махсус таъкид гардидааст: вохӯрдан, ворастан ва ғайраҳо; в) агар **боз** ба вазифаи зарф омада бошад, ҷудо навишта мешавад (**ӯ боз** истод, **боз** гуфт, **боз** рафт), вале дар сурати префикс шудан якҷоя навишта мешавад (бозгаштан, боздодан, бозистодан) [4, 44]. Ба назар мерасад, ки вазифаи дувуми **боз** (префикс) ба таври саҳеҳ муайян карда нашудааст; г) гурӯҳи муайяни феълҳои таркибии феълӣ, ки категорияҳои гуногуни феълӣ, аз қабилӣ замон, тарз, намуд ва маъниҳои дигарро ифода мекунанд, аз ҳам ҷудо навишта мешаванд: роҳ рафта истода буд, хонда шуд, бозӣ карда гашт, хондан гирифт ва ғайраҳо [4, 44].

Дар фаслҳои X (орфографияи феъли ҳол) ва XI (орфографияи сифати феълӣ) оид ба имлои категорияҳои феъли ҳол ва сифати феълӣ баъзе қоидаҳои пешниҳод шудааст, ки онҳо дар «ОЗТ» (1940) зикр наёфтаю муқаррар карда нашудаанд. Аз қабилӣ: а) ҷузъҳои феъли ҳоли мураккаб, ки бо суффикси **он** шакл гирифтаанд, якҷоя навишта мешаванд: навозишкунон, бозикунон, гумбур-гумбуркунон, сурудхонон ва ғайраҳо; б) сифати феълӣ мураккаби номӣ (бо **-анда**) тавъам навишта мешаванд: зинатдиханда, ҳалқунанда, тамомкунанда, мағлубнашаванда, ородидиханда ва ғайраҳо; в) калимаҳои аз нав, аз дигар ва монандашон, ки тарзи амалро ифода мекунанд, аз сифати феълӣ ҷудо навишта мешаванд: аз нав тартибдиханда, аз нав таҳриркунанда; г) агар дар таркиби сифатҳои феълӣ пешоянд бошад, ҷузъҳои сифати феълӣ аз ҳам ҷудо навишта мешаванд: аз худ кунанда, ба ёд оваранда, ба иҷро расонанда, ба амал оваранда ва ғайраҳо; ғ) агар сифатҳои феълӣ таркибии ифодагари категорияҳои феъл (замон, тарз, намуд ва маъниҳои дигар), ки сифатҳои феълӣ ёридиханда гирифта бошанд, ҷудо навишта мешаванд: одами хонда истодагӣ, лексияҳои навишта гирифта, офтоби тулӯъ карда истода, марди каланд зада гаштагӣ, молҳои фиристода шаванда ва монанди инҳо [4, 44-45].

Дар имлои зарф (фасли XII) низ қоидаҳои нав таҳия гардидааст, ки дар танзими амалкарди имлоӣ забони тоҷикӣ саҳми худро доранд. Мувофиқи ин қоидаҳо: а) ҷузъҳои калимаҳои даррав, дарҳол, дартоз, аздусар, торафт, бешубҳа, беҳол чун зарф якҷо навишта мешаванд. Инҷунин, пешоянд бо исм дар таркиби зарф ҷудо навишта мешаванд: бо диққат (хонд), ба тезӣ, ба зудӣ, бе маврид, бе мулоҳиза, бе мавқеъ, дар воқеъ, ва ғайраҳо ҷудо навиштанишон муқаррар шудааст [4, 45].

Фаслҳои XIII, XIV, XV, XVI ба муайян кардани имлои пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссаҳо ва баъзе нидоҳо бахшида шудаанд. Баррасӣ ва таҳлили фаслҳои зикргардида нишон медиҳад, ки дар ин қисматҳо қоидаҳои имлои нав ворид карда шудааст. Ин ҷо зикри қоидаҳои зерин ҳулосаи ҷавобдор собит менамояд: 1) дар назм пешоянд ва пайвандакҳои кӯтоҳшуда ва шакли қадимии **ба** (бад) бо нимтире (дефис) навишташ зарур аст: з-ин (аз ин), з-он (аз он), в-аз (ва аз), к-аз (ки аз), з-ӯ (аз ӯ) ва монанди онҳо; 2) пасоянди **-ро** ва бандҳои изофии **и** пас аз нохунак ё қавс оянд, бо дефис навишта мешавад: романи «Дохунда»-ро хондам ва ғайраҳо. Дар робита ба ин муқаррарот ҳаминро бояд таъкид дод, ки дар «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» пасоянди лаҳҷавии **-а, -я** хориҷ гардидааст ва ин бархӯрди мусбат маҳсуб меёбад; 3) пайвандакҳои мураккаби зерин якҷоя навишта мешаванд: гарчанд, агарчи (гарчи), чунки, азбаски, чунончи; 4) ҳиссаҳои **на** фақат бо феълҳои тасрифӣ якҷоя навишта мешавад: нагирифт, нагуфт, наомад ва ғайраҳо; 5) нидоҳои тақрор бо дефис навишта мешаванд: бех-бех, қаҳ-қаҳ, ҳай-ҳай ва ғайраҳо.

Қайд бояд намуд, ки баъди тағйири қоидаҳои имло таҳия ва ба ҷоп расонидани луғати имло ба миён меояд. Аз ин рӯ, соли 1959 бар асоси «ҚАОЗТ (дар таҳрири нав)» луғати орфографӣ барои мактабҳои ибтидоӣ, ҳафтсола ва миёна ба ҷоп расид, ки аз 17 000 калима иборат буд. Дар луғат дар заминаи қоидаҳои амалкунандаи имлои забони тоҷикӣ (1953) тарзи дуруст ва саҳеҳи навишти калимаҳо, таркибҳо ва ибораҳо муайян карда шудааст, ки барои ба танзим даровардани забони адабии тоҷикӣ хизмати ҷашмирас намуда, як давраи амалқарди забони тоҷикиро инъикос мекунад.

АДАБИЁТ

1. Калонтаров Я.И. Чанд сухан аз таърихи имлои забони адабии тоҷикӣ/Я. Калонтаров. //Мактаби советӣ, 1973, №10. - С.16-19.
2. Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ (лоиҳа).- Сталинобод, 1952.- 17с.
3. Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ.- Сталинобод, 1953.- 17с.
4. Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ (дар таҳрири нав)/Мактаби советӣ, 1954, №1. С.36-46.
5. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ.- Душанбе: Шарқи озода, 2011.- 48с.
6. Луғати орфографӣ барои мактабҳои ибтидоӣ, ҳафтсола ва миёна (ибора аз 17000 калима).- Сталинобод, 1959.
7. Орфографияи забони тоҷикӣ. Мухимтарин қоидаҳо.- Сталинобод- Ленинград: Нашрдаш Точ, 1940.-28с.

ОСОБЕННОСТИ «ОСНОВНЫХ ПРАВИЛ НАПИСАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА» (1953 г.)

После принятия кириллицы вместо латинского в 1940 году было принято «Правписание таджикского языка», что явилось первым этапом в формировании таджикской орфографии с новой таджикской кириллицей и длилось более десяти лет и послужило обеспечению единства и орфографии таджикского языка. Поскольку это был первый опыт в этой области, он не был лишен недостатков и никак не мог отражать фонетические особенности таджикского языка. С учетом исключения орфографии и обеспечения единства и произношения и описан в 1953 г. таджикская орфография была пересмотрена и повторно утверждена под названием «Основные правила орфографии таджикского языка», имеющего ряд уникальных особенностей.

Ключевые слова: Таджикский язык, орфография, правила орфографии, «ОТЯ» (1940), «ОПНТЯ» (1953), проект, орфографический словарь, новое издание.

FEATURES OF THE «BASIC RULES OF WRITING THE TAJIK LANGUAGE» (1953)

After the adoption of the Cyrillic alphabet instead of the Latin in 1940, the Spelling of the Tajik language was adopted, which was the first stage in the formation of the Tajik spelling with the new Tajik Cyrillic alphabet and lasted more than ten years and served to ensure the unity and spelling of the Tajik language. Since this was the first experience in this area, it was not devoid of shortcomings and could in no way reflect the phonetic features of the Tajik language. Taking into account the exclusion of spelling and ensuring unity and pronunciation and the inventory in 1953, the Tajik spelling was revised and re-approved under the title «Basic rules of spelling of the Tajik language», which has a number of unique features.

Key words: Tajik language, spelling, spelling rules, «STI» (1940), «BLWTL» (1953), draft, spelling dictionary, new edition.

Сведения об авторе:

Хомидова Замирахон Абдулхафизовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова.

About the author:

Khomidova Zamirakhon Abdulkhafizovna, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Language, Khujand State University named after B. Gafurov.

ЧОЙГОҲИ ИЛМИ НУЧУМ ДАР ОСОРИ ИБНИ СИНО

Каримов Р.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айӣ

Мусулмонон пеш аз асри аббосӣ бо илми нучум ошноӣ надоштанд. Он чӣ дар ин замина доштанд ҳамон танчим буд. Мақсуд аз танчим нигаристан ба аҳволи кавокиб, ҳаракат ва аҳкоми онҳо, барои таъйини ҳусуф ва қусуф, иртиботи авзои кавокиб бо ҳодисаҳои олам ба ҳисоб мерафт. Барои иттилоъ аз соати саъд, ваъзи оянда ва ҷангу сулҳ, борону сойири падидаҳо бо он ки дини ислом танчиму ситорабиниро манъ карда буд истифода бурда мешуд. Бо вучуди ин халифаҳо ва махсусан аббосӣҳо ба он таваҷҷуҳи фаровон доштанд ва бо мунаҷҷимон «дар бисёре аз аҳволи идорӣ, сиёсӣ ва амалӣ, ки аз оқибати он бим доштанд машварат мекарданд ва аз онҳо меҳостанд то дар ҳалли фалак ва уқсуруноти кавокиб назар кунанд. Сипас, бар он минвол амал мекарданд. Ҳамчунин, бемориҳоро бар муқтазои ҳоли фалак муолиҷа мекарданд ва пеш аз пардохтан ба ҳар коре ҳатто ғизои хурдан ва ба дидори дигарон рафтани ба саъд (бахосият) ва наҳси кавокиб менигаристанд».[13, с.363]

Яъне, яке аз сабабҳои асосие, ки ҳулафоро ба тақвияти илми нучум водошт ҳамин буд. Иллати дигар анҷоми фароизи динӣ ба ҳисоб мерафт. Аз назари вақтшиносӣ, ки мусулмононро ба таҳсил вомедошт. Ховаршинос Нолину дар китоби худ «Таърихи нучуми исломӣ» мегӯяд: «бар ҳар мусулмоне вочиб буд, ки вақти намозро, ки ба ихтилофи макон ва замон тағйир мекард бишносад. Мусулмон мебоист, ки дар ҳангоми намоз рӯ ба ҷониби қибла кунад пас бояд ҷиҳати қибларо бишносад ва ин худ асосёфта бар ҳалли масъалае аз масоили илми ҳайат аст ва ба мусосоти курравӣ марбут мебошад низ чунин аст рӯза доштан ва рӯза кушодан дар моҳи рамазон, ки мусулмононро ба муҳосибот фалакӣ бармеангезонад ин аҳкоми шаръӣ дар бораи рӯза мунаҷҷимони мусулмонро бар он доштааст, ки дар бораи масоили душвор вобаста ба рафияти ҳалол ва аҳволи шафқ ба ҷустуҷӯ бархезанд ва ба ҳамин ҷиҳат дар ин бора пешгиратҳое карданд ва муҳосибот ва равишҳои тозае оварданд, ки миёни юниён ва эронӣҳо қадим собиқа надошт».[12, с.285-286]

Мусулмонон маълумоти нучумии худро аз китобҳои ҳандасӣ ва ирфонӣ дарёфт карданд. Дар аҳди Маъмун муҳимтарин китоби нучумӣ, аз ҷумла китоби «Синди Ҳинд»-и бузург, «Ал-маҷастӣ»-и Батлимус ва ғайра ба арабӣ тарҷума шуданд. Уламои исломӣ танҳо ба нақли осори гузаштагон напардохтанд, балки ҳаҷҳои ононро низ ислоҳ карданд ва матолиби бисёре бар он чи онҳо оварда буданд афзуданд. Мусулмонон нахустин касоне буданд, ки ба тариқаи илмӣ тавонистанд тӯли як дараҷа аз хати нисфи анҳоро таъйин кунанд. Аввалин бор усули расм бар сатҳи кураи шинохтанд ва ба курравӣ будани замин ва давротии он ба гирди меҳвараш қойил шуданд. Қусуф ва ҳамидагӣ будани майли фалак-ал-бурҷро сабт карданд ва дар солшуморӣ низ қадамҳои бузург бардоштанд. Инчунин, барои анҷоми ин мақсид расадхонаҳои ҷанде бино карданд ва барои тарсидаи кавокиб олоти дақиқе ихтироъ намуданд. Машхуртарини ин олоти дақиқ устурлоб аст, ки ба саъй ва диққати онон ислоҳ шудааст. Ва аз ин ҷо буд, ки илми фалак дар назди мусулмонон ба сурати илми истикрӯӣ даромад ва ҳол он ки қиблаи назарӣ буд.

Аз далелҳои бартариашон дар ин илм як вожаҳои нучуми арабӣ аст, ки дар асрҳои миёна ривож дошт ва имрӯз низ маъмул аст. Ин вожаҳоро мунаҷҷимони мусулмон ба қомуси нучуми Аврупо ворид карданд. Аз қабилӣ: Albadran, Altaref, Caph, Amab, Vega, Deneb ва ғайра.

Абӯабдуллоҳи Баттани яъне аз ситорашиносони машҳури асрҳои миёна мебошад. Ӯро Батлимуси араб гӯянд. Баттани дар нучум назариёти муҳиму тоза овардааст ва таҳқиқоти тоза ва пурарзиш дар заминаи нучум ва ҷабру мусалласот (тригонометрия – як қисми геометрия, ки дар бораи таносуби тарафҳо ва кунҷҳои секунҷаҳо баҳс мекунад) анҷом дода, ба расади кавокиб машҳур аст. Чунонки ҳеҷ кас аз ҳамасрон ва муосирони ӯ дар тасҳеҳи расади кавокиб бад-он поя, ки ӯ расидааст, нарасид ва дар асрҳои баъдӣ низ чунин касе наомад.

Ба маълумоти Фохури Ҳино Баттани ҳаракати нуқтаи дунбро нисбат ба замин таъйин кард ва андозаи ду эътидоли сифлӣ (поёнӣ) ва шунӯӣ ва майли фалаки ал-бурҷро нисбат ба маъдали ал-наҳор ислоҳ намуд. Тӯли соли шамсиро ба диққат ҳисоб кард. Ҳамчунин ӯ аз касоне аст, ки мавқеи бисёре аз нучумро муайян намуд ва поре аз ҳаракати моҳ ва сайёраҳоро тасҳеҳ кард. Бо Батлимус, ки авҷи шамсиро собит медонист муҳолифат варзид ва собит кард, ки авҷи шамсӣ тобеи ҳаракати тақдими эътидолин аст. Натиҷа гирифт, ки муодилаи замон ба кунӣ бо гузашти рӯзгорон тағйир менамояд».[13, с.365]

Ал-Хоразмӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад Котиб дар рисолаи худ «Мафотех-ул-улум» оид ба тавсифи илми нучум пардохта, менависанд, ки илми нучумро ба арабӣ «танчим» ва ба юнонӣ «астрономия» гӯянд, ки «астро» маънои ситора ва «номия» маънои донишно дорад. Илм дар бораи ситораҳо ё илми ситорашиносӣ аст».[2]

Ба иттилои Х.Ф. Абдуллозода «миёнаи ҳазораи то милод зарурати мурабтаб сохтани феҳристи ситораҳо ба миён омад. Арзиши илмӣ тартиб додани феҳристи ситораҳо барои ҳалли масъалаҳои астрономияи амалӣ (аз ҷумла, барои ҳисоби вақт ва геодезия) ба ҳамагон маълум аст. Донишманди ин, ки оё ситораҳои осмон ҷойи худро иваз мекунанд ё не, дурахшонии онҳо тағйир меёбанд ё

не, аз муҳимгарин масъалаҳои илми астрономия аст. Ҳаллу фасли ин масъалаҳо аз замонҳои қадим диққати аҳли илмро ба худ ҷалб менамуд. Нахустин феҳрист (каталог)-и ситораҳо аз ҷониби астрономи чинӣ Ши Шан (а. IV пеш аз милод) мурағтаб шуда буд, ки дар он 809 ситораҳо дар 122 бурҷҳои осмон (гурӯҳи ситораҳо) тасвир ёфтаанд. Хушбахтона ин феҳрист то замони мо расидааст». [1, с.14]

Ё худ муҳаккиқ қайд мекунад, ки ба тартиб додани феҳристи ситораҳо олимони Юнони Қадим ва асримиёнагии Шарқи мусулмонӣ машғул шуда, дар ин самт асарҳои арзишмандеро мурағтаб намудаанд. Яке аз онҳо феҳристи Гиппарх (а. II пеш аз милод) мебошад, ки дар он тасвири 46 бурҷҳои осмон, тӯли эклиптика ва қадри зиёда аз 850 ситораҳои собита барои соли 128 то милод зикр шудааст. Он танҳо дар охири асри XIX ҳангоми таҳлили нусхаҳои хаттии матнҳои юнонии мазмунан астрономӣ дарёфт шуд ва бори аввал аз ҷониби муаррихи илм Ф.Болл таҳқиқ шудааст. Муҳаккиқон ба қимати илмӣ феҳристи ситораҳои собита Гиппарх баҳои баланд доданд. Дар асоси феҳристҳои олимони Юнони Қадим (Эратосфен (асри III пеш аз милод), Тимохарис, Гиппарх, Менелей (а. I пеш аз милод)) ва мушоҳидаҳои шахси Птолемей феҳристи 1022 ситораҳои собитро барои соли 138 мурағтаб сохтааст, ки он дар китобҳои VII-VIII «Ал-маҷистӣ» оварда шудаанд. Птолемей тасвири 48 бурҷҳои нимкураҳои шимолӣ, ҷанубӣ ва бурҷи дувоздаҳгонаро овардааст. Бояд зикр кард, ки ҳамакнун ҳамон 48 бурҷҳои осмонӣ ба 88 бурҷҳо қисмат шудаанд. [1, с.15]

Дигар ин ки ба маълумоти Х.Ф.Абдуллозода ба шакли қаҳрамонҳои асотирий, ҳайвоноти паррандагон ва дигар ашёҳо тасвир намудани бурҷҳои осмон ба юнониёни қадим тааллуқ дошта, ин суннати юнониён минбаъд дар осори олимони Шарқ риоя шудааст. Мардумон ва қавмҳои олам ба бурҷҳои осмон номҳои гуногун додаанд. Масалан, ҳафт ситораи равшани Дуббӣ Акбарро мисриёни қадим Гиппопотам (Баҳмут), чинӣ Пе-Ту (як навъ зарфе барои андозакунӣ ғалла), арабҳо Баннот-ун-Наъш (духтарони Наъш) номидаанд. Туркҳо онро шабех ба аспӣ бастае донистаанд, ки дар гирди яккамех (ситораи Қутбӣ) давр мезанад. [1, с.191]

Дуббӣ Акбар (аз арабии «дубб» – хирс ва «акбар» – калон) ба тоҷикӣ аз арабӣ иқтибос шудааст ва дар байни мардуми тоҷик муродифҳои дигари он низ истифода мешавад. Масалан: Ҳафтдодарон (дар гузаштаи қадим «Ҳафтвавранги меҳин»), Ҳафттахт, Фирӯзаташт ва Баннотуннаъш аз ҷумлаи онҳост. [6]

Арзиши илмӣ доштани феҳристи ситораҳоро олимони Шарқи асримиёнагӣ ба хубӣ дарк менамуданд. Аз асри IX ва минбаъд дар осори нучумии онҳо феҳристи 48 бурҷҳои (ба монанди Птолемей) фалакӣ ба назар мерасанд, ки аз онҳо одатан 21-тояш дар нимкураи шимолӣ, 15-тояш дар нимкураи ҷанубӣ ва 12-тояш дар бурҷи дувоздаҳгона (минтақатубурҷ) ҷойгиранд. Номҳои ин бурҷҳо ба ин зайл аст:

1.Шимолӣ: Дуббӣ Асғар, Дуббӣ Акбар, Тиннин, Қафоус, Авво, Фака, Ҷосиён Аллорақабият, Луро, Дачоча, Зотулқурсӣ, Бирсиус, Мумсикулинон, Ҳавво, Ҳайатул ҳавво, Саҳм, Уқоб, Дулфин, Фараси аввал, Фараси сонӣ, Андрумидо (Андромеда), Мусаллас.

2. Бурҷҳои дувоздаҳгона (Минтақат-ул-бурҷ): Ҳамал, Савр, Ҷавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мизон, Ақраб, Қавс, Ҷадӣ, Далъ, Ҳут (ниг. расми 20). Ҷанубӣ: Қитас, Ҷаббор, Наҳр, Арнаб, Қалби Акбар, Қалби Муқаддам, Шучоъ, Сафина, Кос, Ғуроб, Қантурс, Сабаъ, Миҷмара, Иқлиби Ҷанубӣ, Ҳути Ҷанубӣ». [1, с.192]

Чунон ки мебинем, номи аксари бурҷҳои мазкур арабӣ буда, дар баъзе аз рисолаҳои мутафаккирони Шарқ, дар баробари номҳои арабии бурҷҳо, номҳои тоҷикии онҳо низ зикр шудааст. Масалан, Берунӣ дар «Китоб-ут-тафҳим», дар баробари номҳои арабии бурҷҳои осмон, номҳои тоҷикии ҳамаи 48 бурҷҳои мазкурро оварда, аз ҷумла ба саволи «Суратҳои шимолӣ кадоманд?» чунин ҷавоб гуфтааст: «Сурати нахустин Дуббӣ Асғар, ай Хирси Хурд ва сурати дуввум Дуббӣ Акбар, ай Хирси Бузург... Ва сурати бисту якум Мусаллас, ай Сесӯ». [4, с.70-71] Номҳои тоҷикии бурҷҳои дувоздаҳгона чунинанд: Барра, Гов, Дупайкар, Харчанг, Шер, Хӯша, Тарозу, Қаждум, Камон, Бузғола, Дӯл, Моҳӣ.

Дар ин ҷо як нуктаро низ қайд кардан бамаврид аст, ки аз 275 ситораи дурахшони ҳар ду нимкураи осмон дорои исмиҳои хос мебошад. Аз он ҷумла, номи 220 ситораи осмон арабӣ буда, дар тӯли асрҳо аз забон ба забон, ё худ аз китоб ба китоб гузашта, сирф тоҷикӣ шудаанд ва дар айни замон ҷузъи истилоҳоти байналхалқиро ташкил менамоянд. Масалан, ситораҳои Айнуссавр (русиаш Айн), Алғул (Альгол), Занаб (Денеб), Иқди Сурайё (Альциона), Меъзар (Мицар), Охири Наҳр (Ахернар), Фаммулхут (Фомальхаут), Ҷанах (Джанах), аз ҷумлаи онҳост. [6]

Дар ин бора муаррихони рус Б.А. Розенфельд, А.П. Юшкевич низ дар китоби худ қайд мекунад, ки «...номҳои ба ситораҳо додаи мо аз қабилҳои Вега, Денебола, Фомальгаут, Бетельгейзе, Ригель ва Ахернар, аслан шаклҳои таҳрифшудаи номҳои арабии ан-наср ал-ваки (уқоби афтада), занаб ал-асад (думи шер), фум ал-хут (даҳони моҳӣ), ибт ал-ҷавзо (бозӯи Ҷаббор, Орион), ричл (пой) ва ахир ан наҳр (охири рӯдхона) ва номҳои латинии Регул ва Спика мутаносибан «шохона» ва «хӯша» мебошанд. [11, с.76]

Ба монанди он, ки ҳаракати зоҳирии солонаи Офтоб аз рӯйи 12 бурҷи осмон (бурҷҳои дувоздаҳгона) ба амал меояд, ҳаракати якмоҳаи Қамар низ ба яке аз бурҷҳо ва ситораҳои ҷудогонаи осмон рост меояд. Ҳамин тавр, дар осмон 28 «манозили Қамар» мавҷуд аст, ки Моҳ ҳар рӯз ба яке аз ин манзилҳо ҷой мегирад ва ин манзилҳо аз якдигар тақрибан дар масофаи 13° фарқ мекунад. Гуфтан бамаврид аст, ки ин гуна номгузории манзилҳои Қамар ба арабҳои бодиянишин мутааллиқ аст. [6]

Номҳои ин манзилҳо, ки дар «Китоб-ут-тафҳим»-и Берунӣ муфасссал оварда шудааст, чунинанд: Шаратайн, Бутайн, Сурайё (Парвин), Дабарон, Ҳанбат, Зирот, Насрат, Тарф, Чабҳа, Зубрах, Сарфат, Авво, Симаки Аъзам, Ғуфр, Забонӣ, Иқлил, Қалб, Шавлат, Наоим, Наоми Ворид, Балдат, Саъди Зобеҳ, Саъди Булаъ, Саъдуссууд, Саъдулаҳбия, Фарғи Нахустин, Фарғи Дуввум, Батнулхут. [4, с.77-79]

Оид ба муваффақиятҳои мутафаккирони Шарқи асримиёнагӣ дар таҳияи феҳристи ситораҳои осмон Х.Ф. Абдуллозода чунин маълумот медиҳад, ки «Дар тӯли асрҳои IX-XV аз тарафи мутафаккирони Шарқ даҳҳо феҳристи ситораҳо мураттаб сохта шудааст, вале мутаасифона на ҳамаи онҳо то замони мо расидаанд. Аз ҷумлаи феҳристҳои то замони имрӯза расидаи олимони Шарқи асримиёнагӣ инҳоро метавон ном бурд: чадвали 25 ситораи Аҳмади Фарғонӣ (с. 845), феҳристи 533 ситораи Баттонӣ (с. 880), 1018 ситораи Абдурахмони Сӯфӣ (с. 965), чадвали 20 ситораи Кушиёри Гелонӣ (с. 981), 1029 ситораи Берунӣ (тахм. с. 1030), чадвали 43 ситораи Абдурахмони Ҳазинӣ (с. 1116), 100 ситораи Насириддини Тӯсӣ (с. 1284), 1018 ситораи олимони маркази илмӣ Самарқанд (с. 1437), чадвали 40 ситораи Низомиддини Бирҷандӣ (с. 1484) ва ғайра». [1, с.194]

Баррасии масъалаҳои кураи осмон, нуқтаҳо ва хатҳои асосии он низ аз мавзӯҳои асосии ситорашиносони Шарқи асримиёнагӣ ба ҳисоб мерафт. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо яке аз доираҳои кураи осмон «доираи уфуқӣ», ё худ «уфук» унвон дорад. Абӯрайҳони Берунӣ дар рисолаи худ «Китоб-ут-тафҳим» ба саволи - «Уфук чист?» чунин ҷавоб медиҳад: «Он осмон, ки ба дидор чун қубба аст, ҳамеша наздики нимаи ӯ падида бошад дидорро ва қаронаи ин қубба ба Замин ҳамерасад ва ҳамчун доирае бошад, гирд бар гирди мардум. Ва он-чизе бари ӯ бувад, ўро пайдо бошад. Ва ин доираро «уфук» хонанд. Ва уфук дугуна аст: яке ҳиссӣ ва дигаре ҳақиқӣ. Аммо ҳиссӣ он доира аст, ки гуфтем: Ва чун бар пушти Замин бошем, ўро ҳамебинем. Ў кураи фалакро ба ҳақиқат ба ду ним накунад, валекин он пора, ки забари ӯ бошад, камтар бувад аз он пора, ки набинем ва аз мо ғойб аст. Ва аммо ҳақиқӣ он аст аз фалак, ки бад-ӯ он сатҳ расад, ки мувозист уфуқи ҳиссиро ва маркази Заминро бигузарад. Ва миёни ҳарду уфук бас чиз набувад, чун кура бузург бошад, валекин напайдо шавад. Ва чун кура хурд бувад, он-чӣ миёни ҳарду уфук аст, бузург бувад. Ва уфуқи ҳақиқӣ курраро ба ду ним кунад». [4, с.56]

Ин андешаи А.Берунӣ ба фаҳмиши имрӯзаи ин масъала мувофиқат мекунад. Тибқи маълумоти илми муосир доирае, ки аз болои нуқтаҳои шимол (N), ғарб (W), ҷануб (S) ва шарқ (E) гузашта, дар маркази он мушоҳид меистад, ҳамвории уфуқӣ номида мешавад. Гуфтан ҷоиш аст, ки ҳамвории уфуқӣ ду ҳел - математикӣ ва зоҳирӣ мешавад. Ҳамвории уфуқи математикӣ ба монанди кураи осмон андозаи дилхоҳ дорад, вале ҳамвории уфуқи зоҳирӣ сатҳи намоёни Замин ё сатҳи баҳро дарбар гирифта, ҳамеша ба ҳамвории математикӣ мувозӣ (параллел) аст.

Дигар масъалае, ки аз аҳди қадим таваҷҷуҳи мутафаккиронро ба худ ҷалб кардааст ин муайян кардани тафовути ситораҳо вобаста ба ранг ва тобиши онҳо мебошад. Бояд қайд кард, ки ҳанӯз мутафаккири Юнони Қадим Гиппарх (180-125 п.м.) солҳои 134-127-и то милод оид ба омӯзиши мавқеи ситораҳо, ба тартиб додани феҳристи ситораҳо машғул шуда, дар феҳристи худ 1022 ситора ва 48 бурҷро ҷой додааст. Ў аввалин бор ибораи «қадри ситорагӣ»-ро ба илм дохил кардааст. [5, с.104] Баъдан ин ибора аз ҷониби Птолемей мавриди истифода қарор мегирад.

Бояд гуфт, ки Гиппарх ситораҳоро аз рӯйи равшаннокиашон ба шаш гурӯҳ ҷудо мекунад, ки дар доираи ин таснифот шаш қадри ситорагӣ қабул карда мешавад. Ў ситораҳои аз ҳама равшанро ба гурӯҳи якум ва ситораҳои хираро ба гурӯҳи шашум ҷой медиҳад. [10, с.12]

Минбаъд ба таҳияи феҳристи ситораҳо олимони Шарқ машғул шуда, асосан номи ситораҳо, координатаҳои эклиптикӣ ва қадри ситорагии онҳо зикр кардаанд. Аз ҷумла, яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар осори мутафаккирони Шарқи исломӣ (бахусус, дар зичҳо) ба назар мерасанд, ин бо ном «олвони хусуф», яъне ранги Моҳ ҳангоми гирифт аст. Мутафаккирони Ҳинди қадим ва баъдан мунаҷҷимони давраи исломӣ дар асоси қоидаҳои мухталиф рангҳои фарқкунандаи курси (диск)-и Моҳро ҳангоми хусуф ба назар гирифтаанд. Қобили қайд аст, ки «дар осори астрономии юнониён, аз ҷумла «Ал-мачастӣ»-и Птолемей роҷеъ ба ранги Моҳ дар хусуф маълумоте нест, аммо дар мероси илмӣ Ҳиндуёни асри IV (аз ҷумла, «Сурё Синдҳинто» ва «Вашшитҳо Синдҳинто») нисбати ин масъала маълумоти ҷолиби диққат ба назар мерасад». [1, с.383]

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳо бармеояд, ки астрономия дар Юнони қадим ҳамчун илм инкишоф ёфт, вале рушди худро дар таълимоти мутафаккирони асрҳои миёнаи Шарқ ёфт. Зеро тӯли асрҳои IX - XV дар шаҳрҳои Бағдод, Димишқ, Рай, Шероз, Табрёз, Исфаҳон, Балх, Марв, Самарқанд ва Хоразм қариб 20 расадхонаҳои муҳташам ва мучаҳҳаз бо олотҳои замонавӣ таъсис ёфта, фаъолияти густурда доштанд. Масалан: нучумшиносони барҷаста Яҳё Ибни Абу Мансур, Саноид Ибни Алӣ, Аббос ал-Чавҳарӣ, Холиди Марварудӣ, Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ, Аҳмад ибни Абдуллои Марвазӣ, Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Касир Фарғонӣ, Абулвафо Муҳаммад ибни Муҳаммади Бузҷонӣ, Абӯмаҳмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ, Абунаср Мансур ибни Алӣ ибни Ироқ (устоди А.Берунӣ) - дар расадхонаи Бағдод, Холиди Марварудӣ - дар расадхонаи Димишқ, Абӯ Саҳли Вайҷонӣ ал-Қӯҳӣ, Абул Вафо Муҳаммад Бузҷонӣ (940-998) - дар расадхонаи навбунёди Бағдод (соли бунёдаш 998), Абдурахмон Суфӣ ва Абӯсаиди Сичизӣ - дар Шероз, Абӯмаҳмуди Хучандӣ - дар болои кӯҳи Таборак, Абӯрайҳони Берунӣ бо устоди худ

Ибни Ироқ - дар шаҳри Кот, Ибни Юнус - дар Қоҳира, Ибни Сино ва Умари Хайём - дар расадхонаҳои Исфаҳон; Насириддини Тусӣ (1201-1274), Қутбиддини Шерозӣ (1236-1311), Шамсиддини Самарқандӣ (1250-1210), Муайяддини Димишқӣ (1200-1266), Начмиддини Қазвинӣ (1203-1277), Муҳиддини Мағрибӣ (1220-1283), Фаҳриддини Мароғӣ, Абӯлфараҳи Юғони Ибрӣ ва Шамсиддини Шервонӣ - дар расадхонаи Мароға; Қутбиддини Шерозӣ (пас аз ба Табреш омадан) - дар расадхонаи Табреш; Салоҳиддин Мусо ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Ҷамшед ибни Масъуд ибни Маҳмуд Ғиёсиддини Қошунӣ (1388-1429), Алоуддин Алӣ ибни Муҳаммад, маъруф ба мулло Алӣ Қушчӣ (с. ваф. 1447) - дар расадхонаи Самарқанд солҳои зиёд ба мушоҳидаи ҷирмҳои осмонӣ машғул шуда, саҳми беназире дар рушд ва нумӯи илми нучум гузоштанд. [1]

Асбобу олоти мушоҳидавии астрономии қадим гномон, секстант, квадрант, устурлоб ва кураи армиллярӣ ба ҳисоб мерафтанд, ки аз ҷониби ситорашиносон ҷиҳати иҷрои вазифаҳои гуногун мавриди истифода қарор дода мешуданд.

Гномон - ин ҷӯби амудии дар сатҳи ҳамвори уфуқӣ гузошташуда ва ё ҳар гуна ашёе, ки соя дорад, мебошад. Ин олат дар Шарқи асримиёнагӣ барои муайян кардани баландии Офтоб нисбат ба уфуқ, самти меридиан, эътидоли баҳорӣ ё тирамоҳӣ ва инқилоби тобистонаю замистонаи Офтоб, ҳисоби вақт истифода бурда мешуд. Амалан, гномонро ба сифати олати муайянкунандаи вақт (соати офтобӣ) низ истифода мебаранд, ки аз ҳамин сабаб дар сатҳи он шкалаи тақсимои соатӣ нишон дода шудааст.

Секстант - асбоб барои чен кардани баландии ҷирми мунир нисбат ба уфуқ мебошад. Ин олат дар Шарқи асримиёнагӣ бо номи судс маъмул буд. Ин олат яке аз дастовардҳои беназирӣ ниёгони мо мебошад, ки Абӯмаҳмуди Хучандӣ ихтироъ кардааст.

Квадрант - бино ба таърифи Котиби Хоразмӣ: «Рубъ (чоряк) олоте аст ба шакли як ҷаҳоруми доира, ки миқдори иртифот (баландӣ) -ро бо он таъин мекунанд ё вақти соатро ба василаи он маълум медоранд». [2] Устурлоб - аз калмаи юнонӣ «астролябия» («астроу» - ситора ва «ламбанин» - оина) гирифта шуда, мазмунан маънои оинаи нучумро ифода мекунад. Устурлоб - асбоб барои муайян кардани ҳолати ситораҳо. Ин олат яке аз машҳуртарин олоти расади ҷирмҳои осмонӣ дар Шарқи асримиёнагӣ буда, аз юнониҳо мерос мондааст. Астрономҳои бузурги Юнони Қадим - Гиппарх ва Птоломей дар қорҳои худ устурлобро истифода бурдаанд. Абӯрайҳони Берунӣ бошад, ба саволи «Устурлоб чист? - чунин посух медиҳад, ки ин олотест юнониён номашро устурлобун, оинаи нучум гузоштаанд. [3] Ҳамзаи Исфаҳонӣ ўро ба форсӣ ситораёб муаррифӣ мекунад. [4, с.153] Мувофиқи баъзе таҳқиқотҳо ихтироъкунандаи ин олат дар Шарқи асримиёнагӣ Иброҳим ал-Фазорӣ будааст. [1, с.15]

Кураи армиллярӣ - ин олат аз маҷмуи ҳалқаҳо иборат буда, қисме аз ҳалқаҳо, ки ба таври параллелӣ нисбати ҳамдигар ҷойгиранд, хати экватор ва параллелҳои географиро ифода карда, ҳалқаҳои нисбат ба экватор перпендикуляр ҷойгиршаванда меридиани географиро ифода мекунад. Ба ғайр аз ин дар кура ҳалқаи дигаре ҷойгир аст, ки он нисбат ба ҳалқаи экватори осмонро ифодакунанда таҳти кунҷи 23,5° меҳобад. Ин ҳалқа эклиптикаро ифода мекунад. Инчунин, дар асбоб хати шокулӣ ҷойгир буда, перпендикуляр ба он лавҳаи доирашакле мавҷуд аст, ки доираи уфуқро ифода мекунад. [10, с.17]

Дастовардҳои илмӣ мутафаккирони асримиёнагии Шарқ дар илми нучум бо номи «Зичҳо» маъруфанд. Аз ҷумла: «Зичи Маъмун» (марбут ба дастовардҳои олимони расадхонаи Бағдод); «Зичи Ҳикматӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Қоҳира); «Зичи Маликшоҳӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Исфаҳон); «Зичи Элхонӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Мароға); «Зичи ҷадиди Курагонӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Самарқанд) ва ғайра. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таҳияи ҷадвалҳои ҳолатҳои Офтоб, сайёраҳо, ситораҳо, мавқеи географӣ (координатаҳо)-и маҳалҳо ва ғайра мазмуни асосии асарҳои онҳоро ташкил медоданд. Ё худ аз натиҷаи мушоҳида ва таҳлилҳои мутафаккирони тоҷик оид ба масъалаҳои тавсифи ҳодисаҳои осмонӣ, бунёди расадхонаҳо ва сохтани олоти гуногуни астрономӣ, таҳияи тақвим, усулҳои таҳқиқи ҷирмҳои осмонӣ, нишон додани қимматҳои дуруст ҳангоми чен кардан ва ғайра андешаҳои илмӣ баён дошта, саҳми назарраси худро дар рушди илми нучум гузоштаанд.

Хусусан, дар расадхонаи Бағдод бори аввал дарозии 1°-и камони меридиани Замин чен карда шуд, ки аз ҳисобкунӣҳои ҳозира тафовутӣ ҷиддие надорад. Абӯрайҳони Берунӣ радиуси Заминро бо усули нав, аз рӯйи вобастагии дурии дидашавандагии уфуқ ба баландии ҷойи мушоҳида (яъне, баландии қўҳ ё теппа) муайян намуд, ки аз ҳисоби ҳозира қариб 110 км фарқ мекунад. Қимати майли эклиптика нисбат ба экватор барои солҳои гуногун ва суръати пресессия чен карда шуда, дар ҳамин замина ҳодисаи камшавии майли эклиптика нисбат ба экватор аз тарафи Собит ибни Қурра ва Абӯмаҳмуди Хучандӣ маълум карда шуданд. Ҳамзамон қимати камшавии асрии он аз ҷониби А.Берунӣ аниқ карда шуд, ки он аз ҳисобкунӣҳои ҳозира фарқи куллие надорад. Умари Хайём бошад, тақвими нисбатан мукамал таҳия кард, ки дар таърихи илм беназир аст.

Инчунин, мутафаккирони тоҷик дар сохтани як қатор асбобҳои астрономӣ, аз ҷумла: секстант (аз ҷониби Абӯмаҳмуди Хучандӣ), квадрант (аз ҷониби Ҳолиди Марварудӣ), шомила (аз ҷониби Абӯмаҳмуди Хучандӣ), доираи ҳиндӣ (аз ҷониби А.Берунӣ), нониус (аз ҷониби Ибни Сино), устурлоби зарқола (аз

чониби Абӯмахмуди Хучандӣ ва Ӯ Иброҳими Зарқола), глобуси осмонӣ (аз чониби Абдурахмон Суфӣ) ва ғайра муваффақ буданд.

Дар баробари ин дастовардҳо идеяҳои Иброҳими Накқош, Насириддини Тӯсӣ, Ибни Шотирро доир ба ҳаракати сайёраҳои Системаи офтобӣ, ки ба назарияи (моделӣ) ҳаракати сайёраҳо тағйирот ворид намудаанд ба кашфи низоми гелиомакразии (офтобмакразии) олам таъсир гузоштанд.

Фаробӣ дар китоби «Ихсо-ул-улум», дар фасли сеюм, ки ба бахши илмҳои таълимӣ тақсим шудааст дар қатори илмҳои ҳисоб ва ҳандаса, илми манозира, илми мусиқӣ, илми атфол ва илми ҳиял илми нучуми таълимиро дохил мекунад. Ба андешаи ӯ улуми аҳкоми нучум дар шумори нерӯҳо ва ҳирфаҳои дармеояд, ки инсон ба воситаи онҳо метавонад аз ҳаводисе, ки дар оянда пеш хоҳад омад бохабар шавад. Монандӣ: таъбири рӯё (хобгузорӣ), заҷру арофа (навъи пешгӯӣ) ва нерӯҳои назари онҳо.

Улуми нучуми таълим дар бораи аҷсоми осмонӣ ва қурраи Замин аз се ҷиҳат баҳс мекунад:

- аввал, аз шакли онҳо ва аз мартабаи онҳо дар олам ва аз макони онҳо нисбат ба қулли олам ва андозаи аҷроми онҳо ва нисбати бархе аз ин аҷром, бо барҳеи дигар ва миқдори фосилаи бархе аз барҳеи дигар ва аз ин ки тамоми Замин на аз ҷойи худ ҷо ба ҷо мешавад ва на дар ҷойи худ (ҳаракати инфитҳӣ ва вазъӣ) баҳс мекунад;

- дуюм, аз ҳаракати аҷсоми осмонӣ баҳс мекунад ва маълум меорад, ки ситораи он чанд аст ва ин ки тамоми ҳаракоташон қуравӣ аст ва ин ки чи ҳаракатҳое ҳаст, ки шомилӣ тамоми аҷсоми осмонӣ: қавоқиб ва ғайриқавоқиб мешавад ва чи ҳаракате ҳаст, ки ҳосси қавоқиб аст. Он гоҳ аз ҳаракате, ки ба ҳар як аз қавоқиб ихтисос доранд ва ин ки шумораи ҳар як чанд аст ва дар чанд ҷиҳат анҷом мешавад ва ин ки имкони ин ҳаракот барои ҳар як аз онҳо дар қадом ҷиҳат ҳосил мешавад, суҳан меғӯяд.

Ба воситаи ин илм роҳи даст ёфтан ба макони як-як қавоқиб дар ҳар қадом аз дараҷоти бурҷҳо дар ҳар вақт ва бо ҷамъии ақсом ҳаракати онҳо шинохта мешавад.

Ин илм низ аз тамоми ҷизҳое, ки ба аҷсоми осмонӣ марбут мешавад, баҳс мекунад. Яъне аз ин ки ҳар як аз онҳо дар бурҷҳо дорои чи ҳаракатҳои махсус ба худ ҳастанд ва чи ҳолате дар ҳангом нисбати бархе аз онҳо бо барҳеи дигар пеш меояд. Монандӣ, иҷтимоъ ва ифтирок ва ихтилофи вазъи бархе нисбат ба барҳеи дигар баҳс мекунад.

Ин илм ба таври қулли аз он даст аз лавозими ҳаракати қасе бидуни даҳолати вазъи ҷирми фалақӣ нисбат ба Замин ҳодис мешавад, монандӣ қусуфи Хуршед ва низ аз он чи дар натиҷаи вазъи қарор гирифтани Замин дар маконе, ки дар олам дорад, монандӣ, ҳусуфи моҳ, баҳс мекунад. Низ аз ин аҳвол ва миқдори онҳо ва қайфият ва аҳволи вуқуи онҳо баҳс мекунад, монандӣ ташрифҳо ва тарғибҳо ва низобаринҳо.

Сеюм, аз қурраи Замин - аз ободу ноободаш суҳан меғӯяд ва ошкор мекунад, ки чи андозае он обод аст ва аҷсоми он, ки иқлим ном дорад, чанд аст. Он гоҳ ба шумориши қисматҳое аз Замин, ки масқун шуда, меқардозад ва баён мекунад, ки мавзӯи ҳар як дар қучост ва тартиби он нисбат ба олам ҷиғуна аст.

Ҳамчунин аз ҷизҳое, ки ногузир ба ҳар як аз иқлимҳо ва низоми суқунии Замин марбут мешавад, аз қабилӣ гардиши қулли олам, ки миёни ҳама муштарак аст ва гардиши шабонарӯз паҷӯҳиш мекунад то аз ин роҳ вазъи Заминро нисбат ба маконе, ки дар он аст ва низ вазъи шарқу мағриб, қутоҳӣ ва дарозии шабу рӯз ва низоми онҳоро маълум дорад.

Ибни Сино дар заминаи ақидаҳои Фаробӣ мақом ва ҷойгоҳи илми нучумро муайян қардааст, вале онро ба бахши илмҳои таълимӣ дохил намекунад. Баръакс онро илми алоҳида ҳисобида, ба мисли Арасту яке аз қисмҳои илмҳои назарӣ мешуморад. Хусусан, мутафакқир дар фасли ҳайати китоби «Аш-шифо»-и худ ба нучум меқардозад ва дар ҳилоли яке аз баҳсҳои худ ба баҳси қадимае ишора мекунад, ки дар он дар бораи ҷойгоҳи фалақи Зухра ва Уторид баҳс шудааст. Ибни Сино дар дифоъ аз назари гуруҳе аз ин афрод истидлол мекунад, ки фалақи Зухра бояд миёни фалақи Хуршед ва Замин қарор дошта бошад. Сипас дар посух ба назари муҳолифоне, ки муътақид буданд дар сурати ин иддао бояд ба таври муназзам шохиди гузари Зухра аз муқобили қурси Хуршед бошем менависад далел бар ин амр вучуд надорад. Қаро ки агар ин ду фалақ зовияе бо ҳам дошта бошанд ин рӯйдод ҳар бор тақрор нахоҳад шуд ва дар мавқеҳои ҳоссе рух хоҳад дод. Зимни он, ки ман Зухраро чун қатраи сиёҳе дар муқобили қурси Хуршед дидаам.

Ин иддао шояд ба танҳои ҳеҷ ҷизро исбот накунад, аммо қамоне, ки таърихи гузарҳои Зухраро мурур мекунам мутаваҷҷеҳ мешавем, ки панҷ сол пеш аз вафоти Ибни Сино гузари Зухра дар Эрон ва ҳангоми ғуруб рух дода. Яъне дар 30-юми моҳи майи соли 1032-и милодӣ ин гузар аз нимаи ғарби Эрон қобили рӯйат буда ва бо тавачҷуҳ ба ин, ки қамони он наздики ғуруб буда имкони рӯйати ин падида бидуни ҳеҷ иброс ибтиқои вучуд доштааст. Қамъ шудани ин воқеият дар қанори диққати илмии Ибни Сино ва аз сӯйи дигар ин воқеият, ки аз бахши ҳайати «Аш-шифо»-ро дар охири солҳои умраш нигошта ва дар он солҳо дар нимаи ғарбии Эрон ҳузур дошт ин эҳтимолро ба таври қобили тавачҷуҳе афзоиш медиҳад. Ба ин тартиб шояд нахустин бор дар таърих Ибни Сино буда, ки шохид ва сабққунандаи падидаи гузари Зухра буда ва ин иттиқокро то соли 1000-ум баъд, ки Қурмиё Хурқис онро тақрор қард, берақиб будааст.

Ба маълумоти Абӯубайди Қузҷонӣ дар Исфохон Ибни Сино қитобҳои «Аш-Шифо», «Мантӣқ» ва «Ал-Маҷистӣ»-ро ба анҷом мерасонад. Хусусан, дар «Ал-Маҷистӣ» оид ба ихтилофи манзар даҳ шаклро

дохил карда, дар охири он дар илми ҳайъат чизҳоро ворид кард, ки пеш аз ин гуфта нашуда буданд. [7, с.164-165]

Ё худ дар ҷойи дигар Ҷузҷонӣ зикр мекорад, ки «Як шаб дар пеши Алоуддавла аз халале сухан рафт, ки дар тақвимҳои маъмулаи тибқи расадҳои қадима, ворид шуда буд. Пас, амир ба Шайх фармуд, ки ба расади ситораҳо бипардозад ва аз мол он миқдор, ки лозим буд, ба ӯ дод. Шайх ба ин кор оғоз кард ва фароҳам овардани олатҳо ва ба хидмат гирифтани созандагони онҳоро ба ман супурд.

Аз ҷумла ҳангоми расад олатҳое сохт, ки собиқа надоранд ва дар бораи онҳо рисолае таълиф намуд. Аз ҷумла ҳуди Ибни Сино зикр мекунад, ки «Ман ҳашт сол ба расад машғул будам ва мақсадам муайян кардани он чи буд, ки Балтимус (Птоломей) дар расадҳо аз пеши худ гуфтааст. Дар натиҷа баъзеи он маро маълум шуд. Умуман, бисёр масъалаҳо ошкор шуданд, аммо бо сабаби мусофиратҳои зиёд ва машаққатҳои он дар қори расад халал ворид мешуд». [7, с. 165-168] Шайх дар Исфаҳон китоби «Алоӣ»-ро таълиф кард.

Абринахтар соли 1006-милодӣ яке аз дурахшонтарин навахтарҳое буда, ки то кунун мушоҳида шудааст ва тахмин зада мешавад, ки қадри зоҳири ин навахтар ба 5-7 расида будааст! Ин навахтар, ки дар фосилаи 7200 сол нуре аз мо қарор гирифта аст тавассути донишмандони Чин, Миср, ироқ, Ҷопон, Суис ва Амрикои Шимолӣ дида шуда буд. Ва Ибни Сино низ танҳо донишманди тоҷик аст, ки ба ин инфичори ситорае ишора кардааст.

Баҳше аз матни китоби «Аш-шифо»-и Ибни Сино, ки ба гузориши ин навахтар пардохта, ба шарҳи зер аст. Аз ин рӯ, пеш меояд, ки иштибоҳ ва илтиҳоби муддат боқӣ бимонад ё ба шакли тураи гесӯ ё бо дунболои ағлаб дар шимол, аммо гоҳе ҳам дар ҷануб ё ба шакли ситораҳои байни ситорагон - монанди яке, ки дар соли 397- қамарӣ падида шуд. Ин падида наздики се моҳ боқӣ монд. Камнур ва камнуртар шуд то нопадид шавад. Дар оғоз ба торикӣ ва сабз шудан гаронид, баъд шурӯъ ба партови мудаввом ҷурқа кард ва баъд бештар ва бештар сафед шуд ва сипас камнуртар ва нопадид шуд. Ин падида метавонад ба шакли риш ё ҳайвони шохдор бо шакли дигар ҳам бошад.

Ақидаҳои Абӯалӣ ибни Синоро оид ба нури ситораҳо, ки бо маълумоти илми ҳозира наздик аст, истифода намудан мумкин аст: «Ситораҳоро бисёре гумон мекунам, - навиштааст олим, ки нурашон аз Хуршед гирифта шудааст, аммо ман гумонам ин аст, ки онҳо худ нурун ҳастанд, вагарна шакли нурашон бо ҳасби (қадри) авзоъ тағйир мекард, хусусан дар Зухра ва Уторид магар ин ки биғӯем, он нури дар онҳо нуфуз мекунад. Пас, агар ситораҳо дорои ранг бошанд, ба ақидаи ман дар қуллияти онҳо яксон нуфуз намекунам, балки рӯйе, ки ба ҷониби Хуршед аст рӯшноӣ меёбад. Ва агар беранг бошад, баррок (тобон) мешавад ва тамоман нурун намешавад, балки он миқдораш равшан аст, ки аз Хуршед мунақис мешавад. Ва ин аст раъйи ман, ки наздик ба яқин дорам». [8, с.312]

Андешаронии мазкур дар осори «Ҳикмати Машриқия»-и олим ҷунин тавсиф шудааст «...ҷузъҳое мавҷуд аст, ки яке муҳолифи дигар аст ва ҳамаи онҳо шаффоф буда, аз онҳо рӯшноӣ мегузарад ва дар онҳо ҷисмҳои мавҷуданд, ки ба зоти худ дидашаванда ва равшананд. Мисли Офтоб, Моҳ, кавкабҳо, ки дар таркиби худ яке аз дигаре болотар воқеъ аст. Зеро мушоҳида мекунем, ки баъзеи ҷисмҳои рӯйи баъзеи дигарро мепошонанд, бархе дигар дар манзари худ ихтилоф дорад, аз ҷумлаи ин ҷирмҳои Моҳтоб аст, ки ғайри рӯшноӣ ранг (низ) дорад, агар рӯшноӣ аз Моҳтоб қатъ гардад ҳам, Моҳтоб дида мешавад. Моҳ рӯшноиро аз Офтоб дар муқоисаи дурӣ, наздиқӣ ва дигар вазъҳои худ мегирад ва ҷун Замин миёни Офтобу Моҳ воқеъ мешавад, Моҳ хусуф меёбад. Аммо нисбат ба кавкабҳои дигар ин андешаро воқиб месозанд, ки ҳуди онҳо рӯшноӣ медиҳанд ва аз Офтоб рӯшноӣ намегиранд ва шакли рӯшноие, ки дар онҳо бар ҳасби вазъҳои муқоиса мешавад, тағйир намеёбад. Аммо доғе, ки дар Моҳ ҳасту тарафдорони «абсори тайфа» даъво мекунам, ки он доим дар як сурат аст, дар он ихтилофе нест... Сабаб дар он аст, ки ҷисмҳои, ки аз ҷавҳари осмонӣ пайдо мешаванд, макони онҳо ба Моҳ бениҳоят наздик аст ва табиаташон ин аст, ки ба воситаи ҳаракаташон дар миёни марказ ва Моҳ як вазъро нигоҳ мекоранд. Балки онҳо ба дараҷае хурданд, ки дар танҳои ҳар яке онҳо дида намешаванд ва онҳо ё рӯшноӣ надоранд ё нурашонияшон аз Моҳ сусттар аст ва дар муқоиса ба чизе, ки рӯшноӣ медиҳад, торик ва бенур ба назар мерасад. Ба ҳақиқат наздик ин аст, ки ҳар рӯшноие, ки аз ҳар кавкаб мебарояд, ранги алоҳидае дорад, ки мувофиқи он ранг рӯшноии кавкаб, ки муҳталиф аст, ҳис мешавад... Ҷунончи: атом аз сабаби ихтилофи рангҳои гуногуни дуде, ки забона мезанад, рӯшноӣ медиҳад...».[9, с.152-153]

Ибни Сино дар қатори олимони нучумшиносии асрҳои миёнаи тоҷикӣ форс, ба монанди Абӯмахмуди Хучандӣ, Муҳаммад Мусои Хоразмӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Насириддини Тӯсӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Мирзо Улутбек ва дигарон дар расадхонаҳо ба таҳқиқи ҷирмҳои осмонӣ машғул буда, таъсисдиҳандаи расадхонаҳо ва ихтироъкунандагони асбобҳои астрономӣ ба ҳисоб мерафт. Расадхонаҳо дар ташаккули илми астрономия, пайваست намудани дастовардҳои илмии мутафаккирон, яъне таъбиқи донишҳои назариявӣ дар амалия нақши муҳим бозиданд. Барои таъвият ёфтани мувоҳисаҳои илмӣ дар байни олимони андӯштани таҷрибаи якдигар мусоидат намуданд. Дар маҷмӯъ, расадхонаҳои Бағдод (а. IX), расадхонаи Мароғи (а. XIII) ва расадхонаи Самарқанд (а. XV) дар ташаккули илми астрономия нақши муассир гузоштанд, ки саҳми мутафаккирони тоҷик дар ин самт беназир аст.

Расадхонаҳо дар он давра на танҳо ҷойи мушоҳидаи ҷирмҳои осмонӣ, балки ба марказҳои муҳимми илмӣ таъдил ёфта буданд. Чунки дар ин марказҳо донишмандони соҳаҳои мухталифи илм: мунаҷҷимон, риёзидонон, кимйёшиносон, табибон ва ғайра фаъолият карда, асбобҳои мушоҳидавии месохтанд, ки тавассути онҳо мушоҳида намудани ҷирмҳои осмонӣ, дар ин замина тартиб додани ҷадвали ситораҳои сайёраҳо ва таълифи асарҳои илмӣ ба роҳ монда шуд.

Хусусан, дар шаҳрҳои Бағдод, Димишқ, Рай, Шероз, Табрёз, Исфавон, Балх, Марв, Самарқанд ва Хоразм қариб 20 расадхонаҳои дорои асбобу олатҳои замонавӣ бунёд шуда, давоми ҳафт аср (асрҳои IX - XV) идома карданд, ки дар онҳо бештар аз 100 нафар астрономҳои маъруфи тоҷику форс қору фаъолият карда, дар рушди равнақи астрономияи ҷаҳонӣ саҳм назаррас доштанд. Аз ҷумла: Яҳё Ибни Абу Мансур, Санод Ибни Алӣ, Аббос ал-Ҷавҳарӣ, Холиди Марварудӣ, Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ, Аҳмад ибни Абдуллои Марвазӣ (770-866) ва Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Касир Фарғонӣ (с. ваф. 861), Абулвафо Муҳаммад ибни Муҳаммади Бузгонӣ (940-988), Абӯмаҳмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ (с. ваф. 999), Абунаср Мансур ибни Алӣ ибни Ироқ (960-1020, ки устои Берунӣ мебошад) дар расадхонаи Бағдод, Холиди Марварудӣ (то вафоти Абу Мансур) дар расадхонаи Димишқ, Абӯ Саҳли Вайгонӣ ал-Кӯҳӣ, Абул Вафо Муҳаммад Бузгонӣ (940-998) дар расадхонаи Навбунёди Бағдод (соли бунёдаш 998), Абдурахмон Суфӣ ва Абӯсаиди Сичизӣ дар Шероз, Абӯмаҳмуди Хучандӣ дар болои кӯҳи Таборақ, Берунӣ бо устои худ Ибни Ироқ дар Кот, Ибни Юнус дар Қоҳира, Ибни Сино ва Умарӣ Хайём дар расадхонаҳои Исфавон; Насириддини Тӯсӣ (1201-1274), Қутбиддини Шерозӣ (1236-1311), Шамсиддини Самарқандӣ (1250-1210), Муайяддини Димишқӣ (1200-1266), Начмиддини Қазвинӣ (1203-1277), Муҳиддини Мағрибӣ (1220-1283), Фахриддини Мароғӣ, Абулфараҷи Юғонӣ Ибрӣ ва Шамсиддини Шервонӣ дар расадхонаи Мароғ; Қутбиддини Шерозӣ (пас аз ба Табрёз омадан) дар расадхонаи Табрёз; Салоҳиддин Мусо ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Ҷамшед ибни Масъуд ибни Маҳмуд Ғиёсиддини Қошонӣ (1388-1429), Алоуддин Алӣ ибни Муҳаммад, маъруф ба мулло Алӣ Қушчӣ (с. ваф. 1447) дар расадхонаи Самарқанд ва ғайра.

Тарху намуди гумбази расадхонаҳои имрӯза, масалан тарху намуди гумбази расадхонаҳои Ҳисору Санглох бо тарху намуди гумбази расадхонаҳои Мароғ ва Самарқанд тавассути муқоиса маълум мегардонанд, ки ба ҳамдигар монандӣ ва ҳам тафовут доранд.

Чӣ тавре маълум аст андешаҳои Ибни Сино ба маълумотҳои илмии муосир мувофиқанд. Тибқи маълумоти ҳозира дар осмони соф, бо ҷашми номусаллаҳ то 6000 ситораҳо шумурдан мумкин аст. Яъне, ситораҳои осмон ҳар яке монанди Офтоб аз газҳои тафсон иборат буда, эҳтимол меравад, ки дар атрофи онҳо, ба монанди Офтоб, шояд сайёраҳо ҳаракат намоянд ва дар яке аз онҳо ҳаёт мавҷуд бошад.

Умуман, Ибни Сино - файласуфи тоҷик, яке аз намояндагони машҳури фарҳанги исломӣ дар самти рушди илми нучум ба ҳисоб мерафт. Барои ташаккули афкори нучумшиносии ӯ андешаҳои файласуфони Юнони қадим, бавижа Арасту, ақидаҳои арзишманди А.Берунӣ ва А.Фаробӣ нақши муҳим бозиданд. Аммо дар тафриқа аз Фаробӣ, ки илми нучумро дар қатори илмҳои таълимӣ - ҳисобу ҳандаса, манозира, мусиқӣ, илми атфол ва илми ҳиял дохил мекунад, Ибни Сино илми нучумро аз ҷиҳати асосии илмҳои назарӣ мешуморад. Ин таснифоти Ибни Сино ба тартиби таснифоти Арасту мувофиқат менамояд. Ҳамзамон хизмати бузурги Ибни Сино дар рушди илми нучум аз он иборат аст, ки ба масъалаҳои тартиб додани феҳристи ситораҳо, номгузории ситораҳо, ҳаракати зоҳирии солонаи Офтоб аз рӯйи 12 бурҷи осмон (бурҷҳои дувоздаҳгона), ҳаракати якмоҳаи Қамар, сохтани олоғи мушоҳидавӣ ва ғайра андешаҳои илмӣ баён мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Х.Ф. Абӯмаҳмуди Хучандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик /Х.Ф. Абдуллозода. - Хучанд: Нури маърифат, 2005. - 440 с.
2. Ал-Хоразмӣ, Абуабдуллоҳ Муҳаммад Қотиб. Мафотех-ул-улум. Тарҷумаи Ҳусейн Ҳадив Ҷам, Техрон, 1348 х.
3. Берунӣ Абу Райҳан. Избранные произведения. Т.III. Исследование, пер. и прим. П.Г. Булакова, Ташкент, Фан, 1966.
4. Берунӣ А. «Қитоб-ут-тафҳим ли авоири саноат-ит-танҷим». - Д., 1973. - 288 с.- С. 70-71.
5. Бобоев Х. Нигоршии андар нучум.-Душанбе: Маориф, 2000. -160с.
6. Воронцов-Вельяминов Б.А. Астрономия (китоби дарсӣ барои синфи 11-уми мактаби миёна). – Душанбе: Маориф, 1991. – 176 с.
7. Ибни Сино. Рисолаи саргузашт. Осор. Ҷилди 1. - Душанбе: «Дониш», 2005.
8. Ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 3. - Душанбе: Ирфон, 1985.
9. Ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 4. - Душанбе: Ирфон, 1992.
10. Мачидов Ҳ., Нозимов О. Нучум (китоби дарсӣ барои синфи 11). – Душанбе: 2008. – С.17.
11. Розенфельд Б.А., Юшкевич А.П. Омар Хайям. – М.: «Наука», 1965. – 192 с.
12. Таърихи нучуми исломӣ. Тарҷумаи Аҳмад Ором. - Техрон, 1371. - 285-286.
13. Фохури Ҳино. Таърихи фалсафа дар ҷаҳони исломӣ. - Техрон 1373. - С.363.

МЕСТО АСТРОНОМИИ В РАБОТАХ ИБН СИНЫ

В этой статье автор сообщает о зарождении и развитии наук астрономии в исламской культуре. Отмечая, что до эпоха Аббасидов информация о положении звезд, их движениях и направлениях, а

также их связи с другими явлениями Вселенной была доступным из астрономии. По положению звезд, с одной стороны, они предсказывали будущее страны, войну и мир, дождь и даже лечение болезней, с другой стороны, определяли время молитвы и совершения религиозных обрядов.

В частности, говорится, что астрономические знания Индии и Древней Греции сыграли важную роль в формировании астрономических знаний последующих эпох, но мусульмане не только полностью поддерживали идеи древних относительно понимания Вселенной, но и исправляли ошибки и выразили свои космологические и космогонические идеи.

Создание обсерватории, различных инструментов наблюдения для определения положения звезд и небесных тел, разработка календаря являлись их великими достижениями в развитии этой науки.

В то же время, по мнению автора, Ибн Сина был одним из самых известных представителей исламской культуры и сыграл весомый вклад в развитии наук астрономии. Идеи древнегреческих философов, особенно Аристотеля, ценные идеи А.Беруни и А.Фароби оказали неоценимую роль в формировании его астрономической мысли. Однако, в отличие от Фараби, включившего наук астрономии в отрасли педагогических наук, Ибн Сина считал наук астрономии основной отраслью теоретических наук. Эта классификация Ибн Сины соответствует классификации Аристотеля.

В целом, большой вклад Ибн Сины в развитие наук астрономии заключался в выражении научных взглядов на составление списка звезд, наименование звезд, ежегодное внешнее движение Солнца через 12 созвездий и построение инструменты наблюдений и др.

Ключевые слова: наука, классификация наук, астрономия, Вселенная, космогония, космология, списка звезд, небесные созвездия, календарь, инструменты наблюдения, обсерватория и др.

THE PLACE OF ASTRONOMY IN THE WORKS OF IBN SINA

In this article, the author reports on the origin and development of the sciences of astronomy in Islamic culture. Noting that before the Abbasid era, information about the position of stars, their motions and directions, as well as their relationship with other phenomena of the Universe was available from astronomy. By the position of the stars, on the one hand, they predicted the future of the country, war and peace, rain and even the treatment of diseases, on the other hand, they determined the time of prayer and the performance of religious rites.

In particular, it is said that the astronomical knowledge of India and Ancient Greece played an important role in the formation of the astronomical knowledge of subsequent eras, but Muslims not only fully supported the ideas of the ancients regarding the understanding of the Universe, but also corrected mistakes and expressed their cosmological and cosmogonic ideas.

The creation of an observatory, various observation instruments for determining the position of stars and celestial bodies, the development of a calendar were their great achievements in the development of this science.

At the same time, according to the author, Ibn Sina was one of the most famous representatives of Islamic culture and played a huge contribution to the development of the sciences of astronomy. The ideas of ancient Greek philosophers, especially Aristotle, the valuable ideas of A. Beruni and A. Farabi played an invaluable role in the formation of his astronomical thought. However, unlike Farabi, who included the sciences of astronomy in the branch of pedagogical sciences, Ibn Sina considered the sciences of astronomy to be the main branch of theoretical sciences. This classification of Ibn Sina corresponds to that of Aristotle.

In general, Ibn Sina's great contribution to the development of the sciences of astronomy was to express scientific views on the compilation of a list of stars, the names of stars, the annual external movement of the Sun through 12 constellations and the construction of observation instruments, etc.

Key words: science, classification of sciences, astronomy, Universe, cosmogony, cosmology, list of stars, celestial constellations, calendar, observation instruments, observatory.

Сведения об авторе:

Каримов Рахмиддин Сахобиддинович, соискатель кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета им. Айни. Тел.: (+992) 900060622. E-mail: rahm_din@mail.ru

About the author:

Karimov Rakhmiddin Sakhobiddinovich, postgraduate student of the Department of Philosophy, Tajik State Pedagogical University. Тел.: (+992) 900060622. E-mail: rahm_din@mail.ru.

ИНСОНМАРКАЗӢ МЕҲВАРИ КОНСЕПТШИНОСӢ

Наҷмиддиниён Ф. Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Дар ибтидои асри XXI забоншиносии антропологӣ (инсонмарказӣ) арзи вучуд кард, ки аз ҷониби аксар олимони эътирофгардида, падидаҳои забонро дар робитаи зич бо инсон, тафаккур, ғайолияти рӯҳонӣ ва амалии ӯ баррасӣ менамояд. Ақидаҳои инсонмарказӣ дар забоншиносии муосир ғояи асосӣ ба ҳисоб рафта, ҳадафи таҳлили забоншиносӣ дигар наметавонад танҳо бо муайян кардани хусусиятҳои сохтори забон маҳдуд бошад. Имрӯз диққати аксар олимони аз объекти дониш (илм) ба субъекти дониш (шахс) равона шудааст.

Бояд қайд кард, ки ҷаҳони мо оламест, ки тавассути забон тасвир, ифода ва идора карда мешавад. Барои фаҳмидан ва дарки забон бояд ба дорандаи он, яъне инсон, инсонии суханвар ва дорои тафаккур муроҷиат намуд, чунки забон ба ҳаёт ва ғайолияти инсон ва афкори ӯ алоқаманд буда, берун аз ҷомеаи инсонӣ мавҷуд буда наметавонад. Асосгузори фалсафаи антропологии Олмон М. Шелер қайд мекунад, ки ҳамаи масъалаҳои марказии фалсафаро метавон дар саволи «Инсон кист?» ҷустуҷӯ намуд. Ба ин саволи фалсафӣ имрӯз забоншиносӣ низ ҷавоб дода метавонад.

Эътирофгардидани нақши пешбарандаи инсон дар рушди забон, равандҳои баён ва дарки нутқ забоншиносиро ба андешаи инсонмарказӣ бурд, ки дар он мақоми инсон дар мадди аввал гузошта мешавад. И. Г. Рузин дар асараш, ки «Ҷанбаҳои фалсафии тадқиқоти забоншиносӣ» унвонӣ шудааст, қайд мекунад, ки: «Забон дар инъикоси воқеият ва фарогирӣ зиндагии инсон баррасӣ мешавад. Андешае, ки забонро дар асоси омӯзиши инсон ва ҷаҳони маънавии ӯ фаҳмидан мумкин аст, рӯз то рӯз қавитар мегардад. Ҳамаи ин аз муҳимтарин тағйироти методологияи нави омӯзиши забон, бахусус дар забоншиносии маърифатӣ рушди забоншиносии инсонмарказӣ далолат мекунад». [14, с. 48].

Маълум аст, ки рушди ҳама гуна илм тавассути парадигмаҳо сурат мегирад. Чунончи, дар забоншиносии асри 19 равиши муқоисавӣ-таърихӣ ҳукмфармо буд, дар асри 20 равиши сохторӣ-систематикӣ ташаккул ёфт ва дар асри 21 бошад самти коммуникативӣ-функционалӣ бартарӣ пайдо намуд. Истилоҳи «парадигма» ҳамчун ситемаи ақидаҳои илмӣ маънидод мегардад. Парадигмаи илмӣ намунаи пешниҳоди мушкilot ва маҷмӯи усулҳои имконпазири ҳалли онҳо (методологияи тадқиқоти илмӣ) мебошад. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи парадигма баъди интишори китоби Т. Кун «Сохтори инқилоби илмӣ», мавриди баррасӣ қарор гирифт. Кубрякова Е. С. се нуктаи муҳими муттаҳидсози ҷузъҳои парадигмаи донишро муайян мекунад: 1) танзимӣ, 2) маърифатӣ ва 3) техникӣ [8, с.167].

Бояд қайд намуд, ки ҳар як парадигмаи минбаъда парадигмаҳои пешинаро инкор намекунад, балки донишҳои бадастовардашударо системанок намуда, барои ҷамъбаст ва ба даст овардани натиҷаҳои боз ҳам баланди тадқиқот роҳ мекушояд. Ҳамин тариқ, тағйирёбии парадигмаҳо амалисозии пайдарпайи равишҳо ва самтҳои гуногун раванди табиӣ ва ногузирӣ илмӣ маҳсуб меёбанд.

Чунонки Е. С. Кубрякова, В. И. Шаховский ва як ғуруҳ забоншиносони дигар қайд кардаанд, ки дар марҳилаи кунунии рушди забоншиносӣ бисёрпарадигматика (полипарадигматика) ба вучуд омадааст, яъне дар як вақт якчанд парадигматикаҳо арзи вучуд кардаанд, чун: инсонмарказӣ (антропологӣ), функционалӣ, муоширатӣ (коммуникативӣ), маърифатӣ, прогматикӣ ва ғайра, ки ҳамдигарро инкор намекунад.

Рушду ташаккули парадигмаи инсонмарказӣ дар забоншиносӣ бо дарки зарурати фарқ карда тавонистани ду ҷанбаи муҳими забон аз тарафи В. А. Звегинцев пешниҳод гардидааст: 1) забон ҳамчун сохтори пӯшида (бе иштироки инсон) ва 2) забон бо иштироки инсон алоқаманд. Ӯ мегӯяд: «Агар то охир ростқавлӣ аз даст додан нахоҳем, бояд иқдор кард, ки ҳангоми омӯзиши забон ҳамчун як сохтори пӯшида, берун аз ҳузури инсон имкониятҳо барои муҳаққиқон маҳдуд гашта, хусусиятҳои декларативиро мегардад». [5, с. 164].

Бояд қайд намуд, ки парадигмаи инсонмарказӣ решаҳои ҷуқури таърихӣ дошта, ба он Гераклит, Демокрит, В. Гумбольт асос гузошта, ақидаҳои онҳоро Э. Бенвенист, Х. Штейнтал, Г. Паул, А. А. Потенба, И. А. Бодуэн де Куртенэ, Д.Н. Овсяниково-Куликовский, Ю. С. Степанов, В. А. Звегинцев ва дигарон рушд додаанд. Зеро аз байни тамоми мавҷудоти зинда танҳо инсон аст, ки дорои забони гӯё ҳаст. Забонро инсон чандин ҳазорсолаҳо пеш дар тӯли таърих сӯфта намуда буд ва имрӯз бо як забони мукамал гуфтугӯ мекунад.

Э. Бенивист дар робита бо ҳамин мегӯяд: «Тасавури инсонии безабон ва ё инсоне, ки барои худ забон ихтироъ карда бошад, имкон надорад. Дар олам танҳо инсонии дорои забон, ки метавонад бо каси дигар гуфтугӯ намояд, мавҷуд аст. Забон танҳо ба инсон мутааллиқ буда, тавассути забон инсон субъекти дониш (илм) мегардад». [3, с. 293].

Э. Д. Сулеймонов ва Н. Ж. Шаймерденов таъкид мекунад, ки дар маркази асосии забоншиносии маърифатӣ инсон қарор дорад. Яъне забони инсонӣ объекти тадқиқоти ин самти забоншиносӣ мебошад.

Бинобар ин, онҳо тадқиқи падидаҳои забониро бар асоси таҳлили сохтори майнаи сари худ инсон рабт медонанд. Аз ин рӯ, онҳо бар он ақидаанд, ки: «Инсонмарказӣ самти муҳимми соҳаи забоншиносии маърифатӣ буда, забонро ҳамчун чузъи инсон баррасӣ менамояд ва падидаҳои забонро дар ибораи «забон ва инсон» бояд ҳуст. Масалан, таҳқиқи забон, дар асоси таҳлилҳои инфрасохтори мураккаби мағзи сари инсон, ки ба даст овардани дониш ва истифодаи онро таъмин мекунад; таҳқиқи забоншиносии маърифатӣ ҳамчун шакли муаррифии ҷаҳон; омӯзишу таҳқиқи робитаи байни забон, инсон ва ҷомеа; таҳқиқи робитаи забон ба фарҳанги маънавии мардум; таҳқиқи тафаккур ва ҳунарҳои мардумӣ; таҷассуми хусусиятҳои хоси (инфироидӣ) шахс дар забон, ки тавассути он нақши шахс дар рушди забон инъикос мешавад ва ғайра». [16, с. 20]

Солҳои 80-90-уми асри гузашта давраи рушди таҳқиқоти амалӣ ва назариявии алоқаи инсон ва забон гаштаанд, ки қадами нахустини он мақолаи Б. А. Серебренников ба ҳисоб меравад. [13, с. 212].

Ҳамин тариқ, рушди минбаъдаи забоншиносӣ тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба масъалаҳои омӯзиши робитаи байни забони инсон ва тафаккури ӯ ҷалб кард. Инсон андешаҷояшро бо концептҳои ифода карда, тавассути забон амалӣ менамояд. Дар робита ба ҳамин парадигма инсон ҳамчун меҳвари забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ дар доираи концептшиносӣ рушд намуда аст. Тамоми тадқиқотҳои, ки имрӯз дар пояи забоншиносии маърифатӣ ё фарҳангӣ дар доираи таҳқиқоти концептҳои роҳандозӣ мегарданд, ба инсон марбут аст. Ҳеҷ як концепт дар забоншиносӣ берун аз инсон омӯхта намешавад.

Ю. С. Степанов меғӯяд: «Шахсияти инсон дар забон ошкор мегардад. Дар забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ инсон яке аз концептҳои аз ҷама муҳимтарини фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Шахсияти инсон як системаи яклухт ва мураккабест, ки иқтидору қобилияти худро танҳо дар муошират бо шахсияти дигар ошкор ва амалӣ менамояд». Ба ақидаи ин олим мафҳуми «инсон» хусусияти лингвистии тасвири ҷаҳонро муайян мекунад, ки мазмуни концептуалии он ба таҷрибаи иҷтимоиву фарҳангӣ, таърихӣ, тамоюлҳои ва арзишҳои умумии инсонӣ хос аст. [15, с. 552-553].

Муҳқиқ Е. Н. Ремчукова ба он бовар аст, ки равиши инсонмарказӣ барои омӯзиши грамматика низ аҳмиятнок аст. Ӯ менависад: «Муносибати инсонмарказӣ ба грамматика имкон медиҳад, ки муносибатҳои мураккаб ва ҷамоҳангии забон ва нутқ, аҳмиятнокии жанрҳои гуногуни нутқи эҷодӣ, қобилияти гуногуни тафаккур, умуман ҷама ҷизро, ки ба системаи забон хос аст ва инсон амалӣ менамояд, аз ҳамдигар фарқ ва хусусиятҳои онҳоро дар ҷаҳорҷӯба муайян карда тавонем». [12, с. 309].

Аз ин таъкиди муҳаққиқ бар меояд, ки ҷамаи тадқиқотҳои забоншиносӣ, хусусан забоншиносии маърифатӣ, ки ба масъалаи муносибати забон ва тафаккур, забон ва нутқ ва ғайра нигаронида шудааст, бояд ба инсон марбут бошад ва инсонро мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор диҳанд.

Бояд зикр намуд, ки шуур, ақл, рӯҳ, сохтори мураккаби майна ва мағзи сари инсон тӯли садсолаҳост, ки аз ҷониби олимони соҳаҳои гуногун, чун: психология, фалсафа, педагогика, биология, равоншиносӣ, мантиқ, физиология ва дигар илмҳои омӯхта мешавад. Дар фалсафа ҳатто як бахши махсус - гносеология мавҷуд аст, ки дар ин бахш олимони ба натиҷаҳои баланди илмӣ ноил гаштаанд. Вале то ҳанӯз саволҳои зиёд, ба хусус аз нуктаи назари илмҳои маърифатӣ оид ба инсон ва забон, мавқеи забон дар ташаккули инсон ва садҳои саволи дигар ҷавоби худро дарёфт накардаанд. Забоншиносии маърифатӣ ҳамчун илми байнифаннӣ як қатор илмҳои, чун: психологияи маърифатӣ, нейропсихология, фарҳанг, нейробиология, илмҳои компютерӣ, фалсафа ва ғайраро муттаҳид менамояд.

Мафҳуми илмҳои байнифаннӣ дар миёнаҳои асри 19 ба вучуд омада, солҳои 70-80 асри гузашта ҳамчун илми соҳаи иҷтимоӣ шинохта шуда, мақоми хоса пайдо намудааст. Яке аз илмҳои, ки ба забоншиносии маърифатӣ алоқамандии зич дорад психологияи маърифатӣ мебошад. Таъсисёбии он ба соли 1951 вakte, ки дар донишгоҳи Корнел машварати якҷояи забоншиносон ва психологҳо баргузор гардида, оид ба таъсиси Кумитаи муштараки забоншиносон ва психологҳо бо роҳбарии Ч. Осгуд, қарор қабул гардид, рост меояд. Аз солҳои 70-и асри 20 психологияи маърифатӣ ҷойгоҳи худро дар Аврупо низ тавассути аз ҷоп баромадани асарҳои А. Румметффеит, Ч. Ҷонсон – Лейрд, Ч. Мелер, Ж. Нуазе ва дигарон пайдо намуд.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ бошад психологияи маърифатӣ солҳои 50-уми асри 20 дар заминаи мактаби Л. С. Виготский ва ҳамсафони ӯ А. Н. Леонтев, А. Р. Лурия, С. Л. Рубинштейн ва дигарон таъсис ёфтааст.

Ба рушди психологияи маърифатии замони шӯравӣ ақида ва ғояҳои Л. С. Виготский, ки дар як қатор мақола ва асарҳои оид ба генезияи иҷтимоии вазифаҳои рӯҳ, ташаккул ва инкишофи нутқи кӯдакон, баён карда тавонистани фикру андешаҳо ва дарки маънои калимаҳо аз ҷониби кӯдакон замина гузоштааст. Асосҳои назарияи нутқ дар асарҳои А. Леонтев низ инъикос шудаанд.

Равандҳои маърифатӣ ҳамеша бо рамзҳои алоқаманд мебошанд, ки бо ёрии онҳо ин ё он сохтор, сатҳ ва сифати дониш сохта ва муаррифӣ карда мешавад. Дар ҷараёни фаъолияти субъекти маърифатӣ ҷама гуна иттилоот ба инсон тавассути сохторҳои гуногуни мағзи сар ворид мешаванд ва дар марҳилаҳои гуногун бо ёрии забон дар шуур устуворона ҷойгир шуда, дар забоншиносии маърифатӣ инсон объекти омӯзиш қарор мегирад. Ин ҳамон забонест, ки дастрасии табииро ба шуур ва равандҳои тафаккури инсон таъмин менамояд. Хусусиятҳои семантикии воҳидҳои забон дар он мушоҳида мешавад, ки семантика танҳо воқеиятро инъикос мекунад, ҳамчун мафҳум он дониши умумист ва қисми коммуникативии он

марбут ба концепт аст, ки дар шакли моширати тарафҳо ва баёни андеша дар нутқ ифода меёбад. Забон воситаи дастрасӣ ба донишҳои концептуалӣ буда, тавассути баёни андеша ба даст меояд ва имкон фароҳам меоварад, ки бо мақсад, фикр, ақида, дунёи андеша ва ғайриини қаси дигар огоҳ шавем. Яъне, забон калидест, ки ба инсон барои шинохти худ, оламу одам, ҳамчунин омӯзиши илм ва ғайи гардонидани дунёи маърифату маънавиаш хизмат мекунад.

Олимон тоҷик дар тадқиқотҳои бисёр концептҳои мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд, ки ба инсон рабти бевосита доранд. Аз ҷумла, Маҳмудзода М. доир ба концепти «дил», Д. Азиззода «муҳаббат», З. Мирзоева «нон», М. Имомзода «оила», Н. Раҳмонова «тӯй», Х. Қурбонова «сабр», Н. Каримова «фазо», Н. Бойматова «зебӣ», С. Раҳимӣ «хушнот», Д. Аҳмедова «хӯрок», Ш. Фозилова «боигарӣ» ва дигар олимони тоҷик тадқиқотҳои ҷолиб гузаронидаанд. Муҳаққиқони мазкур инсонро меҳвари асосии таҳқиқот қарор дода, концептҳои марбут ба инсонро бо диду назари тоза таҳқиқ намудаанд. Дар таҳқиқоти онҳо дар баробари таҳқиқи як концепти мушаххас тамоми паҳлуҳои хоси миллии фарҳангии миллати тоҷик мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Аз ҷумла, дар қорҳои илмии муҳаққиқони ҷавон Маҳмудзода М. ва Азиззода Д. ду концепти марбут ба инсон «дил» ва «муҳаббат», ки робитаи қавӣ бо ҳам доранд, мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Маҳмудзода М. навиштааст: «Омӯзиши мафҳумҳое, ки олами ботинии инсонро тасвир менамоянд, диққати хоси забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст, зеро онҳо на танҳо имкони ошкор намудани хусусиятҳои инсонмарказии ин ё он забонро фароҳам меоранд, балки, пеш аз ҳама, он имкони муайян намудани қонуниятҳои универсалии таҷассумро дар тасвири ҷаҳон, дар шуури инсонҳо фароҳам меорад. Хусусан, омӯзиши концепти «дил» имкони дарки қонуниятҳои умумии таҷассумро дар шуури соҳибзабонон фароҳам меорад. Концепти «дил» аз тарафи як қатор олимон забоншиносон омӯхта шудааст. Аз ҷумла, забоншиносии рус Р. Р. Данилова, Д. В. Донурова, О. Н. Кондратева, Р. Р. Замадетинов дар асоси як забон, Р. Р. Закирова, Р. М. Валиева, А. И. Гелеева дар асоси муқоисаи забонҳо ва Д. Ф. Каюмова, В. А. Маслова, А. Д. Шмелёв ва дигарон дар асоси функцияҳои эмотсионалии дил, концепти «дил»-ро тадқиқ кардаанд... Таҳқиқотҳои аҳамиятноктарин дар равиши таҳқиқоти мазкур таҳқиқотҳое ба шумор мераванд, ки дар ҷанбаи муқоисавӣ-таҳлилии гузаронда шудаанд. Қайд кардан ҷоиш аст, ки концепти «дил» дар асоси муқоисаи забонҳои русӣ, олмонӣ, англисӣ, хитой, кабардинӣ, осетинӣ, португалӣ, испанӣ ва полякӣ таҳқиқ гардидааст.». [10, с. 35-36].

Муҳаққиқ Азиззода Д. хулосаҳои худро чунин баён мекунад: «Яке аз дастовардҳои муҳими инсоният, ки тавачҷуҳи махсусро тақозо мекунад, концепти **муҳаббат** мебошад. Ба ақидаи Карасик В. И «Он бевосита бо таппакули маънии ҳаёт дар одам ҳамчун ҳадаф, дастоварде, ки аз доираи мавҷудияти бевоситаи инфиродӣ бармеояд, алоқаманд аст». **Муҳаббат** ҳамчун зухуроти мураккаби бисёрҷанбаи равонӣ ва эҳсосоти ҳаёти одам дар аксарияти фанҳои гуманитарно ғайригуманитарӣ аз қабилӣ фалсафа, диншиносӣ, санъатшиносӣ, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ғайра мақоми баландро ишғол менамояд. Концепти **муҳаббат**, албатта, падидаи нав нест ва дар таърихи таппакули инсоният нақши боризе дорад. Инсон аз даврони худро шинохтан бе **муҳаббат** набудааст ва мафҳуми **муҳаббат** ҳамеша инсониятро ҳамроҳӣ менамояд... Концепти **муҳаббат** дар забонҳои зиёд, аз он ҷумла, русӣ, англисӣ, олмонӣ, хитой, франсузӣ, испанӣ ва ғайра то ҳаде омӯхта шудааст, аммо қайд бояд кард, ки ба ин масъала дар забоншиносии тоҷик то ҳол мавриди баррасии амиқу дақиқ қарор нагирифтааст. [1, с. 35-39].

Аҳмедова Д. ҳангоми таҳлили концепти «хӯрок» ба ду масъалаи асосӣ, ки бевосита ба концепти инсон рабт доранд, тавачҷуҳ мекунад: 1) «нон» дар фаҳмиши мардуми тоҷик соҳиби эҳтироми хоса ва мақоми шоиста мебошад; 2) «меҳмоннавозӣ»-и мардуми тоҷик, ки шухрати хоса пайдо намудааст: «Тоҷикон ба нон бо эҳтироми хоса, чун дорӣ, рамзи шуқуфӣ ва некӯахлоқӣ муносибат мекунанд. Нон ҳам нону нонреза ҳам нон меғунд... Агар нонрезаеро дар замин ё зерӣ бинанд, онро бардошта дар ҷои тоза ва баландтар мегузаранд, то туъмаи парандаҳо шавад. Нонро аз ҳад зиёд пора, реза ва майдаву исроф кардан мумкин нест.

Тоҷикон ҳале меҳмоннавозанд. Ҳангоми ташифи меҳмон дастурхон густурда, онро бо анвои хӯрокаи дар хона мавҷудбуда ҷунон оро медиҳанд, ки меҳмоннавозии ҷадинҳазорсолаи мардуми тоҷик таҷассум меёбад. Аксар хӯрокҳо аз маҳсулоти гуштӣ ва орд тайёр мешаванд. Хӯроки аз ҳама маъмули тоҷикон ошӣ палав аст». [2, с. 16-18].

Воқеан ҳам, дар ин навиштаҳои муҳаққиқ дилхоҳ қас хусусиятҳои хосу миллии халқи тоҷикро мушоҳида карда метавонад. Тоҷикон ба нон эҳтироми хоса доранд. Меҳмонро гиромӣ медоранд. Меҳмон атои худо аст, - меғунд.

Имомзода М. М. дар таҳқиқоти худ ба концепти «оила» тавачҷуҳ намуда, онро дар муқоиса ба забони ҷинӣ дида мебарояд: «Концепти оила дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ таппакули равонии мусбат буда, маҷмӯи таркибии онро концептҳои шавҳар, зан, модар, падар, фарзандон, хешовандон ва ғайра мазмунӣ онро дар ягонагӣ ва алоқамандии якдигар ташкил мекунанд». [6, с. 7].

Муҳаққиқи дигари тоҷик Қурбонова Х. Ҳ. концепти «сабр»-ро таҳлил намуда, таъкид менамояд, ки сабр яке аз муҳимтарин хислатҳои инсон буда, дар навбати худ дигар хислатҳои хуби мардумро ифода мекунад: «Концепти «Сабр» - мафҳми ахлоқӣ ва эҳсосӣ буда, хусусиятҳои умумибашарӣ дорад ва дар

бисёр фарҳангҳои ҷаҳон тавсифи шуда, ба аксар халқҳо ошно аст. Сабр як хислати муҳимму хуби инсон буда, дар зиндагӣ зарур мебошад. Сохтори семантикии концепти «Сабр»-ро мафҳумҳои истодагарӣ, пуртоқатӣ, тоқатпазирӣ, худдорӣ, оштипазирӣ, пурбардорӣ, мулоимӣ ва ғайра ифода мекунад. Сабр аз ҷиҳати иҷтимоӣ як хислати равонии инсон буда, шучоату мардонагӣ, далериву ҷасорат, қавиירוҷагӣ, ғановати ботинӣ ва ғайраро таҷассум менамояд». [9, с. 3].

Каримова Н. И. Рисолаи доктории худ концепти «фазо»-ро таҳлил намуда, робитаи онро ба инсон муайян намудааст: «Тавре ки маълум аст фазо ва вақт муҳимтарин ҷузъҳои муаррифии дониш дар бораи сохтори ҷаҳон мебошанд. Дар маркази вақту фазо инсон ҷойгир аст. Донишу таҷриба ба инсон имкон медиҳад, ки олами атрофро дуруст дарк кунад... Фазо ва ҳаракат ба ҳам алоқаи зич доранд. Ҷузъи муҳими вақту фазо-роҳҳо ва сафар қардан ба ғушаву қанори олам барои инсон ва дарки боз ҳам беҳтари ҷаҳон мусоидат мекунад... Вале ҷизи аз ҳама муҳимму асосии муайянкунандаи фазо ва вақт фарҳангӣ миллии мебошад. Дар робита бо ин муҳити ихотақунандаи инсон ба яке аз ҷузъҳои таркибии концепти «Фазо» табиӣ меёбанд. [7, с. 270].

Бойматова Н. К. хулосаҳои худро оид ба мафҳуми концепти «зебой» дар забонҳои ҳозираи тоҷикӣ ва англисӣ ҷамъбаст намуда, зикр мекунад: «Мо ба хулосае омадем, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мафҳуми «Зебой» тавсифҳои ба ҳам монанд ва фарқкунанда дорад. Дар фарҳангҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тафсири шабеҳи концепти «Зебой» мавҷуд аст. Миллату халқиятҳои ҳардуи ин кишварҳо ба мафҳуми «зебой» назари неқ доранд, ки он дар адабиёти ин халқҳо таҷассум ёфтааст. Ҷизи аз ҳама муҳимме, ки дар фарҳангҳои ин ду миллат ба ҷашм мерасад он аст, ки мафҳуми «зебой» яке аз арзишҳои олии инсонӣ, ки ба дигар арзишҳои олий алоқаманд аст, эътироф гаштааст». [4, с. 31].

Яке аз маросимҳои муҳим барои ҳар як инсон маросими «тӯй» ба ҳисоб меравад. Тоҷикон ба маросими «тӯй» ва барпокунии оила аҳамияти хосса зоҳир менамоянд. Орзуи ҳар падару модар ин аст, ки тӯйи фарзандонро бинад. Барои ҳамин ҳам, онҳо ҳанӯз аз овони хурдии фарзандон барои онҳо ҷиҳоз ҷамъ намуда, модарон барои писаронашон бо сад умеду орзуҳои ширин ҷомаи домодӣ медӯзанд, барои духтарон ғушвору халқаву гарданбанди тилло ва сару либосӣ арӯсӣ омода менамоянд, то ки рӯзи тӯй дар тани онҳо бинанду армон бишкананд. Маҳз ана ҳамин маросимро муҳаққиқи дигари тоҷик Раҳмонова Н. Б. дар рисолаи номзодии худ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ӯ хулосаҳои худро оид ба концепти «тӯй» чунин изҳор намудааст: «Тӯй яке аз маросимҳои муҳими умумиинсонӣ мебошад, ки одамонро бо ҳам муттаҳид менамояд. Дар Бадахшон марҳилаҳои зерини то баргузоршавии маросими тӯй мавҷуд аст: гуфтугӯ, хостгорӣ, ҷомабиёрон... Ҳангоми баргузоршавии маросими тӯй дар хонаи домодшаванда чун анъана маросими «сартарошон» гузаронида мешавад... Дар ноҳияи Дарвоз, Ҳисор, Варзоб ва митақаи Кӯлоб маросими «сартарошон» бо иҷрои суруди «Устои лағзи сартарош» оғоз мепазирад. Дар назди домод рӯймол густурда мешавад, ки ба болои он дӯстон ва наздикони ӯ туҳфаҳои пулӣ ва молӣ мегузоранд. Ин анъана дар Бадахшон ҳам роиҷ аст. Матни суруд дар ҳамаи минтақаҳо як хел аст, вале дубайтӣ ва рубоӣётҳо, ки дар байни суруд замзама мешаванд, дар ҳар минтақа гуногун аст. Дар сурудҳои тӯйона муносибати халқ бо домоду арӯс инъикос мешавад... Дар сурудҳои тӯйонаи минтақаи Бадахшон, дар муқоиса ба баъзе минтақаҳои дигари кишвар, оҳанги сӯзу гудоз, ғаму норозигӣ аз тақдир аз ҷониби арӯсшаванда ба ҷашм намерасанд». [11, с. 14-16].

Чунин мисолҳо зиёд овардан мумкин аст. Вале ба назари инҷониб, ин чанд намунаҳое, ки аз тадқиқотҳои илмӣ олимони тоҷик иқтибос овардем низ собит месозанд, ки дар марказу меҳвари концептшиносӣ маҳз инсон қарор дорад.

АДАБИЁТ

1. Азиззода Д. Концепти «муҳаббат// love» дар тасвири забони ҷаҳон (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) (рисолаи PhD). – Душанбе, 2019. – 150 с.
2. Ахмедова Д. Ҳ. Национальная специфика концепта «еда» в таджикском и китайском языках. Автореф..... дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2020.
3. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; пер. с фр. / общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 293 с.
4. Бойматова Н. К. Семантическое поле концепта «красота» в таджикской и английской лингвокультурах. Автореф... дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2019.
5. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. – М. Издание МГУ, 1973. – 248 с.
6. Имомзода М.М. Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико-фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков. Автореф... дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – 192 с.
7. Каримова Н. И. Пространство как категория концептуализации языковой картины мира (на материале русского, польского и таджикского языков). Автореф... дис. докт. филол. наук. Душанбе, 2019. – 270 с.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. // Язык и наука конца XX века: Сборник статей./ Под ред. Акад. Ю.С. Степанова. – М., 1995, - С. 167
9. Қурбонова Ҳ. Ҳ. Национально-специфические особенности концепта «сабр» (терпение) в таджикской и русской этнолингвокультурах. Автореф... канд. филол. наук. – Душанбе, 2021.
10. Маҳмудзода М. Муқоисаи концепти «дил» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (рисолаи PhD). – Душанбе, 2019. – 160 с.

11. Рахмонова Н.Б. Отражение концепта «свадьба» в таджикском и памирских языках. Автореф... канд. филол. наук. – Душанбе, 2019. – 159 с.
12. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики. – М., 2005. – 329 с.
13. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б. А. Серебренников [и др.]; отв. ред. Б. А. Серебренников; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988. – 212 с.
14. Рузин И. Г. Философские аспекты лингвистического исследования. ВМУ. Сер. 7. Философия, №3. – С. 48.
15. Степанов Ю. С. Константы // Словарь русской культуры: опыт и исследования. – М., 1997. – С. 552-553
16. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Смагулова Ж.С., Аканова Д.Х. Словарь социолингвистических терминов. – Алмаато, 2001, № 8. – С. 20

HUMAN-CENTERED CONCEPTUAL FOCUS

This article discusses the role of person in cognitive linguistics. The leading role of person in the development of language, the processes of speech and speech comprehension has led linguists to consider the recognition of the human center, in which the status of person is given priority. In order to understand and comprehend language, it is necessary to turn to its owner, a human being, a person who speaks and thinks, because language is related to human life and activity and his thoughts and cannot exist outside of human society.

Keywords: human, language, human-centered, anthropological linguistics, cognitive linguistics, scientific paradigm, concept, cognitive psychology, culture, neurobiology, computer science, mind, consciousness, cognitive philosophy, cognition, etc.

ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ ОСНОВА КОНЦЕПТОЛОГИИ

В этой статье обсуждается роль человека в когнитивной лингвистике. Ведущая роль человека в развитии языка, речевых процессов и понимания речи побудила лингвистов задуматься о признании гуманизма, в котором статус человека отдается приоритету. Чтобы осмыслить и понять язык, необходимо обратиться к его владельцу, человеку, который говорит и знает язык, потому что язык связан с жизнью и деятельностью человека и его мыслями и не может существовать вне человеческого общества.

Ключевые слова: человек, язык, человекоцентр, антропологическая лингвистика, когнитивная лингвистика, научная парадигма, концепция, когнитивная психология, культура, нейробиология, информатика, разум, сознание, когнитивная философия, познание и т. д.

Сведения об авторе:

Наджмиддинён Файзулло Рачаб - Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: 918188447. fayzullo.r@mail.ru

About the author:

Najmiddinyon Faizullo Rajab - Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Tel.: 918188447. fayzullo.r@mail.ru

УДК 316.77

ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ КОНЦЕПТА «ПАТРИОТИЗМ» В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ СДВИГОВ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Хасанова Т.Г.

*Филиал Московского государственного университета
им. М.В.Ломоносова в г. Душанбе*

Предметом настоящего изыскания является концепт «Патриотизм» («Патриот»). Основная цель видится в проведении экстралингвистического анализа функциональных особенностей данного концепта в аспекте современных концептуальных сдвигов с особым фокусом на его нынешнее состояние в условиях Республики Таджикистан. Актуальность данного исследования обусловлена несколькими факторами, основополагающим из которых можно считать жесткую критику концепта «патриотизм» ввиду понимания его как части идеологии уже развалившегося государства и политики прозападных реформ и его (концепта) возрождения в рамках трансформационных процессов.

Страны бывшего социалистического лагеря уже давно не живут идеями коммунистического прошлого (по историческим меркам, совершенно недалекого). Эксперты заявляют о том, что пройдена некая точка невозврата к советской идеологии. Прежние понятия, которые некогда были основополагающими в государственном строительстве СССР, в силу различных трансформационных процессов уже не несут в себе никакой концептуально значимой нагрузки.

Время начала трансформаций датируется 1985 годом, когда «амбициозная политика реформ» М.В.Горбачев начала показывать свою несостоятельность, а СМИ, почувствовав вкус политической

публицистики, забыли о цензуре[2, с. 68], что привело к высочайшей степени политизации советского общества.

Болезненная фаза трансформации начала 90-х и минусовой резонанс во всех сферах общественно-политической жизни подвигли многих граждан теперь уже независимых республик не следовать «большой идее». [2, с. 73].

Большинство исследователей отмечают, что жесткая система ценностей, в которой жили советские граждане, формировала поле уникального концепта «советский человек», игнорируя при этом национальную идентичность народов, населявших территорию союза. Сегодня жизненные пути граждан постсоветского лагеря характеризуются кардинальными различиями практически во всех сферах деятельности, поскольку уже почти 30 лет каждая теперь уже независимая республика находится в процессе национализации исторического сознания. Однако «декоммунизация» в отдельных государствах (в Украине, в частности) становится причиной возникновения «провалов» в памяти и некогда общая советская история получает двусмысленные трактовки. Хотя специалисты совершенно справедливо, мы полагаем, ведут речь о невозможности существования одинаковой для каждой республики памяти.

В ходе различного рода трансформаций советский гражданин перестал быть энтузиастом, вечно жертвующим своими интересами ради пресловутой «большой общей идеи», и стал превращаться в оппортуниста (тот, кто следует своим интересам, в том числе и обменным путем), повсеместно пропагандирующего идеи консюмеризма. Советскому человеку, по мнению экспертов, свойственны и такие характеристики, как политическое притворство и покорность, умение приспосабливаться, что в определенной степени было унаследовано гражданами и после развала социалистической империи[2, с. 75].

Известно, что индикаторами социокультурных и этнокультурных норм, исторических условий являются концепты (по Карасику) [4, с. 9]. При этом важно понимать, что процесс образования концептов или культурных доминант не отличается спонтанностью, он может длиться столетия. Концептуальная система подвержена определенным изменениям, происходящим за счет обогащения, коррекции и кардинальных содержательных трансформаций, которые вносятся каждым поколением. Соответственно, каждый концепт находится в процессе непрерывного изменения, что не позволяет рассматривать его как нечто статичное. Особая роль в этом вопросе отведена общественно-политическим условиям, благодаря которым происходит введение и исключение, расширение и ограничение, обновление и ротация (из одной области знания в другие) концептов[5]. Однако на сегодняшний день отсутствует полноценное определение понятия «концептуальный сдвиг», которое бы передавало всю его суть в срезе настоящего изыскания. В этой связи целесообразным считаем рассмотреть один из примеров концептуальных сдвигов, проследить причинно-следственные связи подобных изменений и затем попытаться вывести универсальное толкование этого понятия.

Изначально обратимся к смысловому аспекту концепта (здесь «Патриотизм» («Патриот»)), который представлен статьями из различных этимологических и толковых словарей, что предоставит фактическую возможность выявить внутреннее содержание концепта и его этнокультурную специфику [9, с. 224].

Патриотизм производное от слова «патриот» (франц. patriote «сын отечества» от ср.-лат. patriōta, греч. πατριώτης «земляк, соотечественник») - тот, кто любит свое отечество, предан своему народу, готов на жертвы и подвиги во имя интересов своей Родины (Т.Ф. Ефремова. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный).

С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова в Толковом словаре русского языка определяют лексему «патриот» как человека, преданного интересам какого-н. дела, глубоко привязанного к чему-н.

В Малом академическом словаре русского языка патриотом называют того, кто любит свое отечество, предан своему народу, родине.

Сборный словарь иностранных слов русского языка под патриотом подразумевают человека, горячо любящего свое отечество и народ, старающегося быть им полезным (Чудинов А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, 1910)

Таким образом, патриотизм есть ни что иное, как любовь к своему отечеству, преданность своему народу и ответственность перед ним, готовность к любым жертвам и подвигам во имя интересов своей Родины; высшее проявление человеческого духа (по Ефремовой).

До революции 1917 года лексическая единица «патриот» считалась синонимом слова монархист, а после претерпела кардинальную смысловую трансформацию. В частности «в советском узусе слово патриот, употреблявшееся в официальном регистре и обозначающее любящих родину советских людей, приобрело синонимичную общность со словами коммунист, демократ, большевик, ленинец и отличалось только положительной коннотацией»[3].

На начальном этапе своего правления советская власть активно пропагандировала нигилистическое отношение к патриотизму, относя его к категории мелкобуржуазных пережитков; позже данная тенденция несколько меняет свой вектор - внедряется идеология формирования советского патриотизма.

Начало 70-х гг. в Союзе - это начало различных кризисных явлений не только в экономической сфере, но и в духовной жизни. Эти проблемы были завуалированы усилившейся идеологической работой, ключевым компонентом

которой было воспитание патриотизма. «Мы можем с полным основанием говорить о более широком понятии, о большом патриотическом чувстве нашего народа - об общенациональной гордости советского человека»[1]. Полностью исключалось понимание советского народа как этнического целого, и популяризировалась идея о его (советского народа) социально-политическом единстве; данная тенденция обусловила следующий принцип: к любому вопросу должно подходить не с узконациональных, а общегосударственных позиций.

В постперестроечный период происходит концептуальный сдвиг, и критическое отношение к советскому патриотизму явно начинает превалировать. В патриотизме усматривается только политический контекст, степень которого получает беспрецедентную «фаскрутку».

Для конца 80-х начала 90-х годов характерным считается стремление советской элиты присвоить государственную собственность. Понятно, что эгоизм советской и постсоветской номенклатуры в этой гонке за стяжательство огромных состояний загнал патриотизм как мощный инструмент идеологического воздействия на далекие политические задворки.

Концепт патриотизма был подвергнут жесткой критике как часть идеологии уже развалившегося государства, а в контексте новой политики прозападных реформ и преобразований нужда в этом концепте вообще отпала.

Ситуация начинает изменяться с середины 90-х. Здесь важно сделать небольшую ремарку. Далее, в рамках настоящей статьи, концептуальный сдвиг через призму патриотизма будет рассматриваться в локальном формате на примере уже суверенной Республики Таджикистан.

Итак, в Таджикистане концепт «Патриотизм» обретает новое звучание во второй половине 90-х. Политический кризис в республике, переросший в гражданскую войну (1992-1997), стал серьезным вызовом для таджикотаджиков.

Кровопролитие, длившееся пять лет, не закончилось бы победой правительственных сил, конституционного строя без патриотично настроенного гражданского населения и нового руководства страны. Концепт «Патриотизм» в случае с межтаджикским конфликтом представлен не только действиями правительства республики, но и экспрессией и импрессией речей главы государства. Его легендарная фраза на XVI сессии Верховного Совета в ноябре 1992 года «Я принесу вам мир, и на этом пути я или умру или достигну поставленной цели» стала своеобразным возрождением концепта «Патриотизм». Свои концептуальные позиции термин «патриотизм» укрепляет благодаря еще нескольким фразам Лидера нации: «Я не успокоюсь, пока последний беженец не вернется на Родину, в Таджикистан»; «Будущие поколения никогда не простят нам этих могил, в которых лежат таджики, умершие на чужбине» (на встрече с таджикскими беженцами в Афганистане).

В качестве примера пропаганды национальной идентичности и, соответственно, патриотизма можно привести знаковую цитату таджикского Президента: «Сегодня мир нас знает и признает под названием «таджики», наше государство — под названием «Таджикистан», а наш язык — под названием «таджикский язык». Сотни и тысячи выдающихся личностей, в том числе и гении, творили и писали на этом языке, оставили в наследство бессмертные сочинения»[10].

Важным считаем обратить внимание на уникальное явление на таджикском телевидении - звуковое оформление заставки новостной программы «Ахбор». Традиционно за минуту до выхода в эфир дикторов на экране появляется циферблат, стрелки которого отсчитывают оставшиеся секунды до начала новостей, и эта картинка сопровождается следующим аудиорядом: отрывок из гимна Республики Таджикистан (один из символов государственности), детские голоса на школьном уроке (образование как государственный приоритет), вырезки из радио- и телепрограмм (как некий показатель свободы СМИ (на наш взгляд)), звучат и мужские, и женские голоса (отсутствие гендерной дискриминации), слова Президента страны Эмомали Рахмона: «*Дӯст бошед! Иттифок бошед! Шукронаи анаҳамин сарзамин кунед! Шукронаи анаҳамин давлат кунед! Шукрона кунед, ки чунин Ватани азизу маҳбуб доред!*» (букв. перевод с тадж. «Будьте друзьями! Будьте едины! Будьте благодарны за землю, на которой Вы живете! Будьте благодарны за государство, которое у Вас есть! Будьте благодарны за то, что у Вас есть такая Родина!»). Мы уверены, что эта беспрецедентная практика является одним из важнейших имплицитных инструментов по пропаганде патриотизма, национальной идентичности и государственной идеологии.

Ранее нами уже было отмечено, что в процессе концептуализации первостепенная роль отводится СМИ, которые являются мощнейшим инструментом пропаганды и агитации масс. На таджикских государственных теле- и радиоканалах активно используют слова «ватандуст», «ватанпарвар», «механпарвар» (аналог русской лексемы «патриот») в отношении созидательных инициатив отечественных предпринимателей и общественных деятелей. К подобным пропагандистским практикам можно отнести и документальную трилогию «*Хиёнат*» («Предательство»), вышедшую в эфир на всех государственных телеканалах 16,17,18 июня 2020 года. Эта документальная лента является фактическим свидетельством событий гражданской войны в республике и последующих попыток государственного переворота в стране уже после подписания мирного соглашения 27 июня 1997г.

Популяризация патриотических настроений прослеживается и в законодательной базе Республики Таджикистан; так, например, граждане республики, имеющие двойное гражданство, не могут работать в органах безопасности страны.

По мнению депутата Европейского Парламента Херберта Дорфмана, которое он выразил в своей статье, посвященной 24-й годовщине государственной независимости РТ, планомерные усилия Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона спасли страну от национальной трагедии и укрепили государственную независимость [10].

Всё, представленное выше, ярко демонстрирует факт концептуального сдвига в отношении понятия «патриотизм» («патриот»). Очевидно, что данный концепт «пережил» несколько этапов - введение, расширение, ограничение, исключение, обновление и на сегодняшний день является одним из основополагающих элементов таджикской политики как внутренней, так и внешней.

Проведенный анализ показал, что универсальная трактовка понятия «концептуальный сдвиг», применимой с небольшой долей скептицизма к любой области научного знания, отсутствует. Формулировка целостной, емкой и в тоже время лаконичной дефиниции - это, безусловно, достаточно сложная задача не только в редакторском плане. Однако нами была предпринята попытка представить определение концептуального сдвига в соответствии с заявленными выше критериями. Так, концептуальный сдвиг, как представляется, выражается в построении рассуждений представителей конкретного этноса (нации) и/или социальной группы в ключе деятельностной парадигмы вследствие исторических изменений, произошедших в силу общественно-политических трансформаций. То есть в определенный исторический период трансформации любого толка, считаясь своеобразным «вызовом», заставляют общество дать «ответ». И социум, находясь под воздействием практически всегда агрессивной внешней среды и условиях непрекращающихся идеологических разногласий, меняет свои оценочные критерии, пересматривает и просчитывает (не без помощи СМИ) достижения и риски, в результате чего в языковой картине мира происходят кардинальные изменения, и отдельные ее элементы утрачивают концептуальный посыл, а другие, наоборот, приобретают полновесное концептуальное звучание.

Исходя из этой формулировки, в рамках тридцатилетнего опыта государственного суверенитета в Республике Таджикистан произошел целый ряд концептуальных сдвигов во всех социально значимых сферах: экономика, культура, образование, здравоохранение и пр. Первый этап концептуальных сдвигов в таджикском обществе, равно как и во всех бывших союзных республиках, приходится на последнее десятилетие XX века. Гражданская война тяжелым катком прошла по судьбам миллионов таджикистанцев, что стало крупнейшим испытанием в истории страны. В этой связи все концептуальные сдвиги в нашем обществе так или иначе связаны с этим противостоянием, которое считается и отправной точкой трансформаций и точкой невозврата к тому периоду, когда таджикская государственность могла разбиться на мелкие политические осколки.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Брежнев Л.И.* О пятидесятилетии СССР. Доклад на совместном торжественном заседании Центрального комитета КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР в Кремлевском Дворце съездов. 21 декабря 1972г. -М.:Политиздат, 1973. 126с.
2. *Гества К.* Советский человек. История одного собирательного понятия // Вестник общественного мнения. № 1-2 (126) январь-июнь 2018. -С. 58-75.
3. *Глазкова И.В.* Патриот на протяжении разных эпох / И.В. Глазкова // [Электронный ресурс]. -Режим доступа: <https://russkayarech.ru/ru/archive/2005-3/121-125> (дата обращения: 08.11.2021).
4. *Карасик В.И.* Концепт как индикатор эпохи («очковтирательство») // Политическая лингвистика №4(30) 2009. -С.9-13.
5. *Культурные доминанты. Смена культурных концептов.* — Текст : электронный // Myfilology.ru – информационный филологический ресурс. [Электронный ресурс] -Режим доступа: <https://myfilology.ru/149/kultumye-dominanty-smena-kultumyx-konzeptov/> (дата обращения: 08.11.2021).
6. *Ломакина О.В.* Особенности употребления крылатого выражения-галлицизма медовый месяц в современной российской публицистике (на материале Национального корпуса русского языка) // Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Серия: Общественные и гуманитарные науки. 2013. № 7 (136). Т. 1. Ноябрь. – С. 52–56.
7. *Ломакина О.В.* Реализация функционального потенциала крылатики в современной российской публицистике // Филология и культура. 2019. №1(55). -С.76-79
8. *Плотникова А.* Новые тенденции в русском лексикографическом дискурсе // Вестник НГПУ. 2014. № 3 (19). С. 22–30.
9. *Самситова Л., Таибулатова Р.* Концепт в современной лингвистической литературе: основные подходы и направления его изучения // Вестник Башкир. ун-та. 2015. Т. 20, № 1. С. 220–226
10. *Семь ярких цитат Эмомали Рахмона, озвученных ко Дню государственного языка.* [Электронный ресурс] -Режим доступа: <http://www.news.tajweek.tj/view/7-yarkih-citat-emomali-rahmona-ozvuchennyh-ko-dnyu-gosudarstvennogo-yazyka/>

ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ КОНЦЕПТА «ПАТРИОТИЗМ» В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ СДВИГОВ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Автор статьи анализирует причины, по которым прежние понятия, некогда основополагающие в государственном строительстве СССР, в силу различных трансформационных процессов уже не несут в себе никакой концептуально значимой нагрузки. Акцентируется внимание на отсутствии полноценного определения понятия «концептуальный сдвиг». В поле исследовательского интереса попал концепт «Патриотизм» («Патриот»): рассмотрен смысловой и идеологический аспекты этого концепта.

Отмечается, что концепт «Патриотизм» был подвергнут жесткой критике как часть идеологии уже развалившегося государства, а в контексте новой политики прозападных реформ и преобразований нужда в этом концепте вообще отпала.

Исследуется «новое звучание» данного концепта во второй половине 90-х. - период политического кризиса в Республике Таджикистан. Приводятся цитаты президента страны как ярчайший пример пропаганды национальной идентичности и, соответственно, патриотизма.

Констатируется, что в процессе концептуализации первостепенная роль отводится СМИ, которые являются мощнейшим инструментом пропаганды и агитации масс. Популяризация патриотических настроений прослеживается и в законодательной базе Республики Таджикистан, в частности Законах «О государственной службе» и «Об органах национальной безопасности». Сформулирована целостная, емкая и в то же время лаконичная дефиниция понятия «концептуальный сдвиг».

Ключевые слова: трансформация, концептуальный сдвиг, концепт, патриотизм (патриот), идеология, перестройка, закон, правительство, СМИ.

EXTRALINGUISTIC ANALYSIS OF THE CONCEPT «PATRIOTISM» FUNCTIONAL FEATURES IN AN ASPECT OF MODERN CONCEPTUAL SHIFTS (CASE STUDY ON THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

The author of the article analyses the reasons why the previous concepts, which were once fundamental in the state building of the USSR, due to various transformation processes, no longer carry any conceptually significant load. Attention is focused on the absence of a full-fledged definition of the concept of «conceptual shift». The concept of «Patriotism» («Patriot») got into the field of research interest, which underwent a rather detailed analysis: the semantic and ideological aspects of this concept were considered.

It is noted that the concept of «Patriotism» was subjected to harsh criticism as part of the ideology of an already collapsed state, and in the context of the new policy of pro-Western reforms and transformations, the need for this concept has disappeared altogether. The «new sound» of this concept in the second half of the 90s is being investigated - the period of the political crisis in the Republic of Tajikistan. The quotations of the country's president are cited as the clearest example of the propaganda of national identity and, accordingly, patriotism. It is stated that in the process of conceptualization the primary role is assigned to the media, which are the most powerful tool for propaganda and agitation of the masses.

The popularization of patriotic sentiments can also be traced in the legislative framework of the Republic of Tajikistan, in particular, the Laws «On Public Service» and «On National Security Bodies». An integral, capacious and at the same time laconic definition of the concept «conceptual shift» has been formulated.

Keywords: transformation, conceptual shift, concept, patriotism (patriot), ideology, perestroika, law, government, media.

Сведения об авторе:

Хасанова Тахмина Гаюровна, к.ф.н., филиал МГУ им.М.В.Ломоносова в г. Душанбе, старший преподаватель кафедры «Лингвистика», докторант кафедры печати факультета журналистики ТНУ. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1.; E-mail: azamat99996@mail.ru.т ел.: (+992) 93-510-11-16

About the author:

Takhmina G. Khasanova, Candidate of Philological Sciences, Lomonosov Moscow state university in Dushanbe, senior teacher of Linguistic Department, Doctoral Candidate of Periodical Press Department, Journalism Faculty of Tajik National University.

МАФҲУМИ ФРАЗЕОЛОГИЯ ДАР АСАРҲОИ ШАРҲ БАЛЛИ

Самадов Р. Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Воҳидҳои фразеологӣ ё фразеология сарвати бебаҳои забони ҳар як халқу миллат ба шумор меравад. Инсон ҳангоми муошират бо истифода аз ин сарвати гаронбаҳои маънавӣ олами ботинии худ, шодиву хурсандӣ, ғаму андух, камбудиву муваффақиятҳои рӯзор ва ҳолати рӯхиву ва ҷисмонии худ ё фарди дигарро дар шакли образҳои пуробуранги бадеӣ ба дигарон ошкор менамояд. Дар воҳидҳои фразеологӣ идеологияи даврони қадим ва муосир, тафаккури миллий ва фарҳанги ҳар як халқу миллат дар алоҳидагӣ инъикос мегардад. Дар ин ҳусус забоншиносимаъруфи тоҷик Ҳ. Маҷидов чунин ибрози андеша намудааст: «Фразеология ё маҷмӯи ифодаҳои таркибии рехта, дар ҳақиқат боигарии рангину бебаҳои забонро ташкил дода, ҳосияту назокатҳои бепоёни онро дар худ таҷассум кардааст. Ҳар як таркиб, ибора ё ҷумлаи рехта дар шакли ниҳоят мухтасар на танҳо унсурҳои тафаккур ва шуури инсонро, балки таҷрибаи

бисёрсолаи зиндагӣ, рӯхияи миллӣ, урфу одат, мизоч ва ҷабҳаҳои дигари фарҳанги мардумиро низ маҳфуз медорад» [6,3].

Фразеология яке аз шоҳаҳои бениҳоят бузург ва муҳими илми забоншиносӣ гардида, рӯз аз рӯз решаҳои худро тавассути олимони-фразеологияшиносон амиқтар ва мустаҳкамтар намуда истодааст ва новобаста аз он, ки фразеология худ як шоҳаи илми забоншиносӣ ба шумор меравад, худ боз ба зершоҳае ин ки шаклҳо тақсим мешавад. Гарчанде забоншиносони муосир тоҷик ба давраи шуравӣ ба таҳқиқоти фразеология ҷиддӣ сару кор доштанду доранд ва ҳагто ҷандин диссертатсияву фарҳангҳои фразеологӣ навиштаанд ва ҳамчунин мақолаҳои бешумор то ба имрӯз дар ин самт нашр шудааст, вале боз ҳам паҳлӯҳои норавшани баҳссталаб, ки таҳқиқоти мӯшикофонаи олимони соҳаи илми забоншиносии тоҷикро дар ин самт тақозо менамояд, боқӣ мондааст. Махсусан, таҳқиқи муҳосавии воҳидҳои фразеологӣ метавонад бештар ба кашфи пайвастагиҳои забонии забонҳои дунё, дараҷаи дурӣ ва ҳешутабории онҳо, муайян намудани алоқаи байни расму оин, фарҳанг ва маданияти кӯҳна ва нави соҳибони забон оварда расонад.

Мафҳуми фразеология дар илми забоншиносӣ бори нахуст аз ҷониби олими барҷастаи соҳаи забоншиносӣ- Шарл Балли (1865-1947) кашф гардид. Балли ҳангоми ба Донишгоҳи Женева ба кор даромадан бо олими машҳур, забоншиноси швейтсариягӣ Фердинанд де Соссюр шинос шуд ва ғояҳои Ф. де Соссюр ба ӯ таъсири амиқ ва назаррас гузошт. Балли дар якҷоягӣ бо ҳамкасби худ Антуан Сеше дар тарғиби ғояҳои Соссюр нақши барҷаста дорад. Пас аз марги Ф. де Соссюр ӯ бо ҳамроҳии А. Сеше дар асоси маърузаҳои дар солҳои 1907-1911-и ба донишҷӯён хондаи устодашон «Курси забоншиносии умумӣ»-ро соли 1916 нашр менамоянд, ки яке аз концепсияҳои таъсирбахши назариявӣ дар таърихи илми забоншиносӣ маҳсуб мегардад. Балли на танҳо таълимоти Соссюрро таҳия менамояд, балки ба он баъзе тағйири иловаҳо ворид менамояд.

Бояд таъakkур дод, ки Ш. Балли аввалин шуда истилоҳи «Phraseologie»-ро кашф намуд. Ӯ мафҳуми «фразеология»-ро ба маънои «як бахши услубшиносӣ, ки ибораҳои устуворро меомӯзад» ворид кардааст ва ҷунин ибраз доштааст, ки илми услубшиносӣ наметавонад воҳидҳои фразеологиро нодида гирад, зеро муайянкунии услубҳои сухан вазифаи аввалиндараҷа ва талаботи ивазнашавандаи бахши услубшиносист.

Мавқеи услубшиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили фанни забоншиносӣ дар асари Балли «Услубшиносии фаронсавӣ» (1909) ва дар мақолаҳои сершумораш асоснок карда шудааст [2,1-391].

Ш. Балли ба он назар аст, ки таҳқиқотчиёне, ки ба омӯзиши фразеологияи забони бегона машғул мебошанд, бояд ибораҳоро ба ҳамон шакл «дарк» намоянд, чигунае, ки онҳоро соҳиби забон дарк менамояд [2, 88].

Ш. Балли фразеологияро ҳамчун як соҳаи мустақили забоншиносӣ ба қатори услубшиносӣ дохил кард, аммо масъалаи фразеология ҳамчун низоми лингвистӣ якумин маротиба бо ташаббуси забоншиноси маъруфи шуравӣ профессор Поливанов Е. Д. гузошта шуд. Балли ба мавзӯи мавриди назар бештар рӯ оварда таъкид менамояд, ки: «... лексика – маънои инфиродии калимаро, морфология шаклҳои маъноии калимаро, синтаксис шаклҳои иборасозиро меомӯзад » [1,6,7].

Истилоҳи «фразеология»-ро дар замони Балли муҳаққиқони Аврупои ғарбӣ ва амрикоӣ напазируфтанд ва он дар асарҳои илмӣ ба се маънои дигар истифода мешуд:

1. Интиҳоби калимаҳо, шакли баён, ифода;
2. Забон, ҳичо, услуб;
3. Ифодаҳо, ибораҳо; [3].

Таҳқиқоти Ш. Балли бештар ба фразеологияи забони фаронсавӣ бахшида шуда бошад ҳам, барои ба низом даровардану таснифи воҳидҳои фразеологӣ, омӯзиши пайдарпайи соҳаи фразеологияи забонҳои дигар, аз ҷумла забони англисӣ боис гардид.

Ш. Балли чор навъи ибораҳоро дар забони фаронсавӣ ҷудо менамояд:

1. Ибораҳои озод (*les groupements libres*), яъне ибораҳое, ки аз устуворӣ маҳруманд ва пас аз ташкил ёфтанишон боз аз ҳам ҷудо мешаванд;

2. Ибораҳои маъмул (*les groupements usuels*), яъне ибораҳо бо робитаи нисбатан сусти ҷузъҳо, ки ба баъзе дигаргуниҳо имкон медиҳанд, масалан, *hard diseases* - бемориҳои вазнин, *dangerous diseases* - бемориҳои хатарнок;

3. Қаторҳои фразеологӣ (*les series phraseologiques*), яъне гурӯҳи калимаҳое, ки дар онҳо ду мафҳуми ба ҳамдигар наздик тақрибан бо ҳам якҷо мешаванд. Устувории ин гардишҳо аз истифодаи калимаҳои аввалашон муқаррар карда мешавад, масалан, *remporter une victoire* - ғолиб шудан, *courir un risk* – зери хатар қарор доштан. Ин таркибҳо имкон медиҳанд, ки ҷузъҳо аз нав танзим карда шаванд;

4. Ибораҳои фразеологӣ (*les fraseseologiques*), яъне таркибҳое, ки дар онҳо калимаҳо маънои худро гум кардаанд ва як мафҳуми ягонаи вайроннашавандаро ифода мекунанд. Ҷунин таркибҳо имкон намедиҳанд, ки ҷузъҳо аз нав танзим карда шаванд.

Ҳамин тариқ, концепсияи Ш. Балли дар асоси тафовути пайвастшавии калимаҳо аз рӯи дараҷаи устувориашон ташкил ёфтааст: а) таркибҳое, ки дар онҳо озодии гурӯҳбандии ҷузъҳо вучуд дорад ва

б) таркибҳое, ки аз ҷунин озодӣ маҳруманд.

Пас аз тадқиқотҳои тӯлонӣ дар ин самт, забоншиносии бузург Балли ин ақидаи худро, ки болотар зикр гардидааст, дар китоби навбатии худ «Рисолаи услубшиносии фаронсавӣ» (1909) таҷдиди назар кард ва ба хулосае омад, ки ибораҳои маъмулӣ ва ибораҳои фразеологӣ танҳо намудҳои муваққатии ибораҳо мебошанд. Баъдан Балли танҳо ду гурӯҳи асосии ибораҳоро муайян кард:

1. Ибораҳои озод

2. Воҳидҳои фразеологӣ, яъне ибораҳое, ки ҷузъҳои он доимо дар ин таркибҳо барои ифодаи як фикр истифода мешаванд ва маънои асосии худро гум кардаанд, чунин ибораҳо дар маҷмӯъ маънои нав пайдо мекунанд, ки ба ҷамъи маънои ҷузъҳои таркибии онҳо алоқаманд нест. Мувофиқи ақидаҳои Ш. Балли «чунин гардишро бо пайвастигии кимиёвӣ муқоиса кардан мумкин аст ва агар ягонагӣ ба қадри кофӣ истифода шавад, пас, бешубҳа, дар ин ҳолат ибора ба калимаи оддӣ баробар аст» [2,60].

Ш. Балли дар бораи хусусияти фразеологӣ доштани ибора ҳангоми ба синоними он - ба истилоҳ ҳамроҳ кардани «калимаи муайянкунанда» сухан меронад, ки баъдтар барои муайян кардани пайвастигҳои фразеологӣ ва инкишофи назарияи баробарии воҳидҳои фразеологӣ ба калима асос мегузорад.

Чунин назарияи Ш. Балли дар назди муҳаққиқон як масъалаи ҳеле душвор - муносибати воҳидҳои фразеологӣ бо калимаро мегузорад. Нуқтаи назари олимони забоншинос нисбати худӣ ин масъала гуногун буда, баъзеҳо воҳидҳои фразеологиро муодили калимаҳо шумурда, баъзеи дигар вобастагии онҳоро бо калима ҳамчун ивази назарияи эквивалентӣ бо назарияи таносуби таркибҳои фразеологӣ ба калима нишон медиҳанд.

Назарияи эквивалентнокии воҳидҳои фразеологӣ бо калима аз мафҳуми мушаххас кардани далелҳои экспрессионӣ сарчашма мегирад, ки онро Ш. Балли таҳия намуда, қайд кардааст, ки хусусияти маъмултарини ибораи фразеологӣ бар ивази ҳама хусусиятҳои дигар ин имконпазир будан ё набудани гузоштани як калимаи оддӣ ба ҷои таркиби додашуда мебошад. Балли чунин калимаро «калимаи муайянкунанда» номида, мавҷудияти чунин синонимро ба сифати аломати бутунии дохилии воҳидҳои фразеологӣ мешуморад.

Ин мафҳумро аксарияти забоншиносон аз қабيلي Н. Н. Амосова, Н. М. Бабкин, В. П. Жуков, А. В. Кунин, А. И. Смирницкий, Н. М. Шанский ва дигарон ҳамфикр нестанд.

Масалан, В. П. Жуков дар асари худ оид ба фразеология навиштааст, - «Бутунии маъноии воҳиди фразеологиро бо ин усул муқаррар кардан номумкин аст, чунки таркибҳои фразеологӣ тағйирёбанда низ метавонанд калимаҳои ҳаммаъно дошта бошанд» [4. 83]. Барои мисол look fixedly - to stare; sufferings of mind or body - pain ва ғ. Дар ҳақиқат воҳидҳои фразеологӣ аз ҳар ҷиҳат ба калима шабоҳат доранд, вале гузоштани аломати баробарӣ байни маънои воҳидҳои фразеологӣ ва маънои он калимаҳое, ки бо маънои воҳидҳои фразеологӣ муайян карда мешаванд, чун қоида имконнопазир мебошад. Унсuri муҳими семантикаи воҳиди фразеологӣ ин баҳодиҳии мафҳуме, ки тавассути он ифода ёфтааст ба шумор меравад, дар ҳоле ки барои сохтори маъноии калима унсuri арзёбӣ камтар хос аст. Дар аксари ҳолатҳо, воҳидҳои фразеологӣ ва калимаҳое, ки бо онҳо алоқаманданд, бо рангубори услубӣ фарқ мекунанд ва дар робита бо калимаҳои алоҳида, воҳидҳои фразеологӣ асосан дар нақши синонимҳои услубӣ амал мекунанд, на идеографӣ. Мо наметавонем калимаро, новобаста аз мураккабии сохтори маъноии он ба соҳаи фразеология ворид намоем. Он объекти лексикография ва лексикология ба шумор меравад.

Воҳидҳои фразеологӣ бо аломатҳои муайяни берунӣ ва дохилӣ тавсиф карда мешаванд. Агар воҳидҳои фразеологӣ бо аломатҳои муайяни берунӣ аз сохти таркибҳои иборат бошад, пас воҳидҳои фразеологӣ бо аломатҳои муайяни дохилӣ аз таҳайюли ғоянда ҳангоми истифодаи таркибҳои вобаста аст. Хусусиятҳои асосии чунин воҳидҳо инҳо мебошанд: айнияти тамоми ибора ба як калима, фаромӯш шудани маънои қисмҳои таркибӣ (алаҳусус дар ифодаи аз рӯи сохт монанд), мавҷудияти архаизмҳои лексикӣ, семантикӣ ё синтаксисӣ, ибораҳои эллиптикӣ ва қолабҳои забонӣ, яъне ибораҳои тайёре, ки аз забони адабӣ ба забони гуфтугӯӣ гузаштаанд.

Ба қавли Ш. Балли ҷузъи собити қаторҳои фразеологӣ аз ҷиҳати маъно (семантика) аз калимаҳои дар таркибашон омада вобаста нест; ҳар яке аз ин калимаҳои ба ҳам пайваستшуда дар унсuri собит маънои ба худ хос, вале барои ҳамаашон умумиятдошта мегирад. Ин фикрҳои Ш. Балли баъдтар барои муайян кардани пайвастигҳои фразеологӣ ва рушди назарияи ҳаммаъноии воҳидҳои фразеологӣ ба калима асос гузоштанд. Ў чунин мешуморад, ки фразеология як соҳаи миёнарави забоншиносӣ ба шумор меравад. Фразеология ҳам ба соҳаи луғатшиносӣ ва ҳам ба синтаксис алоқаманд мебошад, чунки таркиби калимаҳои устуворро меомӯзад. Гузашта аз ин, бо назардошти хусусияти экспрессивии падидаҳои фразеологӣ, ин соҳаи муҳими забоншиносӣ бо услубшиносӣ низ алоқаманд мебошад.

Аз замони Балли омӯзиши фразеология ҳеле пеш рафт. Аммо маҳз асари олими бузург, ки дар оғози омӯзиши фразеология навишта шудааст, ба рушди минбаъдаи таҳқиқоти фразеологӣ мусоидат намуд. Таъсири анъанаи забоншиносии фаронсавӣ, ки забонро бо ҷамъият ва соҳиби он – инсонро бо забон дар алоқаи зич мешуморад, дар асари Балли «Забон ва ҳаёт» (1913) зоҳир шудааст.

Аз ҷумла, ӯ чунин таъкид менамояд, ки «нокомилии ҷовидонии ақли инсон дар он низ зоҳир мешавад, ки инсон ҳамеша мекӯшад ба ҳама ҷизи ӯро ихотанамуда ҷон бахшад. Ў тасаввур карда наметавонад, ки табиат мурда ва бе ҷон аст; ҳаёлотӣ ӯ пайваста ба ашъи бечон ҳаёт мебахшад, аммо кор бо ин тамом

намешавад: инсон ҳамеша хусусиятҳо ва орзуҳои ба шахсияти худаш хосро ба кулли ашъи олами беруна нисбат медиҳад» [2,221].

Хулоса, бештар бо фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сару кор дорад, нисбати Ш. Балли дар чунин назар аст, ки пажӯҳишҳо, ақидаҳо ва мушоҳидаҳои олимони хориҷӣ (Е. Крейзинг, В. Графф, А. Кеннеди, В. Болл) дар бораи фразеология хусусияти сагхиро мемонад ва натиҷаи амиқи тадқиқоти илмӣ ба ҳисоб намеравад. Бо назардошти камбудҳои метавон танҳо қорҳои илмӣ-пажӯҳиши Шарл Балли ва Х. Касаресро дар соҳаи фразеология арзишманд шумурд.

АДАБИЁТ

1. Азимова, М. Н. Воҳидҳои Фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шарҳи муқоисавӣ-типологӣ / М. Азимова. - Хучанд: Меъроҷ, 2014. 180 с.
2. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. - Париж-Женева: 1951. 392с. Перевод с французского, К. А. Долинина. Издание второе, стереотипное – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.
3. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. Перевод с третьего французского издания, Е. В. и Т. В. Вентцель. Москва: издательство иностранной литературы, 1955. 412с.
4. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков - М., 1990.
5. Кузнецов, В. Г. Мерси илми Мактаби лингвистики Женева - Москва: Editorial URSS, 2010
6. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. Кунин. - Москва: Международные отношения, 1972. 289 с.
7. Мачидов Х. Мушқилоти фразеологияи тоҷик, омилҳо ва самтҳои тадқиқ / Х. Мачидов Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 4/4 (206). Душанбе: Сино, 2016. - С. 3-6.
8. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х. Мачидов. - Душанбе, 1982. 108с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. (фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди 1. Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. 968с.

ПОНЯТИЕ ФРАЗЕОЛОГИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШАРЛЯ БАЛЛИ CONCEPT OF PHRASEOLOGY IN THE WORKS OF CHARLES BALLY

В статье рассматриваются взгляды известного лингвиста XX века Шарля Балли на открытие термина «phraseologie - фразеология» и роль его произведений в развитии сфер фразеологии и лингвистики. Ш. Балли был первым, кто ввел термин «фразеология» в лингвистику и сравнил его изучение со стилистикой. В своих трудах он выделял четыре типа словосочетаний: 1. свободные словосочетания (les groupements libres), т.е. сочетания, лишенные устойчивости, распадающиеся после их образования; 2. привычные сочетания (les groupements usuels), т.е. словосочетания с относительно свободной связью компонентов, допускающие некоторые изменения, например, une grave maladie – серьезное заболевание (une dangereuse, serieuse maladie – опасное, серьезное заболевание); 3. фразеологические ряды (les series phraseologiques), т.е. группы слов, в которых два рядоположенных понятия сливаются почти в одно. Устойчивость этих оборотов закрепляется первичным словоупотреблением, например, remporter une victoire – одержать победу, courir un danger – подвергаться опасности. Эти сочетания допускают перегруппировку компонентов; 4. Фразеологические единства (les unites phraseologiques), т.е. сочетания в которых слова утратили свое значение и выражают единое неразложимое понятие. Подобные сочетания не допускают перегруппировки компонентов. Таким образом, «...концепция Ш. Балли строится на различии сочетаний слов по степени устойчивости: сочетания, в которых имеется свобода группировки компонентов, и сочетания, лишенные такой свободы» После обширных исследований в этой области Балли немного изменил свое мнение в своей следующей работе, «Очерк о французской стилистике» (1909), заключив, что привычные сочетания и фразеологические ряды являются лишь промежуточными типами сочетаний. Теперь Ш. Балли выделил только две основные группы сочетаний: 1. свободные сочетания и 2. фразеологические единства, т.е. словосочетания, компоненты которых, постоянно употребляемые в данных сочетаниях для выражения одной и той же мысли, утратили всякое самостоятельное значение. Все сочетание в целом приобретает новое значение, не равное сумме значений составных частей Ш. Балли говорил о фразеологичности сочетания при наличии к нему синонима - так называемого, «слова-идентификатора». Эти мысли Ш. Балли позднее легли в основу выделения фразеологических сращений и разработки теории эквивалентности фразеологической единицы слову. Со времени Балли исследование фразеологии шагнуло далеко вперед. Но работа великого ученого, написанная на заре изучения фразеологии, способствовала дальнейшему развитию фразеологических исследований. Эта теория Ш. Балли поставил перед исследователями очень сложную проблему - соотношение фразеологизмов со словом. У лингвистов разные взгляды на этот вопрос, Одни считают ФЕ эквивалентами слов, другие указывают на их соотносительность со словом, замену теории эквивалентности на теорию соотнесенности фразеологического сочетания со словом.

Вклад ведущего исследователя 20 века Ш. Балли, наряду с другими ведущими лингвистами мира, в развитие лингвистики, особенно в области стилистики и изучения фразеологии, остается значительным.

Ключевые слова: Шарль Балли, очерк, открытие, термин, теория, лингвистика, слово идентификатор, развитие, сфера, идея, стилистика, фразеология, фразеологизмы, устойчивые словосочетания, фраза, слово.

ПОНЯТИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШАРЛЯ БАЛЛИ

The article examines the views of the famous linguist of the twentieth century Charles Bally on the discovery of the term «phraseologie» and the role of his works in the development of the spheres of phraseology and linguistics. C. Bally was the first who introduced the term «phraseology» in linguistics and compared its study with stylistics. In his writings, he identified four types of phrases: 1. free phrases (*les groupements libres*), i.e. combinations devoid of stability, decaying after their formation; 2. habitual combinations (*les groupements usuels*), i.e. phrases with a relatively loose connection of components that allow some changes, for example, *une grave maladie* - a serious disease, *une dangereuse, serieuse maladie* - a dangerous, serious disease; 3. phraseological series (*les series phraseologiques*), i.e. groups of words in which two adjacent concepts merge almost into one. The stability of these terms is fixed by the primary usage, for example, *remporter une victoire* - to win, *courir un danger* - to be in danger. These combinations allow the components to be rearranged; 4. Phraseological unity (*les unites phraseologiques*), i.e. combinations in which words have lost their meaning and express a single indecomposable concept. Such combinations do not allow the components to be rearranged. Thus, «... the concept of S. Bally is based on the difference in word combinations according to the degree of stability: combinations in which there is freedom of grouping of components, and combinations deprived of such freedom» After extensive research in this area, Balli slightly changed his mind in his next work, «*Essay on French Style*» (1909), concluding that the usual combinations and phraseological series are only intermediate types of combinations. Now C. Bally singled out only two main groups of combinations: 1. free combinations and 2. phraseological unity, i.e. phrases, the components of which, constantly used in these combinations to express the same thought, have lost all independent meaning. The whole combination as a whole acquires a new meaning, not equal to the sum of the values of the constituent parts S. Bally spoke about the phraseological nature of the combination in the presence of a synonym for it the so-called «*identifier word*». These thoughts of C. Bally later formed the basis for the identification of phraseological mergers and the development of the theory of equivalence of phraseological units to a word. Since the time of Bally, the study of phraseology has advanced a lot. But the work of the great scientist, written at the dawn of the study of phraseology, contributed to the further development of phraseological research. Linguists have different views on this issue, some consider phraseological units to be equivalents of words, others indicate their correlation with a word, the replacement of the theory of equivalence with the theory of correlation of phraseological combinations with a word.

The contribution of the leading researcher of the 20th century C. Balli, along with other leading linguists of the world, in the development of linguistics, especially in the field of stylistics and the study of phraseology, remains significant.

Key words: Charles Bally, essay, discovery, term, theory, linguistics, word identifier, development, sphere, idea, stylistics, phraseology, phraseological units, stable phrases, phrase, word.

Сведения об авторе:

Самадов Р. Н. – докторант(PhD) кафедры языкознания и сравнительная типология Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. **Тел:** (992)989061336

About the author:

Samadov R. N. – the Ph.D. student of the chair of Linguistics and Comparative Typology of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. **Phone:** (992) 989061336

ЗИКРИ УЗВВОЖАҲОИ МАРБУТ БА ЛУҒАТИ «ЗАНД»-У «ПОЗАНД» ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»-И МУҲАММАДҲУСАЙНИ БУРҲОН

Мирзозода Н.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Ҷаҳанги «Бурҳони қотеъ» як гурӯҳ калимаҳоро фаро гирифтааст, ки вожаҳои бозмондаи оромии дар шакли идеограмма ё хузвориш боқимонда мебошанд. Ин гурӯҳи вожаҳо дар ҷаҳанги зикришуда ба унвони «Занд»-у «Позанд» оварда шудаанд. Хузворишоте, ки дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд, мисли вожаҳои маъмулӣ ба соҳаҳои гуногун мансуб буда, чанде аз онҳо барои ифодаи узв истифода шудаанд. Дар ин навишта хузворишоти ифодакунандаи узви бадан бо таъия ба маводи ҷаҳангномаҳо ва сарчашмаҳои электронӣ матраҳ гардидаанд.

Узввожаҳо ё ба истилоҳи лингвистиаш соматизмҳо дар забони тоҷикӣ то дараҷае таҳқиқ шуда, доир ба соматизмҳои осори баъзе суҳанварон рисолаҳои илмӣ рӯи қор омадаанд, вале ҳанӯз наметавон ин самти

илми забоншиносиро комилан таҳқиқшуда ҳисобид. Вожаҳои мансуб ба «Занд»-у «Позанд» ё худ хузворишоти куҳан, ки тавассути фарҳангномаҳо то мо омадаанд, дар забоншиносии тоҷик омӯхта нашудааст, шояд бино ба дастрас набудани сарчашмаҳо муҳаққиқон ба ин самти таҳқиқ таваҷҷуҳ накардаанд.

Аз ин рӯ, тасмим гирифта шуд, чиҳати равшанӣ андохтан ба чанд вожаи куҳани забон узввожаҳои мансуб ба «Занд»-у «Позанд» дар «Бурҳони қотеъ» матраҳ карда шавад.

Барои муайян намудани дараҷаи истифодаи ин воҳидҳои луғавӣ дар асоси маводи фарҳангномаҳои дастрас ба таври муқоиса вожаҳо матраҳ гардида, дар сурати гуногун будани маонии калимаҳо фарқияти шарҳ зикр шуда, дар сурати ҳамгун будани маъноӣ хузворишоти баррасишуда ба луғатномаҳо танҳо ишораи ҳавола гузошта шудааст.

Моддаи луғавии ифодакунандаи *ангушт*, ки аз узи ғайли инсон маҳсуб меёбад, **учатпаман** аст. М.Бурҳон ин моддаи луғавиро чунин шарҳ додааст: «**Учатпаман** – اوچت پمن бар вазни **туғралтакан**; ба луғати «Занд»-у «Позанд» ба маънии ангушт бошад мутлақан, хоҳ ангушти по ва хоҳ ангушти даст» [3(а), 125]; [4, 181]. Деххудо ҳам дар таъя ба луғатномаҳои «Низом-ул-атбоъ», «Онандроч» ва «Бурҳони қотеъ» айнан ҳамин гуна шарҳ додааст [14].

Дар таъя ба маълумоти луғатҳои решашиносӣ ва таҳаввули овозии калимаҳо метавон гуфт, ки вожаи **учатпаман** ба гузаштаи вожаи ангушт, ки узи инсонро ифода мекунад [8, 70-72], рабт надошта, ҳамчун идеограмма дар забони оромӣ маънии ангушти дасту поро ифода кардааст, зеро вожаи ангушт аз оғози мавҷудияти худ аз чиҳати таркиби овоз ва сохтор бо хузвориши **учатпаман** мутафовит аст. Тибқи иттилои «Фарҳанги решаҳои хиндуаврупоии забони форсӣ» вожаи ангушт дар забони санскрит ба гунаи *āṅgam*, дар юнонӣ ба гунаи *ānkos*, *āgkos*, *ankulūs*, дар авестой ба гунаи *anguhsta*, дар порсии бостон ба гунаи *angst* ва паҳлавӣ ба гунаи *angust* ба мушоҳида расидааст.

Хузвориши дигари ифодакунандаи узи инсон **шатмин** – شستم аст, ки дар луғати «Занд»-у «Позанд» мафҳуми нишастангоҳро ифода кардааст [3 (б), 212]. Дар «Луғатнома»-и Деххудо ҳам ба ҳамин маънӣ шарҳ дода шуда, ба унвони сарчашма танҳо «Бурҳони қотеъ» зикр шудааст [14].

Моддаи луғавии **шӯман** – شومن дар фарҳангномаи мавриди омӯзиш дар қатори хузворишоти ифодакунандаи узи инсон шарҳ дода шудааст. Ин идеограмма дар забони «Занд»-у «Позанд» ба маънии пешонӣ ба кор рафта, тибқи иттилои фарҳанги «Бурҳони қотеъ» бо касри «мим» дар шакли **мӯмин** ҳам мушоҳида шудааст [3 (б), 238]; [4, 1311]. Деххудо ҳам дар таъя ба фарҳангномаҳои «Анчуманоро», «Бурҳони қотеъ» ва «Онандроч» ҳамин гуна шарҳ додааст [14].

Хузвориши **како** – کاکам дар фарҳангномаи мавриди омӯзиш барои ифодаи узи инсон омада, дар забони «Занд»-у «Позанд» ба маънии **дандон** шарҳ дода шудааст [3 (б), 386]; [4, 1664]. Боиси зикр аст, ки ин моддаи луғавӣ низ чун хузворишоти бозмондаи оромӣ барои ифодаи узи инсон омада, ба пешинаи вожаи **дандони** имрӯза робитаи овозӣ надорад, зеро таҳаввули овозии таркиби калимаи **како** ва таърихи таҳаввули калимаи **дандон** ҳамгун нест. Калмаи **дандон** таърихан дар забони тоҷикӣ мавҷуд буда, аз решаи хиндуаврупоии **донг**, **дент**, **едонт** мебошад ва дар забони авестойву порсии бостон ба гунаи **дантан** ва дар давраи миёнаи мавҷудияти забони порсӣ бо бадал шудани овози «т» ба «д» гунаи **дандон**-ро гирифтааст [5, 284]. Деххудо ҳам бо иқтибос аз луғатномаҳои «Бурҳони қотеъ», «Онандроч» ва «Низом-ул-атбоъ» моддаи луғавии **како**-ро ҳамчун хузвориш ба ҳамин маъно қайд карда, зимнан ҳамчун калимаи мустақилмаъно барои ифодаи саргин ва ғайлаи одамӣ кор фармуда шудани ин вожаҳо дар таъя ба маълумоти «Анчуманоро» ва «Онандроч» ишора кардааст [14].

Воҳиди луғавии **ғубиё** – گوبيا дар фарҳангномаи мавриди омӯзиш дар асоси маводи луғати «Занд»-у «Позанд» барои ифодаи *забон* ба кор рафтааст [3 (в), 39]. Вожаи мазкур тибқи иттилои М.Муин дар «Бундаҳишн» ба гунаи *gôbyâ* омада, дар забони паҳлавӣ ба гунаҳои *gôbâk* ва *gôyâl* ба маънии *gûb*, *gûyânda*, *сухангӯ* истифода шудааст [4, 1849]. Деххудо ҳам дар шарҳи ин калима ба «Бурҳони қотеъ» ишора кардааст [14]. Лозим ба зикр аст, ки ин моддаи луғавӣ зоҳиран аз лиҳози овозӣ бо вожаи забон мутафовит бошад ҳам, аз лиҳози маъно ва иҷроиши амал ҳамгун аст. Муҳаққиқон Ҷӯйборӣ ва Наврӯзӣ ҳам мутабиқати маъно ва шакли ин хузворишро ишора карда, онро ба гурӯҳи идеограммаҳои оромиясл шомил кардаанд: «...«Губиё» дар «Бурҳон» ба маънии забон омадааст. Ин вожа дар фарҳангҳои имрӯзӣ низ ба сурати **gwby** забт шудааст. Дар акқоди **qubbu** ба маънии гуфтан аст, агар ин маъниро бипазирем «**ғубиё**» ҷузъи хузворишоти навъи аввал ва оромиясл аст.» [12, 147].

Моддаи луғавии **маниш** ҳам дар фарҳангномаи мавриди омӯзиш дар таъя ба луғати «Занд»-у «Позанд» ҳамчун вожаи ифодакунандаи узи инсон шарҳ дода шудааст. Муҳаммадхусайни Бурҳон дар шарҳи ин моддаи луғавӣ чунин менависад: «**Маниш** – *manesh* منش ба маънии ҳӯй ва табиат бошад, ҷӣ манишӣ ба маънии таъбӣ аст; ва таъби баланд ва тинати бузургро низ гӯянд; ва ба маънии ҳиммат ва саҳо

ва карам ҳам ба назар омадааст; ва ба забони «Занд»-у «Позанд» ба маънии дил бошад, ки арабон қалб хонанд [3(в), 108]. Тибқи иттилои Муҳаммад Муин ин моддаи луғавӣ аз исми масдари паҳлавии «*mên(i)shn*» буда, аз решаи **man** ба маънии *андешидан* аст ва сарчашмааш аз вожаи санскрити «*durmanas*» ва ҳиндии бостон «*mânas*» ба маънии *андеши* мебошад [4, 2042]. Деххудо дар асоси луғатномаҳои «Бурҳони қотеъ», «Ғиёс-ул-луғот», «Онандроч» ва «Фарҳанги Рашидӣ» ин моддаи луғавиро ба маънии *хӯй, табиат, чи манишӣ ба маънии табиғӣ аст* шарҳ дода, ишора мекунад, ки дар «Низом-ул-атбоъ» ба маънии *хӯйу табъ ва табиату хислату ниҳоду сириш* омадааст. Ҳамчунин дар «Ёддоштҳои Деххудо» ба маънии *фитрат, табиат, ҷибиллат, одат* шарҳ дода шудааст [14]. Дар «Фарҳанги форсӣ»-и М.Муин ва «Фарҳанги форсӣ»-и Амид Ҳасан низ ба маънии *табиат, фитрат, хӯй, ҳиммат* зикр шудааст [14].

Лозим ба таъкид аст, ки вожаи маниш бо вучуди дар фарҳангномаи мавриди омӯзиш дар қатори ҳузворишот оварда шуданаш, таърихан дар забони тоҷикӣ мавҷуд аст ва пешинааш ба забон-модари ҳиндуаврупоӣ мерасад. Ин воҳиди луғавӣ дар ҳиндуаврупоӣ чун сарвожа (*men-*, *mne-*) дар оғози калимаҳо истифода шуда, дар забони санскрит ба гунаи **manas**, **durmanas**, дар авестой ба гунаи **manah**, **mathro**, дар порсии бостон ба гунаи (**hakha**) **manrsh**, дар юнонӣ ба гунаи **memona**, дар паҳлавӣ ба гунаи **mēnishn**, дар порсии муосир ба гунаи **manesh** истифода шудааст [5, 480]. Дар аксари фарҳангҳое, ки воҳиди луғавии **маниш**-ро шарҳ додаанд, ба истиснои «Бурҳони қотеъ», ин воҳиди луғавӣ ҳамчун ҳузвориш қайд нашудааст ва маънии дил-ро ҳам ифода накардааст. Ин маъно тоҷо дар «Бурҳони қотеъ» дар таъя ба луғати «Занд»-у «Позанд» зикр шудааст. Бо назардошти чунин ҳолат метавон тахмин зад, ки воҳиди луғавии мавриди баррасӣ ё баробари ифодаи маънии *хӯйу табиат* чун ҳузвориш барои ифодаи узви инсон ба қор рафтааст, ё чунон ки олимони Ҷӯйборӣ ва Наврӯзӣ қайд карданд*, ба иллати бадхонӣ ва нуқси сарчашмаҳо ба қатори ҳузворишот шомил гардидааст.

Ҳузвориши дигари ифодакунандаи узв, ки дар фарҳангномаи мавриди омӯзиш қайд шудааст, калимаи **варкато**-ст. Ин ҳузвориш дар луғати «Занд»-у «Позанд» *устухонро* ифода кардааст [3 (в), 174]; [4, 2275]. Дар таъя ба маълумоти «Фарҳанги решаҳои ҳиндуаврупоӣ забони форсӣ» метавон гуфт, ки ин вожа низ чун ҳузвориш дар забони оромӣ барои ифодаи мафҳуми *устухон* ба қор рафтааст ва зоҳиран робитаи овозӣ бо вожаи *устухон* надорад [5, 88]. Деххудо ҳам зимни шарҳи ин калима ба унвони сарчашма луғатномаҳои «Бурҳони қотеъ», «Онандроч» ва «Низом-ул-атбоъ»-ро нишон дода, маънии болозикрро қайд намудааст [14].

Муҳаммадхусайни Бурҳон калимаи **хуномро** ҳам дар қатори вожаҳое, ки зери унвони «Занд»-у «Позанд» оварда мешаванд, ҷой дода, онро ҳамчун калимаи ифодакунандаи узви инсон шарҳ додааст: «**Хуном** – *هنام* бар вазни **гулом**; ба луғати «Занд»-у «Позанд» ба маънии андом бошад, ки дар баробари беандом аст» [3(в), 203]. Бино ба иттилои М.Муин ин вожа муҳаффафи вожаи паҳлавии «*handâm*» аст [4, 2375]. Деххудо ҳам ҳамин маъниро қайд кардааст [14]. Агар ба ишораи М.Муин ва шаҳи Деххудо таъя кунем, ин вожаро ҳам метавонем ба гурӯҳи сеюми ҳузворишот дохил кунем ва онро ба иллати бадхонӣ ба гурӯҳи идеограммаҳо воридшуда ҳисобем, зеро ҳузвориши забони оромӣ, ки аз забони паҳлавӣ пеш аст, наметавонад муҳаффафи вожаи паҳлавӣ бошад.

Ҳузвориши дигари дар «Бурҳони қотеъ» зикршуда моддаи луғавии **хӯпман** – *هوپمن* аст, ки ба луғати «Занд»-у «Позанд» ба маънии *рӯ* омадааст [3 (в), 205]. Деххудо ҳам танҳо дар таъя ба «Бурҳони қотеъ» ҳамин маъниро ишора кардаасту бас [14]. Тибқи иттилои М.Муин ин вожа аз ҳузвориши «*hōp[a]man*» ё «*hūp[a]man*» буда, дар паҳлавӣ ба гунаи **rōd** мушоҳида мешавад [4, 2388]. Чунонки мушоҳида шуд, ин воҳиди луғавӣ дар давраи миёнаи мавҷудияти забони порсӣ аввал ба гунаи **rūd** [**rōd**] дучор шуда, баъдан ба **рӯй** (**rōy**) табдил ёфтааст. Табдили овози охири калима аз «**д**» ба «**й**» (**d>y**) дар порсии миёна дар таркиби аксар калимаҳо мушоҳида мешавад. Ин ҳамсадо дар байни калимаҳо баъди садонок ба ҳамсадои «**й**» гузаштааст. Ба ин монанд ҳодисаи табдили овоз дар калимаҳои **пой** (*pâda>pây*), **май** (*madu>may*), **бӯй** (*bauda>bôy*) ва ҷанде дигар рух додааст [ниг.: 11, 44].

Ҳузвориши **ядмин** – *يدمن* дар луғати «Занд»-у «Позанд» ба маънии даст омадааст [3 (в), 214]. Дар повараки «Бурҳони қотеъ» М.Муин ишора кардааст, ки ин вожа аз ҳузвориши «*yadm(a)n*», «*yadamn*», «*yadhaman*», «*gdman(i)*» буда, дар паҳлавӣ ба гунаи «**dast**» мушоҳида мешавад [4, 2428]. Тибқи иттилои

* Олимони Наврӯзӣ ва Ҷӯйборӣ вожаҳои мансуб ба «Занд»-у «Позанд» будаи фарҳанги «Бурҳони қотеъ»-ро ба се гурӯҳ ҷудо кардаанд, ки гурӯҳи сеюми он аслан ҳузвориш набуда, ба иллати бадхонӣ ба ҳузворишот шомил гардидаанд.

Деххудо дар «Низом-ул-атбоъ» танҳо ба маънии даст ва яд омада, дар «Бурҳони қотеъ» ва «Онандроҷ» ҳамчун хузвориш шарҳ дода шудааст [14]. Дар така ба маълумоти «Фарҳанги решаҳои хиндуаврупоии забони форсӣ» метавон ҳаде зад, ки ин моддаи луғавӣ низ чун идеограмма барои ифодаи узви инсон ба кор рафта, бо вожаи **даст**, ки имрӯз мустаъмал аст, робитаи овозӣ надорад, зеро пешинаи вожаи даст аз лиҳози таркиби овозӣ ба ҳеҷ як аз овониғоришоти вожаи **ядмин** ҳамгун нест.

Моддаи луғавии дигар, ки дар ин навишта баррасӣ мегардад, **роҷо** аст. Ин воҳиди луғавӣ дар фарҳанномаи мавриди омӯзиш дар така ба луғати «Занд»-у «Позанд» барои ифодаи маънии *гуш* омадааст [3 (в), 222]. Тибқи иттилои Деххудо дар «Низом-ул-атбоъ» ҳам ин воҳиди луғавӣ ба ҳамин маънӣ зикр шудааст [14].

Аз баррасии хузворишоти ифодакунандаи узви инсон, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» зикр шудааст, метавон гуфт, ки фарҳанномаи мавриди омӯзиш нисбат ба дигар луғатномаҳо дар ҳифзу интиқоли хузворишоти қуҳани забон нақши бештар дорад. Ҳамчунин дар така ба маводи сарчашмаҳо гуфтан мумкин аст, ки чанде аз калимаҳо дар асл хузвориш набуда, ба иллати бадхонӣ ва ё нуқси навиштаҷоти бозмонда ба гурӯҳи хузворишот шомил шудаанд. Чанде аз хузворишот аз лиҳози маъно ва талаффуз бо ҳам мувофиқ буда, аммо таркиби овозиашон мутафовит аст, ки баёни андешаи қатъӣ дар ин маврид таҳқиқи васеъ ва далелҳои устувор меҳояд.

Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки баррасии хузворишоти дар «Бурҳони қотеъ» зикршуда барои муайян намудани чанд вижагии идеограммаҳо ва кушодани гиреҳҳои дигари самти таърихи забон мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги Амид [Матн]: иборат аз се ҷилд. Ҷилдҳои 1-3 / Ҳасан Амид. –Техрон: Амири Кабир, 1381. –2540 с.
2. Балёӣ, Тақиуддин Авҳадӣ. Сурмаи Сулаймонӣ [Матн]: фарҳамоварандаи матн, муаллифи пешгуфтор, ҳавошӣ, тавзеҳот, феҳрист ва мақолаи Фирӯзахон Ғиёсова / Тақиуддин Авҳадӣ Балёӣ. –Хучанд: Нури маърифат, 2006. –486 с.
3. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ [Матн]: иборат аз се ҷилд. а) Ҷилди 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров / Муҳаммадхусайн Бурҳон. –Душанбе: Адиб, 1993. –416 с.; б) Ҷилди 2. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. –Душанбе: Адиб, 2004. –424 с.; в) Ҷилди 3. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. –Душанбе: Адиб, 2014. –400 с.
4. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ [Матн]: ҷилдҳои 1-4 (бо хатти форсӣ). Таҳияи Муҳаммад Муин / Муҳаммадхусайн Бурҳон. –Техрон: Ибни Сино, 1342. –2470 с.
5. Кошонӣ, Манучеҳр Ориёнпур. Фарҳанги решаҳои хиндуаврупоии забони форсӣ [Матн] (бо хатти форсӣ) / Манучеҳр Ориёнпур Кошонӣ. –Техрон. –546 с.
6. Подшоҳ, Муҳаммад. Фарҳанги чомеи форсӣ (Онандроҷ) [Матн]: иборат аз ҳафт ҷилд. Ҷилдҳои 1-7 / Муҳаммад Подшоҳ. –Техрон: Ҳайдарӣ, 1363. –4702 с.
7. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот [Матн]: иборат аз се ҷилд. а) Ҷилди аввал / Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров / Ғиёсуддин Муҳаммади Ромпурӣ. –Душанбе: Адиб, 1987. –480 с.; б) Ҷилди дуюм / Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров / Ғиёсуддин Муҳаммади Ромпурӣ. –Душанбе: Адиб, 1988. –416 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. [Матн]: иборат аз ду қисм. Қисмҳои 1-2 (аз асри X то ибтидои асри XX). –Москва: Советская энциклопедия, 1969. –952 с.
9. Ҳасанов А. Вомеҷаҳои тоҷикӣ дар забонҳои дигарӣ ҷаҳон [Матн]: Раҳнамои таълим / А. Ҳасанов. –Хучанд, 2003. –51 с.
10. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн]: давраи қадим. Комплекси таълимӣ-методӣ / А. Ҳасанов. –Хучанд, 2014. –70 с.
11. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн]: давраи миёна. Комплекси таълимӣ-методӣ / А. Ҳасанов. –Хучанд, 2014. –83 с.
12. Ҷӯйборӣ, Г.К., Наврӯзӣ, Ҳ. Баррасии луғати хузворишӣ («Занд»-у «Позанд») дар «Бурҳони қотеъ» // Мутолиот ва таҳқиқоти адабӣ / Г.К. Ҷӯйборӣ, Ҳ. Наврӯзӣ. –1394. №18. –С. 143-152.
13. Lugat.tj
14. Vajehyab.com
15. Vazhaju.com
16. Wikipedia.com

УПОМИНАНИЕ СОМАТИЗМА СВЯЗАННЫХ СО СЛОВАМИ «ЗАНД» И «ПАЗАНД» В «БУРХАН КОТЕЪ» МУХАММАДХУСЕЙНА БУРХАНИ

В этой статье мы обсудили остатки мира, которые были приготовлены для нас из источников, особенно из культурных источников. Автор пытается определить исторический ход некоторых слов на основе достоверных источников и показать историю трансформации и исчезновения отдельных слов.

Надпись содержит идеограммы, изображающие человеческий орган, которые занесены в изучаемый словарь под заголовками «Занд» и «Позанд». Отмечается, что комментарий под заголовком «Занд» и

«Позанд» не относится к комментариям и переводам «Авесто» - книг «Занд» и «Позанд», а является условным наименованием идеограмм это язык тихо.

В статье также упоминаются оскорбления со стороны носителей этой группы слов и различные причины их наличия на основе достоверных словарных материалов.

Ключевые слова: присутствие, соматизм, «Занд», «Позанд», член, идеограмма, этимология, среднеперсидский язык, пехлевийское присутствие, фонология.

MENTIONING OF SOMATISM ASSOCIATED WITH THE WORDS «ZAND» AND «PAZAND» IN «BURKHAN KOTE» BY MUHAMMADHUSEIN BURKHANI

In this article, we have discussed the remnants of the world that have been prepared for us from sources, especially from cultural sources. The author tries to determine the historical course of some words on the basis of reliable sources and to show the history of the transformation and disappearance of individual words.

The inscription contains ideograms depicting a human organ, which are entered into the studied dictionary under the headings «Zand» and «Posand». It is noted that the commentary under the heading «Zand» and «Pozand» does not refer to the commentaries and translations of «Avesto» - the books «Zand» and «Posand», but is a conventional name for ideograms, this is a language quiet.

The article also mentions insults from the speakers of this group of words and various reasons for their presence based on reliable dictionary materials.

Keywords: presence, somatism, «Zand», «Pozand», member, ideogram, etymology, Middle Persian language, Pahlavian presence, phonology.

Сведение об авторе:

Мирзозода Ноил – докторант (PhD) кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова

About the author:

Mirzozoda Noyle doctoral(PhD) student of the Tajik Language Department of the Khujand State University named after Bobojon Gafurov.

ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сабдиева Г. Ф.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

В современном английском языке встречается большое количество аффиксов как исконных, так и заимствованных. В.В. Виноградов отмечает, что аффиксы потерявшие свои значению ставшие непродуктивными и продуктивными лишь как предмета той или иной части речи перестают быть аффиксами и лишь потенциально сохраняют свойство выделяемости [2, с.120]

Термины в английском языке, как и в других языках, делятся на простых, производных, сложных и составных.

Простые термины состоят из одного корня, большинство из них относятся к древним терминам английского языка и заимствованы из других языков: baffle 1. гаситель энергии; растекатель; пирс (*на водоскате или водобое*); пашка шероховатости [1,268]; bald 1. без растительного покрова (*перьев, шерсти*), голый; опципанный 2. лишённый растительности; без листьев 3. безостый; без плёнок; без опущения; очищенный от кожуры [1,185] husk (неочищенный рис); harvest, yield, crop (урожай, сбор; отбросы) и т.д.

Большинство простых заимствованных сельскохозяйственных терминов пришло в английский язык из греческого, латинского, французского и немецкого языков.

Производные термины в современном английском языке, в том числе производные сельскохозяйственные термины, многочисленны, по преимуществу они состоят из корня, аффикса, двух или больше аффиксов: bogginess заболоченность [1, 276]; brackishness солоноватость [1, 291]; branchless без ветвей, голый, с обрезанными ветвями [1,103]; embankment насыпь; дамба; дамба обвалования; вал; береговой вал [1, 704]; hardiness выносливость; крепость; устойчивость; жизнестойкость; закаливание (растений); стойкость к неблагоприятным внешним условиям и т.п.

Сложные термины состоят из двух или больше основ: badland – бэдленд, бедленд, неплодородная эродированная сильнопересечённая местность; brushland земля, поросшая кустарником [1, 310]; ballhead

крутлокочанный [1, 182], birdhouse птичник [1, 248]; hotbed *n.* парник, паровая грядка; strop^{land} (земля под культурой) и др.

А также, в английском языке существует фразовые или составные термины. По происхождению они простые и производные, являющиеся именами существительными и прилагательными. Термины сельского хозяйства являющихся однокомпонентные, двухкомпонентные, трёхкомпонентные и поликомпонентные: fallow land (земля под паром); leased land (арендованная земля) camping of cattle – лагерное содержание скота, тырлование [1, 341], caribou of seed **семенной шов, семяшов**, cement of livestock перепись скота, change of seeds смена семян, duration of action длительность действия (*напр, нестирида*) of diapause длительность диапаузы, продолжительность периода диапаузы (*насекомых*); duration of dormancy продолжительность [период] покоя; duration of fertilizer effect длительность действия удобрений [1, 667] и т.п.

Аффиксация определяется как способ формирования новых слов путём прибавления словообразовательных аффиксов к различным основам.

Под функцией аффикса следует понимать его целевое назначение, то есть, с какой целью и для чего он используется и что может передать в отличие от других единиц номинации.

Мертвые аффиксы полностью соединены с основой слова и выделяются посредством диахронического анализа развития слов. Живые аффиксы подразделяются на продуктивные и непродуктивные аффиксы. Большинство префиксов и суффиксов, являющихся продуктивными в образовании сельскохозяйственных терминов в английском языке, вошли из латинского и греческого языков. Например, суффикс **-ism** – суффикс латинского языка, является очень продуктивным в образовании сельскохозяйственных терминов. Этот суффикс из-за существования во многих языках мира одобрен как интернациональный суффикс, он образует, в основном, от имени существительного новые существительные: ectorganism эктопаразит, наружный; embryoism **зародышевое состояние** [1, 704]; ergotism эрготизм, отравление спорыньей [1, 723] и т. п.

В своей очередь аффиксальная словообразования, т.е. морфологический тип словообразования разделяется на префиксальное и суффиксальное, который рассматриваются ниже.

а) Префиксальное словообразование

Префиксация – образование слова посредством присоединения префикса к корню слова. Основная функция префиксов в английском языке – изменение лексического значения части речи.

Нами определены следующие префиксы в английском языке, которые являются продуктивными в образовании сельскохозяйственных терминов в английском языке и имеют различные смысловые оттенки в сельскохозяйственной терминологии. К ним можно отнести следующие префиксы:

dis- вошёл в английский язык из латинского языка и является продуктивным в образовании сельскохозяйственных терминов, он образует глаголы отрицательного действия. Префикс diss- оформляет глагольные основы, выражая значение действие обратного, выраженному в основе: dissolve (растворять(ся)); disbranch – (обрезать ветви, (подстригать) дерево); disengagement cutting – прочистка леса; dishorn – удалять рога; dissilient – лопающийся и т.п.

Кроме этого, в результате присоединения префикса dis-, глагола и суффикса –ment образуются имена существительные:

un- [Old English un-, on-, of Germanic origin; related to Dutch ont- and German ent-]. Префикс un- очень продуктивен в английском языке, образует прилагательные в результате соединения с прилагательными, которые обозначают отрицательные понятия в сельском хозяйстве: unfruitful - (неплодоносящий); unwind; unfilled необработанный (о почве); untreated 1. необработанный 2. контрольный (о делянке) 3. неудобренный 4. непотрав-ленный (о семенах); и т.п.

Также от прилагательных, суффикса –ness и префикса un- образуются существительные: unthriftiness худосочность, хилость и т.п.

il- используется с некоторыми прилагательными и существительными. Он придаёт терминам противоположное значение. В терминологии сельского хозяйства в английском языке встречаются некоторые термины, образованные с помощью данного префикса:

Префикс im- характерен в английском языке в большей степени для прилагательных. Существует немало производных сельскохозяйственных терминов, которые образованы посредством данного суффикса в английском языке: immature - 1. неспелый, невызревший, незрелый 2. недоразвитый; слаборазвитый 3. неполовозрелый 4. несформированный (о почве) 5. неустановившийся (о признаке) 6. недоношенный immaturity 1. незрелость 2. недоразвитость; immedicable неизлечимый; immiscible несмешивающийся; несмешиваемый; immobile неподвижный; закреплённый; immobility неподвижность; immobilization 1. агрохич. иммобилизация, закрепление, связывание 2. лишение подвижности, обездвиживание 3. оглушение (при убое); immunity (to) *n.* невосприимчивость; imperishable *adj.* прочный, стойкий, непортящийся; improper *adj.* непригодный, неподходящий;

ir- префикс романского происхождения. Он образует термины-существительные и прилагательные. Он придаёт отрицательное значение сельскохозяйственным терминам: irreversible необратимый .

non- [from Latin non 'not']. Префикс non- происходит от латинского слова «not». Данный суффикс образует существительные и прилагательные в сельскохозяйственной терминосистеме в английском языке. Он продуктивен в образовании терминов прилагательных, придаёт отрицательное значение термину: nonfarm - несельскохозяйственная; nonprotein ~ небелковый; nonantigenic не являющийся антигеном, неантигенный nonaqueous 1. неводный 2. безводный nonarable непахотный nonavailability недоступность, неусвояемость (питательных веществ, влаги) nonbacterial безмикробный, стерильный nonbearing 1. бесплодный, неплодоносный (напр. о дереве) 2. неплодородный (о почве); nonbolting нестрелкующийся (напр. о луке) nonbranching неветвящийся; nonbreeder 1. неплеменное животное 2. яловое животное; nonbreeding неплеменной; noncalcareous бескарбонатный; неизвестковый; nonclosure незаращение, незакрытие (напр. Раны); noncoherent несвязный (о почве); noncontagious неконтагиозный, незаразный; noncorticate не имеющий коркового слоя noncrinkled гладкий, без складок (о листе; noncropland амер. непахотная земля; nondeciduous вечнозелёный; nondescript беспородный nondigestible неусвояемый; noneffective неэффективный, недейственный; непригодный; nonfat обезжиренный; nonfertile неплодородный; nonfertilization неоплодотворение.

counter- [from Anglo-Norman French countre-, Old French contre, from Latin contra 'against']. Префикс counter- является также префиксом романского происхождения. Он придаёт отрицательное значение сельскохозяйственным понятиям. Они в основном являются существительными и прилагательными: counterpoison противоядие; countercurrent - противоточное и др.

anti- [from Greek anti 'against']. Словообразующий элемент (или префикс) anti-, словоэлемент греческого происхождения, образует в основном существительные и прилагательные в английском языке в подъязыке сельского хозяйства: antiacid противокислотный, понижающий кислотность; antiae антии, перья у основания клюва antiantibody антиантитело antiaris анчар; (Aniariis toxicaria) antibacterial бактерицидное вещество, антибактериальное средство II антибактериальный, бактерицидный antibiosis антибиоз и т.д.

neo- [from Greek neos 'new']. Словообразующий элемент (или префикс) neo- означающий «новый, недавний», широко используется в подъязыке сельского хозяйства английского языка, он образует прилагательные и существительные, которые появились от греческого слова neos («новый») и вошли в английский как термины имеющие словоэлемент «neo»: neoblast необласт neocyte нецит, незрелая форма лейкоцита neof ormation новообразование, неоплазма, опухоль; neogenesis регенерация, восстановление ткани neomorph неоморф, неоморфный ген neomycin неомицин neonatal новорождённый; neopathy новая [вновь обнаруженная] болезнь; новое осложнение; neophyte неофит (растение, занесённое на территорию в недавнее время).

б) Суффиксальное словообразование. Суффиксы классифицированы согласно их разным особенностям многими учёными в английском языке. Суффиксы в английском языке классифицируются в зависимости от части речи, к которой принадлежит производное слово и от части речи, к которой принадлежит исходное (производящее) слово, семантики, по своему происхождению и с позиции их продуктивности.

В подъязыке сельского хозяйства в английском языке существуют некоторые суффиксы, которые можно считать продуктивными в образовании сельскохозяйственных терминов, ниже классифицированы некоторых из них согласно их семантике, происхождению и продуктивности.

Суффикс **-ist** [from Old French -iste, Latin -ista, from Greek -istēs]. Суффикс греческого происхождения, выражает последователя какого-нибудь сельскохозяйственного понятия, учения и направления, образуя имя существительное experimentalist экспериментатор, опытник [с.742] и др.

Суффикс **-ness** [Old English -nes, -ness, of Germanic origin] исконный суффикс, который является продуктивным суффиксом, образующим имя существительное. Данный суффикс был продуктивным еще в древнеанглийском языке. В подъязыке сельского хозяйства образовано имён существительных в результате присоединения к прилагательному. В сельском хозяйстве оно обозначает качество и состояние чего-нибудь или какого-нибудь явления, существующего в нашей жизни: *adaptiveness; adhesiveness* клейкость, липкость; *прилипаемость приспособляемость; aggressiveness* агрессивность, конкурентная способность; и т.д.

Суффикс **-ing** [Old English -ung, -ing, of Germanic origin], присоединяясь к глаголу, образует имя существительное: appraising бонитировочный; arching 1. зависание, сводообразование (*в сытучем материале*); assaying опробование; assorting I. отбор, сортирование; триерованье 2. разделение на фракции; autosexing аутосексирование (*разделение по полу молодняка птиц при выводе на основе генетически обусловленных внешних различий*); avalanching лавинообразование и т. п.

Суффикс **-ance** [from French -ance, from Latin -antia, -entia (from present participial stems -ant-, -ent-), заимствован из французского языка, образует в английском языке имена существительные. Он не очень продуктивен в образовании сельскохозяйственных терминов в английском языке:

purveyance — заготовительная кампания; chemoresistance химорезистентность, устойчивость к химическим воздействиям clearance 1. зазор, просвет 2. расчистка земли под пашню 3. распродажа 4.

количество животных, принятых и проданных за один день; concomitance сосуществование; provenance проверка происхождения (*семян*); disappearance 1. перевариваемость 2. исчезновение, потеря (*воды, питательных веществ*) 3. эк. использование (*в балансах*) и др.

Суффикс **-tion** [from Latin participial stems ending in -t + -ion] вошёл в английский язык из латинского языка, образуя ряд сельскохозяйственных терминов, принадлежит к числу продуктивных суффиксов, образующих имена существительные:

agglomeration 1. агломерация, слипание 2. укрупнение, интеграция (*напр. сельскохозяйственных предприятий*); agglutination 1. агглютинация, склеивание 2. слипчивое заживление (*ран*); aggregation 1. агрегация, объединение, скопление 2. *почв.* агрегирование, оструктуривание 3. гранулирование (*удобрений*) 4. эк. агрегирование, укрупнение; aglutition дисфагия, расстройство глотания; alimentation **питание**; кормление; amelioration мелиорация, коренное улучшение, окультуривание; bactofugation бактофугация (*удаление бактерий из молока суперцентрифугированием*) и др.

Суффикс **-ion** [s (-sion), t (-tion), or x (-xion)] латинского происхождения. Данный суффикс в терминосистеме сельского хозяйства образует в основном термины существительных, имеющих значения действие, состояния или результат: bonification мелиорация; division — 1. вододелитель коробчатого сечения (*на мелкой оросительной сети*) 2. *мелиор.* распределительный [выпускной] колодец; выпускной бак; calcination озоление и др.

Суффикс **-ity** [from French -ité, from Latin -itas, -itatis], который возник от древнефранцузского **-ite**, который появился в данном языке от суффикса латинского происхождения **-ite**. В подязыке сельского хозяйства используется для образования абстрактных существительных, выражающих состояние или условие: complementarity взаимодополняемость; congeniality сходство; родство; curability 1. разделка (*туши*) 2. *амер. жив.* выход отрубов; debility слабость, пониженный тонус; deformity 1. уродство; уродливость 2. недостаток, изъян, порок congenital - врождённое уродство crooked toe ~ скрючивание пальцев (*у цыплят*); diffusibility распространяемость, способность к рассеиванию, способность к распространению и т.п.

Суффикс **-ty** [Old English -tig] возник от древнефранцузского -te, -tet, от латинского -tās -tāt-; связанный с греческим -tēs. В терминологии сельского хозяйства образует термины существительных со значением качества и состояния: precipitability осаждаемость; precocity 1. преждевременное развитие; преждевременная зрелость 2. скороспелость; prematurity скороспелость, раннее поспевание; productivity продуктивность, производительность ~ of land продуктивность земли.

Суффиксы, образующие прилагательные

-ed. Суффикс **-ed** является одним из продуктивных суффиксов английского языка. Он образует прилагательные, в большей мере от существительных: puddled уплотнённый (*о почве*); puffed пухлый, рыхлый (*о почвенной корке*) rug 1. мякина, мелко нарезанная солома; сечка (*особ, клеверная*). Данный суффикс также образует от глаголов прилагательные: pulverized порошкообразный; размельчённый; reshoed перекованный (*о лошади*) и т.п.

-al [from French -el or Latin -alis; sense 2 from French -aille or from Latin -alis functioning as a noun ending]. Суффикс **-al** в английском языке участвует в образовании прилагательных от существительных. Суффикс **-al** – суффикс латинского происхождения: segetal растущий на полях с зерновыми культурами (*о сорняках*); septicidal *бот.* раскрывающийся вдоль перегородок; behavioral поведенческий; beneficial 1. выгодный; полезный 2. благотворный; **biparental** относящийся к обоим родителям; унаследованный от обоих родителей и др.

-ic [from French -ique, Latin -icus, or Greek -ikos] Суффикс **-ic** также образует прилагательные. Он по своей функции одинаков с суффиксом **-al**: catalytic каталитический; caustic 1. каустическая сода, каустик **II** едкий, каустический 2. прижигающее средство; chlorophyllic хлорофилльный, хлорофилловый; climatic климатический; humic — гумусовое; congeneric принадлежащий к тому же роду и т.п.

-ous [from Anglo-Norman French, or Old French -eus, from Latin -osus]. Данный суффикс возник от латинского суффикса **-osus** и вошёл в английский через старофранцузские и англо-французские языки. В подязыке сельского хозяйства английского языка этот суффикс продуктивен в образовании терминов прилагательных: consanguineous единокровный, кровный; contagious контагиозный, заразный, инфекционный; copious **плодовитый; обильный**; coriaceous *бот.* **кожистый, жёсткий, плотный**; cruciferous 1. *бот.* крестоцветный 2. крестовидный; nucleous *n.* ядро (клетки); косточка (плода), ядро (ореха) и т.д.

К продуктивным терминообразующим суффиксом, относится **-able**. При помощи его происходит образование сельскохозяйственных терминов. Он латинского происхождения, в английском языке образует прилагательные от существительных и глаголов: cultivable 1. пахотный, пахотопригодный (*о земле*) 2. пригодный для возделывания (*о растениях*); irrigable –орошаемая; curable излечимый; detachable отделяемый, съёмный, отщепляемый, отъёмный; incurable ~ неизлечимый; и др.

Суффикс **-less** больше образует прилагательные из существительных: backboneless беспозвоночный backboneless беспозвоночный; barkless бескорый; stringless безволоконная ломкая фасоль (*не имеющая грубых волокон в створках*); beardless безостый; seedless ~ бессемянная; бескосточковый; бессемянный boleless бесшамбовый; branchless без ветвей, голый, с обрезанными ветвями; breadless эк. Бесхлебный; cloudless безоблачный, ясный (*о погоде*) и др.

Суффикс **-ate** образует глаголы, пришёл в английский язык из латинского языка: cold-eviscerated потрошённый в охлаждённом виде (*о птице*); comate шерстистый; concentrate концентрат; концентрированный; condensate конденсат; contaminate загрязнять; заражать; copulate **копулировать, совокупляться**; corticate(d) покрытый корой; costate 1. ребристый 2. жилковатый и др.

Суффикс **-ize/-ise** образует от имени существительного глаголы: utilize утилизировать, использовать; avianized- авианизированная; acronize *фирм*, акронаиз (*птицовой антибиотик для предохранения тушек птицы от порчи*); agonize агонизировать; alcoholize 1. превращать в спирт 2. Насыщать спиртом; обрабатывать спиртом; alkalize подщелачивать; allergize аллергизировать, придавать повышенную чувствительность **к чему-л. т.п.**

Таким образом, нами были выявлены 9 префиксов и 16 суффиксов, которых непосредственно принимали участия в образования сельскохозяйственных терминов английского языка. Как было отмечено выше не все словообразующие элементы имеют одинаковую продуктивность. К добавлению этому, большинство аффиксов имеют греческое и латинское происхождения. Некоторые префиксы и суффиксы являются продуктивными, таких как: *non*, *able*, *tion*, *ion*, а некоторые из них являются малопродуктивными: *apce*, *ize/eze*, *ic*, *il*, *ir*

Одной из дифференциальных свойств аффиксов заключается в том, что они до настоящего времени применяются с той формой, которой они заимствовались. Относительно доля аффиксов к образованию тех или иных терминов, относящихся сельского хозяйства следует указать, что большинство из них являются именными части речи, т.е. имя существительное или прилагательное.

ЛИТЕРАТУРА

1. Англо-русский сельскохозяйственный словарь. – Москва: Руссо, 1997. – 880 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике.-М., 1975 -558 с.
3. Джабаров С.С. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане: Дис.канд. филол. наук. -Душанбе, 2006. - 140 с.
4. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. - М.: Просвещение, 1973. - 304 с.
5. Земская Е. А. Словообразование как деятельность. - М, 1992. -196 с.
6. Мешков О.Д. Словообразование в современном английском языке. Учеб. пособие для институтов и факультетов иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1985.- 187 с.

РОҲҶОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҶОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур роҳҳои асосии ташаккули истилоҳоти кишоварзии забони англисӣ матраҳ гардидаанд. Аз ғилоҳи таркиби сарфӣ ҳамаи истилоҳоти ҷамъоварда ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ ҷудо мешаванд. Нақши унсурҳои калимасоз, амсоли пешванду пасванд ва миёнованд дар созиши истилоҳоти сохтаи ҳоҷагии кишлоқ бағоят калон аст. Дар навбати худ аффиксҳои калимасозро ба сермахсулу каммахсул ҷудо шуда, дараҷаи қорбурди онҳо дар мақола бозтоб гардидааст.

Як нуқтаи бӯяд тазаккур дод, ки бештари унсурҳои калимасозе, ки дар созиши истилоҳоти мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд баромади юнонию латинӣ дошта, дар ҳоли ҳозир бо ҳамон шакл қорбурд мебарданд.

Калидвожаҳо: калима, калимасозӣ, унсурҳои калимасоз, пешванд, пасванд, миёнованд, роҳҳои калимасозӣ, калимасозии сарфӣ, вандафзӣ, пасандҳои сермахсул ва каммахсул, истилоҳоти сода, истилоҳоти сохта, истилоҳоти мураккаб, истилоҳоти таркибӣ, забонҳои юнонию латинӣ.

MAIN WAYS OF FORMATION OF AGRICULTURAL TERMS IN ENGLISH

This article deals with main ways of developing of English agricultural terminology. In terms of morphological structure, all the collected terms are divided into simple, derivative, compound and complex. The role of word-forming elements, such as prefixes, suffixes and intermediates, in the organization of agricultural terminology is enormous. In turn, word-forming affixes are divided into productive and unproductive, and the extent of their use is reflected in the article.

It should be noted that most of the word-formation elements studied in the organization of terminology have Greek and Latin origins and are currently used in the same form.

Keywords: word, word-formation, word-formation elements, prefix, suffix, infix, word-ways, suffix, productive and unproductive suffixes, simple terms, derivative terms, compound terms, composite terms, Greek and Latin languages.

Сведения об авторе:

Садиева Гулистон Фатоевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии РТСУ, тел.: 000222138; e-mail: guliston1973@mail.ru

About the author:

Sadieva Guliston Fatoeva, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor in the Department of English Philology, TSRU, tel.: 000222138; e-mail: guliston1973@mail.ru

НОСИРЧОН МАЪСУМӢ ВА ИНКИШОФИ УЛУМИ СУХАНШИНОСӢ

Солеҳов Ш.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Устод Носирчон Маъсумӣ аз ҷумлаи шахсиятҳои фарзонаи илмию адабӣ ва фарҳангист, ки дар илми филологияи тоҷик ва низоми мактабу маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши мондагор гузоштааст. Зиндагиномаи устод нишон медиҳад, ки ӯ дар шароити хеле душвори солҳои 20-30 садаи XX, сарфи назар аз мушкилиҳои иҷтимоӣ хонаводагӣ ба роҳи илмӯзӣ рафта, муваффақ гаштааст. Устод Н.Маъсумӣ зодаи деҳаи овозадори Қаратоғи Ҳисори шодмон мебошад. Ӯ соли 1915 дар ҳамин деҳа, дар хонаводаи деҳқони камбағал ба дунё омада, дар синни яксолагӣ бо сабаби марги нобаҳангом аз оғӯши гарми падар ҷудо шуда, дар тарбияи модари оқила ва босавод менамояд. Азбаски тағояш Зулфиқор дар шаҳри Самарқанд мардикорӣ мекард, аз вазъи душвори хоҳар ва ҷияни хурдсолар оғоҳ гардида, омада онҳоро ҳамроҳи худ ба Самарқанд мебарад. Н.Маъсумӣ ва модараш чанд сол ҳамроҳи тағояш дар деҳаи Баҳштеппаи наздикии шаҳри Самарқанд зиндагӣ мекунанд[1]. Носирчони наврас мактаби ибтидоиро дар ҳамин деҳа хонда тамом мекунад. Баъд ӯ ба курсҳои дусолаи муаллимтайёркунии шаҳри Самарқанд дохил шуда, таҳсил менамояд. Завқи илмӯзӣ ва истеъдоди баланди ӯро устодон эҳсос намуда, ба вай тавачҷуҳи хоса зоҳир менамоянд. Аз ҷумла, яке аз устодони муътабари ҳамондавраи Самарқандӣ Ҳайдар Ҳодизода ба ин ҷавони хушзехн тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар масири илмӯзӣ ба вай раҳнамоӣ мекунанд.

Баъди хатми курси дусолаи муаллимтайёркунии Н. Маъсумиро ба ҳайси муаллим, барои кор ба Омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳри Панҷакент ба кор мефиристанд. Муаллими ҷавон дар ин ҷо бо устодони дар ҳамон солҳо варзида ва маорифчиёни маъруфи водии Зарафшон Ҳамид Бақозода, Қутбиддин Раззоқов, Отақул Низомов ва дигарон ҳамкор мешавад. Баъди як соли дар ин ҷо кор кардани Н.Маъсумӣ устои самарқандиаш Ҳ. Ҳодизода низ барои кор ба омӯзишгоҳи педагогии Панҷакент меояд ва бо ҳамроҳии шогирдаш ва устодони номбурда ба таълиму тадриси шогирдон машғул мешавад. Баъдан, соли 1936 Н.Маъсумӣ ба факултети филологияи Донишқадаи омӯзгории шаҳри Душанбе (ҳоло ДДӢТ ба номи С. Айнӣ) дохил шуда, баъди хатми он бо тавсияи устодонаш Л. Бузургзода ва Ш. Хусейнзода ба кори омӯзгорӣ мепардозад. Дар як фосилаи кӯтоҳи замони Н.Маъсумӣ ба шарофату дастгириҳои устодаш Л. Бузургзода дар муҳити илмӣ ва адабии ҳамон солҳо маъруфият пайдо мекунад[2]. Пайваста дар матбуоти даврӣ ба нашр расидани шеърҳо ва мақолаҳои илмӣ забоншиносии адабиётшиносии ӯ делели ин гуфтаҳои ӯ. Натиҷаи ҳамон талошҳо ва кӯшишҳо буд, ки соли 1940 Н.Маъсумӣ ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазируфта мешавад.

Дар солҳои Ҷанги ҷаҳонии дуюм Н.Маъсумӣ ба ҷои устои ба ҷағрафтааш Л.Бузургзода дар Донишқадаи омӯзгорӣ ба таълими фанҳои забон, таърихи адабиёт ва фолклори тоҷик машғул мешавад. Ҳамин тавр, фаъолияти Н.Маъсумӣ дар Донишқадаи номбурда идома меёбад. Вай солҳои 1948-1951 дар вазифаи мудири кафедраи забони тоҷикӣ, солҳои 1953-1965 мудири кафедраи адабиёти тоҷик ва солҳои 1965-1959 вазифаи муовини ректори донишқадаро иҷро мекунад. Соли 1952 Н.Маъсумӣ барои Ҷумҳурии рисолаи номзадӣ ба Донишгоҳи давлатии Ленинград (ҳозира Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург), ба назди устои роҳнамояш, профессор А.Н. Болдирев фиристода мешавад. Ӯ соли 1954 рисолаи номзидашро бомуваффақият Ҷумҳурии мекунанд, ки ин роҳи устодро ба паҷӯиши проблемаҳои муҳими забону адабиёти тоҷик боз месозад. Инро ба назар гирифта, соли 1959 устод Н.Маъсумиро Директори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ таъин мекунанд. Ин масъулият доираи фаъолиятҳои илмӣ ва ҷамъиятии Н.Маъсумиро фарох месозад[3].

Аз соли 1960 сар карда, Н.Маъсумиро ду маротиба депутати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва узви роҳбари ҷаҳони ҷамъиятҳои дӯстӣ бо кишварҳои хориҷӣ интихоб мекунанд. Вай дар баробари узви ҳайати таҳририи нашрияҳои зиёд будан, инчунин солҳои тӯлонӣ узви раёсат ва садорати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд[4]. Устод Н.Маъсумӣ солҳои зиёд ба ҳайси академик-котиби Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи илмҳои гуманитарӣ дар Тоҷикистон саҳми босазо гузоштанд. Соли 1965 ба ифтихори 50 солагии ин ходими намоёни илму адабиёт ва устои забардасти забон ва адабиёти тоҷик ҳам дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам дар Донишқадаи омӯзгорӣ Ҷамъияти ботантанаи илмию адабӣ баргузор гардид, ки ин як навъ поси хотири хизматҳои устод дар соҳаи илму маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Устод Маъсумӣ олими соҳибмактаб буданд, далели ин шогирдонии зиёди устоданд, ки дар соҳаҳои илму маориф ҳамроҳи эшон қору фаъолият менамуданд. Аз ҷумла, донишмандони бузурги тоҷик академик М.Шақурӣ ва Р.Ғафоров худро шогирдонии мактаби Н.Маъсумӣ медонистанд. Хизматҳои бедареги устод Н.Маъсумӣ бо унвони Ҷумҳурии Ходими хизматнишондодаи илм қадрдонӣ шудааст. Инчунин ӯро соли 1969 узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб намудаанд.

Фаъолияти илмӣи Н.Маъсумӣ серсоҳа ва гуногунпахлӯст. Таълифоти зиёди устод далели дар риштаҳои гуногуни илми филология дасти тавоно доштани эшон аст. Вай ҳанӯз аз соли 1936 сар карда, дар матбуот шеърҳо ва мақолаҳои илмӣи худро чоп мекард. Китобҳои дарсӣ оид ба фанҳои забон, адабиёт, фолклор ва корҳои илмӣи пажӯҳишӣи Н.Маъсумӣ дар солҳои баъдӣ пайваста ба нашр расида, мавриди истифодаи устодону шогирдон қарор мегирифт. Н.Маъсумӣ натавон ба китобҳои дарсӣи забону адабиёти тоҷикро таълиф менамуданд, балки дар таҳияи барномаҳои таълимӣи фанҳои мазкур саҳми худро гузоштаанд. Тибқи иттилои профессор М.Исмагуллоев ин олим ва омӯзгори тавоно дар риштаҳои гуногуни илмӣи филологияи тоҷик беш аз 25 китоб ва 200 мақолаи арзишманди илмӣ ва таълимӣ ба нашр расонидаанд, ки онҳо дар маҷмӯъ нишондиҳандаи фаъолиятҳои босамари илмӣи омӯзгорӣи устод аст. Китобҳои «Нишондиҳандаҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ» (1949), «Фолклори тоҷик» (1952), «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» (1959), «Усули таълими адабиёт дар синфҳои 5-8» (1960), «Муҳаммадҷон Раҳимӣ» (1961), «Адабиёти тоҷик дар асри ХУIII ва нимаи аввали асри XIX» (1962), «Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат» (1967), «Адабиёти советӣи тоҷик» (китоби дарсӣ, бо ҳаммуаллифии Х.Мирзозода ва Ю.Бобоев 1952) ва ғайра маҳсули фаъолиятҳои босамару гуногунҷанбаҳои Н.Маъсумӣ мебошанд[5].

Устод Н.Маъсумӣ ба ҳайси яке аз муҳаррирони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) дар инкишофи фарҳангшиносии муосири тоҷикӣ нақши босазо доранд.⁶ Таҳияи ин шоҳкориҳои луғатшиносии тоҷикӣ, ки таҳти роҳнамоӣ ва иштироки бевоситаи устод сурат гирифтааст, аз тарафи донишмандони зиёд, ховаршиносону тоҷикшиносони кишварҳои гуногуни ҷаҳон эътироф ва эҳтиром гардидааст.

Н.Маъсумӣ нахустин муҳаққиқ ва кашшофи шахсият ва ашъори Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ мебошад. Бо ибтикори эшон ба нашр расидани «Мунтахаботи ашъор»-и Нақибхон Туғрал барои омӯзиши амиқтару фарогиртари аҳволу осори шоир роҳ кушод, соли 1966 устод Н.Маъсумӣ бо ҳамкориҳои М.Холов «Намунаи фолклори Афғонистон»-ро таҳия ва чоп карданд, ки баъдан дар ин замина фолклоршиносони тоҷик пажӯҳишҳои зиёди арзишмандеро ба анҷом расониданд. Бояд гуфт, ки Н.Маъсумӣ муаллифи нахустин асари ҷомеъ ва мукамал дар фолклоршиносӣ буданд. Ҳанӯз соли 1952, вақте ки китоби «Фолклори тоҷик» (қ.1) ба нашр расид, муҳаққиқон ба он баҳои баланд дода буданд.

Соли 1966 яке аз асарҳои муҳим ва бунёдии Н.Маъсумӣ бо номи «Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат» аз чоп баромад, ки он воқеан, дар фаъолиятҳои илмӣи пажӯҳишӣи муаллиф тадқиқоти марҳилавӣ маҳсуб мегардад[7].⁷ Дар қисмати аввали ин китоб муҳимтарин масъалаҳои омӯзиши адабиёти тоҷик ва дар бахши дуюми он мушоҳида ва мулоҳизаҳои муаллиф дар мавриди инкишофи забони адабӣ матраҳ мегардад. Китоби мазкур натиҷаи фаъолиятҳои тӯлонӣи босамари илмӣ ва омӯзгорӣи устод Н.Маъсумӣ мебошад.

Бояд гуфт ки аз солҳои панҷоҳуми қарни XX сар карда, дар факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ, дар заминаи тадқиқоти таълифотҳои ҷиддио бунёдӣ, як мактаби ҷавии илми филологияи тоҷик ба вуҷуд омад, ки шоҳаи забоншиносии он бо ном ва фаъолиятҳои босамари устод Н.Маъсумӣ дар ин самт вобаста мебошад. Дар ин мактаб аз ҳамаи солҳо сар карда, омӯзиши масъалаҳои гуногуни сохти грамматикӣи забони тоҷикӣ, проблемаҳои гуногуни сарфию нахви он ривҷ гирифт. Ҷавонони зиёде зери роҳбарии устодони бузург чун Н.Маъсумӣ рисолаҳои номзадио докторӣ навишта, ҳимоя карданд. Дар ин замина бо марказҳои эроншиносии Русия, Озғорбойҷон ва Гурҷистон ҳамкориҳои судманд ба роҳ монда шуд.

Дар солҳои баъдӣ мактаби илмӣи факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ дар самти забоншиносӣ зери роҳнамоии устод Н. Маъсумӣ, дар самти адабиётшиносӣ зери роҳнамоии устод Х.Мирзозода ва дар самти усули таълим бо ҳидояти устод А.Эшонҷонов инкишоф меёфт ва олимону муаллимони варзидаи зиёдеро тарбият намуда, дар хизмати илму маорифи кишвар гузошт[8].

Устод Н.Маъсумӣ бо ҳамроҳии Т.Пӯлодӣ ва Б.Раҳимзода дар факултети филологияи Донишгоҳи маҳфили адибони ҷавонро роҳандозӣ намуданд, ки он дар тарбияи як қатор шоирону нависандагони маъруфи тоҷик нақши муҳим гузошт. Аз ҷумла, шоирону нависандагони шинохтаи тоҷик Ф.Ансорӣ, Б.Ҳоҷӣ, Ғ.Мирзо, Л.Шералӣ, У.Рачаб, Қ.Киром, С.Султон, А. Атобоев, Қўҳзод, М.Баҳтӣ, К.Мирзоев, К.Насруллоев ва дигарон дастпарварони ҳамин маҳфили адабӣ ҳастанд. Устод Н.Маъсумӣ дар солҳои 60-70 садаи XX ва охири умрашон дар ин факултет аз фанҳои забон ва адабиёти тоҷик, фолклори тоҷик дарс мегуфтанд ва дар тарбияи омӯзгорони фанҳои мазкур саҳми бевосита мегузоштанд. Дарсҳои устодро, ки бо як маҳорати нотақрори омӯзгорӣ баргузор мегардид, бисёре аз шогирдон дар ёд доранд ва дар маҳфили сухбатҳои дӯстона аз лексияҳои ҷаззоби Н.Маъсумӣ дар мавриди рӯзгору осори Ҳилолӣ, Мушфиқӣ, Бедил, Зебуннисо, Аҳмади Дониш, Савдо, Туғрал ва дигарон бо муҳаббат ёд мекунанд. Ба шаҳодати шогирдонашон устод Н.Маъсумӣ дар баробари дониши амиқу фароғири филологӣ маҳорати баланди суханварӣ, нагтоқӣ ва садои овози ҷаззоб доштанд. Эшон ашъори зиёди Ҳилолӣ, Нозим, Бедил, Туғрал ва дигар шоирони бузургро аз бар медонистанд ва дар дарсу маҳфилҳои адабӣ бо камали маҳорати суханварӣ қироат мекарданд. Ин фазилатҳои волоро устод Н. Маъсумӣ аз муаллимони нахустинашон Л.Бузургзода ва Ҳ.Ҳодизода ба мерос гирифта буданд.

Устод Н.Маъсумӣ 16 августи соли 1974 аз дунё гузаштанд, ки ин барои илми филологияи тоҷик воқеан, талафоти ҷуброннопазир буд. Баъдан, бо ибтиқори шогирдону ҳамкорунашон осори илмӣ устод дар ду ҷилд таҳия гардид, ки он бо дастгирӣ ва пешгуфтори Президенти Ҷамоиши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон М.С.Осимӣ чанд бор ба ҷоп расид ба шахсият ва қарномаи илмӣ омӯзгорӣ устод Н.Маъсумӣ умри абад бахшид.

АДАБИЁТ

1. Ёдномаи устод Маъсумӣ.-Душанбе: Адиб,2016,-с.8.
2. Исмаилов М. Педагог, олим ва инсонӣ комил// Ёдномаи устод Маъсумӣ.-Душанбе: Адиб,2016,- с. 17.
3. Масуми В.О.Ҷаҳонам хушнафрус аст// Ёдномаи устод Маъсумӣ.-Душанбе: Адиб,2016,- с.117.
4. Сайфуллоев А. Соҳибдилон намиранд//Маориф ва маданият, 1960, -15 май.
5. Ёдномаи устод Маъсумӣ.-Душанбе: Адиб,2016.
6. Шукров М. Аз қуллаҳои қуҳ ба қуллаҳои илм// Садои Шарқ, 1966,-с.83.
7. Маъсуми Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.1.- Душанбе, 1977.
8. Маъсуми Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.1.- Душанбе, 1980.

НОСИРДЖОН МАСУМИ И РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ НАУКИ

Статья посвящена научной и педагогической деятельности устода Н.Масуми, который полностью посвятил свою сознательную жизнь исследованию таджикского языка, литературы и фольклора. Кроме того, он был учителем и наставником нескольких поколений таджикских филологов – преподавателей и исследователей языка и литературы.

Автор уделяет особое внимание фундаментальным работам Н.Масуми по классической и современной литературе. Велики заслуги устода в развитии таджикского языкознания, особенно в области лексикологии, лексикографии и стилистики. Н. Масуми внес огромный вклад в воспитании таких известных таджикских поэтов и писателей как У.Раджаб, Л.Шерали, М.Бахти, У.Кухзод, Г.Мирзо, Х.Файзулло и других. Сегодня ярко ощущается вклад Н.Масуми в развитии различных отраслей таджикской литературы и филологической науки. Наш народ сегодня высоко ценит заслуги таких патриархов науки, литературы и системы образования республики, как устод Н.Масуми.

Ключевые слова: Н. Масуми, язык, фольклор, стилистика, учитель, языкознание, таджикский народ, таджикская филология, литература, лексикология.

NOSIRJON MASUMI AND THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC SCIENCE

The article is devoted to the scientific and pedagogical creative activities of ustod N. Masumi who devoted his full life to the research of Tajik language, literature and folklore. In addition, he was the teacher and tutor of several generations of philologists-teachers and researchers of the language and literature.

The author pays a special attention to the fundamental works of N. Masumi on classical and modern literature. Ustod N. Masumi plays a great role in the development of Tajik linguistics, in particular in the sphere of lexicology, lexicography and stylistics. N. Masumi made a great contribution to the education of such famous Tajik poets and writers such as U. Rajab, L. Sherali, M. Bakhti, U. Kukhzod, G. Mirzo, Kh. Faizullo and others. Today N. Masumi's contribution to the development of various branches of Tajik literature and philological science is clearly felt. Our people today highly appreciate the merits of such patriarchs of science, literature and education system of the republic as ustod N. Masumi.

Key words: N. Masumi, language, folklore, stylistics, teacher, linguistics, Tajik people, Tajik philology, literature, lexicology

Сведения об авторе:

Солехов Шамсиддин Аслиддинович, д.ф.н., профессор, зав. кафедры теории и истории литературы ТТТУ им.Садриддина Айни: тел:987650043; эл.почта: soleh59@mail.ru

About the author:

Solehov Shamsiddin Asliddinovich, Doctor of Philological science, head of the department of Theory and History of literature TSPU named after Sadriddin Aini: Mobile phone; 987650043; mail: soleh59@mail.ru

ВИЖАГИҲОИ ЖАНРИИ СУРУДҲОИ ХАЛҚИИ ТОЧИКӢ

Сабдӣ Қ.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Пеш аз он ки мо дар бораи вижагиҳои жанри суруд ақидаи худро дар асоси гуфтаҳои назарии муҳаққиқон ба як нуктаи муҳим ишора намуданро муносиб медонем. Ин он аст, ҳуди сурудҳои мавҷудро, ки аз ҷониби сарояндагони гуногун сароида мешаванд ба ду гурӯҳи калон ҷудо бояд кард. Яке сурудҳое, ки аз замонҳои қадим то имрӯз дар байни мардум ва онро сарояндагони халқӣ (дар гузаштаҳо бесавод, нохонда) месароянд; дигар ин сурудҳои китобӣ (маснавӣ, рубоӣ, ғазал, қитъ ва ғараро) аст, ки онҳоро сарояндагони касбӣ то имрӯз месароянд. Таҳқиқи мо фақат вобаста ба сурудҳои халқӣ аст, вале ба таври муқоисавӣ гоҳе ба сурудҳои китобӣ низ ишора менамоем. Яъне мо он жанреро таҳқиқ менамоем, ки «суруд», яъне сурудҳои халқӣ буда, дорои вариантҳои мебошанд ва намунаҳои онҳо асосан дар асри XX аз ҷониби муҳаққиқони гуногунсабб сабт шуда, дар матбуоти даврӣ ва китобҳои гуногун ҷоп шудааст.

Ба ин васила яке аз масъалаҳои печидаи илми адабиётшиносӣ ва фолклоршиносӣ ба жанрҳо ё навъҳо ҷудо карда омӯختани онҳо мебошад. Аз як тараф ба жанрҳо ҷудо кардан таҳқиқи масъаларо осон месозад, вале аз тарафи дигар мушкилӣ ба пеш меорад. Чунки то имрӯз муҳаққиқоне, ки бо таҳқиқи масъалаҳои назарии адабиёти хаттӣ ва адабиёти гуфторӣ машғул ҳастанд, хусусиятҳои баъзе жанрҳоро ба таври дақиқ муайян накардаанд. Ҳанӯз дар нимаи аввали асри XX адабиётшинос О.М.Фрейденберг дар китоби худ «Поэтика сюжета и жанра» ба таври муфасссал оид ба шаклگیری жанрҳои адабӣ, омезиши онҳо, дар асоси жанре пайдо шудани жанри дигар изҳори назар карда буд [21].

Агар дар адабиётшиносӣ баъзе жанрҳо ба таври дақиқ муайян шуда бошад ҳам, вале нисбати баъзе ҳанӯз баҳс идома дорад. В.В. Кожинов дар бораи хусусияти асосии жанрҳои адабӣ сухан ронда бар он ишора менамояд, ки гуногунӣ ва байни ҳамдигар иртибот доштани жанрҳо боиси «баҳсҳои назарияи жанр» шудааст. Эшон ба идомаи ин ақидаи худ меғӯяд: «Гоҳе ҳуди масъала номаълум аст, ки оё жанр категорияи мазмун ва ё категорияи шакл аст» [10, 107].

Аз сабаби он ки фолклоршиносон низ асосан адабиётро, яъне матнҳои адабиёти гуфториро, таҳқиқ менамоянд, барои таҳқиқи матнҳои фолклорӣ аз равишҳои ба жанрҳо таҳқисим намудани матнҳо ва дигар меъёрҳои адабиётшиносӣ истифода мебаранд.

Нисбати ҳамчун жанр таҳқиқ намудани суруд дар фолклоршиносии кишварҳои олам баҳсҳо ғоногун аст. Муҳаққиқони ҳар кишвар дар асоси маводи ғирдовардаи худ роҷеъ сурудҳои халқӣ ибрози назар менамоянд. Аз сабаби он ки илми фолклоршиносии мо дар асоси афкори назарӣ ва амалии муҳаққиқони рус шакл ғирфтааст, ҳангоми баҳсҳои назарӣ бо осори онҳо таъя менамоем. Агар фолклоршиносони рус дар асоси маводи ғирдовардаи манотиқи муҳталифи Русия баҳс намоёнд, мо бо истифода аз асарҳои назарӣ бар бунёди маводи фолклори мардуми тоҷик, ки аз байни тоҷикони Осиёи Миёна ғирдоварӣ шудааст, сухан хоҳем гуфт.

Мувофиқи баҳсҳои назарии фолклоршиносӣ ҳар матне, ки аз гуфтори мардум сабту сабт шудааст, дорои хусусиятҳои мебошанд. Дар адабиёт, адабиётшиносон дар асоси сохтор, сабки баёни нависанда, ҳаҷм асар ва ғайра махсусияти ин ё он жанро муайян намудаанд. Шакли сабки баёни аксари жанрҳо маълум аст, вале муайян кардани баъзе жанрҳо дар адабиёт ҳам то имрӯз баҳсомез мебошад. Ҳамин нукта дар фолклоршиносӣ мушкилтар аст. Чунки ғуяндагони матнҳои фолклорӣ аз як тараф нисбати ин ё он жанр ҳеҷ гоҳ як истилоҳи ягонаро ба кор намебаранд, аз тарафи дигар муҳаққиқон низ гоҳе дар андеша ҳастанд, ки фалон матн жанр аст ё не?

Фолклоршиносони рус ба монанди В.Я.Пропш, В.Е.Гусев, В.П.Аникин, Ю.Г.Куруглов, С.Г.Лазутин, В.И.Еремина ва дигарон дар асоси матнҳои фолклори мардуми рус дар атрҳои табақабандӣ ва ба жанрҳо ҷудо кардани онҳо баҳсҳои зиёде доштаанд. Аз ҷумла В.Е.Гусев гуфта буд, ки дар илм ҳанӯз табақабандии ягонае оид ба матнҳои фолклорӣ вучуд надорад, то ҳама онро биҷазиранд. Ба гуфти ӯ ҳар муҳаққиқ дар асоси баъзе нишонаҳои матнҳои фолклорӣ онҳоро ба жанрҳо, навъҳо, гурӯҳҳо ҷудо кардаанд [7, 106].

Баҳсҳо оид ба ба жанрҳо ҷудо кардани матнҳои фолклорӣ ва аз ҷумла сурудҳои халқӣ дар асри XIX оғоз шуда буд. Дар асри XX бештар шуд ва то имрӯз идома дорад. Баъзеҳо нисбати матнҳои фолклорӣ табақабандии ҷинсу жанрҳои адабиётро ба кор мебаранд ва баъзеҳо хусусиятҳои жанрҳои фолклориро ба инобат ғирифта ақидаи худро баён менамуданд [7; 17; 9; 11; 12; 5].

Фолклоршиносони рус аз як ҷониб аз табақабанди ба жанрҳо ҷудо кардани адабиётшиносиро истифода намудаанд, аз тарафи дигар хусусиятҳои фолклории онҳоро, ки иҷро мешаванд ба инобат ғирифтаанд. Онҳо баъзе матнҳои сурудҳоро ба жанрҳои мушакил ҷудо намудаанд. Масалан Ю.Г.Круглов сурудҳои ҷашни арӯсии русҳоро дар китоби худ «Русские свадебные песни» таҳқиқ намуда, ёдовар мешавад, ки тахти истилоҳи «свадебные песни» (сурудҳои арӯсӣ) тамоми маводи назми вобаста ба арӯсиро муайн намудан мумкин нест, ҳатто ҳуди сурудҳои арӯсӣ ба як жанр мансуб намебошанд [11, 20].

Агарчи таҳқиқи матни сурудҳои русиро муҳаққиқон аз асрҳои XVI-XVII шурӯъ намуда, баъдан дар асрҳои XVIII-XXX идома додаанд назарҳо ба хусусиятҳои жанрии анвои сурудҳои русӣ гуногунанд. Оид

ба жанри мустақил ё дорои анвои жанрҳо будани сурудҳои русӣ В.Я.Пропи ба таври муфасал бо мисолҳо, далелҳо ақидаи худро баён намудааст [17, 62-80].

Вале аз сабаби он ки сурудҳои халқии тоҷикӣ аз байни мардум дер сабт шуд ва намунаҳои сурудҳои то асри XX-ро (ғайр чанд матни кӯтоҳ) дар даст надорем, мисли русҳо ба чанд жанри мустақили ҷудо намудани сурудҳои халқии тоҷикӣ ҳанӯз барвақт аст. Барои ин кор пеш аз ҳама матни илмӣ сурудҳои халқии тоҷикӣ бо нотаҳо ба нашр расонида шаванд, он гоҳ дар асоси матнҳои мавҷуд роҷеъ ба жанрҳо ҷудо кардани сурудҳои тоҷикӣ метавон изҳори назар намуд.

Ба ҳар ҳол аз солҳои панҷоҳуми асри XX шурӯъ намуда, дар бораи истилоҳҳои гуфторӣ ва навишторӣ муҳаққиқони тоҷик низ назари худро гуфтаанд. Агарчи дар солҳои 20-40 матнҳои сурудҳои халқӣ ҳале кам ғирдоварӣ шудааст, вале дар унвони матнҳо дар қанори истилоҳоти «байт хондан», «ғазал хондан», «ҳофизӣ кардан», «ашӯла» истилоҳи «суруд» низ ба назар мерасад.

Аз солҳои 50-ум ва баъд фолклоршиносон Р.Амонов, Ф.Зехнӣ, Д.Обидов, Р.Аҳмадов ва дигарон истилоҳи «жанри суруд»-ро ба қор бурдаанд ва махсусияти онро дар асоси маводи мавҷуд шарҳ додаанд. Ҳамчунин вижагиҳои онро дар муқоисаи жанрҳои дигари назми гуфторӣ ёдовар шудаанд. Аз ҷумла Р.Амонов дар бораи сурудҳои халқии тоҷикӣ гуфтааст: «Суруд аз рубой, байт ва ашӯла барин намудҳои миниатюрии назм бо як чанд хусусиятҳои худ тафовут дорад. Он аз ҷиҳати ҳаҷм нисбатан калон, шаклан гуногун ва аз ҷиҳати сохт мураккабтар аст. Сурудҳо аз 8-10 то 30-40 мисраъ мерасанд. Баъзе сурудҳо дорои сюжети мукамал буда, ба дostonҳои хурд лирикӣ табдил ёфтаанд» [4, 288].

Устод Р.Амонов дар бораи сурудҳои халқии тоҷикӣ дар асоси маводи мавҷуди бойгонии фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ изҳори назар намудааст. Агарчи баъзе намунаҳои жанрҳои дигари манзум ба монанди байт, дубайтӣ, рубой, ғазал низ гоҳе чун суруд сароида мешаванд, вале аз ҷиҳати сохтор онҳо аз суруд тафовут доранд. Ин ҷо як масъалаи нозук аст, жанрҳои ғайр дар қадом ҳолат суруд мешаванд бояд бо мисолҳо нишон дода шаванд. Чунки ҳамаи байту рубоиҳо суруд нест. Суруд дар асоси пайвастиҳои чанд байт ё чанд рубой аз ҷониби сароянда суруда шуда, аввалу анҷом дорад, ки ин масъала бояд ба таври ҷудогона бо далелҳо таҳқиқ шаванд.

Маҳз ана ҳамин суруда шудани байту рубой ва жанрҳои дигар боиси он шудааст, ки муҳаққиқони тоҷик нисбати ба қор бурдани истилоҳи «суруд» ҳамчун жанри мустақил дудила шаванд. Аз ҷумла Б.Шермуҳаммедов дар равиши мушоҳидаи худ дар асоси далелҳо ба чунин натиҷа расидааст: «Дар асоси таҳқиқ собит шуд, ки далелҳои лозим барои ҳамчун «жанр» ҷудо намудани «сурудҳои халқӣ» вучуд надорад, ба хусус дар он ҷойҳое, ки худ «суруд» дар он ҷо нест» [26, 16].

Баъди ин инқори ҳеш Б.Шермуҳаммедов дар повараки рисолааш ишора бар он намудааст, ки мумкин аст дар асоси тасаввуроти техникӣ дар Тоҷикистон сурудҳои муайянро «халқӣ» номем. Ё ишора менамояд, ки масалан он сурудҳоеро, ки вазни арӯз надоранд. Аз ҷумла «Асир афтодаме», «Уштурбача монд», «Қабак шаваму ағба бароям», «Ялалӣ, бобо, яле», «Мурғак», ки вазни арӯз надоранд [26, 16].

Албатта, ин ақидаи Б.Шермуҳаммедов як сабаби ҷиддӣ дорад. Ин он аст, ки ӯ дар рисолаи илмӣ худ ҳафт матни сурудеро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад, ки муаллиф доранд ва онҳо дар байни мардум густариш ёфтаанд. Дар айни замон ин сурудҳо вариантҳо пайдо карда халқӣ шудаанд. Аз ин рӯ, далелҳои мавҷуд аз як тараф ӯро водор намудааст, ки суруд жанри мустақил нест, аз тарафи дигар ҳадаш ишора менамояд, ки «мо бидони ҳеч шак сурудҳои халқиро» таҳқиқ менамоем [26, 17].

Аз сабаби он ки сурудҳои тоҷикӣ, яъне он матнҳо, ки дар байни мардум ба гунаи овозӣ ва созӣ сароида мешаванд, то имрӯз ба таври комплексӣ таҳқиқ нашуда, баъзе анвои сурудҳои ҷудогона дар контексти маросимҳо таҳқиқ гардидааст, мо лозим донистем, ки он матнҳоеро, ки фақат дар байни мардум суруда мешаванд ва ба жанри суруд тааллуқ доранд, таҳқиқ намоем.

Ба ин ҷиҳат метавон ёдрас шуд, ки аз замонҳои қадим суруд дар миёни мардуми тоҷик яке аз жанрҳои машхуртарин буда, дар тамоми сол ҳамдами зиндагии мардум аст. Аз тариқи он мардум ҳамеша ғизои маънавӣ гирифтаанд. Аммо, бо таассуф, ин жанри машхури халқӣ дар замонҳои пеш (ба истиснои чанд матн ангуштшумор, ки он ҳам тасодуфӣ сабт гардидааст) сабт нашудааст.

Дар ин ҷо ба як масъалаи дигар низ бояд ишора намоем. Дар гузаштаҳо аксари ашъори шоирон дар тӯли асрҳо дар ҷашнгоҳҳо, дар мафҳилҳо, дар маъраҳо, дар рӯзҳои шодмонӣ аз ҷониби сарояндагонӣ қасбӣ ва халқӣ суруда мешуданд. Дар ин бора дар сарчашмаҳо ишора шудааст, ки чанд намунаи онро Б.Шермуҳаммедов дар рисолаи илмӣ худ бо мисолҳо таҳқиқ намудааст. Эшон ҷи гана вариант пайдо намудани сурудҳои дар асоси ашъори ин ё он шоир сурудашударо бо мисолҳо нишон додааст. Вале таҳқиқи мо фақат сурудҳои халқӣ аст, ки анвои гуногун он аз байни мардум сабт гардида, дар маҷмӯаҳо ҷоп шудааст ва ҳамчунин дар бойгонии ФФ нигоҳ дошта мешавад.

Тавре ки дар боло ишора кардем суруд он матне аст, ки аз тариқи овоз ва соз суруда мешавад. Дар ин маврид як баҳси дигар ба вучуд меояд. Қариб ҳамаи осори манзум сароида мешавад. Аз ҷумла байт, дубайтӣ, рубой, ғазал, қитъа. Фаромӯш набояд, қард, ки хангоми сароидани ин авнои адабӣ, сароянда онро дар қолаби суруд меорад. Яъне он матн айнан дар ҳамон қолабе, ки ҳаст сароида намешавад. Сароянда дар асоси чанд байт, чанд дубайтӣ, ҷнд рубой ба воситаи нақарот матни суудро месозад.

Як масъалаи дигар аст, ки баъзе сурудҳо тарзи иҷро ва қолаби махсуси худро доранд. Инҳо «тарона», «бадеҳа», «даргилик» мебошанд, ки сароида мешаванд, яъне суруд ҳастанд. Барои он ки масъалаи таҳқиқи мо ҳамчун жанри суруд дақиқтар шавад, дар бораи ин анвои сурудҳо иттилоъ медиҳем. Онҳо яз як тараф марбути жанри суруд мебошанд ва аз тарафи дигар сохтори махсуси худро доранд.

Барои он ки масъала равшан шавад аввал маънои истилоҳи таронаро дар луғатномаҳо аз назар мегузаронем, ки дар аксари маврид ба маънои суруд, сароидан, овозхонӣ омадааст. Аз ҷумла дар луғатномаи «Бурҳони қотеъ» чандин маънои он ба таври зерин шарҳ ёфтааст: «Тарона бар вазни баҳона; ҷавони хушсурат ва шохиди тару тоза ва соҳибҷамолро гӯянд; ва ба истилоҳи аҳли нағма таснифест, ки он се гӯша дошта бошад, ҳар кадом бо тарзе: яке байтӣ ва дигаре мадҳ ва яке дигар тало ва талоло; ва дар луғат нақшу сурат ва дубайтӣ ва суруду нағмаро хонанд ва ба маънии даҳанхонӣ ва танз ва хуштабӣ низ ҳаст; ва ба маънии бадхӯй; ва ҳилаварӣ ҳам омадааст» [Муҳаммадхусайни Бурҳон 1993, с. 275-276].

Муродифи суруд будани таронаро дар ҳамаи луғатҳо гуфтаанд. Ба гуфти шорехони луғатномаҳо тарона ҳамон суруде мебошад, ки месароянд. Ҳамаи маъноҳои таронаро бо истифода аз фарҳангҳои пешин Алиакбар Деххудо овардааст: «ҷавони хушсурат, тару тоза, шохидони тару тоза, ҷавони хушгил, дубайтӣ, рубоӣ; таронаҳои ҳазонагӣ; мурод аз таронаҳои умда ва таронаҳое, ки подшоҳ ё амире тасниф карда бошад; нақш, савт; дар мусиқӣ як қисмат аз ҷаҳор қисмати навбати мутриб яъне таълифи комил аст ва он ҷаҳор қисмат қавл аст ва тарона ва фурудост; суруд ва ашъори миллӣ ва ватанӣ; ба маънии даҳанхонӣ ва танзу хуштабӣ низ ҳаст; базла ва таъна; бадхӯйӣ; ҳилагарӣ» [8, 5766-5767].

Агар калимаҳои дар асоси тарона сохашударо низ аз назар гузаронем асосан ба ҳамон маънои сароидани суруд омадааст. Ҳар кадоми ин калимаҳо ва ибораҳои сохташуда ба сурудани тарона ишора менамоянд: таронабардоштан (баланд кардани суруд), тарона бастан (суруд ва нағма сохтан), тарона баланд кардан (баланд хондани суруд), таронпардоз (нағмасоз, бастакор, мутахассиси санъати мусиқӣ), таронатарош (таронасоз), тарона задан (нағмасароӣ кардан), тароназан, (муғаннӣ), тарона сохтан (оҳанг сохтан), таронасанҷ (сурудхон, нағмагӯ, нағмасоз, бастакор, оҳангсоз), таронасаро(ӣ) (хофиз, сурудхон, сурудгӯй, шоир), таронасоз ва ғайра [23, 332. 8, 5766-5767].

Мувофиқи мутолиа, мушоҳида ва манобеъ маълум мегардад, ки «тарона» суруд аст, яъне онро месароянд. Хуб аст, ки тасоддуфӣ ё амдан як намунаи тарона 1250 сол пеш аз ҷониби таърихшиноси маъруф Абӯҷаъфар Муҳаммади Табарӣ дар китоби «Таъриху-р-русул ва-л-мулук» (Таърихи Табарӣ) оварда шудааст. Таърихшинос соли 725 ин таронаро ба лаҳҷаи мардуми сабт намудааст, ки Р.Раҳмонӣ оид ба ин матн, ки Табарӣ онро се маротиба овардааст ба таври муфасссал сухан гуфтааст [19, 342-344]. Ин таронаи машҳур дар «Таърихи табарӣ» дар шакли зерин оварда шудааст:

*Аз Хутталон омадед,
Ба рӯ табаҳ омадед,
Абор боз омадед,
Ҳушкнизор омадед.* [20, 3704].

Метавон ёдорас шуд, ки ин нӯв қолаби шеърӣ, бо ҳамин вазну бо ҳамин оҳанг аз ҳамон замонҳои қадим то кунан аз байни наффтааст. Ҳам дар Тоҷикистон (ба хусус дар Хучанд) ва ҳам дар кишвари ҳамзабони мо Афғонистон овозхонҳои маҳаллӣ бештар дар сохтору вазну оҳанги мусиқии тарона воқеаҳои зиндагии худро месароянд. Ба гуфти Р.Раҳмонӣ дар байни овозхонҳои маҳаллии Шимоли Афғонистон дар асоси ҳамин қолаби назмӣ озмунӣ «шеърчангӣ» ё «мушоира» ҳам сурат мегирад. Дар бузғашӣ ва дигар маросимҳои мардумӣ маҳз ҳамин сохтори таронаи ҳафтхичой истифода мешавад. Ҳатто шоирони маҳаллии ноҳондаи даризабони Афғонистон дар ҳамин қолаб дostonҳои ҳамосӣ ва сурудҳои нақлии мардумӣ сароидаанд [18, 17-69].

Суннати сароиши суруд дар қолаби тарона дар ҳамон сохтору вазну оҳанг садсолаҳо аст, ки вирди забони мардум аст. Мисоли барҷастаи он таронаи «Рафтем роҳи дуру дур, Овардем ниҳоли гул. . .» аст.

Фолклоршиносони тоҷик истилоҳи таронаро аз ҷиҳати сохтор ва вазн оҳанг ҷудо кардаанд. Имрӯзҳо зери мафҳуми тарона суруде фаҳмида мешавад, ки бештар аз 7 хичо, гоҳе аз 5, 6, 8 хичо низ иборат аст. Тарона на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар Афғонистон, Эрон ва дар миёни мардумони дигар низ бо истилоҳи вижа машҳур аст.

Агарчӣ матни тарона зиёд сабт шудааст, вале то ҳол матни илмӣ он (ғайр аз «Ашӯлаҳои мардуми Хучанд», 2012), ки аз тамоми минтақаҳо бошад, нашр нашудааст. Устод Р.Амонов таронаро зери мафҳуми «ашӯла» мавриди таҳқиқ қарор дода, ишора кардаанд, ки «дар районҳои шимолии Тоҷикистон ва шарқии Ўзбекистон нисбат ба сурудҳо бештар истилоҳи «ашӯла»-ро ба қор мебаранд (ашӯла гуфтан, ашӯла кардан, ашӯла хондан)» [4, 252].

Р.Амонов дар раванди таҳқиқи «ашӯла», онро як навъи суруд гуфта, махсусияти онро ёдовар шуда, пешниҳод менамояд, ки ин навъи суруд дар оянда ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор гирад. Ҳатто эшон таъкид менамоянд, ки истифодаи истилоҳи «ашӯла»-ро «шартан» ба қор бурдаанд [4, 253].

Муҳаққиқони дигар Н.Азимов ва Н.Муродӣ (Тоҷибоев) роҷеъ ба ин жанр изҳори назар намудаанд. Аз ҷумла Н.Азимов дар рисолаи номзадӣ хеш «ашӯла»-ҳои водии Фарғонаро мавриди таҳқиқ қарор додааст [2, 1968].

Н.Муродӣ зери унвони «Инъикоси ҳаёти мардум дар фолклори Хучанд» (ашӯлаҳо) дар бораи ин навъи сурудҳои халқӣ маълумот дода, таъкид намудааст, ки ашӯла дар байни мардуми Хучанд хеле роиҷ будааст [ниг.: Муродӣ 1998]. Ҳамчунин М.Неъматзода ва Ш.Неъматзода маҷмӯаи илмӣ «Ашӯлаҳои мардуи Хучанд»-ро (2012) нашр намуда, оид ба вижагиҳои он дар пешгӯтори ин маҷмӯа сухан гуфта шудааст [6].

Дар воқеъ тарона ҳамчун як навъи суруд бо сохтори махсуси худ, аз анвои дигари сурудҳо фарқ карда меистад. Дар он мавзӯҳои гуногуни рӯзгори ҳаррӯзаи инсон зуд инъикос мешавад. Сарояндагони тарона мушоҳидаҳои худро дар ҳамон қолаби мавҷуд зуд месароянд ва варианти нави матнро ба вучуд меоранд.

Ҳамин тавр тарона аз чор мисраи кӯтоҳ бештар аз 7 (гоҳе 5-6 ва ё 8) ҳичо иборат мебошад. Шакли вазни тарона дар аксари маврид нисбат ба матнҳои дигари сурудҳои халқӣ устувор аст. Таронаҳо асосан қофияи АААА, ААБА ва гоҳе АБАВ ва дар баъзе мавридҳо АБВБ доранд. Ин навъ сурудҳо то имрӯз аз ҷониби фолклоршиносон ба таври ҷудогона таҳқиқ нашудааст.

Навъи дигари суруд, ки бо хусусияти назарраси хеш ҷудо шуда меистад ин «бадеҳа» мебошад. Маъмулан бадеҳа бодоҳатан, ҳозирҷавобона аз ҷониби ду нафар (марду зан) сароида мешавад.

Муҳаққиқон намунаҳои зиёди бадеҳаҳои тоҷикиро сабт намудаанд. Намунаҳои бадеҳаҳо дар солҳои гуногун И.И.Зарубин, М.С.Андреев, Н.Нурҷонов ва дигарон сабт ва нашр намудаанд. Роҷеъ ба бадеҳа низ Р.Амонов дар рисолаи илмӣ худ «Лирикаи халқӣ тоҷик» сухан рондааст [4, 340-351].

Баъдҳо Ф.Муродов дар шакли китобча зери унвони «Бадеҳаҳои халқӣ тоҷик» намунаҳои бадеҳаҳо ба нашр расонидааст [ниг.: Бадеҳаҳои халқӣ тоҷик 1987, с. 3-8].

Дар ин навъ суруд, ки аз ҷониби ду кас сароида мешавад, эҳсоси сарояндагон бо шӯҳӣ, ширинкорӣ бо киноя ва мазҳака пешкаши шунавандагон мешавад.

Бадеҳасарой дар гузаштҳо маъмул будааст, ки С.Айнӣ низ дар романи «Дохунда» ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ ба бадеҳасарой рӯ овардааст. Ӯ дар романи «Дохунда» бадеҳаҳои «Чашмаки ту чашмаки ман» ва «Шоҳдӯхтар»-ро дар рафти ишқварзии Ёдгор ва Гулнор тасвир намудааст [3, 133-134].

Бадеҳа дар воқеъ суруд аст, суруде, ки ду кас бо шӯҳӣ иҷро менамоянд. Дар замонҳои пеш дар чашнҳо, маҳфилҳо, тӯю маръакаҳо якҷо суруд хондани зану мард мумкин набуд. Аз ин рӯ, яке аз сарояндагони маҳаллӣ либоси зан пӯшида дар нақши зан ба сароидани бадеҳа иштирок менамуданд. Фолклоршинос С.Маҳдиев ҳангоми наشري бадеҳаи «Итар-итар» ёдовар мешавад, ки дар маҳалҳои Норақ ин бадеҳаҳо мӯйсафедон Саидов Давлатшӯҳ (дар симои дӯхтар) Қосимов Завқӣ (дар симои падар) иҷро кардаанд [24, 48].

Санъатшинос Н.Нурҷонов низ ҳангоми корҳои майдонӣ ва таҳқиқи театри халқӣ ба бадеҳа диққат дода, намунаҳои онро аз минтақаҳои гуногун сабт намуда, мушоҳидаҳои худро баён намудааст [16, 12-15].

Фолклоршиносон бадеҳаҳои «Шоҳдӯхтар, шакардӯхтар», «Бобо-Пирак», «Эй боди баҳор», «Секинак», «Дилкоко», «Зар бидех», «Биё равем, гул ҷои мо», «Лабшакарӣ», «Гулпарӣ», «Ёри мо мешӣ», «Дӯхтари кӯлобӣ», «Себи Самарқанд» ва ғайраро, ки бештар мавзӯи ишқро дар бар мегиранд, сабт намудаанд.

Ҳамин тавр бадеҳа низ марбуи жанри суруд буда, аз ҷониби ду нафар сароида мешавад. Бадеҳа аз 10-12, 20-26 ва ҳатто то 50 мисраъ иборатанд. Аксари бадеҳаҳо бо вазни ҳичо гуфта шудаанд, вале баъзе дар қолаби арӯз низ мувофиқ меоянд. Муҳаққиқон бадеҳаеро сабт намуданд, ки аз 160 мисраъ иборат аст. Ин бадеҳаи «Бобо-Пирак» буда, дар байни мардум машҳур буд. Маълум шуд, ки бадеҳа ҳамчун як навъ суруд дорои вижагии худ буда, аз ҷониби ду кас, дар қолаби саволу ҷавоб ва ба шакли намоиши театрӣ бо рақсу бозӣ пешкаши мардум мешавад.

Навъи дигари сурудҳои халқӣ, ки дорои вижагии худ мебошанд бо номи «Даргилик» дар вилояти Бадахшон машҳур аст. Даригиликҳо маъмулан аз ду мисраъ иборат буда, мисраъҳо ба нақарот ва мусиқӣ байни ҳамдигар пйваст мегарданд. Даргиликҳоро дар раванди маросимҳо ва маърақаҳои шодиву ғам месароянд. Нисбати суруди даргилик дар забонҳои бадахшӣ истилоҳоти гуногунро ба қор мебаранд. Масалан дар рӯшонӣ ва шугнонӣ «даргилик» ва ҳам «даргилмодик» мегӯянд. Дар забони ваҳонӣ бошад истилоҳи «булбулик», «дуддувик» ба қор бурда мешавад. Фолклоршинос Н.Шакармамадов дар рисолаи илмӣ худ «Даргилик – жанри махсуси фолклор», ки соли нашраш дугуна (1992, 1993) нишон дода шудааст, ба таври муфассал дар бораи ин навъи суруд изҳори назар намуда, аз ҷумла гуфтааст: «Даригиликҳо воситаи муҳими изҳори дарду ташвиш, розу ниёз ҳаяҷону изтиробӣ ботин модарону дӯхтарон дар мавридҳои гуногун (махсусан ҳангоми танҳои) мебошанд» [25, 46]. Муҳаққиқ ҳамчун суруд сароида шудани онро бо мисолҳо ёдорас шуда, таъкид менамояд, ки даргилик як навъ суруд буда «суруди даргилик бо оҳанги пасти ҳазин ва рикқатовар хонда мешавад» [ниг.: Шакармамадов 1992, с. 81].

Ин навъ суруд маъмулан овозӣ аст, онҳо асосан аз 8 ҳичо иборат буда, аз ҷониби занону дӯхтарон, бидуни асбоби мусиқӣ, суруда мешаванд. Вале мардҳо даргилро дар ҳамоҳангии сетор мехонанд. Тавре ки гуфтем даргилик аз як байт иборат буда, баъди ҳар байт яке аз мисраҳо баҳайси нақарот такроран суруда мешаванд. Дар аксари маврид сарояндагон ҳамчун нақарот калимаҳои зеринро такрор ба такрор месароянд: «даргилик, даргил», «даргилик ҷоник», «даргилик модик». Ё мисраи зеринро месароянд: «даргилмодик аҷав ма=лӯв, ҷа лӯви дам басӯ дам лӯв». Маъмулан ҳамин такрорҳо ба шунавандагон

таъсири сурудро бештар месозанд ва ба гуфти Н.Шакармамадов онҳо бунёди аслии нақароти суруд мебошад: «ҳангоми суруда шудани даргиликҳо дар таркиби нақаротҳо калимаҳои «даргилмодик», «дуддувик», «палаик» ва монанди инҳо истифода шаванд ҳам, «даргилик» аксаран аз ҷузъҳои асосии нақаротҳо қарор мегирад: «даргил, даргил», «даргилмодик», даргилик, дуддувик» ва ғайра... Мазмунҳои бештари онҳо аз мафҳуми «даргил» - дилгир, пазмон, фирок пайдо шуда, ин мафҳум дар қисми калони даргиликҳо акс меёбад... Бо мурури замон даргиликҳо дар ҳофизаи сарояндагонӣ мардҳо низ мавқеъ пайдо карданд, ки дар ин ҳолат «даргилик»-ро ба маънои танҳо суруди сӯзи модар истифода кардан қабул нест» [25, 25].

Хулоса даргилик як навъ суруди фолклри мардуми Бадахшон буда, дорои вижагиҳои мебошад. Сарояндагон гоҳе онҳоро тибқи оҳанги «фалакӣ» ҳам сароида, шунавандагонро таҳти таъсири раванӣ қарор медиҳанд.

Ҳамин тавр суруд яке аз жанрҳои машҳури фолклри буда, бо вижагиҳои худ аз жанрҳои дигар фарқ дорад. Ин вижагиҳо пеш аз ҳама ба тарзи овозӣ ва сози сарояндагон матн аст. Агарчи жанрҳои дигар ба мисли байт, дубайтӣ, рубой, ғазал ва ғайра сохтори махсуси худро доранд, ҳангоми сарояндагон бо иловаи нақарот, калимаҳо, ибораҳо ва садоҳои кашии «аююю, оююю, воююю, ҳоююю, хууууу» ва ғайра сохтори худро дигар менамоянд. Дар натиҷа онҳо ба матни суруд табиӣ меёбанд. Ба мисли ҳамаи жанрҳои дигари фолклри сароянда дар раванди сурудан ба матн, бадохтан тағйирот ворид мекунад, ки он асосан ба муҳити иҷрои суруд марбут мебошад.

АДАБИЁТ

1. Азизи, Ф. Фалак и маком как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков / Ф.Азизи. – Душанбе: Адиб, 2009. – 398с.
2. Азимов, Н. Народная поэзия Ферганской долины / Н.Азимов. Автореферат канд. дис. Душанбе, 1968. – 22 с.
3. Айни, С. Кулиёт. Чилди 2. Дохунда / С.Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷикистон, 1960. – 476 с.
4. Амонов, Р. Лирикаи халқи тоҷик / Р.Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412с.
5. Аникин, В.П. Теория фольклора. Курс лекций / В.П.Аникин. – М.: КДУ, 2007. – 432 с.
6. Ашӯлаҳои мардуми Хучанд / Муратибон: М.Неъматзода, Ш.Неъматзода. – Хучанд: Ношир, 2012. – 344 с.
7. Гусев, В.Е. Эстетика фольклора / В.Е.Гусев. – Л.: Наука, 1967. – 320 с.
8. Деҳхудо, А. Луғатномаи Деҳхудо. Ҷилдҳои 1-14 / А.Деҳхудо. – Тохрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Тохрон, 1373 (=1994). – 21149 с. (Ба алифбои форсӣ).
9. Еремина, В.И. Поэтический строй русской народной лирики / В.И.Еремина. – М.: Наука, 1978. – 184 с.
10. Кожин, В.В. Жанр / В.В.Кожин // Литературный энциклопедический словарь / Под общей редакцией В.М.Коженикова, П.А.Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 106-107.
11. Курулгов, Ю.Г. Русские свадебные песни / Ю.Г.Курулгов. – М.: Высшая школа, 1978. – 215 с.
12. Лазутин, С.Г. Поэтика русского фольклора. Учеб. пособие для филол. фак. ун-ов и пед. Ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит-ра» / С.Г.Лазутин. – М.: Высшая школа, 1989. – 208с.
13. Муродӣ, Н. Инъикоси ҳаёти мардум дар фолклри Хучанд (ашӯлаҳо) / Н.Муродӣ. – Хучанд: Наригис, 1998. – 56 с.
14. Муродов, Ф. Сарсухан // Бадеаҳои халқи тоҷик / Муратиб: Ф.Муродов. – Душанбе: Адиб, 1987. – С. 3-8.
15. Низомӣ, А. Шашмаком ва назми форсии тоҷикӣ (Пайванди шеър мусикӣ дар фарҳанги тоҷик) / А.Низомӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 296 с.
16. Нурджанов, Н. Традиционный театр таджиков / Н.Нурджанов. Т.2. – Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002. – 330 с.
17. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. Избранные статьи / В.Я.Пропп. – М.: Главный ред. вост. литературы, 1976. – 326 с.
18. Раҳмони, Р. (Раҳмонов Р.). Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари). Часть I / Р. Раҳмони. – М., 1994. – 170 с.
19. Раҳмонӣ, Р. Фолклри тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
20. Табарӣ, Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарир. Таъриху-р-русули ва-л-мулк (тарҷума аз арабӣ, мураҷҷим Абӯлқосим Поянда). Бо таҳрири умурии Н.Амироҳӣ. Китоби 5 (охирӣ ҷилди 8, ҷилди 9 ва аввали ҷилди 10) / А.М.Ҷ.Табарӣ. – Душанбе: СЭСТ, 2014. – 726 с.
21. Фрейденберг, О.М. Поэтика сюжета и жанра / О.М.Фрейденберг. – М.: Лабиринт, 1997. – 448 с.
22. Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. – Душанбе: ҚДМ «Шучонён», 2010. – 996 с.
23. Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / Зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. – Душанбе: ҚДМ «Шучонён», 2010. – 1094 с.
24. Фолклри Норак / Тартибдиҳанда: С. Маҳдиев / Ҷамъкунандагон ва ба ҷоп таърифунандагон: С.Маҳдиев, Қ.Ҳисомов, Р.Аҳмадов, Г.Раҳматова. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 316 с.
25. Шакармамадов, Н. Сурудҳои туйи Помир / Н. Шакармамадов. – Хоруғ, 1993. – 212 с.
26. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). / Б. Шермухаммедов. – Душанбе, 1987. – 326 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЖАНРИ ТАДЖИКСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

В статье на основе научных дискуссий рассматривается специфика песенных жанров. Автор отдает дань, своеобразию песенных жанров, представляя дискуссию фольклористов, литературоведов и музыковедов, таких как О. М. Фрейденберг, В. Я. Пропп, В. Е. Гусев, В. П. Аникин, Ю. Г. Г. Г. Лазутин, В. И. А. Аникин. К ним присоединяются и опираются на них Б. Шермухаммедов, Н. Шакармамадов, Н. Нурджанов, Р. Рамони. Выявлена специфика жанров песни, в основе которой лежит главным образом звуковая и мелодическая форма, в то же время выражающая свои взгляды на мелодичность песни.

Ключевые слова: песня, текст, контекст, вариант, копия, фольклор, сборник, публикация, исследование, невесты, подружки невесты.

CHARACTERISTIC GENRE TAJIK FOLK SONGS

In the article, on the basis of scientific discussions, the specifics of song genres are considered. The author pays tribute to the originality of song genres, presenting a discussion of folklorists, literary critics and musicologists, such as O. M. Freidenberg, V. Ya. Propp, V. E. Gusev, V. P. Anikin, Yu. G. G. G. Lazutin, V. I. A. Anikin. B. Shermukhammadov, N. Shakrmamadov, N. Nurjnov, R. Ramoni join them and rely on them. The specificity of the genres of the song is revealed, which is based mainly on the sound and melodic form, at the same time expressing their views on the melody of the song.

Keywords: song, text, context, version, copy, folklore, collection, publication, research, brides, bridesmaids.

Сведения об авторе:

Саади Косими Абдулкадир - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: +992

About the author:

Saadi Kosimi Abdulkodir - candidate of philology, associate professor of the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: +992

СУХАНЕ ЧАНД ОИД БА ДОСТОНИ «БАРЗУНОМА»-И ХОЧА АМИДИ АТОЙ

Курбон В.

Технологический университет Таджикистана

Восиева Р. Қ.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Дар таърихи адабиёти тоҷик назми достонҳои қаҳрамонӣ ҳамоҳангӣ ба соҳаи муҳим дорад. Мусаллам аст, ки ҳамоҳангӣ аз ашӯри васфист, ки дар васфи мардонагӣ ифтихор аз аслу насаб ва бузургӣҳои шахс ё қавме баҳс мекунад. Достони ҳамоҳангӣ ноқис ва нотаом набуда, ҳонанда ҳамаи ҳафзҳои дар ин ва ё он мавзӯ гузаштҳо пай дар пай мутолиа мекунад ва дар охир аз оқибати қаҳрамонӣ он натиҷагирӣ карда метавонад.

Дар таърихи тамаддуни башарӣ Абулқосим Фирдавӣ бо таълифи «Шоҳнома» ҳамчун ҳамоҳангӣ беназир шӯҳрат дорад. Таҳаввули ҳамоҳангӣ баъди эҷодгаридани «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавӣ дар давраи ҳукмронии сулолаҳои Ғазнавиён ва Салҷуқиён мушоҳида мекунем. «Шоҳнома»-и безавол асрхост, ки миёни мардумон шӯҳрат ва маҳбубияти ҳосро касб кардааст. Баъди назми «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ достонҳои манзуми ҳамоҳангӣ форсӣ-тоҷикӣ ба авҷи аъло ва дараҷаи комилии худ расида буданд. Пас аз як асри назми «Шоҳнома» достонҳои ҳамоҳангӣ манзуми дигаре ба монанди «Ғаршоспнома», «Баҳманнома», «Фаромарзнома», «Қӯшнома», «Бонугушаспнома», «Барзнома», «Шаҳриёрнома», «Ҷаҳонгирнома», «Лӯҳроспнома» ва ғайра дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба ҳадди камолоти худ мерасанд. Дар ин миён «Барзнома» яке аз манзумаҳои ҳамоҳангӣ бузурге мебошад, ки дар бораи қарномаҳои Барзу - писари Сӯҳроб, суруда шудааст.

Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтаем, ки дар мавриди ҳамоҳангӣ «Барзнома» чанд андешаи ҳудро баён намоем.

Дар миёни манзумаҳои ҳамоҳангӣ форсӣ-тоҷикӣ «Барзнома» аз назари ҳаҷм бар бисёре аз достонҳои адабии омиёна ҷойгоҳи вижае дорад. Бояд таъкид кард, ки аз саргузашти Барзу ривоҷи зиёде дар миёни форсизабонон сабт шудааст. Ҳамчунон аз «Барзнома» нусхаҳои хаттии фаровоне дар китобхонаҳои мухталифи ҷаҳон маҳфуз мебошад. Ин нусхаҳо аз ҷиҳати ҳаҷм ва ҳамчунин зиндагиномаи Барзу тафовути ҷиддӣ ба ҳам доранд. Чунонки, муҳақиқи эронӣ Акбар Наҳвӣ нигоштааст: «Саргузашти Барзу, ба гувоҳии дастнависҳои нисбатан фаровони он, аз достонҳои мардумӣ будааст, чунонки бархе аз нусхабардорон, аз қарни нӯҳум ба баъд, бахше аз онро ба дастнависҳои аз «Шоҳнома» илҳом кардаанд» [2, с.11].

Достони «Барзнома», бешубҳа, давоми мантӣ ва бевоситаи достони «Рустам ва Сӯҳроб» аст, ки дар васфи Барзу — писари Сӯҳроб ва набераи Рустам суруда шудааст. Тавре ки маълум аст, ҳамоҳангӣ Рустаму Сӯҳроб бо ҷиҳати мудҳиши кушта шудани писар ба дасти падар ба поён мерасад ва чунин менамояд, ки достони Барзу, ҳамоҳангӣ, ҳуло ва гирифтаи ин қисса бошад.

Ин асар ҳарчанд матиқан давоми достони «Рустам ва Сӯҳроб»-и «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, вале мутааллиқ будани он ба қалами Ҳаким Фирдавӣ ҳақиқат ба дурустӣ ва чунон ки ҷойи ҳеҷ гуна шакке дар миён набояд, бар қасе равшан нест.

Далели он муҳаққиқоне, ки онро моли Фирдавсӣ намеҳисобанд, бар он асос ёфтааст, ки аввалан, он дoston на дар ҳамаи дастхатҳои «Шoҳнома» омадааст ва, баъдан, назми дostonи мазкур аз дигар дostonҳои «Шoҳнома» суcттар буда, аз ин рӯ, моли Фирдавсӣ буда наметавонад. Бори аввал ба ин масъала муҳаққиқи англис Тёрнер Макан (Turner Macan) диққат дода, дostonи «Саргузашти Барзу-писари Сӯҳроб»-ро аз матни Шoҳнома хориҷ кардааст. Ин фикр дар чопи охири «Шoҳнома» аз тарафи Институти шарқшиносии Академия улуми Иттиҳоди Шӯравӣ низ ҷонибдорӣ шуд. Аммо иддае аз тадқиқотчиёни дигар, баръакс, бар он ақидаанд, дostonи мазкур низ ба қалами худованди сухани форсӣ Фирдавсии бузург тааллуқ дорад. Шарқшиносии рус И.С. Брагинский низ дар ин фикр устувор буд [3, с. 291].

Оиди таъсири Фирдавсӣ ба ҳамосаҳои адабиёти Шарқ, ба хусус «Барзунома» дар баробари «Гаршоспнома», «Сомнома», «Ҷаҳонгирнома», «Фаромарзнома», «Бехрӯзнома», «Баҳманнома» ва ғайра чунин гуфтан ҷоиш аст, ки ба мактаби Фирдавсӣ тааллуқ дорад. Ин фикрро шарқшиносони асри гузашта Е.Э.Бертелс ва И.С.Брагинский низ пурра дастирӣ намудаанд ва имрӯз ҳам бисёре аз адабиётшиносони ватанию хориҷӣ бар ин ақидаанд, ки Фирдавсӣ падари дostonҳои қаҳрамонию ахлоқии Шарқ буда, «Шoҳнома» сарчашмаи илҳом ва манбаи пайравии бархе аз ҳамосасароёни майдони адабиёт аст [4, с. 4].

Ба маълумоти муҳаққиқи фаронсавӣ Жул Мул дар байни китобхое, ки Анкетил Дюперрон аз Ҳиндустон оварда будааст, дostonи «Барзунома» низ мавҷуд буд, ки 65 ҳазор байтро доро аст, вале асли дoston гӯё наздик ба 70 ҳазор байт будааст. Аммо дар феҳристҳои мавҷудаи Китобхонаи миллии Фаронса ду нусхаи ҳаггии «Барзунома» тавсиф шудааст, ки ҳар ду нокис буда, 40 ҳазор байтро дар бар мегиранд.

Ин ҷо зарур медонем суханони Жул Мул-ро аз муқаддимаи ӯ бар муҷаллади аввали тарҷумани «Шoҳнома» оварем: «Барзунома» фил вокеъ мачмӯаи ҳамаи ривоъест роҷеъ ба хонадони Рустам, ки Фирдавсӣ ба онҳо таваҷҷуҳ накард ва дар айнаи ҳол ҳам ҳовӣ дostonи Барзуст, ки асоси ин дoston бар шарҳи паҳлавониҳо ва мардонагӣҳои вай ниҳода шуда. Аз мутолиаи ин китоб ба ҳубӣ бармеояд, ки муроди гуянда таҳияи зайле бар «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ буда мунтаҳои зайл ба азамат аз асл баргузаштааст. Дар ин китоб ҳам монанди «Сомнома» қисмате аз «Шoҳнома», ки филҳақиқат мадҳали дoston шинохта мешавад, нақл шуда, ва пас аз нақл нисфи ахири манзумаи «Сӯҳроб» чунин омадааст: акнун, ки саргузашти Сӯҳробро ба поён бурдаам ба дostonи писараш Барзу оғоз мекунам, инак гирд оед ва суханони маро дар боби писари паҳлавон ва номовари Сӯҳроб бишнавед. Ин аст он чи аз китоби куҳан аз китобе куҳан дар дostonи Сӯҳроб хондаам... Гуяндаи дoston пас аз зикри ин муқаддима бе он, ки маъҳаз ва санади манзумаи худро зикр кунад, ба ёд кардани асли дoston ва ҷиҳату кайфияти он пардохтааст» [5, 324].

Аз гуфтаҳои Жул Мул бармеояд, ки «Барзунома» дostonи ҳамосии бузурге аст ки дар бораи ҷангҳо ва ҳунарнамоиҳои Барзу, фарзанди Сӯҳроб, суруда шудааст. Ин манзума, чунон ки ба ҷойгоҳи он гуфтаем, дар асл аз ду бахш иборат буда, бахши нахустин он дар ҳудуди қарни ҳаштум ва бахши дигар дар ҳудуди қарни даҳум ба вучуд омада аст. Бахши аввали манзума ба тамоми маъни ҳамосӣ аст. Нахустин бор ин манзума дар Ғарб мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт ва он замоне буд, ки Анкетил Дюперрон (Anquetil Duperron) дар нимаи дувуми қарни XVIII чанд нусхаи онро аз Ҳиндустон ба Париж бурд ва дар 1816 Косегартан (Kosegarten) аз рӯи нусхаҳои Дюперрон 275 байт аз «Барзунома»-ро бо тарҷумани олмонӣ мунташир кард. Дар 1729 Дар Тернер Мокон дар қисми «Мулҳақот»-и «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ манзумае бо номи «Саргузашти Барзу»-ро, ки дар ҳудуди 3500 байт омадааст, ворид мекунад. Ин абёт марбут ба пайвастании Барзу ба сипоҳи Афросиёб ва ҳаракати ӯ ба сӯи Эрон ва саранҷом дар омаданиш ба сипоҳи Эрон ва шикасти Афросиёб мешавад, ки баргузинӣ аз бахши куҳани «Барзунома» аст, яъне он қиссаи Барзуро аз замони ба лашкари Афросиёб ҳамроҳ шуда бо эронӣён ҷангиданиш то замони Рустамро шинохта, ба муқобили Афросиёб набард сохтан ва рӯ ба ғузр овардани Афросиёбро дар бар мегирад. Як ҷузъи ин манзума қиссаи Савсан ном ромишгари тӯронист, ки бо макру афсун якҷанд паҳлавони эрониро ба банд оварда, меҳост ба дасти Афросиёб диҳад, вале Фаромарз онҳоро халос кард. Ин ҷузъ ба шакли дostonи ҷудогона ба унвони «Савсаннома» низ машҳур аст. Матолиби «Саргузашти Барзу» аз мундариҷаи «Барзунома»-и бузург фарқ мекунад ва онро мунтахабе аз «Барзунома» шуморидан мумкин аст. «Барзунома» аз ҳайси забону услуб ва тарзи баён нигориш нисбат ба дигар дostonҳои ҳамосии дар тақлиди «Шoҳнома» гуфташуда ҷолиб аст. Пеш аз ҳама, аз ҷиҳати истифодаи калимот ва васфу тасвирот ба «Шoҳнома» шабоҳат дорад. Ба «Барзунома» ривоятҳои динии исломӣ роҳ наёфтаанд. Муаллиф аз калимаҳои арабӣ хеле эҳтиёткорона, аз рӯи зарурат (барои риояи қофия) истифода кардааст. Аксари ин калимаҳо ба забони форсии дарӣ дохил шуда буданд ва дар «Шoҳнома», «Гуштоспнома», «Гаршоспнома» истифода гардидаанд. Вале абёти суи (дар муқоиса ба «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ) дар «Барзунома» ба назар мерасанд. Муаллифи «Барзунома» дар тақлиди Фирдавсӣ роҳи дурустро пеш гирифта, чанд байти «Шoҳнома»-ро тазмину татаббӯ кардааст.

Олими эронӣ Забехулло Сафо дар асари арзишманди худ «Ҷамосасароӣ дар Эрон» дар мавриди таърихи навишта шудан ва муаллифи «Барзунома» чунин меорад: «Таърихи назми «Барзунома»-ро ба ишқол метавон маълум кард. Дар «Мучмаълутаборих» номе аз он наомадааст ва Анкетил Дюперрон онро ба шоире мавсум ба Атой нисбат дода, аммо аз маъҳази суханони худ номе набурдааст. Мо аз ин шоир иттилоо надорем ва зоҳиран «Барзунома»-ро бояд аз қарни панҷуми ҳ. ё шашуми ҳ. донист [5, с.354].

Чаҳор байти аввали достон чунин аст:
 Яке достони пурозору дард.
 Зи пайкори Рустам диле пуршироб.
 Чи омад ба рӯи сипахдори Чин.
 Гурезон ба Рустам ба Шингон расид [1, с. 14]
 Ба поён расонидам ин достон,

Кунун бишнаваз аз ман эй родмард,
 Бадон гаҳ, ки баргашт Афросиёб,
 Ки аз баҳри Бежан ба туронзамин,
 Бадон роҳ ба сира сарандар кашид,
 Достони мазкур ба чунин байт анҷом меёбад:
 Бадон сон, ки бишнидам аз бостон [1, с.183].

Ин достонро Анкетил Дюперрон чунон ки бармеояд, бо истинод ба нусхае, ки дар даст дошт, ба Атоии шоир нисбат додааст: «Барзунома» мутааллиқ аст ба Хоча Амид Атоӣ ибни Яъқуб маъруф ба Атоии Розӣ. Атоӣ дар қарни XI дар дарбори Ғазнавиён зиндагӣ кард ва аз муосирони Масъуд ибни Саъди Салмон аст, ки дар марғи ӯ (491) марсияе сохт»

Ибни Хоча Амид Атоӣ, ки дидаем, бинобар нақли боло Хоча Амид Ато ибни Яъқуб китоби маъруф ба «Атоии Розӣ» аст, ки «ба ҳукми султон Иброҳими Ғазнавӣ ба тарафи Ҳиндустон шитофта, дар Шахвар санаи 481 дар ҳудуди диёри Ҳинду ба ҷавори раҳмати Худованди вадуд реҳлат намуд». Ва Масъуди Саъд дар марсияи ӯ гуфтааст:

Аз вафоти Ато ибни Яъқуб,
 Тозатар шуду қоҳати олам [5, с. 355].

Хулоса, мавзӯҳои ватандӯстӣ паҳлавонӣ «Барзунома» ғояи асосии достони мазкурро ташкил медиҳад. Корнамоиҳои қаҳрамонони ин достон нишон медиҳанд, ки онҳо барои ҳифзи ватан ҷонбозӣ ҷоннисориҳо кардаанд. Аз ин ҷиҳат, хондан, омӯختан ва таҳқиқи таъбиқи «Барзунома»-и Атоӣ дар замони соҳибистиклолии имрӯза аҳамияти бузурги тарбиявӣ ва таърихӣ дошта, махсусан дар тарбияи маънавӣ ва эҳсоси ҳештаншиносиву ватанпарастии ҷавонон муҳим арзёбӣ мешавад.

АДАБИЁТ

1. Барзунома. Ҳозиркунандаи ҷоп ва муҳаррир А.Шохмуров.-М.: ЗАО «Икар», 2011.- 188с.
2. Барзунома (бахши қуҳан). Сурудаи Шамсиддин Муҳаммади Кусах. Муқаддима, таҳқиқ ва тасҳеҳи Акбари Наҳвӣ.-Техрон, 1387.- 282с.
3. Брагинский, И.С. Очерки из истории народной поэзии. Элементы народного поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности/И.С. Брагинский -М.: Издательство АН СССР, 1956.-291с.
4. Бертелс Е.Э. «История персидско-таджикской литературы»/Е.Э. Бертелс, Изб. труды, том-1. Москва: Изд. восточные литературы, 1961, 556 стр.
5. Сафо, Забехулло. Ҳамосасароӣ дар Эрон/Забехулло Сафо/-Техрон:Муассисаи интишороти Амири кабир, 1369.-675с.

НЕСКОЛЬКО СЛОВИ РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ЭПИЧЕСКОЙ ПОЭМЫ «БАРЗУНОМА»

Среди персидско-таджикских поэтических эпосов «Барзунома» является ярким примером данного жанра. Барзу - сыну Сухраба была посвящена сохранившаяся во фрагментах эпическая поэма «Барзунома». Поэма считается непосредственно логическим продолжением поэмы «Рустам и Сухраб». Как известно, поэма «Рустам и Сухраб» трагически закончивается убийством сына- Сухраба собственными руками своего отца –Рустама, и поэма «Барзунома» представляется в какой-то степени заключением поэмы «Рустам и Сухраб».

«Барзунома» состоит из многочисленных сказаний, касающихся семьи и рода Рустама, которым Фирдоуси не уделил достаточного внимания. Основная суть поэмы заключается в комментировании отваги и доблести Барзу. «Барзунома» создана по стилю изложения и метрики «Шахнаме», по древним источникам, поэтическим и прозаическим сказаниям и преданиям, а также использовано народное творчество. Эпическая поэма «Барзунома» была написана в XI веке и приписывается автору Ходжа Ато ибн Яъқуб Атои.

Ключевые слова: Барзунома, Барзу, Сухраб, Рустам, рукопись, сказание, литературовед, текстология, содержание, ислам, миф, вид, стиль.

A FEW WORDS ABOUT «BARZUNOMA» EPIC OF KHOJA AMIDI ATOI

«Barzunoma» is a special and simple literal legend according to its size among Persian and Tajik epical poems. It should be pointed out that there are a lot of stories recorded about Barzu's adventure among Persian language speaking people. «Barzunoma» is one of the great epical poems about heroic deeds of Barzu, Suhrob's son. No doubt, the legend is the logical continuation of «Rustam and Suhrob» legend that sang for Barzu, Suhrob's son and Rustam's grandson. As it is known Rustam and Suhrob epic is ended with the murder of son by the father and it seems that Barzu legend is considered the conclusion of this story.

«Barzunoma» includes a lot of stories about family members of Rustam whom Firdavsi didn't not focus his attention in his «Shohnoma» work. The main idea of the legend is the interpretation of heroism and heroic deeds of Barzu, but around this legend are gathered other legends regarding it. «Barzunoma» according its form and style of creation is created based on ancient resources, poetic and prosaic stories and tales and oral creation of the people. «Barzunoma» legend was created in XI century by Khoja Amidi Atoi ibni Yaqub who was also known as Atoi Rozi.

Keywords: Iskandar, Iskandarnoma, manuscript, fable, secretary, literary scholar, legend, meaning, Islam, story, idea, form

Сведения об авторах:

Курбон Восеъ – Технологический университет Таджикистана, доктор филологических наук, профессор кафедры гуманитарных наук. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н.Карабаева 63/3.

Восиева Рухшона Курбоновна – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул.Рудаки, 121 Тел: (+992 37) 2329565. E-mail:v.rukhshona@mail.ru

About authors:

Qurbon Vose – Technological University of Tajikistan, Doctor of Philology, professor of Humanities Department. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe. Karabaeva street 63/3.

Vosieva Rukhshona Kurbonovna - Tajik State university of pedagogical by S. Aini, Doctor of Philology, professor of department of the theory and history of Literature Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki st., 121 Tel: (+992 37) 2329565. E-mail:v.rukhshona@mail.ru

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА ЗУЛФИЯ

Саффаров А. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дӯстӣ эҳсоси баланDEST, ки он дар такомули ҳақиқии инсон нақши муассир дошта, дар сафар, ҳангоми озмоишҳо – марғу мусибат ва дигар воқеаҳо, ки дар зиндагӣ рух медиҳад, шинохта мешавад.

Вақте ки дилҳо ва ҳадафҳо муштарақ аст, масофа, забонҳо ва ҳатто чинс монеаи ҳисси олии дӯстӣ шуда наметавонанд. Зеро дӯстӣ ин қобилияти якдигарро фаҳмидани ду ҷониб мебошад. Мо чунин дӯстӣ ва равобити тарафайнро дар мисоли Мирзо Турсунзода ва шоира Зулфия мушоҳида карда метавонем. Ин ду шоири бузург дӯстони воқеан содиқ буда, тавонистанд, на танҳо ду дил, балки ду халқро ба ҳам наздик карлананд, ки дар хотираи мардуми тоҷику ўзбек абадӣ боқӣ мондааст.

Падари Мирзо Турсунзода бо вучуди марди заҳматкаш будан – марди равшанфикр, донишманд ва доно буда, меҳост, ки фарзандаш ҳамчун инсони комил ба воя расад. Аз ин лиҳоз вай онро дар 6 солагиаш ба мактаби кӯҳнаи вақт медиҳад. Баъдтар, Турсунзода ба Душанбе омада, ду сол дар мактаб-интернат таҳсил кард. Солҳои 1927-1931 дар Дорулмуаллимини шаҳри Тошканд таҳсил кардааст. Дар тӯли ин солҳо вай бо зиёёни Тошканд шинос шуда, бо онҳо аз наздик мулоқот мекунад. Минбаъд робитаҳои эҷодӣ ва дӯстиро бо адибони ўзбек Ғафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шароф Рашидов, Асқад Мухтор, Ҳамид Олимҷон ва ҳамсари ӯ, шоираи нотақрори ўзбек Зулфия мустаҳкам намудааст, ки он то лаҳзаҳои воқасини зиндагӣ идома ёфтааст.

Мирзо Турсунзода аз лаҳзаҳои аввали шиносӣ бо Зулфия аз самимият, меҳмоннавозӣ, вафодорӣ ва садоқати ӯ ба шеър адабиёт, алаҳқусус маҳорати эҷодии шоира мафтун шуда, ба ашъораш баҳои арзанда дода, навиштааст, ки: «Зулфия Маликаи нафосат дар шакли шеър». Ин баҳои баланди шоир аз он шаҳодат медиҳад, ки шоир ба эҷодиёти Зулфия ошноии комил дошта, аз ашъораш ба ваҷд омадааст.

Мирзо Турсунзода инчунин бо ҳамсари Зулфия шоири маъруфи ўзбек Ҳамид Олимҷон дӯстии наздик доштааст. Вафоти бемаҳали Ҳамид Олимҷон барои Зулфия ҳодисаи ногаҳонӣ буд. Шоира ҳамагӣ 29 сола дошт, ки ба дунёи ғаму андӯх дучор шуд. Аммо шоира бо иродаи қавӣ ва қудрати тавоно ба ин ҳичрон тоқат намуд, дилу чигараш хун шуда бошад ҳам, ҳамчун зани тавонодар зиндагӣ ва кори эҷод ақибнишинӣ накард. Аз нигоҳи Мирзо Турсунзода Зулфия боз ҳам бештар бонуи боирода, часур, пуртоқат ва вафодор намудор ғаштааст.

Мирзо Турсунзода чандин сол Раиси Кумитаи Шӯравии яқдили давлатҳои Осиё ва Африқо шуда қору фаъолият намудааст. Ҳангоми ин кори бонуфуз устод Турсунзода ҳамун қосиди сулҳ ба давлатҳои хеле зиёд сафар намудааст. Дар бештари ин сафарҳо ба Турсунзода шоира Зулфия низ як узви Кумитаи Шӯравии яқдили давлатҳои Осиё ва Африқо ҳамроҳӣ кардааст.

Якумин Анҷумани адибони Осиё ва Африқо. дар шаҳри Деҳлии Ҳиндустон баргузор гардид. Устод Мирзо Турсунзода ба вакилони Иттиҳоди Шӯравӣ сарварӣ мекард. Дар қатори ин вакилон шоираи ўзбек Зулфия низ буд. Аз 17 мамлакатҳои дунё шоирон ва эҷодкорон дар қори анҷуман ширкат варзиданд.

Ҳангоми қори конфронс шоири тоҷик Мирзо Турсунзода дар фикри дар қучо баргузор кардани анҷумани навбатӣ буд. Дар он лаҳза шоираи ўзбек Зулфия ғайриинтизор аз минбар ба ишпинокчиён мурочиат кард: «Ман пешниҳод мекунам, ки конфронси навбатии қитъаро дар шаҳри худ баргузор кунам.»

Орзуи шоири тоҷик Мирзо Турсунзода ва шоираи ўзбек Зулфия амалӣ шуд ва ниҳоят аз 7 то 17 октябри соли 1958 дар театри ба номи Алишер Навоӣ шаҳри Тошканд анҷумани яқдили давлатҳои Осиё ва

Африко дар сатхи баланд баргузор шуд. Дар кори анчумани бошукӯх 204 намояндаи аҳли эҷоди 37 кишварҳои Осиё ва Африко гирд омаданд. Шоири тоҷик Мирзо Турсунзода аз минбар вакилони давлатҳои Осиё ва Африко хайрамақдам гуфта, изҳор намуд, ки: «Идеи баргузор кардани Конфронси нависандагони Осиё ва Африко дар Тошканд, дар Ҳиндустон бу вучуд омада буд. Ин идея аз Деҳлӣ то Қоҳира ва дар мачмӯъ дар тамоми ҷаҳон паҳн шуда, имрӯз дар Тошканд ифодаи амалии худро ёфт. Агар онро шоирона баён кунем, ин андешаро бо парранда муқоиса кардан мумкин аст. Парранда бо ташаббуси шоира Зулфия дар Деҳлӣ шикор карда, болҳои худро дар Қоҳира паҳн кард ва имрӯз дар Тошканд парвоз кард. Ин парранда ба рамзи дӯстӣ, озоӣ ва ваҳдат табдил хоҳад ёфт, ки мардуми дунёро ба худ ҷалб мекунад.»

Мирзо Турсунзода дар байни халқҳои Шарқу Ғарб ҳамчун пули дӯстиро сохт ва бо эҷодиёти пурмазмунаш ҳамаи халқҳои ҷаҳонро мафтун намуд. Шоир дар бораи дӯстӣ эҷоди зиёд намудааст. Ба гуфтаи шоир:

Одамон аз дӯст ёбанд бахт, Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт. [4, с.165]

Зулфия низ дар баробари дӯсти қадрдонаш М. Турсунзода дар васфи сулҳу дӯстии халқҳои ҷаҳон шеърӣ сазовор навиштааст. Шоира дар бораи сулҳу оромӣ чунин гуфтааст:

*Кӯкрак сӯти ва меҳнат билан, Биз ҷаҳонга бергаймиз турмуш.
Она қалби оёққа турса, Ўғлим, сира бўлмайди уруш!* [2, с.5]

Дар ин байтҳои шоира ба таври возеҳ нишон дода шудааст, ки модарони тамоми ҷаҳон сарчашмаи зиндагии оламиён аст. Агар Модарони тамоми дунё ба по хезанд, ҳеч гоҳ ҷанг нахоҳад шуд. Модарони тамоми ҷаҳон ин мавҷудиятро бо шири сафед ва меҳнати худ бунёд кардаанд ва то расидан ба сулҳу оромӣ дар ин ҷаҳони пурғавғо нақши қалиди доранд. Ин байтҳои Зулфия далели он аст, ки то чӣ андоза эҷодиёти Турсунзодаву Зулфия баҳои наздик буда, ба ҳамдигар ҳамфиқранд.

Мирзо Турсунзода оид ба хислатҳои инсонии шоираи ўзбек Зулфия шеърҳо бо номи «Мархабо» навишта, тавассути ин шеър эҳтиром ва ихлоси худро ба тамоми духтарони ўзбек дар симои Зулфия баён кардааст:

*Духтари ўзбек, моро гӯи кун! Дигаронро андаке хомӯш кун.
Гӯи кун! Гапҳои мо беҳуда нест, Ин садоҳои дили осуда нест.
Шавқи ту моро ба илҳон оварад, Рӯ ба сӯи Ўзбекистон оварад.* [3, с.146-147]

Дар мисраҳои мазкур Мирзо Турсунзода дар симои Зулфия ба ҳамаи духтарони ўзбек мурочиат намуда, самимияти худро ба Ўзбекистон ва дар симои ӯ ба духтарони ўзбек изҳор кардааст.

М. Турсунзода ба қамолҳои хоксорӣ дар шеърӣ мазкур зикр мекунад, ки агар ба мисли Рӯдакӣ қудрату тавоноӣ меодштам, ҳусну латофат, рӯи накуву дили софи туро боз ҳам хубтару беҳтар инъикос мекардам:

*То сухан чун қамати мавзун шавад, Дар сари ҳар мисрае дил хун шавад.
Қошқӣ, табъи равон меодштам, Рӯдакӣ қудрат забон меодштам,
Менавистам ҳусну алтофи туро, Рӯи неқӯбу дили софи туро.*

Шоир Турсунзода эҳтиром ва самимияти дӯсти худ Зулфияро дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як шахсияти бузурге, ки аз минбарҳои ҷаҳон сухан ронда, дар бораи сулҳу дӯстӣ ҳарф мезад, васф кардааст. Агар шоира аз минбарҳои сухан гӯяд, тамоми олами Шарқ ба ӯ мафтун мешуд ва дар симои ӯ гулзорҳои Ўзбекистонро медид, ҳатто ҳис мекарданд, ки гулҳои сурхи ин ҷаманро мечинанд. Турсунзода инчунин қайд мекунад, ки Зулфия, новобаста аз он ки дар кучое бошад ҳам, Ўзбекистон ҳамеша мадди назар аст:

*Ту магар он нестӣ, ки Шарқро Аз нигоҳи хеш қардӣ турсафӣ?
Шарқиён рӯи туро чун дидаанд, Гул зи боғи Ўзбекистон чиданд.
Ҳар кучо ки рафт гуфтӯғи ту, Ўзбекистон буд дар паҳлӯи ту.*

Зулфия дар кучое бошад ҳам аз суннатҳои мардумии хешро рӯ намегардонд ва бо тоқии тақдӯзӣ, куртаи миллии алтасу шохӣ дар минбарҳои бонуфузи ҷаҳон сухан гуфтааст. Шоираи шучоъ бо суханҳои хеш дили одамонро бо ҳам пайваست мекард. Чунин лаҳзаҳоро устод Турсунзода чунин тасвир кардааст:

*Тоқии тақдӯзии олампазоҳ, Куртаи шохӣро ҷашмони сиёҳ,
Аз сари минбар сухангӯи ту, Хотири аҳли адабҷӯи ту,
Сомеонатро ба ҷӯи андохтанд, Дил ба даст овардаву дил бохтанд.*

Маълум аст, ки Мирзо Турсунзода қисми зиёди ҳаёти худро дар сафарҳои эҷодӣ гузаронидааст. Зулфия, ҳамкор ва дӯсти шоир, ҳамеша ўро дар сафарҳои ба Шарқи дур ва Ғарб, ба Африко ҳамроҳӣ кардааст. Яке аз ин гуна сафарҳои давлати Миср ва Африқои Шимолий рост омада буд. Тавре ки Мирзо Турсунзода дар бораи ин сафар менависад, духтари Мисрие, ки бо онҳо вохӯрд, салом дода, ба ҷашмони тез ва ҷашмони хандони Зулфия як лаҳза бо табассум нигарист ва гуфт, ки аз ин ҷашмон дарси ибрат бояд гирифт:

*Ёд дорӣ дар лаби дарёи Нил Мекашидӣ чун бари домони дил,
Духтари Мисрӣ туро табрик кард, Бо табассум хешро наздик кард.
Дер ҷашмонро ба сӯят дӯхт он, Аз нигоҳи ту сабақ омӯхт он.*

Зулфия ба духтари мисрӣ менигарад дар ин лаҳза табассуми зебои ӯ атрофро равшан мекунад. Моҳ, гӯё ки дар Нил инъикос ёфта, дарёро тарк кардааст. Ҳангоми рафтани моҳ аз дарёи Нил, мавҷҳои дарё ба

ҳаракат мебароянд ва боиси ошӯб мешаванд. Шоир барои таваллуди ин шеър аз ибораҳои дилнишину зебо истифода намулдааст:

*Ўзбекистон дар барат истода буд, Чун гулистону чаман озода буд.
Акси рӯятро ба об андохтӣ, Моҳро аз Нил берун сохтӣ.
Мавҷҳои Нил ғарбдӯш иҷоданд, Кафк бар лаб кардаву ҷӯшон иҷоданд.*

Вақте ки Мирзо Турсунзода ба Тошканд сафар мекард, ӯ мисли ҳамаи дӯстонаш ба хонаи Зулфия низ таширф меовард ва дар хонаи ӯ меҳмон мешуд. Шоир дар бораи меҳмоннавозӣ ва ширинзабонии Зулфия дар шеъри «Марҳабо» бо як муҳаббати саршор навиштааст, ки:

*Аст дар ёдам, ки ҳангоми сафар, Карда будӣ дӯстонатро хабар:
«Меҳмон дар Тошкенти мо шавед, Аз тамоми Шарқ назди мо равед!»*

Ба андешаи Турсунзода, дар хонаи Зулфия широк ва нависандагон, мутафаккирон ва зиёни тамоми Шарқ таширф меовардаанд. Дар ин ҷо Турсунзода дар бораи то чӣ андоза зебо будани хислатҳои инсонии шоира, ҳамеша тозаву озода будани даргоҳи ӯ, бо вучуди сафарҳои қорӣ ва эҷодии зиёд доштаниш бо як эҳсоси баланди шоира нақл шудааст:

*Шарқиёро даъватат дар ёд монд, Ҳар диле бо ёди рӯят шод монд.
Вақт омад, меҳмонон мерасанд, Аз ҳама кишвар адибон мерасанд.
Дӯхтари ўзбек соҳибхонаӣ, Аз камини кистӣ бегонаӣ.*

Ҳангоми тавсифи Зулфия устод Турсунзода меҳмоннавозии шоираро ба тақрор ёд мекунад. Зулфия, меҳмононро, ки ба хонаи ӯ таширф меоранд, самимона истикбол мекунад ва меғӯяд, ки ба онҳо тамоми муҳаббатро хоҳам бахшид. Дар баробари ин, часорат ва ғайрати Зулфия дар ватани худ - Ўзбекистон низ инъикоси худро дар шеър пайдо кардааст. Зеро он замон вай маъруфтарин ва бомаҳораттарин шоираи Ўзбекистон буд. Ҳангоми сафари худ ба Ўзбекистон, Турсунзода борҳо таъкид кардааст, ки аз он хушбахт аст, муттасил дастгирӣ Зулфияро ҳам дар ватанаш Ўзбекистон ва ҳам дар сафарҳо эҳсос кардааст:

*Метавонӣ меҳмондорӣ кунӣ, Дилнавозиҳои бисёре кунӣ.
Мамлакат дар ихтиёри туст, туст, Ўзбекистон дар қанори туст, туст.
Ман ба ёри ту шодон меравам, На ба ӯ, бо сар ишобон меравам,*

Дар охири шеър Турсунзода баробари сифатҳои неки Зулфия вижагиҳои хусусиятҳои воҳуриҳои зебои онро тасвир намуда, меғӯяд, ки ҳамеша дар ёди дӯстонаш робитаҳои дӯстона ва эҷодии ӯро зикр ва таъкид намуда, самимона пешвоз гирифтани ва «Марҳабо» гуфтани шоира ба вачд омадааст. Ин аст, ки вожаи охири ӯ ҳамчун унвони шеър интихоб карда мешавад:

*Маҷлисороӣ туро хос аст, хос, Хотири ёрони худро дор пос.
Даст дар бар карда сӯи дар биё, Меҳмон омад ба дар, гӯ: — Марҳабо!*

АДАБИЁТ

1. Зулфия. 2 томлик. 1-том. Шеърлар. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт. Тошканд. 1974
2. Зулфия. «Ўғлим, сира бўлмайдӣ уруш». Алишер Навоӣ номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. Тошканд. С.2016
3. Мирзо Турсунзода. Асарҳои мунтахаб. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, Аз II ҷилд иборат. Ҷилди I. Душанбе. С. 1961.
4. Мирзо Турсунзода. Шеърҳо. Нашриёти «Ирфон». Ҷилди II. Душанбе. С. 1981

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – СИМВОЛ МИРА И ДРУЖБЫ

Автор статьи подробно осветил важную роль Мирзо Турсунзода в таджикской и узбекской литературе. В частности, подробно описаны литературные и дружеские отношения известной узбекской поэтессы Зулфия и Мирзо Турсунзода. Факты и научные доказательства, представленные в статье, еще больше повышают ее актуальность. Важность и позиция статьи сегодня высока. Автор предоставил научную степень статьи.

Ключевые слова: литературные отношения, сравнительное литературоведение, творчество Мирзо Турсунзода, творчество Зулфии.

MIRZO TURSUNZODA IS A SYMBOL OF PEACE AND FRIENDSHIP

The author of the article has extensively covered the important role of Mirzo Tursunzoda in tajik and uzbek literature. In particular, the literary and friendly relations between the famous uzbek poetess Zulfiya and Mirzo Tursunzoda are described in detail. The facts and scientific evidence presented in the article further enhance its relevance. The importance and position of the article today is high. The author provided the scientific degree of the article.

Keywords: literary relations, comparative literature, creativity Mirzo Tursunzoda, creativity Zulfiya.

Сведения об авторе:

Сафаров Алиджон Абдираимович – докторант кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Адрес: г. Душанбе, р. Сино, ул. А.Гулямов 22/29. Тел: (+992) 985302520. E-mail: alijon.safarov.91@mail.ru

About the author:

Safarov Alijon Abdiraimovich – Doctoral student of the department of theory and history of literature of tajik philology faculty Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni. Address: city Dushanbe, st. A. Gulamov 22/29. Tel: (+992) 985302520. E-mail: alijon.safarov.91@mail.ru

**АФКОРИ АДАБИИ ҶОМӢ ДАР ДОСТОНИ
«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»**

Ширинова Б.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар муқаддима ва таркиби достонҳои «Ҳафт авранг»-и худ оид ба масъалаҳои шеърӣ, ҳусни сухан, маҳорати шоирӣ, тасвирсозӣ, сухани росту ҳадафманд гуфтан, аз суханҳои бемоя парҳез доштан, мадҳи беҳуда ва барзиёд нагуфтан ва ғайра бисёр сухан кардааст. Мавлоно Ҷомӣ дар радифи шоирӣ ва баёни як қатор масъалаҳои назарӣ ва амалии адабиёту ҳунар якҷанд рисолаҳои боарзиш, аз ҷумла, «Рисолаи қофия», «Рисолаи арӯз», «Рисолаи мусиқӣ» ва ҷаҳор рисола оид ба муаммо, бо номҳои «Рисолаи муаммои кабир», «Рисолаи муаммои сағир», «Рисолаи муаммои мутаваассит» ва «Рисолаи муаммои манзум». Дар қатори ин асарҳои боарзиш, ки Ҷомӣ роҷеъ ба назария ва амалияи эҷоди бадеӣ навиштааст, ӯ оид ба шарҳу маърифати асарҳои донишмандони гузашта ва ҳудуд чандин таълифоте ва тарҷумаҳое ҳам дорад, ҷунончи, «Шарҳи рубоӣ», «Шарҳи байтҳои «Маснавӣ», «Шарҳи байтҳои Амир Хусравӣ Деҳлавӣ», «Шарҳи қасидаи тоӣи Форизия мавсум ба «Назм-уд-дурар», «Шарҳи қасидаи мимияи ҳамрияи Форизия», «Ал-фавоид-уз-зиёи» (шарҳи рисолаи Алқофия фин-наҳв)-и Ибн Алҳочиб), «Шарҳи баъзе аз мифтоҳулғайби манзум ва мансур», тарҷумаи «Арбаина ҳадис» ва «Қасидаи ҳамимияи ҳамрия лӣ Ибни Фориз». Дар замони Ҷомӣ ва қабл аз ӯ ҳам шарҳнигорӣ ва маърифати сухани бадеӣ дар ҷараён будааст. Ин шарҳу тарҷумаҳои Мавлоно Ҷомӣ, ки баён доштем, вежагиҳои худро доранд ва ҳамаи онҳо, ба истиснои «Ал-фавоид-уз-зиёи», ки доир ба илми забон аст, шарҳу тарҷумаи асарҳои манзуми сӯфиёнаи ирфонӣ мебошанд. Абдурахмони Ҷомӣ сабаби таълифи ин шарҳу тафсиҳоро дар муқаддимаи «Шарҳи рубоӣ»-аш ба насри мусаллаҳ овардааст, ки барои мо равшан мегардад: «Аммо баъд намуда меояд, ки пеш аз иншои ин номаи номӣ ва ифшои ин саҳифаи гиромӣ рубоие чанд дар исботи ваҳдати вуҷуд ва баёни танзилоташ ба маротиби шухуд... сурати интизом пазируфта. Аммо чун тарҷумони забонро ба воситаи риояти қофия майдони иборат танг буд ва раҳнаварди баёнро ба ҷиҳати муҳофизат бар вазн пойи ишорот ланг, муҳаддароти маънии он бе ниқоби иҷмоле ҷамоле наменамад ва мастуроти ҳақиқи он бе ҳиҷоби ашқоле ҷеҳра намекушуд, лочарам дар зайли он рубоӣ аз барои тафсили муҷмалот ва тавзеҳи мушқилот калимае чанд маншур аз суханони кубарои дин ва урафои аҳли яқин марқум мегардад» (6). Оид ба ҳамин андешаи Ҷомӣ донишманди тоҷик Абдунабӣ Сағторзода ҷунин таъкид кардааст: «Маълум мешавад, ки муроди Ҷомӣ аз шарҳу тафсиҳи мазкур он будааст, ки таълимоти сӯфиёнаи мусаннифони пешина ва худро, ки дар шеър аст, бо иборати фасеҳ баён намуда, ниёзмандони ин тариқатро аз маънии он огоҳ намояд. Дар рисолаҳои боло барои баёни назариёти муаллиф дар бораи адабиёт ҷой нест. Аз онҳо танҳо ҳаминаро пай бурдан мумкин аст, ки Абдурахмони Ҷомӣ тарафдори баёни соддаву фаҳмо буда, нақши маърифатии адабиётро дарк намудааст» (1, 5-6).

Абдурахмони Ҷомӣ дар сарчашмаҳои дигаре, ки афкори назарии худро оид ба шеърӣ шоирӣ баён кардааст, инҳо дебоча ва хутбаю муқаддимаи «Ҳафт авранг», девонҳои сегона, дебочаҳои «Субҳат-ул-аброр», «Тухфат-ул-Ахрор», маҷмӯаи номаҳо - «Руқоот», «Нафаҳот-ул-унс» мебошанд. Инчунин, дар асарҳое, ки муосиронаш ба шарҳи ҳол ва мақоми Ҷомӣ бахшидаанд, аз ҷумла, дар «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ ва «Шарҳи ҳоли Мавлоно Ҷомӣ»-и Абдулғафурӣ Лорӣ бештар андешаҳои интиқодии ӯ оид ба шеърӣ мавқеи шоирӣ ҳамасронаш омадаанд.

Роҷеъ ба афкори адабии Абдурахмони Ҷомӣ рисолаи арзишманди профессор Абдунабӣ Сағторзодаро, ки соли 1976 бо номи «Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Ҷомӣ» ба ҷоп расида буд ва соли 2014 бахшида ба ҷашни 600-солагии Ҷомӣ бо номи «Назариёти адабии Абдурахмони Ҷомӣ» бо таҳрир ва тақмил ҷоп шудааст, дар даст дорем. Дар ин асар А.Сағторзода афкори адабии Ҷомиро аз достонҳои таркиби «Ҳафт авранг», муқаддимаи ҳар достони алоҳида, дебочаҳо, хутбаҳо ва муқаддимаи девонҳои сегонаи шоир баррасӣ кардааст. Инчунин, дар рисолаи дигари боарзиш, ки бо номи Аълоҳон Афсаҳзод «Шеърӣ ғиноии Абдурахмони Ҷомӣ. Масъалаҳои матну поэтика.-Москва: «Наука», 1988.-326 саҳ; ба забони русӣ (3) ба ҷоп расидааст, масъалаҳои поэтикаи ашъори лирикии Ҷомӣ ба таври муфассал бозгӯӣ шудаанд. Дар рисолаи А.Сағторзод дар фасли якуми боби дувум «Дар моҳият ва мақоми шеърӣ шоирӣ» (саҳ. 59) 1 байт, фасли дувуми боби дувум «Дар таносуби шеър ва зиндагӣ: ростӣ ва дурӯғ» (саҳ.86) 7 байт ва дар фасли сеюми боби ҷаҳорум «Ҷомӣ шоири навоар» (саҳ.149) 6 байт аз достони «Юсуф ва Зулайхо» оварда таҳлил шудаанд.

Аз баррасии афкори адабии Ҷомӣ ба назар мерасад, ки дар достон оид ба масъалаҳои дигар низ андешаронӣ шудааст, ки мо имкон дорем, онҳоро аз назар гузаронем. Шоир аз оғози достон аз Худованди

якто дуъо мекунад, ки «аз таквими хирад беҳрӯзӣ, «дар иқлими сухан фирӯзӣ» диҳад ва «забонашро гуҳарсанҷ» гардонад:

*Замирамро ситосандеша гардон, Забонамро ситоишпеша гардон.
Зи тақвими хирад беҳрӯзиям бахи, Ба иқлими сухан фирӯзиям бахи.
Диле додӣ зи гавҳар ганҷ бар ганҷ, Зи ганҷи дил забонро кун гуҳарсанҷ. (2, 137)*

Дар байтҳои дигар Ҷомӣ боз бо дуъову ниёиш таъкид мекунад, ки “зи шеъри ман хомаро шакарзабон», «зи атрам номаро анбарфишон» кун, ки «сухан дар ин даврон саранҷом надорад» ва «аз он нома ба ҷуз номе намондаст»:

*Зи шеърам хомаро шакарзабон кун, Зи атрам номаро анбарфишон кун,
Суханро худ саранҷоме намондаст, В-аз он нома ба ҷуз номе намондаст. (2, 137)*

Аз байтҳо гилаву шикваи Ҷомиро дар набудани сухани баланду ҳадафманд меҳонем, ки ҳамчун шоири баркамолӣ ҳамон давр ҳақ дошт, ки чунин сухан бигӯяд. Дар мисраи охири ин байтҳо шоир ишора мекунад, ки (в-аз он нома) аз қиссаи «Юсуф ва Зулайхо», ки қиссаи Куръонист ба ҷуз номе дигар чизе намондааст. Шоир дар байтҳои дигари муқаддима ин розро кушодтар баён кардааст, ки дар майдони адабиёт – «дар ин хумхонаи ширинфасона» аз он тарона «садое нест» ва дар ин «базми хомӣ пухтае намебинам» ва дар байти охир аз худ хоҳиш мекунад, ки «зи софу дурд пеш ор, он ҷӣ дорӣ»:

*Дар ин хумхонаи ширинфасона Намеёбам садое 3-он тарона.
Харифон бодаҳо хӯрданду рафтанд, Тихихумҳо раҳо карданду рафтанд,
Набинам пухтае 3-ин базми хомӣ, Ки бошад бар кафаш 3-он бода чоме.
Биё, Ҷомӣ, раҳо кун шармсорӣ, Зи соф у дурд пеш ор, он ҷӣ дорӣ. (2, 138)*

Ҷомӣ дар фасли «Нахли баёни фазилати ишқ бастан ва шохчаи оғози сабаби назми китоб ба он пайвастан» дар кайфияти ишқ чанд байти зебо гуфтааст, ки асосу бунёди ин достони дилнишин аз розу ниёзи ишқ саршор аст ва таҳдоби онро ду мақулаи бузурги ҳастӣ – ишқ ва зебоӣ ташкил медиҳад, ки ба хонанда завқи баланди маънавӣ мебахшад:

*Дили фориз зи дарди ишқ дил нест, Тани бедарди дил ҷуз обу гил нест.
Зи олам рӯят овар дар ғами ишқ, Ки бошад оламе хуш олами ишқ.
Ғами ишқ аз дили кас кам мабодо, Дили беишқ дар олам мабодо! (2, 146)*

Баъд, тадриҷан ба баёни сабаби назми дoston пардохта, таъкид мекунад, ки дар ишқбозӣ достоне иншо кунад, ки аз он номаш дар олам ҷовидон боқӣ монад ва агар Худованд тавфиқ бахшад, пояи суханро бар осмон расонад:

*Бинех дар ишқбозӣ достоне, Ки бошад аз ту дар олам нишоне...
Бар онам гар Худо тавфиқ бахшад, Ки нахлам меваи таҳқиқ бахшад...
Суханро поя бар ҷое расонам, Ки бинвозад ба аҳсант осмонам. (2, 148)*

Мавлоно Ҷомӣ дар фасли «Дастаи гул аз чамани фазоили сухан чидан ва риштаи тамом сабаби назми китоб бар он печидан» бештар афкори адабии худро баён доштааст. Дар байти аввали ин фасл Ҷомӣ суханро «дебочаи девони ишқ», «навбоваи бӯстони ишқ» ва «ёдгории ин ҷаҳон» меҳисобад, ки воқеан дуруст аст, ки барои Ҷомӣ ва дигар шоирони бузург сухан қадру мақоми ниҳоят баланд дорад ва маҳз сухани созандаи эшон номашонро дар дафтари сухангустарӣ ҷовидон гардондааст:

*Сухан дебочаи девони ишқ аст, Сухан навбоваи бӯстони ишқ аст.
Хирадро қору боре чун сухан нест, Ҷаҳонро ёдгоре чун сухан нест. (2, 148-149)*

Шоир дар байтҳои зерин аз иборати Куръонии «кунфа якун» «коф»-у «нун», ки маъноаш ба забони тоҷикӣ «бишав» аст, барои баёни афкори адабияш суд ҷустааст. Дар сарчашмаҳои зиёд омадааст, ки аз нидои Худованд «кун» аввал лавҳу қалам баъд сухан ба вучуд омадааст, ва маҳз қалам бе забон доди суханро додааст ва аз чашмаи сухан фаввораи ҷуд, яъне саховат таровидааст, ки Ҷомӣ ҳамин ибораро дар байтҳои зебо ба қалам овардааст:

*Сухан аз «кофу нун» дам бар қалам зад, Қалам бар сафҳаи ҳастӣ қадам зад.
Ҷу иуд қофи қалам 3-он коф мавҷуд, Кушод аз чашмааш фаввораи ҷуд. (2, 149)*

Ҷомӣ бо як ғурури баланди шоирона ва часорат дар байте чанд меғӯяд, ки давлати Ширину Хусрав кӯҳна шуда, ман барои Ширин Хусрави нав пайдо мекунам, давлати Лайливу Мачнун ҳам сар омадааст, ва саромади дигар зарур аст ва мисли тӯтӣ таъби саршорамро шакархо сохта, аз ҳусни Юсуф ва ишқи Зулайхо сухан меғӯям, ки ин қиссаи Куръон аст ва беҳтарини қиссаҳост ва ман ба ваҷҳи аҳсан сухан хоҳам ронд:

*Кӯҳан иуд давлати Ширину Хусрав, Ба Ширине нишонам Хусрави нав.
Сар омад давлати Лайливу Мачнун, Касе дигар саромад созам акнун.
Ҷу тӯтӣ таъбро созам шакархо, Зи ҳусни Юсуфу ишқи Зулайхо.
Худо аз қиссаҳо чун аҳсанаи хонд, Ба аҳсан ваҷҳ аз он хоҳам сухан ронд. (2, 150)*

Ростгӯӣ аз талаботест, ки Ҷомӣ ҳам дар афкори назарӣ ва ҳам амалии худ онро риоя кардааст ва аз ҳамзамонон ва ояндагон низ ин талабро доштааст, ки дар баёни сухан ҳамеша аз боби ҳаққу рост гуфтан, сухани дуруғ бар забон наовардан кӯшиш намоянд ва ҳамин андеша дар чанд байти дигари шоир баён шудааст:

Нагардад хотир аз норост хурсанд, Агарчӣ гуӣ онро ростмонанд.
 Суханро зеваре чун ростӣ нест, Чамоли маҳ ба ҷуз нокостӣ нест.
 Ба санъат гар биёрой дурӯге, Нагирад з-он чароғи ӯ фуруге.
 Чаро дӯӣ ба қадди зишт дебо? Чу аз дебо нагардад зишт зебо. (2, 150)

Дар охири ҳамин фасл Ҷомӣ баъд аз баёни андешаҳои ғавқ, бо як назокати баланди шоирона, ки ҳоси эҷодиёти ӯст, аз хонандаи дoston, ки «Муҳаббатнома» номгузорӣ кардааст, бо эҳтиром хоҳиш дорад, ки агар дostonро хонад, ба хатое дучор ояд, бемочаро ба қадри вуҷаташ ислоҳ кунад, ва агар натавонад, бигӯшад:

Тамағ дорам, ки гар ногаҳ ишгарфе, Бихонад з-ин муҳаббатнома ҳарфе,
 Натобад номасон бар рӯи ман пушт, Насояд номаваи бар ҳарфам ангушт.
 Ба давродавр агар бинад хатое, Наёрад бар сари ман мочарое.
 Ба қадри вуҷ дар ислоҳ кӯшад, В-агар ислоҳ натавонад, бигӯшад. (2, 151)

Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун шоири донишманд, дар дostonи «ҶОСУФ ВА ЗУЛАЙХО» дар чанд маврид афкори адабиятро баён доштааст, ки аз дониши амиқи назарӣ ва амалии ӯ дарак медиҳад, ки ӯ ҳамеша ҷонибдори сухани росту ҳадафманд мебошад, ки ин талаби давру замон аст. Дар ин бора андешаи профессор А.Сатторзода хеле ҷолиб аст, ки мо низ ин гуфтаҳоро тарафдорем: «Муаллиф ки худ «нодирпардоз» буд, мувофиқи талаботи давр ва аҳли завқи он асар эҷод кардааст. Яъне ӯ дар асарҳои манзум ва мансураш масъалаҳоеро ба миён гузошта буд, ки ҳалли онро замона талаб мекард. Вобаста ба ин, маънӣ ва мазмун, суҷа ва тарзи баёни мувофиқро пайдо намудааст. Ниҳоят, назариёти Абдурахмони Ҷомӣ оид ба шеърӣ шоирӣ дар заминаи ҳаёти иҷтимоӣ ва адабии асри ХУ ба вучуд омада, дараҷаи инкишофи афкори адабӣ ва бадеии он давраро дар худ инъикос кардааст» (1, 154).

АДАБИЁТ

1. Абдунабӣ Сатторзода. Назариёти адабии Абдурахмони Ҷомӣ. -Душанбе: «Дониш», 2014.-163 саҳ.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор дар 8 ҷилд. Ҷилди 4. «Субҳат-ул-аброр» ва «ҶОСУФ ВА ЗУЛАЙХО». Мураттибон:З.Аҳрорӣ ва М.Мамедова.-Душанбе: «Адиб», 1988.-384 саҳ.
3. Аълохон Афсаҳзод. Лирика Абд-ар-Раҳмана Ҷами. Проблемы текста и поэтики. -Москва: «Наука», 1988. -326 стр.
4. Раҳим Мусулмонӣ. Назарияи адабиёт. - Душанбе: «Маориф», 1990. - 334 саҳ.
5. Ҷалолиддини Ҳумой. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ. Ҷилди аввал.-Техрон, 1354.
6. Шарҳи рубоӣи Ҷомӣ. Тасҳеҳ, муқаддима ва таълиқоти Моили Ҳиравӣ.-Кобул, 1343.-92 саҳ.
7. Юсуф Акбаров. Дoston /Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик.-Душанбе:Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 1, 1988.-544 саҳ.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛЕЙХЕ»

Абдурахман Джамӣ во введении и внутри своих поэм из цикла «Ҷафти авранг» (Сем престолов) излагает свои литературоведческие взгляды, такие как: проблемы стиха и достойного поэта, красота и изящность слов, о мастерстве поэта, о сочинении прекрасных стихов и быть далеко об неуместном восхвалении недостойных людей. Абдурахман Джамӣ на ряду с другими своими произведениями в поэме «ҶОСУФ И ЗУЛЕЙХЕ» неоднократно излагал свои литературоведческие взгляды.

Ключевые слова: Абдурахман Джамӣ, поэма «ҶОСУФ И ЗУЛЕЙХЕ», литературоведческие взгляды, проблема стиха, достойного поэта, красота и изящность слов, мастерстве поэта, прекрасных стихов, неуместном восхвалении.

LITERARY VIEWS OF ABDURAHMAN JAMI IN THE POEM «YUSUF AND ZULEIKH»

Abdurahman Jami in the introduction and inside his poems from the cycle «Kaft Avrang» (Sem of Thrones) expounds his literary views, such as: the problems of verse and a worthy poet, the beauty and elegance of words, about the skill of the poet, about composing beautiful poetry and being far from irrelevant praising unworthy people. Abdurahman Jami, along with his other works in the poem «Yusuf and Zuleikhe», repeatedly expounded his literary views.

Key words: Abdurahman Jami, the poem «Yusuf and Zuleikhe», literary views, the problem of verse, a worthy poet, beauty and elegance of words, the skill of the poet, beautiful poetry, inappropriate praise.

Сведения об авторе:

Ширинова Бахтинисо Бахриддиновна-преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков Соти́ма Улугзода : тел: 918676247.

About the author:

Shirinova Bakhtiniso Bakhriddinovna-teacher of the Department of Theory and History of Tajik Literature, Tajik State Institute of Languages Sotim Ulugzoda: tel: 918676247.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА САДРИДДИНА АЙНИ И АБДУЛЛА КАДЫРИ)

Кушакова И. А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Наиболее общими принципами развития культуры испокон веков остаётся сравнение, сопоставление, типология, как давняя традиция, сложившаяся в логике, истории, психологии, лингвистике, литературоведении, интерес к которому сегодня возрастает с небывалой силой. В литературе этот интерес связан с тем, что «...текст живет, только соприкасаясь с другим текстом (контекстом). Только в точке этого контакта текстов вспыхивает свет, освещающий и назад, и вперед, приобщающий данный текст к диалогу» [1, с.384]. Метод сравнения неизменно приводит к эволюции и «составляет одну из основных и вековых работ культуры, ибо сравнение, понимаемое в самом широком плане (как и любой перевод – с языка на язык, с пространства на пространство, со времени на время, с культуры на культуру), самым непосредственным образом связано с бытием человека в знаковом пространстве культуры, которое имеет своей осью проблему тождества и различия, и с функцией культуры» [12, с. 7].

Само слово «сравнение» означает выявление сходства и различия, связей и взаимовлияний, о чем в своих работах пишет и А. Н. Веселовский, отмечая работы, где основной акцент делается на типологическую идентичность, роль литературного обогащения и ее взаимосвязь как о встречах течений. Такое понятие нашло свое возрождение вследствие тесного сближения литератур, когда стали сравнивать новые жанры, сюжетов, произведения, стили, мотивы, сюжеты и т.п.

Вопросами сравнительного литературоведения занимались также М.П. Алексеев, который руководил школой сравнительного литературоведения, создателем которой был сам, Д. С. Лихачев, исследовавший древнерусскую литературу, Н.И. Конрад, Ю.М. Лотман, посвятивший свой труд проблеме «Запад – Восток // Восток – Запад».

Важнейшим вопросом, который произошел вследствие изучения взаимоотношений и взаимовлияний народных литератур является исследование всесторонних закономерностей мирового литературного процесса. Сравнение двух литератур, таджикской и узбекской, исследуемых нами на конкретных примерах, также входит в число основных задач современного литературоведения. Многие таджикские и узбекские учёные высказали свое мнение о взаимодействии этих двух литератур. К примеру, Дж. У. Мамадиев отмечает: «Опираясь на мнение Худои Шарифова о том, что «персидская литература с X по XV веков достигла пика своего развития и служила опорой для развития узбекской литературы» [14, с. 88]. Литературные связи узбекского и таджикского народов имеют важное значение для понимания духовной, культурной жизни обоих народов, однако сегодняшние таджикско-узбекские литературные связи во многом отличаются от прежних взаимосвязей литератур. Перед современными учёными возникли новые задачи, требующие нового подхода к их изучению.

Творчество Садриддина Айни и его этапы и сегодня являются предметом обсуждения ученых – литературоведов не только в таджикской литературе, но и за ее пределами. Глубоко и всесторонне творчество писателя было исследовано в работах И. С. Брагинского («Садриддин Айни. Материалы к биографии и особенностям творчества» (1948), «Садриддин Айни. Очерки жизни и его творчества» (1954), «Жизнь и творчество Садриддина Айни» (1959), «Жизнь и творчество Садриддина Айни» (1968), «Проблемы творчества Садриддина Айни» (1976), «От Авесты до Айни» (1981), а также в многочисленных статьях в различных научных сборниках.

В книге «Жизнь и творчество Садриддина Айни» И. С. Брагинский подробно характеризует поиск С. Айни, влияние революционной школы, период создания произведений «Одина», «Дохунда» и «Рабы», рассказа «Старая школа», повестей «Ахмад – покоритель дива», «Сирота», «Смерть ростовщика» и «Воспоминания». О творчестве С. Айни высказали свое мнение и такие ученые как К. Федин, Л. Леонов, В. Каверин, Я. Колас, П. Тычин, Ю. Фучик, Л. Арагон.

Творчеству писателя посвящены такие исследования, как «По приказу совести» Радия Фиша и Рахима Хошима, «Садриддин Айни» М. Шукурова, «Жизнеописание С. Айни» С. Табарова, «Школа Айни» А. Сайфуллаева, второй том «Истории таджикской советской литературы», «Библиография произведений Айни» и др.

В 20-х годах С. Айни выступает и как один из основателей узбекской советской литературы. Такие произведения писателя, как повести «Бухарские палачи» (1920), «Одина» (1924 г.), «Кулбобо» (1928 г.), роман «Дохунда» (1929 г.), сыграли важную роль в становлении и развитии не только таджикской, но и узбекской реалистической прозы. В них поставлены и разрешены большие и важные социальные проблемы. С этой точки зрения особого внимания заслуживает произведение Айни «Бухарские палачи», опубликованное в 1922 г. на узбекском языке. В нем писатель творчески использовал приемы знаменитой книги Востока «Тысяча и одна ночь», стремясь таким путем к раскрытию известной темы борьбы жизни и

смерти. В «Бухарских палатах» Айни не изображал события в революционном развитии, но важно, что он шел по пути утверждения нового путем отрицания, разоблачения старого.

Огромная заслуга в создании реалистического романа в узбекской литературе принадлежит и Абдулла Кадыри, творчество которого из-за противоречивых моментов, до недавнего времени оставалось в тени, какой-то мере помешало полному освещению исторического пути узбекского реалистического романа. Заслугу А. Кадыри в узбекской литературе можно объяснить словами, написанными им в предисловии к роману «Минувшие дни»: «Мы вступили в новую эру и во всех областях призваны идти новым путем. Писатель чувствует себя обязанным создать новые произведения всех видов, будь то роман, рассказ или стихи; дать народу «Тахира и Зухру», «Фархада и Ширин», «Четырех дервишей» нашего времени. Задуманный мною роман «Минувшие дни» — лишь первая попытка, лишь мечта подобного рода» [7, с. 8].

Романы Кадыри «Минувшие дни» и «Скорпион из алтаря» явились первыми положительными результатами его поисков в создании узбекского реалистического романа. В процессе работы над романом «Минувшие дни» А. Кадыри предстояло преодолеть чрезвычайные трудности, которые усугублялись, помимо неопытности молодого прозаика, отсутствием в узбекской литературе, сложившихся традиций в области романистики. Тем не менее можно смело утверждать, что именно с романов А. Кадыри началось формирование этого жанра в истории узбекской литературы, положив начало новому этапу в истории узбекской литературы.

Как известно, «в советском обществе все было идеализировано, в том числе и вопросы литературных отношений. Другими словами, вопросы литературных отношений рассматривались под углом зрения марксистско-ленинского учения и социалистического реализма. Естественно, эти вопросы рассматривались не как исторические культурно-литературные связи, а как реакция на политические отношения» [9, с. 3]. Отмечая связь этих двух литератур в статье И.С. Брагинский «Об изучении литературных отношений узбекского и таджикского народов» выявил, что на прогресс в творчестве узбекского поэта - философа Абдуллахоба Ходжаугли Тошходжа повлиял «Гулистон» Саади, в подражание которому было написано произведение «Гулзор». По мнению ученого, в таком же стиле написано и другое произведение Тошходжа «Ключ справедливости» («Мифтох-ул-адл»): «Влияние творчества Саади на литературы туркоязычных народов было таким сильным» [2, с. 31].

Существует немало количество научных исследований о таджикско-узбекских связях, раскрывающих разные аспекты данной связи, к примеру, в работах В.Абдуллаева, С.Айни, И.С.Брагинского, Р.Вахидова, С.Вахидова, Б.Гафурова, З.Г.Османовой, А.Каюмова, Л.Каюмова, Н.Маллаева, А.Маниязова, Н.Масуми, А.Мирзоева, Э.Рустамова, А.Сайфуллаева, Х.Хоьиди, А.Урунова, Э.Шодиева, Х.Шодикулова и др., исследованы всеобщие проблемы литературы этих двух народов. Каждый из перечисленных ученых, в том или ином ключе подчеркивали и говорили об одних и тех же причинах взаимодействия культур, где отмечался аспект билингвизма, добрососедские отношения, общая религия и т.д.

В свое время о дружбе и близости двух народов Алишером Навои написан трактат «Спор двух языков», где поэт и ученый подробно обосновывает факт взаимоподдержки таджикского и узбекского народов. Уже к началу XV века эти две народности сотрудничали в пользу развития общей литературы и культуры, которые привели к развитию билингвизма.

Это сотрудничество принесло в литературу новые формы поэзии, например, такие как газель, муламмаъ и другие. Такие нововведения поддерживали в большей степени Джамии и Навои, которые чаще остальных пытались привить интерес читателя к этим новым видам. Последовали примеру Джамии и Навои и другие писатели того времени, в итоге цель была достигнута и существование новых поэтических форм стало обыденным и востребованным обществом.

Давлатшох Самарканди — написал оду «Тазкират-уш-шуаро» («Антология поэтов»), где говорится о том, что Алишер Навои является мастером своего дела, прекрасным человеком с благородными качествами. Касида написана не менее интересным способом - чередования таджикских и узбекских бейтов — двустий, в том числе и сам автор значительно вник в работу, описывая свои размышления красивым художественным языком, подбирая рифма к рифме в каждой касиде. Исходя из этого, труд автора был оценен по достоинству, и «Тазкират-уш-шуаро» («Антология поэтов») запала в душу народа надолго.

В антологии «Маджolis-ун-нафоис» Алишер Навои не оставляет без внимания, и указывает 15 поэтов — туркоязычных, которые в совершенстве владели таджикским языком (фарси) и староузбекским языком. Например, о Юсуфе Амири автор говорит, что лучший его навык — это мастерство сочинения стихов на персидских языках, в том числе и на таджикском языке. Ю. Амири также был поэтом, писавшим на двух языках, благодаря именно таким представителям литературы, художественные взгляды и культурные воззрения двух народов — таджикского и узбекского весьма сблизились.

Необходимо отметить также работу профессора Э. Шодиева «Антология поэтов Худжанда», где учёный рассказывает о более двадцати писателях, которые писали на двух языках (таджикский, узбекский языки).

Традиции таджикско-узбекского двуязычия развиваются и обогащаются и в условиях нового политического и общественного строя.

Огромную роль в развитии билингвизма сыграл Садриддин Айни – основоположник таджикской литературы. А. Фитрат, А. Мунзим, А. Хамди, З. Джавхари писали о нем, как о талантливом писателе-билингвисте, который, более того, хорошо ориентировался в сатире, к примеру, он был одним из организаторов узбекских сатирических журналов «Таек» («Палка»). Садриддин Айни написал на узбекском языке произведения: «Бухарские палачи» в 1922 году, «Девочка, или Холида» в 1924 году, «Кулбобо, или два свободных» в 1926 году, а уже в 1923 году он издал одновременно на таджикском и на узбекском языках первый сборник стихов «Искры революции», в 1926 году исторические данные, под названием «Материалы к истории Бухарской революции», и в 1934 году роман, названный «Рабь». Вышеперечисленные произведения, как и все работы Айни были наполнены большим смыслом, но написаны легким, доступным для читателей языком, они отвечали требованиям того времени, исходя из чего и были так интересны людям.

Абдурауф Фитрат, тоже был двуязычным писателем, родился в 1866 году и умер в 1937. Родился в Таджикистане, и до советского периода писал исключительно на родном – таджикском языке. Самыми популярными его работами считаются: повести «Спор», написанный в 1909, «Индийский путешественник» в 1912 году и сборник стихов «Крик души» в 1911 году. Помимо поэзии, он писал философские работы, к примеру, в 1915 году в свет вышли новые его труды «Путеводитель свободы» и «Семья» в 1916 году. В 1917 году Абдурауфа Фитрата назначили редактором газеты «Хуррият» («Свобода») и с тех пор он вёл свое творчество сразу на двух языках, стали печататься публицистические статьи, стихи, поэмы, художественная проза и драма на узбекском языке. Сам Фитрат проявлял большой интерес к истории и культуре узбекского народа, что легко может понять из пьес «Настоящая любовь», написанной в 1919 году, «Индийские повстанцы» в 1920 году, «Абулфайзхон» в 1924 году, «Гробница Тимура», сатирический рассказ «День страшного суда» в 1923 году и других работ, под его авторством. Кроме того, прослеживается некая идентичность стилей творчества С. Айни и А. Фитрата, так если в 1926 Айни написал «Антологию таджикской литературы», то буквально через год после ее издания Фитрат написал «Антологию узбекской литературы» в 1927 году.

З.Х. Ульмасова в диссертации «Двуязычие как важнейшая форма таджикско - узбекских литературных взаимосвязей» отмечает следующее: «Хотя вопросы двуязычия в таджикской и узбекской литературе привлекали внимание ученых, однако в большинстве работ они не исследованы системно и в историческом развитии. Нет ни одного значительного труда, специально посвященного изучению проблемы возникновения, формирования и развития двуязычия в узбекской и таджикской литературах. Поэтому в трудах некоторых ученых встречаются спорные, а порою и ошибочные мысли» [13, с. 7].

Огромный вклад в развитие двух литератур внесли классики таджикско-персидской и узбекской литературных кругов Герата, Бухары, Самарканда, Хорезма, Ферганы, Худжанда, Истаравшана и др. Эта связь способствовала расширению художественного мышления таджикского и узбекского народов, более реалистичному изображению в их произведениях действительности. В таджикской и узбекской литературе начала XX вв. иногда создавались поэтические произведения на трех и даже четырех языках - таджикском, узбекском, русском и арабском, о чем свидетельствует месневи Тошходжи Асири, посвященный его русскому другу Челикину. Традиции таджикско-узбекского двуязычия развивали в своем творчестве, как мы уже отметили, Айни, Хамза, Фитрат, Аджи и др., обогащая ими новые жанры поэзии, прозы, драматургии и публицистики, способствовавшие развитию высокохудожественной литературы на национальных языках. Диалог культур, взаимодействие литератур – как бы мы не называли эту связь, помог «в интересах мирового содружества наций выработать новые теоретические, практические и эстетические критерии и такой отнюдь не частной в масштабах истории всемирной литературы проблемы, как литературно-художественное двуязычие» [11, с. 100.].

По мнению Н.И. Конрад, Д.С. Лихачева и И.Г. Неупокоевой областная и национальная литературная система, в том числе эпохи, может быть реализована «лишь при органическом сочетании его с методом сравнительным» [10, с. 40]. В «Истории всемирной литературы» И.Г. Неупокоева отмечает: «Возможно создание теоретического представления о литературной эпохе не просто как о хронологическом отрезке времени с определенными доминантными и второстепенными чертами... но как о динамическом целом...» [10, с. 34]. О «системах, складывающихся на больших этапах всемирной истории», писал Н.И. Конрад в своей книге История всемирной литературы. Более точное определение литературы как системы дал Д.С. Лихачев: «Под системой литературы я подразумеваю определенное соотношение ее частей между собой: видов литературы (переводной и оригинальной, церковной, исторической, естественнонаучной, публицистической и пр.), ее жанров, ее отдельных произведений. В понятие системы литературы входит кроме того и отношение литературы к другим областям культуры: к науке, религии, общественной мысли,

различным искусствам, фольклору и пр. Наконец, к системе литературы относится и ее отношение к исторической действительности, соотношение с которой составляет самую существенную часть системы» [8, с. 5]. По словам Дюришин Диониз: «Специальной областью сравнительного литературоведения является сопоставительное изучение явлений, эпох, авторов и произведений внутри одной и той же национальной литературы. К важнейшим идеям современного сравнительного литературоведения относится принцип равноценности актов воздействия и восприятия» [4, с.143].

Следует отметить, что ученые рассматривают и термины «влияние» и «воздействие» связанные с тем, какой мысли придерживался говорящий. Термин «восприятие» учитывает перспективу реципиента. Между тем воздействие и восприятие – это двусторонний, открытый, незавершенный и не завершаемый процесс. Поэтому наиболее корректным представляется термин «литературные связи», разработанный В.М. Жирмунским, Д. Дюришиным и другими исследователями. Этот термин «сигнализирует о диалогической природе сравнительного литературоведения» [4, с. 98-99].

Необходимо отметить личное знакомство таджикского писателя Садриддина Айни с узбекским писателем Абдулла Кадыри, они оба знали и, безусловно, уважали работы друг друга в литературе, науке и поэзии, что повлияло на дальнейшее стечение обстоятельств в культуре и литературе обоих представителей, их приятельские отношения стали средством произошедшего взаимообогащения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин. – 2-е изд. - М., 1979. - С.384.
2. Брагинский И. С. К изучению узбекско-таджикских литературных связей. –В кн.: Взаимосвязи литератур Востока и Запада / Брагинский И. С. -Москва: ИВЛ, 1961. – С. 7–56. = С. 31.
3. Веселовский, А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский; - М.: Высш. шк., 1989. – 404 с.
4. Дюришин Диониз. Теория сравнительного изучения литератур. С.143.
5. Дима А. Принципы сравнительного литературоведения. – М., 1977. С. 121.
6. Жирмунский В.М. Из истории западно-европейских литератур / Отв. ред. М. П. Алексеев. – Л., 1981. С. 76.
7. Кадыри, А. Минувшие дни: Роман [Пер. с узб. Л. Бьпп и В. Смирновой]. –Т.: Изд-во лит. и искусства, 1984. – 386 с. = С. 8.
8. Лихачев Д.С. Древнеславянские литературы как система // VI Международный съезд славистов. – Прага, 1968. С. 5.
9. Мамадиев, Дж. У. Перевод и место творчество Саади в узбекской литературе: автореф... дис. на соис. ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 –Таджикская литература: Душанбе – 2019. – 34 с. = С. 3.
10. Неупокоева И.Г. История всемирной литературы: Проблемы системного и сравнительного анализа. – М., 1976. С. 40.
11. Османова З.Г. Современные аспекты литературно-художественного двуязычия. //Способность к диалогу. Часть первая. - М.: «Наследие», «Наука», 1993.-С. 100.
12. Топоров, В.Н. Пространство культуры и встречи в нем / В.Н.Топоров // Восток - Запад. Переводы. Публикации. - М., 1989. - С. 7.
13. Ульмасова, З. Х. Двуязычие как важнейшая форма таджикско - узбекских литературных взаимосвязей : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.01.03. - Худжанд, 1998. - 26 с. - с. 7.
14. Шарифов Х. Литературные связи народов Средней Азии вчера и сегодня. – Вестник исследовательского института (Номаи Пахушишгох)– Душанбе, 2003. – 36 с. (на тадж. яз), - С. 88.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА САДРИДДИНА АЙНИ И АБДУЛЛА КАДЫРИ)

Сравнительно – типологический анализ произведений двух основоположников литератур – Садриддина Айни и Абдулла Кадыри позволит не только выявить сходные мотивы и сюжетные ситуации, но и близость художественных образов и одновременно более глубокие связи, которые существуют между таджикской и узбекской литературами. Важное место в этом аспекте занимают, вопросы, связанные с нравственно-духовными процессами, происходившими в обществе первой половины XX века в период становления реализма.

Важнейшим вопросом, который произошел вследствие изучения взаимоотношений и взаимовлияний народных литератур является исследование всесторонних закономерностей мирового литературного процесса. Сравнение двух литератур, таджикской и узбекской, исследуемых нами на конкретных примерах, также входит в число основных задач современного литературоведения. Творчество Садриддина Айни и его этапы и сегодня являются предметом обсуждения ученых – литературоведов не только в таджикской литературе, но и за ее пределами. Творчеству писателя посвящены такие исследования, как «По приказу совести» Радия Фиша и Рахима Хошима, «Садриддин Айни» М. Шукурова, «Жизнеописание С. Айни» С. Табарова, «Школа Айни» А. Сайфуллаева, второй том «Истории таджикской советской литературы», «Библиография произведений Айни» и др.

Огромная заслуга в создании реалистического романа в узбекской литературе принадлежит и Абдулла Кадыри, творчество которого из-за противоречивых моментов, до недавнего времени оставалось в тени, какой-то мере помешало полному освещению исторического пути узбекского реалистического романа. Огромный вклад в развитие двух литератур внесли классики таджикско-персидской и узбекской литературных кругов Герата, Бухары, Самарканда, Хорезма, Ферганы,

Худжанда, Истаравиана и др. Эта связь способствовала расширению художественного мышления таджикского и узбекского народов, более реалистичному изображению в их произведениях действительности.

Ключевые слова: литература, произведение, система, взаимодействие, язык, общение, роман, смысл, сборник, писатель, народ, развитие, двуязычие, отношение, творчество.

THEORETICAL ISSUES OF COMPARATIVE LITERATURE STUDIES (ON THE EXAMPLT OF THE CREATIVITY OF SADRIDDIN AYNI AND ABDULLAH KADYRI)

Comparatively-typological analysis of the stories of the two founders of the literature – Sadriddin Ayni and Abdullah Kadyri will not only reveal similar motives and plot situation, but also the proximity of artistic images and at the same time deeper connections that exist between Tajik and Uzbek literature. Important in this aspect occupy, issues related to moral and spiritual processes that took place in the society of the first half of the XX century in the form of realism.

The most important issue that has a result of the study of the mutualities and interactions of folk literature is the study of the comprehensive patterns of the world literary process. Comparing the two Tajik and Uzbek literature, which we study on specific examples, is also one of the main tasks of modern literary studies. Sadriddin Aynis work and its stages are still the subject of discussion of Lithuanian scholars not only in Tajik literature, but also abroad. The writers work is devoted to such studies as «On the orders of conscience» by Radia Fish and Rahim Hoshim, «Sadriddin Ayni» by M. Shukurov, «The life of Ayni» S. Tabarov, «Ayni school» by A. Sayfullaev, the second volume «History of Tajik soviet Literature», «The Bibliography of Aynis works» and others.

Abdullah Kadyri, whose work because of contradictory moments, until recently remained in the shadows, has been a greet merit in creating a realistic novel in Uzbek literature, and has been somewhat hindered by the full coverage o the historical path of the Uzbek realistic novel. The classics of the Tajik- Persian and Uzbek literary circles of Herat, Bukhara, Samarkand, Chorizema, Fergana, Khujand, Istaravshan and others made a huge contribution to the development of the two literatures. This connection has contributed to the expansion of the artistic thinking of the Tajik and Uzbek peoples, a more realistic depiction in their works of reality.

Key words: literature, work, the system, interaction, language, communication, roman, meaning, collection, the writer, the people, development, bilingualism, attitude of, creativity.

Сведения об автора:

Кушакова Инобат Абдужаборовна – ассистент, соискатель кафедры русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. тел.: (+992) 900222198; E-mail: inosh86@mail.ru

About the author:

Kushakova Inobat Abdujaborovna - the applicant of the department Russian and world literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel.: (+992) 900222198; E-mail: inosh86@mail.ru

ТДУ(УДК) 891.550

БАРРАСИИ МАБОНИИ АХЛОҚӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУХУРИИ ТУРШЕЗӢ

Шаринов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳеҷ истидлоле ҷиҳати исботи иртиботи равони инсон ва адабиёт зарур нест, дар ҳоле ки ҷавҳари ҳама адабиёт ба рӯҳи одам ва кайфияти ҳоли ӯ равона шудааст. Аз ин ҷост, ки «равони инсон адабиётро месозад ва адабиёт равони инсонро мебарорад»[5, 288] ва ҳамин мояи парвариш ахлоқ аст, ки дарунмоя, хамирмоя ва бунмояро бар адабиёт тавҷеҳ додааст.

Заминаи ибдои ҳикмат ва ахлоқ дар ғазалиёти Зухурӣ дучори бухрони хувияти фардӣ, гурӯҳӣ ва ҷомеа шудани инсонхост, ки ин сангинӣ ба дӯши мардум таҳмил шуда, боиси тавлиди яъс ва беангезӣ гардида, андешаҳои ормонӣ дар қолаби фалсафа ва ахлоқ зухур мекунамд. Дар ин замина, мактаби ахлоқии классикии мо дар тамоми давраҳои таърихии адабиёти форсии тоҷикӣ ормонгаро ва фалсафӣ буда, мағлуби ахлоқӣ ҳамеша аз мавҷуд тафриқа дошта, имрӯз низ инсонӣ комил дар меҳвари мағлуби ахлоқӣ қарор дорад.

Зухурӣ тибқи иттилои тазкираҳо инсонӣ риёзатқаш, гӯшанишин, боибодат ва покманиш буда[6, 84], «ба ҷавғони ҳаёлотӣ рангин гӯйи фасоҳат аз пеши шуарои мутақаддимин рабуда»[1, 956] аммо бар таъя ба иттилои дастраси мо, ирфони ӯ назарист, на ба мисли Фаридадин Аттору Ҷалолиддини Балхӣ ва Камоли Хучандиву Бедилӣ Дехлавӣ ва амсоли онҳо, ки ирфонашон таҷриба аст. Аз ин ҷо, фалсафаи ахлоқӣ ӯ обихӯр аз иҷтимоӣ дорад ва ҷиҳати таъмими арзишҳои инсонӣ ва ташаккули инсонӣ иҷтимоӣ комил андешаҳои тарбиятӣ изҳор доштааст. Нуктаи муҳим дар ироаи мабонии ахлоқии шуаро он аст, ки дар

меҳвари идрок ва маърифат чӣ дар ирфони назарӣ ва чӣ таҷриба ва чӣ дар афкори сӯфиёна ва ё шоирона, чӣ дар андешаҳои фалсафӣ ва ё ахлоқӣ иҷтимоӣ инсон қарор гирифта, тарбияи фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фардӣ аз ҳар ҷониб ба самти ӯ тамоюл дорад. Дар ҳамин замина, нигоҳи ахлоқии Зухурӣ низ дар заминаи фаҳмише, ки «... барои Парвардигорат абди воқеӣ бош ва барои асҳоб бародаре содик» [12, 391], «ҳурмати меҳтарон, шафқат ба кехтарон ва инсоф бо ҳамчунсон» [8, 58] ва принсипи «тарбият ноахлоқро чун гирдакон бар гунбад аст» инъикос ёфта, дар мавзӯи мухталиф гуфта шудаанд.

Ҳагто метавон гуфт, ки девони шоир бо ироаи ахлоқ (ғазали 5-ум) оғоз ёфта, дӯстиро мояи умр мешиносад ва нуктагирӣ, хӯрдагирӣро мазаммат намуда, хунарамандиро талқин менамояд ва бар он аст, ки дар тафаккури инсони солим бояд, ки душманӣ ва айб роҳ наёбад.

Душманӣ фикри қасон, дӯстӣ андешаи мо,

Айб муғли дигарон аст, хунар нешаи мо [13, 3].

Ғазалиёти Зухуриро метавон аз зовия ва ҷашмандозҳои мутанаввеъ нигарист ва дар ҳар раҳгузор маънӣ ва тасвир ва ё худ суварӣ ҳаёли ношинохтаро кашф кард ва дар ҳар бозшинохт дар баробари маърифати тасаллути комили шоир ба хунари адабӣ аз ҳаёли рангин ва ҷаҳони тасаввури ӯ илтизоз ёфт. Ҳикмат ва ахлоқ дар ғазалиёти Зухурӣ дар зимни тасвир, маъниофарӣ, ифодаҳои шоирона ва орифона суруда шуда, ҳаргиз шоир мустақиман ба мақсади панду насиҳат ба тасовир ва маонии мустақиму яқнавохти ахлоқӣ рӯ наовардааст ва ҳадаф аз шеър гуфтани ӯ низ маҳз ҳамин ахлоқ набудааст. Зеро дарунмояи (Teheme) ғазалиёти шоирро ишқ, сӯзу дард, ғам, фироқ ташкил дода, ба мисли он ки мавҷи рӯшноии маҳ ҳар гуна ҷилваҳои ситорагонро ба худ ҳамсон ва ҳамсӯ мекунад ва ё ҳар сураат ва ҷилваҳои обро дарё дар худ ҳамохангу ҳамранг мекунад, ё нури офтоб ҳар тоби рӯшноиро дар паҳноӣ тобноки худ офтобандуд медорад, ҳамон сӯзу дард ва шӯри ишқи ғазали Зухурӣ ҳама гуна ҷашмандоз ва мафохим, аз ҷумла ҳикмату ахлоқро дар худ ҳамҷиҳат ва ҳамранг сохтаанд. Аз ин рӯ, гуфтори ахлоқии Зухурӣ аз амриҳои ахлоқии суннатӣ бо ҳамин ҷанба тафриқа дошта, омӯзаҳо ва анғораҳои мухталифи тасвир ва маънӣ доранд. Аз ин ҷост, ки дар ғазалиёти шоир ҳикмат ва ахлоқ низ дар хидмати дарунмоя қарор дошта, меъёрҳои муносибат ва иртиботи таҳзиби ҳулкии инсониро пешбинӣ намудаанд.

Дар мактаби тарбияти Зухурӣ дӯстӣ ҷойгоҳи барозандае дошта, дар заминаи «Чу ёрӣ ҷонӣ андар каф биёри, // Ба ҷонаш ҷон бидех, гар метавонӣ»-и Саъдӣ [16, 122] шоир низ дар «қимори дӯстӣ» «ҳастибозӣ»-ро талқин намуда, яке аз авомили зиндагии саодатманишро дар дӯстӣ мебинад:

Дар қимори дӯстӣ душман ба ин каммоягӣ,

Кай тавонад тарфе аз риндони ҳастибоз баст [13, 249].

Дар байти зерин таркиби «арбоби муҳаббат» низ ишорат ба дӯстон буда, шоир асоси душманиро дар кина донистааст ва кинаро аз хислати пасти инсони гуфтааст:

Шукрилиллоҳ, ки зи арбоби муҳаббат шудаам,

Хасм бо дӯстӣ аз душман, агар кина кашам [13, 748].

Хирагии хасм камнурӣ ва бешармӣ, густоҳӣ буда, имдод мадади шоир дар муқобили он аст ва «бо дӯстӣ чӣ гуна чехрадушманӣ» шояд:

Бо дӯстӣ чӣ гуна шавад чехрадушманӣ,

Гар хасм карда хирагӣ, имдод кардаем [13, 742].

Дар дӯстӣ худро шоир қавӣ дониста, гувоҳи ин даъвии худро дар шохидии хасм мебинад:

Ба дӯстӣ чу Зухурӣ дигар намебошад,

Гувоҳ хасм, чӣ даъвии имтиёз кунам [13, 763].

Дар байти зер низ иродати маҳками хешро шоир дар тақвияти риштаи дӯстӣ таъкид карда, ҳаргиз пӯшаймонӣ надоштани меҳру рафоқатро ёдрас шудааст:

Зи бас дар дӯстӣ собитқадам гардидаам, шояд,

Ки дар тӯфони маҳшар барнахезад гарди охи ман [13, 814].

Шоир умед бастан, эътимод ба худ ва боварӣ ба фардори дар таваккал талқин намудааст.

Ҷалоладдини Балхӣ дар дафтари дувуми «Маснавии маънавӣ» аз ҷомеаи торикӣ осебдида ёдовар шудааст, ки рӯй ба фасод ниҳода, дар «салому алайкашон» имону эътимод набуд. Ба мисли Мавлоно Зухурӣ низ аз вазъи мавҷуд (коҳилӣ - ба дунболи Хизр афтодан) вазъи матлуб (фарохравӣ, эътимод, таваккал)-ро хоҳон аст:

Дар ҷирғи ҷаридаравонаш диҳанд роҳ,

Ҳамроҳи роҳрав нашавад гар таваккалаш [13, 601].

Зухурӣ низ мефармояд, ки дидаи тавонбин бояд ки на айббин, балки ҳунарбин бошад. Дидаи шоир, ки дарвешмашраб аст, ҳунари надидани айбро дорад, зеро «пардаи шарму ҳаёи дарвешон ҳоил – монеаест байни онҳо ва гуноҳ»:

Дидаи мо ҳунари айб надидан дорад,
Пардаи шарму ҳаё ҳоили дарвешон аст[13, 180].

Ба пиндори шоир, ҳар ки бо шавқ ва ҳавас умр набарад, рӯзи ҷазо – қиёмат дар қатори мурдадилон – ашхоси ғарқи гунаҳ (мушрик ва золиму мурдахор) шуморида мешавад.

Сухан ва сеҳри калом:
Зи ҳайвон ба нутқ одамӣ бартар аст,
Пас одамтар он, к-ӯ суханвартар аст[13, 72].

Ва:
Як сухан наншонад бар курсӣ ба саъй,
Гарчи воиз минбари садзина сохт[13, 68].

Кинаҷӯи накардан:
Бош фориғ аз ҳаёли интиқом,
Кори аҳли кинаро ҳам кина сохт[13, 68].

Ҳамӯш нишастан:
Саманди айшро шояд зи ғаҳгирӣ бурун оӣ,
Зухурӣ, дар масофи ғам инон дорӣ ҳамӯширо[13, 40].

Зоҳид дар ашъори шоир мативест хос ва бо вежагиҳо аз «зоҳид»-и шуарои дигар тафриқа дошта, ягонагӣ бо мотиви адабии маъмулӣ дар он дорад, ки дар ин ҷо низ манбаи мазаммат аст.

Зоҳиди беамал:
Надорад «гуфтаи» зоҳид баҳраи «кард»,
Хушо ринде, ки илмаш бе амал нест[13, 78].

Ба пиндори Парвин Ноҳидӣ «зуҳд ба далели аҳамияташ дар баҳс аз мақомоти сулуки ирфонӣ баъд аз тавбаъ ва вара савумин мақомро дора два ҳар солиқ дар талош бувад, то дар зуҳд ба дараҷаи баландгаре даст ёбад»[7, 17]. Интиқод аз зуҳди риёӣ - риёситезӣ яке аз мавзӯоти хоси мактаби тарбияти Зухрист, ки мавзӯи баҳси алоҳидаи рисола буда, бо овардани байдӣ зерин иктифои ин матлаб мекунам:

Зоҳид нахурӣ нуқли фиребе, ба ту гуфтам,
Корат наравад пеш, агар тавба зи пай ҳаст[13, 83].

Гарчанде ки мактаби ахлокии Зухурӣ ба калбиён (Cynicism) – гурез (аз чомеа, хилват) ва таслим шабоҳат дорад, аммо аслан пайрави мактаби равокиён (Stoicism) – маҳзи таслим буда, ҳама ҳаводиси олам, минҷумла муроду номуродиро аз қозову қадар медонист.

Чароғи хилватам парвонае афканда дар гирдаш,
Ки тоби ғайраташ хуршедро дорад кабоб имшаб[13, 43].

Ва:
Ба доми чилланишин сайд будаам чанде,
Мабош шефтаи хилват, ки суҳбатолуд аст[13, 62].

Дар мавриди дигар, ба тариқи мактаби калбиён (Cynicism) хилватро кимиёи садотат медонад:

Ба хилват бар сари бозор биншин,
Ки дар худ гумшуданҳо худнамоист[13, 80].

Ва:
Дар хилвату узлат чӣ ба чаддаст, Зухурӣ,
Эй вой, агар хуш накунад суҳбати худро[13, 36].

Дар мавриди узлат ва ҷустуҷӯ:
По зи худ берун ниҳодӣ, ҷустуҷӯст,
Дар ба рӯйи хеш бастӣ, узлат аст[13, 153].

Қазо дар ғазалиёти Зухурӣ (Stoicism):

Ситорасӯхтагонем, лек дода қазо
Ба офтоб шараф аз вуболи кавкаби мо[13, 13].

Хулоса, мактаби тарбиятии Зухурӣ мутаассир аз аҳволи иҷтимоии замон буда, шоир бо шеваи ифодаи тоза, вале ҳамон матлаби суннатӣ: тараннуми ахлоқи ҳамида ва мазаммати хулқи пасти инсониро мояи фалсафаи ахлокии худ қарор додааст. Шоир хушхӯиро мояи ҳастии инсон дониста, шабакаи мушаххаси

ахлоқи ҳамида: дӯстӣ, дӯӣ аз нифок, ростӣ, сабру таҳаммул, дур будан аз расму одатҳои нолозим ва намоишкорона, умед нек ба фардо, эътимод ба худ, боварӣ ба фардо, таваккал, зовияи диди нек, шарму ҳаё, фарбеҳ набудан, дурустаҳдӣ, бовафой, хоксорӣ, надоштани даъвии бечо, мустақил будан, озодманишӣ, дурӣ аз чоплусӣ, далер будан, кинаҷуи накардан, дар ҳолати зарурӣ ҳамӯш будан, дурӣ аз бухтон (туҳмат), чиҳод бо нафс ва удулварзӣ аз илми беамалро дар ғазалиёташ ба вучуд овардааст, ки мактаби ибрату ахлоқи адибони форсу тоҷикро бо ин гуна фалсафии қавии ахлоқии худ такомул бахшидааст.

АДАБИЁТ

1. Азимободӣ, Хусайнкулиҳон. Наштари ишқ, Китоби 3. - Душанбе: Дониш, 1982. - Аз с.782 то с.1180.
2. Балхӣ, Чалолиддин. Маснавии маънавӣ. Дафтари панҷум ва шашум. - Душанбе: Адиб, 2013. - 480 с.
3. Бухорӣ, Имом. «Саҳиҳ»-и Бухорӣ. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 766 с.
4. Вафой, Аббосалӣ ва Таботабой, Сайидмаҳдӣ. Баррасии вижагиҳои сабки Бедили Деҳлавӣ. Баҳори адаб (фаслномаи таҳассусии сабкшиносии назм ва насри форсӣ). -№4. 1389. - 132 с.
5. Имомӣ, Насруллоҳ, Маборӣ ва равишҳои нақди адабӣ. - Техрон: Интишороти Ҷомӣ, 1385. - 288 с.
6. Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ. Бахши сеюм. Зиндагиномаҳо.-Техрон:Муассисаи чоп ва интишороти донишгоҳи Техрон,1381. - 1044с.
7. Нохидӣ, Парвин. Шайх Камолӣ Хучандӣ//Фаслномаи фарҳангӣ, ҳунарий, ирфонӣ. №24, 1368. - 172.
8. Хучвирӣ, Абдулҳасан Алӣ ибни Усмонӣ Чаллоӣ. Кашф-ул-маҳҷуб. - Техрон: Интишороти китобхонаи Таҳурий, 1358. - 112 с.
9. Раҳмидӣ, Ғуломризо. Ҳикмат ва ахлоқ дар ғазалиёти Ҳофиз//Маҷаллаи донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Техрон. 1380. - 332 с.
10. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор. - Душанбе: Адиб, 2007. - 416 с.
11. Рӯшон, Ҳасан, Ғуломӣ, Алӣ. Ҷойгоҳи зоҳид дар шеър ва андешаи Камолӣ Хучандӣ//Маҷаллаи конференсияи байналмилалии «Камолӣ Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносии ва равишҳои адабӣ». (Хучанд, 28-29.10.2016.) - 470 с.
12. Сулҳамӣ, Абдурахмон. Маҷмӯи осор// Гирдоваранда Насруллоҳ Пурҷаводӣ. Ҷ.1.1369. - 612 с.
13. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. - Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. - 1622 с.
14. Харозӣ, Саидқамол. Мактаби тарбиятии Ҳофиз//Маҷаллаи равоншиносии ва улуми тарбиятӣ. - Техрон. №4. 1385. - 240 с.
15. Шарипов Ш.Р. Навпардозҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. - 98 с.
16. Шерозӣ, Саъдӣ. Гулистон. - Душанбе: Адаб, 1988. - 236 с.

РАССМОТРЕНИЕ НРАВСТВЕННЫХ МЫСЛЕЙ В ГАЗЕЛЯХ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В данной статье автор попытался описать нравственные идеи Зухури Туршези, которые в целом отражают школу воспитания поэта.

Согласно информации антологиям, Зухури - скромный, трудолюбивый, добродетельный и чистый человек, его моральная философия имеет социальные аспекты, и он выразил свои взгляды на общность человеческих ценностей и формирование идеального человека. Важным моментом в выражении нравственных мыслей поэта является то, что в центре восприятия и просвещения, будь то в теоретическом гнозисе или опыте, в суфийской или поэтической мысли, или в философской или социальной мысли, находится философское, социальное и моральное воспитание наклонена во все стороны.

Воспитательная школа Зухури находилась под влиянием социальной ситуации того времени, и поэт восхвалял хорошей морали и осуждал плохого человеческого поведения. Рассматривая счастье как основу человеческого существования, поэт рассматривает особую систему общечеловеческой морали: дружба, избегание лицемерия, правда, терпение, избегание ненужных и показных обычаев, добрая надежда на будущее, уверенность в себе, уверенность в завтрашнем дне, хорошее видение, скромность, отсутствие жадности, честность, верность, смирение, отсутствие самоотверженности, независимость, свобода, избегание лести, храбрость, ненасилие, молчание, когда необходимо, избегание клеветы, воздержание от джихада и эгоизма. В своих газелях он развил школу морали персидских и таджикских писателей с такой сильной моральной философией.

Диван поэта начинается с изложения морали (пятая газель), и дружба - наиболее красноречивый предмет его нравственности.

Ключевые слова: Зухури Туршези, индийский стиль, газель, поэзия, литература, моральная философия, смысл, воспитание, совершенный человек, гнозис, общество, дружба, смирение.

CONSIDERATION OF MORAL THOUGHTS IN THE GAZAL OF THE POET

In this article, the author tried to describe the moral ideas of Zukhuri Turshezi, which generally reflect the school of the poet's upbringing.

According to information from anthologies, Zukhuri is a modest, hardworking, virtuous and pure person, his moral philosophy has social aspects, and he expressed his views on the commonality of human values and the formation of an ideal person. An important point in the expression of the poet's moral thoughts is that at the center of perception and enlightenment, whether in theoretical gnosis or experience, in Sufi or poetic thought, or in philosophical or social thought, there is a philosophical, social and moral education tilted in all directions.

Zukhuri's upbringing school was influenced by the social situation of the time, and the poet praised good morality and condemned bad human behavior. Considering happiness as the basis of human existence, the poet considers a special system of universal human morality: friendship, avoidance of hypocrisy, truth, patience, avoidance of unnecessary and ostentatious customs, good hope for the future, self-confidence, confidence in the future, good vision, modesty, lack of fat content, honesty, loyalty, humility, lack of selflessness, independence, freedom, avoidance of flattery, courage, non-violence, silence when necessary, avoidance of slander, refraining from jihad and selfishness. In his gazelles, he developed the school of morality of Persian and Tajik writers with such a strong moral philosophy.

The poet's sofa begins with an exposition of morality (the fifth gazelle), and friendship is the most eloquent subject of his morality.

Key words: Zukhuri Turshezi, Indian style, gazelle, poetry, literature, moral philosophy, meaning, education, perfect man, gnosis, society, friendship, humility.

Сведения об авторе:

Шарипов Шариф Рахмонович, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственной управления при Президенте Республики Таджикистан, телефон +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

About the author:

Sharipov Sharif Rakhmonovich - candidate of Philology, associate of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – МУАРРИФГАРИ ТОЧИКОН ДАР ШАРҚИ АРАБ

Каримова Ш.Т.

Институту омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Дар давраи шӯравӣ робитаҳои ҳамаҷониба байни давлатҳои арабизабону Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гаштанд. Аз ҷумла, робитаҳои адабиву фарҳангии тоҷику араб дар ин даврон хеле вусъат ёфтанд. Далели ин гуфтаҳо иқтибосест, ки аз китоби «Равобити байналхалқии РСС Тоҷикистон» (Душанбе, 1965) оварда хоҳад шуд: «Моҳи феввали соли 1944 дар асоси қонуне, ки Совети Олии СССР қабул карда буд, ба Конститутсияи СССР моддаи 18 - а илова карда шуд, ки мувофиқи он республикаҳои иттифокӣ ҳақ доранд ба таври мустақил ба арсаи байналхалқӣ бароянд, ба шарти он ки муқаррар намудани асосҳои умумии иҷроии функсияҳои сиёсати хориҷии республикаҳои иттифокӣ дар ихтиёри СССР монад.» Худи ҳамин ҳел модда дар Конститутсияи РСС Тоҷикистон ҳам ҳаст:

«Моддаи 16-а. Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад, ки бо давлатҳои хориҷӣ бевосита муносибат кунад, бо онҳо аҳдномаҳо бандад ва ба давлатҳои хориҷӣ намояндаҳои дипломатӣ ва консулӣ фиристода, намояндаҳои онҳоро қабул кунад». [1, 3-4].

Яке аз арабиносии номвари тоҷик устод Тоҷиддин Мардонӣ ки равобити мутақобилаи давлатҳои араб ва тоҷикро дар давраи шӯравӣ хеле амиқ таҳқиқ намудааст, дар яке аз мақолаҳои ҳеш, ки «Арабистика в Таджикистана в советский период» ном дорад, оид ба пайдоиш ва вусъат ёфтани илми арабиносии дар Тоҷикистон, ки маҳз давраи шӯравиро дар бар гирифтааст, маълумоти комил дода, чунин суҳанҳоро навиштааст, ки тарҷумаи ин матн пешкаши хонандаи гиромӣ хоҳад шуд: «Асосҳои илми шарқшиносӣ бо асарҳои олимони тоҷик С. Айнӣ, Б.Г.Ғафуров, А.М.Баҳоуддинов, А.М.Мирзоев, М.Д.Диноршоев, ҳамчунин муҳаққиқон ва шарқшиносони рус – В.В.Бартольд, Е.Э.Бертельс, С.Ф.Ольденбург, А.А.Семенов, М.Е.Андреев ва дигарон поягузори шуда буданд. Дар асарҳои ин олимони масъалаҳои гуногуни муҳими таърих, фарҳанг ва фалсафаи тоҷик ва халқҳои кишварҳои ҳамсояи Шарқи Миёна матраҳ шудаанд.» [2, 5].

Қобили тазаққур аст, ки саҳми устод С.Айнӣ, устод М.Турсунзода ва устод Ҷ. Иқромӣ дар таҳқиқи равобити адабии арабу тоҷик дар давраи шӯравӣ бузург аст, зеро маҳз ба шарофати ин абармардон ва бузургони миллат на танҳо ҷаҳони араб, балки тамоми дунё бо илму фарҳанг ва маданияти баланди тоҷикон оғох гаштанд. Асарҳои ин устодон ба ҷаҳон забонҳо тарҷума шуда, дар хориҷи кишвар ҷоп шуданд. Ҳарчанд хонандаи хориҷӣ пеш аз ин ҳам бо эҷодиёти форсизабонон оғохӣ дошт, вале маҳз бо тавассути китобҳои беэволи ин устодон аввалин бор бо давлати Тоҷикистон ошноӣ пайдо намуд.

Бояд гуфт, ки дар ҳалқаи ин абармардон, ки ба Ватани худ содиқона хизмат намуду номи муборакаш то ба имрӯз дар дили ҳамагон нақш бастааст, яке аз шоирони сулҳпарвару ватандӯст ва муборизи даврони

шӯравӣ устод Мирзо Турсунзода мебошад, ки дар Шарқи Араб шӯхрати беандоза дошт. «Суханрониҳои оташбори Мирзо Турсунзода дар ҳамоишҳои байналмилалӣ, ки дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои арабӣ низ интишор меёфтанд, инчунин сафарҳои зиёди ӯ ба кишварҳои арабӣ, мулоқотҳои сершумор бо намояндагони табақаҳои гуногуни аҳоли, вохӯриҳои самимонаи ӯ бо меҳнаткашони оддии араб ҳислати шоири асил ва наattoқи шаҳирро, ки чи бо сухан ва чи бо кори амалӣ барои сулҳ, дӯстӣ, инсонгарӣ ва ватанпарастӣ мубориза мебурд, барои онҳо намоиш мегузошт». [3, 134-135].

Мусаллам аст, ки М.Турсунзода раиси кумитаи шӯравии ҳамбастагӣ бо кишварҳои Осиё ва Африқо буд ва бевосита бо давлатҳои арабизабони Африқову берун аз Африқо сарувор дошт. Мардуми араб ва аҷам Мирзо Турсунзодаро чун шоири озодинхоҳ ва инсондӯст мешинохтанд.

«Аввалин асари номии устод М.Турсунзода, ки ба арабӣ тарҷума шудааст, достони ӯ «Садои Осиё» буд. Тарҷума дар маҷаллаи лубнонии «ат-Тарик» ба нашр расидааст. Хабарро дар бораи ин воқеаи фараҳбахш дар ҳамон замон дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» (25 ноябри соли 1961) шодравон профессор В.П.Демидчик чоп карда буд, вале бо таассуфи зиёд қайд кардан лозим меояд, ки ӯ на шумора ва на соли наشري онро зикр накардааст ва қайд намудааст, ки номи мутарҷим оварда нашудааст.» [3, 136].

Ҳамчунин мутарҷимони араб Моҳир Асал ва Абубақр Юсуф ашъори 17 шоири бузурги шӯравиро аз забони русӣ ба забони арабӣ тарҷума намуданд, ки моҳи августи соли 1973 нашриёти «Дор – ал- араб» дар Бейрут интишор шуд. Чи тавре ки устод Мардонӣ навиштааст: «Мунтахаб «Панҷоҳ қасидаи шӯравӣ» («Ҳамсин қасида суфӣетия») номгузорӣ шудааст. Нашри ин китоб бо ташаббуси адиби машҳури Лубнон Сухайл Идрис ба амал бароварда шудааст».[3, 136-137].

Арабшиноси барҷастаи тоҷик устод Нарзуллоҳи Назар низ шеърҳои «Замин», «Ҳамин кофист» –и устод М.Турсунзодаро ба забони арабӣ тарҷума намудааст, ки ин шеърҳо дар вақтҳои гуногун дар «ал – Маҷалла ас – суфӣетия», «аш – Шабоб ас – суфӣети», «Анба Моску» ба таърифи расидааст.

Лозим ба ёдоварист, ки китоби Нарзуллоҳи Назар «Авроқу-л-мутафарриқ» ном дорад, ки соли 2017 дар Қоҳира чоп шудааст. Муаллиф дар китоби мазкур аз Мирзо Турсунзода шурӯъ намуда, ашъори нӯздаҳ шоири дигари даврони шӯравӣ ва истиқлолиятро аз забони тоҷикӣ ба забони арабӣ тарҷума намудааст. Зикри ин нукта низ ҷои аст, ки устод Н.Назар танҳо ду шеъри устод Мирзо Турсунзода «Ҷони ширин» (Ғолиятӣ) ва Эй дили ман (Ё фуодӣ) – ро ба забони арабӣ тарҷума намудааст. Шеъри машҳури устод М.Турсунзода, ки «Ҷони ширин» ном дорад, аз тарафи мутарҷими арабшинос Н.Назар бисёр дар сатҳи баланд тарҷума шудааст. Н.Назар номи шеърро тарҷумаи тахтullaфӣ накарда, балки тарҷумаи озодин кардааст. Зеро тарҷумаи калимаи арабии «Ғолиятӣ» – ба забони тоҷикӣ «қимматбаҳои ман» мебошад. Агар устод Н.Назар номи шеърро «руҳӣ» (ҷонам), «ҳилвӣ» (ширинам) ва ё «руҳу-л-ҳилв» мегузошт, тарҷума тахтullaфӣ мешуд, вале ибораи «руҳу-л-ҳилв» дар забони арабӣ яқинд маъноро дорад, шояд аз ҳамин сабаб мутарҷим лозим донист, ки номи шеърро «Ғолиятӣ» (азизам ё қимматбаҳои ман) ном гузорад. Аслан калимаи «руҳ» дар Қуръон ба маънои Ҷабраил ҳам омадааст, барои ҳамин чи хеле ки қайд шуд, сарлавҳаи шеъри тарҷуманамудаи устод Н.Назар низ муносиб ва мувофиқ аст. Нигорандаи мақола кӯшиш намуд матни аслро бо матни тарҷуманамудаи устод Н.Назар мавриди муқоиса ва таҳлил қарор диҳад. Шеъри устод М.Турсунзода, ки бо чунин сатрҳо шурӯъ шудааст:

«Ҷони ширин, ин қадар ҷангам макун,
Ин қадар беҳуда дилтангам макун».
Тарҷумаи ин байт чунин аст: [7, 21].

أتركي غاليتي هذا العتاب
وأقبليني بكلماتٍ عذاب.

Тарҷумаи тахтullaфӣи навиштаҳои устод Н.Назар чунин аст:

«Азизам, ин ҷанг қарданхоро тарк кун,
Ва суханони шиканҷадори маро қабул кун.»

Аз ин ҷо бармеояд, ки мисраи аввал айнан мисли мисраи асл тарҷума шудааст. Мисраи дуюм дигар маъноро гирифтааст, вале зикр қардан бамаврид аст, ки арабҳо калимаи «дилтанг» надоранд. Агар мутарҷим калимаи «дилтанг»- и тоҷикиро тахтullaфӣ тарҷума мекард, ба забони арабӣ шеър комилан дигар маъноро мегирфт, аз ин сабаб кори мутарҷим ҳам дуруст аст, ки ба байти аввал ягон байти мувофиқе ёбад ва боз дар шеър ба авзону қофия ва санъатҳои бадеӣ низ аҳмият диҳад, ки кори ҷандон содда нест. Байти дигари ин шеър инҷо матраҳ хоҳад шуд:

«Ҳар кучо, ки хоб қардам, хестам,
Ҳар кучо, ки буд ҷои зистам.
Ин дили ман манзили ёди ту буд,
Ёди рӯи хуснободи ту буд.»
Тарҷумаи ин байтҳо чунин аст: [7, 22].

حيثما كنت أنا فيه المقيم
حيثما أصيحت أنا الضيف الكريم.
كان هذا القلب مشدوداً إلى
وجنتينٍ منهما القرب حلاً.

Тарчумаи тахтуллафзии байтҳои фавқуззикр чунин аст:

«Хар кучое, ки ман дар он ҷо муқим будам,
Хар кучое, ки ман он ҷо меҳмони мӯҳтарам будам.
Ин дили ман бо ёди он ду рухсор буд,
Ки ба наздикӣ бо онҳо ширин гардад.

Лозим ба таъкид аст, ки тарчумаи арабии шеър бисёр равоно зебо ва як оҳанги хуби хонишро дорост, ки ин нукта далели маҳорати баланди тарҷумонӣ доштани устод Н.Назарро нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки Н.Назар дар китоби «Авроку- л - мутафарриқа» (Парокандабаргҳо) ба ҷуз аз устод М.Турсунзода ашъори нуздаҳ шоири дигари Тоҷикистон аз ҷумла, Мирсаид Миршакар, Лоик Шералӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Гулназар, Гулрухсор, Фарзона, Аскар Ҳаким, Низом Қосим, Қутбӣ Киром, Мавҷуда Ҳакимова, Ҳадиса, Меҳринисо, Зулфия Атоӣ, Камол Насрулло, Доро Начот, Раҳмат Назрӣ, Исфандиёр ва Бӯрӣ Каримовро тарҷума намудааст. [4, 234].

Тавре, ки дар боло зикр шуд, арабиносии дақиқназари тоҷик устод Т.Мардонӣ, ки равобити адабии арабу тоҷикро амиқ таҳқиқ намудааст, дар яке аз мақолаҳои худ «Адабиёти муосири тоҷик дар кишварҳои арабӣ» роҷеъ ба ихлосу эҳтироми арабҳо ба устод М. Турсунзода чунин нигоштааст: «...Гувоҳи ин эҳтирому сипосгузорӣ метавон мақолаеро ба шумор овард, ки Ҳишом Саъдия баъди чанд ҳафта аз вафоти шоир дар рӯзномаи «ал – Баас» дар Сурия таҳти унвони ғамангези «Тобистони охири Мирзо Турсунзода» (18 октябри соли 1977) интишор додааст». [3, 138]. Саъдия Ҳишом дар бораи М.Турсунзода дар мақолаи хеш чунин навиштааст: «Ҳамеша Шарқи бедоршудаи стода ва бо тамоми ҳодисаҳои олам пайвастаро мудуофа мекард ва ҳар фикру андешаи ғаразнокро ҳамоҳанг оид ба қарахтӣ Шарқу нотаъволия бозмондагии он аз инкишофи пешравӣ ва аз раванди аср қафо мондани он, барбод меод» [3, 182].

Зикри ин нукта низ ҷоиш аст, ки устод Т.Мардонӣ як мақолае бо номи «Мирзо Турсунзода ва ҷаҳони араб» навиштааст, ки барои навиштани мақола муаллиф бо иҷозати писари шоири сулҳпарвар Парвиз Турсунзода аз бойгонии Осорхонаи адабии устод М.Турсунзода низ истифода бурдааст. Аз бойгонӣ якҷанд ҳуҷҷатҳоро номаҳое пайдо шудаанд, ки адибони араб ба устод М.Турсунзода ирсол намуда будаанд. Чи хеле ки муаллиф мисол овардааст: «Ба қаробати Мирзо Турсунзода ва муносибатҳои дӯстонаи ӯ бо Муҳаммад Солиҳ Баҳр ал-улум (шоири маъруфи ироқӣ) ва дигар намоёндагони табақаҳои гуногуни халқи Ироқ, як даста мактубҳо, барқияву даъватномаҳо, ҳамчунин китобҳои бо соядаст тақдимишудаи онҳо далолат мекунад.» [3, 175].

Барои мисол профессор Т.Мардонӣ тарҷумаи мактуби фириристодаи адиби ироқӣ Муҳаммад Қозим ат-Турайхиро далел овардааст. Ҳамчунин ӯ суханони собиқ роҳбари созмони иёломияи Ташкилоти яқдили халқҳои Осиё ва Африка, адиби яманӣ Форук ал – Ҳакимино низ мисол овардааст, ки чунин гуфтааст: «Дар мамлакатҳои араб Мирзо Турсунзодаро – ин мунодӣ фаъоли ғояҳои сулҳу сотсиализмро – ба хубӣ мешинохтанд ва мешиносанд. Бо дили бекаронӣ амиқи худ ӯ ғаму шодии одамони оддиро зирақона эҳсос мекард, ҳамаи кӯшишу ғайрати худро ба ҳарч меод, ки барои ба ҷодаи бахту саодатмандӣ қадам ниҳоданашон ёрӣ расонад...» [3, 169].

Лозим ба ёдоварист, ки ин шоири маҳбуб борҳо ба кишварҳои араб сафар намудааст ва далели ин гуфтаҳо ин шеъри шоир аст:

«Роҳи Қуръону Мадоин, роҳи дин,	Роҳи зарҷўяндагон то Ҳинду Чин.
Роҳи Фиръавну раҳи пайғамбарон,	Роҳи Нилу Дачлаи аз хун раво...
Мепаридем аз сари чандин диёр,	Аз сари Байтулмақаддас шўълавор,
Аз сари хоки Фаластину Ироқ-	Дашту саҳроҳои майдони нифок.» [3, 169].

Боре устод М.Турсунзода дар конференсияи дар Қоҳира барпогардида иштирок карда ин масъаларо дар мақолаи худ «Машғали сулҳ» навишта будааст: «Дар бораи он, ки мароми барқарор кардани адолат дар рӯи замин чӣ гуна халқҳои Осиё ва Африқоро фаро гирифтааст, метавонем аз рӯи конференсияи дар Қоҳира барпогардида хулоса барорем... Пеш аз сар шудани конференсияи яқдили халқҳои Осиё ва Африқо дар Қоҳира, 23 – юми моҳи декабри соли 1957 иди яксолагии ғалабаи мисриён дар Порт – Саид ба муқобили истиқлолгарони Англия, Фаронса ва Исроил барпо гардид...» [3, 182].

Устод М.Турсунзода ба ҷуз аз Қоҳира, ки аз он ҷо таассуроти аҷибе гирифтааст, боз сафари Димишқро низ чунин тасвир намудааст: «Ман ба наздикӣ аз Димишқ, ватани «Ҳазору як шаб», як ҳазору як афсона дар бораи имкониятҳои бепояи инсон, дар бораи бузургӣ ва мақоми вай дар рӯи замин, баргаштам...» [3, 183].

Аз навиштаҳои боло ва махсусан тадқиқотҳои устод Т.Мардонӣ бармеояд, ки устод М.Турсунзода дар шарқи Араб бисёр маъруф буд ва ин шоири инсондӯст ва ватарпарвар тавонист бо ҷавҳари саодатпартави хеш ва бо эҷодиёти гаронбаҳоаш тоҷиконро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намояд. Ба ҳамагон маълум аст, ки устод Мирзо Турсунзода низ мисоли дигар бузургон ҳанӯз дар овони хурдӣ бо Қуръон ошно буд ва Ҳафтияро ҳифз намуда буд, ки дар ин бора худӣ шоир низ шеър навиштааст. Ин масъала низ дар мақолаи устод Т.Мардонӣ матраҳ шудааст.

Баъди варақгардон намудани китоби устод М.Турсунзода «Шеър ва дostonҳо» (Душанбе, Адиб – 1991) мо дар якчанд шеърҳои шоир ибора ва калимаҳои арабиرو дарёфтем. Яке аз шеъри ӯ «Салламно» ном дорад, ки чанд мисрае аз он шеър инчоварда хоҳад шуд:

«Ба туву мардҳои майдонат,
Аз дилу ҷон салому салламно!
Ҳам бар миробу бар раисонат
Шарафу эҳтирому салламно!» [5, 43].

Дар ин ҷо калимаи «салламно» ҷумлаи арабист, ки маъноаш «(мо) салом гуфтем» мебошад.

Дар ин мақола як ҷанбаи мавзӯ ба таври кӯтоҳ гуфта шуд, чун омӯзиши ҳама паҳлӯҳои ин масъала тадқиқи алоҳидаро ва густурдаеро тақозо мекунад. Салоҳ донистем, ки мақолаи мазкурро бо суҳанҳои Шоири Халқии Тоҷикистон Фарзона, ки перомунӣ шахсияти устод М. Турсунзода чунин нигоштааст, хотима бахшем: «Симои фурошонфари устод Мирзо Турсунзодаро мо чунин мебинем: симои азизе, ки партави анвораи то имрӯз дилҳоро дунёро муждаи сабоҳат медиҳад, тимсоли мунире, ки ҳанӯз домони намозии Ватанро бўса мезанад, рӯдҳову обшорони диёрро дуруд меғӯяд, бо хурду бузурги Тоҷикистон ёронаву ёваронаву ҳешона ибрази муҳаббат мекунад, дасти аз ғояти сармову гуруснагӣ яхбастаи ятимакони бекасу кӯро падарона ба даст мегирад, ба решҳои дили Шарқ марҳам меғӯяд, ҷангҳоро ба сулҳ иваз месозад, зулматро ба нур, ҷаҳолатҳоро ба маърифат, зулмҳоро ба мурувват, кинаҳоро ба меҳр табдил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Акбаров Т. Б. «Равобити байналхалқии РСС Тоҷикистон». Душанбе: - Ирфон, 1965, 60с, сах. 3-4, 22, 41, 43, 56.
2. Мардонӣ Т. Н. Арабско – таҷикские литературные связи. История и современность (сборник статей). – Душанбе: «Ирфон», 2006.-400 стр, стр. 5, 6.
3. Мардонӣ Т. Н. Саҳифаҳои аз равоити адабии Арабу Аҷам. (Гузашта ва имрӯз). – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 236с, сах.128, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 169, 175, 182,183
4. Назаров Н. «Авроқу-л- мутафарриқа» (Парокандабаргҳо). Қоҳира, с. 2017, - 225 с, сах. 21, 22, 234.
5. Турсунзода М. «Шеър ва дostonҳо». Душанбе: - Адиб, 1991, 320с, сах. 43, 85.
6. Хочаева Иноят (Фарзона). Муншии умеди тоҷик. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», №90 (5.05.2021).
7. www.wikipedia.org
8. www.tarjumon.com

МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ - ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ТАДЖИКОВ НА АРАБСКОМ ВОСТОКЕ.

В статье рассматриваются важные вопросы влияния арабской литературы на творчество Мирзо Турсунзаде. Автор в своей статье четко и ясно показала эффективность арабской цивилизации, культуры и литературы в творчестве великого поэта Востока Устада Турсунзаде. Новизна статьи состоит в том, что автор анализировала и исследовала некоторые стихотворения Мирзо Турсунзаде, переведенные на арабский язык, а также в качестве доказательства приводит примеры образцов оригинальных и переведенных стихотворений поэта. В статью также включен арабский перевод стихотворений известного таджикского арабиста Нарзуллох Назара, таких как «Земля» и «Довольно», «Сладкая душа», «Мое сердце» и других, которые придали статье особую красоту. В статье также упоминаются путешествия поэта в арабские страны, где Мирзо Турсунзаде представлял таджиков.

Ключевые слова: Мирзо Турсунзаде, литературные отношения, поэзия, Восток, арабская литература, таджикская литература, командировки, Африка, советский период, культурные связи, председатель Советского комитета солидарности со странами Азии и Африки, Нарзулла Назар, Мир, Родина, поэт.

MIRZO TURSUNZADE - THE REPRESENTATIVE OF TAJIKS IN THE ARAB EAST

This article covers important issues of the influence of Arabic literature on the work of Mirzo Tursunzade. The author has clearly shown the effectiveness of Arabic civilization, culture and literature in the works of the great poet of the East, Ustad Tursunzade. The novelty of this article is that the author has analyzed and researched the poems of Mirzo Tursunzade translated into Arabic, and also cited examples of original and translated poems of the poet as evidence in the article. The article also includes an Arabic translation of the poet's poems by a prominent Tajik Arab scholar Narzullohi Nazar, such as «Earth» and «That's enough», «Sweet soul», «My heart» and others, which gave the article a special beauty. The article also mentions the poet's travels to Arab countries, where Mirzo Tursunzade represented the Tajiks.

Keywords: Mirzo Tursunzade, literary relations, poetry, East, Arabic literature, Tajik literature, trips, Africa, Soviet period, cultural ties, chairman of the Soviet Committee for Solidarity with the Countries of Asia and Africa, Narzullohi Nazar, peace, homeland, poet.

Сведения об авторе:

Каримова Ш. Т.- научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистан. 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33 ; тел: 918-77-88-77 e-mail: mehrofarin@list.ru

About the author:

Karimova Shohona Tolibovna – scientific researcher of The institute for studying the issues of Europe and Asia in National Academy of Science in Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 33, tel: 918-77-88-77 e-mail: mehrofarin@list.ru

**НИГОҶЕ БА ТАҲИЯ ВА НАШРИ НАХУСТИН РИСОЛАҶОИ НАЗАРИИ
АДАБИИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ**

Муборакиён С.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар асрҳои нахустини истиқрор ва рушди шеър адаби форсии тоҷикӣ донишмандону адибони гузашта осори зиёде дар илмҳои арӯзу қофия ва бадеъу нақди шеър таълиф намудаанд, ки то имрӯз ба дасти мо нарасидаанд. Танҳо ному ахбори ин осори назарӣ дар баъзе китобу сарчашмаҳои адабӣ дарҷ шуда, нусхаҳои қаламӣ онҳо дар пайи ҳаводиси рӯзгору ҷангу нооромиҳои минбаъда аз миён рафта ё дар дастраси аҳли таҳқиқ ҳанӯз қарор нагирифтааст. Хушбахтона, дар ин миён ду китоби муҳим бо номи «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» то имрӯз боқӣ мондаанд, ки айни замон ба унвони нахустин рисолаҳои назарӣ дар боби саноеи бадеии форсии тоҷикӣ доништа мешаванд. Дар ин мақола дар хусуси ин ду рисолаи қадим, таҳия ва ҷиғунагии нашри онҳо ба ҳагги кириллӣ суҳан меравад.

Нахустин асари то имрӯз маҳфузмондаи мутафаккирони гузаштаи форсу тоҷик, ки доир ба бадеияти калом баҳс мекунад, асари Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ «Тарҷумон-ул-балоға» мебошад, ки дар охириҳои асри XI таълиф шудааст. Аммо муддатҳои мадид муҳаққиқон аз ҳеҷ нусхаи қаламӣ он оғаҳӣ надиштаанд ва ҳатто муаллифи ин асарро ба иштибоҳ бо тақя ба маълумоти сарчашмаҳои адабӣ то солҳои 50-уми асри гузашта шоири маъруфи аҳди Ғазнавиён Абулҳасан Алӣ ибни Чулуғ Саҷзии Фарруҳӣ медонистанд. Муҷиби ин иштибоҳ маълумоти дар сарчашмаҳои адабӣ дарҷшуда буд. Дар «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и дақоиқ-уш-шеър»-и Рашидуддини Ватвот, «Муъҷам-ул-удабо»-и Ёкути Ҳумавӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Қашф-уз-зунун»-и Ҳоҷӣ Халифа, «Оташқада»-и Лутфалибеки Озар ва «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят аз ин китоб зикр рафтааст. Рашиди Ватвот дар «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ҳарчанд аз ин асар ва муҳтавои он ном мебарад, аммо муаллифаширо ёд намекунад. Ёкути Ҳумавӣ ва баъдан Давлатшоҳи Самарқандӣ ин асарро ба шоир Фарруҳӣ нисбат медиҳанд ва ҳамин тавр ин маълумоти ғалат ба дигар китобҳо низ роҳ меёбад. Ин саҳв танҳо пас аз дарёфти нусхаи қаламӣ ин асар аз ҷониби донишманди турк Аҳмад Оташ дар соли 1948 ошкор гардид ва маълум гашт, ки муаллифи ҳақиқии он Родуёнӣ будааст, на Фарруҳии Сиистонӣ. Родуёнӣ дар оғози китоб номи худро ҳамчун муаллиф зикр кардааст, ки ин боиси пас аз садсолаҳо муаллифи ҳақиқии худро ёфтани асар мегардад. Аҳмад Оташ пас аз нашри мақолае дар хусуси ёфт шудани нусхаи ҳаггии «Тарҷумон-ул-балоға» бори нахуст ин асарро соли 1949 дар Истамбул ба таъб мерасонад [2].

Маротибаи дувум «Тарҷумон-ул-балоға» соли 1961 дар Техрон бо таснифи муқаддима ва ҳавошӣ аз ҷониби Қавим ба нашр расонида шудааст, ки дастхати он нусхаи нашри дар Истамбул анҷомёфта мебошад [3]. Баъдан ин асар дар Эрон ҷандин маротиба мунташир шудааст. Аз ҷумла, нашри Аҳмад Оташ бо муқаддимаи интиқодии Муҳаммадтақии Баҳор маротибаи дувум соли 1362 ҳ. (1983 м.) дар Техрон ба ҷоп мерасад [4].

Дар Тоҷикистон ин асари Муҳаммади Родуёнӣ танҳо соли 1987 бо муқаддима ва тавзеҳоти донишманди фақид Худой Шарифов ба ҳагги кириллӣ ҳамроҳ бо матни «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и Рашидуддини Ватвот таҳия ва нашр гардид [1]. Тавре дар тавзеҳоти он омадааст, матни кириллии ин китоб аз рӯи нусхаи суратии нашри Аҳмад Оташ ва бо муқоиса ба нашри Қавим таҳия карда шудааст. Бешубҳа, нашри ҷунин асари арзишманд, ки аз қадимтарин осори назарии адабиётшиносии форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад, ҷиғати дастраси васеи хонандагону мутахассисони соҳа гардонидани афкори адабии форсу тоҷик дар нахустин марҳилаҳои рушди забони форсии тоҷикӣ аҳаммияти зиёд дорад.

Асари мазкур фарогири истилоҳоти бадеъ буда, кӯшиши нахустини донишмандони форсу тоҷик дар шарҳу баррасии муназзам ва фаҳмиши поэтикаи шеъри форсӣ доништа мешавад. Бо вучуди ин наметавон гуфт, ки шинохти саноеи шеърӣ то замони Муҳаммади Родуёнӣ дар байни аҳли илму адаби он замон вучуд надиштааст. Ҷунки аллақай дар асрҳои XI-XII шеър адаби форсии тоҷикӣ дар марҳилаи камолоти худ қарор дошта, адибону донишмандон аз муҳимтарин пирыҳои суҳани бадеъ ва мустаҳсаноти шеър оғаҳӣ доштаанд. Ҷунончи, дар асари Унсуралмаолӣ Кайковус «Қобуснома», ки дар нимаи дувуми асри XI таълиф шудааст, боби ҷудогонае дар хусуси расми шоирӣ ҷой дорад ё дар ашъори суҳанварони то асри XI ҷо-ҷо назару мулоҳизаҳои онҳо ба шеъри ҳубу писандида баён шудааст. Аммо ҳарчанд ки дар «Қобуснома» ба санъатҳои шеърӣ роиҷ ва вазнҳои мағлуби арӯзӣ ишора шудааст, асари мазкур бештар ҳамчун дастури раҳнамои шеърӣ маҳсуб ёфта, бо ин хусусияташ аз услуби гузоришоти назарии рисолаҳои адабиётшиносии минбаъда тафовути ҷиддӣ дорад.

Бояд зикр кард, ки нашри анҷомдодаи Х.Шарифов матни комили ин асарро фаро нагирифта, аз он байтҳои ба забони арабӣ овардаи муаллиф, чанде байти дорои мазмунӣ қабех ва фасли «Маънии оғ дар абёт» ихтисор карда шудаанд [1, с. 16]. Аз ҷиҳатҳои умдаи нашри мазкур ба таври мухтасар илова намудани тавзеҳот ва мусталеҳот ва рақамгузориҳои фаслҳои ба санъатҳои бадеӣ бахшидаи муаллиф мебошад. Ҳамчунин муқаддимаи ба асар навиштаи таҳиякунанда аҳамияти таҳқиқотӣ дошта, дар он ба таври фишурда афкори назарии Родуёӣ ва равиши иншоӣ рисолаи ӯ баррасӣ гардидааст. Х.Шарифов бо таваҷҷуҳ ба муҳокимарониҳои Родуёӣ дар асараш ба чунин ҳулоса мерасад, ки «китоби ӯ таҷрибаи аввалин дар таҳлилу танзими санъатҳои бадеӣ мебошад. Тарҷума, тафсир ва шарҳи истилоҳот аз арабӣ ба форсӣ, таҳлили ашъор, тарҷумаи ягона ва мустаҳкам надоштани санъатҳо, шарҳи ноҳамвори онҳо ва монанди ин таҷрибаи аввалин будани «Тарҷумон-ул-балоғ»-ро дар таҳияи илмӣ бадеъ тасдиқ менамоянд» [1, с. 6]. Маълум аст, ки манзури ӯ дар ин ҷо аз «таҷрибаи аввалин» таҳқиқоти нахустин ба забони форсӣ мебошад.

Ба назари мо низ доир ба санъатҳои бадеӣ ба забони форсӣ то арзи вучуд намудани «Тарҷумон-ул-балоғ» асари ҷудогонае таълиф наёфтааст. Ба ин пеш аз ҳама сухани Родуёӣ дар оғози асараш далел шуда метавонад, ки меғӯяд ба порсӣ дар боби болоғату саноат ва маонӣ то замони ӯ таснифе вучуд надоштааст ва бинобар ин ӯ зарур донистааст, то аз осори назарии арабӣ аҷноси болоғатро бо овардани мисолҳо аз шоирони порсӣ пешниҳоди аҳли сухан намояд. Ҳагто тавре худӣ ӯ ишора кардааст, фаслҳои асараш ба равиши фаслҳои китоби Наср ибни Ҳасани Марғинонӣ бо номи «Маҳосин-ул-калом» тартиб дода шудаанд [2, с. 4]. Аммо бо вучуди ин «Тарҷумон-ул-балоғ» аз асари номбурда зимни мушобихатҳо фарқиятҳои зиёде низ дорад, ки ин аз қидмат ва асолати он дарак медиҳад. Масалан, шохидҳои байтии дар асар барои ҳар қадом санъати бадеӣ овардашуда ҳама бозёфти худӣ Родуёӣ маҳсуб шуда, аз ашъори шоирони зиёди порсӣ гирифта шудаанд. Тавре Х.Шарифов дуруст қайд кардааст, «қори Родуёӣ машғулияти муҳаққиқи бағоят нуктасанҷро мемонад, ки аз назари танқидию муносибати завқӣ шеърӣ форсиро омӯхтааст» [1, с. 5].

Ҳамчунин, ба андешаи Х.Шарифов равиши шарҳу тафсири санъатҳои бадеӣ дар «Тарҷумон-ул-балоғ» аз осори муҳаққиқони пешина ва баъд аз он тафовут дорад. Ӯ пеш аз шарҳи мафҳуми санъатҳои бадеӣ, ки асосан ба забони арабӣ мебошанд, тарҷума ва овардани шарҳи маъноӣ тоҷикии онро яке аз вучӯҳи тамоизи ин асар аз дигар осори болоғӣ меҳисобад. Баъзан ташреҳро на аз таърифи худӣ аҷноси болоғат, балки аз навъҳои писандидаи он шурӯъ мекунад, ки дар мисоли санъати ташбеҳ омадааст [1, с. 8].

Дар китоби «Тарҷумон-ул-балоғ» шарҳи санои бадеъ дар 73 фасл пешниҳод карда шуда, ба ҳисоби Х.Шарифов намунаи ашъори зиёда аз 60 шоири асрҳои IX-XI оварда шудааст. Мутаассифона, ҳангоми баргардон аз ҳагги форсӣ ба кириллӣ баъзан калимаву ибораҳо асолати худро гум карда, тағйир ёфтаанд ё баъзан аз матн афтодаанд. Чунин камбӯд асосан дар байтҳои ба ҳайси шохид овардаи муаллиф ҷой доранд. Масалан, байти Қамарии Чурҷонӣ барои санъати тарсӣ дар чунин шакл оварда шудааст:

Улув тахтат, **куфв** бахтат, фарӣ қорат, парӣ ёрат,

Кажин – мушкин, гузин – **маскан**, қарин – ҳубон, муин – яздон [1, с. 21].

Дар мисраи аввал калимаи «куфв», ки ба маъноӣ монанд ва ҳамто меояд, дар вазн сакта ворид намудааст ва барои муруоти вазни байт он бояд ба шакли дигар – «қафу» ва ё «куфу» ҳонда ва навишта шавад, ки низ маъноӣ мазбурро дорад. Калимаи «маскан» низ маъноӣ мағлубро ифода накардааст ва дурусташ, ба фикри мо, «мушкин» мебошад. Нахуст аз он сабаб ки вожаи «мушкин» бештар дархӯри тарсӣ буда, шаклан баробари «мушкин» мебошад. Сонӣ, яке аз маъноҳои «мушкин» ҷарогоҳи сарсабу анбӯх, ки шахс дар он эҳтиёҷ ба кӯч кардан надошта бошад, буда, маъноӣ дигари он дар истилоҳи фикҳӣ шахсест, ки ба василаи ақди сукно ҳаққи сукунат дар маҳаллери ба қасе баргузор мекунад. Аз ин рӯ, барои сифати мағбули «гузин» ба маъноӣ интиҳобшуда яке аз ин ду маъноӣ зикршуда мувофиқтар аст.

Байти зерин низ аз манбаъ нодуруст баргардонида шуда, ҳусусан вазни мисраи аввали он ҳалали ҷиддӣ ёфтааст:

Он чи рӯй аст, **шукуфтанаргис** андар гулситон,

В-он чи **чаррор** аст, хуфта солу маҳ бар **гулситон** [1, с. 22].

Шакли дурусти байт дар нашри Аҳмад Оташ бад-ин гуна аст:

Он чи рӯй аст, **он шукуфта гирдаш** андар гулситон,

В-он чи **чаррора-ст**, хуфта солу маҳ бар **гул ситон** [2, с. 11].

Бояд зикр кард, ки вожаи «ситон» дар мисраи дувум ба маъноӣ ба пушт афтода ё ба пушт хобида омадааст. Чунон ки дар байти зерини Асадии Тӯсӣ мебинем:

Фиканда сари найзаи қонситон,

Якери нагуну якери ситон.

Дар байтҳои зайл низ вожаву таъбирҳо ғалат оварда шуда, ба ҷои «алами қон» «аламни ҷо» ва ба ҷои «подшо» «подшоҳ» оварда шудааст, ки мазмуну вазиро ҳалалдор кардаанд:

Баҳши замона буд **аламни ҷо** ҷалилро,

Бубрид тору пуди ҳама, пок пуда қард.

Ин **подшоҳ** ба тохтани суд рафта буд,

Мар то занандаро тамаи суд суда кард [1, с. 24].

Сактаи вазн дар чанд ҷои байти зерин низ ба ҷашм мерасад, ки бо талаби вазни шеър ва ҷофияи абёт бояд ба ҷои «манат» «ман-т», ба ҷои «бурун» «берун» ва ба ҷои «забонаш» «забон-ш» оварда мешуд:

Қалами **манат** ҳичо карду ман огоҳ наям,

Зи даҳан **бурун** кардам ба сари корд **забонаш** [1, с. 62].

Асари дигари куҳан, ки номи муаллифашро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик машҳуру ҷовидона намудааст, «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ғи ҳадоиқ-уш-шеър» махсуб мешавад. Он яке аз рисолаҳои муҳим дар фанни бадеъ буда, дар асри XII аз ҷониби шоиру донишманд Рашидуддин Муҳаммад ибни Абдучалил Котиби Балхӣ, маъруф ба Ватвот таълиф ёфтааст. Ин асар бо таваҷҷуҳ ба қидмати таълиф, аз аввалин намунаҳои баррасии фанни бадеъ дар назму насри форсӣ будан, ғавоиди адабӣ ва аҳаммияти таърихӣ он ва ғ. дар илму адаби форсии тоҷикӣ бағоят муҳим доништа мешавад. Рисолаи мазкур пас аз «Тарҷумон-ул-балоғ»-и Муҳаммади Родуёӣ дувумин китоби ба забони форсии тоҷикӣ дар илми бадеъ таълифёфта махсуб мешавад, ки то имрӯз омада расидааст. Сабаби иншои «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» низ дарёфту мутолиаи китоби Родуёӣ аз ҷониби Ватвот мебошад. Тавре ӯ дар оғози асараш ишора кардааст, аз тариқи тақаллуф танзим шудани шавоҳиди «Тарҷумон-ул-балоғ» ва оғӣ аз ғалагу норасоӣ набудани он боис гардидааст, то даст ба таҳияи китобе дар маърифати маҳосини назму насри форсиро арабӣ занад.

Бо вучуди он ки ҳадафи Ватвот, тавре дар оғози асараш зикр мекунад, таълифи асаре комилан нав дар хусуси саноеи бадеъ дар баробари «Тарҷумон-ул-балоғ» будааст, аммо ӯ дар таълифу танзими асари худ аз асари Муҳаммади Родуёӣ мисолҳои фаровоне гирифта, фаслу бобҳои онро низ дар мадди назар доштааст. Ин нуктаро муҳаққиқон зимни баррасии асари Ватвот қайд кардаанд. Аз ҷумла С.Нафисӣ ва Х.Шарифов «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-ро асари наву мутафовит аз «Тарҷумон-ул-балоғ» намеҳисобанд. С.Нафисӣ мегӯяд, ки Рашиди Ватвот дар таълифи асари худ ба Родуёӣ комилан пайравӣ намудааст ва ин пайравӣ ҳатто баъзан бисёр ошкор аст [7, с. 40]. Х.Шарифов барои исботи монандии ин ду асар шарҳи санъати тарсеъро аз ҷониби ҳам Муҳаммади Родуёӣ ва ҳам Рашиди Ватвот дар муқоиса меорад, ки қариб мазмунӣ ягона дошта, мисолҳои шеърӣ он низ муштарак мебошанд. Ҳатто ӯ даъвои Рашиди Ватвотро, ки «Тарҷумон-ул-балоғ»-ро асари дорой нақсу камбуд доништааст, қобили эътиҳод наметонад ва сабаби чунин ҳулосабарории ӯро ба нигоҳ доштани обрӯву эътибораш дар дарбори шох вобаста медонад. Профессор Х.Шарифов зимни баррасии «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» арзиши илмӣ онро болотар аз «Тарҷумон-ул-балоғ» гузошта, мегӯяд: «Родуёӣ ба низому тартиби илми бадеъ дар забони форсӣ-тоҷикӣ шурӯъ кард ва Вашиди Ватвот онро ба зинаи ташаккули камолот бардошт» [1, с. 15].

Умумият ва тафовутҳои «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ва «Тарҷумон-ул-балоғ» аз ҷониби адабиётшинос У.Юсуфов низ баррасӣ гардида, номбурда инчунин асари Ватвотро бо дигар осори назарии адабии арабию форсӣ баррасии табиқӣ намудааст. Ӯ зимни таҳқиқи таъсирпазирӣ ва таъсиргузориҳои ин асар бартариҳои онро аз зовияи равиши тасниф, навардози, арзиши назарӣ, таҳлилҳои дақиқ ва қимату илмӣ будани таърифи санъатҳои бадеъи нишон додааст [10].

Матни интиқодии ин асар бори нахуст бо кӯшиши донишманди эронӣ Аббос Иқболи Оштиёӣ дар соли 1308 ҳиҷрӣ дар Техрон мунташир шуда, нашри мазкур минбаъд чанд бори дигар тақроран ҷоп карда мешавад. Саид Нафисӣ ҳангоми интиқори девони Рашидуддини Ватвот дар қатори қасоид, тарҷеот, таркибот, мусамма, ғазалиёт, муқаттаот ва рубоӣҳои шоир матни мазкури Аббос Иқболро соли 1339 ҳ. дар Техрон бознашр намудааст [7]. Баъд аз он нашри Аббос Иқбол соли 1362 ҳ. аз ҷониби интишороти китобхонаи Таҳурӣ ва китобхонаи Саной бори дигар мунташир мегардад [8]. Инчунин матни «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ҳамроҳ бо тарҷумаи русии он ва таҳқиқу шарҳу эзоҳи Н.Чалисова соли 1985 дар Маскав ҷоп карда шудааст [6].

Дар Тоҷикистон ягона нашри асари мазкурро профессор Х. Шарифов аз рӯи нашри Саид Нафисӣ ва тасҳеҳу эҳтимоми Аббос Иқбол баргардон ва омода намуда, онро нашриёти «Ирфон» соли 1987 ба таъби мерасонад. Нашри мазкури «Ҳадоиқ-ус-сеҳр», тавре дар боло зикр шуд, ҳамроҳ бо матни «Тарҷумон-ул-балоғ»-и Муҳаммади Родуёӣ дар як мучаллад ҷоп шуда, дорой муқаддима, тавзеҳот ва феҳристи мусталеҳот мебошад. Ҳангоми баргардону таҳияи асари мазкур Х.Шарифов тамоми мисолҳои манзуму мансури арабии онро ҳазф намудааст.

Нашри «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ба ҳуруфоти кириллӣ барои омӯзиш ва шинохти афкори адабии гузаштагонӣ форсу тоҷик ва ҷалби таваҷҷуҳи аҳли илму адаби кишвар амри зарурӣ махсуб мегардид ва дастраси оммаи васеи хонандагон гардидани он, ҳарчанд нисбатан дертар сураи гирифт, барои шинохтани бештари асар мусоидат намуд. Ҷопи профессор Х.Шарифов зоҳиран барои оммаи васеи хонандагон пешбинӣ шудааст, аз ин рӯ қисми зиёде аз ин рисолаи кӯчак, тавре ишора гардид, аз ҷоп берун мондааст. Дар матни таҳиянамуда баъзан иштибоҳоте роҳ ёфтаанд, ки бештар дар мисолу шохидҳои шеърӣ воқеъ шудаанд ва мо дар зер танҳо ба баъзе аз онҳо ишора мекунем.

Номи санъатҳои эънот ва ҳусн-ут-тахаллус дар кириллӣ ҳама ҷо ба шакли «аънот» ва «ҳусн-ут-тахаллис» ва ҳамчунон калимаи таҳаллус ва таҳаллусот дар ин фасл ба шакли нодурусти «тахаллис» ва «тахлисот» дарҷ шудааст [1, с. 92, 95].

Калимаи гулистон дар байти зерин бояд ба иқтисоди вазн ба шакли «гулситон» навишта шавад:

Гар гулистон ба боди хазон зард шуд, равост,

Бояд ки сурх монад рӯи худойгон [1, с. 95].

Ба ҳамин монанд калимаи шоҳисфарғам дар байти дигар ба зарурати шеърӣ бояд ба ғайи «ро» ва сукуни «ғайн» «шоҳисфарғам» хонда ва навишта шавад:

Зулфи **шоҳисфарғаму** рӯи суман,

Чашми бодому дидаи ангур [1, с. 96].

Албатта, дар ҳагги форсӣ тарзи навиштани калимоте монанди «гулистон»-у «шоҳисфарғам» дар қиёс бо шакли асли ин вожаҳо фарқе ба вучуд намеоварад, аммо дар ҳагги кириллӣ, чун ҳаракатҳо ё садонокҳои кӯтоҳ ифодаи графикаи худро доранд, риояи чунин заруратҳои шеърӣ барои дуруст хондани байт ва бар ҳам назадани мизони вазн амри зарур доништа мешавад.

Дар байти дигар калимаи «таъйид» ба шакли «таъид» ва ибораи «мустақарри ҷалолат» ба гунаи «мустақарр ҷалолати» омада, вазн ва маънои байт ҳалалдор шудааст:

Миннат худойро, ки ба **таъиди** осмон,

Омад ба **мустақарр ҷалолати** худойгон [1, с. 94].

Дар байти зерин бошад, ҳангоми ба ҳагги кириллӣ баргардонидани он қоидаи таскин дар назар дошта нашудааст, ки дар натиҷа вазни шеър дар мисраи дувум аз байн рафтааст:

Зи номи ту **натвон** офарин гусаст, чунон-к

Гусаст **натавон** аз номи душманон нафрин [1, с. 97].

Дар хусуси қоидаи таскин Насируддини Тӯсӣ дар «Меъёр-ул-ашъор» чунин овардааст, ки он яке аз таъйироти ом дар шеъри форсӣ буда, сокин кардани ҳаракати вагад мебошад. Масалан, рукни ғоъилотун пас амали ҳабн ва таскини ҳаракати вагади маҷмӯъ ба шакли мафъӯлун табдил меёбад, ки ин зиҳфи ҳосилшударо мушаъъас меноманд. Ҳамчунин зиҳфи маҳбуни маҳзуф (фаъилун) пас аз таскини авсат ба шакли фаълун таъйир мекунад, ки ин зиҳфро аслам меғӯянд. Дар шеъри форсӣ ҳар кучо се ҳарфи мутаҳаррик пайи ҳам ояд, таскини авсат метавонад сурат гирад. Дар як вазн ба ҳам омехтани мутаҳаррик ва мусаккан раво мебошад. Аммо агар монетъе бошад, масалан, баҳр ба сабаби таскин бадал ба баҳри дигар шавад, мусаккан намудани рукн раво нест [5, с. 47-48].

Шакли дурусти байти ғавқ чунин аст:

Зи номи ту **натавон** офарин гусаст, чунон-к

Гусаст **натвон** аз номи душманон нафрин.

Вазни ин байт дар асл Мучтасси мусаммани маҳбуни мақсур (мағоъилотун фаъилотун мағоъилотун фаъилотун) буда, шоир мисраи дувуми онро дар шакли Мучтасси мусаммани маҳбуни мушаъъаси аслам (мағоъилотун мафъӯлун мағоъилотун фаълун) овардааст. Тавре мебинем, дар мисраи дувум ба ҷои фаъилотун рукни мафъӯлун ва ба ҷои фаъилотун рукни фаълун омада, шоир дар ду маврид ҳодисаи таскинро ба қор бурдааст.

Дар мавриди калимаи «натавон» бояд зикр кард, ки «натвон» шакли муҳаффафи он буда, бештар дар шеър ба иқтисоди вазн кӯтоҳ қарда мешавад. Дар мисраи аввали байти мақсур барои таҳфифи он ҳоҷат нест, бинобар ин беҳтар аст, ки «натавон» хонда шавад, аммо дар мисраи дувум он ҳатман бояд «натвон» хонда шавад, вагарна вазни баҳри Мучтасс қомилан аз байн меравад.

Байти зерин низ ба шакли ғалат омада, вазну маъно ҳалалдор шудааст:

Дур **руст** дар даҳонагу тимори ту ниҳод,

Дар дидаи ман он **чи андар** даҳони туст [1, с. 102].

Шакли аслу дурусти ин байт дар нашри Аббос Иқбол ба гунаи зайл омадааст:

Дур(р) аст дар даҳонагу тимори ту ниҳод,

Дар дидаи ман он **чи ки андар** даҳони туст [8, с. 47].

Чунин нуқсонҳои имлоиву техникаи, ки ҳангоми баргардонидан аз нашрҳои форсӣ ба кириллӣ рух додаанд ва мо бархеашонро ин ҷо зикр кардем, ҷузъӣ бошанд ҳам, вучуди онҳо қимати нашри мақсурро то ҷое қамранг мекунад ва дар нашрҳои минбаъда баргараф намудани чунин норасоиҳо салоҳ доништа мешавад. Хусусан, дар ҳоле ки ин ду асари куҳану пурарзиш на фақат ҷанбаи назарии адабӣ доранд, балки маҳзани пурбаҳову муътамадеанд, ки намунаҳои ашъори шоирони зиёди форсу тоҷики асрҳои IX-XI-ро дар бар мегиранд ва дурусту беғалат овардани ин намунаҳои шеърӣ ба матншиносии осори онҳо қўмак мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Мунтахаби «Тарҷумон ул-балоға» ва «Ҳадоиқ ус-сехр» / таҳияи матн, муқаддима ва тавзеҳоти Х. Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
2. Муҳаммад ибни Умар ар-Родуғӣ. Тарҷумон-ул-балоға / ба эҳтимоми ва тасҳеҳ ва ҳавошӣ ва тавзеҳоти Аҳмад Оташ. – Истамбул: Бунгоҳи тадқиқоти шарқӣ, 1949.
3. Муҳаммад ибни Умар ар-Родуғӣ. Тарҷумон-ул-балоға / бо таснифи муқаддима ва зайлу ҳавошӣ ва тарҷумони аълом ба ҳомаи Қавим. – Техрон, 1339.
4. Муҳаммад ибни Умари Родуғӣ. Тарҷумон-ул-балоға / тасҳеҳи Аҳмад Оташ, интиқоди Муҳаммадқай Баҳор. Ҷопи дувум. – Техрон: Асотир, 1362.

5. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор / таҳияи У. Тоир, М. Абдуллоев, Р. Чалол. - Душанбе : Ориён, 1992. - 150 с.
6. Рашид ад-Дин Ватват. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хада'ик ас-сихр фи дака'ик аш-ши'р / перевод с персидского, исследование и комментарий Н.Ю.Чалисовой. – М. ГРВЛ, 1985. – 323 с.
7. Рашидуддини Ватват. Девон / бо муқаддимаю муқобила ва тасхеҳи Саид Нафисӣ. Бо китоби «Хадоик-ус-сехр фи дакоик-уш-шеър» аз рӯи чопи марҳум Аббос Иқбол. – Техрон, 1339. – 737 с.
8. Рашидуддини Ватват. Хадоик-ус-сехр фи дакоик-иш-шеър / ба тасхеҳ ва эҳтимоми Аббос Иқбол. – Техрон: Интишороти китобхонаи Тахурӣ ва Саной, 1362.
9. Шарифов Х. Рисолаи қадимгарин роҷеъ ба илми шеър // Садои Шарк. – 1971. - № 6. - С. 125-134.
10. Юсуфов У. Баррасии табиқии «Хадоиқ-с-сехр»-и Рашиди Ватват бо сарчашмаҳои форсии арабӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2018. - № 5-2 (77). - С. 173-184.

ВЗГЛЯД НА РАЗРАБОТКУ И ИЗДАНИЕ ПЕРВЫХ ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРНЫХ ТРАКТАТОВ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Первыми сохранившимися персидскими и таджикскими теоретико-литературными трактатами являются «Тарджуман-ул-балага» Мухаммада Радуйани и «Хада'ик ас-сихр фи дака'ик аш-ши'р» Рашид ад-Дин Ватвата. Эти два трактата были написаны на персидско-таджикском языке в XI и XII веках и они затрагивают вопросы относительно критики поэзии и фигуры речи. Следует отметить, что в данной статье, в основном, рассматривается изучение, исследование, проблемы разработки и различных изданиях вышеупомянутых трактатов, в том числе в нем обращено особое внимание на качество и ценность издания, которая опубликовано на кириллице в Таджикистане. Было установлено, что при подготовке кириллического текста этих произведений в тексте были допущены орфографические и технические ошибки, особенно в поэтических примерах и устранение данных недостатков повышают качество будущих изданий.

Ключевые слова: фигуры речи, таджикско-персидская литература, Тарджуман-ул-балага, Хада'ик ас-сихр фи дака'ик аш-ши'р, текстология, критика поэтического текста, литературный трактат, литературоведение.

A VIEW TO DEVELOPMENT AND EDITION OF THE FIRST THEORETICAL AND LITERARY TRACTS OF THE TAJIK-PERSIAN LITERATURE

The first Persian and Tajik literary-theoretical tracts that have remained till our days, are «Tarjuman al-balagha» of Muhammad Raduyani and «Hada'iq as-sihr fi daqa'iq ash-shi'r» of Rashid al-Din Vatvat. These two tracts were written in the Persian-Tajik language in the 11th and 12th centuries, and they deal with issues on criticism of poetry and the figures of speech. It should be noted that this article mainly explores the study, research, development problems and various editions of the above-mentioned tracts, in particular a special attention was paid to the quality and value of the edition, which is published in Cyrillic in Tajikistan. It was identified that during the preparation of the Cyrillic text of these works, spelling and technical errors were made in the text, especially in poetic examples, and the elimination of these shortcomings improves the quality future editions.

Keywords: figures of speech, Tajik-Persian literature, Tarjuman al-balagha, Hada'iq as-sihr fi daqa'iq ash-shi'r, textual criticism, criticism of the poetic text, literary tract, literary criticism.

Сведения об авторе:

Муборакиён Сиддик Муборак, старший преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (+992) 98-515-92-21, E-mail: mseddiq@mail.ru

About the author:

Muborakiyon Siddiq Muborak, senior teacher of the Chair of Theory and History of the Tajik Literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel.: (+992) 98-515-92-21, E-mail: mseddiq@mail.ru

ТДУ(УДК) 891.550

ТАЪСИРИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ БАҶОЛИБИ ДЕҲЛАВӢ ДАР ЭҶОДИ ҶАЗАЛ

Шаринов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ғолиби Деҳлавӣ дар эҷоди ҷазал ба Ҳофизӣ Шерозӣ, Бедил, Соиб, Калим, Носиралӣ Сарҳиндӣ, Волаи Доғистонӣ, Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ[7, 101-124] ва бештар аз ҳама ба Зухурии Туршезӣ пайравӣ намудааст[7, 105], ки ин таассури худро дар ҷазали аввали девонаш ба қалам додааст:

Ғолиб аз саҳбои ахлоқи Зухурӣ сархушем,
Порае беш аст аз гуфтори мо кирдори мо[2, 21].

Дар байти зерин «авроқи китоби Зухуриро шерозаи раги чон кардан»-и шоир «ба назму насри мавлоно Зухурӣ зинда будан»-и хешро Ғолиб чунин дарҷ кардааст:

Ба назму насри мавлоно Зухурӣ зиндаам, Ғолиб,
Раги чон кардаам шероза авроқи китобашро[2, 35].

Ҳасани Пурулошпӣ «забони шеъри Толиби Омулиро идомаи забони Урфӣ ва Зухурии Туршезӣ гуфта[8, 127], ки дар заминаи ин нигариш «сози баён»-и Ғолибро мусаммаман метавон як навъ шеваи Зухурӣ донист, аммо ғазали Ғолиб он гармо ва маъвои шеъри Зухуриро надорад, зеро Ғолиб яке аз он шоиронест, ки дар шеъри худ заминаи бозгашт ба сабки ироқиро тарҳ андохта, «дар бештар маворид сабке осон ва ба дур аз ибҳомот ва печидагиҳои вежаи сабки ҳиндист» [7, 105] ва «бисёре аз ашъорашро ба сабке возеҳ ва осон пардохта»-аст[3, 101]. Аммо ин нукта иддаои онро надорад, ки сабки баёни Ғолиби Деҳлавӣ ҳиндӣ нест, балки ӯ яке аз саромадон ва нозукхаёлоии ин сабк буда, шеъраш саршори вежагиҳои сабки ҳиндист. Ба пиндори Қадканӣ «ӯро бояд ғазалсарои барҷастае дар шеваи ҳиндӣ ба шумор овард ва шояд бузургтарин суханваре бошад, ки аз қарни сездҳум ба баъд дар шибҳи қораи ҳинд ғазал сурудааст» :

Ғолиб, аз ман шеваи нутқи Зухурӣ зинда гашт,
Аз наво чон дар тани сози баёнаш кардаам[2, 143].
Ғолиб дар сифоти Зухурӣ ва манзалату таассури шеъри ӯ гуфтааст:

Доман аз каф чӣ гуна кунам раҳо,
Толибу Урфию Назириро.
Хоса рӯҳу равони маъниро,
Он Зухурӣ ҷаҳони маъниро.
Он, ки аз сарфарозии қаламаш
Осмонсост парчами аламаш.
Тарзи андеша офаридаи ӯст,
Дар тани лафз чон дамидаи ӯст.
Пушти маънӣ қавӣ зи паҳлуяш,
Хомаро фарбеҳӣ зи бозуяш[2, 271-272].

Шоир дар дебочаи маҷмӯаи ашъори форсӣ ва урдуӣ худ таҳти унвони «Ғули раъно» роҷеъ ба бардошти адабии хеш аз мутолааи девони шоирони форсӣ тоҷик изҳори мағлаб карда, дар мавриди таассури Зухурӣ ба шеъри ӯ гуфта, ки «Зухурӣ ба саргармии гироии нафасхирзе ба бозу ва тӯша ба канорам баст» [2, 308].

Муҳаббати Ғолиб бар Зухурӣ то ба ҷоест, ки дар мақтаи ғазали аввалини девонаш мисраи «Порае пеш аст аз гуфтори мо кирдори мо»-и Зухуриро тазмин кардааст[10, 16]:

Ғолиб аз саҳбои ахлоқи Зухурӣ сархушем,
Порае пеш аст аз гуфтори мо кирдори мо[2, 21].

Чашмандози таассури Ғолиб аз Зухурӣ бар мабной сабк, забони баён, таркибот, суvari ҳаёл, вазн ва мушоикии канорию берунии ғазал, тариқи тафаккур ва маҷраби андеша дар равиши мушоиса (синтез) ва таҳлил (анализ) мавриди баррасӣ қарор мегирад, ки бо таваҷҷуҳ бар таъсирпазии меҳвари андешаи шоир ин масъаларо мавриди нахусти баррасӣ қарор медиҳем.

Зухурӣ дар мақоми беҳудӣ қарор дорад ва ин макони фаровоқеии шоир иллати дурӣ аз ғам ва дард аст:

Агар гуфтам, ки тарки **беҳудӣ** кардам, макун бовар,
Ба ҳарфе хотири ғамхори худро шод мекардам[10, 466].

Ғолиб низ дар ҳамин марҳила аст ва мояи аслии дар беҳудӣ қарор гирифтани ӯ низ як навъ гурез аз ғам аст:

Беҳудӣ карда сабукдӯш фароғе дорам,
Кӯҳи андӯх раги хоби гарон аст маро[2, 25].
Зухурӣ:
Гарчи **оина ба таъхиси нафас** меорам,
Зӯри тӯфон ба ғаҳи оҳ кашидан дорад[10, 237].

Ғолиб:
Ҳайратзадаи чилваи найранги ҳаёлем,
Оина мадоред **ба пешии нафаси мо**[2, 33].

Қорбурди важагон ва таркиботи шабеҳи ашъори шуарои ҳамаср ва ё пешин ҳаргиз мояи хотирнишинӣ ва дилпазирии шеър нест[13,75; 14, 67;], аммо ҳунари адабӣ аз ибтизоли тасвирҳои тақрор иҷтиноб гирифтани ва омезиши суvari ҳаёл бо «тарз»-и тоза аст[4, 118; 11, 200; 12, 116;], ки ин муҳассаноти шеърӣ дар Ғолиби Деҳлавӣ ба вуфур иттифоқ афтада, вале дар нисбат ба шеъре, ки ба истиқболи Зухурӣ сурудааст, аз назари бофти мисраъ ва байт, интиҳоби важагон ва таркибот ва аз ҳама муҳим суvari ҳаёл ва форми андеша кам дастёб шудааст.

Таъсирпазирии Ғолиб аз Зухурӣ дар намунаи таркибот:
Зухурӣ
Даъвии ишқ дар айёми ман ин сурат ёфт,
То ба аҳдат сухани ҳусн чӣ бемаънӣ буд[10, 265].

Ғолиб:

Даъвий ишқ зи мо кист, ки бовар накунад,
Мечаҳад хуни дили мо зи рағи гардани мо[2, 26].

Зухурӣ

Магар **тори нигоҳу** сӯзани мижгон шавад ҳозир,
Ки дил бо чоки чайби сабру тоқат аз руфӯ гӯяд[10, 375].

Ғолиб:

Тори нигоҳи пайрави мо силки гавҳар аст,
Рафтори пойи обиладори худем мо[2, 27].

Зухурӣ

Саволи зӯҳди Зухурӣ ҳарифсозон нест,
Ба гӯш **ҳалқаи риндони** порсо бикашам[10, 532].

Ғолиб:

Ҳисори офияти гар ҳавас кунӣ, Ғолиб,
Чу мо ба **ҳалқаи риндони** хоксор биё[2, 30].

Зухурӣ

Сӯрох гашта синаам аз **доғи ҳайрате**,
Меҳост орзукадаам равзанае чунин[10, 582].

Ғолиб:

Саводаш **доғи ҳайронӣ**, ғубораш арзи вайронӣ,
Чаҳонро дидаму гардидам ободу харобашро[2, 35].

Зухурӣ

Чӣ душвор аст **забти нолаи** беихтиёр, оре,
Кашад аз бими бедардон забон дар ком афғонам[10, 558].

Ғолиб:

Ба чурми тоб **забти нола** бо ман доварӣ дорад,
Зи шуҳи мешуморад зери лаб дуздидан афғонро[2, 36].

Зухурӣ:

Ризвон, ки **ранги гул** зи гули рӯи ӯ шикаст,
Сад хор дар дил аз чамани кӯи ӯ шикаст[10, 164].

Ғолиб:

Париданҳои **ранги гул** шафақ гардад гулистонро,
Канори навбаҳор андар танӯри лола месӯзад[2, 36].

Зухурӣ

Гаштаам коҳеву меоям гарон бар хотираш,
Бар дилам сад **кӯҳи андӯх** асту бар ӯ бор нест[10, 118].

Ғолиб:

Беҳудӣ карда сабукдӯш фароғе дорам,
Кӯҳи андӯх рағи хоби гарон аст маро[2, 25].

Таассури Ғолиб аз Зухурӣ дар мусиқии канорӣ(радиф) ва мусиқии берунӣ(вазн):

Зухурӣ:

Сӯзи ишқ аст, ки парвона ба болу пари шамъ,
Хешро гармтар аз шуъла кашад дар бари шамъ[10, 439].

Ғолиб:

То тафи шавқи ту андохта чон дар тани шамъ,
Шарар аз риштаи хеш аст ба пирохани шамъ[2, 131].

Зухурӣ:

Чошнӣ аз ҳарфи захираш тарҳ бар гуфтори мо,
Ёди захмаш марҳаме бар синаи афғори мо[10, 11].

Ва:

Меравад берун газанди уқдаҳо аз кори мо,
Ишқ месӯзад сипанд аз субҳа бар зуннори мо[10, 12].

Ғолиб (ғазали аввали девони шоир):

Гар биёӣ маст ногаҳ аз дари гулзори мо,
Гул зи болидан расад то гӯшаи дастори мо[2, 21].

Зухурӣ:

Софи Кавсар наме аз дурдии паймонаи мо,
Чоми Хуршед сафои дари майхонаи мо[10, 3].

Ғолиб:

Ларза дорад хатар аз ҳайбати вайронаи мо,

Селро пой ба санг омада дар хонаи мо[2, 39].

Зухурӣ:

Боз мерақсад чунун аз ғулғули занчири мо,

Боз дар кӯи харобӣ мекунад таъмири мо[10, 10].

Зухурӣ:

Аз тоби сина шуъла баровард доғи мо,

Сарсар тапончае нахӯрд аз чароғи мо[10, 12].

Ғолиб:

Дар гарди ғурбат оинадори худем мо,

Яъне, зи бекасонии диори худем мо[2, 27].

Зухурӣ

Махраме ку, ки барад пеши касе номи маро,

Во кунад сарсухани номаву пайғоми маро[10, 14].

Ва:

Нест ҷуз майкашию риндваши чора маро,

Порсой шуда раҳбар ба ту, майхора маро[10, 22].

Ғолиб:

Сӯзи ишқи ту пас аз марг аён аст маро,

Риштаи шамъи мазор аз рағи ҷон аст маро[2, 25].

Зухурӣ:

Баҳор омад чунун дигар ба саҳро мебарад моро,

Хамӯши боз бар ҳангомабандӣ дошт ғавғоро[10, 25].

Ғолиб:

Намебинем дар олам нишоте, к-осмон моро,

Чу нур аз ҷашми нобино зи соғар рафт саҳборо[2, 22].

Наздикрадиғ:

Зухурӣ:

Аз ту бадмеҳр ҷуз ҷафо ғалат аст,

Арзи ҳубӣ мабар, вафо ғалат аст[10, 160].

Ғолиб:

Тақя бар аҳди забони ту ғалат буд, ғалат,

К-ин худ аз тарзи баёни ту ғалат буд, ғалат[2, 130].

Таркиботи наздикмаъно:

Зухурӣ

Дар он саҳро, ки мегардад самандар мушти хокистар,

Мабод андешаи парвоз болупарпарастонро[10, 33].

Ғолиб:

Мушти ғубори мост пароканда сӯ ба сӯ,

Ё Раб, ба даҳр дар ҷӣ шумори худем мо[2, 27].

Бар саботи пиндоре, ки Ғолиб дар ашъори ба истиқболи Зухурӣ сурудааш нисбатан камтар комёб шудааст, аз зовияи диди Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вогики Аббосӣ, Муҳаммадризои Машҳадӣ[7, 105] ва Шафеи Кадканӣ[6, 115-123] ҷашм намекушоем, ки дар боби дигари ҳамин рисола ин ҷашмандоз дар мавриди муқоисаи шеърӣ Зухурӣ бо Соиб матраҳ шудааст. Танҳо масоили корбурдии мо дар истифодаи бархе аз вежагиҳои сабки хиндӣ: вучуди лағзишхое дар гуфтор, шикастани ҳудуди мазомини қарордодӣ, ҳисомезӣ (Synaesthesia), тасвирҳои породоксӣ (Oxymoron), сурати мухайяли эҷоз, корбурди вобастаҳои ададӣ (Determiner), таркиботи хос, ташхис (Prsonification), таҷридӣ (Abstrection), дард ва шӯри хос[1, 72-74] буруз карда, ки мушаххасан дарҷ мешаванд. Чунончи, ғазали аввали девони Ғолиб, ки бо ғазали зерини Зухурӣ дорои «замин»-и (аз ҳайси мусиқии канорӣ ва берунӣ баробаранд) муштараканд[6, 115] ва, албатта, ғазали Ғолиб дар «замин»-и ғазали Зухурӣ суруда шудааст, мавриди баҳси мост. Дар ғазали Ғолиб қофияи «зуннор» нест, аз ин ҷо, шартан матлаи ҳарду ғазалро ба маърази мубоҳиса кашидем.

Зухурӣ:

Меравад берун газанди уқдаҳо аз кори мо,

Ишқ месӯзад сипанд аз субҳа бар зуннори мо[10, 12].

Ғолиб:

Гар биёй маст ногаҳ аз дари гулзори мо,

Гул зи болидан расад то ғӯшаи дастори мо[2, 21].

Дар Зухурӣ лағзиши гуфтор «сипандсӯзии ишқ» ва «бурун рафтани газанди уқда», дар Ғолиб «болидани гул», шикасти мазомини қарордодӣ дар Зухурӣ ду ҳолат ва дар Ғолиб як маврид, сурати

мухайяли эҷоз дар Зухурӣ як ҳолат буда, дар Ғолиб нест ва тасвири парадоксӣ дар Зухурӣ «газанди уқда» буда, дар Ғолиб мавҷуд нест, ки дар натиҷа нозуктарбаёнӣ Зухуриро нисбат ба Ғолиб таҷреҳ кардааст.

Дар байтҳои дигари «замин»-муштарак:

Зухурӣ:

Ғар баландиҳои ишқ ин аст, хоҳад поя дод

Аршро дар сояи кӯтоҳии девори мо [10, 16].

Ғолиб:

Ваҳшате дар толеи кошнои мо дидааст,

Мепарад чун ранг аз рух соя аз девори мо [2, 21].

Дар байти Зухурӣ лағзиши гуфтор «поя ёфтани арш аз сояи кӯтоҳии девор» ва дар Ғолиб «дидани ваҳшат дар толеи кошна», шикасти мазомини қарордодӣ як ба як, тасвири парадоксӣ, ки дар як радиф таркиботи хоси ин ду шоиранд, дар Зухурӣ дуто: «баландиҳои ишқ» ва «сояи кӯтоҳӣ», суvari мутаноқизи Ғолиб якто: «толеи кошна» аст. Аз лиҳози наҳвӣ (дар байти фавқуззикри Зухурӣ се ҷумлаи мустақил, дар байти Ғолиб ду ҷумлаи мустақил) [6, 115-120] ва чандсадоии матн (матн боз, зеҳро ба чанд сувар мекасонад) [9, 110-131] низ қорбурди бештари ҳунари адабӣ дар ғазали Зухурӣ ба ҷашм мерасад.

Абёти дигар:

Зухурӣ:

Ғарми савдо ғаштаем аз шамъи худ, равнақ нигар,

Парфурӯшӣ мекунад парвона дар бозори мо [10, 17].

Ғолиб:

Зарра ҷуз дар равзани девор нақшудааст бор,

Чинси бетобӣ ба дуддӣ бурда аз бозори мо [2, 21].

Дар байти Зухурӣ лағзиши гуфтор «парфурӯшии парвона ва ғарми савдо аз шамъ» ва дар Ғолиб «дар равзан нақшудани бор ва дуддидани чинси бетобӣ», шикасти мазомини қарордодӣ як ба як, тасвири парадоксӣ дар Зухурӣ ва Ғолиб баробар буда, аз лиҳози наҳвӣ (дар байти фавқуззикри Зухурӣ се ҷумлаи мустақил, дар байти Ғолиб ду ҷумлаи мустақил) ҷашмгир аст.

Дар маҷмӯъ, дар нух байти ғазали Зухурӣ нух тасвири парадоксӣ, дар нух байти ғазали Ғолиб шаш суvari мутаноқиз ҷашмрас буда, таркиботи хос низ мутаносибан нух бар шашанд. Сурати мухайяли эҷози Зухурӣ рангинтар буда, ғазалаш нисбат ба ғазали Ғолиб матн бозтар дорад. Лағзиши гуфтор ва шикасти ҳудуди мазомини қарордодӣ дар Зухурӣ бештар буда, дарду сӯз ба вуфур аст.

Ҳамин минвол, таассури Зухурӣ бар Ғолиб дар эҷоди шеър дар бинои сабқ, забони баён, таркибот, суvari ҳаёл, вазн ва мусиқии канорию берунии ғазал ва машраби андеша ҷашмгир буда, борҳо шоир ин нуктаро таъкид кардааст. Ғолиб дар ашъоре, ки ба истиқболи Зухурӣ сурудааст, аз назари бофти мисраъ ва байт, интиҳоби вожагон ва таркибот ва аз ҳама муҳим суvari ҳаёл ва форми андеша кам дастёб шудааст. Шеъри Ғолиб нисбат ба ғазалиёти Зухурӣ дар бештар маворид сабки осон, дур аз печидагӣҳо ва ибҳом буда, ба мисли сабки ироқӣ возеҳтар аст.

АДАБИЁТ

1. Вафой, Аббосалӣ ва Таботабой, Сайидмаҳдӣ. Баррасии вижагиҳои сабки Бедили Дехлавӣ. Баҳори адаб (фаълномаи таҳассусии сабкишиносӣ назм ва наъри форсӣ). -№4. 1389. – 132 с.
2. Ғолиб, Мирзо Асадулло. Мунтахаби осори форсӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 394 с.
3. Деххудо. Ҷуғатнома. – Техрон: Қалам, 1348. Ҷилди 12. - 312 с
4. Зеҳнӣ, Туракул. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. -Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. - 260 с.
5. Қадқанӣ, Муҳаммадризо Шафӣ. Суvari ҳаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон: Сухан, 1363. - 712 с.
6. Қадқанӣ, Шафӣ. Растваҳзи каломот. Дафтарӣ гуфторҳо дар бораи назарияи адабии сурағтароёни рус. -Техрон: Сухан, 1391. – 512 с.
7. Машҳадӣ, Муҳаммад Амир, Аббосӣ, Абдуллоҳ Вотик, Машҳадӣ, Муҳаммадризо. Ҳофиз ва Ғолиб. Фаълномаи муталооти шиби қораи Донишгоҳи Сингон ва Булуҷистон. - №5. 1389. – 148 с.
8. Пурулошпӣ, Ҳусайн Ҳасан. Тарзи тоза. Сабкишиносӣ ғазали сабки ҳиндӣ / Ҳусайн Ҳасан Пурулошпӣ. -Техрон: Сухан, 1374.- 442 с.
9. Разӣ, Аҳмад. Девони Ҳофиз бозтарин матни адаби форсӣ//Фаълномаи паҷӯшишҳои адаби. -№4. 1383. – 186 с.
10. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1622 с.
11. Фуғӯҳӣ, Маҳмуд. Бағоятӣ тасвир. –Техрон: Сухан, 1385.- 464 с.
12. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ/ Сируси Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1369.– 312 с.
13. Шарипов, Ш.Р. Равишҳои ошноизудӣ дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ/маҷ. Паёми Донишдадаи забонҳо.-Душанбе: Лингвопарк, 2017, -№ 2-3(26-27). - 176.
14. Шарифов Х. Бунёди мардумии ирфони Камоли Хучандӣ//Озурдагон ва умедворон. – Душанбе, 2001. – 102 с.

ВЛИЯНИЕ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ НА ГАЛИБА ДЕХЛАВИ В СОЧИТАНИЕ ГАЗЕЛЯХ

В статье делается попытка отразить влияние Зухури на Голиба Дехлави в отражении мысли, риторике, искусстве, ритми и рифми поэзии.

По словам автора, поэзия Галиба может считаться разновидностью стиля Зухури, но Галиб неполностью написал стихи под влиянием Зухури, потому что Галиб - один из тех поэтов, которые заложили основу для возврата к иракскому стилю, «часто используя понятные слова и терминов, и в его поэзии мало встречаем с сложные терминов, которые характерно индийского стиля». Стиль Галиба Дехлави - индийский, и он является одним из хороших поэт этого стиля, и его поэзия полна из черты индийского стиля.

Галиб следил поэзии Зухури по язык выражения, композиция, воображение, рифм и ритм, а также мышление и рассуждения.

Поэзия Галиба часто проще, чем газели Зухури, далеки от сложные терминов, как иракский стиль.

Галиб в стихах, исполненных в подражание Зухури, с точки зрения конструкции бейтов, выбора слов и композиций, и, что самое главное, воображения и формы мысли, достигается редко.

Ключевые слова: Зухури Туршези, Галиб, газель, ритм, поэзия, индийский стиль, редиф, образ, парадокс, воображение, композиция, текст, искусство.

INFLUENCE OF ZUKHURI TURSHEZI ON GALIBA IN COMBINATION OF GAZALS

The article attempts to reflect the influence of Zukhuri on Golib Dehlavi in the reflection of thought, rhetoric, art, rhythms and rhymes of poetry.

According to the author, the poetry of Ghalib can be considered a variation of the Zukhuri style, but Ghalib did not completely write poetry under the influence of Zukhuri, because Ghalib is one of those poets who laid the foundation for a return to the Iraqi style, «often using concepts of words and terms, and in his Poetry we rarely meet with the complex terms that are characteristic of the Indian style. " Golib Dehlavi's style is Indian and he is one of the good poet of this style and his poetry is full of Indian style.

Golib followed Zukhuri's poetry in language of expression, composition, imagination, rhyme and rhythm, as well as thinking and reasoning.

Ghalib's poetry is often simpler than Zuhuri gazelles, far from complex terms like Iraqi style.

Golib in verses, performed in imitation of Zukhuri, from the point of view of the construction of beits, the choice of words and compositions, and, most importantly, imagination and form of thought, is rarely achieved.

Key words: Zukhuri Turshezi, Golib, gazelle, rhythm, poetry, Indian style, redif, image, paradox, imagination, composition, text, art.

Сведения об автора:

Шарипов Шариф Рахмонович, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственной управления при Президента Республики Таджикистан, телефон +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

About the author:

Sharipov Sharif Rakhmonovich -candidate of Philology, associate of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

ВАЗНИ ДУБАЙТИҲОИ ОМИЁНАИ ФОРСИИ АФҶОНИСТОН

Шафиқуллоҳ Х.

Донишгоҳи Нангарҳори Афғонистон

Дубайтиҳои омиёна яке аз бахшҳои муҳимми адабиёти омиёна ва шифоҳӣ буда ва аз ҷумлаи меросҳои арзишманди маънавӣ ва фарҳангии сарзамини мо (Афғонистон) мебошад. Ин мероси бузурги фарҳангӣ бо мазмунҳои ағлаб ғиноӣ ва сарояндагони номаълум дар тӯли ҳазорон сол миёни мардумони Хуросонзамин шакл гирифта ва ба сурати шифоҳӣ, сина ба сина аз насл ба насл баъди мунтақил шудаанд. Дубайтиҳо натиҷаи боварҳо, таҷоруб, ибрази эҳсосот ва автифи гузаштагони мо нисбат ба масоили мухталифи зиндагӣ дар қолаби забон сода ва бепироя мебошад. Аз ин ки ин навъ аз эҳсосот ва автифи ноби авом сарчашма мегирад, ҳамвора мавриди алоқаи хоссу ом қарор гирифтааст. Маншаи дубайтиҳоро таронаҳои дувоздаҳиҷоии қадим медонанд, ки ба шакли арӯӣ тақомул ёфтаанд. Намунаи ин ашъорро дар сурудҳои чорпораии нахустин сурудаҳои порсӣ, монанди суруди кӯдакон Балх (Аз Хуҷалон омазия...) ва ё марсияи Аббос ибни Тархон шоири қарн дувуми ҳиҷрии қамарӣ дар сӯғи харобиҳои шаҳри Самарқанд (Самарқанди кандманд...) метавон дид [6, с. 70]. Илова бар суруди кӯдакони

Балх, ки қадимитарин дубайтии боқимонда бо вазни ҳичой дар забони мо мебошад, назар ба мавзӯи куҳантарин омасуруд бо вазни арӯӣ таронае аз мардуми Бадахшон аст, ки ёдовари воқеаи ғамангези бар дор кардани Ҳасанаки вазир мебошад. Ҳасанак вазир ба чурми қармаӣ будан, ба ривояти «Таърихи Байҳақӣ» [3, с. 168-178] дар сол 422 ҳичрии қамарӣ дар Балх ба дор овехта шуд:

Эй чаврҳи чон гар ту ба мо ёр шавӣ,
Аз роҳи вафо кунӣ агар қач қадаме.
Ёр ма шавӣ, ёри вафодор шавӣ,
Монандаи қармаӣ сари дор шавӣ. [10, с. 28]

Дубайтӣ ба далели доштани вазни кӯтоҳ ва қолаби муносиб барои баёни ҳол ва шарҳи эҳсосот ва таассурот бидуни такаллуф қофия андешидан ва баробарии афоили арӯӣ, роичтарин қолаби шеъри омиёна гуфта шудааст, зеро ҳамин осонӣ дар сурудан боиси созгории дубайтӣ бо табиӣ авом шуда ва онро бештар ба ин навъ алоқаманд сохтааст [16, с. 47]. Тибқи пажӯҳишҳои анҷомшуда дар Эрон аз миёни 302 гунаи шеъри омма, 33 дарсад дар қолаб дубайтӣ суруда шудаанд. [7, с. 86] Оммасурудаҳоро дар Бадахшон ва бахше аз Тухористон ба номи «фалак» дар Панҷшер ба номи «санградӣ» дар забони узбакӣ «қушӯғ» ва дар забон пашту «ландай» меноманд. [14, с. 509] Дар бархе аз манотиқ дубайтиро сайгонӣ, байт, курдакӣ, тақӣ ва кӯчабоғӣ ҳам меноманд. [10, с. 23] Гоҳе авом дубайтиро рубой низ номидаанд:

Дилам тав меҳӯра мисли ҳалочӣ,
Рубой гуфтаноам аз ноилоҷӣ.
Рубой гуфтаноам суде надора,
Чилиме мекашум дуде надора.

Дубайтиҳоро дар бархе аз манотиқ ба номи «чорбайтӣ» ёд мекунанд, зеро авом ҳар мисраи онро ба иштибоҳ байт дониста ва дубайтиро чаҳорбайтӣ номидаанд. Рустонишинон канори ҷӯйборҳо ва дарёҳо ва ё боғҳои сарсабз нишаста бидуни мусиқӣ дубайтиҳоро замзама намуда ва бад-ин васила эҳсосот ва авотиғи хешро иброз медоранд. Дар маҳфили арӯӣ ва маросими хушии дигар дубайтиҳо тавассути мардон ҳамроҳ бо олоти мусиқӣ: монанди думбура, ғичак, танбур ва ғайра хонда мешавад. Занон дубайтиҳоро ҳамроҳ бо даф дар маҳфили арӯӣ ва маросими хушӣ ба сураи инфиродӣ ва гурӯҳӣ меҳонанд.

Қорҳои анҷомшуда дар бахши адабиёти шифоҳӣ ва ба вежа рӯи дубайтиҳо то кунун дар Афғонистон дар муқоиса бо кишварҳои дигар хеле андак будааст. Нахустин бор гирдоварии бархе аз намунаҳои адабиёти шифоҳӣ дар маҷаллаи «Сироч-ул-аҳбор» сураи гирифтааст, аммо гоме асосӣ ва илмиро бори нахуст Анҷумани адабии Қобул дар соли 1318 хуршедӣ бо нашри «Раҳнамои фулқур», ки тавассути Сарвар Гуёи Ётимодӣ навишта шуда буд, гузошт. Баъд аз инҳилоли ин анҷуман ва тақдирӣ он ба «Пашту тулуна» қорҳо дар бахши гирдоварии осори адабиёти шифоҳӣ ба сураи пароканда буд, чунончи доктор Ҷовид дар соли 1329-и хуршедӣ маводи арзишмандеро тавассути донишомӯзони мактаби Ҳабибияи Қобул гирдоварӣ намуда ва бахше аз онро дар маҷаллаи «Ориёна» нашр намуд. [2, с. 134]

Аммо нахустин бор доктор Асадуллоҳ Шуур ба гирдоварӣ ва таҳқиқ рӯи дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон Ҳиммат гумошт. Ё китоби «Таронаҳои қуҳсор»-ро дар соли 1353-и хуршедӣ навишт, ки аз тарафи Вазорати иттилоот ва култур дар маҷмӯаи «Фолклори Афғонистон» ба ҷоп расидааст. Ин китоб дар асл панҷ ҷилд буда, ки даҳ ҳазору нӯҳ дубайтиро дар бар мегирифтааст; Аммо то ҳоло фақат як ҷилди он ба ҷоп расидааст. Эшон дар муқаддимаи ин китоб зимни баррасии масоили дигар вазни дубайтиҳоро низ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Баъд аз он Роҳила Ҳусайнӣ дар рисолаи хеш «Тадвин ва таҳлили адабиёти омиёнаи Ҳарот» (рисолаи докторӣ дар шаҳриварӣ 1397-и хуршедӣ дар Донишгоҳи Техрон дифоъ шудааст) илова бар баррасии масоили дигар дубайтиҳои омиёнаи Ҳарот ба масъалаи вазни дубайтиҳо низ пардохтаанд. Муҳаммадҷавод Ховарӣ ва Набӣ Соқӣ дар муқаддимаи китобҳои хеш ба вазни дубайтиҳо сирф ишора кардаанд.

Аз қорҳои дигаре, ки дар заминаи дубайтиҳо дар Афғонистон анҷом шудааст, аз инҳо метавон ном бурд: «Дубайтиҳои тоҷикӣ дар Бадахшон» (1370) аз Иноятуллоҳ Шаҳронӣ; «Таронаҳои Ғурҷистон» (1382) аз Асадуллоҳ Шуур; «Санградҳои Панҷшер» (1365) аз Ғуломфоруқи Нилоб Раҳимӣ; «Дубайтиҳои тоҷикӣ» (1373) аз Иноятуллоҳ Шаҳронӣ; «Дубайтиҳои ҳазорагӣ» (1382) аз Муҳаммадҷавод Ховарӣ; «Дубайтиҳои мардумии Ғӯр» (1388) аз Набӣ Соқӣ; «Як даста гул» (1387) аз Муҳсинхусеини Самангонӣ; «Фарҳанги омиёнаи Андароб» (1389) аз Абдулҳафиз Беҳрӯз; «Фарҳанги омиёнаи Панҷшер» (1390) аз Фазлулаҳад Аҳадӣ ва «Фолклори ҳазорагӣ» (1394) аз Аббоси Дилҷӯ.

Қорҳои анҷомшуда дар ин замина ночиз буда ва ҳеҷ як аз онҳо ба сураи дақиқ ва ҳамаҷониба ба масоили вазни дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон напардохтаанд. Бино бар ин эҷоб мекард то таҳқиқи ҳамаҷонибае, ки бозбодихандаи тасвири дақиқе аз вазни дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон бошад, анҷом шавад. Дар ин мақола кӯшиш шудааст то ҳадди мумкин ба ин муҳим пардохташуда ва масоили вазни дубайтиҳои омиёна равшан шавад.

3) Вазни дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон: вазну қофия ба назди авом асос ва бунёди шеърро месозад [6, с. 13]. Ба ҳамин далел аст, ки авом ҷумалоти оҳангинро низ шеър меҳонанд. Вазн ва қофия назди қудамо низ аз арқони асосии шеър ба ҳисоб мерафтааст, чунончи Хоҷа Насируддини Тӯсӣ дар таърифи шеър ин

ду ро аз аркони шеър донидаанд [16, с. 7]. Аксари дубайтиҳо бар вазни мафӯйлун, мафӯйлун, фаъълун/мафӯйл, баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё мақсур суруда мешаванд. Ин ду вазн аз авзони дубайтӣ ва маснавӣ буда ва дубайтиҳои Бобо Тоҳир ва маснавиҳои «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ, «Гулшан роз»-и Шабистарӣ, «Ширин ва Хусрав»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ, «Вис ва Ромин»-и Фаҳриддин Аъсад Гургонӣ, «Фарҳод ва Ширин»-и Ваҳшӣ Бофӣ, «Осуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ ва ғайра дар ин ду вазн суруда шудаанд [17, с. 96-97]. Дар арӯзи ҷадид мақсурро маҳзуф медонанд, чун ҳиҷоӣ кашида дар рукни поёнӣ бо ҳиҷоӣ баланд аз назари вазнӣ тафовут надорад [20, с. 46]. Аксарияти мутлақӣ дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон ҳам бар ҳамин вазни дубайтӣ суруда шудаанд. Вазни дубайтӣ кӯтоҳ ва қолаби он муносиб барои баёни ҳол ва шарҳи эҳсосот ва таассурот бидуни тақаллуфи қофия андешидан ва баробарии афоили арӯзӣ буда, ба ҳамин хотир роҷтагари қолаби шеъри омиёна гуфта шудааст [16, с. 47]. Муҳимтарин нукта дар баҳси вазни дубайтиҳои форсии Афғонистон кашиди садоҳои кӯтоҳи /е/ ва /о/ аст. Бо кашиди ва имтидод ин садоҳои кӯтоҳ табиӣ ба ва садоҳои баланд шуда ва дар қисмати вазн ва оҳанги онҳо нақши таъинкунандаеро ифода мекунад.

Касраи изофа: **ё**, ағлаб маворид дар форсии Афғонистон кашиди касра боис мешавад то касра ба шакли ё-и маҷҳул талаффуз шуда дар натиҷа ҳиҷоӣ кӯтоҳ ба ҳиҷоӣ баланд табиӣ шавад. Дар китобҳои арӯз бо гузоштан «-» зерини ҳиҷоӣ кӯтоҳе, ки дорои касра аст, онро касраи ишбоӣ хонда ва ҳиҷоӣ баланд ҳисоб мекунад. Доктор Аббос Моҳер заили ин баҳси худ байт аз ғазали Ҳофизро намуна оварда ва онро касраи ишбоӣ хондаанд:

Буте дорам, ки гирди гул зи сунбул соябон дорад,

Баҳори оризаи хатте ба хуни арғувон дорад.

Дар байти боло касраи «д», «ф» ва «н»-ро дар калимоти «гирд», «баҳор» ва «хун» касраи ишбоӣ хондаанд [16, с. 27]. Дар Афғонистон ин байтро бад-ин шакл талаффуз мекунад:

Буте дорам, ки гирди гул зи сунбул соябон дорад,

Баҳори оризаи хатте ба хуни арғувон дорад.

Дар ин сураат вазни он (мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун) буда ва қосиҳои вазни он марфӯъ мешавад. Мисоли дигар: ин мисраи ғазали Ҳофиз: «Шаб торику бими мавҷу гирдобе чунин ҳоил», ки ҳиҷоӣ дувум ва ҳафтуми он зоҳиран кӯтоҳ аст, ки онро дар ҷамъи ихтиёрот шоирӣ донида, меӯянд: ҳиҷоӣ кӯтоҳ ба ҷои ҳиҷоӣ баланд омадааст. Аммо дар талаффузи мардуми Афғонистон ин ҳиҷоӣ баланд аст ва ин гуна талаффуз мешавад «Шаб торику бими мавҷу гирдобе чунин ҳоил», ки вазни он бидуни қоси мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйлун меояд. Бино бар ин ба назари банда ин касраи ишбоӣ дар ҳақиқат як ё-и маҷҳул аст. Далел ин, ки шоирон ҳиҷоӣ кӯтоҳро ба ҷои ҳиҷоӣ баланд меовардаанд, ин буда, ки онҳо низ монанд лаҳҷаи мардуми Афғонистон ин касраҳоро ё-и маҷҳул ва ҳиҷоӣ онро баланд талаффуз мекардаанд. Ба таври мисол касраи «м», «т» ва «м» дар калимоти «захм», «даст» ва «мардум» дар ду байти заил ё-и маҷҳул талаффуз мешавад:

Намак шӯр ас(т), ба захми тоза нандоз,

Мара куштӣ ба шаҳр овоза нандоз.

Мара куштӣ ба дасти худ кафан кун,

Ба дасти мардуми бегона нандоз.

Дар талаффуз ба шакл зер хонда мешавад:

Намак шӯр ас(т), ба захми тоза нандоз,

Мара куштӣ ба шаҳр овоза нандоз.

Мара куштӣ ба дасти худ кафан кун,

Ба дасти мардуми бечора нандоз

(мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйл/ фаъълун)

Вови баёни ҳаракат ё замма= **б**: онро ҳаракати ҳарфи пеш аз худ ва мусаввити кӯтоҳе барои ҳарфи моқабли худ ҳисоб мекунад ва дар тақтеъ ҳазф мешавад [16, с. 24]. Дар лаҳҷаи Афғонистон ин вов (вови атф ё раб) аксаран бо кашиди ва ба шакли вови маҷҳул талаффуз шуда ва бо ҳиҷоӣ кӯтоҳи моқабли он як ҳиҷоӣ баландро ташкил медиҳад. Бархе ин ҳодисаро аз ихтиёри шоирӣ медонанд [20, с. 35]. Ба назари банда эшон бо дар назардошти талаффузи лаҳҷаи Техрон чунин пиндоштаанд, ки бо дар назардошт лаҳҷаи форсии Афғонистон дуруст нест. Дар дубайтии поин вове, ки баъд аз калимаи «сайл» омадааст, вови баёни ҳаракат буда, аммо тибқи талаффуз бо «л» якҷо шуда ва ба шакли «лу» як ҳиҷоӣ баландро ташкил додааст. Мисраи дувуми ин дубайтӣ ба шакли «Чаро сайлу тамошо мекуни ёр» хонда мешавад:

Чаро урсира боло мекуни ёр?

Чаро сайлу тамошо мекуни ёр?

Наметарсӣ зи фардои қиёмат?

Чаро қатли ҷувоно мекуни ёр?

Ё ин дубайтӣ, ки вови он дар мисраҳои дувум ва сеум ба шакли вови маҷҳул (ғарибу бикасу оворатар нест) ва (ғаму дарди ду олам озмудам) талаффуз шуда ва дар тақтеъ ҳазф намешавад. Дар ин маворид хонандагон бо каш додани воҷҳо вазни дубайтиҳоро бо қоидаҳои арӯзӣ баробар месозанд. Ба назари устод Шафъии Қадқанӣ суннати каш додани калимот ба хотири мусиқӣ ё вазни шеър аз

гузаштаҳои чанд ҳазор солаи шеърӣ эронӣ аст, ки то кунун идома дошта ва гӯё ашъори пеш аз исломи Эрон дорои ҳамин вежагӣ будаанд [11, с. 479]. Ин вежагиро бархе ба иллати надоштани огоҳӣ аз ғушҳои форсии Афғонистон, ба форсии оғози ислом то қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ нисбат додаанд. Камийяти мусаввитаҳо ва ҳичоҳо дар паҳлавии сосонӣ ва форсии баъд аз ислом тавре будааст, ки миён /ё/ (ё-и маҷхул) ва /е/ (каса) ва /ӯ/ (вови маҷхул) ва /о/ (замма) танҳо омилӣ ифтироқи имтидод будааст, ки бо кашидатар талаффуз қардани /е/ ва /о/ таъдил ба ё-и маҷхул ва вови маҷхул мешудаанд [19, с. 65-66].

Зи ошиқ ҳеч кас бечоратар нест,
Ғарибу бекасу оворатар нест.
Ғаму дарди ду олам озмурам,
Чу дарди ошиқӣ дарди дигар нест.
(мафӯйлун, мафӯйлун, фаъълун).

Ба назари доктор Шуур дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон дар кул дорои се навъ вазн мебошанд: вазни дубайтӣ, авзони рубоӣ ва авзони шабҳиарӯзӣ [10, с. 44-47]. Аммо намунаеро, ки эшон барои вазн ҳичоӣ ё шабҳиарӯзӣ овардаанд, бо дар назардошти нуқоти ғавқ дорои вазни арӯзӣ буда ва мутобиқ бар вазни дубайтӣ (мафӯйлун, мафӯйлун, фаъълун) мебошад:

Да и кӯча читу мерӣ ба дав-дав?
Маро бо лабзи авғонӣ * задӣ дав *.
Ага бо лабзи авғонӣ бифомум,
Саре сини *** сафедат мекунам хав **** [ҳамон: 45].

Доктор Ваҳидиён Комёр дар мавриди вазни шеърӣ омиёнаи форсӣ мегӯяд: «...баъзе муътақиданд, ки вазни шеърӣ омиёнаи форсӣ ҳичоӣ аст. Баъзе дигар муътақиданд, ки нима ҳичоӣ ва нима арӯзӣ аст. Яъне вазни шеърӣ омиёнаро ҳичоӣ медонад, аммо бо риояти вақфа миёни мисраъҳо. Ба назари муҳаққиқи дигар вазни шеърӣ омиёнаи форсӣ дар айни ҳол, ки арӯзист, зарбӣ низ ҳаст ва омилӣ така дар он нақши асосӣ дорад. Баъзеи дигар зимни таъйиди ҳичоӣ будани шеърӣ омиёна аз изҳори шакку эҳтимол навъе арӯзӣ будани шеърӣ омиёна худдорӣ накардаанд.» [19, с. 21]. Аз ҷумлаи касоне, ки назарашонро зикр қардаанд яке ҳам доктор Хонларӣ аст, ки мегӯяд: «Вазни таронаҳои омиёна, ки акнун дар Техрон ва бисёре аз шаҳристониҳо мутадовил аст, на ҳичоӣ аст ва на арӯзӣ, балки мабной вазн дар онҳо ду асл аст: яке камийяти ҳичоҳо (ва ин асли ҳамон мабной шеърӣ расмӣи форсӣ аст) ва дигар така.» [4, с. 73]. Назариёте, ки донишмандони эронӣ изҳор қардаанд бар мабной баррасии онон аз шеърӣ омиёнаи он хитта аст, ки ба назари банда баъзе аз ин назариёт аз ҷумла назари доктор Ваҳидиён Комёр то ҳудуде дақиқ нест. Эшон мегӯянд: «...ба ҳар ҳол сурати малфузи дубайтиҳои қадим мисли дубайтиҳои имрӯз комилан арӯзӣ буда ва ҳаст ва иртиботе бо вазни ҳичоӣ надорад.» [19, с. 25]. Эшон дар китоби хеш «Баррасии вазни шеърӣ омиёнаи форсӣ» дар ҳама маврид қўшидаанд то вазни тамоми ашъори омиёнаи форсиро аз оғоз то имрӯз арӯзӣ нишон диҳанд. Эшон қўшидаанд то вазн нахустин сурудаҳои забони форсӣ, аз ҷумла суруди қўдакони Балхро, ки ҳама бар ҳичоӣ будани он иттифоқи назар доранд, арӯзӣ собит кунанд. Бо ин ҳол касоне дигар муътақиданд, ки ашъори омиёнаи форсиро метавон тибқи қавонини мусаллами вазни ҳичоии шеърӣ туркӣ мавриди баррасӣ қарор дод. Чун вазни шеърӣ омиёнаи форсӣ бо вазни шеърӣ туркӣ (ҳичоии вақфҳои тақӣ) шабоҳати фаровон дошта ва аз назари қавоид тафовути зиёде бо ҳам надоранд [1, с. 72].

Бар асоси паҷӯҳиш ва баррасии мо дубайтиҳои омиёнаи форсии Афғонистон ба сурати умум дорои ду навъ вазн: арӯзӣ ва ҳичоӣ мебошад.

3) Вазни арӯзӣ: Аксари дубайтиҳои роиҷ дар миёни мардуми Афғонистон дорои вазни арӯзӣ мебошанд. Аз ин миён теъдоди зиёде аз онҳо бар вазни дубайтӣ (мафӯйлун, мафӯйлун, фаъълун) баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзӯф ва теъдоде ҳам бар авзони шачараи аҳраби рубоӣ суруда шудаанд.

3-1) Вазни дубайтӣ: Аксари дубайтиҳои форсии Афғонистон бар ҳамин вазн (мафӯйлун, мафӯйлун, фаъълун/ мафӯйл) баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзӯф ё мақсур суруда шудаанд, ҷунончи дубайтиҳои ҳазорагӣ [5, с. 11] ва дубайтиҳои омиёнаи Ғӯр [9, с. 12] ва ағлаби дубайтиҳои омиёнаи манотиқи дигари Афғонистон бар ҳамин вазн суруда шудаанд. Ба ҳамин далел аст, ки Шамс Қайси Розӣ дар китоби хеш «Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-Аҷам» дар мавриди вазни дубайтӣ гуфтааст: «... Ва ба ҳақиқат ҳеч вазн аз авзони мубтадаъ ва ашъори мухтареъ, ки баъд аз Халил эҳдос қардаанд ба дил наздиктар ва дар таъъ овездандатар аз ин нест.» (12, с. 142).

Ҳаму ҳоли бари рӯят манам ёр,
Ҳаму норинчи хушбӯят манам ёр.
Чаро беҳуда мегардӣ ба саро?
Бизан тире, ки охуят манам ёр.

* Лавзи афғонӣ: забони пашту

** Дашном додӣ

*** сина

**** мехобам

* сахро

Сафед астї, напӯш рахти сиёро,
 Ба чилва мекушї золим ту моро.
 Ба чилва мекушї хундор мешї,
 Чавон астем бубин рӯйи Худоро. [10, с. 69]
 Маро хубон зи ғамҳо хаста карданд,
 Ба доми ишқ поям баста карданд.
 Зи Ғалмин ^{***}шӯру афғонам ба дар шуд,
 Диламро сайди як гулдста карданд. [9, с. 40]

Агар афсонаам кардї, ту кардї,
 Зи дил бегонаам кардї, ту кардї.
 Чавони оқилу фарзона будам,
 Агар девонаам кардї, ту кардї. [15, с. 38]
 Агар оҳе кашам Панҷав ^{***}бисӯза,
 Тағубаргу Қалои нав ^{****}бисӯза.
 Агар оҳ кашам аз сӯзи сина,
 Бача шайту ^{*****}таҳи чамхав ^{*****}бисӯза. [5, с. 440]

Аз ин, ки гӯяндагони дубайтиҳо авом буда ва бо масоили вазнӣ ошноӣ надоранд, теъдоде аз ин дубайтиҳо комилан бо меъёрҳои вазни арӯӣ мутобиқат надошта ва нобаробариҳои вазнӣ дар онҳо вучуд дорад. Чун ин навъ ашӯр умуман ҳамроҳ бо мусиқӣ хонда мешаванд, {бархе аз} кистиҳои вазнии онҳо дар ҳангоми хондан марфӯъ мешавад [10, с. 75]. Теъдоде аз ин дубайтиҳоро бо андак тағйир митавон бо меъёрҳои вазни арӯӣ баробар кард. Ба қавли доктор Ваҳидиён Комёр: «...мардум таронаҳоро бидуни ҳеч ишқоли арӯӣ ва комилан дар вазни мафӯълун мафӯълун фаъълун меҳонанд ва ҳарҷо мусаввити баланде вазиро барҳам бизанад онро кӯтоҳ талаффуз мекунад ва баръакс ба зарурати вазн мусаввити кӯтоҳро имтидод медиҳанд.» [19, с. 21]

Мусофирӣ аҷаб дилгиру зор ас,
 Агар шозода боша хору зор ас.
 Ҳазорон тушаку қолинча боша,
 Ба зер поякӯш монанди хор ас
 Да хона рӯмол андохта Марям,
 Качакҳор бисту чор ^{****}андохта Марям.
 Бирен бо модари Марям бигӯен,
 Ҳамар ^{****}аз кор андохта Марям [9, с. 97]
 Пеши хона биё шаб тал дарав ку,
 Ду себи синара дар ма гарав ку.
 Ду себ синара дар ма гарав ку,
 Биё як лоза ^{*****}да бағал ма хав ку [5, с. 240]

3-1-2) Авзони рубой: Теъдоде аз таронаҳои форсии Афғонистон бар авзони мураввичи рубой ба вежа авзони шачараи аҳраб суруда шудаанд. Ба назари доктор Шуур дубайтиҳои манотиқи марказӣ, ки минтақаи шимолӣ низ шомили он мешавад, бар вазни дубайтӣ, вале фалакҳо ва санградиҳо бар авзони рубой суруда мешаванд [12, с. 43-46]. Аммо баррасиҳои мо баёнгари ин аст, ки фалакҳо на танҳо бар вазни рубой, ки бар вазни дубайтӣ ҳам суруда шудаанд:

Ало духтар, кучо ҳастӣ ту меҳмон?
 Ба лавҳоят ^{*****}задӣ сурхӣ фаровон.
 Сари роят бишинам мисли Маҷнун
 Маро ай ошиқӣ кардӣ пушаймон [15, с. 517].

Аз ҷониби дигар баррасии вазни дубайтиҳои омиёнаи шимолӣ низ мушаххас сохтааст [19, с. 26], ки дар миёни онҳо таронаҳои бар авзони рубой ҳам вучуд дорад:

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби мақбузи абтар (мафъълун мафъълун мафъълун фаъ):

** Номи маконе дар вилояти Ғур
 *** Панҷоб номи маконе дар Бомиён аст;
 **** Харду номи макон аст;
 ***** шайтон
 ***** чомаи хоб
 * шохзода
 ** качакҳоро
 *** парешон
 **** ҳамаро
 ***** лаҳза
 ***** лабҳоят

Дандони садаф даруни донут бошам,
Гар хоб шавӣ ба ҷойи хобут бошам.
Ҳар гап бизанӣ сари забонат бошам,
Бедор шавӣ, ки дар канорат бошам.

Ё ин тарона аз мардуми шимолӣ дар баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҷбуб (мафъӯлу мафъӯлту мафъӯлту фаъал):

Рӯзе, ки дилам пеши дилат буд гарав,
Домони маро сахт гирифтӣ, ки нарав.
Рӯзе, ки дилат ҷойи дигар моил шуд,
Гӯши дили ман рост ниҳодӣ, ки барав.

Вазни таронаҳои боло аз авзони рубой ва аз шаҷараи аҳраб ба шумор меравад [13, с. 144]. Бо вучуди ин, ки яке аз вежагиҳои адабиёти шифоҳӣ муштарак будан аст ва масъала ҳукм кардан дар ин мавридро мушкил месозад, метавон гуфт, ки фалақҳо ва санградиҳо ғолибан бар вазни рубой ва дубайтиҳои манотиқи дигари Афғонистон аксаран бар вазни дубайти суруда мешаванд. Чанд намуна аз дубайтиҳое, ки бар авзони рубой суруда шудаанд:

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби макбузи абтар (мафъӯлу мафъӯлтун мафъӯлтун фаъ):

Имшаб дилакам ҳавои дилбар дорад,
Мурғи дилакам ҳазору як пар дорад.
Ҳар кас, ки маро ба пеши ёрам бибурад,
Гӯё, ки савоби ҳаҷчи акбар дорад. [15, с. 200]

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи абтар (мафъӯлу мафъӯлту мафъӯлтун фаъ):

Абр аз дили дарёи Хуросон хезад,
Дур аз лабу дандони ҷавонон резад.
Яздон бигира мурғи саҳарфарёда,
Ёр аз бағали ҷӯра* ба нолон хезад. [12, с. 98]

Баҳри ҳазачи мусаммани аҳраби макбузи аҳтам (мафъӯлу мафъӯлтун мафъӯлту фаъ):

Дар кӯҳи баланд ситеза кардан ҷӣ илоҷ,
Ошиқ шудаем зи дур дидан ҷӣ илоҷ.
Ошиқ шудаем зи дур дидан сабр ас,
Сабраш нақунӣ ба ғайри мурдан ҷӣ илоҷ. [ҳамон, с. 76]

4) Вазни ҳичой: Дар миёни оммасурудаҳои форсии Афғонистон дубайтиҳое, ки бо ном «майдадубайтиҳо» маъруф астанд, вазни ҳичой доранд. Майдадубайтиҳо ба ҳамон дубайтиҳое итлоқ мешавад, ки «Таърихи Табарӣ» аз забони кӯдакони Балх ривоят намуда ва аз ҷумлаи нахустин осори забони форсии дари ба шумор меравад:

Аз Хуталон омазӣ,
Ба рӯ табоҳ омазӣ.
Овора боз омазӣ,
Хушку низор омазӣ.

Майдадубайтиҳо аз ҳамон оғози забони форсии дари то имрӯз ба шакли аввали худ ва бо ҳамон вазни ҳичой дар миёни мардуми мо ривоч дорад. Майда дубайтиҳо аксаран монанди суруди кӯдакони Балх (тибқи ривояти фавқ) аз ҷаҳор банди ҳафтҳичой ташкил мешаванд. Ин дубайтиҳо бештар дар манотиқи шимолӣ Афғонистон ва дар миёни кӯдакон ва бузургон ривоч дорад. Кӯдакон ҳангоми бозиҳои кӯдакона ва бузургон ин таронаҳоро ҳамроҳ бо мусиқӣ мехонанд [12, с. 389-392].

Намунаи майдадубайтиҳои хоси кӯдакон:

Рафтам ба боғи паста,
Дидам шуғол нишаста.
Як санг задам да гӯшаш,
Дидам гӯшаш шикаста [ҳамон, с. 391].

Дубайтиҳоро идомаи ҳамин ашъори ҳичой донистаанд, ки бо гузашти замон ба шакли арӯзӣ тақомул ёфтаанд [5, с. 70]. Агарчи дубайтиҳо шакли тақомулёртаи ҳамин ашъори ҳичой мебошанд. Дар Афғонистон ҳанӯз ҳам занҷираи кӯҳани ин дубайтиҳо қатъ нашуда ва ба ҳамон шакли қадимии худ ва ба гунаи мувозӣ бо дубайти дар миёни кӯдакон ва бузургон мутадовил аст. Доштани қофия танҳо тағйирест, ки нисбат ба суруди кӯдакони Балх дар ин дубайтиҳо ба миён омадааст.

ҳафтҳичой:
Аз боло ав меоя,
Бӯи палав меоя.

* ёр

Хонара чорӯ кунӣ,
Орӯси нав меоя. [12, с. 390]

Омадем аз ройи Шина,
Озон дода пешина.

Ин куртаҳи сиёят,
Ба чонокат мешина. [15, с. 19]

Аз боло борон омад,
Ёрам ба долон омад.

Хостам як моч бигирам,
Чашмаш да гирён омад. [12, с. 391]

Чашми сиёи зоғут,
Модар набина доғут.

Модар бина набина,
Ошук набина доғут. [15, с. 26]

Гоҳе ҳам майдадубайтиҳо ба шакли шашҳичой вучуд доранд:

Аз дур дидам туро,

Пурнур дидам туро.

Оташи чонам шудӣ,

Охир мегирам туро. [12, с. 395]

Бархе аз дубайтиҳоро ба шакли даҳҳичой ва дувоздаҳҳичой низ метавон ёфт:

Омад чуфти кабутарой хайл чудо,

Порсол қатӣ будем, имсол чудо.

Порсол қатӣ будему якҷо ғаштем,

Имсол чудо шудему пурғам дили мо. [12, с. 75]

Моҳра бубин дар осмон хона када,

Кофар занак зулфи худа шона када.

Шона када ягон-ягон бона када,

Сурхиша бӣ ошноша девона када. [15, с. 278]

Таҳлил ва баррасии мо аз вазни дубайтиҳо дар ин мақола мушаххас месозад, ки кашиши садоҳои кӯтоҳи (е ва о) дар форсии Афғонистон боис мешавад то воғи баён ҳаракат (воғи атф ё рабт) ва касраи изофа табдил ба воғи маҷхул ва ё-и маҷхул шуда ва бархе аз кистҳои вазиро, ки дар лаҳҷаҳои дигари забон форсӣ аз он ба унвони ихтиёрооти шоирӣ ёд кардаанд, марфуъ созад.

Дубайтиҳои омиёнаи Афғонистон ба сурати умум ду навъ вазн доранд: вазни арӯзӣ (вазни дубайтӣ ва вазни рубоӣ) ва вазни ҳичоӣ. Аз ин миён аксаран дорои вазни дубайтӣ буда ва теъдоде аз онҳо бар авзони рубоӣ ва бар авзони шачараи аҳраб суруда шудаанд. Бо вучуди ин, ки фалакҳо ва санградиҳо ғолибо бар авзони рубоӣ суруда мешаванд, авзони рубоӣ мухтас ба «фалакҳо» ва ё «санградиҳо» набуда, бархе аз таронаҳои манотиқи дигар аз ҷумла минтақаи шимолӣ низ бар вазни рубоӣ суруда шудаанд.

Навъи дувум дубайтиҳоеанд, ки дорои вазни ҳичоӣ мебошанд. Ин дубайтиҳо идомаи ҳамон дубайтии ҳичоии суруди кӯдакони Балх аст, ки аз оғоз то имрӯз ба ҳамон шакли нахустин ва ба номи «майдадубайтӣ» дар миёни мардуми мо боқӣ мондааст. Аз ин, ки сарояндагони дубайтиҳо авом буда ва бо масоили вазнӣ ошноӣ надоранд, ба лиҳози вазнӣ кистҳои дар бархе аз онҳо вучуд дорад, ки бо андак тағйир метавон онро рафъ кард.

АДАБИЁТ

1. Аржантпур, Бехрӯз Озарӣ. Вазни шеърӣ ҳичоӣ, вақфай ва тақъӣ. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Зайнулобиддини Бобопураш. - Техрон: Кишвар, 1394, - 445 с.
2. Бохтариёнӣ, Ҳумоюн. Адабиёти шифоҳӣ дар Афғонистон ва нақши доктор Асадуллоҳ Шуур дар гирдоварӣ ва пажӯҳиш дар бораи он, Кобул нотҳо, 1389, соли шашум, шумораи 134.
3. Байҳақӣ, Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. Ба тасҳеҳи Муҳаммадҷафар Ёҳаққӣ ва Маҳдӣ Сайидӣ. Чоп панҷум. - Техрон: Интишороти Сухан, 1396, - 950 с.
4. Ваҳидиён Комёр, Тақӣ. Баррасии вазни шеърӣ омиёнаи форсӣ. - Техрон: Оғох, 1357, - 320 с.
5. Зулфигорӣ, Ҳасан. Меросҳои забонӣ ва ҷанбаҳои адабӣ дар оммасурудаҳои эронӣ. Фаслномаи «Мутолиоти асноди мероси фарҳангӣ», Шумора 4, 1395, с. 1- 27.
6. Зулфигорӣ, Ҳасан. Корбурд ва вежаҳои дубайтӣ дар бумисурудҳои эронӣ. Адабпажӯҳӣ, шумораи 32, 1394, с. 63 – 95
7. Кадкани, Муҳаммадризо Шафӣ. Муסיқии шеър. - Техрон: Оғох, 1366, - 480 с.
8. Моҳёр, Аббос. Арӯзи форсӣ. Чопи ҳабаҳум. - Техрон: Нашри Қатра, 1396, - 468 с.
9. Маҷҷуб, Муҳаммад Ҷафар. Адабиёти омиёнаи Эрон: Маҷмӯаи мақолат дар бораи афсонаҳо ва одоби русуми мардуми Эрон. Ба кӯшиши Ҳасан Зулфигорӣ. Чопи шашум. - Техрон: Нашри Чашма, 1397. – 465 с. Соқӣ, Набӣ. Дубайтиҳои мардумии Ғур. - Кобул: Саид, 1386, - 452 с.
10. Тусӣ, Ҳоҷа Насируддин. Меъёрулашъор. Ба тасҳеҳи Алиасфар Қаҳрамони Мукбил. - Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1393. – 562 с.
11. Соқӣ, Набӣ. Дубайтиҳои мардумии Ғур. – Кобул: Саид, 1388. – 452 с.

12. Шуур, Асадуллох, Таронаҳои кӯхсор (маҷмӯаи фолклори Афғонистон), ҷилди аввал. Кобул: Вазорат иттилоот ва култур, 1353, 250 с.
13. Шамс Қайси Розӣ. Алмуъҷам фи маъойир ашъорил Аҷам. Ба тасҳеҳи Муҳаммад ибни Абдулваҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи мучаддади Мударрисӣ Равзавӣ ва тасҳеҳи мучаддади Сирусӣ Шамисо. - Техрон: Илм, 1386, - 480 с.
14. Шамисо, Сирус. Сайри рубой дар шеъри форсӣ. - Техрон: Илм, 1387. - 450 с.
15. Шахронӣ, Иноятуллох, Дубайтиҳои тоҷикӣ. - Кобул: Конуни фарҳангии кизилҷӯпон, 1395. - 356 с.
16. Шахронӣ, Иноятуллох, Дубайтиҳои тоҷикӣ дар Бадахшон. Эроннома. Соли нухум, шумораи 35, 1370, с. 509- 522.
17. Хонларӣ, Парвиз. Вазн шеъри форсӣ. Техрон: Тӯс, 1396. - 456 с.
18. Ховарӣ, Муҳаммадҷавод, Дубайтиҳои омиёнаи ҳазорагӣ. Чоп севум. - Техрон: Интишороти ирфон, 1395. - 458 с.
19. Хуросонӣ, Шафиқуллох, Дубайтиҳои омиёнаи форсии Афғонистон: ҳавзаи шимолӣ, дифоъи шуда дар меҳри 1398-и хушбӯӣ дар донишгоҳи Техрон, 150 с.
20. Ҳодӣ, Рӯҳуллох, Омӯзиш арӯз ва қофия аз ҷиҳати пурсиш. - Техрон: Интишороти Самт, 1395. - 245 с.

ВЕС АФГАНСКИХ ПЕРСИДСКИХ НАРОДНЫХ ДВУСТИШИЙ

Куплеты - одно из ценного духовного наследия наших предков, которое веками формировалось среди народа Хорасана и передавалось устно из поколения в поколение. Один из спорных аспектов этого великого духовного наследия - учет их веса. В этой статье делается попытка уточнить весовые размеры персидско-персидских двустиший в Афганистане.

Различные весовые аспекты, такие как звуковая привлекательность: интонация и дополнительная дробь, разные веса двустиший: веса двустиший, квадратичные веса и веса слогов, были всесторонне рассмотрены и проиллюстрированы различными примерами. С этой целью были использованы куплеты и книги «Кухсарские песни» (Ассадолла Шур), таджикские куплеты (Энаятулла Шахрани), «Народные куплеты Гор» (Наби Саки) и «Хазарагские куплеты» (Мохаммад Джавад Хавари).

Ключевые слова: *двустишия, персидский Афганистан, двустиший, квадратичные веса, вес слога.*

WEIGHT OF AFGHAN PERSIAN FOLK COUPLETS

The couplets are one of the valuable spiritual heritage of our ancestors, which has been formed over many centuries among the people of Khorasan and has been orally passed down from generation to generation. One of the debatable aspects of this great spiritual heritage is the consideration of their weight. This article tries to clarify the weight dimensions of Persian Persian couplets in Afghanistan. Various weight issues such as sound attraction: wow inflection and extra fraction, different weights of couplets: couplet weights, quadratic weights and syllable weights have been comprehensively reviewed and illustrated with various examples. For this purpose, couplets with field collection and the books «Songs of Kuhsar» (Asadullah Shoor), Tajik couplets (Enayatullah Shahrani), «People's couplets of Ghor (Nabi Saqi) and» Hazaragi couplets «(Mohammad Javad Khavari) have been used.

Keywords: *couplets, Persian Afghanistan, couplet weight, quadratic weights, syllable weight*

Key words: *couplets, Persian Afghanistan, couplets, quadratic weights, syllable weight.*

Сведения об авторе:

Шафиқулло Хуросани, член научного персонала Нангархарского университета Афганистана e-mail: khurasani@ut.Ac.Ir

About the author:

Shafiqullah Khurasani, a member of the scientific staff of Nangarhar University of Afghanistan e-mail: khurasani@ut.Ac.Ir

АРЗИШИ АДАБӢ ВА ЗЕБОИШИНОХТИИ МУТАНОҚИЗНАМОӢ (ПАРАДОКС)

Исанов Х.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аксари муҳаққиқон мутанокизнамоиро яке аз бадеътарин ва барҷастатарин шигардҳои шоирӣ ва каломии адабӣ донистаанд. Ваҳидиён Комёр онро «шигарде саҳт зебо ва риндона» дониста [2, с. 134] ва Сайидмуҳаммади Ростгӯ муътақид аст мутанокизнамо «бетардид аз авомили балоғатафзоист, ки поя ва мояи суҳанро боло мебарад ва гирой ва дилнишинӣ ва дилпазирии онро афзунӣ мебахшад.» [4, с. 29]

Абдулкарим Суруш дар бораи ин шигарди адабӣ гуфтааст: «Ин санъат ҳаловатбахш аст ва сирри ҳаловати он гӯӣ ин аст, ки ҳилофи урф ва мантиқ аст; яъне ба зоҳир ду амри носозгорро дар мавзӯи воҳид чамъ мекунад ва ҳамин мояи ҷазби зеҳн ва гираҳ хӯрдани суҳан бо замир аст. Гӯӣ ғӯтаварӣ дар умури мувофиқи урф ва мантиқ, одати зеҳн аст ва ҳар одате мояи ғафлат аст ва ҳамин ки бо умури ҳилофи урф мувоҷеҳ мешавад барошпуфта ва бедор мешавад ва таваҷҷуҳи бештаре ба суҳан маътуф мебарояд. Нақши тазод ва тибқи (мутанокизнамо) барангехтани таъҷҷуб аз роҳи таъҷҷуб бар умури ҳилофи урф ва одату мантиқ ва аз роҳи гузидан бо ду тегаи микрози таноқуз.» [2, с. 134]

Муҳаммадқозими Қозимӣ дар китоби «Равзана» дар ин маврид мегӯяд: «Арзиши мутанокизнамоӣ дар ҳамин эҷобест, ки дар он нуҳуфтааст; гираҳе, ки пас аз тааммул гушуда мешавад ва хонанда бо гушудани он хешро дар шеър саҳим меёбад.» [3, с. 56]

Ин вижагиҳо бар зебӣ ва афзудани баҳоғати мутанокизнамоӣ даҳолат дорад:

1. Ҷадид ва тоза будан

Маълум аст ки аксари тасвирҳои породуктӣ ё мутанокизнамоҳо ба сабаби тозагӣ ва ҷадид буданашон боиси диққати назар ва таваҷҷуҳи хонанда ва шунаванда мегардад. «Тасовири мутанокизнамоӣ ҷадид ва навоӣ ва маълум аст, ки мазомини навоӣ ва ҷадид чӣ қадар завқпазиртар ва зеҳншинтаганд аз мазомини қуҳна ва муқаррар, ки чӣ басо ғурез ва рамандагӣ завқиро низ сабаб мешаванд» [2, с. 29]

Аз ҷумлаи шеваҳои тозагӣ ва ҳаётбахшӣ ба аносири воҷгонӣ истифода аз ин носози ҳунарий дар баён аст, ки дар қаломот ҷилваӣ ҳоссе меёбад. Дар ҳинҷори одӣ, об шамъро ҳомӯш мекунад, аммо дар байти зер бо таваҷҷуҳ ба пайванди пинҳонӣ димоғи ҳушк бо шамъ ва бода бо об ин ҷавозро ба шоир додааст, ки ӯ ин таъбири навоӣро ба қор гирад ва хонандаро ба ҳайрат водорад:

Мо димоғи ҳушкро аз бода равшан кардаем,

Борҳо ин шамъро аз об равшан кардаем. [6, с. 451]

2. Шигифтангезӣ

Баъзе аз файласуфон ва зебоишиносон муътақиданд, ки зебӣ дар шигифтангезист. Сураатгароёнӣ рус низ бар ин бовар буданд, ки он чӣ забони ҳабарро ба забони адаб табдил мекунад, ошноизудӣ ва эҷоди ғаробат аст. ба назар мерасад, ки метанокизнамо беш аз ҳунари шигарди шигифтангез ва ғариб бошад; зеро ҳилофӣ ақл, урф ё одат ба назар мерасад [4, с. 228]. Дар байти зер:

Нишот аз ғам, ғам аз шодӣ талаб гар бинише дорӣ,

Ки барқи ханда рӯ дар абри ғирён ҷойгаҳ дорад. [5, с. 294]

«Нишот аз ғам ва ғам аз шодӣ талабида» дар ниҳояти шигифтӣ ва ғаробат аст ва дар байти:

Ҳаст беморӣ маро сикҳат ҷу ҷашми дилбарон,

Мешавам маъмуртар ҷандон, ки вайронам қунанд. [5, с. 98]

«Сикҳат будани беморӣ» ҳилофӣ ақл аст ва саҳт ғариб ва шигифт.

3. Ошноизудӣ

Мутанокизнамо суҳанест ошноизудӣ шуда ва ин шигифтӣ сабаби барҷастагӣ лафз ва маънӣ мешавад. Бояд ошноизудӣ шавад то бозшиносии ҷадиде ба даст ояд. Қаломрот ва истилоҳоти ошно, ҳамон ҷизҳоест, ки бар асари тақрор мустаъмал шуда ва дигар ба онҳо ба таври ҳудқор ақсуламал нишон медиҳем; масалан дар зиндагӣ рӯзмарра меғӯем «фалонӣ ҳиндувона зерӣ бағалам меғузорад» ва фикр ҳам намекунем, ки ин чӣ ҳарфи ғарибест; ҷун дигар бар ин истилоҳ макс намекунем; ба шаклаш қоре надорем ва мафҳуми онро аз қабл медонем, вале агар қасе дар ҳиёбон ҷилави шуморо бигирад ва бигӯяд:

Соғари ноқомӣ аз ҳуд об бармеоварад,

Ташнагӣ сероб месозад гули табҳодро. [5, с. 110]

Бо замингирӣ сипехри гарми рафторем мо,

Ҳамчу марказ пойбарҷоёму сайёрем мо. [5, с. 267]

Барои аввалин бор ҳам ки ин абётро меҳонед, маъноӣ онро билофосила ва ба таври ҳудқор дарк намекунад; вале «ҳиндувона зерӣ бағал гузоштан»-ро фавран мефаҳмед ҷун қалиша ва ҷузви забони муҳовара шудааст. [1, с. 136]

4. Ибҳом

Шеър қаломест ғайримустақим ва дорои ибҳом, ба ин сабаб ба қунҷовӣ ва дарёфт ниёз дорад, ки шодиофарин аст. Вақте ин байтро меҳонем:

Гарчи пайдову ниҳон бо ҳам намегарданд ҷамъ,

Он қӣ пинҳон асту пайдо дар ҷаҳон пайдост қист? [6, с. 244]

Бо суҳане аҷиб ва мутанокиз рӯбарӯ мешавем. Чӣ гуна мумкин аст қасе пинҳон ва дар айнӣ ҳол пайдо бошад? дар ин бора тааммул ва ҷустуҷӯ мекунем. Зеҳни мо ба ҳар сӯе меравад ва ногаҳон дармеёбем ин қасе, ки пинҳон ва дар айнӣ ҳол пайдост, зоти бори таъолост ва аз ин дарёфти ҳуд ва қанор рондани пардаи ибҳом саҳт шод мешавем.

5. Дубуъдӣ будан

Мутанокизнамо яке аз шигардҳоест, ки қаломро дубуъдӣ месозад: як буъди мутанокизи он, ки аҷиб аст ва боварнақарданӣ ва буъди дигари он, ки ҳақиқатеро дар бар дорад ва ин ҳуд шигифтангез аст (Қомёр). Монанди ториктар шудан аз ҷароғон, буъди зоҳирии он мутанокиз аст ва саҳт аҷиб. Хилвати ғураш аз ҷароғон ториктар мешавад, аммо буъди мутанокизнамо зеҳни моро водор ба тааммул ва таҷассус мекунад ва буъди дувумаш, яъне буъди ҳақиқиро дармеёбем: ин торикӣ, торикӣ зоҳирӣ нест, торикӣ қаблҳо ва олудагӣҳо ва табоҳиҳост, ки бо ҷароғон ҳам равшантар намешавад:

Аз ҷароғон хилвати ғураш шавад ториктар,

Ҳар қӣ зерӣ ғӯр бо ҳуд дидаи бино набурд. [6, с. 337]

6. Иҷоз

Маъмулан дар мутаноқизнамо иҷоз ҳаст; яъне каломест ба лафз андак ва маънии бисёр; аммо мавориде ҳам ҳаст, ки дар мутаноқизнамо на танҳо иҷоз нест, балки тарфанди мутаноқизнамоӣ бар итнӯб устувор аст. Комёр.

Дар воқеъ мутаноқизнамоҳое, ки бар мабной лафз, чи маҷоз ё истиора ё ташбеҳ ё... устувор ҳастанд. Маъмулан иҷоз нест; аммо дар мутаноқизнамоҳое, ки бар мабной қулли калом аст, яъне расидан ба маънии ҳақиқии он ниёз ба тафсир ва табиин дорад, иҷоз ҳаст [1, с. 292], монанди эътиборро дар тарки эътибор тасаввур кардан.

Дар ин мутаноқизнамо иҷоз ҳаст; зеро ба тафсир ва табиин ниёз дорад. Агар касе эътибор, шуҳрат ва дилбастагиҳои дунявиро тарк бикунад ва ҳастии худро дар вучуди маъшуқи азали (ҳазрати Ҳақ) фонӣ бикунад, ҳарчанд дар урфи ом эътибор ва шуҳрате надорад, агар ба диққат ва бо ҷашми басират мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад, мулоҳиза мешавад, ки эътибор ва шуҳрати воқеӣ аз онӣ ўст; зеро ки дар назари маъшуқи азали маҳбуб ва азиз аст ва агар касе шуҳрат ва эътибори инчаҳонӣ ба даст биёварад дар урфи ом шахси боэътиборе маҳсуб мешавад, аммо дар назари мушикофони ҳақиқат ва касоне, ки ҷашми басираташон бино шуда, безътибор аст; чаро ки аз лутф ва раҳмати маъшук (ҳазрати Ҳақ) бебаҳра аст.

Аз эътибор агар дигарон муъабар шаванд,

Дар тарки эътибор бувад эътибори мо. [5, с. 65]

7. Барҷастагии лафз ва маънӣ

Яке аз зебоиҳо ва арзишҳои мутаноқизнамоӣ барҷастасозии лафзу маънист аз тариқи ошноизудӣ ва шигифтангезӣ. Аз назари формалистҳо кори забони адаб ошноизудоист ҷиҳати огоҳона дақиқ шудан дар забон ва маънии алфоз [1, с. 293].

Соиб ба ҷои овардани каломии одии «Аҳли дил бо ин ки дар миёни ҷамъият ҳастанд, вале ба онҳо таваҷҷуҳе намекунанд» бо баҳрагирӣ аз мутаноқизнамо бо истифода аз таркиби хилват дар анҷуман доштан ба лафз ва маъно барҷастагӣ, эътило ва ҷони тоза мебахшад:

Сафари аҳли шавқ дар Ватан аст,

Хилвати аҳли дил дар анҷуман аст. [6, с. 217]

АДАБИЁТ

1. Ваҳидиён Комёр, Нақӣ. Мутаноқизнамо (Paradox) дар адабиёт. Нашрият Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Фирдавсии Машҳад. Машҳад. Соли бисту ҳашт. 1376, ш. 3 ва 4, саҳ. 271-294
2. Гулӣ, Аҳмад; Бофиқр, Сардор. Мутаноқизнамоӣ (породукс) дар шеърӣ Соиб. фаслномаи Пажӯҳишҳои адабӣ, соли панҷум, шумораи 20, тобистони 1387, саҳ. 131-159
3. Козимӣ, Муҳаммадқозим. Равзана (маъмуаи омӯзишии шеър)/ Муҳаммадқозим Козимӣ. – Машҳад: Сапедабаварон, 1390. – 431 с.
4. Ростпӯ, Сайидмуҳаммад, Хилофмад, Кайзони фарҳангӣ, Техрон, соли шашум 1368, шумораи 9, саҳ. 29-31
5. Табрэзӣ, Соиб. Девон. Ҷ. 1. Ғазалиёт. / Девони Соиб Табрэзӣ. Ба қўшии Муҳаммади Қаҳрамон. – Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1364. – 489 с.
6. Табрэзӣ, Соиб. Девон. Ҷ. 2. Ғазалиёт. / Девони Соиб Табрэзӣ. Ба қўшии Муҳаммади Қаҳрамон. – Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1364. – 685 с.
7. Чанорӣ, Абдуламир. Мутаноқизнамоӣ дар адабиёти форсӣ. Кайҳон. – Техрон, соли панҷум, 1374, шумораи 27, саҳ. 68-71

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ПАРАДОКСА

Понятие литературно-эстетическая ценность парадокса является одним из наиболее широко используемых элементов индийского стиля. Хотя использование этого приема можно увидеть в творчестве всех выдающихся представителей Хорасанского и иракского стилей, но именно в период индийского стиля достигает своего наивысшего уровня применения. Благодаря своим выдающимся особенностям этот литературный прием имеет особую литературно-эстетическую ценность. Например, с точки зрения новизны, странности, двухмерности, двусмысленности, краткости, заметности слова и значения и так далее. В этой статье, основанной на других источниках и исследованиях, была сделана попытка объяснить литературную и эстетическую ценность парадокса с помощью примеров.

Ключевые слова: литературная ценность, эстетика, парадокс, стиль, индийский стиль, свойство

THE LITERARY AND AESTHETIC VALUE OF THE PARADOX

The notion of literary-aesthetic value is one of the most widely used elements of Indian style. Although the use of this technique can be seen in the works of all the prominent representatives of the Khorasan and Iraqi styles, it is during the period of the Indian style that reaches its highest level of application. Due to its outstanding features, this literary device has a special literary and aesthetic value. For example, in terms of novelty, strangeness, two-dimensionality, ambiguity, brevity, visibility of the word and meaning, and so on. This article, based on other sources and researches, has attempted to explain the literary and aesthetic value of the paradox through examples.

Key words: literary value, aesthetics, paradox, style, Indian style, character

Сведения об авторе:

Исанов Хушшед - соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Национальной академии наук Республики Таджикистан, gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: +992 937015101

About the author:

Isanov Khurshed – applicant of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, gmail: khurshedehsan410@gmail.com, tel: +992 937015101

ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОН АЗ НИГОҲИ МАВЗУЪ

Ализода Н. Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Зарбулмасалҳо дар раванди рӯзгори мардум ҳамчун таҷрибаи инсонҳо ба вуҷуд омада, қариб тамоми масъалаҳои зиндагии маишии мардумро дар бар мегиранд. Барои он ки зарбулмасалҳо бо чузъиёти дақиқ таҳқиқ шаванд, бояд аз тамоми манотиқи Афғонистон мавод дастрас бошад. Ҳоло қорҳои гирдоварӣ идома доранд. Вале дар асоси маводи гирдоварда ва нашршудаи зарбулмасалҳо метавон гуфт, ки аксари матнҳои рӯзгори маишӣ ва иҷтимоии мардуми заҳматкаши Афғонистонро инъикос намудаанд.

Дар тӯли таърих мардуми Афғонистон зиёд азият кашиданд. Дар натиҷа зарбулмасалҳое пайдо шудаанд, ки дар онҳо азобу уқубати ин мардуми чафокашида инъикос ёфтааст:

Аз заъф ба ҳар ҷо нишастем Ватан шуд,

В-аз ғиря ба ҳар сӯ, ки гузаистем чаман шуд. [8, с.52]

Мо ҳангоми баррасии мавзӯи зарбулмасалҳо асосан ба матнҳои нашршуда таъя намудем ва мисолҳоро аз маҷмӯаҳои ҷопшуда хоҳем овард. Аз сабаби он ки ҳоло қорҳои гирдоварӣ идома дорад мо фақат ба чанд мавзӯи асосӣ, ки бо рӯзгори маишӣ-иҷтимоии мардум иртиботи маҳкам дорад, сухан хоҳем гуфт.

Кор ва заҳмат. Яке аз мавзӯҳои асосие, ки таваҷҷуҳи инсонро аз замонҳои бостон ба ҳуд ҷалб намудааст, ин аз тариқи қору заҳмат рӯзгори ҳудро пеш бурдан аст. Яъне қор қарда, заҳмат қашада, аз тариқи меҳнати ҳалол зиндагӣ қардан ҳамеша дар миёни мардум талқин мешавад. Мавзӯи қор ва заҳмат асоси рӯзгори мардум аст. Аз ин рӯ, зарбулмасали «Аз бекор ҳуду безор»-ро дар тамоми Афғонистон метавон мушоҳида қард. Дар Афғонистон қасе аз одамони синнашон қалонсол нест, ки ин зарбулмасалро дар ёд надохта бошад. Бештар шакли «Аз одами бекор ҳуду безор» маъмул аст [Раҳмон 1984, с.23].

Дар маҷмӯаи И.Шаҳронӣ зарбулмасали маъкур дар чанд шакл оварда шудааст. Маълум мешавад, ки И.Шаҳронӣ дар фурсатҳои муносиб онро аз ашхоси мухталиф сабт намудааст. Масалан, ӯ овардааст: «Аз бекорӣ қара, бекорӣ ҳуд аст», «Аз бекорӣ қарда, сар қолдан ҳуд аст», «Аз бекорӣ бекорӣ ҳудтар аст», «Аз бекорӣ қарда, ҳудтар зоидан бектар аст» [Шаҳронӣ 1998, с.44].

Чанд мисоли дигаре меорем, ки он ҳам дар ашқоли мухталиф оварда шуда, асосан ба як мафҳум омада, ки қор қардан муҳим аст. Ҳамон афқори муҳимро, ки инсон бидуни қор рӯзгори ҳудро пеш бурда наметавонад, таъкид менамояд. Аз тарафи дигар, қору заҳмат қашдан осон нест. Печидагӣҳо дорад, онро пайгирӣ бояд қард. Ба ҳар ҳол дар тавсифи қор, фаъолияти қорӣ, осон набудани қор бо рамзҳои роз дар байни даризабонони Афғонистон зарбулмасалҳои зиёде дида мешаванд. Мисол: «Қор ба гап намешавад», «Қори имрӯзо ба фардо маъзор», «Қори бӯзина нест, наҷорӣ», «Қори бача ҳом аст», «Қори бача қачча аст», «Қор ба қон расиду қорд ба устухон», «Қори бемашварат нақӯ набошад» [2, с. 208-208; 8, с. 242].

Ашхоси заҳматқаш зиндагии ҳудро бидуни қор тасаввур қарда наметавонанд. Чунки маъз ҳамин қор рӯзгори ӯро таъмин менамояд. Аз замонҳои қадим инсон маъз ба воситаи заҳмату қор зинда мондааст. Ба ин қият одамоне муҳим будани онро дар зарбулмасалҳои мухталиф таъкид менамоянд. Ҳангоми фаъолияти қорӣ барои инсон ҳамқорӣ ва ҳамёри муҳим аст. Инсонҳо бояд ба якдигар қумақ намонанд. Дастаҷамъона қорҳои мушқилро қартараф қардан мумкин аст: «Ёр аҳл, қор саҳл», «Ёри қадим аспӣ зинқад», «Ёри неқро дар рӯзи бад бояд шинохт», «Ёрро ёрҳо шиносанд» [8, с.417]. Ин зарбулмасалҳо дар маҷмӯаҳои дигар низ айнан ё бо андаке тағйироти шаклӣ оварда шудааст.

Дар қораи қор ва моҳияти он дар байни мардум зарбулмасалҳои зиёд аст. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки қор дар рӯзгори мардуми Афғонистон ҳамеша арзишманд буд ва ҳаст. Ба ин васила мардум зарбулмасалҳое гуфтаанд, ки дар ҳар минтақа вариантҳои ҳудро доранд. Ҳамчун намуна ба қанде аз он ишора менамоем, ки муҳим будани қорро ба маъниҳои мухталиф нишон медиҳад: «Қоре бикун ба андоза, то туро аз қой наяндоза», «Қоре бикун, ки на сӣх сӯзад, на қабоб», «Қори нақӯ қардан, аз қур қардан аст», «Қори ҳар ҳар нест қирман қӯфтан, Наррагов меқояду қарди қӯхан», «Қори бузург қояи иззат аст, на қоми бузург», «Қори имрӯзо ба фардо маафган», «Қори як зан бек аз сад қарди лӯфзан», «Қорқушта шудааст», «Қорҳо осон шавад, аммо ба сабр», «Қорҳо самари андешаҳаст», «Қорро аз даст бигир қикаро аз қар», «Қорро ба аҳлаш биспоред», «Қорро ба қорқона меқасонад», «Қорро қорқар меқунад, қулангақорро

болобин», «Коре, ки ҳардаста шуд, мурдор мешавад», «Бехтарин тафреҳ кор аст», «Кор ибдат аст» [5, с.172-174; 8, с.242-244; 2, с.208-211].

Мушоҳида шудааст, ки гоҳе як шахси муфтиҳӯр супориш медиҳаду дигаронро кор мефармояд ва музди муфти ба даст меорад, ки ин гуна рафтори ношоиста дар зарбулмасалҳо мазамат шудааст: «Кӣ канад чону кӣ хӯрад нон». Ё дар варианти дигар: «Кӣ канада чавру чафо, кӣ кунад кайфу сафо». Зарбулмасалҳое, ки ин гуна мафҳумҳоро ифода менамоянд зиёд ҳастанд. Ба далели он, ки кор кардан муҳим аст, калимаи кор дар зарбулмасалҳо ба мафҳумҳои мухталифи омада, арзиши онро афзудааст. Дар зарбулмасалҳои зерин кор ба маъно ва мафҳумҳои гуногун омадааст: «Коре, ки карда шуд, муздур ҳаромзода шуд», «Коре, ки нек нашуд, некӯ шуд, ки нашуд», «Кореро, ки нодон кунад оқил накунад», «Кореро, ки оқил дар аввал мекунад, беақл онро дар охир мекунад», «Кори бобо хӯроки даллоло», «Кори кабк рег хӯрдан аст», «Кори калонҳо то се сол», «Коре, ки зар кунад, на падар кунад, на модар», «Коре, ки қалам мекунад, шамшер намекунад», «Коре, ки пул мекуна, ғул намекуна», «Коре, ки Худо кунад, на шайх кунад на мулло», «Коре, ки чашм куна, абрӯ намекуна», «Кореро, ки дӯстат мекунад, ҳеч душман карда наметавонад» [5 1984, с.172-174; 8 1998, с.242-244; 2, с.208-211].

Аз мисолҳои фавқ маълум мегардад, ки дар рӯзгори мардуми Афғонистон кор ҳамеша моҳият дошта, асоси ризку рӯй ва пешрафти зиндагии онҳо будааст.

Тарбияи фарзанд: Яке аз мавзӯҳои муҳимтарин зарбулмасалҳои даризабонон ин инъикоси тарбияи фарзанд, яъне одоби ахлоқи ҳамидаи ӯ дар ин гуна матнҳост. Агар ба зарбулмасалҳои ин мавзӯ бо диққат таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки онҳо дар гузаштаҳо низ будаанд. Чунки нусхаҳои гуногуни бархе аз онҳоро дар осори адибони пешин низ метавон пайдо намуд. Зарбулмасалҳои марбути одоби ахлоқ бештар ҳолати муносибати инсонро таҷассум масозанд. Дар баъзе аз онҳо хислатҳои мусбат, дар бархе хислатҳои манфии одамон инъикос ёфтаанд.

Яке аз масъалаҳои одоби ахлоқи инсонӣ ин тарбияи фарзандон аст. Роҷеъ ба ин масъала дар байни мардум зарбулмасалҳои зиёде аст. Дар Афғонистон ҳар хонавода талош менамояд, ки соҳиби фарзанд бошад. Надоштани фарзанд бадбахти шумурда мешавад. Ба ин ҷиҳат гуфтаанд: «Фарзанд саромоя аст» [5, с.167].

На фақат фарзанд, балки навоса (набера) низ муҳим аст. Дар Афғонистон ба фарзандон ва навосагон таваҷҷуҳи бештар медиҳанд. Нисбати навоса мегӯянд: «Фарзанд ширин аст, навоса аз он ширинтар аст» [5 1984, с.167]. Ин зарбулмасалро мо аз байни мардуми Кобул, Кундуз, Бадахшон ва ҷойҳои дигар дар шакли зерин сабт намудем: «Бача бодом, навоса мағзи бодом».

Маъмулан падару модар ба таври ҳамеша барои тарбияи фарзанд таваҷҷуҳ менамоянд. Мунтазам пайгирии парвариши вай ҳастанд. Нисбати фарзанд дар Афғонистон бештар калимаи «чуча», «фарзанд» ва «авлод»-ро ба кор мебаранд. Калимаи «авлод» нисбат ба «фарзанд» тақрибан дар тамоми кишвар роиҷ аст. Аз рӯзҳои нахсутини таваллуди «авлод» ба тарбияи вай машғул мешаванд. Мардум дар бораи тарбия ва хислатҳои фарзанд мушоҳидаҳои худро дар зарбулмасалҳои зерин ба ин тариқ ифода намудаанд: «Авлод меваи зиндагист», «Авлод агар азиз аст, адабаш азизтар аст», «Авлоди хуб боғи дил аст, авлоди бад доғи дил аст», «Авлоди худро бо санг бизанӣ сангро гирифта меояд, авлоди бегоноро бо гул бизанӣ бар намегардад» [8, с.68].

Оид ба ин мавзӯ мисолҳои зиёд метавон овард, вале мо бо ҳамин намунаҳо иктифо менамоем, ки дар ҳаёти мардуми Афғонистон одоби ахлоқи фарзанд аз таваллуд то парвариш ёфтани вай муҳим аст. Ба ин далел мардум барои тарбияи фарзанди худ аз бозӣ, хушгуфторӣ, афсона, суруду тарона, чистон ва ҷамъуин зарбулмасал истифода менамоянд.

Ахлоқи одоб. Ахлоқи одоби инсонӣ, барои ҳамаи синну сол, яке аз мавзӯҳои хеле густурда дар фарҳанги мардум аст. Маҳз азиз будани «адаб» барои инсон аҳамият дорад, ки дар Афғонистон чун суннати мардумӣ ба он таваҷҷуҳи вижа қоилад. Зарбулмасалҳое ҳастанд, ки роҷеъ ба ҳамин адаби одаммӣ гуфта шудаанд: «Адаб хуррамӣ надорад, вале ҳама чизро меҳарад», «Адабро аз кӣ омӯхтӣ? Аз беадабон» (халқ ва Саъдӣ), «Адаб оби ҳаёти ошноист», «Адабро аз беадаб омӯз», «Адаб соябони тан аст» [5, с. 22, 8, с.41; 2, с.14].

Ягон масъалаи рафтори инсонӣ нест, ки аз назари мардум дур монда бошад. Аз ин рӯ, мардум ба воситаи афсонаҳо, ҳикоятҳо, ривоятҳо, боварҳо, пандҳо ва минҷумла зарбулмасалҳо онҳоро ба роҳи дуруст ҳидоят месозанд. Ё ки хислатҳои неки ононро ситоиш ва рафтори номақбули онҳоро мазамат менамоянд. Аз фикру андеша, хушгуфторӣ, каломии нек, меҳрубонӣ оғоз намуда, то беодобӣ, нодонӣ, аблаҳӣ ва амсоли ин дар зарбулмасалҳо инъикос ёфтааст. Масалан, оид ба андешаву панди салому калом зарбулмасалҳои зерин вирди забони мардум аст: «Аввал андеша – баъд гуфтор», «Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон пойи худ», «Аввал фикр куну баъд гап зан», «Аввал накардӣ фикр, холи мекуни зикр», «Аввал панд, онгоҳ банд», «Аввал салом баъд калом», «Аввал сӯзанро ба ҷони худ бизан, баъд ҷуволдӯзро ба ҷони дигарон», «Аввал таъом, баъд калом», «Аввал иштиҳора, баъд истиҳора». Бо ин матнҳо мардум огоҳ намудан меҷаҳанд, ки дар ҳама кор инсон бояд боандеша бошад. Дар матнҳои зерин ҳамон фикрҳо ба таври дигар ба воситаи образи бадеӣ ифода шудааст: «Аввал фил пайдо куну баъдан филхона бисоз», «Аввал хонаро

пури арзан кун, боз фикри зан кун», яъне инсон барои иҷрои ҳар кор фикр бояд намояд [5, с. 49; 8, с.682, с.37].

Тавре ишора намудем мардум хислатҳои аблаҳонаи одамонро сарзаниш намуда, зарбулмасалҳои офаридаанд, ки барои одамони оқил рафтори шахси бемаънии намунаи ибрат шавад. Дар бораи одамони аблаҳ чунин зарбулмасалҳои маъмул аст: «Аблаҳ худа гум ка(р)д, вакили хонаи мардум к(а)рд», «Аблаҳ диду аҳмак бовар кард», ё «Аблаҳ гуфту девона бовар кард», «Аблаҳ то дар ҷаҳон боқист, муфлис дарнамеонад», «Аблаҳе бошад, ки худро гум кунад, Кадхудои хонаи мардум кунад», «Аблаҳро як кисаи зар надех, як бод бидех» [5 1984, с. 21; 8, с.40; 2, с.13].

Агар мавзӯро бо ҷузъи пайгирӣ намоем, маълум мешавад, ки дар бораи хислатҳои худпарастӣ, танбалӣ, дурӯғ, номехрубонӣ, дилозорӣ, ғорагарӣ, ҷоплусӣ, беадолатӣ, бахилӣ, инсоф ва монанди ин зарбулмасалҳои гуфта шудаанд, ки намунаҳои онро муҳаққикон гирд оварда, ба нашр расонидаанд.

Ростӣ ва дурӯстӣ. Яке аз мавзӯҳои муҳими ахлоқӣ инсонӣ ин рост гуфтан, дурӯғ нагуфтан ба мардум неки намудан аст. Ин масъала ҳанӯз аз даврони оини зардуштӣ то замони мо расидааст. Дар китоби ниёғони мо «Авесто» ростӣ ситоиш шудааст. Ин аст, ки ин дар ин китоб «Рашн» ҳамчун эзоди парҳезгорӣ буда росткирдори талқин менамояд. Тибқи тавзеҳи Чалили Дӯстхоҳ дар «Авесто» «номи ин эзад ғолибан бо сифати «рост» ё ростгарин» ҳамроҳ меояд» [1, с. 692-693].

Аз ҳамаи замонҳои бостон то рӯзгори мо мардум ин гуфтори авестоиро дар ёд доранд: «Пиндрои нек, гуфтори нек, рафтори нек». Ба гуфти муҳаққикон, тибқи яке аз таҳминҳо, зодгоҳи Зардушт ва падид омадани китоби «Авесто» дар яке аз манотиқи Афғонистон, дар Балх будааст [ниг.: Авесто 2001]. Ба ин далел метавон гуфт, ки аз он замонҳои қадим то замони мо андарзҳо, пандҳо, яъне зарбулмасалҳои сина ба синаи мардум то рӯзгори мо расидааст. Яке аз онҳо шояд ҳамаи ташвику таблиғи рост гуфтан, росткор будан бошад.

Дар бораи ростӣ, неки, ба ҳамдигар кумак намудан дар Афғонистон зарбулмасалҳои зиёде дида мешаванд. Мардуми Афғонистон имрӯз ҳам аз самими қалб талқингарӣ ростӣ мебошанд. Аз ҷумла дар зарбулмасалҳои «Рост то банди буташиро баста мекунад, дурӯғ дунёро давра мекунад», «Рост гуфт дар бало монд», «Ростӣ аз ту, зафар аз кирдугор», «Ростӣ аз камон, қачӣ аз тир наоёнд», «Ростири завол нест», «Ростӣ - Ростӣ», «Ростӣ кун, ки ба манзил нарасад қачрафтор», «Ростӣ кун, ки ростон растанд», «Ростӣ, ба дурӯғ монад, мағӣ», «Ростӣ мӯчиби ризои худост», «Рост аст, ки дурӯғ аз мост» [2, с. 148].

Барои муқоиса аз маҷмӯаҳои дигар низ вариантҳо ва ё нусхаҳои ин матнро меорем, ки он дар байни мардум дар шаклҳои мухталиф гузариш ёфтааст: «Рост аст, ки дурӯғ аз мост», «Рост гуфтан талх аст», «Рост худро гум намекунад», «Роста меандозем, ҷашпа меояд», «Ростӣ кун, ки ростон растанд, Дар ҷаҳон ростон, қавидастанд», «Ростиву росткорӣ сабаби эминӣ ва растагорист», «Ростири аз тифли хурдсол бигирс», «Ростири завол қачӣ бошад», «Ростӣ – растӣ», «Ростӣ аз камону қачӣ аз тир наоянд», «Ростӣ аз ту, зафар аз кирдигор», «Ростӣ завор надора», «Ростӣ мӯчиби ризои Худост, Кас надидам, ки гум шуд аз роҳи рост», «Ростӣ овар, ки шавӣ растагор», «Ростӣ, ки ба дурӯғ монад, мағӣ», «Росткорист растагорист», «Ростон растаанд рӯз шумор», «Росту дурӯғ ба гардани ровӣ» [8, с. 177].

Барои муқоиса ба маҷмӯаҳои Р.Раҳмонӣ, Д.Обидов, Муҳаммадҷавод Ховарӣ, ки дар солҳои мухталиф аз Афғонистон ин матнро ҳам овардаанд метавон мурочиат кард. Вариантҳои ин матнҳо дар маҷмӯаҳои онҳо низ оварда шудааст [5-6, с. 135; 1, с. 637, с.337-338].

Ду зарбулмасал бо лаҳҷаи ҳазорагӣ меорем, ки варинати онро дар боло овардем, ки аввалин дар шакли зерин аст: «Ростӣ завол надара» [rāsni zavāl nadara], муҳқиқи Муҳаммадҷавод Ховарӣ ин матнро шарҳ дода гуфтааст, ки «ростӣ зарар ва зиён надорад, пас салоҳ дар ростӣ ва ростгӯӣ аст». Матни дуввум дар шакли зерин дар байни мардуми ҳазора машҳур аст: «Рос да роя, қалб да чоя» [rās da roya, qalb da čāya]. М.Ховарӣ ин зарбулмасалро ин гуна шарҳ додааст: «Рост дар роҳи рост аст, мутақаллиб дар ҷоҳ аст; ростӣ боиси растагорӣ ва тавфиқ аст, қачӣ боиси ноқомӣ ва гумроҳӣ аст. Вақте бихоҳанд қасро ба ростӣ тарғиб кунанд, ин масалро гӯянд». Ховарӣ байти зерини Саъдии Шерозӣ ва Масъуди Саъдро овардааст:

Ростӣ мояи ризои худост,

Кас надидам, ки гум шуд аз роҳи рост. (Саъдӣ)

Ростӣ кун ҳама, ки дар ду ҷаҳон,

Ба ҷуз аз роҳи ростет нараҳонад. (Масъуди Саъд) [7, с.337-338].

Ин аст, ки ростӣ аз замони оини зардуштӣ ва баъдҳо дар сарчашмаҳои даврони Сосониён, дар адабиёти классикӣ ҳамоно дар зарбулмасалҳои мардумӣ талқин мешавад.

Дурӯғ ва дурӯғтӣ. Чӣ тавре ки мардум тарғиби адолати инсофи ростӣ ҳастанд, ҳамаи қадар кизбу дурӯғу фитнаро бад мебинанд ва тавассути зарбулмасал бар зидди онҳо мубориза бурдаанд: «Дурӯғ бефурӯғ аст», «Дурӯғ бигӯ, ки ба рост баробар бошад», «Дурӯғ боли нодон аст», «Дурӯғ гуфтан захми шамшерро дорад, ки агар захм бишавад нишонаш бимонад», «Дурӯғ мероси падари касе нест», «Дурӯғ одамиро кунад шармсор», «Дурӯғ поя надорад», «Дурӯғ фуруғ надорад», «Дурӯғ чун поғундаи барф аст ҳарчи лул дода шуд, қалонтар мешавад», «Дурӯғ эй бародар мағу зинҳор, Ки қозиб бувад хору безыгибор», «Дурӯғтӯ бошу ваъдахилоф не», «Дурӯғтӯ дар ҳар кучо хору залил аст», «Дурӯғтӯ душмани Худост», «Дурӯғтӯ ҳофиза надорад», «Дурӯғтӯён дурӯғ гӯянд оқилон тамиз кунанд», «Дурӯғтӯи торикии имон аст»,

«Дурӯи маслиҳатомез беҳ аз ростӣ фитнанагез» (Саъдӣ), «Дурӯгӯ агар гуфт: «шир сафед аст», бигӯ: «фӯят сиёҳ» ва ғайра [: 5; 8]

Зан, модар ва духтар дар зарбулмасалҳо. Яке аз мавзӯҳои муҳиме, ки дар зарбулмасалҳои даризабони тасвири худро ёфтааст ин муносибати мухталифи аҳли хонавода ба хусус занону духтарон мебошад. Ин мавзӯ тибқи мушоҳидаҳои инсон дар тӯли қарнҳо таваҷҷуҳи мардонро ба худ кашидааст. Бархе ситоиши зану духтар аст, вале бо таассуф бархе сарзаниши онон аст. Маълум аст, ки дар хонавода нақши зан арзишманд аст. Ҳамчунин мард низ муҳтоҷи тарбияи зан аст. Зан, ки пеш аз ҳама модар аст, дар бораи ӯ зарбулмасалҳои арзишманде гуфта шудааст: «Модару падар меваи камёб аст», «Модар ризо ҳама ризо». Хислатҳои модар, муносибати фарзанду модар, модарандар ва ҳамчунин баъзе модарҳои номехрубон дар зарбулмасалҳои зерин тасвир ёфтааст: «Модар ба номи бача меҳӯрад қанду кулча», «Модар дар чӣ хиёлу фалак дар чӣ хиёл аст», «Модар насӯхт, модарандар сӯхт», «Модар чӣ хабар дорад, ки духтар чӣ хунара дорад», «Модар, ки нест бо зани падар бояд сохт», «Модара биёӣ, духтара биёӣ, ё Модарашро бубину духтарашро бигир», «Модари бад бачаро ба хоб наметавонад бинад», «Модари оллоҳ ёр хабар бубар, хабар биёр», «Модармурдари шеван маёмӯз, ё Модармурдари гиря қардан ёд медиҳӣ», «Модарро дил сӯзаду дояро доман», «Модархато бошию падархато не» [5, с. 190-191; 8, с.269; 2, с.245].

Дар асл бидуни зан инсон вучуд надорад. Хонаводаи бидуни занро мардум ба дӯзах баробар қардаанд: «Хонаи безан дӯзах аст» [8, с. 154].

Зарбулмасалҳои зиёде ҳастанд, ки дар онҳо ҳам симои зан, ҳам модару духтар тасвир ёфаанд. Дар ҷомеи Афғонистон аз замонҳои гузашта, то имрӯз ба зан ва духтар ҳам бо нигоҳи эҳтиром менигаранд ва бо таассуф ҳам бо таҳқир, ки дар зарбулмасалҳо ҳар ду дида мешавад: «Зани нек мардро тоҷ бар сар мекунад», «Зани ҳарқора кулли қораш нимқора», «Зани пир дарахти ҳазон, Зани ҷавон мояи ишқ», «Зану шавҳар ҷанг қунада, аблаҳон бовар», «Зани хуб агар миёни лашқар равад, бар доманаи гарде нанишинад», «Зани хуби фармонбари порсо, Кунад марди дарवेशро подшо», «Занмурдари зан бидеҳ, занталоқро санг», «Зан сандуқчаи номуси мард аст», «Зан то назояд бегона аст», «Зан хонадорӣ мекунад, мард ноноварӣ», «Зан шинохтан, дунё шинохтан», «Зан агар сари бом буд нагӯ, фалонӣ мурда», «Зан аз суҳбати марду сабза аз об сер намешавад», «Зан балои Худо аст, Худо ҳеҷ хонаро бебало накунад», «Зан қор қунад мард лоф занад», «Зан надорӣ ғам надорӣ», «Зан ноқисул ақл аст», «Занат шарикӣ бошад, молат не», «Зане, ки шуштанро дӯст дорад, ҳамеша обро пайдо қарда метавонад», «Зани асил бигиру қулоҳа қач бимон», «Зани бад агар дар шиша маҳбус гардад, қори худро мекунад», «Зани бад балои хона аст», «Зани бад дар сарои марди нақӯ, Андар ин олам аст дӯзahi ӯ», «Зани беавлод монанди дарахти бесамар аст», «Зани бобем ҳамранги нанем», «Зани деҳқон аз кӣ пинҳон», «Зани кӯча бошию зани бача не», «Зани наву мояи ғӯза, пули ҳаммуми ҳар рӯза» (Ҳиротӣ), «Занонро ба қори мардон чӣ», «Занро ба тир зан, агар бимирад дигар зан, агар намирад дигар зан», «Занро ваъдаву мардро қавл аст», «Зану аспу шамшер вафо надорад» [8, с. 188-189; 2, с. 160-163].

Ҳар падидае, ки мардум ба мушоҳида мегиранд ва дар ҷомеа назаррас аст, вай ҳатман аз тариқи мардум мавриди қазоват қарор мегирад. Агар он падида хуб бошад ситоиш мешавад ва агар номуносиб бошад сарзаниш. Ба ин ҷиҳат барои зани афғон набошгони фарзанд ин гуноҳи азим аст, ки ин падида дар зарбулмасалҳо низ инъикоси худро ёфтааст: «Зани беавлод монанди дарахти бесамар аст» [5, с. 141].

Дар байни мардуми Афғонистон духтар ҷойгоҳи худро дорад. Аз ин рӯ, бо истифодаи калимаи духтар ва ҳамчунин дар бораи шахсияти духтар зарбулмасалҳои зиёде мавҷуд аст. Дар бархе матнҳо духтар ситоиш шудааст, дар бархе сарзаниш. Вале ҳамаи ин зарбулмасалҳо як навъ мушоҳидаи одамони гуногун дар тӯли таърих аст, ки дар зехни мардум ҷо гирифтааст. Метавон дар бораи ҳар қадоме назари худро гуфт, ки чӣ боис шуда, ки зарбулмасале пайдо шавад. Албатта ин қори оянда аст. Ҳамчун намуна зарбулмасалҳои зеринро меорем: «Духтар ба ту меғум сунор (арӯс) ту бишна», «Духтар гуфта: «то се рӯз қасе маро накунад, баъд аз он ғами худро меҳӯрам», «Духтари дари хона хилминӣ», «Духтар қавши модара мепӯша» (Ҳиротӣ), «Духтар моли мардум аст», «Духтар намуди дару хона аст», «Духтар оллоҳ ёр, хабар бубар хабар биёр», «Духтар санги палаҳмон аст», «Духтар тухми таратезак аст», «Духтар тухми шайтон аст», «Духтар ҳамири турша» (Ҳиротӣ), «Духтар хонаи гул аст, зан хонаи пул аст», «Духтар чун тухми сабзипалак аст», «Духтар шохӣ, зани моҳӣ», «Духтар, ки ба дастмол сараш задино наафтид ба шавҳар бува», «Духтаре, ки хонадор бошад матлуб аст», «Духтари қоқо бениқоҳ раво», «Духтари мардро як шавҳар бас аст», «Духтари ҳамсоя биниаш пучуқ аст», «Духтари пошна таркида, Аз мо чи ҷизҳо талбида», «Духтари сиёл (хеш, лоик) гирифтаи машқул аст - нигоҳ қарданаи осон» [8, с. 152; 2, с. 121].

Зан, ки фарзанд ба дунё меоварад, ҳамеша барои ба вучуд овардани писар таваҷҷуҳ менамояд. Албатта, ин амал аз замонҳои қадим бозмондааст. Чунки писар барои ҳифзи қабилла, мубориза бо душманони атроф мавқеъ дошт. Ба ин ҷиҳат дар хонавода ба таваллуди писар таваҷҷуҳ бештар аст, на духтар. Духтарро ҳамчун меҳмони хона мепиндоранд. Чунки вай пас аз шавҳар қарданаи хонаи падару модарро тарқ мекунад. Хонаводаи худро барқарор менамояд: «Духтар моли мардум аст» [8, с. 152].

Бархе зарбулмасалҳои ҳастанд, ки дар бораи хислатҳои неки занҳо буда, дар байни мардум хеле машҳуранд. Ин гуна зарбулмасалҳо дорои ривоят ва ё афсона ҳастанд, ки як навъ панди зидагист. Масалан

зарбулмасали зерин: «Мардро агар мард ҳам кунад зан мекунад, агар номард ҳам кунад зан мекунад» [2, с. 252].

Яке аз унвонҳои афсонаҳои мадумӣ, ки дар байни даризабонон ва ҳамчунин тоҷикони ҳамсоя густариш ёфтааст, ҳамин зарбулмасал аст. Р.Раҳмонӣ чанд варианти яке аз ин афсонаҳоро дар китоб худ овардааст, ки ҳамин зарбулмасал унвони он мебошад [6, с. 56-97].

Мутассифона дар ҷомеаи Афғонистон, ки нисбати зан афкори манфӣ низ дида мешавад. Гоҳе ба зарбулмасалҳои дучор мешавем, ки дар онҳо ба зан бо назари бад нигариста шудааст. Ҳамчун мисол зарбулмасали зеринро меорем: «Ҳар ҷой дидӣ пирзан, дасташ бигӣ гардан бизан, ҳар ҷой дидӣ пирмард, дасташ бигӣ давраш бигард» [5-6, с. 212].

Ҳолон ки зан ҳамдаи ҳамешаи мард аст. Аз нахусти лаҳзаҳои зиндагӣ шарикӣ корҳои хонавода аст. Ба хусус дар тарбияи фарзандон нақши зан бештар мебошад. Албатта, ин ҳама мушоҳидаҳои аз рӯзгори гузаштаи мардум буда, боиси ба вуҷуд омадани зарбулмасале шудааст.

Ихтилофи табақоти синфӣ. Дар байни мардуми Афғонистон аз замонҳои қадим то имрӯз дар байни заҳматкашон ва табақаи ҳуққом тазодҳо ва ихтилофот дида мешаванд. Синфи ҳоким ҳамеша табақаи мазлумро қор фармуда соҳиби сарвати давлату салтанат шуда. Дар айни замон ин давлатмардон аз заҳмати заҳматкашон розӣ ҳам нестанд. Ин тазоди табақотиро дар ҳамаи анвои матнҳои адабии шиғоҳӣ метавон дид. Аз ҷумла ин тазоди табақотӣ дар зарбулмасалҳо низ ба назар мерасад, ки чанд намунаи онро сабт кардем: «Одами муҳтоҷ тобеъ аст», «Сар аз бодор мол аз қарздор», «Аз пешрӯи омиру аз пушти қотир магузар».

Зарбулмасалҳои зиёде ҳаст, ки дар онҳо муносибати табақоти ҷомеа тасвир ёфтааст. Аз ҷумла дар зарбулмасали «Дасташро дар дарёи Атак шустасту очор дар пушти сараш намебинад» муносибати қишри поёни ҷомеа ва муллои фиребгар инъикос ёфтааст [5, с. 96-100].

Рафтори ношоистаи муллоҳоро мардум дар зарбулмасалҳои худ инъикос намудаанд: «Мулло ба кӯҳ боло намешавад, хирс аз кӯҳ поён намешавад», «Мулло нест, балост», «Мулло ношуда ба минбар мебарояд», «Мулло шудан осон, одам шудан мушкӣ», «Муллои хуб дар тақдор маълум мешавад ва гови хуб дар шудӣ», «Мулло ба гуфтораш бин ба кирдораш на», «Мулло ба деҳ намеоманд, меғӯяд ҷоямро ба хонаи малик андоз», «Мулло нагӯ, боло бигӯ» [5; 82; 1].

Ҳамчунин зарбулмасалҳои ҳастанд, ки дар онҳо зулми шох, султон, ҳоким, қозӣ, шайх, бой ва муллоҳои фиребгар дида мешаванд: «Лутфи султон фиреби гурба аст ба мушон», «Шиками бой амбори худост», «Шайха ҳунар нест хонак танг», «Мулло ҷоруби дастархон», «Ҳалвора ҳоким ҳурад калтака ятим», «Худо биемурзад кафанкаши қадимро», «Давлат ба харон додӣ, неъмат ба сагон», [ниг.: Раҳмон 1984; Норматов 1974; Шаҳронӣ 1998; Барзинмехр 1379].

Маъмулан мардум аз қозӣ адолату инсофро интизоранд, вале баръакси онро мебинанд: «Дузде, ки рафиқи қозӣ шуд, фотехаи қонун хонда мешавад», «Қозӣ дигаронро панд медиҳад, ҳудаш шароб меҳӯрад», «Шароби муфтро қозӣ меҳӯрад», «Қозии ришватхӯр қабл аз марг дева на мешавад», «Ма розӣ, ту розӣ гӯри падари қозӣ» [8; 2].

Дар зиндагӣ зиёд мушоҳида шудааст, ки зиммидорон ба доди мардуми бечора намерсанд. Мардум норизоияти хешро ба мушоҳида гирифта, аз тариқи зарбулмасал ба таври зерин инъикос намудаанд: «Об аз сар гилолуд аст», «Ҳукумат чашм дораду гӯш не», «Зулми ҳоким боиси вайронии мулк шавад», «Ҳокими беадолат хайр надорад» ва ғ. [5; 8; 2].

Аз замонҳои қадим байни шохон мубориза будааст. Зарбулмасалҳои ҳастанд, ки дар онҳо қудрати шох, салтанати вай, зӯри ӯ нишон дод шудааст: «Ду подшоҳ дар як кишвар намегунҷад», «То шох пушти сари туст, аз лашкар натарс», «Қудурат бародари бузурги худост», «Зӯр аз сад ҳарфи ҳисоб бештар аст», «Салтанати якрӯза ҳам салтанат аст» [8; 2].

Маъмулан мардум нисбати зулм ором нестанд. Бо ҳар роҳ бар зидди зулму истибдод мубориза мекунанд. Аз тариқи зарбулмасал худро тасалло дода меғӯяд: «Даврони золим бақо надорад», «Аз паси ҳар гирия ханда ҳаст», «Зулми золим решақан мешавад», «Реша дар об аст самаре ҳаст», «Зар ба ҷаҳаннам барад» [82].

Аммо маълум аст, ки мардум дар замонҳои пеш ба подшоҳи одил бовар доштанд. Шохро ба адолатпарварӣ даъват менамуданд, ки ин масъала дар афсонаҳо ва дигар жанрҳои фолклорӣ низ тасвир ёфтааст. Дар зарбулмасалҳо низ дида мешавад: «Абр агар аз қибла хезад саҳт борон мешавад, Шох агар одил набошад мулк вайрон мешавад».

Ҳолатҳои зиёде мешавад, ки мардум ба сарнавишти худ тан медиҳанд. Ба он зулму истибдод, ки аз ҷониби золимон, мулкдорон, амирон, султонҳо, бойҳо, қозӣён мерасад сабр мекунанд. Илочи воқеаро пайдо карда наметавонанд ва худро тасалло медиҳанд. Чунин ҳолатҳо дар зарбулмасалҳо низ тасвир ёфтаанд, ки чанд намунаи онро ҳудӣ мо аз манотиқи гуногун сабт намудаем: «Сабар талх аст, вале бари ширин дорад», «Сабр кунӣ аз ғӯра ҳалво мепазад», «Замин саҳту осмон баланд».

Дар зарбулмасалҳо таърихи мардум, фалсафаи он, рӯху равони инсон низ тасвир ёфтааст. Матнҳои ҳастанд, ки онҳо таърихи гузаштаи мардум ва кишварро ба ёд меоранд, тибқи таҷоруб ба воқеаҳо ва

ҳаводис далолат меамоянд: «Ин дунё аз сари ҳама мемонад», «Дунё ба як қарор нест», «Муслумонӣ бо шикамсарӣ», «Аввал нон баъд имон» ва ғайра [8; 2].

Инъикоси рӯзгори моддии мардум дар зарбулмасалҳо зиёд ба назар мерасад. Қолиб аст, ки мардум ҳар он чизро ки дар раванди зиндагии худ ба мушоҳида гирифтаанд ва он барои рӯзгори онҳо муҳим будааст, ё зери таъсири он қарор гирифтаанд зарбулмасале сохтаанд. Яъне он чизҳое, ки барои ҳаёти моддӣ ва маънавии мардум ва дигргуниҳои иҷтимоӣ вобаста аст дар зарбулмасалҳо тасвир ёфтааст.

Дар солҳои 60 қарни XX фолклоршиносии тоҷик С.Норматов ба ҳайси мутарҷим дар Афғонистон буда, матнҳои зиёди фолклориро бо равиши илмӣ ба лаҳча гирд овардааст. Ӯ дар китоби худ «Фолклори тоҷикони Афғонистон» (2009) роҷеъ ба зарбулмасалҳо низ назари хешро баён намуда, аз номи як муҳаққиқи англис чунин ишора менамояд: «Паремологи англис Э.Тейлор бо тамоми зарбулмасал ва мақолҳои форсӣ шинос шуда ва ба ҳамин ҳулоса омадааст, ки бисёре аз ин зарбулмасалҳо маъно, маврид ва маҳали истифодаи худро аз даст додаанд. Ҳоло маънои ин зарбулмасалҳоро фаҳмида наметавонад ва дар бораи онҳо ба ҳулосае омадан душвор аст» [3 2009, с.239].

Эшон ба китоби Э.Тейлор «Первобытная культура» (М., 1939) ишора меамояд, вале саҳифаи ин гуфтаро дар китоб нишон наметавонад. Ба назари мо ҳангоми муталиаи асарҳои илмӣ дар ин ҷо иштибоҳ шудааст. Дар китоби номбурдаи Э.Тейлор чунин назар вучуд надорад. Аммо ба таҳқиқи зарбулмасалҳои олимӣ дигари ҳамнасаби ӯ Арчер Тейлор (1890-1973) машғул шудааст. Эшон дар китоби худ «The Proverb and An Index to «The Proverb». Introduction and Bibliography by Wolfgang Mieder» индекси зарбулмасалҳои бархе аз кишварҳои ҷаҳонро таҳия намудааст [9].

Ба гуфти С.Норматов зарбулмасали «Як одами бекор ақли чил вазирро дорад» мавриди истифодаи худро гум кардааст. Эшон назари худро ба таври зерин баён намуда: «Одами бекор дар як ҷо менишинад, ҳам барои худ ва ҳам барои ҷомеа ғайдае намерасонад. Ӯ танбал, меҳнатгир ва муфтиҳ аст. Аз ӯ худо ҳам безор мебошад. Пас сабаб чист, ки ӯ ақли чил вазирро доштааст» [3, с.239-240].

Ба иллати он ки ин зарбулмасал то ба имрӯз дар байни мардуми Афғонистон машҳур аст ва имрӯзҳо низ мавриди истифода қарор мегирад, дар бораи он мушоҳидаи худро мегӯем. Ба ин васила мо китоби Э.Тейлорро аз назар гузаронидем. Маълум шуд, ки Э.Тейлор роҷеъ ба зарбулмасалҳои форсӣ сухан нагуфтааст. Ин зарбулмасал дар шаклҳои зерин дар маҷмӯаҳои зарбулмасалҳо низ сабт шудааст: «Одами бекор ақли чил вазирро дорад» [Асадулоев 1963, с.30], «Сайлбин (тамошобин) ақли чил вазирро дорад» [Раҳмон 1363, с.152], «Сайлбин ақли чиҳил вазира дора» [Шаҳронӣ 1998, .205с], «Одами бекор ақли сад вазирро дорад» [2, с.5] ва ғайра.

Дар ин матн кинояи қолибе аст, ки одами бекори маҳмаддоно худро ҷунон водор месозад, ки гӯё ақли зиёд дорад ва ҳама чизро медонад. Муҳаммадҷавод Ховарӣ аз байни мардуми ҳазора ин зарбулмасалро дар шакли зерин сабт намудааст: «Одама петевший ақле чил вазира дара» (*ādam-e pētewši aql-e čil vazira dara*): Одами бекори офтобнишин ақли чил вазирро дорад. Қасе, ки бо мардум нишасту бархост дорад. Иттилооташ зиёд аст ва аз ҳар чиз сар дар меоварад. «Петев» маҳали офтобгирӣ аст, ки зимистонҳо мардум он ҷо ҷамъ мешаванд ва аз ҳар даре сухан мегӯянд. Ба афроде, ки он ҷо ҷамъ мешаванд «петевший» гӯянд. Петевший киноя аз одами бекор ва табал низ мебошад. Назири: «Сайлбин ақли чил вазира дора». Дар Кобул гӯянд: «Куни шишта ҳунар ёфт, куни гашта хабар ёфт» [Ховарӣ 1380, с. 34].

Ин зарбулмасал дар байни ҳамзабонони эронӣ низ дар шаклҳои зерин маъруф аст: «Одами танбал ақли чиҳл вазирро дорад» [4, с.13]. Қариб дар ҳамаи маҷмӯаҳои зарбулмасалҳои дар Эрон интишорёфта зарбулмасали мазкур дида мешавад.

Шаҳсан худӣ мо мушоҳида намудем ин зарбулмасал имрӯзҳо ҳам дар байни мардуми Афғонистон ва ҳамчунин Эрон роиҷ аст, ки борҳо шунидаем ва сабт намудем.

Дар ин ҷо боз ба як нуктаи муҳим ишора менамоем. Ин он аст, ки бо таҳқиқи зарбулмасалҳои миллатҳои кишварҳои гуногуни олам зарбулмасалшиносии машҳури амрикоӣ Арчер Тейлор (1890-1973) машғул аст. Аз ҷиҳати типологӣ ва муқоисавӣ омӯхтани зарбулмасалҳо қариб ҷудоғона аст, ки мо вориди ин баҳс нахоҳем шуд.

Дар зарбулмасалҳо метавон воқеа ва ҳаводисҳои зиндагии моддӣ ва маънавии одамонро ба мушоҳида гирифт. Дар онҳо аксари рӯзгори моддӣ ва маънавии мардум ба мисли либос, сохтмон, ашӣи рӯзгор, ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ, парандаҳо, ҳашарот, ашӣи зироат кишварзӣ, меваҳо, касбу қор ва василаи қор, ашӣи маъданӣ, қалам, китоб, масҷид, намоз, мазор ва ғайра инъикос ёфтаанд, ки агар ҳар қадоме ба таври ҷудоғона таҳқиқ шаванд, таърихи пешин ва рӯзгори ҷаҳонро мардум ба пешин назар ҷилвагар хоҳад гашт.

АДАБИЁТ

1. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ / Таҳияи М.Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 794 с.
2. Барзинмехр Абдулғанӣ. Зарбулмасал ва киноёт: маҷмӯаи беш аз ҳафт ҳазор зарбулмасал / А. Барзинмехр. – Пешовар: Дониш ҳапарандуя тулуна, 1379(2000). – 304 с. (Ба форсӣ).
3. Норматов, С. Фолклори тоҷикони Афғонистон / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 2009. – 528 с.

4. Обидов, Д. Зарбулмасал ва мақолҳои даризабони Афғонистон / Гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Д.Обидов. – Душанбе: Империял-Групп, 2011. – 130 с.
5. Раҳмони Р. Сказки и сказочники персоязычных народов / Р. Раҳмони. – М.: Дерево жизни, 1998 – 112 с.
6. Раҳмон Р. Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди I. Афсонаҳои дарӣ / Гирдоваранда: Р.Раҳмон / Таҳти назари Ш.Шахристони, едитур Ш.Шамс. – Кобул: Пуҳангуни Кобул, 1364а (1984-1985). – 335 с. (Ба алифбои форсӣ ва кирилӣ).
7. Ховарӣ Муҳаммадҷавод. Амсол ва ҳиками мардуми ҳазора: ҳамроҳ бо шарҳ, зикри мавориди қорбурд, назоир в шавоҳиде аз ашъори порсӣ / Гирдоварӣ ва пажӯҳиш: М.Ховарӣ. – Техрон: Нашри ирфон, 1380. – 554 с.
8. Шахронӣ Иноятуллоҳ. Зарбулмасалҳои дарии Афғонистон / Таҳқиқ ва таълифи Иноятулло Шахронӣ. – Калгар: Алҳоч Абдулҳаким Фақирӣ, 1998. – 326 с. (Ба форсӣ).
9. Taylor A. The Proverb and An Index to «The Proverb». Introduction and Bibliography by Wolfgang Mieder. Sprichwörterforschung Bd. 6. General Editor Wolfgang Mieder. 1931; reprint. Bern: Peter Lang, 1985. 223+105 pages.

ТЕМЫ ДАРИЯЗЫЧЕСКИХ ПОСЛОВИЦ

Тема афганских пословиц широко распространена. В статье затрагивается ряд ключевых вопросов, которые тесно связаны с благосостоянием народа. Главной темой, привлекающей внимание человека с древних времен, является отражение труда и воспитания детей, в котором много пословиц.

В притчах различное отношение семьи, особенно женщины и девочек, веками привлекало внимание мужчин. На этот случай тоже есть пословицы. Много противоречий и разногласий по поводу рабочего класса и судебной власти, и об этом сказано много пословиц. Пословицы описывают события и явления в материальной и духовной жизни людей. Они охватывают большую часть материальной и духовной жизни народа, такие как одежда, строительство, предметы быта, домашние и дикие животные, птицы, насекомые, сельскохозяйственные культуры, фрукты, ремесла и инструменты, полезные ископаемые, ручки, книги,

Ключевые слова: Пословицы, афганский язык, язык, место, книга, работа, слова, фольклор, темы, воспитательная тема, правды, роль женщины

THE PROVERB OF AFGHANISTAN'S LANGUAGES FROM THE SUBJECT OF THE TOPIC

Proverbs is one of the most important genres of folklore, which has a special place in both oral and written literature. This genre is very popular among Persians. This article discusses the proverbs of the Dari-speaking people. The article is around to proverbs on the belong to work and toil, child education, truth and honesty and integrity lie and deception, woman, mother and daughter in proverbs and class conflicts. Also, for all the parts mentioned, examples from the Dari-speaking people are given and explained by the author.

Key words: Folklore proverb, subject of work, toil, subject of education, subject of truth, subject of woman, family, classes, subject of household objects and animals.

Сведения об авторе:

Ализода Намозали-докторант кафедры истории и теории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, тел. 911 33 88 28. E-mail: nowrozalizada@gmail:

About the author:

Alizada Nawrozali-doctor of History and Theory of Literature - Sadruddin Eini State education University of the Republic of Tajikistan.

РОҶЕЪ БА ТАРҶУМАҲО ВА ТАРҶУМОНҲОИ АСАРҲОИ АДИБОНИ ҲИНДУ ПОКИСТОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Раҷабов Ҳ.Р.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Адабиёти ҳиндӣ, ки оғози онро дар замонҳои қадим офаридаҳо ба забони санскрит ташкил додааст, таърихи беш аз чор ҳазорсола дорад ва бо беҳтарин адибону беҳтарин асарҳо дар мисоли Калидаса барин драматург бо беҳтарин драмааш бо номи «Шакунтала» машҳури ҷаҳон шудааст. [7]

Таърихи тарҷумаи асарҳои бадеӣ дар замони мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ аз соли 1918 оғоз ёфтааст. Ҳамон сол дар шаҳри Петроград нашриёти «Адабиёти ҷаҳонӣ» таъсис дода шуда буд. Дар таъсиси ин нашриёт шоирон, нависандагон ва мунаққидони бузурги рус ба мисли А. Блок (1880-1921), К. Чуковский (1882-1969), Н. Гумилев (1886-1921), Ф. Батюшков (1857-1920) ва дигарон саҳми худро гузоштаанд. Онҳо меҳостанд, ки тамоми адабиёти классикӣ хориҷиро аз асри XVIII сар карда то ин ҳаҷиб тарҷума, ҷоп ва

дастраси хонандагон намоянд. Ҳамин тарик, вақте ин нашриёт ба кори худ шурӯ кард, имконияте пеш омад, ки асарҳои ҷудогонаи адибони пешқадами дунё ба забони русӣ тарҷума шаванд. Дар қорҷубаи ҳамин имконият асарҳои ба забони русӣ тарҷумашударо ба дигар забонҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ тарҷума мекарданд ва ҳоло ҳам ин кор қатъ нашудааст.[13] Инро дар мисоли романи «Гора»-и Равиндранатх Тхакур мебинем, ки бори аввал соли 1961 [8] ва бори дувум соли 2017 [9] тарҷума шуда худи ҳамон солҳо рӯи ҷопро дидааст.

Соли 1964 дар заминаи редаксияи гуманитарии нашриёти «Адабиёти ҷаҳонӣ» нашриёти давлатии «Прогресс» дар шаҳри Маскав таъсис ёфт, ки ҳоло пас аз шикасти Иттиҳоди Шӯравӣ нашриёти шахсӣ шудааст. Соли 1982 як бахши нашриёти «Прогресс» ҷудо шуда номи «Радуга»-ро гирифт, ки танҳо ба тарҷума ва нашри адабиёти бадеӣ машғул мебошад. Маҳз ҳамин нашрияҳо ба дараҷаи хеле хуб тарҷума ва нашри асарҳои бадеии адибони хориҷиро ба забони русӣ ва тарҷумаи асарҳои адибони гуногунзабони Иттиҳоди Шӯравиро ба забонҳои хориҷӣ ба роҳ монда ҷоп менамуданд. Тамоми хонандагони Иттиҳоди Шӯравӣ маҳз аз тариқи ҳамин нашрияҳо ва маҷаллаи «Адабиёти хориҷӣ» мунтазам ба бехтарин дурдонаҳои адабиёти ҷаҳонӣ ошно мешуданд. Аз тариқи асарҳои дар ин нашрияҳо расман ҷоп шуда, тарҷума аз забони русӣ ба забонҳои дигари халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ, сурат мегирифт. Бо ин васила барои хонандагони тамоми Иттиҳоди Шӯравӣ дарвозаи васеъ ба ҷониби адабу фарҳанги ҷаҳон кушода шуда буд. Хонандаи тоҷик имкон пайдо намуд, ки на танҳо аз ҷакидаҳои қалами адибони давлатҳои ҳамсоя, балки аз эҷодиёти адибони мамолики Аврупуву Амрико огоҳӣ гирифта тавонад. Ҳиндшиноси рус академик Челишев Е. П. роҷеъ ба адабиёти хориҷӣ, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ тарҷума ва нашр мешавад чунин гуфтааст: «Тарҷума ва нашри бехтарин асарҳои адибони Шарқ, аз ҷумла асарҳои адибони Ҳинд бо теъдоди хеле зиёд ҳанӯз соли 1918 бо ташаббуси Максим Горкий оғоз ёфта буд. Горкий ин корро ҳамчун фаъолияти муҳими давлатӣ, ҳамчун яке аз қисмҳои таркибии як ҳалқаи занҷири инқилоби фарҳангӣ меҳисобид, ки вай имкониятҳои беҳудудро барои инкишофи шахсияти инсон фароҳам меорад.» [2, с.50]

Накши адабиёти бадеӣ дар ташаккули муносибатҳои фарҳангӣ байни халқҳои ҷаҳон ниҳоят бузург аст. Адабиёти асил ҳамеша барои бо ҳам наздик ва дӯст намудани халқҳо ва фарҳангҳои мухталифи дунё кӯшиш менамояд. Мақолаҳои рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои инчунин дигар хабару маълумотҳо, қадом навъе, ки онҳо набошанд ва ҷӣ қадар қимате надошта бошанд, ҳатто шиорҳо ва даъватҳои ба дӯстӣ, якдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ даъваткунанда ва мисли инҳо муддати зиёд наметавонанд мавҷудияти худро нигоҳ доранд, наметавонанд муҳаббат ва эътибори одамонро бо якдигар дар давоми садсолаҳо қувват бахшанд, яъне онҳо хусусияти муваққатӣ доранд. Лекин он чизе, ки ҳамчун асарҳои бадеӣ иншо шуда нашр мегардад, аҳамияти маънавию тарбиявӣ ахлоқиаш баҳои хуб мегирад, писанди хонандагони зиёд мешавад ва боз ба забонҳои халқҳои дигар мамлакатҳо тарҷума мешавад, умри дароз мебинад ва бо ин васила дар ҳалли масъалаҳои бо ҳам наздик шудани мардумони гуногунзабон ҳатман ҳиссагузори мекунад.

Солҳои аввалини баъди Ҷанги Дувуми Ҷаҳонӣ буд, дақиқтараш соли 1947. Маҳз дар моҳи марти ҳамин сол шоири машҳури тоҷик Мирзо Турсунзода дар ҳаёти намояндагони Иттиҳоди Шӯравӣ бори аввал аз Ҳиндустон дидан карданд. Ин дар арафаи озоду соҳибистиклӯл шудани Ҳиндустон мустамликавӣ буд. Мирзо Турсунзода ва ҳамроҳонашон, ки шахсиятҳои шинохтаи Иттиҳоди Шӯравӣ буданд, аз Ҳиндустон бо як ҷаҳон таасурот баргаштанд. Таасуроти худро Мирзо Турсунзода дар 13 шеър рӯи қоғаз овард, ки онҳо бо номи «Қиссаи Ҳиндустон» нашр карда шуданд. Ба ин силсилаи назм шеърҳои «Бозгашт», «Қиссаи Ҳиндустон», «Меҳмони мағрибӣ», «Рӯди Ғанг», «Боғи муаллақ», «Тара Чандри», «Дар ёди кас», «Сайёҳи Ҳинд», «Тоҷмаҳал», «Дар орзуи ошён», «Қадаҳи ман», «Кулоҳи профессор Ахвледиани» ва «Ду роҳ», шомил шудаанд. Баробари аз ҷоп баромадани ин силсилаи шеърҳо Мирзо Турсунзода боз зиёда дар миқёси СССР ва дигар давлатҳо машҳур шуд. Шеърҳо ҳосили андешаҳои адиби инсондӯст, муборизи матин барои сулҳ ва ҳамкорӣ байни халқҳои ҷаҳон буданд. Дар як муддати ниҳоят кӯтоҳ онҳо ба забонҳои русӣ, англисӣ, португалӣ, испанӣ, полякӣ, чинӣ, грузинӣ, узбекӣ, қазоқӣ ва дигар забонҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва халқҳои дунё тарҷума шуданд. Ҳамин тарик, ба воситаи ин шеърҳо дар пеши назари хонандаҳои мухталиф манзараи зиндагии ноосудаи мардуми ҷафодидани Ҳинд, бо ҳамон андозае, ки шоири бузурги тоҷик дар як сафари кӯтоҳи худ дар ин мамлақати зебо метавонист эҳсос кунад, намудор мешавад. Маҳз ҳамин шеърҳо боис шуданд, ки шўҳрати шоири тоҷик бисёр тез дар тамоми дунё паҳн гашт ва аз ҳама муҳимаш ин буд, ки Ҳиндустон, мардуми боистеъдоду ҳайратовар мўъҷизакори он ва санъати бемислаш барои мардуми тоҷик боз наздиктар шуд. Таваҷҷуҳи мардуми тоҷик нисбат ба ин мамлакат аз пештар дида даҳчанд бештар гардид. Ин далелро садҳо муҳаққиқону мунаққидон тасдиқ кардаанд, аз ҷумла яке аз тарҷумонҳои асарҳои адибони Ҳинду Покистон Шарафбону Пўлодова (аз забони русӣ) чунин гуфтааст: «Маҳз «Қиссаи Ҳиндустон»-и Мирзо Турсунзода завуқ ҳаваси аҳли адаб ва табақаҳои гуногуни мамлакат, аз ҷумла Тоҷикистонро, нисбат ба Ҳиндустон, зиндагии мардумони ин сарзамин ва фарҳангу ҳунари волои онҳо беш аз пеш афзуд. Адибони тоҷик намунаҳои бехтарини адабиёти Ҳиндустонро, чи назму чи наср, ба забони тоҷикӣ тарҷума ва пешкаши оммаи васеи хонандагон мекарданд, ки қисми зиёди онҳоро ҳикояву новелла ташкил менамуд.» [6]

Мирзо Турсунзода соли 1967 сазовори мукофоти байналмилалӣ Чавохирлол Нехру шуданд. (Соли 1964 идораи дар Ҳиндустон будаи маҷаллаи советии «Soviet Land (Иттиҳоди Шӯравӣ)», ки ба забонҳои гуногуни ин мамлакат ва англисӣ нашр мешуд, ба хоҳири қавитар намудани муносибатҳои дӯстонаву фарҳангии халқҳои советӣ ва Ҳинд Мукофоти ба номи Чавохирлол Нехруро таъсис дода буд. Ин мукофоти бисёр арзишманд ҳар сол 14 ноябр дар рӯзи таваллуди аввалин сарвазирӣ Ҳиндустони озод Чавохирлол Нехру барои саҳмигузори дар муносибатҳои фарҳангии байни халқҳои Ҳиндустон ва дигар халқҳо ва барои беҳтарин асарҳои адабӣ, публицисти, инчунин тарҷумаҳои асарҳои нависандагони Ҳиндустон ба забонҳои шӯравӣ ва баракс ба забонҳои халқҳои Ҳиндустон дода мешуд. Бо пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ фаъолияти ин маҷалла ва додани мукофоти Нехру ҳам қатъ шуд).

Ҳарчанд, ки ҳанӯз аз солҳои бистуми асри XX шоирони тоҷик ба мавзӯи Ҳиндустон рӯ оварда бошанд, ҳам, лекин танҳо қалами мазбугу сеҳрноки Мирзо Турсунзода он чизро дод, ки ҳам хонандаи оддӣ ва ҳам хонандаи мушкилписанди тоҷик дар ҳамаи солҳо қайҳо боз интизор буданд.

Адиби инсондӯст Мирзо Турсунзода то сафари худ ба Ҳиндустон аз фарҳангу адабу таърихи ин кишвари афсонавӣ огоҳии кофӣ дошт. Сафар ба Ҳиндустон дараҷаи ин огоҳиро боз баландтар намуд. Турсунзода ҳамчун раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ба адибони тоҷик ва дигар ашхоси ба илму адаб сару қор дошта ва дӯстдорони адабиёти хориҷӣ, аз ҷумла Ҳиндустону Покистон маслиҳат медоданд, ки ба тарҷума ва омӯзиши адабиёти мамлакатҳои дигар машғул шаванд ва мардуми тоҷикро аз беҳтарин дастовардҳои кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла мамлакатҳои бо Тоҷикистон ҳамсояву наздик шинос намоянд. Пас дар аввалин даҳсолаи озодии Ҳиндустон нависандаи шинохтани Тоҷикистон Ҷалол Иқромӣ романи «Палангсавор»-и Бҳаттачария Бҳабаниро (1906-1988) тарҷума намуда, дар он бо қалами худ мақолаеро бо номи «Якчанд сухан дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Бҳаттачария» низ ҷой додааст. [1] Ин китоб, ки бо номи «Оседлавший тигра» соли 1956 дар шаҳри Маскав аз забони бангоӣ ба забони русӣ тарҷума ва ҷоп шуда буд, акнун ба забони тоҷикӣ соли 1958 дар шаҳри Сталинобод ба табъ расид. Худи ҳамаи сол Шоирони халқии Тоҷикистон Мирсаид Миршакар пас аз баргаштан аз сафари Покистон маҷмӯаи шеърҳои шоирони машҳури форсизабону урдузабони Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқболро бо номи «Шеърҳо» аз ҷоп баровард ва бори аввал хонандаи тоҷикро бо ин шоирони бузург ошно намуд. Бояд зикр кард, ки маҳз боздиди Мирсаид Миршакар аз Покистон боис шуд, ки дар Тоҷикистон иқболмӯзӣ ва наشري осори форсизабони (тоҷикзабони) адиб оғоз ёфт ва то имрӯз идома дорад.

Ғайр аз тасвири мавзӯи Ҳиндустон аз ҷониби адибони тоҷик ва тарҷумаи асарҳои адибони Ҳинду Покистон ба забони тоҷикӣ, боз оид ба тарҷума ва наشري асарҳои адибони тоҷик ба забони ҳиндӣ бояд таваққуф кард, гарчанде ин дар муқоиса бо тарҷума ва наشري асарҳои адибони Ҳинду Покистон ниҳоят кам аст. Ин норасоӣ сабабҳои объективии худро дорад. Лекин имрӯзҳо агар маъсулони сафоратҳои Тоҷикистон дар Ҳиндустону Покистон тарҷумонҳои ҳиндустониву покистониро дастгирӣ намоянд, барояшон китобҳои тоҷикиро муҳайё намуда, маслиҳатҳо диҳанд, бебаҳс дар ин мамлакатҳо шумораи тарҷумаи асарҳои адибони шинохтаи тоҷик ҳатман зиёд хоҳад шуд.

Адабиёти бадеӣ ҳамеша сарчашмаи муҳими дарки зиндагии халқҳои ин ё он мамлакат мебошад. Аз солҳои панҷохуми асри гузашта дар ҷумҳурии мо пайвасти тарҷума намудани асарҳои адибони Ҳинд оғоз ёфт. Инро низ бояд гуфт, ки дар он солҳо тарҷумаи асарҳои адибони Ҳинд ва адибони дигар кишварҳои хориҷӣ, тавре болотар ишора кардем, танҳо аз забони русӣ буд, ҷунки дар Тоҷикистон ҳанӯз тарҷумонҳое набуданд, ки забонҳои ҳиндустониро донанд, то ин, ки мустақим асарҳои бадеиро аз забонҳои асл тарҷума намоянд. Ҳамин тариқ, забони русӣ нақши забони миёнаравро миёни Ҳиндустону Тоҷикистон ва Покистону Тоҷикистон иҷро менамуд. Дар ҷунин ҳолат тарҷумонҳо зарур буданд, ки забони русиро ба дараҷаи олии донанд ва онҳо бояд хеле дақиқу аълоифат образҳои бадеӣ, андешаҳои муаллифон, ғояҳо ва дигар хусусиятҳои асарҳои бадеиро ҳамчун тарҷумон касбӣ дода тавонанд. Тарҷумонҳои баланддиректоси тоҷик ба мисли Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Мирсаид Миршакар, М. Қаноат, Раҳим Ҷалил, М. Аминзода, А. Деҳотӣ, Ш. Мاستон, Қутбӣ Киром, Бобо Ҳоҷӣ, Баҳром Фирӯз, А. Насимов, Шариф Шараф, Муллоқандов Э., Муллоқандов Н., Абдучалил Воситзода, Ҳасан Ирфон, Раҳим Ҳошим, Пулод Толис, Ҳикмат Раҳмат, Холида Айни, Ғанӣ Абдулло, Салимшо Ҳалимшо, Абдулло Зокиров, Одина Мираков, А. Воситзода, Уктам Холиков, Уктам Пулодов, Ҷ. Одинаев, А. Ҷумъабой, У. Ҳақбердиев, З. Сафар, А. Шараф, Б. Умарӣ, Т. Самадӣ, Р. Фаромуз, Ш. Баҳор, Ф. Баходур, Р. Абдусаломова, М. Шарқӣ, Р. Ортуқзода, М. Муҳаббатшоев, Ф. Кобуӣ, Ҳ. Носиров, А. Қаюмов, Р. Матлуба, Б. Буринисо, М. Ҳўчаев, Н. Ҷўраев, Ғ. Мрзоев, А. Қаюмов, Ф. Исҳоқӣ, И. Нуъмонов, Ғ. Ҷўразода, Н. Шарифов, Н. Кароматуллоева, М. Сабо, С. Мақсудӣ, М. Абдурахмонов, Р. Абдуллоев, Малоҳат, С. Шафқат, Ғ. Сафарзода, Б. Сиддиқова, М. Юсуфов, С. Абдуллоева, А. Шарифӣ, И. Диёров, М. Тоҷиев, Н. Неъматов, Ҷ. Тошматов ва дигарон бо майлу рағбати зиёд асарҳои манзуму мансури адибони шинохтаи Ҳинду Покистонро тарҷума менамуданд.

Тавре мебинем миёни тарҷумонҳои номбаршуда ҳам адибони номӣ ҳастанду ҳам олимони муҳаққиқони адабиёт, ҳам журналистон ва ҳам дигар зиёиёне ҳастанд, ки нисбат ба адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла адабиётҳои Ҳиндустону Покистон назари махсус доранд. Маҳз ҳамин дӯстдорони асили адабиёти Ҳинду Покистон тавачҷуҳи рӯзафзуни хонандагони тоҷикро нисбат ба адабиёти ғании миллатҳои гуногуни ин мамлакатҳо ба инобат гирифта, танҳо дар давоми ҳамагӣ 30 сол, (солҳои 1950-1980) аз забони

русӣ ба забони тоҷикӣ бештар аз 300 ҳикоя, повест, роман, афсона ва шеърҳои ҷудогонаи муаллифони ҳиндустониву покистонӣ ва афсонаҳои халқии онҳоро тарҷума кардаанд. Он солҳо рағбати хонандагони тоҷик ба асарҳои адабони хориҷӣ, аз ҷумла адабиётҳои Ҳиндустону Покистон беандоза буд. Ин далел низ ҷолиби диққат аст, ки бебаҳс ба забони русӣ бехтарин намунаҳои асарҳои нависандагону шоирони номии Ҳинду Покистон, устодони каломи бадеъ, тарҷума ва чоп мешуданд. Маҳсули қалами адабони ҷавони умедбахш низ мадди назар наменшуд. Тарҷумонҳои тоҷик ҳам ин анъанаро нигоҳ дошта, аз ин хазинаи бебаҳо ва ниҳоят ғани асарҳои бехтарин аз бехтаринҳоро интиҳоб мекарданд ва имрӯзҳо ҳам ин корро идома дода истодаанд. Ғайр аз ин гуна меъёри интиҳоб, табиист, ки боз қимати бадеияти ин ва ё он асар ва мазмуни баланди инсондӯстӣ доштани он муҳим аст, ки ҳамон вақт ва имрӯз ҳам албатта, ба назар гирифта мешавад.

Ин ҷо боз ба як нуктаи дигар нигаристан ба маврид аст. Миёни дӯстдорони воқеии адабиёти асил хатман шахсоне ёфт мешаванд, ки дар тарҷумаи тарҷума гум шудани сифати дилхоҳро мебинанд. Албатта, ин чизе нест, ки ноаён монад. Чунончӣ, тарҷумони варзида Урунбой Усмонов, ки «Тарҷумон пулест, ки адабиёти ҷаҳонро бо ҳам мепайвандад» гуфтааст, чунин ақида дорад: «Ростӣ, ман ба чунин тарҷумаҳо зид ҳастам. Хоҳ -нохоҳ дар тарҷумаи аввал ақаллан 20-30 фоизи аслияти хешро гум мекунад, тарҷума аз рӯи тарҷума нисфи назокати аслии асарро аз байн мебарад. Дар ин миён тасаввуроти хонандаи забони севум аллакай дар мавриди асар ё адабиёти ин ё он халқ дигар ҳел шуданаш мумкин аст». [12] Лекин аз ҷониби дигар тарҷумони номбурда боз инро низ илова намудааст: «Зимнан бояд гуфт, ки тарҷумаи аввал агар нағз чараён гирифта бошад, тарҷума аз тарҷума ба ҳар ҳол мӯхтаворо хуб расонида метавонад. Масалан, тарҷумаҳои асари Садриддин Айний ба забони русӣ хуб аст ва аз русӣ ба дигар забонҳои халқиятҳои собики Иттиҳоди Шӯравӣ нағз шудааст» [12]

Дар солҳои панҷоҳуму шастуми асри гузашта ба забони тоҷикӣ аз ҳама бештар асарҳои Равиндранатҳ Тҳакур (1861-1941), Премчанд (1880-1936), Моҳан Сингх (1906-1978) ва Ҳоҷа Аҳмад Аббос (1914-1987) тарҷума шудаанд. Миёни адабони дар боло ёдшуда дар мамлакати мо дар ҳамон солҳо маҳбубияти махсусро асарҳои Равиндранатҳ Тҳакур ва Премчанд доштанд ва ҳоло ҳам ин қадрдонӣ кам нашудааст.

Дар нимаи дууми асри XX ба забони тоҷикӣ асарҳои Вишну Прабҳакар («Меҳр», ҳикоя, тарҷумаи Д. Раҷабӣ), Кришан Чандар («Як гулу сад харидор», повест, тарҷумаи У. Холиқов), Дҳанирам Чатрик («Бевазан», шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат), Мулк Раҷ Ананд («Соати тилло, ҳикоя, тарҷумаи Т. Самадӣ), Яшпал («Ёди сафари кӯҳсор», ҳикоя, тарҷумаи Д. Раҷабӣ), Упендранатҳ Ашк («Мухбир», ҳикоя, тарҷумаи А. Воситзода), Варма Рамкумар «Ҷаннати рӯи замин», пиеса, тарҷумаи Бобо Ҳоҷӣ), Гурчаран Рампурӣ («Арӯси сол, шеър», тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат, Премчанд («Ҳикояҳо. Нирмала», роман, тарҷумаи А. Зокиров), Амрита Притам («Нома», шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат), Моҳан Сингх («Лабханди гул», шеър, тарҷумаи Ҳикмат Раҳмат), Равиндранатҳ Тҳакур («Биё бар дил умеди зиндагӣ ор», шеър, тарҷумаи О. Мираков), Бҳатачария Бҳабанӣ («Навмедӣ», ҳикоя, тарҷумаи Ҳ. Ирфон), Сарочинӣ Найдӯ («Суруди ҳиндӯёни моҳигир», шеър, тарҷумаи Ш. Мاستон) ва дигарон чоп шудан гирифтанд.

Соли 1956 Нашриёти давлатии Тоҷикистон «Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ» ном китобро бо теъдоди ҳашт ҳазор нусха аз чоп баровард. Ин китоб соли 1954 дар шаҳри Маскав чоп шуда буд. Адиби намоёни рус, яке аз дӯстони наздики Мирзо Турсунзода Николай Семёнович Тихонов (1896-1979) ба ин маҷмӯаи ҳикояҳо бо номи «Ба ҷои сарсухан» пешлафз навишта, чунин зикр кардааст: «Халқи советӣ ва халқҳои Ҳинду Покистон дӯстони қадиманд. Ин дӯстӣ ҳаргиз ва бо ҳеч чиз доғдор нашудааст. Муносибатҳои байни мо бо иззат, ҳурмат ва муҳаббати ба яқдигар обу тоб ёфтааст. Мо ҳар қадар ҳикоятҳои нависандагони ҳинду Покистнро бештар шунавем, ба ҳаёти одамони оддӣ он ҷойҳо чуқуртар сар медароварем, орзу ва умеди ононро бехтар фаҳмида мегирем». [9, XV-XVI] Он ҷӣ адиби рус шасту панҷ сол гуфта буду тарҷумааш дар китоби зикршуда оварда шудааст, дар асри нав низ дорои аҳамияти хос аст.

Дар китоби «Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ» 27 ҳикояи 11 адабони Ҳинду Покистон ҷамъоварӣ шудаанд. Ҳикояҳо ба таври зайл ҷой гирифтаанд: Мулк Раҷ Ананд - ҳикояҳои «Иттифоқи сартарошон», «Ҳаёти хушбахтонаи кашмирӣ», «Дарахти банон», «Маҳароча ва сангтӯшт», «Ғазали сари гавҳора» ва «Музадуз ва машина»; Иброҳим Чалис - ҳикояҳои «Ғуломи озод», «Ҳатои Муҳаммад Исоҳ»; Содика Бегим - ҳикояи «Лаълбаҳодур»; Кришан Чандар - ҳикояҳои «Тӯй», «Сад рупия», «Ман интизорам», «Ваҳте, ҳайкалҳо гап мезананд» ва «Калу Бҳангӣ»; Маҳиндор Натҳ - ҳикояи «Пагоҳӣ, пешин, бегоҳӣ»; Навтеҷ Сингх - ҳикояи «Бе рул бо чараён»; Ҳоҷа Аҳмад Аббос - ҳикояҳои «Ачанта», «Бундуи бинокор», «Соябон», «Беитоатӣ» ва «Ҷаноби инспектори полтисия»; Алӣ Сардор Ҷафрӣ ҳикояи - «Чеҳра капитан»; Аҳмад Надим Қосимӣ - ҳикояи «Абрҳо кай ғун мешаванд»; Бҳабанӣ Бҳатачария - ҳикояи «Навмедӣ»; Яшпал - ҳикояҳои «Ҳаққи ғусса хӯрдан», «Парда» ва «Бузургтарин хайрот». Ба истиснои он, ки ҳикояи Алӣ Сардор Ҷафрӣ «Чеҳра капитан»-ро Н. Муллоқандов тарҷума кардааст, боқӣ тарҷумаи ҳама ҳикояҳоро Ҳасан Ирфон ба анҷом расондааст. Агар ба мазмуни ин ҳикояҳо нигоҳ кунем, табиист, ки мазмунҳо мухталифанд, вале ҳадаф яқранг аст. Яъне диққати хонандаро ба ягон масъалаи муҳими вақт ҷалб кардан. Масалан, дар ҳикояи Иброҳим Чалис ба масъалаи бархӯрдҳои мазҳабӣ дар соли 1947, ҳангоми пора шудани Ҳиндустон ба Ҳиндустону Покистон диққат дода шудааст. Адиб дар мисоли тақдирӣ якҷанд нафар шаҳрвандони Ҳинду Покистон рӯзи сиёхтарини ба сари мардумони ин кишварҳо

омадаро дар тасвири бадеӣ додааст. Хоҳони бунёди Покистон дар вақташ гумон аст тахмин карда бошанд, ки гирифтори ҷӣ гуна бадбахтиҳову хонабардушиҳо мешаванд. Дар арафай соҳибистикӣ шудани Ҳиндустони мустамликавӣ бо сабаби тақсим шудани ин мамлакат ва бо сабаби зидиятҳои динӣ ғочаҳое ба амал омадаанд, ки мислашро дар таърихи муносибатҳои мусулмонону ҳиндувони Ҳиндустон касе ёд надишт. Оқибатҳои даҳшатовари тақсим шудани Ҳиндустон чун захми табобатнашавандае дар дили ҳиндувону мусулмонҳои ин минтақа ҳанӯзам боқӣ мондааст Вале онҳое, ки аз ин бархӯрдҳо манфиат меҷустанд, ба мақсад расида, парвои садҳо ҳазор қурбоншудагону бе манзили зист мондаҳо надиштанд. Ҳамаи ин аз ҷониби равшанфикроне, ки ҳадафҳои асосии тарафдорон ва созмондиҳандагони ин ҳодисаи ғурғочаро ба хубӣ дарк кардаанд ҳеҷ ғоҳ ва дар ягон шакл дастгирӣ наёфтааст. Таҳлилгарони замони нав низ аз ҳар паҳлӯе, ки ба ин масъала нигоҳ накунанд, агар дар дилашон дилсӯзие ба инсон дошта бошанд, агар ҳайрҳои воқеии дар амониву оромӣ зистани мардумони гуногунмазҳаб бошанд, бояд андешаҳои худро ба ҳамон самте равон кунанд, ки пешро роҳи бадбинӣ, оштинопазирӣ ва дар ҳамин ғоя ба вучуд омадани бархӯрдҳои мазҳабӣ гирифта шавад. Душманони бо ҳам ором зистани ҳиндувону мусулмонҳо эҳсоси диндорӣ, ниғаҳдории одагу анъанаҳо ва сабукандешагии баъзе намоёндогонро аз ҳар ду ҷониб бо усулҳои борҳо таҷриба кардашон истифода бурда, оташҳои нафрату харобазоркунии ҳомӯшшударо боз ғоҳ-ғоҳе аз нав равшан кардани мешаванд. Танҳо ашхоси аз ақл бегона нисбат ба ин масъалаҳо метавонанд бе парво бошад ва оқибатҳои даҳшатовари ҳар навъ задухӯрд ва кашмакашҳои ба диндорӣ алоқамандбударо пайҳас накунад. Адибони пешқадами Ҳиндустон, ки яке аз онҳо Иброҳим Чалис мебошад, ба ин масъала борҳо эътибор дода, кӯшиш кардаанд беаънӣ, зиёновар ва туҳфа ба душманони ором зистани мардум буданашро дар асарҳои бадеӣ ва мақолаву баромадҳояшон собит намоёнд. Ҳоло барои ба ин масъала ғурғатар равшанӣ ворид кардан зарур аст ба мисолҳои дақиқ рӯ оварем. Ба маврид аст як назаре ба ҳикояи Иброҳим Чалис «Ғуломи озод», ки тавре дар болотар ишора шуд, ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, дошта бошем. Иброҳим Чалис - яке аз адибони маъруфи урдузабон, ба мавзӯи зеро борони ғочаҳо тақсим шудани Ҳиндустон ва бо ҳамдигар дарафтодани ҳиндувону мусулмонҳо махсус эътибор додааст. Дар ин ҳикоя бори дигар на танҳо андозаи ваҳмангези воқеаҳои тақсимшавӣ, балки чараёни гум кардани ақли солиро низ дида метавонем. Аз тариқи ин ҳикоя тахмин кардан мумкин аст, ки бо ҳам осоништа назистани тарафдорони динҳои мухталиф ва ба якдигар бо нафрату бадбинӣ нигоҳ кардан ба ҷиғуна ғочаҳо оварда мерасонад.

Ҳикояи Яшпал (1903-1976) «Ҳаққи ғӯсса хӯрдан» андешаеро дар бар мегирад, ки чаро одамон дар вазнинтарин вақту шароит бояд маҷбуран риёи урғу одагҳо кунанд. Дар ин ҳикоя пиразане харбуза фурухтани ҳасту зор-зор мегирад. Дирӯз аз захми мор писари чавони вай ҳалок шудааст ва ҳар он бисоте, ки дар хона будаст, сарфи ғӯру ҷӯб шудааст ва акнун дар хона барои кӯдакони бе падар монда ҳеҷ ҷизи хӯрдани нест, барои ҳамин ҳам пиразан маҷбур аст харбузаҳои ғолези худро фурушад. Одамон дигар паҳлӯи воқеаро фикр накарда пиразанро танҳо таънаву маломат мекунанд, ки вай бар ҳилофи анъанаҳо бар ивази дар хона нишаста мотам гирифта ба савдои харбуза машғул аст. Танҳо адиб ноилуҷ мондани кампирро мефаҳмаду ҳалос.

Ҳамин тариқ, ба воситаи ҳикояҳои адибони дар боло ёдшуда мо аз аҳволи мардуми оддии Ҳинду Покистон бохабар шуда, бо ҳамон андозае, ки эҳсос мекунем, ба яке дилсӯзӣ мекунему ба ғурғоқии дигаре аҳсан меғӯем.

Дигар асаре, ки дар солҳои шастуми асри гузашта зуд ба дили хонандаи тоҷик роҳ ёфт ин романи маъруфтарин адиби Ҳинд Премчанд (1880-1936) «Нирмала» буд, ки соли 1962 ба таъ расидааст. Дар ҳамин китоб боз ҳафт ҳикояи Премчанд низ илова шудааст. Ҳам роман ва ҳам ҳамаи ҳикояҳоро тарҷумони варзида Абдулло Зокиров ба анҷом расондааст.[5]

Бо дастёбии Тоҷикистон ба мустақилият давраи нави муносибатҳои фарҳангии мардумони Тоҷикистону Ҳиндустон оғоз ёфт. Албатта, ин мавзӯи дигар аст, лекин маҳз ба ҳамин воқеаи таърихӣ дурнамои сифатан нави омӯзиш ва тарҷумаи адабиётҳои Ҳиндустон алоқаманд аст.

Дар оғози асри ҷадид дар соли 2002 ба забони тоҷикӣ маҷмӯаи ҳикояҳои адибони муосири Ҳиндустон бо номи «Ҳикояҳои ҳиндӣ» [11] аз ҷоп баромад, ки 18 ҳикояи 14 адиби шинохтаи ин мамлакатро, ки аслан ба забони ҳиндӣ эҷод кардаанд, дар бар мегирад. Асарҳои баъзе аз ин адибон ба мисли Премчанд, Яшпал, Упендранатх Ашк ва Кришан Чандар кайҳо боз ба хонандаи тоҷик шиносанд, лекин ҳикояҳои Мадҳаврао Сапре, Удай Пракаш, Муниманкияи Нарасимҳа Рао, Моҳан Ракеш, Манну Бҳандарӣ ва чанде дигарон бори аввал аст, ки тарҷума шудаанд. Ин аввалин кӯшиши ҳикояҳои ҳиндиро мустақим аз забони асл тарҷума кардан буд. Дар ин ҷо пеш аз овардани ҳар як ҳикояи тарҷумашуда дар бораи муаллифи ҳикоя маълумоти мухтасари тарҷумаиҳолӣ дода шудааст.

Соли 2003 ба муносибати сафари расмӣ сарвазирӣ Ҳиндустон ҷаноби Атал Бихарӣ Ваҷпейи ба Тоҷикистон аз забони ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ маҷмӯаи ашғори Атал Бихарӣ Ваҷпейи бо номи «Як катраи меҳрубони борон» тарҷума ва нашр шуд. Маҳз ба воситаи ҳамин асар мо оғоҳ шудем, ки сарвазирӣ Ҳиндустон ҷаноби Атал Бихарӣ Ваҷпейи на танҳо сиёсатмадор, балки шоири ҳушсалиқа низ будааст.

Нашри ин китоб боз як хиштест дар пойдевори бинои дӯстии мардумони тоҷику ҳинд шудааст. Ин китоб бори дигар соли 2019 боз аз чоп баромадааст.

Соли 2007 дар ду ҷилд ба забони тоҷикӣ маҷмӯаи ашъори шоирони Ҳиндустон зери унвони «Овози ёре аз ҳар диёре» [4] дар тарҷумаи тарҷумони варзида Ҳикмат Раҳмат рӯи чопро дид. Ёдовар мешавем, ки тарҷумаи ҳамаи шеърҳо аз забони русӣ мебошанд. Дар ин ҷилдаи назм 28 намунаи ашъори ҳафт чунин шоирони намоёни Ҳиндустон ба мисли Бҳайвир Сингх, Дҳанирам Чатрик, Моҳан Сингх, Гурчаран Рампурӣ. Амрита Притам ва Субҳадра Кумари Чауҳан шомил шудааст. Пас аз як сол маҷмӯаи ҳикояҳои адабони Ҳинд бо номи «Армуғони Ҳинд» дастраси хонандагони тоҷик гардид. Ҳикояҳои Шарафбону Пулодова аз забони русӣ тарҷума карда, пешлафз низ навиштааст. Дар ин маҷмӯа 14 ҳикояи ҳашт адаби Ҳинд, аз ҷумла Чайшанкар Прасад (ҳикояи «Маъбади мусавварот»), Премчанд (ҳикояҳои «Баҳои шир», «Санҷиш» ва «Зансардои оила»), Амрита Притам (ҳикояи «Бахтиёр») ва Равиндранатх Тҳакур (ҳикояи «Моҳамая»), гирд оварда шудаанд.

Ҳикоянавис ва романаписи боистеъдоди адабиёти ҳиндӣ Моҳан Ракеш (1925-1972) буд. Соли 2007 маҷмӯаи ҳикояҳои ӯ дар Душанбе зери унвони «Зиндагии талх» ба забони русӣ ба таърифи расид. Соли 2009 монографияи Раҷабов Ҳ. «Пҳанишварнатх Рену» рӯи чопро дид. Дар ин китоби тадқиқотӣ барои нишон додани услуби асарофарии Пҳанишварнатх Рену ду ҳикояи ӯ дар тарҷумаи муаллифи монография бо номҳои «Чарроҳӣ» ва «Қасами сӯйум» оварда шудааст. Ҳикояи «Қасами сӯйум» ба захираи тиллоии адабиёти муосири ҳиндӣ дохил шудааст. Ин ҳикоя моро ба зиндагии мардумони оддӣ қисмати шимолӣ Ҳиндустон ошно месозад. Худи ҳамин сол китоби Ҳ. Раҷабов «Ин аст Ҳиндустон» нашр карда шуд, ки маълумотҳои зиёде оид ба Ҳиндустон дода метавонад. Китоб ба 60 солагии истиқлоли Ҳиндустон бахшида шудааст.

Соли 2010 дар тарҷумаи Рафоати Саидахмад аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ 54 ҳикояи 52 адаби Ҳинд бо номи «Нафири Ҳинд» аз чоп баромад, ки осори баъзе адабони он бори аввал ба хонандаи тоҷик пешниҳод карда мешавад. [3]. Соли 2015 монографияи Ҳ. Раҷабов бо номи «Премчанд» аз чоп баромад. Дар замимаи ин китоб тарҷумаи чор ҳикояи адиб мустақим аз забони ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Дар солҳои 2017 ва 2018 рисолаи илмӣ Раҷабов Ҳ. «Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав» ба таърифи расид. Соли 2019 чунин асари машҳури мардуми ҳинд ба мисли «Бҳавад-гита» рӯи чопро дид. Ин асарро Мирҳолиқ Солиев аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Дар чанд соли охир як силсила китобҳои дигар муаллифон, аз ҷумла китобҳои Раҳматуллоева З., Қурбонӣ Ҳ., Нурова М., Юнусӣ Аҳтамшоҳ ва ғайра нашр шудаанд. Танҳо дар соли 2021 китоби «Рамаяна», Адабиёти қадимаи Ҳинд (Раҷабов Ҳ.), «Забони ҳиндӣ» (Раҳматуллоева З.), «Ҳаёт ва эҷодиёти Ҳафиз Ҷоландҳарӣ» (Қурбонӣ Ҳ.) ва ғайраҳо чоп шудаанд. Роҷе ба муҳтавои ин китобҳо ва аҳамияти онҳо дар тақвияти робитаҳои адабӣ мезада, ки ҷудогона таваққуф кард.

Ҳамин тариқ, тарҷумонҳои тоҷик бо тарҷумаи шумораи зиёде асарҳои адабони номвари Ҳиндустон, барои тақвияти муносибатҳои фарҳангии мардумони ду мамлакати Осиё – Тоҷикистону Ҳиндустон саҳми арзандае гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Бҳатачария Б. Палангсавор. / Б. Бҳатачария Сталинобод, 1958. - 308 с.
2. Москва – Дели. Взаимодействие культур во имя мира и прогресса. М., 1979, 288 с.
3. Нафири Ҳинд. (Ҳикояҳои адабони Ҳиндустон). 448 с.
4. Овози ёре аз ҳар диёре. Ҷилди 2. Душанбе, 2007. - 314 с.
5. Премчанд. Нирмола. Душанбе, 1962, - 300 с.
6. Пулодова Шарафбону. Пешгуфтор. Армуғони Ҳинд. (Тарҷума аз забони русӣ). Душанбе, 2008. - 168 с.
7. Рабинович И. С. Сорок веков индийской литературы. / И. С. Рабинович М., 1969, 336 с.
8. Такур Р. (тарҷумаи Холида Айнӣ). / Р. Такур Гора. Душанбе, 1961. - 476 с.
9. Такур Р. (тарҷумаи Салими Зарафшонфар). // Р. Такур Гора. Душанбе, 2017. - 482 с.
10. Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ. Сталинобод, 1956. - 328 с.
11. Ҳикояҳои ҳиндӣ. (Тарҷумаи Раҷабов Ҳ.). Душанбе, 2002. - 200 с.
12. Ҳақиқати Суғд. (рӯнома). 5 феввали соли 2021.
13. <https://moluch.ru/archive/339/76043/>
14. <https://osiyoavrupo.tj/index.php/component/k2/item/606-robata-oi-adabii-to-ikistonu-induston-dar-asri-xx-va-ibtidoi-asri-xxi>

О ПЕРЕВОДЕ И ПЕРЕВОДЧИКАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИНДИЙСКИХ И ПАКИСТАНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Люди разных языков, культур и религий мира, где бы они ни жили, всегда обращают внимание на историю, культуру и литературу друг друга. И этот интерес будет реализован только в том случае, если лингвисты, переводчики и исследователи одной страны будут изучать, переводить и опубликовать произведения писателей других стран. Цель данной статьи - показать вклад первых таджикских переводчиков, таких как Дж. Икромӣ, С. Улуғзода, М. Миришакар, М. Каноат, Р. Джалиль, М. Аминзода,

А. Дехати, Ш. Мастоно, К. Кирум, Бобо Ходжи, Э., Муллоканов, Хасан Ирфон, Рахим Хашиим, Пулод Толис, Хикмат Рахмат, Холида Айни, Абдулло Зокиров, А. Воситзода, Уктам Холиков и другие в деле перевода произведения индийских и пакистанских писателей. В Таджикистане они перевели с русского на таджикский язык ряд произведений писателей Индии и Пакистана. В статье рассматриваются первые переводы произведения писателей этих стран и значение этих переводов для укрепления литературных связей. Рассматриваются также некоторые переводы относящиеся к последним десятилетиям.

Ключевые слова: первые, перевод, переводчик, художественная литература, индийская литература, Индия, Пакистан, Таджикистан, писатели, рассказ, роман, Рахим Хашиим, Хасан Ирфан, Равиндранат Тхакур, Премчанд, литературные связи, культурные связи.

ABOUT TRANSLATION AND TRANSLATORS OF INDO-PAKISTAN WRITERS IN TAJIKISTAN

People of different languages, cultures and religions of the world, where they lived, always pay attention to the history, culture and literature of each other. And this interest will be realized only in that case, if linguists, translators and researchers from one country will study, translate and publish the works of writers from other countries. The purpose of this article is to show the contribution of the first Tajik translators, such as J. Ikrami, S. Ulugzoda, M. Mirshakar, M. Kanoat, R. Jalil, M. Aminzoda, A. Dehati, Sh. Maston, K. Kirom, Bobo Hoji, E., Mullokanov, Hasan Irfon, Rahim Hashim, Pulod Tolis, Hikmat Rahmat, Kholida Aini, Abdullo Zokirov, A. Vositzoda, Uktam Kholikov and others in the translation of works of Indian and Pakistani writers. In Tajikistan, they translated from Russian into Tajik a number of works by Indian and Pakistani writers. The article considers the first translations of the works of writers of these countries and the meaning of these translations for the strengthening of literary connections. Some translations relating to the last decade are also considered.

Keywords: first, translation, translator, fiction, Indian literature, India, Pakistan, Tajikistan, writers, story, novel, Rahim Hashim, Hasan Irfan, Ravindranath Thakur, Premchand, literary ties, cultural ties.

Сведения об авторе:

Хабибулло Раджабович Раджабов - доктор филологических наук, профессор, заведующий отделом Юго-Восточной Азии Института азиатских и европейских исследований Национальной Академии Наук Республики Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, к. Лоик Шерали 83, тел. (+992) 907963000. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

About the author:

Khabibullo Radjabovich Radjabov - doctor of Philology, Professor, head of the Department of Southeast Asia of the Institute for the study of Asian and European countries of the NA RT. City Dushanbe, street Loiqli Sherali 83, Phone (+992) 907963000. E-mail: rajabov_h@yahoo.com

БОЗГЀИИ МАЪНИҲОИ НАВ ДАР ҚОЛАБҲОИ КУҲАН (ДАР МИСОЛИ ШЕЪРИ НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XX)

Абдурашидова У. Р.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Баъди иваз шудани ҳокимият мавзӯи шеър комилан наву шуд. Ҳарчанд шеър боз дар пирохани куҳнаи худ, яъне дар қолабҳои анъанавӣ боқӣ монд. Шеъри тоҷик бо таҷаббуси суханвароне, ки ғояҳои замони наву, яъне ҳокимияти советиро тарғиб мекарданд, аз мураккаббаёнӣ рафт ба шоириҳои насли аввали комсомол, ки дар ду давра зиставу мадрасадида буданд, мекушиданд, ки маъниҳои тозаро дар қаволиби классикӣ бозгӯ кунанд. Дар сарғаҳи ин ҷараёни тозақории шоирион устодон Айниву Лоҳутӣ меистоданд. Мо шоирион ин давраро ба истилоҳ шоирион таъкибшуда гуфта метавонем, зеро онон: Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Боқӣ Раҳимзода, Муҳиддин Аминзода аз тарси таъкиб шудан аз тарафи ҳукумати наву ба навиштани шеъри рӯзмавҷа пардохтанд. Шеъри он замон ба публицистика хеле қаробат дошт ва барои он шоирион мазкур, ҳарчанд дониши амик дар шеър доштанд, маҷбур буданд, сухани омӣ гуяндӯ шеърро ба шiori табдил диҳанд. Аз тарафи дигар фаҳмиши мардум ҳам шеъри аз ин болотарро тақозо намекард, зеро аксари босаводони давр бо гуноҳи «муллоӣ» бадарға ё кушта шуда буданд. Пас агар аз тарафи ноҳалафон тухмати тараннуми ғояҳои ғайрипартиявӣ шавадӯ шеър каме мураккабтар бошад, кӣ шoirро дифоъ мекунад? Аз тарафе ғояҳои партиявӣ меистод. Аз тарафи дигар маҷбубият байни аксарияти босавод пайдо кардан.

Мегирем устод Айниро, ки бо ин қадар дониши амику дақиқ дар фанни шеър, хоса китоби илмӣ ӯ «Мирзо Абдулқодири Бедил», магар наметавонист, дар охирҳои ҳаёти худ ашъоре хубтар аз аввали он, яъне пешазинқилобӣ гӯяд. Албатта метавонист, аммо ӯ «шеърро ба рӯҳи замон ва пешрафти рӯзгор мувофиқ мекард» [5, 29].

Нафаре, ки анъанаҳои адабиёти классикиро бо адабиёти нави шӯравӣ бо шеър ва ҳастии худ пайванд мекард, Абулқосим Лоҳутӣ буд. Абулқосим Лоҳутӣ ба ҳайси тавонотарин шоири давр дар сари шоирони тоҷик меистод, зеро ашъори ӯ аз нигоҳи таносуби сухан қавитарин шеъри он замон маҳсуб мешавад. Пеш аз воридшавии ӯ ба ҳоки Давлати Шӯроҳо шеърҳои шомили як мавзӯ буданд ва танқиди боёну молдорон ва муттаҳид кардани синфи коргарро дар ҳадаф доштанд. Дар майдони шеъри советӣ бошад, ин мавзӯот қуҳан шуда буданд ва шоир Абулқосим Лоҳутӣ ба ҳубӣ эҳсос намуд, ки бояд дар шеър таҳаввуле ба вуҷуд оварад. Баробари тараннуми ғояҳои партияву дохилӣ он мавзӯи ишқ дар шеърҳои ӯ ба дараҷаи баланд расид. Қобили қайд аст, ки дар ин гуна ашъор кӯшишҳои растан аз банду қолаби қуҳна ба мушоҳида мерасад, ки шеъри «Ёри масчоҳиям» далел шуда метавонад:

Ёри масчоҳиям, сулҳу сафо кун!	Чафо дигар бас аст, охир вафо кун!
Ёри масчоҳӣ!	Бути тоҷики ман,
Камарборики ман.	Биё наздики ман,
Шоми торики ман субҳи сафо кун!	Чафо дигар бас аст,
Охир вафо кун,	Ёри масчоҳӣ!
Ту то зулфи парешон шона кардӣ,	Маро якборагӣ девона кардӣ.
Агар ҷоду най, бо ин бузургӣ,	Ба дили танги ман чун хона кардӣ. [2, 228]
Ё таронаи «Сипоҳи сурх»:	Синфи ашрофу сармоядорон,
Зи нав мекунад моро абди шаҳон.	Не! Зи Кирмоншаҳон то ба Кирмон
Шӯриш барпо кунанд мардикорон.	Бигзор то сипоҳи сурх
Ба шоҳи нав кунанд ҳучум	Ва мо бо дасти пурпинаи худ
Яксар мегозем,	Вайрон месозем,
Охирин урдуи истибоддӣ.	[2, 193]

Воридшавии мавзӯоти иҷтимоӣ дар ашъори Абулқосим Лоҳутӣ ба қасрат ба чашм меҳурад ва нуктаи муҳим он аст, ки шеъри ӯ саропо чун ҳудаш инқилобӣ буд, ки ин ҳатто дар интиҳоби вазн ҳам эҳсос мешавад.

Шоири дигаре, ки ҳақиқатан ҳамроҳи замона шуда тавонист, Пайрав Сулаймонист. Омилҳои асосии муваффақшудани ӯ дар ин ҷода аз забони русӣ ба ҳубӣ огоҳӣ доштани вай аст. Баробари ин шоир аз қонунҳо ва санъату ҳунари шеърӣ адаб низ ба ҳубӣ иттилоъ дошт. Ба назари банда тасвирҳои конкрет ва ҳадафрас дар шеъри Пайрав аз адабиёти рус сарчашма мегирад. Бояд як нукта таъкид шавад, ки ба шеъри давраи аввали инқилоб таъсири Владимир Маяковский- шоири номдори рус зиёд аст ва маҳз Пайрав, ки аз забони русӣ огоҳӣ дошт, аз ӯ зиёдтар бардошт карда. Дар қиёс бо Айниву Лоҳутӣ, ки ин забонро наметавонистанд, Пайрав Сулаймонӣ ҳам дар шакли шеър, ҳам дар мазмуну тасвир ва интиҳоби мавзӯ пайрави ҳақиқии Маяковский будааст. Дар ин бора адабпазӯҳи машҳури мо устод Шарифҷон Ҳусайнзода мақолаи алоҳидае дорад, ки дар он маълумоти пурра оварда шудааст. Хоса аз ҷониби ғоя таъсирпазирфтани шоирони тоҷикро донишманди мазкур сарҳан зикр менамояд [7, 254]. Дар натиҷаи ин нуфуз як қатор шеърҳои маршӣ ба миён омад. «Аз мобайни шоирони таъсирпазирфта шоири навҷӯву навоари адабиёти он замон Пайрав буд, бо дониши амиқ дар забони русӣ аз дигар шоирон фарқ карда меистод. ...» [7, 255]. Шеъри ба Маяковский бахшидаи Пайрав далели ба ашъори ӯ назар доштаниш шуда метавонад:

«Заврақи ишқ шикаста шуд»... афсӯс,

Сафарашро тамом нокарда,

Баҳри пурҷӯшро шино карда,

Ғарқу ноёб гашта шоири рус.

(«Заврақи ишқ шикаста шуд»... аз мактуби қабл аз вафот навиштаи Маяковский мебошад).

Имрӯз чун баҳс дар бораи шеъри сафед ё модерн меравад, аксари адабпазӯҳон чунин андеша доранд, ки он аз Нимо Юшич сарчашма мегирад. Бояд ин нуктаи муҳимро тазаққур диҳем, ки ҳуди адабиёт дар тамоми ҷаҳон ба он гаварида будо он хоҳу ноҳа ба вуҷуд меомад. Аз банду қолаби шеърӣ растанро классикони адабиёти мо таҷриба карда, дар намудҳои баҳри «тавил» дасти ҳунар меозмуданд. Барои мисол як мисра аз истифодаи баҳри «тавил» меорем:

Душ сармаст, ба гулгашт саҳаргаҳ шуда будам, ки яке сарвақе лоларухе, ҳуру парӣ, лабшакаре, симбаре, турфанигореву хиромидану рафтор, шакархандаву гуфтор ду чашмаш ба фусун, ҳар як аз инҳо бирабоянд зи ошиқ дилу ҷонро.

Илми арӯз шояд яке аз мураккабтарин илмҳои шеър бошад, ки аксари шоирон, ҷи муосиру ҷи гузашта, ба донишмандии дақиқи он мушарраф нашуданд. Беҳуда Мавлоно нагуфта:

Ман надонам фоилотун фоилот,

Шеър гӯям беҳтар аз оби ҳаёт.

Ба адабиёти муосири тоҷик шеърӣ типӣ наваз маҳз бо кӯшишҳои Пайрав Сулаймонӣ ва бардошташ аз адабиёти рус гузаштааст, ҳоса аз ашъори Маяковский, ки Пайрав дар маънибардорӣ аз он мекушид. Зеро шеърӣ Маяковский шеъре буд, ки дар он дарди рӯз тараннум мешуд. Аз ин ҷо ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст: Пайрав Сулаймонӣ шеърҳои бо вазни наваз навиштаашро дар тақлид ба шеърӣ нави русӣ, ки саромадаш Маяковский буд, навиштааст. Барои мисол шеърӣ «Асира»-и ўро меоварем:

Нолаи дилхарошу савти ҳазин,
Аламон!
Дод!
Истимдод!
Гиряву лоба,
Илтиҷои ҳафифу аҷзи анин... [3, 43].

Ба тарзи қофиябандии шеърӣ мазбур мушоҳида мекунем, ки он дар шакли **а, б, б, а** сохта шуда ва он аз вижагиҳои шеърӣ русист. Раво-раво ин намуни қофиябандии шеърҳо баъди Пайрав дар адабиёти мо низ ҳадалимкон роиҷ шуд.

Дар ин бора яке аз муосирони шоир ва адабпажӯҳои маъруф чунин менигорад: «Ў замоне барои ба вучуд овардани дигаргунӣ дар шакл таҷрибаҳои қард ва намунаҳои ба майдон гузошт» [4, 67].

Пайрав шоири маҳдудназар нест ва нигоҳи ӯ ба ҷаҳон вусъати тамои дорад. Шеърҳои «дар танкиди буржуазии Аврупо», «Ғоратгариҳои англисҳо дар Афғонистон», дастдарозии мамлакатҳои пуриқтидор ба Чин ҳамчун санади ҳисси баланди инсонгарии ӯ шуда метавонанд. Дар забон тасаллути комили доштани шоирро танҳо аз истифодаи қалимот дар мавқеаш не, балки дар истифодаи мутаносуби он қалимот дар қард мумкин аст. Дар шеърҳои замони Пайрав тасвири образи деҳқон дар шеър ба вучуд омад. Ин ҳам яке аз зарурати шеърӣ рӯз ба шумор мерафт. Шоир тамои чун ҷеҳраи сиёсӣ шинохта мешуд ва ҳарфе аз ботинаш – андешаву афкор ва эҳсоси айнии ҳеш гуфта наметавонист. Шеър чун «оинаи рӯз» нишондиҳандаи маърифатнокии ҷомеа буд. Ин қуштори эҳсоси шоир ба он оварда расонд, ки шеър асолати худро гум қард. Шоирони «давраи гузариш», яъне то солҳои 50-уми асри мозӣ бо иҷтимоъсароӣ образҳои ғариб ба шеърӣ тоҷикӣ дохил намуданд. Масалан Пайрав деҳқонро чунин васф намуда:

Бӯи хуш медамад баҳор, баҳор...
Зуд биштоб, эй баҳорикор! [3, 57]

«Баҳорикор» киноа аз деҳқон аст, ки нисбати ӯ тавсифи наваз мебошад. Айнан ҳамин гуна муваффақият дар офариниши образи наваз дар шеърӣ «Санооти нафиса»-и шоир ҷашмрас аст. Ҳамин тавр ишқи Пайрав ишқи анъанавии адабиётро ба хотир намеорад. Дар муқоиса бо ӯ Ҳабиб Юсуфӣ дар ин ҷода қадаме фаротар ниҳода, кӯшидааст, ки образи «маҳбуба»-ро қомилан наваз қунад:

Ту хоҳ аслиҳа пӯшиву посбон қардӣ,	Ба сарҳади ватани меҳрубонамон қардӣ.
Ту хоҳ бар сари мошин нишаста қор қунӣ,	Либосдӯзии фабрика ихтиёр қунӣ.
Ту хоҳ лочини пурқудрати замона шавӣ,	Ба хизмати ватанат бо ҳаво равона шавӣ.
Ба ҳар қучой, ки бошӣ ту, хоҳ дар Помир	Ва ё ба Москваи пурхурӯшу пуртаъсир.
Дилам бубинаду аз рӯй, рӯи шодонат,	Зи ҷашми шӯху зи лабҳои нармаи хандонат,
Зи бозувони тавоно, зи қадди озодат,	Ҳам аз иродаи мустаҳқами ҷу фӯлодат,
Ҳамон замон бишиносад, ки қилбари ватанӣ,	Бигӯядат, ки ту он шердӯхтари ҷаманӣ [6, 84].

«Бозувони тавоно»-ро ба зан нисбат додан ва ё «шердӯхтар» гӯён ба ӯ хитоб қардан ин ҳамон кӯшишҳои шеърӣ марҳилаи гузариш аст барои офаридани образи қадиди маҳбуба.

Ҳабиб Юсуфӣ шоири ҷанговар аст ба маънии том. Ин падида дар истиҳдоми вожаи «ҷанг» ва қалимаҳои ҳамтаносуби он дар шеъраш буруз мекунанд:

Мекашад ҳар лаҳза сӯи ҳеш қилро ҳусни ту,
Баҳри қил дорад ҳамеша ҷанг бо мо ҳусни ту [6, 79].
Ё қи:

Ҷу дар мубориза ҷонона буд раҳбари қил,
Сипоҳи ҳасм бароварда шуд зи қишвари қил.
Ҳар он қи душмани ҷонона буду ҳоин буд,
Бурида шуд сари ӯ оқибат зи ханҷари қил [6, 78].

Бояд маҳсус зикр шавад, ки симои ватан дар шеърӣ ӯ ҷойгоҳи ҳоса дорад. Ҷунонки адабиётшиносон дар мавриди шеърӣ Ҳабиб Юсуфӣ ба ҳамин ҳулоса омада, гуфтаанд: «Қишгаи пайванде, ки шеърӯ дostonҳои ӯ ва анъанаву ангеаҳои гуногунро васл менамояд, образи Ватан аст» [8, 124]. Аслан ин падида дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар шеърӣ он замон роиҷ шуда буд ва на танҳо Ҳабиб Юсуфӣ, балки шоирони дигар низ ба ин мавзӯ шеър мебаҳшиданд. Аммо шеърҳои ӯ як таровиши ҳоси худро дорад:

Зи ишқи Ватан ҷӯш дорад қилам,
Ба ҳарфи Ватан гӯш дорад қилам.
Ё:
Қалам ба даст бигирам, ки шеър бинвисам,
Забони ман зи ҳама бештар Ватан гӯяд [6, 82].

Ва ниҳоят ҷанги хонумонсӯз барои боз ҳам пурратар ҷило додани образи ватан дар шеър мусоидат кард:

Чун Ватан мардона дар ҷанг омадаст имрӯз, ман
Ин ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар [6, 85].

Дар баробари Ҳабиб Юсуфӣ саромадони шуарои замон устодон Айниву Лоҳутӣ ва Муҳаммадҷон Раҳимиву Абдусалом Деҳотӣ, ҳамчунин адибони дигар барои тарғибу ташвиқи корнамоиҳои мардуми шӯравӣ шеърҳои тараннумкунандаи меҳри Ватанро месуруданд. Аз ҷумла дар шеъри «Ҳарғиз»-и устод Мирзо Турсунзода Ватан чун хонаи умеди халқ тасвир шудааст:

Ту зинда бош Ватан- хонаи умеди халқ,
Ки бе ту нест дилу ҷони шодмон ҳарғиз.
Даме, ки мешумарам пурбаҳо суханҳоро,
Баландтар зи Ватан нест дар забон ҳарғиз.
«Чӣ медиҳӣ ба Ватан» ҳар касе, ки пурсидам,
Ҷавоб дод: «Надорам дарег ҷон ҳарғиз!»

Устод Мирзо Турсунзода аз ҷумлаи шуарое мебошад, ки бо диди фароҳу ҳунари воло ба адабиёти моворид шуд ва шеърҳои давраи ҷавонии ӯ, ки дар давраи ҷангу пешгар аз он навишта шуда буданд, дорои аҳамияти баланди адабӣ ҳастанд.

Шеъри давраи аввали ҳукумати шӯравӣ омехтааст, зеро насли ду сохти ҷамъиятиро дида дар он бештар фаъолият бурдаанд. Чунонки зикр гардид, шоирони ин давр дар қолабҳои қуҳан бо усули қуҳна қувваозмӣ кардаанд. Дар ин замина ғазалҳои устод Айнӣ, Лоҳутӣ, Пайрав ва муҳаммасҳои Ҳабиб Юсуфиро метавонем, ном барем, ки хеле боназокат рӯи қоғаз оварда шудаанд. Шоирон бештар қӯшидаанд, ки шеършон дархури ниёзҳои ҷомеа бошад бозгӯи ғояҳои ҳизби ҳукмрони Давлати Шӯравӣ. Ин дар натиҷа ба қушгори калимот дар шакли эҳсос оварда расонд, ки шоирон дигар аз равшанӣ эҳсос неву аз дариҷаи ақлу маданияти сотсиалистӣ ба ҷаҳон менигаристанд. «Ишқ» ҳам ҷанбаҳои нав ба худ касб кард. Агар шоирони пешин маъшуқаро барои зебӣ, нозу ишва ва ғайра дӯстдоранд, шоирони ин давр маъшуқаро барои ҳичобпартоӣ, меҳнатдӯстӣ, босавод будан, коргар будан дӯст медоранд, ки ин омил ба сиёсату иҷтимоӣ омехта шудани ишқро мунбаки мекунад. Агарчи ибораи «ишқи сиёсӣ» ё «ишқи иҷтимоӣ» музҳик аст, вале ин муваффақиятҳои шеъри давраи маъмур маъсуб ёфта, набояд бо он ба назари танқиди имрӯзаи шеър нигоҳ кард. Зеро замону муҳити он ашъор дигар буд ва ин қабил ашъор ҳоси замону муҳити худ адибонанд.

Хулоса, нимаи аввали асри гузашта марҳилаи тозае барои инкишофи шеъри тоҷик буда, дар он шеър махсусан аз нигоҳи шакл ва қолаби ифода бо тағйироти ҷиддӣ рӯбарӯ шудааст. Ҳамин нукта, ки шеър аз нигоҳи шакл тағйир меёбад, боис мешавад, ки он ба худ маонии навро, ки ба шеъри классикии форсу тоҷик ҳос набуд, ба худ ҳамчун меҳвар ва маъноӣ асосии шеър қабул кунад. Яъне, шеър аз нигоҳи мавзӯ ва муҳтаво низ ба тағйирот дучор шуд, ки заминаи асосии он тағйироти сохти сиёсӣ буд. Зимни ин, ба шеър мавзӯи гуногун, аз қабил ватан ва муҳаббати ватан, тараннуми меҳнати синфи коргар ва деҳқон, даъват ба мубориза бо фашистони истилогар ва амсоли ин ворид шуд.

АДАБИЁТ

1. Бечка, Иржи. Адабиёти форсӣ дар Тоҷикистон [Аз Рӯдакӣ то Бедил]. Мутарҷимон: Саид Ибонзоди Ҳичрондӯст, доктор Маҳмуди Ибодӣ. Маркази иттилоот ва фарҳангии байналмилалӣ, 1372.
2. Лоҳутӣ А. Кулӣёт. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1987.
3. Пайрав Сулаймонӣ. Шеърҳо. тартибдиҳанда Лола ва Гулҷеҳра [Сулаймоноваҳо]. – Душанбе: Ирфон, 1971.-301с.
4. Раҳим Ҳошим. Сухан аз устодон ва дӯстон. – Душанбе: Ирфон, 1971.
5. Раҳмонов Ш. Шеър ва Айнӣ [дигаргунӣҳои сифатӣ созмонӣ дар лирикаӣ муосир]. – Душанбе: Маориф, 1994.
6. Ҳабиб Юсуфӣ. Роҳи нотаом Тартибдиҳанда Ҳамроқул Шодикӯлов. – Душанбе: Ирфон, 1973.
7. Ҳусейнзода Шарифҷон. Таъсири Маяковский ба назми советии тоҷик/Адабиёти советии тоҷик – Сталинобод, 1957.- С.223-231.
8. Шодикӯлов Ҳамроқул, Давронов Абдувалӣ. Шоирӣ ватан//Садои Шарқ.-2006.-№11.с. 113-126.

ВЫРАЖЕНИЕ НОВЫХ ЗНАЧЕНИЙ В СТАРЫХ СТИЛЯХ (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА)

Таджикская поэзия, по инициативе поэтов, отстаивавших идеи новой эпохи, советской власти, преодолела сложность, а поэты первого поколения комсомольцев, жившие и работавшие в так называемом медресе два периода, пытались передать новые смыслы в классической поэзии. Лохути и Айни являются основоположниками этого процесса. Поэты этого периода, в том числе Садриддин Айни, Абулкосим Лохути, Пайрав Сулеймони, Хабиб Юсуфи, Боки Рахимзода, Мухиддин Аминзода, опасаясь преследований со стороны новой власти, стали писать современные поэзии. Этот момент и феномен адаптации поэзии к современности привели к тому, что литература вступила в новую фазу развития. В

то же время постепенное обновление поэзии привело к постепенному обновлению стиля стихотворения, которое является еще одной темой для обсуждения.

В настоящей статье рассматривается очень важный этап таджикской поэзии, а именно чтение новых стихов в старом стиле в котором автор рассматривает этот этап как одну из основ полного обновления поэзии.

Ключевые слова: Поэзия, рифма, форма, тема, первая половина XX века, таджикская советская литература.

EXPRESSING NEW MEANINGS IN OLD STYLES

(ON THE EXAMPLE OF A POEM OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY)

Tajik poetry, on the initiative of poets who defended the ideas of a new era, Soviet power, overcame the difficulty, and the poets of the first generation of Komsomol members, who lived and worked in the so-called madrasah for two periods, tried to convey new meanings in classical poetry. Lokhuti and Aini are the founders of this process. Poets of this period, including Sadridin Aini, Abulkosim Lokhuti, Payrav Suleymoni, Habib Yusufi, Boki Rakhimzoda, Muhiddin Aminzoda, fearing persecution from the new government, began to write modern poetry. This moment and the phenomenon of adaptation of poetry to modernity led to the fact that literature entered a new phase of development. At the same time, the gradual renewal of poetry has led to a gradual renewal of the style of the poem, which is another topic of discussion. This article discusses a very important stage of Tajik poetry, namely the reading of new poems in the old style, in which the author considers this stage as one of the foundations for a complete renewal of poetry.

Key words: Poetry, rhyme, form, theme, first half of the 20th century, Tajik Soviet literature.

Сведения об авторе:

Абдурашидова Умеда Рахимжоновна - кандидат филологических наук, доцент кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова, shahnoz_2011@inbox.ru

About the author:

Abdurashidova Umeda Rakhimjonovna - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literature of Khujand State University named after Bobojon Gafurov, shahnoz_2011@inbox.ru

ШЕВАҲОИ МАЗМУНСОӢ ВА ҚОРБҮРДИ САНОИ БАДЕӢ ДАР ҚАСОИДИ САӢФИ ИСФАРАНӢ

Раҳматова О.А.

Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Сайфи Исфараңғӣ дар жанрҳои гуногуни назми шеър гуфта бошад ҳам, қисми асосии девони ӯро қасида ташкил медиҳад ва дар қасидасароӣ дасти боло дошт ва дар радифи қасидасароӣ пешини адабиёти тоҷикӣ форсӣ меистад. Қасидаҳои шоир бештар бо тағаззулотӣ дилнишини рангин ва хотирмони пур аз эҳсонӣ ҳаҷон ва тасвирҳои содаву латиф офарида шудаанд. Сайфи Исфараңғӣ бо тамоми майлу рағбат бо истифодаи забони ноби модарӣ аз санъатҳои бадеии маънавию лафзӣ устодона ва рамузфаҳмона қор мегираду аз тақрори андеша ҳамеша худро дар қанор нигоҳ медорад. Маҷмӯи ин тадбирҳои ӯ пеш аз ҳама барои офариниш маъниҳои тозаву бикр сурат мегиранд. Аз ин рӯ, шоир барои рангорангии афкораш аз шеваҳои муайян ба қор мегирад.

Дар қасидаҳои Сайфи Исфараңғӣ санъати талмех барои мазмунсоӣ ва маъниофарӣ хеле зиёд ва бамаврид истифода гардидааст. Талмехоти шоир дар ин жанри шеърӣ аз нигоҳи мавзӯ ва муҳтаво гуногун буда, дар онҳо қиссаҳои қадимии мардуми Машриқзамин, мавзӯҳои ишқӣ, ҳодисаҳои таърихӣ, қиссаҳои қуръонӣ, аҳодиси набавӣ, қиссаҳои ошқонаи мардумӣ ва динӣ, саргузашту лаҳзаҳои ҷолиби сипаришудаи пайғамбарон, асотири мардуми эронитабору арабӣ ва ғайра хеле мӯъҷаз ва шоирона таҷассуми худро ёфтаанд.

Талмехҳоеро, ки Сайфи Исфараңғӣ барои мазмунсоӣ ва маъниофарӣ дар қасидаҳояш мавриди истифода қарор додааст, метавон ба гурӯҳҳои зайл тақсимбандӣ намуд:

1. Бо истифода аз номи ашхоси асотирии мардуми Машриқзамин, ба хусус эронитабарон ва ғайри онҳо, мисли Искандар, Ҷам, Ҷоми Ҷам, Симурғ, Сулаймон, Рустам, Фаридун, Захҳок, Ҳоруту Морут, Сиёвуш, Сухроб, Афросиёб, Кова, Юсуф, Лайлӣ, Маҷнун, Фарҳод, Хусрав, Ширин ва дигарон. Масалан, дар байти зер Сайфи Исфараңғӣ аз се қаҳрамони асосии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, Сиёвуш, Рустам ва Афросиёб ном бурда меғӯяд:

Кини ман аз рӯзгор бозталаб, ҳамчунон-к

Кини **Сиёвуш** хост **Рустам** аз **Афросиёб** [6, 117].

Ин ҷо Сиёвуш шоҳзодаи маҳбуби Эронзамин аст ва Рустам устои ӯ дар илми ҳарб, ки Фирдавсӣ тасвир кардааст. Истифодаи ибораи «кини Сиёвуш» аллакай мағлабро ба он сӯ мекашонад, ки Рустам

барои хостани қасди Сиёвуш ба ҷанги Афросиёб рафт. Шоир кини худ аз рӯзгор хостанро ба ҳамин ҳодиса монанд мекунад.

Мазмунсозии маъниофарии Сайфи Исфарангӣ тавассути талмех дар байти зер касро ба фикр кардан во медорад, то маънии байт кушода гардад ва албатта ин ҷо аллакай талмехоти навъи дигар, яъне ишорат ба қиссаҳои қуръонӣ ба назар мерасад:

Тилисмоги ифрит муъҷиз набошад,

Агарчи ба тахти Сулаймон барояд [6, 189].

Ифрит чехраи зишт, дев, қувваи аҳриманиест, ки дар ҳар ҷое бошад, ба ҷуз бадкорӣ андешаи дигар надорад, агарчи ба тахти Сулаймон барояд. Тахти Сулаймон чист? Мувофиқи ривоёти Сулаймонро бисоте буд сад фарсанг. Тахти хешро, ки аз зарри ноб буд, бар он мениҳод ва бар фарози он ду каркас буданд, ки ҷун Сулаймон бар тахт меомад, ба парвоз медаромаданд. «Бино ба ривоёти дигар Сулаймонро бисоте буд, ки худ ва лашкараш бар он қарор мегирифтанд ва мурғон бар сараш меистоданд ва тахташро соя мекарданд ва бод, ки мусаххари ӯ буд, он тахт ва ҳамчунин киштиҳои тичоратии ӯро ба ҳар сӯ, ки Сулаймон мехост, мебурд [14, 507].

Ин ҷо бардошт аз гуфти шоир он аст, ки на ҳар бадсиришт сазовори тахт аст. Тахт барои онҳое зебанда аст, ки ҷун Сулаймон одилона ва хоксорона ҳукумат ронанд.

Шоир дар мисоли дигар номи Хусрав, Ширин ва Фарҳодро талмехан истифода намуда, дар як байт муҳтавои достони пуршӯри эшонро таҷассум намуда, зехни хонандаро барои ба ёд овардани он талқин менамояд:

Ҳадиси Хусраву Ширин фасона гашт, ҳанӯз

Ҳама ҷаҳон сухани ишқу номаи Фарҳод [6, 507].

Сайфи Исфарангӣ бо талмехан истифода намудани номҳои асотирий, монанди Рустам (Коми бозичаи номуси адӯ гир, аз он - к - Даҳшати ҳамлаи Рустам набард саффи куланг), Заҳҳоку Фаридуну Кова (Бар сари Заҳҳок зад теги Фаридун дирафш - Ҷун дами Кова бизад беш дар он рӯз дам), қиссаи симурғу Золу Сому Наримон (Мову суханпарварию тарбияти ӯ - Шаҳпари Симурғу Золу Сому Наримон), Юсуф (Ту агар Юсуфи аҳдӣ ба малоҳат, ман низ - Чу Азизам ба хунар, чанд кунӣ хор маро?), Искандар (Шаҳзо ба бӯйи чашмаи нӯши ту меравад - Дар зулмати ҳичоб чу Искандар офтоб), Лайлӣ ва Маҷнун (Ҷонро назари ту пойбанд аст - Ҷун Маҷнунро ҳавои Лайло) бо роҳи мазмунсозӣ барои худ ва шеърӣ худ маъниҳои тоза кашф намуда, муҳтавои қасидаҳои ӯро ғанӣ гардонидаст.

2. Бо истифода аз шахсиятҳо ва афсонаву ривоятҳои динӣ, ки тақозои давраи замони суханвар буд ва зиёда аз ин бештари қасидаҳои мадҳии ӯ ба садрҳои вақт бахшида шуда буданд, Сайфи Исфарангӣ дар гуфтаҳои ишорасох ба Одаму Ҳавво, Тӯфону Нӯх, дами Исо, асои Мӯсо, Халил, Яди байзо, дарахти Тӯбо, Оби зиндагӣ, Муҳаммад (с), Тури Сино, оташи Намруд, чашмаи Ҳаёт, Алӣ ибни Абӯтолиб, Умар (а) дорад, ки дар мазмунсозии маъниофарӣ аз онҳо моҳирона кор гирифта тавонистааст. Масалан, шоир дар қасидаи ба вазири Муҳаммади Хоразмшоҳ - Низомулмулк Муҳаммад Солеҳ бахшидааш ба муносибате аз Исо ва ҳар ёд карда мегӯяд:

Имрӯз туй, ки мешиноӣ

Эъҷози Масеҳ аз дами ҳар [6, 252].

Бояд ёдовар шуд, ки аз саргузашти Исо, ки хангоми мурочиат аз Урдун ба Байтулмуқаддас, «ҷун наздики Уршалим расид, ба ҳаворинон гуфт: -Биравед ба самти он қаря, дар он ҷо модахаре куррадор хоҳед дид, онро назди ман оред. Рафтанду оварданд. Исо бар он ҳар савор шуд ва ба Байтулмуқаддас омад ва кӯрону беморонро шифо дод. Ҷун ҳазрати Исо ҳам пайғамбар буду ҳам табиб. ...» [1, 236].

Дар ҷои дигар шоир аз хари Исо ном бурда, ин байтро офаридааст:

Дар намати санои ту зикри адӯ чаро кунам?

Куфр бувад, ки бар диле нақши Масеҳу ҳар кунӣ! [6, 472].

Сайфи Исфарангӣ дар қасидае, ки ба Маликшоҳи Қошонӣ бахшидааст, мамдӯҳашро сифат намуда, дар як байт аз Туру Мӯсо ва Сарандебу Одам талмехан кор мегирад ва мегӯяд:

Машҳур шуд аз гавҳари ӯ хиттаи Қошон,

Ҷун Тур ба Мӯсову Сарандеб ба Одам [6, 325].

Тур он чост, ки Мӯсо пайғамбар (а) ба фарози он баромада оёту аҳкоми даҳгонро, ки аз ҷониби Худо расида буд, ба банӣ - Исроил бирасонид. Сарандеб чӣ? Тибқи маълумоти Алиасғари Ҳикмат «Сарандеб ё Сарондӣ номи ҷазираи бузургест дар Шибҳи Қораи Ҳинд, ки имрӯз Сейлон ё Сриланка - Шриланка номида мешавад. Дар он ҷо кӯҳест барафрошта ба номи маҳбитаи Одам ё ба қавле қадамгоҳи Одам, ки аз дер боз бар он нақши қадами инсонӣ дар санг мондааст. Муслимин онро ҷои пойи Одам (а) ва буддоӣён нақши қадами Буддо медонанд ва дар моҳи март, ки солгарди зуҳури Буддо аст, дар он ҷо зимни анҷоми маросиме ба ибодат мепардозанд» [1, 477].

Шоир ҷои дигар ишора бар кӯҳи Туру Мӯсо намуда мегӯяд:

Бими теги кӯҳи ҳилмат дар дили ҳасми ту ҷун

Ҳайбати эъҷози Мӯсо дар дили Тур омада [6, 432].

Сайфи Исфарангӣ бо истифода аз киштии Нӯху тӯфонаш маъниофаринӣ мекунад:

Киштии Нӯҳ аст даҳр, аз мавчи тӯфони бало

Ман чаро тарсам, чу буи ошноӣ мебарам [6, 338].

Дар ин байт то ҷое нуфузи маънии ирфонӣ боло гирифтааст. Шоир гуфтанист, ки аз мавчи тӯфони бало, ки ўро ихота намудааст, ҳеҷ вақт намеҳаросад, зеро киштии Нӯҳ дастгири ӯ ва бамақсадрасонандаи ўст барои расидан ба Ҳақ.

3. Мазмунсозии маъниофарӣ бо истифода аз тасаввури пешиниёни бани башар роҷеъ ба пайдоиш сохти кайҳону сайёраҳо, ба монанди гови Замину моҳӣ, ки тибқи ишораҳои асотири-мардумӣ гӯё Замин дар болои шохӣ гов асту гов бар болои моҳӣ. Баҳром ситораи ҷанговар, Зухра – мутрибаи фалак, Суҳо – ситора, Ноҳид, Парвин, Уторид, Мушгарӣ, бурҷҳои осмонӣ, номи моҳҳои соли ниёгон зимни талмеҳан қорбасти намудан аз онҳо. Мисолҳо:

Зарраи хоки Самарқанд аст он, к-аз гавҳараи

Акс бар ойинаи афлок **Парвин** мекунад [6, 210].

Ба сони ойина ҳар рӯз **Мушгарӣ** сад бор

Ба рӯи толеи саъдаш ба ихтиёр ояд [6, 171].

Бар Баноти чарх кӯҳл аз хоки пой ӯ кашанд

Занг бардорад **Суҳо** з-ойинаи ҷашми зарир [6, 240].

Ноҳидро Уторид дар рӯзи базми ту дид,

Асрори мантиқ омӯхт аз нағмаи рубобаш [6, 293].

Ноҳид ҳамон сайёраи Зухра аст, ки онро мутриби фалак номанд ва олиҳаи зебӣ, суруду рақс ва хушию тараб баршуморанд. Яъне, ин ҷо маънӣ он аст, ки Уторид Ноҳидро дар базми хушии мамдӯҳи шоир дид, аз ӯ асрори ҳақиқатро омӯхтааст ва ғ.

4. Бо истифода аз воқеаҳои таърихӣ ва ашхоси таърихӣ, монанди Маҳмуду Аёз, Сабуктегин, Фағфур, Қизил Арслон, Ҳаллоҷ, Ҳасану Ҳусайн ва монанди инҳоро тасвир кардааст.

Достони Маҳмуди Ғазнавӣ ин муқтадиртарин султони Ғазнавиён, ки ба яке аз ғулумони турк Абӯнаҷми Аёз (Айёз) ибни Уймоқ назари хос дошту он тадриҷан ба алоқае шадид мубаддал шуд, дар адабиётмон маъруф аст. Алоқаи ин ду тан то ба он ҷо густариш ёфта буд, ки Маҳмуд вайро то поёни умр ҳамеша дар ғаму шодӣ ҳамроҳи худ нигоҳ медошт. Ин маънӣ борҳо мавзӯи ҳикоят ва ишороти шуароӣ форсидагон воқеъ шудаву Сайфи Исфарангӣ ҳам барои сохтани маънии нав аз он қор гирифтааст, мисли:

Баҳона ҷилваи бахт аст, гарна ҳоҷат нест

Ҷамоли давлати **Маҳмудро** ба зулфи **Аёз** [6, 270].

Бо истифода аз номи шох Қизил Арслон шоир маънии зиёдеро дар се байт ин тавр ғунҷонидааст:

Аз ҷайби умр нақди равон меравад, ҷӣ суд,

Ғар гавҳарам ба домани охирзамон диҳад?

Қутбе кучост зинда, ки то шарҳи ин суҳан

Дар борғҳои рӯҳи **Қизил Арслон** диҳад.

Не, не ғалат, саҳои **Қизил Арслон** кучост,

То доди ин қасида ба қадри тавон диҳад? [6, 186].

Дар ин се байт шоири маъниофар бо истифода аз номи султон Музаффариддин Қизил Арслон, ки солҳои 1185м. - 1191м. дар Озарбойҷон ба мақоми атобақӣ расидаасту мадехасароӣ асосӣ ва наздики вай Асириддини Аҳсикатӣ буд, кӯшидааст саховатмандии ин султонро дар муқобили қасидаҳои мадҳии Асириддин иброз дорад ва ишора ба ҳокимони даври худ, таъкид намояд, ки ба ашъори ноби ӯ оё Қизил Арслон метавонист подоши арзанда диҳад! Ин қасидаи Сайфи Исфарангӣ ба Амир Амиди Самарқандӣ бахшида шуда, яке аз қасидаҳои мадҳавии аз ҳар ҷониб: ҳам забон, ҳам ҳусни баён ва ҳам ҳунари маъниофарии баландмазмунӣ шоир аст. Аз ин рӯ, вай абёти болоиро тариқи фаҳрия дар қасидаи худ ҷой додааст.

5. Бо истифода аз воқеаҳои фарҳангӣ, ном бурдан дар қасидаҳо аз аҳли илму адаб ва осори онҳо, ки Сайфи Исфарангӣ ба эшон таваҷҷуҳ доштаву эҳтирому муҳаббат ба эҷодиёташон доштааст, монанди «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва асари бегазанди ӯ «Ал-қонун», Ҳоконии Шарвонӣ, Масъуди Саъди Салмон, Уқлидус, Ҷолинус, Мансури Ҳаллоҷ, «Авесто» ва дигарон талмеҳан аз онҳо ном бурдану истифода намудан низ ба мазмунсозӣ ва маъниофарии шоир бетаъсир намондааст, мисолҳои зиёде дар қасоиди ӯ ҷойдошта гӯёи ин андешаанд. Сайфи Исфарангӣ дар ҳақиқат, шоири мазмунсозу маъниофар аз «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ ин бардошти ҷолибро дорад, ки на пешиниён ва на баъдинагонӣ суҳанвар нисбат ба асари безаволи «Донои Тӯс» гуфтаанд. Ў меғӯяд:

Мақсуд зи «**Шоҳнома**» шеър аст,

Не ҷанги **Сифандиёру Рустам** [6, 333].

Аз ин байт бармеояд, ки ғӯянда он қасидахоёшро на ба хотири мадҳу ситоиши ин ё он мамдӯҳ, балки ба хотири шеъри асил суруда будааст. Албатта подоши заҳмати ҳар қас бояд бошад, то гузораи рӯзгор гардаду бори зиндагонии ғӯяндаро бардорад.

Шоир ба яке аз табибони донишманди замонаш, ки сазовори васф қардан будааст, ба номи Аслиддин ат-Табиби Самарқандӣ, қасидае бахшида, дар он аз «Ал-қонун» - и Сино ин тавр ёд мекунад:

Эй зи қонуни фазли ту равшан
Оби «**Қонун**» - и **Бӯалӣ Сино** [6, 82].

Аз ин байт метавон чунин маънӣ бардошт, ки дониши тиббии мамдӯх боис гардида, ки асари тиббии Абӯалӣ ибни Сино «Ал-қонун» дар замонааш ҳамчун асари табобатӣ шинохта шавад.

Ин ҷо чанд мисоли дигар меорем, ки бо талмех намуда овардани номҳои аҳли адабу фарҳанг шоир маъниҳои тоза офаридааст:

Ту дар камол чунончӣ баландном, ки бувад
Ба илми ҳикмату тиб **Бӯаливу Ҷолинус** [6, 247].

Хатти Бағдод, ки пардохтаи **Ҳоконист**,
Чун нашуд кашф ба андешаи бисёр маро! [6, 91].

Пур аз ашқоли **Уқлидус** аз тасвири ӯ хотир,
Муҳандисвор ҳал карда ба маънӣ рӯҳи инсонаш [6, 298].

То ту надонӣ ба ақл **Бӯалӣ** аз **Боязид**,
Лавҳи риёзӣ магир, хатти илоҳӣ маҳон [6, 405].
Аз Масъуди Саъди Салмон шоир ин тавр ёд мекунад ва маънии нозуке месозад:
Маҳмудиву зи ҷанги аҷал монда хасро
Масъуди Саъдвор нафас дар ҳисори ной [6, 461].

6. Сайфи Исфараңгӣ бо истифода аз номи маконҳои ҷуғрофӣ, ки воқеаҳои асотирий ва таърихӣ дар он ҷойҳо рӯй додаанд, монанди Чин, Чину Мочин, Санамхонаи Чин, Ҳиндустону Сарандеб, Бомиён, Тури Сино, Кӯҳи Бесутун, Садди Искандар, роҳи Ҳичоз талмехан кор гирифта, бар ашъораш маъниҳои тоза ворид сохтааст. Ин ҷо бо овардани чанд мисол иктифо меварзем ва ин ҳама, албатта, дар алоқамандӣ бо мамдӯҳони шоир аст:

Гар сояи Ҳиммати ту рӯзе
Зар андозад ба **Чину Мочин**.

Гардад чу саҳифаи сутурлоб
Ойнаи офтоб пурчин [6, 407].

Ҳама кӯҳҳо зи санг асту иҷобати дуоро
Ба қаромати таҷаллист нишона **Тури Сино** [6, 67].

Мардуми нодон агар ҳокими доностӣ,
Шаҳнаи **Юнон** шудӣ **хингбути Бомиён** [6, 405].

Яъҷучи фитнаро ба ду-се тори анкабут
Ҳазми ту чун **Сикандар садде** кунад матин [6, 356].
Сайфи Исфараңгӣ ҳатто аз китобҳои динии осмонӣ барояш маънӣ меҷӯяд ва талмехан меғӯяд:
Ба сидки «**Забур**» - у ба алвоҳи «**Таврот**»,
Ба оёти «**Инҷил**» - у эъҷози «**Қуръон**» [6, 402].

Бештари қасидаҳои мадҳии шоир дар базмҳои фараҳбахши мамдӯх хонда мешуданд, мавсуф дар онҳо гоҳе аз пардаҳои «Шашмақом», монанди «Раҳовӣ», «Ушпоқ», «Шаҳноз» ва ғайра низ ном бурдааст [17, 471].

Дар қасидаҳои Сайфи Исфараңгӣ аз ин даста талмехҳо метавон даҳҳо мисол овард ва ин баёнгарӣ он аст, ки шоир бо таърих, фарҳанг ва мероси адабии гузаштагон ошноии комил дошта, дар гуфтани асарҳои манзуми худ аз онҳо огоҳона истифода намудааст. Санъати талмех дар қасидаҳои шоир дар баробари мазмунсозӣ маъниофарӣ ҳамчунон вазоифи зехнӣ ва ахлоқиро ифода намуда, аз маърифати маъниофарии ғунда шаҳодат медиҳанд. Талмехҳои дар қасидаҳои шоир омада, гузашта аз маъниофарӣ тавониста, ба оҳангнокии онҳо таъсири амиқ расонидаанду ғушнавозанд.

Шоирӣ қасидасаро аз пурмазмунӣ ва тозагии маъноӣ ашъори худ бо фаҳр меғӯяд:

Суратнамоӣ ойинасон нестам, аз он-к
Дар таъби ман маонии бикр аст сад ҳазор [6, 245].

Ин «маъноии бикр» - ро Сайфи Исфараңгӣ албатта, тавассути калимаву таркибу иборот бо истифода аз санъатҳои бадеии маънавию лафзӣ, ки аксарашон зодагони таъби худӣ ӯянд, рӯйи коғаз оварда, бо ҷилои тоза ба мо мерос гузоштааст. Дар ин маврид санъати **ташбех** дар мазмунсозӣ ва маъниофарии ӯ мавқеи вижа дорад ва ҳатто дар тамоми шеърҳои ғиноии шоир, истифодаи **ташбех** барои муайян намудани

чихатҳои гуногуни олами зоҳирию ботинии инсонҳо, нишон додани изтиробу ҳаяҷони қаҳрамонони лирикӣ муҳим мебошад. Ин санъати лирикӣ аз воситаҳои аввалиндараҷаи шеърӣ ғиноӣ ба шумор меравад.

Мафҳуми ташбеҳро ҳам пешиниёни суҳанвари бо назарияи адабиёт сарукордошта ва ҳам адабиётшиносони муосир шарҳҳо бастаанд. Рашиди Ватвот дар ин бора менависад, ки «...ин санъат чунин бувад, ки дабир ё шоир чизе ба чизе монанд кунад дар сифате аз сифот ва аҳли лутат он чизро, ки монанд кунанд, мушаббах кунанд ва онро, ки бад-ӯ монанда кунанд мушаббахбихӣ» [8, 271]. Гуфтаҳои Рашидуддини Ватвотро Шамси Қайси Розӣ, Маҳмуди Омулӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ бо гуфтаҳои тозаӣ худ қувват бахшидаанд ва адабиётшиносии эронӣ Саид Нафисӣ он ҳамаро ҳулоса намуда навиштааст, ки: «Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбеҳот аст. Шоир он аст, ки мушаббеҳи худро ба чизе ташбеҳ кунанд, ки дар ҳама ҷо ҳар замон битавон ёфт ва ҳар кас лутф ва шеваи онро дарёбад» [15, 414]. Ин андеша ба талаботи зебоипарастии шоирони ибтидоӣ сабки хуросонӣ бештар мувофиқат мекунад, ки Сайфи Исфарангӣ низ аз ҷумлаи онҳост.

Таърифи ташбеҳ бо ҳелҳои он дар навиштаҳои донандаи хуби назарияи адабиёти тоҷик Тӯракул Зеҳнӣ хеле равану фаҳмо ва мукамал баён ёфтааст [2, 62 - 83].

Бояд гуфт, ки истифодаи ташбеҳ яке аз муҳимтарин хусусиятҳои сабки баёни Сайфи Исфарангӣ ба шумор рафта, тавассути он метавонем ба паҳноӣ забону услуби шоир назар намоем. Сайфи Исфарангӣ чун шоири баркамол решаҳои суннатии тасвиروفарии қасидасароёни пешинро омӯхта, асосан дар ҳамон доира қасида гуфтааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки мавсуф дар офаридани ташбеҳ дар баробари тозабаёнӣ ибтикорот побанди гузаштагон низ будааст. Қасидаҳои шоир молумоли истифода аз ташбеҳ ва ҳелҳои он бошанд ҳам, мо бештар бо ин санъати бадеӣ, ки ӯ истифода намудааст, дар тағаззули қасидаҳоиаш дучор мегардем. Дар ин ташбеҳсозӣҳо суҳанвар аксар аз адоти ташбеҳ, мисли «ҳамчун», «чун», «ҳамчу» «чу», «монандӣ», «ҳамчунон», «чунин» истифода карда, ки ба мазмунсозӣ ва маъниофарии ӯ бетаъсир набуданду теъдодашон бениҳоят зиёд аст.

Бо истифода аз адоти ташбеҳи «чун» лабро ба субҳ монанд кардан:

Лабаш чун **субҳ** агар хандон намояд,

Чу хотам лаъло дандон намояд [5, 28].

Бо истифода аз адоти ташбеҳи «чу»:

Боди сабо чу **дасти арӯсон** аз ин сипас

Дасти нигорбаста бурун орад аз чинор [10, 35].

Ва:

Чанг зи дасти замон нола барорад **чу раъд**,

Ҷом зи лаъли ту то ханда занад барқвор [6, 261].

Ва ё:

Меҳр чу товус шуд чилвагари субҳдам,

Чилвагари субҳро вақти арӯсӣ ҳам [6, 313].

Бо истифода аз адоти ташбеҳи «ҳамчу»:

Ёсамин аз ҳаракоти хушу ширини сабо,

Ҳамчу **Фарҳод** дарояд ба миён рақсунон [5, 58].

Дар мисолҳои болоӣ **лаб** ба **субҳ**, **боди сабо** ба дасти **арӯсон**, **нолаи чанг** ба **раъд**, **меҳр** ба **товус**, **ёсамин** ба **Фарҳод** монанд карда шудаанду маънӣ офаридаанд. Ин монандкуниҳо бевосита аз зеҳни ғундаи он барои тозаӣ, зодаи таъби Сайфи Исфарангӣ мебошанд.

Шоир ба мамдӯҳаш Абӯбақр ибни Алӣ ал-Марвазӣ ин ташбеҳро сазовор донистааст:

Эй вазире, ки аз паи садрат

Кӯҳҳо ҳамчу **мӯр** бокамаранд [6, 218].

Бо истифода аз адоти ташбеҳи «ҳамчун» шоир ҷӣ манзараи дилфиребро ба ҷайби маънӣ мекашад, ки ҳам шуниданиву ҳам диданист:

Ҳамчун **шафақ** намояд аз **сабззори чарх**

Аз шуълаҳои **лола сари теги кӯҳсор** [6, 245].

Навӣ дигар ташбеҳ ин бе ёридаҳандаи ташбеҳ сохтани ташбеҳ аст ва ин навӣ ташбеҳро ташбеҳи мавқиб номидаанд. Мисолҳо:

Эй тири фитнае, ки бувад ҳазрати туро

Ходим Зухал, **сафир Қамар**, **чодар Офтоб** [6, 119].

Мох, ки **шамъи нигорхонаи шом** аст,

Базмнигори **сипехри ойинафом** аст [5, 28].

Аз **тӯдаҳои лола** намояд намунае

Ҳуни ҳазор куштадил андар фарози тал [5, 47- 48].

Тавре аз мисолҳои оварда маълум мешавад, агар як рукни ташбеҳ адоти ташбеҳ бошад, рукни дигар ҳатман вачҳи ташбеҳ аст. Агар таври дигар гуфта шавад, ҳамон сифати муштаракӣ ду чиз асоси ташбеҳро ташкил менамояд.

Дар қасидаҳои Сайфи Исфарангӣ ташбеҳҳои пӯшида ҷой доранд. Дар ин қабил ташбеҳҳои сохтани шоир монандкунанда ва монандшаванда ҳамчун калимаи мураккаб зикр гардида, як ҷузъи он ташбеҳшаванда ва ҷузъи дигараш ташбеҳкунанда аст. Чунин ташбеҳҳои таркибиро дар қасидаҳои суханвар хеле зиёд дучор меоем, монанди «мурассаъкулоҳ», «муламмаъкабо» (Оразу холи турост ходими Руму Ҳабаш – Шоми мурассаъкулоҳ, субҳи муламмаъкабо), «гавҳарнигор» (Омад ҳаёли дилбару гавҳарнигор шуд...), «гулнигор» (Гардани тобуси гулнигори шафақро...), «зардҷеҳра» (Гил меҳӯрӣ ҷу шона аз ин зардҷеҳрай...), «ҷавзонигор» (Фалак исобаи ҷавзонигор барбандад), «ҳилолпайкар» (Моҳи духафтаи ҷом з-ӯ шуд ҳилолпайкар), «қудсрухсор» (Пӯшида равони қудсрухсор), «оташиндам» (Эй обнамои оташиндам) ва ғайра, ки дар худ сифатҳои гуногунро таҷассум намуда, забони баёни шоирро раво ва оҳангнокии ашъорашро ба маротиб афзудаанд.

Дар адабиёти мо барои мазмунсозии маъниофарӣ яке аз симоҳои бадеии анъанавӣ «шамъу парвона» аст, ки одатан ба маъшуқаю ошиқ нисбат дода мешавад. Аммо Сайфи Исфарангӣ дар байти зер маъшуқаро ба шамъ ва офтобро ба парвона ташбеҳ дода маънии нав месозад ва мегӯяд:

Шамъест орази ту, парвона офтобаш

Парвонасон ҷӣ дорӣ чандон дар изтиробаш [6, 291].

Дар мисраи дувум ёридиҳандаи монандӣ пасванди – **сон** ба ташбеҳи шоир, ки дар мисраи аввал аст, қуввати нав бахшидааст.

Чунин ташбеҳсозиву маъниофариниро на танҳо дар қасидаҳои шоир, балки дар ғазалиёти ӯ низ метавон дучор омад, монанди:

Давлату дидори туст шабпараву офтоб,

Ҷону лаби лаъли туст хармағасу ангубин [6, 651].

Сайфи Исфарангӣ дар мазмунсозӣ ва маъниофарӣ дар баробари истифодаи зиёд аз санъатҳои бадеии болоӣ, ки то ҷое ба таври муфасссал зикрашон рафт, боз аз санъатҳои бадеии маънавию лафзӣ дар адабиётмон роиҷ, монанди истиора, муболиға, тавсиф, тазоду муқобила, маҷоз, ташхис, саволу ҷавоб таҷнис, хелҳои саҷъ ва амсоли инҳо устокорона ва моҳирона кор гирифтааст.

Яке аз ин санъатҳои бадеӣ, ки дар қасидаҳои шоир бори маънӣ кашидааст, истиора мебошад. Истиора дар шеър ба маънии орият гирифтани чизе меояд ва дар он «...дар асоси монандии ду ҳодиса калимае ба худ маънои маҷозӣ мегирад. Яъне истиора ба ташбеҳ хеле наздик аст, дурусттараш ин, ки дар асоси инкишофи минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ҳосил шудааст» [16, 83].

Мисол:

Наргиси масти хобро боз қушо ба рӯи гул,

Нағмаи булбулон шунав, хез, ба рақс андар о [6, 61].

Наргис - чашм аст, ки истиора шуда омадааст.

Мисоли дигар:

Чун **ҳичоби шаб** аз миён бархост,

Аз **хурӯси саҳар** фиғон бархост.

Соқии шаб зи **кӯчаҳои уфук**

З-оташи меҳр чун духон бархост.

Аз **гилеми шаб** ар ғуборе буд,

Муштариро зи тайласон бархост.

Ошиқонро дар орзуи сабӯх

Дуди оҳе зи шамъи чон бархост [6, 148-149].

Дар байтҳои иқтибосшуда ба воситаи симоҳои маҷозии «ҳичоби шаб», «соқии шаб», «кӯчаҳои уфук», «оташи меҳр», «гилеми шаб» гӯянда аз дамидани субҳ башорат додааст. Масалан, «ҳичоби шаб» истиора аст, зеро ба ҷои «пардаи торикӣ» омадааст.

Дар мисоли зер Сайфи Исфарангӣ аз санъати ташхис кор гирифта, манзараи лаб қушодани уфукро таҷассум месозаду ба уфук ҷон мебахшад:

Чун уфук аз дами сабо ғунҷасифат қушод лаб,

Шуд гули меҳр тоза дар фасли сияҳ шаби баҳор [6, 21].

Шоир ҷомро ба ҷон мебарорад ва ба ҷом ишора намуда мегӯяд:

Эй ҷом, туро сафои анҷум,

Тоза ба дами ту ҷони мардум.

Пайваста зи имтилои ту рост

Чун субҳ лаби ту дар табассум.

Нӯш аз гуҳари ту хезаду ту

Ҳастӣ ба мисоли неши каждӯм [6, 48].

Дар ин мисол дар баробари ташхисонидан, яъне ба ҷон даровардани ҷом, ҳамчунон дар мисраи ҷаҳорум табассуми лаби ҷом ба субҳ ташбеҳ шуда омадааст.

Сайфи Исфарангӣ дар маъниофарӣ аз бозӣ дорондани сухан ва сохтани иғроқ низ бархурдор буд ва эҷодиёти худро бо ин санъати сухан низ оро додааст. Фаҳриддин Алии Сафӣ дар хусуси як иғроқи дар

замони ӯ машҳури Сайф ин ишораи қолибро дорад: «... мисоли дигар аз шеъри Сайфи Исфарангӣ, аз фузало ва шуарои Мовароуннаҳр аст. Вай дар яке аз қасидаҳои худ дар санъати игроқ байте дорад, ки ҳамаи аҳли ин замон иттифоқ кардаанд, ки он байт баробар аст ба девоне:

Сӯзиши лаъл резад аз парри Хумой дар ҳаво

Гар бибарад зи куштаи лаъли лаби ту устухон! [12, 279].

Дар ҳақиқат, дар ин байт он қадар ҳунари шоирӣ сарф гардида «маонии нав» сохта шудааст, ки хонандаро ба фикр кардан во медорад. Дар баробари баландии мазмун дар он ҳамон қадар мантиқи суҳанриоя гардидаасту ҷавобгӯи нигоштаи муаллифи «Латоиф-ут-тавоиф» ва баробар «ба девоне» мебошад.

Чун қасидаҳои Сайфи Исфарангӣ аксар мадҳиянд, шоир дар онҳо баробари васфи болохонадори мамдӯх дар мазмунсозии маъниюфарӣ аз санъати муболиға ва дараҷаи баландтари он игроқ низ хеле зиёд истифода намуда, ба суҳани ноб суҳан зам намудааст. Масалан, шоир садри Самарқанд Шамсуддин Тоҳирро бо истифода аз санъати игроқ чунин васф мекунад:

Ҳамеша, то ки рағи ҳуни лаълро хуршед

Ба сӯйи чашмаи теғи ҳаёл бикшояд.

Мисоли садри туро бод он нафоз, ки кӯҳ

Ба пеши ӯ камари имтисол бикшояд [6, 180].

Шоир дар қасидае шоҳи замон Муҳаммад Хоразмшоҳро бо истифода аз муболиғаву игроқ чунин тавсиф кардааст:

Таърихи ҷамоли тоҷдорӣ

Бар нақши нигини ту мукаррар.

Фармони туро, ки дар ҷаҳон бод

Аз мисраи азми ту равонтар,

Дарё ба забони мавҷ хонад

Дар ҳалқаи гӯши моҳии кар [6, 258].

Ба садр Заҳриддин Алиҳоча ишора карда меғӯяд:

Рӯзи умри ту чунон бод, ки даъво накунад

Бо яке соати ӯ аҳди абад ҳамсолӣ [6, 482].

Бояд гуфт, ки ин санъати бадеӣ қасидаҳои суҳанвари Исфарангиро аз нигоҳи маънӣ аз ҳар ҷиҳат зарифу обдор намудааст ва намунаҳои ҷамъ ҳама хеле зиёд аст.

Ниҳоят, таҳқиқи баррасии қасидаҳои Сайфи Исфарангӣ баёнгари онанд, ки офаридаҳои шоир тавассути қорбурди саноъи бадеӣ, ишорат ба ашхоси асотирию таърихӣ, ёди қиссаву дostonҳои пайғамбарон ва ғайра мазмунофарихое аз худ нишон додаасту он ҳама ба таҳаввули маънавий ва ҳунари шоирӣ суҳанваранд. Сайфи Исфарангӣ бо истиқбол аз шеваи баён ва устокорона ба қор гирифтани қалимаву таркибу ибораҳо ба ғанои қаломӣ мавзун муваффақ шуда, мақом ва ҷойгоҳи ҳосаи вайро дар қасидасарой муайян намудаанд. Зиёда аз ин, дар қоргоҳи таҳайюл ва андешаҳои маънинигории шоир офаридаю самбулҳои мустаъмали шеъри тоҷикӣ қорсӣ оғохон истифода шуда бошанд, боз ҳам навҷӯй ва навғонӣҳои ӯ аз ҳунари беназир ва диди баландаш гувоҳӣ медиҳанд. Умуман, ҷойи таъкид аст, ки мафҳумову вожаҳо, таркибу ибороти шоирона ба ҳадде ба мазмунбандиҳои ӯ қоргар омадаанд, ки дар қаросари қасидаҳои ӯ, агарчи асосан мадҳиянду ба мамдӯҳони алоҳида равона карда шудаанд, бӯю таровати маъонӣ бикр машомҳоро муаттар месозад.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров Бобочон. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Бобочон Ғафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
2. Зехнӣ Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷик / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 260 с.
3. Зехнӣ Т. Санъати суҳан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
4. Исфарангӣ Сайф. Нусхаи дастхати рақами 59-и Ганҷинаи дастхатҳои шарқии ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоеви АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Исфарангӣ Сайф. Мунтахаби ашъор / Сайфи Исфарангӣ. Тартибдиҳанда ва муаллифи сарсуҳан Лола Сулаймонова. – Душанбе: Дониш, 1978. – 128 с.
6. Исфарангӣ Сайф. Девон/ Сайфи Исфарангӣ. Тасхех ва таҳқиқи дуктур Зубайда Сиддиқӣ. – Мултон, Покистон. Бидуни соли нашр. – 752 с.
7. Исфарангӣ Сайф. Девон. Таҳиягар ва муаллифи пешгуфтор, луғот ва тавзеҳот Субҳони Аъзамзод. – Ҳучанд: Хуросон, 2017. – 832 с.
8. Исфарангӣ Сайф. Осори мунтахаб. Таҳиягар ва муаллифи пешгуфтор, луғот ва тавзеҳот Субҳони Аъзамзод. – Ҳучанд: Хуросон, 2017. – с.
9. Розӣ Шамси Қайс. Ал-муъҷам / Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсуҳану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп Урватулло Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
10. Адабиёти қорсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми якум / Е.Э. Бертелс, А.Е. Бертелс, А.Н. Болдирев, М.Н. Усмонов, Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1976. – 248 с.
11. Ёҳаққӣ Муҳаммадҷаффар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти қорсӣ / Муҳаммадҷафари Ёҳаққӣ. Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
12. Самарқандӣ Давлатшоҳ. Таъриқат-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. Таҳияи Муҳлиса Нуруллоева. – Ҳучанд: Ношир, 2015. – 544 с.
13. Ватвот Рашидуддин. Девон бо қитъаи «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқ-уш-шеър» / Рашидуддини Ватвот. – Техрон, 1339. – 240 с.

14. Ёҳакқӣ Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷаъфари Ёҳакқӣ. Таҳия бо шарҳу тавзе-ҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб.- Душанбе: Бухоро, 2014.-748 с.
15. Нафисӣ Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ (то поёни қарни нухуми ҳиҷрӣ) / Саид Нафисӣ. – Техрон, 1344 (ба забони форсӣ). – 630 с.
16. Занд М. Шесть веков славы / М. Занд. – М.: Наука, 1964. -252 с.
17. Гулшани адаб. Намунаи назми форсу тоҷик. Асрҳои XIII-XIV/ Тартибдиҳандагон Камол Айний, Аълоҳон Афсаҳзод, Ҷобулқон Додалишӯх. – Душанбе: Ирфон, 1975. – С. 93-103.

МАСТЕРСТВО САЙФА ИСФРАНГИ И ПОЭТИКА ЕГО КАСЫД

Сайф Исфаранги в своих касыдах пользуется множеством свежих и благозвучных словосочетаний, что делает его поэзию привлекательной формальном плане, многогранной и глубокой по содержанию. В диссертации проанализирован целый ряд этих словосочетаний и метафорических словообразований, смысловых и формальных средств художественного изображения и фигур, посредством которых показаны особенности новаторства и традиционализма в касыдах Сайфа Исфаранги.

Ключевые слова: Сайф Исфаранги, поэзия, содержание, художественная литература, мифические имена, любовные темы, исторические события, коранические рассказы, пророческие хадисы, народные и религиозные любовные истории, чистые смыслы.

THE SKILL OF SAIF ISFARANGI AND THE POETICS OF HIS KASYD

Sayf Isfarangi in his qasidas uses a lot of fresh and harmonious phrases, which makes his poetry attractive in formal terms, multifaceted and deep in content. The dissertation analyzes a number of these phrases and metaphorical word formations, semantic and formal means of artistic representation and figures, through which the features of innovation and traditionalism in the qasidas of Sayf Isfarangi are shown.

Keywords: Saif Isfarangi, poetry, content, fiction, mythical names, love themes, historical events, Qur'anic stories, prophetic hadiths, folk and religious love stories, pure meanings

Сведения об авторе:

Рахматова О.А. - Педагогический колледж Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, соискатель. Телефон: (+992) 98-587-36-36

About the author:

Rakhmatova O.A. - Pedagogical College of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, applicant. Phone: (+992) 98-587-36-36

УДК 8 Т 2 (075)

АШЪОРИ ҲАҚВИИ АДИБОНИ ТОҶИКУ ЁЗБЕК ДАР ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ САДАИ XX (дар мисоли ашъори Махмур, Муқимӣ ва Тошҳочаи Асирий)

Ўлмасова З.Х.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Дар асри XVIII ва нимаи аввали садаи XIX адабиёти бадеӣ дар тамоми шаҳрҳои Осиёи Миёна арзи ҳастӣ қард, дар ин давра ҳавзаи адабии Бухоро, Қўқанд, Хучанд, Ўротеппа ва Хева сермаҳсул буданд. Дар Хева, Қўқанд адабиёт ба ду забон – ўзбекӣ ва тоҷикӣ инкишоф ёфта, дар заминаи ин «ширу шакар», ки асосан бо санъати муламмат қорбаст мегардид, равангу ривож қард.

Шоирӣ ҳақвнигори нимаи якуми асри XIX Махмур, ки дар шаҳри Қўқанд таваллуд ёфта, соли 1844 дар ҳамаҷо вафот намудааст, ашъори ҳурро бо забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ офаридааст. Вай писари шоир ва олим Мулло Шермуҳаммад Акмал буда, номи аслиаш Маҳмуд ва тахаллуси адабии ӯ «Махмур» (ҳамрӯда—З.Ў.) будааст.

Падари Махмур Мулло Шермуҳаммад Акмал зодаи деҳаи Байтуман воқеъ дар наздикии Қўқанд буд. Ӯ дар ҷавониаш ба ин шаҳри овозадор (Қўқанд) кӯч баста, ба адабиёт шавқу ҳаваси беандоза дошт ва ҳадаш бо тахаллуси «Акмал» шеър эҷод мекард. Вай дар мадрасаҳо дарс гуфта, дар баробари он ба ҳайси «ағлам» - мушовири ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои шарият хидмат қардааст. Мулло Шермуҳаммад Акмал дар замонаш ҳамчун шоир ва олим ба мартабаи обруманд ноил гардида буд.

Маҳмуд аз ҳурдсолӣ ба китобхонӣ майл дошта ва ҳеле барвақт ба навиштани шеър шурӯъ менамояд. Махмур дар мадрасаи Мири Қўқанд, дар ҳамаҷо мадорисе, ки падараш дарс меод, таҳсил қарда, сипас дар

қўшунҳои Умархон хизмат кардааст. Баъди вафоти падараш аҳволи моддии Махмур вазнин мешавад. Шоир дар ашъори худ ашрофзодагон, рухониён, хонро ба харобии кишвар ва бадбахтии мардум маҳкум кардааст (шеърҳои «Ҳачв дар бораи Ҳочӣ Ниёз», «Ҳачв дар бораи Маҳдум Курам»). Шоир дар асарҳои худ аз санъати «ширу шакар» истифода карда, ҳукуматдорон, бойҳо ва феодалҳои замони худро ба зерӣ тозиинаи танкиду мазаммат гирифтааст. Шеъри «Ҳапалак» ба таври рамзӣ эҷод шудааст. Зери мафҳуми ҳаёти деҳаи «Ҳапалак» шоир манзараи воқеии тамоми хониғарии замонашро нишон додааст. Шеъри ӯ афкори иҷтимоию демократии шоирро ифода намуда, байтҳои ўзбекино тоҷикиро фарогир аст:

Эй чаҳондори зафар, кавкаби даври фалак, Ёш қил қиссаи кишлоки хароби Ҳапалак.
Турфа кишлоки ғазабкарда, ки паррандалари, Товуқи игначию ўрдаку ғозаш капалак..
Эй фалак қадрӯ адолат шиами мулки малак, Марҳамат чоғида раҳм айла ба ҳоли Капалак

[12, 199].

Махмур дар муҳаммаси «Муноҷот ба даргоҳи қониол ҳоҷот», ки намунаи хуби муламмаоти шикоятист, аз зулму асорати замон аз дасти чархи қачрафтор ва ҳукуматдорони чафопешаи беор ба дод омадони мардуми меҳнаткашро дар банду сатрҳои тоҷикино ўзбекӣ хеле муассир баён мекунад:

Доимо эҳсони вай бошад ба сӯи ағниё, Қард доноён ба зерӣ панҷаи ҷоҳил фано,
Тутиёнро сохта дар қайди зиндон мубтало, Андалебонро мутеи бум қардӣ эй сабо,
Аҳли донишни забони дасти нодон айладинг, Эй фалак дар бораи мо зулми беҳад то ба қай?
Мо асирон дар тилисми мардуми бад то ба қай? Бар сари мо рост он шамшери чун мад то ба қай?
Як алам дар бораи мо сохтан сад то ба қай? Эй, ситампарвар, юраклар таҳ ба таҳ қон айладинг! [12, 199]

Як қатор ҳаҷвҳои Махмур, ки ба тариқи «ширу шакар» гуфта шудаанд, ба ашҳоси воқеии замони шоир нисбат доранд ва ҳислатҳои қабехи онҳоро ба зерӣ танқид мегиранд. Масалан, дар шеъри «Авсофи қози Муҳаммад Рачаби Авҷ», ки дар мазаммати қозии золими Андичону Янги Қўрғон гуфта шудааст, чунин сатрҳо мавҷуданд:

Бу маҷмӯи солори волоҳасаб, Сазовори қози Муҳаммадрачаб.
Эрур Андичон анга асли ватан, Вале ҳолиё Янги Қўрғонда тан..
Ачаб қозие, қоҳиле, қоҳиле, Бўлуб омилиқ илмига қомиле..
Ғаҳе пешвои сияҳномалар, Ғаҳе доҳили базму ҳангомалар,
Ғаҳе толиби базлаву ҳарзағўй, Ғаҳе нозими назми берангу бӯй [12, 201].

Як шеъри дигари Махмур, ки дар ҳаҷви сарватманди бедодгар ва мумсик Хоча Мир Асад таълиф шудааст, бо чунин сатрҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ сар мешавад:

Гуфт: Эй шоири Махмур туро нест хабар? Хоҷаи Мир Асад шуд зи фано сӯи бақо.
Деди: Эй Ҳайратий гӯё сенга етмади хабар? Хўҷамиз қилди фано мулкидин оҳанги бақо [12, 200].

Шеъри ҳаҷвии Махмур «Дар сифати Қосим беклар беги» низ бо «ширу шакар» қорбасти шудааст. Бояд қайд кард, ки сарҳат ва ё сарлавҳаи тамоми шеърҳои Махмур бо забони тоҷикӣ оғоз шуда, (яъне номи ашъор тоҷикӣ – З.Ў.) минбаъд идомаи он бо забони ўзбекӣ. Беҳтарин анъанаҳои ашъори демократӣ ва ҳаҷвии Махмурро шоирони ўзбек дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX: Муқимӣ, Завқӣ, Аваз Отар-ўғли идома доданд.

Академик Воҳид Абдуллоев навиштааст: «Анъанаи зулҳисонаинӣ бештар дар доираҳои адабии Самарқанду Қўқанд, Хоразму Бухоро давом мекард. Аз шоирони асрҳои охир (охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар назар аст – З.Ў.) дар Самарқанд Абдулқарим Сипандӣ, Насриддини Ҳодӣ, Саидахмади Аҷзӣ, Саидахмади Васлӣ, Иброҳим Чуръат, Абдуҷалили Писандӣ, Фаҳриддин Розӣ, Мирзоқарим Фикрӣ, Мирзошарифи Ҳилмӣ, барин даҳҳо шоирон ба ҳар ду забон шеърҳо гуфта, мақола, рисолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ навишта, ба тараққиёти адабиёт, илму маърифати ду халқӣ бародар ҳиссаи муайяни худро гузоштаанд» [1, 142].

Чунончӣ, Сипандӣ эҳсосоти пур аз меҳру муҳаббати худро ба ёри азизаш чунин ифода кардааст:

Нури чашми ман бирафту боз келгин ёнима, Сўхтам аз дасти ту, раҳм айла куйган жонима.
Як назар кун сӯи ман, ўлдурма мендек бандани, Тири ишқат мекушад, зомин бўлурсан қонима.

Дар «Баёзи Ҳазинӣ» чунин шеъри ширадори Зулулии Намангонӣ сабт шудааст, ки дар мавзӯи мақолаи мо ҷолиби таваҷҷуҳ аст:

Ашъори латифу нуқтаи хуб,
Абёти лазизу назми марғуб,
Қилди бу кеча Зулулӣ мактуб.

Ноз ўзгачаю ситам бўлакча [12, 202].

Шоирон Мунис ва Аваз низ чунин ашъори ширин доранд. Шамсиддин Шохин гуфтугӯи қаҳрамони лирикии худро бо маҳбубаи турк бо зарофати хосса ба қалам овардааст:

Турки ман дӯш ғзаб карду бигуфт: - Ўлдураман!

Гуфтам оҳиста ба гӯшаш, ки: Киро? Гуфт: – Сани [12, 201].

Дар нимаи дуюми асри XIX дар адабиёти тоҷик ва ўзбек ғояҳои маорифпарварӣ ба вучуд омаданд. Афкор ва ғайолияти маорифпарварон дар ин давра, чунон ки Расул Ҳодизода дуруст навиштааст, «асосан бо се равия, яъне бо равияи танқиди сохти давлатӣ ва иҷтимоии феодалӣ, тарғиби маърифат, илму дониши дунявӣ, тарғиби тарзи зиндагӣ (ва ҳатто давлатӣ) – и мамлакатҳои Аврупо ва Россия ва ниҳоят бо равияи ҳимоя намудани манфиати оммаи меҳнаткаш зоҳир мегашт» [13, 105].

Адабиёти маорифпарварӣ ба тасвири лавҳаҳои зиндагии воқеии халқ рӯ овард. Мазмун ва муҳтавои ашъори шоирони Осиёи Миёна тамоман дигаргун гашт. Онҳо ба офариниши симои одамон, меҳнаткашонии ранҷбар ва бойҳои золиму ҳасис пардохтанд. Тамоюли ҳаҷвии эҷодиёти онҳо иллатҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии ҷомеа ро фаш кард. «Дар он асар мувофиқи талаботи замон ва равияи умумии ҳаракати маорифпарварӣ майли ба забони гуфтугӯи мардум наздик овардани шуд»... Ин майлро мо ҷараёни демократикунории забони адабӣ номида метавонем» [13, 27].

Истифодаи санъати «ширу шакар» дар роҳи тасвирҳои ҳақиқатнигоронаи ҳаёти иҷтимоии мардум, манзараҳои ҳаёт ва офариниши образҳои инсонӣ ҳалал надод, балки кӯмак кард.

Муқимӣ ва Фурқат, ки ҳамчун шоирони зуллисонайн шеърҳои гуногунмазмунӣ ўзбекӣ ва тоҷикӣ сурудаанд, муламмаот низ гуфтаанд. Дар эҷодиёти Муқимӣ муламмаоти комил, аммо дар осори Фурқат унсурҳои хуби «ширу шакар» ба назар мерасанд. Дар байни ғазалҳои Муқимӣ ду навъи муламмаъ мушоҳида мешавад. Навъи аввал ин аст, ки нисфи аввали ғазал ба тоҷикӣ, нисфи дуюми он ба забони ўзбекӣ суруда шудааст. Ғазали «Нигори маҳваш» аз ҳамин навъ аст. Дар он сатрҳо сифатҳои зоҳирӣ – ҳусну ҷамол ва хусусиятҳои олами маънавӣ – зарифию зиракӣ, таъби баланду базморӣ, адофаҳмию суҳансанҷӣ ва ширинзабонии дилбар бо усули сифатчинӣ ситоиш гардидаанд:

Нигоре маҳваше, ки кам бўлур мундоғ парипайкар,
Санавбарбӯй, насринхӯй, сунбулмӯй, симанбар.
Зарифу зираку дилхоҳу дилҷӯ, дилкашу марғуб,
Расотабӯ салимулвазӯ базмро, ачаб дилбар.
Адофаҳму суҳансанҷу шакаргуфтору шӯрангез,
Сабиҳулвачҳу некӯшаклу матбӯу накӯахтар [10, 177].

Давоми ғазал бо забони ўзбекӣ. Чи тавре, ки дар сатри якуми он ду калимаи ўзбекии «булар мундоғ» («чунин мешавад») қорбаст шудааст, дар сатрҳои ўзбекӣ низ аз ҷумлаи «хуришеди тобоне», «асири ҳалқаи зулф», «сунбулу райҳон» ва дигар таъбирҳои қолабии анъанавии тоҷикӣ ба қор рафтаанд. Ҳамаи онҳо якҷоя бо тавсифу таркибҳои ўзбекӣ боз ҳам ҷеҳраи раъноӣ дили зебои дилбар ҳам ботин ва ҳам зоҳирро ифода менамоянд:

Малоҳат осмонида юзи хуришеди тобоне,
Латофат бўстонида қадидин сарвдур музтар.
Хироми бандаси кабку каломи воласи тӯти,
Кӯзи саргаштаси оҳу, лаби шармандаси шақкар.
Асири ҳалқаи зулфу хатидур сунбулу райҳон
Ғуломи доғдори оразидур лолаи аҳмар.
Негар жиннатини нася, нақд турганда Муқим ошиқ,
Узи – хур, кӯзи – хулду қади – тӯбию лаби – кавсар [10, 177].

Ғазали дигари Муқимӣ «Шикояти безгак» мазмуну моҳияти ҳаҷвӣ дорад, саҳеҳтараш ҳаҷву мутоибаест аз халқ. Шоир бо се байт аввали ғазал дар натиҷаи вараҷа ба ҳоли ҳароб гирифта шудани халқро дар мисоли қаҳрамони ҳаҷвии шеър нишон дода, баъдан ҳамин мавзӯро идома медиҳад. Давоми шеър байт андар миён «ширу шакар» аст. Дар онҳо бо таъсири вараҷа беҳолу бемадор ва лоғари бекуват гардидани бемор тасвир ёфта, бемории фавқуззир маҳкум шудааст:

Зи сар то по нобуд аз дарду андӯху ғамат холӣ,
Мусаллат шуд, худоё, тавба карадам, аз кучо безгак?
Табу тобидин ўртаб жисми куйди сабру тоқат ҳам,

Бу қандок дард ё раб: ман тураи Қўқонда ё безгак? [11, 75]

Байтҳои тоҷикию ӯзбекӣ мазмунан як чиз нестанд, ҳамдигарро тақрор намеkunанд, балки пурра қарда, тақмил медиҳанд ва дар баробари ин моҳияти ҳаҷвӣ шеърро ҳамачониба зоҳир менамоянд:

Ба ғорат бурда қувватҳо, хурӯшон мерасад имрӯз,
Намедонам, ки боз акнун чи ҳақ дорад ба мо безгак?
Йўғон бир одами семизни тутсинким, бир оз озсун,
Тутар ман нотагонни, тутмаса ҳам гӯиё безгак

Байти таҳаллус аз як сатри ӯзбекӣ ва як сатри тоҷикӣ фароҳам омада, ҳамчун ҷамъбасти муламмаъ хизмат мекунад:

Илоҳи бандамен ожиз, Муқимӣ, лутф қил, қолсун,
Ба ҳаққи сураи Қуръону оёти шифо, безгак [11, 209].

Дар шеъри «Ҷавоби руқъаи Нодими Намангонӣ», ки ҳуди сарлавҳа тоҷикист, матлаъ низ тоҷикӣ омадааст:

Ассалом, эй тураи олиҷаноб,
Матлаи дебоҷаи ҳар фаслу боб.

Дар шеъри мазкур боз як мисраи тоҷикӣ дар ҷунин байт истифода шудааст:

Бу сабабдин ваъдамиз ёлғон бўлуб,
Ҳамчунон симоб мо дар изтироб [11, 76].

Дар баъзе ғазалҳои Муқимӣ байту мисраъ ва бисёр таъбирҳои тоҷикӣ дида мешаванд. Шояд шоир ин гуна унсурҳои забон ва тарзи баёни тоҷикиро маҳз барои офаридани «ширу шакар» истифода накарда, балки ин хусусияти тафаккури бадеӣ ва сабки эҷодӣ ӯ бошад. Чунки забони тоҷикӣ барои Муқимӣ забони бегона ё забони ҳамсоя набуд, балки забони модарӣ буд. Зеро модари ӯ тоҷикзани хучандӣ Ойшабиёӣ буда, дар байни мардум бо номи Хуморбиёӣ машҳур будааст. Аз ҳамин ҷост, ки дар шеъри Муқимӣ дар мавзӯи вараҷа – «Беҳад ёмон безгак» бо байте хотима ёфтааст, ки як мисраш тоҷикист:

Илоҳо, сакла шарридин Муқимӣга жияндур бу,
Ба ҳаққи чорёру ҳурмати пайғамбарон, безгак [11, 76].

Мисраи дуоми матлаи «Орзу» ном ғазали Муқимӣ низ тоҷикист:

Фикримиз боғидин унмас жуз ниҳоли орзу,
Маҳфили арбобу шамъу қилу қоли орзу [11, 209].

Дар ғазали номбурда ибораю таъбирҳои тоҷикии «*ниҳоли орзу*», «*пару боли орзу*», «*ҳилоли орзу*», «*оби зулоли орзу*», «*поймоли орзу*», «*аз камоли орзу*», «*соҳибҷамоли орзу*» низ ба назар расиданд, ки мазмуну моҳияти онро ба тафаккури хонандаи тоҷик наздик меkunанд. Ин гуна ибораю ифодаҳо дар ашъори Муқимӣ ва дигар шоирони ӯзбек ҷунон фаровонанд, ки дар натиҷа баъзе байтҳои муламмаъ метавон гуфт. Масалан, дар ғазали «Салом, эй меҳрубонлар». Ҷавобномаи Муқимӣ ба Фурқатро меҳонем:

Салом, эй ошнои жонажонлар,
Ақидатпеша, мушфиқ меҳрубонлар.
Аёзи вақту Афлотуни даврон,
Фариддуддахр, Арастуи замонлар [11, 108].

Ғазали «Ҳаҷви от» («Ҳаҷви асп») бо ҷунин байти ширу шакар» оғоз ёфтааст:

Эй сипеҳри мақрамат, в – эй меҳри бурҷи эътило,
Шаҳси олинг айламиш ҳақ мазҳари иззу ало [11, 63].

Дар мактубҳои мансури Муқимӣ низ байтҳо ё фардҳое ба назар мерасанд, ки тоҷикианд. Ин гуна шеърҳо хусн ва мазмуни номаҳоро афзуда, қаробате бо муламмаъ ҳосил менамоянд. Чунончи, дар мактуби ўзбекии ба Маҳмадхоча ва ошноӣ ғоибона Мулло Каримҷон навиштаи Муқимӣ чунин сатрҳои ғилаомези тоҷикӣ истифода шудаанд:

Маро зи рузи қиёмат ғаме, ки ҳаст, ин аст,
Ки рӯи мардуми Қўқанд боз мебинам [11,116].

Мактуби дигари Муқимӣ ба унвони «Бародари киромӣ Мавлоно Камӣ» чунин сатрҳои тоҷикиро дарбар гирифтааст:

Нолае дорему маҳви пардаи гӯши худем,
Шавқи моро бар каси дигар димоғи арз нест [11,118].

Дар эҷодиёти Муқимӣ ва Фурқат ҳусни таваҷҷӯҳ нисбат ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ хеле равшан ифода ёфтааст. Онҳо дар баъзе асарҳои худ образҳои фарзандҳои рус ва тоҷикро офарида, тарзи гуфтори онҳоро низ нишон додаанд. Ба ин муносибат дар баъзе офаридаҳои онҳо калимаю ибораҳои русӣ, байтҳои тоҷикӣ омехта бо ўзбекӣ чун муламмаот ба назар мерасанд. Муқимӣ дар маснавии ҳаҷвии «Дар таърифи бойи москвӣ» муносибати мардикорони масҷидро ба бойи фиребгари москвӣ чунин овардааст:

Ҳочиб кетти маччойилар аскари
Бориб, шулки юртига таъкидлари:
Сарое, ки ў бошадан зинҳор,
«Дар он ҷо марав, мемури, эй табор» [11, 75].

Дар шеъри ҳаҷвии «Баччағар» низ Муқимӣ хислатҳои пасти муфтхӯрҳоро як – як номбар карда менависад:

Бар пучак пул, хайр ногоҳ бир гадо қилса тамаъ,
Истаган янглиғ вужудин андин анқо баччағар.
Меравад ҳар ҷо шикамро маҳзи пур қардан, дигар –
Нест парвои ғами имрӯзу фардо баччағар [10, 75].

Асари Муқимӣ «Дар таърифи бойи москвӣ» бошад, калимаю ибораҳои ўзбекӣ, русӣ тоҷикиро фаро гирифтааст, ки дар натиҷа шакли нави муламмаъ – «ширу шахду шакар» ба вучуд меомад. Масалан:

Тотиб мардикорларин – «Сейчас юринг»,
Пожалиста, - дер эрди. – эмди туринг.
Дубора яна борди ишға шул,
Сўкиб – «нет» – деди, - келма дуррак пошёл! [10, 75].

Дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX вобаста ба таъсири забон ва маданияти рус дар адабиёти тоҷику ўзбек ғояҳои маорифпарварӣ инкишоф ёфтанд, дар тафаккури бадеӣ аз забони услуби адабиёт тамоюли нав ба вучуд омад: шоирони тоҷик ва ўзбек, ки ҳамоно анъанаҳои дузабониро ривоч медоданд, дар осори худ ба ҷуз истифодаи дузабони ҳамдигар, калимаю ибора ва баъзе ҷумлаҳои забони русиро низ истифода мекарданд. Тошхочаи Асирӣ яке аз чехраҳои шинохтаи ин давр ба ҳисоб миеравад, ки баъд аз таҳсили ҷаҳорсолаи Хучанд соли 1883-юм барои тақмили илм ба яке аз марказҳои бонуфузи водии Фарғона-шаҳри Қўқанд сафар мекунад ва дар мадрасаи «Хоним» ҳашт сол ба донишомӯзӣ машғул мешавад. Ҳаминро бояд қайд кард, ки дар Қўқанд русҳо зиёд буданд ва бинобар ин дар ин ҷо мактабҳои русӣ ҳам кушода шуда буданд. Дар ин мактабҳо русҳо ва баъзе фарзандони аҳолии маҳаллӣ ҳам мехонданд.

Шоир хангоми таҳсил дар шаҳри Қўқанд ба намояндагони фарҳанги халқи ўзбек ба мисли Муҳаммадминхочаи Муқимӣ, Зокирҷони Фурқат, Убайдуллоҳи Завқӣ робитаи дӯстӣ пайдо мекунад. Дар ҳамин айём ба зиддияти рус низ шинос гардида, ба омӯختани забони русӣ машғул мешавад. Дар ҳамон замон аз матбуоти даврии русию туркзабони Осиёи Марказӣ ва Қافқоз баҳравар мегардад.

Тошхочаи Асирӣ «Маснавий»-и худро ба тарзи «ширу шаҳду шакар» эҷод карда буд, ки қаҳрамони он зани рус буда, хусни тавачҷуҳ ва эҳтироми комили шоирро ба худ кашидааст. Ашъори Тошхочаи Асирӣ ба забонҳои тоҷикиву ўзбекӣ эҷод шудаанд. Вале дар шеърҳои алоҳида, ки ба обёрии заминҳои лабташна бахшида шудааст, шоир на танҳо калимаҳои алоҳидаи русӣ, балки мисраъҳои пурраи русиро овардааст. Хусусияти дигари ин шеър дар он аст, ки шоир калимаҳои русиро ба ғазалҳои дохил карда, вазну қофияи мисраъҳои ба забони тоҷикӣ оварда, ба ҳам мувофиқ намудааст ва ин вазну қофия ба мазмун ҳалал нарасондааст. Вақте ки Тошхочаи Асирӣ мувофиқи хоҳиши қаҳрамони асар маснавий мазкурро меоварад, зани рус ба завқ меояд. Инак порчаи хотимавии асар:

<i>Гуфтам: Шу замон ўзимга келдим,</i>	<i>Ўлган эдим бу дам тирилдим.</i>
<i>Чун этди арода қилу қоле,</i>	<i>Гаммоза деди: «Как ваша фамилия?»</i>
<i>Гуфтам ба ҳазор аҷзу лоба,</i>	<i>Ул чехраси фоик офтоба:</i>
<i>Эй чони ҷаҳнофаринаи</i>	<i>Кухтулгуҳари нигоҳбинаи.</i>
<i>Майхонаи шиқ ичида гумном,</i>	<i>Файёз ила дурди дарда ҳамҷом.</i>
<i>Лаълина тил ўлди анда густох,</i>	<i>Деди бу назокат ила «Эй бох»</i>
<i>Лаҳҷанг дуридин умедворам.</i>	<i>Гавҳар тўкултурга интизорам.</i>
<i>Самъинг ила мадҳали ара,</i>	<i>Бир нуқта савол қилмагим фара.</i>
<i>Сад чон ҷаҳон агар бикобам,</i>	<i>Ин гуна тараб кучо биёбам!</i>
<i>Килки караминг саҳом бермиш,</i>	<i>Садди замона ном бермиш [4, 30].</i>

Дар маснавий мисраъҳои русӣ низ мерасанд, ки дар онҳо на танҳо майлу рағбати шоир нисбат ба забони русӣ дида мешавад, балки кушиши ба вазни арӯз дохил кардани калимаҳои ибораҳои русӣ низ равшан ифода ёфтааст. Масалан, дар бораи шоирро ба хонаи худ таклиф кардани зани рус менависад:

Гуфто: Зи раҳи ҳавопарастӣ:
Приходите ко мне в гости [4, 30].
Дар мавриди аҳволпурсӣ мефармояд:
Гуфто зи саволики муравваъ:
Здравствуйте, как здоровье? [4, 30]

Аввалан, аз мисолҳо пайдост, ки Тошхочаи Асирӣ забонҳои ўзбекӣ ва каму беш русиро ҳам медонистааст. Сониян, аз лексикаи ашъори ӯ маълум мегардад, ки забони арабиёро хуб медонад. Ҳамин тарик, ашъори Тошхочаи Асирӣ аз ҷиҳати лафзу маънӣ мукамал буда, аксаран ба мавзӯҳои муҳимми иҷтимоӣ бахшида шудаанд ва бо ифоданокӣ ва хусусиятҳои омӯзандагии худ дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи арзанда доранд. Ҳамасрӯҳи шоир қобилияти забондонии ўро таъкид кардаанд, ки шоир Зуфархони Ҷавҳарӣ яке аз онҳост. Вай дӯсту ҳамсӯҳбати Тошхочаи Асирӣ буда, бо ӯ мукотибаи манзум низ доштааст, ки дар марсияи худ ба вафоти Тошхочаи Асирӣ ҳамин фазилати ўро махсусан қайд кардааст:

Баҳори фазлу субҳи ақлу дониш,
Чароғи базми волофитратон буд.
Зи лафзи форс то туркию тозӣ,
Чи санъатҳо, ки аз қилқаш айён буд [13].

Муҳити зиндагӣ, доираи дониш, савияи тафаккури илмӣ ва бадеӣ, робита бо анъанаҳои назми форс-тоҷик ва турк, бо шоирони муассир ва гуногунзабон равияҳои асосии ғоявӣ ва эстетикӣ шеъри Тошхочаи Асирӣ, сабки хосаи эҷодии ўро муайян кардаанд.

Робитаи қаробат ҷӣ тавре ки таъкид гардид ҳам дар адабиёт, ҳам дар илму ҳунару меъморӣ ва ҳам дар муносиби тоҷику ўзбек ба вучуд омада, вусъат ва истеҳком ёфтааст, ки яке аз шаклҳои зухуроти он дузабонӣ мебошад. Зуллосонаиние, ки тафаккури бадеии тоҷикҳо ва ўзбекҳо ифода мекунад, падидаи дурахшони дӯстии бародарӣ ва таърихӣ ин халқхост ва мардумони тоҷику ўзбек таърихан ҳамсояву ҳамтақдир буданд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, В. Дидори дӯстон – шодии мо: Таронаҳои дӯстӣ / В.Абдуллоев – Тошкент, 1968.
2. Айний, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айний – Москва: Нашриёти маркази Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусилистии 1926. – 626 с.
3. Асирӣ, Т. Мунтахаби ашъор / Т.Асирӣ – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960.
4. Асирӣ, Т. Гулчин / Т.Асирӣ – Душанбе: Ирфон, 1964.
5. Асирӣ, Т. Ашъори мунтахаб / Т.Асирӣ – Душанбе: Адиб, 1987. , Бертелс, Е. Э. История персидско – таджикской литературы / Е.Э. Бертелс М.: 1960.
6. Ғафуров, Б. Тоҷикон: иборат аз 2 кит. / Б.Ғафуров – Душанбе: Ирфон, 1998. – Кит.1. – 704 с.
7. Ғафуров, Б. Тоҷикон: иборат аз 2 кит. / Б.Ғафуров – Душанбе: Ирфон, 1998. – кит.2. – 416 с.
8. Маллаев, Н. М. Ўзбек адабиёти таърихи / Н.М. Маллаев. – Тошкент, 1965.
9. Муқимий. Икки томлик асарлар ҷиллаи 1 т. / Муқимий – Тошкент Ўз. СССР давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1960.

10. Муқимий. Икки томлик асарлар тўплами. 2 т. / Муқимий – Тошкент Ўз. СССР давлат бадий адабиёт нашриёти, 1960.
11. Ўзбек шеърлари антологияси. 5 томлик, 1 т. – Тошкент Ўз. СССР давлат бадий адабиёт нашриёти, 1961.
12. Ходизода, Р. Адабиёт тоҷик дар нимаи дуоми асри XIX / Р.Ходизода. – Душанбе, 1968.
13. Шодиев, Э. Қўқон ва Ҳужанд адабий алоқалари тарихидан (XIX аср охири XX аср бошлари) / Э.Шодиев – Ленинобод 1968.

САТИРА И ЮМОР В ПОЭЗИИ ТАДЖИКСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XIX ВЕКА И НАЧАЛА XX ВВ.

(на примере поэзии Махмура, Мукими и Тошходжи Асири)

В статье рассматривается художественная деятельность литературных кругов Бухары, Коканда, Худжанда, Ура-тюбе и Хивы в XIX и начало XX вв. Автор подчеркивает, что в Хиве и Коканде литература развивалась и процветала на обоих языках - узбекском и таджикском.

Автор статьи подчеркивает что в своих сатирических стихах Махмур осуждал дворянство, духовенство, хана на разрушение страны и бедствия народа. Стихотворения, написанные с чередованием строк или бейтов на двух языках, с учетом привлекательности их содержания и формы, т.е. вкуса, характеризуют как смесь «ширу шакар» - «молока и сахара». Автор утверждает, что, если они созданы по такому же принципу на трех языках, их определяют, как «ширу шахду шакар» - «молоко, мед и сахар». Чередующиеся строки, бейты или отрывки в газелях, одах или поэмах не являются переводами друг друга, а представляют собой оригинальные создания. В своих произведениях поэт использовал искусство «ширу шакар» и критиковал правителей, богатых и феодалов своего времени. Под концепцией жизни в селе «Хапалак» поэт показал реальную картину своего времени. Работа Мукими насыщена деталями «муламма», но в работах Фурката есть хорошие элементы «молока и сахара».

Среда и окружение, объем знаний, уровень научного и художественного мышления, связь с традициями персидско-таджикской и турецкой поэзии, с влиятельными и многоязычными поэтами определили основные идейно-эстетические направления поэзии Тошходжи Асири, его уникальное творческое стиль.

В заключение автор подчеркивает, что взаимоотношения в литературе, науке, искусстве и архитектуре, а также в таджикской и узбекской музыке расширились и укрепились, одной из форм которой является двуязычие.

Ключевые слова: таджикско узбекская литература, сатира и юмор в поэзии конца XIX начало XXвв., Махмур, Мукими и Тошходжа Асири

SATIRE AND HUMOR IN THE POETRY OF THE TAJIK AND UZBEK WRITERS OF THE XIX CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

(for example poetry Mahmura, Mukimi and Toshhoji Asiri)

He article examines the artistic activities of the literary circles of Bukhara, Kokand, Khujand, Uroteppa and Khiva in the 19th century. The author emphasizes that in Khiva and Kokand, literature in both languages - Uzbek and Tajik - developed and flourished on the basis of this «milk and sugar».

The author of the article emphasizes that in his satirical poems, Makhmur condemned the nobility, clergy, and the khan for the destruction of the country and the disaster of the people. Poems written with alternating lines or baits in two languages, taking into account the attractiveness of their content and form, i.e. taste, characterized as a mixture of «shiru shakar» - «milk and sugar».

Alternating lines, baits or passages in gazelles, odes or poems are not translations of each other, but represent original creations. In his works, the poet used the art of «shiru shakar» and criticized the rulers, wealthy and feudal lords of his time. Under the concept of life in the Khapalak village, the poet showed a real picture of his time. Mukimi's work is full of «mulamma» details, but Furkat's works have good «milk and sugar» elements.

The environment and environment, the amount of knowledge, the level of scientific and artistic thinking, the connection with the traditions of Persian-Tajik and Turkish poetry, with influential and multilingual poets determined the main ideological and aesthetic directions of Toshkhoji Asiri's poetry, his unique creative style.

In conclusion, the author emphasizes that relationships in literature, science, art and architecture, as well as in Tajik and Uzbek music, have expanded and strengthened, one of the forms of which is bilingualism.

Keywords: majik uzbek literature, satire and humor in poetry in the 19-th and early 20-th centuries, Makhmur, Mukimi and Toshkhoji Asiri.

Сведения об авторе:

Ульмасова З. – доктор филологических наук, профессор кафедры современной таджикской литературы, факультета таджикской филологии ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова». Адрес: Республика Таджикистан, Худжанд, 735700, просп. Исмаила Сомони 199, кв. 80; Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: zamira_ulmasova@mail.ru

About the author:

Ulmasova Z. doct of Philology of Chair of Modern Tajik Literature State educational institution Khujand State University named after B.Gafurov .address: Republik of Tajikistan, Kyujand, 735700, Ismail Samani street 199, Apt 80; telephone: (+992) 92 771 44 70; E-mail address: zamira_ulmasova@mail.ru

НАҚШИ ҚОФИЯ ВА РАДИФ ДАР АШЪОРИ БАЧАГОНАИ АЛИ БОБОЧОН

Ғафурова Г. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Алӣ Бобочон аз зумраи шоиронест, ки дар эҷоди шеъри бачагона таҷрибаи зиёде касб кардааст ва ин таҷрибаи ӯ на танҳо дар мазмуну муҳтавои шеър, инчунин дар зебу орои шакли зоҳирии он низ бармало ба мушоҳида мерасад. Шоир кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки ба тавассути корбурди қофия ва радифҳои бамаврид мусиқии канории ашъори бачагонаи худро тарвиҷ диҳад, то ин ки онҳо мавриди тавачҷуҳи бачагону наврасон қарор гиранд. Дар адабиёти мо шеъри беқофияро касе эътироф намекунад.

Тавре ки маълум аст, қофия дар шеърҳои суннатӣ аз унсурҳои муҳимтарини шеър маҳсуб меёбад. Ақидаи мазкур дар асари машҳури Насириддини Тӯсӣ «Меъёр-ул-ашъор» низ матраҳ шудааст ва ӯ шеърро каломии қофиядор ва мавзун арзёбӣ кардааст. Бархе аз ноогоҳон гумон мекунанд, ки шеъри нави форсӣ, ки бо унвони «шеъри мудерн» шуҳрат дорад, аз қофия маҳрум аст. Аммо ин ақида хатост. Бунёдгузори шеъри нави форсӣ Нимо Юшич, ки бо ворид кардани навгариҳои дар шакли шеър шуҳрат дорад, зикр намудааст, ки шеъри беқофия «одами беустухон» мебошад. Мавсуф мавҷудияти қофияро дар шеъри нав ҳам ҳатмӣ медонист. Аз ҳамин лиҳоз, шеърҳои нимоӣ, ки онҳоро шеъри озод низ меноманд, ҳама дорой қофияанд.

Бояд афзуд, ки адабиётшиносии қарни бистуми тоҷик Тӯракул Зеҳнӣ дар бораи қофия чунин андешаи ҷолиб дорад: «Дар ҳақиқат, гӯш ба воситаи қофияҳо ба ҳаракат медарояд ва эҳсоси лаззат менамояд ва бо омадани ҳамсадоҳо ва садонокҳои мухталиф як навъ лаззат ва хушнудӣ эҳсос мешавад» [7, 384-385]. Воқеан, Зеҳнӣ дуруст мефармояд. Қофияи шеър аз унсурҳои зарурии он аст. Хонанда дар қадом синну сола, ки бошад, шеъри беқофияро ба хушӣ пазиroy намекунад ва агар иҷборан пазиroy кунад ҳам, онро ба осонӣ ҳифз карда наметавонад. Қофияҳо ва калимаҳои хушонаг агар дар мавриди худ истифода бурда шаванд, қимати бадеӣ ва эстетикӣ шеърро меафзоянд.

Масалан, шоир Алӣ Бобочон дар шеъри «Шамолӣ меҳрубон» аз қофия чунин қор гирифтааст:

*Нисфирӯзӣ Назира Бо хоҳарони Мунира,
Дар рӯи ҳавлӣ хушнуд Лӯхтакбозӣ менамуд.
Ногаҳон шамол омад, Ба ҳавлишон даромад.
Дарахти себро ларзонд, Тақар-туқур себ резонд... [2, 6].*

Алӣ Бобочон дар ин шеъри сюжетнок, ки аз 18 байт таркиб ёфтааст, аз усули қофияпардозии маснавӣ қор гирифтааст ва аз оғоз то анҷоми шеър ҳамин усулро риоя намудааст. Сохтори қофиябандии шеър чунин аст: АА, ББ. Дар ин пораи шеъри мисоловардаи мо калимаҳои зерин ҳамқофияанд: *Назира-Мунира; хушнуд- менамуд; омад- даромад; ларзонд- резонд*. Шоир дар байти нухуми ин шеър зимни корбурди калимаи русӣ- интернационалӣ (байналмилалӣ)- и «водопровод» онро бо калимаи тоҷикӣ «шод» ҳамқофия кардааст:

*Назди водопровод
Бурданду бо дили шод... [2, 6]*

Ба фикри мо, қорғирӣ аз тарзи қофиябандии маснавӣ қори шоирро дар ин шеър осон кардааст. Ин усули қофияроӣ дар адабиёти мо собиқаи дерина дорад. Шоирони классик ҳам аз ин усул фаровон истифода бурдаанд. Баҳром Сирус ақида дорад, ки «шоир дар маснавӣ барои ҳар як байти асари худ қофияи ҷудогона пайдо мекунад ва барои пайдо кардани қофия, чунонки дар шакли қасида дида мешуд, ба саҳтиҳо намеафтад» [9, 139].

Маҷмӯаи Алӣ Бобочон «Мусича» аз 15 шеър иборат буда, бар замми шеъри таҳлилшуда инчунин дар шеъри ҳамноми маҷмӯа «Мусича» ва шеърҳои «Ман омадам бо вагон», «Озодаи озодакор», «Қабк ва Лаклак» ва «Мураббӣ-хола» усули қофиябандии маснавӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Таъкид кардан бамаврид аст, ки Алӣ Бобочон дар маҷмӯаи ашъори бачагонаи худ, ки «Пайғоми парасту» ном дорад ва он шомили 140 шеър аст, аз усулҳои гуногуни қофиябандӣ истифода бурдааст. 61 шеъри ин маҷмӯа бо усули қофиябандии яккадармиён, яъне аз рӯи сохтори қофиябандии АБВБ эҷод шудааст. Бозтоби ин усули қофиябандӣ дар шеъри «Гурбачаи варзишгар», ки аз 28 мисраъ иборат аст, бармало мушоҳида мешавад ва шоир аз оғоз то анҷоми шеър ҳамин усулро пайғирӣ кардааст. Банди аввал ва охири шеърро иқтибос меорем:

*Гурбачаи ман-
Мошони хушёр,
Саҳар ба варзиши
Ҳамеша тайёр.
То рӯи наҷӯяд
Гурбачаи ман,
Асло ба ҳӯрок
Назанад даҳан [5, 10].*

Чунин услуби қофиябандӣ инчунин дар шеърҳои дигари ин маҷмӯа, аз қабилӣ «Мӯрчаҳо», «Шербача», «Самовор ва кӯза», «Зангӯла», «Бозори китоб», «Иди маърифат» ва ғайра мавриди истифодаи шоир қарор гирифтааст.

Алӣ Бобочон дар иншои 32 шеъри маҷмӯаи мавриди назар аз тарзи қофиябандии маснавӣ кор гирифтааст. Шеърҳои «Ҳисобдон», «Бӯсаи модар», «Ҷавоби Низом», «Рӯзи муборак», «Дунёи Озар», «Чуръати Харгӯш» ва «Посуhi намак» аз ҳамин қабиланд.

Қофияроии нави салибӣ дар адабиёти муосири тоҷик кайҳост, ки ба ҳукми анъана даромадааст ва онро муҳаққиқони тоҷик қофияроии ҷаҳорпора низ номидаанд. Сохтори ин қофияроӣ АБАБ мебошад. Ин падида дар шеъри «Гулпарварон» ба мушоҳида мерасад:

Омад баҳори дилкушо, Мо гулишинонӣ мекунем.

Бар марзи боғу розҳо Мо обмонӣ мекунем [5, 27].

Бояд таъкид намуд, ки шеъри мазкур дар шакли суруд эҷод шуда, пас аз ҳар чор мисраи он нақарот меояд:

Мо боғбони кишварем,

Анвои гул мепарварем [5, 28].

Одатан ҳар банди чунин шеърҳо аз чор мисраи таркиб меёбад ва аксар вақт сохтори қофияроӣ дар бандҳои минбаъда шакл дигар мекунад, яъне дар шакли АБАБ маҳдуд нашуда, метавонад дар шакли АБВБ, АБГБ...зӯхур кунад. Табиист, ки дар чунин ҳолатҳо шоир худро нисбатан озод ҳис мекунад. Чунин ҳодиса дар шеъри «Арча» ба вуқӯъ пайвастааст:

Эй арчаи мо- Эй ҳусни беиша,

Сарсабзу зебо Ҳастӣ ҳамеиша.

Ту ҳеши сарвӣ, Эй ростқомат.

Умрат чу дарё Дорад идомат... [5, 30].

Ин шеър, ки аз 7 банд шомил аст, ба тарзи қофиябандии дар боло таъкидшуда эҷод гардидааст. Шумораи чунин шеърҳо дар маҷмӯаи мавриди назар 19 ададро ташкил медиҳад, ки шеърҳои «Карам», «Пиёз», «Меваи биҳиштӣ» ва «Риши макка» аз ҳамин қабиланд.

Бояд қайд намуд, ки як қатор шеърҳои маҷмӯаи мавриди назари мо ба тарзи қофияроии омехта: ААБА, АБАБ, АБВБ ва ғайра эҷод шудаанд. Чунин тарзи қофияроӣ дар шеъри «Наҷҷор» равшан ба мушоҳида мерасад, ки мо иқтибос овардани ду банди онро дар ин ҷо зарур мешуморем:

Тағои ман дуредгар, Даҳ панҷаи ӯ ҳунар.

Созад дару тиреза Аз аръару санаббар.

Бо тешиаши ҷӯбҳоро Тарошаду пардозад.

Барои аҳли деҳа ӯ сандали бисозад... [5, 17].

Лозим ба тазаккур аст, ки шеъри мазкур аз 8 банди чормисраи иборат буда, дар бандҳои шашум ва ҳаштум тарзи қофияроии банди якум, ки шакли он ААБА аст, такрор шудааст ва дар бандҳои сеюм, чорум ва ҳафтум шоир шакли қофияроии АБВБ ва амсоли онро пайгирӣ кардааст. Чунин тарзи қофияроӣ дар шеърҳои дигари ин маҷмӯа, аз қабилӣ «Иди маърифат», «Тути заминӣ» ва «Шабе дар полз» низ риоя шудааст.

Бояд гуфт ки чунин тарзи қофиябандӣ дар шеърҳои дар шакли ҷаҳорпора барои бачагон эҷоднамудаи Алӣ Бобочон аз кӯшишҳои деринаи ӯст. Дар бораи қофия инчунин дар китоби Шафеии Кадканӣ «Муסיкии шеър» омадааст: «Метавон қофияро ба навъе трансфурмотури электрикӣ шабеҳ кард» [11, 98-99]. Оре, чунин ташбеҳ асоси илмӣ ва назариявӣ дорад. Тавре ки трансформатор ҷараёни барқро танзим ва ба ноқилҳо ба таври муназзам тақсим мекунад, қофия мазмуни шеърро ба низоми муайян медарорад ва онро ба мисраҳои қисмат мекунад, дар натиҷаи моҳирона истифода бурдани он ҷараёнаҳои маънӣ дар шеър ҳосил мешаванд. Чунин падидаҳои матлуб ва хушоянд дар ашъори Алӣ Бобочон фаровонанд. Иддае аз ашъори бачагонаи шоир дар шакли ғазал эҷод шудаанд ва тарзи қофиябандии ин жанри суннатӣ АА БА ВА ГА...қатъиян риоя шудааст.

Тавачҷуҳ ба қофияи ашъори бачагона на танҳо дар адабиёти муосири тоҷик, инчунин дар адабиёти имрӯзаи рус ҳам ошкоро ба назар мерасад. Шоири бачагонаи рус К.И.Чуковский қайд мекунад, ки «Кӯдакон ба чунин шеърҳое, ки қофияшон хираву аз ҳам дуранд ва ё умуман, қофияи равшан надоранд, камтар тавачҷуҳ зоҳир мекунанд, зеро онҳо бино ба табиату ҳосияти синнусолии худ бо ҳама чиз, аз ҷумла бо шеърҳои серқофияву наздикқофия бозӣ мекунанд, бо ин амал талаботи нисбат ба бозӣ доштаи ҳешро қонеъ мегардонанд» [10, 334-335].

Алӣ Бобочон дар эҷоди ашъори бачагона таҷрибаҳои фаровон ба даст овардааст ва дар ин ҷода ба ҳулоса омадааст, ки ҳар қадар ки дар таркиби шеърҳои бачагона қофияҳо фаровон ва бамаврид истифода бурда шаванд, ҳамон қадар ин гуна ашъор диққати бачагонро бештар ба худ ҷалб мекунанд ва аз ёд кардани онҳо ҳам осонтар мешавад. Бар замми ин, қофия аз аносири таъминкунандаи муסיкии шеър аст. Дар маҷмӯаи мавриди назар шеъри «Тунукча» дар шакли ғазал суруда шудааст, ки матлаи он чунин аст:

Эй дилситон, тунукча,

Роҳатрасон, тунукча... [5, 31].

Дар маҷмӯаҳои дигари шоир низ баъзе шеърҳо дар қолаби ғазал эҷод шудаанд. Масалан, дар китоби «Атри кӯхистон» шеъри бачагонаи «Шахтут», дар китоби «Бачаҳои хуб» шеъри «Меҳонам», дар китоби «Осмондара» шеъри «Забони тоҷикӣ», дар китоби «Зардолуи маҳтобӣ» шеърҳои «Қабки дарӣ» ва «Субҳи зимистон» ба ин таъкиди мо мисол шуда метавонанд. Дар китоби «Наврӯзи наврасон» панҷ ғазали шоир ба таъб расидааст. Яке аз хусусияти ин шеърҳо он аст, ки бо вазни арӯз эҷод шудаанд ва табиист, ки миқдори ҳичоҳояшон низ зиёдтаранд ва бештари онҳо мураддафанд.

Радиғ дар шеъри форсӣ – тоҷикӣ чун қофия нақши ба худ хосро дорост. Вай пас аз ҳарфи равӣ, яъне ҳарфи охири қофия меояд. Бояд гуфт, ки классикони адабиёти мо вазни арӯзро аз арабҳо омӯхтаанд. Инчунин қофиябандии ашъори арабӣ ба шеъри мо таъсири амиқ расонидаанд. Аммо радиғи шеър ихтирои худӣ форсизабонон буда, он ба илми қофия марбут аст. Дар қарнҳои миёна ва баъдтар дар ашъори арабзабонон радиғҳо пайдо шудаанд, ки ин ҳодиса зерин таъсири шеъри форсӣ ба вучуд омадааст. Шамси Қайси Розӣ дар асари маъруфи худ: «Ал-муъҷам» радиғро чунин таъриф кардааст: «Радиғ калимае бошад мустақили мунфасил аз қофия, ки баъд аз итмоми он дар лафз ояд бар вачҳе, ки шеърро дар вазну маънӣ бад-он ҳоҷат бошад ва ҳамон маънӣ дар охири ҷумлаи абёт мутақаррар шавад... ва чун калимаи радиғ дар мавзӯи хеш мутамаккин наафтад, яъне аз рӯи маънӣ бар он эҳтиёҷ набувад, маъйиб бошад» [8, 210-211].

Аз мутолиаи «Ал-муъҷам» бармеояд, ки Шамси Қайси Розӣ радиғро калимаи мустақил ва аз қофия ҷудо арзёбӣ кардааст. Аз устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ сар карда, то имрӯз ағлаби шоирон шеърҳои мураддаф (радиғдор) эҷод мекунанд ва дар аксари он сурудаҳо радиғ ба ҷузъиёти муҳим ва ҳатто ҳалқунанда таъдил ёфтааст.

Зимнан қайд бояд кард, ки дар адабиёти бачагонаи тоҷик низ радиғҳо дар қатори қофияҳо чун қисми таркибии шеър маънидор мешаванд. Шеърҳои мураддаф миёни ҳаводорони сухан, аз он ҷумла, кӯдакону наврасон маҳбубияти бештареро касб кардаанд. Алӣ Бобочон низ ба радиғи шеърҳои таваҷҷуҳи хос дорад. Ин падида, хусусан дар ашъори барои кӯдакону наврасон эҷоднамудаи ӯ бармало ба мушоҳида мерасад. Радиғҳои дар шеър суруд истифодабурдаи ӯ гуногунранг ва нишонрас буда, шоир радиғҳоро асосан бо ду ҳадаф мавриди истифода қарор медиҳад: а) бо мақсади таъвияти мазмуни байтҳо; б) бо мақсади таъмини мусикии канории шеър. Масалан, дар «Суруди наврӯзӣ», ки аз панҷ банди чормисраи иборат буда, барои мактабии хурдсол ва устодонашон пешбинӣ шудааст, дар банди аввал радиғ бо калимаи «Наврӯз» ифода ёфтааст:

*Файзу зиёи Наврӯз, Тобу ҷилои Наврӯз,
Ҳусни латиф дорад Дар рӯзҳои Наврӯз* [6, 3].

Бояд қайд намуд, ки дар чор банди минбаъда қофияроии аҷибест сурат гирифтааст. Шоир дар се мисраи аввали ҳар банд қофияи алоҳидаро истифода бурда, дар мисраҳои чорум ба тарзи қофияроии банди аввал мепардозад ва радиғро тақроран меорад. Масалан, банди панҷуми шеъри мавриди назар чунин аст:

*Аз боғу роғи гулгӯш, Аз Шарқи гармоғӯш
Ояд баланд бар гӯш Созу навои Наврӯз* [6, 4].

Тавре ки аз мушоҳида бармеояд, тақрори радиғ бо калимаи «Наврӯз» ифода шудааст ва мусикии канории ин шеърро ба вучуд овардааст. Шакли қофияроии шеър ба пуррагӣ чунин аст: ААБА, БББА, ВВВА, ГГГА, ГГГА. Дар маҷмӯаи зикршуда ғазале таҳти унвони «Ҳони Наврӯз» ба таъб расидааст, ки аз 12 байт иборат буда, дар он низ радиғ бо калимаи «Наврӯз» ифода ёфтааст:

*Дунёи назаррабоист Наврӯз,
Арҷи самари сабоист Наврӯз* [6, 26].

Шоир барои устодон дар маҷмӯаи ғавқузикр боз чор ғазали дигари худро ба нашр расонидааст, ки онҳоро метавонанд хонандагони синфҳои болоӣ низ мавриди мутолиа ва истифодаи худ қарор бидиҳанд. Мо барои таҳлил дар ин ҷо матлаъ ва мақтаҳои он ғазалҳоро, ки ҳамагӣ мураддафанд, шояд меорем. Ғазали аввал «Андалеб» ном дорад. Матлаъ ва мақтаи ғазал чунин аст:

*Эй чаманперои мурғони хушилхон, андалеб, Аз дами ту медамад осойиши чон, андалеб...
Меравӣ фасли хазону мерасӣ бо нози гул, Тоҷикистонро навои туст пазмон, андалеб* [6, 26].

Дар ин ғазал образи андалеб, яъне булбул тасвир шудааст ва шоир сифатҳои онро дар ҳашт байт овардааст. Радиғ бо вожаи «андалеб», ки муҳотаб аст, рӯи қор омадааст. Аммо таъкид қардан бамаврид аст, ки агар шоир мисраи охири мақтаи ин ғазалро дар шакли «Тоҷикистон бар навои туст пазмон, андалеб» меовард, мантикаш устувортар мешуд ва ба шакли ғазал ҳам ҳалал ворид намешуд. Ғазали дигари маҷмӯаи мавриди назар «Наврӯз муборак бод!» номгузорӣ шудааст, ки радиғи ғазал ҳам бо ҳамин ҷумлаи содаи хитобӣ ифода ёфтааст. Матлаъ ва мақтаи ғазал чунин аст:

*Соли нави аҷдодӣ, Наврӯз муборак бод, Фоли нави иршодӣ, Наврӯз муборак бод...
То ҳаст ҷаҳон, бошӣ, сарсабзу ҷавон бошӣ, Эй моёи имдодӣ, Наврӯз муборак бод!* [6, 26].

Ғазали дигар «Зодаи Наврӯз» ном дошта, ба онҳое тақдим шудааст, дар ин айёми эҳёи табиат чашм ба олам кушодаанд. Радиғи ин ғазал бо як калима- феълӣ ёвари замони ҳозира- ояндаи «мекунад» ифода шудааст:

Зодаи Наврӯзро Наврӯз ёрӣ мекунад, Ҷони ӯро менавозад, дӯстдорӣ мекунад...

Зодаи Наврӯз чун Рустам ба Раҳиш зиндагӣ, Дар фазои ормон чобуксаворӣ мекунад [6, 24- 25].

«Қадамат хучаста бодо!» унвони ғазали дигари Алӣ Бобочон аст, ки аз радифи ҳамин ғазал гирифта шудааст ва дар маҷмӯаи мавриди таҳқиқ ба нашр расидааст. Одатан ба ғазал ном намегузоранд ва номи ҳар ғазал мисраи аввали матлаи он аст. Аммо шоир номи ғазалҳояшро аз радифи худӣ онҳо гирифтааст, ки ин амал як навъ қонуншиканӣ дар ин жанри суннатист. Дар бораи Наврӯз тамоми шоирон шеърӣ ғазал сурудаанд ва он ба мавзӯи анъанавино суннатӣ табдил ёфтааст. Аз ин лиҳоз, дар мавзӯи зикршуда сухани тоза гуфтаи амрест муҳол. Шоир барои тозагӣ бахшидан ба ғазали худ аз радиф имдод ҷустааст, ки чунин иқдом аз тозакориҳои ӯст. Бо як калима дар радиф тозагорӣ ворид кардан шоир чандон муваффақ шуда наметавонад. Аз ин вачҳ, ӯ як ҷумлаи содаи хитобиро радифи ин ғазали худ қарор додааст. Ин радиф мусиқии канории ғазалро мутантан кардааст. Илова бар ин, ба истеҳкоми маънӣ низ асос гузоштааст ва калимаҳои ҳамқофияи ғазал, аз қабилӣ «дилрабоӣ», «ҷонфизойӣ», «биёӣ», «оиноӣ» ва ғайраро чун миқнотис ба худ кашидааст ва аз дунболи худ бурдааст. Инак, матлаъ ва мақтаи он ғазал:

Ту чӣ фасли дилрабоӣ, қадамат хучаста бодо, Ту чӣ фасли ҷонфизойӣ, қадамат хучаста бодо!...
Ту наҷобати сахой, ту латофати расой, Ба паёми оиноӣ қадамат хучаста бодо! [6, 25].

Чуноне ки аз тадқиқот бармеояд, дар маҷмӯаи нахустини Алӣ Бобочон «Бачаҳои хуб» (1963) танҳо як шеър дар шакли ғазал суруда шудааст, ки «Меҳонам» номгузорӣ шуда, аз чор байт таркиб ёфтааст. Радифи ин ғазал низ аз феъли замони ҳозира- ояндаи «меҳонам» таркиб ёфтааст. Матлаи ғазал ин аст:

Чавонам, дар дабистон зираку ҳушёр меҳонам,
Чу булбул ин замон дар гулшани беҳор меҳонам [1, 6].

Дар маҷмӯаи зикршуда суруде бо номи «Эй кабӯтар!» нашр шудааст, ки дар шакли ҷаҳорпора эҷод шудааст ва танҳо як банди он ки дар охир такрор мешавад, дорои радиф мебошад. Шоир ҳам чун одати номгузориҳои ғазалиётан номи сурудро аз радифи он интихоб намудааст. Инак, банди аввали он суруди бачагона, ки дар байни мактабиёни замони Шӯравӣ хеле машҳур шуда буд:

Туро ман мепарастам, эй кабӯтар, Ниғаҳбони ту ҳастам, эй кабӯтар!
Пару боли сафедатро бибӯсам, Биё, биниши ба дастам, эй кабӯтар! [1, 9].

Бояд қайд намуд, ки дигар шеърҳои ин маҷмӯа мураддаф нестанд. Шоир дар давраҳои аввали эҷодиёти худ бар радифпардозӣ чандон тавачҷуҳ надиштааст. Дар маҷмӯаи дуёми ашъори бачагонаи ӯ «Мусича» (1965) ягон шеър дар шакли ғазал эҷод нашудааст. Аммо шоир дар қофияроӣ муваффақ шудааст. Дар ин маҷмӯа радиф ба нудрат дучор мешавад. Масалан, дар шеъри нахустини ин маҷмӯа, ки «Эй мулки хуррам!» ном дорад ва аз 6 банд таркиб ёфтааст, дар бандҳои дуум ва панҷум шоир радифро мавриди истифода қарор додааст. Шоҳид овардани он бандҳоро барои исботи фикри худ дар ин ҷо лозим медонем:

Ман дар бари ту Дилиод ҳастам,
Мисли кабӯтар Озод ҳастам...
Фардо, ки ман ҳам Калон мешавам,
Чун падарҷонам Кордон мешавам... [2, 3].

Муаллиф дар бандҳои иқтибосшуда феълҳои ёридиҳандаи «ҳастам» ва «мешавам»- ро радифи шеър қарор додааст. Шоир ҳамин тарик, дар шеърҳои дигари маҷмӯа, аз қабилӣ «Назира ва шамол» (бо феъли ёвари «аст»), дар шеъри «Ман омадам бо вагон» (бо феъли ёридиҳандаи «кардам»), дар шеъри «Озодаи озодакор» (бо ҷонишини нафсӣ- таъкидии «худ») радифҳоро мавриди корбурди худ қарор додааст. Корбурди радифҳо дар китоби «Атри кӯҳистон» (1993) бештар ба назар мерасад. Зеро дар ин китоб назар ба ашъори сужетнок миқдори сурудҳои бачагона бештаранд. Табиати ҳама гуна суруд он аст, ки корбурди радифро бештар тақозо менамояд. Дар шеъри нахустини маҷмӯаи мавриди баррасии мо «Пӯдина» вожаи ҳамноми шеъри мазкур, ки дар жанри суруд таълиф шудааст, радиф шуда омадааст:

Дар марғзори хуррам, Дар хоки нарму турнам,
Аз аввали баҳорон Қад мекашӣ дамодам.
Сабзинарӯ, пудина, Ҳушрангубӯ, пудина [4, 3].

Корбурди радиф дар шеърҳои дигари маҷмӯаи фавқуззикр, аз қабилӣ «Гулдараи Варзоб», «Мусиқии баҳор», «Қурқурикароқ», «Халтаи шағол» ва ғайра равшан ба назар мерасад. Шоир дар ин ашъор на танҳо аз феъл, балки аз ҳиссаҳои дигари нутқ, аз қабилӣ исму сифат ва зарфу ҷонишин низ истифода бурда радифдорӣ кардааст. Муҳаққиқи муосири Эрон Шафеии Кадканий тибқи таҳқиқоти анҷомдодаи худ ба ҳулоса омадааст, ки 80 фоизи ғазалиёти форсӣ дорои радиф мебошанд. Дар ашъори барои кӯдакону наврасон сурудаи Алӣ Бобочон жанри ғазал назар ба дигар анвои адабӣ камтар аст, аммо аксари ғазалиёти ӯ дорои радифанд. Масалан, дар ғазали «Забони тоҷикӣ»- и ӯ ба радифи «аст» дучор мешавем, ки бо феъли фармоиш ифода ёфтааст:

Забони мо чу дарёи дамон аст, Ба қатраи гавҳари тобон ниҳон аст...
Забон ояд ба кас бо шири модар, Аз ин рӯ, асли ҷон аст, асли ҷон аст [3, 44- 45].

Алӣ Бобочон дар корбурди радиф дар ашъори бачагона ба исроф роҳ намедихад. Ӯ хеле эҳтиёткорона амал мекунад, то ин ки радифҳои ашъораш на танҳо дар созмон додани шакл ва ташаккули мусиқии канории шеър хизмат кунанд. Ба ибораи дигар, радифҳо бар зами иҷрои ин вазифа дар пурратар ифода

кардани мазмунҳои баланд ҳам ба кор раванд, маъниҳоро ифода намоянд ва ба эҳсоси муаллиф ҳалал ворид насозанд. Ӯ аз ҳама имконоти грамматикӣ забон ва ғӯйишҳои мардумӣ, яъне забони зиндаи халқ истифода бурда, радифҳои калимагӣ иборагӣ ва ҷумлагӣ месозад. Дар адабиёти мо бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохтани радиф асрҳост, ки идома дорад.

Хулоса, қофия дар ашъори бачагонаи Алӣ Бобочон аз ҷузъиёти муҳим ва созанда буда, шоир бо мақсади тақомули мусиқии канории шеъраш аз он васеъ истифода бурдааст. Бавижа, дар сурудҳо, як қатор ҷаҳорпораҳои кӯдакона ва ғазалиёти барои наврасон эҷоднамудаи ӯ қофияҳои хушоҳанг ва солим фаровон буда, муаллиф онҳоро аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва бештар аз ҳама, аз исму сифат мавриди истифода қарор додааст. Аксарияти қофияҳои шеъри Алӣ Бобочон содаву табиӣ буда, онҳо ҳосили андешаҳои ӯ дар сари мантиқ ва таносуби сухананд. Қофияҳои шойгон ва маънуб дар шеърҳои бачагонаи шоир ба нудрат дучор меоянд. Бояд афзуд, ки радиф дар қатори қофия аз унсурҳои муҳим ва созандаи шеърҳои Алӣ Бобочон буда, бар замми мусиқии канории онҳоро мукамал сохтанаш дар истеҳсоми маъниҳои баланд низ мусоидат кардааст. Тавре ки ба мушоҳида мерасад, дар ашъори бачагонаи ин шоир радифҳои тару тоза ва барои кӯдакон ҷолиб фаровонанд. Дар радифсозӣ ба ашъори солҳои охири худ Алӣ Бобочон таҷрибаи зиёде ҳосил намудааст. Радифҳои сохтани ӯ на танҳо калимагӣ иборагӣ, инчунин иддае аз онҳо ҷумлагӣ низ мебошанд. Алӣ Бобочон дар қорбурди радиф эҳтиёткорона ва то ҷое сарфакорона амал кардааст. Вай аз ҳисоби бисёр ҳиссаҳои нутқ радифҳои қобили қабул сохтааст. Таваҷҷуҳи шоир ба қофияроӣ ва радифсозӣ ашъори бачагонаи ӯро хушоҳанг ва хонданбоб кардааст. Аз ин вачҳ, кӯдакону наврасон ба шеъри ӯ таваҷҷуҳ ва мароқ зоҳир менамоянд ва онҳоро ба зудӣ азёд мекунанд. Яке аз муваффақиятҳои эҷодии шоир дар ҳамин амали ӯст.

АДАБИЁТ

1. Бобочон, Алӣ. Бачаҳои хуб. Шеърҳо.-Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963.- 44 с.
2. Бобочон, Алӣ. Мусича. Маҷмӯа.- Душанбе: Ирфон, 1965.- 15 с.
3. Бобочон, Алӣ. Осмондара. Маҷмӯаи шеърҳо ва қиссаи дostonҳо.- Душанбе: Маориф, 1981.-128 с.
4. Бобочон, Алӣ. Атри кӯхистон. Маҷмӯаи шеърҳо.- Душанбе: Адиб, 1993.-47 с.
5. Бобочон, Алӣ. Пайғоми парасту. Шеърҳо.- Душанбе: Адиб, 2003.-40 с.
6. Бобочон, Алӣ. Наврӯзи наврасон. Маҷмӯа.-Душанбе: Бебок, 2012.-51 с.
7. Зехнӣ, Ғуракул. Санъати сухан.- Душанбе: Адиб, 2017.- 400 с.
8. Розӣ, Шамс Қайс. Ал- муъҷам.- Душанбе: Адиб, 1991.- 464 с.
9. Сирус, Б. Қофия дар назми тоҷик.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1955.- 186 с.
10. Чуковский, К.И. От двух до пяти. /Предис. Ю.А. Сорокина; Послесл. А.Г.Арушановой.- М.: Педагогика, 1990.-382 с.
11. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Мусиқии шеър. Чопи саздаҳум.- Техрон. Маркази пахш: Китоби гузида.- Нашри «Оғо», соли 1391.- 728 с.

РОЛЬ РИФМЫ И ЭПИФОРЫ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ АЛИ БОБОДЖОНА

Рифма и эпифора - важные творческие элементы поэзии. Таджикская и персидская поэзия с самых ранних времён своего зарождения и становления, то есть со времен выдающего поэта Рудаки, нуждалась в этих формирующих элементах, а на этапах своего развития и становления не нуждалась в этих двух важных элементах. И рифма, и эпифора имеют свои собственные обязанности в поэзии. Во-первых, они создают периферийный ритм в стихотворении; во-вторых, они также могут быть основой для создания полных и чистых смыслов. Согласно исследованиям, наши поэты научились рифмовать из арабской поэзии, но эпифора не является продуктом арабской литературы, а произведением поэтов, говорящих на персидском языке. Постепенно стали появляться арабские стихи, и на это литературное явление повлияла наша литература.

Данная статья посвящена данному вопросу, что иллюстрируется на примере детской поэзии известного детского поэта Али Бободжона. Поэт имеет определённое преимущество перед другими детскими поэтами в области рифмования и эпифоры. Он пытается использовать рифмы и эпифоры в поэзии своих детей не только как элементы формы, но и как элементы смысла. Язык стихотворения этого поэта прост и свободен, содержание его стихов чистое и интересное, а используемые рифмы и эпифоры являются одновременно бременем формы и бременем смысла. Али Бободжон пишет больше стихов для детей в традиционных жанрах. Но в этом плане есть некоторые уточнения. Он не допускал экстремизма и сепаратизма в использовании рифмы и эпифоры. Рифмы, которые он использует, в здравом смысле, и в них нет слабости. Поэт использовал живой язык народа, стилистические и грамматические возможности языка. Слова и строки предложений его стихотворений интересны и исследованы. Такой творческий стиль повысил интерес детей и подростков к его стихам и облегчил их запоминание.

Ключевые слова: *рифма, эпифора, структура рифма, внимание, выражение, периферийная музыка, дети, подростки, детская поэзия, песни, грамматика, лирика, риторика, ритм.*

THE ROLE OF RHYME AND EPIPHORA IN ALI BOBOJON'S CHILDREN'S POETRY

Rhyme and epiphora are important creative elements of poetry. Tajik and Persian poetry from the earliest times of its inception and formation, that is, from the time of the poet Rudaki, needed these formative elements, and at the stages of its development and formation it did not need these two important elements. Both rhyme and epiphora have their own responsibilities in poetry. First, they create a peripheral rhythm in the poem; secondly, they can also be the basis for creating complete and pure meanings. According to research, our poets learned to rhyme from Arabic poetry, but the epiphora is not a product of Arabic literature, but the work of Persian-speaking poets. Arabic poetry gradually began to appear, and this literary phenomenon was influenced by our literature. This article is devoted to this issue, which is illustrated by the example of children's poetry by the famous children's poet Ali Bobojon. The poet has a definite advantage over other children's poets in the field of rhyming and epiphora. He tries to use rhymes and epiphores in the poetry of his children, not only as elements of form, but also as elements of meaning. The language of this poet's poem is simple and free, the content of his poems is pure and interesting, and the rhymes and epiphores used are both a burden of form and a burden of meaning. Ali Bobojon writes more poetry for children in traditional genres. But in this regard, there are some clarifications. He did not allow extremism and separatism in the use of rhyme and epiphora. The rhymes he uses are common sense, and there is no weakness in them. The poet used the living language of the people, the stylistic and grammatical possibilities of the language. The words and sentence lines of his poems are interesting and explored. This creative style increased the interest of children and adolescents in his poems and made them easier to memorize.

Keywords: rhyme, epiphora, structure of rhyme, attention, expression, peripheral music, children, adolescents, children's poetry, songs, grammar, lyrics, rhetoric, rhythm.

Сведения об авторе:

Гафурова Гулзода Махкамовна - соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел. + 992935041617

About the author:

Gafurova Gulzoda Makhkamovna - Applicant for the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel. + 992935041617

УДК: 07+659(575.3)

АФКОРИ УМУМ ВА ТАШАККУЛИ ОН БА ВОСИТАИ ТЕЛЕВИЗИОН

Мавлонов Х.Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пеш аз он ки аз боби телевизион ва нақши он дар ташаккули афкори умум ҳарф занем, бояд дақиқ намоем, ки ҳадаф аз ташаккули афкори ҷамъиятӣ маҳз дар чист? Чаро унсурҳои дар васоити ахбори умум, бахус телевизион барои ташаккули афкори умум мушаххас намудаанд?

Саволҳои боло тақия мекунанд ба як ибора: «афкори ҷомеа» ва ё шакли мушаххас ё гурӯҳеро дарбаргиранда «афкори умум». Чаро нақши ВАО ва афкори умумро мо дар муқобили ҳам мегузорем? Зеро маҳз дар заминаи бунёд ёфтани афкори умум тамоми дигар пешравиҳо ба даст меоянд. ВАО бошад, яке аз унсурҳои, ки афкори умумро падидаи меорад ва онро шакл медиҳад.

Донишмандони ин ки «афкори умум» худ аз қучо сарчашма мегирад ва зерини мафҳуми он бояд ҷиро фаҳмид, дар луғоти фарҳангӣ гуфтаҳои зиёд рӯи ҷоп омадаанд. Албатта, ин дар шакли ибораи пешниҳод шудааст ва дар тақвияти ҳамдигар меоянд. «Афкор» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои фикр, андешаҳо, ақидаҳо омадааст. «Афкори умум» бошад ҳамчун афкори омма, афкори умумиҳалқӣ маънидод шудааст [11, 97]. Яъне, «афкор» ҷамъи фикр ва «афкори умум» фикрҳои омма. Дар «Фарҳанги муқаммалӣ забони тоҷикӣ» бошад вожаи «афкор» ба маъноҳои зайл омадааст: Фикрҳо, андешаҳо; Тасаввурот, афҳом, тадбир, ақида. «Афкори ҷамъиятӣ» - ро фикрҳои иҷтимоӣ, ҳамчунин «афкори умум»-ро афкори омма, назари умумиҳалқӣ, назари мардум [10, 683]. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» Муҳаммад Ғиёсиддин «фикр»-ро ҳамчун «андеша» [4, 116] ва Алиакбари Деҳхудо тарзи фикрҳо, андешаҳо, тасаввурот, афҳом ва тадбирро истифода намудааст [1, 3129].

Шарҳи муқаммалӣ мафҳуми мазкурро дар «Луғати энсиклопедияи фалсафа» вохӯрдан мумкин аст. Дар «Луғати энсиклопедияи фалсафа» мафҳуми «афкори умум» ба ин шакл омадааст: тарзи мавҷудияти шуури омма, ки дар он муносибат (пинҳонӣ ё аёнӣ)-и гурӯҳҳои гуногуни одамон нисбат ба ҳодисаву равандҳои ҳаёти воқеӣ, ки ба манфиат ва талаботи онҳо дахл мекунанд, зухур меёбад. Ташаккул ва инкишофи афкори умум ё ба таври мақсаднок, дар зерини таъсири шуури умумии институтҳои сиёсӣ ва муассисаҳои иҷтимоӣ (ҳизбҳои сиёсӣ, ВАО ва ғ.), ё ки беихтиёр – дар зерини

таъсири шароити ҳаётӣ, таҷрибаву анъанаҳои мушаххас рӯй медиҳанд [12, 312]. «Энсиклопедияи иҷтимоии Русия» «Афкори иҷтимоӣ» -ро зухуроти шуури иҷтимоӣ маънидод мекунад, ки дар он муносибати гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ, дар маҷмӯъ тамоми мардум нисбат ба ҳодисаҳои муҳим дар асоси муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда манфиати иҷтимоӣ доранд. Баҳодиҳӣ ба ҳақиқати атроф мавқеи синфӣ табақаҳо ва гурӯҳҳои аҳолиро, ки афкори умумро ифода мекунад, маънидод менамояд [7, 290]. Дар «Донишномаи сиёсӣ» «афкори ҷамъиятӣ» чунин омадааст: «Институти сиёсӣест, ки дар амалишавии ҳокимият иштирок менамояд ва як навъ тартиби муайяни раванди қабули қарорҳои сиёсиро дар тамоми соҳаҳо таъмин менамояд. Дар сурати дигар, вай кулли муҳокимарониҳое мебошад, ки умумиятҳои иҷтимоии гуногунро оид ба ин ё он ҳодисаю воқеият ҷудо месозад» [2, 35].

Афкори ҷомеа бошад, шуури омма аст. Шуур ин – кӯшиши дохилӣ ва ғайрӣ ба ҷаҳони ҷиҳати идора кардани тасаввуроти махсуси худ, маълумот, майлу хоҳиши эҳсосоти ирода, хотирот, умедворӣ ва ғ. мебошад, ки мақсади он ба даст овардани дастури зарурӣ барои идораи вазъият аст [12, 280].

Ташаккул ва инкишофи афкори умум бо таъсири шуури муассисаҳои иҷтимоӣ ва шароитҳои ҳаётӣ сурат мегирад. Аз асоситарин омилҳое, ки ба афкори умум таъсир мерасонанд, давлат, масҷид (ибодатгоҳ) ва ВАО мебошанд. Агар ду институти иҷтимоӣ аввал ба афкори инсоният ҳанӯз аз замонҳои қадим таъсир расонида бошанд, ВАО, махсусан ВАО-и электронӣ ба ҳаёти мо баъдтар ворид гардиданд. Аммо ВАО назар ба дигар воситаҳо зудтаъсир буд. Аз ҳамин лиҳоз ба зудӣ мавқеъ пайдо намуд ва дар ростои дигар омилҳои таъсиррасон маҳбубият пайдо кард ва аз асоситарин воситаҳои таъсиррасон дар миёни ВАО телевизион ба шумор меравад.

Саҳми олимони бритониёӣ Айртон ва Перриро дар пайдоиши телевизион бориз арзёбӣ мекунад. Зеро маҳз ин ду олим идеяи истифодаи тасвирҳои бо неруи барқ пешниҳод карда буданд. Аммо бо татбиқи ин андеша дар соли 1880 дарк карданд, ки ғайриимкон аст, зеро дар он замон тавлиди таҷҳизот барои амалӣ намудани ин нақша ҳанӯз хеле заиф буд [3]. Собикаи дигари рӯйдод ё худ пайдоиши аввалин нишонаҳои телевизион, ки вазифаи фиристодани аксҳо дар масофаи дурро пешбинӣ намуда буд, ба олими америкоӣ Сойер В.Е. ва олими фаронсавӣ Леблан М. марбут мебуданд. Телевизиони ихтиронамудаи ин ду олимро баъди пайдоиш телевизиони электромеханикӣ унвон карданд. Қадами нисбатан устувор дар ин самт соли 1884 аз тарафи муҳандиси олмонӣ Паул Нипков гузашта шуд. Дар солҳои 1920-1922 аллакай шакли мукаммали телевизион ба омма пешниҳод гардид.

Калимаи «Télévision» аз юнонии «τῆλε» - «масофа» ва латинии «visio» - «дидан» пайдо шудааст. Аввалин маротиба истилоҳи мазкур дар Фаронса соли 1900 аз ҷониби олими рус Константин Перрит дар VI Конфронси байналхалқии электротехникӣ, ки дар доираи намоишгоҳи умумичаҳонӣ дар Париж сурат гирифт, истифода бурда шудааст. Дар забони англисӣ бошад, бори аввал дар соли 1907 дар шарҳи «системаи гипотезӣ барои интиқоли тасвирҳои ҳаракаткунанда дар телеграф ё телефонҳо» ба вуҷуд омадааст. Аввал дар Русия, калимаи «телевизион» истифода намешуд. Танҳо дар нимаи солҳои 30-юми дар ИҶШС калимаҳои «электровидение», «дальновидение» ва «радиотелескопию»-ро иваз намуд [8].

Дар аввали пайдоиш албатта ҳадаф як чиз буд, чизеро бояд ба бинанда нишон дод. Рафта-рафта баъди оммавӣ шудани телевизион барои ҷӣ нишон додану ҷӣ нишон надодан, дар он вазифа ва дастурҳо баромад. Яъне, зарурате ба миён омад, ки телевизион дар ҷаҳорҷӯбаи муайян барои оммаи майян бояд ғайриҷаҳорҷӯба намояд. Нигаронкунанда ҳам ҳаст, ки дар фазои ВАО-и имрӯза, бахус дар телевизион зиммдорони он, баъзан, сарфи назар аз арзишҳои инсонӣ, милливу фарҳангӣ, барои тарғиби манфиатҳои худ, барномаҳои роҳш мекунад, ки бар ҳилофи ҳамагуна одоби ахлоқ ва арзишҳо меистанд.

Телевизион чун васоити паҳнкундаи ахбор танҳо дар нимаи асри гузашта дар баробари матбуот ва радио ҳамчун воситаи расонандаи ахбор шинохта шуд. Агар ба таври умум хулоса кунем, ягон воситаи расонандаи иттилоот ва дастоварди техникӣ ба ҳаёти ҳаррӯзаи омма мисли телевизион зуд ворид нашуд ва ба инкишофи ҳамаҷонибаи инсоният мисли он таъсиргузор нагардид.

«Ин куттӣ сари чандин шоҳасарро меҳӯрад,» – гуфта буд, баъди пайдоиши телевизион нависандаи америкоӣ Чек Лондон. Воқеан телевизион баъди пайдоиш авлабият пайдо карда, ба зудӣ

роҳу равнаки тозаро ба худ касб кард. Дар муддати кутоҳ он дар байни дигар ВАО мавқеъ ва ҷойгоҳи махсусро ҷиҳати расонидани хабарҳо ва сареҳияти он ба даст овард. Дақиқан махсусиятҳое ҳаст, ки ин бартарихоро ба телевизион додааст. Аз ҷумла имкониятҳои техникӣ, дидани он, фаҳмоӣ дастрас, тарзи истифодаи мавод, роҳҳои муассир кардани матн, интиҳоби шакли баён ва ғайраҳо.

Далоиле, ки телевизионро дар қатори дигар ВАО бартар нишон медиҳад хеле зиёданд. Системаи жанрие, ки дар телевизион ба роҳ монда шуд, ки тамошобин метавонист, ба ҳар чиз ҳӯрдагирона нигоҳ кунад ҳар чизро аз диди ҳудаш ҳулоса кунад, онро ба бартариҳои комил оварда расонид.

Дар боби мавқеъ ва ҷойгоҳи телевизион дар миёни дигар ВАО гуфтаю навиштаҳо хеле зиёданд. Нуктаи асосие, ки мо ба он таъя мекунем, ин мутааллиқ донишмандони телевизион ҳамчун яке аз воситаҳои пурнақш дар ташаккули афкори умум мебошад.

Телевизион яке аз воситаҳои пуриқтидортарини таъсиргузор ба шумор меравад. Пуриқтидор маъз ба он хотир ҳисобида мешавад, ки оммаи васеи одамон ҳамарӯза аз он истифода мекунад. «40 фоизи ҳаёти шахси замонавӣ маъз дар тамошои телевизион сарф мешавад» [6, 36]. Аз ин нукта метавон гуфт, ки модоме, ки як нафар ин қадар вақти худро ба тамошои телевизион сарф мекунад, аз ин миён хоҳу ноҳақ барнома ва наворҳое пахш ва манзури бинанда мегарданд, ки ба шуур ва афкораш таъсир намерасонанд. Имрӯзҳо телевизион дар баробари оила, ҷомеа, муҳит, равишшиносону ҷомеашиносон ва дигар воситаҳои таъсиррасон дар инкишофи маънавӣ ва тарбияву ахлоқии инсонҳо нақшаи кам нест. Ҳар қадом гурӯҳ ба таъбу завқи худ ба таври васеъ аз телевизион истифода мекунад.

Ҳамчунин, дар ин раванд давлатҳои абарқудрат низ ба фаъолияти телевизион аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд. Баҳри таъсис додани телевизионҳои худӣ дар марзи давлатҳои дигар саъю талош менамоянд. Зеро дақиқ гаштааст, ки телевизион беҳтарин васоити маҳвкунандаи мафкураи омма ба шумор меравад ва барои ба даст гирифтани лаҷоми кишвар беҳтарин ва қулайтарин восита аст. Бо назардошти ҳамин асри XXI-ро замони муборизаҳои идеологӣ, таҳҷуми иттилоотӣ ва набардҳои шадиди лафзӣ равиш унвон кардаанд. Давлатҳои абарқудрат, яке аз қомеъӣ ва ба абарқудрат бадал шуданашон низ маъз ҳамин аст, ки дар ин раванди глобалӣ пирӯз шудаанд.

Маъз имконоти васеи онҳо дар баробари имкониятҳои моливу фаннӣ ва нерӯҳои зеҳнӣ, доштани ВАО-и пуриқтидор, баҳсус телевизион ба ҳисоб меравад. Ин гуфтаро ақсари назарсанҷиҳо, муборизаҳо, ҷангҳои равиш лафзӣ, ки тавассути ВАО роҳандозӣ мешаванд, собит намудааст. Шояд ин андеша саволеро пеш орад, ки ВАО ҷи гуна метавонад, давлатеро пуриқтидор намояд? Ба таври одӣ метавон шарҳ дод, ки ВАО қудрату тавони ҳар давлатро ба таври даҳҷанд нишон медиҳад. Ин раванд гуфтаи «Овозаи Рустам беҳ аз Рустам»-ро мемонад.

ВАО бо ҳар роҳу восита нуфузи давлатроҳоро дар худ нигоҳ медорад ва онро даҳҷанд ба ҷаҳониён муаррифӣ мекунад. Ҳамин аст, ки барои таъсис, мавҷудият ва фаъолияти босамари онҳо маблағҳои ҳангуфт ҷудо мегардад. «Дар солҳои охир тавассути таҷқику мувоҳисаҳо оид ба ВАО истилоҳи «империализми иттилоотӣ» ба миён омад. Онро ҳамчун системаи муайяни ВАО - и давлатҳои бузурги сармоядори инҳисоршуда ва шакли таъмини тарғиби сиёсати дохилию берунаи онҳо маънидод кардан мумкин аст,» [5, 9] - меғӯяд муҳаққиқи журналистикаи тоҷик Абӯдсадор Нуралиев. Ба таъқиқи ин муҳаққиқ, ҳоло дар сиёсат ВАО як қисми ҷудонашаванда ба ҳисоб меравад.

Бешак, имрӯзҳо ВАО ба афкори ҷомеа таъсир расонида дар рушду ташаккули он ба таври мусбат ё манфӣ мусоидат мекунад. Оммаро хоҳ ба созандагӣ даъват мекунад ва ё ба роҳи нодуруст мебарад. Мардумро дар атрофи як шахсият ё ҷанд нафари муҳими сиёсӣ иҷтимоӣ бо ҳам меораду муттаҳид мекунад ва ё баръакс.

Таъбири ин ки «Ҷазои иттилоотӣ ба таври табиӣ ҳар қадар худитар монад, ба ҳамон андоза амнияти кишвар беҳтар таъмин мешавад», [9, 73] ба қамон хеле созгор мебошад. Ҷун телевизион як андоза самти фаъолиятшро тағйир дода, дар баробари расонандаи ахбор ва фароғат ба дастгоҳи азими тарғиботиву тичоратӣ табдил ёфтааст. Дар тамоми давлатҳо, ҳоло истилоҳи «глобализатсия» ба қор мебаранд. Ба он маъно, ки дар ин раванд ҳарчи меқӯшад, як фараҳанг болои фараҳанги дигар ғолиб ояд. Ё маҳви фараҳангҳо ба вучуд омадааст. Дар ин замина барои ба ҳадаф расидан, телевизионро дар тамоми ҷаҳон ҳамчун дастгоҳи ёрирасон дар ин самт истифода мебаранд. Ҷуноне гуфтем дар қамони қунунӣ, умуман баъди пайдоиш ҳурду қалон ҳама рӯ ба тамошои телевизион

оварданд. Новобаста аз самти фаъолият имрӯз аксарияти телевизионҳо тамошобини худро доранд. Тамошои телевизион як қисми ҳаёти моро ташкил медиҳад. Ҳатто будани онро дар хонаҳо мардум ҳатмӣ меҳисобанд. Ҳамин аст, ки имрӯз ҳеҷ як хонаро бе телевизион тасаввур карда наметавонем.

Албатта, ба кадом намуди фаъолият пардохтани телевизион аз самти пешгирифти он вобаста аст. Фароғатӣ, таблиғӣ, омӯзишӣ, маърифатӣ, варзишӣ, иқтисодӣ ва дигар самтҳо. Ҳар кишвар вобаста ба ин қонунҳои махсуси худро қабул кардааст. Дар кишвари мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ» амал мекунад, ки моддаҳои он самти фаъолияти телевизионро муайян мекунанд. Моддаи 9-и қонуни мазкур, ки дар бораи вазифаҳои асосии ташкилотҳои давлатии телевизион ва радиошунавонист, вазифаҳои асосии телевизион ва радиоро муайян мекунанд. Дар моддаи мазкур чунин омадааст: «Сари вақт огоҳ намудани шувандагони радио ва тамошобинони телевизион аз ҳаводиси ҷамъиятиро сиёсӣ ва дигар воқеоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи он, паҳн намудани ахбори расмӣ, санадҳои мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва ҳокимияти судӣ, ки ба таблиғи расмӣ ҳуқуқ доранд; таҳия ва паҳн кардани барномаҳои иқтисодӣ, публитсистӣ, фарҳангии маърифатӣ, таълимӣ, шавқангез, варзишӣ; инъикоси рамзи давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон; мусоидат ва таҳкими робитаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон». Хуб аст, ки имрӯзҳо дар кишвари мо низ вобаста ба самтҳои телевизионҳои фаъолияти рӯзмарра доранд. Барои кӯдакон «Баҳристон», барои дӯстдорони варзиш телевизиони «Варзиш» ва «Футбол», барои тамошои филмҳо «Синамо», барои воқиф шудан аз рӯдодҳои олам «Ҷаҳоннамо», инчунин телевизиони «Тоҷикстон» ва «Сафина» барои хабарҳои расмӣ ва дигар мавзӯҳои дохилию хориҷӣ пешбинӣ шудаанд.

Чуноне дар китоби «Асосҳои журналистикаи телевизион» омадааст: «Телевизион беш ва пеш аз ҳамаи анвои кори эҷодӣ мустафид буда, ба талаботи маънавии ҷомеа вобастагӣ дорад. Ҷолиб, вале факт аст, ки сатҳи фарохонду арзишҳои онро ҷомеа, бинанда муайян мекунанд. Телевизион ҳамеша талаб ва завқи гирандашро ба инобат мегирад». Дар баъзе маврид фаъолияти телевизионҳои нишон медиҳад, ки ин андеша чандон саҳеҳ нест. Чун қисмати зиёди бинандаҳо ё аксарият тарафдори он нестанд, ки дар баробари фароғат телевизион аз барномаҳои таблиғотии ба манфиати касе ё гурӯҳе кор гирад. Зеро он ба табиати бинанда намефорад. Аммо фаъолияти қорӣ новобаста аз хоҳиши бинанда, дар баробари фароғат бояд аз таблиғ низ кор гирад. Дар ҳамин радиёи муҳаққиқ Асадулло Саъдуллоев. Таъкид мекунанд, ки: «Ҷомеа қишрҳо дорад, ҳар қишр вобаста ба сатҳи маънавият талаботи хос дорад. Чунин ҳам мешавад, ки ягон қишр бо таъсири шабакаҳои ба ном пешрафтаи олам аз телевизионҳои тақозои бемислро тақозо мекунанд». Дар дигар ҳолат муассисони телевизионҳои бо назардошти он ки ҷомеа чӣ меҳададу чӣ талабот дорад, бояд ҷиро телевизион нишон бидиҳад, ба назар гирифта, фаъолияти телевизионро ба ҳамон самт равона месозанд. Дар ин раванд таҳлилҳо ва омӯзиши хостаҳои аудитория низ ба назар гирифта мешавад.

Асри XX дар таърихи миллати тоҷик чун асри худшиносӣ давлатдорӣ ва шохкориҳову созандагӣ абадан нақш хоҳад баст. Дар қатори дигар бозёфтҳои воридшавии телевизион - «ҷаҳоннамо ё оинаи нилгун»- ро низ ба ҳаёти мардуми тоҷик метавон чун падидаи неқ арзёбӣ қард. Зиёда аз 60 сол аст, ки телевизион дар фазои иттилоотии Тоҷикистон ба сифати як воситаи муқтадирӣ ахбор ба мардуми кишвар хизмат мекунанд.

Хулоса, телевизион барои ташаккули афкори ҷомеа дорои имкониятҳои васеъ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар системаи телевизион имкониятҳои фарроҳ гардиданд. Акнун бо истифода аз таҷҳизотҳои замонавӣ шакли барномаҳо рангу намуд ва мазмунӣ тоза гирифта дар объективӣ ҳаёти одамон, муҳити ахлоқии ҷомеа ва афкори ҷомеа бештар таъсиррасон гардид. Ҳамин тавр телевизион чун дастгоҳи бузурги ташвиқотию тарғиботӣ муҳимтарин восита дар шаклдихии афкори умум бо тарғиби ин ё он тарзи зиндагӣ, рӯйдоди рӯзмарраи ҷомеаи ҷаҳон, масоили гуногуни сиёсат, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, илму фарҳанг ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Алиакбари Деххудо. Луғатномаи Деххудо. - Техрон, 1338. - С. 3129.
2. Зокиров Г. Донишномаи сиёсии Тоҷикистон. - Душанбе: Деваштич, 2007. - С. 35.
3. История появления телевидения [электронная ресурс] URL: <http://abilitron.blogspot.com/2009/08/istoria-poyavleniya-televideniya.html> (дата обращения 20.08.2020)
4. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. - Душанбе: Адиб, 1988. - С.116.

5. Нуралиев А. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ. Қ.1. – Душанбе: Сино, 2001. – С. 9.
6. Пронина Е.Е. Психология журналистского творчества. – М., 2003. – С. 36.
7. Российская социологическая энциклопедия. – М., 1998. – С. 290.
8. Телевидение [электронная ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (дата обращения 25.08.2020)
9. Усмонов И.К. Журналистика. – Душанбе, 2011. – С. 73.
10. Фарҳанги муқаммалӣ забони тоҷикӣ. – Душанбе: Шарқи озода, 2011, – С. 683.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Шӯроиён, 2010, – С. 97.
12. Философский энциклопедический словарь. – М., 2002. – С. 280.

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ И ЕГО ФОРМИРОВАНИЕ ПОСРЕДСТВОМ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Средства массовой информации играют важную роль в формировании и развитии общественного мнения. В повседневной деятельности СМИ мы видим, что они способны усилить или ослабить мнение народа по различным вопросам. С момента появления первых информационных листков, которые считаются предпосылками возникновения прессы, уделяется особое внимание вопросам роли СМИ в формировании общественного мнения. Формирование общественного мнения с первых дней через средства массовой информации, а также параллельно со школой и мечетью было весьма огромным. Однако в современном мире, можно сказать, что способ решения разных вопросов зависит от содержания распространяемой информации.

В статье исследуются содержание понятия «общественное мнение», появление телевидения, сила СМИ и формирование общественного мнения в процессе возникновения и развития телевидения. В статье подчеркивается, что в начале своего существования телевидение имело единственную цель - что-то показать зрителю. Постепенно, после того как телевидение стало популярным, появились задания и инструкции, что показывать, а что не показывать. Иными словами, стало необходимым того что телевидение должно работать в определенных рамках для определённых масс людей.

Опасения в том, что в пространстве современных СМИ, особенно на телевидении, иногда их руководители для продвижения своих интересов независимо от человеческих, религиозных и культурных ценностей, транслируют программы, противоречащие всем моральным и ценностям.

Ключевые слова: телевидение, общественное мнение, формирование мнений, информационные войны, СМИ.

PUBLIC OPINION AND ITS FORMATION THROUGH TELEVISION

The mass media play an important role in the formation and development of public opinion. In the daily activities of the media, we see that they are able to strengthen or weaken the opinion of the people on various issues. Since the appearance of the first information leaflets, which are considered prerequisites for the emergence of the press, special attention has been paid to the role of the media in shaping public opinion. The formation of public opinion from the first days through the mass media, as well as in parallel with the school and the mosque, was quite enormous. However, in the modern world, it can be said that the way of solving various issues depends on the content of the disseminated information.

The article investigates the content of the concept of «public opinion», the emergence of television, the power of the media and the formation of public opinion in the process of the emergence and development of television. The article emphasizes that at the beginning of its existence, television had a single purpose - to show something to the viewer. Gradually, after television became popular, tasks and instructions appeared on what to show and what not to show. In other words, it has become necessary that television should work within certain limits for certain masses of people.

The concern is that in the space of modern media, especially on television, sometimes their leaders, in order to promote their interests, regardless of human, religious and cultural values, broadcast programs that contradict all moral and values.

Key words: television, public opinion, opinion formation, information wars, mass media.

Сведения об авторе:

Мавлонов Хуршед Давлаталиевич - докторант Ph.D кафедры телевидение и радиовещание факультета журналистики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: hurshed.0001@mail.ru. Телефон: (+992) 988687608

About the author:

Mavlonov Khurshed Davlatalievich - Tajik National University, Doctoral Ph.D. of Chair of Journalism. Address: 7340 25, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: hurshed.0001@mail.ru Phone: (+992) 988687608

А. А. БОБРИНСКОЙ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ ИСМАИЛИЗМА НА ПАМИРЕ

Сайнаков С. П.

Институт истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша
Национальной академии Таджикистана

Данная статья была опубликована в научном журнале «Проблемы гуманитарных наук» (2020. № 2. С. 154 – 166) Института гуманитарных наук им. академика Баходура Искандарова, но редакция данного издания, без согласования с автором, полностью заменила аннотацию к статье и допустила ошибки, а также ввела некорректные изменения в список использованных источников и литературы. В том числе, в измененной аннотации отмечено, что А. А. Бобринской – сын Екатерины Великой, что является грубой ошибкой. Список использованных источников и литературы редколлегия издания разделила на две категории, в результате чего номера ссылок в тексте статьи не совпадают с номерами публикаций в списке использованных источников и литературы. По просьбе редакции данного издания автор статьи вторично отправил статью для издания с опровержением. В повторной публикации см.: «Проблемы гуманитарных наук». (2020. № 3. С. 168 – 180) редколлегия журнала вновь, допустила грубые ошибки, без согласования с автором, заменив отмеченную автором статьи фразу «Хазрат-и Али» на фразу «пророка Али». Изменению подверглись также две цитаты из труда Т. С. Каландарова «Шугнанцы... М., 2004». Таким образом, редколлегия второй раз совершила в тексте грубые ошибочные исправления. В связи с этим, мы вынуждены еще раз опубликовать статью с исправлением перечисленных грубых ошибок, сделанных редакцией журнала.

Граф А. А. Бобринской (1861 – 1938 гг.) – прямой потомок императрицы Екатерины Великой, был крупным ученым – археологом, этнографом царской России. По содействию Общества естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете в 1895, 1898 и 1901 гг. он возглавил научные экспедиции, направленные в Среднюю Азию. Во время этих экспедиций он побывал и на Памире. На основе собранных материалов им были опубликованы труды, которые ныне считаются уникальными, редкими источниками по истории и этнографии таджикского народа.

Согласно мнению С. Н. Плеханова, «впервые рассказавший России об иσμαилитах и проницательно увидевший в них исторических союзников Российской империи» [19, с. 6], А. Бобринской, по сути, положил начало изучения проблемы в русской историографии. Таким образом, он внёс значительный вклад в утверждение бесспорного приоритета русской и советской научных школ изучения исмаилизма на Памире.

На основе собранных материалов в результате бесед с тремя иσμαилитскими пирами, проживавшими в ту пору в Горном Бадахшане, в ходе второй экспедиции (1901 г.) А. Бобринской опубликовал работу «Секта Исмаиля в русских и бухарских пределах Средней Азии. Географическое распространение и организация» [1].

Автор довольно подробно рассказывает об этой поездке, описывает места, которые он посетил (Вахан, Горон, Ишкашим, Рушан и Шугнан), тщательно производил анализ «сообщаемой англичанами [информации] о распространении в данной местности секты Исмаиля» [1, с. 1] и приводил свои заключения по данному вопросу. «Расспрашивая жителей, – пишет автор, – я убедился, что английские сведения вполне правдивы и что, действительно, все население края в вышепоименованных пределах принадлежит не к шиитскому толку, как у нас до сих пор предполагали, а к секте Исмаиля» [1, с. 1].

А. Бобринской не был достаточно осведомлен о том, что исмаилизм одна из шиитских ветвей в Исламе, хотя сам он на другой странице этой же работы замечает, что исмаилизм «одна из самых радикальных шиитских сект» [1, с. 4]. Отношение к шиитскому толку, в России того времени, согласно мнению А. Бобринского, хотя в целом, и было правильным, но все же недостаточно полными убедительным. Следует заметить, что в работе его современника, другого русского исследователя Д. Н. Логофета, мы встречаем наиболее правильное определение религиозной принадлежности таджиков Памира. В частности, он пишет: «другая часть таджиков и хазары в Восточной Бухаре, принадлежащих к шиитской секте Исмаиля» [16, с. 27].

Во время встречи с таджиками Памира А. Бобринской выявил, что горцы не разговаривают с незнакомым человеком об основных таинствах своего вероучения. По этой причине его собеседники в большинстве случаев отвечали только на вопросы касательно географического распространения и о внешней организации мазхаба. «Даже на эти вопросы, – пишет А. Бобринской, – мои собеседники, большею частью главари секты, отвечали только тогда, когда убеждались из моих расспросов, что я вполне осведомлён о существовании секты в данной местности» [1, с. 2]. Исходя из этого, обращаясь к читателю, А. Бобринской указывает, что он «не найдёт новых данных ни по философии учения секты, ни по мировоззрению сектантов» [1, с. 2].

В результате своих исследований, А. Бобринской выяснил, что «роль пиров или старцев в жизни сектантов – огромная. Пир является, полным хозяином души и тела своего подчиненного; он полновластный руководитель сектанта в его духовной, семейной и гражданской жизни. Все страны, заселенные последователями секты Исмаилья, распределены между известным количеством пиров. Каждый последователь секты обязан подчиняться которому-нибудь из них» [1, с. 2]. К схожему мнению пришёл, и барон А. Черкасов. «Для мурида, – отмечает он, – ишан его – всё на свете: он признанный при жизни святой, представитель перед богом всех своих муридов, молитвенник за свою общину и исполнитель за членов её всех тех религиозных обязанностей, которые ему заблагорассудится, исполнять» [9, с. 104]. По оценке А. Е. Снесарева, «ишаны это – главный двигатель жизни этого народа» [22, с. 115].

Действительно, роль старцев в дореволюционном Памире и в период установления советской власти была огромной. Советской властью была упразднена власть пиров, часть из них, спасая свою жизнь, покинули территорию края и переселились в афганский Бадахшан. В результате преследований в 30-х годов прошлого столетия некоторые пиры были осуждены без какой-либо вины, за якобы ведение антисоветской пропаганды. На сегодняшний день на таджикском Памире институт пиров не существует, а на афганском до недавнего времени он ещё был в действии. Несмотря на это, верующие, особенно старшее поколение, до сих пор знают и уважают потомков своих старцев.

А. Бобринской скромно признаётся, что недостаточно знаком с предметом и не намерен давать всесторонний обзор истории и учения секты. По этому поводу он приводит следующее: «Моя задача намного скромнее: сообщить лицам, интересующимся вопросом, сырой материал о секте Исмаилья, собранный мною на месте её распространения» [1, с. 2]. Его недостаточная осведомленность проявляется в данном труде, потому что в обзоре истории и учения секты он в некоторых местах данной работы без критического разбора ссылается на труды ряда востоковедов. Поэтому, нельзя согласиться с некоторыми мнениями А. Бобринского о том, что, когда речь идёт о вероучении горцев, потому что исмаилитские пиры не желали откровенно вести разговор о религиозных вопросах с человеком чуждого им мировоззрения. Сам автор отмечает этот факт в своем труде.

А. Бобринской приводит суть беседы с поршинецким пиром Саидом Юсуфалишо. Рассказ пира начинается с генеалогии. Согласно мнению собеседника, двенадцать поколений тому назад его предок, родоначальник поршинецких и некоторых других пиров Шо Маланг из Хорасана, точнее, из города Себзеvara, переселился на Памир. Пир сообщил, что в одно время с его предком Шо Малангом из Хорасана пришли в Кухистан ещё три пира: Шо Бурхон, Шо Хомуш и Шо Кошон. Шо Хомуш, через Памир переселился в Куляб, где и умер [1, с. 4 – 5]. Раньше этому Российский консул в Кашгаре в своем донесении от 12-го сентября 1883 года на основе народной памяти тоже сообщает о приезде Шо Маланга, Шо Хомуша и Шо Бурхона из Себзеvara на Памир [4, л. 6].

Саид Юсуфалишо дал А. Бобринскому весьма удивительную информацию о распространении и распределении последователей исмаилизма между 15 пирами на местах [1, с. 6 – 7].

Нам не удалось, выяснить точное количество тогдашних духовных лиц на Памире. А. Назаров, ссылаясь на архивных документах, пишет, что накануне установления советской власти «на территории современного ГБАО действовало свыше 300 человек различных духовных лиц, таких как халифы, ишаны, пиры и шейхи исмаилитского толка» [17, с. 12]. В другом архивном документе приводятся списки 18 влиятельных исмаилитских пиров с количеством дворов мюридов распространении на территории таджикского Памира, Афганистана и Китая [11, л. 400 – 405].

А. Бобринской пишет, что пиры посылают Иمامу подарки «главным образом, деньги» [1, с. 9]. Следует напомнить, что автор под закятom подразумевает подарки. Исмаилиты ежегодно передавали десятую часть от своих доходов в качестве закята в пользу Имама. Часть из собранного закята оставалось для оказания помощи нуждающимся в обществе. От бедных людей категорически запрещалось брать закят (очищение), по исмаилитской доктрине брать что-либо у неимущих не принято и считается грехом. В качестве подарка исмаилиты присылали Иمامу книги и другие культурные и религиозные ценности, а не деньги, как пишет А. Бобринской.

Саид Юсуфалишо чётко и ясно напоминал А. Бобринскому о непререкаемой руководящей роли Имама в названном направлении ислама и в решении важных вопросов внутри мазхаба: «Ага-Хан решает все дела единолично. При нём совета нет» [1, с. 9].

Кроме вышесказанного, записи содержат мнение о метемпсихозе – переселение душ, но частично нельзя согласиться по этому вопросу с А. Бобринским. Большинство содержимого рассказчиков, написанным А. Бобринским по этому вопросу, это – остатки доисламских пережитков и обрядов, которые не только бытовали тогда на Памире, но и среди всех народов мира. Эти сказания никакого отношения не имеют к Исламу. Мы сомневаемся, что эти слова принадлежат исмаилитским пирам. Может быть, А. Бобринский во время пребывания на Памире, имея реальные возможности, беседовал и с верующими из числа простых и неграмотных лиц и перенес эти сведения на трёх исмаилитских пиров, с которыми беседовал, в результате чего написал свой труд. Проблемы доисламские верование население Горного Бадахшана подробно рассмотрено в трудах Н. Давлатбекова [5].

Суть беседы второго рассказчика пира Саид Ахмада из Шохдары, приведенного А. Бобринским, тоже начинается от родословия. Род свой он ведёт от Имама Мухаммад Бокира. По его словам, восемь поколений тому назад его предки переселились из города Медины в Мунджон. Потом он под давлением обстоятельств вместе с семьёй переселился в Шохдару [1, с. 11].

В некоторых местах труда видно, что А. Бобринский говорит независимо от рассказа своих собеседников, или не понимая в смысле подлинности суть их рассказа, по нашим данным, они всегда вели беседы через приведённые примеры и толкования, и в записи этого пира ошибочно отмечает: «Сектанты считают Алиа выше Мохаммеда» [1, с. 12].

Следует отметить, что в знак преданности шиитской исмаилитской мусульманской вере, исмаилиты часто вспоминают Хазрат-и Али. Может быть, А. Бобринский во время общения с таджиками – памирцами, слышавший много слов о сакраментальности имама Али, приходит к такому неправильному выводу. Как для всех мусульман, для мусульман – исмаилитов пророк Ислама Хазрат-и Мухаммад считается первым лицом в Исламе. «Будучи мусульманами, исмаилиты исповедуют фундаментальное исламское свидетельство истины – шахада – о том, что нет Бога кроме Аллаха и Мухаммад – посланник Его. Они верят, что Мухаммад был последним и конечным пророком Аллаха и что священный Коран – последнее послание Аллаха человечеству – был явлен миру через Него. Мусульмане – исмаилиты относятся к этому откровению как к кульминации послания, которое было явлено через других пророков традиции Авраама до Мухаммада, включая Авраама, Моисея и Иисуса. Каждого из них исмаилиты почитают пророков Аллаха» [15, с. 301]. Или обратим внимание на один из основных исмаилитских лозунгов: «Наш Бог – Бог Мухаммада» [24, с. 58].

Мы не можем полностью согласиться и с утверждением А. Бобринского о том, что у горцев «нет ни праздников, ни постов, ни намазов, ни общих молитв, ни мечетей» [1, с. 14]. Вызывает сомнение то, что исмаилитский пир выразился именно так. Это какое – то недоразумение в записи текста. Потому что исмаилитские пиры всегда в своих речах призывали единоверцев к исполнению молитв и других нравственных воздержаний. Даже в трудные для религии советские времена, исмаилиты Памира тайным путём исполняли молитвы. Старый вариант молитву связанно с именем Носира Хусрава, а новый вариант молитву того времени, который в 1922 году принес с собой из Бомбея миссионер Сабзали [26, с. 226], исмаилиты Памира исполняли до 1995г., который назывался «Пир» - и - «Шо». Под словом «Пир» исмаилиты подразумевают пророка Хазрат-и Мухаммада, а под словом «Шо» Хазрат-и Али, т. е. имама, при каждом намазе после чтения следовала свидетельство (символ веры) «Нет Бога кроме Аллаха, и Мухаммад пророк Его и свидетельствую, что повелителем правоверных является Али. Да будет доволен им Аллах» [15, с. 303].

Если не было у исмаилитов Памира ни праздников, ни постов, ни намазов и общих молитв, тогда зачем они отмечали такие праздники, как Рамазан, Курбан, Навруз и начинали их празднество с исполнения общих молитв, об этом, которые описали в своих трудах другие исследователи Памира [21; 23; 25]. Уместно надо отметить, что «Святейший дом» наряду с исламским праздником официально и признает иранские (таджикские) традиционные праздники.

Из содержания труда А. Бобринского мы легко выясняем, что в большинстве случаев исмаилитские пиры отвечали на вопросы автора через философию секты, поэтому видно, что он, не вникая в их смысл, воспринимал дословно. Они своими сказаниями не отрицали исполнение столпов Ислама, а высказали против тех, которые исполняют их для вида. Для объяснения обращаем внимание на слова пира Саид Мурсала: «Вор, который будет поститься и вместе с тем продолжать своё ремесло, поступает одинаково скверно, как и вор, промышленный тем же, но без поста. Одинаково дурно поступает человек, который с одной стороны грешит, с другой молится, надеясь без раскаянья, одной молитвой, отмолишь грехи» [1, с. 16 – 17]. Иными словами, конкретно говоря, по их мнению, спасение человека зависит не только от выполнения столпов, обрядов и ритуалов Ислама, а в основном от искренности его веры в Бога.

Что касается мечети (у исмаилитов Джамоатхона – Общественный дом для исполнения молитв и изучения веры) бадахшанские исмаилиты, следуя своей древнеарийской традиции, считали весь мир домом Бога. «Для Бога не может быть определенных мест, где бы он принимал человеческие молитвы, Бог не нуждается в храмах...» [6, с. 22; 21]. Но это не значит, что у исмаилитов других регионов не было молельных домов. Тогдашний имам исмаилитов Султан Мухаммад-Ша очень хотел, чтобы у исмаилитов

Памира, быстрее строились дома для изучения веры. В Его фармон (указ)-е от 3-го апреля 1931г. говорилось: «Мукки (пиры. – С. С.) и община должны принять для себя обязательным создание общественных домов, где можно изучать веру» [8, с. 209; 10, л. 349].

Касаясь религиозных книг исмаилитов, А. Бобринской пишет: «Главную книгу Ваджхи-дин или Каломи пир, написал пир Калон Маулоно Шо Нузор Мавлоно Шо Низор 19 - й имам исмаилитов. – С. С.) ...» [1, с. 14]. Без сомнения, известно, что главная книга для мусульман - исмаилитов – это Коран, а Ваджхи дин и Каломи пир – эта две отдельные друг от друга исмаилитские книги, а не одна, как описывает А. Бобринской. Автором Ваджхи дин является Носири Хусрав, а Каломи пир, по нашим данным написал или сам Имам Мавлоно Шо Низор или по Его приказанию написан неизвестным пока для науки исмаилитским автором.

Запись беседы третьего рассказчика, пира Саид Мурсала начинается о напоминании имя его отца Саид Мирза Ашрафа, который на протяжении 75 лет был пиром в Сучоне. Род свой он ведёт от имама Мусои Косим и добавляя к этому, говорит, что его предок Саид Сухроб переселился из города Йезда в Хорасан, потом в Бадахшан в кишлак Юмган, потом в Вахан. Три поколения тому назад его предки из Вахана перебрались в кишлак Сучон [1, с. 15].

Саид Мурсал рассказывал А. Бобринскому о гуманизме и о прощении греха в исмаилизме, что «люди должны быть как братья, друг друга не обижать. Важно быть добрым, честным... Человек, который согрешил, должен прийти к пиру, искренно раскаяться, помолиться с пиром, и тогда только Бог может ему простить» [1, с. 16–17].

Все русские исследователи после А. Бобринского тоже в своих трудах отмечали доброжелательность и нравственное воспитание исмаилитов. Например, Цветков П. П. замечает: «Что касается нравственного облика сектантов, то первой их заповедью является не причинять другому зла и даже отвечать на сделанное зло добром» [27, с. 263].

А. Бобринской в результате своего короткого пребывания среди исмаилитов, оценил их следующим образом: «Относительно сектантов я должен сказать, что они произвели на моих спутников и на меня вполне благоприятное впечатление. Строгая, нравственная дисциплина, к которой пиры в продолжение долгого времени приучали своих подчиненных, выработала в них известную выдержку и сдержанность в общении с людьми. Между собою они держатся с достоинством и с самоуважением. К старшим относятся с почтением, но без унижения.

Характер горца покойный, мягкий; он с любовью относится к своей секте и к своим пирам...» [1, с. 17].

К концу своей работы, А. Бобринской даёт русским властям наставление, что «отсутствие фанатизма в общении с христианами, ... легко выработать из них преданных нам друзей и тем самым создать на далёкой окраине, на рубеже трёх государств, верный и надёжный оплот против врагов русского владычества в Азии» [1, с. 18]. А. Бобринской напоминает русским людям, что исмаилиты прекрасно осведомлены о том, что Имам их официально признан английским правительством, и призывает русские власти «подать сектантам руку помощи» [1, с. 18]. А. Бобринской даже требовал от российского правительства изменить отношение Российской империи в Средней Азии, к мусульманству, во всем его многообразии, а не только которым, по его мнению, мы сейчас покровительствуем только суннитам. Надо официально признавать и охранять право на самостоятельную жизнь других сект мусульманства.

Таким образом, несмотря на отдельные просчёты, допущенные автором в интерпретации учения секты, надо особо подчеркнуть, что А. Бобринскому первым из российских исследователей удалось установить принадлежность таджиков Памира к исмаилизму, но он не смог выяснить, что они принадлежат к низаритскому ответвлению исмаилизма.

Следует сделать замечание, что сведения о вероучении занимают самое слабое место в труде А. А. Бобринского и в большинстве со своими содержаниями не соответствующие действительности. Следует напомнить, что один из его собеседников Саид Юсуф Али Шо во время беседы с А. В. Станишевским в 1928 году, сам говорил, что в записях А. А. Бобринского «вкрались неточности» [2, л. 9]. К сожалению, А. В. Станишевский подробно не приводит замечания названного пира, кроме одного, который сам тоже допускает ошибки, как будто - то в записи А. Бобринского отмечено, что «пиры Шутнана считают его (Шои Хомуш. – С. С.) своим предком» [2, л. 9]. На самом же деле в работе А. А. Бобринского ошибочно написано миры, а не пиры [1, с. 5].

Тут надо дать объяснение тому, что Шои Хомуш никаким образом не являлся предком для *миров*, скорее всего он оставил потомков в лице правителей или пиров в Горном Бадахшане. Социальное сословие *миры*, никакого родословного отношения не имеют ни к шахам и не к пирам. Миры никогда не были правителями в Вахане, Шутнана и Рушане. Сословия «*миры*» имеет военно-гражданское происхождение. Начиная с позднесредневекового периода и далее, цари Вахана, Рушана и Шутнана присвоили из числа своих воинов титулы мира, которые в поле битвы отличались храбростью и героизмом и наделяли им землями [12]. Это можно объяснить, так как появление и внедрение титула барона или графа в социальную иерархию Российской империи в период правления Петра Великого, которые не

имели с традиционным русским сословиям ничего общего, а потом стали официальными. Академик Б. Искандаров тоже отмечает, что «в Шугнана, Рушана и Вахана слово «мир» обозначало лицо, принадлежавшее к определенному сословию» [13, с. 158].

Надо отметить, что русские исследователи того периода, прежде всего, осуществляли разведывательные функции, тем самым, внося свой вклад в формирование стратегии внутренней и внешней политики Российской империи. Именно поэтому они, скорее добросовестные фиксаторы, чем учёные. Ведь А. Бобринской сам пишет: «Короткое время, посвященное на поездку, и правила секты, предписывающие своим последователям не только хранить тайну учения, но даже вводить в заблуждение лиц непосвященных и чуждых секте... заставили меня поневоле ограничиться вопросами, на которых охотнее отвечали мои собеседники, а именно о географическом распространении и о внешней организации секты» [1, с. 1 – 2]. Даже на эти вопросы, отмечает А. Бобринской, исмаилитские пиры отвечали только тогда, когда убеждались из расспросов автора, что он информирован о существовании секты в данной местности. Исходя из этого, он отмечает, что представляет «сырой материал».

О беседе А. Бобринского с тремя исмаилитскими пирами, современный памировед И. Горненский делает такой вывод: «Посвятили они его и в некоторые моменты учения, но о сути его, об основных таинствах не было сказано ни слова» [3, с. 324].

В те времена знание об исмаилитах в основном базировалось на слухах и преданиях. Следует отметить, что А. Бобринской был знаком с содержанием некоторых трудов зарубежных исследователей. В большинстве случаев тогдашние западные учёные в своих трудах без критики и анализа вместили рассказы тех информаторов и использовали сочинения тех историков, «которые не исповедовали исмаилизм и поэтому искажали истинный смысл этого учения» [14, с. 458]. Может быть, имеющий реальные возможности А. Бобринской, опираясь на такие труды и в тексте исмаилитских старцев добавлял неверные или не совсем верные сведения. Но, в конце концов, надо отдать должное, что А. Бобринской написал свой труд, в основном ссылаясь на рассказы исмаилитских пиров. Может быть, он как понял, так и фиксировал в своём труде суть бесед своих собеседников.

В этой связи хотим отметить, что «недостаточная наблюдательность, поспешность в выводах, плохое знание, а иногда и полное незнание языка, могли оказывать влияние на исследователей» [15, с. 25], которые именно из этих факторов влияли на А. Бобринского, в результате чего он не смог правильно интерпретировать вопросы, касающиеся вероучения, трудно дать однозначный ответ.

Несмотря на все эти и другие замечания, которые приведены нами, труд А. Бобринского даёт богатый материал для исследователей об истинно нравственном отношении исмаилитов. В целом, хотя в кратком обзоре, указанный труд А. Бобринского открывает нам вполне правдивую, яркую картину о роли Имама в секте, института пиров, сведения об исмаилитских миссионерах, о нравственной жизни и характере исмаилитов, даёт подробные сведения о распространении исмаилизма в регионе и о распределении сторонников в ту пору среди пиров.

В тяжёлое для религии времена, так называемое «Советское пленение» для служебного пользования вышла из печати фальсифицированная работа анонимного автора по исмаилизму, под редакцией Н. Прохорова, до наших дней личности редактора тоже точно не установлена. Содержание брошюры с начала и до конца основано на ложной информации и имеет заказной характер советских органов пропаганды [18].

В последние годы, появились ряд исследований современных ученых об исмаилизме, которые специально посвящены исмаилизму или косвенно в них рассмотрены проблемы данного учения. Видное место среди них занимают «Таърихи исмоилия [28]», труды Ф. Дафтари [7], «История Горно-Бадахшанской Автономной Области» [14] и научном сборнике «Русские учёные об исмаилизме» [20] и другие, в которых освещены история и вероучение исмаилитов. Последние вносят, в целом, верную научную корректировку в понятие учения исмаилизма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобринской А. А. Секта Исмаилия в русских и бухарских пределах Средней Азии. Географическое распространение и организация. – М., 1902. – 18 с.
2. Введения главного редактора А. В. Станишевского // Исмаилизм на Памире (1902 – 1931 гг.). Сборник документов. Составитель П. А. Агафонов. Ответственный редактор и автор введения А. В. Станишевский. – М., 1984. – ЛЛ. 3 – 50.
3. Горненский И. Тайны Памира. – М., 2003. – 384 с.
4. Господину Начальнику Азиатского Департамента, от 12-го сентября 1883 г., № 98 // Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.). ГАГБАО. – Ф. 25. – Оп. 3. – Ед. хр. 12. ЛЛ. 1 – 14.
5. Давлатбеков Н. Доисламские верования населения Западного Памира. – Душанбе, 1995. – 78 с.
6. Давлатбеков Н. Освещение исмаилизма на Памире в трудах русских дореволюционных исследователей. – Душанбе, 1995. – 57 с.
7. Дафтари Ф. Таърих ва ақоид-е исмоилия. Пер. с англ. А. Мамадназарова. – Душанбе, 1998.; Краткая история исмаилизма (традиции мусульманской общины). / Пер. с англ. Л. Н. Додхудоевой и Л. Р. Додхудоевой. – М., 2003. – 273 с.
8. Документ № 35. – Фирман Ага-хана о поддержке инициативы шугнанских панджабаев, задумавших создать молитвенные дома и религиозные школы. – 20 марта – 18 апреля 1931 г. // Исмаилизм на Памире (1902 – 1931 гг.). Сборник документов. Составитель П. А. Агафонов. Ответственный редактор и автор введения А. В. Станишевский. – М., 1984. – ЛЛ. 208 – 210.

9. Документ № 5. – Отчет секретаря Российского политического агентства в Бухаре А. Черкасова о командировке в Памирские бекства Бухарского ханства в 1904 г. // Халфин Н. А. Россия и Бухарский эмират на Западном Памире (конец XIX – начало XX в.). – М., 1975. – С. 98 – 118.
10. Документ № 66. – Бог всепобедитель // Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.). ГА ГБАО. – Ф. 25. – Оп. 3. – Ед. хр. 12. – ЛЛ. 348 – 350.
11. 11. Документ № 72. – Исманилитские ишаны // Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.). ГА ГБАО. – Ф. 25. – Оп. 3. – Ед. хр. 12. – ЛЛ. 400 – 405.
12. Запись беседы автора с уроженцем село Дервуд - Барвуд, Рушанского района Додхудоёв Муборақшо, от 1995 г. Дата рождения 1922 г., дата смерти 27.01.1997 г.
13. Искандаров Б. И. Социально-экономические и политические аспекты истории памирских княжеств (X в. – первая половина XIX в.). – Душанбе, 1983. – 160 с.
14. История Горно-Бадахшанской Автономной Области. Т. I. – Душанбе, 2005. – С. 452 – 483.
15. Каландаров Т. С. Шугнанцы (историко - этнографическое исследование). – М., 2004. – 478 с.
16. Логофет Д. Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – Т. II. – СПб., 1911. – 357 с.
17. Назаров А. Х. История религиозной жизни мусульман Таджикистана в 1941 – 1991 гг. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – Душанбе, 2004. – 30 с.
18. Об исмаилизме. – Сталинабад, 1943. – 48 с.
19. Плеханов С. Н. Раскрытая ладонь. Ага-хан и его мюриды. – М., 2006. – 189 с.
20. Русские учёные об исмаилизме. Под редакцией С. М. Прозорова и Х. Элназарова. – СПб., 2014. – 312 с.
21. Семенов А. А. Из области религиозных верований шугнанских исмаилитов // Мир ислама. – Т. 1. – № 4. – СПб., 1912. – С. 523 – 561.
22. Снесарев А. Е. Авганистан. – Том первый. – М., 1921. – 244 с.
23. Снесарев А. Е. Религия и обычаи горцев Западного Памира // Туркестанские ведомости 1904 г. – № 89 – 93.
24. Строева Л. В. Государство исмаилитов в Иране в XI – XIII вв. – М., 1978. – 275 с.
25. Толстов С. П. Исманилизм // Религия народностей СССР. – Т. I. – М., 1931. – С. 364 – 375.
26. Ходжибеков Э. История исмаилитских пиров Шугнана в работах русских, советских и современных учёных // Русские ученые об исмаилизме. – СПб., 2014. – С. 218 – 228.
27. Цветков П. П. Исламизм. – Т. IV. – Ислам и его секты. – Асхабад, 1913. – С. 224 – 267.
28. Шайх Мухаммад Иқбол, Хонум Завохир Нур Алӣ. Таърихи исмоилия. Таҳияи матн, пешгуфтор ва луғоту тавзеҳот аз Саиданвар Шоххуморов, Амрияздон Алимардонов. – Душанбе, 1997. – 154 с.

А. А. БОБРИНСКОЙ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ ИСМАИЛИЗМА НА ПАМИРЕ

Данная статья посвящена одному из виднейших исследователей царской России А. А. Бобринскому, предпринявшему и осуществившему ряд экспедиций в Среднюю Азию. Одной из ключевых целей его деятельности была фиксация реальных данных о исмаилитов. В 1902 г. на основе этих сведений А. А. Бобринский издал специальную книгу «Секта исмаилитов в пределах русских и бухарских границ Средней Азии...». В дореволюционный период он оставался единственным источником информации об исмаилитов Бадахшана.

Автор статьи выделяет наиболее интересные, а порой и противоречивые трактовки А. А. Бобринского, но в то же время высоко оценивает главный вывод российского ученого.

Ключевые слова: А. А. Бобринской, таджики, ислам, исмаилия, направление, Памир, Россия, исследование

A. A. BOBRINSKY – THE RESEARCHER OF THE HISTORY OF ISMAILISM IN PAMIR

The given article is dedicated to A. A. Bobrinsky, one of the most outstanding scholars of Czarist Russia who launched and carried out a series of expeditions to Central Asia. One of the Key aims of his activity was fixation of real data on existing Ismaili sect. In 1902 on the base o this information A. A. Bobrinsky published a special book «Sect of Ismailis within the Russian and Bukharaian borders of Central Asia... ». For a Land period it remained the only source of information on these hidden dwellers of mountains.

The author of the article highlights the most interesting and sometimes controversial interpretations o A. A. Bobrinsky, but at the same time he appreciates the major conclusion of the Russian scholar which led to formation of tolerant and benevolent attitude of Czarist Russia to this Muslim sect.

Keywords: A. A. Bobrinsky, Tajiks, Islam, Ismailia, direction, Pamir, Russia, research

Сведения об авторе:

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Национальной Академии наук Республики Таджикистан, тел: (+992934162099), E - mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

About the author:

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of historical sciences, associate professor, leading researcher of the Department of Ancient, medieval and New History of the A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone: (+992934162099); E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОРЯДКА СЛОВ И ТЕОРИИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Юсупова З. Р.

Технологический университет Таджикистана

Учение об актуальном членении предложения тесно связано с проблемой словопорядка. Проблема порядка слов стала чрезвычайно популярной ещё во второй половине XVIII в.

Долгое время ее началом считались работы французского ученого Анри Вейля. Однако В. П. Даниленко убедительно показал, что основные понятия актуального членения (прежде всего, понятие ремы) с достаточной отчетливостью представлены уже в работах французских и немецких ученых второй половины XVIII в.

В недрах психологического направления в 19 веке возникает проблема актуального членения предложения, которой суждено стать в последствии решающим фактором в исследованиях порядка слов в различных языках.

Следует отметить, что логико – психологическая интерпретация порядка слов в предложении и объяснение его как выражение психологической сущности приводило еще многих риториков, логиков, философов древности к некоторым теоретическим обобщениям и установлению тех свойств предложения, которые во многом предшествовали современному языкознанию, в частности, и теории актуального членения, от которого зависит порядок слов в предложении. Особое развитие, во многом опередившее языкознание даже XIX столетия западноевропейских стран, эта теория получила в лингвистической мысли восточных стран, таких, как Саманидов, Египта и других арабских стран средних веков, а еще раньше Древней Индии. [9, с. 22]

Логико-психологическая интерпретация порядка слов в предложении дает возможность таким выдающимся ученым, как Абуали ибн Сино, А. аль Джурджани и многим другим, обратиться к динамическому уровню предложения. Обобщения и выводы, которые были сделаны ими на основе изучения логической структуры высказывания и роли порядка слов в организации логической структуры предложения, во многом опередили западно - европейское языкознание, пришедшее к аналогичным выводам 800 лет спустя, в 17 веке.

Основатель арабской риторики А. аль Джурджани, исследуя религиозные тексты, приходит к заключению о том, что порядок слов в предложении выполняет смысловую функцию, и устанавливает, что эта функция проявляется при соблюдении определенных синтаксических и логических правил. Поэтому он вынужден был обратиться к динамическому уровню предложения, анализируя функциональный аспект предложения. Рассуждая об этой стороне предложения А. аль Джурджани исходил из связи предложения с речевой ситуацией, в которой определяется его функционирование как высказывание. Он прилагал усилия установить характер выражения информации отдельными синтаксическими компонентами предложения. С этой целью он изучал порядок слов в его непосредственном соотношении с категорией определенности // неопределенности и оппозицией «известное // неизвестное для адресата, получателя информации.

Под «известным» Аль Джурджани понимал то, что было упомянуто в предшествующем контексте, а также не упомянутое в предшествующем, но имеющее обобщенно-родовое значение.

«Неизвестное» с точки зрения Аль Джурджани имеет также два аспекта выделения: а) это неупомянутое в предшествующем контексте;

б) это упомянутое в предшествующем контексте, но, сочетаясь с другим словом, выражающим «известное», обозначает «неизвестное» для слушающего. [9, с. 24]

Русский учёный-лингвист О. А. Крылова разделяет историю разработки этого учения на четыре этапа:

1. Со второй половины XVIII в. До первой половины XIX в. — рассмотрение соответствующих проблем в связи с изучением закономерностей порядка слов (ПС);

2. Со второй половины XIX в. До начала XX в. — период психологической трактовки проблематики, связанной с изучением актуального членения;

3. Первая половина XX в. — работы В. Матезиуса и ряда советских ученых (в основном германистов), поставивших вопрос об актуальном членении предложения на лингвистическую основу.

4. Вторая половина XX в. — начиная с работ И. П. Распопова, — современный период в развитии учения. [3, с. 29]

Первый период представлен работами Ш. Бате, Монбоддо (Дж. Барнета), И. Аделунга, К. Беккера, Ц. де-Марсэ, Н. Бозэ, А. Вейля. По отношению к этим работам термин «актуальное членение» применим лишь условно, поскольку «он применим к понятиям Тема и Рема на стадии их первоначальной функции в науке [4, с. 44].

Названные ученые рассматривали интересующий нас вопрос в связи с изучением порядка слов. Закономерные расположения слов в различных языках сопоставлялись с ходом развертывания мысли (или

естественным ходом событий), в связи, с чем различался порядок слов, совпадающий с этим ходом (прямой, естественный, грамматический) и порядок слов, не совпадающий с ним — инверсионный (фигуральный, ораторский, искусственный).

Так, например, И. Аделунг (1732–1806) порядок слов - «подлежащее-сказуемое» называл естественным, а порядок слов - «сказуемое-подлежащее» — искусственным. Он сравнивал предложения: Dertagwarheitер и HeiterwarderTag.

В первом он усматривал естественный порядок слов, а во втором — искусственный, причем в обоих предложениях на первом месте видел субъект.

И. Аделунг своеобразно осмысливал содержание понятий «субъект» и «предикат», «подлежащее» и «сказуемое», так как в подлежащем он видел, с одной стороны, тот член предложения, который обозначает нечто неопределенное, а с другой стороны, «главное понятие».

Первой попыткой связать грамматику порядка слов с актуальным членением является работа Анри Вейля [Weil]. В отличие от И. Аделунга, А. Вейль интерпретирует подлежащее как член предложения, который обозначает то, о чем говорится в предложении, а сказуемое — как член предложения, сообщающий нечто о подлежащем. Подлежащее является исходным пунктом высказывания, а сказуемое — собственно высказыванием. И, в соответствии с этим, подлежащее занимает обычно первое место, а сказуемое — второе. Однако на первом месте могут оказаться и другие члены предложения, если они будут выполнять функцию исходного пункта высказывания.

Таким образом, у А. Вейля с подлежащим связывается понятие темы (а не ремы, как у И. Аделунга): субъектная функция становится тематической, а предикатная — рематической.

На первом этапе разработки интересующей нас проблематики не было еще достигнуто понимания сущности актуального членения предложения, не был выработан единый понятийный аппарат. Однако, стало очевидно, что грамматической характеристикой членов предложения не исчерпываются функции словоформ, организующих предложения, и, что законы порядка слов в индоевропейских языках связаны не с формальным грамматическим членением предложения, а с тема-рематическими отношениями.

Поэтому трактовка и «нормального» порядка слов, и отступлений от него, то есть инверсионного порядка слов, должна связываться с характером последовательности членов предложения не самих по себе, а в связи с той функцией, которую эти члены предложения выполняют в тема-рематических отношениях.

Второй этап можно назвать психологическим. Он представлен работами Г. Фон Габеленца, Г. Пауля, В. П. Сланского, Ф. Ф. Фортунатова, А. М. Пешковского. Предложение трактуется как выражение в речи психологического суждения: «Предложение есть языковое выражение, символ того, что сознание говорящего осуществило соединение ряда представлений, и средство, чтобы указанное соединение данных представлений довести до сознания говорящего» [6, с.68]. Эти два компонента получили название психологического субъекта и психологического предиката (психологического подлежащего и психологического сказуемого). Любой член предложения может выступать в функции психологического субъекта и психологического предиката.

Известный немецкий ученый XIX в. Георг фон дер Габеленц говорил о сочетании представлений, последовательно возникающих в сознании говорящего.

Первым представлением, выступающим в качестве предмета речи, служит «психологический субъект», а вторым представителем, выражающим то, что говорящий думает о психологическом субъекте, служит «психологический предикат».

Датский лингвист А. Блинкенберг делает попытку связать порядок слов с автоматизмом речи, которая разворачивается так плавно, как музыкальное произведение в процессе его исполнения [9, с. 3].

Несмотря на то, что учение о бинарном членении предложения в этот период синтаксической науки было выведено за пределы грамматики, большим достижением можно считать то обстоятельство, что лингвисты сошлись на мысли об отсутствии обязательного тождества между формально — грамматическим и смысловым (коммуникативным) строением предложения, и именно с последним они связывали такие явления, как порядок слов, интонация, логическое ударение, смысловое ударение, учение о второстепенных членах предложения.

Третий этап связан с именем Вилема Матезиуса, поскольку именно ему принадлежит заслуга постановки этого учения на лингвистическую почву.

Итак, первым ученым, доказавшим, что проблема актуального членения предложения является проблемой лингвистической, был чешский лингвист Вилем Матезиус, основатель Пражской школы функциональной лингвистики. Опираясь на некоторые идеи французского лингвиста XIX в. А. Вейля [8], В. Матезиус подчеркнул принадлежность проблематики актуального членения к лингвистике. Для обозначения компонентов актуального членения Матезиус применил термины «основа» (или «исходный пункт») и «ядро» [5, с.63]. Чешский лингвист тесно связал актуального членения с главным средством его выражения — порядком слов.

В. Матезиус считал одним из характерных явлений в каждом языке отношение между актуальным и формальным членением предложения. Он подчеркивал, что деление предложения на два компонента: основу (или исходный пункт) и ядро представляет собой членение именно предложения, а не суждения, как считали ранее. Это членение В. Матезиус назвал актуальным, поскольку такое членение зависит от того, как включается предложение в ту или иную речевую или реальную ситуацию. Он считал, что для характеристики каждого языка важно отношение между актуальным и формальным членением предложения.

В. Матезиус связал актуальное членение с главным средством его выражения — порядком слов, и поэтому смог впервые научно и объективно выявить закономерности порядка слов в чешском языке, сравнил их с закономерностями порядка слов в английском языке.

Идеи В. Матезиуса развивались в трудах Фр. Данеша, Я. Фирбаса, П. Адамца, И. Мистрика, Е. Кржижковой, а в современном языкознании — первоначально преимущественно германистами К. Г. Крушельницкой, А. И. Смирничкиным, а также академиком В. В. Виноградовым. На этом этапе существенным было создание необходимости включения учения об актуальном членении в лингвистическую проблематику, то есть осознание лингвистической природы этого явления и указания на порядок слов и интонацию как на средства его оформления в языке.

Чешский русист П. Адамец впервые подробно описал основные варианты словорасположения в русском языке, образуемые предложениями с разным синтаксическим составом. Ученый оперировал понятием «линейно-динамическая структура», которая представляет собой «обобщение целого ряда конкретных предложений с одинаковым составом синтаксических членов, с одинаковым порядком слов и местом фразового ударения [1, с. 18].

П. Адамец кладет в основу своей классификации разные линейно-динамические структуры и определяет, какие «актуально-синтаксические типы» возникают на базе данной линейно-динамической структуры. «Актуально-синтаксический тип» является «обобщением множества конкретных предложений с одинаковым составом синтаксических компонентов, с одинаковой линейно-динамической структурой, с одинаковым актуальным членением и одинаковой общей коммуникативной функцией» [1, с. 48–49]

Начало четвертого этапа связано с выходом в свет монографии Н. П. Распопова. Это исследование считается определяющим для разработки теории актуального членения, так как Н. П. Распопов «затронул такие стороны этого явления, которые до него оставались вне поля зрения лингвистов или затрагивались, но не были решены» [7, с. 124]. К первым относится, прежде всего, вопрос о соотношении грамматического и актуального членения, о языковой природе этого явления, а ко вторым — вопрос о связи актуального членения с категорией предикативности, о средствах оформления актуального членения предложения (АЧП).

Для определения компонентов актуального членения Н. П. Распопов использовал термины «основа» и «предикативная часть». Он подчеркивал зависимость актуального членения от коммуникативного задания и доказал, что если нет соответствия заключенного в предложении высказывания определенному коммуникативному заданию, то нет и предложения как такового, хотя бы данная конструкция и умещалась в наиболее типичную для предложения синтаксическую схему.

Говоря о соотношении актуального и грамматического членения предложения, Н. П. Распопов указал, что они располагаются как бы «в разных плоскостях его структуры». Актуальное членение «прямо связано с выражением целенаправленного сообщения, свидетельствуя при этом о состоявшемся акте предикации и закончившемся формировании предложения как коммуникативной единицы языка», а грамматическое членение отражает в форме грамматической связи слов объективно существующие отношения и связи между предметами, явлениями, признаками и т. д.

«Предложение-это коммуникативная единица языка,- писал Н. П. Распопов, — и в качестве таковой оно с необходимостью включает как грамматическое, так и актуальное членение» [7, с. 44].

Разграничивая грамматическое и актуальное членение предложения, К. Г. Крушельницкая выявляет в основе этого разграничения отражение общезначимых признаков предложения. По ее определению, грамматическое членение имеет в своей основе отражение предметов и явлений объективной действительности, познанных человеком в их связях и отношениях, тогда как смысловое членение обуславливается отношением самого говорящего к действительности, тем, что говорящий сообщает какие-то факты «не беспристрастно», а давая им определенную оценку. [4, с. 58]

Что касается вопроса об изучении актуального членения и порядка слов в таджикском языке, то следует отметить, что исследование этой проблемы в таджикском языкознании не получило таких масштабов, как в русистике. Начала теоретического изучения порядка слов таджикского языка относится к периоду 40-х - 50-х годов, когда, происходит системное исследование теоретической грамматики таджикского языка.

Однако в таджикском языкознании толкование порядка слов традиционным методом, характерным для западно-европейских исследователей первой половины XX в., не изжило себя и фактически продолжается еще в исследованиях настоящего времени. Здесь эта проблема рассматривается только в

плане теории прямого и обратного порядка слов (Б.Н. Ниёзмахмадов, А. Лутфуллоев, М. Норматов, В.С. Расторгуева и др.). Рассматривание порядка слов в связи с синтаксической структурой предложения и в отрыве от его основной функции прослеживается даже в новейших работах по исследованию современного литературного таджикского языка.

Впервые монографический научный анализ порядка слов в таджикском языкознании был предпринят М. Норматовым [Норматов 1968]. Автор в своей диссертационной работе дает подробнейший и всесторонний анализ порядка слов в современном таджикском литературном языке.

Ярким подспорьем выводов и заключений автора являются статистические данные по месту каждого отдельного члена предложения и общие данные, приводимые в диссертационной работе, которыми изобилует исследование. Диссертация написана на основе одиннадцати тысяч примеров из художественных произведений, которые фактически устанавливают основную картину порядка слов в современном литературном таджикском языке. М. Норматов приходит к выводу о том, что каждый член предложения в таджикском языке имеет относительно закрепленное место, он устанавливает две функции порядка слов в простом предложении таджикского языка и подробно характеризует их. [9, с. 30]

Другой таджикский учёный А.Собиров в своей последней работе, посвященной анализу структурно-грамматических особенностей простого предложения в таджикском и английском языках [Собиров, 2000], уделит особое место проблеме порядка слов и актуального членения предложения. Работы А. Собирова в теоретическом плане отражают современное видение проблемы актуального членения и порядка слов в языкознании, здесь широко применяется статистический метод. Однако для них характерна определенная оторванность от самой практики языкового анализа, статистический анализ направлен не на выявление закономерностей порядка слов и его функции в актуализации коммуникативной перспективы высказывания, а указывает общие априорно возможные данные в сопоставляемых в работе английском и таджикском языках. [9, с. 33]

Важное значение в становлении теории коммуникативного и актуального членения предложения в таджикском языкознании и в его сопоставительном исследовании в русском и таджикском языках имеют работы А. А. Саидмамадова [Саидмамадов 1978; 1987; 1989; 1991; 1994; 2001; 2004 и др.], З.Р. Юсуповой [Юсупова З.Р. 2006; 2015 и др.], А.М. Ниязова [Ниязов А.М. 2012]

В работах данных авторов впервые поднимаются основные вопросы порядка слов и актуального членения предложения в сопоставляемых языках, проявляется попытка охватить системным лингвистическим анализом фактически все аспекты данной проблемы в сопоставительно-типологическом плане. В работах А. А. Саидмамадова охвачены и освещены многие аспекты проблемы актуального членения и порядка слов русского и таджикского языков, в частности, это вопрос о функции и составе компонентов актуального членения предложения в русском и таджикском языках; о средствах и способах актуализации предложения в сопоставляемых языках, особенно роли порядка слов в реализации коммуникативной перспективы предложения и в целом о функциональных особенностях порядка слов в обоих языках; им выделяются некоторые типы высказываний при актуализации предложения в речи и др. Следует подчеркнуть, что коммуникативная структура предложения в русском и таджикском языках в работах А. А. Саидмамадова анализируется в известной самостоятельности от других аспектов, разграничивая его от конструктивной и семантической структуры предложения.

Таким образом, актуальное членение не имеет единого толкования. Различные исследователи не только по-разному понимают его, но и по-разному осуществляют. И все же в его основе лежит то неизменное общее положение, что оно отражает коммуникативную сущность речевого общения и обуславливается коммуникативными зданиями, которые устанавливает особые отношения между компонентами предложения. Одно и тоже предложение может приобретать разный смысл в зависимости от коммуникативной цели, которую преследует говорящий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адамец П. Порядок слов в современном русском языке. -Praha, 1966.-237 с.
2. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. М., 1976. -239с.
3. Крылова О.А. Детерминанты в аспекте коммуникативного синтаксиса// Вопросы языкознания № 2, 1976
4. Крушельницкая К.Т. К вопросу о смысловом членении предложения // Вопросы языкознания.-1956, № 5. С. 55-67.
5. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения. //Пражский лингвистический кружок. -М.: Прогресс, 1967. С.239-245
6. Пауль Г. Принципы истории языка. // русский перевод, М., 1960.
7. Распопов И.П. Актуальное членение предложения. - Уфа, 1961.-161 с.
8. Соссюр Ф.де . Труды по общему языкознанию. -М., 1982
9. Юсупова З.Р. Актуальное членение предложений в русском и таджикском языках// Дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. -Душанбе, 2006.
10. Юсупова З.Р. Этапы разработки учения об актуальном членении предложения и порядка слов// Вестник педагогического университета. – № 4 (65). – 2015. –С. 94-97

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОРЯДКА СЛОВ И ТЕОРИИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Статья посвящена работам лингвистов, которые в разные периоды становления языковедческой науки обращались к проблемам словоупорядка и учения об актуальном членении предложения. Здесь приведены работы авторов, которые доказывали в своих трудах, что проблема актуального членения предложения является проблемой лингвистической. Особое развитие эта теория получила в лингвистической мысли восточных стран, таких, как Саманидов, Египта и других арабских стран средних веков.

Также, анализируются работы таджикских авторов, которые впервые поднимают основные вопросы порядка слов и актуального членения предложения в сопоставительно-типологическом плане.

Ключевые слова: Порядок слов, актуальное членение предложения, тема и рема, речевая ситуация, предложение, интонация, фразовое ударение, компоненты предложения, языковые единицы.

HISTORY OF STUDY OF THE ORDER OF WORDS AND THEORY OF ACTUAL MEMBERSHIP OF A PROPOSITION

The article is devoted to the works of who linguists, in different periods of the formation of linguistic science, turned to the problems of word order and the doctrine of the actual division of sentences. Here are the works of authors who proved in their writings that the problem of the actual division of a sentence is a linguistic problem. This theory was especially developed in the linguistic thought of Eastern countries, such as the Samanids, Egypt and other Arab countries of the Middle Ages.

The work of Tajik authors is also analyzed, who for the first time raise the main issues of word order and the actual division of the sentence in a comparative typological plan.

Key words: Word order, actual division of a sentence, theme and rheme, speech situation, sentence, intonation, phrasal stress, sentence components, linguistic units.

Сведения об авторе:

Юсупова З. Р., к.ф.н., доцент, Технологического университета Таджикистана, e-mail: zarina1966@list.ru

About the author:

Yusupova Z.R., Ph.D., associate professor, Technological University of Tajikistan, E-mail: zarina1966@list.ru

УДК: 631.4(092)(575.3)

ПОЯВЛЕНИЕ ТЕХНИКИ И РАЗВИТИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ НАУКИ В ИСТОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Абдуназаров С.Х.

Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава.

Боймуродова М. Н.

Таджикский педагогический университет им. С.Айни

На протяжении всей истории человечества люди своим трудом и разумом приспособливали всё, что есть в природе к своим нуждам, и удовлетворить свои потребности. Это явление на начальных этапах человеческого общества происходило простейшим образом. Люди пользовались природными богатствами простейшими естественными путями. Охотились на животных, ловили рыб, собирали овощи, фрукты и т.п. Постепенно люди начали учиться приспособливать природное сырьё в соответствии со своими нуждами и потребностями. Они научились пользоваться огнем, изготавливать одежду и орудия труда. В результате у них появились возможности передвигаться в холодных краях и осваивать новые места. С освоением новых мест одновременно возникло производство труда. Чтобы передвигаться в новых местах начали производить простейшие транспортные изделия, например палки соединённые между собой подобно санкам. Изготавливали орудия труда, как для бытовых нужд, так и для охоты и земледельческих работ.[2]

С появлением производства люди своим разумом всегда стремились, увеличить производительность труда. Для этого они стремились улучшать орудия труда. Так началось совершенствование орудий, т.е. прогресс. Также начали использовать силы домашних животных. Лошади с давних времен служили как транспортное средство. Волы использовали для земледельческих работ. В результате усовершенствования орудий труда началось появление современной техники. [5]

На сегодняшний день почти все человеческие нужды и жизненные потребности, удовлетворяют с помощью современной техники.

Развитие техники обеспечивало большой рост производительности труда. Можно сказать, что на сегодняшний день, люди своим разумом оживили природные вещества, которые ранее считались

неживыми. Они сумели заставить неживые существа двигаться и выполнять их приказы и задачи. Сегодня машины и поезда двигаются по суше, выполняя задания человека. Так же существуют водный и воздушный транспорт. Корабли и самолёты тоже подчиняются человеку.

Развитие технической науки в истории человечества разделяется на следующие этапы:

Паровой век – появление паровых двигателей. Люди научились пользоваться мощностью и силой пара. Появлялись пароходы, паровозы, многие бытовые и промышленные машины, работающие с помощью пара.

Электрический век – с появлением электрического тока намного улучшилось машиностроение. Люди начали использовать электрическую энергию, как для средств передвижения, так и для других своих жизненных нужд.

Век атома – XX век в истории человечества считается веком атома. Люди научились использовать атомную энергию. Все эти достижения в истории человечества происходили благодаря развитию науки и техники. [3]

Но люди еще не ограничились этими достижениями технической науки. Сегодняшний день в истории человечества принято называть веком информационной технологии, «Компьютерный век». В этом веку человек загружает, не только труды своей руки и ноги к машинам, но и труды своего разума. Сегодня человеческий разум умудрился, загрузить машинам (компьютерам) управление над машинами.

Как нам известно, для появления новых идей, или для изобретения новых машин в первую очередь нужны причины и необходимость для их появления. Так, какая же причина и необходимость были для появления компьютерной технологии?

Основная причина появления компьютерной технологии – это появление математики. С появлением цивилизации у людей начали осуществлять торговые сделки, проводили землемерные работы, управляли запасами урожая и занимались многими подобными делами. В результате они начали считать. Для облегчения счёта люди придумывали разные методы и пользовались с разных вещей, подобным счетным палочкам, финикийским глиняным фигуркам, абак (счёты), чёткам и т.д. Усовершенствуя простых приспособлений для счёта, начали изобретать более сложные устройства, как логарифмическая линейка, арифмометр, калькуляторы и наконец, к сегодняшнему дню дошли до современного компьютера.

В истории человечества для счёта дольше всех служил вычислительная средства абак (счетная доска). Абак был изобретен примерно в 1100 г. до нашей эры и использовался для арифметических вычислений. Абаком люди пользовались довольно длительный период, более 3000 лет. [2]

Первая машина, который выполняла сложению и вычитанию был изобретен Блезом Паскалем в 1642 году, и названию получила «Паскалиной». Блез Паскаль создал эту машину в своём 19 летнем возрасте. Отец Блеза был сборщиком налогов и очень часто выполнял долгие утомительные расчеты. Наблюдая на работы своего отца, начал создавать суммирующую машину.

Далее была изобретена логарифмическая линейка (счетная линейка), которая выполняла сложение, вычитание, умножение, деление, а также возведение в степень. Арифмометр – машина выполняющих четырех арифметических действий. Арифмометр был создан инженером Карлом Томасом в 1818 году. В 1822-1838 годы английским математик Чарльз Бэббидж изобрел, первое программируемое вычислительное устройство для автоматизации вычислений. Назвал эту машину «Разностной машиной».

В 1936 году британским математиком Аланом Тьюрингом была создана Машина Тьюринга модель абстрактного вычислителя.

В 1937 году немецкий инженер Конрад Цузе построил первый работающий программный компьютер – Z1. Далее им были построены Z2 и Z3, которые стали основами современных персональных компьютеров. Первый компьютер весил около одной тонны и использовал в качестве переключателей реле, решая задачи из области проектирования авиации. [4]

В 50-60-х годах XX века не всем учреждениям компьютеры были доступны из-за своих размеров и цены. Для уменьшения размеров и их себестоимости, производители компьютеров пользовались всеми достижениями науки. В 1965 году впервые был создан мини-компьютер PDP-8. Его объём был равен размеру бытового холодильника, стоимость составляла примерно 20 тыс. долларов, кроме того, наблюдалась тенденция к дальнейшему уменьшению размеров компьютеров.

Распространение персональных компьютеров стимулировало написание программного обеспечения, а широкий выбор разработанного программного обеспечения стимулировал ещё большее распространение персональных компьютеров в обществе.

Первый интерпретатор языка программирования для персонального компьютера был написан двумя студентами. Билл Гейтс и Пол Аллен в 1975 г. написали интерпретатор языка BASIC для компьютеров и основали компанию Micro-Soft, которая специализировалась на разработке программного обеспечения для компьютеров. [7] В начале 1980-х годов самыми популярными языками программирования были BASIC и NOBVI.

К концу 70-х годов XX века распространялись персональные компьютеры. С помощью персональных компьютеров стало гораздо легче выполнять бухгалтерские расчеты, составлять документы и так далее. В результате многие организации, для выполнения необходимых им расчетов и ведений документации перешли от больших ЭВМ к персональным компьютерам.

В августе 1981 г. новый компьютер под названием IBM 5150 был официально представлен публике и вскоре после этого он приобрёл большую популярность у пользователей. Через один-два года компьютер IBM PC стал стандартом персонального компьютера. Сейчас такие компьютеры («совместимые с IBM PC») составляют значительную часть всех производимых в мире персональных компьютеров.

Так создавалась и развивалась шаг за шагом техника, формировались технические науки в истории человечества. Если на начальных этапах человеческого общества люди пользовались теми средствами, на которые у них хватало физической силы, то сегодня они способны строить небоскрёбы, создавать корабли, которые с громадным грузом пересекают океаны. Сегодня человеком создаются космические корабли, которые способны улетать за пределы земного шара. Строят самолёты, преодолевающие огромные расстояния за короткое время и управляются с земли, не выходя из кабинета. Конечно всё это благодаря развитию технической науки. Конечно, на этих достижениях учёные по этой отрасли науки, еще не остановились. Они еще стремятся усовершенствовать всю сегодняшнюю технику. Стараются превратить в реальность человеческие фантазии, ведь многие из них уже осуществлены.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аганбегян А.Г., Москвин Д.Д. Что? Где? Почему?. Москва, «Просвещение» 1981. – 200 с.
2. Алексеев В.П., Становление человечество. Москва 1984. – 462 с.
3. Бернал Дж. Наука в истории общества. Москва 1956. – 735 с.
4. Большая книга знаний. Москва, 2009. – 512 с.
5. История первобытного общества. Москва, Наука, 1983. – 432 с.
6. Срабова О. Ю. Древний мир, Санкт-Петербург, 2002 – 352 с.
7. Интернет ресурсы.

ПОЯВЛЕНИЕ ТЕХНИКИ И РАЗВИТИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ НАУКИ В ИСТОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

В статье рассматривается история возникновения, формирования и развития техники и технической науки в истории человеческого общества. Автором, на основе научной литературы показано возникновение техники с самого начального периода в истории человечества. Показано развитие техники путём усовершенствования этап за этапом. Также автор показывает формирование технической науки и его развитие до нынешнего времени. Автор разделяет развитие технической науки на несколько периодов в соответствии с основными двигателями прогресса. В конце сделан вывод о дальнейшем развитии техники.

Ключевые слова: человеческое общество, развитие техники, производительность труда, орудия труда, технология, информационная технология, компьютер, программирование.

THE EMERGENCE OF TECHNOLOGY AND THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL SCIENCE IN THE HISTORY OF MANKIND

The article examines the history of the emergence, formation and development of technology and technical science in the history of human society. The author, on the basis of scientific literature, shows the emergence of technology from the very beginning period in the history of mankind. Shows the development of technology by improving stage by stage. The author also shows the formation of technical science and its development up to the present time. The author divides the development of technical science into several periods in accordance with the main engines of progress. In the end, a conclusion was made about the further development of technology.

Key words: human society, development of technology, labor productivity, labor tools, technology, information technology, computer, programming.

Сведения об авторах:

Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава. Абдуназаров Саидкул Хушбахтович

-Таджикский педагогический университет им. С.Айни Боймуродова Мунира Назркуловна

About the author:

*Bokhtar State University named after H. Khusrava Abdunazarov Saidkul Khushbakhtovich
Tajik Pedagogical University named after S. Aini Boymurodova Munira Nazrkulovna-*

О НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ЧАГАТАИДОВ

Наджмуддинов Т.А.

В средневековой истории известия о Чагатае и его преемниках значительно скуднее, чем известия о монгольских государствах в Персии и Китае. Однако даже эти скудные известия до сих пор не собраны и не изучены. За исключением единственного сочинения «Мулхакат ас-Сурах» Джемаля Карши нет ни одного исторического труда, написанного в Средней Азии в эпоху монгольского владычества. Из персидских историков Джувейни в «Та'рихи джахангушай» и Рашид ад-дин в «Джами» ат-таварих» дают довольно подробные сведения о Чагатае и его первых преемниках. Исходя из того, что вопрос изучения истории чагатаидов в средневековой истории Мавераннахра занимает одно из важных мест, В.В. Бартольд в своих исследованиях большое внимание уделял этой проблеме. [1- С.32-33.]

Чагатай был вторым сыном Чингиз-хана и, после его смерти пользовался большим авторитетом как старший из оставшихся в живых сыновей и как признанный знаток монгольского письменного права (Ясы). Он был последовательным противником ислама и настаивал на исполнении тех предписаний Ясы, которые противоречили мусульманским установлениям. [2.С.147.]

Как и его братья, он принимал участие в походах своего отца против Китая (1211-1216 гг.) и против империи хорезмшахов (1219-1224 гг.). Столица хорезмшаха, Гургандж было осаждено тремя царевичами – Джучи, Чагатаем и Угэдэем и взят 24 апреля 1221 г. В этом же году под Бамианом пал старший сын Чагатая Мугугэн. [3, с. 544-545] По словам Джамала Карши после того, как монголы захватили крепость Бамиан, Чингиз-хан приказал порубить всех жителей. Все живое, даже кошки, не говоря уже о детях и женщинах, было убито. [4, с. 555] После битвы на Инде в ноябре 1221 г. Чагатаю было поручено преследование хорезмшаха Джелал ад-дина, вследствие чего зиму 1221/22 г. он провёл в Индии. Когда Чингиз-хан предпринял свой последний поход против Тангута, 1225-1227 гг., Чагатай остался в Монголии в качестве начальника оставленных там войск.

После смерти своего отца Чагатай не участвовал больше ни в каких походах. Брат Чагатая Джучи умер ещё раньше отца и он как старший сын умершего властителя пользовался большим авторитетом. В 1229 г. он вместе со своим дядей Учугеном стоял во главе царевичей, провозгласивших государем Угэдэя, которого Чингиз-хан избрал своим наследником. Чагатай в качестве знатока и хранителя закона во всей империи обладал такой властью, которой должен был подчиняться даже сам великий хан Угэдэй. Как у всех монгольских государей, у Чагатая была особая ставка (орду) для зимы и для лета.

Чагатай получил от своего отца все земли от страны уйгуров на востоке до Бухары и Самарканда на западе. Однако не следует представлять себе эти земли как единое государство, управляемое из долины Или и лишь косвенно подчиненное великому хану, находившемуся в Монголии. Повсюду, даже в самой долине Или, остались существовавшие до монголов местные династии. Об отношении этих династий к монгольским государям нам ничего точно неизвестно.

После захвата обширных территорий, монгольские завоеватели стали думать об их управлении и получении большого дохода от этих завоеванных территорий. Они знали, что с горожан и землевладельцев они получают больше дохода, чем с кочевников, поэтому на завоеванных территориях ставили своих наместников. Большая часть представителей мусульманской культуры при монгольском дворе была выходцами из городов Мавераннахра.

Во время царствования Угедая мусульманским оседлым населением от имени великого хана управлял купец Махмуд Йалавач, который установил систему податей. Его резиденция была в городе Ходженде. После его смерти, этими областями управляет его сын Мас'уд-бек. [5, с. 560] При Махмуде Йалаваче в 1238 г. в оправившейся от погрома 1220 г. Бухаре произошло крестьянское восстание под руководством Махмуда Тараби, направленное как против монголов, так и против местной аристократии. После усмирения восстания заступничество Махмуда Йалавача спасло город от угрожающей ему расправы. [6, с. 539]

Культурные области Средней Азии управлялись не от имени Чагатая, а от имени великого хана. Даже начальники монгольских войск в Мавераннахре назначались великим ханом. Когда вскоре после того Чагатай самовольно сместил наместника Махмуда Йалавача, он был за это призван к ответу своим братом и должен был признать незаконность своего образа действий. Угэдэй удовлетворился этим и передал страну своему брату в качество удела.

В управлении страной активное участие принимал мусульманский министр Чагатая, Кутб ад-дин Хабаши-Амид. Он как и многие другие мусульманские сановники того времени, выдвинулся при монголах как богатый купец и был так близок со своим ханом, что каждый из сыновей Чагатая получил себе в товарищи сына Хабаши-Амида. Как было отмечено выше, по отношению к исламу Чагатай был настроен неблагоприятно. К нарушениям монгольского закона, которые карались им с неумолимой жестокостью, относилось и исполнение некоторых предписаний ислама. У монголов было запрещено при убиении животных перерезать им горло, как предписывалось шариатом. Столь же часто нарушали мусульмане при своих омовениях запрещение вступать в текущую воду. Кровавая жестокость, с которой такие проступки карались Чагатаем, сделала его имя ненавистным всем мусульманам. По поводу его смерти поэт Седид

А'вар писал: «Тот человек, из страха перед которым никто не вступал в воду, теперь сам утонул в широком океане(смерти)». [7, с. 541] Его мусульманский министр также не пользовался репутацией благочестивого человека. По его наущению Чагатай в 1228/29 г. казнил шейха Абу Йа'куба Юсуфа Секкаки. Кроме того шейх Сейф ад-дин Бохарзи в 1261 г. в своих стихах осыпал Хабаши-Амида упреками. [8, с. 543]

Чагатай лишь на несколько месяцев пережил своего брата Угэдэя, умершего 11 декабря 1241 г. По монгольскому обычаю, его врачи за то, что им не удалось сохранить жизнь своего государя, были казнены. Хабаши-Амид умер на много лет позже своего хана в 1260 г.

Из всех сыновей Чингиз-хана Чагатай был единственным, имя которого смогло перейти к его династии и основанному этой династией государству.

Монгольское государство Чагатая, было основано лишь спустя много десятилетий после смерти государя, от которого оно получило свое название. Главой династии и ханом «улуса Чагатая» сперва был признан Хара-Хулагу, сын погибшего под Бамианом Мутугэна. Но Гуюк сместил его, объявив, что при жизни сына внуку нельзя наследовать претол. На престол был возведен личный друг Гуюка, старший из оставшихся в живых сыновей Чагатая, Есу-Мункэ. [9, с.113-114]

Позже, после некоторых событий, внуку Чагатая Алгую удалось подчинить своей власти все области Средней Азии, прежде даже номинально не принадлежавшие к владениям рода Чагатая. Его можно считать основателем самостоятельного монгольского государства в Средней Азии. Однако он умер в 1265/66 г.

Несколько лет спустя после смерти Алгуя царевичи из рода Чагатая должны были уступить верховную власть в этом государстве внуку Угэдэя Хайду, который правил государством до своей смерти, последовавшей в начале 1301 г. Среднеазиатскими культурными областями от имени Хайду правил вышеупомянутый Мас'уд-бек, которому наследовали, один за другим, три его сына: Абу Бекр, Сатылмыш-бек и Суюнчи. Первые два получили свои полномочия от Хайду, третий – от его преемника Чапара. [10, с.197]

Чапар смог удержать власть лишь в течение нескольких лет после смерти своего отца. В 1307 г. он был изгнан Тувой, сыном Борак-хана. Отец Борак-хана был Есун-Тува сын Мутугэна. Туву следует рассматривать как подлинного основателя чагатайской державы.

Сведения Джамала Карши показывают, что даже тогда, когда в Китае и Персии уже давно существовала сильная монгольская центральная власть, в Средней Азии положение было тоже, что и в первые годы после завоевания. Кроме старой семьи наместников, повсюду, даже в долине Или, сохранились также прежние местные династии. В тех городах, в которых не было местных династий, во главе управления стоял садр (глава мусульманского духовенства). [11, с.446-530]

При царствовании Есу-Мункэ должность везира занимал имам Бега ад-дин Маргинани, приёмный сын Хабаши-Амида, который происходил из ферганских шейхов ал-исламов и был более благосклонен к ученым и поэтам, чем его приёмный отец.

Есу-Мункэ погиб от руки Эргэнэе-хагун, [12, с.446-530] жены Хара-Хулагу, которая была назначена правительницей чагатайского улуса вместо своего малолетнего сына Муберак-шаха. Назначение её имело следствием возвращение к власти Хабаши-Амида и его сына Насир ад-дина. Имам Бега ад-дин Маргинани, по монгольскому обычаю, был выдан своим соперникам и казнён ими с жестокостью. [13, с.540]

Хайду, Чапар, Тува и другие царевичи из рода Чагатая оставались язычниками, и их ставка находилась в восточных областях. Более решительный шаг к принятию мусульманской культуры сделал хан Кебек (1318-1326), сын Тувы. Он поселился в Мавераннахре и там построил для себя дворец. Долина Кашка-Дарьи стала также местопребыванием чагатайских ханов. Он не принял ислам, однако мусульмане восхваляют его как справедливого государя и сообщают, что он построил или восстановил некоторые города. В окрестностях города Нахшеба, или Несефа он построил для себя дворец, от которого город получил свое современное название Карши (монг. «дворец»).

Позже на престол был возведен брат Кебека Тармаширин, который принял ислам и стал называться Ала ад-дин. Восточные области были им совершенно заброшены, вследствие чего кочевники из этих областей восстали против него как нарушителя Ясы. Далее по сведениям католических миссионеров, центр империи снова на короткое время переместился в долину Или и христиане могли беспрепятственно распространять свою религию и строить церкви. Вскоре эти миссионеры сами пали жертвами мусульманского движения. [15.С.542-543]

Несколько лет спустя Несеф (Карши) снова упоминается как резиденция хана Казана. Однако этот хан уже в 1347 г. потерпел поражение в борьбе с тюркской военной аристократией своего государства и тем самым пришел конец господству его рода в Мавераннахре. До 1370 некоторые потомки Чагатая ещё возводились на престол тюркскими эмирами в качестве подставных государей. При Тимуре даже эти подставные государи выбирались из рода Угэдэя. Несмотря на это, и при Тимуре и его преемниках кочевое население Мавераннахра, которое пользовалось известными привлеканиями как военное сословие по прежнему называлось «чагатаями». Когда «чагатаи» в XVI в. были изгнаны «узбеками», имя «Чагатаев» было перенесено также на ушедших в Индию Тимуридов. В нынешнем Китайском Туркестане

ещё до конца XVII в. существовала династия правителей, которая возводила свое происхождение к Чагатаю. Однако поданных этих правителей называли не чагатаями, а только монголами (моголами). [16.C.543-544]

Таким образом, ряд отечественные и зарубежные исследователи на основе изучения и анализа письменных источников определили место чагатаидов в средневековой истории Мавераннахра и внесли ясность во многих неопределённых и спорных вопросах касающиеся этой проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бартольд В.В. Монгольская империя и чагатайское государство. –С. 32-33.
2. Бартольд В.В. История Туркестана // Соч.- Т. II.- Ч. I.- М.: Изд-во вост. лит., 1963. – С.147.
3. Бартольд В.В. Туркестан под владычеством монголов (1227-1269 гг.) // -Сочинение. –Т. 1. - М.: Изд-во вост.лит. 1963. –С. 544-545.
4. Бартольд В.В. Туркестан под владычеством монголов (1227-1269 гг.). –С. 555.
5. Бартольд В.В. Туркестан под владычеством монголов (1227-1269 гг.). –С. 560.
6. Шарофуддинов С.С. Вклад академика В.В. Бартольда в изучение истории и культуры таджикского народа IX-XV вв.
7. В «Анониме Искендера» сообщается, что Эргэн-хатун сперва была женой Муватука – сына Чагатая // Материалы по истории киргизов и Киргизии / Ответ. Ред. В.А. Ромодин. –Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 113-114.
8. Босворт К.Э. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии / Пер. с англ. и примеч. П.А.Грязневича. -М.: Наука, 1971. – С. 197.
9. Бартольд В.В. Чингиз-хан и монголы // -Соч.–Т. 1. - М.: Изд-во вост.лит. 1963. –С. 446-530; Его же. Туркестан под владычеством монголов (1227-1269 гг.) // -Соч.–Т. 1. - М.: Изд-во вост.лит. 1963. –С. 531-584; Его же. . Борак-хан // -Соч. – Т. II. –Ч.2. – М.: Наука, 1964. – С. 509-512; Его же. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии // -Соч. – Т. V. – М.: Наука, 1968. – С. 19-192; Его же. История культурной жизни Туркестана // -Соч. – Т. II. – Ч. 1. – М.: Наука, 1963. – С. 167-433; Его же. Очерк истории Семиречья // -Соч.- Т. II.- Ч. I. -М.: Изд-во вост.лит., 1963. - С. 23-106; Чагатай-хан (статья из «Энциклопедии ислама») // -Соч. - Т. II.- Ч. II. - М.: Изд-во вост.лит., 1964. - С 538-544; Монгольская империя и чагатайское государство // -Соч. - Т. II. -Ч. II. - М.: Изд-во вост.лит., 1964. –С. 27-36 и др.
10. Джамал Джамаль Карши. Мулхакаг ас-Сурах, рукопись Санкт-Петербургского отделения ИВ АН РФ В514 (430а). –Л. . 476.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ В ИСТОРИИ ЧАГАТАИДОВ

Автор в своей статье рассматривает некоторые вопросы из истории Чагатаидов. Чагатаиды, династия монгольских ханов, правившая в 1227-1263 гг. в Мавераннахре, Семиречье и Восточном Туркестане. Основателем был сын Чингиз-хана-Чагатай (1127-1244). На длительный период власть в улусе принадлежала Монгольским ханам. Основателем государства Чагатаидов становится внук Чагатая – Алугу (1260-1266).

Барак в период своего правления сместил всех наместников великого хана и начал борьбу за Мавераннахр. В результате с состав государства Чагатаидов вошли долина Сырдарьи и Фергана. Позднее в XIVв. Чагатаиды со временем утрачивали власть над своими владениями.

Ключевые слова: Чагатаиды, Чингиз-хан, Гургандж, Чагатай, Джамаль Карши, Мавераннахр, Индия, Средняя Азия, Тангута, Ходжент, Монголия, династия, Самарканд, власть, владения, наследники, восстания, Бухара.

SOME ISSUES OF THE HISTORY OF CHAGATAIS

The author in his article examines some issues from the history of the Chagatay and the activity of the Mongolian Khans who ruled in 1227-1263 in Maverannahr, the Seven Rivers, and East Turkestan. The founder was the son of Chingis Khan Chagatai (1127-1244) during a long time the power in the «ulus» belonged to the Mongol khan.

The founder of the Chagatay state became the grandson of the Chagatay- Alugu(1260-1266). Barak, during his reign, deposed all the governors of the Great Khan, they began to fight for Maverannahr as a result of the composition of the state included the Valley of Syr Darya Fergana. Later in the 15th century Chagatai's lost their power on their lands.

Keywords; Chagatai's, Chingiskhan, Gurganj, Chagatai, Jamal, Karshi, Maverannahr, India, Middle Asia, Tanguta, Khojend, Mongolia, dynasty, Samarqand, power, possession, heirs, uprisings, Bukhara.

Сведения об авторе:

Наджмуддинов Т.А., старший преподаватель кафедры всеобщей истории факультета истории ТГПУ имени С. Айни.

About the author:

Najmuddinov Tolib., the head teacher the Department of history. History faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ТАШАККУЛИ РАВОБИТИ ДУЧОНИБА МИЁНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ШОҲИГАРИИ АРАБИСТОНИ САУДӢ

*Саидова Ф., Раҳмонов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Кишварҳо дар арсаи ҳамкориҳои дипломатӣ дар доираи ҳадаф ва манфиатҳои худ барои ҳамкорӣ қадам мегузоранд. Барқарории робитаҳои сиёсӣ байни кишварҳо собиқаи дерина дорад. Манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, амниятӣ ва низомии стратегияи кишварҳо ибтидотарин ҳадафҳои ҳар кишваре мебошад.

Пешрафтҳои ҳайратовари фановарӣ, падидаи омадани ҷолибу таҳдидҳо дар арсаи ҷаҳонӣ, гармшавии иқлим ва дахҳо омилҳои дигар ниёзи кишварҳоро ба раҳандозии ҳамкориҳои густурда бо ҳамдигар дахчандон кардааст. Муносибати беруна яке аз омилҳои таъсирпазир бар амалкарди иқтисодӣ, ба вижа рушди иқтисоди дарозмуддат аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати хориҷии худро бар усули ҳамгирӣ ва равобӣи дӯстона бо тамоми кишварҳои ҷаҳон ба роҳ мондааст.

Пешвои миллат дар паёми худ таъкид намудаанд, ки мо, умуман, тайёр ҳастем бо ҳамаи мамлакатҳое, ки нисбат ба кишвари мо муносибати бегаразона доранд, ҳамкорӣ намоем ва доираи робитаҳои худро густариш диҳем [2, с. 24.].

Тоҷикистон дар тӯли истиқлолияти давлатии худ дар роҳи тавсеаи сиёсати хориҷӣ ҳам дар сатҳи муносибати дучониба ва ҳам дар ҷорчӯби равобӣи байналмилалӣ қадамҳои баланд бардоштааст. Таърих гувоҳ аст, ки дӯстиву робитаҳои адабию фарҳангии мардуми форсу тоҷик бо кишварҳои араб ҳанӯз аз давраҳои қадим вучуд доштанд. Ҳатто дар давраҳои тоисломӣ низ тарҷумаи китобҳои арабӣ ба паҳлавӣ ва паҳлавӣ ба арабӣ ба роҳ монда шуда буданд. Масалан, Абдулло ибни Муқаффаъ китобҳои «Калила ва Димна», «Точнома», «Худойнома» ва амсоли онро ба забони арабӣ тарҷума намудааст, ки дорои арзиши бузург аст.

Баъд аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва ба истиқлолияти давлатӣ соҳиб гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла кишварҳои арабӣ марҳилаи сифатан нав оғоз гардид. Тоҷикистон аз лаҳзаи ба дастовардани истиқлолият аз ҷониби тамоми кишварҳои арабӣ ба расмият шинохта шуд ва байни онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардид. Шохигарии Арабистони Саудӣ яке аз аввалинҳо шуда, равобӣи дипломатии худро бо Тоҷикистон барқарор намуд. Арабистони Саудӣ истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро 11 январи соли 1992 бв расмият шинохт ва 22-юми феввали ҳамон сол муносибатҳои дипломатии миёни ду кишвар барқарор гардиданд.

Қобили таваққуф аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷорчӯбаи 50-солагии Ассамблеяи умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид ба Ню-Йорк сафари корӣ намуд ва бо намоёндаи расмӣ подшоҳи Арабистони Саудӣ – шохзода Султон ибни Абдулазиз вохӯриҳои судманд гузаронид, ки пас аз он дарҳои ин мамолиқ ба ҳамдигар боз гардиданд [5, с. 35].

Бояд гуфт, ки Арабистони Саудӣ аз бойтарин кишварҳои ҷаҳон аст. Дар ҳоки он ҷоряки захираҳои нафти ҷаҳон қарор дошта, он бузургтарин истеҳсолкунанда ва содирукунандаи нафт дар олам мебошад. Ин кишвар имкониятҳои хеле васеи сармоягузорӣ дорад.

Дар тӯли 30-соли бунёди равобӣи дучониба миёни ду кишвари дӯст як силсила созишномаҳои ҳамкорӣ дар ҷодаҳои гуногун ба тасвиб расидаанд. Маҳз натиҷаи ҳамкориҳои босамари миёни ду кишвар буд, ки дар соли 2008 Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пойтахти Мамлакатаи Арабистони Саудӣ шаҳри ар-Риёз ва соли 2010 Сафорати Шохигарии Арабистони Саудӣ дар пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ифтитоҳ гардид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 апрели соли 2004 ёдовар шудаанд: «Муносибатҳои мо бо ҷаҳони араб низ дурнамои хуб доранд. Ба хусус дар соҳаи ҷалби сармояҳо ва истихроҷи захираҳои табиӣ мо метавонем бо онҳо ҳамкориҳои судманд дошта бошем. Аз ин рӯ Вазорати қорҳои хориҷӣ якҷоя бо дигар мақомоти манфиатор бояд имкониятҳои мавҷудаи ғайбӣ қардани робитаҳоро бо мамлакатҳои араб ва умуман кишварҳои мусалмонӣ ҳаматарафа истифода намоёнд. Мушгарақоти фарҳангӣ ва таърихӣ мо барои густариши ин гуна равобӣи заминаи хубе шуда метавонанд» [8].

Дар 30 соли равобӣи мустақим бо Арабистони Саудӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷаҳор маротиба (1997, 2001, 2005, 2016) ба ин мамлакат сафарҳои расмӣ корӣ анҷом додаанд, ки зимни се сафари аввал алақай барои танзими ҳамачонибаи равобӣи заминаҳои мусоид фароҳам омаданд.

Аз 30 июн то 3 июли 1997 аввалин сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Мамлакатаи Арабистони Саудӣ баргузор гардид. Санаи якуми июл дар мақарри тобиствонаи шох дар шаҳри Ҷидда мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо подшоҳи Мамлакатаи

Арабистони Саудӣ Фаҳд ибни Абдулазиз Оли Сауд барпо гардид. Дар чараёни сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин бо муовини Сарвазири Мамлакатаи Арабистони Саудӣ, валиаҳд, шоҳзода Абдулло ибни Абдулазиз, Вазири қорҳои хориҷии Мамлакатаи Арабистони Саудӣ, шоҳзода Сауд ал-Файсал, Вазири ҳаҷ, раиси Бонки рушди исломии Аҳмад Муҳаммад Алӣ, котиби кулли ҷомеаи ҷаҳони исломӣ Убайд Абдулло ва ҷамъе аз тоҷикони муқими Мамлакатаи Арабистони Саудӣ мулоқот ва сӯҳбатҳо дошт. Зимни ин сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷчи умра ба ҷо оварданд.

Зимни гуфтушунидҳо ҳарду ҷониб ба муовофиқа расиданд, ки аз ҷониби Бонки исломии рушд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти соҳаи тандурустӣ ва маорифи кишвар 16,7 млн. доллари ШМА қарзи бефоида ҷудо намояд.

Сафари соли 2005 бошад, ки рӯзҳои 5-8 декабр шуда гузашт, дар рушди ҳамкориҳои ин ду кишвар марҳилаи нава ба вуҷуд овард. Дар ин сафар Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарон ва намояндагони як қатор кишварҳои мусулмонӣ мулоқот анҷом доданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар шаҳри Маккаи мукаррама бо подшоҳи Арабистони Саудӣ Абдулло ибни Абдулазиз Оли Сауд мулоқот намуд. Дар вохӯрӣ маҷмӯи васеи масоили ҳамкориҳои Тоҷикистону Арабистони Саудӣ дар доираи муносибатҳои дӯҷониба ва дар ҷаҳорҷубаи созмонҳои минтақавию ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Подшоҳи Арабистони Саудӣ малик Абдуллоҳ ибни Абдулазиз Оли Сауд аз суҳанронии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри таҳқиму тавсеаи ҳамкориҳои кишварҳои мусулмонӣ илҳом гирифта, тайи ҷанд фурсати муносиб бо Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов атрофи масоили гуногуни олами ислом ва ҳамкориҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Арабистони Саудӣ мубодилаи афкор намуданд.

Дар мулоқот, ҷонибҳои баҳри рушди нумӯи минбаъдаи ҳамкориҳои барои ҳарду тараф судбахш омодагии ҳудро таъкид намуданд.

Бояд гуфт, ки барои афзоиши марҳилавии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ чунин чизҳо нақш гузоштанд:

- мустаҳкамшавии суботи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- беҳтаршавии фазои сармоягузорӣ;
- муқобилияти муштарак ба ситезаҳо ва таҳдиду хатарҳои нав;
- муносибатҳои дӯстонаи роҳбарони ду давлат;
- рағбат ба дӯстӣ ва муоширати халқҳои тоҷику саудӣ.

Мутобиқи маълумоти оморӣ соли 2019 то имрӯз аз ҷониби Бунёди молиявӣ ва хайриявии Арабистон – Фонди саудӣ рушд, дар ҳаҷми 167 миллион доллари амрикоӣ бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон созишномаҳо бастааст.

Равобити дӯҷонибаи байни ду кишвар дар асоси бисту шаш шартномаи тарафайн идома дорад, ки панҷ санади он бисёр муҳим ба назар мерасад: Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Шохигарии Арабистони Саудӣ оид ба алоқаи ҳавоӣ; Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Шохигарии Арабистони Саудӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи мубориза бо ҷинояткорӣ; Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Шохигарии Арабистони Саудӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи варзиш; Ёддошти тафохум байни Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати таҳсилоти олии Шохигарии Арабистони Саудӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф ва илм; Ёддошти тафохум байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Шохигарии Арабистони Саудӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи илм ва технология.

Лозим ба ёдоварист, ки сафорати Шохигарии Арабистони Саудӣ дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ғӯшаи фарҳангӣ дорад. Ғӯшаи фарҳангӣ санаи 29 - марти соли 2013 бо ҳузури ноиби вазири хориҷии шохигарии Арабистони Саудӣ Амир Абдулазиз ибни Абдуллоҳ ибни Сауд ва вазири фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон Мирзошохруҳ Асрорӣ расман ифтиҳо гардид. [13, с. 1].

Бояд таъкид дод, ки рӯзҳои фарҳангии Шохигарии Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон моҳи майи соли 2018 барпо шуданд, муҳимтарин падида ба ҳисоб меравад. Рӯзҳои фарҳангии Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон аввалин рӯзҳои фарҳангӣ аст, ки Арабистони Саудӣ дар кишварҳои хориҷӣ баргузор менамояд. Қобили зикр аст, ки «Рӯзҳои фарҳангии Арабистони Саудӣ дар кишварамон аввалин бор доир гашта, дар таърихи муносибатҳои ду давлат саҳифаи навро кушод» [10, с. 3].

Бо таваҷҷуҳ ба таърихчаи сафару боздидҳои мақомоти баландпояи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Шохигарии Арабистони Саудӣ, раванди муносибатҳои дипломатӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи ин ду кишварро метавон ба се марҳилаи асосӣ ҷудо намуд:

- барқароршавӣ ва таҳкимбахшии муносибатҳои дипломатӣ, солҳои 1992 – 2002;
- омода ва имзо шудани Созишномаи умумии ҳамкорӣ ва созишномаҳои ҳамкорӣ соҳавӣ дар бахшҳои гуногун, солҳои 2003 – 2007;
- кушодашавии сафоратхонаҳо ва таҳаввулоти ҷиддӣ дар рушди ҳамкориҳои дӯҷониба, солҳои 2008 то имрӯз.

Шоҳигарии Арабистони Саудӣ, ки бо мавқеи муҳимми геополитикӣ ва дорои захираҳои бойи нафти будан дар байни кишварҳои арабӣ ва ташкилотҳои минтақавӣ аз қабili Созмони ҳамкории исломӣ ва Шӯрои ҳамкории кишварҳои арабии Халиҷи Форс нақши асосӣ дорад, дар шароити муносири равандҳои глобалӣ барои иҷро кардани нақши хоси хеш дар арсаи байналмилалӣ кушиш менамояд. Бо доштани иқтисодии зиёди иқтисодӣ аз ҳисоби захираҳои ғангуфти нафт, тавонистааст аз иштирокдорони фаоли ташкилотҳои ҷаҳонии тижорату иқтисод шавад.

Тоҷикистон, ки дорои шароити хуб аз қабili боду ҳавои муносиб, кӯҳистони дилкаш, шикоргоҳҳои бемонанд ва дигар бартариятҳои ҷалби сайёҳонро дорост, бояд аз ин фурсат истифода бурда, сармоягузори саудиро бо додани баъзе имтиёзот ба бунёди зерсохтори қаввии туризм ва рушди босуръати он ҷалб намояд. Дар натиҷаи амалишавии ин намуд лоиҳаҳо ба раванди сиёсии равобит байни Тоҷикистону Арабистони Саудӣ таъсири мусбат хоҳад расонд.

Дар марҳалаи ҳозира сатҳ ва рушди муносибатҳои ду кишвар дар сатҳи хело хуб ва дидани қарор дорад. Дар охир лозим ба ёдоварист, ки рушди густариш ёфтани равобити дуҷониба ва бисёрҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ исломӣ, ки Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ва Созмони ҳамкории исломӣ дар байни онҳо мавқеи устувор доранд, дастоварди истиқлолияти давлатии кишвар доништа мешавад.

АДАБИЁТ

1. Мунаввари Сафар, «Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ, Марҳилаи нави рушди ҳамкории», «Ҷумҳурият», 23 сентябри соли 2019, № 181 (23784), сах.2.
2. Сарвари давлат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бораи масъалаҳои мубрам ва ибтикори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 24.
3. Саидзода З. Фаъолияти байналмилалӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: Бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ.
4. Саидов З. Политика открытых дверей / З. Саидов. – Душанбе: Шарқи Озод, 2003. – 228 с.
5. Саидов З. «Республик Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей»», - Душанбе, 2015. - 315 стр., стр. 35.
6. Саидов З. Внешняя политика Рахмонова / З. Саидов. – Душанбе: Сарпараст, 2001.
7. Сарвари давлат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бораи масъалаҳои мубрам ва ибтикори сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. Аз Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 апрели соли 2004.
9. Фарзонаи Файзали. Рӯзҳои фарҳангии Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон, Ҷумҳурият, 7 майи соли 2018, № 89 (23432) сах. 2.
10. «Рӯзҳои фарҳангии Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон» маҷаллаи Фирӯза 4-5, 2018, сах. 3.
11. www.khowar.tj. Марзия Саидова, АМИТ «Ховар», Душанбе, 26 сентябр соли 2013
12. www.khowar.tj. Раъно Нусратуллоева, АМИТ «Ховар», Душанбе, 13 сентябри соли 2013
13. www.mfa.tj
14. www.khowar.tj. Раъно Нусратуллоева, АМИТ «Ховар», Душанбе, 13 сентябри соли 2013

РАЗВИТИЕ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И КОРОЛЕВСТВО САУДОВСКАЯ АРАВИЯ

В статье рассматриваются некоторые концептуальные вопросы становление и развитие отношений между Республикой Таджикистан и Королевство Саудовская Аравия за годы независимости. В качестве главного момента автор выделяет официальные визиты Лидера нации, основоположника мира и национального единства, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Э. Рахмона в Королевстве Саудовскую Аравию.

В данной статье автор отмечает, что, учитывая историю визитов высокопоставленных официальных лиц Республики Таджикистан в Королевство Саудовская Аравия, процесс установления дипломатических отношений и сотрудничества между двумя странами можно разделить на три основных этапа:

- Установление и укрепление дипломатических отношений 1992-2002 гг.;
- Разработка и подписание Генерального соглашения о сотрудничестве и соглашений об отраслевом сотрудничестве в различных отраслях на 2003-2007 годы;
- Открытие посольств и важные события в развитии двустороннего сотрудничества с 2008 года до настоящего время.

Двусторонние отношения между двумя странами продолжаются на основе двадцати шести двусторонних соглашений, которых автор считает пять документов очень важными и упомянул их в этой статье.

Основываясь на политике «открытых дверей», особое внимание уделяется расширению сотрудничества между двумя странами, что признано основой для развития межгосударственного сотрудничества.

Ключевые слова: дипломатия, сотрудничество, арабский мир, внешняя политика, политика открытых дверей, государство, экономика.

DEVELOPMENT OF BILATERAL RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA

The article examines some conceptual issues of the formation and development of relations between the Republic of Tajikistan and the Kingdom of Saudi Arabia over the years of independence. As the main point, the author highlights the official visits of the Leader of the Nation, the founder of peace and national unity, the President of the Republic of Tajikistan, respected E. Rahmon in the Kingdom of Saudi Arabia.

In this article, the author notes that, given the history of visits of high-ranking officials of the Republic of Tajikistan to the Kingdom of Saudi Arabia, the process of establishing diplomatic relations and cooperation between the two countries can be divided into three main stages:

Establishment and strengthening of diplomatic relations 1992-2002;

Development and signing of the General Agreement on Cooperation and agreements on sectoral cooperation in various industries for 2003-2007;

Opening of embassies and important events in the development of bilateral cooperation from 2008 to the present.

Bilateral relations between the two countries continue on the basis of twenty-six bilateral agreements, which the author considers five documents to be very important and mentioned them in this article.

Based on the «open door» policy, special attention is paid to expanding cooperation between the two countries, which is recognized as the basis for the development of interstate cooperation.

Key words: diplomacy, cooperation, the Arab world, foreign policy, open door policy, state, economy.

Сведения об авторах:

Саидова Фарзона Хамидовна - Таджикский национальный университет, доцент кафедры восточной исследовани факультета международных отношение. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918-61-88-22

Рахмонов Мехровар Амониддинович - Таджикский национальный университет, доцент кафедры восточной исследовани факультета международных отношение. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 989-15-36-83

About the author:

Saidova Farzona Homidovna – Tajik National University, datcent at the Department of East Research, Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 989-15-36-83ave., 17. E-mail: Phone: (+992) 918-61-88-22

Rahmonov Mehrovar A – Tajik National University, datcent at the Department of East Research, Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 989-15-36-83 ave., 17. Phone: (+992) 989-15-36-83

ОТРАЖЕНИЕ АНГЛО-РУССКОГО СОПЕРНИЧЕСТВА ПО ВОПРОСУ «ПАМИРА» В ИСТОРИОГРАФИИ ТАДЖИКИСТАНА

Назаров Ф. А.

Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша

Англо-русское соперничество в Средней Азии, главным образом, по вопросу Памира, широко известно под такими названиями, как «Большая игра», или «Памир между империями». Этот вопрос, как в прошлом, так и в настоящее время достаточно исследован. Настоящий вопрос был исследован политиками, дипломатами, историками, политологами и т.д., написано много трудов (научных, исследовательских, информационных, публицистических или мемуарных, - Ф.Н.), как за рубежом, так и в постсоветском пространстве, что перечислять их просто не в силах. Наша же задача заключается в том, что показать тот академический багаж, который имеет свое место в историографии Таджикистана.

Соперничества колониальных держав, таких как Англия и Россия в Средней Азии, в частности кульминационная точка этого соперничества «Памирский вопрос», и в историографии Таджикистана является весьма интересным и привлекательным, соответственно таджикскими учеными также сделан огромный объем работы.

Одним из первых ученых, кто затронул этот вопрос, естественно является патриарх таджикской исторической науки, широко известный историк-востоковед, академик Б.Г. Гафуров. Анализируя данный вопрос, как важный момент межимперских отношений в легитимации в Средней Азии, он пишет: «Решающая роль Англии в организации поражения царизма в Крымской компании толкала царизм на поиски территорий». [4, с. 400] Таким образом, Средняя Азия открывала перспективу выхода России в Индии с намерениями в дальнейшем завоевании последнего.

Однако, сделанный вывод Б. Гафуровым был подвергнут к серьезной критике со стороны другим таджикским ученым, например, А. Якубовским. Он в своей рецензии на книгу Б.Г.Гафурова, в оправдание своих доводов привел следующий аргумент, – «Русский царизм не ставил своей целью угрожать Англии, он только лишь рассматривал Среднюю Азию, как рынок сбыта».[2, с. 180]

Этот вопрос вызвал весьма широкий интерес у ученых, соответственно вел в этот научный дискурс новых исследователей, которые предлагали разные позиции. Например, с позицией А. Якубовского, не согласился другой таджикский исследователь В.В. Дубовицкий. Его несогласие выражалось в том, что Российская империя продвигалась и стремилась контролировать Среднюю Азию как континентальная держава, исходя из-за своими геополитическими интересами. Среднеазиатский регион - «подвергался в этот период усиленной экспансии ведущей «атлантической» державы – Англии».[8, с. 89]

В своем исследовании В.В. Дубовицкий утверждает, что Средняя Азия была резервным направлением для военным продвижением Российской империи. Но, после поражения Крымской войны Россия обратилась в сторону востока так как, на западе не добились желаемых результатов. С другой стороны, Россия обратилась на восток, чтобы защитить свои южные границы от набегов степняков. Как полагает автор, англо-русское противостояние переместилось из Европы на Азию.

Этот вопрос рассматривался и в трудах академика Б.И. Искандарова, [11] поскольку его труд был посвящен именно исследованию истории Памира периода второй половине XIX–начала XX вв. Однако, настоящий труд имел общий установленный характер.

С приобретением независимости, со снятием идеологического табу, раскрепощенные историки Таджикистана, на фоне новых доступных материалов провели более широкие научные исследования. Например, данный вопрос отражался в трудах: Х. Пирумшоева, [26] В.В. Дубовицкого, [6; 7; 8] И.А. Мамадалиева.[13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20]

Надо отметить их труды, анализируют англо-русское противоречие в целом в Средней Азии и в том числе на Памире. Наиболее полную картину англо-русского противостояния в Средней Азии наблюдаем в коллективном труде «История таджикского народа» НАН РТ. Данный вопрос в коллективном труде оценивается как Россия и Англия сильно хотели воспользоваться историческим моментом, для решений своих геополитических интересов и заодно не давать шанса противнику. Свидетельством тому являются торговые игры, в которых разными способами постарались устранить или вытеснить друг друга из среднеазиатского рынка. «Факты прямой, вернее, открытой попытки организации похода в Индию, как это было при Павле I, Англия же, в случае успеха в Афганистане не прочь была предпринять военные действия и в Средней Азии. К тому же, переход этих двух держав к прямым военным действиям зависел во многом от состояния международных реалий, главным образом от тех противоречий, которые существовали между крупными капиталистическими державами».[12, с. 469]

Как факты свидетельствуют, противостояние России и Англии по вопросу Памира, наблюдалось в их намерениях и действиях против друг друга, при этом каждый обвинял другого в захватнической политике в отношении среднеазиатского региона. Прикрываясь разными мотивами империи угрожали и открыто шли на военные действия против интересов соперника. «Благие намерения» двух держав на деле означало колонизация Средней Азии. Но, у России было больше шансов на успех, так как были более прочные взаимоотношения среднеазиатским регионам, географическое положение и более осторожное действие России в отношении традициям, религии среднеазиатских народов.

Отмечая важность работы Х. Пирумшоева, надо сказать, в отличие от других трудов в нем выявляются истоки англо-русского противоречия, его аргументации относятся к XVI веку, то есть ко времени поездки Дженкинсона в Бухару и Хиву, что позволяет нам понять глубину вопроса и делать соответствующие выводы. Автор полагает, что англичане ещё XVI веке убедились экономическом кризисе среднеазиатского региона и спаде торговых отношений с восточными странами. Англия пока не укрепила свои позиции в Индии, не пыталась продвигаться в Среднюю Азию. Но всё же не упускала из виду. Попытки Петра в отношении Хивинского ханства, стало начала популяризации «угрозы завоевание Индии» Российской империей у англичан. Данная политика России создавала опасение западных держав, в частности Англии о возможном потери Индии. «Поэтому на Памире наблюдался: а) усиление противостояния России и Англии в дипломатическом фронте; б) Активизация Китая на Памире под эгидой определения границы на данной территории; в) завоевательные походы афганских войск на Памире с одобрением английских властей». [26, с. 274-275]

Другой исследователь Туркестанского края И.А. Мамадалиев, с логической последовательностью прослеживает весь процесс, то есть от повышения геополитического и геостратегического интереса России к Средней Азии, превращения ее в площадку борьбы колониальных держав, до окончательного завоевания края к России. При этом, общее содержание книги подчинено главной целью – объективному определению особенностей административного управления в регионе и их влияния на преобразовательном процессе, происходившем в Средней Азии конца XIX– начала XX вв.

Анализируя различные моменты противостояния Российской империи с Англией, он поддерживает точку зрения о том, что вовлеченные в борьбу в среднеазиатском регионе крупные империи не хотели

пропустить хороший момент, использовать это против соперника и прочно закрепить свой власть на данной территории. В качестве доказательства своих мыслей автор приводит конкретные экономические и политические шаги сторон, что при дальнейшем успехе Россия была готова дойти до Индии, а Англия захвата Средней Азии. «К тому же, переход этих двух держав к прямым военным действиям зависел во многом от состояния международных реалий, главным образом, от тех противоречий, которые существовали между капиталистическими державами, и, которые часто изменялись в отношениях друг к другу». [15, с. 72]

Далее он пишет: «При оценке значения присоединения Средней Азии к России, методологически неправильно подменять широкую проблему цивилизационной изоляции Средней Азии от Европы и постепенной интеграции этого региона, а европейскую цивилизацию более узким, зачастую слишком политизированным (в силу политической конъюнктуры) вопросам о соперничестве великих держав. Подобный узкий подход к проблеме вреден тем, что он неизбежно сводит всю сложную картину среднеазиатской истории XIX в. к соперничеству двух держав, совершенно игнорируя тот факт, что до русского завоевания Средней Азии существовали, по крайней мере, две региональные державы, Бухара и Коканд, которые вели активную и независимую внешнюю политику во всех географических направлениях». [15, с. 64]

И.А. Мамадалиев также в отдельной статье раскрывает англо-русские переговоры, развернувшихся на Памире и их результаты. В частности, автор, показывает причины соглашения 1873 и 1895 годов, в котором замешены все игроки «Большой игры». [16]

Экономические и политические факторы англо-русского противостояния исследовано в рамках темы исследования Мухаммадреза Хамеди, в котором в качестве основной причины катализатора противостояния Российской империи и Англии в Средней Азии указывается экономические интересы сторон. Именно, колоссальные природные богатства края и перспективный широкий рынок сбыта промышленных товаров в лице Средней Азии привело к соперничеству империалистических стран. С постепенным завоеванием Средней Азии Россией и завоеванием Афганистана Англией, соперничество приобретало более жёсткий характер, так как Россия обеспокоила своё торгово-экономическое положение, а Англия русскую угрозу в Индии. [29]

В историографическом ключе труды американских и английских авторов по истории Бухарского эмирата исследовано в статье Дж. Джурабаева, в котором, подтверждает автор, особое внимание западной историографии проблемы российско-британского соперничества и российской угрозы на Индию через Среднюю Азию. В последнем параграфе монографии Дж. Джурабаева анализируется проблема англо-русского противостояния в Средней Азии на основе письменных источников. Автор провел экскурс проблемы начала XIX века по началу продвижения русских войск на Среднеазиатский регион. По утверждению автора, Бухарский эмир предпочитал более тесное дружеское отношение с русскими, чем коварными англичанами. Эмир Бухары хотел союза с русскими в борьбе с другими среднеазиатскими государствами. Интерес Российской империи к среднеазиатским странам усиливается также в начале XIX века. Как полагает автор, эмир Насруллахан не хотел видеть англичан в регионе по тому, что англичане вели двойственную политику с Бухарой, помогая афганцам в захвате южной территории, которые когда-то принадлежали Бухаре. Торговая политика англичан также была обманчивой. Как только заниженные английские бумажные товары вытеснили русские товары в Бухаре, на следующий год, англичане, на спрос повысили цену в два раза. «Кроме того, Бухарский эмират в этот период опасался английской экспансии и желал иметь в лице России мощного союзника». [5, с. 270]

Англо-русское соперничество получает свои эпопеи именно на Памире, поэтому, ниже следующие исследователи, обратили отдельное внимание на соперничество на Крыше мира-Памире. Например, исследование М.М.Алимшоева, [1] Р.Масова, [21] И.А.Мамадалиев и Н.Махмудовой, [13] М.Пирумшоева, [22] Эти авторы при исследовании проблемы особое внимание уделили на последствие решения Памирской проблемы для таджикского народа, так как современные южные границы были начертаны империями, которые абсолютно не учитывали интересы местного населения.

Весьма большой интерес представляет работа М.М.Алимшоева, который в своем исследовании указывает, что именно географические и стратегические факторы стали причиной соперничества крупных держав - Российской империи и Великобритании в Средней Азии. Как полагает автор, начиная с 1873 года, когда уже Россия и Англия предварительно разделили территории Средней Азии, с помощью Англии, Афганистан и Китай начали действовать в регионе в своих интересах. «Англия таким образом хотела преградить путь России на Индию. Империя при определении границ обратили внимание на природные преграды: реки, горы, которые усложняют перемещение войск. Учитывая укрепление позиций России и усиление симпатий местного населения к русским, Англия поспешила начать с Россией переговоры по окончательному решению памирской проблемы. Подписанное соглашение в 1895 положило конец конфронтации между ними». [1, с. 121]

В другой, немаловажной для нашего исследования, монографии И.А.Мамадалиева обращено внимание на геостратегическое и геополитическое положение среднеазиатского региона на фоне усиления

англо-русского противостояния. Как полагает автор, «Русские заметили английскую угрозу на развитие российской торговли на Средней Азии ещё начале XIX в.. Англия, прочно укрепив свое положение в Индии, в середине века раздувая Англо-русскую угрозу на Индию постепенно продвигалась в сторону Средней Азии. После первой англо-афганской войны английская угроза в Средней Азии выглядела более реально. Средняя Азия для России имела такое же важное значение, как Индия для Англии. Далее И.А. Мамадалиев ссылаясь на западного исследователя пишет: «утвердившись в Кабуле, англичане уже закидывали сети на другие земли Средней Азии. Сначала думали даже о походе на ту сторону Аму, в Самарканд и Бухару». [17, с. 104-105] Раскрывая административное управление русских в Средней Азии автор, ясно выявляет способы противостояния Российской империи против Англии в Средней Азии, как хорошо обдуманное, шаг за шагом решение.

Следующим, крайне важным исследованием по выдвигаемой теме является работа М.Пирумшоева. Ценные анализы на основе трудов дореволюционных исследователей относительно англо-русского соперничества проведены в монографии М. Пирумшоева. Делая вывод автор подчеркивает мнение среди верхушки России о экономической нерентабельности Памира, что объясняет медленное движение России в этом направлении. Но, «Отчаянные действия Англии на Памире, в которых скрывалась защита Индии от возможного нападения Российской империи привели к активным действиям царизма на Памире». [23, с. 47]

Надо отметить, что молодой исследователь М.Пирумшоев смог восстановить общую историю внутреннего политического положения Памира в 60-80 годы XIX в., в котором раскрываются причины крайне жестокой политики Бадахшанских правителей, роль и место исмаилитских духовных лидеров в таком сложном политическом положении. Следует отметить, что автор также разборчиво осветил английскую и русскую политики по отдельности, при этом связывая каждый шаг соперников в регионе. Автор полагает, что в этой борьбе Англия умело использовала афганцев на разные авантюры. На основе трудов русских исследователей и архивных данных, он также более подробно осветил решение Памирской проблемы, то есть англо-русское соглашение 1895 года.

Автор отмечает стратегическое значение Памира для военных и политиков, что была важной для демонстрации военного присутствия России в противостоянии с Англией, которая стремилась в сторону Средней Азии. А для ученых, исследователей, историков Памир представлял не изученное пространство. В связи с этим с большим интересом изучали историю, культуру, этнографию и быт таджиков, таким образом открывая темные страницы таджикского народа.

«Недаром они осуждающе относились к искусственному разделению горных таджиков левобережья Пянджа против их воли Афганистану, оставив их на произвол в условиях крайне деспотического средневекового режима. Но, несмотря на, проявление такого колониального равнодушия российских официальных властей, Англо-русский договор о Памирском разграничении 1895 г. являлся судьбоносным прогрессивным актом для местного населения». [23, с. 181-182]

Проблема Англо-русского соперничества частично затрагивается также в трудах Э. Ходжибекова,[28] А. Ёрова,[9] А. Валиева[3] и др. Данные авторы затрагивают англо-русские проблемы, где пересекаются с их темой исследования.

Например, А. Валиев анализирует последствие противостояния Англии с Россией, указывая на научное изучение региона русскими и англичанами. Как полагает автор, переход Средней Азии в зону влияния Российской империи в последствии привело регион к приобщению к европейской культуре. Также автор, высоко оценивая великую роль России указывает на выигрышное положение Средней Азии в сравнении с Афганистаном.

В целом, значение англо-русского противостояния в военном освоении края насколько велико, что Российская империя скорее особо не боялась и особо не стремилась к диалогу местными правителями Средней Азии, но внимательно следила за реакцией Англии и оправдывала свои передвижения вглубь Средней Азии перед западом. Например, если бы не угроза Англии, Российские войска скорее завоевала Герата. Таким образом, практически Англия останавливает, показывая границы зоны влияния империи.

Вопрос противостояния Англии с Российской империей Средней Азии как широкомасштабная проблема не может получить полноценное исследование в рамках одной статьи или рассматривая в рамках другой темы. Тем не менее, таджикскими исследователями раскрываются отдельные моменты «Большой игры» в Средней Азии, исходя из результатов своих исследований. А также следуют отметить, многие труды таджикских исследователей четко определяют общий характер русской и английской политики в рамках «Большой игры». Надо полагать, что большинство исследователей Таджикистана искали отражение англо-русского вопроса в Средней Азии в судьбах таджикского народа.

Таким образом, короткий историографический анализ показывает большой интерес историков Таджикистана к вопросу англо-русского противостояния на Памире, так как результаты противостояния напрямую повлияла на дальнейшую судьбу таджикского народа. На данный момент широта изучения вопроса не достаточна. Следует отметить, что исследователи Таджикистана в изучение данного вопроса

обратили внимание на несправедливое Памирское разграничение, которое было в ущерб таджиков некоторых районов Памира (Вахана, Рушана и др.).

Памирское соглашение России и Англии навсегда разделила таджикский народ, оставив за границей большинство из них на произвол судьбы. Тому подобные острые вопросы Памирской проблемы ждет более расширенного исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимшоев, М.М. История взаимоотношений Российской пограничной службы на Памире с местным населением в конце XIX – начале XX вв.: дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / М.М. Алимшоев. – Душанбе, 2003. – 178 с.
2. Брежнева С.Н. Присоединения Туркестана к России: дискуссионные проблемы дореволюционной и советской историографии. – Тольятти, 2004. – 288 с.
3. Валиев А. Освещение этнографии таджикского народа в трудах русских дореволюционных исследователей (вторая половина XIX – начало XX вв.). – Душанбе: РТСУ, 2013. – 229 с.
4. Гафуров, Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. 2-е издание / Б.Г. Гафуров. – М., 1952. – 509 с.
5. Джурабаев Дж. Политическая история Бухарского эмирата во второй половине XVIII – середине XIX вв. (по материалам письменных источников). – Худжанд: «Ношир», 2013. – 318 с.
6. Дубовицкий В. В. История формирования системы геополитических взаимоотношений России и Средней Азии в период 1700–2002 гг.: дис. ... док. истор. наук, Душанбе, 2004. – 274 с.
7. Дубовицкий В.В. Мотивы присоединения Средней Азии к России // История и современность. №2, 2010. – С. 86–111.
8. Дубовицкий В.В. Россия и Бухарское ханство: история стратегического партнерства // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарки Озод, 1998. – С. 89.
9. Ёров А.Ш. Бухарский эмират на мировом рынке: Вторая половина XIX – начало XX столетия: дис. ... канд. истор. наук. – Душанбе, 2005. – 153 с.
10. Искандаров Б.И. Англо-русское соглашение 1895 г. о Памире // Тр. ТГУ им. В. И. Ленина, теория историч. наук. – Сталинабад, 1960. Т. XXVII. – С. 125–154.
11. Искандаров Б.И. Англо-русское разграничение 1872–1873 гг. // Учен. зап. ДГПИ им. Т.Г. Шевченко. Серия обществ. наук. – Душанбе, 1961. Т. 26. Вып. 4. – С. 84–103.
12. История таджикского народа. Т. IV. Позднее средневековье и новое время (XVI в. – 1917 г.) / Под общей редакцией академика Р.М. Масова. – Душанбе, 2010. – 1124 с.
13. Мамадалиев И., Махмудова Н. Конструкция границы, нации и политического института в имперском пространстве Россия и Центральная Азия: вторая половина XIX – первая половина XX вв. – Худжанд, 2011. – 108 с.
14. Мамадалиев И.А. Факторы завоевания: к вопросу англо-русского соперничества в Средней Азии (вторая половина XIX вв.). // Материалы межд. конф. – Кемерово, 2011
15. Мамадалиев И.А. Россия и Средняя Азия: особенности колониально-административной системы управления во второй половине XIX – начало XX века Монография. – Худжанд: Ношир, 2013. – 400 с.
16. Мамадалиев И.А. Памир – между империями: в контексте большой игры // Вестник УГУ, РФ. – Екатеринбург, 2013. – С. 85–90.
17. Мамадалиев И.А. Россия и Средняя Азия: переосмысление исторических процессов (с 60-х годов XIX – по 60-е годы XX) – Худжанд: «Нуримарифат», 2018. – 200 с.
18. Мамадалиев И.А. Средняя Азия в геополитических интересах России (XVIII–XIX) // Материалы межд. конф. Худжанд. ТГУ ПБП, 2016
19. Мамадалиев И.А. Средняя Азия в орбите Российской империи (историографический аспект) // Материалы межд. конф. – Душанбе, 2017
20. Мамадалиев И.А. Средняя Азия в составе Российской империи (историографический аспект) // Международная конференция, Ташкент, Узбекистан, Институт Востоковедения. 30–31.10.2019
21. Масов Р. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. Душанбе, 2005. – 288 с.
22. Пирумшоев М. Памир в русской историографии второй половины XIX – начала XX вв.: дис. ... канд. истор. наук. / М. Пирумшоев. – Душанбе, 2011. – 167 с.
23. Пирумшоев М. Памир в русской историографии второй половине XIX – начало XX вв. / М. Пирумшоев. – Душанбе: РТСУ, 2012. – 198 с.
24. Пирумшоев, Х. Российско-среднеазиатские отношения с XVI до середины XIX в. в русской историографии: автореф. дис. ... док. истор. наук. / Х. Пирумшоев. – Душанбе, 1996. – 51 с.
25. Пирумшоев Х. Памир в первой половине XIX начале XX вв. // История Горно-Бадахшанской автономной области. Т.1. – Душанбе: Пайванд, 2005. – С. 282–378.
26. Пирумшоев, Х., Маликов М. Россия – Таджикистан: История взаимоотношений / Х. Пирумшоев, М. Маликов. – Душанбе: РТСУ, 2009. – 688 с.
27. Пирумшоев Х. Российско-среднеазиатские отношения и англо-русское соперничество в регионе первой половины XIX в. // Концептуальные вопросы истории и историографии таджикского народа. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С. 188–211.
28. Ходжибеков Э. Исламитские духовные наставники (пирь) и их роль в общественно-политической и культурной жизни Шутнана: Вторая половина XIX – 30-е годы XX вв.: дис. ... канд. истор. наук. – Душанбе, 2002 – 167 с.
29. Хамеди М. Политические, экономические и культурные преобразования в Средней Азии в XIX – начале XX вв.: дис. ... канд. истор. наук. – Душанбе, 2013. – 154 с.
30. Бокиев О. Англо-русское соперничество в Средней Азии в связи с присоединением территории Таджикистана к России // Актуальные проблемы истории и историографии Средней Азии (вторая половина XIX – начало XX вв.). – Душанбе: ТГУ, 1990. – С. 3 – 29.

ОТРАЖЕНИЕ АНГЛО-РУССКОГО СОПЕРНИЧЕСТВА ПО ВОПРОСУ «ПАМИРА» В ИСТОРИОГРАФИИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье анализируется состояние изученности англо-русского противостояния в Средней Азии в XIX в. в историографии Таджикистана. Проблема соперничества Англии с Россией затрагивается почти во всех трудах исследователей Таджикистана, которые изучают политическую историю таджикского народа дореволюционного периода. Но отсутствие обобщающего историографического исследования является преградой в выявлении достижений и недостатков таджикских историков по изучению данной проблемы. Мы попытались восполнить этот пробел.

Многие труды таджикских исследователей четко определяют общий характер русской и английской политики в рамках «Большой игры». Надо полагать, что большинство исследователей Таджикистана искали отражение англо-русского вопроса в Средней Азии в судьбах таджикского народа. Особый интерес к данной теме возник у историков Таджикистана с приобретением независимости.

Ключевые слова: *Большая игра, соперничество, противостояние, историография, завоевания, Средняя Азия, Россия, Памир, соглашения.*

REFLECTION OF THE ANGLO-RUSSIAN COMPETITION ON THE QUESTION OF «PAMIR» IN THE HISTORIOGRAPHY OF TAJIKISTAN

This article analyzes the state of knowledge of the Anglo-Russian confrontation in Central Asia in the 19th century. in the historiography of Tajikistan. The problem of England's rivalry with Russia is touched upon in almost all the works of researchers in Tajikistan who study the political history of the Tajik people in the pre-revolutionary period. But the absence of a generalizing historiographic study is an obstacle to identifying the achievements and shortcomings of Tajik historians in studying this problem. We have tried to fill this gap.

Many works by Tajik researchers clearly define the general character of Russian and English politics within the framework of the Great Game. Presumably, the majority of researchers in Tajikistan were looking for a reflection of the Anglo-Russian issue in Central Asia in the fate of the Tajik people. Historians of Tajikistan became especially interested in this topic with the acquisition of independence.

Key words: *The Great Game, rivalry, confrontation, historiography, conquests, Central Asia, Russia, Pamir, agreements.*

Сведения об авторе:

Назаров Фахриддин Алланазарович, соискатель отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАН РТ. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 33. эл. почта: nfakhriddin@list.ru тел. 928004597

About the author:

Nazarov Fakhriddin Allanazarovich, Applicant for the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography. A. Donisha National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. mail: nfakhriddin@list.ru tel. 928004597

А.Е. СНЕСАРЕВ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Пируминоев М.Х.

Российско-Таджикский славянский Университет

Андрей Евгеньевич Снесарев принадлежит к той плеяде ученых, которые стояли у истоков научного изучения истории народов Средней Азии. Человек воплощающее в себя замечательного писателя и педагога, большого знатока военного искусства, известного ученого-востоковеда, оставил яркий след в изучение истории и этнографии народов Центральной Азии и в особенности таджикского народа.

Родившись 1 декабря 1865 г. в семье священника Острогонского уезда Воронежской губернии, после окончания Новочеркасской гимназии в 1884 г. поступил на математическое отделение физико-математического факультета Московского университета, которого блестяще окончил в 1888 г. Вскоре защитив кандидатскую диссертацию по математике, казалось бы, окончательно выбрал путь к научной карьере в этом направлении. Хотя увлечению к преподаванию математики он пронес через всю свою жизнь, но это не ослабевало его природное стремление к языкознанию и оперному искусству. Сам факт, что он сумел без труда владеть четырнадцатью языками и выступал с концертами в Большом театре, говорит о его проявления таланта в разностороннем направлении.

Несмотря на обширные возможности проявления его таланта в силу природной одаренности, он все же отдал предпочтение военной профессии и востоковедческим научным изысканиям.

По окончании Московского университета поступил в Московское пехотное юнкерское училище. По завершению учебы в 1889 г. началась длительная служба в царской армии. Учеба в Академии Генерального штаба, которая завершилась в 1899 г., стало определяющей вехой в его дальнейшей его служебной и военной карьеры.

Теперь в чине штабс-капитана он был определен на службу в Генеральный штаб и направлен в Туркестанский военный округ. Вскоре был командирован в составе экспедиции в Индии. В ходе этой поездки продолжавшейся с 29 июня по 17 февраля 1900 г., он через Памир посетил Кашмир и собрал соответствующий материал по результатам своих наблюдений. Затем он совершил поездки по Афганистану Тибету и Кашгарию.

Результат своих наблюдений на Памире А.Е.Снесарев подытожил в своей первой книге по Памиру под названием «Краткий очерк Памира»[6.].

Как известно после присоединения Памира к России, хотя он формально был передан в административном управлении Бухарского эмирата, фактически находился во власти Русского пограничного отряда. Это открыло широкую возможность для всестороннего изучения этого горного региона. А.Е.Снесарев, который, по долгу службы имел прямую причастность ему не мог быть только пассивным наблюдателем неповторимого природного ландшафта, истории и быта местного населения.

Настоящий простор для изучения Памира у А.Е. Снесарева открылся по его назначению начальником Памирского отряда в июне 1902 г. Ограждая местного населения от произвола бухарской администрации, он снискал большое уважение среди них. Занимаясь описанием территорий входивших в состав Туркестанского военного округа и сопредельных стран, граничившихся с ним, он особое внимание уделял, изучению таджиков Восточной Бухары и Памира. В этом плане большой интерес вызывали его статьи, опубликованные в «Туркестанских ведомостях» под инициалами А.С. Такие работы как «Зима на Памире»[8.], «Вести с Памира»[9.], «Религия и обычаи горцев Западного Памира»[10.]. «Поездка в Горную Бухару»[11.], а так же рецензии на опубликованных работах ряда авторов, о Бухарском эмирате и Памире[3,4.], вызвали большой интерес среди российских и зарубежных читателей.

Опубликованные им тексты своих докладов «Великий памирский путь в средние века», «О природе Памира, религия и нравах его обитателей», «Памиры в средние века и Великий памирский путь» и другие существенно дополнили представления о традиционной жизни горцев и прямой причастности Памира к Великому шелковому пути.

Следует заметить, что, несмотря на чрезмерную обширность научных интересов, А.Е.Снесарев, всегда держал в своем поле зрения Памир. В его как административную, так и научную деятельность, который проходил в пору его молодости на Памире, ярко прослеживается его особая симпатия к местному населению. Он по доступным в то время для него материалом пристально интересовался историей края, суровости климата наложившего тяжелый опечаток на жизненные условия горцев, нехватка земли, низкая урожайность, к тому же бесчинства разорения кишлаков со стороны афганцев, подстрекаемые англичанами в течение более десятилетней их оккупации владения Западного Памира до его присоединения к России, продолжающейся невыносимая эксплуатация местных феодалов и бухарской администрации, не могли оставить равнодушным молодого русского офицера – начальника Памирского пограничного отряда, серьезно вступившего на стезю науки.

В своих донесениях, рапортах, отчетах и других документах отправленных в соответствующих инстанциях Туркестанского генерал-губернаторства, а также статьях резко осуждал действия бухарских чиновников в отношении местного населения. Они проявлялись в чрезмерные взимания налогов и поборов с местного населения, после продолжительной суровой зимы 1902/1903 гг., в результате которой пало не менее 40 % скота. В частности в одном из своих рапортов от 16 июня 1903 г. он указывает на произвол эмирских чиновников при взимании налогов в Рушане, Шутгане и Вахане. По его свидетельству жители Гунта и Шах-дары собираются бежать территории то части Памира подвластные непосредственно России, т.е. Ферганской области, а жители Горона, Шутгана проживающие возле Пянджа, готовы бежать в Афганистан, они даже готовы для своей защиты взяться за оружие. В одном из своих статей А.Е.Снесарев указывая на условия полного разорения местного населения, писал о своем опасении, что он «склонен ожидать на Западном Памире больших несчастий»[1.]. Приведя множества статистических показателей о состоянии хозяйственной жизни обитателей гор, он неоднократно поставил вопрос о всесторонней помощи населению горного края. Не скрывал свою симпатию к местному народу, к его традициям, чистоту нравов, благородство, храбрость, трудолюбия и другие показатели их жизни и быта.

В 1903 г. увидела свет его довольно солидная работа «Северо-индийский театр». В этой книге он излагает свое обширное видение внешнеполитические интересы Англии ее военной доктрины в регионе и на этом фоне определяет основные направления внешней политики России регионе. В книге дается ценные сведения о народах региона. О значимости данной работы свидетельствует тот факт, что она неоднократно издавалась как в России так в Индии и странах Среднего Востока.

В 1906 г. увидела свет фундаментальный труд А.Е.Снесарева «Индия, как главный фактор в среднеазиатском вопросе. Взгляд туземцев Индии на англичан и их управление»[7.], в котором дается подробный анализ экономической значимости Индии для Англии. В работе, состоявшейся из 4-х глав, хотя и не имеют четких названий, автор, осуждая в корне неверное утверждение Англии о своем усилии якобы нацеленные на развитие и процветания Индии, на неопровержимых фактах, доказывает, что «Британское управление Индией является хищнически – торговым. Колонизаторы считают подвластный им народ расой более низкой... И никакие лицемерные фразы, ухищрения, обходы и ложь не могут скрывать эксплуататорскую сущность этой политики». Не скрывая свое желание, видит Индии свободной и независимой, указывает на недостаточно решительной, последовательной организации более эффективной национально-освободительной борьбы со стороны Индийского национального конгресса.

Что касается позиции России, то он, подводя итоги своего суждения, излагает следующую свою позицию: «Я проводил в книге мысль, что Индия слишком важна для Англии и, значить, на среднеазиатском театре мы должны ожидать соперничества, упорного и серьезного, а это указывает на важное значение среднеазиатского театра вообще; на него нельзя смотреть как на театр второстепенный, - он должен иметь такое же право на наше внимание, какое имеет, например, наши западные театры.

И, наконец, нужно помнить, и помнить крепко, что судьбе угодно было поставить нас у ворот английского могущества, расположив нашу родину недалеко от Индии. Не Англии надо бы руководить нами и систематически становиться на пути наших замыслов и нашего величия, а, наоборот, мы должны держать ее в руках, мы должны предписывать ей свою волю. Будем помнить, что совсем недалеко от нас за снежным хребтом Восточного Гиндукуша лежит Индия, опора Британского могущества, а может и вправду ключ ко всей мировой политике»[7.173.].

За большую активность проявившей в историко-географическом изучении Востока А.Е.Снесарев избран действительным членом Русского географического общества. По окончании Практической Восточной академии в 1906 г., он получил рекомендации в должность преподавателя данной академии, а, вскоре был избран членом Совета. Как председатель Среднеазиатского отдела общества востоковедения, он вложил немало усилия в научно-практической деятельности этого общества.

А.Е.Снесарев в отличие от других военных историков и востоковедов мыслил масштабно, и был далек от колониальных, великодержавных амбиций своих коллег – представителей военно-административных крутов так или иначе причастные к службе в Средней Азии. В этом плане особо выделяется его научный доклад « Пробуждение национального самосознания в Азии» на XV Международном конгрессе ориенталистов в Копенгагене в 1908 г.[5.73]

В последующие годы, будучи на высоких военных должностях, он никогда не оставлял свою научную деятельность. Встретив Октябрьскую революцию в чине генерал-лейтенанта. С учетом его научных заслуг А.Е.Снесарев был назначен членом Центральной комиссии по улучшению быта ученых, созданной по прямому указанию В.И.Ленина. Затем он работал в должностях военного руководителя Северо-Кавказского военного округа, командующего Западной (с марта 1919 г. Белорусско-Литовской армии, начальником Академии Генерального штаба РККА, сотрудничал с Институтом востоковедения, профессором Военно-воздушной академии, профессор Военно-политической академии, сочетая деятельности военачальника, ученого, администратора, педагога. За свою многолетнюю образцовую военную службу в 1928 г. Постановлением ЦИК СССР ему было присвоено звание Героя Труда.

В 2003 г. вышла замечательная книга «Афганские уроки. Выводы для будущего в свете идейного наследия А.Е.Снесарева»[2.895], где изложена суть видения А.Е.Снесарева перспективы национально-государственных, вернее геополитических интересов России в отношении к Индии, Китая, Афганистана и другие стратегические интересы России в международной политике.

Разумеется, в объеме небольшой статьи изложить значимости поистине гигантское научное наследие А.Е.Снесарева посвященное различным проблемам военной и гражданской истории региона в целом, Памира в особенности, практически невозможно. Для этого, по меньшей мере, требуется серьезное историографическое исследование. Мы в праве надеется на то, что в ближайшей перспективе этот пробел будет восполнен в отечественной историографии.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Е. Вести с Памира //Туркестанские ведомости.– 1903. - № 48.- 16 июня.
2. Афганские уроки. Выводы для будущего в свете идейного наследия А.Е. Снесарева. – М.: Военный университет русский путь, 2003. – 895 с.
3. Головина Ю.Д. «На Памирах. Записки русской путешественницы» // Туркестанские ведомости. – 1902. - № 37 - 9 мая.
4. Логофет Д.Н. Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние // Русский инвалид.- 1908; – 9 ноября
5. Рябчиков А.М. А.Е.Снесарев как географ // Андрей Евгеньевич Снесарев (жизнь и научная деятельность). – М.,1973. – С.73.
6. Снесарев А.Е. Краткий очерк Памира (по сведениям к 15 сентября 1901 г.). Добавлению к сборнику материалов по Азии. - СПб., 1902. - № 7.
7. Снесарев А.Е. Индия как главный фактор в среднеазиатском вопросе. Взгляд туземцев Индии на англичан и их управление. Доклад председателя среднеазиатского отдела Общества востоковедения. – СПб.,1906. – 173 с.

8. Туркестанские ведомости. – 1902. - № 103. 24 октября.
9. Туркестанские ведомости. – 1903 г. - № 47.- 12 июня; 1903. - № 48.- 15 июня; 1903. - № 49.- 19 июня; 1903. - № 50. - 22 июня.
10. Туркестанские ведомости. – 1904. - № 89.- 28 июня; 1904. - № 90. - 2 июля; 1904. - № 91. - 4 июля; 1904 - № 92.- 6 июля; 1904. - № 93.- 7 июля.
11. Туркестанские ведомости. – 1904. - № 105.- 28 июля; 1904. - № 112.- 10 августа; 1904. - № 123.- 29 августа; 1904. - № 128.- 8 сентября; 1904. - № 134.- 21 сентября
12. Туркестанские ведомости. – 1908. - № 233.- 30 октября и др.

А.Е. СНЕСАРЕВ - ИССЛЕДОВАТЕЛЬ СРЕДНЕЙ АЗИИ

В статье рассматриваются вкратце основные этапы жизни и деятельности замечательного писателя и педагога, большого знатока военного искусства, известного ученого-востоковеда Андрея Евгеньевича Снесарева. Талантливого дореволюционного и советского исследователя, оставил яркий след в изучение истории и этнографии народов Центральной Азии и в особенности таджикского народа.

Присоединением Памира к России, открыло широкую возможность для всестороннего изучения этого горного региона. А.Е.Снесарев, который, по долгу службы имел прямую причастность к нему не мог быть только пассивным наблюдателем неповторимого природного ландшафта, истории и быта местного населения.

Ключевые слова: царизм, завоевания, колония, среднеазиатские ханства, Бухара, Туркестан, генерал-губернаторства, русско-английская соперничества, Памир, Афганистан, Индия, Англия, Тибет, Кашигар, Рушан, Шугнан, Вахан.

A.E. SNESARYOV – THE SCHOLAR OF CENTRAL ASIA

The article briefly explores the basic stages of life and work of great writer and pedagogue, great connoisseur of martial arts, famous scientist and orientalist Andrey Evgenievich Snesev. Talented pre-revolutionary and soviet scholar who left a bright trace in the study of history and ethnography of Central Asia peoples and particular Tajik people.

The accession of Pamir to Russia opened a wide-ranging opportunity for comprehensive study of this mountainous region. A.E. Snesev in an official capacity had direct involvement to it could not only be a passive observer of unique natural landscape, history and local life.

Key words: tsarism, conquest, colony, Central Asia khanate, Bukhara, Turkistan, Government-General, Russian-English rivalry, Pamir, Afghanistan, India, England, Tibet, Kashgar, Rushan, Shugnan, Vakhn.

Сведения об авторе:

Пирумшоев Мунир Хайдаршоевич – кандидат исторических наук, доцент кафедры отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского (Славянского) университета (RTSU) (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: munir.85@mail.ru

About the author:

Pirumshoev Munir Khaidarshoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Russian History, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU) (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: munir.85@mail.ru

TAJIKISTAN RELATIONS WITH RUSSIA ON THE BASIS OF THE «OPEN DOORS» POLICY

Karimzoda B.M.

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

The foreign policy «open doors» declared at the turn of 2002-2003, implied mandatory modernization of the Tajik-Russian cooperation through strengthening of its economic and human dimensions, adjusting the strategic partnership and alliance between the two states to the new global political realities [2]. Moreover, one of the most important directions of this foreign policy should be strengthening of friendly relations with Russia, which was proclaimed a strategic partner. That is why Tajikistan supports the development of the integration processes on the post-Soviet space and maintains close ties with Russia. The reasons for this support are economic, cultural, educational, political and military spheres.

Tajikistan and Russia are historically linked throughout the centuries by old tradition, close interaction, friendship of people, and deep interpenetration of cultures. For 70 years Russia and Tajikistan were tied together, first as parts of a single political, economic and social body and second as «Centre» and «periphery». Tajikistan is traditionally considered one of Russia's most stable geopolitical allies in the post-Soviet space. A considerable part of their relations now takes place at the level of the Commonwealth of Independent States (CIS) and their relations fall into three patterns:

- the gradual breaking of old relations and changing them into conventional interstate relations;

- the transformation of relations within CIS processes and further multilateral projects;
- the preservation of informal and indefinite relations under cover of the CIS during the period necessary for both countries to determine many aspects of their internal and external policy;

On April 8, 2014 Russia and Tajikistan marked the 22nd year of diplomatic relations that were signed into effect on 25 May 1993 as well as the «Agreement on Friendship, Cooperation and Mutual Aid». At present there is a very intensive search for the best forms, ways and means of cooperation. That is why for achieving desirable results from their mutual relations both sides effectively work on their foreign policies, trade and economy, and educational interactions. [1, p.148]

As for the foreign policy and external security of Tajikistan, Tajik Minister of Defense Sherali Khairulloyev said in the Parliament, «The Agreement on Russian military base will provide regional stability, and the presence of a large army unit on the territory of Tajikistan will help to eliminate potential outside threats on the Tajik-Afghan border, especially after the removal of United States troops from Afghanistan» (*Lower House of the Tajik Parliament Approved Placement of the Russian Base for Another 30 Years, supra*). According to the treaty, the Russian military base will remain in Tajikistan through 2042, and Russia will provide assistance to the armed forces of Tajikistan by training its military, modernizing Tajik armed forces, and supplying arms. Since 2005, the amount of this assistance has exceeded US\$411 million (*id*), an additional US\$200 million might be provided before 2025 (*Tajik Legislators Ratified the Treaty on Russian Base, supra.*) [8].

In fact, Russian Federation (RF) and the Republic of Tajikistan (RT) acted together for 70-years under the umbrella of the USSR as one of the global superpower in the last century. That's why, today they have the close political and military relations that have extraordinary background.

Tajikistan's economy, which was the poorest in the Soviet Union, was severely disrupted by the collapse of the Soviet Union in 1991, and in the civil war of 1992-97. With independence, Tajikistan lost nearly 50 percent of its state revenue because most of it had come as transfers from Moscow, as well as barter arrangements that brought food from other republics in exchange for cotton and aluminum. The civil war disrupted both agricultural and industrial production that lowered economic ties with Russia. Particularly hard-hit was the cotton industry, a key economic element of the country. The output of aluminum Tajikistan's most important industrial product has not approached the pre-independence level in the early 2000s. In 2001, «Gazprom Neft» has invested more than \$ 40 million in Tajikistan. In accordance with the Agreement between the Government of the Republic of Tajikistan and «Gazprom», parties implement the projects to conduct exploration work on prospective oil and gas areas of the Republic of Tajikistan [3]. However, in October 2004, an event occurred in the economic relations between the two countries that journalists and experts described as a «historical breakthrough» and Russia's «triumphant» return to the region. Fifteen agreements were signed during Russian President Vladimir Putin's visit to Tajikistan. The most important for the Tajik side were agreements on investments in the republic's economy of approximately 2 billion dollars (primarily in the energy industry and aluminum production).

Overall, the economic relations between Russia and Tajikistan have been set back during the early period of independence, but later beginning from 2000 it has changed gradually for the better.

Despite the importance of military-political and economic partnership, educational cooperation also plays an important role in the relations between the RT and RF. The package deals also specifies cultural, educational and scientific cooperation. One good example can be The Russian-Tajik Slavonic University (RTSU), which was established on 5 April 1996 by RT, governmental regulation № 141, in accordance of the «Treaty on Friendship and Cooperation» between the two. The university operates under the joint jurisdiction of the RT and RF located in Dushanbe. Educational activity of the RTSU is carried out in conformity with the legislation and educational standards of the two. At present, there are four faculties at RTSU - Economics, Philology, History and International Relations, and Law. Teaching staff includes about 260 employees and about 5000 students study at the university (2015). The University offers training in six specialties of professional training and 10 bachelor's degree training.

Another important event of educational cooperation between both countries happened on July 1 in 2010, the ceremony of official opening of the Branch of Moscow State University (MSU) took place in Dushanbe. The Branch is fully founded from the budget of the Republic of Tajikistan [6]. Additionally, Moscow State Linguistic University, Moscow State University of Culture and Art, the Pushkin State Institute of Russian Language and other several universities participate in exchanges of students. Exchange activities are wholly welcomed by local universities, such as Tajik National University (TNU), Tajik State University of Commerce (TSUC), and other leading institutions of higher education [6].

As we observed before, a very productive cooperation in the spheres of education, science, culture, and technology innovation can be seen in history of educational and cultural collaboration between both countries.

The recapitulation of this scientific articles- the breakdown of USSR undermined security for many parts of the post-Soviet territory. New states, particularly Tajikistan, was in many ways unable to protect itself from internal and external threats. Military- political and economic security in many respects was sustained with outside help, specifically by Russia.

The approaches of Tajikistan and Russia to international and regional problems are often very close or coincide completely, as we have similar opinions and views on the current world order and the international rule of law and

we closely cooperate within the framework of mutual understanding. Our political dialogue is always developing and has serious potential and Russia remains one of Dushanbe's closest partner. Therefore, the two countries are connected by mutual interests in terms of history, security of foreign policy, economic ties, educational and cultural cooperation, and mass labor migration. Because of such effective interactions, the development of Tajik-Russian relations has a solid foundation. There is a mutual desire to work more closely in accordance with the potential needs and mutual interests, taking into account the interests of each other and close positions on issues of regional and global politics. Thus, it is logical for Tajikistan to consider ties with Russia a priority and to act accordingly in the framework of regional and international organizations.

LITERATURE

1. Agreement on friendship, Cooperation and Mutual Assistance between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation/ No-14, Dushanbe-1995, p.148
2. Emomali Rahmon, K. Yuldashev, the Founder of Diplomacy and Foreign Policy of sovereign Tajikistan/ Dushanbe-2003.
3. Gleason Gregory, Why Russia is in Tajikistan, Comparative Strategy/Vol. 20, 2001.
4. Global Security. org., Operational Group of Russian Forces in Tajikistan /<http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/ogrvtajikistan.htm> Accessed 11.02.2015.
5. Hamrokhon Zarifi, Tajikistan Diplomacy: The past and the present I / Dushanbe – 2009.
6. Mavjouda Hasanova, ASIA-Plus, Moscow State University's Branch moves to new building.
7. Orr, Michael, The Russian Army and the War in Tajikistan: The Trials of Independence/ New York-1997.
8. Peter Roudik, LIBRARY OF CONGRESS, Global Legal Monitor, Russian Federation and Tajikistan: Military Cooperation Treaty Ratified/ <http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/russian-federation-tajikistan-military-cooperation-treaty-ratified/> Accessed: 30.10.2013

ОТНОШЕНИЕ ТАДЖИКИСТАНА С РОССИЕЙ НА ОСНОВЕ ПОЛИТИКИ «ОТКРЫТЫХ ДВЕРЕЙ»

В этой политической научной статье рассматриваются особенности развития таджикско-российских политических отношений в период становления внешней политики Таджикистана вплоть до начала политики «открытых дверей». Кроме того, в нем описывается развитие сотрудничества двух государств в трех основных сферах. Во-первых, данная статья объясняет наиболее важные политические и военные вопросы, потому что вышеупомянутые проблемы играют ключевую роль в достижении национальной безопасности Таджикистана и его стабильных отношений с Россией на основе политики «открытых дверей». Во-вторых, эта статья изучает экономику, торговлю и Российские инвестиции в Таджикистан, поскольку улучшение каждой независимой республики зависит от ее экономического, международного взаимодействия. В-третьих, оно показывает процесс укрепления социального, культурного и образовательного партнерства между двумя государствами.

Ключевые слова: дипломатия, политика «Открытых дверей», внешняя политика, «Соглашение о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи», национальная безопасность, международные отношения, Центральная Азия, Таджикистан, Россия, Содружество Независимых Государств, Советский Союз, глобальная сверхдержава, правовая база, стратегический партнер.

TAJIKISTAN RELATIONS WITH RUSSIA ON THE BASIS OF THE «OPEN DOORS» POLICY

This political scientific article, investigates the development peculiarities of the Tajik-Russian political relations during the establishment of Tajikistan's foreign policy up to the commencement of «open doors» policy. Additionally, it describes the development of cooperation of both states in three main spheres. At first, it will explain the most important political and military issues, because above mentioned issues plays key role for achieving national security of Tajikistan and its stable relations with Russia on the basis of the «open doors» policy. Secondly, it will survey economy, trade and Russian investments to Tajikistan, as the improvement of every independent republic depends on its economic international interactions. Thirdly, it shows the process of enhancement of social, cultural and educational partnership between two countries.

Keywords: diplomacy, policy of «open doors», foreign policy, «Agreement on Friendship, national security, Cooperation and Mutual Aid», international relations, Central Asia, Tajikistan, Russia, Commonwealth of independent States, Soviet Union, global superpower, legal framework, strategic partner.

Сведения об авторе:

Каримзода Бобоназар Мусо – преподаватель кафедры дипломатия и международных отношений, Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, город Душанбе, улица Саида Носира 33, тел.:(+992) 93 479 7992, E-mail: karimzoda8oan2@gmail.com

About the author:

Karimzoda Bobonazar Muso – Teacher of the Department of Diplomacy and international relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe city, Said Nosir street 33, phone: (+992) 93 479 7992, E-mail: karimzoda8oan2@gmail.com

ОМИЛҲОИ ТАЪСИСЁБӢ ВА ТАҲҚИҚОТИ ҲАЙАТИ БОСТОНШИНОСИИ ФАРОНСА (ДАФА) ДАР АФҒОНИСТОН

*Умед Ҳ.Ш., Шарифов Р.Я.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Фаъолиятҳои бостоншиносии ДАФА дар Афғонистон аз қарни XIX-ум оғоз мегардад ва ба ду бахш тақсим гардидааст.

1. Ҳафриётҳои ғайриқонунӣ
2. Ҳафриётҳои қонунӣ

Ҳафриётҳои ғайриқонунӣ мутассифона аз соли 1823 то соли 1919-ро дар бар мегирад, ки ба сурати ғайри расмӣ ва ғайриқонунӣ тавассути Чарлз Миссон ва Ҳуни Баргар аз компанияи Ҳинди Шарқӣ сурат гирифт.

Ҳафриётҳои қонунӣ баъд аз соли 1922 ба сурати расмӣ оғоз мегардад. Дар ин марҳалла давлати он замони Афғонистон бори аввал имтиёзи фаъолияти таҳқиқоти бостоншиносиро барои ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон (ДАФА) вогузор намуд. [6, 45]

Муассисаи ДАФА тибқи мувофиқатномаи миёни давлатҳои Афғонистон ва Фаронса бо дархости шоҳ Амонуллоҳон дар соли 1922 эҷод гардид, ки мувофиқи он вобаста ба ҳафриёти бостоншиносӣ барои муддати 30 сол дар ихтиёри Фаронса қарор гирифт. Ин мувофиқатнома нуктаи оғози эҷоди ҳайати бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон (ДАФА), буд. Ба асоси ин қарордод муассисаи бостоншиносии Фаронса бо роҳбарии Муссиё Фуше ба Афғонистон сафар кунад ва дар қанори бостоншиносони афғон ба кашф ва шиносоии осори бостонии кишвар бипардозад. Ва ин қарордод ба дастаи бостоншиносии фаронсавӣ ҳақ меод, ки аз ду асари мушобеҳ яке аз онҳоро ба Фаронса интиқол диҳанд, ки то имрӯз ягона созмони бостоншиносии хориҷӣ аст, ки ба таври доимӣ дар Афғонистон ҳузур доштааст. [7, 26]

Фаъолияти таҳқиқоти ДАФА-ро метавон ба се давра тақсим кард:

Аз замони эҷод то ҷанги дуввуми ҷаҳонӣ: Дар ин муддат минтақаҳо, тавассути муассисаи мазкур мавриди баррасӣ ва ҳафриёт қарор гирифт, иборат аст:

- Аз соли 1924 ҳафриёти Алфред Фуше дар вилояти Балх, аввалин маъмурияти Жозеф Иоган дар Афғонистон.
- Аз соли 1926 ҳафриёти Ҳада тавассути Жулбарту.
- Дар соли 1928 ҳафриёти Жулбарту дар минтақаи бостонии Ҳада.
- Дар соли 1930 таҳқиқоти Бомӣён тавассути Жозеф Иоган ва Жан Керл дар соли 1922 -1932 фаъолиятҳои Жозеф Иоган дар Афғонистон.
- Дар соли 1933 ҳафриёти маъбади Кутали Хайрхона асри ҳинду шохон бо роҳбарии Жозеф Ҳоган.
- Дар 1936 таҳқиқот дар Систони афғонӣ, тавассути Роман Гиршман.
- Дар соли 1936-1946 фаъолиятҳои ДАФА дар минтақаи бостонии Бағром, Фундукистон ва Шутурак.

Пас аз ҷанги дуввуми ҷаҳон то замони ҳузури ИҶШС: даври дуввуми фаъолиятҳо аз ҳатми ҷанги дуввуми ҷаҳон (1939-1945) оғоз гардида ва то соли 1979 идома дошт, ки минтақаҳои ҳафриётшуда дар ин солҳо иборатанд аз:

- Дар соли 1949 ҳафриёти Лашкарибозор –асри Ғазнавиён ва Ғуриён тавассути Даниел Шлөмберже.
- Дар соли 1951 ҳафриёти Мундигак – асри биринҷ тавассути Жон Мори Казал.
- Дар соли 1952 ҳафриёти Сурхкутал –асри қушонӣ тавассути Даниел Шлөмберже.
- Дар соли 1957 таҳқиқот дар манори Чом – асри ғуриён, қарни XII-XIII тавассути Андри Морик.
- Дар соли 1964 баррасии маданияти Ойхонум тавассути Даниел Шлөмберже ва Пол Бернард.
- Дар соли 1965 ҳафриёти маданияти Ойхонум Пол Бернард.
- Дар соли 1976 ҳафриёти Шўртуғӣ тавассути Ҳенри Поул Франкфурт ва Мори Ҳилин Путиях.

Аз замони ҳузури ИҶШС дар Афғонистон, қор дар арсаи бостоншиносӣ то соли 2003 аз фаъолият боз монданд. Ва фаъолиятҳои бостоншиносони хориҷӣ низ таваккуф гардид. Бо сукути ҳукумати толибон ва рӯйи қор омадани давлати муаққат (мувафакқатӣ), ДАФА фаъолиятҳои худро дар соли 2003 ба фаъолият шурӯъ кард, ки то имрӯз идома дошта ва таҳқиқоти охири ин ҳайат минтақаҳои зайлро шомил мешавад:

- Дар соли 2004 оғози ҳафриёти тепаи Заргарони вилояти Балх тавассути Рулонд Бзунвол.
- Дар соли 2005 ҳафриёти Алағтой вилояти Майдонвардак бо роҳбарии Рулонд Бзунвол.

Дар солҳои 2005-2017 ҳафриёти Болохисори Балхи тепаи Заргарон, Чашмаи шифо, Нухгунбад, шаҳри Ғулғулаи Бомӣён, Миси Айнаки вилояти Лутар ва баррасии ноҳияҳои Давлатобод ва Зодиён тавассути Ролан Бзунвол, Филипп Морки, Николаи Ангел, Хулиё Бандизу Сарминту ва Томас Лурон. [6, 48]

Ба Амонуллохон муяссар гардид, ки истиқлолияти Афғонистонро аз соли 1919 то соли 1929 дар мубориза ба мукобили англисҳо нигоҳ дошта, пояҳои онро мустаҳкам намояд. Амонуллохон ин барномаҳои барои навсозии кишвари худро бо умеди пешрафт ва тараққи тадвин мекунад. Ў дар ин роҳ тақозои ҳамкорӣ аз хориҷиҳо мекунад ва равобигии дипломатӣ бо давлатҳои хориҷа бино мекунад.[9, 11]

Инчунин дабири кулли Вазорати қорҳои хориҷии Фаронса Флэб Бартолд, бо Алфред Фуше устои ҳиндишинос соли 1865-1952 устои донишқадаи забоншинос дар Париж буд, ки ба дархости раиси бахши бостоншинос машғули таҳқиқот дар ҳинд буд, тамос гирифт. Бартолд аз ӯ хост то назди подшоҳ биравад то ризоияти ӯро ба самти Фаронса ҷалб кунад. Алфред Фуше, аз Техрон ба Машҳад ва сипас дар 18-уми март соли 1920 бо асп ба Хирот рафт. Амири Афғонистон 200 асп савораро барои пешвоз ва нигоҳбонии ӯ ба марзҳои Эрон фиристод. 9-уми сентябри соли 1922 созишномаи бостоншиносии Фаронса-Афғонистон бо Вазорати Қорҳои хориҷа ва таълими Афғонистон ба имзо расид, ки мувофиқи он имтиёзи инҳисори амалияҳои ҳафриётро дар тамоми сарзамини Афғонистон барои муддати 30 сол ба Фаронса дода шуд.[5, 33]

Амонуллохон тавачҷӯи ҳосе оид ба омӯзиш ҳам дошт; бо дар хости ӯ Алфред Фуше барномаи бинои таҳсилоти пешрафтаро бо ҳамкориҳои қудратҳои хориҷа асосгузори қард. Дар ибтидо мактаби фаронсавӣ-афғонӣ Амният ва пас аз он мактаби олмонии Начот ва мактаби англисии Ғозӣ. Аввалин сафоратхонаҳои мавҷуд, сафоратҳои Фаронса, Италия, Олмон, Туркия, Порис ва Эрон буданд. Дипломат Муриис Фуша бо унвони аввалин сафир дар сентябри соли 1923 аз Пешавр ба Кобул рафт ва дар 16-уми сентябр аввалин маъмуриятро шурӯъ қард. Ў дар соли 1924 дар ҳоли, ки таътилотии худро дар Колумбия мегузаронад аз таб ҷон дод.[1, 25]

Бештар минатақаҳои бузурги бостоншиносии пеш аз ислом, дар ибтидо ҷунонӣ сипас буддой, пас аз он қушониҳо, тавассути ҳаёти бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон таъсис шуда таи созишномаи 9 сентябр соли 1922 ва бо ҳимояи шох Амонулло ва сипас Зоҳиршоҳ соли 1933-1973 ва масъулони баландпоя, шиносӣ ва ҳафриёт қарда шуданд. Андро Гадори меъмор, дар моҳи феврал то март 1923 аз маъбадҳои буддоии Ҳада дидор мекунад. Ин минтақа дар дувоздаҳ километрии шаҳри Чалолобод қарор дорад. Ва Андро Гадор 20 ступаи бинои қўчаки ба рӯи ёдгори аз буддо аз миёни харобаҳои боқимондаи тепаи Калон минтақаи аслии хориҷ қард. Ў ба ин натиҷа мерасад, ки ҳама чиз ғудохта шудааст, ҳама чиз вайрон шудааст. Инсонҳо ба ин харобашуда қўмак қарданд, қустуҷугарони ганҷ, мусулмонон дар рустои мусулмоннишин, макбараи муҳиме аз муллое вучуд дорад, қабилаи пашту ин марзҳоро алайҳи минтақаи таҳти ҳокимияти англис водор қарда буданд. Дар ин минтақа нигоҳи хуби нисбат ба хориҷиҳо вучуд надорад.[3, 18]

Жулборту мудирӣ собиқи муассисаи заминшиносии Марокеш дар сентябри 1925 барои ҷонишин Алфред Фуше ба Кобул меояд ва дар аввали моҳи феввали соли 1926 Жулборту ба минтақаи Ҳада меравад. Ў дар он ҷо мушоҳида мекунад, ки «Биноҳои бозёфташуда тавассути Андро Гадор ба таври қомил хароб шудаанд ва ҳафриётҳои ғайри қонунии зиёде анҷом шудааст». Ў низ як ступаи 30 муҷассамаи бузургро кашф мекунад. Ҳафриётҳои ӯ ба таври қомил тавассути мардон, ки муллои маҳал онҳоро водор қарда буд хароб мешаванд ва 26 муҷассамаро тика – тика мекунанд.

Байни моҳи июн ва декабри соли 1926 Жулбарту бо асп аз шимоли Афғонистон боздид мекунад замоне, ки ба рӯдхонаи Амударё расид, зистҳои қадимии Ойхонумро кашф қард. Ин зистҳои тавассути қалъаи дар баландии аз 60 метрии мусаллат дар минтақаи ба ҳамроҳи як қабристон бо паҳнои 8 километр ва бо бари 3 километрро дар бар мегирад.[2, 15]

Жозеф Иоган солҳои 1886-1941 масъули осорхонаи Гимаҳ ва раиси ҷадидаи ҳаёти бостоншиносии Фаронса дар Афғонистон июли 1929 аз тариқи Париж, Эрон ворида Кобул мешавад. Ин замон даргириҳо дар Кобул қараён дорад ва тамоми осори қадимӣ, қавохирот ва нусхаҳои ҳатти осорхона, ки тавассути Алфред Фуше созмон дода шуда буд ба ғорат рафт. Дар 8-уми октябри 1929 Жирор муаллими мактаби миёна ва Жол Корол меъмор ва бостоншинос ба бозор рафтанд ва аз қавмҳои қамъшудаи Нодиршоҳ ба хотири хидматҳои шох дар робита ироаи дар бораи осори ғоратшуда сипосгузори ва суратбардори қарданд.

Дар моҳи майи соли 1930 Жозеф Иоган тарҳи Бомӣро қаблан дар июл ва ноябри соли 1924 боздид қарда буд, аз нав оғоз мекунад. Дар ин қор ҳамсараш Риё ва Жол Корол ҳам ӯро ҳамроҳи мекунад. Ў мағораҳои ҷадидро дар Бомӣ ва дараи Қакрак кашф қарда ва Жол Корол аз нақшҳои девори зиёде сурат бардори мекунад. Баъзе аз ин нақшҳои девори, ки ба шиддат дар маърази ҳатар буданд, қудо шуда ва ба осорхонаи Кобул интиқол ёфтанд.[3, 21]

Жозеф Иоган дар 1934 ба Афғонистон боз мегардад ва қори худро байни Кобул ва мудирияти осорхонаи Гимаҳ тақсим мекунад. Ин бор ӯ нуқтае дар наздикии шаҳри қадими исломӣ дар Сиистону афғониро мавриди кашфи бостоншиносӣ қарор мегирад. Дар соли 1936 ва 1937 дар мошини шаш қарх бо ҳамроҳи ҳамсараш Риё, ки филмеро дар он ҷо сохт, бо Корл ва Мунях ба он ҷо бармегарданд.

Дар декабри соли 1936 Жозеф Иоган ҳафриёти Бағромро барои кашфи қохи тобистонии подшоҳи Қушонӣ асар мегирад. Ў дар ин макон ҳазинаи Бағромро пайдо мекунад, ки бинобар қонунҳои моддаҳои мавҷуд дар қарордоди дучониба байни осорхонаи Кобул ва осорхонаи Гимаҳ тақсим мешавад. Майёр,

кашфиёти ҳаратангези Риё ва Жозеф Иоганнро ин гуна таъриф мекунад: «Утоқҳои зиёде бозрасӣ шуданд, ки чизҳои махсусро барои муҳаққиқон ошкор накардаанд. Аммо дар ин утоқ ба як табақаи шишагии аз ҳам ҷудошуда расиданд; Дар умқи бештар, Риё маҷмуае аз косаҳо ва гулдонҳои шишагӣ бо зебоии шишаҳоеро дарёфт. Дар қанори онҳо шишаҳои нақшшудаи аз ашхос бо либоси ҷунонӣ ва моҳиҳои нақшу нигор қарда шуда, бо косаҳои рангшуда ва бо химиявии куболт қарор дошт дар асри I пеш аз мелод дар салтанати Кописо, ҳунари Ҷунонӣ ва ҳунари ҳиндӣ бо ҳам бархурд қарданд. Ин бархурд мучиби тавлиди ҳунари таркибӣ шуд, ки Синкиёнг, ҳамаи Чин ва Ҷопонро таҳти таъсир қарор дод». [3, 27]

Жозеф Иоган аз аввалин қасонест, ки аз Фаронсаи озод пайваст ӯсаранҷом дуар натиҷаи вақти хизмат ба рӯи кишти, ки ӯро ба самти Лондон мебард ва тавассути як зердариё ғарқ шуд, дар соли соли 1941 вафот қард. Баъд аз марг медали «ҳамроҳи озодсозӣ» ба ӯ эҳдо шуд.

Замоне, ки Муссӣ Грешман ки асли ӯ рус буд ва масъули ҳафриёти минтақаи Шопур дар Эрон буд. Ба сурати муваққатан дар 28 –уми марти соли 1941 роҳбари муассисаи ДАФА мешавад. Ӯ давраи ҷадидро барои тарҳи Бағром дар тирамоҳи соли 1941 ва сипас аз апрел то августи соли 1942 оғоз мекунад. Таи ин давра ӯ нақшаи шаҳро месозад ва истехкоми онро кашф мекунад ва дар декабри соли 1942 тавассути давлати Вишиҳо аз қор барқанор мешавад.[10, 51]

Бостоншинос Даниел Шлёмберже раиси ҷадидаи ДАФА дар сентябри соли 1945 воридаи Кобул мешавад, ҳоли дигар бо истифода аз мошин метавон дар се рӯз дар Балх расид. Давраи ҷадидаи ҳафриёт дар ибтидои апрели соли 1947 тавассути Даниел Шлёмберже ва ҳонум Марк Лубар, Роул Курил, Ч. П. Тристрам шурӯъ мешавад дар маҷмӯъ 59 сондож дар вилояти Балх таҳти қоғуков қарор мегирад. Тристрам тикҳои сафолро ҷамъоварӣ мекунад, ки баъзе аз онҳо Ҷунонӣ ҳастанд ва баъдтар тавассути Жан Клод Кордам мавриди мутолиа қарор мегирад.

Дар ноябри соли 1955 ва моҳи май то июни соли 1956 Морум Лубар ва Андро Морик барои мутолиаи шаҳрсозӣ минтақа ба минтақа боз мегарданд.[4, 19]

Яке аз муҳимтарини ҳафриётҳои ДАФА байни солҳои 1952-1963 ин бор низ бар асоси як кашфи тасодуфӣ таи амалиёти қандақорӣ дар қорроҳи ҷадидаи байни шаҳри Пулихумрӣ ва Мазори Шариф шурӯъ мешавад. Дар сентябри соли 1951 мудирӣ ширкати пунбаресии Сарвар Нисорхон, аксҳои аз 6 блок сангӣ, ки ҳуруфи ҷунонӣ ба рӯи онҳо нақш шуда ва дар пояи сари сутуни бузург аз сангӣ оҳақ тарошхӯрдари барои Шлёмберже мефиристад. Ӯ бо таъҷил худро ба ин минтақаи зоҳиран ҷунонӣ мерасонад. Моҳи апрели соли 1952 як силсила ҳафриёти 16 марҳалаиро дар ин минтақа анҷом медиҳад. Дар 18-уми Август соли 1957 Андро Морик муовини ДАФА, пас аз дуруст аспасоварӣ ҳориҷ аз роҳи марказие, ки Ҳиротро бо Кобул васл мекунад, ба манори ношиноҳтаи Ҷом шаҳри қадимии Ғур расид.[4, 20]

Аз солҳои 1966-1978 тақрибан тамоми қорҳои ДАФА танҳо ба як самт равона шуда буд махсусан минтақаҳои ҷунонии Ойхонум буд. Ҳафриёти минтақаи Ойхонум, ки тавассути Даниел Шлёмберже шурӯъ шуда буд дар навбати худ тавассути Павел Бернارد донишҷӯи собиқи мактаби фаронсавии Отан ва як гурӯҳи бузург идома ёфт. Таи 13 сол тақрибан тамоми имқонияти ДАФА болои ин минтақа ба қор гирифта мешавад, минтақае, ки дар замони тарқшудани Айқратид номида мешуд, номи яке аз охириин подшоҳи ҷунонӣ Бохтарӣ Айқратид байни солҳои 171-145 пеш аз мелод ном гузоришуда, ки тавассути Страбон ва Батлимус бо он ишора шуда, аммо ба номи яқеаш Ойхонум (Моҳи Бону) шинохта мешавад.[2, 21]

Аз апрел то моҳи майи соли 1978 ДАФА таҳти масъулияти меъмораш, Ричис Дулонс, бозсозии макбараи Бобо Ҳотам дар наздикии Мазори Шарифро рӯи даст гирифт. Макбараи Бобо Ҳотам мукааб (шаш қунча) мебошад, гунбадҳо дар болои он қарор дошта ва ба давраи Ғуриён дар асри XII иртибот мегирад.

Дар давраи даври макбара ва дари вуруди он бо сафҳои наққошишуда қарор дорад, ки бо нақшҳои зебо оро дода шудааст. Андозаи минтақаи қаробшуда ва дарҳости давлати Афғонистон барои ҳифз ва наҷоти осори бостонӣ, мавриди мутолиа қарор дода шуда, тавассути гурӯҳҳои ҳориҷӣ боиси талоши таъҷили ДАФА дар бозсозии ин минтақа шуд. Ин бозсозӣ пас аз юриши 27 –уми апрели соли 1978 таваққуф шуд ва ДАФА дар соли 1982 маҷбур ба тарқи Афғонистон гардид.

Қобили ёдоварӣ аст, ки аз соли 2003 баъд, ҳафриёти Девори қабири дараи Бомӣён тавассути Зимарёлайи Тарзӣ аз тариқи ДАФА сурат гирифтааст.

Баъд аз ҷанги дуҷони қарордоҳҳо бо кишварҳои алоқаманди дигар чун Амрико, Англия, Италия, Ҷопон, Германия, ИҶШС ва Ҳиндустон ҷиҳати анҷоми таҳқиқот дар минтақаҳои бостонии Афғонистон низ ба имзо расид.[11, 76]

АДАБИЁТ

1. Барнорд Поул. Ғанҷинаҳои бозёфтҳои Афғонистон / Пол Бернارد. – Ҳоланд: «Ҷопи қалисон ч адид», 2007 – 287 с.
2. Ввуф С. Ҳафриёти Ойхонум (6), ҷамънозиом / С. Ввуф. Ҷилди сиввум, хотироти ДАФА. – Кобул: «Шамшод», 1978. – 206 с.
3. Гудор А. Ё., Жозеф И. Осори давраи буддоии Бомӣён / Ҷилди дуввум, хотироти ДАФА. – Кобул: «Шамшод», 1928. – 177 с.
4. Дочин Б., Лубар М., Шлёмберже Д. Обидоти Афғонистони қабл аз ислом. (Ҷилди нуздаҳум). Хотироти ДАФА / Б. Дочин, М. Лубар, Д. Шлёмберже. - Кобул: «Шамшод», 1964. - 170 с.

5. Фуше Алфред. Роҳи қадимии Ҳада аз Бохтар ба Токсило. Ҷилди аввал, хотироти ДАФА / Алфред Фуша. – Кобул: «Шамшод», 1942. – 202 с.
6. Хулиу Бандизу Сармингу. Расули Мухаммаднодир Бостоншиноси Афғонистон аз мо қабли таърих то авоили давраи исломӣ / Хулиу Бандизу Сармингу. Расули Мухаммаднодир. – Кобул, 2017 (1396) – 201 с.
7. Азизӣ Назармуҳаммад. Бостоншиносӣ дар Афғонистон, ҷилди дуввум / Назармуҳаммад Азизӣ. – Кобул: «Алазхар», 2003 (1383). – 95 с.
8. Файзӣ Китобхон. Баррасии хусусияти меъмории сохтмонҳои буддоии шарқи Афғонистон ва муқоисаи он бо муъбадаи буддоии Кобул / Китобхон Файзӣ. – Академияи улум: «Баҳир», 2011 (1390). – 162 с.
9. Ансорӣ Моҳҷон. Рисолаи илмӣ-таҳқиқотӣ, маркази бостоншиносии. – Кобул: «Академияи илмҳо», 1996 (1375). – 125 с.
10. Нури Нурулло. Журнали мероси фарҳанги Афғонистон/ Нурулло Нури – Кобул: «Иттилооти фарҳанг», 2018 (1397). – С. 23-31.
11. Халиқ Мухаммадсолех. Соҳоти бостонӣ ва биноҳои ториҳии Балх / Мухаммадсолех Халиқ. – Техрон. 2015 (1394). – 317 с.

ФАКТОРЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО СОСТАВА ФРАНЦИИ (DAFA) В АФГАНИСТАНЕ

Археологическая деятельность DAFA в Афганистане началась в XIX веке и разделена на две части.

1. Незаконные раскопки

2. Законные раскопки

К сожалению, незаконные раскопки продолжались с 1823 по 1919 год и проводились неофициально и незаконно Чарльзом Миссоном и Хуни Баргаром из Ост-Индской компании.

Законные раскопки официально начались после 1922 года. Именно на этом этапе афганское правительство впервые предоставило Французской археологической службе Афганистана (DAFA) привилегию проводить археологические исследования.

В целом исследования французских археологов во многих регионах, особенно на севере Афганистана, лучшие, чем у других зарубежных археологов.

Ключевые слова: Афганистан, ДАФА, Баграм, Франция, Ойханум, Балх, Хада, Сурххутал, договор, башня Мундигак и Джам.

FACTORS IN THE ESTABLISHMENT AND RESEARCH OF THE FRENCH ARCHAEOLOGICAL TEAM (DAFA) IN AFGHANISTAN

DAFA's archeological activities in Afghanistan date back to the 19th century and are divided into two sections.

1. Illegal excavations

2. Legitimate excavations

The illegal excavations unfortunately lasted from 1823 to 1919, and were carried out informally and illegally by Charles Misson and Huni Bargar of the East India Company.

Legitimate excavations began officially after 1922. It was at this stage that the Afghan government for the first time granted the French Archaeological Survey in Afghanistan (DAFA) the privilege of conducting archeological research. In general, the research of French archaeologists is better in many regions, especially in northern Afghanistan, than in other foreign archeologists

Keywords: Afghanistan, DAFA, Bagram, France, Oyghanum, Balkh, Hada, Surkhkotal, agreement, Mundigak and Jam Tower.

Сведения об авторах:

Умед Хашиमतуллох-доктор (PHD) второго года кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии Таджикского национального Университета. E-mail: hashmatullahomid@gmail.com Телефон: 919 89 33 36

Шарифов Р.Я.- доктор исторических наук профессор кафедра истории древнего мира, средних веков и археологии. Таджикского национального университета, E-mail.: rahmon6060@mail.ru телефон: (+992)988648136

About the author:

Omid Hashmatullah-doctor (PHD) of the second year of the Department of Ancient World History, Middle Ages and Archeology of Tajik National University. Email: hashmatullahomid@gmail.com Phone: 919 89 33 36

Sharifov R.Ya. - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of the Ancient World, Middle Ages and Archeology. Tajik National University, E-mail.: rahmon6060@mail.ru phone: (+992) 988648136

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ И ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ТРАДИЦИОННОГО ВЯЗАЛЬНОГО ИСКУССТВА ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Садикова С. А.

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ

Важной задачей исторической науки Таджикистана является изучение истории ремесла и хозяйственной деятельности народа. В частности, актуальным является выполнение комплексного исследования по истории вязального дела таджиков.

При рассмотрении этой темы особого внимания заслуживают следующие вопросы: воссоздание общей картины генезиса и поэтапного развития вязального дела таджикского народа; выявление особенностей традиционного вязального дела таджиков в таких аспектах, как географическое распределение, типология производства, виды сырья и инструментов; определение видов применявшегося красильного сырья и источников их добычания, изучение кустарных способов приготовления ремесленниками из них красок и приемов крашения нитей, предназначенных для вязания; анализ декоративной составляющей продуктов традиционного вязального дела таджиков и выявление их орнаментальной семантики и символики; изучение отраслевой терминологии.

Исследование проблемы требует комплексного изучения археологических (находки образцов вязаных изделий и орудий труда), художественных (изображения вязаного текстиля в памятниках искусства) и литературных (сведения, зафиксированные в памятниках письменности) источников.

Важным источником информации служат находки старинных вязальных крючков и спиц из таких археологических памятников эпохи энеолита - бронзового века, как Гонуртепа, Сумбары, Сапалитепа, Джаркутан, Саразм и др. Они представляют большую ценность для изучения истории зарождения вязального дела в Центральной Азии. Ценные сведения несут также редкие находки продуктов вязания в памятниках археологии.

Материалы, связанные со временем возникновения вязального рукоделия, можно выискать в старинной литературе. Это - «Бундахишн» [10], сочинение историка М. Табари [22], «История Систана» неизвестного автора [11], трактат «Навруз-наме» Омара Хайяма [15], хроника Мирхонда «Равзат ус-сафо» [12] и др. Правда, эти опосредованные сведения имеют отношение к прядению, ткачеству и другим отраслям текстильных промыслов, более свойственных равнинным районам. Также отметим неподтверждаемый характер этих материалов, которые преподносятся скорее как аксиомы, а не как предположения или утверждения авторов. Определить исторические периоды генезиса текстильных занятий на основе сведений указанных источников письменности помогают хронологические материалы из трактата А. Беруни «Памятники минувших поколений» [3].

Большой научной ценностью характеризуются опубликованные труды А. А. Бобринского, И. И. Зарубина, И. И. Гейера, М. С. Андреева и некоторых других дореволюционных русских авторов, в которых содержатся сведения о вязаных изделиях горных таджиков и их орнаментации. Иллюстративная часть книги А. А. Бобринского «Орнамент горных таджиков Дарваза (Нагорная Бухара)» от 1908 г. содержит много цветных и черно-белых фототипий уникальных образцов вывязанных узоров. Их сравнение с орнаментами современных джурабов позволяет сделать выводы о преемственности традиций в области национального орнамента. Вместе с тем, А. А. Бобринский, к сожалению, не ставил задачей проанализировать узоры, опросным способом выяснить названия элементов узора и их значение [4; 5]. Высоким художественным содержанием характеризуются и джурабы, черно-белые фотоснимки которых вместе с иллюстрацией вязального крючка сопровождают статью И. И. Зарубина от 1916 года [8; 9].

Приемы, которыми пользовались таджикские мастерицы по вязанию в своей деятельности по получению красок из многих видов растений местного происхождения, описаны в работе И. И. Гейера «Весь Русский Туркестан» [7]. Большая работа по изучению вязальных традиций жителей Западного Памира проделана замечательным этнографом М. С. Андреевым [1; 2].

В контексте изучаемой темы заслуживают внимания также дневники путешествий местных авторов конца XIX – начала XX века, в тексте которых встречается скудная информация о существовании вязального дела в горных районах проживания таджиков. К их числу относятся, к примеру, составленный в 1870 году «Дневник Искандеркульской экспедиции» Абдурахмана Мустаджира [13] и «Путеводитель по Каттагану и Бадахшану», написанный в 1923 году Бурханиддином Кушкеки [6]. Однако в этих публикациях лишь зафиксированы факты существования промысла в том или ином населенном пункте. В них не приводится описание продуктов вязания, их декор, не подчеркнуты объемы производства, размерные и качественные показатели, факты вывоза, число мастериц или хозяйств, где занимались таким рукоделием. Эта особенность свойственна и ряду другим публикациям конца XIX – начала XX вв.

В то же время, привлечение в качестве источника средневековых таджикско-персидских и современных терминологических словарей не дает ожидаемого результата, так как в них данное ремесло, к

сожалению, не находит должного отражения [14].

Безусловную научную ценность представляют образцы вязаных рукоделий в оригинале, изготовленных в первой половине XX века и хранящихся в музейных коллекциях и в руках у населения. Изучение в разных аспектах вязальных рукоделий, имеющего отношение к концу указанного столетия и началу XXI века, также важно, так как позволяет проследить преемственность ремесленных традиций в этой области народного творчества.

Изучение показывает, что среди отраслей национального текстильного ремесла вязальное рукоделие явилось одним из наиболее консервативных в аспекте совершенствования инструментов, развития технологии производства и орнаментальных традиций. В течение минувших тысячелетий применявшееся сырье (главным образом шерсть), форма, материал и вид (крючок и спица) вязальных инструментов, принципы орнаментации, а также сфера применения продуктов вязки (для одежды) практически не претерпели изменений. С учетом этого, изучение древней истории вязания имеет значение в основном для определения периода и географии зарождения отрасли.

Наиболее ранние археологические следы существования искусства вязки в Центральной Азии имеют отношение к энеолиту – периоду, когда синхронно зарождалось искусство ткачества. В то же время, принимая во внимание особую простоту вязального ремесла и незамысловатость инструментов для его выполнения, можно выдвинуть гипотезу о его более раннем возникновении (в 6 - 5 тыс. до н.э.) [17, 132-135].

Вопросы, касающиеся истоков зарождения вязального дела таджиков и, в целом, иранских народов, косвенно затронуты и материалами древних легенд и народной мифологии. Сведения этих источников позволяют приблизительно определить время формирования основных традиций в этой отрасли ремесла. Поразительно, что эти данные соответствуют выводам археологической науки по древнейшей истории промысла. Речь идет о середине 4 тыс. до н.э., т.е. неолитическом периоде истории Средней Азии.

Специфические формы крючка и спицы в условиях, когда они характерны и для орудий труда другого назначения, препятствуют идентификации таких артефактов в качестве орудий труда для вязания. При этих обстоятельствах косвенным свидетельством распространения вязального ремесла в древности и даже в средневековье служит широкая география находок пряслиц, применявшихся, в том числе, для подготовки шерсти для вязки.

Вязальное рукоделие у таджиков было занятием женским, не было цеховым и выполнялось в условиях надомного труда. Наибольшего развития и распространения отрасль достигла в горных районах, где производству и использованию вязаных теплых шерстяных изделий способствовал холодный климат. Другой фактор – продолжительность холодного сезона, вынуждавшая горцев проводить много времени за домашними рукоделиями;

В условиях ремесленного производства вязание не уступало ткачеству при их сравнении в сопоставимых количественных единицах. Причина в том, что в отличие от ткачества с его сложной и длительной технологической цепочкой, примитивным вязанием занимались в кругу каждого хозяйства, следовательно, эта отрасль промыслов была более распространенной.

Вязальным рукоделием, особенно в дофабричный период, в районах плотного расселения таджиков занимались повсюду, однако наибольшую распространенность оно имело в горных районах. Такая географическая специализация была обусловлена доступностью сырья по причине более развитого скотоводства и более суровым климатом местности [20, 42-46].

Изделиям национальной вязки, наряду с практичностью и эстетическими функциями, присуще сакральное значение. Это их качество вытекает главным образом из семантики узоров и символики орнаментальных мотивов [21, 13-15].

Красильное искусство таджикского народа зародилось почти одновременно с вязанием еще в энеолите. В дальнейшем взаимовлияние этих промыслов обеспечило их синхронное развитие. Сохранившиеся древнейшие и древние материальные следы красильного искусства, а также сведения в трудах древних авторов свидетельствуют о высоком уровне красильного мастерства оседлых и кочевых предков таджикского народа [16, 126-133].

Таджикские вязальщицы пользовались покупной разноцветной шерстяной пряжей, а также сами занимались шерстопрядением, приготовлением красок и крашением пряжи. Наряду с тем, в отрасли существовала специализация по виду занятий (прядение, приготовление красок, крашение нитей, вязание). Узкая специализация позволяла мастерице сконцентрироваться на вязании, продукция которого частично шла на продажу [19, 167-173].

Вязальное искусство занимает достойное место среди областей материальной культуры таджикского народа, оказавших влияние на становление и развитие национального орнамента. Следует особенно подчеркнуть вклад данного вида народного ремесла в развитие принципов стилизации элементов узора и установившихся канонов цветовой композиции [18, 138-143].

Одним из факторов сохранения до наших дней самобытного орнаментального искусства горных

таджиков, в частности, и самобытной национальной культуры, в целом, послужили реалии их жизни – существование в окружении труднодоступных гор [21, 13-15].

В аспекте возрождения ремесленных традиций, их сохранения и дальнейшего развития на современном этапе развития Таджикистана следует предпринять ряд шагов. Так, необходимо в городах и районах Республики Таджикистан создать сеть ремесленных центров, в структуре которых будут функционировать отделы, специализирующиеся на вязальном деле.

Активное экспонирование продукции вязального рукоделия в рамках фестивалей и выставок народного творчества позволит акцентировать внимание в обществе к решению проблем, стоящих сегодня перед отраслью.

Необходимо пополнить рынок сувенирной продукции республики за счет орнаментированных вязаных изделий разного вида и назначения и использовать данный фактор для дальнейшего развития туризма в республике.

На современном этапе вопрос о возрождении и развитии традиций вязального рукоделия следует рассматривать как фактор, способствующий решению задачи занятости трудоспособного, особенно сельского, населения республики. Также немаловажно, что за счет этого к активному и общественно полезному труду можно привлечь безработных женщин, что, в свою очередь, способствует разрешению гендерного вопроса.

Исследователям материальной культуры таджикского народа необходимо обратить внимание на недостаточное освещение, а порой отсутствие, материалов по вязаному рукоделию в монографиях и учебных пособиях по истории национального костюма и истории ремесленной деятельности таджиков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Орнамент горных таджиков верховьев Амударьи и киргизов Памира. – Ташкент, 1928.
2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи) / М. С. Андреев. – Сталинабад, 1958. – Вып. 2.
3. Беруни А. Памятники минувших поколений // Абурейхан Бируни. Избранные произведения. – Т. 1. – Ташкент: Изд-во АН Узб. ССР, 1957.
4. Бобринский А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишканимцы). Очерки быта по путевым заметкам / А. А. Бобринский. – М., 1908.
5. Бобринский А. А. Орнамент горных таджиков Дарваза (Нагорная Бухара) / А. А. Бобринский. – М., 1900.
6. Бурхан-уд-Дин-хан-и Кушкеки. Каттаган и Бадахшан / Бурхан-уд-Дин-хан-и-Кушкеки. – Ташкент, 1926.
7. Гейер И. И. Весь Русский Туркестан / И. И. Гейер. – Ташкент, 1908.
8. Зарубин И. И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга / И. И. Зарубин // Сборник Музея антропологии и этнографии РАН. – Т. 5, вып. 1. – Петроград, 1918. – С. 97-148.
9. Зарубин И. И. Обувь горных таджиков долины Бартанга / И. И. Зарубин // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Т. 3. – Петроград, 1916. – С. 89-93.
10. Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума («Дадестан-и меног-и храд»). Сотворение основы («Бундахишн») и другие тексты. – М.: Восточная литература, 1997.
11. История Систана (Та'рих-и Систан). – М.: Наука, 1974.
12. Мирхонд. Равзат ус-сафо фи сирати – ланбиёи ва-л-мулуки ва-л-хулафо («Сад чистоты в жизнеописаниях пророков, царей и халифов») / Мирхонд Мухаммад ибн Ховандшох. – Душанбе: Эр-Граф, 2004. – Кн. 1.
13. Мустаджир А. Дневник Искандеркульской экспедиции (тадж.) / Мустаджир Абдурахмон. – Душанбе: Ирфон, 1989.
14. Мухаммадхусайн Бурхон. Бурхони коте» (перс.) / Мухаммадхусайн Бурхон. – Душанбе: Адиб, 1993, 2004. – Т. 1-2.
15. Омар Хайям. Навруз-наме (тадж., рус., англ.) / Омар Хайям. – Душанбе: Адиб, 2012.
16. Содикова С. А. Вязальное дело предков таджиков в эпоху рабовладельческих отношений / С. А. Содикова // Историк (Научно-теоретический журнал). – Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша АН РТ. – № 2 (18), 2019. – С. 126-133.
17. Содикова С. А. Древние истоки вязального искусства в Средней Азии / С. А. Содикова, М. Ф. Иброхимов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – № 2(27). – Душанбе, 2016. – С. 132-135.
18. Содикова С. А. Зооморфные мотивы в декоре изделий традиционного вязания таджиков / Х. Камол, С. А. Содикова // Муаррих (Историк). – Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша АН РТ. – № 4 (20) 2019. – С. 138-143.
19. Содикова С. А. Красильные материалы, приготовление красок и крашение пряжи для вязания в таджикском ремесленничестве / С. А. Содикова // Вестник Технологического университета Таджикистана. – № 1(28)2017. – Душанбе, 2016. – С. 167-173.
20. Содикова С. А. О традиционном вязании как самобытной отрасли ремесла горных таджиков (конец XIX – XX вв.) / С. А. Содикова, М. Ф. Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. – № 3/6. – Душанбе, 2017. – С. 42-46.
21. Содикова С. А. О художественных аспектах продуктов традиционного вязания таджиков / С. А. Содикова // Вестник Национального университета Таджикистана. – № 3/5. – Душанбе, 2017. – С. 13-15.
22. Табари М. История Табари (тадж.) / Пер. Абуали Мухаммад Ибн Мухаммади Балами. В 2-х т. – Тегеран, 2001. – Т. 1.

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ И ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ТРАДИЦИОННОГО ВЯЗАЛЬНОГО ИСКУССТВА ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье затрагивается целый ряд вопросов, связанных с исследованием истории вязального ремесла таджиков. Так, выполнен анализ доступных источников в аспекте их научной ценности. Автор указывает, что памятники письменности средневековья практически не содержат материалов по настоящей теме. Большой научной ценностью характеризуются опубликованные труды дореволюционных русских авторов, в которых содержатся сведения о вязаных изделиях горных таджиков. Такой вывод справедлив и применительно к изобразительным источникам.

Археологические материалы практически ограничиваются орудиями труда, при этом принадлежность многих из них к данному ремеслу вызывает сомнения. Почти полное отсутствие артефактов по изделиям вязания делает невозможным искусствоведческое изучение по теме. В условиях ограниченной возможности привлечения археологического материала автор выражает согласие с имеющейся гипотезой о возникновении вязания синхронно с прядением и ткачеством в 6 - 5 тысячелетиях до н.э. Сведения, почерпнутые из древних легенд и народной мифологии, также увязывают время генезиса вязания с неолитом.

Отмечается, что среди отраслей национального текстильного ремесла вязальное рукоделие явилось одним из наиболее консервативных в аспекте совершенствования инструментов, развития технологии производства и орнаментальных традиций. Наибольшего развития и распространения отрасль достигла в горных районах, где производству и использованию вязаных теплых шерстяных изделий способствовал холодный климат.

Также приводятся рекомендации автора, направленные на возрождение, сохранение традиций и дальнейшее развитие ремесленного вязания на современном этапе развития Таджикистана.

Ключевые слова: таджики, материальная культура, история ремесла, искусство вязания, источниковедческий обзор, артефакт, крашение пряжи, национальный орнамент, возрождение традиций.

HISTORIOGRAPHICAL AND ART HISTORY PROBLEMS OF STUDYING THE TRADITIONAL KNITTING ART OF THE TAJIK PEOPLE

The article touches upon a number of issues related to the study of the history of Tajik knitting craft. Thus, the analysis of available sources in the aspect of their scientific value is carried out. The author points out that the monuments of writing of the Middle Ages practically do not contain materials on this topic. The published works of pre-revolutionary Russian authors, which contain information about knitted products of mountain Tajiks, are characterized by great scientific value. This conclusion is also true in relation to pictorial sources.

Archaeological materials are practically limited to tools, while the belonging of many of them to this craft is questionable. The almost complete absence of artifacts on knitting products makes it impossible to study art history on the topic. Given the limited possibility of attracting archaeological material, the author agrees with the existing hypothesis about the emergence of knitting synchronously with spinning and weaving in the 6th - 5th millennia BC. Information gleaned from ancient legends and folk mythology also links the time of the genesis of knitting with the Neolithic.

It is noted that among the branches of the national textile craft, knitting needlework has become one of the most conservative in terms of improving tools, developing production technology and ornamental traditions. The industry has reached its greatest development and spread in mountainous areas, where the cold climate has contributed to the production and use of knitted warm woolen products.

The author's recommendations aimed at the revival, preservation of traditions and further development of craft knitting at the present stage of development of Tajikistan are also given.

Keywords: Tajiks, material culture, craft history, knitting art, source survey, artifact, yarn dyeing, national ornament, revival of traditions.

Сведения об автора:

Садикова Сайёра Абдуракибовна – соискатель отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша НАНТ, старший преподаватель кафедры дизайна костюма и искусства моды Технологического университета Таджикистана (734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3). E-mail: sayorka_s@mail.ru

About the author:

Sadikova Sayyora Abdurakibovna - Applicant of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NAST, Senior Lecturer of the Department of Costume Design and Fashion Art of the Technological University of Tajikistan (734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaeva, 63/3). E-mail: sayorka_s@mail.ru

ИСТОРИЯ И ТРАДИЦИИ ТРАДИЦИОННОЙ КОСМЕТИКИ И ПАРФЮМЕРИИ ТАДЖИКОВ

Хакимова З. Г.

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ

Улучшение своей внешности – естественная потребность человека, которая реализуется в той или иной мере каждым индивидуумом. Это стремление особенно проявляется в женщинах, для которых щеголять и наряжаться, продолжительное время сидеть перед зеркалом и заниматься макияжем – любимое дело. Влечение выглядеть красивой и привлекательной у женщин развивается уже с детских лет.

У таджиков, как и многих других народов, забота о своей внешности как личная субъективная потребность, сложившись в традицию еще в глубокой древности, развивается в течение многих столетий. Наряду с тем, у мусульманок стимулом для самоукрашения служили не только естественные факторы, но и религиозные требования. Составители известного этнографического сочинения, посвященного дореволюционному образу жизни жительниц Ферганской долины, супруги В. и М. Наливкины отметили, что «шариат советует женщине заботиться о том, чтобы нравилась мужу», для чего рекомендует ей употреблять разные косметические средства. Для мусульманки забота о своем внешнем благообразии и привлекательности воспринималась как обязанность нравственная [2, 104].

Не брезгают пользоваться косметикой и многие мужчины, причем и эта традиция имеет глубокие исторические корни. Источники свидетельствуют, что в древности мужчины пользовались косметическими красками наравне с женщинами.

Сбор материалов по зарождению и поэтапному развитию народных традиций и средств косметики и парфюмерии позволяет выявить вклад этого народа в эволюцию отрасли, достоверно указать на наличие внутренних или привнесенных корней этих традиций, а также дать более объективную оценку цивилизационному развитию общества, в рамках которой этот народ сложился и развивался.

Косметика наряду с украшениями, прической и другими соответствующими атрибутами, является составной частью костюмного комплекса – одного из главных составляющих материальной культуры каждого народа. Эти атрибуты народного костюма, обладают ярко выраженной этнокультурной спецификой [11, 20].

Социально-политические изменения, происходившие в среднеазиатском обществе на разных исторических этапах, каждый раз обуславливали новую волну синтеза культур. В частности, приобретение Таджикистаном государственной независимости обусловило активное развитие связей его граждан с народами других государств. Как следствие, мы становимся свидетелями проникновения в материальную культуру таджиков отдельных элементов культуры других народов.

Историографический обзор по данной теме показывает, что работы, затрагивающие вопросы истории зарождения, становления и развития косметических и парфюмерных традиций в районах исторического сложения и проживания таджикского народа, имеют разрозненный характер. Данная тема, связанная с важной составляющей материальной культуры народа, прежде не становилась предметом специального историко-этнографического исследования [7, 86-88].

В этих условиях требуется решить ряд научных задач. В частности, требуется выявление хронологии и характера генезиса косметических и парфюмерных традиций в пределах Исторического Таджикистана (Центральной Азии) на основе изучения и систематизации тематического материала, накопленного археологической наукой.

Далее необходимы классификация и описание парфюмерных и косметических инструментов и сосудов, находивших применение в районе исторического расселения таджикского народа на разных этапах истории этого народа. Нужно отслеживание исторической эволюции парфюмерно-косметических материалов и приемов в регионе в границах хронологической рамки исследования.

Другая важная задача – выявление локальных и общих черт в пользовании косметическими и ароматизирующими материалами в разных районах проживания таджиков [4, 188-191]. Весьма актуально накопление и систематизация сведений об отражении косметических и парфюмерных традиций в мировоззрении таджикского народа.

Кроме того, целесообразно выяснение отношения к использованию косметических и ароматизирующих материалов в разных религиях, исторически господствовавших в обществе таджиков и

их предков, как фактора, влиявшего на развитие соответствующих традиций. Немало научного материала может предоставить изучение отраслевой терминологии.

Накопленный к настоящему времени и проанализированный научный материал показывает, что истоки парфюмерно-косметических традиций в Центральной Азии, зафиксированные в материалах археологической науки (миниатюрные флакончики, шкатулки, аппликаторы), проявляются уже в неолите. Обнаружение материальных следов использования косметики и ароматизирующих средств по большей части из женских погребений служит показателем того, что эта области материальной культуры была связана, в первую очередь, с женским костюмом.

Заключение археологической науки о зарождении парфюмерно-косметических традиций в неолитический период находит свое отражение и в народной мифологии, материалах древней религиозной литературы, эпических поэмах иранских народов, исторической литературе, хронологически охватывающей период от сотворения мира, а также в средневековых ученых трактатах [8, 49-52].

Эпоха древности знаменует собой важный этап в развитии искусства декоративной косметики и парфюмерии на просторах Центральной Азии. Материалы письменных источников и художественные памятники служат свидетельством того, что оседлые и кочевые предки таджикского народа к этому времени уже нарабатывали свои традиции в сфере получения и применения косметических красок и благовоний. В скифо-ахеменидскую эпоху они последовательно совершенствовали соответствующие знания и навыки. Зарождается профессия косметолога, в том числе на правах раба, – человека, который в совершенстве обладает навыками декоративной, лечебной и ухаживающей косметики [4, 188-191].

В зороастризме запрещалось использование косметики, однако подкрашивание сурмой имело ритуального значения. Но стремление к достижению установившегося идеала женской красоты обуславливало использование и других, запрещенных, декоративных красок [9, 139-145].

Каноны зороастризма способствовали развитию парфюмерии, так как религиозные обряды и повседневный быт его приверженцев предполагали широкое использование благовоний.

В мусульманское средневековье законы шариата выступили важным стимулом для активного использования женщиной декоративных красок и благовоний [1, 447-449]. Профессия косметолога – машшота освободилась от рабского статуса. У таджиков установился традиционный парфюмерно-косметический набор хархафт / хафткалаам, а косметический обряд хинабандон стал неотъемлемой частью свадебного ритуала невесты;

В эпоху Саманидов уже были известны все основные виды традиционных косметических материалов и благовоний, а также приемы их использования. Положительные и отрицательные потребительские свойства этих материалов были тщательно изучены и зафиксированы в медицинских трактатах, например, в трудах Абуали ибн Сино [6, 173-175].

Торгово-экономические связи районов исторического компактного проживания таджиков с соседними и отдаленными регионами запада и востока, севера и юга способствовали развитию в национальной культуре и быте традиций, связанных с использованием косметических и парфюмерных материалов широкого ассортимента [3, 147-153].

Памятники письменности позволили сформулировать идеалы мужской и женской красоты народа, принятые в конце XIX – начале XX вв., установить роль косметики в достижении эталона привлекательности, определить природные и социальные факторы, положительно и негативно влиявшие на типичные облики жителей горных и равнинных районов.

Интенсивное внедрение в конце XIX – первой половине XX вв. в культуру и быт жителей Средней Азии европейских инноваций на их парфюмерно-косметических традициях, особенно в горных районах, отобразилось незначительно. В видовом отношении инновации зафиксированы лишь в средствах для ухода за кожей лица, когда в дополнение к традиционным средствам, распространились декоративные краски русского производства.

В первой половине XX века, несмотря на вхождение в употребление фабричных парфюмерно-косметических материалов, на среднеазиатском рынке они не смогли вытеснить такие товары традиционного образца. В этой реальности наглядно отражается преемственность традиций таджикского народа, показывающая, что феномен этничности ярко проявляется и через сохранение и развитие народной косметики и парфюмерии.

В настоящее время в республике поставлена задача по возрождению и сохранению народных традиций и обычаев в современных условиях развития таджикского общества. Применительно к настоящей теме это обуславливает целесообразность проведения этнографических исследований во всех, в особенности отдаленных, районах Республики Таджикистан и за его пределами для научного фиксирования сохранившихся обрядов и ритуалов с использованием элементов традиционной косметики и парфюмерии.

Требуется активизация деятельности средств массовой информации по привлечению историков, этнографов, культурологов, искусствоведов, медицинских работников, дизайнеров по костюму для популяризации в таджикском обществе обрядов, связанных с использованием традиционных

парфюмерно-косметических средств.

Желательно проведение фестивалей и конкурсов под девизами «Лучший народный косметолог», «Мастер-парфюмер» и т.п. могут стать важным стимулом для популяризации и сохранения в национальной культуре традиционных явлений, предусматривающих элементы народной эстетики и культуры костюма.

Для ознакомления подрастающего поколения и молодежи основам традиционной эстетической культуры целесообразно выделение в рамках обучения предметов «Технология» в средних общеобразовательных школах, «История костюма» в средних и высших профессиональных учебных заведениях республики специальной темы «Народная косметика и парфюмерия».

ЛИТЕРАТУРА

1. Краузе И. И. О косметических средствах туземцев Туркестанского края / И. И. Краузе // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – Вып. 2. – СПб., 1873. – С. 447-449.
2. Наливкин В. П. Очерк быта женщины туземного оседлого населения Ферганы / В. П. Наливкин, М. Наливкина. – Казань, 1886. – С. 104.
3. Хакимова З. Г. Внешние связи Средней Азии в области торговли косметическими и парфюмерными материалами (древность – начало XX века) / З. Г. Хакимова // Муаррих (Историк). – Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, 2019. – № 4 (20). – С. 147-153.
4. Хакимова З. Г. Древние косметические традиции в мужской среде персидских народов (на основе памятников изобразительного искусства) / З. Г. Хакимова // Вестник Технологического университета Таджикистана. – № 2(27). – Душанбе, 2016. – С. 188-191.
5. Хакимова З. Г. Использование декоративной косметики в Средней Азии эпохи раннего средневековья / З. Г. Хакимова // Вестник Таджикского национального университета. – № 6. – Душанбе, 2019. – С. 68-73.
6. Хакимова З. Г. К вопросу об использовании натуральных материалов для украшения бровей в таджикской традиции / З. Г. Хакимова (тадж.) // Вестник Технологического университета Таджикистана. – № 1(28)2017. – Душанбе, 2017. – С. 173-175.
7. Хакимова З. Г. Историография развития косметических традиций таджикского народа / З. Г. Хакимова, С. А. Содикова // Матер. Республ. научно-практической конфер. «Наука и техника для устойчивого развития» (Технологический университет Таджикистана, 28 апреля соли 2018 г.). – Душанбе, 2018. – Ч. 1. – С. 86-88.
8. Хакимова З. Г. О косметике жителей Маргианы эпохи энеолита – бронзового века / З. Г. Хакимова // Вестник Таджикского национального университета. – № 3 / 6. – Душанбе, 2017. – С. 49-52.
9. Хакимова З. Г. Отношение к косметике и парфюмерии в зороастрийской культуре // З. Г. Хакимова // Муаррих (Историк). – Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, 2019. – № 2(18)2019. – С. 139-145.
10. Яценко С. А. Костюм ираноязычных народов древности и методы его историко-культурной реконструкции: Дисс. ... д-ра ист. наук. – М., 2002. – С. 20.

ИСТОРИЯ И ТРАДИЦИИ ТРАДИЦИОННОЙ КОСМЕТИКИ И ПАРФЮМЕРИИ ТАДЖИКОВ

В статье приводятся обобщающие материалы автора, собранные и полученные в результате многолетнего исследования данной темы. Акцентируется, что косметика является составной частью костюмного комплекса - одного из главных составляющих материальной культуры каждого народа и обладает ярко выраженной этнокультурной спецификой. Результаты историографического обзора показывают, что данная тема прежде не становилась предметом специального историко-этнографического исследования.

Автором сформулированы основные задачи, требующие разработки. Подчеркнута целесообразность выяснения отношения к использованию косметических и ароматизирующих материалов в разных религиях, исторически господствовавших в обществе таджиков и их предков. Немало научного материала может предоставить изучение отраслевой терминологии. Сформулированы ряд обобщающих положений, в которых нашли отражение особенности формирования и развития соответствующих традиций на разных этапах истории народа.

Также приводятся рекомендации автора, направленные на возрождение, сохранение традиций и дальнейшее развитие косметических и парфюмерных традиций на современном этапе развития Таджикистана.

Ключевые слова: Таджики, народная косметика, традиционная парфюмерия, археология, флаконы, косметические материалы, историография, источниковедческий обзор.

HISTORY AND TRADITIONS OF TRADITIONAL COSMETICS AND PERFUMES OF TAJIKS

The article presents the author's generalizing materials collected and obtained as a result of many years of research on this topic. It is emphasized that cosmetics are an integral part of the costume complex - one of the main components of the material culture of each nation and has a pronounced ethno-cultural specificity. The results of the historiographical review show that this topic has not previously been the subject of a special historical and ethnographic study.

The author formulated the main tasks that require development. The expediency of clarifying the attitude to the use of cosmetic and flavoring materials in different religions that historically dominated the society of Tajiks and their ancestors is emphasized. A lot of scientific material can be provided by the study of industry terminology. A number of generalizing provisions are formulated, which reflect the peculiarities of the formation and development of relevant traditions at different stages of the history of the people.

The author's recommendations aimed at the revival, preservation of traditions and further development of cosmetic and perfumery traditions at the present stage of development of Tajikistan are also given.

Keywords: Tajiks, folk cosmetics, traditional perfumes, archeology, bottles, cosmetic materials, historiography, source review.

Сведения об авторе:

Хакимова Замира Гайратовна - соискатель отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша НАНТ, старший преподаватель кафедры технологии текстильных изделий Технологического университета Таджикистана (734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3). E-mail: zama_1984@list.ru.

About the author:

Khakimova Zamira Gayratovna - Applicant of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NAST, Senior Lecturer of the Department of Technology of Textile Products of the Technological University of Tajikistan (734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev St., 63/3). E-mail: zama_1984@list.ru

НЕТИПИЧНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В КОСТЮМЕ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА

Кобилова М. П.

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ

Безусловно, народный костюм служит одним из наиболее ярких проявлений национальной идентичности. Его главным составляющим является традиционная одежда. Состав одежды, ее стиль влияют на выбор других костюмных атрибутов – головного убора, обуви, украшений, аксессуаров. С учетом этого, изучение истории сложения традиционной одежды народа позволяет, с одной стороны, выявить элементы преемственности традиций в национальной культуре одежды, с другой - дать в той или иной мере объективности оценку уровню развития общества в конкретные исторические эпохи.

Народная одежда таджиков как категория, выражающая специфичность материальной культуры этноса, формировалась в течение многих столетий. Она, подобно другим явлениям национальной культуры и быта, в процессе своего сложения и эволюции подвергалась разным изменениям под влиянием процессов, протекавших в этнической истории, социальных отношениях, смене идеологии, а также эстетических нормах (изменчивость моды). Многовековое развитие одежды, естественно, породило множество видов и типов. Их выявление позволяет разработать типологию исторической одежды и на этой основе расширить наши знания в области эволюции портновских традиций народа.

Знакомство с описательными и наглядными материалами источников по исторической одежде таджиков позволяет выявить факты существования и даже в некоторой степени распространения в прошлом образцов одежды неестественной формы или непривычного оформления, а также примеров необычной манеры в ее носке. Эти случаи можно трактовать как примеры нарушения традиционализма в покрое и изготовлении одежды или в ее использовании.

Разумеется, некоторые из таких зафиксированных примеров могут быть связаны с проявлением фактора случайности, заключающегося в непреднамеренном нарушении закономерности - в форме, размерах отдельных деталей, оформлении или в обычае носки одежды. Допустим, что персонаж картины средневекового художника изображен в заурядном для того времени предмете одежды, однако вследствие реализованного художественного стиля возникает мнение, будто представленная одежда необычного покроя. В данном конкретном примере перед нами типичный образец распространенного в тот период одежного предмета, а мнимая его странность порождена манерой надевания. При всем том, без тщательного анализа нельзя исключить и обратного: такая неестественность могла быть достигнута и за счет своеобразного конструктивного решения предмета одежды. Вероятность справедливости второй версии повышается, когда один и тот же пример встречается неоднократно.

Повторяемость подобных случаев дает основание считать, что оригинальность покроя одежды, характера оформления или способа ее ношения отнюдь не случайны. Другими словами, мы становимся свидетелями проявления своеобразных течений в стиле и моде исторической и традиционной национальной одежды, имевших место в конкретных регионах и в определенные эпохи.

Отметим, что современная типология национального портновского дела составлена на основе тщательного и всестороннего изучения предметов исторической и традиционной одежды. В этих условиях выявление применявшихся предметов одежды с нетрадиционными характеристиками позволяет разработать более точную и более усовершенствованную типологию и таким образом дополнить наши знания по материальной культуре народа и ее истории.

Разработка настоящего вопроса темы открывает новые страницы в изучении исторического костюма, позволяет обнаружить новые, редкие, и потому, малоизвестные в научном мире, виды покроев одежды, нехарактерные подходы к ношению отдельных видов предметов одежды. Кроме того, такое исследование дает возможность выявить истоки появления, как некоторых новых видов предметов одежды, так и отдельных направлений моды, получивших господство в более поздние исторические периоды.

В народной одежде таджиков - феномене, зародившейся в глубокой древности и развивавшейся в течение многих-многих столетий, выявляется наличие устойчивых элементов и проявлений. Природно-климатические условия, традиционный быт, мировоззрение и культура, а также религия были главными факторами, обусловившими силуэт и форму, колорит и покрой, размеры и материал, а также состав народной одежды. Ее достоинства проявляются в самобытности и практичности – чертах, которые сохранились до наших дней, несмотря на различные и многократные трансформационные и модернизационные процессы, которым подвергались составные части национальной одежды. Без сомнения, таджикскому народу, сложившемуся и развивавшемуся в пределах Исторического Таджикистана - культурного пространства, охватывающего всю Центральную Азию, удалось зародить феномен таджикского костюма в целом и национальной одежды в частности. Феномена, который оказал значительное влияние на возникновение и распространение многих модных течений, господствовавших в указанных географических границах в разные исторические эпохи.

Подчеркивая традиционное стремление таджиков к декору одежды, следует отметить, что и эта традиция формировалась тысячелетиями. Археологическая наука доказала, что уже на последнем этапе каменного века оседлые жители Средней Азии оформляли одежду бисером и бусинами, пришивая их так, чтобы образовался узор нужного вида. Дальнейшим шагом на пути оформления одежды узором стало зарождение искусства вышивки. Среди находок фрагментов одежды античной эпохи (из могильников «Иттифок» и Карабулака) встречаются образцы, вышитые хлопчатобумажными, шерстяными, шелковыми, металлическими нитями. В северных районах Кушанского царства в вышивке изображались, как композиции с реальной фауной и флорой, так и с включением мифологических образов, отражающих существовавшее в общества мировоззрение. Эти детали служили составными частями композиций на начальном этапе зарождения искусства национальной вышивки чака, со временем ставшего одним из замечательных составляющих нематериального культурного наследия таджикского народа.

Распространение мусульманской идеологии обусловило почти полное исчезновение в декоре одежды и других предметов таджикского быта изображения реальных и вымышленных представителей флоры и одновременное развитие растительных, геометрических мотивов, арабской каллиграфии (тиразов), а также широкое распространение в композиции узора принципов стилизации. Господство растительных композиций в наибольшей степени характерно вышивке Кулябского оазиса, Гиссара и долины Сурхандарьи. В горных районах Таджикистана особое развитие получила вышивка геометрического характера, а в предгорьях предпочтение отдавали синтезу растительно-геометрических мотивов.

К числу художественных особенностей таджикской национальной вышитой одежды (и не только) относится яркая колоритность и богатство узоров, а также максимально возможная симметричность в его композиционном построении. При этом, в узоре рукавов национальных платьев практически всегда наблюдаются отклонения от принципа негатива, образованные ненамеренно и обусловленные традиционным приемом исполнения вышивки на еще не собранных вместе деталях платья. Наряду с этим, представляют особый интерес образцы чаканов (яркий пример – известный образец из Рашта, хранящийся в фондах Этнографического музея Таджикистана имени М. С. Андреева), когда в выполнении ряда деталей общей композиции платья отчетливо наблюдается намеренное нарушение правила симметрии в узоре. Результаты такого подхода вышивальщицы удается обнаружить и в отдельных образцах золотошвейных халатов.

Отклонение от традиционализма проявлялось и в национальной мужской одежде, например, в ее ношении, что стало причиной появления верхних штанов. Исследование этого вопроса приводит к истокам распространения в национальной культуре одежды мужских брюк русско-европейского образца.

Интересным явлением в составе типологического комплекса национальной исторической женской одежды выступает платье с прозрачным передом. В случае с платьем такого вида мы имеем дело с очевидным нарушением традиционности в культуре женской одежды. Факты того, что оно бытовало в XVIII – первой половине XIX веков в равнинных районах, т.е. времени и месте наибольшего ужесточения условий жизни среднеазиатской женщины, можно расценивать как нетипичное культурное явление.

Еще один вид нетрадиционных предметов национальной женской одежды, который бытовал в средневековье (XVI-XVII века) - распашное платье, надеваемое в комплекте с другой оригинальной

принадлежностью женской одежды – бюстгальтером с рукавами. Исследование показало, что эти предметы одежды, по сути, имели профессиональное назначение: в них наряжались девушки, состоящие на службе у аристократических семей.

Ряд элементов нетрадиционализма в исторической женской одежде таджикского народа присутствовал и в аспекте исполнения и использования рукавов. Среди них выделяется случай исполнения правого и левого рукавов разной длины – тенденция, составившая самостоятельное направление в женской моде средневековья.

Представленные в настоящей работе виды одежды с отклонениями от традиционности служат дополнением к существующей типологии исторической и традиционной одежды таджиков. В их существовании находит отражение творческое отношение народа к процессам изготовления и ношения одежды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кобилова М. П. Вариант неестественного стиля в восточном мужском костюме: заправка традиционного халата в поясную одежду / М. П. Кобилова // Вестник Технологического университета Таджикистана. - № 1(26)2016. – Душанбе: Бахманруд, 2016. – С. 56-59.
2. Кобилова М. П. Вышитые платья таджиков: Истоки искусства и композиционные особенности узора / М. П. Кобилова // Вестник Таджикского национального университета. - № 5. - Душанбе, 2018. – С. 47-52.
3. Кобилова М. П. К вопросу о типологическом разнообразии исторической одежды таджиков / М. П. Кобилова, А. Саидов // Историк. – № 4(20)2019. – Душанбе, 2019. – С. 143-147.
4. Кобилова М. П. Неестественный прием конструктивно-декоративного оформления женского халата у персоязычных народов в XV-XVI веках / М. П. Кобилова // Вестник Технологического университета Таджикистана. - № 1(28)2017. – Душанбе, 2017. – С. 132-134.
5. Кобилова М. П. Об использовании платьев с открытым передом в средневековой одежде таджиков / М. П. Кобилова // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Наследие предков, возрождение народных промыслов в период государственной независимости Республики Таджикистан» (Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, 27 апреля 2019 г.). – Душанбе, 2019 г. – С. 44–46.

НЕТИПИЧНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В КОСТЮМЕ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА

В данной статье национальная одежда рассматривается в качестве одного из наиболее ярких проявлений национальной идентичности, категории, выражающей специфику материальной культуры этноса. Автор в тезисах излагает обобщающие результаты своих исследований по изучению истоков появления нетрадиционных предметов одежды или неестественной манеры ее ношения в культуре таджикского народа, а также связанных с этим причинно-следственных связей. Эта тема разработана на основе привлечения материалов письменных, художественных, этнографических и музейных источников, а также изучения трудов исследователей, затрагивающих отдельные аспекты данной темы и критического анализа их материалов и заключений. Отмечена важность работы по отслеживанию эволюции предметов одежды нетрадиционного характера и их трансформации в составе традиционной одежды таджиков. Автором определяется значение народной одежды как феномена, зародившегося в глубокой древности, развивавшегося в ходе нескольких тысячелетий и обладающего устойчивыми элементами и проявлениями.

Ключевые слова: таджики, материальная культура, народная одежда, национальные традиции, синтез культур, модные течения, национальная вышивка, эволюция орнамента.

A TYPICAL PHENOMENA IN COSTUME AS A MANIFESTATION OF A CULTURAL PHENOMENON

In this article, national dress is considered as one of the most striking manifestations of national identity, a category expressing the specificity of the material culture of an ethnic group. The author in the theses presents the generalizing results of his research on the study of the origins of the appearance of non-traditional items of clothing or the unnatural manner of wearing it in the culture of the Tajik people, as well as related causal relationships. This topic was developed based on the involvement of materials from written, artistic, ethnographic and museum sources, as well as the study of the works of researchers affecting certain aspects of this topic and a critical analysis of their materials and conclusions. The importance of work on tracking the evolution of non-traditional clothing items and their transformation as part of traditional Tajik clothing was noted. The author defines the importance of folk clothing as a phenomenon that originated in ancient times, developed over several millennia and has stable elements and manifestations.

Keywords: Tajiks, material culture, folk clothing, national traditions, synthesis of cultures, fashion trends, national embroidery, ornament evolution.

Сведения об авторе:

Кобилова Мастона Пирумиоевна - соискатель отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша НАНТ, преподаватель

About the author:

Kobilova Mastona Pirumshoevna - Applicant of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NAST, teacher at the State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan. E-mail: k_mastona@mail.ru

УДК 327

ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО ВА ЭРОН ДАР МАРҲИЛАИ КУНУНӢ

Мухаммад У. Ю.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Равобити Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Ҷумҳурии Исломии Эрон, ки қабл аз Инқилоби Исломии соли 1979 шакли ниҳоят дӯстона дошт, дар чор даҳсолаи охир ба бухрони амиқи сиёсӣ дучор гардид. Ҳарду кишвар бо нигоҳи нобоварии ошкоро ба ҳамдигар менигаристанд ва менигаранд. Бояд тазаққур дод, ки ҳарду ҷониб метавонанд ба ҳамдигар далелҳои зиёде оид ба фаъолияти бадкирдории якдигар оварда бошанд. Масалан, Эрон доимо ташкили табaddулотӣ давлатӣ аз ҷониби хадамоти ҷосусии Амрикову Бритониёро ба ёд меорад, ки дар натиҷаи он сарвазири машҳур Мухаммад Мусодик дар соли 1953 қудратро аз даст дод, ки меҳост саноати нафти ин кишварро миллий кунад. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки муносибати ҳарду кишвар дар замони ҳозир дар сатҳи хеле бад қарор дошта, метавонад дар оянда мушкилии зиёдеро ба бор оварад.

Ҳангоми шурӯи таҳлили марҳилаи кунунии муносибатҳои Иёлоти Муттаҳида ва Эрон, ба назар мувофиқ аст, ки барассии тезисҳои асосии мақолаи «Сиёсати нави маҳдудкуни» -и сиёсатшиноси маъруфи амрикоӣ М.Манделбаум, ки моҳи апрели соли 2019 дар маҷаллаи Foreign Affairs ҷоп шудааст, аз манфиат ори нест [1].

Далелҳо ва ҳулосаҳои асосии дар ин мақола дарҷ шуда, бо стратегияи сиёсати хориҷии Вашингтон дар Шарқи Наздик ва дар маҷмӯъ дар робита бо Эрон алоқамандии равшан доранд. Манделбаум ба сиёсати боздоштан, ки Иёлоти Муттаҳида алайҳи Иттиҳоди Шуравӣ дар тӯли ҷанги сард пеш пиёда карда буд, ишора карда, бо назардошти шароити муосир ғояи зарурати эҳёи ин стратегияро дар шакли концепсияи «боздории»-и Русия, Чин ва Эрон асоснок мекунад. Ба гуфтаи муаллиф, ин кишварҳо саъй мекунанд, ки низомии сиёсӣ, ҳарбӣ ва иқтисодии тахти раҳбарии Амрикоро таҳриб кунанд. «Агар Русия тавонад қудрати худро бар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ барқарор кунад, Чин тахти раҳбарии Си Чинпин роҳҳои обии дар қисмати ғарбии Укёкуси Ором ҷо доштара идора намояд ва Эрон бо Оятуллоҳ Алии Хоманей тавонад қонҳои нафти Халиҷи Форсро зерӣ назорат гирад, он гоҳ зарбаи қавӣ ба Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва ҷамъи шариконаш зада хоҳад шуд» қайд менамояд муаллиф.

Ин мавқеи сохторҳои сиёсӣ ва зехнии Амрико ба андозаи зиёд аз он вобаста аст, ки Эрон дар айни замон ба яке аз қудратҳои минтақавии Шарқи Наздик мубаддал гардида истодааст. Кишвар дар муноқишаҳои гуногуни минтақавӣ, аз ҷумла Сурия, Лубнон, Яман ва ғайра ширкат мебарорад. Дар ин замина, инчунин бояд ба назар гирифт, ки Эрон худро ҳамчун душмани ошпинопазири Исроил муаррифӣ намуда, хоҳиши худро барои барҳам додани ин давлат пинҳон намекунад [1].

Дар марҳилаи кунунӣ, Эрон саъй дорад, равоити тичоративу иқтисодӣ ва сиёсии худро бо Русия ва Чин густариш диҳад. Эрон дар Созмони Ҳамкории Шанхай ба ҳайси нозир қабул шуда, дурномаи қабули он ба ин созмон ба ҳайси узви комил мусбат арзёбӣ мешавад. Тавре ки рӯзномаи эронии «Фардо» қайд кардааст, «мутобиқи концепсияи нави амниятӣ миллий, Вашингтон сиёсати худро нисбат ба Эрон ҳамчун воситаи муқовимат ба зиёд гардидани нуфузи Русия ва Чин дар минтақаи Ховари Миёна пешбини кардааст». Ҳамин тариқ, Шарқи Наздик дар геополитикаи муосир нақши асосиро мебарорад. Дар ин минтақа рақобат байни кишварҳои абарқудрат барои нуфуз бениҳоят мутаашшаниҷ мебошад. Аҳамияти минтақаи Ховари Миёна на танҳо ба мавҷудияти захираҳои бузургтарини энергетикӣ дар ҷаҳон, балки ба мавқеи ҷуғрофӣ ва геополитикии он низ вобаста аст [9, с. 34].

Бо ба қудрат омадани президенти кунунии ИМА Доналд Трамп, марҳилаи нави шиддат ёфтани таниш дар муносибатҳои ИМА ва Эрон оғоз ёфт. Яке аз нуқтаҳои калидии стратегияи Трамп интиқоди шадиди сиёсати хориҷии собиқ президент Барак Обама буд. Аз ҷумла, объекти танқиди махсусан шадиди ӯ «Нақшаи ҳамаҷонибаи амал» оид ба барномаи ҳастаии Эрон буд, ки байни шаш кишвар - Русия, Чин, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса ва Олмон дар соли 2015 ба имзо расида буд. Ин созишнома ро як замон ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як қадами хеле мусбат дар самти маҳдуд кардани паҳншавии силоҳи ҳастаӣ пазируфта буд.

Аз замони ба курсии президенти нишастани Трамп, мусоҳибаи зиддиэронӣ аз Кохи Сафед бештар шунида мегардад. Ҳамин тариқ, президенти Амрико дар мусоҳиба бо Fox News гуфт, ки Эрон «давлати

рақами яки террористӣ» буда, ИМА-ро эҳтиром намекунад. Чунин изҳоротро ноиби президент Майкл Пенс низ содир кард, ки Эронро яке аз сарпарастиҳои асосии терроризм номидааст [1].

Дар моҳи июли соли 2017, Кохи Сафед, ҳарчанд бо дудилағӣ, бори дуввум пас аз сари қудрат омадани Доналд Трамп, риояи созишномаи ҳастаии аз ҷониби маъмурияти Обама дар якҷоягӣ бо панҷ кишвари дигар ва Эрон дар соли 2015 тасдиқ кард. Далел ин аст, ки Кохи Сафед ҳар 90 рӯз вазифадор буд ба Конгресс оид ба он ки Эрон ӯҳдадориҳои худро дар доираи ин созишнома иҷро мекунад ё не хабар диҳад. Бо вучуди ин, Трамп пофишорӣ намуд, то ки алайҳи Эрон таҳримоти иловагӣ ворид карда шаванд [8, С.122].

Дар нишастии НАТО дар моҳи майи соли 2017 Трамп қўшиш ба ҳарч дод, то кишварҳои аврупоиро роҷех ба қатъ кардани созишномаҳои тичорӣ ва молиявӣ бо Эрон мутақоид созад. Трамп зимни суҳанронӣ дар Ассамблеяи Генералии СММ аз 19 сентябри соли 2018 созишномаи бо Эрон имзошударо «шармовар» ва яке аз бадтарин ва ноқомтарин созишномаҳои ИМА арзёбӣ намуд [8, С.122].

Бояд таваққуф дод, ки дар муқоиса бо Вашингтон, муттаҳидони калидии ИМА (Бритониёи Кабир, Фаронса ва Олмон) созишномаи ҳастаиро воситаи муассир барои ҷилавгирӣ аз қўшишҳои Техрон барои ба даст овардани силоҳи ҳастаӣ мебуданд. Тавре ки сафири Олмон дар Вашингтон П.Виттиг қайд кард, «созишномаи ҳастаӣ ба андозаи зиёд соҳиби силоҳи ҳастаӣ шудани Эрон қумак мекунад». Дар навбати худ, Э.Геранмай, каорманди Шӯрои Аврупо оид ба робитаҳои хориҷӣ, қомилан дуруст қайд кард, ки дар мавқеи аврупоӣҳо ва амрикоӣҳо нисбати Эрон нуқтаи назари воҳид вучуд надорад. Ҳамин тариқ, аврупоӣҳо майл ба густариши ҳамкориҳо бо Эронро доранд, аммо сиёсати пешгирифтаи ИМА ба қуллӣ аз ин фарқ менамояд.

Бояд қайд кард, ки теъдоди аз қоршиносон бар он ақидаанд, ки Трамп ҳамчун яке аз ғайбаттарин президенти муҳолифи Эрон маҳсуб ёфта, барои барҳам задани ҳама муносибатҳо бо ин кишвар шурӯъ намуда, меҳодад таваҷҷўҳи асосиро дар минтақаи Ховари Миёна ба қисмати суннимазҳабони ҷаҳони араб равона кунад. Ба симати сабабҳои ин сиёсат, таҳлилгарони фаронсавӣ Э.Юссон ва Ч.Пинател якҷанд омилҳоро қайд мекунанд. Ба ақидаи онҳо, пеш аз ҳама, Трамп меҳодад устувории долларро дар минтақа таъмин намояд. Минбаъд, Президенти ИМА мекӯшад, ки назорати роҳҳои баҳриро бо ҳар қимат нигоҳ дорад. Аён аст, ки дар ин ҳолат низ барои Трамп назорати нимҷазираи Арабистон муҳимтар аз созиш бо Эрон аст. Инчунин барои Иёлоти Муттаҳида қомилан зарур аст, ки аз наздиқшавии Эронро Туркия ҷилавгирӣ кунад, зеро ин иттифок хусусияти зидди Исроили хоҳад дошт.

Д.Трамп таҳдидҳо алайҳи Эронро бо пешниҳодҳои оиди оғози гуфтушунидҳо дар бораи шартномаи нави ҳастаӣ, албатта, бо шартҳои Вашингтон ҳамроҳ менамояд. Дар навбати худ, роҳбарияти Эрон бо нишон додани «иродаи бепоён» таҳдидҳоро барои муттаҳидсозии мардум истифода мекунад.

Ҳам роҳбарии руҳонии Эрон ва ҳам ақаллияти муҳофизакор дар Парлумони ин кишвар мавқеи зиддиамрикоиро пеша намуда ҳамчун абзори сиёсӣ истифода менамоянд. Президенти Эрон Х. Рўҳонӣ дар навбати худ, арз намуд, ки барои оғози музокирот оид ба барномаи нави ҳастаӣ, роҳбарияти ИМА бояд аввал ба ҷаҳорҷўбаи созишномаи ҳастаии дар соли 2015 бадастомада баргашта, режими таҳримотро қомилан лағв кунад ва аз сиёсати душманонаи он нисбат ба Ҷумҳурии Ислонӣ даст кашад. Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки прагматизми сиёсӣ яке аз ҷузъҳои ҳоси сиёсати хориҷии Эрон мебошад.

Дар ин асно бояд қайд намуд, ки яке аз афзалиятҳои Эрон ин таҳдиди муҳосираи гулӯҳои Хурмуз мебошад, ки тавассути он ҳиссаи назарраси нафти Ховари Миёна ба бозорҳои ҷаҳонӣ интиқол дода мешавад. Яке аз сиёсатмадорони бонуфузи эронӣ А.А.Вилоятӣ изҳор дошт, ки агар Эрон имкони содироти нафти худро аз даст диҳад, пас ҳамаи давлатҳои минтақа ин фурсатро аз даст медиҳанд. Эҳтимол, ӯ танҳо омодагии роҳбарияти Эронро барои бастанӣ гулӯҳои Хурмуз дар назар дошт. Аммо, ҳаргуна талошҳои Эрон барои иҷрои ин иқдом оқибатҳои ҷиддии манфӣ ба бор хоҳад овард. Ин ҳолат эҳтимолияти шадидтар шудани вазъ ва сар задани амалиёти ҳарбии густурда дар тамоми Ховари Миёнаро хеле баланд месозад [11, С.92].

Ҳамзамон, Техрон саъй мекунад, ки муносибатҳои тичоративу иқтисодиро бо ҳамсоягонаш дар минтақа ва шариконаш дар Аврупо ва Осиё ғиғз ва тавсеа диҳад. Ҳамин тавр, Техрон дар муносибат бо Ироқи ҳамсоя қўшиш мекунад, ки Бағдодро ба зарурати гузаштан ба ҳисоббаробарқунии муштарак дар тичорат бо евро ё асъори миллий талқин созад. Бонкҳои марказии ду кишвар дар ин бора гуфтушунидро оғоз намудаанд. Дар навбати худ, Ироқ таваҷҷўҳи худро ҳоси худро роҷех ба тавсеаи тичорат бо Эрон зиёд мегардонад. Бағдод, ки норасоии нерӯи барқро шадидан эҳсос менамояд, ба ғазии табиӣ Эрон бисёр муҳтоҷ аст. Айни замон Эрон ғазро тавассути лўлаи 270 километра ба Бағдод ва нерӯҳои ал-Мансурия дар Басра мавқеъдошта интиқол медиҳад.

Муносибати ҳоси ИМА ва Эронро далели дигари ҳамкориҳои байни ин ду кишвар таҷассум менамояд. Сиёсати ИМА роҷеъ ба идомаи фишор ба Эрон ва изҳороти Вашингтон дар бораи шомил намудани Сипоҳи Посдорони Инқилоби Ислонӣ (IRGC) ба рўйхати созмонҳои террористӣ, таҳримҳои нави ИМА ба вазъи иқтисодӣ ва молиявӣ Эрон таъсири хеле манфӣ расонданд. Тавре ки шумо медонед, таҳримоти шадиди ИМА аз ҳама бештар ба баҳши саноати Эрон зарба мезананд. Ҳукумати Эрон барои қам кардани оқибатҳои таҳримҳои аз ҷониби Иёлоти Муттаҳида ҷораҳо густурда меандешидад, ки яке аз онҳо таъсиси

мубодилаи асьор тахти сарпарастии Бонки марказии Эрон ба хогири ҳифзи пули милли аз таъсири беруна мебошад. Аммо, Девони вазирони Эрон то ҳол натавонистааст ба натиҷаҳои назаррас ноил шавад. Ҳамин тавр, аз моҳи апрели соли 2018, дар як муддати кӯтоҳ, қурби риёл ду баробар паст шуд, афзоиши нархҳо ва бекорӣ во вуҷат зиёд ба чашм мерасад [10, С.89].

Ҳамин тариқ, Эрон бо бисёр мушкилоти ба ҳам алоқаманди дорои хусусияти сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ рӯ ба рӯ шудааст. Таърихи Эрон аз замони инқилоби исломӣ то имрӯз нишон медиҳад, ки ИМА натавонист Эронро аз роҳи интиҳобкардааш боздорад. Роҳбарияти Эрон борҳо изҳор доштааст, ки ба фишори ИМА таслим нахоҳад шуд ва шаҳрвандони кишварро мунтазам ба муқовимат даъват менамояд.

Дар натиҷа, метавон гуфт, ки бӯҳрони кунунии муносибатҳои Амрикову Эрон, ки дар натиҷаи хуруҷи яқҷонибаи ИМА аз созишномаи ҳастай ба амал омадааст, ба вазъ на танҳо дар Эрон, балки дар Шарқи Наздик таъсири манфӣ ва бесубот мерасонад. Дар бораи хатарҳо ва имкониятҳои рафъи бӯҳрон дар муносибатҳои Эрон Амрико сухан ронда, бояд инҳо қайд кард, ки бо дарназардошти шиддат ёфтани танишҳо ва таҳдидҳои тарафайн, эҳтимоли муайяни низои миқёси мусаллаҳона байни Иёлоти Муттаҳида ва Эрон вуҷуд дорад. Инчунин ҳавфи иғвоангезии ҳарду ҷониб хеле баланд аст, ки метавонад вазъияти бе ин ҳам пуршиддатро мутаваҷҷиҳ намуда ба суръатфизии низои низоми табиӣ табдил ёбад.

Қоршиносон бар онанд, ки ҳадафи асосии Иёлоти Муттаҳида дар суҳб намудани нақши Эрон дар Ховари Миёна ва ӯро аз саҳнаи сиёсии минтақаӣ дур намудан мебошад. Ғайр аз ин, ҳангоми таҳлили дурнамои муносибатҳои ИМА ва Эрон бояд манфиатҳо ва мавқеи дигар қудратҳои минтақавии бонуфуз низ ба назар гирифта шаванд. Вазъи геополитикӣ ва таносуби қудратҳо дар минтақа босуръат тағир меёбад, секунҷаи геополитикии «Россия-Туркия-Эрон» аллакай шакл гирифтааст, ки бо қиёси он блоки «Россия-Чин-Эрон» метавонад ташаккул ёбад. Дар оянда ин омилҳо метавонанд тасвири геополитикии минтақаро ва мувофиқан, дурнамои рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Ислонии Эронро ба қулӣ тағир диҳанд.

АДАБИЁТ

1. The Tension Between America and Iran, Explained. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.nytimes.com/2019/05/16/world/middleeast/iran-tensions-explainer.html> (дата обращения: 21.09.2020)
2. Василенко И. А. Геополитика современного мира: учебник для академического бакалавриата / 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2017. 320 с.
3. Гаджиев К. С. Геополитика: учебник для академического бакалавриата / 5-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2014. 466 с.
4. Ильминская М. Ф. Проблема обеспечения безопасности в регионе Персидского залива (1990–2015 гг.): дис. ... канд. ист. наук. М.: РУДН, 2016. 203 с.
5. Иран: история и современность / Сост. И. Е. Федорова, Л. М. Раванди-Фадаи. М.: ИВ РАН, 2014. 316 с.
6. Корольков Л. В. Меняющаяся геометрия ближневосточных раскладов // Международные процессы. 2015. Т. 13. № 1 (40). С. 97–106.
7. Краснов К. Г., Юртаев В. И. Внешняя политика Ирана на Ближнем Востоке и американская стратегия «системного сдерживания» // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2016. Т. 16. № 4. С. 616–627.
8. Наумкин В. В. Арабский мир, ислам и Россия: прошлое и настоящее. М.: ИВ РАН, 2013. 260 с.
9. Сапронова М. А. Становление новой государственности на Арабском Востоке // Международные процессы. 2015. Т. 13. № 3 (42). С. 26–39.
10. Фененко А. В. Междоусловная конкуренция на Ближнем Востоке // Международные процессы. 2014. Т. 12. № 3 (38). С. 34–54.
11. Шарипов У. З. Американская концепция «Большого Ближнего Востока» и национальные трагедии на Ближнем и Среднем Востоке. М.: ИВ РАН, 2013. 280 с.

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СОЕДИНЕННЫМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ И ИРАНОМ В СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Важность выбранной темы статьи заключается в том, что состояние американо-иранских отношений является одним из важнейших факторов стабильности на Ближнем Востоке в целом. Текущий этап американо-иранских отношений отмечен новым витком напряженности, которая усилилась после того, как Соединенные Штаты вышли из Совместного плана действий 2015 года по ядерной программе Ирана (СВПД). В то же время кризис в американо-иранских отношениях следует рассматривать не только как межгосударственный или региональный конфликт, но и в более широком геополитическом контексте.

Целью данной статьи является анализ основных направлений и возможных перспектив развития американо-иранских отношений после выхода США из Совместного плана действий по ядерной программе Ирана, а также оценка влияния этого события на геополитическую ситуацию на Ближнем Востоке.

Также следует отметить, что при анализе перспектив американо-иранских отношений следует учитывать интересы и позиции других влиятельных региональных держав. Геополитическая ситуация и расстановка сил в регионе стремительно меняются, уже сформирован геополитический треугольник «Россия-Турция-Иран», по которому может быть сформирован блок «Россия-Китай-Иран». В будущем

эти факторы могут кардинально изменить геополитическую картину региона и, соответственно, перспективы дальнейшего развития Исламской Республики Иран.

Ключевые слова: США, Исламская Республика Иран, баланс сил, Ближний Восток, ядерная программа Ирана, санкции против Ирана, внутренняя и внешняя политика Ирана, «Совместный всеобъемлющий план действий по иранской ядерной программе (СВПД)», Дональд Трамп.

FEATURES OF RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES OF AMERICA AND IRAN AT THE CURRENT SITUATION

The importance of the chosen research topic is that the state of US-Iranian relations is one of the most important factors in the stability of the Middle East as a whole. The current phase of US-Iranian relations is marked by a new round of tensions that has intensified since the United States withdrew from the 2018 Joint Action Plan on Iran's Nuclear Program (JCPOA). At the same time, the crisis in US-Iranian relations should be viewed not only as an interstate or regional conflict, but also on a broader geopolitical basis.

The purpose of this article is to analyze the main directions and possible prospects for the development of American-Iranian relations after the withdrawal of the United States from the Joint Action Plan on Iran's nuclear program, as well as the assessment of the impact of this event on this event.

It should also be noted that the analysis of the perspective of American-Iranian relations should take into account the interests and positions of other influential regional powers. The geopolitical situation and the establishment of forces in the region are rapidly changing, the geopolitical triangle «Russia-Turkey-Iran» has already been formed, according to which the block «Russia-China-Iran» can be formed. In the future, these factors will be able to radically change the geopolitical picture of the region and, accordingly, the prospects for further development of the Islamic Republic of Iran.

Keywords: USA, Islamic Republic of Iran, balance of power, Middle East, Iranian nuclear program, sanctions against Iran, Iranian domestic and foreign policy, Joint Comprehensive Plan of Action on the Iranian Nuclear Program (JCPOA), Donald Trump.

Сведения об авторе:

Муҳаммад Усмон Юнусӣ – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки 17.

About the author:

Muhammad Usman Yunus – Tajik National University, applicant for the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 17.

ТАЪРИХНИГОРИИ ШҶҮРИШИ УСМОН

Мудабиров З. Б.

Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи А. Дониш

Дар таърихнигории таърихи халқи тоҷик, яке аз мавзӯҳои мубрам, ин муборизаи халқи тоҷик бар зидди сохти истлогаронаи аморати Бухоро буда ва шӯриши Усмон аз ҷумлаи ҷунин қорнамоиҳои фарзандони тоҷик мебошад. Таърихи шӯриши Усмон дар асарҳои сершумори олимони соҳаи таърих, аз он ҷумла Б.Ғафуров,[1, с.189] академик Р.Масов ва Б.А.Антоненко инъикос гардидааст. Барои таърихнигории ин шӯриш бахусус тадқиқотҳои таърихнигории Р.Масов аҳамияти махсусро доро меошанд, зеро дар онҳо муаллиф тадқиқотҳои ин давраро низ таҳлил намудааст[5,6,7,8,9].

Намоз Ҳотамов дар китоби «Таърихи халқи тоҷик» се давраи асосии шӯришро нишон медиҳад: сабабҳои шӯриш, рафти шӯриш ва шикасти он. Дар ин китоб сабабҳои шӯришро муаллифони китоб ҷунин шарҳ додаанд: «Амир Олимхон хангоми аз Бухорои Кӯҳна гурехтан, баҳри ҳалосии ҷони худ, ба ҳазинаи пурбораи хайрбод гуфт ва ҳар чизе, ки бо худ гирифта буд, онро ҳам дар роҳ талаф дод. Бинобар ин ӯ худро дар Бухорои Шарқӣ бечоратарин меҳисобид. Вале бо ҷунин аҳвол қаноат накарда, ба гардани ҳокимон ва заминдорони ин диёр андозҳои зиёдро бор кард. Ҳокимон ва феодалон бошанд дар навбати худ андози ба амир супоридаашонро аз мардуми бечора ба миқдори дучанд ва ҳатто аз он ҳам зиёд меситониданд. Ҷои таъҷуб нест, ки аз тарафи ҳокимони ин ғӯша барои кайфияти амир, дар қатори тӯҳфаҳои гуногун инчунин духтар ва писарони ноболиғ пешкаш мешуд». [15, с.310] Аз ин рӯ, ҳулоса мебарорад муаллиф ҳамин сиёсат дар водии Қаротегин сабабҳои сар задани шӯриши қалонтарин бо сарвари Усмон гардид.

Наврӯзов Ғ. дар мақолаи сабабҳои ин шӯришро ҷунин нишон медиҳад: «Дар водии Қаротегин бинобар сабаби зиёд шудани андозҳо мардум ба ҷон омада буданд, яъне ҳаракати зиддиамирӣ, пухта расида буд. Нусратулло Махсум, ки вазиятро хуб медонист, барои мубориза дӯстонашро фиристод, то ки ба муқобили намоёндогани амир дар маркази водии Қаротегин муборизаро сар кунад. Аз он ҷумла, ӯ Усмонро бо ҳамроҳии дустону ҳамкорони фарғонагиаш Мулло Иқром (аз деҳаи Мазори Ясман), Сафӣ (аз Ҳисорак), Улуғ (аз Ҷафр), Мулло Тош (аз Нимич), сафарбар кард, ки то мардумро ба муқобили мир ба

мубориза бархезонад». [12, с.39] Профессор О. Маҷлисов аз мавҷудияти 32 намуди андоз дар Бухорои Шарқиро ёдовар шудааст. [10,78]

Нисбати дигар муаллифон, сабабҳои шӯришро Муҳиддинов муфассалтар шарҳ додаст: «Ҳамин тавр, Худойназар-додхоҳ, ки уро амир мири Ғарм, ва худ худашро ин ҷо беки Қаротегин номад, шумораи сарварони тобеаш ва ушро андозгирандагонро дар тамоми водӣ ба 4 ҳазор нафар расонд. Акнун хурондану пӯшондани дарбори беки, ҳама амалдори маҳаллӣ, тортуку ушрҳо ба дарбори амири Бухоро ба зиммаи халқи водӣ бори гарон гардид. Андозҳо баъди тағйири сохти ҳукмронӣ як бар чорсад афзуданд». [11,33] Муҳиддинов Э. андозҳои вазнини ин давраро таҳлил карда онҳоро сабаби асосии шӯриши Усмон мешуморад. Байнашон хироч (андоз аз замин), закот (андоз аз чорво), муҳрпулӣ, ҳақулло, кафсан (аз хирмани ғалла), қушпулӣ ва чуфтпулӣ (чуфти барзағовҳои чуфти доштани), чароғпулӣ ва дудпулӣ (агар дар хона чароғат сузад ва аз равзан дуд барояд), харбузапулӣ, чубпулӣ, алафпулӣ, хаспулӣ, бонгпулӣ, ҳавлипулӣ, обпулӣ, осёбпулӣ фарсаҳпулӣ (роҳпулӣ) ва ғайраҳо буданд. Ғайри хирочи замин деҳқон аз хирмани қуфта уҳдадор карда шуд аз ҳар ман замини ғаллаи қуфтааш (як ман 0.76га) аввал ҳаққи мироб, оқсақоли деҳа, домулло, имоми масҷид, назри ғаллаи ҳаққи мироб, оқсақоли деҳа, домулло, имоми масҷид, назри дарвешону қаландарҳоро меод. Баъди ин ҳама ҳаққудокунӣҳо, ки зери назорати ушргирандаҳо мегузашт, аз даҳ як ҳиссаи ғаллаи қуфта ба деҳқон мემонд. Дар закоти чорво ҳам закоти иловаи чорво қорӣ карда шуданд. Баъди адои андозҳои яклухт ҳар хонавода илова ба сари гову аспу, шутур 10 тангагӣ, ба сари гусфандон ду тангагӣ ва сари бузҳо як тангагӣ меоданд. Худойназарбек андози «саруна» қорӣ кард, ки онро андози «меҳмондорӣ» ҳам меномиданд. Яъне барои меҳмоне аз Бухоро меомада ё меҳмони аз дарбори мири ба маҳалҳо мерафта аз ҳар сари аҳоли (аз навтаваллуд то пири дар ҷойгаҳи марғбуда) пули нақда меғундоштанд. Андозҳои нагуравӣ ҳам қорӣ шуданд. ҳар буна – хонзавода соли як сар гусфанд, як пуд равғани маска ё обкарда (равғани зард), як сар мурғ ё кабк, 10 тухми мурғ, чаккаи хушк (қурут), қоқи тут, зардолу, чормағз, пашм, пусти сафедмол, ҷӯроби пашмин, ҳатто кафши чубин, кӯрчак меод» [11, с. 34]. Чуноне, ки мебинем чунин ғоратгарии мардум дигар тоқати мардумро тоқ гардонид ба шуриш оварда расонид.

Сарвари шӯриш - Усмон Муҳаммадаминови 35-сола, ки худ зодаи деҳаи Янғолики Қаротегин буд, саҳтиҳои замонаро аз сар гузаронидааст. Ӯ мисли дигар ҳамватанонаш - деҳқонон ба ғойдаи хазинаи амир хироч месупорид. Соли 1916 барои қор ба водии Фарғона рафта, дар заводҳои пахтазоказунии Андиҷон, Фарғона ва Ассакӣ қор кард. Дар ҳамон вақт дӯстони қарини ҳамватанаш Одина ва Мулло Тош ҳамроҳи вай буданд. Онҳо якҷоя воқеаҳои сиёсии охири соли 1917 ва аввали соли 1918—и водии Фарғонаро аз сар гузаронидаанд. Баъди ба Қаротегин баргаштани, яъне аввали соли 1918 қисме аз чизу чора ва пули онҳоро амалдорони ҳоким, «барои ҳоким» гӯён ғасб намудаанд. Усмон ба чунин ғоратгарӣ тоб наоварда, яке аз нӯкарони ҳокимро зада, худ ба кӯҳ меғурезад ва якҷанд вақт пинҳон мешавад [15,310].

Саршавии шуришро Н.Ҳотамов бо воқеаи сафарбаркунӣ алоқаманд мекунад: «Моҳи декабри соли 1920, ҳокими (беки) Қаротегин Мир Абдулҳафиз, хангоми гузаронидани маъракаи сафарбаркунии ҳарбӣ, хост, ки аз деҳқонони «тарданшах», ба монанди Усмон ҳалос шавад. Бо ҳамин мақсад бек Усмонро бо ҳамроҳии Мулло Тош, инчунин дигар ҳамфикронаш, ба сифати навқар ба Душанбе, ба хизмати амир фиристод. Вале онҳо дар роҳ, аз Файзобод ба қафо, ба Қаротегин гурехтанд. Ҳокими Қаротегин аз хоҷагиҳои онҳое, ки намояндагонашон аз хизмати навқарии амир гурехтаанд (аз он ҷумла аз хоҷагии Усмон ва Мулло Тош), талаб кард, ки андоз - хирочи 7-соларо пешакӣ супоранд. Чунин чорабинии ҳоким мувофиқи баъзе андешаҳо, барои саршавии шӯриш баҳона гардидааст». Чуноне, ки мебинем Н.Ҳотамов аз рӯи анъанаи таърихнигории муосир инчунин сабаб ва баҳонаро аз ҳам ҷудо нишон медиҳад. «Зеро, маҳз баъди ин воқеа Усмон вазъияти ба амаломадаро ба инобат гирифта, роҳи ягонаи ҳалосиро дар шӯриш дида, ҳатто ба дӯсти худ - Одина, ки дар Ҳоит мезист, барои кӯмак, бо мактуб муроҷиат кардааст. Одина низ ҷавобан ба ин мактуб, деҳқонони Ҳоит ва Қалъаи Лаби обро ҳамроҳи худ гирифта, ба кӯмаки Усмон, ба деҳаи Янғолик, ки маркази шӯриш буд, шитофтааст» [15,312].

Рафти шӯришро Муҳиддинов Э. чунин тасвир мекунад: «Мир аз ин қувваи бешумори шуришгарони ҳанӯз ба Ғарм надаромада саҳт ба ваҳм афтод. Ба назди Усмон эшиқбошиҳояш Абдулмачид ва Ҳақназарро фиристод, то аз номи мир ба Усмон, ҷонишинонаш Одина ва Мулло Тош, ба сардори таъминоти озуқаи шӯришгарон Файзиддин, роҳбари ҳарбии шуришгарон Саъдӣ ваъдаҳои амалҳои дарборидиҳанда ҳама мардуми ба шӯриш бархостаро аз роҳашон баргардонанд. Дар рафти гуфтушунид муфти Мулломирзо Умед ҳам, ки худро тарафдори Усмон шуришгарон хонда буд, ба вақилони мир ҳамроҳ шуд ва ба Усмон ваъдаи ба ҷои Мамадсаид мартабаи байро ваъда кард ва розӣ қунондани шуд. Усмон ҳама ин таклифҳоро рад кард ва ба одамони мир фармуд: «Ба мир гӯед, ки аз мансабаш даст кашад, ҳукуматашро қатъ гардонад ва ҳамаашон таслим шаванд». Усмон монети ҷавоби мир нашуда, рӯзи 21 декабр ба Ғарм даромад. Бе ҷангу хунрезӣ миру ҳама амалдорҳои дарборашро ба асирий гирифт. Ҳама зиндонихоро озод карда ба ҷои онҳо миру дарбориёнро ба зиндон партофт ҳама ҳуҷҷатҳои миригариро пеши ҷашми шӯришгарон оташ зад. Қаротегинро аз васояти амирӣ озод эълон кард ва ҳукумати халқӣ ташкил дод. Худашро раиси ҳукумат, Одина ва Мулло Тошро ҷонишинонаш, Мулло Абдурахим судурро

раиси суд, Мулло Мирзо Умедро муфти, Саъиди Саидро сардори Қалъа, Давлатбек бийро ба корҳои таъминоти эълон намуд» [11,40].

Намоз Ҳотамов интихоб шудани роҳбари шуришро аз ҳуди шуришгарон мебинад: «Шуришгарон дар деҳаи Янғолик чамъ омада сарвари шуришро ба ӯҳдаи Усмон гузошта, Одинаро ҷонишини аввал ва Мулло Тошро ҷонишини дуом таъин намудаанд. Он лаҳза миқдори шуришгарон аз 2500 нафар пиёдаҳо ва 650 нафар савораҳо иборат буд».[15,312]

Бояд гуфт, ки дар бораи деҳаи Янғолик дигар муаллифони ёдрас намешаванд ва номи ин деҳа танҳо Намоз Ҳотамов овардааст: «Шуришгарон аз деҳаи Янғолик ба маркази бекигии Қаротегин-Ғарм ҳаракат карданд. Онҳо аз ҳар гуна музокирот бо намоёндогони ҳоким ҳудудӣ намуданд. Вақте, ки шуришгарон ба Ғарм наздик омаданд, ҳоким аз муқобилият даст кашида, аз тарс гурехтани шуд, вале дастгир ва ҳабс гардид. Ғарм бечанг ба дасти шуришгарон гузашт. Онҳо ҳамаи ҳабсбудагонро озод намуданд, тамоми ҳуҷҷатҳои дар ихтиёри ҳоким бударо, аз ҷумла васиқаҳои сӯзониданд. Ба муносибати ғалаба 7 рӯз шодиву хурсандӣ эълон карданд» [15,312].

Дар китоби «Нусратулло Махсум – ҷонфидои миллат» омадааст, ки «моҳи декабри соли 1920 шуриши калоне ба амал омад, ки дар таърих бо номи «Шуриши Усмон» машҳур аст ва деҳоти Ғарму Ҳойтро фаро гирифт. Шуришгарон 21-уми декабр ба Ғарм даромаданд ва бе ҷангу хунрезӣ миру ҳамаи амалдоронро ба асири гирифта, ҳамаи зиндонӣро озод карда, ба ҷои онҳо миру дарборӣро ба зиндон партофт. Қаротегинро аз васояти амирӣ озод ва ҳукумати халқиро ташкил доданд».[13,37-43]

Намоз Ҳотамов менависад, ки баъди ғалаба шуришгарон «дигар аз ҷӣ сар кардани корро наметонистанд. Бинобар ин шуришгарон маҷбур шуданд, ки қисме аз амалдорони ҳокими собиқро аз ҳабс озод намоёнд ва ба онҳо амалҳои гуногунро доданд. Яъне бо ном «ҳокимияти коалисионӣ» барпо намуданд. Аз ҷумла, аз амалдорони собиқа Давлатбекбӣ – сарвари таъминот, Мулло Абдурахим судурқозӣ, Мулло Мирзо Умед - муфти таъин гардиданд».[15, с.313] Дар ҳақиқат ин ҳатогии шуришгарон сабаби шикасти шуриш гардид.

Дар «ҳукумати халқии Усмон» ягонагӣ вучуд надошт. Амалдорони собиқ ба ҳукумати нав содиқ набуданд. Баръакс онҳо камтаҷрибагии Усмонро ба инобат гирифта, ӯро бо фиреб, гӯё «барои пешвозгирии ихтиёри қисми поёни Қаротегин» фиристоданд. Ҳангоми дар Ғарм набудани Усмон Давлатбекбӣ Одинаро ба ҳонаи худ, гӯё ба зиёфат даъват намуда, ӯро кушт ва ҳокимро бо дигар тарафдоронаш аз ҳабс озод намуд. Бо шунидани ин фочиа тарафдорони Одина, ки аз Ҳойт ва Қалъаи Лаби об омада буданд, ба деҳаҳои худ баргаштанд. Бо ҳамин «ҳукумати халқии Усмон» баъди 10-15 рӯзи мавҷудияташ амалан барҳам хӯрд.[15, с.313]

Усмон аз фочиаи Ғарм баъди ду рӯз огоҳ гардид, ба Ғарм баргашт. Дар наздикии Ғарм вай аз тарафи тарафдорони ҳокими собиқа шикаст хӯрд. Баъди ин бо ҳамроҳии Усмон ҳамагӣ 12 нафар шуришгар монду халос. Вале Усмон аз мақсади худ даст накашид. Вай барои гирифтани Ғарм боз қувва чамъ кард. Миқдори қувваҳои ӯ ин дафъа ба 150 нафар расиданд. Баъди 20 - рӯзи фочеаи Ғарм Усмон бори дигар ба он ҳуҷум кард, вале шикаст хӯрд ва дастгир гардид. Дар муддати як моҳ тақрибан 50 нафар иштирокчиёни шуриш ҳабс карда шуданд. Сарварони он-Усмон, Мулло Тош ва дигаронро қатл намуда, ҷасадашонро ба дарёи Сурхоб партофтанд. Дӯстон ва авлодони Усмон ҷасади ӯро аз дарё бароварда, пинҳонӣ гӯрониданд. Аз ин кор яке аз сипоҳиёни бонуфузи маҳаллӣ-Муҳаммад Саид бӣ огоҳ гардид, бо мақсади ибрати дигарон, ба гардани онҳое, ки ҷасади Усмонро гӯрониданд, 1500 танга ҷарима бор карда, молу мулкашонро тарақа эълон намуд.

Ҳамин тавр дар маркази Қаротегин-Ғарм ҳокимият пурра ба ихтиёри шуришгарон гузашт, ки он дар таърих бо номҳои «ҳокимияти халқӣ» ва «ҳокимияти халқии Усмон» маълум аст. Дар он ҳокимият Усмон-раис, Одина ва Мулло Тош ҷонишинони ӯ гардиданд. Вале онҳо бо гирифтани ҳокимият ором гардид, дигар аз ҷӣ сар кардани корро наметонистанд. Бинобар ин шуришгарон маҷбур шуданд, ки қисме аз амалдорони ҳокими собиқро аз ҳабс озод намоёнд ва ба онҳо амалҳои гуногунро доданд. Яъне бо ном «ҳокимияти коалисионӣ» барпо намуданд. Аз ҷумла, аз амалдорони собиқа Давлатбекбӣ – сарвари таъминот, Мулло Абдурахим судурқозӣ, Мулло Мирзо Умед - муфти таъин гардиданд. Шикасти Усмонро низ таърихшиносон бо надоштани таҷрибаи ҳукуматдорӣ мансуб медонанд. Ин шуриш к и бо номи «ҳукумати халқии Усмон» маълум гардид баъди 10-15 рӯзи мавҷудияташ амалан барҳам хӯрд.

Дар бораи шуриши Усмон навишта баъзе аз таърихшиносон ба хаттоғиҳо роҳ додаанд. Аз он ҷумла дар мақолаи Наврузов Ғ. «Оғози фаъолияти сиёсӣ –инқилобии Нусратулло Махсум» масъалаи ҳатогии Кисляков оид ба ҳамин шуриш чунин таҳлил шудааст: «Н. А Кисляков дар қисми 2 - юми асараш «Очерки таърихи оид ба Қаротегин», ки аз забони мардуми минтақа гирифта буд, доир ба ин шуриш хулосаи нодуруст баровардааст. Гӯё «Усмон мирохӯри мир Абдулҳафиз буд ва меҳост ба воситаи ин шуриш мансаби баландтар гирад».[12, с.39] Лаҳзаҳои қаҳрамонии Усмонро муаллифони дигар низ ёдрас мешаванд. Аз он ҷумла Диловари Мирзо дар асари «Борон изҳоро мешуяд», давраи зулми манғитиҳоро таҳлил карда, қаҳрамонии Усмонро дар жанри романи таърихӣ тасвир мекунад.[2, с.89] Али Хуш низ дар жанри ҳикоят воқеаҳои ҳақиқати ин давра тасвир мекунад. Ҳикоятҳои вай дар бораи муборизаи Усмон бо беки Қаротегин, ки дар китоби «Шуриши Усмон» чамъоварӣ шуданд, мазмунӣ таърихшиносонро доранд ва

хисси нафрати мардум нисбати беки Қаратегин ва амалдорони амири Бухоро бо эҳсосоти зиёд ба хонанда мерасонад.[14, с.111]

Дар хулосаи ҳамин мақола гуфтан зарур аст, ки таърихнигории шӯриши Усмон ҳануз тадқиқоти зиёдро талаб мекунад ва дар ин мақола мо танҳо қисми ками адабиётҳоро таҳлил намудем. Адабиётҳои нашршуда рафти ин шуришро дар доираи таърихи ҷумҳурӣ ва минтақа таҳлил мекунанд, аммо аҳамияти таърихии ин шуриш тақозо мекунад, ки он дар шакли тадқиқоти алоҳида таҳқиқ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Гафуров Б.Г. История таджикского народа: т. IV. – Позднее средневековье и новое время (XVI-1917г.). / под. общ. ред. Р. Масова. – Душанбе, 2010 – 344 с.
2. Диловари Мирзо. Борон изхоро мешӯяд. – Душанбе: «Ирфон», 2004.
3. История таджикского народа. Т. 2. Кн. 2. – М., 1964. – 356 с.;
4. История таджикского народа. Т.4. Позднее средневековье и Новое время (XVI в. – 1917 г.) / Под общ. ред. академика АН РТ Р.М. Масова. – Душанбе, 2010. – 1124 с.
5. Масов, Р. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа / Р. Масов. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 288 с.
6. Масов, Р. Историография Советского Таджикистана (1917-1975) / Р. Масов; отв. ред. Б.А. Антоненко. – Душанбе: Дониш, 1978. – 201 с.
7. Масов, Р. Историография социалистического сельского хозяйства в Таджикистане / Р. Масов. – Душанбе, 1974. – 124 с.
8. Масов, Р. К вопросу о присоединении Средней Азии к России / Р. Масов // Полтора века общего пути: материалы Международной научно-теоретической конференции, посвященной 150-летию присоединения Средней Азии к России. – Душанбе, 2014. – С.179-187.
9. Масов, Р. Роль России в исторических судьбах таджикского народа и его национально-государственном строительстве / Р. Масов // Мерси Нийгон (Наследие предков). – 2001. – №5. – С.8-14.
10. Маджлисов А. Каратегин накануне установления Советской власти. – Сталинобад: Таджикгосиздат, 1959
11. Мухиддинов Э. Қисмате аз таърихи Рашти куҳан. – Душанбе 1991. – С.33
12. Наврузов Ф. Оғози ғайолияти сиёсӣ – инқилобии Нусратулло Махсум // Нусратулло Махсум ҷонфидои давлату миллат, маҷмуи мақолаҳо / Ғарм 2019. – С.39
13. Нусратулло Махсум – ҷонфидои давлату миллат, // Оғози ғайолияти сиёсӣ – инқилобии Нусратулло Махсум – Ғарм - 2019. – С.37-43
14. Хуш А. Шӯриши Усмон [Восстание Усмана]. – Душанбе, 2008. – 111 с.
15. Ҳотамов Н, Довуди Д, Муллоҷонов С, Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик – Душанбе: - 2011. – С.310

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ ВОССТАНИЯ УСМАНА

В статье автор выносит на всеобщее обсуждение роль восстания Усмана в истории таджикского народа. Автор отмечает, что роль восстания Усмана в противостоянии народа и Бухарского эмира стало кульминационным моментом, после которого народ поднялся на борьбу против старого строя. Народ больше не мог терпеть гнет со стороны государственного управления эмира и результатом этого стало восстание Усмана. Несмотря на то что оно было подавлено, но оно показало героизм Усмана и его сторонников. В статье автор особо останавливается на проблеме историографии данного вопроса. Автор статьи выявил различные работы посвященные данному восстанию. В частности он отмечает таких авторов как Хотамов Н, Довуди Д, Муллоджонов С, Исоматов М., которые осветили ход восстания в своей монографии. Также автор анализирует взгляд Наврузова Ф. Маджлисова А., Мухиддинова Э., которые в научной форме дали анализ данного восстания. В статье также упоминаются работы литературного жанра, в частности таких писателей как Диловари Мирзо, Хуш А., в работах которых в жанре романа отражены события восстания Усмана.

В статье автор ставит целью выявить характерные особенности данного восстания и определит его отличительные особенности. Автор использует в статье метод исторического реализма и дает оценку основных движущих сил восстания и определяет роль простого народа а также личности руководителя восстания в рамках научного сопоставления. Поставленные в статье цели отражают общую информацию о ходе данного восстания. Метод исторического реализма также позволил автору определить взаимосвязанность данного восстания с экономическими причинами недовольства народа, которые в целом стали основными причинами восстания.

Ключевые слова: восстание, Усман, историография, Каратегин, налог, Восточная Бухара.

THE HISTOTIOGRAPHY OF THE USMAN REVOLT

In the article, the author proposes for public discussion the role of the revolt of Usman in the Tajik national history. The author notes that the role of the revolt of Usman in the Tajik national history is important in the sense that it opposes the Bukhara emir institutions of rule. This revolt was the culmination point to the collapse of emir of Bukhara system and order. In the article, the author discuss the problem of revolt of Usman in the historiography point of view. Thus, the author comes to the conclusion that the people in Karategin region didn't more live in old system conditions and the result of their struggle and strife was the Usman revolt. In the article, the authors that's reflect Usman revolt in their scientific research. Author note the scientists like Namoz Hotamov, Mullajonov, D.Dovudy, Isomatov N. and other authors whom research reflect the reflect Usman revolt in their scientifically

research. Also author note the role of Navruzov G., Majlisov R.M. in researching of the Usman revolt problem in their scientifically research. In the article, the author note the role of local writers Dilovar Mirzo, A.Khush whom reflect this problem in their novels.

In the article, the author has did the aim of find out the main features of revolt of Usman and show the diversities of revolt of Usman in compare with others revolts. In this research author used the method of historical realism and thank to it had find out the balance between main powers of revolt of Usman. In the article, the author compare both as the role of leader of revolt as the people in scientific analyses. With the method of historical realism author find out in article the main cause of revolt note the bad economy situation as a main causes of revolt of Usman.

Kew words: revolt, Usman, historiography, Karategin, tax, Eastern Bukhara.

Сведения об авторе:

Мудабиров Зафарджон Бадридинович – докторант (PhD) Института истории, археологии и этнографии им. Ахмади Дониша НАНТ, E-mail: zafar.mudabirov.92@mail.ru, 992 93 180 26 46.

About the author:

Mudabirov Zafarjon Badridinovich – doctoral student (PhD) at the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Akhmadi Donisha NANT, E-mail: zafar.mudabirov.92@mail.ru, 992 93 180 26 46.

НАҚШИ ҶАВОНОН ДАР РУШДИ ҶОМЕАИ МАДАНИИ ТОҶИКИСТОН

Умарализода Ш.

Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Ҷавонон қувваи бузург ва пешбарандаи ҷомеа мебошанд. Нақши онҳо дар ободиву осудагӣ ва таъмини дастовардҳои ҷумҳурӣ хело назаррас аст». мефармояд, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти маҳбуи кишвар, мухтарам Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки дар пешрафти иҷтимоӣ ва иқтисодии ватани азизамон нақши ҷавонон ва мавқеи интиҳобкардаи онҳо басо муҳим арзёбӣ гардидааст.

Имрӯзо дар мамлакат санадҳои меъёриву ҳуқуқии зиёде рӯи кор омадаанд, ки аз иштироки ҷавонон дар самтҳои гуногуни идоракардани нерӯи созандаашон асос шуда метавонанд.

Ҷавонон бошанд, ташнаи илму адаб ва маърифат буда, онҳо худро барои ояндаи дурахшони миллату сарзамин ва рӯзгори тинчу осоишта доштани ҳамватанони гиромӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳанд.

Аслан, ҷавонӣ маҷроест пурталотум, лабрез аз розу ниёз, пур аз шодиву фараҳ, орзуву нишоти ширин ва меҳру муҳаббат. Аз ин рӯ, дар ҷавони соҳиби илму маърифат гаштан ва касбу ҳунар доштан, нишонаест аз талошҳои кардаи ҷавонон барои пешбурди зиндагии орому осоишта дар ҷомеаи солиму ободу озои Тоҷикистони азиз.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки самти асосии пешбурди ҷомеаи солим дар тамоми давраи замони ин қувваи асосии пешбарандаи он, ҷавонон ба ҳисоб мераванд. Аз ин хотир дар дили ҷавонон бедор намудани ҳисси ватандӯстӣ, худшиносӣ ва ифтихор доштан аз марзу буми аҷдодӣ қарзи аввалиндараҷаи хонаводагӣ буда, ҳар фарзанди бо ноз дар ин руҳия тарбия намудаи хонавода, ғафвораҷунбони сиёсат ва фарҳанги миллату давлат дар оянда хоҳад гашт. Дар ташаккули сиёсати давлатӣ дар самти кор бо ҷавонон имрӯзо бошад, таваҷҷӯҳ ва ғамхории падарони Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон нақши муҳим дошта, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ ин талошҳо возеҳу равшан ба назар мерасид. Бояд қайд намуд, ки Президенти маҳбуи мамлакат ба ин киши ҷомеа боварӣ дошта, ба онҳо таъя намуда мефармояд, ки «Ташаккул ва таҳкими тарзи ҳаёти солими ҷавонон яке аз масъалаҳои ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Чунки тандурустии ҷавонон тандурустии миллат аст». Бо ҳамин мақсад ҳанӯз 13 март соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» қабул гардида, тамоми мақомоти давлатӣ барои татбиқи ин талаботи санади меъёриву ҳуқуқи вазифадор гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки ин аввалин қадамҳое мебошад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули сиёсати дохилии худ нисбати ҷавонони кишвар оғоз намуда буд. Новобаста аз мушкилоти ба сари давлату миллат омадаи солҳои 90-уми ин сарзамин Президенти маҳбуи кишвар ба масъалаҳои нисбати ҷавонон диққати махсус меод, бо онҳо вохуриҳо баргузор намуда, кушишу ғайрати ҷавонони тоҷикро нисбати барпо намудани давлати озои демокративу дунявӣ, ҳифзи марзу буми ниёгон дар гузаштаи дури таърих ва имрӯзи он даъват намуда, рисолати ҳар як ҷавони бонангу ори тоҷикро барои ҳифзи арзишҳои миллӣ, фарҳангу таърихи гузаштагони бо нангу ори мо, даъват намуда аз онҳо даъват менамуд, ки ояндаи дурахшони кишвари азизамон дар дасти ҷавонони худогоҳу бо нангу ори сарзамини аҷдодиамон мебошад.

«Мо бояд сиёсати давлатии ҷавононро дар қатори масъалаҳои стратегии давлатӣ гузорем, зеро иштироки ҷавонон дар раванди бунёди давлати соҳибистиклол, демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон

мақоми ҳалқунанда дошта, тақдири ниҳони раванди мазкур аз бисёр ҷиҳатҳо ба ин қувваи бузург саҳт алоқаманд аст». иброз доштанд дар яке аз суҳанрониҳо Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо ҷавонони лаёқатманди кишвар. Ҳамин тариқ, хуб мешуд бигуем, ки дӯстдоштани марзу буми аҷдодӣ ва аз он ифтихор кардан, ба қадри осудагиву ваҳдат ва истиқлолият расидан, ҳамзамон, барои ҳимояи он омода будан, аз ҷумлаи арзишҳои муқаддасе ҳастанд, ки дар асоси тарбияи самими ва алоқаманд бо арзишҳои миллӣ, воқеан, ҳам метавон давлати муктариду тавоноро поя гузот ва бунёду обод кард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми даъватҳои ҷавонро ояндаи миллат медонанд. Ин даъватҳо ҷавононо, умуман тамоми кишри ҷомеаи озоду ободу демократии моро водор месозад, ки ҷаҳонбинии васеъ дошта бошем, бо маърифату боғурур баҳри беҳтар намудани нуфузу эътибори миллат саъй намуда, даъватҳои сарвари давлатро шиори доимии худ қарор бидиҳем.

Имрӯзо Ҳукумати кишвар нисбат ба ҷавонон эътимоди махсус дошта, аз онҳо масъулияти баланди шаҳрвандӣ ва инсониро дар назди Ватан – модар ва ҷомеаи азизамон талаб менамояд. Ҳамзамон, ин бовариҳо моро вазифадор месозад, ки бо нерӯи созандагиву бунёдкор пайи омӯзиш бошем ва дар пешрафту тараққиёти тамоми саҳаҳои ҳаёти ҷомеа нақши назаррасу созандаи худро гузошта тавонем.

Барои татбиқи ин нақшаҳои созандаву ободкор дар ҷумҳури мақомоти ваколатдори давлатии қор бо ҷавонон, яъне Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта, бо дастуру супоришҳои сарвари кишвар, Президенти маҳбуб ин ҳолат дар саҳифаи таърихи ҷавонони мамлакат саҳифаи дигареро боз кард.

Бояд гуфт, ки мулоқоти навбатии Пешвои муаззами миллат рӯзи 16-уми майи соли 1998 бо ҷавонон масъалаҳои марбут ба илму маърифат, аз худ кардани фарҳанг ва таърихи гузаштаву имрӯзаи сарзамин, саҳми ҷавонони қордону бунёдкори дар самтҳои созандагии давлати навини тоҷикон, дар баробари забони давлатӣ аз худ кардани забонҳои хориҷӣ, ягонагии дилату миллат, арҷ гузоштан ба муқаддасоти миллӣ, ифтихор доштан аз марзу буми бобой ва ғайраҳо баррасӣ гардиданд.

Дар қатори ин даъватҳо Сарвари давлату миллат барои таҳияи Консепсияи сиёсати ҷавонон, Барномаи миллии ҷавонон ва рӯзи 23-май эълон намудани Рӯзи ҷавонон ва дигар масъалаҳои вобаста ба нақши ҷавонон ва ояндаи дурахшони Тоҷикистони азиз даъват ба миён оварда шуда дастуру супоришҳо дода шуд.

Дар натиҷаи чунин мулоқотҳо тавачҷӯи ҷомеа ба ҷавонон зиёд гардид, болидарӯи ҷавонон аз боварии Сарвари давлат зиёдтар мешуд ва ҳавасмандии ҷавонон барои бунёди давлати навин зиёд гашта, маҳфилҳои илмиву сиёсӣ, вохуриҳои зиёиён бо ҷавонон бештар гардиданд.

Барои баланд бардоштани эҳсоси ватандӯстӣ, доштани ифтихори миллӣ ва худшинос гардидани онҳо моро зарур аст, ки пеш аз ҳама ҷавонро бо фарҳанги миллӣ, аз худ намудани гузаштаи пурғановати ниёгон имрӯзи созандаву ободӣ кишвар ошно намуда, бовар қунонем, ки ояндаи дурахшони ин сарзамин ва миллат бар души ҷавонони созандаву ободкору ватандӯт мебошад, зеро ҷавонони солиму саодатманд, ояндаи солиму озоду ободӣ кишвар буда метавонанд, ё бар акс ҷавоне, ки аз гузаштаву имрӯзаи ҳеш оғаҳ нест, худшинос нест, ашқ фарҳангу таърихи гузаштаи миллат хабар надоран, ифтихор аз ватану миллат карда наметавонад вай ҳаргиз ободкору созандаву муаррифгари давлату миллат дар ақсои ҷаҳон шуда наметавонад.

Ҳамзамон, таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки кишвар ё сарзамине, ки ба таълиму тарбия ва маърифатноиву фаъолияти ояндасози ҷавонон тавачҷӯи ҳоса зоҳир намекунад, аз эҳтимол дурр аст, ки ба сатҳи баланди инкишоф ҷомеа расида тавонад.

Солҳот 2018-2020 эълон доштани Соли ҷавонон аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон як тухфае буд, ки дар ин солҳо аз ҷониби масъулини соҳа ва бо дастгирии вазорату идораҳо зиёда аз 17 ҳазор қорабиниҳо дар самти қор бо ҷавонон дар қаламрави кишвар бо фарогирии зиёда аз 4 миллион наврасону ҷавонон баргузор гардид.

Дар замони соҳибистиқлолии кишвари азизамон бошад, самти қор бо ҷавонон яке аз ҷабҳаҳои муҳими идораи давлатдорӣ ба ҳисоб рафта, дар ин самт қорқоро хуб ба роҳ мондан, тарбия намудани муттаҳасисони арзишманд, болаёқат қордону фаъолро дар ин роҳи пурталотуму пурпечуби олами ҷавонӣ, ҳеле муҳим аст. Моҳияти ин қорро ҳанӯз қанд сол қабл Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон даъват намуда, фармудаанд, ки : «Мо ба масъалаи ҷавонон барои он тавачҷӯи махсус зоҳир менамоем, ки онҳо ояндаи миллату давлатанд... Бинобар ин, Шумо бояд дар маҷмӯъ сиёсати давлатро доир ба тамоми соҳаҳо ҳаҷҷун сиёсати давлатии ҷавонон қабул карда, дар татбиқи он тақяғҳои асосӣ бошед. Ҳар як тадбире, ки дар мамлакат амалӣ карда мешавад, мақсади он пеш аз ҳама беҳбудии ҳаёти Шумо – ҷавонон ва ба хотири ояндаи неки Тоҷикистон аст».

Нерӯи созандаи кишвар, яъне ҷавонон қувваи бузурги созанда ва ободкори ҷомеаи навини Тоҷикистони азиз шуда метавонанд, зеро ояндаи миллат аз ҷавонон вобастагии муҳим дорад. Ин боис гардидааст, ки Ҳукумати кишвари азизамон барои ояндаи дурахшони ҷавонону миллату давлат як қатор

санадҳои меъёриву ҳукуқиро ба тавсиб расонидааст, ки ин барои фаъолияти озоди ҷавонон шароити хубе фароҳам меоварад.

Барои тарбияи нерӯи ободкор дар мамлакат баргузор гардидани як қатор озмунҳо ба назар гирифта шудааст, ки ҳамаи онҳо нерӯи инсониро комил, инсонро худшиносу ҳудогоҳ ба воя мерасонад, аз ҷумла Озмуни ҷумҳуриявии «Фуруғи субҳи доноӣ – китоб аст», «Тоҷикистон ватани азизи ман» ва эълон доштани солҳои 2020-2040 ҳамчун «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф», метавонад ташаккули донишу маърифати насли ҷавон, дастарсӣ ва қобилияти бо техникаҳои гуногуни замонавӣ кор карда тавоништан, инкишофи донишҳои техникии ҷавонон, ихтирооти техникӣ ва раванди истеҳсолотро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон густариш меёбад, нерӯи пешбарандаи ҷомеа, аз ҷумла ҷавонони кордону бомаъсулият ва татбирандеши ҷомеа метавонанд, ба пешрафти ҷомеаи солим тақдони ҷиддӣ бахшида, онро бо замона баробар идора намоянд.

Бояд ҳаминро қайд намоям, ки Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2020 барои тарбияи нерӯи инсонии ҷавонони созидаи кишвари азизамон низ, заминаи мусоид гузоштааст. Самтҳои стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон, таҳлил, дурнамои раванди нерӯи инсониро аз ҳисоби ҷавонон муайян менамояд. Равандҳои муҳим ва дастовардҳои назарраси ҳар кишвар ин тарбияи захираи инсонӣ аз ҳисоби нерӯи он мебошад, ки ҷавонон асоси ташкили ин ҷабҳаҳои созидаанд. Ҳолатҳои зикргардида имкон медиҳад, ки нақшаи ҷавонон дар пешбурди сиёсати давлатии ҷавонон ҳамчун яке аз самтҳои муҳими рушди ҷомеа мавриди баррасӣ ва таҷқиқоти илмӣ зарур ҳисобида мешавад. Дар Паёми навбатии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват аз он доштаанд, ки: «Ҳадафи сиёсати давлатии мо дар бахши ҷавонон тарбияи кадрҳо, мутахассисони донишманду соҳибмаърифат, насли дорои ҷаҳонбинии васеъ ва ҳислатҳои ватандӯстиву ватанпарастӣ мебошад».

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки дар Тоҷикистони азизи мо вазъи демографӣ дар қорҷубаи худ қарор надошта, мудом дар инкишоф аст, ҳамзамон зиёда аз 35% аҳолиро ҷавонон ташкил додаанд, ки ин барои муайян намудани нақшаи дурнамо ва пешбурди вазъияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамчунин тарбияи насли наврас дар самтҳои гуногуни иҷтимоӣ вазифаи аввалиндараҷаи давлату миллат ба шумор меравад.

Ба сиёсати ҷавонон, нерӯи доштаи онҳо ҳамчун як риштаи стратегӣ ва бонуфузи сиёсати давлатӣ дар тамоми марҳилаҳои рушд таваҷҷуҳи махсус бояд зоҳир кард.

Хулоса, барои нек ва созидаи пешбурдани ҷомеае, ки аҳолии зиёди онро ҷавонон ташкил медиҳанд, тарбияи нерӯи инсонӣ аз ҳисоби ҷавонони қобилияти солим доштаи пешбурдани ҷомеа озоду демократиро доранд, ҳама сарчамъ ба ин ҳаракатҳои созидаи ҷавонон тақдони бахшида, онҳоро дастгирӣ намуда, паҳлу ба паҳлуи ҷавонон як ҷомеаи солиму оромӣ озоду демократиро сохтан ва онро идора намудан вазифаи ҳар як шаҳрванди бохираду боҳиммати кишвари азизамон мебошад.

Умуман, сиёсати ҷавонону масъалаҳои ба онҳо алоқаманд дар радифи муҳимтарин масъалаҳои давлатдорӣ кишвари азизамон қарор дошта, ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар кишвар аз ҷониби Ҳукумати мамлакат пайваста тадбирҳо андешида мешавад.

Зеро, маҳз ҷавонони ифтихори миллӣ дошта, ҳудогоҳу худшинос пешбаранда ва муаррифкунандаи асосии кишвари азизамон шуда метавонанд ва ба рушду нумӯи тамоми соҳаҳо дар ватан мусоидат карда менамоянд. Маҳс барои ҳамин ҳам ҷавонон ва умуман ҳар фарди ватандӯст барои аз худ намудани илмҳои диниву дунявӣ огоҳ бояд бошанд, аз ҷумла илмҳои дақиқ, аз худ кардани забонҳои хориҷӣ, кашф намудани ихтирооти нав ба нави замонавӣ, кушани намоянд ва ба қадри озодиву ободии ватани маҳбӯб, неъматҳои истиқлолият бирасанд. Шукронаи тинчиву оромиву ободии кишвари азизамонро дошта бошанд.

Чи тавре ки Пешвои муаззами миллат дар Паёми навбатӣ қайд намудад: «Дар замоне, ки илму техника бо суръати қайҳонӣ пеш меравад, бе дониши замонавӣ, бе касбу ҳунароҳои муосир ва бе донишҳои забонҳои хориҷӣ, зиндагӣ қардан бисёр душвор мегардад. Баръакс касе, ки илму дониш ва илму ҳунаро дорад дар зиндагӣ ҳаргиз ҳору зор ва ба касе муҳтоҷ намешавад ва умри бобаракат мебинад. Мо насли ояндасозро минбаъд низ, бо истифода аз тамоми имкониятҳои дастгирӣ мекунем». Ва «Барои ҳамқадами замона будан ва рушди давлату ҷомеаро таъмин қардан, омӯзиши илму дониш, хусусан илмҳои табиӣ, риёзӣ, дақиқ ва аз худ кардани касбу ҳунароҳои роҳи ягона ва дуруст мебошад. Зеро бо бесаводӣ, ҷаҳолат ва ҳурофот, ҷомеа ба ҷое намерасад».

АДАБИЁТ

1. Асадуллоев, Р. Н. Молодежь в процессах демократизации общественной жизни страны (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... к-та полит. наук: 23.00.02 / Р. Н. Асадуллоев. – Душанбе, 2004. – 155 с. – С.10
2. Антипов А.Г., Захаров Н.Н. Социализация современной российской молодежи: состояние и проблемы // Историческая и социально-образовательная мысль. - 2012. - №5 (15). - С. 121-126.
3. Боймуродова М. Нововведения в планировании программы развития образовательного учреждения // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2016. - №3/1. - С. 192-199.

4. Зейтуниан М.А. Проблема социализации молодёжи в информационном обществе: теоретическое осмысление // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. - 2010. - №2. - С. 1-5.
5. Ишоновна С.Р. Информационные технологии и глобальная сеть в модернизационных процессах социокультурного пространства (на примере системы образования и политики Таджикистана). диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11. - «Социальная философия». IshonovaSR.pdf(tnu.tj)
6. Лисовский, В. Т. Социология молодежи: учебник [Текст] / В. Т. Лисовский. - СПб: Изд-во С.-Петербургского университета, 1996. - 460 с. С.-10
7. Миралиён К. А. Особенности и технологии развития молодежной политики в Республике Таджикистан. Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии. С.9
8. Миралиев К. А. развитие молодежной политики в таджикистане на рубеже XXI века Душанбе – 2010 –1– БКК 66.72 (2 тадж) + 66.5 (2 тадж) М – 63 Миралиев К. Развитие молодежной политики (libed.ru)
9. Панарин А.С. Философия политики. М., 1994. С. 151.
10. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» // НИАТ «Ховар» (khovar.tj)

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматривается роль молодежи в развитии культурного общества Таджикистана. Автор статьи констатирует, что молодежная политика и вопросы, связанные с ними, являются одними из важнейших вопросов правительства Республики Таджикистан, и Правительство постоянно принимает меры по реализации государственной молодежной политики в стране. Поэтому созидательная сила страны, то есть молодежь, может стать великой созидательной и благополучной силой нового общества Таджикистана, ведь от молодежи зависит будущее нации.

Ключевые слова: социализация, молодежь, тенденции, специфика, личность, индивид, общество, процесс, молодежь, поколение, политика, власть.

THE ROLE OF YOUTH IN THE DEVELOPMENT OF THE CULTURAL SOCIETY OF TAJIKISTAN

This article discusses the role of youth in the development of the cultural society of Tajikistan. The author of the article states that youth policy and issues related to them are one of the most important issues of the Government of the Republic of Tajikistan, and the Government is constantly taking measures to implement the state youth policy in the country. Therefore, the creative force of the country, that is, youth, can become a great creative and prosperous force of the new society in Tajikistan, because the future of the nation depends on youth.

Keywords: socialization, youth, trends, specifics, personality, individual, society, process, youth, generation, politics, power.

Сведения об авторе:

Умарализода Шохписанд - специалист отдела науки Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

About the author:

Umaralizoda Shohpisand - Specialist of the Department of Science of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

РУШДИ СИККАШИНОСИ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Довудӣ Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Инкишофи сиккашиносии тоҷик се давраи калонро дар бар мегирад:

1. Аз а. 10 то барҳамхурии аморати Бухоро дар с. 1920.
2. Давраи шӯравӣ: с. 1920-1991.
3. Давраи истиқлолият: 1991- 2021.

Давраи 1 (а. 10 м- с. 1920)

Сиккашиносии тоҷик, ҳамчун як соҳаи илми таърих собиқаи ҳазорсола дорад. Таърихшиносии номдори а. 10 тоҷик Наршаҳӣ як фасли китоби худ «Таърихи Бухороро» ба пайдоиши ва мубодилаи сиккаҳои бухорухудой бахшидааст. Дар ин бахш, ки «Зикри дирҳам ва сим задан дар Бухоро» ном дорад гуфта шудааст, ки дар ин шаҳр дирҳам намонда буд ва бинобарин подшоҳ Кана фармон дод, ки аз нукраи холис сикка зананд бо сурати ӯ. Ин ҳодиса дар давраи ҳукмронии халифа Абӯ Бакр (с.632-634) рух дода буд. Дар соли волии Хуросон шудани Ғитриф б. Ато дар Бухоро сим (сиккаи нукрагӣ) намонда буд ва бо

хоиши мардум ӯ фармон дод дирҳам зананд бо сураҳои қадима аз омехтаи зар, нуқра, мис, машк, арзиз ва оҳан. Дирҳамҳо сиёҳ омаданд ва мардум нагирифтанд. Воли фармон дод хирочро бо ин сим гирифтанд ва қимматаш боло рафт [21]. Аз ин ахбор бармеояд, ки ин дирҳамҳо то миёнаи а. 12 дар муомилот буданд. Муҳаққиқон муайян карданд, ки дар ин китоб сухан дар бораи сиккаҳои бухорхудоӣ меравад.

Як зумра муаррихони дигари асримиёнагӣ низ доир ба сиккаҳо маълумоти гуногун додаанд, аз ҷумла доир ба зарби сиккаҳо дар Бухоро дар охири а. 19- аввали асри 20.

Давраи 2 (с.1938-1991)

Сиккашиносии тоҷик ҳамчун соҳаи мустақил дар давраи шӯравӣ дар солҳои 1930 пайдо шуда, то соли 1991, яъне то барҳамхӯрии СССР мунтазам дар тараққӣ будааст. Ин давра ба ду марҳила ҷудо мешавад:

Марҳилаи аввал. с.1938-1951.

Аввалин мақолаҳо бахшида ба сиккаҳои дар Тоҷикистон ёфт шуда ба қалами ховаршиносон ва сиккашиносони номдори шӯравӣ А.А.Фрейман (с.1938, сиккаҳои суғдӣ), О.И.Смирнова (с.1939, сиккаҳои суғдӣ), А.А. Биков (с.1945, сиккаҳои сомонӣ) ва М.Е. Массон (с.1948, сиккаҳои қадим) тааллуқ доранд. Дар ин марҳила омӯзиши сиккаҳо мунтазам ва фарогир набуд.

Марҳилаи дуюм. с. 1951-1991. Аз с. 1951 баъди ташкил шудани Академияи илмҳои Тоҷикистон ва дар таркиби он Институти таърих Ҳафриётҳои густурдаи бостоншиносӣ шурӯъ мешаванд ва бозёфти сиккаҳои қадим ва асримиёнагӣ афзоиш меёбад. Дар ин росто бостоншаҳри Панҷакенти қадим ёдгории намунавӣ мебошад. Дар он аз с. 1946 сар карда мунтазам Ҳафриёт гузаронда мешуд ва ҳар сол даҳо сиккаҳои суғдӣ ёфт мешуданд. Омӯзиши мунтазами ин сиккаҳо аз ҷониби ховаршиноси ленинградӣ О.И. Смирнова боиси пайдо шудани сиккашиносии суғдӣ гардид ва он ба яке аз соҳаҳои пешрафта дар Осиёи Миёна табдил ёфт.

Аз сӯи дигар бостоншиносон дар ҷамъоварии сиккаҳои тасодуфан аз ҷониби мардум ҳини қорҳои хоҷагӣ ва кишоварзӣ ёфт шаванда низ саҳми калон гузоштанд.

Яке аз омилҳои муҳими инкишофи сиккашиносӣ дар Тоҷикистон дар с.1951 аз Тошканд ба Душанбе кӯчида омадани олимобонуи ҷавон Е.А. Давидович ва дар Институти таърих ташкил шудани шӯъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ буд. Ин донишманд дар ҷамъоварӣ ва таҳқиқи сиккаҳо дар Тоҷикистон дар давраи шӯравӣ нақши аввалиндараҷа доштааст. Саҳми ӯ махсусан дар омӯзиши сиккаҳои исломӣ калидӣ мебошад.

Дар солҳои 1960 ба арсаи сиккашиносии тоҷик Е.В.Зеймал қадам гузошта, ба омӯзиши сиккаҳои қадим машғул гардид.

Сиккашиносии тоҷик дар давраи шӯравӣ дар се самт – суғдӣ, исломӣ, ва қадим инкишоф ёфтааст, ки асосгузори онҳо мутаносибан О.И. Смирнова [22; 23], Е.А.Давидович[1;2;3] ва Е.В. Зеймал [20] мебошанд. Дар рушди ин соҳа саҳми сиккашиносии тоҷик Д.Довудӣ низ назаррас аст.

Давраи 3, истиқлолият (с.1991-2021)

Тавре ки маълум аст, баъди барҳам хӯрдани СССР, ҷумҳуриҳои навтаъсис, аз ҷумла Тоҷикистон ба мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодие дучор шуданд, ки ба тараққиёти ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла илм таъсири манфии худро расонд. Аммо ба ҳамаи ин мушкилот нигоҳ накарда ба шарофати садоқат ва сарсупурдагии олимон сиккашиносии тоҷик ба таназзул дучор нагардида, боқӣ монд ва батадрич рӯ ба тараққӣ ниҳод.

Дар Тоҷикистон асосан ду муассисаи илмӣ – Паҷуҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба н. А. Дониши АМИ Тоҷикистон ва Осорхонаи миллии Тоҷикистон бо таҳқиқи сиккаҳо машғуланд. Осорхонаҳои дигари ҷумҳурӣ дар ҷамъоварии сиккаҳо саҳм доранд, аммо ба омӯзиши онҳо машғул нестанд, чунки мутахассис надоранд.

Инкишофи сиккашиносии тоҷикро дар замони истиқлолият ба ду марҳила тақсим кардан мумкин:

1. С.1991-1998.

2. С.1998-2021

Марҳилаи аввал, с.1991-1998. Дар марҳилаи аввал бовучуди ноором будани вазъи сиёсӣ ва мушкилоти иқтисодӣ омӯзиши сиккаҳо дар Тоҷикистон қатъ нагардида, идома дошт. Дар ин муддат доир ба сиккашиносӣ 9 мақола chop шуд, ки ҳамаи онҳо ба қалами Д. Довудӣ тааллуқ дошта ба сиккаҳои қадим ва асримиёнагӣ, аз ҷумла драхмаи нодири Селевки I аз Ховалинг ва ганчинаи бузурги дорои 1307 сиккаи нуқрагинӣ ҷониҳо (а.17) аз н.Ҳисор[19] бахшида шудаанд.

Марҳилаи дуюм, с.1998-2021. Сазовори таъкид аст, ки аввалин монография доир ба сиккашиносӣ дар давраи истиқлолият с. 1998 нашр шуд. Ин китоб ба қалами Д.Довудӣ тааллуқ дошта «Худжандский клад» ном дорад ва ба ганчинае бахшида шудааст, ки дорои 1967 сиккаи мисии темурии охири а.15-аввали а.16 мебошад [4]. Муаллиф дар ин ганчина 143 намуди сиккаҳо ва 40 намуди муҳракхоро кашф, гуруҳбандӣ, тавсиф ва таҳқиқ кардааст. Ганчина сиккаҳои 14 шаҳри Осиёи Миёна ва 3 шаҳри Хуросон, аз ҷумла Самарқанд, Бухоро, Тошканд, Балх, Марв, Ҳирот, Ҳисор, Хатлон, Куфин, Карминаро дар бар мегирад. Дар таркиби ин ганчина Д.Довудӣ зарробхонаи нав – «Канка»-ро кашф кардааст. Дар охири китоб нақши 193 сикка ва ҳамаи муҳракҳо, ки аз ҷониби муаллиф кашда шудаанд, ҷой дода шудааст ва ин нақшҳо арзиши илмӣ ва амалии асарро дучанд гардондаанд. Ин китоб дар байни сиккашиносон баҳои

баланд гирифт ва мавриди истифодаи густурда қарор гирифт, ки ин нишонаи пешрафти сиккашиносӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Барои инкишофи сиккашиносӣ ду кор нақши асосӣ дорад:

1. Чамъоварӣ ва нигоҳдошти сиккаҳо.
2. Омӯзиш ва нашри китоби мақолаҳо доир ба сиккаҳо.

Дар чамъоварӣ ва нигоҳдории сиккаҳо дар давраи истиқлолият саҳми Осорхонаи миллии Тоҷикистон хеле калон аст. То истиқлолият дар ин осорхона 2,5 ҳазор сиккаи қадим ва асримиёнагӣ мавҷуд буд. Имрӯз шумораи онҳо то 20 ҳазор расидааст. Яъне дар давраи истиқлолият осорхона 17,5 ҳазор сикка чамъоварӣ кардааст, ки ин дастоварди хуб мебошад. Ногуфта намонад, ки дар ин кор саҳми собиқ директори осорхона А. Шарифзода калон аст. Имрӯз калонтарин маҷмӯаи сиккаҳои қадим ва асримиёнагӣ, ки 31 ҳазор сиккаро дар бар мегирад, дар Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба н. А.Дониши АМИ Тоҷикистон чамъоварӣ шудааст ва нигоҳ дошта мешавад. Дуҷумин маҷмӯаи калони сиккаҳои қадим ва асримиёнагӣ, ки 20 ҳазор сиккаро дар бар мегирад дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон чамъоварӣ шудааст. Дар ин осорхона даҳо ганчинаҳои хурду калон ва сиккаҳои нодир гирд оварда шудаанд, ки бештари онҳо дар давраи истиқлолият ба даст омадаанд. Мо якчандтои онро мисол меорем:

1. Ганчинаи сиккаҳои қушонӣ, а. 1-3. Мис. Шумора - 667 дона. Қои бозёфт (минбаъд қутоҳ - Қ.б.) - бостоншаҳри Ҳалқачари н. Хуросон. Соли бозёфт (Минбаъд қутоҳ- С.б.) – 2008.

2. Ганчинаи сиккаҳои сосонӣ, а. 6 - нимаи аввали 7. Нуқра. Шумора – 40 дона. Қ.б. – н. Ҷайхун. С.б. – 2014.

3. Ганчинаи дирҳамҳои сомонӣ, а. 9-10. Нуқра. Шумора -1405 сиккаи пурра ва 101 пор. Қ.б. – назди д. Бодомгуи н. Ш.Шоҳин. С.б. – 2015.

4. Ганчинаи сиккаҳои сомонӣ, а. 9-10. Мис. Шумора – 145 дона. Қ.б. – н. Ҳисор. С.б. – 2014.

5. Ганчинаи сиккаҳои зарби Ҷағониён, а.11. Нуқраи пастсифат. Шумора – 100 дирҳами пурра ва 52 дирҳами шикаста. Қ.б. – Бостоншаҳри Муборақшоҳ (Қутлугтеппа), н. Панҷакент. С.б. – 2010.

6. Ганчинаи сиккаҳои қарохонӣ, а. 11. Нуқра. Шумора – 37 дона. Қ.б. – ? С.б. – 2019.

7. Ганчинаи сиккаҳои қарохонӣ, а. 11. Нуқра. Шумора – 350 дона. Қ.б. – ? С.б. – 2016.

8. Ганчинаи сиккаҳои ҷағатой, чоряки охири а.13. Нуқра. Шумора – 79 дона. Қ.б. – атрофи ш. Хучанд. С.б. – 2008.

9. Ганчинаи бузурги сиккаҳои темурӣ, а.15-аввали 16. Мис. Шумора – 3918 дона. Қ.б. – н. Ҳисор. С.б.- 2017.

10. Ганчинаи сиккаҳои темурӣ, а.15-аввали 16. Мис. Шумора – 916 дона. Қ.б. – н. Ҳисор, д. Ночӣ. С.б.- 2013.

11. Ганчинаи сиккаҳои темурӣ, а.15-аввали 16. Мис. Шумора – 725 дона. Қ.б. – н. Шаҳринав. С.б.- 2015.

12. Аввалин ганчинаи сиккаҳои зарби Кӯлоб, а. 16. Мис. Шумора – 1223 дона. Қ.б. - н. Ш. Шоҳин. С.б. – 2018.

13. Ганчинаи сиккаҳои амирони Бухоро, а. 19. Нуқра. Шумора – 40 дона. Қ.б. - н. Панҷакент. С.б.- 2015.

Дар баробари ганчинаҳо дар Тоҷикистон дар давраи истиқлолият сиккаҳо ҷудогона низ ёфт шудаанд, ки дар байнашон сиккаҳои нодир кам нестанд. Ба ин қатор сиккаи тиллоии Лидия, мутааллиқ ба а. 6 п.м. аз н. Ш. Шоҳин, дарики тиллоии ҳахоманишӣ аз минтақаи Кӯлоб, сиккаи мисии ҳахоманишӣ аз н. Ёвон, боз як сиккаи мисӣ ё нуқрагии ҳахоманишӣ аз ҷануби Тоҷикистон, тетрадрахмаи Искандари Македонӣ аз н. Файзобод, дирҳами тиллоии сомони зарробхонаи Рашт, дирҳами калони сомонӣ – ғазнавии зарби Андараба аз н. Ш. Шоҳин ва баъзе сиккаҳои дигар дохил мешаванд.

Сиккашиносони тоҷик дар омӯзиш ва нашри сиккаҳо низ ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд. Дар давраи истиқлолият 14 монографияи хурду калон ва зиёда аз 130 мақола доир ба сиккаҳои қадиму асримиёнагии дар Тоҷикистон ёфт шуда нашр карда шуд. Аз ин миқдор 8 китоб ва 97 мақола ба қалами Д.Довудӣ тааллуқ дорад. Чор китоби дигарро Д.Довудӣ якҷоя бо А.Шарифзода ва як китобро якҷоя бо Ш.Қурбонов таҳия ва нашр кардааст. Як монографияи калон ва 15 мақола ба қалами А.Шарифзода ва якчанд мақола ба қалами сиккашиносони ҷавон М.Сафоев, Қ.Ҷалолзода ва М. Каримдодов мансуб мебошанд.

Таҳқиқоти сиккашиносӣ дар Тоҷикистон дар давраи истиқлолият дар самтҳои зерин ҷараён доштааст.

Самти 1. Таҳқиқ ва нашри ганчинаҳо дар шакли китобҳои алоҳида. Дар ин самт монографияи Д.Довудӣ «Монетные клады Таджикистана», (с. 2009) арзишманд ва яке аз муҳимтарин дастовардҳо мебошад. Дар ин китоб 97 ганчинаи хурду калони сиккаҳои қадим ва асримиёнагии дар Тоҷикистон дар с. 1980-2008 ёфт шуда, ки дар маҷмӯъ 12314 сиккаро дар бар мегиранд, ҳамаҷониба таҳқиқ шудаанд. Як китоби дигари ин муаллиф ба омӯзиши ганчинаи дирҳамҳои а. 11 Ҷағониён аз д. Алмосии н. Ҳисор бахшида шудааст [6]. Ин ганчина 2581 дирҳами пурра ва 501 дирҳами шикастаро дар бар гирифта калонтарин ганчинаи ин намуд сиккаҳо на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар Осиёи Миёна низ мебошад. Ин сиккаҳо дар зарробхонаи Ҷағониён аз ҷониби ҳокимони сулолаҳои гуногун – ғазнавиҳо, қарохониҳо, салҷуқиён ва ҳокимони худӣ Ҷағониён зада шудаанд. Онҳо ҷараёни дар а.11 аз тарафи сулолаҳои гуногун забт шудани Ҷағониёнро инъикос мекунанд. Дар ин ганчина Д.Довудӣ бори нахуст дирҳамҳои ҳокими салҷуқӣ Ҷағри – бек Довудро, ки дар зарробхонаи Ҷағониён соли 435/1043-1044 зада шудаанд, кашф кард.

Китоби дигари Д.Довудӣ, ки ҳаммуаллифаш А. Шарифзода мебошад, ба паҳӯиши чор ганчинаи сиккаҳои исломӣ, аз ҷумла дирҳамҳои султон Маҳмуд ва Масъуди ғазнавӣ (а.11), сиккаҳои нуқрагии

чағатой (чоряки охири а.13) ва сиккаҳои мисии соли 907/1501-1502 Ҳисор ва Кундуз бо тасвири ғизол (оҳу) бахшида шудааст [16].

Китоби дигари Д.Довудӣ, ки ҳаммуаллифаш А. Шарифзода мебошад, ба ганчинаи сиккаҳои мисии кушонии дар бостоншаҳри Ҳалқачари н. Хуросон с. 2008 ёфт шуда, бахшида шудааст. Ин ганчина 667 сиккаи се шоҳи кушонӣ – Вима Кадфиз (69 дона), Канишка (532 дона) ва Хувишқаро (64 дона) дар бар гирифта, калонтарин ганчинаи сиккаҳои кушонӣ дар Тоҷикистон ва яке аз калонтаринҳо дар ҷаҳон мебошад. Дар китоб гуруҳбандии намуди сиккаҳо ва тавсифи онҳо, таҳқиқи вазни сиккаҳо ва муомилоти пулӣ дар бостоншаҳри Ҳалқачар баррасӣ гардидаанд. Дар охири китоб феҳристи сиккаҳои ганчина ҷой дода шудааст [15].

Як ганчинаи дирҳамҳои сомонӣ иборат аз 1405 сикка аз ҷониби А.Шарифзода таҳқиқ ва с.2019 дар шакли китоб нашргардид. Қисми аввали китоб ба гуруҳбандии намуди сиккаҳо ва муомилоти пулӣ бахшида шудааст, бахши дуюми онро феҳристи сиккаҳои ганчина ташкил мекунад[24].

Як ганчинаи сиккаҳои кушонӣ аз ҷониби М.Сафоев дар шакли мақола ҷоп шудааст.

Самти 2. Таҳқиқи маҷмӯи сиккаҳои як ноҳия. То ҳол сиккаҳои вилояти Хатлон [5], водии Ҳисор [10], ва ноҳияҳои Данғара [9] ва Восеъ [14] аз ҷониби Д.Довудӣ омӯхта ва дар шакли китобҳои алоҳида нашр шудаанд. Ин самти нав дар сиккашиносии тоҷик буда, дар давраи истиқлолият ташаққул ёфтааст.

Самти 3. Таҳқиқ ва наشري маҷмӯи сиккаҳои бостоншаҳро. Дар ин самт сиккаҳои се бостоншаҳр – Чимқурғони н. Шаҳринав, Қалъаи Сайёди н.А.Ҷомӣ ва Муборакшоҳи н. Панҷакент омӯхта ва нашр шуданд. Дар асоси сиккаҳо ин ёдгориҳо солғузурӣ шуда, масъалаҳои муомилоти пулӣ низ таҳқиқ шудаанд. Аз ҷумла муайян карда шуд, ки қадимтарин сиккаҳои дар бостоншаҳри Чимқурғон ёфт шуда ба шоҳи юнону-бохтарӣ Евтидем (чоряки охири а. 3 п.м.) ва пасонтарин сиккаҳо ба шоҳи сосонӣ Баҳроми V (с. 420-438) ва шоҳи Бухоро Кана (ё Кава), ки дар пайравӣ ба ӯ дирҳам задааст, тааллуқ доранд. Қадимтарин сиккаҳои Қалъаи Сайёд пайравонаи Ҳелиокл (а.1п.м.) ва пасонтарин сиккаҳои Канишкаи I (с. 105-128) мебошанд. Аз рӯи сиккаҳо муайян карда шуд, ки бостоншаҳри Муборакшоҳ ба а. 10 – 11 тааллуқ дорад.

Самти 4. Таҳқиқ ва наشري гуруҳи сиккаҳои як намуд. Дар ин самт як китоб ҷоп шудааст, ки муаллифаш Д.Довудӣ мебошад ва он ба сиккаҳои бухорхудоӣ, сосонӣ ва уммавии дар Тоҷикистон ёфт шуда, бахшида шудааст [12].

Сиккашиносони тоҷик дар **кашфи зарробхонаҳои нави** асримиёнагӣ низ дастовард доранд. Аз ҷумла Д. Довудӣ бори нахуст дар сиккаҳо номи Кӯлобро хонда, зарробхонаи а. 16 ин шаҳрро кашф кард. Ӯ ҳамчунин зарробхонаи шаҳри Омӯи замони Чағатойён ва Навобод ва Канкаи замони Темуриёнро кашф кардааст. А. Шарифзода зарробхонаи Ваҳши замони сомониёнро ошкор кардааст.

Нишонаи дигари инкишофи сиккашиносӣ ин омодаасозии мутахассисони ҷавон мебошад. Тоҷикистон дар ин самт низ дастовардҳои муайян дорад. Дар солҳои охири мавҷудияти давлати шӯравӣ дар Тоҷикистон як сиккашинос кор мекард. Имрӯз сафи онҳо ба шаш нафар расидааст. Соли 2020 шогирди Д. Довудӣ А. Шарифзода дар соҳаи сиккаҳои сомонӣ бомуваффақият рисолаи номзадӣ ҳимоя кард. Ба ғайр аз ин дар зери роҳбарии Д.Довудӣ як аспирант, ду унвонҷӯ ва як магистр доир ба соҳаҳои гуногуни сиккашиносӣ рисола навишта истодаанд.

Ҳамкории байналмилалӣ. Сиккашиносии тоҷик дар давраи истиқлолият дар арсаи байналмилалӣ низ мавқеи хос пайдо намуд. Дар ин бора санадҳои зерин гувоҳӣ медиҳанд.

1. Иштирок дар конференсияҳои байналмилалӣ. Сиккашиносии тоҷик Д.Довудӣ дар конференсияҳои байналмилалӣ дар шаҳрҳои Машҳад, Димишқ [25], Алмаато [26] ва Санкт-Петербург иштирок карда доир муомилоти пулӣ дар давраи Сомониён, гардиши дирҳамҳои уммавӣ, византиягӣ, румӣ ва хитой дар Тоҷикистон ва сиккаҳои бостоншаҳри Миси Айнаки Афғонистон маъруза кардааст. А.Шарифзода дар конференсияи дар ш. Санкт-Петербург баргузур гардида доир ба ганчинаи бузурги дирҳамҳои сомонии аз н. III. Шоҳин ёфт шуда маъруза кард. Ҳамзамон сиккашиносони тоҷик дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ низ фаъолона иштирок ва маърузаҳо кардаанд.

2. Нашри китобу мақолаҳо берун аз Тоҷикистон. Мақолаҳои Д.Довудӣ дар Афғонистон [27], Эрон [28], Димишқ, Самарқанд [13], Алмаато, Ашхобод [8], Санкт-Петербург ва Қазон [11] ҷоп шудаанд. Ҳамчунин як мақолаи А.Шарифзода дар Санкт-Петербург ва мақолаи дигараш дар ҳаммуаллифӣ бо Д.Довудӣ дар Қазон ҷоп шудаанд.

Сиккашиносони тоҷик бо яке аз марказҳои калонтарини сиккашиносии исломӣ дар Аврупо, ки дар Университети ш. Тюбингени Олмон ҷойгир аст, ҳамкорӣҳои доимӣ ва самаранок доранд. Ин марказ дорои зиёда аз 75 ҳазор сиккаи исломӣ мебошад. Сиккашиносии тоҷик Д.Довудӣ се бор ба ин марказ сафар карда дар маҷмӯъ 8 моҳ бо омӯзиши сиккаҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла дирҳамҳои сомонии зарби Хуттал, сиккаҳои бухорхудоӣ ва ганчинаҳои дирҳамҳои сомонии дар Аврупо ёфт шуда ва баъзе сиккаҳои дигар машғул шудааст. Ӯ яқоя бо сардори ин марказ Лутс Илиш доир ба сиккаҳои Чағонӣён, Бадахшон ва сиккаҳои шоҳи Хатлон Фаррухшоҳ мақола навишта нашр карданд [17; 18].

Сиккашиносони тоҷик дар омӯзиши сиккаҳои қадими кишвари ҳамсоя Афғонистон низ саҳм гузоштаанд. Д.Довудӣ ва шогирди ӯ Ф. Сафоев дар ҳафриёти бостоншаҳри Миси Айнаки Афғонистон

иштирок карда, зиёда аз 5 ҳазор сиккаи кушонӣ, сосонӣ, сосонӣ – кушонӣ ва яфталиро, ки ҳини ҳафриёт дар ин ёдгорӣ ёфт шуданд, мавриди омӯзиш қарор доданд ва бахшида ба онҳо як мақолаи калонро ба забони форсӣ чоп карданд.

Сиккашиносони тоҷик бо ҳамкасбонашон дар кишварҳои беруни, аз ҷумла Ӯзбекистон, Қазоқистон, Қазон, Москва, Санкт- Петербург, ш. Тюбенигини Олмон, Италия, Англия, Америка муқотибаи интернетӣ дошта, пайваста аз таҳқиқот ва дастовардҳои яқдигар бохабар мешаванд.

Дар асоси маълумоти дар боло оварда шуда мо бо боварӣ гуфта метавонем, ки бо шарофати сарсупурдагӣ ва кушишу ғайрати донишмандони тоҷик ва ғамхориҳои ҳукумат сиккашиносии тоҷик дар давари истиқлолият чӣ дар соҳаи чамъоварӣ ва нигоҳдошти сиккаҳо ва чӣ дар омӯзиш ва нашри онҳо ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, дар минтақа ва арсаи ҷаҳонӣ мавқеи сазоворро ишғол намуданд. Имрӯз мо барои инкишофи минбаъдаи сиккашиносӣ нерӯи басандаи илмӣ ва маводи таҳқиқотӣ дорем. Дастовардҳои беназири сиккашиносони тоҷик тӯҳфаи хубе мебошад ба 30 солагии истиқлолияти Тоҷикистон.

АДАБИЁТ

1. Давидович Е.А. История монетного дела Средней Азии XVII-XVIII вв. Душанбе, 1964.
2. Давидович Е.А. Клады древних и средневековых монет Таджикистана. М., 1979.
3. Давидович Е.А. История денежного обращения средневековой Средней Азии. М., 1983.
4. Довуди Д. Худжандский клад (15 - начало 16 в.). Душанбе, 1998.
5. Довуди Д. Денежное обращение древнего и средневекового Хатлона (V в. до н.э. – начало XX в. н.э.). Душанбе, 2006.
6. Довуди Д. Клад чаганианских дирхемов XI в. из Хисара. Душанбе, 2007.
7. Довуди Д. Находки древних греческих, римских, византийских и китайских монет в Таджикистане // Алмаата, Shygys, 1(9), 2008, 131-138.
8. Довуди Д. Монетные дворы Сельджуков в Мавераннахре. На русском, английском и туркменском языках. «Мирас», № 3 (35). Ашхабад, с. 2009, 66-79.
9. Довуди Д. Древние и средневековые монеты Дангары. Душанбе, 2014.
10. Довуди Д. Сиккаҳои Ҳисори Шодмон. Душанбе, 2015.
11. Довуди Д. Находки джучидских и чагатаидских монет в Таджикистане // Археология Евразийских степей. Нумизматика и эпиграфика. № 6, Казань, 2017, с. 149-158.
12. Довуди Д. Бухархударские, сасанидские и омейядские дирхемы Таджикистана. Душанбе, 2018.
13. Довуди Д. Рец. на А.В. Пачкалов. Золотая Орда по данным нумизматических источников. Москва, 2018 // Вестник МИЦАИ, вып. 28. 2018, с.123-128.
14. Довуди Д. Нумизматические памятники // Археологическая карта Таджикистана. Восейский район. Душанбе, 2020, с. 310-358, 368-375.
15. Довуди Д., Шарипов А. Клад кушанских монет из Вахшской долины. Душанбе, 2010.
16. Довуди Д., Шарипов А. Клады средневековых монет. Душанбе, 2011.
17. Довуди Д., Л. Илиш. Монеты Бадахшана в собрании Тюбингенского университета. «Сообщение» Национального музея Республики Таджикистан им. К. Бехзода, № 8, 2009, 98-116.
18. Довуди Д., Л. Илиш. Новые типы монет Чаганиана в Тюбингенском университете ФРГ // «Нумизматика Средней Азии», вып. IX. Ташкент, 2010, с. 67-73.
19. Довутов Д. Новый клад джанидских серебряных монет XVII в. из Гиссара. // АРТ, вып. 23, (1983). Душанбе, 1991, с. 309 – 331.
20. Зеймаль Е.В. Древние монеты Таджикистана. Душанбе, 1983.
21. Наршахӣ. Таърихи Бухоро. 1979, с.32-34.
22. Смирнова О.И. Каталог монет с городища Пенджикент. М., 1963.
23. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. М., 1981.
24. Шарифзода А. Ганчинаи Қӯлоб. Душанбе, 2019.
25. Dovudi D. Finds of Umayyad and Samanid Dirhams in Tajikistan – Hoards and Single Finds (8th – 11th centuries) // Kufic Coins. Symposium on Islamic numis-matics, from the 8th to the 11th century. At The Danish Insti-tute Damascus, Syria 5-7 nove-mber. Programme + Abstracts. Damascus 2007. p. 7-19.
26. Dovudi D. Finds of ancient greek, roman, Byzantine and Chinese coinse in Tajikistan. Алмаата, Shygys, 1(9), 2008, p. 127-131.

۲۷. داودی . باز یافت سکه های قدیم در ساحت بلستانی مس عینک در سال ۲۰۱۲ م.

۲۸. در کتاب «کوشهای اخیر در افغانستان» چاپ در کلب، جنوری ۲۰۱۳. ص. ۸۷-۱۱۸. هممعلقان جاوید محسن زاده و فرخ صغایف

۲۹. داودی . درآمدی بر پیدایش سکه سازی اسلامی در خلافت عرب بر ما وراء النهر ۱۱ خراسان پژوهی . سال دوم ، شماره ۲ ، پایز و زمستان ۱۳۷۹ ، ۲۰۰۰-۲۰۰۱ ، ص. ۱۵۱-۱۶۳.

Тасвири 1. 1- Дарики тиллоии ҳахоманишиӣ, а.5-4 п.м, аз минтақаи Кӯлоб; Сиккаи Лидия, тиллоии сафед, а. 6 п.м, аз н. Ш.Шоҳин (сурат аз мақолаи А.Шарифзода, Аҳбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон, № 3, 2021 гирифта шудааст.); 3- Сиккаи нуқрагии ҳахоманишиӣ, а.6-4 п.м., аз ҷануби Тоҷикистон; 4- тетрадрахмаи нуқрагии Искандари Македонӣ, а. 4 п.м., аз Файзобод.

РАЗВИТИЕ НУМИЗМАТИКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991-2021гг.)

В статье рассматриваются процесс, этапы и основные направления развития нумизматики в Таджикистане в годы независимости (1991-2021 гг.). Отмечается наличие нумизматических сведений в сочинении «Тарихи Бухоро» (история Бухары) таджикского автора X в. Наршахи и в других средневековых сочинениях. Как самостоятельная отрасль исторической науки нумизматика появилась в Таджикистане в советское время в 1930-х годах. Первые статьи о монетах, найденных в Таджикистане были опубликованы А.А. Фрейманом (1938 г.), О.И.Смирновой (1939 г.), А.А. Быковым (1945 г.) и М.Е. Массоном (1948 г.).

В годы независимости нумизматика Таджикистана продолжала развиваться. Этот период делится на два этапа. На первом этапе 1991-1998 гг., несмотря на политическую нестабильность и экономические трудности было опубликовано 9 статей по нумизматике. Подъём нумизматических исследований относится к второму этапу (1998-2021 гг.). На этом этапе было опубликовано 14 больших и малых монографий 130 статей по древним и средневековым монетам, найденным в Таджикистане. Автором 13 монографий (в том числе 5 в соавторстве является Д.Довуди. Автором одной монографии является А.Шарифзода.

Основными направлениями нумизматических исследований были: 1. Исследование и публикация кладов; 2. Исследование комплекса монет отдельных исторически сложившихся областей и районов; 3. Исследование и издание монетных комплексов городов; 4. Исследование монет по династиям.

Таджикские нумизматы активно участвуют в международных и республиканских конференциях, их статьи опубликованы в зарубежных журналах и сборниках.

Обращается внимание на подготовку молодых нумизматов.

Ключевые слова: Нумизматика, монеты, современные монеты, исламские монеты, клады, древние монеты, периодизация, Таджикистан, монография.

DEVELOPMENT OF NUMISMATICS IN TAJIKISTAN IN THE YEARS OF INDEPENDENCE (1991-2021)

The article examines the process, stages and main directions of the development of numismatics in Tajikistan during the years of independence (1991-2021). Numismatic information is available in the work of the Tajik author of the 10th century. Narshakhi «Tarikhi Bukhoro» (History of Bukhara) and in other medieval works. As an independent branch of historical science, numismatics appeared in Tajikistan during the Soviet era in the 1930s. The first articles about coins found in Tajikistan belonged to A.A. Freiman (1938), O. I. Smirnova (1939), A.A. Bykov (1945) and M.E. Masson (1948). During the years of independence, the numismatics of Tajikistan continued to develop. This period is divided into two stages. At the first stage of 1991-1998, despite political instability and economic difficulties, 9 articles on numismatics were published. Their author was D. Dovudi. The rise of numismatic research belongs to the second stage (1998-2021). At this stage, 14 large and small monographs and 130 articles on

ancient and medieval coins found in Tajikistan were published. The author of 13 monographs (including 5 in co-authorship) is D.Dovudi. The author of one monograph is A. Sharifzoda.

The main directions of numismatic research were: 1. Research and publication of hoards; 2. Research of a complex of coins historically formed regions and districts; 3. Research and publication of coin complexes of ancient settlements; 4. Study of coins by dynasties.

Tajik numismatists actively participate in international and republican conferences, their articles have been published in foreign journals and collections. Attention is paid to the training of young numismatists.

Keywords: Numismatics, coins, Sogdian coins, Islamic coins, hoards, ancient coins, periodization, Tajikistan, monograph.

Сведения об авторе:

Давлатходжа Довуди, доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела археологии и нумизматики Национального музея Таджикистана. Адрес: 734001, ш. Душанбе, проспект Исмоила Сомони, 11. Телефон: (+992) 2278477, (+992) 987605041, E-mail: dovutov@mail.ru

About the author:

Davlatkhoja Dovudi, Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher of the Department of Archeology and Numismatics of the National Museum of Tajikistan. Address: 734001, Dushanbe, Ismoil Somoni Avenue, 11. Telephone: (+992) 2278477, (+992) 987605041, E-mail: dovutov@mail.ru

СЕМЕЙНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ ТАДЖИКОВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Хасанова М.М.

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ

На протяжении многих веков таджики, как и другие народы Востока, обучались музыкальному искусству при помощи традиционной системы обучения «устод-шогирд» (мастер-ученик). Заметим, что эта система использовалась не только при обучении музыкальному ремеслу, но и другим видам художественного творчества. При этом система была эффективна как на этапе обучения профессии, так и в последующем ее совершенствовании.[1, с.103]

Уроки музыкального исполнительства сочетались с изучением трактатов по музыке великих средневековых энциклопедистов Востока таких, как Аль-Фараби, Ибн Сина, Джами и др. По существу письменные трактаты были для ученика практическим руководством по обучению музыке. Вместе с изучением письменных источников ученик осваивал профессию музыканта изустным путем, получая уроки музыкального исполнительства от устода-учителя. В результате многих лет обучения ученик становился, наконец, профессиональным музыкантом и, получив от устода наставление («фотиха») начинал самостоятельную творческую деятельность.[2, с.155]

Рассматривая феномен устод-шогирд, необходимо отметить роль семейной преемственности. Часто дети учителей сами становились учениками, подпевая или подыгрывая на музыкальных инструментах, они тем самым помогали отцу-устоду и одновременно осваивали азы профессии. В дальнейшем нередко создавались семейные ансамбли и образовывались целые династии музыкантов.

Отметим, что семейное музицирование, утраченное в последнее время, создавало гармоничную среду для всестороннего развития молодого поколения, определяло его дальнейшее культурное развитие и нередко становилось решающим фактором в выборе будущей профессии. Как отмечает М. Юлдашева, музыкальное воспитание в таджикской семье играло важную роль в формировании подрастающего поколения.[3, с. 95] Мы уверены, что возрождение этих традиций благотворно скажется на воспитании и мировоззрении каждого члена общества.

Вместе с тем, семейные традиции воспитания, как одно из основных направлений передачи преемственности в национальном музыкальном искусстве таджиков, в какой-то степени сохраняется и сегодня.[4, с. 44] Таким образом, проявляется важный механизм передачи художественного опыта через преемственность семейных традиций. Во многих таджикских семьях музыкальные традиции передавались из поколения в поколение, тем самым осуществляя их глубокую временную и историческую связь. Так, в творческой деятельности выдающихся музыкантов, таких как Содирхон Хофиз, Шариф Джураев, Боймухаммад Ниязов, Ахмад Бобокулов, Ханифа Мавлянова, Абдулло Назриев, Мусаввар Минаков, Одина Хошимов, Джурабек Муродов, Нукра Рахматова, Файзали Хасанов, Давлатманд Холов, Афзалшо Шодиев и мн. др. решающую роль в выборе профессии сыграли их деды, отцы, братья или другие родственники, которые были музыкантами[5]. В их доме не смолкала музыка и, естественно, дети, буквально впитывали в себя творческую атмосферу, можно сказать, с самого рождения. Все они став известными музыкантами, внесли огромный вклад в музыкальную культуру Таджикистана.

Другим примечательным явлением в таджикских семьях, где музыкальная деятельность передавалась по наследству, было ремесло изготовления музыкальных инструментов. Известно, что изготовление музыкальных инструментов и исполнительская деятельность во многом взаимосвязаны, поскольку для профессиональной деятельности народного музыканта-инструменталиста знание строения своего музыкального инструмента является необходимым условием в овладении инструментом. А также многие мастера-изготовители инструментов сами являются и исполнителями. Так, заслуженный работник культуры Таджикистана Мусаввар Минаков, дед которого занимался изготовлением музыкальных инструментов, а отец был изготовителем и собирателем музыкальных инструментов, сам стал не только музыкантом-исполнителем, но и мастером по изготовлению инструментов.

Примечательна также творческая семья Завкибековых - отец Гурминч был известным артистом театра и кино. Играл на различных музыкальных инструментах, в то же время собрал богатую коллекцию музыкальных инструментов, которые он привозил из разных местностей и стран мира, и которую начал собирать еще в пору юности. В дальнейшем, а именно с 1990 г. в его доме многие годы существовал Музей музыкальных инструментов Гурминча Завкибекова. Его экспозицию составили духовые, смычковые, струнные, ударные инструменты. Здесь есть банджо, сетары, рубобы, танбуры. Особая ценность коллекции – самый красивый Кашгарский сетар, который инкрустирован слоновой костью. Кроме того, в других помещениях музея размещены отделы, посвященные одежде, домашней утвари и предметам быта, которым уже более 400-500 лет.

Музей является местом проведения камерных концертов традиционной таджикской музыки, рок – и джаз – концертов с участием приезжих музыкантов. Здесь посетитель мог, путем интерактивной модели традиционных музыкальных инструментов, сначала собрать, как мастер («усто») инструмент, а затем музицировать на нем. Сын артиста – Икбол Завкибеков стал профессиональным музыкантом, обладающим игрой на многих музыкальных инструментах. Он участник известной музыкальной группы Далера Назарова.

Другой известный музыкант, певец, исполнитель таджикской традиционной музыки Народный гафиз Таджикистана Маъруфходжа Баходуров (1920-1996) был также мастером-изготовителем народных инструментов. Некоторое время он работал на фабрике по изготовлению народных инструментов в Ташкенте[6].

Таким образом, необходимо отметить, что преемственность в музыкальных семьях - явление довольно распространенное. Изучая биографии известных музыкантов можно заметить, что многие из них выросли в музыкальных семьях. И первые уроки музыки или обучения игре на музыкальных инструментах были получены от родителей или же близких родственников.

Так, примером продолжения семейных традиций в таджикской эстрадной музыке может стать семья певца, музыканта, создателя песен Кароматулло Курбонова. Отец певца - Аджик Курбонов очень любил народную музыку и привил своим детям любовь к песне и игре на традиционных таджикских музыкальных инструментах. Самым талантливым из детей оказался Кароматулло. Обладая хорошим музыкальным слухом, он рано увлёкся музыкой, пел таджикские народные песни под собственный аккомпанемент. После окончания университета он был принят в эстрадный ансамбль «Гульшан» солистом. Творчество Курбанова оставило неизгладимый след в таджикской эстрадной музыке. Несмотря на то, что певец рано ушел из жизни и не смог передать детям свое искусство, все же они стали продолжателями дела своего отца. Старший сын музыканта Мухаммадрафи Кароматулло, окончив Таджикскую национальную консерваторию им. Талабхуджи Сатторова, в настоящее время стал известным певцом, часто выступает с концертами. В его репертуаре звучат песни, которые пел его отец Кароматулло Курбанов, но уже в другой интерпретации.

Дочь певца Нозия Кароматулло также получила музыкальное образование. Она окончила Таджикский республиканский хореографический колледж имени Малики Собировой (2005), затем Индийскую консерваторию — отделение вокала и хореографии (2010). В творчестве детей, конечно, чувствуется огромное влияние их талантливого отца, и в то же время каждый из них обладает яркой неповторимой индивидуальностью.

Династия музыкантов Назаровых является одной из талантливых и успешных не только в Таджикистане, но и далеко за его пределами. Группа Далера Назарова на протяжении многих лет является популярной среди нескольких поколений любителей эстрады. Кроме того, Далер пишет музыку для фильмов. В репертуаре его племянника Парвиза Назарова, несмотря на то, что он живет в Казахстане, много таджикских и памирских песен. Сестра Парвиза Ситора также стала певицей. Вначале вместе с братом пела в дуэте Парвиз & Ситора. Все они являются потомками известного таджикского государственного и общественного деятеля, драматурга, сценариста, переводчика, режиссёра; министра культуры Таджикской ССР (1966—1979) Мехрубона Назарова. Конечно же, разносторонняя личность, каким был М. Назаров оказало огромное влияние на детей и внуков.

Нередко можно встретить преемственность поколений и в семьях профессиональных композиторов. Это - Фозил Солиев и его сын Азам Солиев, Шохназар Сохибов и его внучка Парвина Сохибова,

Шарофиддин Сайфиддинов и его дочь Джамиля Рустамова (Сайфиддинова), Суръат Халилов и его сын Джасур Халилов, Маджнун Баротов и его сын Равшан Баротов, и, конечно музыкальная династия Шахиди.

Зиёдулло Шахиди – один из первых профессиональных таджикских композиторов. Он оставил богатейшее музыкальное наследие, его произведения продолжают и сегодня звучать с различных сцен. Сын композитора Толиб, продолжая семейные музыкальные традиции, тоже посвятил свою жизнь музыке, окончил Московскую консерваторию по классу композиции у великого Арама Хачатуряна и стал всемирно известным композитором и дирижёром. Сын Толиба Шахиди – Табриз также получил профессиональное музыкальное образование и в настоящее время является президентом компании «Империя музыки» в России. Необходимо отметить, что он, являясь продюсером, пропагандирует творчество своих деда, отца, а также других талантов из числа таджиков мира. Например, начинающего пианиста, который живет в Швеции Самира Абдураззакова.

Из всего сказанного мы пришли к выводу, что возрождение семейных музыкальных традиций в настоящее время особенно актуально, как в духовной и нравственной сфере, так и в сфере воспитания детей, их общего и музыкального образования, расширения мировоззрения и в целом культуры. В настоящее время наряду со многими положительными моментами, все же ситуация в культуре, в частности музыкальной, вызывает тревогу и опасение[7]. Повсеместно наблюдается засилье низкопробной поп-музыки, которая заполонила эфир. Между тем, для знакомства и прослушивания классических образцов мировой музыкальной культуры, фактически нет места. Необходимо помнить о том, что музыкальное воспитание является важным средством формирования духовного облика человека. И здесь семья и семейные традиции могут послужить прочным фундаментом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизи Ф. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков. Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения. Глава 3. Новосибирск, 2009. – С. 103.
2. Рустамов Д. Особенности традиционной формы ученичества («устод-шогирд») в песенной музыкальной культуре Северного Таджикистана на рубеже XX – XXI вв. // Ученые записки. – Худжанд, 2011. – С. 155.
3. Юлдашева М. Музыкальное образование в Таджикистане (методология и история). Часть 2. – Душанбе, 1992. – С. 95.
4. Зубайдов А. История профессиональной деятельности народных музыкантов Таджикистана в 30-е - 80-е годы XX века. – Душанбе, 2019. – С.44.
5. Подробно см. во 2 главе работы Зубайдова А. История профессиональной деятельности народных музыкантов Таджикистана в 30-е - 80-е годы XX века. – Душанбе, 2019.
6. Расули А. Орифон харгиз намиранд. «Садои мардум». – 1998. - 10 января.
7. Кочергина Т. Музыкальные традиции в практике семейного воспитания. Международный педагогический портал <https://solncesvet.ru/> Дата обращения 9 ноября 2020 г.

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ В СЕМЬЕ ТАДЖИКОВ

В настоящей статье рассматриваются музыкальные традиции в современной таджикской семье. Долгое время обучение музыкальному искусству происходило при помощи традиционной системы «устод-шогирд» (мастер-ученик). И, конечно же, рассматривая феномен устод-шогирд, необходимо отметить роль семейной преемственности. Часто дети учителей сами становились учениками, подпевая или подыгрывая на музыкальных инструментах, они тем самым помогали отцу-устоду и одновременно осваивали азы профессии. На примере нескольких семейных династий показано влияние семейных музыкальных традиций на выбор профессии потомков.

Ключевые слова: музыкальные традиции, «устод-шогирд», таджикская семья, музыкант, профессия, воспитание.

MUSICAL TRADITIONS IN THE FAMILY OF TAJIKS

This article examines the musical traditions in the modern Tajik family. For a long time, musical art was taught using the traditional system «ustod-shogird» (master-student). And, of course, considering the phenomenon of ustod-shogird, it is necessary to note the role of family continuity. Often, the children of teachers themselves became students, singing along or playing along with musical instruments, thereby helping their father-ustod and at the same time mastering the basics of the profession. On the example of several family dynasties, the influence of family musical traditions on the choice of the profession of descendants is shown.

Key words: musical traditions, «ustod-shogird», Tajik family, musician, profession, education.

Сведения об авторе:

Хасанова Манзура Мухиддиновна, кандидат исторических наук, старший сотрудник отдела истории искусств Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел. 221 3742; manzura_h@mail.ru

About the author:

Khasanova Manzura Mukhiddinovna, Candidate of Historical Sciences, Senior Fellow of the Department of Art History at the Institute of History, Archeology and Ethnography named after V.I. A. Donish National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel. 221 3742; manzura_h@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВОЕННЫХ ОРКЕСТРОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Хасанова М.М.

Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ

Традиция использования музыкальных инструментов в военных действиях уходит своими корнями в глубокую древность. В войсках во время боевых действий при помощи музыкальных инструментов осуществлялись функции оповещения, сигналов, связи и управления. Позднее были созданы небольшие ансамбли инструментов, а в дальнейшем и военные оркестры. Военная музыка использовалась с целью воспитания патриотизма у солдат, для строевого обучения войск, поднятия духа воинов и для устрашения врага. Военные теоретики отмечали, что музыка дисциплинирует строй, а также имеет свойство воодушевлять военных. Так, первый русский военный теоретик полководец А. В. Суворов писал, что «музыка удваивает, утраивает армию». [2]

В большинстве странах мира военные оркестры существуют для музыкального сопровождения воинских ритуалов, общественных, культурно-массовых мероприятий, парадов, концертной деятельности.

В Таджикистане с 1992 г. начинает свою деятельность военно-духовой оркестр Министерства внутренних дел, которым до 2007 г. руководил дирижер Рушт Руштов, в последующие годы это обязательность была возложена на Курбонали Махмудова. Основу репертуара оркестра, составляют марши советских, русских и таджикских композиторов, инструментованные для духового оркестра, песни военно-патриотического и героического характера. Оркестр участвует в военных парадах, посвященных государственным праздникам, в торжественных церемониях, таких, как принесение присяги, встречи и проводы официальных лиц. [3]

Важное политико-просветительское значение в структуре Вооруженных Сил имеет Военный оркестр Министерства обороны. Еще в 1993 году при Военном училище был создан первый духовой оркестр Минобороны. Через год, 26 августа 1994 года, решением Совета Министров Республики Таджикистан эта структура была преобразована в Военный оркестр Министерства обороны. Отметим, что в самые тяжелые социально-экономические и военно-политические годы (1992-1997) оркестр участвовал во многих мероприятиях государственного значения и выполнял свои обязанности в полной мере.

В становление и развитие оркестра Национальной армии Таджикистана значительный вклад внесли руководители - подполковник А.С. Зинишин, старший лейтенант В. Шарифов, композитор З. Нишанов, военные музыканты Азатшоев, Х. Рузадоров, А. Миронов, В. Рамаданов, А. Додхудоев, Г. Халилов и другие. [5]

Военно-оркестровая служба Министерства обороны Республики Таджикистан функционирует в соответствии с Положением «О военно-оркестровой службе» и приказом Министра обороны № 66 от 1 апреля 2002 года «О создании структуры военно-оркестровой службы Министерства обороны Республики Таджикистан и совершенствовании ее службы и творческой работы». [1, с. 66]

Военно-оркестровая служба Министерства обороны - это централизованная система, которая управляет военно-профессиональной деятельностью военных оркестров Вооруженных Сил Республики Таджикистан. Кроме того, она оказывает им практическую помощь в обучении высококвалифицированных кадров, совершенствовании репертуара, а также обеспечивает учебными планами и рабочими программами. Основной задачей Военно-оркестровой службы Вооруженных Сил является содействие духовному и культурному развитию военнослужащих и гражданского персонала.

Работа этой службы направлена на воспитание моральных, психологических качеств, гуманности и патриотизма у личного состава Вооруженных Сил.

Репертуар военных оркестров часто пополняют произведения таджикских композиторов. Во время военного парада и при продвижениях роты почетного караула исполняются произведения таджикских композиторов З. Нишанова, А. Солиева, Ш. Пулоди, Р. Содикова и др. [6] Музыканты Военного оркестра сделали переложения нескольких произведений для военных оркестров и издали первый сборник маршей для военных оркестров.

Служба военных артистов ценится наравне с другими творческими работниками. Так, в 2011 году барабанщик ансамбля Курбонали Якубов и музыкант Холик Каримов были удостоены звания Народных артистов Таджикистана.

Министерство обороны особое внимание уделяет подготовке кадров для военного оркестра и для других подразделений и частей Вооруженных сил Таджикистана. С этой целью летом 2005 года был открыт факультет военных музыкантов при Военном институте Министерства обороны РТ. За время своего существования факультет добился значительных успехов в подготовке высококвалифицированных

кадров для военно-оркестровой службы. Факультет в основном готовит музыкантов, дирижеров оркестров, дирижеров военных оркестров и дирижеров военно-духового оркестра.

Что касается состава военных оркестров, то в него традиционно входят медно-духовые, деревянно-духовые и ударные инструменты. Среди медно-духовых инструментов используются такие, как трубы, тубы, валторны, тромбоны, альты, саксофоны, а группу деревянно-духовых составляют флейты, гобои, кларнеты, фаготы. В ударную группу входят литавры, большие барабаны, барабаны, треугольники, тарелки.

Однако в разных странах существует своя специфика в составе военных оркестров. Так, шотландская волынка использовалась в военных кампаниях британской армии последние 300 лет и даже была признана разновидностью оружия, служащего для поднятия боевого духа солдат.

Для военного оркестра Таджикистана особенностью является использование карнаев, которые очень эффектно выступают на различных мероприятиях. Известно, что карнай древнейший медно-духовой инструмент, распространенный в Средней Азии. В прошлом, благодаря мощному звуку, пересекавшему большие расстояния, карнай использовался как военный сигнальный инструмент для связи, оповещал о прибытии глашатаев, о начале войн, пожаров и др. масштабных событий. В то же время этот инструмент сопровождал парадные выезды шахов и военачальников. Кроме того, имея праздничное звучание, этот инструмент вдохновлял воинов.

Музыкант во время игры держит инструмент в наклонном положении раструбом вверх и, поворачиваясь, посылает звуки в разные направления. Используя эту особенность, музыканты военного оркестра Таджикистана выстроили целое представление, показывающее мощное звучание этого инструмента. Свое мастерство музыканты демонстрировали на военных парадах, посвященных государственным праздникам Таджикистана.

Военно-оркестровая деятельность Вооруженных сил Таджикистана развивалась и в воинских формированиях регионов республики. Региональные военные оркестры участвуют не только в парадах своих воинских частей, но и в проведении военного парада в г. Душанбе. В целом, военные оркестры, ансамбли песни и пляски, военные артисты региональных гарнизонов активно участвуют в таких мероприятиях, как День Независимости, День Вооруженных Сил Республики Таджикистан, День Победы, военные праздники, принесение военной присяги в частях и других структурах Минобороны Таджикистана.

Так, показывая свое мастерство оркестры региональных гарнизонов принимают активное участие в торжествах на высоком государственном уровне на главной площади им. И. Сомони столицы республики.

У истоков становления военного оркестра в Хатлоне стоял майор Гулов Давлатманд. Именно на основании его письма приказом министра обороны Республики Таджикистан в мае 2010 года личный состав военного оркестра Хатлонского гарнизона был переведен из войсковой части 07017 в состав комендатуры военного гарнизона. [1, с. 64]

Военный оркестр Хатлонского гарнизона начал свою работу 10 июня 2010 года. В начале деятельности оркестра в нем участвовали молодые офицеры Низомов Зикрулло и Шарипов Сомедин. Военный оркестр Хатлонского гарнизона является постоянным участником на торжественных мероприятиях области и республики. Во время этих представлений музыканты Объединенного военного оркестра в количестве 150 человек исполняют произведения на военную тематику, организуют плац-концерты.

В Хорогском гарнизоне военно-духовой оркестр состоял из одного офицера, пяти прапорщиков и десяти военнослужащих. Но, несмотря на малочисленность, коллектив активно принимает участие во всех политических, государственных и военных мероприятиях. Значительный вклад в становление и развитие военного оркестра Хорогского гарнизона внес капитан Мавлодод Сабзалиев.

20 ноября 1997 года был основан ансамбль песни и пляски Министерства обороны, который занимает в музыкальной жизни Национальной армии Таджикистана важное место [1, с. 67]. С момента основания ансамбль принимает участие во всех мероприятиях Министерства обороны Республики Таджикистан, национальных и профессиональных военных праздниках с красочными программами. На церемониях, когда в Таджикистан по линии Министерства обороны приезжают гости из других республик, ансамбль демонстрирует свое умение и мастерство, исполняя различные музыкальные композиции на военную тематику.

Солисты ансамбля Народный артист Таджикистана Акбар Мирраджабов, Заслуженный артист Таджикистана Хасан Хайдар, Заслуженный артист Таджикистана Курбонали Якубов приняли участие в нескольких международных конкурсах военно-патриотических песен. Так, например, солисты ансамбля заняли первое место на конкурсе, проведенном в 2006 году во Владикавказе (Россия).

За время службы музыкантами Военного оркестра были сделаны переложение нескольких музыкальных произведений для военных оркестров и, как было отмечено выше, был издан первый Сборник маршей для военных оркестров, что значительно расширил репертуар военных оркестров.

В последние годы военный оркестр Министерства обороны Республики Таджикистан традиционно участвует на всех концертах с участием лучших солистов страны во время празднования Дня Победы,

Государственной независимости Таджикистана, принимает активное участие в совместных учениях правоохранительных органов.

Министерство обороны особое внимание уделяет подготовке кадров для военного оркестра и для других подразделений и частей Вооруженных сил Таджикистана. С этой целью летом 2005 года был открыт факультет военных музыкантов при Военном институте Министерства обороны РТ. [1, с. 94] За время своего существования факультет добился значительных успехов в подготовке высококвалифицированных кадров для военно-оркестровой службы. Факультет в основном готовит музыкантов, дирижеров оркестров, дирижеров военных оркестров и дирижеров военно-духового оркестра.

Капитан Холназар Назаров, старший лейтенант Далер Шарипов и майор Далер Набиев сыграли большую роль в управлении и содержании факультета. Существенный вклад в развитие воспитательной работы факультета внесли офицеры - старший помощник начальника военных музыкантов - капитан Назаров Абдулмумин, старший преподаватель музыкальных дисциплин - старший лейтенант Амиров Шомиддин, командир роты - Капитан Ёров Асомуддин, заместитель командира личного состава - лейтенант Абдуллоев Умед, командир взвода - лейтенант Гуломов Мухаммад, начальник Учебного центра факультета военных музыкантов - старший лейтенант Рагимбердиев Масрур. Для организации и развития эффективной работы факультета, а также повышения квалификации преподаватели широко используют опыт отечественных и зарубежных специалистов. В подготовке молодых военных музыкантов Таджикистана особо следует отметить заслуги заслуженного артиста Российской Федерации подполковника Егорова Александра Геннадьевича.[4, с. 87]

Таким образом, за короткий исторический период - годы независимости, в Таджикистане формировался свой национальный военный оркестр. В настоящее время в рядах Вооруженных сил республики служат десятки высокопрофессиональных военных музыкантов, композиторов, дирижеров и солистов, которые выполняют все поставленные перед ними задачи на самом высоком уровне. Отметим, что Военный оркестр Вооруженных сил Таджикистана, как специальное штатное воинское подразделение, предназначенное для исполнения военной музыки, музыкальных произведений при строевом обучении войск, во время воинских ритуалов, торжественных церемоний, встреч и проводов высоких государственных гостей, а также для концертной деятельности профессионально выполняет свои функциональные уставные обязанности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурашитов Ф.М. Ташаккул ва рушди Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2017. – 144 с.
2. Замостьянов А. Суворов был необъяснимым чудом... К 275 –летию со дня рождения А.В.Суворова.- М.: Лепта Книга, Трейд сервис, 2006.- 400с.
3. Интервью с концертмейстером оркестра П. Марадасейновым.
4. 20 солагии Донишқадаи ҳарбии Вазорати мудофиа. –Душанбе, 2014. – 245 с.
5. «Ҷомии Ватан». - 2012, 20 феврал.
6. «Ҷомии Ватан. . - 2018. 21 феврал.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВОЕННЫХ ОРКЕСТРОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается история создания и деятельность военных оркестров Республики Таджикистан. В первые годы независимости за короткий период в республике стали функционировать военные оркестры, в задачу которых, как специальных штатных воинских подразделений, входило исполнение военной музыки при строевом обучении войск, а также во время проведения воинских ритуалов, торжественных церемоний, парадов, встреч и проводов высоких гостей, и для концертной деятельности.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, военный оркестр, репертуар, военная музыка, музыканты, музыкальные инструменты, воинские ритуалы.

ACTIVITY OF MILITARY ORCHESTRAS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The history of the creation and activities of military bands of the Republic of Tajikistan is considered in this article. In the first years of independence, in a short period of time, military bands began to function in the republic, the task of which, as special regular military units, was to control the battle, perform military music during combat training of troops, as well as during military rituals, ceremonies, parades, meetings and seeing off distinguished guests, and for concert activities.

Key words: Republic of Tajikistan, military orchestra, repertoire, military music, musicians, musical instruments, military rituals.

Сведения об авторе:

Хасанова Манзура Мухиддиновна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории искусств Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел. 221 3742; manzura_h@mail.ru

About the author:

МУҲИММΙΑТИ ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Салихочаева С.А.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Яке аз ҳавзаҳои муҳим дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошанд. Чун Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ қарор дорад, аз ин рӯ зарур аст, ки бо кишварҳои ин минтақа муносибати хуби дӯстӣ ва ҳамкорию ба роҳ монда бошад. Зарурати рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, зеро таъсири омилҳои зиёде сурат мегирад. Дар ин маврид пеш аз ҳама нақши омилҳои ҷуғрофӣ муҳим аст. Аз ҷиҳати ҷуғрофӣ кишварҳои мо, танҳо дар сурати дуруст ва босамар ба роҳ мондани муносибатҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонад дар самти сиёсати хориҷиаш ба ҷониби кишварҳои шимолӣ, хусусан Россия муваффақ бошад, зеро тамоми алоқаҳои Тоҷикистон бо кишварҳои шимолӣ аз ҷумла бо Федератсияи Россия тавассути кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қирғизистон ва Қазоқистон мегузаранд. [4; 25] Дигар ҷиҳати омилҳои ҷуғрофӣ ба пӯшида будани кишварҳои мо вобастагӣ дорад, яъне тамоми тарафҳои Тоҷикистонро дигар давлатҳо ихота намудаанд, ки зарурати убури онҳо барои расидан ба кишварҳои нисбатан дар дурӣ қарордошта ба вучуд меояд. Албатта ҳар як кишварро, хусусан кишварҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар ҳолати бунбаст қарордоштаро зарур аст, ки бо кишварҳои ҳамсоя муносибати дӯстона ва ҳамкорию ҳамҷонибаро ба роҳ монда бошад. Аз ин рӯ, чунин ҳолатро ба эътибор гирифта, Тоҷикистон ҷонибдори ҳарчи густариш бахшидани муносибатҳои худ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аст ва аз ҳамагуна лоиҳаҳои ҳамгироӣ дар ин самт дастгирӣ мекунад.

Омилҳои дигар рушди ҳамкорию бо кишварҳои Осиёи Марказӣ зарурати тақвияти бахшидани лоиҳаҳои ҳамгироӣ ташкил медиҳад. Чунин ба назар мерасад, ки дар ҷаҳони имрӯза тамоюли ба ҳам наздикшавии кишварҳо дар минтақаҳои мухталифи олам ҷараён дорад. Аз ин рӯ, лоиҳаҳои ҳамгироӣ дар шароити имрӯза барои кишварҳои Осиёи Марказӣ муҳим доништа мешаванд. [5; 13] Бинобар ин, яке аз ҷиҳатҳои муҳими сиёсати хориҷии Тоҷикистонро рушди ҳамгироӣ ва ҳамкорию минтақавӣ ташкил медиҳад. Дар шароити кунунӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди ҳамгироӣ ва ҳамкорию минтақавиро чун воситаи муассири ҳалли масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ тичоратӣ, фарҳангӣ экологӣ ва аз ҳама муҳим таъминии амнияти суботи минтақавӣ арзёбӣ мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон замони соҳибистиқлолии хеш ҳамеша таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии мардумони минтақаро дар пояи дӯстӣ ва ҳамкорӣ ҷонибдорӣ намудааст ва онро чун заминаи рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ кишварҳои минтақа медонад. Албатта, ҳамгироӣ ва ҳамкорӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ дар оянда метавонад рушди минтақаро на танҳо чун ҳудуди ҷуғрофӣ, балки ҳамчун умумияти сиёсӣ фароҳам наояд. Ба кишварҳои минтақа имконияти фароҳам меоварад, ки аз зарфиятҳои иқтисодӣ ва тичоратии ҳамдигар барои беҳтар сохтани вазъии иҷтимоӣ мардумонашон ва рушди иқтисодияшон истифода наоянд.

Дар Осиёи Марказӣ ҳамгироии минтақавӣ баъди пошхӯрии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ ва арзи вучуд кардани панҷ давлати мустақил – Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ёзбекистон, Туркманистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон – ба яке аз мавзӯҳои мубрами таҳқиқшаванда мубаддал гашт. Беш аз пеш эҳсос мегардад, ки манфиатҳои тараққиёти иқтисодӣ иҷтимоӣ минтақа зарурати роҳандозии кӯшишҳои муштараки тамоми кишварҳои Осиёи Марказиро дар роҳи беҳдошти зиндагии халқояшон ба вучуд оварданд. [5; 85]

Дар форуми иқтисодии Авруосиё, ки ханӯз моҳи апрели соли 2002 дар шаҳри Алмаато сурат гирифта буд, зимни суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба се масъалаи муҳимтарини Осиёи Марказӣ ишора карда буд, ки бе ҳалли онҳо пешрафти кишварҳои минтақаи номбурда аз имкон берун аст. [2; 333-334]

Аввалан, проблемаи азхудкунии захираҳои энергетикӣ, пеш аз ҳама, захираҳои барқи обӣ. Сониян, проблемаи, ки ба масъалаи зикршуда робитаи зич дорад, яъне истифодаи пурсамар ва оқилонаи об, ниҳоят, проблемаи иртиботот (коммуникатсия), интиқоли бемамониати мол, хизматрасониҳо, қувваи корӣ ва сармоя. То ба имрӯз дар ҳалли масъалаҳои зикршуда аз ҷониби давлатҳои қорҳои назаррас ба анҷом расида истодааст. Хусусан ҳалли баҳси обу энергетика миёни кишварҳои болооб ва поёноб аз ин дарак медиҳад, ки солҳои охир то ба як андоза ҳалли худро ёфта истодааст. Аммо ин масъалаҳои зикршуда ҳалли пурра ва ҳамҷонибонаи худро талаб доранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардааст, ки ҳалли ин проблемаҳо барои халқҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад ва дар танҳои ягон кишварҳои минтақа ба ин қор қодир нест. [3; 32] Бинобар ин, онҳо доир ба масъалаи дарёфти роҳҳои ҳамкорию зич бо

нияи ҳалли масъалаҳои муҳимми дар пешашон қарордошта бояд ҷиддӣ андеша кунанд ва барои аз миён бардоштани ҳама гуна монеаҳои сунъӣ ба таври қатъӣ тадбир андешанд, зеро чунин монеаҳо фақат бар зарари манфиатҳои халқҳои сокини минтақа ҳастанд.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ, минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳайси субъекти мустақили геосиёсӣ рушд меёбад. Аз сабаби доро будани минтақа ба сарватҳои ғанӣ ва захираҳои азими энергетикӣ он дар маркази таваҷҷуҳи давлатҳои абарқудрати ҷаҳон қарор дорад. Кишварҳои минтақа роҳҳои рушд ва раҳӣ аз бӯҳрони тӯлониро ҷустуҷӯи интиҳоб мекунанд, ки яке аз онҳо ҳамгирӣ аст [1; 133].

Давлатҳои Осиёи Марказӣ мушкилоти зиёди муштарак доранд, ки аз иқтисод оғоз гирифта, бо мавзӯи амният анҷом мегиранд. Дар шароити имрӯза кишварҳои минтақа ба ҷалби бештари худ ба равандҳои умумиҷаҳонӣ ҳамгирӣ, ҳалли масъалаҳои муносибатҳои дохилиминтақавӣ ва рабобит бо ҳамсоягони наздиктарин чун Афғонистон, Покистон, Эрон, Хитой, Ҳиндустон – манфиатдор мебошанд. Вале аз лиҳози сиёсӣ роҳандозии муколамаи созанда миёни давлатҳои минтақа муҳим доништа мешавад [6].

Дарвоқеъ, миёни Тоҷикистон ва баъзе аз ҳамсоякишварҳо аз он ҷумла Ўзбекистон ва Қирғизистон то ба имрӯз масъалаҳои сарҳадӣ ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтаанд. То ба солҳои охир ва гарм шудани муносибатҳо бо Ўзбекистон масъалаҳои сарҳадӣ яке аз масъалаҳои мушкили муносибати миёни ду кишвар буд, ки ҳар лаҳза эҳтимолияти зӯҳури низоро ба миён меовард. Баҳсҳои сарҳадӣ миёни ду кишвар хеле тезуганд буданд ва ҳатто ҷониби Ўзбекистон дар даврони ҳукумати И. Каримов тамоми сарҳадоти худро бо Тоҷикистон минакорӣ намуда буд. Хушбахтона бо гарм шудани муносибатҳои масъалаҳои баҳсии марзӣ миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон то як андоза ҳалли худро ёфтанд, агарчанде то ба ҳол демаркатсияи марзӣ миёни ин ду кишвар ба пуррагӣ сурат нагирифтааст.

Миёни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон низ то ба имрӯз марзҳои давлатӣ ба пуррагӣ демаркатсия карда нашудаанд, ки ҳар замон боиси сар задани низоъҳо дар сарҳадот шуда истодааст. Аз соли 1989 инҷониб дар қисмати марзӣ миёни вилояти Сӯғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Боткенти Ҷумҳурии Қирғизистон баҳси сарҳадӣ идома ёфта истодааст. То ба имрӯз дар ин ҳудуди марзӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон якҷанд низоъҳо ва задухӯрдҳои мусаллаҳона сурат гирифт, ки эҳтимолияти зӯҳури низои байнидавлатиро ба миён оварда буд. Хусусан ҳодисаи 13-14 марти соли 2019 бори дигар хушдор дод, ки масъалаи баҳсҳои сарҳадӣ ҳагалаб мебошанд ва метавонанд ба амнияти миллии кишварҳои минтақа хатари ҷиддӣ дошта бошанд. Аз он ҷумла, мавҷуд будани ҳолатҳои талафоти инсонӣ дар натиҷаи низоъҳои охир дар сарҳадоти миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон боиси муташанниҷ шудани муносибатҳои гардидаанд, ки то ба имрӯз ҳалли худро наёфтаанд. Низои мазкур бори дигар аз аҳамияти ҳамкорӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ дарак дод, зеро дар як муддати кӯтоҳ эҳсоси миллатгароёнаи ду тараф боло гирифт, ки метавонист заминаи зӯҳури низои мусаллаҳона гардад. Албатта ҳамагуна низои байнисарҳадӣ дар оянда метавонад заминае барои низоъҳои бузургтар бошад, зеро манфиатҳои нооромии минтақа зиёданд ва меҳоянд аз ҳамагуна имконият истифода намуда, нуфузи геополитикӣ ва ҳузури худро дар минтақа қувват бахшанд. Ахиран дар шабакаҳои иҷтимоӣ чунин хабархое, низ паҳн гардидаанд, ки сабабгори аслии низоангез шудани масъалаи сарҳадӣ миёни Қирғизистон ва Тоҷикистон дар моҳи марти соли 2019 нерӯҳои ҷосусии кишварҳои бузург мебошанд, ки меҳоянд вазъи сиёсиро дар Осиёи Марказӣ ноором намоянд. Хушбахтона, дар натиҷаи гуфтушунҳои дипломатии миёни давлатҳои масъалаҳои зухурнамуда ба таври осоишта ҳалли худро пайдо намуданд. Аммо, эҳтимолиятҳои аз нав зӯҳур кардани чунин муқовиматҳои сарҳадӣ ба пуррагӣ аз миён нарафтаанд ва ҳар замон метавонанд бо баҳонаи кӯчаке сар бизананд. Аз ин рӯ, кишварҳои ҳамсояро зарур аст, ки механизмҳои муассири пешгирии ингуна низоҳоро биандешанд ва масъаларо то ба охир ҳаллу фасл намоянд. Низои охири сарҳадӣ миёни Қирғизистон Тоҷикистон бори дигар нишон дод, ки баҳсҳои миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ набояд бо истифодаи қувва ва нерӯи ҳарбӣ ҳал карда шаванд. Аз якҷанд ҷиҳат пешгирии низоъҳои минбаъда дар минтақа зарур мешуморем:

- Аз ҷиҳати ҷугрофӣ минтақаи Осиёи Марказӣ макони зисти миллати халқиятҳои мухталиф мебошад, ки ҳамагуна низоъ дар он метавонад боиси зӯҳури миллатгароии канора гардад. Аз чунин ҳолат нерӯҳои манфиатҷӯ метавонанд ба манфиатҳои геополитикӣ ва геостратегии худ истифода намоянд.

- Мавҷудияти ҳаракатҳо ва созмонҳои мухталифи ифротгарой дар минтақа ва то як андоза ифротӣ шудани қисме аз ҷавонон дар кишварҳои Осиёи Марказӣ. Албатта, сар задани ҳар гуна низоъ барои ифротӣҳои минтақа як фазои мусоиде мегардад. Дар шароити имрӯза, хусусан пас аз ба қудрат расидани Толибон, ки эҳтимоли фаёлгардии созмонҳои ифротӣ ва террористиро ба миён овардааст зӯҳури низоъҳо дар дигар ҳудудҳои Осиёи Марказӣ таҳдиди ҷиддӣ мегардад.

- Кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ давлатҳои мебошанд, ки ба сармоягузори бештаре ниёз доранд. Аз ин рӯ, низоъҳои мусаллаҳона метавонанд вазъи иқтисодии ин кишварҳоро паст намояд ва боиси эҷоди монеа дар сармоягузориҳои минбаъда гардад.

Дар шароити имрӯза рушди ҳамкорӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҳарвақта дида муҳимтар мегардад. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки ин кишварҳо ҳангоми шарҳи консепсияи манфиатҳои миллии

хеш ба манфиатҳои ҳамсоягон низ таваҷҷуҳ намоянд. Набояд фаҳмиши манфиатҳои миллии як давлат дар Осиёи Марказӣ бар алайҳи манфиати давлати дигар ва ё миллатҳои дигари минтақа бошад. Танҳо ба ҳисоб гирифтани манфиатҳои тарафайн метавонад заминаи муҳимми рушди ҳамкориҳои минбаъда ва тақвият ёфтани лоиҳаҳои ҳамгирой дар Осиёи Марказӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Майтдинова Г.М. Центральная Азия в глобальных геополитических процессах в начале XXI века // Средний Восток в системе геополитических координат: прошлое, настоящее, будущее. - Душанбе, 2005. - С.133-142
2. Раҳмонов Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 4. Душанбе: Ирфон, 2002, С. 333 – 334.
3. Раҳмон Э. Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин / Э. Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, 1996.- 312 с.
4. Саҳифаи нави дипломатияи тоҷик. – Душанбе. «Ирфон», 2013, 160 саҳ.
5. Темуров Ф. С. Ҳамгирои минтақаи дар Осиёи Марказӣ: мушкилот ва дурнамои он (соли 1991 – нимаи аввали соли 2016). Душанбе, -2019, 181 саҳ.
6. Фармонова Д. Ж. Политическое, экономическое и культурное сотрудничество Республики Таджикистан с государствами Центральной Азии в период независимости (1992-2007 гг.): Автореферат кандидатской диссертации. - Худжанд, 2012.

ВАЖНОСТЬ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье отражен вопрос сотрудничества Республики Таджикистан со странами Центральной Азии, что является одним из важных направлений внешней политики страны. В современных условиях важна интеграция между государствами Центральной Азии. Особое внимание автор уделяет развитию интеграции между странами Центральной Азии. В частности, были проанализированы важные вопросы в сфере сотрудничества между странами Центральной Азии. Автор считает, важным развитие дружественных отношений между странами Центральной Азии и последствия любого конфликта опасными для региона. В статье предлагаются рекомендации по улучшению отношений между государствами Центральной Азии.

Ключевые слова: внешняя политика, Таджикистан, Центральная Азия, регион, сотрудничество, многосторонняя дипломатия, безопасность, интеграция, бассейн.

THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

This article reflects the issue of cooperation between the Republic of Tajikistan and the countries of Central Asia, which is one of the important directions of the country's foreign policy. In today's conditions, integration between the states of Central Asia is important. The author pays special attention to the development of integration between the countries of Central Asia. In particular, important issues in the field of cooperation between the countries of Central Asia were analyzed. The author considers the importance of development of friendly relations among the countries of Central Asia and stated that the consequences of any conflict will be dangerous for the region. The article offers recommendations to improve relations between the states of Central Asia.

Key words: foreign policy, Tajikistan, Central Asia, region, cooperation, multilateral diplomacy, security, integration, basin.

Сведения об авторе:

Солихходжаева Саидахон Анварходжаевна, кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры политологии Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, e-mail: sayakhon_89@mail.ru

About the author:

Solikhodzhayeva Saidakhon Anvarkhodzhaevna, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer, Department of Political Science, Tajik State University of Law, Business and Politics, e-mail: sayakhon_89@mail.ru

ВКЛАД ТАДЖИКИСТАНЦЕВ В ОСВОБОЖДЕНИЕ ЕВРОПЫ

Рахимзода Д.М.,

Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

На рассвете 22 июня 1941 г. гитлеровские полчища начали военные действия против Советского Союза. На мирные советские города и села, на железнодорожные станции, на военные объекты обрушились вражеские снаряды и бомбы.

Началось тяжчайшее испытание для советского народа. Советским людям предстояла задача защитить свою родину и именно поэтому войну против гитлеровских оккупантов называют народной.

Фашистские главари надеялись в течение полутора-двух месяцев разделаться с Красной Армией, так как рассчитывали на непрочность советского политического и общественного строя. «В прибалтийских странах, - говорилось в одном документе, - германским органам следует опираться на немцев; использовать в интересах Германии противоречия между литовцами- грузинами, армянами, татарами и русскими.».[5]

Народы Средней Азии и Казахстана гитлеровские заправила оценивали как «отходы расового хаоса», видели в них представителей «восточного варварства». В качестве идеологического оружия они использовали выброшенные на свалку истории лозунги панисламизма и пантюркизма, выдвинув идею создания буржуазно-националистических марионеточных мусульманских государств.

Однако уже первые недели войны показали полную несостоятельность гитлеровских расчетов и подтвердили мудрость ленинской национальной политики. В условиях суровых испытаний народы СССР превратились в единую братскую семью.\

В дни войны, в период грозной опасности Коммунистическая партия направила к единой цели усилия многонациональных народных масс на фронте и в тылу, вдохновила их на ратные и трудовые подвиги.[5,с.22]

На призыв нашей партии и Советского правительства встать на защиту социалистического Отечества откликнулся весь народ. Не было в нашей огромной стране уголка, где с первых же часов войны, как только радио принесло тревожную весть о вероломном нападении фашистов, люди не произнесли бы горячих слов преданности партии и готовности идти в бой за Родину. Таджикский поэт Хабиб Юсуфи в первый день войны написал:

« Настало время, мой калам, отныне стань
Острей меча!
Настало время, песнь моя, рази и бей,
Гремя, как гром,
Чтобы грозой пастишь врага, чтоб уничтожить
Начала,
Чтобы засох его арык и чтобы рухнул
Вражий дом.»

Как и весь советский народ, трудящиеся Таджикистана были готовы бороться против врага . В стране проводились большое количество раз митингов и собраний, на этих собраниях народ заявили о своей готовности отдать все силы на борьбу с врагом , работать за нескольких , для того чтобы обеспечить Красную Армию всем необходимыми вещами.

«Все для фронта , все для победы!» Этот лозунг характеризовал напряженное состояние страны в войне и формулировал цели и задачи в этот период. Защита Отечества стала священным долгом каждого советского человека.

«Весть о нападении гитлеровских захватчиков на нашу Родину застало меня на Памире,- вспоминает бывший первый секретарь обкома комсомола ГБАО И.Бурханов.- Помню, какой священной ненавистью горели глаза моих земляков, как внимательно вслушивались мы в каждое сообщение о положении дел на фронте, который, казалось бы, был так далеко - за тысячи верст Хорога. Но все мы- таджики и русские, белорусы и узбеки, якуты и украинцы были сыновьями одной матери нашей великой страны. Силу несокрушимого братства, нравственное и духовное величие советского народа раскрыла перед всем миром эта тяжелая пора испытаний огнем войны».

О готовности отдать свои силы и знания, а если понадобится, то и жизнь делу защиты Родины свидетельствует тот факт, что сотни тысяч людей, не дожидаясь мобилизации, подавали заявления о добровольном зачислении их в действующую армию.[5,с.25]

Во все районные, городские и областные военкоматы страны подавались такого рода заявлений. Они были написаны по - разному : одни кратко, другие пространно и требовательно. Но смысл был один-срочно на фронт, на передовую. Вот что написал бывший второй секретарь Ура-Тюбинского райкома комсомола Сайфулло Умаров. «Прошу отправить меня на фронт, обязуюсь честно и добросовестно выполнять боевые задания командования, биться до последней капли крови за Советскую Родину и

оправдать высокое звание комсомольца». «Я, Гульмирзоев Карим, рождения 1922 года, допризывник, возмущен наглой вылазкой фашистских банд. Желая направиться в Действующую армию для защиты своей любимой Родины. Прошу в моей просьбе не отказать. 24 июня 1941 г. К.Гульмирзоев ».[5]

Добровольцами ушли на фронт десятки рабочих сталинобадского завода им. Орджоникидзе. Среди них были и опытный мастер своего дела Узбек Ходжаев и ученик, воспитанник завода Едгар Рузиев, молодые рабочие Александр Белоусов, Андрей Клименко, Нормакмад Турсунов и др.

Настойчиво требовали отправки добровольцами на фронт и славные дочери Таджикистана. В первый день войны в Сталинобадский военкомат поступило заявление от 19 девушек-комсомолок.

В заявлении работницы душанбинского телеграфа Т.Белозеровой было сказано: «Во время гражданской войны брат и сестра мои были добровольцами в РККА на передовых позициях. Теперь очередь моя. Прошу отправить на фронт для защиты нашей Родины от фашистских гадов».

Только за одни сутки в военный комиссариат Сталинабада поступило двести заявлений от женщин, в которых они изъявили желание сражаться против фашистов. К 7 июля 1941 г. В гор военкомат столицы поступило 2503 заявления от добровольцев, в том числе от 745 женщин.[5,с.27]

Первые удары гитлеровцев приняли на себя советские пограничные войска. Опьяненные легкими успехами на Западе, враги столкнулись на нашей границе с решительным сопротивлением. «Триумфального шествия, как это было во время западной кампании, на нашей земле у фашистов явно не получилось. Пограничники мужественно защищали границу, проявляя при этом исключительную стойкость и массовый героизм.

Многие таджики, призванные в армию в предвоенные годы, служили в пограничных округах и поэтому встретили войну на границе. Им первым выпали суровые испытания. Некоторые из них погибли в этих боях, а другие прошли на боевой путь, принимали участие в изгнании немецко- фашистских оккупантов с советской земли.

Бессмертной славой покрыл себя небольшой гарнизон Брестской крепости. Гитлеровцы, переправившись через реку Буг, надеялись быстро сломить нашу оборону. Но защитники стояли насмерть и приковали к себе крупные силы фашистов. Их героическая почти месячная оборона крепости- одна из легендарных страниц в летописи Великой Отечественной войны ».

Среди тех, кто первым принял здесь бой с фашистами, были и наши земляки. Орудие командира артиллерийского расчета 125-го полка Ленинабада Махмаджана Абдувалиева било прямой наводкой по фашистам. Командир батальона В.Шабловский приказал Абдувалиеву уничтожить вражеские артиллерийские склады. Задание командира было выполнено. Абдувалиев принял участие в тяжелом, кровопролитном бою под Кобриным. Герой был на фронте с первого и до последнего дня войны- начал ее в Бресте и закончил в Берлине.

В Брестской крепости служил пулеметчиком в 222-м стрелковом полку Канибадамец Ақобир Махмудов Рассвет 22 июня 1941 г. Застал его с товарищами на самой границе.

Героизм и отвагу показали солдаты с Ленинабада Сергей Даниелян, Агарон Акунц, Ашот Мкртычян, Вартан Петросян и др. в сражении под Ла-Кальметт. Совместно с французскими партизанами сражался Кодир Рахимов. В своих воспоминаниях он пишет: «Родился в 1924 году в древнем таджикском городе Худжанде. Окончил в 1943 году военное училище, получил военное крещение под Смоленском. После тяжелого ранения попал в плен. Совершил побег из лагеря военнопленных и оказался во Франции, оккупированной гитлеровцами, недалеко от города Атлаксон, в окрестностях города Флере (Нормандия). Там я встретился с партизанами-поляком Адамом Вайтолой и французом Лусьяном. С их помощью я попал в партизанский отряд, командиром которого был Поль Саньес...»[4]

Мы действовали в окрестностях Флере, закладывали взрывчатки и мины на дорогах, под мостами, по которым двигались фашистские войска и их обозы. Вместе с французами в нашем интернациональном партизанском отряде сражались поляки, русские, таджики и киргизы»

Кроме всех выше перечисленных в ряду молодых воинов таджикистанцев служили родине и защищали нас огромное количество добросовестных молодых людей которые похоронены на землях Европы и судьба которых неизвестно нам всем или очень мало написано о них такие как:[1]

Бекмуратов Турсун 1900 –го года рождения, родился в Чкаловский район Ленинабадской области. Призван в Советскую Армию г. Ленинабад. Погиб в бою, февраль 1945 г. Похоронен в д.Фогельзанг г. Айзенхюттенштадт Германия; Ключарев Евгений Гаврилович родился 1925, г.в Ашхабаде в Туркменистан. Был призван в Советскую Армию в 1942, года из города Канибадам. Погиб в бою, в марте 1945 года. Похоронен в Раба-Шебеш в Венгрии; Мирходжаев Мирали родился в 1920, году в Пролетарский район Ленинабадской области. Призван в Советскую Армию Пролетарским районом, младший сержант. Погиб в бою, февраль в 1945 году.Похоронен в Пруст Поморское воеводство Польша.[1]

ЛИТЕРАТУРА

1.Каландаров И.К./Книга Памяти Республики Таджикистан. Душанбе-1997.-С.-67-71-75

2.Масов Р.М./История Таджикского Народа. Новейшая история (1941-2010). – Т.5. - Душанбе, 2011.-С. 39-46-50

3. Набиев В.М. //Вклад молодых-воинов Таджикистанцев в освободительной миссии Красной Армии. Таджикистан в Великой Отечественной Войне 1941-1945 гг. – Душанбе: Дониш, -2015.–С.75-83.
- 4.Секретов А.Н. Участие воинов Таджикистана в освободительной миссии Советской Армии в годы Великой Отечественной войны//Советский Таджикистан в Отечественной войне (1941-1945 гг.). - Душанбе: Дониш, 1975.-С.67-79.
- 5.Сечкина П. П. //Доблестные сыны Таджикистана на фронтах Отечественной Войны (1941-1945 гг.) Душанбе«Дониш»-1980. - С.21-36.

ВКЛАД ТАДЖИКИСТАНЦЕВ В ОСВОБОЖДЕНИЕ ЕВРОПЫ

В статье рассматривается вклад таджикистанцев в освобождение Европы. С первых дней войны на призыв Советского правительства встать на защиту Отечества откликнулся весь народ. Этому свидетельствует тот факт, что сотни тысяч людей, не дожидаясь мобилизации, подавали заявления о добровольном зачислении их в действующую армию. Среди них были Едгор Рузиев, Нормакмад Турсунов и Махмаджан Абдувалиев который начал воевать в Бресте и закончил в Берлине.

Представители таджикской молодежи бок о бок с другими представителями нации и народностей Советского Союза внесли значительный вклад в дело освобождения народов Европы от гитлеровской оккупации. На польской земле совершил подвиг Комсорг роты Мирзо Бабаджанов.

Благородная Польша помнит своего отважного освободителя Малика Ашурова, известного среди польских партизан под именем Иван-таджик.

Также мужественно сражались таджикистанцы с бойцами сопротивления во Франции, Италии и других странах Западной Европы.

Кроме в выше перечисленных в ряду молодых воинов таджикистанцев служили родине и защищали нас огромное количество добросовестных молодых людей которые похоронены на землях Европы и судьба которых неизвестно нам всем или очень мало написано о них.

Ключевые слова: фашизм, Европа, Австрия, победа, Маутхаузен, подвиги, плен, Германия, сопротивления, концлагерь, сопротивления, партизаны, добровольцы, Мирзо Бабаджанов, армия, артиллерия, Брестская крепость, Триумфальное шествие.

CONTRIBUTION OF TAJIKS TO THE LIBERATION OF EUROPE

The article examines the contribution of the Tajik people in the liberation of Europe. From the first days of the war, the entire people responded to the call of the Soviet government to stand up for the Fatherland. This is evidenced by the fact that hundreds of thousands of people, without waiting for mobilization, submitted applications for their voluntary enlistment in the active army. Among them were Yedgor Ruziev, Normakhmad Tursunov and Makhmajan Abduvaliyev, who started fighting in Brest and finished in Berlin. Representatives of Tajik youth, side by side with other representatives of the nation and nationalities of the Soviet Union, made a significant contribution to the liberation of the peoples of Europe from Nazi occupation. Mirzo Babadzhanov, the company's Komsomol commander, performed a feat on Polish land. Noble Poland remembers its brave liberator Malik Ashurov, known among Polish partisans under the name Evan-Tajik. Tajik fighters also courageously fought with resistance fighters in France, Italy and other Western European countries. In addition to the above-listed young Tajik soldiers, a huge number of conscientious young people who are buried in the lands of Europe and whose fate is unknown to all of us or very little has been written about them served the motherland and protected us.

Keywords: fascism, Europe, Austria, victory, Mauthausen, exploits, captivity, Germany, resistance, concentration camp, resistance, partisans, volunteers, Mirzo Babajanov, army, artillery, Brest Fortress, Triumphal procession.

Сведения об авторе:

Рахимзода Дилнозаи Мирзорахим, старший преподаватель факультета истории, кафедра истории и международных отношений ТГПУ имени С. Айни.

About the author:

Rahimzoda Dilnozai Mirzorahim, the head teacher of the faculty of history, history and international relations department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini.

ЧОЙГОҲИ ИЛМИ НУЧУМ ДАР ОСОРИ ИБНИ СИНО

Каримов Р.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Мусулмонон пеш аз асри аббосӣ бо илми нучум ошноӣ надоштанд. Он ҷӣ дар ин замина доштанд ҳамон танчим буд. Мақсуд аз танчим нигаристан ба аҳволи қавокиб, ҳаракат ва аҳкоми онҳо, барои таъйини хусуф ва қусуф, иртиботи авзои қавокиб бо ҳодисаҳои олам ба ҳисоб мерафт. Барои иттилоъ аз соати саъд, ваъи оянда ва ҷангу сулҳ, борону сойири падидаҳо бо он ки дини ислом танчиму ситорабиниро

манъ карда буд истифода бурда мешуд. Бо вучуди ин халифаҳо ва махсусан аббосиҳо ба он таваҷҷуҳи фаровон доштанд ва бо мунаҷҷимон «дар бисёре аз аҳволи идорӣ, сиёсӣ ва амалӣ, ки аз оқибати он бим доштанд машварат мекарданд ва аз онҳо меҳостанд то дар ҳалли фалак ва уқсуруноти кавокиб назар кунанд. Сипас, бар он минвол амал мекарданд. Ҳамчунин, бемориҳоро бар муқтазои ҳоли фалак муолиҷа мекарданд ва пеш аз пардохтан ба ҳар коре ҳатто ғизои хурдан ва ба дидори дигарон рафтанд ба саъд (бахосият) ва наҳси кавокиб менигаристанд».[13, с.363]

Яъне, яке аз сабабҳои асосие, ки хулафоро ба тақвияти илми нучум водошт ҳамин буд. Иллати дигар анҷоми фароизи динӣ ба ҳисоб мерафт. Аз назари вақтшиносӣ, ки мусулмононро ба таҳсил вомедошт. Ховаршинос Нолину дар китоби худ «Таърихи нучуми исломӣ» мегӯяд: «бар ҳар мусулмоне вочиб буд, ки вақти намозро, ки ба ихтилофи макон ва замон тағйир мекард бишносад. Мусулмон мебоист, ки дар ҳангоми намоз рӯ ба ҷониби қибла кунад пас бояд ҷиҳати қибларо бишносад ва ин худ асосёфта бар ҳалли масъалае аз масоили илми ҳайат аст ва ба мусосоти қурравӣ марбут мебошад низ чунин аст рӯза доштан ва рӯза кушодан дар моҳи рамазон, ки мусулмононро ба муҳосибот фалакӣ бармеангезонад ин аҳкоми шаръӣ дар бораи рӯза мунаҷҷимони мусулмонро бар он доштааст, ки дар бораи масоили душвор вобаста ба рафияти ҳалол ва аҳволи шафқ ба ҷустуҷӯ бархезанд ва ба ҳамин ҷиҳат дар ин бора пешгиратҳое карданд ва муҳосибот ва равишҳои тозае оварданд, ки миёни юнониён ва эронӣҳо қадим собиқа надошт».[12, с.285-286]

Мусулмонон маълумоти нучумии худро аз китобҳои ҳандасӣ ва ирфонӣ дарёфт карданд. Дар аҳди Маъмун муҳимтарин китоби нучумӣ, аз ҷумла китоби «Синди Ҳинд»-и бузург, «Ал-маҷастӣ»-и Батлимус ва ғайра ба арабӣ тарҷума шуданд. Уламои исломӣ танҳо ба нақли осори гузаштагон напардохтанд, балки ҳатоҳои ононро низ ислоҳ карданд ва матолиби бисёре бар он чи онҳо оварда буданд афзуданд. Мусулмонон нахустин касоне буданд, ки ба тариқаи илмӣ тавонишанд тӯли як дараҷа аз хати нисфи анҳорро таъйин кунанд. Аввалин бор усули расм бар сатҳи қураро шинохтанд ва ба қурравӣ будани замин ва давроти он ба гирди меҳвараш қойил шуданд. Кусуф ва ҳамидағӣ будани майли фалак-ал-бурҷро сабт қаранд ва дар солшуморӣ низ қадамҳои бузург бардоштанд. Инчунин, барои анҷоми ин мақсид расадхонаҳои ҷанде бино карданд ва барои тарсиди кавокиб олоти дақиқе ихтироъ намуданд. Машхуртарини ин олоти дақиқ устурлоб аст, ки ба саъй ва диққати онон ислоҳ шудааст. Ва аз ин ҷо буд, ки илми фалак дар назди мусулмонон ба сурати илми истикрӯӣ даромад ва ҳол он ки қиблаи назарӣ буд.

Аз далелҳои бартариашон дар ин илм як вожаҳои нучуми арабӣ аст, ки дар асрҳои миёна ривоч дошт ва имрӯз низ маъмул аст. Ин вожаҳоро мунаҷҷимони мусулмон ба қомуси нучуми Аврупо ворид қарданд. Аз қабилӣ: Albadran, Altaref, Caph, Amab, Vega, Deneb ва ғайра.

Абӯабдуллоҳи Баттанӣ яке аз ситорашиносони машҳури асрҳои миёна мебошад. Ӯро Батлимуси араб гӯянд. Баттанӣ дар нучум назариёти муҳиму тоза овардааст ва таҳқиқоти тоза ва пурарзиш дар заминаи нучум ва ҷабру мусалласот (тригонометрия – як қисми геометрия, ки дар бораи таносуби тарафҳо ва кунҷҳои секунҷаҳо баҳс мекунад) анҷом дода, ба расади кавокиб машҳур аст. Чунонки ҳеҷ кас аз ҳамасрон ва муосирони ӯ дар тасҳеҳи расади кавокиб бад-он поя, ки ӯ расидааст, нарасид ва дар асрҳои баъдӣ низ чунин касе наомад.

Ба маълумоти Фохури Ҳино Баттанӣ ҳаракати нуқтаи дунбро нисбат ба замин таъйин қард ва андозаи ду эътидоли сифлӣ (поёнӣ) ва шунӯӣ ва майли фалаки ал-бурҷро нисбат ба маъдали ал-наҳор ислоҳ намуд. Тӯли соли шамсиро ба диққат ҳисоб қард. Ҳамчунин ӯ аз касоне аст, ки мавқеи бисёре аз нучумро муайян намуд ва поре аз ҳаракати моҳ ва сайёраҳоро тасҳеҳ қард. Бо Батлимус, ки авҷи шамсиро собит медонист муҳолифат варзид ва собит қард, ки авҷи шамсӣ тобеи ҳаракати тақдими эътидолин аст. Натиҷа гирифт, ки муодилаи замон ба кундӣ бо гузашти рӯзгорон тағйир мепазирад».[13, с.365]

Ал-Хоразмӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад Котиб дар рисолаи худ «Мафотех-ул-улум» оид ба тавсифи илми нучум пардохта, менависанд, ки илми нучумро ба арабӣ «танҷим» ва ба юнонӣ «астрономия» гӯянд, ки «астро» маънои ситора ва «номия» маънои донишро дорад. Илм дар бораи ситораҳо ё илми ситорашиносӣ аст».[2]

Ба иттилои Х.Ф. Абдуллозода «миёнаи ҳазораи то милод зарурати мурағбат сохтани феҳристи ситораҳо ба миён омад. Арзиши илмӣ тартиб додани феҳристи ситораҳо барои ҳалли фасли ҷанди масъалаҳои астрономияи амалӣ (аз ҷумла, барои ҳисоби вақт ва геодезия) ба ҳамагон маълум аст. Донистани ин, ки оё ситораҳои осмон ҷойи худро иваз мекунанд ё не, дурахшонии онҳо тағйир меёбанд ё не, аз муҳимтарин масъалаҳои илми астрономия аст. Ҳалли фасли ин масъалаҳо аз замонҳои қадим диққати аҳли илмро ба худ ҷалб менамуд. Нахустин феҳрист (каталог)-и ситораҳо аз ҷониби астрономи чинӣ Ши Шан (а. IV пеш аз милод) мурағбат шуда буд, ки дар он 809 ситораҳо дар 122 бурҷҳои осмон (гурӯҳи ситораҳо) тасвир ёфтаанд. Хушбахтона ин феҳрист то замони мо расидааст».[1, с.14]

Ё худ муҳаққиқ қайд мекунад, ки ба тартиб додани феҳристи ситораҳо олимони Юнони Қадим ва асримиёнагии Шарқи мусулмонӣ машғул шуда, дар ин самт асарҳои арзишмандеро мурағбат намудаанд. Яке аз онҳо феҳристи Гиппарх (а. II пеш аз милод) мебошад, ки дар он тасвири 46 бурҷҳои осмон, тӯли эклиптикӣ ва қадри зиёда аз 850 ситораҳои собита барои соли 128 то милодӣ зикр шудааст. Он танҳо дар охири асри XIX ҳангоми таҳлили нусхаҳои хаттии матнҳои юнонии мазмунан астрономӣ дарёфт шуд ва

бори аввал аз ҷониби муаррихи илм Ф.Болл таҳқиқ шудааст. Муҳаққиқон ба қимати илмӣ феҳристи ситораҳои собитӣ Гиппарх баҳои баланд доданд. Дар асоси феҳристҳои олимони Юнони Қадим (Эратосфен (асри III пеш аз милод), Тимохарис, Гиппарх, Менелей (а. I пеш аз милод)) ва мушоҳидаҳои шахси Птолемей феҳристи 1022 ситораҳои собитро барои соли 138 мурағтаб сохтааст, ки он дар китобҳои VII-VIII «Ал-маҷистӣ» оварда шудаанд. Птолемей тасвири 48 бурҷҳои нимкураҳои шимолӣ, ҷанубӣ ва бурҷи дувоздаҳгонаро овардааст. Бояд зикр кард, ки ҳамакнун ҳамон 48 бурҷҳои осмонӣ ба 88 бурҷҳо қисмат шудаанд. [1, с.15]

Дигар ин ки ба маълумоти Х.Ф.Абдуллозода ба шакли қаҳрамонҳои асотирий, ҳайвоноти паррандагон ва дигар ашёҳо тасвир намудани бурҷҳои осмон ба юнониёни қадим тааллуқ дошта, ин суннати юнониён минбаъд дар осори олимони Шарқ риоя шудааст. Мардумон ва қавмҳои олам ба бурҷҳои осмон номҳои гуногун додаанд. Масалан, ҳафт ситораи равшани Дуббӣ Акбарро мисриёни қадим Гиппопотам (Баҳмут), чинӣҳо Пе-Ту (як навъ зарфе барои андозакунӣ ғалла), арабҳо Баннот-ун-Наъш (духтарони Наъш) номидаанд. Туркҳо онро шабех ба аспӣ бастае донистаанд, ки дар гирди яккамех (ситораи Қутбӣ) давр мезанад. [1, с.191]

Дуббӣ Акбар (аз арабии «дубб» – хирс ва «акбар» – калон) ба тоҷикӣ аз арабӣ иқтибос шудааст ва дар байни мардуми тоҷик муродифҳои дигарӣ он низ истифода мешавад. Масалан: Ҳафтдодарон (дар гузаштаи қадим «Ҳафтвавранги меҳин»), Ҳафттахт, Фирӯзаташт ва Баннотуннаъш аз ҷумлаи онҳост. [6]

Арзиши илмӣ доштани феҳристи ситораҳоро олимони Шарқи асри миёнагӣ ба хубӣ дарк менамуданд. Аз асри IX ва минбаъд дар осори нучумии онҳо феҳристи 48 бурҷҳои (ба монанди Птолемей) фалакӣ ба назар мерасанд, ки аз онҳо одатан 21-тояш дар нимкураи шимолӣ, 15-тояш дар нимкураи ҷанубӣ ва 12-тояш дар бурҷи дувоздаҳгона (минтақатулбурҷ) ҷойгиранд. Номҳои ин бурҷҳо ба ин заил аст:

1. Шимолӣ: Дуббӣ Асғар, Дуббӣ Акбар, Тиннин, Қафоус, Авво, Фака, Ҷосион Аллорақабият, Луро, Дачоча, Зотулқурсӣ, Бирсиус, Мумсикулинон, Ҳавво, Ҳайатул ҳавво, Саҳм, Уқоб, Дулфин, Фараси аввал, Фараси сонӣ, Андрумидо (Андромеда), Мусаллас.

2. Бурҷҳои дувоздаҳгона (Минтақат-ул-бурҷ): Ҳамал, Савр, Ҷавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мизон, Ақраб, Қавс, Ҷадӣ, Далъ, Ҳут (ниг. расми 20). Ҷанубӣ: Қитас, Ҷаббор, Наҳр, Арнаб, Қалби Акбар, Қалби Муқаддам, Шучоъ, Сафина, Кос, Ғуроб, Қантурс, Сабаъ, Миҷмара, Иқлили Ҷанубӣ, Ҳути Ҷанубӣ». [1, с.192]

Чунон ки мебинем, номи аксари бурҷҳои мазкур арабӣ буда, дар баъзе аз рисолаҳои мутафаккирони Шарқ, дар баробари номҳои арабии бурҷҳо, номҳои тоҷикии онҳо низ зикр шудааст. Масалан, Берунӣ дар «Китоб-ут-тафҳим», дар баробари номҳои арабии бурҷҳои осмон, номҳои тоҷикии ҳамаи 48 бурҷҳои мазкурро оварда, аз ҷумла ба саволи «Суратҳои шимолӣ кадоманд?» чунин ҷавоб гуфтааст: «Сурати нахустин Дуббӣ Асғар, ай Хирси Хурд ва сурати дуввум Дуббӣ Акбар, ай Хирси Бузург... Ва сурати бисту якум Мусаллас, ай Сесӯ». [4, с.70-71] Номҳои тоҷикии бурҷҳои дувоздаҳгона чунинанд: Барра, Гов, Дупайкар, Харчанг, Шер, Хӯша, Тарозу, Қаждум, Камон, Бузғола, Дӯл, Моҳӣ.

Дар ин ҷо як нуктаро низ қайд кардан бамаврид аст, ки аз 275 ситораи дурахшони ҳар ду нимкураи осмон дорои исмиҳои хос мебошад. Аз он ҷумла, номи 220 ситораи осмон арабӣ буда, дар тӯли асрҳо аз забон ба забон, ё худ аз китоб ба китоб гузашта, сирф тоҷикӣ шудаанд ва дар айни замон ҷузъи истилоҳоти байналхалқиро ташкил менамоянд. Масалан, ситораҳои Айнуссавр (русиаш Айн), Алғул (Альгол), Занаб (Денеб), Иқди Сурайё (Альциона), Меъзар (Мицар), Охири Наҳр (Ахернар), Фаммулхут (Фомальхаут), Ҷанах (Джанах), аз ҷумлаи онҳост. [6]

Дар ин бора муаррихони рус Б.А. Розенфельд, А.П. Юшкевич низ дар китоби худ қайд мекунанд, ки «...номҳои ба ситораҳо додаи мо аз қабилӣ Вега, Денебола, Фомальгаут, Бетельгейзе, Ригель ва Ахернар, аслан шаклҳои таҳрифшудаи номҳои арабии ан-наср ал-ваки (уқоби афтанда), занаб ал-асад (думи шер), фум ал-хут (даҳони моҳӣ), ибт ал-ҷавзо (бозӯи Ҷаббор, Орион), ричл (пой) ва ахир ан наҳр (охири рӯдхона) ва номҳои латинӣ Регул ва Спика мутаносибан «шӯҳона» ва «хӯша» мебошанд. [11, с.76]

Ба монанди он, ки ҳаракати зоҳирии солонаи Офтоб аз рӯйи 12 бурҷи осмон (бурҷҳои дувоздаҳгона) ба амал меояд, ҳаракати якмоҳаи Қамар низ ба яке аз бурҷҳо ва ситораҳои ҷудогонаи осмон рост меояд. Ҳамин тавр, дар осмон 28 «манозили Қамар» мавҷуд аст, ки Моҳ ҳар рӯз ба яке аз ин манзилҳо ҷой мегирад ва ин манзилҳо аз якдигар тақрибан дар масофаи 13° фарқ мекунанд. Гуфтан бамаврид аст, ки ин гуна номгузории манзилҳои Қамар ба арабҳои бодиянишин мутааллиқ аст. [6]

Номҳои ин манзилҳо, ки дар «Китоб-ут-тафҳим»-и Берунӣ муфасссал оварда шудааст, чунинанд: Шаратайн, Бутайн, Сурайё (Парвин), Дабарон, Ҳанъат, Зирӯ, Насрат, Тарф, Ҷабҳа, Зубрах, Сарфат, Авво, Симаки Абзам, Ғуфр, Забонӣ, Иқлил, Қалб, Шавлат, Наоим, Наоми Ворид, Балдат, Саъди Зобех, Саъди Булаъ, Саъдуссуъд, Саъдулаҳбия, Фарғи Нахустин, Фарғи Дуввум, Батнулхут. [4, с.77-79]

Оид ба муваффақиятҳои мутафаккирони Шарқи асри миёнагӣ дар таҳияи феҳристи ситораҳои осмон Х.Ф. Абдуллозода чунин маълумот медиҳад, ки «Дар тӯли асрҳои IX-XV аз тарафи мутафаккирони Шарқ даҳҳо феҳристи ситораҳо мурағтаб сохта шудааст, вале мутаасифона на ҳамаи онҳо то замони мо расидаанд. Аз ҷумлаи феҳристҳои то замони имрӯза расидаи олимони Шарқи асри миёнагӣ инҳоро метавон ном бурд: ҷадвали 25 ситораи Аҳмади Фарғонӣ (с. 845), феҳристи 533 ситораи Баттонӣ (с. 880),

1018 ситораи Абдурахмони Сӯфӣ (с. 965), чадвали 20 ситораи Кушиёри Гелонӣ (с. 981), 1029 ситораи Берунӣ (тахм. с. 1030), чадвали 43 ситораи Абдурахмони Хазинӣ (с. 1116), 100 ситораи Насириддини Тӯсӣ (с. 1284), 1018 ситораи олимони маркази илмӣ Самарқанд (с. 1437), чадвали 40 ситораи Низомиддини Бирҷандӣ (с. 1484) ва ғайра». [1, с.194]

Баррасии масъалаҳои кураи осмон, нуқтаҳо ва хатҳои асосии он низ аз мавзӯҳои асосии ситорашиносони Шарқи асримиёнагӣ ба ҳисоб мерафт. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо яке аз доираҳои кураи осмон «доираи уфуқӣ», ё худ «уфук» унвон дорад. Абӯрайҳони Берунӣ дар рисолаи худ «Китоб-ут-тафҳим» ба саволи - «Уфук чист?» чунин ҷавоб медиҳад: «Он осмон, ки ба дидор чун қубба аст, ҳамеша наздики нимаи ӯ падида бошад дидорро ва қаронаи ин қубба ба Замин ҳамерасад ва ҳамчун доирае бошад, гирд бар гирди мардум. Ва он-чизе бари ӯ бувад, ӯро пайдо бошад. Ва ин доираро «уфук» хонанд. Ва уфук дугона аст: яке ҳиссӣ ва дигаре ҳақиқӣ. Аммо ҳиссӣ он доира аст, ки гуфтем: Ва чун бар пушти Замин бошем, ӯро ҳамебинем. Ӯ кураи фалакро ба ҳақиқат ба ду ним накунад, валекин он пора, ки забари ӯ бошад, камтар бувад аз он пора, ки набинем ва аз мо ғойб аст. Ва аммо ҳақиқӣ он аст аз фалак, ки бад-ӯ он сатҳ расад, ки мувозист уфуқи ҳиссиро ва маркази Заминро бигузарад. Ва миёни ҳарду уфук бас чиз набувад, чун кура бузург бошад, валекин напайдо шавад. Ва чун кура хурд бувад, он-чӣ миёни ҳарду уфук аст, бузург бувад. Ва уфуқи ҳақиқӣ курраро ба ду ним кунад». [4, с.56]

Ин андешаи А.Берунӣ ба фаҳмиши имрӯзаи ин масъала мувофиқат мекунад. Тибқи маълумоти илмӣ муосир доирае, ки аз болои нуқтаҳои шимол (N), ғарб (W), ҷануб (S) ва шарқ (E) гузашта, дар маркази он мушоҳида меистад, ҳамвории уфуқӣ номида мешавад. Гуфтан ҷоиш аст, ки ҳамвории уфуқӣ ду хел - математикӣ ва зоҳирӣ мешавад. Ҳамвории уфуқи математикӣ ба монанди кураи осмон андозаи дилхоҳ дорад, вале ҳамвории уфуқи зоҳирӣ сатҳи намоёни Замин ё сатҳи бахрро дарбар гирифта, ҳамеша ба ҳамвории математикӣ мувозӣ (параллел) аст.

Дигар масъалае, ки аз аҳди қадим таваҷҷуҳи мутафаккиронро ба худ ҷалб кардааст ин муайян кардани тафовути ситораҳо вобаста ба ранг ва тобиши онҳо мебошад. Бояд қайд кард, ки ҳанӯз мутафаккири Юнони Қадим Гиппарх (180-125 п.м.) солҳои 134-127-и то милод оид ба омӯзиши мавқеи ситораҳо, ба тартиб додани феҳристи ситораҳо машғул шуда, дар феҳристи худ 1022 ситора ва 48 бурҷро ҷой додааст. Ӯ аввалин бор ибораи «қадри ситорагӣ»-ро ба илм дохил кардааст. [5, с.104] Баъдан ин ибора аз ҷониби Птолемей мавриди истифода қарор мегирад.

Бояд гуфт, ки Гиппарх ситораҳоро аз рӯи равшаннокиашон ба шаш гурӯҳ ҷудо мекунад, ки дар доираи ин таснифот шаш қадри ситорагӣ қабул карда мешавад. Ӯ ситораҳои аз ҳама равшанро ба гурӯҳи якум ва ситораҳои хираро ба гурӯҳи шашум ҷой медиҳад. [10, с.12]

Минбаъд ба таҳияи феҳристи ситораҳо олимони Шарқ машғул шуда, асосан номи ситораҳо, координатаҳои эклиптикӣ ва қадри ситорагии онҳо зикр кардаанд. Аз ҷумла, яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар осори мутафаккирони Шарқи исломӣ (бахусус, дар зичҳо) ба назар мерасанд, ин бо ном «олвони хусуф», яъне ранги Моҳ ҳангоми гирифт аст. Мутафаккирони Ҳинди қадим ва баъдан мунаҷҷимони давраи исломӣ дар асоси қоидаҳои мухталиф рангҳои фарқкунандаи қурси (диск)-и Моҳро ҳангоми хусуф ба назар гирифтаанд. Қобили қайд аст, ки «дар осори астрономии юнониён, аз ҷумла «Ал-маҷастӣ»-и Птолемей роҷъ ба ранги Моҳ дар хусуф маълумоте нест, аммо дар мероси илмӣ хиндуёни асри IV (аз ҷумла, «Сурё Синдҳинто» ва «Вашшитҳо Синдҳинто») нисбати ин масъала маълумоти ҷолиби диққат ба назар мерасад». [1, с.383]

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳо бармеояд, ки астрономия дар Юнони қадим ҳамчун илм инкишоф ёфт, вале рушди худро дар таълимоти мутафаккирони асрҳои миёнаи Шарқ ёфт. Зеро тӯли асрҳои IX - XV дар шаҳрҳои Бағдод, Димишқ, Рай, Шероз, Табреш, Исфаҳон, Балх, Марв, Самарқанд ва Хоразм қариб 20 расадхонаҳои муҳташам ва мучаҳҳаз бо олотҳои замонавӣ таъсис ёфта, фаъолияти густурда доштанд. Масалан: нучумшиносони барҷаста Яҳё Ибни Абу Мансур, Санод Ибни Алӣ, Аббос ал-Ҷавҳарӣ, Холиди Марварудӣ, Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ, Аҳмад ибни Абдуллои Марвазӣ, Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Касир Фарғонӣ, Абулвафо Муҳаммад ибни Муҳаммади Бузҷонӣ, Абӯмаҳмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ, Абунаср Мансур ибни Алӣ ибни Ироқ (устоди А.Берунӣ) - дар расадхонаи Бағдод, Холиди Марварудӣ - дар расадхонаи Димишқ, Абӯ Саҳли Вайҷонӣ ал-Қўҳӣ, Абул Вафо Муҳаммад Бузҷонӣ (940-998) - дар расадхонаи навбунёди Бағдод (соли бунёдаш 998), Абдурахмон Суфӣ ва Абӯсаиди Сичизӣ - дар Шероз, Абӯмаҳмуди Хучандӣ - дар болои кӯҳи Таборак, Абӯрайҳони Берунӣ бо устоди худ Ибни Ироқ - дар шаҳри Кот, Ибни Юнус - дар Қоҳира, Ибни Сино ва Умари Хайём - дар расадхонаҳои Исфаҳон; Насириддини Тӯсӣ (1201-1274), Қутбиддини Шерозӣ (1236-1311), Шамсиддини Самарқандӣ (1250-1210), Муайяддини Димишқӣ (1200-1266), Начмиддини Қазвинӣ (1203-1277), Муҳиддини Мағрибӣ (1220-1283), Фаҳриддини Мароғӣ, Абулфараҳи Юғони Ибрӣ ва Шамсиддини Шервонӣ - дар расадхонаи Мароғ; Қутбиддини Шерозӣ (пас аз ба Табреш омадан) - дар расадхонаи Табреш; Салоҳиддин Мусо ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Ҷамшед ибни Масъуд ибни Маҳмуд Ғиёсиддини Қошонӣ (1388-1429), Алоуддин Алӣ ибни Муҳаммад, маъруф ба мулло Алӣ Қушчӣ (с. ваф. 1447) - дар расадхонаи Самарқанд солҳои зиёд ба мушоҳидаи ҷирмҳои осмонӣ машғул шуда, саҳми беназире дар рушд ва нумӯи илми нучум гузоштанд. [1]

Асбобу олоти мушоҳидавии астрономии қадим гномон, секстант, квадрант, устурлоб ва кураи армиллярӣ ба ҳисоб мерафтанд, ки аз ҷониби ситорашиносон ҷиҳати иҷрои вазифаҳои гуногун мавриди истифода қарор дода мешуданд.

Гномон - ин ҷӯби амудии дар сатҳи ҳамвори уфуқӣ гузошташуда ва ё ҳар гуна ашёе, ки соя дорад, мебошад. Ин олат дар Шарқи асримиёнагӣ барои муайян кардани баландии Офтоб нисбат ба уфуқ, самти меридиан, эътидоли баҳорӣ ё тирамоҳӣ ва инқилоби тобистонаю замистонҳои Офтоб, ҳисоби вақт истифода бурда мешуд. Амалан, гномонро ба сифати олати муайянкунандаи вақт (соати офтобӣ) низ истифода мебаранд, ки аз ҳамин сабаб дар сатҳи он шкалаи тақсимои соатӣ нишон дода шудааст.

Секстант - асбоб барои чен кардани баландии ҷирми мунир нисбат ба уфуқ мебошад. Ин олат дар Шарқи асримиёнагӣ бо номи судс маъмул буд. Ин олат яке аз дастовардҳои беназири ниёгони мо мебошад, ки Абӯмахмуди Хучандӣ ихтироъ кардааст.

Квадрант - бино ба таърифи Котиби Хоразмӣ: «Рубъ (чоряк) олите аст ба шакли як чаҳоруми доира, ки миқдори иртифог (баландӣ) -ро бо он таъин мекунанд ё вақти соатро ба василаи он маълум медоранд». [2] Устурлоб - аз калмаи юнонӣ «астролябия» («астроу» - ситора ва «ламбанин» - оина) гирифта шуда, мазмунан маънои оинаи нучумро ифода мекунад. Устурлоб - асбоб барои муайян кардани ҳолати ситораҳо. Ин олат яке аз машҳуртарин олоти расади ҷирмҳои осмонӣ дар Шарқи асримиёнагӣ буда, аз юнониҳо мерос мондааст. Астрономҳои бузурги Юнони Қадим - Гиппарх ва Птоломей дар қорҳои худ устурлобро истифода бурдаанд. Абӯрайҳони Берунӣ бошад, ба саволи «Устурлоб чист? - чунин посух медиҳад, ки ин олотест юнониён номашро устурлобун, оинаи нучум гузоштаанд. [3] Ҳамзаи Исфahонӣ ўро ба форсӣ ситораёб муаррифӣ мекунад. [4, с.153] Мувофиқи баъзе таҳқиқотҳо ихтироъкунандаи ин олат дар Шарқи асримиёнагӣ Иброҳим ал-Фазорӣ будааст. [1, с.15]

Кураи армиллярӣ - ин олат аз маҷмуи ҳалқаҳо иборат буда, қисме аз ҳалқаҳо, ки ба таври параллелӣ нисбати ҳамдигар ҷойгиранд, хати экватор ва параллелҳои географиро ифода карда, ҳалқаҳои нисбат ба экватор перпендикуляр ҷойгиршаванда меридиани географиро ифода мекунад. Ба ғайр аз ин дар кура ҳалқаи дигаре ҷойгир аст, ки он нисбат ба ҳалқаи экватори осмонро ифодакунанда таҳти кунҷи $23,5^\circ$ меҳобад. Ин ҳалқа эклиптикаро ифода мекунад. Инчунин, дар асбоб хати шокулӣ ҷойгир буда, перпендикуляр ба он лавҳаи доирашакле мавҷуд аст, ки доираи уфуқро ифода мекунад. [10, с.17]

Дастовардҳои илмӣ мутафаккирони асримиёнагии Шарқ дар илми нучум бо номи «Зичҳо» маъруфанд. Аз ҷумла: «Зичи Маъмун» (марбут ба дастовардҳои олимони расадхонаи Бағдод); «Зичи Ҳикматӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Қоҳира); «Зичи Маликшоҳӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Исфahон); «Зичи Элхонӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Мароғ); «Зичи чадидаи Курагонӣ» (дастовардҳои олимони расадхонаи Самарқанд) ва ғайра. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таҳияи ҷадвалҳои ҳолатҳои Офтоб, сайёраҳо, ситораҳо, мавқеи географӣ (координатаҳо)-и маҳалҳо ва ғайра мазмуни асосии асарҳои онҳоро ташкил медоданд. Ё худ аз натиҷаи мушоҳида ва таҳлилҳои мутафаккирони тоҷик оид ба масъалаҳои тавсифи ҳодисаҳои осмонӣ, бунёди расадхонаҳо ва сохтани олоти гуногуни астрономӣ, таҳияи тақвим, усулҳои таҳқиқи ҷирмҳои осмонӣ, нишон додани қимматҳои дуруст ҳангоми чен кардан ва ғайра андешаҳои илмӣ баён дошта, саҳми назарраси худро дар рушди илми нучум гузоштаанд.

Хусусан, дар расадхонаи Бағдод бори аввал дарозии 1° -и камони меридиани Замин чен карда шуд, ки аз ҳисобкунӣҳои ҳозира тафовути ҷиддие надорад. Абӯрайҳони Берунӣ радиуси Заминро бо усули нав, аз рӯйи вобастагии дурии дидашавандагии уфуқ ба баландии ҷойи мушоҳида (яъне, баландии кӯҳ ё теппа) муайян намуд, ки аз ҳисоби ҳозира қариб 110 км фарқ мекунад. Қимати майли эклиптика нисбат ба экватор барои солҳои гуногун ва суръати пресессия чен карда шуда, дар ҳамин замина ҳодисаи камшавии майли эклиптика нисбат ба экватор аз тарафи Собит ибни Қурра ва Абӯмахмуди Хучандӣ маълум карда шуданд. Ҳамзамон қимати камшавии асрии он аз ҷониби А.Берунӣ аниқ карда шуд, ки он аз ҳисобкунӣҳои ҳозира фарқи куллие надорад. Умари Хайём бошад, тақвими нисбатан мукамал таҳия кард, ки дар таърихи илм беназир аст.

Инчунин, мутафаккирони тоҷик дар сохтани як қатор асбобҳои астрономӣ, аз ҷумла: секстант (аз ҷониби Абӯмахмуди Хучандӣ), квадрант (аз ҷониби Ҳолиди Марварудӣ), шомила (аз ҷониби Абӯмахмуди Хучандӣ), доираи ҳиндӣ (аз ҷониби А.Берунӣ), нониус (аз ҷониби Ибни Сино), устурлоби зарқола (аз ҷониби Абӯмахмуди Хучандӣ ва ё Иброҳими Зарқола), глобуси осмонӣ (аз ҷониби Абдурахмон Суфӣ) ва ғайра муваффақ буданд.

Дар баробари ин дастовардҳои идеяҳои Иброҳими Накқош, Насириддини Тӯсӣ, Ибни Шотирро доир ба ҳаракати сайёраҳои Системаи офтобӣ, ки ба назарияи (моделӣ) ҳаракати сайёраҳо тағйирот ворид намудаанд ба кашфи низомии гелиомарказии (офтобмарказии) олам таъсир гузоштанд.

Форобӣ дар китоби «Иҳсо-ул-улум», дар фасли сеюм, ки ба бахши илмҳои таълимӣ тақсим шудааст дар қатори илмҳои ҳисоб ва ҳандаса, илми манозира, илми мусиқӣ, илми атфол ва илми ҳиял илми нучуми таълимиро дохил мекунад. Ба андешаи ӯ улуми аҳкоми нучум дар шумори нерӯҳо ва ҳирфаҳои дармеояд, ки инсон ба воситаи онҳо метавонад аз ҳаводисе, ки дар оянда пеш хоҳад омад бохабар шавад. Монандӣ: таъбири рӯё (хобгузорӣ), заҷру арофа (навъи пешгӯӣ) ва нерӯҳои назари онҳо.

Улуми нучуми таълим дар бораи аҷсоми осмонӣ ва курраи Замин аз се ҷиҳат баҳс мекунад:

- аввал, аз шакли онҳо ва аз мартабаи онҳо дар олам ва аз макони онҳо нисбат ба кулли олам ва андозаи аҷроми онҳо ва нисбати бархе аз ин аҷром, бо бархеи дигар ва миқдори фосилаи бархе аз бархеи дигар ва аз ин ки тамоми Замин на аз ҷойи худ ҷо ба ҷо мешавад ва на дар ҷойи худ (ҳаракати инфитҳолӣ ва вазъӣ) баҳс мекунад;

- дуҷум, аз ҳаракати аҷсоми осмонӣ баҳс мекунад ва маълум медорад, ки ситораи он чанд аст ва ин ки тамоми ҳаракоташон куравӣ аст ва ин ки чи ҳаракатҳое ҳаст, ки шомилӣ тамоми аҷсоми осмонӣ: кавокиб ва ғайрикавокиб мешавад ва чи ҳаракоте ҳаст, ки хосси кавокиб аст. Он гоҳ аз ҳаракоте, ки ба ҳар як аз кавокиб ихтисос доранд ва ин ки шумораи ҳар як чанд аст ва дар чанд ҷиҳат анҷом мешавад ва ин ки имкони ин ҳаракот барои ҳар як аз онҳо дар қадом ҷиҳат ҳосил мешавад, суҳан меғӯяд.

Ба воситаи ин илм роҳи даст ёфтан ба макони як-як кавокиб дар ҳар қадом аз дараҷоти бурҷҳо дар ҳар вақт ва бо ҷамъи ақсом ҳаракати онҳо шинохта мешавад.

Ин илм низ аз тамоми ҷизҳое, ки ба аҷсоми осмонӣ марбут мешавад, баҳс мекунад. Яъне аз ин ки ҳар як аз онҳо дар бурҷҳо дорои чи ҳаракатҳои махсус ба худ ҳастанд ва чи ҳолате дар ҳангом нисбати бархе аз онҳо бо бархеи дигар пеш меояд. Монандӣ, иҷтимоъ ва ифтироқ ва ихтилофи вазъи бархе нисбат ба бархеи дигар баҳс мекунад.

Ин илм ба таври кулӣ аз он даст аз лавозими ҳаракати касе бидуни даҳолати вазъи ҷирми фалакӣ нисбат ба Замин ҳодис мешавад, монандӣ қусуфи Хуршед ва низ аз он чи дар натиҷаи вазъи қарор гирифтани Замин дар маконе, ки дар олам дорад, монандӣ, ҳусуфи моҳ, баҳс мекунад. Низ аз ин аҳвол ва миқдори онҳо ва кайфият ва аҷоти вуқуи онҳо баҳс мекунад, монандӣ ташрифҳо ва тарғибҳо ва низоъбаринҳо.

Сеҷум, аз курраи Замин - аз ободу ноободаш суҳан меғӯяд ва ошкор мекунад, ки чи андозае он обод аст ва ақсоми он, ки иқлим ном дорад, чанд аст. Он гоҳ ба шумориши қисматҳое аз Замин, ки маскун шуда, мепардозад ва баён мекунад, ки мавзӯи ҳар як дар қучост ва тартиби он нисбат ба олам ҷиғуна аст.

Ҳамчунин аз ҷизҳое, ки ногузир ба ҳар як аз иқлимҳо ва низоми сукунии Замин марбут мешавад, аз қабилӣ гардиши кулли олам, ки миёни ҳама муштарак аст ва гардиши шабонарӯз паҷӯҳиш мекунад то аз ин роҳ вазъи Замиро нисбат ба маконе, ки дар он аст ва низ вазъи шарқу мағриб, қутоҳӣ ва дарозии шабу рӯз ва низоми онҳоро маълум дорад.

Ибни Сино дар заминаи ақидаҳои Форобӣ мақом ва ҷойгоҳи илми нучумро муайян кардааст, вале онро ба бахши илмҳои таълимӣ дохил намекунад. Баръакс онро илми алоҳида ҳисобида, ба мисли Арасту яке аз қисмҳои илмҳои назарӣ мешуморад. Хусусан, мутафаккир дар фасли ҳайати китоби «Аш-шифо»-и худ ба нучум мепардозад ва дар ҳилоли яке аз баҳсҳои худ ба баҳси қадимае ишора мекунад, ки дар он дар бораи ҷойгоҳи фалаки Зухра ва Уторид баҳс шудааст. Ибни Сино дар дифоъ аз назари гурӯҳе аз ин афрод истидлол мекунад, ки фалаки Зухра бояд миёни фалаки Хуршед ва Замин қарор дошта бошад. Сипас дар посух ба назари муҳолифоне, ки муътақид буданд дар сурати ин иддао бояд ба таври муназзам шохиди гузари Зухра аз муқобили курси Хуршед бошем менависад далел бар ин амр вучуд надорад. Чаро ки агар ин ду фалак зовияе бо ҳам дошта бошанд ин рӯйдод ҳар бор тақрор нахоҳад шуд ва дар мавқеҳои хоссе рух хоҳад дод. Зимни он, ки ман Зухраро чун қатраи сиёҳе дар муқобили курси Хуршед дидаам.

Ин иддао шояд ба танҳои ҳеҷ ҷизро исбот накунад, аммо замоне, ки таърихи гузарҳои Зухраро мурур мекунем мутаваҷҷеҳ мешавем, ки панҷ сол пеш аз вафоти Ибни Сино гузари Зухра дар Эрон ва ҳангоми ғуруб рух дода. Яъне дар 30-юми моҳи майи соли 1032-и милодӣ ин гузар аз нимаи ғарби Эрон қобили рӯйат буда ва бо тавачҷуҳ ба ин, ки замони он наздики ғуруб буда имкони рӯйати ин падида бидуни ҳеҷ иброз ибтиқои вучуд доштааст. Чамъ шудани ин воқеият дар қанори диққати илмии Ибни Сино ва аз сӯйи дигар ин воқеият, ки аз бахши ҳайати «Аш-шифо»-ро дар охири солҳои умраш нигошта ва дар он солҳо дар нимаи ғарбии Эрон ҳузур дошт ин эҳтимолро ба таври қобили тавачҷуҳе афзоиш медиҳад. Ба ин тартиб шояд нахустин бор дар таърих Ибни Сино буда, ки шохид ва сабтқунандаи падидаи гузари Зухра буда ва ин иттифоқро то соли 1000-ум баъд, ки Ҷурмӣ Хуркис онро тақрор кард, берақиб будааст.

Ба маълумоти Абӯубайди Ҷузҷонӣ дар Исфохон Ибни Сино китобҳои «Аш-Шифо», «Мантиқ» ва «Ал-Мачистӣ»-ро ба анҷом мерасонад. Хусусан, дар «Ал-Мачистӣ» оид ба ихтилофи манзар даҳ шаклро дохил карда, дар охири он дар илми ҳайъат ҷизҳоеоро ворид кард, ки пеш аз ин гуфта нашуда буданд. [7, с.164-165]

Ё худ дар ҷойи дигар Ҷузҷонӣ зикр медорад, ки «Як шаб дар пеши Алоуддавла аз ҳалале суҳан рафт, ки дар тақвимҳои маъмулаи тибқи расадҳои қадима, ворид шуда буд. Пас, амир ба Шайх фармуд, ки ба расади ситораҳо бипардозад ва аз мол он миқдор, ки лозим буд, ба ӯ дод. Шайх ба ин қор оғоз кард ва фароҳам овардани олатҳо ва ба хидмат гирифтани созандагонии онҳоро ба ман супурд.

Аз ҷумла ҳангоми расад олатҳое сохт, ки собиқа надоранд ва дар бораи онҳо рисолае таълиф намуд. Аз ҷумла худ Ибни Сино зикр мекунад, ки «Ман ҳашт сол ба расад машғул будам ва мақсадам муайян кардани он чи буд, ки Балтимус (Птоломей) дар расадҳо аз пеши худ гуфтааст. Дар натиҷа баъзеи он маро маълум шуд. Умуман, бисёр масъалаҳо ошкор шуданд, аммо бо сабаби мусофиратҳои зиёд ва

машаққатҳои он дар кори расад халал ворид мешуд». [7, с. 165-168] Шайх дар Исфаҳон китоби «Алоӣ»-ро таълиф кард.

Абнаваҳтар соли 1006-милодӣ яке аз дурахшонтарин наваҳтарҳое буда, ки то кунун мушоҳида шудааст ва тахмин зада мешавад, ки қадри зоҳири ин наваҳтар ба 5-7 расида будааст! Ин наваҳтар, ки дар фосилаи 7200 сол нуре аз мо қарор гирифта аст тавассути донишмандони Чин, Миср, ироқ, Ҷопон, Суис ва Амрикои Шимолӣ дида шуда буд. Ва Ибни Сино низ танҳо донишманди тоҷик аст, ки ба ин инфичори ситорае ишора кардааст.

Баҳше аз матни китоби «Аш-шифо»-и Ибни Сино, ки ба гузориши ин наваҳтар пардохта, ба шарҳи зер аст. Аз ин рӯ, пеш меояд, ки иштиёол ва илтиҳоби муддат боқӣ бимонад ё ба шакли тураи гесӯ ё бо дунболаи аглаб дар шимол, аммо гоҳе ҳам дар ҷануб ё ба шакли ситораҳои байни ситорагон - монанди яке, ки дар соли 397- қамарӣ падида шуд. Ин падида наздики се моҳ боқӣ монд. Камнур ва камнуртар шуд то нопадид шавад. Дар оғоз ба торикӣ ва сабз шудан гаронид, баъд шурӯъ ба партови мудаввом ҷурқа кард ва баъд бештар ва бештар сафед шуд ва сипас камнуртар ва нопадид шуд. Ин падида метавонад ба шакли риш ё ҳайвони шохдор бо шакли дигар ҳам бошад.

Ақидаҳои Абӯалӣ ибни Синоро оид ба нури ситораҳо, ки бо маълумоти илми ҳозира наздик аст, истифода намудан мумкин аст: «Ситораҳоро бисёре гумон мекунанд, - навиштааст олим, ки нурашон аз Хуршед гирифта шудааст, аммо ман гумонам ин аст, ки онҳо худ нурун ҳастанд, вагарна шакли нурашон бо ҳасби (қадри) авзоъ тағйир мекард, хусусан дар Зухра ва Уторид магар ин ки биғӯем, он нӯр дар онҳо нуфуз мекунад. Пас, агар ситораҳо дорои ранг бошанд, ба ақидаи ман дар қуллияти онҳо яксон нуфуз намекунад, балки рӯйе, ки ба ҷониби Хуршед аст рӯшноӣ меёбад. Ва агар беранг бошад, барроқ (тобон) мешавад ва тамоман нурун намешавад, балки он миқдори равшан аст, ки аз Хуршед мунақис мешавад. Ва ин аст раъйи ман, ки наздик ба яқин дорам». [8, с.312]

Андешаронии мазкур дар осори «Ҳикмати Машриқия»-и олим ҷунин тавсиф шудааст «...ҷузъҳои мавҷуд аст, ки яке муҳолифи дигар аст ва ҳамаи онҳо шаффоф буда, аз онҳо рӯшноӣ мегузарад ва дар онҳо ҷисмҳои мавҷуданд, ки ба зоти худ дидашаванда ва равшананд. Мисли Офтоб, Моҳ, кавкабҳо, ки дар таркиби худ яке аз дигаре болотар воқеъ аст. Зеро мушоҳида мекунем, ки баъзеи ҷисмҳои рӯйи баъзеи дигарро мепошонанд, бархе дигар дар манзари худ ихтилоф дорад, аз ҷумлаи ин ҷирмҳои Моҳтоб аст, ки ғайри рӯшноӣ ранг (низ) дорад, агар рӯшноӣ аз Моҳтоб қатъ гардад ҳам, Моҳтоб дида мешавад. Моҳ рӯшноиро аз Офтоб дар муқоисаи дурӣ, наздиқӣ ва дигар вазъҳои худ мегирад ва ҷун Замин миёни Офтобу Моҳ воқеъ мешавад, Моҳ хусуф меёбад. Аммо нисбат ба кавкабҳои дигар ин андешаро воқиб месозанд, ки худӣ онҳо рӯшноӣ медиҳанд ва аз Офтоб рӯшноӣ намегиранд ва шакли рӯшноие, ки дар онҳо бар ҳасби вазъҳои муқоиса мешавад, тағйир намеёбад. Аммо доғе, ки дар Моҳ ҳасту тарафдорони «абсори тайфа» даъво мекунанд, ки он доим дар як сурат аст, дар он ихтилофе нест... Сабаб дар он аст, ки ҷисмҳои, ки аз ҷавҳари осмонӣ пайдо мешаванд, макони онҳо ба Моҳ бениҳоят наздик аст ва табиаташон ин аст, ки ба воситаи ҳаракаташон дар миёни марказ ва Моҳ як вазро нигоҳ медоранд. Балки онҳо ба дараҷае хурданд, ки дар танҳои ҳар яки онҳо дида намешаванд ва онҳо ё рӯшноӣ надоранд ё нурашонияшон аз Моҳ сусттар аст ва дар муқоиса ба чизе, ки рӯшноӣ медиҳад, торик ва бенур ба назар мерасад. Ба ҳақиқат наздик ин аст, ки ҳар рӯшноие, ки аз ҳар кавкаб мебарояд, ранги алоҳидае дорад, ки мувофиқи он ранг рӯшноии кавкаб, ки муҳталиф аст, ҳис мешавад... Ҷунончи: атом аз сабаби ихтилофи рангҳои гуногуни дуде, ки забона мезанад, рӯшноӣ медиҳад...».[9, с.152-153]

Ибни Сино дар қатори олимони нучумшиносии асрҳои миёнаи тоҷику форс, ба монанди Абӯмахмуди Хучандӣ, Муҳаммад Мусои Хоразмӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Насириддини Тӯсӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Мирзо Улӯғбек ва дигарон дар расадхонаҳо ба таҳқиқи ҷирмҳои осмонӣ машғул буда, таъсисдиҳандаи расадхонаҳо ва ихтироъкунандагони асбобҳои астрономӣ ба ҳисоб мерафт. Расадхонаҳо дар ташаққули илми астрономия, пайвасти намурадани дастовардҳои илмии мутафаккирон, яъне таъбиқи донишҳои назариявӣ дар амалия нақши муҳим бозиданд. Барои тақвият ёфтани мувоҳидаҳои илмӣ дар байни олимони андӯштани таҷрибаи яқдигар мусоидат намуданд. Дар маҷмӯъ, расадхонаҳои Бағдод (а. IX), расадхонаи Мароға (а. XIII) ва расадхонаи Самарқанд (а. XV) дар ташаққули илми астрономия нақши муассир гузоштанд, ки саҳми мутафаккирони тоҷик дар ин самт беназир аст.

Расадхонаҳо дар он давра на танҳо ҷойи мушоҳидаи ҷирмҳои осмонӣ, балки ба марказҳои муҳимми илмӣ табдил ёфта буданд. Ҷунки дар ин марказҳо донишмандони соҳаҳои муҳталифи илм: мунаҷҷимон, риёзидонон, кимйёшиносон, табибон ва ғайра фаъолият карда, асбобҳои мушоҳидавӣ месохтанд, ки тавассути онҳо мушоҳидаи намурадани ҷирмҳои осмонӣ, дар ин замина тартиб додани ҷадвали ситораҳову сайёраҳо ва таълифи асарҳои илмӣ ба роҳ монда шуд.

Хусусан, дар шаҳрҳои Бағдод, Димишқ, Рай, Шероз, Табрез, Исфаҳон, Балх, Марв, Самарқанд ва Хоразм қариб 20 расадхонаҳои дорои асбобу олатҳои замонавӣ бунёд шуда, давоми ҳафт аср (асрҳои IX - XV) идома карданд, ки дар онҳо бештар аз 100 нафар астрономҳои маъруфи тоҷику форс қору фаъолият карда, дар рушду равнақи астрономияи ҷаҳонӣ саҳм назаррас доштанд. Аз ҷумла: Яҳё Ибни Абу Мансур, Санод Ибни Алӣ, Аббос ал-Ҷавҳарӣ, Холиди Марварудӣ, Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ, Аҳмад ибни Абдуллои Марвазӣ (770-866) ва Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Касир Фарғонӣ (с. ваф. 861),

Абулвафо Мухаммад ибни Мухаммади Бузгонӣ (940-988), Абӯмахмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ (с. ваф. 999), Абунаср Мансур ибни Алӣ ибни Ироқ (960-1020, ки устои Берунӣ мебошад) дар расадхонаи Бағдод, Ҳолиди Марварудӣ (то вафоти Абу Мансур) дар расадхонаи Димишқ, Абӯ Саҳли Вайҷонӣ ал-Кӯҳӣ, Абул Вафо Мухаммад Бузгонӣ (940-998) дар расадхонаи Навбунёди Бағдод (соли бунёдаш 998), Абдурахмон Суфӣ ва Абӯсаиди Сичизӣ дар Шероз, Абӯмахмуди Хучандӣ дар болои кӯҳи Таборақ, Берунӣ бо устои худ Ибни Ироқ дар Кот, Ибни Юнус дар Қоҳира, Ибни Сино ва Умарӣ Хайём дар расадхонаҳои Исфаҳон; Насириддини Тӯсӣ (1201-1274), Қутбиддини Шерозӣ (1236-1311), Шамсиддини Самарқандӣ (1250-1210), Муайяддини Димишқӣ (1200-1266), Начмиддини Қазвинӣ (1203-1277), Мухиддини Мағрибӣ (1220-1283), Фаҳриддини Мароғӣ, Абулфараҷи Юғонӣ Ибрӣ ва Шамсиддини Шервонӣ дар расадхонаи Мароғ; Қутбиддини Шерозӣ (пас аз ба Табрёз омадан) дар расадхонаи Табрёз; Салоҳиддин Мусо ибни Мухаммад ибни Маҳмуд Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Чамшед ибни Масъуд ибни Маҳмуд Ғиёсиддини Қошонӣ (1388-1429), Алоуддин Алӣ ибни Мухаммад, маъруф ба мулло Алӣ Қушчӣ (с. ваф. 1447) дар расадхонаи Самарқанд ва ғайра.

Тарху намуди гӯмбази расадхонаҳои имрӯза, масалан тарху намуди гӯмбази расадхонаҳои Ҳисору Санглоҳ бо тарху намуди гӯмбази расадхонаҳои Мароғ ва Самарқанд тавассути муқоиса маълум мегардонанд, ки ба ҳамдигар монандӣ ва ҳам тафовут доранд.

Чӣ тавре маълум аст андешаҳои Ибни Сино ба маълумотҳои илмӣ муосир мувофиқанд. Тибқи маълумоти ҳозира дар осмони соф, бо ҷашми номусаллаҳ то 6000 ситораҳо шумурдан мумкин аст. Яъне, ситораҳои осмон ҳар яке монанди Офтоб аз газҳои тафсон иборат буда, эҳтимол меравад, ки дар атрофи онҳо, ба монанди Офтоб, шояд сайёраҳо ҳаракат намоянд ва дар яке аз онҳо ҳаёт мавҷуд бошад.

Умуман, Ибни Сино - файласуфи тоҷик, яке аз намояндагони машҳури фарҳанги исломӣ дар самти рушди илми нучум ба ҳисоб мерафт. Барои ташаккули афкори нучумшиносии ӯ андешаҳои файласуфони Юнони қадим, бавижа Арасту, ақидаҳои арзишманди А.Берунӣ ва А.Фаробӣ нақши муҳим бозиданд. Аммо дар тафриқа аз Фаробӣ, ки илми нучумро дар қатори илмҳои таълимӣ - ҳисобу ҳандаса, манозира, мусиқӣ, илми атфол ва илми ҳиял дохил мекунад, Ибни Сино илми нучумро аз ҷиҳати асосии илмҳои назарӣ мешуморад. Ин таснифоти Ибни Сино ба тартиби таснифоти Арасту мувофиқат менамояд. Ҳамзамон хизмати бузурги Ибни Сино дар рушди илми нучум аз он иборат аст, ки ба масъалаҳои тартиб додани феҳристи ситораҳо, номгузориҳои ситораҳо, ҳаракати зоҳирии солонаи Офтоб аз рӯйи 12 бурҷи осмон (бурҷҳои дувоздаҳгона), ҳаракати якмоҳаи Қамар, сохтани олоғи мушоҳидаӣ ва ғайра андешаҳои илмӣ баён мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Х.Ф. Абӯмахмуди Хучандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик /Х.Ф. Абдуллозода. - Хучанд: Нури маърифат, 2005. - 440 с.
2. Ал-Хоразмӣ, Абӯабдуллоҳ Мухаммад Котиб. Мафотех-ул-улум. Тарҷумаи Ҳусейн Ҳадив Чам, Техрон, 1348 х.
3. Берунӣ Абу Райҳан. Избранные произведения. Т.III. Исследование, пер. и прим. П.Г. Булакова, Ташкент, Фан, 1966.
4. Берунӣ А. «Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-ит-танҷим». - Д., 1973. - 288 с.- С. 70-71.
5. Бобоев Х. Нигоршии андар нучум.-Душанбе: Маориф, 2000. -160с.
6. Воронцов-Вельяминов Б.А. Астрономия (китоби дарсӣ барои синфи 11-уми мактаби миёна). – Душанбе: Маориф, 1991. – 176 с.
7. Ибни Сино. Рисолаи саргузашт. Осор. Ҷилди 1. - Душанбе: «Дониш», 2005.
8. Ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 3. - Душанбе: Ирфон, 1985.
9. Ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 4, - Душанбе: Ирфон, 1992.
10. Маҷидов Ҳ., Нозимов О. Нучум (китоби дарсӣ барои синфи 11). – Душанбе: 2008. – С.17.
11. Розенфельд Б.А., Юшкевич А.П. Омар Хайям. – М.: «Наука», 1965. – 192 с.
12. Таърихи нучуми исломӣ. Тарҷумаи Аҳмад Ором. - Техрон, 1371. - 285-286.
13. Фоҳури Ҳино. Таърихи фалсафа дар ҷаҳони исломӣ.- Техрон 1373. - С.363.

МЕСТО АСТРОНОМИИ В РАБОТАХ ИБН СИНЫ

В этой статье автор сообщает о зарождении и развитии наук астрономии в исламской культуре. Отмечая, что до эпохи Аббасидов информация о положении звезд, их движениях и направлениях, а также их связи с другими явлениями Вселенной была доступным из астрономии. По положению звезд, с одной стороны, они предсказывали будущее страны, войну и мир, дождь и даже лечение болезней, с другой стороны, определяли время молитвы и совершения религиозных обрядов.

В частности, говорится, что астрономические знания Индии и Древней Греции сыграли важную роль в формировании астрономических знания последующих эпох, но мусульмане не только полностью поддерживали идеи древних относительно понимания Вселенной, но и исправляли ошибки и выразили свои космологические и космогонические идеи.

Создание обсерватории, различных инструментов наблюдения для определения положения звезд и небесных тел, разработка календаря являлись их великих достижений в развитии этой науки.

В то же время, по мнению автора, Ибн Сина был одним из самых известных представителей исламской культуры и сыграл весомый вклад в развитии наук астрономии. Идеи древнегреческих

философов, особенно Аристотеля, ценные идеи А.Беруни и А.Фароби оказали неоценимую роль в формировании его астрономической мысли. Однако, в отличие от Фараби, включившего наук астрономии в отрасли педагогических наук, Ибн Сина считал наук астрономии основной отраслью теоретических наук. Эта классификация Ибн Сины соответствует классификации Аристотеля.

В целом, большой вклад Ибн Сины в развитие наук астрономии заключался в выражении научных взглядов на составление списка звезд, наименование звезд, ежегодное внешнее движение Солнца через 12 созвездий и построение инструменты наблюдений и др.

Ключевые слова: наука, классификация наук, астрономия, Вселенная, космогония, космология, списка звезд, небесные созвездия, календарь, инструменты наблюдения, обсерватория и др.

THE PLACE OF ASTRONOMY IN THE WORKS OF IBN SINA

In this article, the author reports on the origin and development of the sciences of astronomy in Islamic culture. Noting that before the Abbasid era, information about the position of stars, their motions and directions, as well as their relationship with other phenomena of the Universe was available from astronomy. By the position of the stars, on the one hand, they predicted the future of the country, war and peace, rain and even the treatment of diseases, on the other hand, they determined the time of prayer and the performance of religious rites.

In particular, it is said that the astronomical knowledge of India and Ancient Greece played an important role in the formation of the astronomical knowledge of subsequent eras, but Muslims not only fully supported the ideas of the ancients regarding the understanding of the Universe, but also corrected mistakes and expressed their cosmological and cosmogonic ideas.

The creation of an observatory, various observation instruments for determining the position of stars and celestial bodies, the development of a calendar were their great achievements in the development of this science.

At the same time, according to the author, Ibn Sina was one of the most famous representatives of Islamic culture and played a huge contribution to the development of the sciences of astronomy. The ideas of ancient Greek philosophers, especially Aristotle, the valuable ideas of A. Beruni and A. Farabi played an invaluable role in the formation of his astronomical thought. However, unlike Farabi, who included the sciences of astronomy in the branch of pedagogical sciences, Ibn Sina considered the sciences of astronomy to be the main branch of theoretical sciences. This classification of Ibn Sina corresponds to that of Aristotle.

In general, Ibn Sina's great contribution to the development of the sciences of astronomy was to express scientific views on the compilation of a list of stars, the names of stars, the annual external movement of the Sun through 12 constellations and the construction of observation instruments, etc.

Key words: science, classification of sciences, astronomy, Universe, cosmogony, cosmology, list of stars, celestial constellations, calendar, observation instruments, observatory, etc.

Сведения об авторе:

Каримов Рахмиддин Сахобиддинович, соискатель кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета им. Айни. Тел.: (+992) 900060622. E-mail: rahm_din@mail.ru

About the author:

Karimov Rakhmiddin Sakhobiddinovich, postgraduate student of the Department of Philosophy, Tajik State Pedagogical University. Тел.: (+992) 900060622. E-mail: rahm_din@mail.ru.

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ХОНИИ БУХОРО ДАР ИБТИДОИ АСРИ XVII ДАР АСАРИ МАҲМУД ИБНИ ВАЛӢ «БАҲРУ-Л-АСРОР ФИ МАНОҚИБИ-Л-АХӢР»

Саидов Ф.А.

Институтуи таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Донишии АМИТ

Дар бораи таърихи хонии Бухоро дар ибтидои асри XVII дар асари муаррихи балхӣ асри XVII Маҳмуд ибни Валӣ «Баҳру-л-асрор фи манокӯби-л-ахёр» маълумоти пурарзиш мавҷуд аст.

Маҳмуд ибни Валӣ менависад, ки ҳокими Балх Муҳаммад Иброҳим нисбат ба амирони воломақоми ин шаҳр сиёсати зулм пеш гирифта, аҳолии шаҳр бо ӯ душманӣ меварзанд. Муҳаммад Иброҳим дар дарбори шоҳ Аббоси I тарбия ёфта, одоб ва урфу одатҳои онҳоро қабул карда, пинҳонӣ мазҳаби шиаро пазируфтааст [7, 626]. Инро Муҳаммад Юсуфи Муншӣ [8, 75] ва Искандарбеки Туркмон [5, 607] тасдиқ мекунанд. Шоҳи Эрон Аббос қасд дошт бо кумаки Муҳаммад Иброҳим Балхро забт кунад. Тибқи нақшаи ӯ Муҳаммад Иброҳим ва хони Балх Абдуламин, ки амалан ёварони шоҳи Эрон буданд, бо кумаки лашкари Эрон бояд тамоми минтақаҳои соҳили чапи Амударёро аз Бухоро ҷудо намуда, сипас он ҳудудро байни худ тақсим мекарданд. Аммо хангоми вурӯд ба Балх Муҳаммад Иброҳим Абдуламинро ба қатл расонд. Пас аз ин, ҳокими Бухоро Ҷонимуҳаммад барои барқарор намудани ҳокимияти Аштархониҳо Боқимуҳаммад ва Валимуҳаммадро ба Балх фиристод [7, 63а-63б; 3, 98-99].

Ба гуфтаи муаллифи «Матлабу-т-талибин» Муҳаммадтолиб, ба Боқимуҳаммад муяссар гардид, ки бо кумаки Абдихоча, писари Хоча Точиддини Ҷӯйборӣ бо Ибодуллоҳ султон сулҳ баста, ўро моил ба худ кунад [2, 2176].

Маҳмуд ибни Валӣ менависад, ки ба чониби Балх ҳаракат намудани Валимуҳаммад дар байни амирон, ки ба хонаводаи Шайбониён содиқ монда буданд, шӯро ғавғо ба вучуд овард. Дар натиҷа амирони Балх Назарбий ва Шуқурбий калидҳои дарвозаҳои Балхро бароварда, ба Аштархониён супурданд. Ҳамин тариқ, моҳи ноябри соли 1601 Балх тобеи Аштархониён шуд ва Валимуҳаммадхон ҳокими он таъин гардид [7, 646-65a].

Тибқи маълумоти Маҳмуд ибни Валӣ ҳокими Сафавӣ шоҳ Аббос аз кушта шудани дастпарвари худ дар Балх хабардор шуда, ба ҳашм омад ва бо лашкари зиёд барои сарнагун кардани сулолаи Аштархонӣ ва ба ҳукмати Мовароуннаҳр овардани Муҳаммад Салим ба Балх рафт. Дар нимаи моҳи августи соли 1602 Сафавиён воридаи марзҳои минтақаи Андхуд шуданд, ки дар он ҷо ҳокими ӯ Муъминбий ба онҳо муқовимати шадид нишон дод, аммо баъзе аз атрофиёнаш ба ӯ хиёнат намуда, ўро дастгир карда, ба Сафавиён супориданд. Пас аз ин Сафавиҳо қалъаи Анхудо соҳиб гардида, ба сӯи Пули Хатоб раҳсипор шуданд. Валимуҳаммадхон қалъаи Балхро мустаҳкам намуда, пеши роҳи Сафавиёно барои ба Пули Хатоб омадан, баст. Дар ин миён Боқимуҳаммадхон ба кумаки Валимуҳаммадхон омад. Дар Пули Хатоб ҷанги шадид сар зад, ки дар натиҷа тақдирӣ муҳосираи Балхро ҳал кард. Дар ин задухӯрд Сафавиён шикаст хӯрда, ба Эрон фирор карданд [7, 666-68a]. Инро Муҳаммад Юсуфии Муншӣ тасдиқ мекунад [8, 77-78].

Тибқи ахбори Маҳмуд ибни Валӣ, пас аз Балхро тарк намудани Валимуҳаммадхон ва Боқимуҳаммадхон, амир Бадеуззамон ғайилати худро дар марзҳои минтақаи Балх тақвият дод. Дар моҳи марти соли 1603 Аштархониён бо Бадеуззамон, ки он замон дар Кундуз буд, муҳолифат карданд ва 26 марти 1603 пас аз ҷангҳои муҳосиравии шадид онҳо тавонистанд, ки Кундузро ба даст оваранд. Бадеуззамон дастгир ва кушта шуд [7, 686]. Искандарбеки Туркмон ин маълумотро тасдиқ мекунад [5, 632].

Ба гуфтаи Маҳмуд ибни Валӣ пас аз марги Ҷонимуҳаммадхон, султонҳо ва рӯхониёни Аштархонӣ 12 ноябри соли 1603 Боқимуҳаммадхонро ба унвони валиаҳд интихоб карданд. Ӯ пойтахтро аз Самарқанд ба Бухоро кӯчонд [7, 71a, 6-73a] ва ҳамагӣ се сол ҳукмронӣ карда, соли 1606 даргузашт. Хоки қабри ўро ба Бухоро интиқол дода, дар мазори Хоҷаи Бузург дафн карданд [7, 756-766]. Дар замони ҳукмронии ӯ султонҳои қазок дар иттифок бо авлоди Суёнхочахон Туркистон, Сайрам, Тошканд ва Фарғонаро аз онҳо гирифтанд [7, 766-776]. Ба гуфтаи Маҳмуд ибни Валӣ, доираҳои ҳукмронии Ҳисору Ҷағониён, ки аз сиёсати бухороиён норозӣ буданд, Абдуллоҳ султон, писари Муҳаммадсалимро ба сари қудрат оварданд. Дар Кӯлоб мирзо Ҳусайн ҳукуматро ба ўҳда гирифт. Писари Валимуҳаммадхон Рустам султон дар қалъаи Кундуз зиндонӣ гардид. Валимуҳаммадхон бар зидди онҳо бародарон Имомқулихон ва Нодирмуҳаммадро, ки аз соли 1601 Самарқанду Кешро идора мекарданд, фиристод [7, 78a-786]. Сипас Аштархониён ба Ҳисору Кӯлоб лашкари зиёд фиристоданд. Дар ин лашкаркашӣ 42 амири Аштархонӣ ширкат варзиданд [7, 1716]. Дар Некдара ҷанги хунине рух дод, ки дар он дастаи сеҳазораи ҳисориён мағлуб гардид. Пас аз он Кӯлобро гирифтанд. Мирзо Ҳусайн бо бақияи лашкар ба Чилдухтарон фирор намуд. Ниҳоят, дар кӯҳистони Бадахшон Имомқулихон ўро мағлуб кард ва ӯ бо тарафдорони боқимондаи худ роҳи гурезро пеш гирифт. Ин амал мавқеи Имомқулихонро дар артиш тақвият дод. Доираҳои ҳукмрони Бухоро аз ин тарсида, алайҳи Имомқулихон фитна ташкил карданд, аммо ин фитна ошкор шуд, ки он боиси сар задани адовати байни ӯ ва Валимуҳаммадхон гардид [7, 786-80a; 8, 79].

Ба гуфтаи Муҳаммад Юсуфи Муншӣ, пас аз фирори шоҳ Аббос ба Эрон, Боқимуҳаммадхон ба Бухоро баргашта, ба азнавсозии дастгоҳи давлатӣ ва ташкили лашкар шурӯъ кард. Пас аз чанде ӯ ба беморӣ мубтало гардид ва пешвоёни қабिलाҳои гуногуни кӯчӣ аз қабилӣ қазокҳо, қарақалпоқҳо ва дигарон аз чонибҳои гуногун ба ин ҷо шитофтанд, то қаламрави давлатро ғорат кунанд. Боқимуҳаммадхон ҳафт сол ҳукмронӣ кард ва дар синни панҷоҳсолагӣ бар асари беморӣ даргузашт. Пас аз он бародараш Валимуҳаммадхон ба тахт нишаст [8, 78-79]. Аз номи ӯ дар Самарқанд ва Бухоро тангаҳои нуқра сикка зада шудаанд [4, 18-20, 244]. Пас аз расидан ба Бухоро, Валимуҳаммадхон ду писари Боқимуҳаммад - Имомқули султон ва Нодирмуҳаммад султонро аз Балх дур сохт. Валимуҳаммад амалан бо корҳои давлатӣ сару кор надошт ва бештари вақти худро дар ҳолати мастӣ ва ғаш мегузаронд [8, 79; 9, 80a]. Дар давоми ҳукмронии ӯ ҳокимони маҳаллӣ қариб мустақилона амал мекарданд ва мекӯшиданд, ки бо ҳукмати марказӣ сару кор надошта бошанд, ки ин ба аҳолии маҳаллӣ, хусусан мардуми таҳҷой таъсири манфӣ мерасонд.

Ба қавли Муҳаммад Юсуфи Муншӣ, мардум аз амалҳои нолоиқи Валимуҳаммадхон маъюс шуданд ва бо шикаст ба Имомқули султон муроҷиат карданд [8, 79].

Баъдан, мавқеи Имомқули султон ва Нодирмуҳаммад дар умури давлатӣ ба дараҷае мустаҳкам шуд, ки рӯхониён ва ашрофи барҷастаи Бухоро ва Самарқанд дар бораи болоравии қудрату нуфузи ин ду шахсият дар Мовароуннаҳр ошкоро сухан мегуфтанд. Боре ҳамаи султонҳо, пешвоёни қабिलाҳо ва пешвоёни бодиянишин, дар як гирдиҳамоӣ дар хонаи амири бонуфуз Ҳочибиӣи кушчӣ дар ин бора сухан гуфтанд ва

субҳи рӯзи дигар Ҳочибийи кушчӣ гуфтаҳои онҳоро ба Валимуҳаммадхон хабар дод. Валимуҳаммадхон барои ҷилавгирӣ аз ин хатар тасмим гирифт, ки мулкҳои онҳоро, ки ҳамҷавор буданд, ҷудо сохта, муттаҳидшавии онҳоро душвор гардонад. Соли 1606 Валимуҳаммадхон Балхро аз девони олий ҷудо намуда, онро иктаи Нодирмуҳаммадхон сохт ва Ҳочибийи кушчиро атолиқи Балх таъйин кард [7, 166б-167а].

Тибқи ахбори Маҳмуд ибни Валӣ, Валимуҳаммадхон бо мақсади таҳкими мавқеяш писараш Рустам султонро аз Кундуз бозхонд ва ўро ҳокими Ҳисор таъйин кард ва Нодирмуҳаммад султонро ба Балх фиристод [7, 87а].

Соли 1607 Валимуҳаммадхон ба ҷои Ҳочибий Шохбеки кукалтошро атолиқи Балх таъйин кард. Шохбек, ба қавли Маҳмуд ибни Валӣ, султонро аз корҳои ҷамъиятӣ дур карда сиёсати зулми зиддимардум ва интиқом алайҳи онҳое, ки бо ў розӣ нестанд, пеш гирифт, ки ин боиси норозигии омма гардид [7, 84а]. Муҳаммад Юсуфӣ Муншӣ ҳамчунин зулми бераҳмонаи Шохбеки кукалтошро нисбат ба мардум таъкид кардааст [8, 80]. Тирамоҳи соли 1608 бар зидди Шохбеки кукалтош тавтиа ташкил шуда, дар натиҷа кушта гардид [7, 84а].

Маҳмуд ибни Валӣ менависад, ки вақте Валимуҳаммадхон аз эъдоми ҳимоятгари худ хабар ёфт, хеле ҳашмигин шуд. Сарфи назар аз он, ки як қисми ашрофи маъруфи Бухоро на ўро, балки Имомқулай султон ва Нодирмуҳаммадро дастгирӣ мекарданд, ў бо лашкари сершумор ба сӯи Балх равон шуд ва барои дур намудани Имомқулай султон чораҳои зарурӣ андешид. Вай Назар кукалтошро атолиқи Балх таъйин кард ва ба ў дастур дод, ки ҳар қадами султонро зерӣ назорат гирад. Аммо кӯшиши дур кардани Имомқулай султон аз корҳои давлатӣ натиҷа надод, зеро пас аз лашкаркашии Валимуҳаммадхон ба Қаршӣ, Имомқулай султон бо атрофиёни наздикаш Назар кукалтошро куштанд ва барои истиклолияти худ ба таҳкими Самарқанд шурӯъ карданд [7, 84б-85а].

Имомқулай султон ва Нодирмуҳаммад чанд шаҳри вилояти Балхро ба осонӣ ишғол карданд, аммо писари Валимуҳаммадхон Рустам султон дар Ҷағонийн ба онҳо муқовимати сахт нишон дод. Дар ин лаҳзаи муҳим ҳуди Валимуҳаммадхон ба кумаки писараш рафт. Сипас Имомқулай султон ва Нодирмуҳаммад аз тарси он ки онҳоро аз Балх ҷудо месозанд, ба сӯи Тирмиз ақибнишинӣ карданд. Валимуҳаммадхон чанд рӯз ин шаҳро муҳосира кард, аммо онро забт карда натавонист ва оқибат ба созиш розӣ шуд. Бо миёнаравии уламо ва шайхон байни онҳо сулҳ имзо гардид, ки он устувор набуд [7, 85а-87а].

Дар баҳори соли 1611 Имомқулай султон ва Нодирмуҳаммад бори дигар кӯшиш карданд, ки Валимуҳаммадхонро аз мақомаш барканор кунанд. Байни онҳо ҷанги шадид оғоз гардид, ки дар натиҷа Валимуҳаммадхон бо ҳамроҳии чанд амир маҷбур шуд Бухороро тарк карда, ба Эрон фирор кунад [7, 89а-90а; 3, 105]. Инро Муҳаммад Юсуфӣ Муншӣ [8, 81] ва Искадарбеки Туркмон [5, 832-835] тасдиқ мекунанд.

Пас аз ин, амирон ва сарони рӯҳониёни мусалмон дар моҳи феввали соли 1611 Имомқулай султонро бар тахт нишонда, ўро хони олий эълон карданд [7, 92а-92б].

Ҳангоми ба Эрон омадани Валимуҳаммадхон ўро дар он ҷо хуб пазиroy карданд. Шох Аббос омадани Валимуҳаммадхон ба Эронро як фурсати муносиб барои даҳолат ба умури Мовароуннаҳр медонист [7, 96б]. Ҳангоми мулоқот бо шох Аббос онҳо дар бораи ҳодисаҳои рӯйдода табодули назар карданд. Шох ўро бо лашкар таъмин намуда, ба Мовароуннаҳр фиристод ва ба атрофиёнаш дастур дод, ки Валимуҳаммадхонро тавассути қаламрави Эрон ҳамроҳӣ кунанд ва ба ў хидматҳои зарурӣ расонанд.

Вақте ки дар Бухоро аз бозгашти Валимуҳаммад оғош шуданд, Имомқулихон Бухороро бе ҷанг таслим карда, бо ҷанде аз тарафдоронаш ба Қаршӣ рафт. Валимуҳаммадхон моҳи майи соли 1611 вориди Бухоро шуд ва дубора ба тахт нишаст [5, 836-842].

Маҳмуд ибни Валӣ менависад, ки сабаби фирори Имомқулихон аз Бухоро як тавгеа будааст, ки гӯё Поянда атолиқи туркман аз номи Валимуҳаммадхон дар Бухоро ташкил карда буд [7, 97а].

Вақте ки Имомқулихон аз лашкаркашии Валимуҳаммадхон хабар ёфт, ба хотири ҳангоми нокомӣ аз Мовароуннаҳр ба Балх рафтанд, ба сӯи Қаршӣ ҳаракат кард [7, 96б]. Имомқулихон барои кумак ба амирон ва шахсони бонуфузи Самарқанд муроҷиат намуд ва бо ин мақсад фиристодаи худро ба Балх назди Нодирмуҳаммад фиристод. Дар Самарқанд Шукӯрбийи сарой ва Ялангтушбийи олчин, ки вазъи Самарқандро дар он замон назорат мекарданд, тасмим гирифтанд, ки Имомқулихонро дастгирӣ кунанд ва ба омодагӣ ба мубориза бар зидди Валимуҳаммадхон, ки ин замон дар шаҳри Зармани наздикии Самарқанд буд, шурӯъ карданд. Аз сабаби кам будани шумораи лашкари худ, онҳо барои кумак ба пешвоёни қазокҳо Ишим султон ва Абулай султон муроҷиат карданд. Рақибҳои онҳо Валимуҳаммадхон низ барои кумак ба онҳо муроҷиат кард. Дар натиҷа қазокҳо бо баҳонаҳои гуногун танҳо як қисми дастаи худро ба Самарқанд фиристоданд, ки ба он писари калонии Ишим султон - Ҷонибек султон сарварӣ мекард. Ҷанги байни лашкарҳои Имомқулихон ва Валимуҳаммадхон дар Боғи Шамол сурат гирифт, ки дар он Имомқулихонро соҳибони иқта дастгирӣ карданд. Дар ин ҷанг қазокҳо ва як қисми лашкари Сафавиҳо урдуи Валимуҳаммадхонро ғорат карданд, ки он ба тақдирӣ ҷанг таъсири назаррас расонд. Дар

ин чанг Валимухаммадхон асир гашта ба қатл расид [7, 98а-99б; 3, 107]. Ин маълумотро Муҳаммад Юсуфи Муншӣ [8, 81-82], Искандарбеки Туркмон [5, 843-847] ва Муҳаммадшариф ибни Муҳаммад Нақӣ [9, 81а-82а; 3, 104-107] тасдиқ мекунанд.

Ҳамин тарик, муқоисаи маълумоти Маҳмуд ибни Валӣ бо ахбори муаллифони сарчашмаҳои таърихӣ дигар нишон медиҳад, ки байни Валимухаммадхон ва Имомқулихон барои ҳокимияти хонии Бухоро муборизаҳои шадид рафтааст.

Пас аз пирӯзӣ бар Сафавиён ва ҷонибдорони Валимухаммадхон, амирон ва сарварони рӯҳониёни мусалмон дар соли 1611 Имомқулихонро хони олий эълон карданд. Имомқулихон бародараш Нодирмухаммадро волии Балх таъин карда, ба ӯ унвони хониро дод [8, 82]. Аз он вақт сар карда, ҳукмронии муштараки зиёда аз сисолаи Имомқулихон ва Нодирмухаммадхон дар давлати Аштархониён оғоз ёфт, ки дар ҳарду соҳиби унвони хонӣ буданд. Имомқулихонро хони олий ва Нодирмухаммадхонро хони хурдӣ меномиданд [7, 238б, 239б, 140б; 3, 107].

Баъдтар дар қаламравҳои мансуби Имомқулихон қазоқҳо ба ҳучумҳои ғоратгарона шурӯъ карданд. Соли 1613 Имомқулихон қазоқҳоро мағлуб карда, Тошкандро забт кард ва писараш Искандар султонро ҳокими он таъин намуд. Искандар султон ба сари аҳолии андозҳои аз ҳад зиёд бор кард, ки онҳо ба ин зулм тоб оварда натавониста, бар зидди ӯ исён бардошта, ӯро ба қатл расониданд. Имомқулихон барои марғи писараш аз сокинони шахр интиқоми бераҳмона гирифта, ба куштори даҳшатбори аҳолии даст зад [8, 87; 6, 84].

Дар аксари сарчашмаҳои ҳаггӣ, аз ҷумла дар «Баҳру-л-асрор», дар бораи баъзе ноқомҳои Имомқулихон маълумоте нест. Аммо, дар ёддоштҳо ва гузоришҳои сайёҳони аврупоӣ, ки аз ин қисматҳо дидаанд, чунин маълумот мавҷуд аст. Ҳамин тавр, ба гуфтаи сафири Русия Иван Хохлов, ки соли 1620 дар Бухоро чанд моҳ иқомат дошт, дар он замон дар хонии Бухоро ноқомҳои сиёсӣ ҳукмфармо буданд ва мавқеи Имомқулихон дар кишвар хеле ноустувор буд.

Ҷу қайд мекунанд, ки пас аз интиқоми бераҳмона нисбат ба сокинони шахри Тошканд барои куштори писараш, алайҳи ӯ сӯиқасд ташкил карда шуд. Мардум аз ӯ талаб мекарданд, ки ба онҳо Мирзобекро, ки хуни одамони бегуноҳро рехтааст, диҳад. Имомқулихон аз тарс Самаркандро тарк карда, ба назди бародараш ба Балх фирор намуд [10, 422; 1, 113-114].

Дар нимаи аввали асри XVII Балх истиқлолияти худро мустаҳкам кард, ки он беш аз шаст вилоят ва ноҳия иборат буд.

Маҳмуд ибни Валӣ менависад, ки соли 1633 тахти фармондеҳии амирон Сақибии парваначӣ, Оллоҳбердибӣ ва Ҳучам атолик аз ҷониби Балх ба сӯи дараи Дарвоз лашкар кашида шуд. Пас аз задухӯрдҳои шадид соли 1635 балхӣҳо Рӯшон ва Дарвозро забт карданд. Дар ҳамон сол Чатрал ва Бошқирд тобеи Балх гардид, ки ҳокими онҳо шоҳ Бобур қудрати олиро эътироф кард ва дар ин минтақаҳо ҳамчун тобеъ монд [7, 276б-277а].

Тибқи ахбори Маҳмуд ибни Валӣ лашкари Балх, ки дар қисмати шарқии Бадахшон ҷой гирифта буд, ба Катур ва бар зидди сиёҳпӯшон ҳамлаҳои пайхам мекарданд [7, 233б-234а; 3, 108-109].

Чунин маълумот дар сарчашмаҳои ҳаггӣ дигар вучуд надоранд, аз ин рӯ мо эътимоднокии онҳоро муайян карда наметавонем. Сарфи назар аз ин, ба назари мо, ин маълумот беҳамтост ва ба бисёр саҳифаҳои номаълуми таърихи Мовароуннаҳр Хӯросони асри XVII равшанӣ меандозад, ки то ҳол ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд ва дар онҳо масъалаҳои баҳсбарангез мавҷуданд.

АДАБИЁТ

1. Абдураимов. М.А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве. –Т. I. -Ташкент, 1966. -349 с.
2. Абу-л-Аббас Муҳаммад Талиб ибн Хаджи Тадж-ад-Дин. Матлаб ат-талибин // Рук. фонд ИВ АН РҶ. Рук. № 1461/1. -278 л.
3. Ахмедов Б.А. История Балха (XVI-первая половина XVIII в.). –Ташкент, 1982. -296 с.
4. Давидович Е. А. История монетного дела Средней Азии XVII-XVIII вв. (Золотые и серебряные монеты Джанидов). - Душанбе, 1964. -325 с.
5. Искандарбеки Туркмон. Таърихи оламорои Аббосӣ. Таҳияи Э.Афшор. Т. II. –Тоҳрон: Амири Кабир, 1387. -637 с.
6. История народов Узбекистана. Т.II. От образования государство Шейбанидов до Великой Октябрьской Социалистической Революции / Под.ред. С.В.Бахрушина, В.Я.Непомнина, В.А.Шишкина. –Ташкент, 1947. -511 с.
7. Маҳмуд ибн Валӣ. Баҳру-л-асрар фи манақиб-и-л-ахёр // Фотокопия рукописи библиотеки India Office. № 575. -420 л.
8. Муҳаммад Юсуф Муншӣ. Муқим-ханская история / пер. с тадж., примеч. и указ. А.А. Семенова. - Ташкент, 1956. -233 с.
9. Муҳаммадшариф ибни Муҳаммаднақӣ. Тоҷу-т-таворих. Дастхати Маркази мероси хатии АМИТ. № 2282. -355 л.
10. Сборник князя Хилкова. –СПб., 1879. -603 с.

ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИИ БУХАРСКОГО ХАНСТВА В НАЧАЛЕ XVII В. В ТРУДЕ МАХМУДА ИБН ВАЛИ «БАХРУ-Л-АСРАР»

В статье освещается история Бухарского ханства в начале XVII в. по материалам сочинения Махмуда ибн Вали «Бахру-л-асрар». Согласно сведениям автора, в этот период между двумя основными городами Бухарского ханства – Бухарой и Балхом – шла ожесточенная борьба за власть, в которой правитель Ирана шах Аббас, используя удобный момент, намеревался с помощью своего ставленника Мухаммада Ибрахима завладеть Балхом. Узнав о намерениях шаха Аббаса о захвате Балха, правитель Бухарского ханства Валимухаммадхан отправился из Бухары в Балх, и завладев городом, подчинил его Аштарханидам. В дальнейшем в государственных делах сильно упрочилось положение племянников Валимухаммадхана – Имамкули султана и Надирмухаммада, что беспокоило его, и между ними началась ожесточенная борьба, в результате которой Валимухаммадхан в сопровождении нескольких эмиров вынужден был покинуть Бухару и бежать в Иран. В результате на престол Бухары был посажен Имамкули султан. Позднее Валимухаммадхан при поддержке шаха Аббаса вернулся в Мавераннахр и вновь завоевал престол. В итоге между Валимухаммадханом и Имамкулиханом состоялось ожесточенное сражение, в котором Валимухаммадхан попал в плен и был казнен, а Имамкулихан вновь провозгласили верховным ханом. Позже на территории, принадлежавшие Имамкулихану, начали совершать набеги казахи, которые ранее были изгнаны с этих территорий. В первой половине XVII в. Балх, в состав которого входили более шестидесяти областей и округов, укрепил свою независимость.

Ключевые слова: Бухара, Балх, Иран, сражение, шах Аббас, Валимухаммадхан, Имамкулихан, Надирмухаммад территория, поход, войска, сведения.

THE HISTORY OF BUKHARA KHANATE IN THE EARLY 17TH CENTURY IN THE WORK OF MAHMUD IBN WALI «BAHRU-L-ASRAR».

The article highlights the history of Bukhara Khanate in the early 17th century based on the materials of Mahmud ibn Wali's work «Bahru l-asrar». According to the author, during this period, there was a bitter power struggle between the two major cities of the Khanate of Bukhara - Bukhara and Balkh, where Shah Abbas, the ruler of Iran, using the opportunity, intended, through his protégé Mohammad Ibrahim to take over Balkh. Having learned about the intentions of Shah Abbas to seize Balkh, the ruler of the Bukhara Khanate Valimukhammad Khan went from Bukhara to Balkh, and having seized the city he subjugated it to Ashtarkhanids. Subsequently, the position of Valimukhammad-khan's nephews, Imamkuli Sultan and Nadirmukhammad became stronger in state affairs, which disturbed him, and a bitter struggle broke out between them, as a result of which Valimukhammad-khan, accompanied by several emirs, had to leave Bukhara and flee to Iran. As a result, Imamkuli Sultan was put on the throne of Bukhara. Later, Valimukhammadkhan, supported by Shah Abbas, returned to Maverannahr and regained the throne. As a result, a fierce battle took place between Valimukhammadkhan and Imamkulikhan, in which Valimukhammadkhan was captured and executed, and Imamkulikhan was proclaimed the supreme khan again. Later, the Kazakhs, who had previously been expelled from these territories, began to raid the territories belonging to Imamkulikhan. In the first half of the seventeenth century, Balkh, which included more than sixty provinces and districts, strengthened its independence.

Keywords: Bukhara, Balkh, Iran, battle, Shah Abbas, Valimukhammadhan, Imamkulikhan, Nadirmukhammad territory, campaign, troops, information.

Сведения об авторе:

Саидов Фаридун Абдукашхорович – Институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудак, 33. **Телефон:** 915 451000

About the author:

Saidov Faridun Abdukahhorovitch - Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan, competitor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave 33. **Phone:** 915 451000

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть приклавные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2021. № 5 (94)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 34,31 усл. п.л. 34,65
Подписано в печать 22.12.2021 г. Заказ №62
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.